

Qo'qon DPI

**ILMIY
XABARLAR**

ISSN: 3030-3958

№ 11/2025

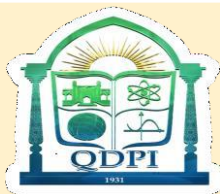
Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

Кокандский ГПИ. Научный вестник

№11/2025

УЎК 5/9(08) КБК 72я5 Қ 99	Bosh muharrir: Qo‘qon davlat universiteti rektori D.Sh.Xodjayeva Mas‘ul muharrirlar: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor Sh.Y.Pulatov Mas‘ul muharrir yordamchisi: Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i O.Bazarov Nashr uchun mas‘ul:A.A.Ergashev
MUASSIS: Qo‘qon davlat universiteti Qo‘qon DPI. ILMIY XABARLAR- НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. Кокандский ГПИ. Jurnal bir yilda o‘n ikki marta chop etiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2020-yil 9-iyulda 1085 raqam bilan ro‘yxatga olingan. Jurnaldan maqola ko‘chirib bosilganda, manba ko‘rsatilishi shart. "Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar" ilmiy jurnali OAK Rayosatining 2021-yil 31- martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix, 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika hamda 2024-yil 8-maydagi 5/7-sonli OAK tartib qoida komissiyasi qarori bilan Jismoniy madaniyat, psixologiya va san‘atshunoslikfan tarmoqlari bo‘yicha milliy nashrlar sifatida kiritilgan. Tahririyat manzili: 150700, Qo‘qon shahar, Turon ko‘chasi, 23-uy. Tel.: (0373) 542-38-38. Sayt: www.kspi.uz journal.kspi.uz ISBN: 978-9943-7182-7-2 “CLASSIC” nashriyoti 2025	TABIIY FANLAR И.И.Гибадуллина, кандидат биологических наук, (РФ) Sh.S.Nomozov, texnika fanlari doktori, professor, akademik (O‘ZB) V.U.Xo‘jayev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) I.R.Asqarov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) A.A.Ibragimov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) S.F.Aripova, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) Sh.V.Abdullayev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.Yo.Abduganiyev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) A.E.Kuchboyev, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) M.T.Isog‘aliyev, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) V.Yu.Isafov, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) T.O.Turginov, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) A.M.Gapparov, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) I.I.Oxunov, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) (O‘ZB) A.J.Husanov-fizika-matematika fanlari nomzodi, docent (O‘ZB) O.A.Turdiboyev, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) G‘.M.Ochilov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.Numonov, texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) M.Madumarov, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) FILOLOGIYA FANLAR Huseyin Baydemir filologiya fanlari doktori, professor, (TR) И.А.Киселёва, доктор филологических наук, профессор (РФ) В.В.Борисова, доктор филологических наук, профессор (РФ) К.А.Поташова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) Э.Р.Ибрагимова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) S.Muhamedova, filologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) G.Israilov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O‘ZB) IJTIMOIY FANLAR Л.Г.Насырова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) З.В.Галлямова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) D.N.Abdullayev, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘ZB) M.Rahimov, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘ZB) PEDAGOGIKA FANLAR Р.Ф.Ахтариева, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) Н.Н.Масленникова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) Л.А.Максимова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) X.I.Ibragimov, pedagogika fanlari doktori, professor, akademik (O‘ZB) B.X.Xodjayev, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.S.Abdullayeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) N.A.Muslimov, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) N.M.Egamberdiyeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB)

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ СОБОЛЕЗНОВАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Xodjayeva Dilnoza Shavkatovna
filologiya fanlari nomzodi (PhD), professor
khodjayeva.d.sh@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются особенности выражения соболезнования в русском языке с точки зрения лингвистики и речевого этикета. Цель исследования — выявить языковые средства, формулы и коммуникативные стратегии, используемые для выражения сочувствия и поддержки в ситуации утраты. В центре внимания находятся синтаксические, лексические, прагматические и культурно-семиотические характеристики речевых актов соболезнования. Исследование опирается на труды по теории речевого этикета, прагмалингвистике и культурологии речи. Установлено, что выражение соболезнования в русском языке строится на сочетании формул эмпатии, религиозных и морально-этических смыслов, что отражает духовные ценности и культурные нормы русского народа. Практическая значимость исследования заключается в возможности применения его результатов в курсах межкультурной коммуникации, риторики и культуры речи.

Ключевые слова: соболезнование; речевой этикет; эмпатия; траурная речь; коммуникативная стратегия; эмоции; культурные нормы; русский язык.

Abstract. The article analyzes the linguistic features of expressing condolences in the Russian language. The purpose of the study is to identify lexical, syntactic, and pragmatic means used to convey sympathy and support in situations of loss. Based on the theory of speech etiquette and communicative linguistics, the research defines the structural model of condolence statements and explores their cultural and religious components. The results show that expressions of condolence in Russian combine empathy, moral tact, and spiritual values, reflecting national traditions of communication and compassion.

Keywords: condolence; empathy; speech etiquette; emotional communication; cultural values; politeness; Russian language.

Annotatsiya. Maqolada rus tilida hamdardlik bildirishning lingvistik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi — yo‘qotish holatlarida hamdardlik va qo‘llab-quvvatlashni ifodalovchi leksik, sintaktik va pragmatik vositalarni aniqlashdir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, rus tilidagi hamdardlik ifodalari empatiya, axloqiy noziklik va

ma'naviy qadriyatlarning uyg'unligini aks ettirib, milliy muloqot va rahm-shafqat an'alarini ifodalaydi.

Kalit so'zlar: hamdardlik; empatiya; nutq odobi; hissiy muloqot; madaniy qadriyatlar; muloyimlik; rus tili.

Введение. Речь соболезнования представляет собой особый, многогранный тип высказывания, в котором органично объединяются эмоциональная, этическая и коммуникативная функции, создавая уникальный речевой акт, направленный на выражение глубокого сочувствия и поддержки в момент утраты. Выражение сочувствия и сострадания при смерти близкого человека выходит далеко за рамки простого речевого акта, становясь важным элементом этической культуры общения, отражающим духовные ценности, национальные традиции и моральные ориентиры народа [Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. — М.: Академия, 2002. с. 15]. В лингвистике соболезнование рассматривается как разновидность речевых актов эмпатии, специально направленных на восстановление эмоционального равновесия собеседника, смягчение его горя и установление устойчивой моральной поддержки в ситуации горя и траура [Стернин И.А. Коммуникативное поведение и речевой этикет. — Воронеж: ВГУ, 2001. с. 23]. Такие высказывания всегда выполняют смягчающую, утешительную и поддерживающую функции, поэтому их структура и лексический состав неразрывно связаны с фундаментальными принципами вежливости, деликатности, тактичности и глубокого уважения к личному горю, что позволяет избежать вторжения в интимное пространство переживаний. Выражение соболезнования является важным, неотъемлемым компонентом русского речевого этикета, формирующегося на протяжении веков под влиянием христианских моральных норм, общечеловеческих ценностей милосердия, сострадания и духовной солидарности. Через устойчивые формулы, такие как «Примите мои искренние соболезнования», «Держитесь, я с вами», «Пусть земля будет пухом», «Царствие ему небесное» или «Скорбим вместе с вами», проявляется не только личное участие и эмоциональная вовлечённость, но и глубокая духовная солидарность с человеком, потерявшим близкого, подчёркивая общность человеческих переживаний и культурную преемственность [Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет: традиции и современность. — М.: Русский язык, 1983. с. 27]. Актуальность данной темы определяется тем, что в современном обществе, где коммуникация всё чаще становится безличной, цифровой и обезличенной под влиянием социальных сетей, мессенджеров и виртуальных платформ, сохранение и осознанное использование традиционных культурных форм эмпатийного общения приобретает особую ценность как способ сохранения человеческой теплоты, этических норм и национальной идентичности в эпоху глобализации и технологического отчуждения.

Обзор литературы

Обзор литературы по феномену соболезнования опирается на обширный массив трудов по речевому этикету, коммуникативной лингвистике, прагматике и культурной антропологии, где анализируются механизмы эмпатийного общения, этические нормы и социокультурные конвенции. Среди основополагающих работ выделяются исследования Н. И. Формановской, А. А. Акишиной, И. А. Стернина, Н. Б. Мечковской, В. И. Карасика, А. Вежицкой, Т. Г. Винокур, а также других учёных, которые рассматривают речевые акты соболезнования с точки зрения этических норм, речевых стратегий, культурных конвенций, эмоциональной выразительности и прагматического воздействия в контексте траура и утраты.

Формановская подробно рассматривает соболезнование как тип эмпатийного речевого поведения, в основе которого лежит моральное участие в чужом горе, умение адекватно выразить сочувствие в вербальной форме, соблюдая баланс между искренностью и тактичностью, чтобы не усугубить эмоциональное состояние адресата [Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. — М.: Академия, 2002. С. 31]. Карасик определяет подобные тексты как речевые жанры социальной поддержки, где ключевую роль играют эмоционально окрашенные выражения, религиозные символы, метафоры смерти, образы загробной жизни и формулы духовной солидарности, создающие атмосферу утешения и общности переживаний [Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002. С. 44]. Мечковская в работе «Язык и религия» отмечает, что в траурной речи сакральная составляющая выражена особенно ярко: соболезнование часто содержит элементы молитвы, просьбы о милосердии, надежды на вечную жизнь души, упокоение и божественное прощение, что подчёркивает связь языка с религиозными традициями и духовными практиками [Мечковская Н.Б. Язык и религия. — М.: Академический проект, 1998. С. 59]. Акишина и Формановская выделяют три основных вида речевых формул соболезнования, каждый из которых выполняет свою коммуникативную функцию: 1. Прямые выражения сочувствия, такие как «Мне очень жаль», «Я скорблю вместе с вами», «Это большая потеря», передающие непосредственное эмоциональное участие; 2. Метафорические выражения, включая «Пусть земля ему будет пухом», «Светлая память», «Царствие небесное», несущие символический и ритуальный смысл; 3. Поддерживающие обращения, такие как «Держитесь», «Мы рядом», «Сил вам и терпения», ориентированные на моральную опору и укрепление [Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет. — М.: Русский язык, 1983. С. 36]. Также в трудах Вежицкой подчёркивается, что формулы соболезнования отражают национальные модели вежливости, эмоциональности и культурные скрипты, значительно различающиеся у разных народов — от лаконичных и сдержанных в англо-саксонской традиции до экспрессивных и ритуализованных в славянских культурах [Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. — М.: Русские словари, 1996. С. 48].

Материалы и методы

Материалы и методы исследования феномена речи соболезнавания включают разнообразный эмпирический материал, собранный из различных источников и форм коммуникации, что обеспечивает всесторонний анализ этого речевого акта в его естественном контексте. Материалом исследования послужили тексты соболезнаваний, представленные в различных формах, охватывающих как устную, так и письменную речь, а также художественные и медийные контексты: 1. Традиционные речевые формулы, употребляемые в устной речи в частных и официальных ситуациях, такие как личные разговоры на похоронах, поминках, в семьях или на рабочих местах, где соболезнавания выражаются спонтанно или по ритуалу, с использованием стандартных фраз и интонационных средств для передачи искренности и участия; 2. Письменные тексты соболезнаваний, включая личные письма, телеграммы, заметки в траурных книгах, публикации в средствах массовой информации, официальные заявления от организаций, а также посты и комментарии в социальных сетях, где цифровая среда добавляет новые нюансы в форме эмодзи, сокращений и гиперссылок; 3. Литературные контексты, где авторы передают эмоции утраты через эпистолярные тексты, мемуары, воспоминания, романы и поэзию, позволяющие наблюдать стилизованные формы соболезнаваний с элементами художественной выразительности и психологической глубины.

Методы исследования включают прагматический, лингвокультурологический, структурный и контекстуально-семантический анализ, что позволяет комплексно рассмотреть речевой акт соболезнавания как многоуровневое явление, сочетающее лингвистические, культурные, эмоциональные и социальные аспекты, раскрывая его структуру, функции и вариативность в разных коммуникативных ситуациях.

Прагматический метод используется для выявления коммуникативной цели высказывания, его воздействующего эффекта на адресата, а также стратегий, обеспечивающих успешность акта соболезнавания в контексте траура. В траурной речи говорящий стремится не только выразить сочувствие и разделить горе, но и смягчить эмоциональное напряжение собеседника, восстановить его психологическое равновесие, используя формулы утешения, такие как «Я с вами в эту трудную минуту», «Пусть боль утраты со временем утихнет», «Мы разделяем вашу скорбь», которые создают эффект эмоциональной близости и поддержки. Такой подход основан на классических теориях речевых актов Дж. Остина и Дж. Серля, где соболезнавание классифицируется как экспрессивный и директивный акт одновременно, а также на отечественных исследованиях эмпатийных речевых жанров, подчёркивающих роль интенции говорящего в создании солидарности и минимизации социального дискомфорта [Стернин И.А. Коммуникативное поведение и речевой этикет. — Воронеж: ВГУ, 2001. С. 38].

Лингвокультурологический метод позволяет определить национально-культурные особенности выражения соболезнования, его связь с этническими традициями, религиозными верованиями и социальными нормами. Русская традиция сочетает религиозные, моральные и поэтические образы, что делает соболезнование не просто актом речи, а актом духовного сопричастия, единения в горе и надежды на загробное утешение. Типичными считаются выражения «Царство ему небесное», «Пусть Господь даст вам сил», «Упокой, Господи, душу усопшего», в которых чувствуется влияние православной картины мира, концепции вечной жизни, милосердия и божественного промысла, а также народных представлений о смерти как переходе в иной мир [Мечковская Н.Б. Язык и религия. — М.: Академический проект, 1998. С. 62].

Структурный метод применяется для анализа формул и моделей соболезнования, выявления их композиционной организации, последовательности элементов и вариативности в зависимости от ситуации. Структура типичного высказывания включает несколько обязательных компонентов: 1. Обращение, устанавливающее личный контакт и уважение (например, «Дорогая Анна Ивановна», «Уважаемые родственники», «Друзья»); 2. Выражение сочувствия, передающее эмоциональное участие («Примите мои глубокие соболезнования», «Скорбим о вашей утрате»); 3. Элемент поддержки, ориентированный на будущее и укрепление («Мы рядом с вами в этот трудный час», «Желаем сил и терпения»). Эта модель отражает баланс между формальностью и искренностью речи, обеспечивая тактичность и избегание излишней интрузивности [Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет. — М.: Русский язык, 1983. С. 41].

Контекстуально-семантический метод позволяет исследовать лексические средства выражения эмпатии, их коннотации, метафоричность и культурную нагруженность, среди которых преобладают слова с положительной коннотацией («светлая память», «пусть земля будет пухом», «вечный покой»), метафоры утешения («время лечит раны», «горе уймётся»), религиозные клише («упокой, Господи, душу раба твоего», «да будет воля Божья»). Семантический анализ показывает, что русские формулы соболезнования выражают сдержанное сострадание — без чрезмерного эмоционального напора, но с акцентом на духовной поддержке, надежде и коллективной солидарности, что отличает их от более экспрессивных традиций в других культурах [Крысин Л.П. Русское слово, своё и чужое. — М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 54]. Использование комплексного подхода, сочетающего прагматический, лингвокультурологический, структурный и контекстуально-семантический методы, позволяет не только описать лингвистические особенности соболезнований в их разнообразии, но и понять глубинные культурные механизмы этой формы речевого взаимодействия, её роль в поддержании социальных связей, этических норм и эмоционального баланса в обществе.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты проведённого анализа обширного корпуса текстов соболезнований — от устных диалогов в личных беседах и на поминках до письменных сообщений в письмах, телеграммах, официальных заявлениях, публикациях в СМИ, постах в социальных сетях и литературных отрывках из мемуаров, эпистолярных романов и художественной прозы — убедительно демонстрируют, что выражение соболезнования в русском языке представляет собой высокоустойчивый, ритуализованный и культурно обусловленный тип речевого поведения, глубоко интегрированный в систему национального этикета и основанный на фундаментальных принципах сочувствия, моральной поддержки, уважения к памяти умершего, а также духовной солидарности с горюющими родственниками и близкими. Эта форма коммуникации не является спонтанным или случайным актом, а следует строгим конвенциям, обеспечивающим тактичность, деликатность и эмоциональную адекватность в ситуации траура, где любое неосторожное слово может усугубить боль утраты. Такая речь обладает чёткой структурно-коммуникативной моделью, включающей последовательные этапы — от установления контакта через обращение до завершающих формул надежды и поддержки, — и богатым набором типичных лексико-грамматических средств, таких как модальные глаголы, прилагательные с эмоциональной коннотацией, метафоры, религиозные клише и императивные конструкции, которые в совокупности передают эмпатию как искреннее сопереживание, смирение перед неизбежностью смерти как философское принятие, и духовную солидарность как ощущение общности в горе и вере в высшие силы.

Функции соболезнования в русском речевом этикете многогранны, многоуровневые и взаимосвязаны, охватывая эмоциональную, социальную, этическую, духовную и ритуальную сферы, что делает этот речевой жанр не просто высказыванием, а комплексным механизмом психологической помощи, социальной регуляции и культурной преемственности в моменты личного и коллективного траура. Во-первых, эмпатийная (сочувственная) функция направлена на прямое выражение глубокого участия, сострадания и эмоционального единения с адресатом, помогая ему осознать, что его горе признано, разделено и не оставлено в одиночестве. Примеры таких формул включают «Мне очень жаль слышать о вашей невосполнимой утрате», «Я с вами в этот трудный, тяжёлый момент жизни», «Держитесь, мы рядом и готовы помочь чем угодно», «Сердцем разделяем вашу боль и скорбь», которые актуализируют эмоциональную поддержку через личные местоимения, глаголы сопереживания и наречия интенсивности, создавая эффект близости, тепла и не нарушают личного пространства адресата, избегая навязчивости или банальных клише, что особенно важно в культуре, где чрезмерная экспрессия может восприниматься как неискренность [Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. — М.: Академия, 2002. С. 48]. Во-вторых, консолидирующая (социальная)

функция сближает участников коммуникации в момент общей утраты, формируя чувство единства, взаимопонимания, коллективной ответственности и социальной сплочённости, что помогает предотвратить изоляцию горюющего и укрепить социальные связи в семье, коллективе или сообществе. Например: «Мы все скорбим вместе с вами и вашей семьёй», «Разделяем вашу боль и будем помнить покойного», «Вся наша команда выражает солидарность в этот час скорби», где важна не только семантическая форма, но и интонационная мягкость, паузы, коллективное «мы», выражающее сопричастность, общность переживаний и готовность к совместным действиям, таким как помощь в организации похорон или моральная опора в последующие дни [Стернин И.А. Коммуникативное поведение и речевой этикет. — Воронеж: ВГУ, 2001. С. 52]. В-третьих, религиозно-утешительная функция несёт в себе элементы духовного утешения, надежды на загробное воздаяние, милосердие высших сил и принятие смерти как части божественного плана, что особенно актуально в православной традиции, где траур сочетается с верой в вечную жизнь. Выражения вроде «Царствие небесное усопшему», «Пусть Господь укрепит вас в этой скорби и даст сил пережить утрату», «Пусть земля будет пухом, а душа найдёт покой в раю», «Да упокоит Господь душу раба Своего в селениях праведных» отражают традиционное мировоззрение, в котором смерть воспринимается не как конец, а как переход в иную форму бытия, с элементами молитвы, просьбы о прощении грехов и надежды на встречу в загробном мире, что придаёт соболезнованию сакральный оттенок и помогает адресату найти духовное утешение в вере [Мечковская Н.Б. Язык и религия. — М.: Академический проект, 1998. С. 69]. В-четвёртых, этикетная (формально-социальная) функция используется в официальной, публичной или письменной коммуникации, где важна строгая корректность, такт, соблюдение протокола и избежание личных эмоций в пользу нейтральной, но искренней формы, что типично для заявлений от организаций, руководства или в СМИ. Формулы вроде «Примите наши искренние и глубокие соболезнования в связи с кончиной», «От имени всего коллектива выражаем глубокую скорбь и соболезнования родным и близким», «С глубоким прискорбием сообщаем о невосполнимой утрате и разделяем горе семьи» закреплены в традиции официального речевого поведения, где акцент на формальности, использовании пассивных конструкций, официозной лексики и коллективном выражении обеспечивает уважение к ситуации и статусу адресата, минимизируя риск неуместности [Никитина С.Е. Русская речевая культура. — М.: Академия, 2004. С. 41]. Эти функции не изолированы, а переплетаются в каждом акте соболезнования, адаптируясь к контексту — личному или публичному, устному или письменному, — и обеспечивая комплексное воздействие: эмоциональное облегчение, социальную интеграцию, духовное утешение и этикетное соответствие, что подчёркивает роль соболезнования как ключевого элемента русской коммуникативной культуры в сохранении гуманности и солидарности в моменты кризиса.

Структура высказываний соболезнования, выявленная в результате лингвистического анализа разнообразных текстов — от спонтанных устных диалогов в личных беседах и на траурных церемониях до тщательно составленных письменных сообщений в письмах, телеграммах, официальных заявлениях, публикациях в СМИ и постах в социальных сетях, — демонстрирует чёткую, последовательную и ритуализованную композицию, включающую несколько обязательных, функционально обусловленных компонентов, которые обеспечивают логичность, эмоциональную глубину и коммуникативную эффективность акта соболезнования. Эта структура не случайна, а отражает культурные нормы тактичности, уважения к горю и баланса между искренностью и формальностью, позволяя говорящему или пишущему выразить участие без вторжения в интимное пространство адресата.

Первым компонентом является обращение, которое устанавливает личный или официальный контакт, подчёркивает уважение к адресату и задаёт тон всему высказыванию. Примеры включают «Дорогой Иван Иванович», «Уважаемая Анна Петровна», «Дорогие родственники и близкие», «Глубокоуважаемый коллега», где выбор формы зависит от степени близости, социального статуса и контекста — в личной коммуникации преобладают тёплые, фамильярные обращения, а в официальной — формальные с эпитетами уважения.

Вторым компонентом выступает основная формула соболезнования, составляющая ядро высказывания и напрямую передающая суть сочувствия и скорби. Типичные примеры: «Примите мои искренние и глубокие соболезнования», «Я скорблю вместе с вами о невосполнимой утрате», «С прискорбием узнал о кончине», «Выражаю вам своё искреннее соболезнование», где используются глаголы выражения эмоций, прилагательные интенсивности и существительные, обозначающие утрату, что усиливает эмоциональную насыщенность.

Третий компонент — утешения или поддержки — ориентирован на будущее, предлагая надежду, моральную опору или практическую помощь, смягчая остроту горя. Примеры: «Пусть боль утраты со временем утихнет, а светлые воспоминания останутся», «Мы рядом, если нужна любая помощь или поддержка», «Желаем вам сил и терпения в этот тяжёлый час», «Да укрепит вас вера и любовь близких», что вводит перспективу исцеления и подчёркивает готовность к действию.

Четвёртым компонентом является заключительная фраза, завершающая высказывание на позитивной или уважительной ноте, часто с ритуальными формулами памяти или прощания. Примеры: «С уважением и глубоким сочувствием», «Светлая память усопшему», «Вечный покой его душе», «Скорбим вместе с вами», которая закрепляет эмоциональный эффект и оставляет ощущение завершённости.

Эта композиция универсальна и характерна как для устных жанров, где допускается импровизация и интонационная вариативность, так и для письменных, где акцент на точности формулировок и графическом оформлении, обеспечивая баланс

между эмоциональностью, искренностью и речевым тактом, что предотвращает банальность или неуместность [Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет. — М.: Русский язык, 1983. с. 58]. Лексико-семантические особенности высказываний соболезнования в русском языке раскрывают богатую, многослойную систему языковых средств, тщательно отобранных для передачи глубокого эмоционального участия, духовной солидарности и тактичного отношения к теме смерти, где каждое слово несёт не только денотативное, но и коннотативное, оценочное и культурно-символическое значение. Основу лексического состава соболезнований составляют слова с положительно-оценочной семантикой, выражающие сострадание, память, уважение, надежду и духовную поддержку, такие как «скорбь», «боль», «утрата», «память», «светлая», «покой», «вечный», «Господь», «небеса», «душа», «милосердие», «упокоение», «прощение», «свет», «мир», которые создают атмосферу утешения, возвышенности и сакральности, смягчая остроту горя и подчёркивая вечные ценности. Эти лексемы часто используются в устойчивых словосочетаниях — «светлая память», «вечный покой», «Царствие небесное», «душа упокоилась» — формируя ритуальный словарь, узнаваемый и ожидаемый в траурном контексте.

Характерной чертой является активная метафоризация, где смерть описывается не прямо, а через образы перехода, пути, сна или покоя, что смягчает восприятие темы утраты, делает её менее травмирующей и вписывает в культурно-религиозную картину мира. Например: «Он ушёл в лучший мир», «Её душа вознеслась на небеса», «Пусть покоится с миром», «Он отправился в вечный путь», «Усопший обрёл покой», где метафоры «уход», «путь», «сон», «покой» выполняют эвфемистическую функцию, позволяя говорить о смерти с тактом, уважением и без физиологической конкретики, избегая шокирующих образов и сохраняя достоинство как умершего, так и горюющих [Крысин Л.П. Русское слово, своё и чужое. — М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 60].

Кроме того, лексика соболезнований характеризуется высокой степенью межличностной вежливости, деликатности и отсутствием прямых директив, что отражает общую установку русского речевого этикета на сдержанность, уважение к автономии адресата и избегание навязчивости в моменты уязвимости. Вместо категоричного «держись» или «не плачь» чаще используется смягчённое, вежливое «держитесь», «крепитесь», «наберитесь сил», «пусть Господь укрепит вас», что подчёркивает уважительную дистанцию, социально-культурную сдержанность и эмпатийный тон русского речевого поведения, где прямолинейность воспринимается как бестактность [Чернявская В.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация. — М.: Флинта, 2009. С. 77]. Также широко применяются модальные конструкции («пусть», «желаем», «надеемся»), пассивные формы и безличные предложения, усиливающие тактичность и избегающие личной ответственности за

утешение, что позволяет выразить поддержку, не претендуя на контроль над эмоциями адресата. Культурно-семиотический аспект соболезнования в русском языке раскрывает его как глубоко укоренённый лингвокультурный феномен, тесно связанный с православной традицией, где тема смерти трактуется не как окончательный конец, а как духовное испытание, переход души в иной мир, очищение и встреча с божественным. Эта мировоззренческая основа определяет всю символику, лексику и прагматику траурной речи, делая её не просто выражением сочувствия, а ритуальным актом духовного сопричастия и молитвенного утешения. Поэтому лексика и символика соболезнований часто насыщены религиозными образами: «небеса», «рай», «вечный покой», «молитва», «душа», «Господь», «милосердие», «упокоение», «Царствие небесное», «светлый путь», которые отсылают к православной эсхатологии, концепции загробной жизни, прощения грехов и божественного суда. Даже в светских, атеистических или нейтральных формах соболезнования нередко сохраняются следы этой религиозной традиции — эвфемизмы вроде «ушёл в лучший мир», «обрёл покой», «светлая память» или «пусть земля будет пухом» — что делает русский траурный дискурс особым, более сакральным и метафизическим по сравнению с западными культурами, где преобладает секулярный, психологический или формально-вежливый тон без явных отсылок к трансцендентному [Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1986. С. 65].

Всесторонний анализ показал, что соболезнование представляет собой сложный лингвокультурный феномен, отражающий систему нравственных ценностей русского народа — милосердие, смирение, уважение к памяти предков, коллективную ответственность и духовную солидарность в горе. Оно органично объединяет речевую вежливость как соблюдение этикетных норм, эмпатию как искреннее сопереживание и духовную традицию как опору на религиозно-философские основания, формируя особый тип этического общения через слово, где язык становится инструментом не только коммуникации, но и нравственного воспитания, эмоционального исцеления и сохранения культурной идентичности в моменты личного и коллективного траура.

Заключение

Проведённый комплексный анализ разнообразных текстов соболезнований — от устных формул в личных беседах и траурных церемониях до письменных сообщений в письмах, официальных заявлениях, публикациях в СМИ, постах в социальных сетях и литературных отрывках — убедительно показал, что выражение соболезнования в русском языке является сложным, многослойным и высокоорганизованным явлением, органично объединяющим эмоциональный, этический, религиозный, коммуникативный и культурно-семиотический аспекты в единую систему речевого поведения. Соболезнование выступает не просто как изолированный речевой акт или формальная вежливость, а как мощный механизм социального и духовного взаимодействия, направленный на восстановление эмоционального равновесия

собеседника, смягчение боли утраты, укрепление социальных связей и сохранение коллективной памяти в моменты личного и общественного траура.

Лингвистические особенности соболезнования ярко проявляются в тщательно выверенном подборе лексико-семантических и синтаксических средств, которые выражают глубокое уважение, искреннее сострадание, моральную поддержку и духовную солидарность, избегая при этом излишней экспрессии или бестактности. В таких речевых высказываниях преобладают эмоционально нейтральные, но этически окрашенные слова и словосочетания («скорбь», «утрата», «память», «вечный покой», «светлая память», «глубокая скорбь»), создающие атмосферу достоинства и возвышенности; эвфемизмы («ушёл из жизни», «покинул нас», «отошёл в лучший мир», «обрёл вечный покой»), смягчающие восприятие смерти и делающие тему утраты менее травмирующей; религиозные формулы («Царствие небесное», «пусть Господь упокоит душу», «да будет воля Божья», «упокой, Господи, раба Твоего»), отражающие христианскую духовную традицию, веру в загробную жизнь и божественное милосердие [Мечковская Н.Б. Язык и религия. — М.: Академический проект, 1998. С. 74].

Структура соболезнования демонстрирует высокую стабильность и ритуализованность: она последовательно включает обращение (устанавливающее контакт и уважение), основное выражение сочувствия (ядро эмоционального участия), компонент утешения или поддержки (ориентированный на будущее и надежду), а также заключительную формулу (завершающую на ноте памяти или прощания). Эта модель универсальна для устных и письменных жанров и поддерживает тонкий эмоциональный баланс между искренностью, теплотой и социальной деликатностью, что является важным, неотъемлемым элементом русской речевой культуры, где такт и сдержанность ценятся выше прямолинейности [Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. — М.: Академия, 2002. С. 59].

Культурно-семиотический анализ подтвердил, что соболезнование — это не только вербальное выражение сочувствия, но и значимый акт культурной памяти, в котором сохраняются, передаются и актуализируются моральные, религиозные и этические ценности русского народа — милосердие, смирение, уважение к предкам, коллективная солидарность и вера в трансцендентное. В отличие от западных моделей, где доминирует рациональное, психологически ориентированное сочувствие с акцентом на индивидуальное переживание и профессиональную поддержку, в русском языке траурная речь глубже связана с духовностью, сакральностью и коллективным сопереживанием, где смерть воспринимается как часть божественного плана, а утешение — через молитву и надежду на вечную жизнь [Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002. С. 63].

Практическая значимость работы заключается в возможности широкого использования её результатов при преподавании курсов по культуре речи, речевому

этикету, межкультурной коммуникации, лингвокультурологии, психолингвистике и этике общения, а также в разработке методических материалов для изучения русского языка как иностранного. Глубокое понимание особенностей соболезнования способствует формированию этически корректного, эмпатийного и культурно чувствительного речевого поведения, помогает избежать коммуникативных неудач в траурных ситуациях, укрепляет навыки деликатного общения и способствует сохранению культурных традиций русского языка в эпоху глобализации, цифровой коммуникации и культурного смешения.

Список литературы

1. Акишина А. А., Формановская Н. И. Русский речевой этикет: традиции и современность. — М.: Русский язык, 1983.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — М.: Языки русской культуры, 1999.
3. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. — М.: Наука, 2001.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1986.
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. — М.: Русские словари, 1996.
6. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий: вариации речевого поведения. — М.: Наука, 1993.
7. Гак В. Г. Сопоставительная лингвистика. — М.: Наука, 1990.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002.
9. Крысин Л. П. Русское слово, своё и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике. — М.: Языки славянской культуры, 2004.
10. Мечковская Н. Б. Язык и религия: Очерк по филологии религиозного дискурса. — М.: Академический проект, 1998.
11. Никитина С. Е. Русская речевая культура. — М.: Академия, 2004.
12. Почепцов Г. Г. Риторика и психология коммуникации. — М.: Рефл-бук, 2000.
13. Стернин И. А. Коммуникативное поведение и речевой этикет. — Воронеж: ВГУ, 2001.
14. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. — М.: Академия, 2002.
15. Чернявская В. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация. — М.: Флинта, 2009.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI**
(2025-yil 11-son)

**FILOLOGIYA
PHILOLOGY**

**O‘ZBEK TILI TARIXI TADQIQI MASALALARI: TILSHUNOSLIKDA
DIALEKTOLOGIK LEKSIKOGRAFIYA VA DIALEKTAL LUG‘ATCHILIK
MUAMMOSI**

Gulsanam Maksutovna Norova,
*Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*
gulsanam81ndpi@umail.uz
(+99890) 7304595

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilining tarixiy taraqqiyoti, uning shakllanish bosqichlari va ilmiy tadqiq etish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. O‘zbek tilining ildizlari qadimgi turkiy til davrlariga borib taqalishi, shuningdek, til taraqqiyotida siyosiy, madaniy va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri yoritiladi. Shuningdek, o‘zbek tili tarixini o‘rganishda dialektologik leksikografiya va dialektal lug‘atchilikning nazariy hamda amaliy ahamiyati yoritiladi. Dialektal lug‘atlar xalq tili, mahalliy shevalar va lahjalar boyligini saqlash, ularni ilmiy asosda tizimlashtirishda muhim manba bo‘lib xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Tadqiqotda o‘zbek tilining tarixiy shakllanishida hududiy dialektlar va shevalarning o‘rni, ularning adabiy tilga ta’siri hamda leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ayniqsa, Surxondaryo, Qashqadaryo, Farg‘ona, Xorazm va Toshkent vohalari dialektlaridagi ayrim qadimiy so‘z shakllari (masalan, qazmoq, aylanmaq, barmaq, turg‘on) misolida o‘zbek tilining tarixiy qatlamlari ochib beriladi.

Maqolada dialektologik leksikografiyaning asosiy vazifasi – sheva va lahjalarda qo‘llanadigan so‘zlarni ilmiy-lug‘aviy asosda to‘plash, ularning semantik, etimologik va fonetik jihatlarini aniqlashdan iborat ekani ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, o‘zbek tilining qiyosiy-tarixiy leksikasi, arxaizmlar, variantlilik va regional so‘z boyligini tadqiq etishda dialektal lug‘atlarning o‘rni alohida e’tirof etiladi.

Maqolada dialektal lug‘atchilik muammosi – ya’ni shevalardagi so‘zlarning adabiy tildagi muqobilini aniqlash, ko‘pvariantli so‘zlarni normallashtirish va ularni madaniy kontekstda talqin etish masalalari yoritiladi. Shu jihatdan dialektologik leksikografiya o‘zbek tili tarixini rekonstruksiya qilishda, leksik tizimning qatlamlarini aniqlashda, xalq tili boyligini ilmiy muomalaga kiritishda alohida o‘rin tutadi.

Tadqiqot natijalari o‘zbek tili tarixini o‘rganish orqali xalqning madaniy merosi, milliy tafakkuri va til tafovutlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Maqola, shuningdek, yosh

tadqiqotchilar uchun o‘zbek tilining tarixiy rivojlanish masalalarida ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili tarixi, qadimgi turkiy til, tarixiy grammatika, leksikologiya, qiyosiy-tarixiy metod, lingvistik korpus, madaniy meros, dialektologik leksikografiya, dialektal lug‘atchilik, shevalar, arxaizmlar, qiyosiy-tarixiy metod, dialektal korpus, regional leksika, lingvistik meros

Annotation. This article analyzes the historical development of the Uzbek language, its stages of formation, and the main directions of its scientific study. It highlights that the roots of the Uzbek language go back to the ancient Turkic period and examines the mutual influence of political, cultural, and social factors on its evolution. Additionally, the article explores the theoretical and practical importance of dialectological lexicography and dialect dictionaries in studying the history of the Uzbek language. It emphasizes that dialect dictionaries serve as an essential source for preserving the richness of the people's speech, local dialects, and vernaculars, as well as for systematizing them on a scientific basis.

The research analyzes the role of regional dialects and vernaculars in the historical formation of the Uzbek language, their influence on the literary language, and their lexical-semantic characteristics. In particular, it reveals the historical layers of the Uzbek language through examples of ancient word forms found in the dialects of Surkhandarya, Kashkadarya, Fergana, Khorezm, and Tashkent regions (such as qazmoq, aylanmaq, barmaq, turg‘on).

The article demonstrates that the main task of dialectological lexicography is to collect words used in dialects and vernaculars based on linguistic and lexicographic principles, while identifying their semantic, etymological, and phonetic features. Furthermore, the study highlights the special role of dialect dictionaries in the comparative-historical study of Uzbek vocabulary, including archaisms, linguistic variants, and regional lexical diversity.

The article also discusses the challenges of dialect lexicography – particularly, identifying literary equivalents of dialect words, standardizing multi-variant words, and interpreting them within their cultural context. From this perspective, dialectological lexicography plays a significant role in reconstructing the history of the Uzbek language, identifying the layers of its lexical system, and introducing the richness of the vernacular into scholarly circulation.

The research findings contribute to a deeper understanding of the nation’s cultural heritage, national consciousness, and linguistic diversity through the study of the historical development of the Uzbek language. Moreover, the article serves as a valuable scientific and methodological foundation for young researchers interested in the historical evolution of the Uzbek language.

Keywords: history of the Uzbek language, Old Turkic language, historical grammar, lexicology, comparative-historical method, linguistic corpus, cultural heritage,

dialectological lexicography, dialectal lexicography, dialects, archaisms, comparative-historical method, dialectal corpus, regional vocabulary, linguistic heritage

.Аннотация. В данной статье анализируется историческое развитие узбекского языка, этапы его формирования и направления научного изучения. Отмечается, что корни узбекского языка восходят к эпохе древнетюркского языка, а также освещается взаимное влияние политических, культурных и социальных факторов на развитие языка. Кроме того, раскрывается теоретическое и практическое значение диалектологической лексикографии и составления диалектных словарей в изучении истории узбекского языка. Подчеркивается, что диалектные словари служат важным источником для сохранения богатства народной речи, местных говоров и диалектов, а также для их научной систематизации.

В исследовании рассматривается роль территориальных диалектов и говоров в историческом формировании узбекского языка, их влияние на литературный язык, а также их лексико-семантические особенности. Особенно выделяются древние формы слов, сохранившиеся в диалектах Сурхандарьинской, Кашкадарьинской, Ферганской, Хорезмской и Ташкентской долин (например, qazmoq, ayulanmaq, barmaq, turg‘on), на основе которых раскрываются исторические слои узбекского языка.

В статье показано, что основная задача диалектологической лексикографии заключается в научно-лексикографическом сборе слов, употребляемых в говорах и диалектах, в определении их семантических, этимологических и фонетических характеристик. При этом особое внимание уделяется роли диалектных словарей в изучении сравнительно-исторической лексики узбекского языка, архаизмов, вариантности и регионального словарного состава.

Освещается также проблема диалектной лексикографии – определение литературных эквивалентов диалектных слов, нормализация многовариантных единиц и их интерпретация в культурном контексте. С этой точки зрения диалектологическая лексикография занимает особое место в реконструкции истории узбекского языка, в выявлении слоев лексической системы и в научном обращении богатств народной речи.

Результаты исследования позволяют глубже осознать культурное наследие народа, национальное мышление и языковое многообразие через изучение истории узбекского языка. Статья также служит научно-методической основой для молодых исследователей, занимающихся вопросами исторического развития узбекского языка.

Ключевые слова: история узбекского языка, древнетюркский язык, историческая грамматика, лексикология, сравнительно-исторический метод, лингвистический корпус, культурное наследие, диалектологическая лексикография, составление диалектных словарей, говоры, архаизмы, сравнительно-исторический метод, диалектный корпус, региональная лексика, лингвистическое наследие.

Kirish. O‘zbek tili xalqimizning milliy o‘zligini, tarixiy xotirasini va ma’naviy merosini mujassam etgan bebaho boylikdir. Uning shakllanish hamda rivojlanish jarayonini o‘rganish, ayniqsa, zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan, nafaqat tarixiy tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnolingvistika va sotsiolingvistika fanlari uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tilning tarixiy taraqqiyotini to‘liq anglash uchun uning dialektal tizimini chuqur o‘rganish zarur. Chunki xalqning jonli nutqidagi sheva va lahjalar tildagi qadimiy unsurlarni, o‘ziga xos leksik va grammatik shakllarni saqlab qolgan. Shu bois o‘zbek tilshunosligida dialektologik leksikografiya va dialektal lug‘atchilik masalalari tarixiy tadqiqotlarning ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Dialektologik leksikografiya – bu turli hududiy shevalar, lahjalar va ularning leksik tarkibini o‘rganib, lug‘aviy manbalar orqali ilmiy tizimlashtirish bilan shug‘ullanuvchi yo‘nalishdir. Uning asosiy maqsadi – xalq tili boyligini hujjatlashtirish, leksik birliklarning semantik, etimologik va fonetik xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, ularni adabiy til bilan taqqoslab o‘rganishdan iborat.

Masalan, Surxondaryo shevalarida uchraydigan *qazmoq* (chuqur qazish), *aylanmaq* (aylanmoq), *barmaq* (bormoq), *turg‘on* (turib turgan) kabi qadimiy fe‘llar bugungi adabiy tildagi shakllardan farq qiladi, biroq ular qadimgi turkiy tildagi *qazmaq*, *aylanmaq*, *barmak*, *tururqan* shakllarining jonli izlarini saqlab qolgan¹. Shu jihatdan, dialektal leksikografiya til tarixining tirik laboratoriyasi sifatida xizmat qiladi.

O‘zbek dialektologiyasida asosiy muammolardan biri – shevalarda qo‘llanadigan so‘zlarning adabiy tildagi muqobilini aniqlash, ko‘pvariantli leksik birliklarni normallashtirish va ularni madaniy-kontekstual talqinda tahlil qilish masalasidir.

Masalan, Xorazm shevasida “*biyir*” (birov), “*o‘shon*” (o‘sha), “*kag‘an*” (qayerga) kabi so‘zlar ishlatiladi. Bu birliklar o‘zining fonetik shakli bilan adabiy tildan farqlanadi, lekin qadimgi o‘g‘uz va qipchoq tillarining izlarini o‘zida saqlagan. Bunday materiallar “O‘zbek dialektologik lug‘ati”da alohida tahlil qilingan².

Dialektal lug‘atchilikda yana bir muhim masala – arxaizmlar va dialektizmlarni to‘g‘ri ajratishdir. Masalan, “*otangni saqlag‘il*” tarzidagi qadimiy fe‘l shakllari (*saqlag‘il*, *qilmag‘il*) hozirgi adabiy tilda ishlatilmaydi, ammo ayrim shevalarda hanuz saqlanib kelmoqda.

¹ Doniyorov, H. (2018). O‘zbek shevalari va ularning leksik xususiyatlari. Toshkent: TDPU.

² Rahmatullaev, Sh., Doniyorov, H. (2010). O‘zbek dialektologik lug‘ati. Toshkent: Fan.

Dialektal lug‘atchilikning asosiy vazifalari sheva va lahjalarda qo‘llanadigan so‘zlarni yig‘ish hamda tahlil qilish, ularning etimologik ildizini aniqlash, semantik maydonlarni belgilash, shu bilan birgalikda, adabiy til bilan taqqoslashdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

O‘zbek tili tarixini o‘rganishda dialektologik materiallarning ahamiyati beqiyosdir. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda (masalan, O‘rxun-Enasoy bitiklari) uchraydigan *bilgak*, *yurtum*, *tašim*, *qutluq* kabi so‘zlar keyingi davr o‘zbek shevalarida ham o‘zgargan shaklda saqlanib qolgan (*bilak*, *yurtim*, *toshim*, *qutlug‘*). Bu holat o‘zbek tilining uzluksiz leksik rivojini, shuningdek, hududiy variantlar orqali til tarixining rekonstruksiya qilinishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Masalan, Farg‘ona shevasida “*ko‘rganman*” o‘rniga “*ko‘rganim bar*” deyiladi. Bu qadimgi turkiy “*bar*” (bor) so‘zining fe‘l bilan qo‘shilishidan hosil bo‘lgan arxaik konstruktsiyani ifodalaydi.

Zamonaviy tilshunoslikda raqamli texnologiyalar yordamida dialektal ma’lumotlarni elektron shaklda jamlash va ularni interaktiv xaritalar orqali tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ldi. Masalan, “O‘zbek shevalarining geografik xaritasi” loyihasida 80 dan ortiq tuman va vohalardagi leksik variantlar maxsus kodlangan tizim asosida taqqosiy tahlil qilinmoqda. Shuningdek, bugungi kunda elektron va bosma shaklda dialektal lug‘atlarni yaratishda G.Huseynova tomonidan taklif etilgan “O‘zbek shevalari elektron atlası” loyihasi alohida e’tiborga loyiqdir. Mazkur loyiha orqali o‘zbek tilining 2000 dan ortiq dialektal birliklari raqamli lug‘aviy korpus shaklida tizimlashtirilgan³. Bu raqamli yondashuvlar nafaqat til tarixini o‘rganishda, balki o‘zbek tilining madaniy geografiyasini ham aniqlashda muhim vosita bo‘lmoqda.

Shuni ta’kidlash joizki, o‘zbek dialektologiyasini o‘rganishda bevosita “dialektologik leksikografiya” terminiga duch kelamiz. Bu tilshunoslikning alohida sohasi bo‘lib, u xalq tili, sheva va lahjalarda qo‘llaniladigan leksik birliklarni yig‘ish, tizimlashtirish hamda ilmiy izoh bilan lug‘at shaklida taqdim etish bilan shug‘ullanadi. Ushbu yo‘nalishning asosiy vazifasi – **tilning tarixiy, hududiy va ijtimoiy differensiallashgan qatlamlarini hujjatlashtirish** hamda ularni ilmiy muomalaga kiritishdir.

Dialektologik leksikografiya o‘z mohiyatiga ko‘ra, **ikki fan sohasi – dialektologiya va leksikografiya** tutashgan nuqtada shakllangan. Shu bois bu fan tilning jonli shaklini o‘rganish bilan bir qatorda, **so‘z boyligining tarixiy qatlamlarini** aniqlashga, ularning etimologik ildizlarini tahlil etishga xizmat qiladi.

Dialektologik leksikografiyaning nazariy poydevori XIX–XX asr boshlarida shakllandi. Yevropa tilshunosligida bu soha **G.Vaynrix, A.Meje, J.Gillieron, G.Kurilovich** kabi olimlar faoliyati bilan bog‘liq bo‘lsa, turkiy tillarda, jumladan, o‘zbek tilshunosligida, bu yo‘nalish **Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk”** asaridan boshlanadi.

³ Huseynova, G. (2021). O‘zbek dialektologik leksikografiyasi va uning raqamli talqini. Toshkent: O‘zMU.

Mahmud Koshg‘ariy o‘z asarida turli qabilalar tilidagi so‘zlarni, ularning talaffuzdagi farqlarini va semantik tafovutlarini qayd etgan holda, ilk bor **dialektologik lug‘at** yaratgan edi. Masalan, u “**etuk**” so‘zi turli qabilalarda “**pišmiş**”, “**pishkan**”, “**yetilgen**” kabi shakllarda ishlatilishini ko‘rsatgan. Bu usul zamonaviy dialektal leksikografiyaning metodologik ildizlaridan biri sanaladi⁴.

Asarda muallif turkiy xalqlar tillarini taqqoslab, har bir so‘zning fonetik, semantik va morfologik farqlarini aniqlagan. Xususan, u “ot” so‘zi turli qabilalarda “ot”, “at”, “ad” shaklida ishlatilishini qayd etadi. Bu asar, aslida, **birinchi turkiy dialektologik lug‘at** bo‘lib, unda 9000 dan ortiq leksik birliklar izohlangan. Koshg‘ariy shevalar o‘rtasidagi farqlarni geografik joylashuv bilan bog‘lab, ilk marta **lingvogeografik yondashuvni** qo‘llagan.

Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning “*Qutadg‘u bilig*” asari (XI asr) va Ahmad Yugnakiyning “*Hibat ul-haqoyiq*” asari (XII asr)da ham dialektal elementlar, xalq tili unsurlari keng qo‘llangan. Ularning tili xalq og‘zaki nutqiga yaqinligi sababli, bu asarlar **o‘zbek tili tarixining jonli dialektal manbalari** hisoblanadi.

O‘zbek tilshunosligida esa dialektologik leksikografiya ilmiy yo‘nalish sifatida XX asr o‘rtalaridan shakllana boshladi. **Sh.Rahmatullayev, A.Madvaliyev, H.Doniyorov** kabi olimlarning ishlari bu yo‘nalishning nazariy asoslarini belgilab berdi.

Dialektologik lug‘atlar mazmun va tuzilishiga ko‘ra bir necha turga bo‘linadi:

Hududiy (regional) dialekt lug‘atlari – ma‘lum bir voqea yoki tuman doirasidagi sheva leksikasini aks ettiradi (masalan, “Farg‘ona shevalari lug‘ati”).

Tematik dialekt lug‘atlari – ma‘lum bir soha (dehqonchilik, hunarmandchilik, oila turmushi va h.k.) bilan bog‘liq leksik birliklarni qamrab oladi.

Qiyosiy-dialektologik lug‘atlar – bir necha shevalarda qo‘llaniladigan so‘zlarning variantlarini taqqoslaydi.

Izohli dialekt lug‘atlar – har bir so‘zga ma‘no, etimologiya, fonetik izoh va qo‘llanma misollarini beradi.

Shuningdek, dialektologik lug‘atchilikda **ilmiy metodlar tizimi** muhim o‘rin tutadi. Eng ko‘p qo‘llaniladigan **qiyosiy-tarixiy, lingvogeografik, etimologik, korpus lingvistika** kabi metodlar bir so‘zning turli shevalardagi variantlarini qadimgi turkiy shakllar bilan solishtirib o‘rganishda, dialektal birliklarning geografik tarqalishini xarita asosida tahlil qilishda, so‘zlarning ildizini, tarixiy rivojlanishini aniqlashda, dialektal materiallarni elektron bazalarda qayd etish va avtomatik tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, o‘zbek shevalarida uchraydigan “*yopqich*” (eshik pardasi), “*sulov*” (arava tayanchi), “*yo‘g‘on*” (katta), “*buzuq*” (buzilgan) kabi birliklar fonetik va semantik jihatdan qadimgi turkiy so‘zlar bilan taqqoslanib, tarixiy qatlam aniqlanadi.

⁴ Koshg‘ariy, M. (1982). Devonu lug‘otit-turk. Toshkent: Fan.

Dialektologik leksikografiyada bir qator ilmiy va amaliy muammolar mavjud. Xususan, dialektal so‘zlarni adabiy tildagi muqobili bilan to‘g‘ri moslashtirish muammosi. Masalan, “*aylanmaq*” – “*aylanmoq*”, “*barmaq*” – “*bormoq*”, “*turg‘on*” – “*turgan*” kabi so‘zlarda fonetik moslashuvning yuz berishini kuzatish mumkin. Shuningdek, ayrim so‘zlarning shevalarda bir necha variantlari mavjud: “*bichiq*”, “*pichiq*”, “*tikish*”; “*qazmoq*”, “*kuzmoq*”, “*chuqur qilish*” kabi. Bularni to‘g‘ri tasniflash ilmiy tahlilni talab qiladi.

Dialektal lug‘atlar faqat lingvistik manba emas, balki **madaniy merosning saqlovchisi** sifatida ham alohida o‘rin tutadi. Chunki ularning tarkibida xalqning qadimiy hayot tarzi, urf-odatlar, an‘anaviy hunarlari va tarixiy tafakkuri aks etgan.

Masalan, **Qashqadaryo** shevasida “*qorovul*”, “*chirov*”, “*do‘nglik*”, “*qopishmoq*” kabi so‘zlar xalq xo‘jaligi bilan bog‘liq qadimiy terminologiyani ifodalaydi. Xuddi shuningdek, **Xorazm vohasi** dialektida “*bo‘rcha*” (somon aralash loy), “*yorg‘on*” (ko‘rpa), “*tuymoq*” (sezmoq) kabi leksik birliklar qadimiy turkiy ildizlardan meros bo‘lib, bugungi o‘zbek tilining tarixiy qatlamini tashkil etadi.

Bu jarayon nafaqat lingvistik, balki **etnolingvistik** tadqiqotlar uchun ham muhimdir. Chunki dialekt so‘zlarida xalq tafakkurining, qadriyatlarining, urf-odat va milliy o‘zlikning izlari mujassam.

Mustaqillik yillarida dialektologiya sohada sezilarli yutuqlarga erishildi. Chunonchi, 7000 dan ortiq so‘zdan iborat “**O‘zbek dialektologik lug‘ati**”, 2000 dan ortiq leksik birlikni **qamrab olgan “Farg‘ona shevalari lug‘ati**”, raqamli platforma asosida ishlab chiqilgan, 80 ta tuman materiallari jamlangan “**O‘zbek shevalari elektron atlas**i” kabi lug‘atlar yaratildi.

Bundan tashqari, o‘zbek tilining tarixiy leksik qatlamlarini aniqlashda **xalq og‘zaki ijodi** (maqollar, topishmoqlar, dostonlar) ham muhim manba sifatida foydalaniladi. Masalan, “*Bo‘ridan qo‘rqqan o‘rmonga kirmas*”, “*Qo‘li mehnatda, ko‘ngli bayramda*” kabi iboralaridagi “*bo‘ri*”, “*bayram*”, “*mehnat*” so‘zlari qadimiy leksik birliklarning uzviy davomini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Dialektologik leksikografiya bugungi kunda yangi bosqichga o‘tmoqda. Bu – **raqamli lingvistik tadqiqotlar bosqichi**. Ushbu yo‘nalishda **o‘zbek dialektal korpusini yaratish** (interaktiv platforma asosida), **shevalar asosida tarixiy-lingvistik xaritalar ishlab chiqish**, **sun‘iy intellekt yordamida dialektal variantlarni avtomatik aniqlash**, **qiyosiy turkiy dialektologiya** asosida o‘zbek tilining genealogik tasnifini kengaytirish kabi ilmiy istiqbollar mavjud. Bu istiqbollar o‘zbek tilining tarixiy-lingvistik tadqiqotlarini yangi bosqichga olib chiqisgida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dialektal lug‘atlar o‘zbek tili tarixini o‘rganishda **tarixiy-rekonstruktiv** – qadimgi turkiy unsurlarni tiklash, **hududiy-lingvistik** – shevalarning geografik tarqalishini aniqlash,

madaniy-etnolingvistik – xalqning turmush tarzi va madaniyatini til orqali yoritish kabi **uch asosiy vazifani** bajaradi.

Ta’kidlash joizki, “O‘zbek dialektologik lug‘ati”da keltirilgan **“ko‘pik” (ko‘p miqdor), “sovuqchilik” (sovuq ob-havo), “yolpiz” (o‘t turi)** kabi so‘zlar o‘zbek xalqining iqlim, tabiat, dehqonchilik bilan bog‘liq qadimiy dunyoqarashini aks ettiradi.

Shuningdek, **Surxondaryo shevasida** *“cho‘piq”* (mayda o‘t), *“bo‘z”* (yengil mato), *“qopishmoq”* (urishmoq) kabi so‘zlar xalq hayotidagi amaliy faoliyatga doir tushunchalarni bildiradi. Bu birliklar tarixiy leksik qatlamni tiklashda muhim lingvistik dalildir⁵.

Til – xalqning eng muhim madaniy qadriyati, uning tarixiy xotirasi va ma’naviy merosining asosiy ifodachisidir. Har bir millatning adabiy tili o‘z ildizini xalq og‘zaki nutqidan, sheva va lahjalardan oladi. Shu bois **dialektal lug‘atlar** tilshunoslikning eng muhim manbalari sirasiga kiradi. Dialektal lug‘atlarni yaratish – tilning mahalliy shakllarini, leksik hamda grammatik xususiyatlarini tizimlashtirish, ularning etimologiyasini aniqlash, adabiy tildagi muqobillarini belgilash bilan bog‘liq ilmiy-amaliy faoliyatdir.

Biroq bu jarayon nihoyatda murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, tilshunoslar bir qator **ilmiy, metodologik va texnik muammolarga** duch kelishadi.

Dialektal lug‘atchilik (leksikografiya) – tilning hududiy variantlarini yig‘ish, tahlil qilish va lug‘aviy shaklda ifodalash bilan shug‘ullanuvchi fan sohasi. U **dialektologiya** bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, **tilning tarixiy qatlamlarini aniqlash, hududiy leksik farqlarni belgilash** hamda **adabiy til me‘yorining shakllanishini tahlil qilishga** xizmat qiladi.

Dialektal lug‘atlar odatda uch turga bo‘linadi:

- **Hududiy lug‘atlar** – ma’lum bir vohaning yoki viloyatning shevasiga bag‘ishlanadi (masalan, *“Xorazm shevalari lug‘ati”*).
- **Qiyosiy lug‘atlar** – turli dialektal birliklarni solishtirib, farqlarni ko‘rsatadi.
- **Umumdialektal lug‘atlar** – butun tildagi sheva materiallarini birlashtiradi (masalan, *“O‘zbek dialektologik lug‘ati”*).

Ammo bu jarayonni amalga oshirishda turli xil **muammolar** mavjud bo‘lib, ular quyidagi guruhlariga bo‘linadi: **fonetik, morfologik, semantik, geografik, metodologik va texnologik**.

Dialektal so‘zlarni yozib olishda eng muhim muammo – ularning talaffuzidagi farqlardir. Masalan, **Surxondaryo shevasida** “aylanmaq” shakli, **Xorazm shevasida** esa “aylaniw”, **Toshkentda** esa “aylanmoq” tarzida ishlatiladi. Bu kabi farqlarni fonetik jihatdan to‘g‘ri yozib olish va belgilash muhim masaladir.

Ayrim hollarda, bir so‘zning talaffuzi yozuvda noto‘g‘ri aks ettirilsa, u butunlay boshqa ma’noga ega bo‘lib qoladi. Masalan, *“so‘ri”* (suxumi) va *“suri”* (qovurilgan taom) so‘zlari faqat bir unli farqi bilan ajraladi, ammo lug‘aviy ma’nosi butunlay boshqacha.

⁵ Qodirova, N. (2022). O‘zbek shevalarining etnolingvistik talqini. Toshkent: Navoiy universiteti nashriyoti.

Dialektal lug‘atlar uchun yagona transkripsiya tizimining yo‘qligi ham katta muammo hisoblanadi. O‘zbek tili uchun 1960-yillarda ishlab chiqilgan *fonetik transkripsiya belgilar tizimi* bugungi raqamli sharoitga mos emas. Sh.Rahmatullayev bu muammoni tan olib, 1971-yilda “O‘zbek dialektologik lug‘ati”da lotin va kirill harflari bilan aralash tizimdan foydalangan⁶.

Bugungi kunda bu muammo elektron lug‘atlarda yana dolzarb bo‘lib, **bir xil talaffuzni turli belgilar bilan ifodalash** bir xil so‘zning ikki marta qayd etilishiga sabab bo‘lmoqda. Shuningdek, dialektlarda **fe’l, ot, sifat va son** kategoriyalari adabiy tildan farqli shakllarda qo‘llanadi. Ularni lug‘atda bir tizimda joylashtirish ilmiy yondashuvni talab etadi. Masalan: “*borur*” (*boradi*), “*turur*” (*turadi*) – qadimgi turkiy shakllar. “*Oldu*” (*oldi*), “*qoptu*” (*qoldi*) – morfologik qisqarish natijasi.

Bunday birliklar adabiy tildagi shakllardan grammatik jihatdan farqlanadi, lekin ma’nosi bir xil. Shu sababli, lug‘at tuzishda ularni **tarixiy-grammatik izoh** bilan birga berish talab etiladi. Shuningdek, *ko‘plik, egalik, shaxs-son* qo‘shimchalarining mahalliy variantlari (masalan, *-lar, -ler, -lor*) ham lug‘at tuzishda izchil ko‘rsatilishi lozim.

Dialektal lug‘atlar tuzish jarayonida eng murakkab jihatlardan biri – bu **polisemantik birliklarni**, ya’ni **bir so‘zning bir necha ma’noda ishlatilishini** to‘g‘ri aniqlash va izohlashdir. O‘zbek tilining turli shevalarida bitta so‘z turli hududlarda turlicha ma’no kasb etadi, bu esa lug‘at tuzuvchidan chuqur semantik tahlilni talab qiladi.

Masalan, “yo‘g‘on” so‘zi **Farg‘ona vodiysi** shevalarida “semiz” ma’nosini anglatadi (*yo‘g‘on bola* – semiz bola), **Qashqadaryo** va **Surxondaryo** hududlarida “katta” yoki “yirik” ma’nosida ishlatiladi (*yo‘g‘on odam* – katta odam), **Xorazmda** esa “baland”, “ulug‘” ma’nosini beradi (*yo‘g‘on gap so‘zladi* – tantanali, balandparvoz gap aytdi). Ushbu misol o‘zbek tilida **semantik differensiallik**ning kuchli ekanini ko‘rsatadi.

Shuningdek, dialektlarda so‘zlarning ma’nosi **kontekstga qarab** ham o‘zgaradi. Masalan, “*choyxonachi*” so‘zi **Toshkentda** “oshpaz” yoki “choy tayyorlovchi”, **Buxoroda** “mehmonxona egasi”, **Andijonda** esa “sartaroshxona yoki oshxona sohibi” ma’nolarida ishlatiladi. Bu holat semantik tafovutning **sotsiolingvistik** sabablarini ham ko‘rsatadi: ayrim hududlarda “choyxona” umumiy ijtimoiy muhitni anglatadi, boshqalarda u aniq kasbga nisbatan qo‘llanadi.

Bunday holatlar lug‘at tuzishda ikki xil yondashuvni talab qiladi:

1. Har bir ma’no alohida sarlavha sifatida berilishi lozim;
2. So‘zning geografik tarqalish doirasi (viloyat, tuman, qishloq) ko‘rsatilishi zarur.

Tahlil va natijalar

O‘zbek tili hudud jihatidan nihoyatda keng tarqalgan. Bugungi kunda o‘zbek tili **O‘zbekiston, Tojikiston, Afg‘oniston, Qozog‘iston** va **Turkmaniston** hududlarida 35 milliondan ortiq so‘zlovchilar tomonidan ishlatiladi. Shu sababli, ularning har biri o‘z

⁶ Madvaliyev, A. (2015). Dialektologik leksikografiya asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.

mahalliy leksik tizimiga ega. Ba’zi so‘zlar **talaffuz** jihatdan o‘xshash bo‘lsa-da, **semantik jihatdan** butunlay boshqa ma’noni bildiradi.

Masalan, “*tam*” so‘zi bu jihatdan diqqatga sazovordir:

– **Surxondaryoda** – “*yemoq*” ma’nosida (Masalan: “*Non tamadim*” – “non yedim”);

– **Buxoroda** – “*to‘ymaslik*”, “*zerikish*” ma’nosida (Masalan: “*Har kuni bir ovqat, tam bo‘ldi*” – “zerikdim”);

– **Xorazmda** – “*tom*”, “*uy tomi*” ma’nosida (“*tamda yotdim*” – “tomda yotdim”).

Ko‘rinadiki, “*tam*” leksemasi o‘zbek tili dialektlarida **semantik diversifikatsiyaga** uchragan, ya’ni **bir morfologik shakl — bir nechta ma’noni** ifodalaydi. Agar bunday tafovutlar lug‘atlarda izohsiz keltirilsa, ilmiy aniqlik buziladi va noto‘g‘ri semantik xulosa chiqadi. Shu sababli, har bir so‘z **kontekstda va hududiy ko‘lamda** tahlil qilinishi zarur⁷.

Bundan tashqari, ayrim dialektal birliklarda **ma’no siljishi (semantik shift)** hodisasi kuzatiladi. Masalan, “*urmoq*” so‘zi Toshkent shevasida “urish” (zarba berish), Farg‘onada “tez yurish” (*ot urdi* – ot tez yurdi), Xorazmda esa “o‘rish”, “pichan o‘rish” ma’nosida ishlatiladi. Bunday o‘zgarishlar lug‘atda semantik struktura bilan berilmasa, ularning asl ma’no qatlami yo‘qoladi.

Tilshunoslikda bunday o‘zgarishlarni aniqlashda **geolingvistik xaritalardan** foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xarita yordamida har bir dialektal birlikning **geografik chegarasi, ma’no zonasi** va **leksik o‘xshashliklar** ko‘rsatiladi. Bu usul Germaniyada “*Deutscher Sprachatlas*”, Fransiyada “*Atlas linguistique de la France*” tajribasiga asoslangan bo‘lib, o‘zbek dialektologiyasida ham “*O‘zbek shevalari elektron atlasi*” loyihasi doirasida qo‘llanilmoqda.

Geolingvistik xarita orqali, masalan, “*tam*”, “*yo‘g‘on*”, “*urmoq*”, “*qapishmoq*” so‘zlarining **tarqalish zonalarini** aniqlash, ular orasidagi **semantik o‘xshashlik va tafovutlarni** vizual tarzda tasvirlash mumkin. Bu nafaqat lug‘atchilik uchun, balki **til tarixi va madaniy geografiya** uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Dialektal lug‘at tuzish jarayonida quyidagi ilmiy metodlar qo‘llanadi:

– **deskriptiv** (tasviriy tahlil);

– **qiyosiy-tarixiy**;

– **statistik** (so‘z chastotasi);

– **korpus tahlili**.

Ammo bu metodlarning uyg‘unligi har doim ta’minlanmaydi. Masalan, ba’zi lug‘atlar faqat deskriptiv yo‘nalishda tuzilib, qiyosiy aspekt e’tibordan chetda qoladi. Natijada so‘zlarning tarixiy ildizini aniqlash qiyinlashadi.

Hozirda o‘zbek tilida **elektron dialektal lug‘atlar** yetarli darajada yo‘q. Raqamli lug‘atchilik sohasida yagona standart va format ishlab chiqilmagani sababli ma’lumotlar bazasi integratsiyasi sust. Shuningdek:

⁷ Rahmatullayev, Sh. (1971). O‘zbek dialektologik lug‘ati. Toshkent: Fan.

- audio yozuvlar sifatsizligi;
- raqamli transkripsiya dasturlarining yo‘qligi;
- hududiy ma’lumotlarning koordinatalar asosida berilmasligi ham amaliy muammolardir.

Shu jihatdan, “O‘zbek tili milliy korpusi” va “O‘zbek shevalari elektron atlas” loyihalari bu yo‘nalishda ijobiy qadam hisoblanadi.

Dialektal lug‘atchilik endilikda faqat lingvistik maqsadga emas, balki madaniy, ijtimoiy va texnologik maqsadlarga ham xizmat qiluvchi kompleks tizimga aylanmoqda. Chunki har bir mahalliy so‘z, talaffuz yoki ibora – bu xalqning tarixiy hayot tarzini, qadriyatlarini, o‘zlikni anglashini ifodalovchi madaniy belgidir. Bunday so‘zlarni saqlab qolish va ularni raqamli platformalarda qayd etish – milliy madaniyatni hujjatlashtirish, tarixiy merosni avlodlarga yetkazish va tilning tabiiy boyligini ilmiy asosda qayta tiklash demakdir.

Kelajakda o‘zbek dialektologik lug‘atchiligi ilmiy izlanishlar, texnologik yangiliklar va madaniy merosni integratsiyalashgan holda rivojlantiruvchi fan sohasiga aylanishi zarur. Bu jarayon o‘zbek tili taraqqiyotida ikki asosiy yo‘nalishni – ilmiy izchillik va milliy qadriyatlar sadoqatini uyg‘unlashtiradi. Demak, dialektal lug‘atchilik nafaqat tilshunoslikning bir bo‘lagi, balki milliy o‘zlikni asrash, raqamli avlod uchun til xotirasini yaratish va madaniy uzluksizlikni ta’minlash missiyasini ham bajaradi.

Xulosa va takliflar

Til – millatning eng muhim belgisi, xalq ruhining, tafakkurining va madaniyatining ko‘zgusidir. Ayniqsa, xalqning jonli nutqi – **shevalar** bu ko‘zguda milliy xotira hamda tarixning eng tabiiy qatlamlarini mujassam etadi. O‘zbek tili o‘zining ko‘p asrlik taraqqiyoti davomida turli mintaqaviy lahja va shevalar orqali shakllangan, boyigan hamda madaniy rang-baranglikka ega bo‘lgan. Shu sababli, o‘zbek xalqining tili va madaniyati tarixini to‘liq anglash uchun **dialektal lug‘atchilik** alohida ilmiy, shuningdek, madaniy yo‘nalish sifatida muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda globallashuv jarayonida tilning ayrim tabiiy shakllari, ya’ni shevalar unutilish xavfi ostida qolmoqda. Yoshlar o‘rtasida adabiy tilning yagona standart shakli keng tarqalayotgani, mintaqaviy so‘zlar kam ishlatilayotgani, mahalliy talaffuzlar yo‘qolib borayotgani – bu jarayon til xilma-xilligini kamaytiradi. Shunday sharoitda **dialektal lug‘atchilikni milliy madaniy meros sifatida rivojlantirish** nafaqat tilshunoslik, balki **milliy identitetni saqlash masalasiga** ham aylanadi.

Har bir sheva – xalq hayotining bir bo‘lagi. U insonning kundalik so‘zlashuvi, tabiat, mehnat, urf-odat, marosim va ijtimoiy munosabatlarini o‘zida ifodalaydi. Masalan, **Xorazm shevasida** “kevotti” (“kelayapti”), **Qashqadaryo shevasida** “baromman” (“borayapman”), **Toshkent shevasida** esa “chiqvotti” (“chiqayapti”) kabi so‘z shakllari xalqning jonli nutqini aks ettiradi. Bu shakllar – tilning tarixiy qatlamlari, mahalliy madaniyat va xalqona tafakkurning jonli izidir.

Sh.Rahmatullayev, A.Qodirov, M.Jo‘rayev kabi olimlar o‘zbek shevalarining fonetik va leksik xususiyatlarini o‘rganib, bir qancha hududiy lug‘atlar yaratdilar. Ammo bu lug‘atlar asosan bosma shaklda bo‘lib, ularning aksariyati keng jamoatchilikka yetib bormagan. Bugungi kunda esa bu soha **raqamli madaniy meros** yo‘nalishida rivojlanishi zarur. Chunki **tilning og‘zaki boyligini raqamli arxivlarda saqlash** – bu kelajak avlodga madaniyat, tarix va tafakkurni yetkazishning eng samarali usulidir.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ilm-fan sohasida **elektron lug‘atchilik** yo‘nalishida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Ammo bu ishlar ko‘proq adabiy tilga yo‘naltirilgan. Shevalar bo‘yicha esa **elektron lug‘atlar, ovozli arxivlar va interaktiv platformalar** hali to‘liq shakllanmagan. Shu bois, “Elektron o‘zbek shevalari portalini yaratish milliy miqyosdagi loyihaga aylanishi zarur. Bunday portalda:

- shevalarga oid so‘zlar, iboralar va talaffuz namunalarini audio-video shaklda jamlash;

- har bir so‘zning tarixiy kelib chiqishi, semantik tahlili va qo‘llanilish doirasini ko‘rsatish;

- interaktiv xarita orqali shevalarning geografik joylashuvini aks ettirish;

- yoshlar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilar uchun ochiq ma’lumotlar bazasini yaratish lozim.

Bu nafaqat ilmiy manba, balki **milliy raqamli merosning muhim qismi** bo‘lib xizmat qiladi.

Dialektal lug‘atchilik faqat lingvistik emas, balki **madaniy va ma’naviy o‘zlikni tiklovchi jarayondir**. Har bir mahalliy so‘z – xalq ruhining ifodasi, tarixiy xotiraning belgisi. Masalan, **“ota-bobo yurt”, “o‘choq”, “hovli”, “charx”, “beshik”** kabi so‘zlar turli mintaqalarda turlicha talaffuz qilinadi, lekin ular xalqning bir ildizdan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi. Bu jihatdan dialektologik lug‘atlar milliy birlik va tarixiy xotiraning ko‘zgusidir.

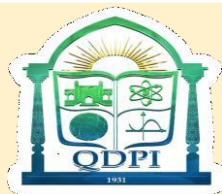
Bugungi kunda **UNESCO** tomonidan ham tillar xilma-xilligini saqlash masalasi insoniyat madaniy merosining bir qismi sifatida e’tirof etilmoqda. O‘zbekiston ham bu borada o‘zbek tilining shevalarini **milliy nomoddiy madaniy meros sifatida** ro‘yxatga olish, ularni xalqaro maydonda targ‘ib etish yo‘lida izchil ishlar olib borishi zarur.

Zero, dialektal lug‘atchilikni rivojlantirish — bu nafaqat ilmiy, balki **madaniy, ma’naviy va raqamli taraqqiyotning uzviy qismidir**. Har bir sheva o‘zbek xalqining yurak ohangi, tarixiy xotirasi va madaniy ruhini ifodalaydi. Shu sababli, bu sohani rivojlantirish – milliy madaniyatni saqlashga, xalq nutqining tabiiy go‘zalligini ilmiy asosda qayta tiklashga, raqamli madaniy merosni yaratishga, kelajak avlodni o‘z tili, o‘zligiga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Kelajakda **“O‘zbek shevalari elektron lug‘ati”** va **“Dialektal madaniy meros markazi”**ni tashkil etish orqali o‘zbek tili va madaniyatini nafaqat ilmiy, balki xalqaro miqyosda ham targ‘ib qilish imkoniyati kengayadi. Zero, **til — bu millatning yuragi, shevalar esa uning yurak urishlaridir**.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Doniyorov, H. (2018). *O‘zbek shevalari va ularning leksik xususiyatlari*. Toshkent: TDPU.
- [2] Rahmatullaev, Sh., Doniyorov, H. (2010). *O‘zbek dialektologik lug‘ati*. Toshkent: Fan.
- [3] Huseynova, G. (2021). *O‘zbek dialektologik leksikografiyasi va uning raqamli talqini*. Toshkent: O‘zMU.
- [4] Koshg‘ariy, M. (1982). *Devonu lug‘otit-turk*. Toshkent: Fan.
- [5] Qodirova, N. (2022). *O‘zbek shevalarining etnolingvistik talqini*. Toshkent: Navoiy universiteti nashriyoti.
- [6] Rahmatullayev, Sh. (1971). *O‘zbek dialektologik lug‘ati*. Toshkent: Fan.
- [7] Madvaliyev, A. (2015). *Dialektologik leksikografiya asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.

EXPRESSIONS OF HUMOR, IRONY, AND SARCASM IN ENGLISH

Karimova Feruzaxon Inoyatovna

*Senior Lecturer, Department of Languages and Humanities,
Andijan State Technical Institute*

Abstract. This paper explores the expressions of humor, irony, and sarcasm in the English language, focusing on their linguistic, cultural, and pragmatic aspects. By analyzing various spoken and written examples, the study highlights how these forms of expression convey social attitudes, emotional nuances, and interpersonal relationships. The research examines the linguistic devices, such as wordplay, intonation, and context, that facilitate humorous, ironic, and sarcastic communication. Additionally, the study considers cross-cultural differences in interpreting these expressions, emphasizing the importance of context and shared knowledge for effective understanding. The findings demonstrate that humor, irony, and sarcasm are not merely stylistic devices but serve as essential tools for social interaction and communicative competence in English.

Key words: humor, irony, sarcasm, pragmatics, linguistic devices, english language, cross-cultural communication.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilida hazil, ironiya va sarkazm ifodalari tahlil qilinadi, ularning lingvistik, madaniy va pragmatik jihatlari ko‘rib chiqiladi. Turli og‘zaki va yozma misollar orqali ushbu ifodalar ijtimoiy munosabatlar, hissiy ohang va shaxslararo aloqalarni qanday yetkazishini ko‘rsatadi. Tadqiqotda so‘z o‘yinlari, intonatsiya va kontekst kabi lingvistik vositalar hazil, ironiya va sarkazmni samarali ifodalashdagi rolini ochib beradi. Shuningdek, ushbu ifodalarni talqin qilishdagi madaniyatlararo farqlar ham ko‘rib chiqiladi, bu kontekst va umumiy bilimlarning ahamiyatini ta’kidlaydi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, hazil, ironiya va sarkazm faqat uslubiy vosita emas, balki ingliz tilida ijtimoiy muloqot va kommunikativ kompetentsiya uchun muhim vositalardir.

Key words: hazil, ironiya, sarkazm, pragmatika, lingvistik vositalar, ingliz tili, madaniyatlararo muloqot.

Аннотация: В данной статье исследуются выражения юмора, иронии и сарказма в английском языке, с акцентом на их лингвистические, культурные и прагматические аспекты. Анализируя различные устные и письменные примеры, исследование

показывает, как эти формы выражения передают социальные установки, эмоциональные оттенки и межличностные отношения. В работе рассматриваются лингвистические средства, такие как игра слов, интонация и контекст, которые обеспечивают эффективное выражение юмора, иронии и сарказма. Также учитываются межкультурные различия в интерпретации этих выражений, подчеркивая важность контекста и общих знаний для правильного понимания. Результаты показывают, что юмор, ирония и сарказм являются не просто стилистическими средствами, а важными инструментами социального взаимодействия и коммуникативной компетенции в английском языке.

Ключевые слова: юмор, ирония, сарказм, прагматика, лингвистические средства, английский язык, межкультурная коммуникация.

Introduction

Humor, irony, and sarcasm are essential components of human communication, serving not only as stylistic devices but also as powerful tools for expressing social attitudes, emotions, and relational dynamics. In the English language, these forms of expression play a particularly significant role, appearing in both spoken and written contexts, from everyday conversations to literature, media, and digital communication. Understanding how humor, irony, and sarcasm function linguistically and pragmatically provides valuable insights into the ways in which language shapes human interaction and social perception.

Humor in English can take many forms, including wordplay, puns, hyperbole, and situational comedy. Its primary function is often to entertain, but it also facilitates social bonding, diffuses tension, and enables subtle critique. Irony, by contrast, relies on a discrepancy between what is said and what is meant, allowing speakers and writers to convey complex attitudes and highlight contradictions. Sarcasm, which is frequently considered a sharper or more pointed form of irony, often combines linguistic creativity with social commentary, emphasizing critique, ridicule, or disapproval.

The study of these expressions is further complicated by their **cultural and contextual dependence**. What is considered humorous or ironic in one English-speaking culture may not be perceived similarly in another, and the effectiveness of sarcasm often relies on shared knowledge and social norms. Pragmatic factors such as tone, intonation, and situational context play a crucial role in determining how these expressions are interpreted. Consequently, understanding humor, irony, and sarcasm requires not only linguistic analysis but also attention to cognitive, social, and cultural dimensions.

This paper aims to explore the linguistic and pragmatic features of humor, irony, and sarcasm in English, examining how these forms function to convey meaning, regulate social interaction, and reflect cultural values. By analyzing authentic examples from literature, media, and everyday communication, the study seeks to provide a comprehensive account of

how these expressive mechanisms operate and how they contribute to effective and nuanced communication in English.

Literature Review and methodology

The study of humor, irony, and sarcasm in English has attracted considerable attention from linguists, literary scholars, and pragmatists. These forms of expression are often studied in relation to their linguistic structure, cognitive mechanisms, and social functions. According to Attardo (1994), humor involves complex interplay between semantic incongruity and pragmatic context[1]. He argues that effective humor depends on the listener's ability to recognize unexpected patterns in language and meaning, which creates a cognitive shift resulting in amusement. This theoretical framework highlights the importance of context and shared knowledge, suggesting that humor is not merely a stylistic device but a sophisticated form of social communication.

Similarly, irony and sarcasm have been analyzed as pragmatic phenomena that rely on subtle cues and speaker intentions. Wilson and Sperber (1992) propose that irony functions through a process of echoic interpretation, where the speaker echoes a proposition while signaling disagreement or critique. Sarcasm, as a specific type of verbal irony, often conveys stronger social or emotional attitudes, including ridicule or criticism[2]. These scholars emphasize that understanding irony and sarcasm requires attention to both linguistic signals (such as intonation, stress, and word choice) and extralinguistic context (such as cultural norms and shared knowledge).

Several literary studies have also examined humor, irony, and sarcasm in English-language texts. For example, in modern British literature, these expressions often serve to challenge social conventions, expose hypocrisy, or provide moral commentary. Similarly, contemporary media and online communication demonstrate how humor and sarcasm adapt to digital contexts, where textual cues and emoticons play a critical role in conveying meaning. The convergence of linguistic, cognitive, and social approaches illustrates that humor, irony, and sarcasm cannot be fully understood without considering the interplay between language, mind, and society.

Overall, the literature suggests that humor, irony, and sarcasm are multifaceted phenomena, operating simultaneously at semantic, pragmatic, and social levels. Attardo (1994) and Wilson & Sperber (1992) provide foundational perspectives that inform the current study, which aims to analyze these forms in authentic English texts, highlighting both their structural features and their functions in social interaction[3]

This study employs a **qualitative linguistic and pragmatic analysis** to examine expressions of humor, irony, and sarcasm in English. A qualitative approach is particularly suitable for this topic, as it allows for an in-depth exploration of linguistic structures, contextual usage, and social functions, which cannot be adequately quantified. The research focuses on identifying and analyzing patterns of language use that convey humor, irony, and sarcasm across different communicative contexts.

The primary data sources include **authentic English texts**, drawn from literature, media, and digital communication. Literary excerpts provide insight into stylistic and narrative uses of humor, irony, and sarcasm, while media texts (such as newspaper articles, online commentaries, and social media posts) illustrate contemporary usage in everyday communication. These texts are analyzed to identify linguistic devices, including wordplay, puns, intonation, stress, and syntactic manipulation, which contribute to the effective conveyance of humorous or ironic meanings.

In addition to primary sources, **secondary sources** such as scholarly articles, linguistic studies, and pragmatic analyses are incorporated. This allows for triangulation of data, situating the study within existing research, and ensuring that interpretations are academically grounded. Key theoretical frameworks guiding the analysis include Attardo’s (1994) theories of humor and Wilson & Sperber’s (1992) work on irony and sarcasm, which emphasize the interplay between linguistic form, cognitive processing, and social context[4]

The analysis follows a **thematic and comparative approach**. Thematic analysis involves categorizing examples under specific functions of humor, irony, and sarcasm—such as social critique, emotional expression, or relational bonding. Comparative analysis examines how these expressions differ across literary, media, and digital contexts, highlighting both traditional and contemporary trends in English communication.

Finally, attention is given to **pragmatic and contextual factors**, recognizing that humor, irony, and sarcasm are highly dependent on situational context, speaker intention, and shared cultural knowledge. By combining close textual analysis with thematic and contextual interpretation, this methodology provides a comprehensive framework for understanding the multifaceted nature of humor, irony, and sarcasm in English.

Results and Discussion

The analysis of humor, irony, and sarcasm in English reveals their complex interplay across linguistic, cognitive, and social dimensions. The study examines authentic examples from literature, media, and digital communication to highlight the ways these forms of expression function in conveying meaning, social attitudes, and interpersonal dynamics.

Humor is expressed through various linguistic and contextual devices. For example, wordplay and puns often create amusement by exploiting multiple meanings of a word. In Oscar Wilde’s *The Importance of Being Earnest*, the line “I never travel without my diary. One should always have something sensational to read on the train” demonstrates verbal irony combined with subtle humor. Here, Wilde uses exaggeration and incongruity to produce a humorous effect, highlighting social satire. In everyday communication, jokes shared in online forums frequently rely on cultural references and contextual knowledge, illustrating that humor is both linguistic and socially constructed.

Irony involves a discrepancy between what is said and what is meant. A literary example can be found in Jane Austen’s *Pride and Prejudice*: when Mr. Bennet remarks, “I have a high respect for your nerves,” he ironically comments on his wife’s anxious

behavior[5] The literal meaning contrasts sharply with the intended critique, demonstrating how irony allows speakers or writers to convey complex attitudes and subtle criticism. In digital communication, ironic comments on social media, such as “Great, another Monday... can’t wait,” rely on shared understanding of societal sentiments and the exaggeration of frustration to communicate meaning.

Sarcasm is a more pointed or critical form of verbal irony, often used to ridicule or express disapproval. For instance, in modern British television shows like *The Office*, characters frequently use sarcastic remarks to critique colleagues while maintaining a humorous tone. A typical example is the line: “Oh, fantastic, another team meeting. Exactly what I needed today!” [6]. The literal meaning is positive, but the intended message is critical. Sarcasm thus functions as both social commentary and entertainment, requiring the listener to interpret tone, context, and social cues accurately.

The study’s findings indicate that humor, irony, and sarcasm are **multifaceted linguistic tools**. They operate on several levels:

1. **Linguistic Level:** Word choice, syntax, intonation, and figurative language play crucial roles in expressing these forms.
2. **Cognitive Level:** Comprehension requires recognition of incongruity, double meanings, or contrast between literal and intended meanings.
3. **Social Level:** Effective use depends on shared knowledge, cultural norms, and awareness of social relationships.

Furthermore, comparative analysis reveals differences in function across contexts. In literature, these expressions often serve to critique societal norms, develop characters, or provide moral commentary. In media and digital communication, they are used for social bonding, humor, and subtle criticism of contemporary situations. Across all contexts, successful interpretation relies heavily on **pragmatic awareness**, highlighting the inseparable link between language, cognition, and society.

Overall, the findings suggest that humor, irony, and sarcasm are not merely decorative language tools but are **central to English communication**, reflecting complex cognitive processes, social relationships, and cultural understanding.

Conclusion

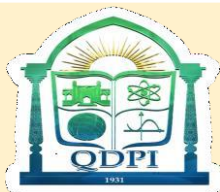
This study has examined the expressions of humor, irony, and sarcasm in English, highlighting their linguistic, cognitive, and social dimensions. Through the analysis of literary texts, media content, and digital communication, it is evident that these forms of expression play a crucial role in conveying emotions, social attitudes, and interpersonal dynamics.

Humor functions not only as entertainment but also as a mechanism for social bonding and subtle critique. Irony allows speakers and writers to communicate complex attitudes, often through contrast between literal and intended meanings. Sarcasm, as a pointed form of verbal irony, conveys disapproval or ridicule while often maintaining a humorous undertone.

The findings demonstrate that effective understanding and use of humor, irony, and sarcasm depend on linguistic cues, contextual awareness, and cultural knowledge. These expressions are therefore not merely stylistic tools but are essential for social interaction and communicative competence in English. Overall, this study emphasizes the multifaceted nature of humor, irony, and sarcasm, illustrating their enduring significance in both traditional and contemporary English communication.

References

1. Attardo, Salvatore. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994.
2. Wilson, Deirdre, and Dan Sperber. *Irony and the Use of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
3. Wilde, Oscar. *The Importance of Being Earnest*. London: Methuen, 1895.
4. Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. London: T. Egerton, 1813.
5. Meyer, John C. *Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication*. Communication Theory, 2000.
6. Dynel, Marta. *Irony, Deception, and Humour: The Pragmatics of Figurative Communication*. Berlin: Springer, 2011.
7. Karimova Feruza Inoyatovna “Ingliz tilidagi matnlarni tarjima qilishda ma’nolarni berish” *Образования и наука в XXI веке (Россия) Выпуск №24 (том 2) (март 2022)*
8. Karimova Feruza Inoyatovna “Methods of effective use of models in translation of English text into Russian and Uzbek” *International Conference of Advance Research in Humanities, Sciences and Education 28.03.2022 Turkey*
9. Karimova Feruza Inoyatovna “Some innovation in teaching English” *International Conference of Advance Research in Humanities, Sciences and Education 28.03.2022 Turkey*
10. Karimova Feruza Inoyatovna “Historical reality in Uzbek literature and discourse analysis of folk songs” *O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi Andijon Mashinasozlik instituti ISSN 2181-1539 2022 yil*
11. Karimova Feruza Inoyatovna “Xorijiy tilni o‘rganish yangi metodikasi, Andijon mashinasozlik instituti” *«Raqamli hayot va ijtimoiy fanlarni ning barkamol avoldni voyaga yetkazishdagi o‘rni va ahamiyati: dolzarb muammolar va istiqbollar» xalqaro ilmiy-amaliy anjuman 12 aprel 2022 yil, Andijon*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ СТУДЕНТАМИ-НОСИТЕЛЯМИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

*Старший преподаватель русского языка кафедры
«Иностранных языков» Международного университета Нордик*

Калонova Зилола Аминовна
zilolakalonova73@gmail.com

Суюнбоева Мохичехра Ойбек қизи
Студентка 3-курса, группы MS-23

Шокиров Жасур Бахромжон угли
Студент 3-курса, группы MS-23

Аннотация. В статье анализируются особенности усвоения русских глаголов движения учащимися узбекских классов. Рассматриваются лингвистические причины трудностей, выявляются типичные ошибки и предлагаются методические подходы, направленные на систематизацию знаний и повышение коммуникативной компетенции учащихся. Подчёркнута практическая значимость сравнительного анализа русской и узбекской системы выражения движения, а также роль контекстуализации и наглядности в учебном процессе. Результаты исследования адресованы методистам и преподавателям русского языка в национальных школах.

Ключевые слова: глаголы движения, русский язык, однонаправленные и разнонаправленные глаголы, ошибки, причина, коммуникативный подход, в узбекских классах, методика.

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek sinflarida rus tilidagi harakat fe’llarini o‘zlashtirish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tilshunoslikka oid qiyinchiliklar sabablari ko‘rib chiqiladi, o‘quvchilarning tipik xatolari aniqlanadi va bilimlarni tizimlashtirish hamda kommunikativ kompetensiyani oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlar taklif etiladi. Rus va o‘zbek tillarida harakat ifodalanish tizimining qiyosiy tahlilining amaliy ahamiyati, shuningdek, ta’lim jarayonida kontekstualizatsiya va ko‘rgazmalilikning roli alohida ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari maktablardagi rus tili o‘qituvchilari va metodistlariga mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: harakat fe’llari, rus tili, bir yo‘nalishli va ko‘p yo‘nalishli fe’llar, xatolar, sabablar, kommunikativ yondashuv, o‘zbek sinflari, metodika.

Abstract. The article analyzes the peculiarities of mastering Russian verbs of motion by students in Uzbek classes. It examines the linguistic causes of difficulties, identifies typical errors, and proposes methodological approaches aimed at systematizing knowledge

and enhancing students' communicative competence. The practical significance of the comparative analysis of the Russian and Uzbek systems of expressing motion is emphasized, as well as the role of contextualization and visual support in the learning process. The research results are intended for methodologists and teachers of the Russian language in national schools.

Keywords: verbs of motion, Russian language, unidirectional and multidirectional verbs, errors, causes, communicative approach, Uzbek classes, methodology.

Введение

Русский язык в Узбекистане выполняет важные коммуникативные и образовательные функции. В процессе изучения школьники и студенты сталкиваются с грамматическими категориями, которые не всегда имеют прямые аналоги в родном узбекском языке. Особую сложность представляют глаголы движения – категория, требующая различения направления, регулярности и способа перемещения. В русском языке установлена парадигма однонаправленных и разнонаправленных форм глаголов (например: идти-ходить, ехать-ездить), тогда как в узбекском языке подобные семантические различия часто выражаются одним словом (*бормоқ*) и определяются контекстом. Эти системные различия являются одной из главных причин ошибок учащихся и обуславливают необходимость методического переосмысления подходов к обучению. Цель статьи — проанализировать лингвистические и методические аспекты изучения глаголов движения узбекскими школьниками и обозначить подходы, улучшающие усвоение данной темы.

Обсуждение

В русском языке глаголы движения представляют собой хорошо развитую лексико-грамматическую подсистему с парами однонаправленных и разнонаправленных глаголов, множеством приставочных форм и вспомогательных конструкций; в узбекском языке эти различия выражаются иными способами, что осложняет прямую речь. Русские глаголы движения активно образуют смысловые оттенки с помощью приставок (при-, у-, в-, вы-, под- и др.), что создаёт большое число форм с различной семантикой (*приход/уход/вход/выход* и т.п.). Для неродных учащихся это источник системных ошибок при выборе подходящей формы. Знание того, когда действие следует представлять как повторяющееся (разнонаправленное) или как однонаправленное (одноразовое, целенаправленное) - ключ к правильному употреблению, но оно требует культурно-лингвистической и коммуникативной интуиции, которую нужно формировать специально. Учащиеся делают ошибки при употреблении разнонаправленных форм в ситуациях, где требуется однонаправленная (например: *Каждый день я иду в школу* вместо *хожу*). Неправильная интерпретация приставок (ошибочная семантика *при-* и *у-*). Трудности с управлением падежами и

предлогами в сочетании с глаголами движения (*на, в, из, к* и т. д.). Эти ошибки коренятся в различиях синтаксико-семантических рамок двух языков.

На основе анализа лингвистических причин предлагается следующий комплексный подход начинать объяснение с сопоставления русской системы и узбекских эквивалентов, подчёркивая, что эквивалентность не всегда одна-к-одной, а часто контекстуально. Представление глаголов движения в виде классификаций и системных таблиц: пары (*идти/ходить*), категории по способу движения (*на ногах, на транспорте, воздушное, водное*). Это облегчает запоминание и восприятие у студентов. Изучать глаголы через ситуации и тексты, где различие между однонаправленностью и разнонаправленностью становится очевидным из контекста. Коммуникативный подход уменьшает абстрактность правил и повышает перенос знаний в речь. Использовать параллельный анализ реальных примеров и объяснять семантические нюансы приставок и видов движения с картинками. Реализация приведённых принципов позволяет строить учебные модули, где лингвистическая теория (классификация, приставки, вид) плавно соединяется с коммуникативными задачами (описание маршрутов, повествование о перемещениях, пересказы). Такой баланс способствует не только правильному усвоению форм, но и развитию речевой гибкости учащихся, необходимой для повседневного общения и академической работы. Практические пособия по теме (курсы, учебные пособия для иностранцев) подтверждают эффективность сочетания систематизации и контекстуального подхода.

Заключение

Глаголы движения представляют собой ключевой и одновременно сложный фрагмент грамматики русского языка для учащихся узбекских классов. Так как в узбекском языке нет рода, из-за этого возникают трудности при усвоении русского языка. Основная трудность обусловлена несопоставимостью категории в системе родного языка и богатством русской системы (пары однонаправленных и разнонаправленных форм, приставочная деривация, аспектные соотношения). Эффективное преподавание требует многопланового подхода: сравнительного анализа, строгой систематизации, контекстуализации и акцента на коммуникативных задачах. При такой организации учебного процесса учащиеся получают не только механические знания, но и семантическую интуицию, необходимую для корректного употребления глаголов движения в устной и письменной речи. Дальнейшие исследования могут быть направлены на экспериментальную проверку предложенных подходов в условиях узбекских школ и на разработку адаптированных учебно-методических комплектов.

Список литературы

1. Зойржонова Эркинова Ш., Кулмаматов Д. С. *Проблемы изучения глаголов движения русского языка в узбекской аудитории.* // Eurasian Research Bulletin. – 2023. – Т. 15. – С. 227–233. ISSN: 2795-7678.

2. Якубова Ш. И. *Изучение бесприставочных глаголов движения русского языка в национальной группе.* // Новый день в медицине и образовании. – 2022. – № 2(40). – С. 115–119. ISSN: 2181-933X.

3. Azamatovich, R. Z. I. (2023). CHOLG ‘U IJROCHILIGI TA’LIMIDA UZVIYLIK MASALALARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 20(6), 103-107.

4. Бабаханян М. Г. *Изучаем русские глаголы движения: учебно-методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного.* – М.: Русский язык. Курсы, 2015. – 120 с. ISBN: 978-5-88337-367-8.

5. Калонова, З. А. Специфика методики интенсивного обучения русскому языку в узбекских классах. *International Journal of World Languages*, 2024

6. Калонова, З. А. (2024). Лингвистические аспекты заимствования и адаптации русских музыкальных терминов в узбекском языке. *Nordic_Press*, 3(0003).

7. Калонова (2024). Методика обучения музыкальным терминам в русском языке для узбекских вузов. *Gospodarka i Innowacje.*, 51, 38-41.

8. Калонова З.А. (2025). Глаголы движения и их особенности использования в узбекском языке. *Nordic_Press*, 7(0007).

9. Чернова, Н. В. (2025). Гендерные особенности лингвокультурологического аспекта детской речи. *SHOKH LIBRARY*, 1(11).

10. Чернова, Н. В. (2025). Просодических особенностей речи мальчиков на узбекском языке. *PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI*, 16(02), 211-212.

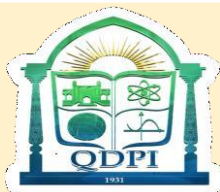
11. Чернова Н.В (2024). Особенности фразеологической семантики и ее соотношение с кодами культуры. *Nordic_Press*, 3(0003).

12. Ибрахимжанова Г.А. (2023). Самостоятельная работа студентов с учебной литературой. ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 18(5), 168-172.

13. Салимова, Д. И., & Иброхимжанова, Г. А. (2021). Ижтимоий муносабатларда мусиқанинг аҳамияти. *Вестник науки.* № 11 (44) Том 35.

14. Ro‘zimurodov, I. A. O. (2022). O‘QUVCHI YOSHLARNI MUSIQIY TA’LIMDA CHOLG’U IJROCHILIGIGA QIZIQTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5), 136-144.

15. Калонова З.А. Методологические основы интенсивного обучения русскому языку в узбекских классах с использованием музыкальных терминов. *Thematic Journal of Applied Sciences*. Volume 5. <https://ejournals.id/index.php/TJAS/issue/archive>

**IJTIMOIY-SIYOSIY VOQELIKNING FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR
ORQALI IFODALANISHI: LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUV (JORJ
ORUELL VA A. QODIRIY ASARLARI MISOLIDA)**

Yo‘lchiyeva Umida Dilshod qizi

Toshkent farmaseftika institute ingliz tili o‘qituvchisi

Email:umida126@mail.r

Annotatsiya: Adabiyotshunoslikda lingvokulturologik tahlil muayyan til birliklari orqali xalqning madaniy xotirasi, dunyoqarashi, milliy qadriyatlari va tarixiy tajribasini o‘rganishga qaratilgan konseptual yo‘nalish sifatida ahamiyat kasb etadi. George Orwellning *Animal Farm* va 1984 asarlarida qo‘llangan frazeologik birliklar ingliz madaniyati, siyosiy tafakkuri va totalitarizmga munosabatini ifodalasa, Abdulla Qodiriyning *O‘tkan kunlar* hamda Mehrobdan chayon romanlaridagi idiomalar o‘zbek xalqining ma’naviy merosi, milliy xarakteri, ijtimoiy munosabatlar tizimi va axloqiy qadriyatlarini aks ettiradi. Ushbu maqolada har ikki muallif ijodidagi frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tarzda tahlil qilinib, ularning madaniy semantika, konseptual mazmun, xalqaro va milliy dunyoqarashdagi o‘rni ilmiy asoslangan holda yoritildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, idiomalar nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va ma’naviy ongini kodlovchi madaniy lingvistik fenomen sifatida ham ahamiyatli o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, frazeologiya, idiomalar, Orwell, Qodiriy, madaniy semantika, milliy tafakkur.

Аннотация: Лингвокультурологический анализ в литературоведении направлен на изучение культурной памяти народа, его мировоззрения, традиций и ценностей через языковые единицы, в частности фразеологизмы. Фразеологические выражения Джорджа Оруэлла в романах *Animal Farm* и 1984 отражают политическую культуру Великобритании, особенности общественного сознания и отношение к тоталитаризму. В то же время идиомы Абдуллы Кадыри в произведениях *O‘tkan kunlar* и *Mehrobdan chayon* передают узбекские национальные ценности, социально-нравственные ориентиры, историческую память и менталитет народа. В статье проводится сравнительный лингвокультурологический анализ фразеологических единиц двух авторов, раскрывается их культурная семантика, концептуальное содержание и роль в формировании художественной картины мира. Исследование демонстрирует, что идиомы выступают не только средством художественной выразительности, но и

важным культурным кодом, отражающим социально-политическое и духовное сознание общества.

Ключевые слова: лингвокультурология, фразеология, идиомы, Оруэлл, Кадыри, культурная семантика, мировоззрение.

Abstract: Linguocultural analysis in literary studies focuses on interpreting cultural memory, worldview, and national values through linguistic units, particularly idioms. The phraseological expressions used by George Orwell in *Animal Farm* and 1984 reveal core elements of British political culture, collective consciousness, and attitudes toward totalitarian systems. Meanwhile, Abdulla Qodiriy’s idioms in *O‘tkan kunlar* and *Mehrobdan chayon* embody Uzbek moral norms, social relations, historical experience, and national mentality. This article provides a comparative linguocultural analysis of phraseological units in the works of both authors, highlighting their cultural connotations, conceptual meanings, and their role in shaping an artistic worldview. The findings demonstrate that idioms function not only as stylistic devices but also as cultural linguistic codes that encode the social, political, and spiritual dimensions of national identity.

Keywords: linguoculture, phraseology, idioms, Orwell, Qodiriy, national worldview, cultural meaning.

KIRISH

Adabiyotshunoslikda til va madaniyatning o‘zaro aloqasi, til birliklarining madaniy merosni aks ettirishi, xalqning dunyoqarashi, tarixiy xotirasi va milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Til nafaqat muloqot vositasi, balki biron bir xalqning ichki dunyoqarashi, ma’naviy merosi va etnik xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim mexanizm sifatida qaraladi. Ayniqsa, frazeologizmlar xalqning qadriyatlari, an’analari va turmush tarzini o‘z ichiga olgan lingvistik va madaniy elementlar sifatida, har bir xalqning o‘ziga xos mentalitetini ifodalovchi kuchli vositalardir.

Frazeologik birliklar, o‘zlarining o‘zgarmas ma’nosi va tuzilmasi bilan, xalqning ijtimoiy va siyosiy tafakkurini aks ettiradi, jamiyatdagi etnik va axloqiy qadriyatlar, oila va jamoa bilan bo‘lgan munosabatlar haqida ma’lumot beradi. Frazeologizmlar faqat badiiy tasvir vositasi sifatida ishlatilmaydi, balki jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy muammolarini ifodalovchi madaniy lingvistik fenomen sifatida ham ahamiyatga ega. Shuning uchun frazeologik birliklarni o‘rganish orqali biz biror jamiyatning ichki ongini, qadriyatlarini va madaniy xususiyatlarini tushunish imkoniyatiga egamiz.

Lingvokulturologik tahlil – bu til birliklarining madaniy jihatlarini o‘rganishga qaratilgan yondashuv bo‘lib, u xalqning dunyoqarashini, tarixiy xotirasini, milliy mentalitetini va ijtimoiy qadriyatlarini chuqur tahlil qilishga imkon beradi. Frazeologizmlarni lingvokulturologik nuqtai nazardan o‘rganish, tilning nafaqat grammatik va leksik tuzilishini, balki xalqning ruhiy va madaniy holatini, ularning o‘ziga xos

dunyoqarashini ham ochib beradi. Bu esa adabiyotshunoslikda yangi yondashuvlarni taqdim etadi va tilshunoslikning rivojlanishiga xizmat qiladi.

George Orwellning *Animal Farm* va 1984 asarlarida frazeologik birliklar nafaqat siyosiy voqelikni, balki siyosiy manipulyatsiyani, jamiyatdagi tengsizlikni va insonning shaxsiy erkinligi ustidan nazoratni ochib berish vositasi sifatida ishlatilgan. Orwell asarlaridagi frazeologizmlar orqali totalitar tizimlarning psixologik va siyosiy mexanizmlari ko‘rsatiladi. Masalan, 1984 asarida “Big Brother is watching you” iborasi nafaqat nazorat, balki barcha shaxsiy erkinliklarning yo‘q qilinishi, shaxsning jamiyat tomonidan mutlaq nazoratga olinishi haqidagi tasavvurlarni aks ettiradi. *Animal Farm*da esa, “All animals are equal, but some animals are more equal than others” iborasi orqali egalikning ikkiyuzlamachiligi va adolatsizlik tasvirlanadi. Bu kabi frazeologizmlar jamiyatning siyosiy va ijtimoiy tuzilmasi, hokimiyatni saqlab qolish uchun ishlatiladigan ideologik vositalar haqida chuqur tasavvur hosil qiladi.

Shu bilan birga, Abdulla Qodiriy asarlaridagi frazeologizmlar o‘zbek xalqining milliy xarakterini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. *O‘tkan kunlar* va *Mehrobdan chayon* romanlaridagi frazeologik birliklar o‘zbek xalqining ma’naviy dunyoqarashi, oila va jamiyatga bo‘lgan munosabatlarini yoritib beradi. Qodiriy asarlaridagi idiomalar o‘zbeklarning an’anaviy qadriyatlari, mehmondo‘stlik, saxovat, shaxsiy hurmat, o‘zaro hurmat va axloqiy mas’uliyat kabi milliy tafakkurni ko‘rsatadi. “Ko‘ngli keng”, “Yuzi qorayadi”, “Boshini osgan” kabi frazeologizmlar milliy xarakterning nozik jihatlarini tasvirlaydi va o‘zbek xalqining axloqiy va ma’naviy xususiyatlarini ochib beradi.

Frazeologik birliklar, shuningdek, milliy mentalitetni aks ettiruvchi va madaniy semantika bilan boyitilgan til birliklari sifatida xizmat qiladi. Oruell va Qodiriy asarlarida frazeologizmlar nafaqat badiiy tasvir, balki har bir xalqning ijtimoiy va siyosiy ongini shakllantiruvchi kuchli vosita sifatida ishlatilgan. Frazeologizmlar orqali har ikki muallif jamiyatdagi siyosiy, axloqiy va ma’naviy muammolarni yoritib beradi, shuningdek, ularning ijodida frazeologizmlar milliy mentalitetning ifodasi sifatida markaziy o‘rin tutadi.

Ushbu maqolada, Jorj Oruell va Abdulla Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlili amalga oshiriladi. Tahlil orqali frazeologizmlar va ularning milliy madaniyatdagi o‘rni ko‘rsatiladi, shuningdek, har ikki asar orqali siyosiy, madaniy va axloqiy muammolarni yoritishga erishiladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLARNI SHARH ETISH

Ushbu tadqiqot **lingvokulturologik taqqoslash tahlili** metodiga asoslanadi, unda Jorj Oruell va Abdulla Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklar tahlil qilinadi. Lingvokulturologik tahlil, til birliklarining madaniy jihatlarini, ularning jamiyatdagi rolini va madaniy kodlarni qanday aks ettirishini o‘rganishga qaratilgan metodologiyadir. Til nafaqat muloqot vositasi, balki milliy va madaniy merosni, xalqning dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va tarixiy tajribalarini aks ettiruvchi kuchli vositadir. Frazeologiya, o‘ziga xos

madaniy xususiyatlarga ega bo‘lgan til birliklari sifatida, jamiyatning siyosiy, axloqiy, ijtimoiy va madaniy jihatlarini aks ettiradi.

Ushbu tadqiqotda qo‘llaniladigan **lingvokulturologik tahlil** usuliga asoslangan metodologiya, tilni bir millatning madaniy ma‘no tizimlarini saqlovchi ombor sifatida ko‘radi. **Frazeologik birliklar** bu ma‘nolarni taqdim etuvchi tizim sifatida xizmat qiladi. Bu usulni ilgari **V. Vorobyev, A. Wierzbicka** kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, ular tilni madaniy ma‘no tizimlarining muhim bir qismi sifatida tushuntirishgan. Frazeologik birliklar, tilning nafaqat grammatik va leksik tuzilmasi, balki xalqning madaniy dunyoqarashi va qadriyatlarini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, idiomalar va frazeologik birliklar nafaqat stilistik vosita, balki milliy mentalitet va madaniyatni ifodalovchi muhim kod sifatida tahlil qilinadi.

Tadqiqotda Jorj Oruellning *Animal Farm* va 1984 asarlari bilan Abdulla Qodiriyning *O‘tkan kunlar* va *Mehrobdan chayon* asarlaridagi frazeologik birliklar taqqoslanadi. Oruellning asarlaridagi frazeologizmlar siyosiy va ideologik ma‘no yuklab, totalitarizm, manipulyatsiya va boshqaruv tizimlarini aks ettiradi. Misol uchun, 1984 asaridagi “Big Brother is watching you” iborasi totalitar rejimning ta‘sirini va jamiyatdagi doimiy nazoratni ifodalaydi. Boshqa tomondan, *Animal Farm*da "Some animals are more equal than others" frazeologizmi adolatsizlik va siyosiy ikkiyuzlamachilikni ochib beradi. Bu kabi frazeologizmlar jamiyatdagi siyosiy tizimlarni va ularning insonlarga ta‘sirini tushunishga yordam beradi.

Bundan tashqari, Abdulla Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklar milliy madaniyatni, axloqiy qadriyatlarni va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi. Qodiriy asarlaridagi idiomalar, masalan, "Ko‘ngliga yo‘l topmoq", "Og‘zi qulog‘iga yetmoq", "Ichida qora bor" kabi ifodalar, o‘zbek xalqining ma‘naviy qadriyatlarini, oila va jamiyatga bo‘lgan munosabatlarni yoritadi. Bu idiomalar, o‘zbek madaniyatidagi hurmat, samimiyat, obro‘, shaxslararo axloq va jamiyatga bo‘lgan mas‘uliyatni aks ettiruvchi kuchli vositalardir.

Adabiyotlarni sharhlash va **ilmiy tadqiqotlar** shuni ko‘rsatadiki, frazeologizmlar, o‘zbek va ingliz madaniyatlarida jamiyatning siyosiy va ijtimoiy strukturasi, axloqiy qadriyatlar va madaniy kodekslarining aks etishida katta rol o‘ynaydi. Ayniqsa, Orwellning asarlarida frazeologizmlar siyosiy ramzlar, ideologik tanqid va kollektiv psixologik jarayonlarni ifodalashda ishlatilgan. *Animal Farm* va 1984 asarlaridagi frazeologizmlar totalitar rejimlarni, propogandani va nazoratning mexanizmlarini ko‘rsatishda, shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy nohaqlik va ziddiyatlarni ifodalashda ishlatilgan.

Bundan tashqari, o‘zbek adabiyotida ham frazeologizmlar milliy axloqiy qadriyatlarni, oila va jamiyatni shakllantiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Qodiriy asarlarida frazeologizmlar o‘zbek xalqining milliy mentalitetini va madaniyatini aks ettiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Ularning asarlaridagi frazeologik birliklar orqali o‘zbek xalqining axloqiy xususiyatlari, o‘zaro hurmat, jamiyatdagi mas‘uliyat va mehr-oqibatni aks ettiruvchi kuchli ma‘no tizimi mavjud.

Tadqiqotda, frazeologik birliklarni tahlil qilish orqali Oruell va Qodiriy asarlaridagi siyosiy va madaniy izlanishlarning o‘zaro bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Oruellning asarlaridagi frazeologizmlar siyosiy tahlil qilishda, Qodiriy asarlaridagi frazeologizmlar esa milliy qadriyatlarni aks ettirishda markaziy o‘ringa ega. Shuningdek, frazeologizmlar nafaqat tilni bezash vositasi, balki jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va madaniy ongini shakllantiruvchi madaniy kod sifatida ishlatiladi.

Adabiyotlarni sharhlash va **ilmiy tadqiqotlar** shuni ko‘rsatadiki, G‘arb olimlari Orwellni siyosiy, semiotik va diskurs tahlili nuqtai nazaridan ko‘rib chiqqan bo‘lsa, o‘zbek olimlari Qodiriyning milliy adabiyotga qo‘shgan hissasini tahlil qilgan. Biroq, frazeologik tizimlarni madaniy lingvokulturologik taqqoslashni amalga oshiruvchi tadqiqotlar juda kam. Bu bo‘shliq ushbu tadqiqotning dolzarbligi va originalligini ta’kidlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqotning natijalari, Jorj Oruell va Abdulla Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklarning faqat lingvistik yaratuvchanlikni emas, balki ularning jamiyatlarining ideologik, tarixiy va axloqiy dunyoqarashlarini aks ettiruvchi kuchli vosita ekanligini ko‘rsatadi. Oruell va Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklar nafaqat tilni bezash vositalari, balki ularning ijtimoiy, siyosiy va madaniy muammolarni yoritishda ishlatilgan kuchli madaniy kodlardir.

Oruellning *Animal Farm* va 1984 asaridagi frazeologik birliklar, asosan, siyosiy ramzlar va ijtimoiy tanqid vositalari sifatida ishlatilgan. “Big Brother is watching you” va “Some animals are more equal than others” kabi ifodalar, tilning ideologik manipulyatsiya, jamiyatni nazorat qilish va kollektiv ongni shakllantirish vositasi sifatida qanday ishlashini aks ettiradi. Ushbu frazeologizmlar, XX asrning Britaniyasidagi siyosiy tuzumlarning ziddiyatlari, totalitar hokimiyat, propoganda va shaxsiy erkinlikning yo‘qolishi kabi qo‘rquvlarni ifodalaydi. Bu idiomalar orqali Oruell jamiyatdagi siyosiy oppozitsiyaning mag‘lubiyati va hukumatning jamiyatga ta’siri haqida aniq tasavvur beradi. Oruellning frazeologik birikmalaridagi siyosiy ramzlar totalitar tizimlarning og‘irligini va fuqarolarning shaxsiy erkinliklarini qanday qilib cheklashini ochib beradi.

Bundan farqli o‘laroq, Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklar o‘zbek jamiyatining ijtimoiy-madaniy tuzilmasini aks ettiradi. Qodiriy asarlaridagi idiomalar jamiyatdagi axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy mas’uliyat, oila va jamoaviy hurmatni ifodalashda ishlatiladi. “Ko‘ngliga yo‘l topmoq”, “Og‘zi qulog‘iga yetmoq”, “Ichida qora bor” kabi frazeologizmlar, o‘zbek madaniyatining asosiy unsurlarini - hurmat, samimiyat, obro‘ va shaxslararo axloqiy me’yorlarni aks ettiradi. Bu idiomalar, o‘zbek xalqining tarixi, urf-odatlari va madaniy qadriyatlarini til orqali ifodalashda muhim vositadir. Qodiriy asarlaridagi frazeologizmlar, nafaqat badiiy tasvir vositasi sifatida, balki xalqning madaniy xususiyatlarini, jamiyatning ma’naviy holatini va shaxslararo munosabatlarni aks ettiruvchi kuchli vosita sifatida ishlaydi. O‘zbek xalqining ijtimoiy va axloqiy qadriyatlari, uning kelajakka bo‘lgan ishonchi va umidi, shu frazeologik birliklarda ifodalanadi.

Tadqiqot natijalari bir nechta muhim jihatlarni aniqladi. Birinchidan, frazeologik birliklar nafaqat badiiy tasvir, balki har bir jamiyatning ideologik va madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi kuchli vosita sifatida xizmat qiladi. Oruellning frazeologizmlaridagi siyosiy tanqid va ideologik ramzlar jamiyatda hukmron bo‘lgan totalitar tizim va manipulyatsiyani yoritishga xizmat qiladi. Qodiriyning frazeologik birliklari esa o‘zbek jamiyatining axloqiy va madaniy qadriyatlarini, oila va jamiyatga bo‘lgan hurmatni aks ettiradi. Har ikki muallifda frazeologizmlar jamiyatni shakllantiruvchi muhim vositalar sifatida ishlatilgan.

Ikkinchidan, idiomalar nafaqat stilistik vosita, balki xarakterlarni rivojlantirish va narrativ qurilishga ta’sir ko‘rsatadi. Oruell asarlarida idiomalar ko‘pincha siyosiy hokimiyatning salbiy ta’sirini, jamiyatda yuz berayotgan mantiqsizlikni va axloqiy inqirozni ochib beradi. Ayniqsa, “Two Minutes Hate” iborasi, jamiyatning qanday qilib sezilarli darajada manipulyatsiya qilinishini va fuqarolarning erkin fikrlashga qarshi qanday tasirlanishini ko‘rsatadi. Qodiriy asarlarida esa idiomalar, xarakterlarning ijtimoiy holatini, emotsional holatini va axloqiy pozitsiyasini shakllantiradi. “Ko‘ngli keng” kabi ibora, odamlarning ijtimoiy jihatdan hurmatga sazovor bo‘lishi va o‘zaro yordamlashishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek idiomatik tizimlari o‘rtasidagi lingvokulturologik farqlar jamiyatga bo‘lgan kengroq kontseptual yondashuvlar bilan bog‘liq. Oruellning frazeologiyasi siyosiy erkinlik, shaxsiy huquqlar va tizimli zulmga bog‘liq madaniyatni aks ettiradi. Qodiriyning frazeologiyasi esa hurmat, shafqat, sha’ni va ijtimoiy uyg‘unlik kabi madaniy qadriyatlarni ta’kidlaydi. Bu farqlar frazeologizmlar qanday qilib madaniy ustuvorliklar va ijtimoiy kutishlarni aks ettirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Oruellning frazeologizmlaridagi totalitarizmga qarshi tahlil va Qodiriyning madaniy-axloqiy ifodalanishi, tilning ijtimoiy-siyosiy vazifalarini qanday bajarishini ko‘rsatadi.

Nihoyat, taqqoslash natijalari, madaniy frazeologik tahlilning adabiy matnlarda madaniy bilimni kodlash qanday amalga oshirilishini tushunishga yordam beradigan qimmatli nuqtai nazar taqdim etishini ta’kidlaydi. Orwell va Qodiriy har ikkalasi ham idiomalarni murakkab ijtimoiy-madaniy xabarlarni lingvistik iqtisod bilan uzatish uchun strategik tarzda ishlatadilar. Bu idiomalarni lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilish orqali tadqiqot ma’no yoritishning yanada chuqurroq qatlamlarini ochib beradi va frazeologik birliklarning adabiyotdagi roli faqat dekorativ til xususiyatlari emas, balki kuchli madaniy semiotik vositalar ekanligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqotning natijalari shuni ko‘rsatadiki, Jorj Oruell va Abdulla Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklar kuchli lingvokulturologik belgilar sifatida xizmat qiladi, ular kollektiv xotira, milliy dunyoqarash va ideologik ma’nolarni kodlashda muhim rol o‘ynaydi. Taqqoslash tahlili, Oruellning *Animal Farm* va *1984* asarlaridagi idiomalar asosan XX asrning Britaniyasidagi siyosiy xavotirlarni aks ettiradi. Bu frazeologizmlar totalitar

hokimiyat, ideologik manipulyatsiya va shaxsiy erkinlikning yo‘qolishi kabi mavzularni ochib beradi. Oruellning idiomalarida frazeologik birliklar nafaqat stilistik elementlar sifatida, balki siyosiy hokimiyatning mexanizmlarini, jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni va kuch tuzilmalarini ochib beruvchi ramz sifatida ishlatilgan.

Bundan farqli o‘laroq, Qodiriy asarlaridagi frazeologik ifodalar o‘zbek jamiyatining axloqiy qadriyatlarini, ijtimoiy munosabatlarini va madaniy an‘analari bilan bog‘liq bo‘lib, ularning asarlarida hurmat, samimiyat, axloqiy mas‘uliyat, o‘zaro hurmat va jamoaviy mas‘uliyat kabi tushunchalar ifodalanadi. Qodiriyning idiomalarida milliy tafakkur, ijtimoiy me‘yorlar va axloqiy tanqid shakllanadi. Ularning asarlaridagi frazeologik birliklar o‘zbek xalqining ma‘naviy dunyoqarashi va madaniy merosini aks ettiradi, shu bilan birga milliy identitetni va jamoaviy ongini ifodalovchi kuchli vosita sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari, har ikki muallif asarlaridagi frazeologik birliklar ijtimoiy va madaniy ongini shakllantiruvchi kuchli vositalar sifatida xizmat qilishini ko‘rsatadi. Oruellning frazeologizmlari siyosiy tanqid va ideologik ramzlar orqali totalitarizmga qarshi tahlil qilishni taqdim etadi, Qodiriy esa o‘zbek xalqining axloqiy va madaniy qadriyatlarini, oila va jamiyatga bo‘lgan hurmatni aks ettiradi. Har ikki muallifning frazeologik birliklari jamiyatdagi ijtimoiy strukturalarni aks ettirishda va madaniy xususiyatlarni ifodalashda markaziy o‘rinni egallaydi.

Tadqiqot shuningdek, frazeologizmalar nafaqat stilistik vositalar, balki xarakterlarni rivojlantirish va narrativ qurilishlarga ta‘sir qiluvchi muhim omillar sifatida ishlatilishini ko‘rsatadi. Oruell asarlarida frazeologizmalar ko‘pincha hokimiyat tuzilmalarini, ideologik qarama-qarshiliklarni va jamiyatdagi axloqiy inqirozni ochib beradi. Qodiriy asarlarida esa idiomalar xarakterlarning emotsional holatini, shaxsiy ijtimoiy mavqeini va axloqiy pozitsiyasini shakllantiradi.

Lingvokulturologik tahlil va frazeologik birliklarning madaniy semantikasini o‘rganish jamiyatlarning lingvistik tizimlarini tushunishga yordam beradi. Tadqiqot, Oruell va Qodiriy asarlaridagi idiomalar o‘rtasidagi madaniy farqlarni, ularning milliy va madaniy xususiyatlarini va ijtimoiy kutishlarni aks ettiruvchi vazifalarni ko‘rsatib beradi. Oruellning frazeologiyasi siyosiy erkinlik, shaxsiy huquqlar va tizimli zulmga bog‘liq bo‘lsa, Qodiriy frazeologiyasi esa hurmat, shafqat, ijtimoiy uyg‘unlik va axloqiy mas‘uliyat kabi qadriyatlarni ta‘kidlaydi. Bu farqlar frazeologizmalar orqali madaniy ustuvorliklar va ijtimoiy kutishlar qanday ifodalanganligini ko‘rsatadi.

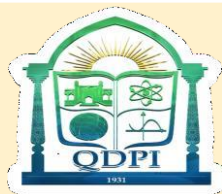
Tadqiqot, madaniy frazeologik tahlilni adabiyotda yanada chuqurroq tushunish uchun samarali metodologik vosita sifatida taqdim etadi. Idiomalar nafaqat tilning bezak xususiyatlari sifatida, balki kuchli madaniy semiotik vositalar sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot, frazeologik birliklarning adabiyotdagi ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi va tilni, madaniyatni va jamiyatni tushunishda yangi yondashuvlarni taqdim etadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar, lingvokulturologik yondashuvlarni boshqa adabiy janrlarga qo‘llashni, madaniy tahlilni kengaytirishni yoki frazeologik birliklarning tarixiy davrlarda qanday o‘zgarishini o‘rganishni o‘z ichiga olishi mumkin. Ayniqsa, zamonaviy o‘zbek va ingliz adabiyotlarida ishlatilgan idiomalarni o‘rganish yoki madaniy jihatdan belgilangan idiomalarni o‘quvchilarning talqinlari orqali tahlil qilish, lingvistik va madaniy o‘zaro ta’sirni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Umuman olganda, Oruell va Qodiriy asarlaridagi frazeologik birliklar madaniy identitet, dunyoqarash va badiiy ma’no shakllantirishda markaziy rol o‘ynaydi. Ularning tahlili idiomalar, jamiyatning madaniy tajribasini aks ettiruvchi lingvistik ifodalar sifatida, lingvokulturologik tadqiqotlarning madaniyat, adabiyot va tilni tushunishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Orwell, George. *Animal Farm*. London: Secker & Warburg, 1945, 112 b.
2. Orwell, George. *Nineteen Eighty-Four*. London: Secker & Warburg, 1949, 328 b.
3. Qodiriy, Abdulla. *O‘tkan kunlar*. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2014, 432 b.
4. Qodiriy, Abdulla. *Mehrobdan chayon*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 2010, 288 b.
5. Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures Through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press, 1997, 328 b.
6. Vorobyov, V. V. *Linguoculturology: Theory and Methods*. Moscow: URSS, 2008, 256 b.
7. McCarthy, Michael. *Spoken Language and Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 214 b.
8. Kövecses, Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 320 b.
9. Charteris-Black, Jonathan. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. London: Palgrave Macmillan, 2005, 240 b.
10. Telia, V. N. *Russian Phraseology: A Linguocultural Approach*. Moscow: Nauka, 1996, 288 b.
11. Naciscione, Anita. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2010, 292 b.
12. Lakoff, George; Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, 242 b.
13. Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 499 b.

MULOQOT JARAYONINING O'ZIGA XOS MANSUBLIK TAMOIYILLARIDA DINIY TSHUNCHALAR XUSUSIDAGI BA'ZI MULOHAZALAR

Mirzaaxmedova Yulduzxon Anvarovna
UNIEP Xorijiy tillar kafedrasi v.b.professori, f.f.f.d.(PhD)

Annotation: This article analyzes some reflections on religious aspects in the principles of specific affiliation of the communication process. This process is quite complicated to assess. Of course, there are certain situations that require careful approach. In particular, the concept of specific affiliation, the influence of Islam on the Uzbek style of communication, the aspects of affiliation of the French in their religion, and the specific views of thinkers on language and speech are consistently considered.

Keywords: language, affiliation, religious influence, culture of communication, mutual views of thinkers, results of communication.

Аннотация: В данной статье анализируются размышления о религиозных аспектах в принципах видовой принадлежности процесса коммуникации. Этот процесс довольно сложен для оценки. Конечно, существуют определенные ситуации, требующие осторожного подхода. В частности, последовательно рассматриваются понятие видовой принадлежности, влияние ислама на узбекский стиль общения, аспекты религиозной принадлежности французов, а также специфические взгляды мыслителей на язык и речь.

Annotasiya: Ushbu maqolada muloqot jarayonining o'ziga xos mansublik tamoyillaridagi diniy tshunchalar xususida ba'zi mulohazalar tahlilga tortilgan. Bu jarayonni baholash ancha murakkab. Albatta, shu bilan birga muayyan holatlar borki, ularga ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur. Xususan, o'ziga xos mansublik tushunchasi, o'zbek muloqot tarziga islom dinining ta'siri, fransuzlarning ham o'z dinidagi mansublik jihatlari, mutafakkirlarning til va so'zdagi o'ziga xos qarashlari bo'yicha izchil fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: til, mansublik, diniy ta'sir, muloqot madaniyati, mutafakkirlarning o'zaro qarashlari, munosabat natijalari.

Kirish. Keyingi yillarda antroposentrik tamoyillar asosida sociolinguistika, kognitiv tilshunoslik, prgmalingvistika, lingvokul'turologiya kabi bir qator fan sohalari rivojlandi. Xususan, o'zbek tilshunosligida bu boradagi tadqiqotlar hali lavha xarakterida. Biz ushbu

maqolamizda zamonaviy hayotimizning ajralmas qismiga aylangan muloqot jarayonining o‘ziga xos mansublik tamoyillaridagi diniy tshunchalar masalasiga to‘xtalmoqchimiz. Shuningdek, lisoniy shaxsning ijtimoiylashuvi, nutqiy vaziyatning diskursga ta'siri nuqtai nazaridan “identichnost” (“mansublik”) tushunchasi shakllandi. Jahon va rus tilshunosligida ushbu tushuncha doirasidagi masalalar mansublik fenomeni nazariy asoslari [1], milliy-etnik mansublik [2], kasbiy mansublik [3], shaxsiy mansublik [4], mansublik inqirozi [5] kabi turli aspektlarda o‘rganilmoqda.

Mavzugaooid adabiyotlar tag‘lili (Literature review). Insonning jamiyatdagi hayot tarzi uning tiliga asosan diniy hayot tarzi bilan o‘ziga xos mansublik jihatlari bevosita bog‘liq. O‘zbek muloqot tarziga islom dinining ta'siri juda katta. Masalan: E olloh, yo tavba, astag‘firulloh, mashalloh, inshalloh ...kabi undov so‘zlar keng qo‘llaniladi. Shuningdek, yo tangrim, yo xudo yoki yo pirim kabi avvalgi dinlarning izlari ham saqlangan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqotda kuzatish, so‘rovnoma o‘tkazish va statistik metodlardan foylanilgan

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Kuzatishlarimizga ko‘ra, Fransuzlarning ham o‘z dini va e'tiqodi mavjud hamda ularning o‘z diniy qarashlari yashash hayot tarzida o‘ziga xos mansublik tomonlari e'tiqodlari orqali namoyon bo‘lali. Fransuzlar muloqot jarayonlarida E olloh ya'ni, Oh mon Dieu..... yoki E shayton ya'ni, C'est le diable. kabi undov so‘zlarni keng qo‘llaydilar.

Muloqot inson faoliyatining ajralmas va yetakchi faoliyatidir. Muloqot insonning nafaqat boshqa jonzotlardan farqlab turuvchi imkoniyati, shuningdek, ehtiyoji hamdir. Inson sohibi nutq bo‘lganligi uchun ham boshqa jonzodlardan ustun turadi. Jismoniy imkoniyatlariga ko‘ra inson boshqa mahluqlardan ojiz: hatto kichik sichqon ham tezkorlikda, yashovchanlikda insondan o‘tadi. Ammo inson o‘zaro til biriktirib eng ulkan jonzodlarni ham yengadi, bo‘ysundiradi. Insonning muloqot jarayonidagi mohiyati masalasi mutafakkirlar diqqatini doimo jalb qilib kelgan. Sa'diy fikricha: “Odam tili bilan hayvondan ustun, ammo tildan nojoiz foydalansa, hayvondan battar”. [6]

Alisher Navoiy ham insonni hayvondan ajratgan narsa nutq ekanini ta'kidlaydi, shuningdek, so‘z – nutqning inson hayotining ilohiy manbasi sifatida ko‘radi:

So‘zdurki, nishon berur o‘lukka jondin,
So‘zdurki, berur jong‘a xabar jonondin,
Insonni so‘z ayladi judo hayvondin,
Bilkim, guhari sharifroq yo‘q ondin.[7]

Shu o‘rinda Alisher Navoiyning til va nutqni izchil va hassoslik bilan farqlaganini ta'kidlash mumkin: Ko‘ngul maxzanining qulfi til va ul maxzanning kalidin so‘z bil. [8]

Ko‘ngil xazinasi til bilan shakllanadi, biroq u yashirin, uning voqelanishi esa so‘z orqalidir.

“Qur'oni Karimda «Xalaqal insona allamahul bayon » , ya'ni «Insonni yaratdi va bayonni o‘rgatdi» oyati mavjud (55-sura). Nozil qilinayotganidek, insonni yaratgan va unga

kalomni taqdim etgan Ollohning o‘zi unga fikrlash va ushbu fikrni ifodalash qobiliyatini ham ato etgan. Shuning uchun bo‘lsa kerakki, odamzot nafaqat fikrni ifodalashda lisoniy qobiliyatga murojaat qiladi, balki ushbu qobiliyatni shakllantiruvchi vosita — til haqida fikr yuritishni ham unutmaydi.” [9]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendation). O‘zbek muloqot odatining bunday o‘zgarishlar hamisha ijobiy yoki salbiy deb baholash oson emas. Lekin kichik o‘zgarishlar ham bora-bora til tashuvchisining olamga qarashi – olamning lisoniy manzarasiga ta'sir o‘tkaza boradi. O‘zbeklar muloqot odatida ko‘rinadiki, islom dini asoslarida nutq sohibi bo‘lishlik ilohiy qobiliyat sifatida baholanadi. Insonga taqdim etilgan ko‘plab imkoniyatlar ichida aynan nutq – bayon alohida ajratib ko‘rsatiladi. Shuni ta'kidlab o‘tish lozimki, bunday qarash deyarli barcha dinlar uchun xos:

“Nasroniylarning muqaddas kitobi «Injil»da til va so‘z masalasi chigal jumboqlardan biridir. Injilning to‘rtinchi – Yuhanno bayon etgan «Xushxabar» qismi «Azalda Kalomulloh bor edi» degan oyat bilan boshlanishi ham bejiz emas:

Azalda Kalom bor edi.

Kalomulloh Xudo huzurida edi,

Kalom – Xudo edi.

Azaldanoq U Xudo huzurida edi!

Nasroniy manbalarda izohlanishicha, Kalomulloh yunoncha logos, ya'ni borliqning asosidagi ilohiy kuch va mantiqdir.” [10]

So‘zning shakllantiruvchi qudrati jahonda keng tarqalgan tariqatlar uchun azaldan ma'lum bo‘lgan. So‘zning zamonaviy tilshunoslikda kodlash deb nomlanuvchi xususiyati ahli ilmlar diqqatini tortgan.

Naqshbandiya ta'limotining asoschisi Xoja Bahouddin Naqshband hazratlari "Bizning tariqimiz suhbatdir", degan ekanlar. [11]

“Rigveda”da “so‘zning Haqdan yuborilgan donishmandlik” ekanligi, “Avesto” “ilk so‘zning olamni yaratganligi” ko‘rsatilgan.(12)

ADABIYOTLAR

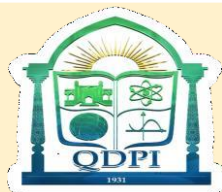
1. Ахманова О.С., Магидова И.Н. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика // Вопросы языкознания. – М., 1978. – №3. – С. 43 -48.

2. Девону луғотит турк”даги умумий ва фарқли маъноли лексик бирликлар хусусида / Докторант, аспирант, тадқиқотчи ва талабаларнинг илмий-назарий конференцияси мақолалар тўплами. Тошкент, 2010. – Б. 78-82.

3. Хўжаниёзова Ш. “Девону луғотит турк”даги ҳайвонлар жинсини ифодаловчи лексемалар / Лингвист. Тошкент, 2010. – Б. 84-87.

4. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. – Москва, 1985.

5. Musaeva F. O‘zbek tilida jins tushunchasining ifodalanishi: filol.fanl. bo‘yicha fals.dokt.diss.avtoref. – Toshkent, 2019. – B.24.
6. Reshetova L., Umurov Q. Rod va jins kategoriyasining leksik-grammatik xususiyatlari / O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1975. – №6. – B. 31-35.
7. Rasulova M. Jins tushunchasining turli tillarda ifodalanishiga doir //O‘zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1997. – №3. – B. 66-69.
8. Ma’rifat – tinchlik asosi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Toshkent islom universiteti – «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi – 2007(117 b.) – B.26.
9. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: taxlil metodlari va metodologiya s i – T., 2007 –B.4-5.
10. Rustamov D. So‘z semantikasining lingvomadaniy aspekti. – Andijon, 2019 – B.15.
11. Xolmo‘minov J. Madaniyatlararo muloqotning ijtimoiy-falsafiy faktorlari// https://www.researchgate.net/publication/337655867_
12. Vereщagin Ye.M., Kostomarov V.G. Lingvostranovedcheskaya teoriya slova. –M.: Russkiy yazыk, 1980. – S. 192-193.

**O‘ZBEK TILIDA GENDER STEREOTIPLARINI AKS ETTIRUVCHI
VOSITALARNING TASNIFLANISHI**

Shamshiyeva Diyora

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda keng tadqiq etilayotgan mavzu – gender stereotiplari, ularning yuzaga kelishi, o‘rganilish darajasi va bu borada o‘zbek tilshunosligida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Gender stereotiplari, umuman, stereotiplarning yuzaga kelishi va shakllanishida jamiyatning o‘rni beqiyos ekanligi xalq tomonidan yaratilgan, avloddan avlodga o‘tib kelayotgan va keng iste’molda bo‘lgan maqollar, iboralar, frazeologizmlar, leksemalarda o‘z aksini topishi misollarda aks etgan. “Gender tilshunosligi” yangi o‘rganilayotgan soha bo‘lishiga qaramay, uning ildizlari uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Shuning uchun genderning diaxron va sinxron aspektlarini uzviy ravishda o‘rganish gender tilshunosligining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: lingvomadaniyatshunoslik, stereotip, gender stereotiplari, genderologiya, maqollar, frazeologizmlar, iboralar, gender leksemalar.

Abstract. This article discusses a currently widely researched topic – gender stereotypes, their emergence, degree of study, and the tasks that need to be addressed within Uzbek linguistics in this regard. It is illustrated with examples that reflect how gender stereotypes – and stereotypes in general – are shaped by society, particularly through proverbs, idioms, phraseological units, and lexemes created by the people, passed down from generation to generation, and commonly used in everyday language. Although “gender linguistics” is a relatively new field of study, its roots can be traced back to ancient times. Therefore, one of the key tasks of gender linguistics is to study gender from both diachronic and synchronic perspectives in an integrated manner.

Keywords: linguoculturology, stereotype, gender stereotypes, gender studies, proverbs, phraseological units, idioms, gender lexemes.

Аннотация. В данной статье рассматривается одна из актуально исследуемых на сегодняшний день тем – гендерные стереотипы, их происхождение, степень изученности, а также задачи, которые необходимо решить в рамках узбекского языкознания в этом направлении. На примерах пословиц, выражений, фразеологизмов и лексем, созданных народом, передаваемых из поколения в поколение и широко используемых в речи, показано, что общество играет важнейшую роль в формировании и укоренении гендерных и иных стереотипов. Несмотря на то что

«гендерная лингвистика» является относительно новой областью исследования, её корни уходят в глубокую древность. В связи с этим одним из важнейших направлений гендерной лингвистики считается комплексное изучение гендера в диахронном и синхронном аспектах.

Ключевые слова: лингвокультурология, стереотип, гендерные стереотипы, гендерология, пословицы, фразеологизмы, выражения, гендерные лексемы.

KIRISH

Stereotip – jamiyat ongida ma’lum bir jarayon yoki insonlar haqida shakllangan barqaror tushunchalardir. Stereotiplar, ko‘pincha, milliy xarakterga ega bo‘lganligi va xalq madaniyatiga bevosita bog‘liq bo‘lganligi bois lingvomadaniyatshunoslik fanining markaziy tushunchalaridan hisoblanadi. Ta’kidlash joizki, stereotiplar yakka shaxs bilan bog‘liq holda yuzaga kelmaydi, ya’ni u ijtimoiy xarakterga ega bo‘ladi.

Olimlar stereotiplarning bir qancha turlarini farqlaganlar: ijtimoiy stereotiplar, madaniy stereotiplar, etnomadaniy stereotiplar, muloqot stereotiplari, mental stereotiplar va h.k.lar farqlanadi[1]. Stereotiplarning bu turlari biroz keng o‘rganilgan deyish mumkin. Kishilik jamiyati paydo bo‘libdiki, uning har bir bosqichida yuqorida sanab o‘tilgan stereotip turlari bilan bir qatorda gender munosabatlar ham uzluksiz jarayon sifatida shakllanib borgan. Gender stereotiplari ikki jins vakillari orasida ularga tegishli bo‘lgan umumiy ijtimoiy xulq-atvor majmuyidir[2]. Gender tengligi tarixiga nazar solsak, albatta, o‘tmishda ayollar huquqlari anchayin cheklanganligi va mana shu jarayon hozirgi kunda ham ayollarga to‘liq erkinlik berish borasida ikkilanishlarga sabab bo‘layotganligini ko‘rishimiz mumkin. Garchi hukumat tomonidan gender tenglikni ta’minlash chora-tadbirlari yuksak darajada amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, jamiyat ongiga chuqur o‘rnashib qolgan gender stereotiplari bunga jiddiy to‘siq bo‘lib xizmat qilmoqda. Hozirgi kunda dunyo miqyosida gender munosabatlarning ommalashuvi, gender tengligiga erishish yo‘lidagi xatti-harakatlar gender stereotiplarini o‘rganish jarayoniga bevosita ta’sir qilmoqda deyish mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Zamonaviy dunyoda gender masalasi keng tadqiqqa olinayotgan mavzulardan biridir. Hozirgi kunda dunyo miqyosida gender munosabatlarning ommalashuvi, gender tengligiga erishish yo‘lidagi xatti-harakatlar gender masalasini chuqur o‘rganish jarayoniga bevosita ta’sir qilmoqda deyish mumkin. Xususan, gender stereotiplarini lingvistik tadqiq etish zarurati ortib bormoqda. Chunki bu tadqiqotlar jamiyatda gender stereotiplarini shunchaki o‘rganish, qayd etish emas, balki tilimizda ham barqarorlashib qolgan gender stereotiplarini muvozanatlashtirish uchun yechim bo‘lib xizmat qiladi.

Gender stereotiplarining tadqiqini faqatgina nazariy tadqiq etish bu mavzuning yuzaki yoritilishiga olib keladi. Jamiyatdagi genderni oid qarashlarni yoritishda nazariy bilimlar amaliy jarayon bilan birgalikda olib borilsa, kutilgan natijaga erishish mumkin. Buning bir qancha bosqichlari mavjud:

- Umumiy gender stereotiplarini aniqlash (ya’ni barcha millatda va hamma zamonda birdek qabul qilingan gender stereotiplari);
- faqatgina bir millatga mansub (masalan, o‘zbek) gender stereotiplarini aniqlash;
- tarixiy manbalar orqali o‘tmishda bo‘lgan gender stereotiplarini qayd etish;
- tarixiy gender stereotiplarining bugunga qadar yetib kelgan yoki o‘zgargan shakllarini qiyosiy jihatdan o‘rganish.

Bu bosqichlarni o‘rganishda bizga yordam beruvchi bir qancha vositalar mavjud:

- avvalo, gender stereotiplarini aniqlash uzoq muddatni talab qiladi, shuning uchun o‘sha millatga mansub kishilar, ya’ni shu uzoq muddatda mana shunday stereotiplar ta’sirida yashagan insonlar orasida izlanishlar va so‘rovnomalar o‘tkazish;
- xorijiy tadqiqotlar bilan tanishish;
- bir millatga oid tarixiy va badiiy-maishiy asarlar bilan tanishish;
- OAV va ijtimoiy tarmoqlar va media sohasidagi gender qarashlarni o‘rganib borish.

Bu tadqiqot bir qarashda lingvistik emas, psixologik, sotsiologik izlanishdek ko‘rinishi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, ongimizda va jamiyatda kechayotgan gender stereotiplari bevosita tilimizda aks etishini unutmasligimiz lozim. Bu stereotiplar tilda so‘z shaklida, maqol, matal, ibora, frazeologizm va gap shaklida ifodalanishi mumkin. Bulardan ibora, maqol, matal, frazeologizmlar o‘tmishda yuzaga kelgan stereotiplarni anglatuvchi eng qadimgi manbalar hisoblanadi.

I. Genderga oid leksemalarni aniqlashda ularni ikki umumiy guruhga ajratib olish lozim:

1. Erkak jinsiga oid so‘zlar.
2. Ayol jinsiga oid so‘zlar.

Keyingi bosqichda bu so‘zlarni quyidagicha tasniflab olishimiz mumkin:

- 1) erkak va ayol jinsini ifodalovchi ot so‘z turkumiga oid so‘zlar (*ota, ona, bobo, xola, askar, hamshira* va h.k.);
- 2) erkak va ayollarga nisbatan qo‘llaniluvchi sifatlar (erkaklarga nisbatan: *mard, o‘ktam, dovyurak, kelishgan*; ayollarga nisbatan: *go‘zal, oqila, ayyor, sabrli, mehribon* va h.k.);
- 3) erkak va ayollar bajaruvchi fe‘llar (erkaklarga xos: *kurashmoq, qo‘riqlamoq, pul topmoq, ta‘minlamoq*; ayollarga xos: *pishirmoq, tozalamoq, kuyinmoq, yig‘lamoq* va h.k.);
- 4) erkak va ayol jinsi bilan assotsiatsiya hosil qiluvchi so‘zlar (erkak: *do‘ppi, armiya, mo‘ylov, bo‘yinbog‘, futbol*; ayol: *bashik, araz, ro‘mol, ko‘zgu, atlas, pardoz* va h.k.)
- 5) gender jihatdan farqlanmaydigan (neytral) so‘zlar (bular, asosan kasb nomlari, ayrim ot, sifat va fe‘l turkumi doirasida uchraydi: *boshlovchi, shifokor, ekspert; jiyan, egizak, dushman; yolg‘onchi, dilozor, hasadgo‘y; uxlamok, o‘qimoq, kulmoq*[3].

II. Gender stereotiplarini ifodalovchi maqol va matallar uzoq o‘tmishga ega. Shunga ko‘ra ularni ham mazmuniy jihatdan quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

○ **darak** (*Biyaning yugurigi yaxshi, xotinning – epchili; ayolning sarishtasi – ro‘zg‘orning farishtasi, Arslon izidan qaytmas, yigit – so‘zidan, Yer – quyosh yo‘ldoshi, xotin – umr yo‘ldoshi*);

○ **maslahat** (*Arqog‘ini ko‘rib bo‘zini ol, onasini ko‘rib qizini ol, Xotin olsang, o‘tin ol, bir quchog‘in ortiq ol, Eshik ko‘rganni emas, beshik ko‘rganni ol, Yaxshi ko‘rsang bolasin, izzat qilgin onasin*);

○ **shikoyat** (*Katta kelin uyda, kichik kelin to‘yda, kelin kimxob kiyar, qaynona qarg‘ab kuyar, Cholimning topganini yayrab yeyman, o‘g‘limning topganini ingrab yeyman*);

○ **ogohlantirish** (*Qarindoshdan qarz olma, qarindoshga qiz berma, Bola ustiga borsang bor, kundosh ustiga borma, Tuz asrama suv bo‘lar, qiz asrama quv bo‘lar, Qozilashgan qarindosh bo‘lmas*)[4].

T.Yo‘ldosheva ham o‘z maqolasida o‘zbek maqollaridagi ayol obrazini “uyda tinchlik timsoli” sifatida talqin qiladi va bu obraz tarixiy-madaniy omillar bilan izohlanadi[5].

III. Gender stereotiplari iboralarda ham o‘z aksini topgan. Ularni ham mazmuniy jihatdan bir necha turlarga bo‘lishimiz mumkin.

1. Tashqi ko‘rinishni ifodalovchi iboralar:

1) erkaklar uchun: *tog‘ni ursa tolqon qilguday, so‘xtasi sovuq, terisi suyagiga yopishgan, zuvalasi pishiq, qo‘yko‘z*;

2) ayollar uchun: *bir qoshiq suv bilan yutguday, bo‘yi yetgan, istarasi issiq, ochiq chehra, og‘iroyoq, balog‘atga yetgan, diltortar*.

2. Xarakter-xususiyat ifodalovchi iboralar:

1) erkaklar uchun: *ammamning buzog‘i, tepsa tebranmas, tegirmonga tushsa, butun chiqadigan, katta og‘iz, parvoyi falak, yuragi tor, qo‘li uzun, yulduzni benarvon uradigan*;

2) ayollar uchun: *gap bermaydigan, ilonning yog‘ini yalagan, bag‘ritosh, ko‘ngli bo‘sh, tili bir qarich, tirnoq ostidan kir qidiradigan, yog‘ tomsa yalaguday, sirkasi suv ko‘tarmaydigan*.

3. Harakat-holatni ifodalovchi iboralar:

1) erkaklar uchun: *achchig‘i chiqmoq, chang solmoq, gardaniga olmoq, g‘am yemoq, g‘azabi qaynamoq, katta ketmoq, g‘olib kelmoq*;

2) ayollar uchun: *adi-badi aytishmoq, aro bermoq, barmog‘ini tishlamoq, gap qaytarmoq, ko‘z suzmoq, quloqni qomatga keltirmoq*[6].

O‘zbek tilida bunday iboralarni juda ko‘plab misol keltirish, ro‘yxatni uzoq davom ettirish mumkin. Iboralar ham leksik qatlam, maqol-matallar kabi asrlar davomida shakllangan, sayqallangan bo‘lib, tarixiy jarayonlarning jonli guvohidir. Frazologik

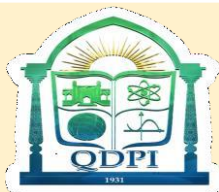
birliklarning gender tadqiqotlari til orqali ayollar va erkaklarning obrazlaridagi farqlarni aniqlash va tahlil qilishga yordam beradi. Shuningdek, ular til orqali madaniyatga qanday g‘oyalar va e‘tiqodlar kirib kelganini, ular bizning gender rollarni idrok etishimizga qanday ta‘sir etishini tushunishimizga yordam beradi[7].

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, gender stereotiplarini lingvistik jihatdan yoritish bir necha bosqichda amalga oshirilishi lozim. Gender stereotiplarini to‘liq tahlil qilish uchun uni avvalo tarixiy jihatdan o‘rganish lozim. Leksik, paremiologik va frazeologik birliklar bizni mana shu tarixdan bevosita xabardor eta oluvchi vositalardir. Hozirgi ijtimoiy taraqqiyot gender stereotiplarini shunchaki o‘rganishni emas, balki uning yuzaga kelish sabablari, oqibatlari va salbiy ko‘rinishlariga barham berish va oldini olish choralari ko‘rishni ham taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. Toshkent-2019. b-169.
2. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Курс лекций. - М.: Гнозис, 2002. 284 с.
3. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. Ilm-ziyo-zakovat.: Toshkent-2020.
4. Yo‘ldosheva T. ayol obrazining semantik strukturasi milliy tafakkur aks ettirilishi. O‘zbek tili va adabiyoti, N/3. 2019.
5. Yo‘ldosheva T. ayol obrazining semantik strukturasi milliy tafakkur aks ettirilishi. O‘zbek tili va adabiyoti, N/3. 2019.
6. Mengliyev B., Xudoyberdiyeva M., Boymatova O. O‘zbek tili iboralarining o‘quv izohli lug‘ati. Toshkent.: Yangi asr avlodi-2007.
7. Qoraqo‘ziyeva D. Gender stereotiplarining ingliz va o‘zbek tillaridagi o‘ziga xosliklari. Science and innovation in the education system// International scientific-online conference. B-127.

INGLIZ TILIDAGI TOVUSHLARNI YOZISH VA TALAFFUZ QILISHDA IPA (XALQARO FONETIK ALIFBO) DAN FOYDALANISH

Xasanov Elyorjon Odiljonovich

Assistant-o‘qituvchi

Ilmiy darajali (PhD)

Qo‘qon davlat universiteti

Tel: +99890 9441072

Elektron manzil: elshakhtex@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi tovushlarni yozish va talaffuz qilishda Xalqaro Fonetik Alifbo (IPA) ning ahamiyati va qo‘llanilishi ko‘rib chiqiladi. IPA, turli tillardagi tovushlarni aniq va standartlashtirilgan shaklda ifodalash imkonini beradi. Maqolada IPA ning asosiy tamoyillari, uning ingliz tilidagi tovushlarni yozishdagi roli va talaffuzni o‘rganishdagi ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, IPA ning amaliy qo‘llanilishi va talabalar uchun foydalari keltiriladi.

Kalit so‘zlar: *ingliz tili, tovush, IPA, talaffuz, fonetik alifbo*

Аннотация. В данной статье рассматриваются важность и применение Международного фонетического алфавита (IPA) для записи и произношения звуков английского языка. IPA позволяет точно и стандартизированно выражать звуки различных языков. В статье анализируются основные принципы IPA, его роль в записи английских звуков и важность для изучения произношения.

Ключевые слова: *английский язык, звук, IPA, произношение, фонетический алфавит*

Abstract. This article discusses the importance and application of the International Phonetic Alphabet (IPA) for writing and pronouncing sounds in the English language. IPA allows for the accurate and standardized expression of sounds from various languages. The article analyzes the main principles of IPA, its role in writing English sounds, and its significance for pronunciation learning.

Keywords: *english language, sound, IPA, pronunciation, phonetic alphabet*

Kirish. Ingliz tili fonetikasi, boshqa tillar kabi, o‘ziga xos tovushlar majmuasiga ega. Tovushlarni nutqda aniq ifodalash va talaffuz qilish, til o‘rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, sir emaski, ingliz tilining yozuvi va talaffuzi o‘rtasidagi farqlar ko‘pincha til o‘rganuvchilarida yetarlicha chalkashliklar keltirib chiqaradi. Misol uchun,

"though", "through" va "thought" kabi soʻzlardagi "ough" fonetik birligi bir xil yozilishi bilan birga, ularning talaffuzi har xilligini kuzatishimiz mumkin.

Xalqaro fonetik olimlar tomonidan bu muammolarni hal qilish uchun Xalqaro Fonetik Alifbo (IPA) ishlab chiqilgan. IPA shu darajada mohirlik bilan yaratilganki, u turli tillardagi tovushlarni aniq va tushunarli shaklda ifodalashga imkon beradi. Ushbu maqolada IPA ning asosiy tamoyillari, uning ingliz tilidagi tovushlarni yozishdagi roli va talaffuzini oʻrganishdagi ahamiyati batafsil koʻrib chiqiladi.

IPA ning asosiy tamoyillari

Xalqaro Fonetik Alifbo (IPA) 1888 yilda yaratilgan va butun dunyo boʻylab tilshunoslar, oʻqituvchilar va talabalar tomonidan qoʻllaniladigan fonetik yozuv tizimidir. IPA ning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Standartlashtirilgan yozuv: IPA har bir tovushni alohida belgi bilan ifodalaydi. Bu esa talaffuzdagi chalkashliklarni sezilarli darajada kamaytiradi. Masalan, /ɪ/ va /i:/ tovushlarini ajratish imkonini beradi, bu esa ingliz tilida "bit" va "beat" soʻzlarining farqini yaqqol koʻrsatib beradi.

Barcha tillarga moslashuvchanlik: IPA koʻplab tillardagi tovushlarni ifodalashga imkon beradi. Bu, uni xalqaro standartga moslashtiradi va turli tillar oʻrtasidagi tovush farqlarini aniqlashda yordam beradi. Masalan, /ʃ/ tovushi ingliz tilida "she" soʻzida, rus tilida esa, "ш" tovushida ifodalanadi.

Tovushlarning aniq ifodalanishi: IPA tovushlar oʻrtasidagi farqlarni aniq koʻrsatishga yordam beradi. Har bir tovush oʻziga xos belgiga ega, bu esa oʻrganuvchilarga talaffuzni yanada osonroq oʻzlashtirish imkonini beradi.

Fonetik transkripsiya: IPA yordamida soʻzlar fonetik transkripsiya bilan ifodalanadi. Bu, oʻquvchilarga soʻzlarning qanday talaffuz qilinishi haqida aniq tasavvur shakllantirib bera oladi. Masalan, "cat" soʻzi IPA da /kæt/ shaklida yoziladi, bu esa talaffuzni osonlashtiradi.

Fonetika va fonologiya oʻrtasidagi farq: IPA nafaqat tovushlarni yozish, balki ularning fonologik xususiyatlarini ham koʻrsatadi. Bu, oʻqituvchilarga tovushlarning funksional rolini tushunishga sezilarli yordam beradi.

Ingliz tilidagi tovushlarni yozish

Ingliz tilidagi tovushlar IPA da qanday yozilishi haqida quyidagi misollar keltiriladi:

- **Vokal tovushlar:**

- /i:/ - "see"
- /ɪ/ - "sit"
- /æ/ - "cat"
- /ʌ/ - "cup"
- /u:/ - "too"

- **Konsonant tovushlar:**

- /p/ - "pat"

- /b/ - "bat"
- /t/ - "tap"
- /d/ - "dat"
- /k/ - "cat"
- /g/ - "gat"

IPA orqali yozilgan tovushlar, o‘quvchilarga ularning talaffuzini aniq tushunishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ingliz tilidagi so‘zlarning fonetik yozuvlari talabalar uchun yangi so‘zlarni o‘rganishda qulayliklar yaratadi. Shuningdek, bu ularning talaffuzini yanada aniqroq qilish imkonini beradi.

Talaffuzni o‘rganishda IPA dan foydalanish

IPA dan foydalanish talaffuzni o‘rganishda juda muhim. Talabalar uchun IPA orqali tovushlarni aniq eshitish va yozish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ularning talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

1. **Talaffuzning yaxshilanishi:** IPA dan foydalanish, talabalar uchun so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishda yordam beradi. Masalan, ular "thought" so‘zini /θɔ:t/ shaklida yozib, to‘g‘ri talaffuzni o‘rganadilar.

2. **Amaliy mashg‘ulotlar:** O‘qituvchilar IPA ni darslarda amaliy mashg‘ulotlar bilan birga qo‘llashlari mumkin. Talabalar o‘zlari bilan birga tovushlarni yozish va talaffuz qilishni mashq qilishlari uchun IPA dan foydalana oladilar. Bu, o‘qituvchilarga talabalar bilan birgalikda interaktiv darslar o‘tkazish imkoniyatini yaratadi.

3. **Ovozli resurslar:** IPA dan foydalanib, talabalar uchun audio materiallar tayyorlash orqali talaffuzni o‘rganishda yordam berish mumkin. Masalan, talabalarga har bir tovushning talaffuzini eshittiruvchi audio resurslar yaratish. Bu resurslar o‘quvchilarga tovushlarni eshitish va ularni takrorlashda yordam beradi.

4. **Vizual materiallar:** O‘qituvchilar IPA yordamida vizual materiallar, masalan, diagrammalar va grafikalar yaratish orqali darslarni yanada qiziqarli va tushunarli qilishlari mumkin. Ushbu materiallar talabalar uchun tovushlarni eshitish va ko‘rish orqali o‘rganishni osonlashtiradi.

Amaliy yechimlar

IPA dan foydalanishda quyidagi amaliy yechimlar taklif etiladi:

- **Talaffuzni o‘rganish darslari:** Talabalar uchun IPA asosida talaffuz darslarini o‘tkazish. Ushbu darslarda talabalar o‘zaro muloqot qilishlari va talaffuzlarini bir-birlariga tekshirishlari mumkin.

- **O‘qituvchilarga mo‘ljallangan seminarlar:** O‘qituvchilar uchun IPA dan qanday foydalanish bo‘yicha treninglar o‘tkazish. Bu seminarlar o‘qituvchilarga talabalar bilan ishlashda IPA dan samarali foydalanish imkonini beradi.

- **Onlayn resurslar:** IPA ni o‘rganish uchun onlayn platformalar va dasturlarni ishlab chiqish. Talabalar o‘zlari mustaqil ravishda o‘rganishlari uchun mo‘ljallangan resurslarni yaratish.

- **Talaffuz bo‘yicha o‘yinlar:** Talabalar uchun talaffuzni o‘rganish jarayonini qiziqarli qilish maqsadida o‘yinlar va interaktiv mashg‘ulotlar o‘tkazish.

Tavsiya

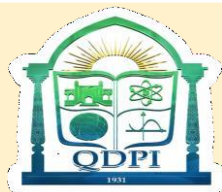
Ingliz tilini o‘rganayotgan talabalar va o‘qituvchilar uchun IPA dan foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu alifbo yordamida talabalar talaffuzni yaxshilashlari, shuningdek, yangi so‘zlarni o‘rganishda osonlik bilan muammolarni hal qilishlari mumkin. O‘qituvchilar, shuningdek, darslarda IPA dan qanday foydalanishni o‘rganishlari va o‘zlarining pedagogik usullarini yangilashlari kerak.

Xulosa

Xalqaro Fonetik Alifbo (IPA) ingliz tilidagi tovushlarni yozish va talaffuz qilishda muhim rol o‘ynaydi. U talabalar va o‘qituvchilar uchun tovushlarni aniq ifodalash va talaffuzni o‘rganishda samarali vosita hisoblanadi. IPA yordamida ingliz tilining fonetik xususiyatlarini o‘rganish jarayoni ancha osonlashadi. Umumiy ravishda, IPA dan foydalanish, ingliz tilini o‘rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Phonetic Association. (1999). *Handbook of the International Phonetic Association*.
2. Hasanov, E. (2024). UNDERSTANDING STRESS AND INTONATION IN PHONETICS. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(10), 324-326.
3. Roach, P. (2009). *English Phonetics and Phonology: A Practical Course*.
4. Xasanov, E., & Bo‘ronova, M. (2025). SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN ENGLISH AND UZBEK PHONETIC. *Академические исследования в современной науке*, 4(29), 80-83.
5. Gimson, A. C. (2001). *Gimson's Pronunciation of English*.
6. Kelly, G. (2000). *How to Teach Pronunciation*.
7. Odiljonovich, H. E. (2022). Some issues of business terms borrowed from english. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 11(09), 372-375.
8. Collins, B. & Mees, I. (2013). *Practical Phonetics and Phonology: A Resource Book for Students*.

MASTERING DESCRIPTIVE PARAGRAPH WRITING: A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ANALYSIS

Shukurova Madina Askarovna

Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences

Associate professor of English Linguistics department

Bukhara state university

m.a.shukurova@buxdu.uz

Abstract. Descriptive writing is a fundamental component of language proficiency and literary competence. It enables writers to convey sensory-rich experiences, evoke emotions, and construct vivid mental imagery for readers. Despite its importance, descriptive paragraph writing is often misunderstood as a purely artistic skill rather than a structured and teachable form of discourse. This article provides a scientific and pedagogical examination of descriptive paragraph writing, integrating linguistic theory, cognitive psychology, and stylistic analysis. Core elements such as sensory imagery, figurative language, discourse structure, and lexical selection are explored in detail. The study also highlights evidence-based techniques for enhancing descriptive competence among students and developing their creative expression through structured practice. Practical examples and analytical commentary reinforce the theoretical discussion.

Keywords: descriptive writing, descriptive paragraph structure, sensory imagery, figurative language, cognitive psychology, mental imagery, enargeia, lexical selection, linguistic analysis, expressive discourse.

Annotatsiya. Tasviriy yozuv til kompetensiyasi va badiiy savodxonlikning muhim tarkibiy qismidir. U yozuvchiga hissiy jihatdan boy tajribalarni yetkazish, emotsiyalarni uyg‘otish va o‘quvchining ongida yorqin obrazlar yaratish imkonini beradi. Ahamiyatiga qaramay, tasviriy paragraf yozish ko‘pincha faqat ijodiy san‘at deb tushuniladi, holbuki u tartibli va o‘rgatilishi mumkin bo‘lgan nutq shaklidir. Ushbu maqola tasviriy paragraf yozishning ilmiy va pedagogik tahlilini taqdim etib, lingvistik nazariya, kognitiv psixologiya va stilistik tahlilni integratsiya qiladi. Sensor tasvirlar, badiiy ifoda vositalari, diskurs tuzilishi va leksik tanlov kabi asosiy unsurlar batafsil yoritiladi. Tadqiqot, shuningdek, talabalar tasviriy ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularning ijodiy imkoniyatlarini

oshirishga qaratilgan dalillarga asoslangan usullarni ko‘rsatadi. Amaliy misollar va analitik sharhlar nazariy muhokamani boyitadi.

Kalit so‘zlar: tasviriy yozuv, tasviriy paragraf tuzilishi, hissiy tasvirlar, badiiy ifoda vositalari, kognitiv psixologiya, mental tasvirlash, enargeia, leksik tanlov, lingvistik tahlil, ekspressiv diskurs.

Аннотация. Описательное письмо является важным компонентом языковой компетенции и литературной подготовленности. Оно позволяет автору передавать насыщенные сенсорные впечатления, вызывать эмоции и создавать яркие мысленные образы у читателя. Несмотря на свою значимость, написание описательного абзаца часто воспринимается как исключительно художественный навык, тогда как на самом деле это структурированный и обучаемый вид дискурса. Данная статья представляет научный и педагогический анализ описательного письма, объединяя лингвистическую теорию, когнитивную психологию и стилистический анализ. Подробно рассматриваются такие ключевые элементы, как сенсорные образы, художественно-выразительные средства, структура дискурса и лексический выбор. В исследовании также представлены основанные на доказательствах методы развития у студентов навыков описательного письма и их творческого потенциала через систематическую практику. Практические примеры и аналитические комментарии дополняют теоретическую часть.

Ключевые слова: описательное письмо, структура описательного абзаца, сенсорные образы, художественно-выразительные средства, когнитивная психология, мысленные образы, энаргея, лексический выбор, лингвистический анализ, экспрессивный дискурс.

INTRODUCTION

In contemporary language education and applied linguistics, the development of coherent, vivid, and contextually meaningful descriptive writing skills is regarded as a fundamental component of communicative competence. Among various genres of academic and creative writing, the descriptive paragraph holds a distinctive role, as it enables learners to portray objects, settings, events, and emotions through sensory details, precise vocabulary, and logically structured sentences. Mastery of descriptive paragraph writing not only enhances learners' stylistic and expressive abilities but also strengthens their cognitive, analytical, and observational skills, which are essential for academic success and holistic language development.

Recent pedagogical research shows that effective descriptive writing is closely linked to learners' ability to employ linguistic resources—such as adjectives, adverbs, figurative expressions, spatial and temporal markers, and cohesive devices—in a purposeful and targeted manner. Furthermore, descriptive paragraphs rely heavily on higher-order thinking skills, including categorization, comparison, sensory evaluation, and interpretation of

experiences. Therefore, teaching descriptive writing requires a well-designed instructional approach that integrates linguistic theory, cognitive psychology, and interactive classroom methodologies.

From a scientific standpoint, descriptive writing is analyzed as a multidimensional process involving lexical richness, syntactic variation, cohesion and coherence, and semantic precision. Pedagogically, it is understood as a developmental skill shaped through scaffolded practice, modeling, feedback-based learning, and genre-specific instructional strategies. Consequently, a systematic analysis of descriptive paragraph writing allows educators to identify the linguistic patterns and cognitive processes that guide students toward producing clear, engaging, and linguistically accurate texts.

Given the increasing emphasis on communicative competence in modern curricula and the global shift toward learner-centered education, understanding the scientific and pedagogical mechanisms underlying descriptive paragraph writing has become more relevant than ever. This study aims to explore the theoretical foundations, methodological approaches, and practical implications of teaching descriptive paragraph writing, with a focus on enhancing students' creative potential and academic literacy. The analysis also highlights challenges faced by learners—such as limited vocabulary, lack of imagery, insufficient structural awareness—and offers evidence-based solutions to improve descriptive writing proficiency.

Ultimately, the research underscores that mastering descriptive paragraph writing is not merely a linguistic exercise but a cognitive and creative process that fosters critical observation, expressive clarity, and deeper engagement with the learning environment. By examining this topic through a scientific and pedagogical lens, the study contributes to the advancement of effective writing instruction and supports the development of communicatively competent, reflective, and articulate learners.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

Descriptive writing is a central skill in academic, creative, and professional contexts. It allows authors to portray objects, experiences, scenes, or emotions with precision and depth. In contrast to narrative writing, which emphasizes sequence and action, descriptive writing prioritizes vivid imagery and sensory detail. A well-crafted descriptive paragraph engages the reader's perceptual and emotional faculties, making the text memorable and immersive.

In educational settings, descriptive writing supports literacy development by enhancing vocabulary, observation skills, and expressive ability. From a scientific standpoint, it also reflects cognitive processes related to perception, memory, and imagery construction. Therefore, mastering descriptive writing involves understanding both the linguistic mechanisms and the cognitive foundations that allow for detailed and vivid communication.

From a linguistic perspective, descriptive writing is classified under **expressive discourse**, where the primary function is to represent sensory and qualitative aspects of a subject. According to Halliday’s systemic functional linguistics, descriptive texts employ functions of language that highlight experiential meaning—how individuals perceive and interpret the world (Halliday, 1985).

Descriptive writing relies heavily on: adjectival groups (to express qualities), adverbial groups (to modify actions or intensify imagery) nominal groups (to specify detailed attributes), figurative constructions (metaphors and similes), lexical density (richness of content words)

Cognitive psychology explains descriptive writing as a process of sense activation and mental simulation. When writers incorporate sensory cues—such as colors, textures, sounds, or scents—readers engage in imagery processing, constructing mental models of the described scene (Kosslyn, 1994).

The act of reading descriptive text activates:

- Visual cortex regions for color and shape processing
- Auditory centers for imagined sounds
- Somatosensory systems for tactile simulation
- Emotion-related regions such as the amygdala

Thus, descriptive writing functions as a cognitive trigger for embodied experience.

Rhetorically, descriptive writing aims to create engagement, clarity, and atmosphere. Classical rhetoric emphasizes *enargeia*—the ability of language to make an absent object appear vividly present. Writers achieve *enargeia* through precise diction, metaphorical resonance, and controlled pacing.

RESULTS AND DISCUSSION

Key Components of Descriptive Paragraph Writing (Sensory Imagery).

Sensory detail is the foundation of descriptive writing. Scholarly research indicates that multimodal sensory integration enhances reader engagement and memory retention (Paivio, 1986). Descriptions should therefore appeal to:

1. Sight – color, shape, size
2. Sound – rhythm, pitch, volume
3. Touch – texture, temperature
4. Smell – fragrance, musk, staleness
5. Taste – sweetness, bitterness, saltiness

Sensory imagery transforms abstract descriptions into vivid perceptual experiences.

Figurative language provides conceptual depth and emotional resonance. In descriptive writing, the most frequently used devices include:

- Metaphor: “The sky was a canvas brushed with gold.”
- Simile: “Her voice fluttered like a soft melody.”
- Personification: “The wind whispered secrets through the trees.”

- Hyperbole: “A silence so deep it swallowed every sound.”

These devices create symbolic connections and enhance the reader’s imaginative involvement. Precision in word choice is crucial. Scientific studies on lexicon usage indicate that concrete words produce stronger imagery than abstract terms. For instance:

- Abstract: *The room was messy.*
- Concrete: *Clothes sprawled across the floor, books teetered on a crooked desk.*

Specific adjectives (*glimmering, brittle, velvety*) and strong verbs (*shimmered, throbbed, cascaded*) intensify the descriptive power.

Spatial and Logical Organization. A descriptive paragraph must guide the reader systematically. Common organizational patterns include: spatial order (left-to-right, top-to-bottom), chronological order (movement through time), focus-to-detail (general overview followed by specifics), emotional progression (building atmosphere or tone).

Clear structure ensures coherence and prevents cognitive overload. A scientifically structured descriptive paragraph typically includes topic sentence, supporting sentences, concluding sentence. Topic sentence introduces the subject and establishes the perspective. Supporting sentences elaborate with detailed sensory descriptions, figurative language, and clear organization. Concluding sentence provides a final impression or reflective insight.

For example: “*The vibrant city market thrums with energy, a tapestry of colors and sounds that captivates the senses.*”

Analysis: Uses metaphor (*tapestry*), Incorporates auditory imagery (*thrums*), Immediate sensory appeal “Vendors shout their wares, each voice competing for attention, while the rich aroma of spices and fresh produce wafts through the air.”

Analysis:, Sound + smell imagery, Strong verbs (*shout, wafts*), Dynamic atmosphere. This example demonstrates how layered details create immersion.

Students should learn to observe real-life objects, environments, or events. Observation exercises foster perceptual awareness. There are sensory mapping techniques. A sensory map helps students list Colors, Textures, Sounds, Movements. Emotions before writing their paragraph.

The “Show, Don’t Tell” Method. Students learn to express emotions and settings through imagery rather than statements.

- Telling: “The night was scary.”
- Showing: “Shadows stretched across the alley, and the cold wind scraped against my skin.”

Integration of Figurative Language Workshops. Metaphor and simile workshops expand students' creative potential.

Drafting and Revising. Research shows that iterative drafting significantly improves writing quality. Teachers should emphasize revision strategies. Descriptive writing influences reader’s memory and recall. Studies show that vivid imagery enhances retention due to the dual-coding effect. Emotionally charged details activate affective processing,

increasing empathy and immersion. Descriptive writing stimulates mental imagery networks, enhancing creativity and imagination. There are some common challenges in descriptive writing. They are:

- Overuse of adjectives
- Lack of structure
- Vague or generalized descriptions
- Imbalanced focus on one sense
- Clichéd figurative language

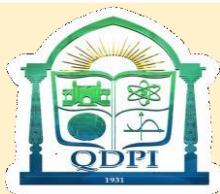
Scientific instruction helps overcome these issues through clear frameworks and targeted practice.

CONCLUSION

Descriptive paragraph writing is both an artistic and a scientifically grounded linguistic skill. It integrates cognitive processes, sensory perception, and rhetorical strategy to create vivid and emotionally resonant texts. Mastering descriptive writing requires an understanding of sensory imagery, figurative language, diction, and structured organization. With systematic pedagogy that incorporates observation, sensory mapping, drafting, and revision, learners can develop strong descriptive competence. Ultimately, descriptive writing allows individuals to capture the essence of human experience and express it with clarity, creativity, and emotional depth.

REFERENCES:

1. Flower, L., & Hayes, J. R. (1981). A cognitive process theory of writing. *College Composition and Communication*, 32(4), 365–387.
2. Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold.
3. Kosslyn, S. M. (1994). *Image and Brain: The Resolution of the Imagery Debate*. MIT Press.
4. Paivio, A. (1986). *Mental Representations: A Dual Coding Approach*. Oxford University Press.
5. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Pearson.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EMOTSIYALARNING
KONSEPTUALLASHTIRILISHINI LINGVOMADANIY VA KOGNITIV-
FRAZEOLGIK YONDASHUV ASOSIDA TAHLIL QILISH

Saidova Zulfizar Xudoyberdiyevna

Ingliz tilshunosligi kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Buxoro davlat universiteti

z.x.saidova@buxdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz FBlarining emotsional holatlarni ifodalashidagi lingvokultural tahlili taqdim etilgan. Tadqiqot kognitiv metafora nazariyasi, frazeologiya va lingvokultural yondashuv asosida metaforik naqshlar, semantik sohalar, struktura xususiyatlari, pragmatik funksiyalar, tarjima muammolari va pedagogik jihatlarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: Frazeologik birliklar, idiomalar, inson emotsiyalari, kognitiv metafora, lingvokultural yondashuv, o'zbek, ingliz, tarjima, pragmatika.

Annotation. This article presents a comparative linguocultural analysis of Uzbek and English PUs representing emotional states. Drawing on cognitive metaphor theory, phraseology, and a linguocultural approach, the paper examines metaphorical patterns, semantic domains, structural features, pragmatic functions, translation challenges, and pedagogical implications.

Keywords: *Phraseological units, idioms, human emotions, cognitive metaphor, linguocultural approach, Uzbek, English, translation, pragmatics.*

Аннотация. В данной статье представлен сопоставительный лингвокультурный анализ узбекских и английских фразеологических единиц, обозначающих эмоциональные состояния. Опираясь на теорию концептуальной метафоры, фразеологию и лингвокультурный подход, автор рассматривает метафорические модели, семантические домены, структурные особенности, прагматические функции, переводческие трудности и педагогические аспекты изучения эмоциональных фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологические единицы, идиомы, человеческие эмоции, концептуальная метафора, лингвокультурный подход, узбекский язык, английский язык, перевод, прагматика.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda insonning ichki kechinmalari, hissiy tajribasi va emotsional holatini lingvistik birliklar orqali qanday aks etishi muhim ilmiy muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Chunki emotsiyalar nafaqat biologik yoki psixologik hodisa, balki har bir xalqning dunyoqarashi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlarini o‘zida mujassam etuvchi murakkab kognitiv kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir til o‘ziga xos konseptual tizimga ega bo‘lgani bois, unda emotsiyalarning ifodalanish usullari, semantik tizimi hamda frazeologik modellash tirish mexanizmlari ham farq qiladi. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o‘zbek tillarida emotsiyalarning konseptuallashtirilishini qiyosiy-kognitiv hamda lingvomadaniy yondashuv asosida tahlil qilish dolzarb ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Emotsiyalarni til orqali ifodalash jarayoni inson ongida yuzaga keladigan kognitiv jarayonlarni, madaniy tajribani, milliy mentalitet va aksilogiyni aks ettiradi. Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan qaralganda, “qo‘rquv”, “quvonch”, “g‘azab”, “nafrat”, “ajablanish”, “ishonch”, “harmoniya” kabi emotsional konseptlar universal bo‘lsa-da, ularning til sistemalariga joylashuvi, majoziy talqini, metaforik xarakteri va frazeologik namoyon bo‘lishi har bir madaniyatda turlicha shakllangan. Ingliz tilida emotsiyalar ko‘pincha metaforik modellar — *EMOTION IS HEAT*, *ANGER IS A CONTAINER*, *FEAR IS COLDNESS* orqali ifodalansa, o‘zbek tilida milliy an‘ana, turmush tarzi va tasavvuf falsafasi bilan bog‘liq konseptlar — “ko‘ngil”, “ruhiy holat”, “qalb kengligi”, “ko‘ngli qorong‘ilik”, “qon bosimi ko‘tarilmoq” kabi tasvirlar keng qo‘llanadi.

Lingvomadaniy yondashuv doirasida emotsiyalarning frazeologik vositalar orqali ifodalangan shakllari alohida ahamiyatga ega. Ingliz tilida *break someone’s heart*, *be on cloud nine*, *lose one’s temper*, *shake like a leaf* kabi iboralar ko‘proq obrazlilikka, fiziologik holatlar bilan bog‘liq tasvirlarga urg‘u beradi. O‘zbek tilida esa “ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi”, “qoni qaynadi”, “yuragi orqasiga tortdi”, “ko‘ngli g‘ashlandi”, “ichida qora tutun ko‘tarildi” kabi iboralar milliy-madaniy mentalitetning o‘ziga xosligini yaqqol ko‘rsatadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi ingliz va o‘zbek tillarida emotsiyalarni konseptuallashtirish jarayonining lingvomadaniy farqlarini aniqlash, umumiy va milliy xususiyatlarni belgilash, kognitiv-frazeologik modellarni tahlil qilish zaruratidan kelib chiqadi. Tadqiqot nafaqat leksik-semantik tizimlarni, balki milliy mentalitet, madaniy stereotiplar, xalqning ruhiy-psixologik tasavvurlarini aks ettiruvchi lingvokulturologik omillarni ham o‘rganishni talab etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Frazeologik birliklar (FB) — idiomalar, maqollar, barqaror birikmalar — mazmunning ixcham, madaniy yuklangan ifodalaridir. Ular hissiy holatlarni anglatar ekan, faqat hisni

nomlash bilangina kifoyalanmaydi: ular madaniy metaforalarni, ijtimoiy me‘yorlarni va his-tuyg‘ularni shakllantiruvchi tanaviy tajribalarni ham eslatadi. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillarida hissiy holatlarni ifodalovchi FBlarning lingvomadaniy tahlili taqdim etiladi. Semantik andozalar, metaforik xaritalanishlar, struktur xususiyatlar, pragmatik funksiyalar, tarjima muammolari va pedagogik jihatlar qiyosiy ko‘rib chiqiladi. Har ikki tildagi misollar hissiyot ifodasi qanday qilib madaniy tajriba va dunyoqarash bilan shakllanishini ko‘rsatib beradi.

Tahlil uchta o‘zaro tutashgan yondashuvga asoslanadi:

1. Kognitiv metafora nazariyasi — hissiyotlar ma‘lum manba sohalari (masalan, issiqlik, bosim, idish) orqali tushuniladi.
2. Lingvomadaniy yondashuv — idiomalar madaniy me‘yorlar, qadriyatlar va tarixiy tajribani aks ettiradi.
3. Frazologiya va valentlik — struktur barqarorlik, sintaktik xulq-atvor va kollokatsion cheklovlar qo‘llanish va tarjimaga ta’sir qiladi.

Bu yondashuvlar o‘zbek va ingliz tillarida tanaviy tajriba, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy qadriyatlar qanday qilib hissiy tilga xaritalanishini o‘rganish imkonini beradi.

O‘zbek madaniyati (asosan kollektivistik, oila/jamoa qadriyatlari kuchli, sufiyning ma’naviy leksikasi sezilarli) hissiyotlarni ko‘proq ijtimoiy, munosabatga oid va axloqiy kategoriyalar orqali ifodalaydi. Iboralar ko‘p hollarda oila, nomus, mehmondo‘stlik, tabiat aylanishlari va sufiyning ichki olam obrazlariga tayanadi.

Ingliz madaniyati (individualizm unsurlari kuchliroq) hissiyotlarni shaxsiy agentlik, tanaviy nazorat, psixologik chegaralar va ichki tartib orqali tasvirlaydi. Idish, kuch, bosim kabi metaforalar (*bottle up*, *boiling with anger*, *on edge*) tez-tez uchraydi.

Har ikki til umumiy tanaviy va elementar metaforalardan foydalansa-da (issiqlik, bosim, konteyner), ularning manba sohalari va pragmatik yuklari farqlanadi.

Asosiy metaforik xaritalanishlar

1. Emosiya = Issiqlik / Sovuqlik

- Inglizcha: *boiling with anger*, *cold-hearted* — issiqlik g‘azabni, sovuqlik befarqlikni anglatadi.
- O‘zbekcha: issiqlik obrazlari mavjud, lekin ko‘pincha nomus yoki uyat kontekstlari bilan qo‘shiladi.

2. Emosiya = Idish / Bosim

- Inglizcha: *bottle up*, *burst into tears*.
- O‘zbekcha: *yurak og‘rimoq* kabi yurakka oid metaforalar ustun; idish metaforasi ko‘proq munosabatga bog‘langan.

3. Emosiya = Harakat / Muvozanat

- Inglizcha: *fall in love*, *be on edge*.
- O‘zbekcha: harakat ko‘pincha ijtimoiy mavqe va obro‘ bilan bog‘lanadi.

4. Emosiya = Axloqiy/ijtimoiy holat

- O‘zbek tilida hissiyot ifodasi ko‘pincha ijtimoiy oqibatlar (uyat/nomus, jamoa uyg‘unligi) bilan chambarchas bog‘liq.

Semantik domenlar va misollar

1. Quvonch / Baxt

O‘zbekcha: *Ko‘zi yorishdi* — birdaniga sezilarli quvonch.

Inglizcha: *Over the moon* — baland darajadagi quvonch. *On cloud nine* — ko‘tarinki ruhiy holat.

Izoh: o‘zbekcha iboralar ko‘proq ijtimoiy va oila markazida; inglizchada — individual his-tuyg‘u markazida.

2. Qayg‘u / G‘am

O‘zbekcha: *Yuragi og‘ridi* — chuqur qayg‘u; yurak — axloqiy markaz.

Inglizcha: *Broken-hearted, tears welled up*.

Izoh: har ikki til yurak va ko‘z obrazlarini qo‘llaydi; o‘zbekchada jamoaviy-axloqiy kontekst kuchliroq.

3. G‘azab

O‘zbekcha: *Qizib ketdi* — qizarib g‘azablanish. *Jahli chiqdi* — g‘azabning tashqi namoyoni, ijtimoiy oqibatlar urg‘ulanadi.

Inglizcha: *Seeing red, boiling with anger*.

Izoh: har ikki tilda rang ba issiqlik umumiy, o‘zbekchada axloqiy baholash ko‘proq.

4. Qo‘rquv / Tashvish

O‘zbekcha: *Qorong‘ulikdan qochmoq* — noaniqlikdan qochish.

Inglizcha: *On edge. Have butterflies in one’s stomach*.

Izoh: inglizcha iboralar tanaviy sezgilarni, o‘zbekcha iboralar esa ijtimoiy oqibatlar va chekinishni ifodalaydi.

5. Uyat / Faxr (o‘zbek tilida keng rivojlangan)

O‘zbekcha: *O‘rtaga yuzini qizartirmoq* — jamiyat oldida uyatga qolish.

Inglizcha: *Hang your head in shame. Puffed up with pride*.

Izoh: har ikki madaniyatda boy idiomalar bor, lekin o‘zbekchada oilaviy va jamoaviy obro‘-e‘tibor markaziy o‘rinda.

Struktur-frazeologik xususiyatlar

- Barqarorlik: o‘zbek FBlari ko‘pincha poetik, parallelizm va ritmga ega; inglizchada sintaktik moslashuv kengroq.
- Kollokatsiya va valentlik: o‘zbekcha FBlar madaniy ahamiyatli so‘zlar bilan birikadi (*non, mehmon, ota-ona*).
- Morfologiya: agglutinatív tuzilma sababli frazeologizmlar morfologik yaxlitlikni saqlashi kerak.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

FBlar nafaqat hissiyotlarni ifodalaydi, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, madaniy kompetentlikni namoyon qiluvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

1. Madaniy ko‘rsatkich

- *Yuziga nur sepildi* — ijtimoiy e’tirof, faxr.
- *On cloud nine* — individual xursandlik.

2. Yumshatish va kuchaytirish

- *Ichiga kirib ketdi* — qo‘rquv/tashvishni bilvosita ifodalash.
- *Boiling with anger* — kuchli g‘azabni ko‘rsatish.

3. Ijtimoiy yuzni saqlash

- *O‘rtaga yuzini qizartirmoq* — aybni tan olish, hurmatni saqlab qolish.
- *Hang your head in shame* — mas’uliyatni qabul qilish.

4. Yetakchi vazifa — bilvosita ifoda

- *Qorong‘ulikdan qochmoq* — qo‘rquvni metafora orqali ifodalash.
- *Have butterflies in one’s stomach* — tashvishni yumshoq ko‘rsatish.

5. Ekspressivlik

- *Ko‘zi yorishdi* — jonli tasvir.
- *Over the moon* — obrazli ifoda.

Emosional FBlarning ko‘pchiligi tanaviy tajriba (yurak, yuz, ko‘z), tabiat unsurlari (olov, shamol) yoki ijtimoiy institutlar (oila, mehmondo‘stlik)dan kelib chiqqan.

O‘zbek FBleri — turkiy, forsiy va islomiy/sufiy qatlamlarni; ingliz FBleri — german, dengizchilik va agrar tarixni aks ettiradi.

Hissiy holatlarni ifodalovchi frazeologik birliklar til, tana va madaniyat o‘rtasidagi chuqur bog‘liqlikni ochib beradi. O‘zbek FBlarida hissiyotlar ijtimoiy, axloqiy va jamoaviy munosabatlar bilan birga ifodalanadi; yurak va nomus metaforalari markaziy o‘rinda. Ingliz idiomalari esa individual tanaviy sezgilar, shaxsiy nazorat va ichki holatlarni ta’kidlaydi. Kognitiv metafora, korpus tahlili va pragmatik yondashuvni birlashtirgan lingvomadaniy tahlil tarjima, til o‘qitish va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun muhim ilmiy natijalar beradi.

XULOSA

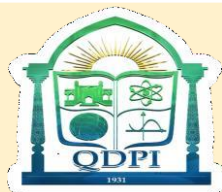
Emotsiyalarning ingliz va o‘zbek tillaridagi ifodalanish mexanizmlarini kompleks o‘rganishga, til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashga, frazeologik birliklarda mujassam bo‘lgan madaniy-kognitiv ma’nolarni ochishga qaratilgan. Tadqiqot kognitiv metafora nazariyasi, lingvokulturologiya, semasiologiya va frazeologiya sohalarining integratsiyalashgan yondashuvlariga tayanadi.

Umuman olganda, emotsional konseptlar til, madaniyat va inson ongining kesishgan nuqtasida shakllangan murakkab fenomen bo‘lib, ularni ingliz va o‘zbek tillari misolida ilmiy tahlil qilish tilshunoslikning nazariy va amaliy muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lakoff, G. & Johnson, M. *Metaphors We Live By*.

2. Mieder, W. *Proverbs: A Handbook*.
3. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Studies in phraseology and contrastive linguistics focusing on Turkic languages, Uzbek phraseology, and cross-cultural pragmatics.
4. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). *The main features of translation of phraseology from english into uzbek*. *Scientific Impulse*, 1 (3), 523-526.
5. Khudoyberdievna, S. Z. (2021). English phraseology and its integration with terminology. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(2), 1618-1622.
6. Saidova, Z. (2023). The fundamental types of phraseological units. *Finland International Scientific Journal of Education*.
7. Khudoyberdievna, S. Z., & Fazliddinovna, A. M. (2025). THE SCIENTIFIC-CULTURAL CONTENT AND SEMANTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS (IN ENGLISH AND UZBEK). *AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING*, 3(9), 721-724.

**REFRAMING MYTHONYMS IN THE HARRY POTTER SERIES: A
LITERATURE-BASED ANALYSIS OF MYTHIC NAMING, INTERTEXTUALITY,
AND CULTURAL SYMBOLISM**

Abduolimova Maftuna Nurulloxon qizi

FarDU, Ingliz tili va adabiyoti fakulteti o‘qituvchisi (PhD)

Abstract. This literature review synthesizes academic research on mythonyms—mythologically derived proper names—in J. K. Rowling's Harry Potter series. Mythonyms function as carriers of cultural memory, intertextual references, and symbolic meaning, allowing the narrative to draw on European, classical, and folkloric traditions. Existing scholarship highlights the role of names as semiotic devices, sources of characterization, and world-building tools. Studies on literary onomastics, mythopoesis, Rowling's naming strategies, and comparative mythology establish that mythonyms reinforce thematic depth, ethical binaries, and archetypal roles. This review integrates findings from mythological studies, linguistics, children's literature scholarship, and narrative theory to map how mythonyms activate intertextual resonance and enrich reader interpretation. The analysis identifies three recurring functions: mythonyms as symbolic characterization devices, mythonyms as intertextual bridges between classical and modern fantasy, and mythonyms as mechanisms of cultural continuity. The review concludes that mythonyms in Harry Potter serve as a sophisticated mythopoetic system that blends global mythology with contemporary fantasy storytelling.

Keywords: mythonyms, Harry Potter, literary onomastics, mythopoesis, intertextuality, fantasy literature, cultural symbolism

Introduction. Names in fantasy literature often serve as symbolic and world-building resources that carry cultural, historical, and mythological meanings that extend far beyond simple identification of characters or places. In the Harry Potter series, J.K. Rowling employs a remarkably complex and deliberate system of mythonyms—proper names rooted in Greco-Roman mythology, medieval folklore, Biblical narratives, and magical traditions spanning multiple cultural contexts. The sophistication of this naming system has not gone unnoticed by literary scholars, who have increasingly recognized that Rowling's onomastic choices represent a crucial dimension of her narrative craft. Scholars such as Nikolajeva (2010), Reeder (2015), and Granger (2008) have highlighted that her naming conventions are far from arbitrary or decorative flourishes; rather, they actively shape readers' expectations,

construct recognizable archetypes, convey moral or thematic messages, and establish connections between contemporary fantasy fiction and ancient mythological traditions. Because names in literature encode cultural memory and carry intertextual associations that resonate across time and space, mythonyms play an essential role in understanding Rowling's mythopoetic method and the deeper layers of meaning embedded within her narrative universe.

The study of mythonyms in fantasy literature represents an intersection of several academic disciplines, including literary onomastics, cultural studies, mythology, semiotics, and children's literature scholarship. Literary onomastics, the study of proper names in literature, has established that naming practices in fictional worlds are never neutral acts but rather strategic choices that contribute to characterization, theme, and reader interpretation. When authors draw upon mythological sources for their naming conventions, they activate a rich network of cultural associations and intertextual connections that can operate on both conscious and unconscious levels for readers. In the case of Harry Potter, a series that has achieved unprecedented global reach and cultural influence, the use of mythonyms raises important questions about how contemporary fantasy literature engages with classical traditions, how mythological references function in narratives aimed at young readers, and how naming systems contribute to the construction of fictional worlds that feel both familiar and fantastical.

This article reviews academic discussions surrounding mythonyms in Harry Potter, synthesizing studies from literary onomastics, children's literature scholarship, mythology and cultural studies, linguistics, and narrative theory. By organizing the existing literature into thematic strands and identifying recurring patterns in scholarly interpretation, this review provides a comprehensive overview of how researchers and critics have interpreted mythological naming practices in the series. The goal is not merely to catalog the mythological origins of character names but to explore the deeper functions these names perform within the narrative, the ways they connect Rowling's work to broader literary and cultural traditions, and the implications of mythonymic systems for understanding contemporary fantasy literature as a whole.

Methods

This study follows a qualitative literature review methodology, synthesizing academic sources from multiple complementary fields to build a comprehensive understanding of how mythonyms function in the Harry Potter series. The interdisciplinary nature of this review reflects the multifaceted character of the research question itself, as mythonyms operate simultaneously as linguistic phenomena, literary devices, cultural symbols, and intertextual markers. The primary fields consulted for this review include literary onomastics, which provides theoretical frameworks for understanding how proper names function in fictional narratives; fantasy and children's literature scholarship, which situates Harry Potter within its

generic and demographic contexts; mythology and cultural studies, which illuminate the sources and meanings of mythological references; linguistics and semiotics, which offer tools for analyzing how names produce meaning; and narrative theory, which helps explain how naming contributes to characterization, plot, and theme.

The search strategy for identifying relevant sources employed keyword combinations including "Harry Potter," "mythonyms," "mythology in literature," "literary onomastics," "Rowling naming," "fantasy symbolism," "character names," "intertextuality," and related terms. These searches were conducted across academic databases, library catalogs, and specialized journals focusing on children's literature, fantasy studies, and literary analysis. The review prioritizes peer-reviewed studies, scholarly monographs, and established academic scholarship to ensure credibility and analytical rigor, while deliberately avoiding non-academic commentary, fan websites, or popular media analyses that lack scholarly grounding. This focus on academically vetted sources ensures that the synthesis presented here reflects serious scholarly engagement with the text rather than speculative or impressionistic readings.

The selected works were analyzed for recurring themes, methodological approaches, and interpretive frameworks relevant to mythological naming. Through close reading and systematic comparison, patterns emerged in how different scholars approach mythonyms in Harry Potter, revealing consensus on certain key functions while also highlighting areas where scholarly opinion diverges or where further research is needed. The synthesis presented in the results section organizes these scholarly conversations into coherent thematic categories, allowing for a clear picture of the current state of research on this topic.

Results

Mythonyms as Symbolic Characterization Devices

A substantial body of scholarship argues that Rowling strategically employs mythonyms as symbolic shorthand for character traits, moral alignments, or narrative destinies, creating what might be termed "onomastic prophecy" in which names foreshadow or illuminate character development. This function of mythonyms operates through what Bertills (2003) identifies as "semantic clues" that guide reader interpretation even before characters perform significant actions or reveal their true natures. The name becomes a kind of compressed character description, encoding information that readers with appropriate cultural knowledge can decode to anticipate or retrospectively understand character behavior and narrative function. This naming strategy draws on ancient traditions in which names were believed to capture essential qualities or destinies of their bearers, a convention that appears across multiple mythological and literary traditions.

Among the most frequently cited examples in the scholarly literature is Minerva McGonagall, whose first name invokes the Roman goddess of wisdom, strategic warfare, and crafts, immediately suggesting intelligence, authority, and a combination of intellectual and martial virtues appropriate to her role as both teacher and defender of Hogwarts. Scholars

note that this association is particularly apt given McGonagall's characterization throughout the series as wise, strategic, fair-minded, and capable of both teaching complex Transfiguration magic and leading defensive efforts during times of conflict. Similarly, Sirius Black's name references the Dog Star, the brightest star in the night sky located in the constellation Canis Major, creating a direct symbolic link to his Animagus form as a large black dog. This mythonymic connection operates on multiple levels: it foreshadows his magical ability, connects him to canine symbolism of loyalty and companionship, and plays on the color symbolism of his surname through the astronomical reference to a brilliant light emerging from darkness.

The case of Remus Lupin represents perhaps the most transparent example of mythonymic characterization in the series, layering multiple mythological and linguistic references to create a name that virtually announces the character's lycanthropic nature to readers familiar with classical mythology and Latin. The first name Remus echoes one of the legendary founders of Rome who, along with his twin brother Romulus, was raised by a she-wolf, establishing an immediate connection to wolf symbolism and transformation. The surname Lupin derives from the Latin "lupus," meaning wolf, creating a redundancy of werewolf references that scholars have noted as unusually direct for Rowling's typically more subtle naming practices. Some researchers interpret this transparency as appropriate to the character's essential decency and lack of deception, while others see it as a deliberate hint to young readers that names in this fictional universe carry significant meaning worth investigating.

These examples support the broader scholarly consensus that mythonyms in Harry Potter act as interpretive cues that reward attentive reading and cultural literacy while remaining accessible enough that readers unfamiliar with the mythological references can still engage with the characters successfully. The names create layers of meaning, with surface-level function (identification and distinction between characters) coexisting with deeper symbolic resonances that enhance characterization for those equipped to recognize them. This layered approach to naming reflects Rowling's general narrative strategy of embedding multiple levels of meaning within her text, allowing the series to function effectively for readers with varying degrees of background knowledge while offering additional rewards to those who bring extensive cultural or literary familiarity to their reading experience.

Mythonyms as Intertextual Bridges Between Classical and Modern Fantasy

Rowling's mythological naming practices draw from an impressively diverse range of sources including classical Greco-Roman mythology, Norse and Celtic traditions, medieval bestiaries and folklore, and alchemical symbolism, thereby creating extensive intertextual connections across time periods and cultural contexts. Scholars such as Butler (2007) and Kilby (2014) argue that these mythonyms function as bridges linking the Harry Potter series to broader Western literary and mythic traditions, enabling the narrative to participate in a

continuum of heroic storytelling that extends from ancient epic poetry through medieval romance to contemporary fantasy fiction. This intertextual dimension serves multiple functions: it lends cultural authority and depth to Rowling's invented magical world, it creates resonances with familiar archetypal patterns that help readers navigate the story, and it positions Harry Potter within a recognizable tradition of fantasy literature that draws on mythology as a source of inspiration and legitimation.

Names such as Argus Filch exemplify this intertextual strategy by referencing the hundred-eyed giant Argus Panoptes from Greek mythology, a guardian figure whose many eyes allowed him to maintain constant vigilance. The connection between the mythological Argus and Filch, the caretaker of Hogwarts who attempts (with limited success) to monitor student behavior and catch rule-breakers, creates an ironic parallel that operates on multiple levels. While the mythological Argus possessed superhuman surveillance capabilities, Filch's watchfulness is constrained by his status as a Squib (a non-magical person born to magical parents) and his reliance on his cat Mrs. Norris for assistance, creating a diminished or parodic version of the mythological archetype. This kind of playful engagement with mythological sources demonstrates Rowling's sophisticated approach to intertextuality, which neither slavishly reproduces mythological models nor entirely abandons them, but rather adapts and transforms them to suit her narrative purposes.

The phoenix Fawkes provides another example of mythonymic intertextuality, with the name referencing Guy Fawkes, the historical figure associated with the Gunpowder Plot, while the creature itself draws on the classical myth of the phoenix that dies in flames and is reborn from its own ashes. The dual reference creates a complex symbolic network connecting themes of death and rebirth, destruction and renewal, rebellion and loyalty. Scholars have noted that Fawkes serves as a symbol of Dumbledore's own complex relationship with power, destruction, and regeneration, while also providing crucial magical assistance at key moments in the narrative. The intertextual richness of this single character-name combination demonstrates how mythonyms can activate multiple layers of cultural reference simultaneously.

Fenrir Greyback's name draws on Norse mythology, specifically referencing Fenrir, the monstrous wolf who plays a central role in the apocalyptic events of Ragnarök and who is destined to kill Odin during the final battle. This mythological reference immediately positions Greyback as a figure of terrifying destructive power and apocalyptic threat, associations that align with his characterization as perhaps the most savage and deliberately cruel werewolf in the series. The surname "Greyback" reinforces the lupine connection while adding a color association that might suggest the ambiguous moral territory he occupies or simply describe wolf coloring. The choice to draw on Norse rather than Greco-Roman mythology for this particular character enriches the mythological diversity of the series and connects Greyback to a different set of cultural associations around wolves, fate, and cosmic destruction.

Through these and numerous other examples, scholars argue that Rowling's mythonymic system creates what might be termed "mythological polyvalence," in which the narrative draws on multiple mythological traditions rather than restricting itself to a single cultural source. This approach reflects the syncretic character of contemporary fantasy literature, which frequently blends mythological elements from diverse traditions to create rich fictional worlds. The intertextual bridges created by mythonyms allow Harry Potter to resonate with readers familiar with various mythological traditions while also inviting readers to explore these traditions more deeply, potentially creating pathways from contemporary popular fiction to classical literature and mythology.

Mythonyms and Cultural Symbolism

Beyond their function in characterization and intertextual reference, Rowling's use of mythologically loaded names reinforces broader cultural archetypes and symbolic systems that have deep roots in Western literature and culture. As Zipes (2009) explains in his analysis of children's literature and fairy tales, fantasy narratives often reactivate shared cultural symbols to produce emotional resonance and tap into collective patterns of meaning-making that transcend individual texts. The mythonyms in Harry Potter participate in this process by invoking names and name-elements that carry heavy symbolic freight, allowing the series to engage with fundamental cultural categories such as good and evil, civilization and wilderness, order and chaos, transformation and permanence.

The name Voldemort itself represents a sophisticated engagement with linguistic and cultural symbolism, combining French and Latin roots to create a name that literally evokes death and fear. The French construction "vol de mort" can be interpreted as "flight from death" or "theft of death," directly referencing the character's obsessive quest for immortality and his attempts to escape human mortality through dark magic and the creation of Horcruxes. Some scholars have also noted the possible connection to the French "vol d'amort," suggesting a flight from or theft of love, which aligns with Voldemort's inability to understand or value love and his ultimate defeat by magic rooted in sacrificial love. The character's rejection of his birth name Tom Riddle in favor of this self-created mythonym reflects his attempt to remake himself as a mythic figure rather than a merely human being, to transcend his half-blood origins and become something more (or less) than human. This act of self-naming as an assertion of power and transformation has parallels in mythological and religious traditions where naming represents creative power and the ability to define reality.

Bellatrix Lestrange provides another example of culturally symbolic naming, with her first name referencing both a star in the constellation Orion (the "Amazon Star" or "Female Warrior") and the Latin root "bella" meaning beautiful or war, combined with the feminine suffix "-trix" denoting one who acts or performs. The constellation Bellatrix has historically been associated with female warriors and martial prowess, while the Latin construction evokes both beauty and combat, creating a name that captures the character's dangerous

combination of aristocratic elegance and violent fanaticism. The surname Lestrage, while primarily functioning to identify her through marriage, also carries connotations of strangeness and foreignness that align with her extreme ideology and willingness to embrace dark magic. Scholars note that this name perfectly encapsulates the character's role as a female warrior in service to Voldemort, someone who combines traditionally feminine attributes with terrifying martial capability and absolute ideological commitment.

The mythonyms applied to magical creatures in the series also demonstrate this function of cultural symbolism, as names like Basilisk, Centaur, Hippogriff, and others are drawn directly from mythological taxonomies and bestiary traditions. These creature names maintain continuity between classical myth and modern fantasy, allowing Rowling to populate her magical world with beings that carry established symbolic meanings while also adapting them to fit her narrative needs. The basilisk, for example, draws on medieval and classical traditions of the "king of serpents," a creature whose gaze could kill, which Rowling adapts into the monster lurking in the Chamber of Secrets. The centaurs maintain their classical association with prophecy and astronomical knowledge while also embodying tensions between civilization and wilderness, human and animal nature. The hippogriff combines the eagle and the horse (traditionally symbols of different kinds of nobility and power) in a creature that must be approached with proper respect and protocol, teaching lessons about the proper relationship between humans and magical beings.

These examples demonstrate how mythonyms in Harry Potter serve as nodes in broader networks of cultural symbolism, connecting individual characters and creatures to archetypal patterns and symbolic systems that have organized human thinking about fundamental categories and values for centuries. The names do not simply label or identify; they invoke cultural memory and activate symbolic associations that shape how readers understand characters, predict their actions, and interpret their narrative significance.

Mythonyms and Mythopoesis

The scholarly discussion of mythonyms in Harry Potter ultimately connects to larger questions about mythopoesis—the creation of new myths or the adaptation of mythological patterns to contemporary contexts. Rowling's naming strategy represents one dimension of her broader mythopoetic project, which involves blending ancient mythic elements with original creations to produce a fictional universe that feels both deeply rooted in tradition and distinctively new. Scholars like Nikolajeva (2010) argue that the series employs what she terms "mytho-realism," a narrative mode in which mythic references and patterns legitimize the magical world and give it a sense of historical depth and cultural authenticity despite its entirely fictional nature. The mythonyms contribute crucially to this effect by suggesting that the magical world has its own long history connected to the mythological traditions known in the Muggle world.

This mythopoetic function of naming extends beyond individual character designation to the construction of the entire fictional universe. By consistently drawing on mythological

sources for names, Rowling implies a continuity between ancient myths and the contemporary magical world of Harry Potter, suggesting that what Muggles remember as mythology might represent distorted or fragmentary memories of actual magical history. This strategy gives the invented world a sense of temporal depth and cultural legitimacy, making it feel like a hidden layer of reality rather than a purely fantastical invention. The mythonyms serve as linguistic evidence of this hidden continuity, markers that connect the surface world of contemporary Britain to deeper strata of magical history and mythological truth.

Scholars note that this mythopoetic approach reflects a broader pattern in fantasy literature, particularly in works following J.R.R. Tolkien's model of "sub-creation," in which fantasy authors attempt to create secondary worlds with their own internal consistency, history, and cultural depth. While Rowling's approach differs from Tolkien's extensive linguistic invention and mythology-building, her strategic use of mythonyms achieves similar effects through different means, creating a sense of cultural density and historical stratification through selective deployment of mythological references rather than through comprehensive linguistic and mythological invention. The naming system becomes a kind of archaeological site where different cultural layers are visible simultaneously, from classical Greco-Roman references through medieval Christian symbolism to more contemporary alchemical and occult traditions.

The mythopoetic dimension of Rowling's naming strategy also raises questions about cultural transmission and the role of fantasy literature in keeping mythological traditions alive in contemporary culture. For many young readers, Harry Potter may serve as their first encounter with figures from classical mythology or medieval folklore, creating pathways from contemporary popular culture to older literary and mythological traditions. Scholars have debated whether this represents a valuable form of cultural preservation and transmission or a potentially superficial engagement with mythology that might substitute for deeper study. Regardless of one's position in this debate, the fact that millions of readers worldwide have encountered mythological references through Harry Potter's naming system suggests that mythonyms can serve as effective vehicles for maintaining cultural memory and stimulating interest in mythological traditions.

Discussion

The literature reviewed above consistently demonstrates that mythonyms in Harry Potter serve multilayered narrative functions that operate simultaneously on several levels. They act as interpretive cues that link characters to symbolic archetypes and cultural patterns, providing readers with frameworks for understanding character traits, anticipating narrative developments, and recognizing thematic connections. They provide intertextual bridges to classical and folkloric traditions, positioning the series within a long continuum of mythologically-informed fantasy literature and creating resonances with established patterns of heroic narrative. They preserve and transmit cultural memory within a contemporary narrative medium, allowing ancient mythological traditions to remain vital and relevant for

new generations of readers who encounter these traditions through the filter of popular fantasy fiction.

The symbolic richness of these names facilitates a deeper emotional and intellectual engagement with the series, operating on what might be termed multiple registers of meaning simultaneously. Readers familiar with Greco-Roman mythology, medieval Christian symbolism, or other relevant cultural traditions can decode these references either consciously or intuitively, enriching their experience of the narrative through recognition of allusions and symbolic patterns. Meanwhile, readers unfamiliar with these traditions can still engage successfully with the characters and narrative, experiencing the names as distinctive and memorable markers of identity even without recognizing their mythological sources. The names possess what might be termed "functional density," working effectively at surface levels while offering additional layers of meaning for readers equipped to recognize them.

This review also highlights certain gaps and opportunities in the existing scholarship. Although significant work has been done on Rowling's use of mythology and on naming practices in the series more broadly, fewer studies focus specifically and systematically on mythonyms as a distinctive naming system with its own internal logic and patterns. Much of the existing work treats mythological names as one element among many in discussions of Rowling's literary craft, rather than as a phenomenon worthy of sustained analytical attention in its own right. The field would benefit from more systematic linguistic analysis examining patterns in how Rowling selects, adapts, and combines mythological name-elements, potentially using methods from corpus linguistics or onomastic theory to map the underlying structure of her mythonymic system.

Additionally, there is considerable scope for cross-series comparative studies examining how different fantasy authors employ mythonyms and what different naming strategies might reveal about broader trends in contemporary fantasy literature. Comparison with other mythologically-inflected fantasy series such as C.S. Lewis's *The Chronicles of Narnia*, Rick Riordan's *Percy Jackson* series, or other works that draw extensively on mythological traditions could illuminate what is distinctive about Rowling's approach versus what represents more general conventions of the fantasy genre. Such comparative work could help distinguish between individual authorial choices and broader generic patterns, contributing to our understanding of how contemporary fantasy literature engages with mythological traditions.

Furthermore, translation studies and cross-cultural reception research could provide valuable insights into how mythonyms function differently across linguistic and cultural contexts. When *Harry Potter* is translated into languages whose speakers have different relationships to Greco-Roman mythology or whose cultural traditions emphasize different mythological sources, how do translators handle mythologically significant names? Do certain mythological references lose their resonance or require explanation in some cultural contexts while gaining additional meanings in others? Such questions could illuminate the

cultural specificity of mythological references and the challenges of translating culturally-embedded naming systems.

Conclusion

This literature review has synthesized scholarly research on mythonyms in the Harry Potter series, demonstrating that mythologically derived names constitute a deliberate and meaningful naming system that enhances characterization, enriches intertextuality, and embeds the narrative within a long tradition of myth-making and mythologically-informed fantasy literature. The academic literature reveals substantial consensus that Rowling's integration of mythological names represents a sophisticated dimension of her narrative craft, transforming the series into a modern mythopoetic work that resonates across cultures by drawing on shared mythological traditions while adapting them to contemporary contexts and concerns.

The three primary functions identified in this review—mythonyms as symbolic characterization devices, as intertextual bridges between classical and modern fantasy, and as mechanisms of cultural continuity—demonstrate the multidimensional nature of naming in fantasy literature and the importance of onomastic analysis for understanding how meaning is constructed in fictional worlds. These functions operate simultaneously and synergistically, with individual names often performing all three functions at once, creating dense networks of meaning that reward close reading and cultural literacy while remaining accessible to readers without specialized knowledge.

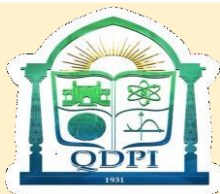
Future research could productively expand on the foundation established by existing scholarship through several avenues. Systematic corpus-linguistic analysis of naming patterns across the entire series could reveal underlying structures and principles in Rowling's mythonymic system that are not readily apparent through traditional close reading alone. Comparative studies examining mythonymic practices across different fantasy authors and series could help establish what is distinctive about Rowling's approach versus what represents broader generic conventions. Translation studies and cross-cultural reception research could illuminate how mythonyms function differently across linguistic and cultural boundaries, revealing the cultural specificity of mythological references. Finally, pedagogical research could explore how the mythonyms in Harry Potter might serve as effective entry points for teaching classical mythology, medieval literature, and cultural symbolism to contemporary students who have grown up with the series.

Ultimately, the scholarly attention paid to mythonyms in Harry Potter reflects both the cultural significance of the series itself and the broader recognition that naming practices in fantasy literature deserve serious analytical attention. Names are never merely labels but always carriers of meaning, cultural memory, and authorial intention. In Rowling's hands, mythologically derived names become instruments of world-building, characterization, and mythopoesis, demonstrating how contemporary fantasy literature can successfully draw on ancient traditions while creating narratives that speak powerfully to modern readers. The

mythonymic system of Harry Potter stands as evidence that fantasy literature can achieve remarkable sophistication in its engagement with cultural traditions, creating works that function simultaneously as popular entertainment and as complex literary artifacts worthy of sustained scholarly investigation.

References

1. Bertills, Y. (2003). *Beyond Identification: Proper Names in Children's Literature*. Åbo Akademi University Press.
2. Butler, C. (2007). *Teaching Children's Fiction*. Routledge.
3. Granger, J. (2008). *The Deathly Hallows Lectures: The Hogwarts Professor Explains Harry Potter's Literary Alchemy*. Zossima Press.
4. Kilby, K. (2014). *The Hidden Key to Harry Potter: Understanding the Meaning, Genius, and Popularity of Joanne Rowling's Harry Potter Novels*. Unlocking Press.
5. Nikolajeva, M. (2010). *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. Routledge.
6. Reeder, L. (2015). Naming and Identity in J. K. Rowling's Harry Potter Series. *Children's Literature in Education*, 46(3), 232–248.
7. Zipes, J. (2009). *Relentless Progress: The Reconfiguration of Children's Literature, Fairy Tales, and Storytelling*. Routledge.

**RUHIYATDAGI EVRILISHLAR: BADIY QAHRAMON,
MAKON VA ZAMON**

*Abduxoliqova Zebuniso O‘tkir qizi,
Toshkent shahridagi 127-maktab o‘qituvchisi*

Annatatsiya. Turli davrlarda yaratilga jahon va o‘zbek adabiyotining eng nodir durdonalarida insonni, olamni anglashga bo‘lgan intilishlarning o‘ziga xos talqinlarini kuzatamiz. Badiiyatdagi bunday o‘ziga xos talqinlar, ijodkorning badiiy mahoratidan, poetic obraz yaratishdagi uslubidan dalolat beradi. Shu jihatdan, Paulo Koeloning “Alkimyogar”, Ulug‘bek Hamdamning “Isyon va itoat” romanlaridagi, qahron ruhiyatidagi evrilishlar, qalb istiroblari, makon va zamon zamirida talqin etilganligiga tahliliy yondoshildi. Chunki har ikki asarda ham safarga chiqish, uning sabablari voqealar silsilasida ochilishi, o‘zlikni anglash tamoyili kabi talqinlarga e’tibor qaratildi.

Kalit so‘zlar: psixologizm, obraz, talqin, xronotop, mahurat, ijodkorlik, olam, inson, konsepsiya.

Аннотация. В произведениях мировой и узбекской литературы, созданных в разные исторические периоды, можно наблюдать уникальные способы осмысления человека и его стремления познать окружающий мир. Подобные художественные интерпретации отражают уровень творческого мастерства автора и особенности его индивидуального стиля в создании поэтических образов. В настоящей работе анализируются внутренние изменения и духовные поиски героев романов Пауло Коэло «Алхимик» и Улугбека Хамдама «Бунт и смирение» через призму пространства и времени. В обоих произведениях особое внимание уделено мотиву путешествия — его причинам, последовательности событий и идее самопознания, раскрывающей внутренний мир человека.

Ключевые слова: психологизм, образ, интерпретация, хронотоп, мастерство, творчество, мир, человек, концепция.

Annotation. Throughout the history of world and Uzbek literature, we encounter diverse interpretations of the human being and the quest to comprehend existence. Such artistic expressions demonstrate the writer’s creative skill and individual style in shaping poetic imagery. This study examines the psychological transformations and emotional struggles of the protagonists in Paulo Coelho’s “The Alchemist” and Ulugbek Hamdam’s “Rebellion and Obedience”, interpreting them through the dimensions of space and time.

Both works focus on the motif of the journey-its causes, unfolding events, and the principle of self-realization.

Keywords: psychologism, imagery, interpretation, chronotope, mastery, creativity, universe, human nature, concept.

Kirish.Insoniyat ongli tafakkurga ega bo‘lgan davrdan boshlab olamni odamni anglash, tasavvur qilish, his etishga harakat qilib yashamoqda. Olamning turfa xil o‘zgarishlari, insonni anglashga, uning ruhiy-ma’naviy qiyofasini o‘z tafakkurida qayta jonlantirishga harakat qilganligini ham tasavvur qilish mumkin. Har qanday jamiyat muayyan ma’naviy-axloqiy talab, qoidalari tizimi doirasida yashaydi. Axloq jamiyat taraqqiyotining ma’naviy vositalaridan biri hisoblanadi. Axloq inson erki va inson burchining dialektik birligidan tashkil topadi. Jamiyatning va inson qalbining ko‘zgusi bo‘lgan badiiy adabiyot ma’naviy-axloqiy masalalarga mudom murojaat etishi, murakkab va chigal insoniy munosabatlarni badiiy in’ikos ettirishi, tabiiy. Odatda insonning olamga va o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabati axloqiy ong doirasida yuz ko‘rsatadi. Bu munosabat kishilarning xulq-atvori, urf-odatlari, xarakteri, imon-e’tiqodiga yaxshilik va yomonlik nuqtai nazaridan baho berishda ko‘rinadi. Zotan, axloqda tiriklik mazmuni, insonning nazarida yorug‘ dunyodagi burchi va or-nomusi o‘z ifodasini topgan bo‘ladi. Shunday tushunchalarga asoslangan holda, olam va insonning betakror obrazini turf axil usulda talqin etish an’anasi ham shakllanib ulkgurdi.

Adabiyotshunos H.Umurov qayd qilganidek: “Hayot kabi ijodiy jarayon ham shunchalik payonsiz, betakror va ko‘p qirraliki, unda har bir o‘quvchining ehtiyojiga, iqtidoriga yarasha o‘rin hamma vaqt topiladi. Har bir yozuvchi o‘ziga biqiq bir olam, alohida bir shaxs eka, uning tuzilishi, ko‘rinishi, eshitishi, anglashi, idroki, hissiyoti, tasavvuri, qalbi, qabul qilishi, anglatishi, ishlash yo‘cini ham o‘zigagina xos bo‘ladi” [1, 7-bet].

Qayd qilinganidek, ijodkor hayot voqeligini o‘z tafakkuri nuqtaiy nazardan badiiy talqin etadi, ana shu talqindagi ijodkorning individual jihatlarini uning so‘z san’atkorini sifatida yuksakka ko‘taradi: “Istiqlol davri yangi o‘zbek asarlarining asosiylari, albatta, an’anadan uzilgan g‘uddalar emas, aksincha, o‘sha silsilaning davomi o‘laroq dunyoga keldi, kelmoqda. Shu bilan birga, erkin badiiy tafakkur mahsuli sifatida o‘zini (olam ichra olam, ya’ni bir butun tizim o‘laroq) namoyon qilayotgani kishini behad quvontiradi. Bugun yurtimiz ijodkori o‘z nuqtaiy nazarini, qadim Sharq adabiyotida bo‘lgani kabi, olami sug‘ro – mukarram Insonga, uning qalbiga qaratgan. Hamda botindagi murakkab jarayonlarni bayonchilik yo‘li bilangina emas (chunki bunday usul bor, bo‘ladi va bu tabiiydir), ayni paytda, umuminsoniy va umumzamoniy mezonlarga suyangan holda Majoz vositasida ham qog‘ozga tushurmoqdalar, san’atga aylantirmoqdalar” [2, 37-bet].

Darhaqiqat, biz har bir milliy madaniyatning yashashi va ravnaqi uchun tarixiy zarurat sanalgan millatlararo aloqalar avj olayotgan davrda yashamoqdamiz. Jamiyat rivojining ushbu bosqichida ijtimoiy-gumanitar fanlar, jumladan, adabiyotshunoslik mavqeining oshib

borishi badiiy ijod va madaniyat sohalari qatorida ijtimoiy ong rivojiga ham ta'sir o'tkazmoqda. Bu holat esa adabiyotlararo aloqalar va ta'sir masalalariga ham daxldordir. Turli ko'rinishdagi adabiy aloqalar esa barcha davrlarda adabiyotning yashashi va taraqqiyoti uchun muhim sanaladi. Badiiy tafakkur samarasi hamma davrlarda millat ma'naviyatini yuksaltirish, jamiyatda ezgulik, adolat, go'zallik singari umumbashariy qadriyatlarga tayangan gumanistik prinsiplarni qaror toptirish, insonparvarlik, vatanparvarlik, millatsevarlik g'oyalarini shakllantirish singari olijanob xususiyati bilan ajralib turadi. SHu ma'noda badiiy asarlarning shaxs va jamiyat ma'naviy kamolotida tutgan o'rni va ahamiyatiga munosib baho berish, yaratilajak asarlarning barkamol saviyada bo'lishi, buning uchun jahon adabiyoti va adabiyotshunoslik an'analarini o'rganish, o'zlashtirishni ham talab etmoqda.

“Agar tarjima bo'lmaganida, milliy madaniyatlar va insoniyatning buyuk daholari bunyod qilgan o'lmas fan va san'at obidalari bir-birlari bilan abadiy uchrashmaydigan qoyalar va inson oyog'i etmaydigan orollar shaklida yakkalanib qolgan bo'lardi” [3, 3-bet]. Shuning uchun ham ma'lum bir xalqning san'ati yoki adabiyotini olamga mashhur qiladi. Shu nuqtai nazardan, braziyalik yozuvchi Paulo Koelonning «Alkimyogar» romani dunyo kitobxonlari tomonidan sevib o'qilayotgan asarlar qatoridan o'rin olganligi sir emas. U qisqa vaqt ichida 120 dan ortiq tilga tarjima qilindi. “Tarjima yo'li bilan milliy madaniyatlar bir-birlarini boyitadi. Ijtimoiy hayotning qaysi bir jabhasiga qaramang, u erda katta tarjimaning hayotbaxsh ta'sirini ko'rasiz. Tilda, tafakkurda, madaniy-adabiy hayotda, san'atda-hamma joyda uning o'ziga xos ta'siri sezilib turadi. Tarjima, ayniqsa, so'z san'ati bo'lgan badiiy adabiyotda katta o'rin tutadi” [3, 4-bet]. Tarjima orqali xalqlarning adabiyoti, tafakkur tarzi, tarixi, madaniy va ma'naviy olami bilan tanishamiz.

Turli san'at asarlari bilan badiiy tarjimaning o'rtasida katta farq mavjudligini inkor etish mumkin emas, chunki badiiy tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bu xususiyatlar badiiy tarjimaning o'z qiralarini yuzaga chiqaradi. Chunki agar fanda asosiy narsa fakt, tahlil, sxema bo'lsa, badiiy asarda obraz, tasvir va hikoya qilinayotgan voqeaning ta'sirchanligi muhim rol o'ynaydi. Xuddi shu omillar badiiy tarjima uchun ham muqarrardir. Asl nusxada ifodalangan fikrlar yig'indisi o'zga bir tilda ham xuddi aslidagiday to'la, aniq va ta'sirchanligini saqlab qolishi zarur. Bundan tashqari, tarjima o'sha asar o'girilgan tilning nomasiga mos, muvofiq bo'lishi talab etiladi. Tarjima asarlar uchun asosan ikki asosiy xususiyatga e'tibor qilmoq zarur. Birinchidan, tarjima qilish uchun eng avvalo o'girilayotgan narsani tushunish, aniqlash va talqin qilish kerak. Bu esa ona tilida ro'y beradi. Boshqacha aytganda, bunda tarjima unsurlari o'z ifodasini yanada yorqinroq namoyon qiladi. Ikkinchidan esa, tarjima qilish uchun asar o'girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalarini topish lozim bo'ladi. Bularga so'z, so'z birikmalari, grammatik shakllar kiradi. Har qanday tilning o'z ichki qonuniyatlari mavjud bo'lib, bu xususiyatlar tarjima jarayonida murakkabliklarni keltirib chiqaradi. SHuning uchun ham asar badiiy xususiyatlarni qayta jonlantirish uchun tarjimondan juda katta badiiy va nazariy mahorat talab qilinadi.

Adabiyot maydonida shakl va mazmun qamrovi, ma’no-mohiyati bilan badiiy tafakkur olamida turli xil mavzudagi asarlar bo‘y ko‘rsata boshladi. Ayniqsa, yangilanayotgan badiiy tafakkurga sezilarli hissasini qo‘shib kelayotgan Ulug‘bek Hamdam izlanishlarida buning yorqin ifodasini kuzatamiz. Mamlakatimiz milliy mustaqilligini qo‘lga kiritgandan keyin, barcha sohalarda bo‘lgani kabi, badiiy adabiyot va adabiyotshunoslikda ham jiddiy evrilishlar yuzaga kela boshladi. Adabiyot sobiq ittifoq davrida mafkura ta’sirida qolib ketganligi sababli jahon ma’naviyati va estetik madaniyati ta’sirida rivojlanmay, faqat bir tomondangina tahlil qilinar, o‘rganilar edi.

Ayniqsa, ushbu hodisani tamomila yangicha qiyofada o‘zlashtirish mustaqillik davrida amalga oshirila boshladi. Shuningdek, mustaqillik davri adabiyoti buyuk an’analarni davom ettirgan holda, Cho‘lpon, Qodiriy kabi millat va ma’naviyat gultojlari ijodida shakllangan milliy romanchiligimiz yana o‘z qiyofasiga ega bo‘la boshladi. Adabiy tanqidchilik sof estetik nazariy ilmlar bilan badiiyat solnomalarini tekshirishni bosh mezon qilib oldi. Bunga esa, jahon adabiyotining nodir durdonalari ham o‘z ta’sirini ko‘rsatgani ayni haqiqat.

“Isyon va itoat” romani mohiyati, unda jilvanayotgan inson qismati va taqdirining nechog‘li iztirobli va ayanchli bir hol ekanligini tahlil qilish barobarida, jahon adabiyotining etuk vakili Paulo Koeloning “Alkimyogar” romanlaridagi olam va inson talqinidagi uzviylikni ham qiyosiy tahlil qilishga harakat qilamiz.

O‘zining bir qator qissa va hikoyalari, romanlari, she’r va adabiyotshunoslik borasidagi jiddiy tadqiqotlari bilan kitobxonlar muhabbatini qozongan Ulug‘bek Hamdam adabiyotimizga kirib kelganiga ham chorak asrdan oshgdi. Adib bu izlanishlari natijasida, o‘z aytar so‘zi, maqsadi, aniq va ravon bahstalar maqola va suhbatlari bilan e’tiborga tushdi desak, mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz.

Ulug‘bek Hamdamning ilk ijodi “Yolg‘izlik” qissasida insonning jamiyatdagi o‘rni va o‘z mavqei asrab qolishga intilgan qahramon qiyofasi gavdalanadi. “Muvozanat” romanida esa, atrofimizda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalar qalamga olinadi. Shuning uchun ham ushbu roman taniqli adabiyotshunoslar orasida qizg‘in bahs uyg‘otdi va o‘zining munosib bahosini oldi. M.Qo‘shjonov, O.Sharafiddinov, U.Normatov, A.Rasulov kabi adabiyotshunoslar hamda Pirimqul Qodirov kabi adiblarimiz romanga yuksak baho berdilar.

“Muvozanat” romani haqida Ozod Sharafiddinov shunday yozadi: “Romanni o‘qib chiqar ekanman, bugungi kun odamini tasvirlashda hali realizmning ochilmagan imkoniyatlari ko‘p ekaniga imon keltirdim” [4, 244-bet]. Asosli ta’kidlanganidek, realizmning hali o‘zbek kitobxoni uchun talqin xususiyatlari mavjudligini allohida qayd etmoqda. Hayotni, insonni voqelikni betakror tasvirlashda ijodkorning olam va odamni anglashdagi dunyoqarashi ham birlamchi vazifani bajaradi. Bu esa ijodkordan juda katta badiiy mahoratni talab etadi.

Akademik Matyoqub Qo‘shjonov esa, roman haqida quyidagi mulohazalarini qayd qilib o‘tgan: “Muallifning maqsadi roman chop qildirib, ko‘zga tanilish emas. U hayot haqida, hayotda ro‘y berayotgan keskin burilishlar haqida, o‘ta ziddiyatli voqealar xususida

chuqur o‘ylaydi. Faqat o‘ylaydigina emas, nimalardandir qanoat hosil qilsa, nimalardandir ko‘ngli to‘lmaydi, bular xususida bezovta bo‘ladi, kuyunadi, qayg‘uradi. Mana shu kuyunish va qayg‘urishlar uni qo‘liga qalam olshiga undaydi” [5, 3-4-betlar].

Darhaqiqat, ijodkor olamni anglab borar ekan, uning turf axil jozibalarini, insonning o‘ziga xos fazilatlarini, hayot ziddiyatlarida toblanib, istirob chekayotgan shaxs qismati haqida, uning ruhiy-ma’naviy olamidagi o‘zgarishlarni badiiy talqin etishga intilganligini alohida uqtiradi.

Iste’dodli yozuvchi Pirimqul Qodirov esa shunday yozadi: “Yaqin o‘n yillar ichida Ulug‘bek Hamdamning “Muvozanat” romanidek asar o‘qimadim. Roman juda yaxshi yozilganligi o‘ziga xos uslub va g‘oyaviy badiiy jihatdan barkamolligi menda juda ajib taassurot uyg‘otdi” [6, 5-bet].

Yozuvchi Ulug‘bek Hamdamning barcha romanlarida inson va olam, shaxs qalbidagi istiroblar juda teran talqin etilganligini qayd qilingan tushunchalardan ham anglash mumkin. Ijodkor murakkab hayotning turf axil tovlanishini, juda yaxshi idrok etadi, shuninguchun adib yaratgan obrazlar betakror xarakterga ega ekanligi bilan ham alohida ajralib turadi.

O‘zbekiston Qahramoni Ozod Sharafiddinov qayd qilganidek: “Mustaqillik adabiyot kabi adabiy tanqidda ham eski qoliplar va iskanjalarni uloqtirib tashlab, erkin ijod qilishga imkon yaratdi. Menimcha, mustaqillikning adabiy tanqidga bergan eng katta ne‘mati shundan iborat. Lekin ta’kidlab aytmoq kerakki, bu ne‘mat-imkoniyat shaklida berilgan, uni voqelikka aylantirish, undan foydalanish esa to‘laligicha ijodkorning o‘ziga, munaqqidlarga bog‘liq. Ular mas’uliyatni to‘la tushunib, butun kuchlarini safarbar etib, mustaqil vatanga munosib mustahkam va yuksak jur‘atli va ta’sirchan adabiy tanqid yaratmoqlari kerak” [4, 299-bet].

Ijodkor badiiyat namunalarini teran anglashi, uning tafakkur dunyosi bilan ham uzviylikda namoyon bo‘ladi va so‘z san’atkorining yaratgan asarlaridagi poetik xususiyatlari o‘quvchi tomonidan anglashga kengroq imkon beradi. Ulug‘bek Hamdam jahonning bir qator ilg‘or so‘z zargarlarining asarlarini tarjima qilgan. Jaloliddin Rumiyning “Ichindagi ichindadur” asarini tarjima qilish uchun katta jur‘atgina emas, iste’dod, mahorat ham kerak.

“Isyon va itoat”da diniy va dunyoviy ilmlarning falsafiy talqini etakchilik qiladi. Voqealar silsilasi asar qahramoni Akbarning sayohatnoma sarguzashtlari orqali tasvirlanadi. U safarga chiqishidan asosiy maqsad, asar muqaddimasida keltirilganidek, maktabda o‘z o‘quvchisini bir shapaloq urib, uch yilga qamoq jazosini o‘tagani, taqdirning nayranglari ila uzoq o‘lkalarda savdo-sotiq bilan shug‘ullangani hamda voqealar tafsiloti yozuvchi falsafasini teranroq dalillashni diniy-ilohiy kiritmalar asosida ochib beradi.

«Isyon va itoat» romanida obrazlar tizimini asar strukturasi namoyon bo‘lishi, bosh qahramon Akbar, Tabib, Larisa xola, Diana, Tursunboy jontalash va uning xotini o‘g‘li, Iskandar kabi personajlar orqali gavdalanadi. Roman voqea-hodisalari bosh qahramon Akbarning atrofida sodir bo‘ladi. Romanda bir-biriga mantiqan bog‘langan fasllarda goh diniy-ilohiy kiritmalar, shahar va qishloq manzaralari, Diananing hayoti, undan keyin

tabibning mungli iztiroblari, Akbarning behalovat kezinishlari, Tursunboy jontalashning tinib-tinchimasligi yorqin bo‘yoqlarda ifoda etiladi. Ushbu hol roman tabiatiga singdirilgan o‘ziga xos falsafaning yorqinroq namoyon bo‘lishini ta‘minlaydi.

Romanning mohiyatida isyon kimga qaratilganligi haqida ba‘zi fikrlar muallif tomonidan nazorat qilinib, xarakter ruhiyatidagi evirilishlar ko‘zga tashlanadi. Asarda o‘ziga xos badiiy talqinlar asosida Akbarning hayoti va iztirobi yoritilgan. Xususan, muammoni ilohiy nuqtai nazaridan talqin etish, romanda yashashning ma‘nosi haqida, aniqrog‘i isyon va itoat to‘g‘risida yaxlit bir falsafa yaratishga hamda uni badiiyat vositalari yordamida ifoda etishga qaratiladi.

“Mustaqillik yillarida adabiyot bilan islom dini o‘rtasidagi munosabatlarda ham keskin burilish yuz berdi. O‘zbek adabiyotining islom falsafasidan va islom ta‘minotidan o‘zi ham unga muayyan ta‘sir ko‘rsatib rivojlanishi endi tan olingan fakt bo‘lib qoldi” [4, 181-bet]. Inson erkinlikka, baxt-saodatga erishmog‘i uchun, birinchi navbatda, Yaratganga itoat qilishi, tangriga qarshi isyondan saqlanishi zarur. O‘z falsafasining o‘zak g‘oyasini muallif romandagi asosiy qahramonlardan biri tabib kechinmalari asosida quyidagicha ifoda etadi:

“Men, nihoyat isyon azobidan, forig‘ bo‘lib, ozodlikka chiqqandim. Ozodlikning ismi esa itoat edi. Va, men o‘zimni uyon bu yonga urishni bas qilib... yo‘q-yo‘q, bunday emas, qirq-ellik yil davomida meni chirpirak qilib uchirib yurgan kuch asta-sekin orqaga chekindida, men o‘zimga o‘zim tegishli bo‘lib qoldim, desam to‘g‘riroq bo‘ladi. SHunda qarshimda hayotning mazmuni, tug‘ilish va o‘lishning ma‘nisi yarq etib namoyon bo‘lganday edi: u itoatda, insonlik qismatiga ko‘nikishda edi. Yo‘q, bu shunchaki ko‘rko‘rona ko‘nikma emasdi, balki anglash va tushunishdan keladigan buyuk Itoat – Yaratganga tobelik edi. Chunki mendagi Isyon Itoatimning ichiga, uning bir bo‘lagiga aylanib o‘zga ma‘no kasb etgandi. Va, men xotirjam edim. Dunyo qayg‘usi-ku ko‘pdan beri bezovta qilmay qo‘ygandi, endi hatto o‘lim ham meni cho‘chitmayotgan, qaytaga uni, mo‘‘jizani kutgandek kutadigan bo‘lgandim” [7, 98-bet].

Yozuvchi falsafasiga ko‘ra “Yaratganga tobelik”dan hayotdagi boshqa ko‘plab omillarga itoat qilish zaruriyati kelib chiqadi. O‘zining bu g‘oyasini asoslash uchun muallif xalqning turli qatlamlariga, har xil millatga, kasbga, e‘tiqodga mansub kishilar timsolini yaratadi va ularning hayot yo‘lini, taqdirini alohida-alohida hikoya qiladi. Yozuvchi romandagi personajlarga aloqador syujet chiziqlarini ongli ravishda bir-biriga uzviy bog‘lab yuborishga urinmaydi. Shu sababli ham har bir obrazga tizimli ravishda ruhiy tahlillar vositasida ochib berishni maqsad qiladi. Romanda yozuvchi g‘oyasini tabib tilidan keltirilgan birgina tafsilotda aniq-ravshan qilib tasvirlaydi. O‘z navbatida Akbarning bir umr hayoti isyondan iborat bo‘lib qolishini va bundan qutulish uchun safarga otlanishini, safar davomida uning hayotida nima, qanday voqea yuz bermasin, qalbidagi adolat tuyg‘usini so‘ndirmay, halovatini esa ta‘min qilish maqsadida, shaharda Diana ismli qiz bilan tanishishi kitobxon tasavvurida uning yolg‘izligiga nuqta qo‘ygandek tuyuladi.

“– Shu isyonga kirib hayotimda birinchi marta nima qilayotganimni, qayoqqa ketayotganimni bilmay, tushunmay qoldim. Bor tasavvurlarim chilparchin bo‘ldi. Hayotim izmidan chiqib ketganga o‘xshaydi. Endi nima bo‘ladi, Diana?.. – Mening ham xuddi senikidek hayotim ostin-ustun bo‘lib ketdi. Xuddi sendek men ham o‘z yuragimning asiri bo‘lib o‘tiribman” [7, 75-76-betlar]. Akbar u bilan bir umr birga qolishiga ishonchi bo‘lmaganligi uchun ham, yana isyon olovi qalbiga rahna solaveradi. Tabib bir umr kasallikning paydo bo‘lishi va uni engishga bo‘lgan ko‘nglidagi isyonni bartaraf qiladigan vosita dori-darmon bilan cheklanmasdan, inson ruhida shunga o‘zgarish sezib yashashi lozimligini anglay boshlagan.

Isyon va itoatning turfa xil shaklda namoyon bo‘lishini, badiiyat mezonlari asoslaydi. Unda inson qalbidagi evrilishlar, istirobu quvonchlar ramzlar asosida ham talqin etilganligini kuzatish mumkin: “Bani bashar toki bunyod bo‘libdiki, bu olamning sir-sanoati va nomukammalligi, o‘zining Kurrayi Zaminga tashrifi sababi va taqdiri Azalni o‘zgartirish mumkinmi, yo‘qligi haqida bosh qotiradi... U tiriklik tashvishlari qirqib tashlagan ruhning qanotlarini yana parvozga yo‘llagandek, g‘amboda ko‘ngillarga qayta hayot ufurgandek bo‘ladi. Dunyoga, o‘zingizga boshqacha nazar tashlashga majbur qiladi” [8, 179-bet].

“Alkimyogar” romani haqidagi bu qarashlarda ham, insonni, olamni, o‘zlikni anglash tamoyillari mujassamlashgan. Mohiyatan Santyagoning o‘z taqdiri yo‘lidan sira ham voz kechmasligi, yillar va yo‘llar osha, o‘z xazinasini tomon talpinishi, bu borada juda ko‘plab g‘aroyib hodisotlarga ro‘baru kelishi, kezi kelganda o‘lim bilan ham yuzma-yuz bo‘lish kabi holatlarini kuzatishimiz mumkin. Adabiy jarayon tafakkur kabi tinimsiz yangilanishda, yuksalishda davom etib, turli xalqlarning adabiyoti o‘tib, rivojlanib, bir-birini boyitib boradi. Dunyo shunday shafqatsizki, odam o‘zligini anglagani sayin dinu elatu millat tanlamaydi. Ammo ular qalban, ruhan bir-birini anglay boshlaydi. Anglash yo‘li esa mashaqqatli yo‘l, bu yo‘lni bosib o‘tish uchun insonlar qalbini anglamoq kerak. SHundagina buyuk mavjudot insonga berilgan «muhabbat» ekanligini u teranroq anglaydi. Hayot va o‘lim tushunchalarini birligini his etadi. O‘tkinchi dunyoning g‘amlari inson umri oldida hech narsa emasligini yanada to‘laqonli anglab eta boshlaydi. Paulo Koeloning «Alkimyogar» romanida inson ruhiyatidagi bu kabi o‘zgarishlar o‘z ifodasini topganligini ham ta’kidlash lozim.

“Tunlarning birida inglizning uyqusi qochdi, u Santyagoni chaqirdi va ular manzilgoh atrofini aylanib yurishdi. To‘lin oy hamma yoqni suvday yoritardi. Santyago butun boshidan kechirganlarini negadir inglizga aytib bergisi keldi. Santyagoni chinnivorlar do‘konida xizmat qilgan paytidagi muvaffaqiyatlari inglizga, ayniqsa, yoqib tushdi. – Mana, olamni nima harakatlantiradi, - dedi u. – Alkimyoda bu Olam Ruhi deyiladi. Qachonki butun qalbing bilan biror narsani orzu qilsang, Olam Ruhiga qo‘shilib ketasan. Unda esa buyuk qudrat bor.. – Kurrai zamindar nimaiki bo‘lsa, hammasi mudom o‘zgarib turadi, chunki urning o‘zi ham tirik va unda ham ruh bor. Biz esa – o‘sha Ruhning zarralarimiz, shuning uchun ham bizning iqbolimiz uchun uning doim mehribonlik qilishini anglab anglab etavermaymiz” [9, 89-bet].

Romanda Santiyagoning o‘y-xayollari asosida, olamni, insonni anglashga bo‘lgan qarashlarini talqin etadi. Yozuvchi inson qismatining ayanchli xususiyatlari bilan birga, qalb tebranishlarining o‘ziga xos ziddiyatlarini ham yorqin tasvirlarda aks ettiradi.

“Isyon va itoat” romanida esa, Tabibning qalbidan kechgan iztirob va quvonchlarini ko‘rsatish orqali, shaxsning jamiyatdagi o‘rni, uning ma’naviy qiyofasini haqqoniy tasvirlaydi. Akbar xarakterida mujassamlashgan insoniy fazilatlar bilan bir qatorda, insonga bo‘lgan munosabatining o‘zgarish sabablari, haq va haqsizlik, adolat va adolatsizlik qurboniga aylangan shaxs qismati o‘quvchi ko‘z o‘ngida jonlanadi: “-Ustoz, endi men nima qilishimni bilmayapman. Chiqqanimga ham bir oy bo‘ldi, lekin hech qo‘lim ishga bormayapti. Maktabga esa olishmas ekan, olgandayam kim borardi endi? O‘zi ko‘p zerikkandim, u erda...”

- Ha-a, mana gap qaerda? Qo‘lingni o‘sha betamizga ko‘tartirgan iblis ham asli shu... zerikish bo‘lgan. Senga necha marta aytdim, har qushning o‘z parvoz maydoni bo‘ladi, sen o‘zingnikini topgin, deb. Unamading, tug‘ilgan joyim deding, endi esa bola-chaqam deysan. Hech qaerga ketmayman, deysan, - tabib zo‘r berib necha bor takrorlagan muddaosini yana Akbarga tushuntira ketdi” [7, 6-bet] .

Tafsilotda ustoz-shogirdning o‘zaro suhbatida Akbarning safarga chiqib, qalbini tirnayotgan isyondan qutulish uchun imkon yaratishiga ishonch hosil qila boshlaydi. SHu maqsadda Rossiya o‘lkasiga imkon topib, savdo-sotiq qilish uchun o‘z harakatini boshlaydi. Ammo, u erdagi adolatsizliklarni ko‘rib, unga qarshi chiqadi. Rus o‘lkasidagi ma’lum bir guruh tomonidan aldanib, qarz evaziga olingan mahsulotlardan voz kechishga majbur bo‘lsada, biroq biroz vaqtdan so‘ng o‘zligini anglaydi. Ularga qarshi isyon qiladi. Bosh qahramon Akbarning xarakterini, uning borlig‘ini qamrab olgan isyon olovi quyidagi tafsilotda yorqinroq aks etgan:

“-Senlarga umrimda ilk bor duch keldim. Biroq eshitishimcha, senlar mard bo‘lishing kerak edi. Qani o‘sha mardlik! Axir men birovning haqqini emadim. Qaytaga meni aldagan haydovchi bilan mol achchig‘ida yoqalashdim, xolos. Sen esa, - Akbar «Voss»ning ko‘zlariga tik boqdi, haqiqatni axtarib o‘tirmay, o‘z hamshaharingni, hammilatingni himoya qilding!.. Shu erda past ketding, borliq mayda odamlardek ish ko‘rding... – Akbarning hammayog‘i dabdala edi, yuzlariga boshidan sizib qon oqib turardi. – O‘limdan qo‘rqmaysanmi?.. – Qo‘rqaman. Faqat boshqa chora bo‘lmagandan keyin qo‘rquvdan nima foyda?” [7, 16-bet].

Akbar haqiqatni yuziga tik boqishi natijasida o‘z jonini saqlab qoladi. “Boss”ning Akbarga nisbatan munosabatini o‘zgarishiga sabab ham, haqiqatni ayta olish bilan izohlanadi. Unda Akbarga nisbatan adolatsizlik qilganini his etish va moddiy yordam berish, hayotga teranroq nazar solish imkonini uyg‘otadi. Haq so‘z ayta olishi o‘z jonini saqlash bilan birga insonni fikrlashga, teranroq anglab etishga undaydi. Chunki, romandagi ilohiy-diniy kiritmalar ham faqat shunchaki matnda emas, xarakterlararo munosabatlarining oydinlashishiga, hamda muallif g‘oyasining izchil bayon etilishini ta’minlaydi.

Yozuvchi o‘sha voqealarda Odam Ato, Momo Havoning taqiqlangan mevani eb, jannatdan haydalishini oddiy bir haqiqat deb emas, shu kungacha insoniyatning bosib o‘tgan yo‘lida isyondan xalos bo‘lishgina emas, balki o‘z-o‘zini tushunishi, borliq haqida kengroq idrok etishini ham asoslab boradi. “Faqat o‘sha... Yaratgan... Olloh... Uning yodigina insonning taskinsiz so‘roqlarini javoblantirar va ozurda ko‘ngliga tasalli berardi... Endi-chi endi? Nima bo‘ladi?.. Sivilizatsiya, jahonshumul kafiyotlar... bular foydaning yonida insoniyatning ma‘naviy-ruhiy ildiziga bolta urib qo‘ymayaptimi?.. Axir odamzod faqat qornidan iborat emas-ku!.. O‘zining boshqa ehtiyojlarini qondirib yashamog‘i kerak-ku!” [7, 72-bet].

Muallif ushbu falsafiy mushohadakor tafsilotida tabibning jamiyat va hayot bashariyatni tutib turgan muvozanat haqida jiddiy qayg‘uratyoganligini ro‘y-rost ifodalab boradi. Bu teran tasvir qatiga singdirilgan falsafiy idrok, bir tomondan, muallif konsepsiyasini ilgari sursa, ikkinchidan, personaj tabiatini yoritishni taqozalaydi. Adabiy matn faqatgina muallif nutqiganina xos tasavvurlar mevhari bo‘libgina qolmay, badiiyat qatida harakatlanayotgan qahramon ruhiyatini yuzaga chiqaradi.

Bashariyat tafakkuriga taaluqli sezimlar insonni kamolotga etaklaydi. “Alkimyogar” va “Isyon va itoat” romanlarida ana shunday mangu savollarga javob izlayotgan qahramon qiyofasini uchramiz. Buning yorqin isboti esa Santiyago, Akbar va tabib obrazlarida mujassamlashgan.

Shu nuqtaiy azardan, zamon va makonning badiiy talqini, hayot va inson, mavjudlik va yashash uchun harakatda namoyon bo‘lishi bilan uzviy birlikda, qahroman qalbidagi kechinmalarni, ma‘lum bir zamonda yuzaga chiqishiga, uning xarakterini shakllanishiga ham o‘ziga xos ta‘sirini o‘tkazadi. Bu esa, ijodkorning badiiy maqsadini yuzaga chiqishida, asardagi qahramonlarning qalb kechinmalarini yoritishda ham teranroq namoyon bo‘ladi. “Tashqi xronotop asarda borliqning kichiraytirilgan modelini anglatsa, ichki xronotop ko‘ngil atalmish nodir xilqatning noyobligi va qalb sarhadlarining cheksizligini ifodalaydi” [10, 35-bet].

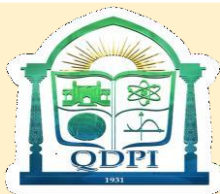
Xullas, “Alkimyogar” va “Isyon va itoat” romanlaridagi talqinlar insonni olam va odamni anglashga, eng asosiysi o‘zlikni namoyon qilishda makon va zamon ifodasining o‘ziga xos badiiy funksiyasi mavjuddir. Badiiy makon faqat asar voqealari kechadigan joy ma‘nosidagina emas balki, ijodkorning olamni o‘ziga xos talqin etishi, hayot voqeligini badiiylikka singdirishdagi ifoda shakllari, poetic talqinni qahramon ruhiy olami bilan uzviylikda namoyon etishi bilan uzviy bog‘liqdir.

Odamni bilish, uning xarakter va ruhiyatini anglash juda murakkab jarayondir. YOzuvchilik shunday qismatki, o‘zi o‘zini bilaman deb aytishga ikklanadigan odam haqida, uning o‘ylariyu, tuyg‘ulari to‘g‘risida bilib qalam surishi kerak. Badiiy ijod muayyan odam ko‘nglini tadqiq etishi, uni o‘zgalar his etadigan darajada tasvirlay bilishi bilan diqqatga molikdir. Odamning ko‘ngliga esa faqat samimiyat deb ataluvchi torgina so‘qmoq orqali kirib borishi mumkin.

Har ikki adib – shu ma’noda o‘z so‘qmog‘iga, ijodkorlik mahorati va uslubiga ega bo‘lgan iste’dod sohiblaridir. Bu esa, tajriba tufayli, yillar mobaynida shakllantirilgan tasvirlash mahorati sababli paydo bo‘lgan. Ko‘ngillarga olingan so‘qmoqlar yo otashin muhabbatning, yo o‘tli nafratning mevalaridir. YOzuvchilar qalamga olgan qahramonlarini ichdan nurlantirishga yoxud ularning ruhiyati zulumatga nechog‘lik g‘arq bo‘lganligini ta’sirchan tarzda aks ettirishga intiladi. Asar qahramonlari mehnat yoxud urush qahramonlari emas, aynan badiiy qahramonlardir. Har ikki romandagi badiiy qahramonlar – o‘z dunyoqarashiga, tiynatiga, fe’liga, yashash tarziga ega bo‘lgan shaxslar bo‘lib, ma’lum bir zamon va makon asosida, ularning xarakter va ruhiyati talqin etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umurov H. Adabiy ijod asoslari. Darslik. – Samarqand, SamDU nashri, 2022. – 356 bet.
2. Hamdamov U. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernism. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, “Akademnashr”, 2020. – 288 bet.
3. Саломов Ғ ва бошқалар. Таржимон маҳорати. – Тошкент, “Фан”, 1979. – 290 бет.
4. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. – Т.: «Шарқ», 2004. 244-бет.
5. Қўшжонов М. Шиддат билан ёзилган роман. Маълумот учун қаранг: Улуғбек Ҳамдам. Мувозанат. Роман. – Тошкент, “Минҳож”, 2004. 3-5-бетлар.
6. Қодиров П. Маънавият, постмодернизм ва абсурд / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2006.
7. Ҳамдам Улуғбек. Исён ва итоат. Роман. -Тошкент, «Янги аср авлоди», 2003. – 140 бет.
8. Саид Азиз. “Пауло Коэло ва “Алкимёгар”. Маълумот учун қаранг: Пауло Коэло. Алкимёгар. Роман. Таржимон: Азиз Саид. – Тошкент, “Yangi asr avlodi”, 2004. – 184 бет.
9. Пауло Коэло. Алкимёгар. Роман. Таржимон: Азиз Саид. – Тошкент, “Yangi asr avlodi”, 2004. – 184 бет.
10. Тўраева Б. Замонавий романларда хронотоп поэтикаси. Монография. – Тошкент, “EFFECT-D”, 2022. – 288 бет.

YOSHGA OID DISKURSNING LEKSIK XUSUSIYATLARI

Axrorova Ruzixon Usmanovna

*Andijon davlat chet tillar instituti doktoranti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent*

axrorova.prof@gmail.com +998905827409

ORCID ID ORCID login: [axrorova.prof@gmail.com](https://orcid.org/axrorova.prof@gmail.com)

ORCID ID: 0000-0001-5071-101X

Annotatsiya. Maqolada yoshga oid diskursning leksik xususiyatlari hamda ontogeneznining turli bosqichlarida lug‘at tarkibining shakllanishiga ta‘sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Diskurs tahlili, korpus va kognitiv-lingvistik metodlar asosida bolalar, o‘smirlar, kattalar va keksalar nutqiga xos leksik birliklar o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari leksik tanlovning kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-madaniy muhit va kommunikativ maqsadlar bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, sleng birliklari, arxaizmlar, emotsional leksika va abstrakt tushunchalarning yoshga oid diskursdagi o‘rniga alohida e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: yoshga oid diskurs, leksik xususiyatlar, kognitiv rivojlanish, sleng, arxaizmlar, korpus tahlili, nutq ontogenezi.

Аннотация. Статья посвящена анализу лексических особенностей возрастного дискурса и выявлению факторов, влияющих на формирование лексики на различных этапах онтогенеза. На основе дискурс-анализа, корпусных и когнитивно-лингвистических методов рассмотрены особенности лексической системы детского, подросткового, взрослого и пожилого дискурса. Показано, что выбор лексических средств определяется уровнем когнитивного развития, социальной средой и коммуникативными задачами говорящего. Особое внимание уделено роли сленга, архаизмов, эмоционально окрашенных единиц и абстрактной лексики в структуре возрастного дискурса.

Ключевые слова: возрастной дискурс, лексические особенности, когнитивное развитие, сленг, архаизмы, корпусный анализ, онтогенез речи.

Abstract. The article examines the lexical features of age-related discourse and identifies the key factors influencing vocabulary formation at different stages of ontogenesis. Using discourse analysis, corpus methods and cognitive-linguistic approaches, the study investigates lexical patterns characteristic of children's, adolescents', adults' and elderly people's discourse. The findings demonstrate that lexical choice is shaped by cognitive

development, social environment and communicative intentions. Special attention is given to the role of slang, archaic units, emotionally loaded vocabulary and abstract lexical items within age-specific discourse structures.

Keywords: age-related discourse, lexical features, cognitive development, slang, archaic vocabulary, corpus analysis, speech ontogenesis.

Kirish Yosh omili diskurs tahlilida muhim ijtimoiy-psixolingvistik mezon hisoblanadi. Insonning yosh davri uning nutqiy faoliyatida qo‘llaniladigan leksik birliklar tarkibiga, ularning ma‘nosiga, kommunikativ vazifasiga va uslubiy xususiyatlariga bevosita ta‘sir qiladi. Shu sababli diskursning yoshga oid tahlili lingvistik, psixologik va kognitiv yondashuvlar birligida amalga oshiriladi.

Mazkur bo‘limda yoshga qarab farqlanadigan diskurs turlarining leksik xususiyatlari, ya‘ni **bolalar, o‘smirlar, yoshlar, yetuk yoshdagilar** va **keksalar** diskursida kuzatiladigan lug‘aviy birliklar, ularning semantik va pragmatik xususiyatlari o‘rganiladi. Keksalar diskursi tilshunoslikda maxsus tadqiqot yo‘nalishi sifatida oxirgi yillarda alohida e‘tibor qaratilayotgan soha hisoblanadi. Chunki yosh omili nutqning mazmuniy, uslubiy va pragmatik xususiyatlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Keksalik davrida shaxsning psixofiziologik holati, ijtimoiy mavqei va tajribasi nutqiy jarayonda o‘z aksini topadi. Shu bois keksalar nutqini o‘rganish nafaqat lingvistik, balki psixologik, sotsiologik va kommunikativ jihatdan ham muhimdir. Til – bu jamiyatning tarixiy xotirasi, shaxsning madaniy tajribasi va dunyoqarashini ifodalovchi eng muhim vosita. Ayniqsa, keksalar nutqi nafaqat kommunikativ ahamiyatga ega, balki milliy mentalitet, qadriyatlar va tarixiy merosni aks ettiruvchi hodisa sifatida o‘rganiladi. Kexsa yoshdagi insonlarning nutqiy faoliyati yosh, ijtimoiy tajriba, an‘ana va qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning leksik tizimida o‘ziga xos qatlamlar mavjud: arxaizmlar va tarixiy birliklar, dialektizmlar, emotsional-ekspressiv birliklar, metaforik vositalar hamda maqol-iboralarning ustuvorligi. Ushbu maqolada aynan shu jihatlar keng yoritiladi.

Metodlar

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

1. Diskurs tahlili metodi

Turli yosh guruhlariga mansub (bolalar, o‘smirlar, kattalar, keksalar) nutq namunalarida leksik birliklarning qo‘llanishi, ularning semantik va pragmatik xususiyatlari aniqlab chiqildi.

2. Korpus lingvistika usuli

O‘zbek, rus va fransuz tillari bo‘yicha yoshga oid nutq materiallari (dialoglar, intervyular, maktab darslarida yozib olingan nutq, kundalik muloqot korpuslari) tahlil qilindi. Leksik birliklarning chastotasi va kontekstual taqsimoti o‘rganildi.

3. Kognitiv-lingvistik tahlil

Leksik birliklarning konseptual yuklamasi, yoshga xos metaforik modellar, semantik maydonlarning shakllanishi aniqlanib, ularning mental jarayonlar bilan bog‘liqligi izohlandi.

4. Sotsiolingvistik kuzatuv

Turli yosh guruhlarida leksik tanlovni belgilovchi ijtimoiy-madaniy omillar (maktab muhiti, guruh identifikatsiyasi, jamoaviy nutq normalari) o‘rganildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari yoshga oid diskursning leksik strukturasida bir qator o‘ziga xosliklarni ko‘rsatdi.

1. Bolalar diskursida leksik xususiyatlar

Leksika asosan konkret predmetlarni ifodalovchi so‘zlardan iborat: mashina, qush, bola, o‘yinchoq.

Ko‘p takroriylik va fonetik soddalashtirish kuzatiladi [Vigotskiy, 1;1999].

Emotsional so‘zlar, onomatopeya va so‘z yasashdagi kreativlik yuqori: vov-vov, pish-pish, katakcha, dumchasi.

2. O‘smirlar diskursida

Sleng, jargon va guruh identifikatsiyasini kuchaytiruvchi birliklar ko‘payadi: zôr, prikol, gap yo‘q, zo‘rakan.

Tilning metaforik va ironik ishlatilishi kuchayadi.

Ijtimoiy tarmoqlar leksikasi faol: follow qildim, blokladi, storiyamga qo‘ydim.

3. Kattalar diskursida

Abstrakt tushunchalar va funksional-stilistik farqlanish kuchli: strategiya, muvofiqlashtirish, imkoniyat, tahlil.

Terminologik birliklar ko‘p qo‘llanadi.

Pragmatik niyatlar aniq, rasmiy va norasmiy leksika o‘rtasida muvozanat mavjud.

4. Keksalar diskursida

Arxaik so‘zlar, mahalliy dialekt birliklari ko‘p uchraydi.

Nutqda ma‘naviy-axloqiy leksika ustun: halollik, sabr, qanoat.

O‘tgan voqealarga doir retrospektiv leksika ko‘payadi: u davrlarda, avvallari, o‘sha paytlar.

Jadval – 1.

Fransuz va o‘zbek maqol-iboralar qiyosiy ko‘rinishi

Konsept	O‘zbek maqoli	Fransuz maqoli
Mehnat	Mehnat qilgan to‘yadi	Petit à petit, l’oiseau fait son nid
Do‘stlik	Do‘st do‘stning aybini yashirar	Qui se ressemble s’assemble
Sabr	Sabr qilgan daryo kechar	Tout vient à point à qui sait attendre
Aqllilik	Aqlli kishiga bir gap kifoya	Un homme averti en vaut deux

G.L.Permyakovning metodologiyasiga asoslanib biz o‘zbek va fransuz keksalar nutqida qo‘llaniladigan maqollarni quyidagi tematik guruhlariga bo‘ldik:

Tematik guruh	O‘zbek maqollar (%)	Fransuz maqollar (%)
Mehnat	28%	22%
Sabr-toqat	25%	24%
Do‘stlik	18%	20%
Vaqt	15%	18%
Qismat va hayot	14%	16%
Ehtiyotkorlik	8%	10%
Muhabbat	7%	10%
Boshqa mavzular	8%	8%

Statistik tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek nutqida eng ko‘p ishlatiladigan maqollar mehnat va sabr mavzusiga oid (28% va 25%). Fransuz nutqida esa sabr va do‘stlik mavzusi ko‘proq uchraydi (24% va 20%).

O‘zbekcha: Mehnat (28%)

 Sabr (20%)

 Do‘stlik (15%)

 Vaqt (14%)

Fransuzcha: Mehnat (22%)

 Vaqt (20%)

 Sabr (18%)

 Do‘stlik (12%)

Keksalar nutqida **metaforik ifodalar, maqollar va iboralarning** ustuvorligi kuzatiladi. Bu ularning tajribaga asoslangan nutq uslubini ko‘rsatadi.

Jadval -2.

№	Fransuzcha maqol	O‘zbekcha ekvivalenti	Mavzu
1	<i>Petit à petit, l’oiseau fait son nid.</i>	Tomchi-tomchi ko‘l bo‘lur.	Sabr
2	<i>Qui ne risque rien n’a rien.</i>	Chumchuqdan qo‘rqqan tariq ekmaydi.	Ehtiyotkorlik
3	<i>Il n’y a pas de fumée sans feu.</i>	O‘ti bo‘lmagan joydan tutun chiqmaydi.	Haqiqat
4	<i>L’habit ne fait pas le moine.</i>	Odamning olasi ichida.	Axloq
5	<i>Chacun voit midi à sa porte.</i>	Har kim o‘z qarichi bilan o‘lchaydi.	Tajriba
6	<i>Mieux vaut tard que jamais.</i>	Hechdan ko‘ra kech.	Vaqt
7	<i>Les murs ont des oreilles.</i>	Devorni ham qulog‘i	Sir saqlash

		bor.	
8	<i>Qui sème le vent récolte la tempête.</i>	Shamol ekkan bo‘ron o‘radi.	Natija
9	<i>Un homme averti en vaut deux.</i>	Ogohlangan odam ikki odamga teng.	Ehtiyotkorlik
10	<i>Aide-toi, le ciel t’aidera.</i>	Sandan harakat, MANDan barakat.	Mehnat
11	<i>On ne change pas une équipe qui gagne.</i>	Yutayotgan jamoani o‘zgartirish kerak emas.	Taktika
12	<i>Après la pluie, le beau temps.</i>	Yomg‘irdan keyin quyosh chiqadi.	Umid
13	<i>Il faut battre le fer pendant qu’il est chaud.</i>	Temirni qizig‘ida bos.	Vaqt
14	<i>Ne remets pas à demain ce que tu peux faire aujourd’hui.</i>	Bugungi ishni ertaga qoldirma.	Mehnat/Vaqt
15	<i>Tant va la cruche à l’eau qu’à la fin elle se casse.</i>	Ko‘p suv tashigan ko‘za sinadi.	Me‘yor
16	<i>Mieux vaut prévenir que guérir.</i>	Oldini olish davolashdan yaxshi.	Sog‘liq
17	<i>Qui va lentement va sûrement.</i>	Sekin yurgan ham manzilga yetadi.	Sabr
18	<i>On ne fait pas d’omelette sans casser des œufs.</i>	Tuxum sindirmasdan omlet bo‘lmaydi.	Ish/mehnat
19	<i>L’arbre se juge à ses fruits.</i>	Daraxt mevasidan bilinadi.	Natija
20	<i>Loin des yeux, loin du cœur.</i>	Ko‘zdan yiroq, ko‘ngildan ham yiroq.	Muhabbat

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, fransuz va o‘zbek maqollarida kontekstual semantika o‘xshash bo‘lsa-da, metaforik obrazlar turlicha bo‘ladi. Masalan, fransuz tilidagi *On ne fait pas d’omelette sans casser des œufs* (Tuxum sindirmasdan omlet bo‘lmaydi) o‘zbek maqolidagi *Mehnat qilmasang, rizqing topilmas mazmuniga teng keladi*. Biroq metafora asosidagi ifoda turlicha. G.L.Permyakov tadqiqotiga ko‘ra, maqollar tizimlilik xususiyatiga ega bo‘lib, ular tematik, semantik va struktur jihatdan izchil guruhlangan[Permyakov,9:1988]. Har bir maqol ijtimoiy tajribani umumlashtirgan konseptual model sifatida xizmat qiladi.

O‘zbek tilidagi misollar:

- *Bilsa baliq, bilmasa Holiq* (yaxshilik unutilmaydi),
- *Har kim o‘z qozonida qaynaydi* (har kimning o‘z hayoti bor),
- *Bosh bo‘lsang, tosh bo‘l* (rahbar mas’ul bo‘lishi kerak).

Fransuz tilidagi misollar:

- *Petit à petit, l’oiseau fait son nid* (Oz-ozdan qush uyasini quradi),

- *Qui ne risque rien n’a rien* (Xavf qilmagan hech narsa olmaydi),
- *Tel père, tel fils* (Otaga qarab o‘g‘ilni bil).

Maqol va iboralar keksalar diskursida kollektiv tajriba va xalq donishmandligini aktualizatsiya qiluvchi lingvokognitiv marker hisoblanadi[Permyakov,10:1988].

Keksalar diskursining leksik xususiyatlari o‘ziga xos ijtimoiy-lingvistik va kognitiv omillar bilan belgilanadi. Bu diskurs arxaizmlar, tarixiy birliklar, dialektizmlar, emotsional-ekspressiv so‘zlar, metaforalar hamda maqollar bilan boy bo‘lib, ularning nutqiy uslubi hayotiy tajriba, tarixiy xotira va ijtimoiy identitetni aks ettiradi.

Muhokama

Olingan natijalar yoshga oid diskursda leksik shakllanishning ko‘p omilli jarayon ekanini ko‘rsatadi. Bolalar diskursida L.S.Vigotskiy tomonidan ta’kidlanganidek, tilning funksional vazifasi asosan tasvirlash va ehtiyojni bildirishga qaratilgan bo‘lsa, o‘smirlik davrida til ijtimoiy identifikatsiya vositasiga aylanadi[Vigotskiy, 1:1999]. Shuning uchun sleng va metaforik birliklarning ko‘pligi tabiiy jarayondir.

Kattalar diskursida kognitiv jarayonlarning murakkablashishi leksik abstraksiyaning ortishiga olib keladi[Luriya,6:1979;Kubryakov, 7:2004]. Keksalar nutqida esa madaniy-merosiy leksika, dialektizm va arxaizmlar tilning “xotira funksiyasi” bilan bog‘liq[Gorelov, 3:1989;Yuryeva,14:2012].

Shunday qilib, yosh omili leksik tanlovga bevosita ta’sir qiluvchi lingvokognitiv va sotsiolingvistik omillardan biridir. Diskurs vositalari ham biologik rivojlanish, ham ijtimoiy tajriba, ham kommunikativ kompetensiyaning bosqichma-bosqich shakllanishi bilan belgilanadi.

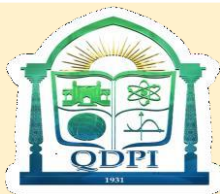
Xulosa

ivojlanishi, kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqligi, ijtimoiy-madaniy tajriba bilan boyishi, shaxsning kommunikativ strategiyasi va nutq tajribasi bilan belgilanadigan murakkab tizim ekanini ko‘rsatdi. Yosh omili leksik tizimni shakllantiruvchi asosiy mezonlardan biri sifatida har bir til va madaniyatda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999. — 352 с.
Ссылка: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=19532110>
2. Зимняя И. А. Психология речевой деятельности. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 288 с.
3. Горелов И. Н. Психолингвистические аспекты речи. — М.: Наука, 1989. — 296 с.
4. Ссылка: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23682920>
5. Лурия А. Р. Язык и сознание. — М.: МГУ, 1979. — 320 с.
Ссылка: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21251555>

6. Кибрик А. Е., Кибрик А. А. Когнитивные исследования языка. — М.: РГГУ, 2013. — 460 с. Ссылка: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=20314680>
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
8. Ссылка: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17415707>
9. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. — М.: Наука, 1988. — 236 с.
10. Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. — Москва: Наука, 1988. — 254 с.
11. Подлесская В. И. Спонтанная речь: исследования. — М.: РГГУ, 2008. — 360 с.
Ссылка: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=20377114>
12. Седов К. Ф. Дискурс личности: возрастные параметры. — М.: ЛКИ, 2010. — 256 с.
13. Ссылка: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=15276782>
14. Юрьева Н. М. Развитие дискурсивной деятельности личности. — М.: Моск. пед. ун-т, 2012. — 340 с. Ссылка: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21044323>

O'ZBEK MUMTOZ SHE'RIYATIDA RUHIYAT TASVIRI

Amira Shukurova

Samarqand davlat pedagogika instituti doktoranti (PhD)

e-mail: amirashukurova@gmail.com

+998943134986

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi adabiyotshunoslikdagi dolzarb masalalardan biri - o'zbek mumtoz she'riyatida ruhiyat tasviri masalasi, uning o'rganilish tarixi hamda o'zbek adabiyotshunosligida amalga oshirilgan ishlar haqida atroflicha mulohaza yuritiladi. Mumtoz she'riyatda ruhiyat tasviri lirik janrlar imkoniyati tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Bobur, she'riyat, ruhiyat, tahlil, tasvir, adabiyot, psixologizm, poetika.

Annotation. In this article, one of the current issues in today's literary studies the issue of the image of the psyche in the Uzbek classical poetry, the history of its organization, and the work carried out in Uzbek literary studies is discussed in detail. The possibility of lyrical genres of spiritual depiction in classic poetry is analyzed.

Key words: Babur, shariat, spirituality, analysis, image, literature, psychology, poetics.

Аннотация. В статье всесторонне рассматривается одна из самых актуальных проблем современного литературоведения – изображение психики в узбекской классической поэзии, история ее изучения и работы, проводимые в этой области в узбекском литературоведении. Анализируются возможности лирических жанров для изображения психики в классической поэзии.

Ключевые слова: Бабур, поэзия, психология, анализ, образ, литература, психологизм, поэтика.

KIRISH. Ruhiyat muammosini tadqiq etish bir qancha sohalarning asosiy predmeti hisoblanadi. Psixologiya, estetika, tibbiyot, adabiyotshunoslik kabi sohalarda bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Adabiyotning asosida inson obrazi turar ekan, uning ruhiy olamini kashf etish ijodkorning bosh maqsadi hisoblanadi. Ijodkor mahorati ham bevosita inson qalbining kechinmalarini qay darajada tasvirlay olishi bilan belgilanadi. [6,3] Inson va uning tabiati, qalbi, ruhiyati haqiqatini kashf etishda hech bir soha adabiyot bilan tenglasha olmaydi, uning o'rnini bosa olmaydi. [8,50] O'zbek adabiyotshunosligida ruhiyat tasviri masalasi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Bu mavzu o'tgan asrning ikkinchi yarmidan psixologik tasvir, badiiy psixologizm, she'riyatda ruhiyat tasviri shakllarida tadqiq etila

boshlandi. O‘zbek mumtoz adabiyotida lirik asarlarda ruhiyat tasviri masalasi adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan bir qancha nomzodlik, doktorlik dissertatsiyalarida turli aspektlarda tahlil etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Badiiy asarda inson vujudiga sig‘maydigan ruhiy po‘rtanalarni, toshqinlikni, ko‘nglida tug‘ilgan ezgu niyatlarni bayon etish uchun imkoniyat ko‘proq bo‘ladi. [4,5] Badiiy asardagi ruhiyat tasviri ruh borasidagi ilmiy tekshirishlar va falsafiy talqinlarga nisbatan teran hamda ta’sirli ekani bilan farqlanadi. Inson – adabiyotning tasvir predmeti ekan, insonning ruhiyatisiz uni yaxlit, bir butun holda to‘liq tasavvur qilish mumkin emas.

Gegel “Estetika”da: “She’riyatda tegishli bo‘lgan borliq ruhning cheksiz olamidir. Zero, so‘z ruhga bevosita tegishli bo‘lgan va uning manfaati hamda ichki to‘lqinlarini ifoda eta oladigan qulay materialdir” [12,45]

Rus adabiyotshunoslik ilmida ruhiyat mavzusida birinchilardan bo‘lib tadqiqot olib borgan N.G. Chernishevskiy psixologik tahlil xilma-xil bo‘lishi mumkin deydi va bir muallif xarakter qirralarini ochib berishga urinsa, boshqasi – xarakter shakllanishiga jamiyat va turmush ta’sirini ko‘rsatib beradi; uchinchisi – xatti-harakatlarning his-tuyg‘ular bilan aloqadorligini; to‘rtinchisi – ehtiroslar tahlilini tasvirlaydi [1,5]. Rus adabiyotshunosligiga psixologizm tushunchasi qariyb ikki yuz yil avval kirib kelgan bo‘lsa, bu muammoni ilm dunyosiga olimlar A.A. Potebneya, D.N. Ovsyaniko-Kulikovskiy olib kirgan, adabiyotshunoslikda M.M. Baxtin, JI.Ya. Ginzburg, A.B. Yesin, D.S. Lixachev, psixologiya fanida esa L.S. Vigotskiy, I.V. Straxoviy, G.G. Granik, O.V. Soboleva tomonidan chuqur tadqiq qilingan.[1,386]

O‘zbek adabiyotshunosligida ruhiyat tasviri masalasi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Bu mavzu o‘tgan asrning ikkinchi yarmidan psixologik tasvir, badiiy psixologizm, she’riyatda ruhiyat tasviri shakllarida tadqiq etila boshlandi. O‘zbek mumtoz adabiyotida lirik asarlarda ruhiyat tasviri masalasi adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan bir qancha nomzodlik, doktorlik dissertatsiyalarida turli aspektlarda tahlil etilgan. Bu sohada B. Sarimsoqovning “Dostonlarda psixologik tasvirning xarakteri haqida ba’zi mulohazalar”,⁸ Y.Qosimovning “O‘zbek she’riyatida poetik fikrning yangilanish jarayoni”,⁹ B.Aliyevning “Hozirgi o‘zbek lirikasida davr va qahramon talqini”,¹⁰ B.Norboyevning “Hayotni poetik talqin etish tamoyillari va mahorat muammolari”,¹¹ N. Umirzoqovanning “Usmon Nosir she’riyatida ruhiyat tasviri”,¹² A. Abdurahmonovning “O‘zbek she’riyatida nur, rang va

⁸ Sarimsoqov B. Dostonlarda psixologik tasvirning xarakteri haqida ba’zi mulohazalar. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya. – T.1994.168.

⁹ Qosimov Y. O‘zbek she’riyatida poetik fikrning yangilanish jarayoni. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya. – T.1994.168.

¹⁰ Aliyev B. Hozirgi o‘zbek lirikasida davr va qahramon talqini. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya. – T.1994.168.

¹¹ Norboyev B. Hayotni poetik talqin etish tamoyillari va mahorat muammolari. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya. – T.1996.165

¹² Umirzoqova N. Usmon Nosir she’riyatida ruhiyat tasviri. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya. – T.1996.165

ruhiyat tasviri poetikasi”¹³ nomli doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari lirik asarlarda ruhiyat tasviri masalasi tadqiq etilgani bilan diqqatga sazovor.

O‘zbek adabiyotshunosligi ilmiy davralarida psixologizm hamda ruhiyat bilan bog‘liq tushunchalar XX asrning o‘rtalarida e’tirof etila boshlagan bo‘lsa-da, shaxs ruhiyati talqini va tahlili Sharq mumtoz adabiyoti vakillari ijodida ham yetakchi o‘rinni egallagan [1, 392].

O‘zbek she‘riyatining deyarli hamma davrida iste’dodli shoirlar inson qalbi va ruhiy olamidagi haqiqatlarni butun kengligi, murakkabligi va ziddiyatlari bilan tasvirlashga erishgan.[7,15]

Lutfiy, Gadoiy, Atoiy, Sakkokiy lirikasida mahbuba go‘zalligini tasvirlash katta o‘rin tutadi. Lekin bu shoirlar ijodining nomachi shoirlar she‘riyatidan farqi shundaki, ular oshiqning ishq, dard-u hasrati, orzu-havaslari, intilishlari tasviriga tobora keng va jiddiy o‘rin bera boshladilar. Ya‘ni oshiq o‘z yorining go‘zalligini ta‘rif va tavsif etibgina qo‘ya qolmasdan, o‘zining ichki hayajonlari, dard-u alamlari, javobsiz sevgidan noroziligi haqida ham baland ovoz bilan gapiradi. Ko‘proq ana shu zaminda o‘zbek adabiyotida psixologik tasvir elementlari paydo bo‘ldi, inson obrazi to‘laroq gavdalana boshladi.[14,217]

H.Jo‘rayevning “Alisher Navoiy lirikasida voqelik va uning poetik talqinlari” nomli doktorlik dissertatsiyasining IV bobi 1-faslida “Ruhiy tahlil va individuallik” masalasi yoritiladi. Mazkur dissertatsiyada o‘zbek mumtoz she‘riyatida ruhiy-ma‘naviy kechinmalarning tasviri Alisher Navoiy ijodi misolida tadqiq etilgan. Adabiyotshunos Navoiy ijodida lirik qahramon – oshiqning ruhiy psixologik holatini tasvirlash mahoratini tahlil qilib, shoir badiiyatining yuksak poyalarga ko‘tarilishida salaflarning o‘rni beqiyosligini ko‘rsatib, Atoiy, Mavlono Lutfiy, Sakkokiylar ijodida ham ruhiy – psixologik tahlilning ajoyib lirik namunalarini ko‘plab uchratish mumkinligini e’tirof etadi.[5,196] Alisher Navoiyning nafaqat lirik asarlarida, balki epik dostonlarida ham inson ruhiyatining sirlari ochiladi. Jumladan, “Layli va Majnun” dostonidagi qahramonlarning ruhiy holati tasviri, tabiat manzaralarining ramziy-majoziy mohiyat kasb etishi, tush lavhalarining kelajakdan xabar berishini ko‘rish mumkin. Bu doston G.Mashrabova tomonidan “Navoiyning “Layli va Majnun dostonida ruhiyat tasviri” nomli tadqiqotida atroflicha tahlil etilgan.[8,25] Sharqning buyuk shoiri tomonidan badiiy psixologizmning xilma-xil usul va vositalari qo‘llash mahorati yuqoridagi ilmiy ishlarda yoritiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. O‘zbek mumtoz adabiyotining Navoiydan keyingi vakili Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida ham ruhiyat tasviri o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Bobur ijodida ruhiyat tahlili masalasi I.I. Sulaymonovning “Boburnoma” da g‘olib va mag‘lub shaxs ruhiy holatining badiiy tasviri” nomli doktorlik dissertatsiyasida tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotda “Boburnoma” voqealari tasvirida o‘z davrining ijtimoiy - siyosiy hayotida ko‘zga ko‘ringan alohida shaxslarning mavqeyi, xarakterlar yaratishdagi ranginlik,

¹³ Abdurahmonov A. O‘zbek she‘riyatida nur, rang va ruhiyat tasviri poetikasi. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya. – T.1996.165

g‘olib va mag‘lub shaxs ruhiy holatini tasvirlashdagi betakrorlik, tasvir etilgan ziddiyatlar zamiridagi jasorat va qo‘rqoqlik, mardlik va xiyonat, g‘oliblik shukuhi va mag‘lublik iztirobi tahlil etiladi. Tarixiy shaxslar ruhiyatidagi murakkab holatlar, psixologik jarayonlar, qahramonlar ma‘naviy olami keng rakursda yoritiladi. Olim “Boburnoma”da tasvirlangan shaxslarning zohiriy va botiniy olamida sodir bo‘lgan g‘oliblik va mag‘lublik ruhiy holati tasvirini ochib berish asnosida quyidagi jihatlarni tahlil etadi:

- o‘rganilayotgan davrda shaxsning ruhiy holati: og‘ir damlarda o‘zini tuta bilishi yoki harakatini boshqara olmasligi hollari tarixiy faktlar asosida tahlil etilgan;
- “Boburnoma” da ko‘plab tarixiy shaxslar ta‘rif va tavsif etilishi ularning ruhiy holati, barqaror va beqaror siyosiy muhitda bir ruhiy holatdan ikkinchi holatga o‘tishi, bir zumda g‘oliblik nashidasini surishi va mag‘lublikning achchiq alamini tortishi kabi masalalar yoritilgan;

- e‘tiqodiy qarashlarda g‘oliblik va mag‘lublik masalasining talqin etilishi ruhoniyyat kishilari (tasavvuf arboblari, shayxlar, ulamolar) misolida tahlil etilgan.[9, 12]

Zahiriddin Muhammad Bobur she‘riyatida ham lirik qahramon ruhiy holati, ma‘naviy - ruhiy olami ifodasi to‘rt misradan iborat ruboiydan tortib g‘azal, masnaviylarida ham yorqin aks etadi. Bobur mahorati tufayli ularda insonning butun boshli taqdiri, qismati ifodalab beriladi. O‘ziga xos timsollar va xarakterlar tizimi yaratiladi:

*Eykim, quyosh ul yuzung, hilol ul qoshtur,
Po‘loddur ko‘nglungu bag‘ring toshdur.
Nomamg‘a agar yaxshi javobing yo‘qtur,
So‘kmak bila yod aylasang ham xushtur.*[2,66]

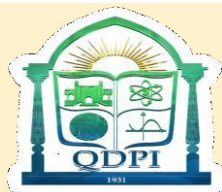
Ushbu ruboiyda ikki asosiy – oshiq va mahbuba obrazi mavjud. Ammo ularning nomi biror joyda tilga olinmagan. Shunga qaramasdan timsollarning tashqi qiyofasi, fe‘l-atvori va ruhiy holati manzaralari mukammal tasvirlangan. Birinchi misradagi “yuzung quyosh”, “qoshing hilol” degan o‘xshatishdanoq, gap mahbuba haqidaliigi va uning go‘zalligi anglashiladi. Tashqi qiyofasi tasavvur etiladi. Ikkinchi misrada esa uning ichki olami ochib beriladi: “Ko‘ngli po‘lat, bag‘ri tosh”. Demak, u nomehribon, ko‘ngli qattiq. Shu o‘rinda, Boburning xalq so‘zidan unumli va o‘rinli foydalanish mahorati namoyon bo‘ladi. Tilimizda “bag‘ri tosh” iborasi qo‘llaniladi va ma‘nosi tushunarli. Ammo shoir uchun bu jumla yetarli emas. Undagi ma‘noni yanada kuchaytiradi. Mahbuba ko‘nglini po‘latga – yanada qattiqroq jismga ham mengzaydi. Bu bilan yorining nomehribonligini o‘quvchi tasavvurida yanada aniqroq tasvirlab beradi. Uchinchi va to‘rtinchi misralarda lirik obrazning ruhiy holati, muomala – munosabati oydinlashadi. Oshiqning yozgan maktubiga bag‘ritosh mahbuba javob qaytarmaydi. Oshiq yaxshi bo‘lsa-da, yomon bo‘lsa-da, undan mujda kutadi. Yaxshi xabar bo‘lmasa ham hech bo‘lmasa urushib bo‘lsa-da yodlashini, eslashini undan iltijo

qiladi. Ko‘rinadiki, Bobur insonning ichki dunyosini, qalb olamini atigi to‘rt misrada yoritib bera oladi. [3,5]

XULOSA. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, adabiyotshunoslikda ruhiyat tasviri masalasi XX asrdan boshlab kun tartibiga chiqa boshlagan bo‘lsa-da, uning tarixiy ildizlari o‘zbek mumtoz adabiyotiga borib taqaladi. Jumladan, Zahiriddin Muhammad Bobur lirikasida ruhiyat tasviri ifodasi o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Bobur she‘riyatidan bahramand bo‘lgan kishi umr, taqdir, qismat mantig‘i va falsafasini muhokama etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdullaeva D. Adabiyotshunoslikda badiiy psixologizm tushunchasi va masalaning tarixi. Scientific Journal Impact Factor.2021.iyul.
2. Azimjonova S. Boburning hind devoni. – T.: Fan, 1966, - B.127.
3. Adizova I. Bobur tafakkurida mavjlangan daryo. Monografiya. T.: BookMany Print, 2023, - B.156.
4. Bahodir Karim. Ruhiyat alifbosi. T.: G‘afur G‘ulom -2016.
5. Is‘hoqov Y. Navoiy poetikasi. – T.: Fan, 1983, - B.167.
6. Jo‘rayev H. Alisher Navoiy lirikasida voqelik va uning poetik tahlili. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan disertatsiya. – T.:2008 B.131.
7. Ж.Жумабоева XX аср узбек шеърлятида психологик тасвир махорати. Т.: Фан. 2004. Б336
8. Машрабова Г. Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достонида рухият тасвири. Т.: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2003.
9. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – T.: Ma‘naviyat, 2000. B.98
10. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediya. - T.: Sharq, 2014. – B.744.
11. Sulaymonov I. “Boburnoma» da g‘olib va mag‘lub shaxs ruhiy holatining badiiy tasviri. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan disertatsiya. – S.:2020 B.280.
12. Umirzoqova N. Usmon Nosir she‘riyatida ruhiyat tasviri. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan disertatsiya. – T.:2005 B.131.
13. Гегель.Эстетика. М.: Искусство.1971. стр. 343
14. Хайитметов А. Дунёвий лирикада психологизм. Т. Шарк юлдузи. 1977. 6-сон.216-223.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA KOLORONIMIK NOMLARNING QIYOSIY TAHLILI

Matyakubov Hakimboy Xamidjanovich
Xorazm Ma‘mun akademiyasi doktaranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillarida rang nomlariga asoslangan onomastik birliklar – koloronimlarning turli sohalarda (geografik nomlar, shaxs ismlari, brendlar, badiiy adabiyot va madaniyatda) qo‘llanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida koloronimlarning semantik va madaniy-ma’naviy yuklamalari, ularning milliy mentalitetni ifodalashdagi o‘rni hamda ikki til o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlar aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: onomastika, koloronim, rang nomlari, konnotativ-ramziy, denotativ.

Аннотация: В этой статье будут проанализированы особенности использования ономастических единиц – колоронимов, основанных на названиях цветов в узбекском и английском языках, в различных областях (географические названия, имена людей, бренды, художественная литература и культура). В ходе исследования выявляются семантическая и культурно-духовная нагрузка колоронимов, их роль в выражении национального менталитета, а также сходства и различия между двумя языками.

Ключевые слова: ономастика, колороним, названия цветов, коннотативно-символические, денотативные.

Annatation: This article analyzes the characteristics of onomastic units – coloronyms based on color names in Uzbek and English-in different areas (Geographical Names, person names, brands, fiction and culture). During the study, the semantic and cultural-spiritual loading of coloronyms, their role in the expression of the national mentality and similar and different aspects between the two languages are identified.

Keywords: onomastics, coloronym, color names, connotative-symbolic, denotative.

Kirish. Til inson tafakkurining, madaniyati va tarixining asosiy ko‘zgusidir. Har bir xalq o‘z dunyoqarashini, estetik qarashlarini, urf-odatlarini va qadriyatlarini tili orqali namoyon etadi. Shu nuqtai nazardan, onomastika – nomlar tizimi va ularning ma‘no hamda qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi – tilning eng qadimiy va madaniy qatlamlarini o‘zida aks ettiradi. Onomastik tizimda rang nomlariga asoslangan nomlar koloronimlar alohida e‘tiborga molikdir. Koloronimlar tilda nafaqat leksik birlik sifatida balki, xalqning ruhiyati, dunyo qarashi, estetik qarashlari va ramziy tafakkurini ifodolovchi,

semantik vosita sifatida xizmat qiladi. Ranglar orqali shakllangan toponim antroponim, brend yoki boshqa onomastik birliklar milliy mentalitetning muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Bugungi globallashuv davrida turli madaniyatlar o‘zaro aloqada bo‘layotgan bir paytda, o‘zbek va ingliz tillarida koloronimlarning o‘xshash va farqli jihatlarini o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir til ranglarini o‘ziga xos tarzda talqin etadi: masalan, “oq” so‘zi o‘zbek tilida tozalik va baraka ramzi bo‘lsa, ingliz tilida “white” so‘zi soddalik va begunohlikni bildiradi. Shu sababli, rang nomlari orqali shakllangan onomastik birliklar tildagi lingmadaniy qadriyatlarni chuqurroq tushunishga imkon yaratadi. O‘zbek va ingliz tili dunyosidagi onomastik birliklarni umumiylik va xususiyliklarini quyidagicha tavsiflashimiz va bunday misollarni quyida alohida turlarga ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Flora va fauna turlari: O‘simliklarning po‘stlog‘i, guli yoki hayvonlarning tusiga ishora qiladi. Ingliz tilida *Whitenash* (oq shumtol o‘sgan joy), *Whitewood* (“oq daraxt” – oq po‘stloqli daraxtlar o‘rmoni). O‘zbek tilida: *Oqtol* (oq rangli tol o‘sgan joy), *Oqterak*, *Safedbed*. Bu tamoyil etnonimlarda ham uchraydi: *Oqqo‘yli*.

Inson tashqi qiyofasi (antroponimiyada): Insonning soch yoki terisining rangiga ishora qiluvchi laqablar keyinchalik familiyalarga aylangan. Ingliz tilida *White*, *Whitehead*, *Whiteman* kabi eng keng tarqalgan familiyalar¹⁴. O‘zbek tilida bu holat familiyalarda emas, asosan *Oqbo‘ta*, *Oqoy*, *Oqposhsha* kabi shaxs ismlari yoki *Oqsoch* kabi sifatlashlarda uchraydi.

Ramziy-madaniy belgi sifatida. Bunda *oq* koloronimi o‘zining birlamchi rang ma‘nosidan uzoqlashib, chuqur madaniy-tarixiy va ramziy mazmun kasb etadi. O‘zbek madaniyatida oq rangi ezgulik, poklik, yaxshilik ramzi sanaladi (*oq yo‘l*, *oq fotiha*, *oq ko‘ngil*). Bu holat onomastikada ham o‘z aksini topgan. Toponimlar: *Oqsaroy* (faqat rangi oq saroy emas, balki “ulug‘vor, muhtasham saroy”), *Oqqo‘rg‘on* (“mustahkam, ishonchli qo‘rg‘on”); antroponimlar: *Oqbo‘ta* (“baxtli, saodatli farzand”).

Ikkala lingvomadaniyatda ham oq rang diniy poklik va muqaddaslik bilan bog‘lanadi. Qadimgi ingliz tilidagi *wite* (oq) so‘zining “muqaddas” ma‘nosi ham bo‘lgan. Bu *Whithorne* (“muqaddas ibodatxona”), *Whitechurch* (“pok/muqaddas cherkov”) kabi toponimlarda saqlanib qolgan¹⁵. O‘zbek tilida *Oq masjid*, *Oq mozor* kabi nomlardagi “oq” komponenti binoning rangidan tashqari, uning muqaddasligiga ham ishora qiladi. Iqtisodiy-xo‘jalik faoliyati: Ba‘zan rang bevosita mahsulotga ishora qiladi. Ingliz tilida *Whitwick* (“sut fermasi”, bunda *white* – sut, sariyog‘ kabi oq mahsulotlarga ishora), *Whitland* (“ekin ekilgan, ishlov berilgan yer”). O‘zbek tilida bunga bevosita muqobil kam uchrasa-da, *Paxtaobod* kabi nomlardagi “oq oltin” metaforasi orqali funksional yaqinlikni ko‘rish mumkin. Antroponimiyada: *Aqbug‘a/Aqbuqa* kabi qadimgi turkiy ismlardagi “aq” komponenti

¹⁴ Reaney P.H. A Dictionary of English Surnames. – London: Routledge, 1991.

¹⁵ Уразметова А.В. Символика колоронимов «белый» и «черный» в топонимиях английского языка // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2019. № 2.

“ulug‘”, “asilzoda”, “muqaddas” ma’nolarini anglatgan. Bu nomning qadimiyligi va keng tarqalgani shunchalikki, u hatto mo‘g‘ul tillari materiallarida ham uchraydi¹⁶ va Oltin O‘rda xonlari *Qutluqbuqa*, *To‘labug‘a* kabi tarixiy shaxslar nomida ham saqlangan¹⁷. Etnografiyada: *Oqlik* atamasi ham to‘y (kelin tomonning rozilik ramzi), ham aza (marhum xotirasi) marosimlarida “poklik”, “ezgu niyat” va “hurmat” belgisi sifatida ishlatiladigan matoni anglatishi (Mirzaev N. O‘zbek tili etnografizmlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1991. – B. 63.) bu rangning milliy tafakkurdagi ambivalent (ikki yoqlama), lekin doimo yuksak maqomga ega ekanini ko‘rsatadi.

Tahlil natijalari. “Muqaddas” ma’nosini ifodalash uchun o‘zbek tilida qadimgi eroniy tillardan kirib kelgan *arda/ard* (muqaddas, qutlug‘) elementi ham qo‘llangan. *Ardaxiva*, *Ardaranxas* kabi qadimiy Xorazm toponimlari shular jumlasidandir (Mahmudov R. O‘zbek tilida avestizmlar. Filol. fan. bo‘yicha fal. dok. (PhD) avtoref... – Urganch: 2021. – B. 21.) Qadimgi Xorazmdan Rossiyaga olib boruvchi karvon yo‘lining *Erdar yolu* (asli *Ardar yo‘li* – “Muqaddas yo‘l”) deb atalishi (Yuldashev D.T. Janubiy Qoraqalpog‘iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi. Filol. fan. nomz. dis... – Toshkent, 2009. – B. 124.) buning yorqin isbotidir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qadimgi xorazmcha “yo‘l” ma’nosidagi *rah* so‘zi ingliz tilidagi *road* so‘zi bilan umumiy hind-yevropa ildiziga ega. (Norai A. An Etymological Dictionary of Persian, English and other Indo-European Languages. – Tehran. – P. 392.). Bu esa, o‘z navbatida, o‘zbek va ingliz tillaridagi “oq yo‘l” konsepsiyasining tarixiy-etimologik ildizlari naqadar chuqur va o‘zaro bog‘liq ekanidan dalolat beradi.

Qora (Black) koloronimi ham o‘zbek, ham ingliz onomastik tizimida eng faol va ko‘p ma’noli komponentlardan biri hisoblanadi. Uning nom yasashdagi ishtirokini tom (denotativ) va bir necha turdagi xos (konnotativ-ramziy) ma’nolar asosida tahlil qilish mumkin.

1. Tom ma’no: Ob’ektning real belgisi sifatida har ikki lingvomadaniyatda bu koloronimning eng keng tarqalgan vazifasi ob’ektning real, to‘q rangini ifodalashdir. Bu tamoyil onomastik tizimning barcha sathlarida uchraydi. Masalan, toponimiyada ob’ektning rangi (tuproq, suv, o‘simlik, tog‘ jinsi) tusidan kelib chiqqan nomlar: ingliz tilida *Blackwood* (“qora o‘rmon”), *Black Mountains* (“qora tog‘lar”), *Blackwater River* (“qora suvli daryo”), *Blackpool* (“qora hovuz”). O‘zbek tilida *Qoratog‘*, *Qorasuv*, *Qoratosh* kabi.

Antroponimiyada insonning tashqi ko‘rinishi (sochi, ko‘zining rangi) asosida yuzaga kelgan ism, laqab va familiyalar: ingliz tilida *Black*, *Blackman* (eng keng tarqalgan familiyalardan), o‘zbek tilida *Qoravoy*, *Qorabek*, *Qorako‘z* (shaxs ismlari va laqablari).

2. Xos ma’no: Ramziy-madaniy belgi sifatida *qora* koloronimining xos ma’nolari qiyosiy tahlilda ayniqsa chuqur madaniy-tafakkuriy tafovutlarni ochib beradi. Turkiy onomastik an’anada “qora” so‘zi “ko‘p sonli”, “katta”, “qudratli”, “ulug‘” kabi ma’nolarni ifodalash uchun keng qo‘llanilgan. Bu holat ayniqsa etnonimlarda yaqqol ko‘rinadi.

¹⁶ Bulet Gul. Monghol Kishi Adlari // Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Cilt 7. Sayı 1. Mart 2010. – S. 220.

¹⁷ Дрон И.В. Гидронимы гагаузов Молдавской ССР... // Советская тюркология. 1987. №2. – С. 56.

D.Yuldashev ta’kidlaganidek, *Qoraxitoy*, *Qaramang‘it*, *Qoraqo‘yli* kabi etnonimlardagi “qora” komponenti “ko‘p sonli, katta urug‘” ma’nosida kelgan. Xorazm shevalaridagi “*qara chibinday*” (“chumolidek ko‘p”) iborasi ham bu ma’noni tasdiqlaydi (Yuldashev D.T. Atoqli otlarning antropotsentrik tadqiqi. Filol. fan. dok. (DSc) dis... – Toshkent, 2021. – B. 129.). Bu semantik rivojlanish *qat*, *qal*, *qalin* (qalin) so‘zlari bilan umumiy o‘zakka ega ekani ham taxmin qilingan (Kormushin I.V. Leksiko-semanticheskoe razvitie kornya *qa v altayskix yazykax // Tyurkskaya leksikologiya i leksikografiya. – M.: Nauka, 1971. – S. 16-17.). Ingliz onomastikasida esa *black* koloronimining bunday “ko‘plik” yoki “ulug‘vorlik” ma’nosi deyarli uchramaydi. Masalan, *Blackmore* toponimi “qora botqoqlik” (*black moor*) yoki “qora tepalik” (*black more*) degan ma’noni anglatadi, undagi *more* komponenti alohida leksema bo‘lib, *black* so‘zining ma’nosiga daxl qilmaydi.

Qadimgi turkiy tilda “qara” so‘zi “oddiy, omma, tobe xalq” ma’nolarini ham anglatgan, bu Bilga Xoqon bitiklarida ham uchraydi: *qara* – *ordinary, common; common people* (Talat Tekin. Grammar of Orkhon Turkish... <http://sozumuz.blogspot.com>). Bu ma’no o‘zbek tilidagi *yilqi qara* (“umumiy, sanoqsiz yilqi”), *birov-qara* (“begona odamlar, omma”) kabi birikmalarda saqlanib qolgan. Ingliz onomastikasida esa *black* so‘zi bunday ijtimoiy-tabaqaviy ma’noni ifodalamaydi. *Blackman* familiyasi “qora sochli odam” degan ma’noni bildiradi, “oddiy xalq vakili” degan ma’noni emas.

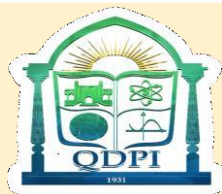
Bu koloronimning “oddiy, arziyas” va “hosildor” ramzi (*qora tuproq* misolida) ma’nosi ikki tizim o‘rtasida qiziqarli semantik tafovut kuzatiladi. Ingliz tilidagi *Blackgang* (“qora o‘tloq”) kabi toponimlarda *black* koloronimi tuproqning tom rangi va hosildorligiga (denotativ ma’no) ishora qiladi. O‘zbek mumtoz adabiyotida esa *qaro tuproq* birikmasi ko‘pincha “oddiy, arziyas, xokisor tuproq” degan ramziy (konnotativ) ma’noda keladi (Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4-jild. – Toshkent: Fan, 1985. – B. 34.). Ya’ni, ingliz tafakkurida u moddiy boylik (hosildorlik) ramzi bo‘lsa, o‘zbek tafakkurida ko‘proq falsafiy (xokisorlik) ramzi sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Demak, *qora/black* koloronimining onomastik tizimdagi o‘rnini qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda tom ma’no asosida nom yasash umumiy tamoyil bo‘lsa-da, uning xos (ramziy) ma’nolari – “ko‘plik”, “ulug‘vorlik”, “oddiy xalq” kabi semalar – asosan turkiy-o‘zbek onomastik an’anasiga xos bo‘lib, chuqur tarixiy-madaniy ildizlarga egadir. “Ko‘k/Yashil” (*Green*) koloronimining o‘zbek va ingliz onomastik tizimlaridagi o‘rni. *Ko‘k/yashil (green)* koloronimi ham o‘zbek, ham ingliz onomastik tizimida eng faol va ko‘p ma’noli komponentlardan biri hisoblanadi. Uning nom yasashdagi ishtirokini tom (denotativ) va bir necha turdagi xos (konnotativ-ramziy) ma’nolar asosida tahlil qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bukharova G.Kh. Symbolism of the zoonym буре (wolf) in the bashkir linguoculture // Международный научно-исследовательский журнал. – №12 (66). – 2017.

2. Coates R. A New Explanation of the Name of London Volume 96, Issue 2 November 1998. – Pp.203-229.
3. Flanagan D. A Summary Guide to the more common lyattested Ecclesiastical Elements in Place-names // Bulletin of the Ulster Place-name Society. – Belfast: UPNS, 1981-1982. - Ser. 2 Vol. 4. – Pp.69-75.
4. Gelling M. The Word church in English Place-names // Bulletin of the Council for British Archaeology Churches committee. – Dec, 1981. Vol. 15. – Pp.4-9.
5. Leighly J. Town names of colonial New England in the West. // published by: Taylor & Francis Ltd., Association of American Geographers. vol.68, no.2. – Pp.233-248, 1978. Stable URL: <http://www.jstore.org/stable/2562216> (accessed: 26.11.2014)
6. Nicolaisen W.F.H. Place-name legends: An onomastic mythology // Folklore. 1976. Vol. 87/2. – Pp.146–159.
7. Smith C. The survival of British toponymy. // Nomina, Journal of the English Place-name Society, 1980. – Pp.27–41.
8. Watts V. Medieval fisheries in the Wear, Tyne and Tweed: the place-name evidence // Nomina, 1983. Vol. 7. – Pp.35–45.

“YOMG'IR” KONSEPTINING INGLIZ TILIDAGI LEKSIK -SEMANTIK TIZIMI VA UNING XILMA-XILLIGI

Ashurova Nodiraxon Rafiqovna,
*“University of economics and pedagogy”
NOTM “Xorijiy tillar” kafedrası dotsenti.*

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ingliz tilidagi “ob-havo” konseptosferasining muhim tarkibiy bo‘lagi sifatida “yomg‘ir” konseptini lingvokulturologik va kognitiv tahlil asosida o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada “yomg‘ir” konseptining turli nomlanish shakllari, ularning semantik xususiyatlari hamda lingvokulturologik jihatlari keng yoritilgan. Shu maqsadda ingliz tilidagi “yomg‘ir” konseptini ifodalovchi leksik birliklar yig‘ilib, ularning semantik tuzilishi komponent tahlili metodidan foydalanilgan holda tizimlashtiriladi. Tahlil natijasida mazkur konseptning ingliz tilidagi ko‘p qirraliligi, shuningdek, uning madaniy va ijtimoiy konnotatsiyalari aniqlanadi. Tadqiqot konseptning nazariy mohiyatini ochib berishga qaratilgan bo‘lib, unda konsept milliy ong va madaniyatda qadriyatlar, tarixiy xotira hamda ijtimoiy tajribaning umumlashgan ifodasi sifatida namoyon bo‘lishi qayd etiladi. Konseptual birliklar inson tafakkuri va ongida til vositalari orqali shakllanib, faqatgina lingvistik emas, balki mental, kognitiv va hissiy mazmunlarda ham mavjud bo‘lishi ta’kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, “yomg‘ir” konsepti nafaqat tabiiy hodisa sifatida, balki ingliz milliy madaniyatidagi ramziy va assotsiativ mazmunlarning tashuvchisi sifatida ham o‘rganiladi. Mazkur ishdan olingan natijalar konseptning lingvokulturologik tadqiqiga oid nazariy yondashuvlarni boyitishga, shuningdek, ingliz va o‘zbek tillari doirasida tabiat hodisalari konseptual tahliliga doir qiyosiy tadqiqotlarga asos bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: konsept, yomg‘ir, til manzarasi, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, ingliz lingvokulturası, komponent tahlili, konseptosfera.

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению концепта «дождь» как важной составляющей концептосферы «погода» в английском языке на основе лингвокультурологического и когнитивного анализа. В статье подробно рассматриваются различные номинации концепта «дождь», их семантические особенности, а также лингвокультурологические аспекты. С этой целью собраны лексические единицы, выражающие концепт «дождь» в английском языке, и их семантическая структура систематизируется с использованием метода компонентного

анализа. В результате выявляется многогранность данного концепта в английском языке, а также его культурные и социальные коннотации. Исследование направлено на раскрытие теоретической сущности концепта, при этом отмечается, что концепт проявляется в национальном сознании и культуре как обобщённое выражение ценностей, исторической памяти и социального опыта. Концептуальные единицы формируются в человеческом мышлении и сознании посредством языковых средств и существуют не только в лингвистическом, но и в ментальном, когнитивном и эмоциональном измерениях. С этой точки зрения, концепт «дождь» изучается не только как природное явление, но и как носитель символических и ассоциативных значений в английской национальной культуре. Полученные результаты могут способствовать обогащению теоретических подходов к лингвокультурологическому исследованию концептов, а также послужить основой для сравнительных исследований концептуального анализа природных явлений в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: концепт, дождь, языковая картина мира, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, английская лингвокультура, компонентный анализ, концептосфера.

Annotation: This study is devoted to the investigation of the concept “rain” as an important component of the “weather” conceptosphere in the English language, based on linguoculturological and cognitive analysis. The article provides a detailed examination of the various forms of nomination of the concept “rain”, their semantic features, as well as their linguoculturological aspects. For this purpose, lexical units representing the concept “rain” in English are collected, and their semantic structure is systematized using the method of componential analysis. The analysis reveals the multidimensional nature of this concept in English, along with its cultural and social connotations. The research is aimed at uncovering the theoretical essence of the concept, emphasizing that the concept manifests itself in national consciousness and culture as a generalized expression of values, historical memory, and social experience. Conceptual units are formed in human thought and consciousness through linguistic means, existing not only in linguistic, but also in mental, cognitive, and emotional dimensions. From this perspective, the concept “rain” is studied not only as a natural phenomenon, but also as a bearer of symbolic and associative meanings within English national culture. The results of this work can contribute to enriching theoretical approaches to the linguoculturological study of concepts, as well as serve as a basis for comparative research on the conceptual analysis of natural phenomena within English and Uzbek languages.

Keywords: concept, rain, linguistic worldview, linguoculturology, cognitive linguistics, English linguoculture, componential analysis, conceptosphere.

Introduction (Kirish)

Milliy madaniyat inson tafakkuri va ongida konseptual birliklar shaklida aks etadi. Bu g‘oya zamirida konseptlar - insonning kognitiv faoliyati natijasida shakllanuvchi va milliy ongda madaniy qadriyatlar, tarixiy xotira hamda ijtimoiy tajribaning umumlashgan ifodasi sifatida namoyon bo‘ladigan mantiqiy birliklar ekanligi yotadi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, konsept nafaqat til birliklarida, balki u orqali ifodalanadigan mental va hissiy mazmunlarda ham mavjud bo‘ladi.

Konseptual yondashuvning yirik vakili Yu.S. Stepanov konseptni inson ongidagi madaniyatning yig‘indisi sifatida talqin etadi. Unga ko‘ra, madaniyat inson tafakkuriga aynan konseptlar vositasida kirib keladi, ya’ni konseptlar- bu til orqali shakllangan, lekin o‘z mazmunida tasavvurlar, tushunchalar, bilimlar, assotsiatsiyalar va hissiy kechinmalarni mujassamlashtirgan murakkab semantik tuzilmalardir [1,40-41].

Bu nuqtai nazarni davom ettirgan A.P. Babushkin konseptlarni "insonning konseptual tizimidagi asosiy birliklar" deb ta’riflaydi va ularni bilimlar, tajriba va emotsional baholashlar bilan chambarchas bog‘liq deb hisoblaydi. Uning fikricha, har bir konsept ko‘p qatlamli tuzilishga ega bo‘lib, unda nom, mazmun va tasavvur elementlari mavjud [2].

Shuningdek, N.D. Arutyunova konseptni madaniy va ijtimoiy tajriba mahsuli sifatida ko‘radi. Unga ko‘ra, konseptlar orqali insonlar nafaqat dunyoni idrok etadi, balki uni tushunadi, talqin qiladi va o‘zaro muloqotda mazmun almashinadi. Shu tariqa, konseptlar inson tafakkurining kognitiv strukturasi bo‘lib, ular til orqali ongda tuziladi va madaniyatning ko‘rinishiga aylanadi.

Konseptlar milliy tafakkurning refleksiya nuqtasi bo‘lib, ular orqaligina til egasining olam haqidagi tasavvuri, qadriyatlar tizimi, emotsional va ma’naviy holati o‘rganiladi. Bu esa konseptual tahlilni lingvokulturologik tadqiqotlarning markaziy yo‘nalishiga aylantiradi. Shu jihatdan, konseptlar – bu til va madaniyat o‘zaro bog‘langan maydonining asosiy vositalaridan biridir.

Ko‘pchilik tadqiqotchilar til tizimini konseptlarni ifodalashda asosiy vosita sifatida ko‘radilar. Bu nuqtai nazar, xususan, konseptning tilda eng ko‘p va to‘laqonli ifodasi so‘z orqali amalga oshishini ta’kidlaydi. A. Vebitskaya ushbu masalaga doir fikr bildirar ekan, inson tafakkuriga kirib borishda tilning o‘rnini alohida ajratib ko‘rsatadi: uning ta’kidlashicha, hozirgacha fikrni ifodalashda til vositasidan boshqa biror samarali usul mavjud emas [3,293].

Mazkur yondashuvni qo‘llab-quvvatlagan olimlardan biri N.N. Boldyrev ham konseptual bilimlarning ifodalanish shakllarini til birliklari orqali amalga oshishini qayd etadi. Unga ko‘ra, turli ko‘rinishdagi konseptual ma’lumotlar tilda so‘z, so‘z birikmasi, gap yoki matn darajasida namoyon bo‘ladi [4,26].

Demak, konseptlar inson tafakkuridagi murakkab kognitiv birliklar sifatida aynan til vositalarida – ya’ni so‘z va undan yirikroq birliklar orqali — kodlanadi va shu tarzda o‘z mazmunini ochib beradi. Til konseptni nafaqat nomlaydi, balki uning mazmuniy, assotsiativ va madaniy qatlamlarini ham ochib berish imkonini yaratadi. Shu bois, konsept tilda til

birliklari orqali verbal ifoda topadi va shu asosda madaniy-ma'naviy ma'lumot tashuvchiga aylanadi.

Methods (Metodologiya)

Mazkur tadqiqot zamonaviy lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlar asosida olib borildi. Unda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Komponent tahlili: ingliz tilidagi “yomg‘ir” konseptini ifodalovchi leksik birliklar yig‘ilib, ularning semantik tuzilishi tizimlashtirildi.
- Semantik tahlil: konseptning turli nomlanish shakllari, ularning mazmuniy xususiyatlari va konnotativ jihatlari chuqur o‘rganildi.
- Lingvokulturologik yondashuv: “yomg‘ir” konseptining ingliz milliy ongida va madaniyatida tutgan o‘rni, ramziy hamda assotsiativ mazmunlari tahlil qilindi.
- Qiyosiy yondashuv: olingan natijalar ingliz va o‘zbek tillarida tabiat hodisalari konseptual tahliliga oid qiyosiy tadqiqotlarga asos bo‘ladigan ilmiy dalillar sifatida ko‘rib chiqildi.

Results (Natijalar)

Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi “yomg‘ir” konseptining konseptosferadagi o‘rni va mazmuniy xususiyatlarini atroflicha yoritib berdi.

1. Komponent tahlili asosida yig‘ilgan leksik birliklar tahlili shuni ko‘rsatdiki, mazkur konsept ingliz tilida ko‘p qirralilik kasb etadi;
2. Turli semantik guruhlariga ajraladi. Bu guruhlar “yomg‘ir”ning intensivligi, davomiyligi, shakli hamda inson hayotiga ta’siri bilan bog‘liq holda tizimlashtirildi.
3. Shuningdek, tadqiqot natijasida “yomg‘ir” konsepti ingliz lingvomadaniyatida faqat tabiiy hodisa sifatida emas, balki ramziy va assotsiativ mazmunlarning tashuvchisi sifatida ham namoyon bo‘lishi aniqlandi. Bu jarayonda konsept qadriyatlar, tarixiy xotira va ijtimoiy tajribani mujassamlashtiruvchi universal madaniy birlik sifatida shakllanadi.
4. Olingan natijalar ingliz tilidagi konseptual birliklarning nafaqat lingvistik, balki kognitiv, mental va hissiy mazmunlarda ham mavjudligini isbotlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot ingliz va o‘zbek tillari doirasida tabiat hodisalariga oid konseptual tahlilni qiyosiy o‘rganishga zamin yaratadi.

Ma’lum bir til jamoasi uchun alohida ahamiyat kasb etuvchi konseptlar, odatda, til tizimida ko‘plab leksik birliklar orqali ifodalanadi. Bu holat konseptlarning ko‘p qirraliligi, ularning semantik nozik jihatlari va konnotativ qatlamlarini ochib berishga xizmat qiladi. Tilshunoslikda bu kabi holatlar til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beruvchi muhim dalil sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, ma’lum bir tabiiy hodisa yoki ijtimoiy hodisa biror xalq madaniyati doirasida markaziy o‘rin tutsa, bu hodisaning tilda aks etish shakllari ham shunchalik boy va xilma-xil bo‘ladi.

Bunga keng miqyosda tilshunoslik adabiyotlarida misol tariqasida keltiriladigan eng mashhur holatlardan biri — Shimoliy va Arktika xalqlari tilidagi "qor" konseptining leksik jihatdan boy ifodalanishidir. Tadqiqotlarga ko‘ra, bu tillarda qorning turli fizik holati, tashqi

ko‘rinishi, harorat bilan bog‘liq xususiyatlari, hamda uning tabiiy sharoitlar bilan o‘zaro munosabatini ifodalovchi 40 dan ortiq maxsus atamalar mavjud.

Ushbu holat ilk bor mashhur etnograf va tilshunos F. Boas tomonidan til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish doirasida aniqlangan. Boasning kuzatishlari shuni ko‘rsatadiki, til birliklarining xilma-xilligi faqat grammatik tizim bilan emas, balki jamoaning hayot tarzi, yashash muhiti va madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liqdir. Bu fikrni davom ettirgan Z.D. Popova va I.A. Sternin o‘z izohlarida qor konseptiga oid atamalar har bir qor holatini aniq va aniqlik bilan ifodalashga xizmat qilishini ta’kidlaydilar. Ularning ta’rifiga ko‘ra, masalan: yog‘ayotgan qor, eriyotgan qor, muzlab qolgan qor, shamol ta’sirida yog‘ayotgan qor, tezda eriydigan qor, yoki muz qatlami ustiga tushayotgan yumshoq qor kabi holatlarning har biri alohida leksik birlik orqali nomlanadi [5,54].

Bu kabi leksik boyliklar konseptual tizimda asosiy o‘rin egallagan hodisalar til orqali qanday darajada chuqur va aniq kodlanishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shu sababli, tilshunoslikda konseptlarni leksik tizimdagi ifodalanish ko‘lami ularning madaniy ahamiyatini aniqlashda muhim mezonlardan biri sifatida qaraladi.

Discussion (Muhokama)

Konseptlarning til tizimidagi ifodalanish ko‘lami, odatda, ularning ma’lum madaniyat doirasidagi ahamiyat darajasi bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. Yuqorida tahlil qilinganidek, Shimoliy xalqlarda qor konsepti muhim ekokulturning bir bo‘lagi sifatida yuzlab holatlarda til birliklarida ifoda topadi. Bu holat qor hodisasining hayot tarzi, kundalik faoliyat va dunyoqarashdagi markaziy o‘rnini ko‘rsatadi.

Xuddi shunday yondashuvni o‘zbek tilidagi “yomg‘ir” konsepti misolida ham ko‘rish mumkin. Dehqonchilikka asoslangan turmush tarzi, suv resurslarining cheklanganligi va yomg‘irning hayotiy zaruriyati o‘zbek xalqining tafakkurida yomg‘irga nisbatan alohida ijobiy munosabat shakllanishiga olib kelgan. Bu esa til tizimida mazkur tabiiy hodisaning murakkab semantik qamrovda aks etishiga sabab bo‘lgan.

O‘zbek tilida yomg‘irning turli holatlari va xususiyatlarini ifodalovchi bir qator leksik birliklar mavjud: – mayda yomg‘ir, shivalab yog‘ayotgan yomg‘ir, jomak, mushtdek yomg‘ir, do‘l (qattiqligi bilan ajralib turuvchi), – tinimsiz yomg‘ir, bir maromda yog‘adigan yomg‘ir, – baraka yomg‘iri, rahmat yomg‘iri (madaniy-konnotativ jihatdan ijobiy baholovchi birliklar).

Bu birliklar nafaqat fizik xususiyatlarni (intensivligi, shakli, davomiyligi), balki madaniy va emotsional bahoni ham o‘zida mujassam etgan. Masalan, "rahmat yomg‘iri" iborasi orqali yomg‘ir ilohiy ne‘mat, hayotbaxsh hodisa sifatida talqin qilinadi. Bu esa o‘zbek xalqining diniy-estetik dunyoqarashi va agrar hayot tarzi bilan bog‘liq konseptual kodlash natijasidir.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, qor va yomg‘ir konseptlari har ikkala til tizimida ham ko‘p qirrali semantik maydonni tashkil etadi, biroq ular ifodalanuvchi asosiy konseptual mezonlar farq qiladi:

- Qor konsepti Shimoliy xalqlar tilida ko‘proq fizik xususiyat va muhit sharoitlariga asoslangan holatda, funksional differensiallik bilan tavsiflanadi.
- Yomg‘ir konsepti esa o‘zbek tilida nafaqat meteorologik holat sifatida, balki madaniy va emotsional qiymatga ega hodisa sifatida ifodalanadi.

Bu holat til orqali konseptlar qanday tarzda shakllanishi va aks ettirilishi til jamoasining dunyoni idrok etish uslubi, hayot tarzi, madaniy qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog‘liqligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Til va tafakkur munosabatini o‘rganishda asosiy nazariy yondashuvlardan biri — **lingvistik nisbiylik nazariyasi** bo‘lib, u B. Uorf va E. Sepir nomlari bilan bevosita bog‘liqdir. Mazkur nazariyaga ko‘ra, til insonning nafaqat borliqni qabul qilishiga, balki uni anglash va talqin etish jarayoniga ham sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Til faqat aloqa vositasi bo‘lishdan tashqari, u inson dunyoqarashini shakllantiruvchi va ma’lum kognitiv doirani belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Bu nuqtai nazardan qaralganda, har bir til o‘ziga xos lingvistik manzarani vujudga keltiradi. Ya’ni, til orqali shakllangan borliq tasviri inson tafakkurida bevosita reallik emas, balki subyektiv kognitiv kategoriyalar va konseptual tuzilmalar orqali in’ikos topadi. Shuning uchun reallik tilda emas, balki til egasining idroki va tushuncha tizimi orqali aks ettiriladi. Bu holat tilni inson madaniy ongining asosiy ifoda vositalaridan biriga aylantiradi.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda keng qo‘llanilayotgan "til — madaniyat oynasi" degan metafora aynan shu holatning ifodasi sifatida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv S.G. Ter-Minasova tomonidan ham rivojlantirilgan bo‘lib, u har bir xalq haqiqatni idrok etish, uni kontseptual darajada shakllantirish va tilda ifodalash bosqichlarini o‘ziga xos tarzda amalga oshirishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, har bir til jamoasi dunyoni o‘z milliy va madaniy tajribasi asosida talqin qiladi, bu esa turli tillarda vujudga keladigan lingvistik manzaralarning sezilarli tafovutlar bilan ajralib turishiga olib keladi [6].

Shunday qilib, tilning borliqni ifodalashdagi roli faqatgina nominativ vazifa bilan chegaralanmaydi. U madaniyatni aks ettiruvchi, konseptual bilimlarni shakllantiruvchi va jamiyat a’zolarining dunyoqarashini yo‘naltiruvchi kuchli kognitiv vosita sifatida qaraladi. Bu esa konseptual tahlil va lingvokulturologik yondashuvlarni tilshunoslikning zamonaviy paradigmasida muhim o‘rin egallashiga zamin yaratadi.

Ingliz tilining lingvistik manzarasida ob-havo hodisalari, xususan, **yomg‘ir konsepti** alohida semantik yuk va funksional ahamiyatga ega birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Bu hodisaning til tizimida keng ifodalanishi ingliz tilidagi yomg‘irning turli shakllarini nomlovchi leksik va frazeologik vositalarning rang-barangligi bilan asoslanadi. Ya’ni, **“rain”** konsepti ingliz tilida ko‘plab sinonimik, ekspressiv va stilistik jihatdan farqlanuvchi birliklar orqali kodlangan bo‘lib, bu holat uning ingliz madaniyatidagi o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatadi.

Shu sababli, ingliz tilida yomg‘ir hodisasining semantik va konseptual ifodalanish jarayonini lingvokulturologik nuqtai nazardan o‘rganish masalasi dolzarb ilmiy

yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur maqola ham aynan shu masalaga bag‘ishlanib, **“rain” konseptining ingliz lingvokulturasida qanday til birliklari orqali obyektivlashuvi**, ya’ni til va madaniyatdagi aks sadosini tahlil qilishga qaratilgan izchil tadqiqotlar silsilasining davomi sifatida taqdim etilmoqda[7.8]

Ingliz tilidagi leksik birliklarni tahlil qilishdan oldin, ingliz xalqi madaniyati va dunyoqarashida ob-havo, xususan, yomg‘ir kabi tabiiy hodisalarning tutgan o‘rnini qisqacha yoritish maqsadga muvofiqdir. Chunki til tizimidagi mazkur hodisaning aks etishi bevosita uning madaniy va ijtimoiy kontekstdagi ahamiyati bilan bog‘liqdir. Umumiy madaniy stereotiplarga ko‘ra, Buyuk Britaniya, ayniqsa Angliya, yomg‘irli va tumanli iqlimi bilan ajralib turuvchi mamlakat sifatida talqin qilinadi. Bunday tasavvur xalqning milliy ongida va madaniy identitetida chuqur ildiz otgan.

V.A. Levashovning ta’kidlashicha, ingliz xalqi o‘z mamlakatidagi iqlim sharoitiga o‘ziga xos munosabat bildiradi. Ularning mazkur holatga bo‘lgan yondashuvi ko‘pincha kinoyaviy va hazilomuz tusda ifodalanadi. Jumladan, inglizlar iqlim mavjud emas, balki faqat ob-havo hodisalari mavjud, degan fikrni ilgari surishadi. Ular kunlik ob-havoni ham “ertalabgi yomg‘ir”, “tushlik paytidagi yomg‘ir” va “kechqurungi yomg‘ir” kabi qismlarga ajratib tasniflaydilar [9]. Bu esa yomg‘irning ularning ijtimoiy ongida qanday darajada kundalik va ajralmas hodisa sifatida qaralishini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, ob-havo ingliz xalqining madaniy ongida oddiy tabiiy hodisadan tashqari, **milliy obraz va identitetni shakllantiruvchi konseptual omil** sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayonda yomg‘ir nafaqat iqlimiy xususiyat, balki inglizcha nutq, hazil, madaniy qadriyatlar va hatto xalqning turmush tarzida chuqur ildiz otgan ma’naviy belgiga aylanadi. Shu bois, til tizimidagi “rain” konsepti tahlili bu madaniy asoslarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur.

Ingliz xalqining yomg‘irga nisbatan shakllangan o‘ziga xos madaniy munosabati nafaqat til tizimida, balki adabiyot, folklor, san’at va kundalik ijtimoiy diskursda ham yaqqol ifodasini topadi. Ingliz adabiyotida yomg‘ir ko‘plab metaforik, simvolik va emotsional konnotatsiyalar bilan tavsiflanadi. Masalan, Jeyn Ostin, Charlz Dikkens yoki Tomas Xardi kabi adiblar asarlarida yomg‘ir manzara yaratuvchi, ruhiy holatni aks ettiruvchi yoki syujetga dinamizm kirituvchi vosita sifatida qo‘llaniladi.

Xususan, Charlz Dikkensning ko‘plab asarlarida yomg‘ir London manzarasining ajralmas qismi bo‘lib, u orqali ijtimoiy tengsizlik, yolg‘izlik yoki dramatik muhit ifodalanadi. Tomas Xardining naturalistik uslubidagi asarlarida esa yomg‘ir — inson taqdiriga ta’sir etuvchi kuch sifatida qaraladi, ya’ni u shunchaki meteorologik hodisa emas, balki timsollar tizimining faol elementi hisoblanadi.

Bundan tashqari, ingliz hazilkashlik madaniyatida (British humour) yomg‘ir mavzusi muhim rol o‘ynaydi. Bu yerda yomg‘ir nafaqat ob-havo, balki milliy xarakterning bir ko‘zgusi sifatida kinoyali shaklda tilga olinadi. Masalan, inglizlar yomg‘ir haqida tez-tez quyidagi kabi hazilomuz iboralarni ishlatishadi: *"Nice weather... for ducks!"* (Ya’ni: "Ajoyib

ob-havo... faqat o‘rdaklar uchun!") yoki *"If you don't like the weather in Britain, just wait five minutes!"* ("Agar ob-havo yoqmasa, besh daqiqa kut — o‘zgaradi!"). Bu kabi iboralar orqali ob-havoga nisbatan iroqli, o‘ziga xos sabr-toqat va befarqlik bilan qaraydigan inglizcha mentalitet ifoda topadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, yomg‘ir ingliz ommaviy madaniyatida ham (reklama, kino, musiqiy videolar) estetik vosita sifatida keng qo‘llaniladi. Mashhur musiqiy asarlarda, masalan, *The Beatles*‘ning *"Rain"* qo‘shig‘i yoki Adele‘ning *"Set Fire to the Rain"* kompozitsiyasi orqali yomg‘ir kuchli emotsional va psixologik holatlarni ifodalovchi obrazga aylanadi.

Shunday qilib, ingliz tilida yomg‘ir konsepti faqatgina leksik birliklar tizimida emas, balki keng madaniy kontekstda — adabiyot, hazil, musiqa, san‘at va kundalik muloqotda ham faol konseptual maydon sifatida shakllanadi. Bu esa ushbu fenomenni lingvokulturologik nuqtai nazardan o‘rganish zaruratini yanada oshiradi va "rain" konseptining inglizcha til manzarasidagi o‘ziga xos o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Ingliz jamiyatida ob-havo mavzusining ijtimoiy hayotdagi o‘rni alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bu hodisa oddiy tabiiy holatdan ko‘ra kengroq madaniy-kognitiv kontekstga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Jumladan, ob-havo haqidagi suhbatlar inglizlar orasida kundalik muloqotning deyarli muqarrar va muhim boshlang‘ich bosqichi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotchi Keyt Foks (K. Fox) o‘zining ingliz milliy xatti-harakat qoidalariga bag‘ishlangan asarida inglizlar orasidagi ijtimoiy muloqot ko‘pincha ob-havoni muhokama qilish orqali boshlanishini alohida ta’kidlaydi [10].

Birinchi navbatda, "rain" so‘zining lug‘aviy mazmunini aniqlash maqsadida yetakchi ingliz til lug‘atlaridan foydalaniladi. Masalan, *Longman Dictionary of Contemporary English* manbaasida "rain" ot shaklida "osmondagi bulutlardan mayda tomchilar shaklida tushadigan suv" sifatida ta’riflanadi. *Oxford Advanced Learner’s Dictionary* esa bu so‘zni "osmondan alohida tomchilar ko‘rinishida yog‘adigan suv" tarzida izohlaydi. Har ikkala lug‘aviy manbada ham "rain" so‘zi meteorologik hodisa sifatida osmondan suv tomchilari ko‘rinishida yog‘adigan tabiiy jarayon tarzida tavsiflanadi. Bu esa konseptning asosiy fizik-obyektiv xususiyatlariga e’tibor qaratilganini ko‘rsatadi va uning semantik yadrosini tashkil etuvchi belgilarni aniqlashga xizmat qiladi.

Endi esa yomg‘irning xususiyatlariga murojaat qilamiz. Shartli ravishda yomg‘ir yog‘inini bildiruvchi til birliklarini ikki katta toifaga ajratish mumkin: kuchli yomg‘ir va yengil (zaif) yomg‘ir. Quyidagi otlar kuchli yomg‘irni ifodalash uchun ishlatiladi (qarang: 1-jadval).

Qalin harflar bilan ajratilgan differensial belgilari ushbu leksik-semantik paradigmaga kiruvchi birliklarning bir-biridan va **rain** leksemasidan farqlarini ko‘rsatadi. Qavs ichida lug‘atlarning abbreviaturalari keltirilgan bo‘lib, ular adabiyotlar ro‘yxatida to‘liq yozilgan [11]. Kvadrat qavslar ichida esa lug‘atlarda berilgan sinonimlar ko‘rsatilgan.

Kuchli yomg‘irning nomlanishi

1-jadval

Yomg‘irning nomlanishi	Ta’riflash
Rainstorm	a heavy fall of rain (OALD) – kuchli yog‘in (kuchli yomg‘ir yog‘ishi), a sudden heavy fall of rain [= downpour] (LDCE) – kutilmaganda kuchli yomg‘ir yog‘ishi (shiddatli quyilish), a weather condition with strong wind and heavy rain (COD) – kuchli shamol va kuchli yomg‘ir bilan kechadigan ob-havo sharoiti, a storm with a lot of rain (MEDAL) – ko‘p miqdorda yomg‘ir yog‘adigan bo‘ron (yoki dovul)
shower	a short period of rain or snow (OALD) – qisqa muddatli yomg‘ir yoki qor yog‘ishi
downpour	a heavy fall of rain that often starts suddenly (OALD) – ko‘pincha to‘satdan boshlanadigan kuchli yomg‘ir yog‘ishi a lot of rain that falls in a short time (LDCE) – qisqa vaqt ichida yog‘adigan juda ko‘p yomg‘ir a large amount of rain that falls quickly (MEDAL) – tezda yog‘ib tushadigan katta miqdordagi yomg‘ir
cloudburst	a sudden short rain storm (LDCE) – to‘satdan boshlanib tezda tugaydigan qisqa davomli yomg‘irli bo‘ron a short period in which a lot of rain falls (MEDAL) – qisqa vaqt ichida juda ko‘p yomg‘ir yog‘ishi
deluge	a sudden very heavy fall of rain (OALD) – to‘satdan yog‘ib tushadigan juda kuchli yomg‘ir a large flood, or period when there is a lot of rain (LDCE) – katta suv toshqini yoki uzoq davom etadigan kuchli yomg‘irli davr a sudden, large amount of rain, or a flood (COD) – to‘satdan yog‘adigan katta miqdordagi yomg‘ir yoki suv toshqini

Endi esa **yomg‘irni** bildiruvchi ushbu atamalar ishlatiladigan **kontekst** misollarini keltiramiz:

1. Biz yomg‘irli dovuldan kichik bir kulbada pana oldik (OALD).
*(We sheltered from the **rainstorm** in a little hut.)*

2. Biz kuchli yomg‘ir ostida qolib ketdik (OALD).

(We were caught in a **heavy shower**.)

3. So ‘nggi olti soat ichida yomg‘ir to‘xtovsiz va shiddatli yog‘di (British National Corpus, keyingi o‘rinlarda — BNC [13]).

(For the past six hours the **downpour** had been continuous and **torrential**.)

Yomg‘ir shiddat bilan yog‘di; bu to‘liq osmon yorilishi bo‘ldi — shahar uzra momaqaldiroq gumburlab, chaqmoqlar chaqnardi (BNC). It had poured with rain; a total **cloudburst**, thunder cracking and grumbling in the skies above the city (BNC).

Tez orada u to‘xtovsiz toshqinga aylandi, xuddi osmondan ustlariga cheksiz qora siyoh solingan chelaklar to‘kilib tushayotgandek edi (BNC). Soon it had become a continuous **deluge** as if countless buckets of black ink were being emptied from the sky above them (BNC) [13].

Ingliz til manzarasida zaif yomg‘ir hodisasini ifodalashda atroflicha leksik birliklar mavjud bo‘lmasdan, asosan ikki ot – **drizzle** hamda uning dialektal shakli **mizzle** – qo‘llaniladi. Ushbu birliklar odatda “tumanli ob-havodan kuchliroq, biroq ‘shower’ darajasidan sustroq bo‘lgan mayda yomg‘ir” sifatida tavsiflanadi. Mazkur holat rus tilida **мелочный дождь, морозящий дождь, морось, изморось** kabi ekvivalentlar orqali, o‘zbek tilida esa **mayda yomg‘ir, yengil yomg‘ir** kabi iboralar bilan ifodalanadi. Ingliz tilida zaif yomg‘irni tavsiflashda qo‘llaniladigan eng ko‘p uchraydigan **sifatlar** qatoriga esa **light, drizzling, thin, soft, spitting, spotting, slight** hamda **moderate** kabi birliklar kiradi.

Endi esa **zaif yomg‘irni ifodalovchi fe‘llarni** ko‘rib chiqamiz (qarang: 2-jadval).

Fe‘l	Ta‘rifi	O‘zbekcha ekvivalent
to patter	to make quick, light sounds as a surface is being hit several times; biror sirtga bir necha bor tegilganda tez va yengil tovushlar chiqarmoq	стучать, топотать; “Taqqillatmoq, dupurlatmoq.”
to spatter	to fall on a surface in drops, often noisily; “Sirtga tomchilar holida, ko‘pincha shovqin bilan tushmoq.”	брызгать, разбрызгивать; “Sepmoq, sachratmoq.”
to spit	(informal) when it is spitting, it is raining lightly; (Noformal) “spitting” bo‘lsa, bu — mayin, sekin yog‘ayotgan yomg‘ir.	моросить, плевать, брызгать; “Mayin yomg‘ir yog‘moq, tupurmoq, sachratmoq.”
to sprinkle	to rain gently; Yomg‘irning mayin yog‘ishi.	накрапывать, кропить; “Mayda yomg‘ir yog‘moq, sepmoq.”

Quyidagi misollar yordamida bu fe‘llar qanday kontekstda qo‘llanishi mumkinligini ko‘rib chiqamiz:

1. **Yomg‘ir oynaga sekin-asta shiqillab urilardi** (OALD). (*Rain pattered against the window.*)

2. **Tomda yomg‘irning shaloplaganini eshitdik** (OALD). (*We heard the rain spattering on the roof.*)

3. **Soyabon kerak emas — bu shunchaki mayda yomg‘ir** (LDCE). (*You don't need an umbrella – it's only spitting.*)

4. **Bu faqat sepkil yomg‘ir, hali ham tashqariga chiqsak bo‘ladi** (OALD). (*It's only sprinkling. We can still go out.*)

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidagi “yomg‘ir” konsepti nafaqat tabiiy hodisa sifatida, balki milliy madaniyat, qadriyatlar va ijtimoiy ongda muhim ramziy-ma’no yuklovchi birlik sifatida ham shakllangan. Olingan natijalardan quyidagi umumiy xulosalar chiqarildi:

1. “Yomg‘ir” konsepti ingliz tilida ko‘p qirrali semantik tuzilishga ega bo‘lib, u nafaqat fizik hodisa, balki hissiy, kognitiv va madaniy mazmunlarni ham o‘zida mujassam etadi.

2. Ingliz tilidagi frazeologik va paremiologik birliklar “yomg‘ir” konseptini ko‘proq salbiy konnotatsiyada aks ettirsa-da, ayrim hollarda u hayot, yangilanish va tozalanish ramzi sifatida ham talqin etiladi.

3. O‘zbek tilidagi konseptual birliklar bilan qiyosiy tahlil “yomg‘ir”ning har ikki milliy til manzarasida turlicha ijtimoiy-madaniy vazifalarni bajarishini ko‘rsatdi.

4. Tadqiqot natijalari konseptlarni lingvokulturologik va kognitiv asosda o‘rganish metodologiyasini boyitadi hamda kelgusida ingliz va o‘zbek tillari doirasida tabiat hodisalarining konseptual tahliliga oid qiyosiy izlanishlarga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shu tariqa, “yomg‘ir” konsepti ingliz tilidagi til manzarasining ajralmas bo‘lagi sifatida milliy tafakkur, madaniyat va tarixiy xotira bilan uzviy bog‘liq ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Stepanov Yu. S. *Konsept // Konstantalar: Rus madaniyati lug‘ati. Tadqiqot tajribasi.* – M.: “Rus madaniyati tillari” maktabi, 1997. – B. 40–76. – 824 b.

2. Babushkin A. P. "Vozmozhnye miry" v semanticheskoy prostranstve yazyka. Nauch. red. Z. D. Popova. Voronezh: Voronezhskiy gosudarstvennyy universitet, 2001. 86 p. Vejbitskaya A. *Semantik universallar va til tavsifi.* – M.: Rus madaniyati tillari, 1999. – 780 b.

3. Vejbitskaya A. *Semantik universallar va til tavsifi.* – M.: Rus madaniyati tillari, 1999. – 780 b.

4. Boldyrev N. N. *Konsept va so‘z ma‘nosi // Kognitiv lingvistikadagi metodologik muammolar: Ilmiy nashr.* – Voronej: Voronej davlat universiteti, 2001. – B. 25–45. – 182 b.

5. Popova Z. D. *Kognitiv lingvistikadan ocherklar.* – Voronej, 2001. – 189 b.

6. Ter-Minasova S. G. *Tillarning va madaniyatlarning urushi va tinchligi.* – M.: Slovo/Slovo, 2008. – 334 b.

7. Popova T. A. *Ingliz tilida “RAIN” (“yomg‘ir”) konseptining frazeologiya va paremiologiyadagi verbaalizatsiyasi // Tolyatti davlat universitetining Ilmiy vektori. 2016. № 4 (38) (nashrga tayyor).*

8. Popova T.A. *Ingliz lingvokulturasida “RAIN” (“yomg‘ir”) konseptining kognitiv xususiyatlari (leksik-semantik tahlil asosida) // Samara davlat universiteti axborotnomasi. Seriya: Tilshunoslik. 2016. № 3 (nashrga tayyor).*

9. Levashova V. *Britaniya bugun: hayot va institutlar.* – M.: Oliy maktab, 2007. – 240 b. Fox K. *Inglizlarni kuzatish: Ingliz xulq-atvorining yashirin qoidalari.* – Nicholas Brealey Publishing, 2008. – 424 bet.

10. Fox K. *Inglizlarni kuzatish: Ingliz xulq-atvorining yashirin qoidalari.* – Nicholas Brealey Publishing, 2008. – 424 bet.

11. Lyubimov M. P. *Cheshire mushugi bilan sayrlar: ingliz ruhi haqidagi xotira-esse.* – M.: B.S.G. Press, 2004. – 608 bet.

12. Vorkachev, S. G. (2004). *Kognitivnaya lingvokul'turologiya: Opyt sistemnogo opisaniya kontseptov.* Moskva: Izd-vo RUDN. Воркачѐв С. Г. Когнитивная лингвокультуроология: Опыт системного описания концептов. – М.: Изд-во РУДН, 2004. – 200 с.

13. <http://lincon.narod.ru/method.htm>

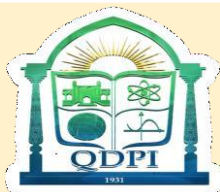
14. Lug‘atlar qisqartmalarining ro‘yxati:

OALD – Hornby, A. S. *Oxford Advanced Learner’s Dictionary.* – 7-nashr. – Oxford University Press, 2005. – 1920 bet.

LDF – *Larousse Dictionnaire de Français.* [Elektron manba]. – Murojaat manzili: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>

LDCE – Summers, D. *The Longman Dictionary of Contemporary English.* – 4-nashr. – Longman, 2007. – 1949 bet.

MEDAL – *The Macmillan English Dictionary for Advanced Learners.* – Macmillan Education, 2007. – 1854 bet.

ЭВОЛЮЦИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ В ТЕОРИИ ЯЗЫКА

Базаров Ойбек Одилович,

*и.о. профессора Кокандского государственного
университета, кандидат филологических наук*

Аннотация. В статье рассматривается эволюция теории языковых моделей в лингвистике XX–XXI веков. Показаны основные этапы формирования модельного подхода к языку, начиная с идей Ф. де Соссюра и Э. Сепира до концепций Н. Хомского и представителей современной когнитивной лингвистики. Особое внимание уделено изменению представлений о структуре языка, его моделированию на уровне синтаксиса, семантики и прагматики. Подчеркивается значимость теории языковых моделей для развития прикладной и компьютерной лингвистики.

Ключевые слова: языковая модель, структурная лингвистика, генеративная грамматика, когнитивная лингвистика, структура языка, синтаксис, семантика, модельный подход.

Abstract. The article analyzes the development of the theory of language models in linguistics of the 20th–21st centuries. It examines the main stages of the model-based approach, including structural, generative, and cognitive trends. The ideas of F. De Saussure, E. Sapir, N. Chomsky, and modern linguistic schools are analyzed, emphasizing the role of structure, semantics, and function in the modeling of language. The study highlights the theoretical and practical significance of the theory of language models in linguistics.

Keywords: Language model, structural linguistics, generative grammar, cognitive linguistics, language structure, semantics, syntax, modeling, linguistic theory

Annotatsiya. Maqolada XX–XXI asr tilshunosligida til modellari nazariyasining rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. Model yondashuvining shakllanish bosqichlari, ya’ni struktur, generativ va kognitiv yo‘nalishlarning rivoji ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. F. De Sossyur, E. Sapir, N. Xomski hamda zamonaviy tilshunoslik maktablari vakillarining g‘oyalari tahlil qilinib, til tizimining strukturasi, semantikasi va funksional jihatlarining modellashtirishdagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqotda til modellari nazariyasining nazariy va amaliy tilshunoslikdagi ahamiyati ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: til modeli, struktur tilshunoslik, generativ grammatika, kognitiv tilshunoslik, til tuzilishi, semantika, sintaksis, modellashtirish, lingvistik nazariya

ВВЕДЕНИЕ. Развитие теории языковых моделей занимает центральное, определяющее место в лингвистике XX–XXI веков, поскольку именно моделирование языка позволяет не только системно описывать его многоуровневую структуру, функционирование в речи и эволюцию во времени, но и раскрывать глубинные когнитивные механизмы, лежащие в основе человеческой способности к речевой деятельности, порождению и восприятию бесконечного количества высказываний. Модельный подход превратил лингвистику из преимущественно описательной дисциплины в объяснительную науку, способную формулировать проверяемые гипотезы о природе языка как уникального феномена человеческого сознания. Первые этапы формирования модельного подхода неразрывно связаны с трудами.

Фердинанда де Соссюра, который в своём «Курсе общей лингвистики» впервые предложил рассматривать язык как автономную систему взаимосвязанных знаков, функционирующую по внутренним законам, независимым от внешних факторов. Именно Соссюр ввёл фундаментальные лингвистические дихотомии: «язык — речь» (*langue — parole*), где язык предстаёт как абстрактная социальная система, а речь — как индивидуальная реализация; а также «синхрония — диахрония», разделив изучение языка в определённый момент времени и его историческое развитие. Эти противопоставления заложили основу всего последующего структурного анализа и позволили рассматривать язык как имманентную, саморегулирующуюся структуру [Соссюр, 1977, с. 89].

Дальнейшее развитие структурного анализа было осуществлено американскими лингвистами Эдвардом Сепиром и Леонардом Блумфилдом, работавшими в первой половине XX века. Э. Сепир подчёркивал неразрывную взаимосвязь языка и культуры, утверждая, что язык является не просто средством коммуникации, а основным инструментом формирования мировосприятия и культурной идентичности. Его гипотеза языковой относительности (впоследствии развитая совместно с Б. Л. Уорфом) показала, что структура языка определяет способы концептуализации реальности носителями. Сепир рассматривал язык как динамичную систему, тесно связанную с антропологическим и психологическим контекстом, что существенно расширило рамки чисто формального анализа. В свою очередь, Л. Блумфилд заложил основы дескриптивной лингвистики в рамках бихевиористской парадигмы, сосредоточив внимание на эмпирическом описании языковых фактов без обращения к семантике и ментальным процессам. Его подход, изложенный в фундаментальном труде «Язык» (1933), предлагал строгое распределительное описание единиц языка — фонем, морфем, синтаксем — и их комбинаций, что сделало возможным формализацию языковых структур и подготовило почву для последующих математических и вычислительных моделей [Будагов, 1982, с. 44]. Середина XX века ознаменовалась настоящей революцией в лингвистическом моделировании — появлением генеративной грамматики Ноама Хомского, которая стала

принципиальным прорывом в понимании природы языка. Хомский впервые предложил рассматривать язык не как конечный набор текстов или статическую систему, а как порождающую (генеративную) систему, способную из ограниченного набора базовых правил и элементов генерировать бесконечное множество грамматически правильных предложений. Введя понятия компетенции (competence) и перформативности (performance), а также различие глубинной и поверхностной структур, Хомский переориентировал лингвистику с описания наблюдаемых фактов на объяснение внутренних механизмов порождения речи. Его модель универсальной грамматики и врождённой языковой способности (Language Acquisition Device) радикально изменила представление о языке как биологически обусловленном когнитивном модуле, открыв путь к междисциплинарным исследованиям на стыке лингвистики, психологии, нейронауки и информатики. Генеративный подход не только объяснил креативность языка, но и заложил основы формального синтаксиса, став отправной точкой для всех последующих моделей — от функциональных и когнитивных до современных нейросетевых и больших языковых моделей XXI века. Эволюция теории языковых моделей от соссюрковского структурализма через дескриптивизм и генеративизм к современным гибридным подходам отражает общий путь лингвистики от статического описания к динамическому, предсказательному и когнитивно-объяснительному моделированию языка как фундаментального свойства человеческого разума.

МЕТОДЫ

В основе настоящего исследования лежит комплексный подход, включающий несколько взаимодополняющих методов, каждый из которых направлен на решение конкретных задач при изучении эволюции теории языковых моделей. Прежде всего, используется сравнительно-исторический метод, позволяющий проследить развитие модельного подхода в лингвистике в его исторической динамике — от ранних структурных моделей начала XX века (Соссюр, Пражская школа, американский дескриптивизм) через генеративную революцию середины века (Хомский и его последователи) к функциональным, семантическим и когнитивным моделям конца XX — начала XXI века. Этот метод даёт возможность не только хронологически выстроить этапы развития, но и выявить внутренние причинно-следственные связи, преемственность и разрывы между парадигмами, а также показать, как изменение представлений о природе языка отражало общие сдвиги в научной картине мира.

Структурный метод применяется для детального описания формальных отношений внутри языковой системы на каждом историческом этапе: от соссюровской концепции языка как системы дифференциальных признаков и оппозиций до хомскианских правил переписывания и трансформаций, а затем к сетевым и фреймовым структурам когнитивного периода. Благодаря этому методу удаётся продемонстрировать, как менялось понимание «структуры» — от статической системы

элементов к динамической иерархии правил и от формального синтаксиса к многоуровневым когнитивным конфигурациям. Семантико-функциональный анализ используется при рассмотрении моделей, в центре которых стоят смысловые и прагматические аспекты языка (функциональная грамматика С. Дика, системно-функциональная лингвистика М. Халлидея, российские функционально-семантические школы В. Б. Касевича, Б. Н. Головина и др.). Этот метод позволяет раскрыть, как в поздних моделях язык перестаёт быть автономной формальной системой и начинает рассматриваться как инструмент коммуникации, познания и социального взаимодействия, где синтаксис подчинён семантике и прагматике. Наконец, аналитический метод, включающий текстологический, концептуальный и герменевтический анализ первоисточников, применяется для глубокого изучения ключевых трудов, определивших развитие теории языковых моделей: «Курс общей лингвистики» Ф. де Соссюра, «Язык» Э. Сепира и Л. Блумфилда, «Синтаксические структуры» и «Аспекты теории синтаксиса» Н. Хомского, работы Л. Ельмслева, Р. Якобсона, Дж. Гринберга, а также современных российских исследователей — Ю. С. Степанова, В. З. Демьянкова, Л. А. Масловой, В. Б. Касевича, Б. Н. Головина и других. Этот метод обеспечивает точную интерпретацию оригинальных концепций, выявление их внутренних противоречий и потенциала для дальнейшего развития.

Совокупность указанных методов позволяет не только описать исторический путь теории языковых моделей, но и показать её внутреннюю логику, междисциплинарный характер и актуальность для современной лингвистики, когнитивной науки и искусственного интеллекта.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённое исследование позволило системно описать и проанализировать эволюцию теории языковых моделей как одну из центральных линий развития лингвистической мысли XX–XXI веков и выявить пять крупных, качественно различающихся этапов, каждый из которых внёс фундаментальный вклад в понимание природы языка. Первый, структурный этап (примерно 1910–1950-е годы) окончательно закрепил представление о языке как о системной, имманентной структуре, в которой значение и функция каждого элемента определяются не его изолированными свойствами, а исключительно отношениями и оппозициями с другими элементами той же системы. Это представление было заложено Ф. де Соссюром, который ввёл понятие языка как системы дифференциальных знаков и противопоставил синхронный и диахронный подходы [Соссюр, 1977, с. 89]. Э. Сепир развил эту идею в антропологическом направлении, показав, что языковая структура неразрывно связана с культурным опытом и формирует способы концептуализации мира [Сепир, 1993, с. 56]. Л. Блумфилд, в свою очередь, предложил строгую дескриптивную методологию, основанную на распределительном анализе и

бихевиористских принципах, что сделало возможным формальное описание языковых единиц без обращения к смыслу.

Второй, генеративный этап (1950–1960-е годы) стал настоящей революцией в моделировании языка. Н. Хомский впервые предложил рассматривать язык как порождающую систему конечного числа правил, способную генерировать бесконечное множество грамматически правильных предложений. Введ понятия компетенции и перформативности, различие глубинной и поверхностной структур, а также трансформационные правила, он переориентировал лингвистику с описания корпуса текстов на объяснение внутренних механизмов порождения речи [Чомски, 1972, с. 74]. Генеративная модель не только объяснила креативность языка, но и стала основой формального синтаксиса и вычислительной лингвистики.

Третий, функционально-семантический этап (1970–1980-е годы) ознаменовал поворот к прагматическим и смысловым аспектам. Работы В. Б. Касевича, Б. Н. Головина, С. Дика, М. Халлидея и других исследователей показали, что язык нельзя моделировать в отрыве от его коммуникативных функций, контекста и когнитивных процессов. В этот период активно развиваются теория речевых актов, функциональная грамматика, семантические поля, фреймы и сценарии, а язык начинает пониматься как инструмент социального взаимодействия и передачи смысла [Касевич, 1988, с. 103; Головин, 1987, с. 59]. Четвёртый, когнитивный этап (конец XX — начало XXI века) усилил антропоцентрическую направленность лингвистики. Язык перестаёт быть автономной системой и рассматривается как неотъемлемая часть человеческого мышления и концептуальной системы. Работы Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, Л. Талми, а в отечественной науке — В. А. Масловой, Е. С. Кубряковой, Н. Н. Болдырева и М. А. Кронгауза — показали, что грамматические конструкции отражают когнитивные паттерны, метафоры и способы категоризации мира [Маслова, 2004, с. 22].

Когнитивная лингвистика ввела такие понятия, как концептуальная метафора, фрейм, ментальные пространства и прототипическая семантика. Пятый, современный этап характеризуется глубокой интеграцией теории языковых моделей с компьютерной лингвистикой, машинным обучением и нейронными архитектурами. Статистические модели, векторные представления слов, семантические сети, онтологии, а затем трансформерные архитектуры (BERT, GPT и их производные) радикально расширили возможности моделирования языка в цифровой среде. Сегодня язык моделируется не только как когнитивный феномен, но и как объект больших данных, что позволяет решать задачи автоматического перевода, генерации текста, диалоговых систем и анализа тональности на качественно новом уровне [Лайонз, 1978, с. 95]. Эволюция теории языковых моделей от структурных до нейросетевых отражает общий путь лингвистики: от формального описания к объяснению когнитивных механизмов и, наконец, к созданию работающих искусственных систем, приближающихся по своим возможностям к человеческому языку.

ОБСУЖДЕНИЕ

Сравнительный анализ этапов развития теории языковых моделей позволяет чётко проследить поступательное, логически обусловленное движение научной мысли от статической структурной системности начала XX века к динамической формальной генеративности середины столетия, затем к функционально-семантической и прагматической интерпретации 1970–1980-х годов, далее к антропоцентрической когнитивной парадигме конца XX — начала XXI века и, наконец, к современному этапу вычислительного, нейросетевого и гибридного моделирования, опирающегося на большие данные и машинное обучение. Это движение не является простым накоплением знаний, а представляет собой последовательное преодоление ограничений предыдущих подходов и расширение горизонта объяснительных возможностей. Структурная лингвистика (Соссюр, Пражская школа, американский дескриптивизм) предложила фундаментальные понятия системы, знака, оппозиции и синхронного среза, благодаря чему язык впервые стал рассматриваться как автономная, внутренне организованная целостность. Однако она оставалась в значительной степени статичной и не объясняла механизмы порождения новых высказываний и их бесконечного разнообразия. Генеративная грамматика Н. Хомского радикально решила эту проблему, введя представление о языке как о порождающей системе конечных правил, способной генерировать бесконечное количество предложений, и разделив глубинную и поверхностную структуры. Этот шаг перевёл лингвистику из области описания в область объяснения и предсказания, одновременно заложив основы формального синтаксиса и вычислительной лингвистики. Функционально-семантические модели 1970–1980-х годов (работы С. Дика, М. Халлидея, В. Б. Касевича, Б. Н. Головина и др.) преодолели ограничения чистого формализма, включив в рассмотрение контекст, коммуникативную интенцию, прагматические функции и процессы обработки информации.

Язык перестал быть абстрактной системой «самой по себе» и начал пониматься как инструмент социального взаимодействия и передачи смысла. Когнитивный поворот конца XX века (Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ч. Филлмор, Е. С. Кубрякова, В. А. Маслова и др.) показал, что структура языка отражает не объективную реальность, а способы её концептуализации человеком: метафоры, фреймы, прототипы, ментальные пространства. Язык стал частью общей когнитивной архитектуры, тесно связанной с восприятием, памятью и мышлением. Современный этап вычислительного моделирования (статистические модели, векторная семантика, нейронные сети, трансформеры типа BERT, GPT и их производные) продемонстрировал возможность масштабируемого, эмпирически обоснованного анализа огромных массивов языковых данных, что позволяет не только описывать, но и генерировать, переводить и понимать текст на уровне, близком к человеческому. При этом сегодняшние модели уже не являются чисто лингвистическими — они интегрируют достижения всех предыдущих

этапов: структурные отношения, генеративные механизмы, функционально-семантические связи и когнитивные паттерны.

Теория языковых моделей прошла путь от узкоспециализированной лингвистической дисциплины к подлинно междисциплинарной области, объединяющей классическую и прикладную лингвистику, когнитивные науки, математику, информатику, нейронауки и искусственный интеллект. Каждое новое поколение моделей не отменяло предыдущее, а включало его достижения в более широкую и мощную объяснительную рамку, что делает современную теорию языковых моделей одной из самых динамично развивающихся и перспективных областей гуманитарного и естественно-научного знания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

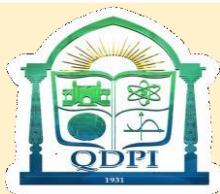
Современная теория языковых моделей представляет собой мощный, многоуровневый синтез всех основных направлений лингвистической мысли XX–XXI веков: структурных, генеративных, функционально-семантических, когнитивных и вычислительных подходов, каждый из которых внёс незаменимый вклад в понимание языка как сложнейшей системы. Она уже не ограничивается формальным описанием синтаксиса или лексики, а охватывает весь спектр явлений — от фонологической и морфологической организации до глубинных когнитивных процессов концептуализации мира, от индивидуального акта порождения речи до массового анализа миллиардов текстов в цифровой среде. Благодаря этому синтезу лингвистика сегодня способна не только объяснять, как устроен язык и как он функционирует в человеческом сознании, но и создавать работающие модели, которые практически воспроизводят многие аспекты человеческой языковой способности. Достижения современной теории позволяют глубже понять внутреннюю структуру языка, закономерности его синхронного и диахронного развития, механизмы порождения и восприятия речи, процессы семантической и прагматической интерпретации, а также нейрокогнитивные основы языковой деятельности.

Язык предстаёт одновременно как биологически обусловленный когнитивный модуль, как социокультурный феномен и как объект масштабного статистического и нейросетевого моделирования. Это даёт возможность решать задачи, которые ещё несколько десятилетий назад казались недостижимыми: от высококачественного машинного перевода и генерации связного текста до создания диалоговых систем, способных поддерживать контекстуально осмысленный разговор на уровне носителя языка. В перспективе дальнейшее развитие теории языковых моделей будет неразрывно связано с переходом к мультимодальным и гибридным архитектурам, которые объединят обработку текста, устной речи, изображений, видео, жестов и даже нейронных сигналов (brain-computer interfaces). Такие модели перестанут быть чисто языковыми и превратятся в универсальные когнитивные системы, способные оперировать разными модальностями так же, как это делает человек.

Уже сегодня появляются первые мультимодальные трансформеры (CLIP, DALL-E, Flamingo, GPT-4 с визуальным вводом), которые демонстрируют впечатляющие результаты в совместной обработке текста и изображения. В ближайшем будущем можно ожидать появления моделей, интегрирующих данные ЭЭГ и фМРТ, что позволит напрямую связывать языковые процессы с нейронной активностью и создаст принципиально новые возможности для изучения сознания и разработки нейропротезов речи. Теория языковых моделей вышла далеко за рамки традиционной лингвистики и стала одной из ключевых дисциплин на стыке гуманитарных, когнитивных и технических наук. Её дальнейшее развитие обеспечит не только углубление фундаментального знания о природе языка и мышления, но и практическое сближение лингвистики с искусственным интеллектом, открывая путь к созданию по-настоящему интеллектуальных систем, способных понимать и генерировать язык на уровне, близком к человеческому, а в некоторых задачах — и превосходящем его.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аванесов Р. И. Русская диалектология. — Москва: Просвещение, 1984.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — Москва: Советская энциклопедия, 1969.
3. Бондарко Л. В. Введение в фонетику и фонологию. — Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 1998.
4. Будагов Р. А. Историческая типология языков. — Москва: Наука, 1982.
5. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. — Москва: Гослитиздат, 1959.
6. Головин Б. Н. Введение в языкознание. — Москва: Высшая школа, 1987.
7. Жолковский А. К., Мельчук И. А. Очерки по семантике и лингвистическим моделям. — Москва: Наука, 1977.
8. Касевич В. Б. Семиотика и лингвистика. — Москва: Наука, 1988.
9. Кронгауз М. А. Семантика. — Москва: РГГУ, 2001.
10. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — Москва: Высшая школа, 1996.
11. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. — Москва: Прогресс, 1978.
12. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. — Минск: ТетраСистемс, 2004.
13. Потебня А. А. Мысль и язык. — Москва: Гослитиздат, 1958.
14. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. — Москва: Прогресс, 1993.
15. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. — Москва: Прогресс, 1977.
16. Чомски Н. Аспекты теории синтаксиса. — Москва: Прогресс, 1972.

QORAQALPOQ VA QOZOQ TILLARIDAGI IRIMLAR BILAN BOG'LIQ SOMATIK SO'ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Bekniyazov Berikbay Kozdibayevich,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
dotsent v.v.b.,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
E-mail: bbekniyazov@mail.ru,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6438-3541>

Annotatsiya: Maqolada qardosh qozoq va qoraqalpoq tillaridagi irimlar bilan bog'liq somatik so'zlar qiyosiy-tipologik nuqtayi nazardan tahlil qilindi. Tahlil davomida ikki xalq dunyoqarashidagi umumiy turkiy asos saqlangan bo'lsa-da, pragmatik qo'llanishida farqlar mavjudligi isbotlandi. Irimlar bilan bog'liq somatik so'zlar nafaqat til hodisasi, balki milliy xarakter va mentalitetni namoyon etuvchi muhim etnografik manba ekanligi ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: irimlar bilan bog'liq somatik so'zlar, leksik-semantik tahlil, qoraqalpoq tili, qozoq tili, ekvivalent, etnomadaniyat, etnolingvistik kategoriyalar, tabu.

Аннотация. В статье с сравнительно-типологической точки зрения рассматриваются соматические суеверия в родственных казахском и каракалпакском языках. В ходе анализа было доказано, что, несмотря на сохранение общей тюркской основы в мировоззрении двух народов, существуют различия в прагматическом употреблении этих суеверий. Показано, что соматические суеверия являются не только языковым явлением, но и важным этнографическим источником, отражающим национальный характер и менталитет.

Ключевые слова: соматические суеверия, лексико-семантический анализ, каракалпакский язык, казахский язык, эквивалент, этнокультура, этнолингвистические категории, табу.

Abstract: The article examines somatic superstitions in kindred Kazakh and Karakalpak languages from a comparative-typological perspective. During the analysis, it was established that despite the preservation of a common Turkic basis in the worldview of the two peoples, differences exist in the pragmatic use of these units. It has been shown that somatic superstitions are not only a linguistic phenomenon but also an important ethnographic source reflecting national character and mentality.

Keywords: somatic superstitions, lexical-semantic analysis, Karakalpak language, Kazakh language, equivalent, ethnoculture, ethnolinguistic categories, taboo.

Kirish. Til – millat tarixi, madaniyati va dunyoqarashini o‘zida namoyon qiliuvchi ma’naviy xazinadir. Turkiy tilli xalqlar, jumladan, qipchoq guruhiga mansub qozoq va qoraqalpoq xalqlarining til fondida “irim bilan bog‘liq so‘zlar” alohida o‘rin tutadi. Ushbu so‘zlar xalq pedagogikasi, e’tiqodlari va urf-odatlarini asosida shakllangan.

Irim bilan bog‘liq so‘zlar orasida somatik leksika alohida o‘rin tutadi. Insonning o‘z tanasini anglashi va uni atrof-muhit bilan bog‘lashi eng qadimgi kognitiv jarayonlardan biridir. Qozoq va qoraqalpoq tillarida bosh, qo‘l, oyoq, ko‘z, til kabi somatizmlar ishtirok etgan irim bilan bog‘liq so‘zlar nafaqat anatomik nom, balki chuqur semantik va ramziy ma’noga ega. Bu haqda K.Axanov “tabu, asosan, etnografik tushuncha bilan bog‘liq. Shu bilan birga, uning tilga va til tarixiga ham aloqasi bor” degan qarashlarini bildiradi. [1:135]

Bugungi kunda globallashuv jarayonida milliy kodni saqlab qolish masalasi yuzaga kelar ekan, ikki qardosh xalq tilidagi ushbu leksik qatlamni qiyosiy o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Insoniyat ma’naviy rivojlanishining turli bosqichlarida shakllangan e’tiqodlardan kelib chiqqan holda, butun dunyo xalqlarining irimlari lingvomadaniy va etnomadaniy hodisa sifatida qadimdan ilmiy olamning e’tiborini o‘ziga jalb etib kelmoqda. Irimlar har qanday xalqning tilida keng tarqalgan hodisa hisoblanadi. Irim va ta’qiqlarda xalqning asrlar davomida to‘plagan boy tajribasi asosida saqlanib qolgan, ularda milliy boylikning ma’naviy manbalari o‘z aksini topgan. Ularning kelib chiqishi, tarqalishi va turlari olimlar tomonidan umuminsoniy miqyosda o‘rganilgan.

S.P. Tolstov, D.Y. Xaytun, N.A. Alekseyev, L.P. Potapov kabi olimlarning tadqiqot ishlari turkiy xalqlarning irim taqiqlarini o‘rganishga dalil bo‘la oladi.

Qozoq xalqining irim taqiqlari haqida G.N. Potanin, V.V. Radlov, Sh.Valixonov, A.Divayev, N.I. Ilminskiy, I.Ibragimov, A.Marg‘ulon, A.T.Qaydar, X.A.Arg‘inboyev, A.Axmetov singari buyuk olimlarning tadqiqot ishlari shular jumlasidandir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy va tavsifiy lingvistik usullar ustunlik qildi. Taqiq so‘zlar tarkibidagi somatizmlarning leksik-semantik xususiyatlari va taqiq kontekstidagi qo‘shimcha ma’nosi o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib berildi. Somatik taqiqlarning kelib chiqish sabablari diniy, afsonaviy, ijtimoiy kabi taqiqlar o‘rganildi. Taqiqlarning xalq etikasi va pedagogikadagi vazifalari tahlil qilindi. Leksik-semantik farqlar shakllantirilib, ularning asosida yotgan tarixiy yoki madaniy omillar aniqlanadi.

Tahlillar va natijalar. Qozoq va qoraqalpoq kabi turkiy xalqlarning an’anaviy madaniyatidagi taqiqlovchi so‘zlar tizimi ijtimoiy xulq-atvor va odob-axloqni tartibga soluvchi muhim vositadir. “Bunday taqiqlovchi so‘zlar dunyodagi aksariyat xalqlarda uchraydi. Bu odat, ayniqsa, turkiy xalqlar, jumladan, qozoq xalqi hayotida keng tarqalganligi” ta’kidlanadi. [5:121]

Ushbu taqiqlar orasida somatik taqiqlar, ya’ni inson tanasining “bosh” so‘zi bilan bog‘liq taqiqlar alohida o‘rin tutadi. Bosh – inson tana a‘zosining eng muqaddas a‘zosi hisoblanadi. Shuning uchun bu a‘zoga nisbatan barcha taqiqlar og‘ir taqdirni irim qilishdan saqlanish, odoblilik va hurmatga asoslangan. Qozoq tilida “boshingni osiltirib o‘tirma” – ma’nosi g‘amgin, tushkun, qayg‘uli holatni bildirsa, qoraqalpoq tilida “boshingni uvshlama” – bu odatda qattiq qayg‘u, yo‘qlash, og‘ir g‘amni anglatadi. “Peshonangni urma” [3:339] – baxtsizlikka uchrash yoki aqldan ozish kabi ma’nolarni anglatadi.

Qo‘l nafaqat insonning mehnat quroli, balki uning ijtimoiy va ma’naviy hayotidagi asosiy ramzlaridan biridir. U yaratish, harakat, ishlab chiqarish, salomlashish, kelishuv, rahbarlik, himoya qilish, duo berish kabi ma’nolarni anglatadi.

Har ikkala tilda ham bir xil ma’noni anglatuvchi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilingan taqiqlar: “Qo‘lingni boshingga qo‘yma” – qayg‘u, afsus, yetimlik belgisi. Bu qozoq-qoraqalpoq madaniyatidagi umumiy motam, aza belgisidir. “Qo‘lingni orqangga qovushtirma” (qozoqcha) “Qo‘lingni orqangga qayirma” (qoraqalpoqcha) – manmanlik, takabburlik, odobsizlik yoki og‘ir vaziyatga tushib qolish irimisidir. “Qo‘lingni chalishtirma” (qozoqcha) “Qo‘lingni ko‘kragingda chalishtirib turma” (qoraqalpoqcha) – xafa bo‘lish, g‘amginlik, yomonlikka tayyorgarlik yoki bekor o‘tirish, ishga kirishmaslik belgisi. “Qo‘lingni tirama”, “Qo‘lingni tirab o‘tirma” – kasallik, kambag‘allik, dangasalik yoki og‘ir holatni ifodalovchi turg‘un holat.

Ko‘rinadiki, ikki xalq taqiq so‘zlarining tub ildizi bir, umumiy madaniy-axloqiy qoidalarga asoslangan. Shu bilan birga, ayrim leksik va semantik farqlar ham mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Qozoq tilidagi o‘ziga xosliklarga to‘xtaladigan bo‘lsak, “Odamga qarab qo‘lingni cho‘zma” – tajovuz, ayblov yoki masxara qilishni ifodalovchi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatma ishorasi man etilgan. “Oyni qo‘ling bilan ko‘rsatma” – oy muqaddas va pok deb hisoblangani uchun uni oddiy qo‘l bilan ko‘rsatish, ya’ni haqorat qilish taqiqlangan. “Qo‘lingni siltab gapirma” – kuchli hissiy, qo‘pol xatti-harakatlarni anglatadi. Bu sabr-toqatli, bosiq gapirish kerakligini uqtiradi.

Qoraqalpoq tilida “qo‘l” bilan bog‘liq xususiyatlar: “Qo‘lingni yuvib bo‘lgach, silkima” – muqaddas suvni tashlash yoki barakasini sochishga taalluqli bo‘lib, tozalik odobiga ustuvorlik berilgan. “Qo‘lingga kishan solib o‘ynama” – qamoqxona, mahbuslik, zo‘ravonlik kabi og‘ir taqdirni irim qilishga taqiq. “Qo‘lingni bog‘lama” – to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’noda chorasizlik, harakatsizlik yoki yomon ahvolga tushishni irim qilish. “Tizzangni quchoqlama” – yolg‘izlik, g‘am, qayg‘uli holatni bildiradi.

Har ikki tildagi “qo‘l” so‘zi bilan bog‘liq bo‘lgan somatik taqiqlarning aksariyat qismi bir-biriga ekvivalent taqiqlardan iborat. Qozoq tilidagi taqiqlarda ko‘pincha munosabatlar, muqaddas narsalarga hurmat va ijtimoiy odob-axloq masalalari ustunlik qilsa, qoraqalpoq tilidagi taqiqlarda tozalikka oid odob-axloq, erkinlik, og‘ir taqdirni irim qilmaslik (kisen) va g‘amgin holatni ifodalovchi (dizeni qushalaw) [6:493] taqiqlar mavjud. Somatik taqiqlarning

ildizi bir bo‘lsa-da, har bir xalqning madaniy-maishiy xususiyatlariga ko‘ra, alohida taqiqlarda semantik farqlanish mavjudligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, qoraqalpoq va qozoq tillarida oyoq so‘zi bilan bog‘liq taqiq so‘zlari ham uchraydi. Qozoq tilidagi “Oyog‘ingni chalishtirib o‘tirma” taqiqi manmanlik, loqaydlikni anglatadi, qoraqalpoq tilidagi “tovoningni tortma” – baraka va qut-fayzni tortib ketish kabi yomonlikdan asraydi. Qozoq tilidagi “oyoq-qo‘lingni ip bilan bog‘lama” – asirga tushish, harakatsiz qolish kabi og‘ir taqdirni irimpirash (yomon ko‘rish)ni taqiqlash bo‘lsa, qoraqalpoq tilida “Tovoning ostiga ip solib tortma” – odatda yomonlikni chaqiradi yoki harakatni cheklaydi, degan ma‘no bilan bog‘liq hisoblanadi. “Tizzangni quchoqlama” degan taqiq esa bundan keyin hech kimni quchoqlay olmasligingga ishora qiladi” [4:68] deb tushuntiradi.

Shuningdek, qoraqalpoq va qozoq tillarida “belni tayanma”, “bo‘yiringni tayanma” – qayg‘u-g‘amga botgan kishilar ikki yonini tayanib ovoz chiqaradi, yig‘laydi, achinishli holatini bildiradi. “Belingni behudaga bog‘lama” – turkiy xalqlarda belni behudaga bog‘lash yoqlash yoki og‘ir sinovga tayyorgarlik ko‘rishni anglatgan. “Yuzingni berkitma” – bu uyatga qolgan odamning xatti-harakati. Uyalgan odamlar yuzini ikki qo‘li bilan berkitib, odamlarga qaray olmaydi.

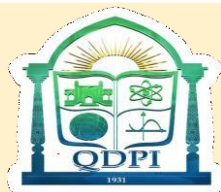
Xulosa. Qozoq va qoraqalpoq tillaridagi irimlar bilan bog‘liq somatik so‘zlarning leksik-semantik tahlili ikki qardosh xalqning madaniy-axloqiy kodining o‘xshashligini, shuningdek, mahalliy turmush-tarziga bog‘liq semantik farqlanishini ko‘rsatadi. Tabu yoki irimlar insoniyatning turli e‘tiqodlaridan kelib chiqqan va xalqlarning ma‘naviy madaniyati hamda tillarida namoyon bo‘lgan etnografik, etnomadaniy va etnolingvistik kategoriyalardir. “Shuning uchun ham turkiy xalqlarga xos bo‘lgan irim-sirimlarning ildizlari boshqa xalqlarning irimlari singari jamiyat ongida o‘rnashib qolgan e‘tiqodlar bilan bir qatorda, ular asosida shakllangan ezoterik yoki mistik qarashlar, urf-odatlar va axloqiy me‘yorlar bilan ham bog‘liqdir”. [2:7].

Qoraqalpoq tilidagi taqiqlarda aniq tana a‘zolariga (tovon, peshona) va og‘ir taqdirni irim qilmaslikka urg‘u berilgan bo‘lsa, qozoq tilidagi taqiqlarda umumiy odob-axloq me‘yorlariga va muqaddas tushunchalarga (bosh) ko‘proq e‘tibor qaratilgan. Bu farqlar ikki xalqning tarixiy-madaniy tajribasining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аханов К. «Тіл білімінің негіздері: Оқулық, 3-бас. - Алматы. «Санат», 1993.- 496-бет. 135 бет.
2. Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер (Салыстырмалы этнолингвистикалық пайым) Монография / Астана, «Ғылым» баспасы, 2015.-204 б. 7 бет.
3. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2013. Т. 93: Магиялық фольклор. – 432 бет.339-340.

4. Қазақ салт-дәстүрлері. Құрастырған Әлижан Тауұлы. – Алматы: «Балауса баспасы», 2017. – 384 бет. 68 бет.
5. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Оқулық, Алматы, 264 бет.121 бет
6. Қарақалпақ фольклоры. Т. 77-87/ ӨзИА Қарақалпақстан бөлімі, Қарақалпақ гуманитар илимлер илимий-изертлеу институты. Нөкіс: «Илим». – 2014. – 560 б.

**THE ROLE OF LEXICAL RICHNESS IN EVALUATING ADVANCED
WRITING PERFORMANCE IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION**

Berdiyeva Sitora Ashuraliyevna

Teacher of Uzbekistan State World Languages University

[*berdievasitora98@gmail.com*](mailto:berdievasitora98@gmail.com)

Abstract. Lexical richness has increasingly gained prominence as a key indicator of advanced second language (L2) writing proficiency, surpassing grammatical accuracy and syntactic complexity as a more sensitive developmental marker. This article conceptualizes lexical richness as a multidimensional construct comprising lexical diversity, lexical sophistication, and lexical density. Each dimension captures a distinct facet of lexical competence and collectively reflects how effectively L2 writers can access, select, and apply varied, advanced, and information-rich vocabulary to meet the rhetorical and communicative expectations of academic discourse. Drawing on empirical, corpus-based, and cognitive research, the article demonstrates strong associations between lexical richness and writing quality, cognitive fluency, discourse organization, and genre knowledge. Methodological considerations are also explored, emphasizing the influence of text length, task type, topic familiarity, and index selection on lexical profiles. To ensure robust assessment, the article recommends the combined use of multiple computational measures. Pedagogical implications highlight the need for extensive reading, explicit academic vocabulary instruction, corpus-supported tasks, and genre-oriented writing pedagogy. Overall, lexical richness is presented as a theoretically grounded and pedagogically valuable framework for understanding and supporting advanced L2 writing development.

Keywords: lexical richness; lexical diversity; lexical sophistication; lexical density; L2 writing; vocabulary development; academic literacy; SLA assessment; corpus linguistics

Annotatsiya. Leksik boylik ikkinchi til (L2) yozma ko‘nikmasining yuqori darajasini baholashda muhim ko‘rsatkich sifatida tobora ko‘proq e‘tirof etilmoqda; u grammatik aniqlik va sintaktik murakkablikka qaraganda rivojlanishning yanada sezgir mezonini hisoblanadi. Ushbu maqolada leksik boylik leksik xilma-xillik, leksik murakkablik va leksik zichlikdan iborat ko‘p o‘lchovli konstruktsiya sifatida talqin qilinadi. Har bir o‘lchov yozuvchining leksik kompetensiyasining o‘ziga xos jihatini aks ettiradi va birgalikda L2 yozuvchilari akademik diskursning ritorik va kommunikativ talablariga mos ravishda turli, ilg‘or va mazmunan boy lug‘aviy birliklarni qay darajada samarali qo‘llay olishini ko‘rsatadi. Empirik tadqiqotlar, korpus asosidagi tahlillar va kognitiv yondashuvlarga tayanib, maqola leksik

boylikning yozma ish sifati, kognitiv ravonlik, diskursni tashkil etish va janr bo‘yicha savodxonlik bilan mustahkam bog‘liqligini namoyish etadi. Shuningdek, matn uzunligi, topshiriq turi, mavzuga tanishlik darajasi va indeks tanlovi kabi omillarning leksik profilga ta’sirini tushuntiruvchi metodologik jihatlar ham yoritiladi. Ishonchli baholashni ta’minlash uchun bir nechta hisoblash ko‘rsatkichlaridan birgalikda foydalanish tavsiya etiladi. Pedagogik jihatdan maqola keng qamrovli o‘qish, akademik lug‘atni maqsadli o‘rgatish, korpusga asoslangan topshiriqlar hamda janrga yo‘naltirilgan yozuv pedagogikasining ahamiyatini ta’kidlaydi. Xulosa qilib aytganda, leksik boylik ilg‘or L2 yozish ko‘nikmalarini tushunish va qo‘llab-quvvatlash uchun nazariy jihatdan asoslangan va pedagogik jihatdan foydali yondashuv sifatida taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: leksik boylik; leksik xilma-xillik; leksik murakkablik; leksik zichlik; L2 yozuvi; lug‘at rivoji; akademik savodxonlik; SLA baholash; korpus lingvistika.

Аннотация. Лексическое богатство всё чаще рассматривается как ключевой показатель высокого уровня владения письменной речью на втором языке (L2), превосходя грамматическую точность и синтаксическую сложность по своей чувствительности к изменениям в уровне подготовки. В статье лексическое богатство определяется как многомерная структура, включающая лексическое разнообразие, лексическую сложность и лексическую плотность. Каждое из этих измерений отражает специфический аспект лексической компетенции и в совокупности демонстрирует, насколько эффективно авторы L2 могут извлекать, выбирать и использовать разнообразную, продвинутую и информационно насыщенную лексику в соответствии с риторическими и коммуникативными требованиями академического дискурса. Опираясь на эмпирические исследования, корпусные данные и когнитивные модели, статья показывает значимые взаимосвязи между лексическим богатством и качеством письменной работы, когнитивной беглостью, организацией дискурса и жанровой осведомлённостью. Также рассматриваются методологические вопросы, включая влияние длины текста, типа задания, знакомости с темой и выбора индексов на показатели лексического богатства. Для повышения надёжности оценки рекомендуется использовать комбинацию нескольких вычислительных показателей. В педагогическом плане подчёркивается важность обширного чтения, целенаправленного обучения академической лексике, корпусно-ориентированных заданий и жанрового подхода к обучению письму. В целом, лексическое богатство представлено как теоретически обоснованная и педагогически значимая основа для понимания и поддержки развития продвинутых навыков письма на L2.

Ключевые слова: лексическое богатство; лексическое разнообразие; лексическая сложность; лексическая плотность; письменная речь L2; развитие словарного запаса; академическая грамотность; оценивание в SLA; корпусная лингвистика.

Introduction. Lexical richness has become widely acknowledged as a central indicator of advanced writing proficiency in second language acquisition (SLA). As learners progress to higher proficiency levels, vocabulary use—particularly its breadth, precision, and contextual suitability—emerges as a more discriminating measure of writing ability than grammatical accuracy or syntactic elaboration. In this framework, lexical richness is understood as a multidimensional construct that includes lexical diversity, lexical sophistication, and lexical density, with each dimension reflecting a different aspect of a writer’s active lexical competence. Together, these dimensions capture the degree to which L2 writers employ varied, advanced, and information-heavy vocabulary to meet the complex communicative demands of academic writing.

Empirical and corpus-driven studies demonstrate that lexical richness is strongly associated with overall writing quality, fluency of lexical retrieval, and genre-appropriate expression. However, measuring lexical richness is not straightforward: text length, genre type, task design, topic familiarity, and the specific indices used can all influence lexical metrics. Consequently, researchers advocate employing multiple computational measures to increase reliability and interpretive depth. Pedagogically, lexical richness underscores the importance of extensive reading, targeted instruction in academic vocabulary, corpus-based learning strategies, and genre-informed writing practice. As such, lexical richness is both a robust analytic tool and a practical pedagogical target for supporting advanced writing development in SLA.

Vocabulary holds an increasingly central place in discussions of advanced L2 writing. As applied linguistics research has progressed, it has become clear that grammatical correctness alone cannot account for the sophistication of academic writing (Nation, 2013; Hyland, 2019). Rather, the breadth and depth of writers’ lexical repertoires significantly shape their capacity to express nuance, construct arguments, and engage with disciplinary discourse communities. This shift in emphasis places lexical richness at the forefront of frameworks for analyzing and evaluating lexical performance.

Lexical richness is most commonly viewed as consisting of three interrelated dimensions (Laufer & Nation, 1995; Read, 2000). Lexical diversity concerns the variety of distinct lexical items in a text and indicates the size of a writer’s accessible active vocabulary. Lexical sophistication captures the use of low-frequency, abstract, or domain-specific vocabulary that reflects deeper lexical knowledge and academic literacy. Lexical density measures the proportion of content-bearing words relative to function words, showing how much information is conveyed per unit of text. Each dimension reveals particular strengths and challenges in a writer’s lexical competence.

These dimensions are especially relevant in academic writing, where writers must craft nuanced arguments, synthesize multiple sources, express evaluative stances, and use specialized terminology. Lexical richness thus indexes not only vocabulary quantity but also qualitative aspects such as register control, collocational accuracy, phraseological repertoire,

and the ability to adapt lexical choices to rhetorical goals. Writers who demonstrate lexical richness often produce texts that reflect academic expectations for conceptual clarity, precision, and coherence.

Lexical richness also intersects with cognitive models of writing. Writing is understood as a multistage process involving planning, lexical formulation, revision, and ongoing decision-making. Vocabulary plays a key role in these processes, serving simultaneously as a resource and a potential source of cognitive load (Segalowitz, 2010). Writers with rapid, automatic access to vocabulary can allocate more cognitive resources to global organizational tasks, while those with restricted or slow lexical retrieval often struggle with coherence and complexity. Thus, lexical richness can be viewed as a surface reflection of cognitive fluency.

Beyond cognitive influences, lexical richness is linked to discourse and genre knowledge. Academic writing demands adherence to genre expectations that differ significantly from conversational communication. Expert academic texts rely on precise terminology, nominalization, stance expressions, evaluative adjectives, and characteristic lexical bundles (Biber et al., 2011). Advanced L2 writers who approximate these features demonstrate discourse competence and an emerging ability to participate in disciplinary communities.

Despite widespread recognition of its importance, assessing lexical richness poses methodological challenges. Writing tasks differ in their lexical demands, and text length can significantly alter basic metrics such as the type–token ratio. Measures of lexical sophistication vary based on the reference corpus used, and lexical density reflects genre-specific characteristics rather than ability alone. These complexities highlight the need for multi-metric, context-sensitive approaches to analyzing lexical richness. Computational measures such as MTLT, HD-D, frequency profiling, and lexical coverage indices have improved reliability, but must be interpreted alongside genre, task purpose, and learner background.

Pedagogically, the prominence of lexical richness reinforces the necessity of vocabulary-oriented writing instruction. Explicit instruction in academic vocabulary, targeted practice with collocations and lexical bundles, corpus-assisted learning tasks, and extensive reading can all support lexical development. Writing feedback should address lexical variety, precision, and appropriateness—not only grammatical accuracy—to help learners expand and refine their lexical repertoires.

Lexical richness emerges from this discussion as a highly informative and theoretically grounded lens for understanding advanced writing proficiency in second language acquisition. By integrating lexical diversity, lexical sophistication, and lexical density, the construct captures both the breadth and depth of learners’ lexical knowledge and the degree to which they can mobilize this knowledge effectively in academic contexts. These dimensions collectively illuminate how L2 writers formulate complex ideas, encode

information efficiently, and construct rhetorically appropriate discourse—skills that lie at the heart of successful academic writing.

One of the key contributions of lexical richness as an evaluative construct is its ability to reflect underlying cognitive processes. High levels of lexical variation and the use of sophisticated, low-frequency vocabulary indicate not only extensive lexical knowledge but also the presence of automatised retrieval mechanisms that free cognitive resources for higher-order writing tasks such as argumentation, synthesis, and evaluation. In this way, lexical richness provides insight into the writer’s fluency and the cognitive maturity of their composing process. Moreover, lexical density highlights the writer’s command of academic style, demonstrating an ability to communicate complex information concisely through content-heavy expressions, nominalizations, and advanced phrasal structures.

Lexical richness also serves as a marker of discourse competence and genre awareness.

Advanced academic writing requires writers to adhere to disciplinary norms, employ field-specific terminology, and integrate lexical bundles and evaluative expressions characteristic of scholarly communication. Thus, lexical richness not only measures linguistic ability but also reveals a writer’s growing familiarity with academic discourse communities and their expectations. This makes lexical richness a valuable indicator for tracing learners’ progression from general L2 proficiency toward more specialized forms of academic literacy.

Methodologically, the assessment of lexical richness presents challenges that require careful consideration. Each dimension of lexical richness is influenced by multiple factors—including text length, task type, topic familiarity, and genre—highlighting the need for triangulated measurement approaches. The use of multiple computational indices, alongside human judgment informed by genre knowledge, offers the most reliable means of capturing the full complexity of learners’ lexical behavior. As computational tools evolve, researchers and educators can gain increasingly nuanced insights into lexical development.

From a pedagogical standpoint, lexical richness points toward a vocabulary-centered approach to instruction. Extensive reading, explicit teaching of academic vocabulary, corpus-informed activities, and genre-based writing tasks can all contribute to the development of stronger lexical repertoires. Additionally, assessment practices must be revised to include lexical richness more explicitly within scoring rubrics, ensuring that learners are rewarded not only for grammatical accuracy but also for their ability to use vocabulary in sophisticated and contextually appropriate ways.

In conclusion, lexical richness should be regarded as a core dimension of advanced L2 writing proficiency. Its multidimensional nature allows it to capture linguistic, cognitive, and discourse-oriented aspects of writing in ways that traditional measures cannot. Incorporating lexical richness into research, assessment, and pedagogical practice provides a comprehensive, developmentally sensitive perspective on writing ability and offers concrete pathways for supporting learners as they navigate the complex lexical demands of academic communication.

References

1. Biber, D., Gray, B., & Poonpon, K. (2011). Should we use characteristics of conversation to measure grammatical complexity in L2 writing development? *TESOL Quarterly*, 45(1), 5–35. <https://doi.org/10.5054/tq.2011.244483>
2. Crossley, S. A., & McNamara, D. S. (2012). Predicting second language writing proficiency: The roles of cohesion and linguistic sophistication. *Journal of Research in Reading*, 35(2), 115–135. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9817.2010.01449.x>
3. Crossley, S. A., Salsbury, T., & McNamara, D. S. (2011). Predicting the proficiency level of language learners using lexical indices. *Language Testing*, 28(4), 561–580. <https://doi.org/10.1177/0265532210378031>
4. Ellis, N. C. (2002). Frequency effects in language processing: A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 24(2), 143–188. <https://doi.org/10.1017/S0272263102002024>
5. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2011). *Teaching and researching reading* (2nd ed.). Routledge.
6. Halliday, M. A. K. (1989). *Spoken and written language*. Oxford University Press.
7. Hayes, J. R. (2012). Modeling and remodeling writing. *Written Communication*, 29(3), 369–388. <https://doi.org/10.1177/0741088312451260>
8. Hyland, K. (2019). *Second language writing* (2nd ed.). Cambridge University Press.
9. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
10. Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. (2006). *Sociocultural theory and the genesis of second language development*. Oxford University Press.
11. Laufer, B., & Nation, P. (1995). Vocabulary size and use: Lexical richness in L2 written production. *Applied Linguistics*, 16(3), 307–322. <https://doi.org/10.1093/applin/16.3.307>
12. McCarthy, P. M., & Jarvis, S. (2010). MTL-D, vocd-D, and HD-D: A validation study of automated measures of lexical diversity. *Behavior Research Methods*, 42(2), 381–392. <https://doi.org/10.3758/BRM.42.2.381>
13. Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
14. Read, J. (2000). *Assessing vocabulary*. Cambridge University Press.
15. Segalowitz, N. (2010). *Cognitive bases of second language fluency*. Routledge.

XORAZM VILOYATIDAGI O‘G‘UZ SHEVALARIDA TURKIY QATLAMGA OID GASTRONOMIK LEKSEMALAR

Bobojanova Shoiri Yo‘ldoshevna

*Urganch davlat universiteti “O‘zbek tilshunosligi”
kafedrasi, mustaqil izlanuvchi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyatidagi o‘g‘uz shevalari gastronomik leksikasining turkiy qatlamlarga oid tarixiy manbalari, o‘ziga xosliklari, til xususiyatlari aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiy qatlam, gastronomik leksika, ko‘mach, umoch, go‘ja, siqmon.

Аннотация. В статье отражены исторические источники, особенности и языковые особенности тюркского пласта гастрономической лексики огузских диалектов Хорезмской области.

Ключевые слова: Тюркский пласт, гастрономическая лексика, комах, умоч, годжа, сикмон

Abstract. This article reflects the historical sources, peculiarities, and linguistic features of the Turkic layer of the gastronomic lexicon of the Oghuz dialects of the Khorezm region.

Key words: Turkic layer, gastronomic lexicon, komach, umoch, goja, siqmon.

Kirish. Xorazmda ko‘p xalqlar yashaganligiga qaramay ushbu yerda hamisha turkiy urug‘ va qabilalar hukmronlik qilgan. Chunki, turkiy qabila va urug‘lar Xorazmda eramizdan oldingi ming yillikda o‘troqlashib, bu yerdagi iqtisodiy-siyosiy va madaniy hayotda asosiy rol o‘ynagan. Mana shu bois, gastronomik leksika tarkibida umumturkiy so‘zlar yetakchi o‘rin tutadi. Umumturkiy so‘zlar ayniqsa, oziq-ovqat nomlari, shuningdek, dehqonchilik, chorvachilik kabi mehnat turlari leksikasida kuchliroq namoyon bo‘ladi. Bunga sabab to‘y va marosimlarda pishiriladigan taomlar, pishiriqlar va turli-tuman oziq-ovqat mahsulotlarining rang-barangligidir.

Gastronomik so‘zlarning qo‘llanish davrlarini aniqlashga xizmat qiladigan yozma yodgorliklar jumlasiga eng avvalo, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari kiradi. Bu turkiy so‘zlar devoni XI asrda yaratilgan bo‘lsa ham, turkiy tillarning berilishi, qabilalar, tarixiy shaxslar, elatlar haqidagi ma‘lumotlar undan ancha asrlar ilgari ma‘lumotlar hisoblanib, ular bu asrda yetarlicha qamrab olinganligidan dalolat beradi. Bu

hodisa turkiy tillar tarixining eng qadimgi davrlardagi elementlari ham shu asar orqali bizgacha yetib kelganligidan guvohlik beradi [1,-I,II,III-jild].

Mahmud Koshg‘ariyning turkiy tillar tarixi haqida ma‘lumotlar beruvchi bu asari bilan bir qatoqda Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari, Mahmud Zamaxshariyning “Muqaddimat ul adab” asari, Alisher Navoiy asarlari lug‘atlari, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” kabi asarlari ham biz o‘rganayotgan taom nomlarining negizini, leksik qatlamlarini aniqlashga yordam beradi.

Xorazm hududidagi o‘g‘uz shevalaridagi gastronomik leksikaning o‘rganilishi yana shunisi bilan ahamiyatga molikki, bu hudud vakillari tilida turkiy tillar tarixiga oid eng qadimgi nonlar saqlanib qolgan. Xususan, buning isboti uchun shuni aytish kerakki, N.Ikromova o‘z ishida “Devonu lug‘otit turk” da qayd qilingan taom nomlaridan 145 ta taom nomlaridan 8 tasi hozirgacha saqlanib qolganligini va ba‘zi ma‘no o‘zgarishlari bilan qo‘llanib kelayotganligini [2, -B.6], monografiyasida esa 6 ta taom nomining bizgacha etib kelganligini qayd qiladi. Bu taom nomlariga *qiyma, ugra, churak, osh, ayron* kabilarni kiritadi [2, -B.9].

M. Xudayarova o‘zining ishida “Devonu lug‘otit turk” da 80 dan ortiq taom nomi keltirilganligi, bizningcha N.Ikromova bu asardan to‘plangan materiallariga masalliq nomlarini ham kiritgan bo‘sa kerak deb ta‘kidilaydi [3, -B.20]. Masalan: *og‘uj, (og‘iz suti), baliq, unug‘(xamir)* [4, -B.34-84] kabi. N. Ikromova “Devonu lug‘otit turk” da qo‘llanilgan taom nomlaridan 8 tasi ba‘zi o‘zgarishlar bilan bizga yetib kelganligini o‘z ihida ta‘kidlagan. Lekin bu taom nomlaridan 16 tasi hozirgi kunda ayrim fonetik o‘zgarishlar bilan qo‘llanilayotganligini M.Xudayarova o‘zining ishida aytib o‘tgan. Masalan: *ajran, ash, chöräk, suzmä, qatma* (qatlama), *kömäch, qatiq, qanaq, qajaq* (qaymoq), *qurut, talqan, qimiz, qag‘urmach* [4, -B. 499], *qaq* [4, -B.169], *javgan ash, sag‘jag‘, qijma ügrä* [4, -B. 44-168-188] kabi.

O‘sha davrda yaratilgan Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida ham 12 ta taom nomlari bilan bog‘liq so‘zlar uchraydi. Masalan: *göjü, içgu, kömoç, lev, lev-osh, oshag‘u, tumlig‘, turmāk, et, etmāk, yug‘rut, g‘iz* [5, -B. 168-187] kabi taom nomlari uchraydi. Bu 12 ta taom nomlaridan 4 tasi: *göjü, lev-osh, et, yug‘rut* bugungi kunda ayrim fonetik o‘zgarishlar bilan qo‘llanib kelinmoqda.

Buning o‘ziyoq shuni ko‘satadiki, o‘zbek tiliga tegishli eng qadimgi gastronomik nomlar ko‘proq chekkadagi sheva va dialektlarda, madaniy markazlardan olis qishloqlarda saqlanib qolgan.

Shuningdek, yozma yodgorliklarda keltirilgan gastronomik nomlarning ba‘zilari o‘zbek tilida saqlanib qolgan bo‘lsa, ayrimlari qozoq, qoraqalpoq, turkman tillarida saqlanib qolgan bo‘lishi mumkin. Bu holat esa mazkur tillar materiallari va ularning ta‘siri vositasida til tarixidagi eng qadimgi gastronomik nomlarni o‘rganishga yordam beradi. Bu, bir tomondan o‘zbek tili lug‘at tarkibining unitilayozgan til elementlarini, til tarixidagi noaniq leksik-grammatik hodisalarni o‘rganish uchun imkon yaratadi.

Ma'lumki, biror xalq tilining tashkil topishida va shakllanishida uning egalari tomonidan yaratilgan so'zlar muhim o'rin tutadi. Shuning uchun tilning lug'at tarkibi tarixiy-etimologik nuqtai nazardan tekshirilganda, avvalo tarixan, genetik jihatdan shu tilning o'ziniki bo'lgan so'zlar belgilab olinadi. Bunday qatlam o'zbek tilida qadimdan mavjud bo'lib, til leksikasining asosiy negizini tashkil qiladi. Taom nomlarining qo'llanilish doirasi va iste'molda bo'lishi tarixan o'zgaruvchan hisoblanadi. Ijtimoiy hayotning, xalq turmush tarzi va ishlab chiqarish qurollari, ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi bilan tarmoq leksialari ham o'zgarib boradi. Ayrimlari butunlay iste'moldan chiqadi, ba'zilar tarixiy so'zga aylanadi, ayrimlari fonetik va ma'no o'zgarishlari bilan qo'llanishda davom etadi.

Yozma yodgorliklarda keltirilgan gastronomik so'zlarni Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalaridagi materiallar bilan tarixiy-qiyosiy o'rganar ekanmiz, bu asarlarda uchraydigan ayrim taom nomlarining tayyorlanish usuli noma'lum, faqat nomigina saqlanib qolgan. Ba'zi taom nomlari esa arxaiklashgan.

Yozma yodgorliklardan to'plangan taom nomlarining barchasi ham biz o'rganayotgan hududda qo'llanilmaydi. Shuni hisobga olgan holda, to'plangan ma'lumotlarimizdan Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalarini tahlil qildik.

Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalaridagi taom nomlarining ko'pchilik qismi eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha qo'llanilib kelinmoqda. Taom nomlari tub so'zlar shaklida ham: *lavaş, chörak, göjä, qaymaq, atala, kömäç, qurt, to:sh, qayish, bo:rsaq, gömmä, po:ssiq, qatiq* kabi; morfologik usulda yasalgan nomlar shaklida ham: *qatlama, do:g'rama, qarma, qo:rdaq, bilamiq, pätirak, dimlämä, qatirma, qapshirma* kabi; suntaktik usulda yasalgan nomlar shaklida ham: *säriyag'* kabi; birikma shaklida ham: *sutli çay, qaq et* kabi shakllarda uchraydi. Yuqorida keltirilgan turkiy qatlamga oid taom nomlari haqida batafsil ma'lumot keltirib o'tamiz:

Qatlama – bu taom nomi qadimiy so'z bo'lib, eski o'zbek tilida “*qavat*”, “*taxlam*” ma'nosini bildiruvchi *qat* – so'zidan *-la* qo'shimchasi bilan yasalgan *qatla* fe'liga *-ma* qo'shimchasi qo'shib yasalgan; keyinchalik *a* unlilari *ä* unlilariga almashgan; *qat+la=qatla+ma>qätlämä* [6, -B.24].

Qatlama Mahmud Koshg'ariyning lug'atida *qatma* [4, -B.194], Alisher Navoiy asarlarida *qatlama* [7, -B.22] tarzida uchraydi.

Lavaş – nonning bir turi bo'lib, eski o'zbek tilida *lavash*, turkman tilida *la:vash* [8, -B.410], ozarbayjon tilida *lavash* [9, -B.231] deb ataladi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida *lev* – ovqat, taom ma'nosida, *lev-osh* [5, -B.172] – oziq-ovqatlar, maxsus tayyorlangan non turlaridan birini anglatgan.

Göjä – oq jo'xori unidan tayyorlangan suyuq ovqat. Bu taom nomi Yusuf Xos Hojibning asarida *go'ja* tarzida berilgan. Ushbu taom turkman tilida *koje* [8, -B.266], qirg'iz tilida *koja* [10, -B.266] tarzida ishlatilgan.

Kömäç – bugungi kunda unitilgan taom nomlaridan biri hisoblanadi. *Kömäç* – cho'g'ning issiq kuliga ko'mib pishiriladigan non. Bu taom nomi qadimgi turkiy tilda

chuqurga joylab, ustini tuproq bilan berkit ma’nosini anglatuvchi *köm* – fe’lidan -(ä)ç qo‘shimchasi bilan yasalgan.

Bu taom nomi yozma yodgorliklarda, xususan, Yusuf Xos Hojibning asarida *kömoçh* [5, -B.171], Mahmud Koshg‘ariy lug‘atida *kömäch* [4, -B.344], Navoiy asarlari lug‘atida *kömoçh/qömoçh* shakllarida uchraydi: *Aning ikki kömoçi mehr ila moh*[11, -B.326].

O‘zbek adabiy tilida *ko‘mach*, umumturkiy tillar: qoraqalpoq tilida *kömesh*, turkman tilida *kömäch* tarzida qo‘llaniladi.

Qatiq – sut mahsuloti nomi qadimgi turkiy tilde “*aralashtir*”, “*qo‘sh*” – ma’nosini anglatuvchi *qat* fe’lidan - (i)q qo‘shimchasi orqali yasalgan. Keyinchalik o‘zbek tilida *a* unlisi *ä* unlisiga almashgan, *i* unlisi qattiqlik belgisini yo‘qotgan *qat+iq=qatiq-qätiq*. Qadimgi turkiy tilda *qatiq* so‘zi “*ovqatga qo‘shib iste’mol qilinadigan masalliq*” [12, -B.116] ma’nosini anglatgan, hozirgi ma’nosi ma’no torayishi natijasida yuzaga kelgan. Bu taom Mahmud Koshg‘ariy lug‘atida *qatiq* [4,-B.363] tarzida uchraydi.

Qurt – suzma, yumaloq shaklda qurutilib tayorlanadigan mahsulot nomi. Qadimgi turkiy tilda ham shu ma’noni anglatgan bu taom nomi “*suvi, nami qochib, quruq holatga kel*” ma’nosini anglatuvchi *quri* fe’lidan -*t* ortirma nisbat qo‘shimchasi bilan yasalgan va qo‘shimcha qo‘shilgandan keyin qadimgi turkiy tildayoq ikkinchi bo‘g‘indagi *i* unlisi *u* unlisiga almashgan: *quti+t>qurut* [6, -B.578]. Ushbu taom nomi Mahmud Koshg‘ariy lug‘atida *قوروت qurut* [4, -B.181] shaklida uchraydi.

Umoch – turkiy tillat zaminida yasalgan va ikkala morfemasi turkiycha bo‘lgan *umoch* so‘zi ovqat nomini bildiradi. Lekin u O‘rxun-Enasoy yozma yodgorliklarida, Mahmud Koshg‘ariy lug‘atida qayd etilmagan. Alisher Navoiy asarlarida *umoch* tarzida qo‘llangan:

Mubohot qilmas yemakdin kuloch,

G‘amin bo‘lmas ar topsa yovg‘on umoch [13, -B.135] .

So‘zning ma’nosi va kelib chiqishi haqida ilmiy adabiyotlarda har xil qarashlar keltirilgan. Professor Ayub G‘ulomov bu fikrlarni bir-bir sanab ko‘rsatadi va o‘z qarashlarini ham bayon qiladi: “Atala ma’nosidagi *umoch* so‘zi ham shu tilda yasalgan otlarga (qovurmoch so‘zi haqida) to‘g‘ri keladi (morfologik tuzilishi jihatidan ham, semantik tuzilishi jihatidan ham), lekin uning etimologiyasi hali juda aniq emas: A. Zayonchkovskiy uni *og‘-mach* tarzida izohlaydi (*og‘-qorishtirmoq*), G.Vamberi esa qo‘shma ot deb izohlaydi: *un bosh*. Bu izoh shu so‘zga nisbatan to‘g‘ridek ko‘rinsa ham, uni *moch* affiksi (shu orqali yasalgan so‘zlar) bilan chog‘ishtirish bu izohga moyil bo‘lmaslikka undaydi. Yana: yuqoridagi tipda yasalgan otlarda –*moch* affiksi fe’l o‘zaklariga (*tutmoch qovurmoch* so‘zlari haqida) qo‘shiladi, G.Vamberi izohida esa birinchi element otdir” [13, -B.136].

Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan *kuläch* so‘zi (kichkina shirin kulcha, holvaga o‘xshash shirinlik) *umoch* so‘zining etimologiyasini ochishga yordam berishi mumkin: bunday yasalmalar - *ach* qo‘shimchasi orqali kelib chiqqan deb qarash ham mumkin. Navoiy asarlarida yana *kuloch*, *kömoçh*, *tutmoch*, *urkämoch*, *qovurmoch* va hozirgi o‘zbek tilining Xorazm shevasida *unäshi*, *siqman* kabi so‘zlar uchraydiki, bular *umoch* so‘zining etimonini

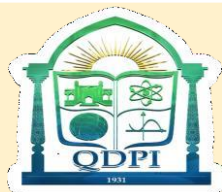
yanada oydinlashtirishda vosita bo‘ladi. Bu misollardan *unäshi* va *siqman* eng xarakterli bo‘lganligidan, mana shu so‘zlarning tarkibini belgilab chiqamiz. *Unäshi* so‘zi barcha morfologik bo‘laklari bilan tarixan *umoch* so‘zi bilan bir xildir (*unäshi*<*un*+*osh*+*i*; bunda *un* so‘zi *xamir* ma’nosidadir.) *Siqman* so‘zi ham *tutmoch* so‘zi tipida yasalgan bo‘lib, u *siq*+(*i*)*m*+*on*<*siq*+*im*+*un* (Bu o‘rinda ham *un* so‘zining *xamir* ma’nosi). Shunday qilib, *unäshi* – xamirli ovqat, xamir oshi va *siqman* –xamirni siqib tayyorlangan ovqat demakdir.

Yuqorida qayd etilgan so‘zlarning –*och* elementi tarixan mustaqil so‘z *osh* ekanligini ko‘pchilik tilshunoslar ma’qullaydilar. Ko‘pgina taom nomlari tarkibida keluvchi *un* so‘zi anglatadigan ma’no esa *umoch* so‘zi tarkibidagi birinchi komponentni ma’nosiga ko‘ra ikki xil izohlash mumkin: 1) *um* -morfemasi umdalamoq, maydalamoq, qiymalab tashlamoq fe’liga borib bog‘lanadi. Bunda *umoch* –qiymalab, maydalab pishirilgan ovqat demakdir. 2) *Um* asosida fonetik o‘zgarish bo‘lib, *umum*+*och*<*un*+*osh* bo‘ladi. Bu xil izoh ko‘p tomonlari bilan haqiqatga yaqin va *umoch* –*un osh* demakdir.

Xulosa. Turkiy qatlamga oid taom nomlari faqatgina gastronomik birliklar emas, balki xalqning tarixiy tafakkuri, turmush tarzi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti va madaniy merosining jonli ifodasidir. Ularni o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki etnografiya, tarix va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxari:

1. Mahmud Koshg'ariyning bu asari S.Mutallibov tomonidan tarjima qilinib, 1-jildi 1960- yil, 2-jildi 1961-yil, 3-jildi 1968-yil Toshkentda nashr qilingan.
2. Икрамова Н. Узбекская кулинарная лексика. – Ташкент: Фан, 1989. – С. 9.
3. Xudayarova M. O‘zbek tilidagi taom nomlarining lingvistik tahlili.(Qoraqalpog‘iston hududi materiallari asosida) . Filol.f.n. dis... . -T.: 2008. – B.20.
4. Кошғарий М. Девону луғотит турк. – Тошкент, 1960. Т. 1.– Б. 34-84.
5. Юсуф Хос Ҳожиб Қутадғу билиг. – Тошкент: Юлдузча, 1990. – Б. 168-187.
6. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent: Univetsitet, 2000. – B.24.
7. Алишер Навоий асарлари тилининг луғати. . – Тошкент: Фан, 1985. Т. IV.– Б.22.
8. Туркман дилинин созлиги. – Ашхобад. 1962. – Б.410.
9. Азербайджанско-русский словарь. - Баку. 1965. – Б.231.
10. Юдахин К.К. Некоторые особенности Карабулакского говора. Сб.В.В.Бартольд, - Тошкент, 1927. – С.266.
11. Шамсиев П., Иброҳимов С. Навоий асарлари луғати. – Тошкент, 1972. – Б.326.
12. Attuhfatuz zakiyatu fil-lug‘atit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 116.
13. Бафоев Б. Кўхна сўзлар тарихи. – Ўзбекистон: “Фан”,1991. –Б. 135.

JORJ ORUELL ASARLARINING STILISTIK VA TEMATIK TAHLILI

Musayev Boburbek Mirzaakbarovich

Farg'ona davlat universiteti, Amaliy ingliz tili kafedrasi o'qituvchisi

Bobking2204@gmail.com +998905662204

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ стилистических и тематических особенностей произведений Джорджа Оруэлла, в частности его романов «1984» и «Скотный двор». Автор рассматривает характерные черты языка Оруэлла — простоту, точность, выразительность, а также использование метафор, аллегорий и сатирических элементов для передачи политических идей. Подчеркивается тесная связь между стилем и идеологическим содержанием, где язык становится средством критики тоталитаризма и социальной несправедливости. В работе используются идеи и подходы таких исследователей, как Б. Крик, Дж. Родден, Р. Уильямс, Д. Патай и Э. Саид.

Ключевые слова: Джордж Оруэлл; стиль; тематика; язык; тоталитаризм; политика; идеология; роман «1984»; «Скотный двор».

Annotatsiya. Maqolada Jorj Oruell asarlarining, xususan “1984” va “Hayvonlar fermasi” romanlarining stilistik hamda tematik xususiyatlari tahlil qilinadi. Oruellning yozuv uslubiga xos soddalik, aniqlik va ta'sirchanlik, shuningdek, metafora, allegoriya va satira orqali siyosiy g'oyalarni ifodalash usullari yoritilgan. Tadqiqotda Oruell uslubi va mafkuraviy qarashlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ko'rsatiladi. Shuningdek, B. Krik, J. Rodden, R. Uilyams, D. Patai va E. Saidning ilmiy qarashlariga tayanilgan.

Kalit so'zlar: Jorj Oruell; uslub; mavzu; til; totalitarizm; siyosat; mafkura; “1984”; “Hayvonlar fermasi”.

Annotation. The article presents an in-depth analysis of the stylistic and thematic characteristics of George Orwell's works, especially his novels 1984 and Animal Farm. It explores the features of Orwell's writing style, such as simplicity, precision, and emotional clarity, as well as his use of metaphor, allegory, and satire to convey political messages. The study highlights the interrelation between Orwell's style and ideology, where language serves as a means of critiquing totalitarianism and social injustice. The discussion draws on the theoretical perspectives of scholars such as B. Crick, J. Rodden, R. Williams, D. Patai, and E. Said.

Keywords: George Orwell; style; theme; language; totalitarianism; politics; ideology; 1984; Animal Farm.

KIRISH

Jorj Oruell XX asr ingliz adabiyotining eng ta’sirli va ahamiyatli yozuvchilaridan biri sifatida tan olingan. Oruell asarlari nafaqat badiiy qimmatga ega, balki ijtimoiy-siyosiy fikrlashni shakllantirgan va global adabiy muhitga chuqur ta’sir ko’rsatgan. Uning asarlari stilistik va tematik jihatdan nihoyatda boy va murakkab hisoblanadi. Ushbu bob Oruell asarlarining stilistik xususiyatlari va tematik yo‘nalishlarini tahlil qilgan mavjud ilmiy tadqiqotlarni ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. Shuningdek, bu sohadagi tadqiqotlardagi bo‘shliqlarni aniqlash va ularni to‘ldirish uchun kelajakdagi tadqiqotlar yo‘nalishlarini taklif etishga harakat qilinadi.

Oruell asarlari, ayniqsa “Hayvonlar fermasi” va “1984” kabi anti-utopik romanlari, totalitar rejimlarning tanqidi, haqiqat va tilning siyosiy maqsadlarda manipulyatsiya qilinishi, shaxsiy erkinlikning yo‘qolishi va hokimiyatning korrupsiyasi kabi mavzularni qamrab oladi. Uning asarlarining stilistik xususiyatlari esa aniq va oddiy til, obrazli tasvirlar, satirik unsurlar, metaforalar va ramzlar bilan boyitilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYA

Jorj Oruell nafaqat o‘zining kuchli g‘oyalari, balki aniq va ta’sirchan yozish uslubi bilan ham mashhur. Uning asarlaridagi stilistik xususiyatlarni tahlil qilish adabiyotshunoslik va lingvistika sohasidagi ko‘plab olimlarning e’tiborini tortgan.

Angliyalik taniqli adabiyotshunos Bernad Krik o‘zining “George Orwell: A Life” asarida Oruellning yozish uslubi haqida quyidagilarni ta’kidlaydi: “Oruell o‘z davrining eng aniq yozuvchilaridan biri edi. Uning uslubi shunday shakllanganki, u fikrni o‘quvchiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri va hech qanday sun’iy bezaklarsiz yetkazardi. Oruell nasrida har bir so‘z ahamiyatli va kerakli”¹⁸. Krikning bu fikriga qo‘shilgan holatda aytishimiz mumkin, Oruell asarlarining o‘ziga xos xususiyati – uning aniq va lo‘nda ifoda tarzida. Haqiqatan ham, uning asarlari o‘qilganda, har bir so‘z va jumlaning puxta o‘ylangan va ma’no jihatidan chuqur ekanligini his qilish mumkin.

Amerikalik tadqiqotchi Rodden o‘zining “The Unexamined Orwell” asarida Oruell uslubini tilshunoslik nuqtai nazaridan batafsil tahlil qilgan. U shunday yozadi: “Oruell tilidan foydalanadigan asosiy stilistik vositalar – bu oddiy leksika, qisqa gaplar, faol fe’llar va aniq obrazlardir. U murakkab sintaktik tuzilmalardan va ortiqcha so‘zlardan qochgan, bu esa uning nasrini ixcham va ta’sirchan qilgan”¹⁹. Roddenning bu kuzatishlari juda o‘rinli, lekin Oruellning ba’zan metaforik obrazlar va murakkab tuzilmalardan foydalanish qobiliyatini yetarlicha baholamaganligini ta’kidlamoqchimiz. Masalan, “1984” romanidagi “Katta Aka”

¹⁸ Crick, Bernard. George Orwell: A Life. Penguin Books, 1980. p. 24

¹⁹ Rodden, John. The Unexamined Orwell. University of Texas Press, 2011. p. 18

obrazi va “Hayvonlar fermasi”dagi allegorik tasvirlar uning oddiy til bilan birgalikda murakkab g‘oyalarni ham ifodalay olish mahoratini ko‘rsatadi.

Britaniyalik adabiyotshunos Raymond Williams o‘zining “Politics and Letters: Interviews with New Left Review” asarida Oruellning stilistik yondashuvini marksistik va sotsiologik adabiyot nazariyalari kontekstida tahlil qiladi. U Oruellni “an’anaviy adabiy uslub bilan zamonaviy siyosiy fikr o‘rtasida ko‘prik qurishga uringan yozuvchi” deb baholaydi. Williamsga ko‘ra, Oruellning so‘z tanlovi va jummalarni qurishdagi aniqligi, ayniqsa, “1984” va “Hayvonlar xo‘jaligi” kabi asarlarida hokimiyatning til ustidan nazorati va til orqali ongni boshqarish kabi murakkab g‘oyalarni soddalashtirilgan, lekin chuqur mazmunga ega uslubda ifodalashga xizmat qiladi²⁰. Williamsning bu fikri juda muhim, chunki u Oruellning uslubini nafaqat badiiy ifoda sifatida, balki til va hokimiyat o‘rtasidagi ziddiyatlarni fosh etuvchi ideologik vosita sifatida ham ko‘rib chiqadi. Bizningcha ham Oruellning “Politics and the English Language” essesinde keltirilgan tanqidiy fikrlar aynan Williams tasvirlagan uslubiy pozitsiyani kuchaytiradi. Oruell bu esseda tilning sofliğini saqlash – bu faqat estetik masala emas, balki siyosiy masala ekanini isbotlashga harakat qiladi. Quyiudagi gapni misol qilib keltirishimiz mumkin: “If thought corrupts language, language can also corrupt thought” (Agar fikr tilni buzsa, til ham fikrni buzishi mumkin)²¹. Shunday qilib, Oruellning stilistik yondashuvi faqat yozuvchilik san’ati emas, balki ijtimoiy ongga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim strategiya sifatida baholanishi lozim. Tilni siyosiy vosita sifatida tahlil qilishda Williamsning mulohazalari Oruell uslubining soddaligi ortida qanday chuqur siyosiy fikrlar yotganini ochib beradi.

Turk adabiyotshunosi Zafer Sari “Jorj Oruell’in *Edebi Başyapıtı Hayvan Çiftliği* Romanı ve Türkçe Çevirilerindeki Dil ve Edebi Üslubun Karşılaştırılması.” nomli maqolasida quyidagilarni yozadi: “Oruellning uslubi uning siyosiy qarashlarini bevosita aks ettiradi. U adabiy bezaklardan ko‘ra, aniqlikni afzal ko‘radi va bu uning totalitarizm va haqiqatni buzish haqidagi g‘oyalari bilan chambarchas bog‘liq”²². Zaferning ushbu kuzatishlari Oruellning adabiy uslubi va siyosiy qarashlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beradi.

Jorj Oruellning stilistik qarashlarini o‘rganishda uning “Politics and the English Language” nomli essesi markaziy ahamiyat kasb etadi. Ushbu esseda Oruell zamonaviy siyosiy tilda keng tarqalgan noaniqlik, mavhumlik va bo’sh gaplardan ogohlantiradi. U shunday yozadi: “*In our time, political speech and writing are largely the defense of the indefensible*”²³. Uningcha, yozuvchilar loqaydlik bilan ishlatadigan mavhum til shakllari ongni chalg‘itadi va yolg‘onni yashiradi. Shu sababli, Oruell aniq, sodda, va halol tilda yozishni targ‘ib qiladi.

²⁰ Williams, Raymond. *Politics and Letters: Interviews with New Left Review*. Verso, 1979. p. 273

²¹ Orwell, George. “Politics and the English Language.” *Horizon*, vol. 13, no. 76, Apr. 1946, p. 2.

²² Sari, Zafer. “George Orwell’in *Edebi Başyapıtı Hayvan Çiftliği* Romanı ve Türkçe Çevirilerindeki Dil ve Edebi Üslubun Karşılaştırılması.” *Söylem Filoloji Dergisi*, vol. 8, no. 1, 2023, p. 190.

²³ Orwell, George. “Politics and the English Language.” *Horizon*, vol. 13, no. 76, Apr. 1946, p. 2.

NATIJA VA MUHOKAMA

Bu qarashlar Oruellning romanlari – xususan, “1984” va “Animal Farm” – dagi stilistik minimalizm, ya’ni keraksiz bezaklardan holi aniq ifoda bilan uyg‘unlashadi. Masalan, Edward Said Oruellning bunday yondashuvini “mukammal soddalik ortidagi intellektual chuqurlik” deb ta’riflaydi²⁴.

Oruellning stilistik yondashuvi uning “1984” romanida yaratilgan “Newspeak” tilida eng yaqqol ifodasini topadi. Bu til totalitar hokimiyat tomonidan til orqali fikrlash erkinligini nazorat qilish vositasi sifatida yaratilgan. Ingliz adabiyotshunosi Daphne Patai “The Orwell Mystique: A Study in Male Ideology” asarida Newspeak haqida quyidagicha yozadi: “*Newspeak is a stylistic construction that renders political manipulation visible through grammatical and lexical restriction*”²⁵. Yani, Newspeak - bu grammatik va leksik cheklovlar orqali siyosiy manipulyatsiyani ko‘rinadigan qilib ko‘rsatadigan stilistik konstruksiyadir. Bu tahlil shuni ko‘rsatadiki, Oruellning tilga bo‘lgan munosabati faqat estetik emas, balki siyosiy axloq mezonlariga asoslangan. Newspeak yordamida Oruell ko‘p so‘zlilik emas, balki ma’no torayishi orqali ongga bostirma o‘tkazishni ko‘rsatadi.

Jadval 9. Jorj Oruell uslubiga oid stilistik tahlillar taqqoslamasi

Tadqiqotchi / Asar	Asosiy stilistik fikrlar	Til yondashuvi	Nazariy yo‘nalish / Kontekst
Bernard Crick George Orwell: A Life	Oruell o‘z fikrini lo‘nda, to‘g‘ridan-to‘g‘ri yetkazadi; har bir so‘z maqsadli tanlangan	Minimalist, bezaksiz nasr	Biografik, tarixiy-realist kontekst
John Rodden The Unexamined Orwell	Oddiy leksika, qisqa gaplar, faol fe‘llar ustuvor; murakkab sintaksisdan qochgan	Grammatik ixchamlik, faol tuzilmalar	Tilshunoslik, stilistik tahlil
Raymond Williams Politics and Letters	Oruell an’anaviy adabiy uslubni siyosiy mazmun bilan uyg‘unlashtirgan	Fikr orqali ongga ta’sir qiluvchi stilistika	Marksistik va sotsiologik yondashuv
Zafer Sari George Orwell’in...	Uslub va siyosiy qarashlar uzviy bog‘liq; aniqlik – mafkuraviy vosita	Tahliliy leksika, tarjimalarda uslubiy farqlar	Siyosiy stilistika, tarjima tahlili
George Orwell Politics and the English Language	Tilning buzilishi ongni ham buzadi; siyosiy tilda aniqlik zarur	Soddalik, faol fe‘l, konkret ifoda	Siyosiy-falsafiy stilistik qarash
Edward Said Reflections on	Oruell soddalik orqali chuqur intellektual	Semantik zichlik, soddalikda	Postkolonial tanqid, madaniy falsafa

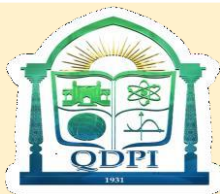
²⁴ Said, Edward. Reflections on Exile and Other Essays. Harvard University Press, 2000. p. 159.

²⁵ Patai, Daphne. The Orwell Mystique: A Study in Male Ideology. University of Massachusetts Press, 1984. p. 102.

Exile	mazmun yaratadi	murakkablik	
Daphne Patai The Orwell Mystique	Newspeak – siyosiy manipulyatsiyaning grammatik ifodasi	Tilni ideologik nazorat vositasi sifatida ko‘rish	Feministik va mafkuraviy stilistika

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

1. Crick, Bernard. George Orwell: A Life. Penguin Books, 1980
2. Orwell, George. "Politics and the English Language." *Horizon*, vol. 13, no. 76, Apr. 1946
3. Orwell, George. "Politics and the English Language." *Horizon*, vol. 13, no. 76, Apr. 1946
4. Patai, Daphne. The Orwell Mystique: A Study in Male Ideology. University of Massachusetts Press, 1984
5. Rodden, John. The Unexamined Orwell. University of Texas Press, 2011
6. Said, Edward. Reflections on Exile and Other Essays. Harvard University Press, 2000
7. Sarı, Zafer. “George Orwell’in Edebi Başyapıtı Hayvan Çiftliği Romanı ve Türkçe Çevirilerindeki Dil ve Edebi Üslubun Karşılaştırılması.” *Söylem Filoloji Dergisi*, vol. 8, no. 1, 2023
8. Williams, Raymond. Politics and Letters: Interviews with New Left Review. Verso, 1979

ORUELL ASARLARINING TEMATIK TAHLILI

Musayev Boburbek Mirzaakbarovich

Farg‘ona davlat universiteti, Amaliy ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi

Bobking2204@gmail.com +998905662204

Аннотация.Статья посвящена тематическому анализу творчества Джорджа Оруэлла, в частности его произведений «1984» и «Скотный двор». Автор исследует ключевые мотивы писателя — критику тоталитаризма, проблему коррупции власти, утрату личной свободы, манипуляцию языком и истиной. В работе анализируются взгляды таких исследователей, как Ирвинг Хоу, Ханна Арендт, Реймонд Уильямс, Эдвард Саид и Кристофер Хитченс, которые по-разному трактуют значение Оруэлла для мировой литературы и политической мысли. Особое внимание уделено восприятию его идей в постсоветском пространстве, где темы контроля, пропаганды и подавления личности сохраняют актуальность. Кроме того, рассматриваются параллели между оруэлловским тоталитарным надзором и современными формами цифрового контроля, описанными Шощанной Зубофф и Дэвидом Лайоном. Автор приходит к выводу, что предупреждения Оруэлла о власти, истине и свободе не утратили своей значимости и служат морально-философским ориентиром для понимания угроз современного мира.

Ключевые слова:Джордж Оруэлл, тоталитаризм, власть и свобода, язык и истина, манипуляция сознанием, цифровой контроль, постсоветское пространство, критика идеологии.

Annotatsiya.Ushbu maqola Jorj Oruell ijodining tematik tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, ayniqsa uning “1984” va “Hayvonlar fermasi” romanlarida ifodalangan g‘oyalar markaziy o‘rinda turadi. Tadqiqotda Oruell asarlaridagi asosiy mavzular — totalitarizm tanqidi, hokimiyat korrupsiyasi, shaxsiy erkinlikning yo‘qolishi, til va haqiqat ustidan nazorat — tahlil etiladi. Maqolada Irving Howe, Hannah Arendt, Raymond Williams, Edward Said, Christopher Hitchens, Shoshana Zuboff va David Lyon singari olimlarning fikrlari umumlashtiriladi. Shuningdek, Oruell g‘oyalarining post-sovet madaniyatida va o‘zbek jamiyati kontekstida qabul qilinishi tahlil qilinadi. Raqamli davrda Oruellning nazorat, haqiqat va erkinlik haqidagi ogohlantiruvlari yanada dolzarb bo‘lib, “Big Brother” timsoli bugungi axborot manipulyatsiyasi va texnologik kuzatuv sharoitida yangi ma’no kasb

etmoqda. Muallif xulosasiga ko‘ra, Oruell asarlaridagi g‘oyalar zamonaviy dunyo uchun ham muhim axloqiy va falsafiy yo‘l-yo‘riq vazifasini bajaradi.

Kalit so‘zlar:Jorj Oruell, totalitarizm, hokimiyat va erkinlik, til va haqiqat, ong manipulyatsiyasi, raqamli nazorat, post-sovet makoni, mafkuraviy tanqid.

Abstract.This article presents a thematic analysis of George Orwell’s major works, particularly *1984* and *Animal Farm*, focusing on his central concerns: the critique of totalitarianism, the corruption of power, the loss of personal freedom, and the manipulation of language and truth. The study synthesizes the perspectives of leading scholars such as Irving Howe, Hannah Arendt, Raymond Williams, Edward Said, and Christopher Hitchens, as well as contemporary theorists like Shoshana Zuboff and David Lyon. The discussion highlights how Orwell’s warnings about political oppression and the distortion of truth remain strikingly relevant in the age of digital surveillance and information manipulation. Furthermore, the article examines the reception of Orwell’s ideas in the post-Soviet context, emphasizing their moral and intellectual influence on democratic thought in transitional societies. It concludes that Orwell’s vision continues to serve as a moral and philosophical framework for understanding the dynamics of power, truth, and freedom in the modern world.

Keywords:George Orwell, totalitarianism, power and freedom, language and truth, manipulation of consciousness, digital surveillance, post-Soviet context, ideological critique.

KIRISH.XX asr ingliz adabiyotining eng nufuzli yozuvchilaridan biri Jorj Oruell inson va hokimiyat o‘rtasidagi ziddiyatni, totalitarizmning insoniy qadriyatlarga soladigan tahdidini, haqiqat va yolg‘on o‘rtasidagi chegaraning yo‘qolishini o‘z asarlarida chuqur badiiy va falsafiy asosda yoritgan ijodkordir. Uning “1984” va “Hayvonlar fermasi” kabi asarlari faqat o‘z davrining siyosiy muammolarini emas, balki insoniyatning abadiy muammosi — erkinlik, adolat va haqiqat izlash jarayonini ham o‘zida mujassam etadi. Oruell ijodi bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan, chunki u tasvirlagan totalitar nazorat, mafkuraviy manipulyatsiya va til ustidan hukmronlik singari muammolar XXI asrning raqamli davrida yangi ko‘rinishlarda qayta namoyon bo‘lmoqda.

Oruell ijodining o‘rganilishi G‘arb adabiyotshunosligida ham, post-sovet va o‘zbek ilmiy muhitida ham alohida yo‘nalish sifatida shakllangan. Uning asarlari nafaqat siyosiy romanlar, balki axloqiy-falsafiy ogohlantiruv sifatida ham tahlil qilinadi. Tadqiqotchilar Oruell asarlarida hokimiyat va haqiqat, shaxsiy erkinlik va ijtimoiy nazorat, til va tafakkur o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rsatib beradilar. Shuningdek, yozuvchi ijodida zamonaviy ijtimoiy-falsafiy oqimlar — ekzistensializm, sotsializm va liberal insonparvarlik — o‘zaro tutashganini ham ko‘rish mumkin. Shu sababli Oruell asarlarini faqat siyosiy roman sifatida emas, balki inson mohiyatini anglashga qaratilgan universal badiiy-falsafiy tajriba sifatida talqin etish lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi — Jorj Oruell asarlarining tematik yo‘nalishlarini tizimli tahlil qilish, ularning zamonaviy kontekstlardagi ahamiyatini aniqlash hamda totalitarizm, erkinlik va haqiqat masalalarini bugungi global axborot jamiyati nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqishdan iborat. Ushbu tahlil orqali Oruell ijodining hozirgi zamon uchun qanday saboqlar berishi mumkinligi, shuningdek, uning asarlarida ilgari surilgan falsafiy va axloqiy g‘oyalar XXI asr o‘quvchisi uchun qay darajada dolzarb ekani aniqlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYA

Jorj Oruell asarlari yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlar ko‘lami nihoyatda kengdir. U haqidagi dastlabki tahlillar XX asr o‘rtalarida Irving Howe, Raymond Williams va Hannah Arendt singari nufuzli adabiyotshunoslar va faylasuflar tomonidan amalga oshirilgan. Irving Howe o‘zining mashhur *Politics and the Novel* asarida Oruell ijodini siyosiy roman janrining eng yuksak namunasi sifatida baholaydi hamda yozuvchining asosiy maqsadi “hokimiyat tabiatini ochib berish” ekanini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, Oruellning barcha romanlari hokimiyatning inson shaxsiyatiga ta’sirini o‘rganish va totalitar tuzumning ruhiy-axloqiy oqibatlarini ko‘rsatishga qaratilgan.

Raymond Williams esa *Orwell* nomli monografiyasida yozuvchini “axloqiy ziyolilikning ramzi” sifatida talqin qiladi. U Oruellning kuchi siyosiy muammolarni individual ong darajasida ochib bera olganidadir, deb yozadi. Hannah Arendtning *The Origins of Totalitarianism* asarida esa Oruell bilan yaqin fikr uyg‘unligi kuzatiladi: u totalitar tuzumlarni “inson shaxsini yo‘q qiluvchi” tizim sifatida ko‘rib, ularning asosiy quroli sifatida haqiqatni soxtalashtirish jarayonini tahlil qiladi. Shu bois Oruell va Arendt fikrlari totalitarizmning axloqiy ildizlarini anglashda bir-birini to‘ldiradi.

Keyinchalik, Edward Said Oruellni postkolonial nazariya kontekstida qayta baholab, uni “madaniy mustamlakachilikni ilgari ko‘rgan yozuvchi” deb ataydi. Saidga ko‘ra, Oruellning “1984” romanida ifodalangan “xotira ustidan nazorat” g‘oyasi imperiya mafkurasi orqali o‘z tarixini yo‘qotgan jamiyatlarning fojeasini ramziy tarzda aks ettiradi. Bu yondashuv, ayniqsa, sobiq mustamlaka mamlakatlari uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Christopher Hitchens o‘zining *Why Orwell Matters* asarida Oruellni XXI asr uchun ham dolzarb yozuvchi sifatida taqdim etadi. U yozuvchining haqiqat, erkinlik va til haqidagi qarashlarini bugungi “raqamli manipulyatsiya” davri bilan bog‘lab, Oruell bashoratlari hozirgi global siyosiy jarayonlarda ro‘yobga chiqayotganini ko‘rsatadi. Zamonaviy tadqiqotchilar Shoshana Zuboff (*The Age of Surveillance Capitalism*) va David Lyon (*Surveillance Studies*) esa Oruell konseptlarini yangi texnologik muhitda qayta talqin etib, “Big Brother” timsolining bugungi raqamli nazorat kapitalizmi sharoitida real shaklga kirganini ta’kidlaydilar.

Post-sovet hududidagi adabiyotshunoslikda ham Oruell asarlariga qiziqish yuqori. Aleksandr Etkindning *Internal Colonization: Russia’s Imperial Experience* kitobida Oruellning g‘oyalari Rossiya tarixidagi “ichki mustamlakachilik” jarayonlari bilan ideologik

jihatdan uyg‘un ekani qayd etiladi. Viktor Chalikov esa post-totalitar madaniyatlarda Oruell asarlari “fikrlash mustaqilligini saqlashga undovchi omil” bo‘lib xizmat qilganini yozadi. Bu fikrlar Oruell asarlarining o‘zbek madaniy kontekstida ham dolzarbligini ko‘rsatadi: “1984” va “Hayvonlar fermasi” romanlari orqali o‘tmishdagi mafkuraviy nazoratning mexanizmlarini anglash, hozirgi jamiyatda erkin fikrni qadrlash g‘oyasi mustahkamlanmoqda.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Oruell ijodi turli ilmiy maktablar — siyosiy adabiyotshunoslik, ekzistensializm, postkolonializm va zamonaviy raqamli nazorat nazariyalari doirasida o‘rganilmoqda. Har bir yondashuv Oruell asarlarining yangi qatlamlarini ochib beradi: hokimiyat va til o‘rtasidagi murakkab munosabat, haqiqatning manipulyatsiyasi, inson ongining nazorat ostiga olinishi hamda umid va isyonning falsafiy asoslari. Ushbu ilmiy kontekstlar maqolaning keyingi bo‘limida keltirilgan tematik tahlil uchun metodologik poydevor vazifasini bajaradi.

Jorj Oruell asarlarining tematik jihatlarini ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Uning asarlaridagi asosiy mavzular totalitarizm tanqidi, hokimiyat korrupsiyasi, shaxsiy erkinlikning yo‘qolishi, til va haqiqatning manipulyatsiyasi kabi masalalarni qamrab oladi.

Amerikalik adabiyotshunos Irving Howe “Politics and the Novel” kitobida Oruell asarlarining asosiy mavzusi haqida quyidagilarni yozadi: “Oruell ijodining markaziy mavzusi – bu hokimiyat tabiatini o‘rganish va uning inson shaxsiyatiga ta’siri. U hokimiyatning korrupsiyasi va totalitarizmning insoniyatga xavfini har bir asarida turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqadi”²⁶. Bizningcha ham hokimiyat muammosi haqiqatan ham Oruell asarlarining o‘zak mavzularidan biridir.

Oruell ijodining markazida inson erkinligi va hokimiyat o‘rtasidagi ziddiyat yotadi. Bu jihatni ekzistensializm nuqtai nazaridan talqin qilish mumkin. Albert Camus o‘zining “The Rebel” asarida totalitarizmning insoniy ong va vijdon ustidan hukmronligiga qarshi fikr yuritadi va bunday nazoratning “axloqiy isyon”ni bo‘g‘ishini ta’kidlaydi²⁷. Oruellning 1984 romanida tasvirlangan jamiyat aynan mana shunday bo‘g‘uvchi tuzumning badiiy ifodasidir. Hannah Arendt ham “The Origins of Totalitarianism” kitobida Oruell singari totalitar tuzumlarning insoniyatning mohiyatiga soladigan tahdidini tahlil qiladi va ularni “shaxsiy hayotni yo‘q qiluvchi” tizimlar deb baholaydi²⁸. Oruell uchun bu tahdidlar nafaqat siyosiy, balki axloqiy va psixologik darajada muhim bo‘lib, u shaxsiy fikrlashning yo‘qolishi va tilning buzilishi orqali insonlikni yo‘qotishni ko‘rsatadi. Britaniyalik tanqidchi Raymond Williams esa “Oruell” asarida Oruellni zamonaviy axloqiy muammolarni o‘rtaga qo‘ygan yozuvchi deb baholaydi va uning kuchli siyosiy anglanishi bilan individual insoniyatni markazga qo‘yganligini ta’kidlaydi²⁹. Shunday qilib, Oruell ijodi ekzistensial tashvish –

²⁶ Howe, Irving. *Politics and the Novel*. Horizon Press, 1957. p. 235

²⁷ Camus, Albert. *The Rebel: An Essay on Man in Revolt*. Translated by Anthony Bower, Vintage International, 1991. Originally published as *L’Homme révolté*, 1951. p. 75

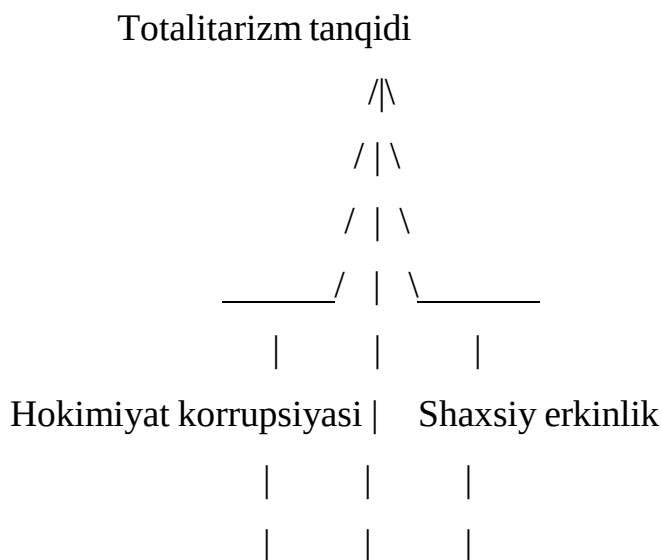
²⁸ Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt, 1951. p. 324.

²⁹ Williams, Raymond. *Orwell*. Fontana Modern Masters, 1971. p. 54.

erkinlik, tanlov va javobgarlik masalalarini hokimiyat tizimi bilan kesishgan holda ko‘rsatishi bilan ajralib turadi. Biroq, ushbu qorong‘u tasvirlarga qaramay, Oruell asarlarida umid mavzusi ham butunlay yo‘q emas; masalan, “If there is hope, it lies in the proles³⁰” satri orqali yozuvchi kelajakda erkinlikni tiklash ehtimolini saqlab qoladi³¹.

Oruell ijodining markaziy mavzularidan biri bu — tarixning qayta yozilishi orqali ong ustidan nazorat o‘rnatilishidir. 1984 romanida Okeaniya hukumatining doimiy ravishda o‘tmishni qayta yozishi inson xotirasi va haqiqat tushunchasini yo‘q qilishga qaratilgan. Oruell quyidagicha yozadi: “Who controls the past controls the future: who controls the present controls the past”³². Yani, o‘tmishni kim boshqarsa, kelajakni boshqaradi: hozirni kim boshqarsa, o‘tmishni boshqaradi. Bu satr romanning butun mafkuraviy asosini ochib beradi. Richard J. Voorhees o‘zining *The Paradox of George Orwell* kitobida Oruellning asosiy g‘oyasi “haqiqatni kim belgilasa, u ongni boshqaradi” degan mafkuraga asoslanishini ta’kidlaydi³³. Shuningdek, Edward Said Oruellni postkolonial zamonada “tashqi kuchlar orqali xotira va madaniyatni o‘zgartirish xavfini ilgari ko‘rgan yozuvchi” deb ataydi³⁴. *Animal Farm* asarida ham tarixni o‘zgartirish orqali ommani boshqarish ko‘rsatiladi³⁵. Masalan, Squealer har safar sobiq voqealarni o‘z manfaatiga moslab yangicha talqin qiladi, bu esa “Memory Hole” tushunchasining alegorik shaklidir. Oruell uchun tarix — bu haqiqatni saqlab qolish vositasi emas, balki hokimiyatga xizmat qiladigan, doimiy o‘zgaruvchan vositadir. Bu yondashuv zamonaviy axborot urushlari va yolg‘on propagandalar davrida ham dolzarbligicha qolmoqda.

Quyidagi diagrammada Oruell asarlaridagi asosiy tematik yo‘nalishlarning o‘zaro bog‘liqligi tasvirlangan:

³⁰ Agar umid bo‘lsa, u ishchilar sinfida yotadi

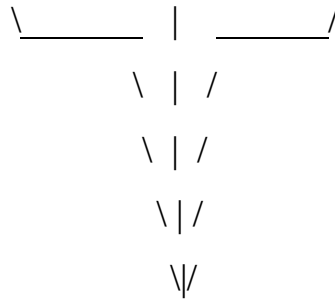
³¹ Orwell, George. *Nineteen Eighty-Four*. Secker and Warburg, 1949. p. 72.

³² Orwell, George. *Nineteen Eighty-Four*. Secker and Warburg, 1949. pp. 37, 51.

³³ Voorhees, Richard J. *The Paradox of George Orwell*. Purdue University Studies, 1961. pp. 96–99.

³⁴ Said, Edward W. *Reflections on Exile and Other Essays*. Harvard University Press, 2000. p. 12.

³⁵ Orwell, George. *Animal Farm*. Secker and Warburg, 1945. pp. 89–91.

Til va haqiqat manipulyatsiyasi

Til va haqiqat manipulyatsiyasi

Bu chizmada Oruellning asarlarida mavzular aloqador tizim sifatida ishlayotgani ifodalanmoqda. Ya’ni:

- Totalitarizm — markaziy xavf.
- U hokimiyatni buzadi.
- Buzilgan hokimiyat — erkinlikni yo‘q qiladi.
- Natijada, inson o‘zligini yo‘qotadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Jorj Oruell asarlari XX asr adabiyotida chuqur iz qoldirdi va bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Uning asarlari dunyo bo‘ylab ko‘plab tillarga tarjima qilingan va global adabiy va siyosiy fikrlashga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Amerikalik adabiyotshunos Christopher Hitchens “Why Orwell Matters” (Nima uchun Oruell ahamiyatli) kitobida quyidagilarni yozadi: “Oruell nafaqat o‘z davrida, balki XXI asrda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Uning hokimiyat, haqiqat va til haqidagi g‘oyalari bugungi raqamli dunyoda yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki axborot manipulyatsiyasi va kuzatuv texnologiyalari uning bashoratlarini yanada real qilib qo‘ymoqda”³⁶. Yuqoridagi Hitchensning fikrlariga asoslanib, Oruell asarlarining bugungi raqamli davrdagi dolzarbligini va o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganini alohida ta’kidlab o‘tishimiz lozim.

Post-sovet makonda Jorj Oruell asarlari ayniqsa 1984 va *Hayvonlar fermasi* romanlari siyosiy va tarixiy tajribaning mustahkam aks-sadosi sifatida qabul qilinadi. Rossiyalik tarixchi va madaniyatshunos Aleksandr Etkind o‘zining *Internal Colonization: Russia’s Imperial Experience* asarida Rossiyadagi avtoritar tizimlar va ommaviy ongga ta’siri haqida fikr yuritarkan, Oruellning “ichki mustamlakachilik” hodisasi bilan ideologik jihatdan yaqinligini eslatib o‘tadi³⁷. Viktor Chalikova esa o‘zining post-totalitar madaniyatlar haqidagi tahlilida Oruellni “fikrlash mustaqilligini saqlab qolishga uringan yozuvchi” sifatida ta’riflaydi va bu asarlar o‘zbek, rus, ukrain va boshqa SSSR jamiyatlarida demokratik jarayonlarga ruhiy zamin yaratishga xizmat qilganini ta’kidlaydi³⁸. Oruell tomonidan til,

³⁶ Hitchens, Christopher. *Why Orwell Matters*. Basic Books, 2002. pp. 87, 112.

³⁷ Etkind, Alexander. *Internal Colonization: Russia’s Imperial Experience*. Polity Press, 2011. pp. 224–226.

³⁸ Chalikova, Viktor. *Postsovetskaya Kul’tura: Trauma i Pamyat’*. Moscow: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2007. pp. 87–90.

haqiqat va ong ustidan nazoratning ochib berilishi — ayniqsa, “Yangi til”, “Haqiqat vazirligi”, “Erkinlik — qullikdir” kabi formulalar — postsovet fuqarolari ongida tanish kontekstda aks sado berdi. Bugungi kunda Oruellning g‘oyalari axborot manipulyatsiyasi, senzura va ommaviy nazorat kuchayayotgan paytda, bu hududlarda o‘tmishni tushunish va kelajakka tanqidiy nazar tashlashda muhim manba bo‘lib qolmoqda.

Raqamli texnologiyalar va global kuzatuv tizimlari kengayib borayotgan bugungi davrda Jorj Oruellning 1984 romanidagi ogohlantiruvlar har qachongidan ham dolzarb bo‘lib bormoqda. “Big Brother” timsoli endilikda faqat badiiy metafora emas, balki texnologik kuzatuv vositalari – masalan, yuzni tanish tizimlari, geolokatsiya ilovalari va ma’lumotlar monitoringi orqali hayotimizda mavjud bo‘lgan real xavf timsoliga aylangan. Shoshanna Zuboff o‘zining *The Age of Surveillance Capitalism* asarida bu hodisani iqtisodiy nazorat shakli sifatida ochib beradi va Oruell bashorat qilgan totalitarizm bugun bozordagi texnologik gigantlar orqali amalga oshayotganini ta’kidlaydi³⁹. Shuningdek, David Lyon *Surveillance Studies* asarida Oruellning nazorat modeli bilan zamonaviy “tarmoqli kuzatuv” o‘rtasidagi farqlarni aniqlaydi, biroq asosiy xavf – inson erkinligining yo‘qolishi – o‘sha-o‘sha qolayotganini qayd etadi⁴⁰. Oruellning “Haqiqat vazirligi” timsoli bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda dezinformatsiya va algoritmik manipulyatsiyalar orqali shakllanayotgan “post-haqiqat” muhitida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shunday qilib, 1984 asari XXI asrda ham o‘z o‘quvchisini ogohlantirishda davom etmoqda.

Jadval 10. Oruell asarlarining zamonaviy kontekstlardagi tasiri

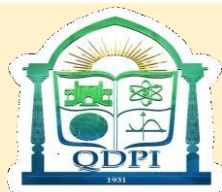
Mintaqa / Kontekst	Oruell asarlarining ta’siri	Asosiy o‘rganilayotgan asarlari
Raqamli zamon / G‘arb	Axborot manipulyatsiyasi, til va haqiqat ustidan nazorat, raqamli kuzatuv, post-haqiqat muammosi	1984, Why Orwell Matters
Post-sovet mamlakatlari	Totalitarizm tajribasini qayta baholash, mafkuraviy nazoratga tanqidiy yondashuv	1984, Hayvonlar fermasi
Zamonaviy iqtisodiy nazorat	Surveillance capitalism va texnologik gigantlar orqali erkinlikka tahdid	1984, Zuboff va Lyon tahlillari
O‘zbekiston	O‘tmish tajribasi orqali demokratik qadriyatlarga o‘tish; Oruell asarlari ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlarni anglashda	Hayvonlar fermasi, 1984

³⁹ Zuboff, Shoshanna. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs, 2019. pp. 20–22.

⁴⁰ Lyon, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Polity Press, 2007. p. 134.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

1. Arendt, Hannah. The Origins of Totalitarianism. Harcourt, 1951
2. Camus, Albert. The Rebel: An Essay on Man in Revolt. Translated by Anthony Bower, Vintage International, 1991. Originally published as L’Homme révolté, 1951
3. Chalikova, Viktor. Postsovetskaya Kul'tura: Trauma i Pamyat'. Moscow: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2007
4. Etkind, Alexander. Internal Colonization: Russia’s Imperial Experience. Polity Press, 2011
5. Hitchens, Christopher. Why Orwell Matters. Basic Books, 2002
6. Howe, Irving. Politics and the Novel. Horizon Press, 1957
7. Lyon, David. Surveillance Studies: An Overview. Polity Press, 2007
8. Orwell, George. Animal Farm. Secker and Warburg, 1945
9. Orwell, George. Nineteen Eighty-Four. Secker and Warburg, 1949
10. Orwell, George. Nineteen Eighty-Four. Secker and Warburg, 1949
11. Said, Edward W. Reflections on Exile and Other Essays. Harvard University Press, 2000
12. Voorhees, Richard J. The Paradox of George Orwell. Purdue University Studies, 1961
13. Williams, Raymond. Orwell. Fontana Modern Masters, 1971
14. Zuboff, Shoshana. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. PublicAffairs, 2019

**THE ANECDOTE AS A GENRE: THEORETICAL APPROACHES AND
TERMINOLOGICAL DISTINCTIONS**

Burkhonova Mohira Omonilla qizi

makhiraibragimova10@gmail.com

Doctoral student of Uzbekistan State

World Languages University. Tashkent, Uzbekistan

Abstract. This paper examines the theoretical foundations and genre classifications of the anecdote in 20th-century scholarship, exploring its complex position within verbal art traditions. Drawing on psychoanalytic, folkloristic, and linguistic perspectives, the study investigates the dual nature of anecdotes as both folkloric and literary phenomena. The analysis begins with Freud's psychoanalytic framework, which established anecdotes as vehicles for expressing repressed content and latent social tensions. Subsequently, the research addresses the fundamental debate regarding genre classification, presenting Kurganov's argument for recognizing the anecdote's simultaneous folkloric and literary dimensions. The study systematically analyzes terminological variations across Russian, French, and English academic traditions, establishing crucial distinctions between the anecdote and related comic genres such as jokes and humor. Through comparative analysis, the research demonstrates that anecdotes possess unique structural, functional, and pragmatic characteristics including plot independence, referential knowledge requirements, and context-dependent comic effects. These features distinguish anecdotes as an independent genre requiring comprehensive interdisciplinary analysis that accounts for psychological functions, structural properties, cultural contexts, and performative dimensions in contemporary communication environments.

Keywords: anecdote, genre theory, folklore, literary studies, comic narrative, joke, humor studies

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы и жанровые классификации анекдота в научных исследованиях XX века, исследуя его сложное положение в традициях словесного искусства. Опираясь на психоаналитические, фольклористические и лингвистические перспективы, исследование изучает двойственную природу анекдотов как фольклорных и литературных феноменов. Анализ начинается с психоаналитической концепции Фрейда, которая установила анекдоты как средства выражения подавленного содержания и скрытых социальных напряжений. Далее исследование рассматривает фундаментальную дискуссию о

жанровой классификации, представляя аргументацию Курганова в пользу признания одновременной фольклорной и литературной природы анекдота. Работа систематически анализирует терминологические вариации в русской, французской и английской научных традициях, устанавливая существенные различия между анекдотом и смежными комическими жанрами, такими как шутка и юмор. Посредством сравнительного анализа исследование демонстрирует, что анекдоты обладают уникальными структурными, функциональными и прагматическими характеристиками, включая сюжетную самостоятельность, требования референциальных знаний и контекстно-зависимые комические эффекты. Эти особенности выделяют анекдоты как самостоятельный жанр, требующий всестороннего междисциплинарного анализа.

Ключевые слова: анекдот, теория жанра, фольклор, литературоведение, комический нарратив, шутка, исследования юмора

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr ilmiy tadqiqotlarida anekdotning nazariy asoslari va janr tasnifi o'rganiladi, uning og'zaki san'at an'alarida murakkab o'rni tekshiriladi. Psixanalitik, folkloristik va lingvistik nuqtai nazarlarga asoslanib, tadqiqot anekdotlarning folklor va adabiy hodisalar sifatidagi ikki tomonlama tabiatini o'rganadi. Tahlil Freydning psixanalitik kontseptsiyasidan boshlanadi, bu anekdotlarni bostirilgan mazmun va yashirin ijtimoiy keskinliklarni ifodalash vositasi sifatida belgilaydi. Keyin tadqiqot janr tasnifi bo'yicha fundamental munozarani ko'rib chiqadi, Kurganovning anekdotning bir vaqtning o'zida folklor va adabiy tabiatini tan olish haqidagi dalillarini taqdim etadi. Ish rus, fransuz va ingliz ilmiy an'alarida terminologik o'zgarishlarni tizimli tahlil qiladi, anekdot va hazil, yumor kabi aloqador komik janrlar o'rtasidagi muhim farqlarni belgilaydi. Qiyosiy tahlil orqali tadqiqot anekdotlar syujet mustaqilligi, referensial bilim talablari va kontekstga bog'liq komik effektlarni o'z ichiga olgan noyob strukturaviy, funksional va pragmatik xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu xususiyatlar anekdotlarni har tomonlama fanlararo tahlilni talab qiladigan mustaqil janr sifatida ajratib turadi.

Kalit so'zlar: anekdot, janr nazariyasi, folklor, adabiyotshunoslik, komik hikoya, hazil, yumor tadqiqotlari

Introduction

Anecdotes have emerged as a significant focus within linguistic and discourse analysis scholarship. The academic community's reception of anecdotal evidence has been notably conflicted throughout history. Historical scholars, including Voltaire and his successors, frequently criticized anecdotes for their perceived methodological shortcomings, dismissing "anecdotal history" as insufficiently rigorous and tainted by rumor and subjective interpretation. However, challenges this dismissive stance by characterizing the anecdote as "the matrix of any story-telling" and an essential component of historiographic practice. This

reconceptualization suggests that anecdotes, notwithstanding their seemingly casual characteristics, constitute foundational elements of narrative construction, serving as crucial connective tissue between quotidian human experience and broader historical and cultural discourses. Contemporary research in linguistics and cultural studies increasingly validates this perspective, demonstrating that phenomena previously relegated to the category of "anecdotal" actually represent fundamental mechanisms through which individuals construct meaning and negotiate understanding of their social worlds.

The anecdote occupies a unique position in the landscape of verbal art, functioning simultaneously as a form of oral folklore and written literature. Despite its ubiquity in everyday communication and cultural expression, the anecdote has received inconsistent treatment in academic scholarship, with ongoing debates concerning its generic status, defining features, and relationship to other comic forms. This paper synthesizes key theoretical perspectives on the anecdote developed throughout the 20th and early 21st centuries, examining how different scholarly traditions have conceptualized this deceptively simple yet remarkably complex genre. The study of anecdotes gained scholarly legitimacy in the early 20th century, yet fundamental questions persist regarding their classification, function, and cultural significance. This paper addresses three central issues:

- the theoretical frameworks used to explain the existence and popularity of anecdotes;
- the debate over whether anecdotes should be classified as folklore, literature, or both;
- the terminological distinctions necessary for rigorous analysis across linguistic and cultural contexts.

Research methods, design

This study employs a systematic literature review and comparative-analytical methodology to investigate the theoretical foundations, genre classifications, and terminological variations of the anecdote across multiple scholarly traditions. The research design integrates four complementary methodological approaches to provide comprehensive understanding of the anecdote as a genre. This paper utilizes a qualitative, interpretive research design based on comprehensive literature analysis. The investigation is structured around three central research questions:

1. What theoretical frameworks explain the existence, popularity, and function of anecdotes?
2. How should anecdotes be classified—as folklore, literature, or both?
3. What terminological distinctions are necessary for rigorous cross-linguistic analysis of anecdotes?

The research synthesizes findings from psychoanalytic, folkloristic, and linguistic scholarly traditions spanning the 20th and early 21st centuries, with particular attention to Russian, French, and English academic perspectives.

Main part

Psychoanalytic foundations: Freud's theory of the anecdote

The systematic study of anecdotes in the 20th century began with Sigmund Freud's seminal 1905 work *Jokes and Their Relation to the Unconscious* (Freud, 1905). Freud's psychoanalytic approach provided the foundational theoretical framework that shaped subsequent interpretations of the genre. According to Freud, anecdotes exist and proliferate because they express hidden meanings that the superego prevents individuals from articulating directly. The laughter response facilitates the expression of this concealed content, allowing anecdotes to function as compensatory mechanisms that protect against negative emotions from external sources.

Freud's analysis of sexual anecdotes proposed that their popularity stems from the storyteller's attempt to attract the attention of a third party present during the telling but not the direct addressee, specifically attention of a sexual nature. These propositions established an interpretive tradition that views anecdotes as:

1. Compensators for experienced shame, fear, disgust, and similar emotions
2. Means of expressing nonverbal desires
3. Vehicles for hidden protest
4. Expressions of latent aggression from one social group toward another

While Freud's framework has been influential, it represents only one approach to understanding this multifaceted genre. Subsequent scholarship has expanded beyond psychoanalytic interpretations to examine structural, functional, and cultural dimensions of anecdotes. A fundamental controversy in anecdote studies concerns the genre's classification. Two main scholarly positions have emerged: one recognizes only the folkloric genre affiliation of anecdotes, while the other characterizes anecdotes as possessing both folkloric and literary components.

The dual-nature perspective: Kurganov's argument

Russian scholar Efim Kurganov represents the second position, arguing that ignoring the duality of the anecdote and refusing to acknowledge its simultaneous folkloricity and literariness "not only complicates but makes impossible a complete linguistic analysis of this unique genre" (Kurganov, 2003, p. 16). According to Kurganov, the source of this duality lies in the anecdote's historical origins in Russia. In mid-18th century Russia, the anecdote as a literary genre began to establish itself through the assimilation of (primarily French) traditions and orientation toward secular communication culture. This imported form quickly merged with rich national traditions, absorbing characteristics of Russian folk anecdotes. The result was a phenomenon both organic and distinctive, yet existing within certain cultural norms. Kurganov emphasizes that although the sphere of the genre's existence is oral, the anecdote nevertheless represents "a special type of verbal art" that is undoubtedly literary. He notes the common foundation shared by everyday and historical anecdotes, stressing that historical anecdotes very often form the basis for less concrete everyday anecdotes. While substantial differences exist between these forms, they share a common structural foundation that should be the primary object of linguistic analysis (Kurganov, 2003). This perspective

suggests that studying only everyday anecdotes while ignoring their historical basis constitutes a methodological error. To avoid terminological confusion, it should be noted that the concepts "literary/historical" and "folkloric/everyday" function as synonyms in many scholars' research.

Despite Kurganov's compelling arguments, many researchers reject this position and recognize the anecdote solely as a folkloric genre. Folklorists note that anecdotes are typologically and genetically connected to fairy tales and proverbs. In the *Dictionary of 20th Century Culture*, Vladimir Rudnev defines the anecdote as "the only productive genre of urban folklore in the 20th century" (Rudnev, 1999, p. 384). Regarding contemporary anecdotes, A.G. Levinson, like Kurganov, questions their folkloric classification, instead designating the anecdote as a literary genre. He notes that "the anecdote existed in a folkloric state only during the classic Soviet era." In his view, since anecdotes began to appear in print, became constant elements of radio and television programs, and finally appeared on the Internet, "it is appropriate to speak of the literaturization and thus the defolklorization of the anecdote" (Levinson, 1980).

Defining the anecdote: historical development - evolution of the russian term

The problem of genre classification has significantly influenced the formation of the term "anecdote" itself. In the historical perspective of Russian tradition, an anecdote was initially understood as "a short story about an insignificant but characteristic incident from the life of a historical figure" (*Brief Literary Encyclopedia*, 1962-1975, p. 233). From the mid-19th century, the anecdote came to be considered "a small oral story of the most ordinary content with an unexpected witty ending" (Manakov, 1986, p. 86). Many researchers emphasize primarily the comic aspect of anecdotes. Thus, anecdotes are defined as "a short satirical or humorous story exposing various aspects of human activity and behavior" (Makaryan, 1967, p. 276). Contemporary dictionaries define the anecdote as follows: "anecdote (from Greek *anekdotos* – unpublished) 1) a short story about a historical figure or incident, 2) a genre of urban folklore, a topical comic miniature story with an unexpected ending, a distinctive humorous, often frivolous parable" (*Dictionary of Literary Terms*, 2009). The modern definition of the anecdote thus represents a synthesis of all the above definitions, combining both the historical and everyday aspects of the genre.

It is necessary to define the difference between "joke" (*шутка*) and "anecdote" (*анекдот*) in Russian. As evident from the examples above, such differentiation is uncharacteristic of Western European traditions, unlike Russian, where tendencies exist both to identify and to distinguish these categories. The first tendency can lead to loss of the anecdote's genre specificity. Russian tradition distinguishes the joke as a speech genre from the anecdote as a folkloric genre. This research bases its understanding of "joke" on positions presented in the works of Russian scholar M.M. Bakhtin, who first discussed the joke as a speech genre. Bakhtin defines a speech genre as "a typical form of utterance in typical circumstances" (Bakhtin, 2000, p. 336). In his research, Bakhtin examines the joke as an

everyday remark constituting the "simplest" speech genre. It can be taken directly from reality or incorporated into more complex speech genres (such as novels).

Western terminology

Unlike Russian, the French tradition distinguishes between historical and everyday anecdotes through different terms: *anecdote* and *blague/histoire drôle*. The term *anecdote* refers to historical anecdotes, defined as: "A historical particular, small curious fact (episode, event, saying, reply, deed...) whose narrative can illuminate the underlying things, the psychology of individuals" (Literary Encyclopedia, 1925). The terms *blague* and *histoire drôle*, which are synonyms, designate everyday anecdotes. *Blague* is defined as "a comic story, often ribald," while *la blague – l'histoire drôle* is described as "brief stories told rapidly, whose entire effect rests on a punchline, which aims to be as surprising as it is pleasing" (Literary Encyclopedia, 1925). Thus, the French terms *blague* and *histoire drôle* correspond to the Russian term "anecdote" in its contemporary understanding.

In the English tradition, the Russian concept of "anecdote" corresponds to the terms *anecdote* and *joke*. A joke is defined as "a short story or ironic depiction of a situation communicated with the intent of being humorous," while an anecdote is "a short tale narrating an interesting or amusing biographical incident" (Wikipedia, 2009). The *Encyclopedia of Simple Forms* distinguishes between *joke* and *anecdote* as follows: anecdotes are connected with historical heroes or precedents, while jokes are characterized by fictional situations (*Simple Forms*, 2001, pp. 54-56). Thus, the term *anecdote* in English, as in French, refers to historical anecdotes, while *joke* corresponds to everyday anecdotes. In English, the Russian contemporary concept of "anecdote" corresponds to the term *joke*.

English-language literature also contains several specialized terms denoting different types of jokes: *numskull tale*, *blason populaire/ethnic slurs*, and *Shaggy Dog Story*. The terms *numskull tale* and *blason populaire/ethnic slurs* designate so-called "ethnic anecdotes," such as English jokes about the Irish or French and American jokes about Poles (Dundes, 1963). The *Oxford English Dictionary* defines *Shaggy Dog Story* as "a lengthy tediously detailed story of an inconsequential series of events, more amusing to the teller than to his audience, or amusing only by its pointlessness" (*Oxford English Dictionary*, 2009). In the Apresyan Russian-English dictionary, it is defined as "an anecdote with an unexpected ending, often absurd" (Apresyan, 1993).

Comparative Mapping

The terminological analysis creates systematic correspondences: table 1

Concept Type	Russian	French	English
Historical anecdotes	anekdot (historical)	anecdote	anecdote
Everyday anecdotes	anekdot (contemporary)	blague/histoire drôle	joke

This mapping reveals how terminological differences reflect underlying conceptual frameworks about genre boundaries and narrative functions.

Reasons for conflation

The identification of anecdotes and jokes may result from specific properties of jokes as speech genres, including: the presence of an orientation toward comic effect; the absence of formal genre markers in linguistic structure (allowing jokes to use markers from any other genre); peculiarities of the prepositional part of the utterance (which is somehow distorted); and refutation of speech presumptions (Bakhtin, 2000, p. 117). These characteristics contribute to jokes being perceived not only as a speech genre but broadly as a comic genre, sometimes causing identification with anecdotes, which are also comic genres. In V.Z. Sannikov's work *Russian Language in the Mirror of Language Play*, both concepts are united under the term "linguistic joke," with all texts of comic orientation serving as research subjects (Sannikov, 1999). A.D. Shmelev and E.A. Shmeleva classify anecdotes as speech genres, thus also identifying them with the concept of "joke" (Shmeleva & Shmelev, 2002). The reason for identifying "joke" and "anecdote" may lie in the genre specificity of anecdotes (the presence of everyday and historical components), which enables anecdotes to develop from any folkloric or literary genre or, conversely, transform into any artistic genre in which wordplay is an essential element of the comic. In other words, "an anecdote can use any genre form while remaining an anecdote" (Peltzer, 1899, pp. 57-58). The characteristics examined above undoubtedly contribute to the genre unification of "anecdote" and "joke," but the fundamental reason for identifying these categories is their common structural-compositional construction and content characteristics.

Despite numerous genre similarities between anecdotes and jokes, they have several fundamental differences, the most important of which lies in their sphere of functioning. A joke represents a microtext functioning within a macrotext and not existing outside that text, while an anecdote can function both within a macrotext and independently. In other words, a joke arises in a specific communicative (dynamic) situation upon which its comic effect depends, which cannot be said of anecdotes, whose comic effect does not depend on the dynamic situation (Mesropova, 1999, p. 44). A. Burkin identifies another interesting genre feature of anecdotes in his work "Additions to Research in the Field of Anecdotal Literature." He calls this trait "the presence of necessary referential knowledge," meaning that anecdotes are perceived by audiences only in a certain atmosphere, "under certain pragmatic conditions: current general-cultural, including from the perspective of the situation in which the anecdote is told." Burkin sees another reason for the genre specificity of anecdotes in "functional limitations of entertaining didactics" (which jokes do not enter), which generate such features of anecdotes as:

1) typification, 2) episodicity, 3) brevity to the point of allusion, 4) dialogue, 5) polysemy, 6) unidirectionality of action, 7) absence of plot deviations, 8) a specific index of

probable actions/ideospeech acts for certain characters, and (9) the attachment of certain names to anecdotal cycles (Burkin, 2009).

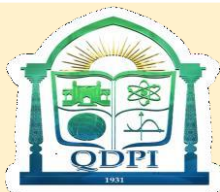
Conclusion

Considering all the characteristics of both genres presented above, an anecdote can be defined as a brief humorous story with an unexpected witty ending, while a joke represents a primary speech genre presented as an everyday remark. In summary, anecdotes possess characteristics of both folkloric and literary genres, reflected in the very definition of the term: anecdote (from Greek *anekdotos* – unpublished) represents: (1) a short story about a historical figure or incident, (2) a genre of urban folklore, a topical comic miniature story with an unexpected ending, a distinctive humorous, often frivolous parable. In Western European tradition, the literary and folkloric characteristics of anecdotes are differentiated through the presence of several concepts corresponding to the Russian term *anekdot*. In French and English, the concept *anecdote* designates historical anecdotes, while *blague/histoire drôle* (in French) and *joke* (in English) designate everyday anecdotes. To avoid terminological confusion, Russian should distinguish between the categories of anecdote and joke, which are independent genres possessing a range of distinctive characteristics related to their sphere of functioning. Unlike jokes, anecdotes possess such characteristics as: the ability to function both within macrotexts and independently; the presence of a plot line; realization of comic effect contingent upon referential knowledge; and independence of comic effect from dynamic situations. The anecdote thus emerges as a complex hybrid genre requiring interdisciplinary analysis that accounts for its psychological functions, structural properties, cultural contexts, and performative dimensions. Future research should continue to explore the evolving nature of anecdotes in digital media environments and their role in contemporary cultural communication.

References

1. Apresyan, Y. D. (Ed.). (1993). *New comprehensive English-Russian dictionary*. Moscow.
2. Bakhtin, M. M. (2000). *Author and hero: Toward philosophical foundations of the humanities*. Saint Petersburg: Azbuka.
3. *Brief literary encyclopedia*. (1962-1975). Moscow.
4. Burkin, A. (2009). Additions to research in the field of anecdotal literature. Retrieved from <http://aesthctica.narod.ru/anekdotos.html>
5. *Dictionary of literary terms*. (2009). Retrieved from <http://s249.narod.ru/slovar.html>
6. Dundes, A. (1963). The elephant joking question. *Tennessee Folklore Society Bulletin*, 29, 40-42.
7. Freud, S. (1905). *Jokes and their relation to the unconscious*. Vienna: Deuticke.
8. Kurganov, E. (2003). *The anecdote as a genre*. Moscow: Academic Project.

9. Levinson, A. G. (1980). *Development of folkloric traditions of Russian art at folk festivals*. Moscow.
10. *Literary encyclopedia: Dictionary of literary terms* (Vols. 1-2). (1925). Moscow-Leningrad.
11. Makaryan, A. M. (1967). *On satire*. Moscow: Soviet Writer.
12. Manakov, V. M. (1986). *Satirical-humorous prose: Problems of genre and style* (Textbook for special course). Syktyvkar: State University named after the 50th Anniversary of the USSR.
13. Mesropova, O. M. (1999). *Structural, pragmatic and content aspects of text types "anecdote" and "joke"* (Doctoral dissertation). Saint Petersburg: A. I. Herzen State Pedagogical University.
14. *Oxford English Dictionary*. (2009). Retrieved from <http://www.oed.com>
15. Peltzer, A. P. (1899). The origin of anecdotes. In *Collection of the Kharkov Historical-Philological Society* (Vol. 11, pp. 57-58). Kharkov.
16. Rudnev, V. P. (1999). *Dictionary of 20th century culture*. Moscow: Agraf.
17. Sannikov, V. Z. (1999). *Russian language in the mirror of language play*. Moscow: Languages of Russian Culture.
18. Shmeleva, E. A., & Shmelev, A. D. (2002). *Russian anecdote: Text and speech genre*. Moscow: Languages of Slavic Culture.
19. *Simple forms encyclopedia*. (2001). Moscow: Astel.
20. *Wikipedia*. (2009). Anecdote. Retrieved from <http://en.wikipedia.org/wiki/Anecdote>
21. *Wikipedia*. (2009). Joke. Retrieved from <http://en.wikipedia.org/wiki/Joke>

**COMPARATIVE STUDY OF ARTONYMS IN ENGLISH AND UZBEK
LANGUAGES.**

Kholmatova Ezozkhon Bahodirovna

*Master's student of
Termez University of Economics and Service
Tel: +998 97 738 49 09*

Uralova Oysulov Poyonovna PhD.

*Associate Professor
Scientific Advisor.
Termez University of Economics and Service
Tel: +99 891 911 92 92*

Annotation. The article studies the specific features of artonyms in English and Uzbek languages on the basis of comparative analysis. Mainly, the origin, classification, semantic fields and cultural significance of artonyms are analyzed. Comparative analysis highlights the similarities and differences in the naming of works of art, and reveals how cultural values and historical development affect language features. The results of the study show that artonyms are not only identifiers, but also a means of reflecting deep social and psychological meanings.

Key words: Artionym, hybrid linguistics, semantics, cultural identity, naming.

Annotatsiya: Maqolada ingliz va o'zbek tillarida artionimlarning o'ziga xos xususiyatlari chog'ishtirma tahlil asosida o'rganiladi. Asosan artionimlarning kelib chiqishi, tasnifi, semantik maydonlari va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Chog'ishtirma tahlil san'at asarlarining nomlanishidagi o'xshashlik va tafovutlarni yoritib, madaniy qadriyatlar va tarixiy rivojlanish til xususiyatlariga qanday ta'sir ko'rsatishini ochib beradi. Tadqiqot natijalari artionimlarning nafaqat identifikator sifatida, balki chuqur ijtimoiy va psixologik ma'nolarni aks ettiruvchi vosita ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar : Artionim, chog'ishtirma tilshunoslik, semantika, madaniy identitet, nomlash.

Аннотация: В статье исследуются особенности артионимов в английском и узбекском языках с помощью сравнительного анализа. Основное внимание уделяется происхождению, классификации, семантическим полям и культурной значимости артионимов. Сравнительный анализ выявляет как общие черты, так и различия в наименовании произведений искусства, показывая, как культурные ценности и

историческое развитие влияют на языковые особенности. Исследование демонстрирует, что артионимы не только служат идентификаторами, но и отражают глубокие социальные и психологические смыслы.

Ключевые слова: Артионим, сравнительное языкознание, семантика, культурная идентичность, наименование.

Introduction. Our language contains names, place names, natural phenomena, actions, words denoting their properties and other realities of our life. Among them, proper names occupy a special place. There are also names of cities, streets, oceans, rivers, reservoirs, mountain ranges, animals and people, the diversity of which and their wide distribution led to the emergence of a separate section of linguistics - onomastics.

The term artionym, generally accepted in onomastics for a work of art, first appears in the studies of such Russian linguists as N.V. Podolskaya, A.V. Superanskaya, L.V. Kuznetsov, E.A. Burmistrova. It is shown that artionym is a means of encoding cultural information, as well as a "mirror" of the cultural space of the people. The main task of art, in particular the art of painting, is to have an aesthetic impact on the viewer, and the uniqueness of the name given to it is that it conveys the artistic idea of the creator through this name - artionym. Artionyms are a type of macroscale that is included in the microscale of idioms.

Literature analysis: Linguist scientist N.V. Podolskaya in the dictionary "Russian onomastic terms" emphasizes that "Artionym is a type of onomastic ideonymy, expressing the name of a work of art (painting, graphics, plastic art, sculpture, music, cinema, theater)" and that "under artionyms, we understand a group of related names denoting the names of works of art and directly related to the reflection of the cultural content of any language .

E. Begmatov considers "artionym to be the proper name of works of fine art (painting, graphics, plastic art, etc.)" . Artionyms are practically not studied in Uzbek linguistics. In Russian linguistics, E.A. Burmistrova, J.K. Velchman, T. V. Efremova, I.V. Kryukova, L. A. Klimova, N. M. Mukhametgareeva, V. I. Suprun, M. E. Ruth, E.A. Yakovleva, F. Armengaud, B. Bosredon, L. Hoek, C. Krll were engaged in this.

Research methodology: It is necessary to study artionyms, because they express the emotional impact of the name of a specific work of art expressed in the world of fine arts on the viewer's "artistic soul". The picture drawn by the artist is a reflection of reality in his mind, that is, an artistic image, and its name, in the words of the Russian philosopher A.F. Losev, "the essence of a thing is not just a thing, but its semantic reflection" .

The relationship between the essence and the thing itself is not the relationship between a copy and an original, since both are things. The essence is a specific semantic equivalent of reality, reflecting not all the important signs of the perception of reality in consciousness and language, but only some of them, since an absolute understanding of the essence difficult. That is why proper names are historical monuments that determine the chronological parameters of development. They are subject to both conservative and

momentary changes; they contain a huge amount of linguistic and also extralinguistic information in their structure. Onomasiology studies all units of language from the point of view of implementing the nominative or representative function and deals with the nominative technique and methods of forming nominative units of various levels. Linguistics presents a broader concept of onomasiology as a field of study not only of the processes of naming words, but also of the lexical interpretation of concepts, of all nominative activity in the language. In modern linguistics, nominative is understood in a broad and narrow sense. The narrow sense represents the designation of objects through words and expressions, and the broad sense represents the attitude of the human mind to all things, persons, and actions. Thus, the naming of objects, phenomena, and their properties by an individual or a group based on nationality, thinking, individuality, and gender identity, and the etymology of the naming, is called nominativeness. One of the generally accepted rules of onomasiology is the recognition of the leading role of the subject of nominativeness in the entire nominative process.

From the point of view of naming things and phenomena, names are divided into two levels:

1. Primary names (names of things, nouns of signs, nouns of quantities) and verbs (a verb is also a name of action and state from the point of view of naming).

2. Secondary names. Secondary names include nouns (anthroponym, toponym, hydronym, oronym, etc.) and pronouns [6, 1]. Therefore, artionyms, along with other nouns, are also secondary names. Because, in the process of secondary nominative designation, the nominator uses existing language units to give a new concept. In the formation of artionyms of the Uzbek language, one can observe the manifestations of transposition: Transposition of words that are not artionyms into artionyms: - nouns with a non-artionym name become artionyms.

Materials for analysis include: Collections of art titles from prominent English-speaking museums (e.g., The British Museum, The National Gallery).

Titles of famous Uzbek artworks, particularly from exhibitions held in Tashkent, Samarkand, and Bukhara.

Academic papers on onomastics and linguistics related to naming in both languages.

Selection criteria for artionyms:

Recognized cultural or historical significance.

Representativeness in style and genre.

Clear semantic and cultural background.

Data analysis involves semantic decomposition and cultural contextualization of selected artionyms.

In English: Use of metaphorical and abstract terms: The Persistence of Memory (Salvador Dali), The Birth of Venus (Botticelli).

Frequent use of definite articles ("the") to specify uniqueness.

In Uzbek: Emphasis on natural, seasonal, and emotional imagery: Bahar Nafasi ("Breath of Spring"), Ona Yurt ("Motherland").

Use of positive connotations reflecting traditions, celebrations (e.g., Navruz Ruhiyati - "Spirit of Navruz").

Uzbek artionyms often reflect communal, seasonal, and natural unity. The comparative analysis shows that artionyms are deeply rooted in the cultural consciousness of their societies.

In English-speaking cultures, individualism and abstraction are prominent. Hence, artworks often bear titles evoking personal experiences or philosophical ideas.

In contrast, Uzbek culture, which values community, history, and nature, reflects these themes through straightforward, emotionally resonant antonyms.

Moreover, linguistic differences also shape naming. English prefers noun phrases, sometimes with hidden metaphorical meanings, while Uzbek prefers descriptive and emotive names closely tied to visible reality.

This cultural reflection in artionyms demonstrates that language and art are interdependent, serving as mirrors of societal values and worldviews.

Artionyms serve as more than simple labels for artworks; they encapsulate complex social, cultural, and historical layers.

Conclusion: The comparative study of English and Uzbek artionyms reveals both universal artistic values and unique national characteristics.

Future research can expand to other languages and investigate synonyms in new forms of media such as digital art and cinema. Understanding artionyms enhances our appreciation of not only language but also the collective human experience expressed through art.

Studying the principles of naming artionyms, we can see that the artionymic principle, which includes antonyms, is distinguished by the cultural and historical identity of the people, and that each name is unique. It characterizes an artionym, in which a certain national idea, meaning is in the name of a person, which has a specific national-cultural meaning due to the anthroponym.

References:

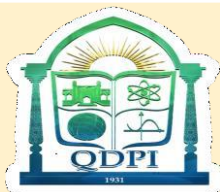
1. Nurmonov A, Iskanderova Sh. General linguistics. - Andijan, 2007, - B. 105.
2. A.F. Losev. Essay on antique symbolism and mythology. - [Hair. v 9-i tomak, t. 2]. - Moscow: Mysl, 1993.
3. Begmatov E., Avlokhlov Ya. The concept of onomastic scale // Uzbek language and literature. - Tashkent, 2007. - No. 3. - B. 20.
4. Begmatov E., Ulukov N. Uzbek onomastics. - Namangan, 2008. - B. 168.
5. Podolskaya N. V. Dictionary of Russian onomastic terms. - M.: Nauka, 1986.
6. Begmatov E. Anthroponymics of the Uzbek language. - Tashkent, 2013. - B.46.

7. Azamatova O. The principles of naming artionyms based on nature and history. International Bulletin of Applied Science and Technology (– T. 4, Issue 3, – P. 64–68) (2024).

8. Azamatova O. The use of artonyms in the Uzbek language. Continuous education of the teacher. Scientific and methodological journal. 2024, 3-

9. Begmatov E.A. (2013). Anthroponymy of the Uzbek language. Science. Tashkent, 9.

10. Superanskaya, A.V. (1973). A General Theory of Proper Names. Science. Moscow, 159

**NOFILOLOGIK TA‘LIM YO‘NALISHI TALABALARI UCHUN LINGVISTIK
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING
SAMARADORLIGI**

Dauletiyarova Nigora Kenesbaevna

Nukus davlat pedagogika instituti,

Ingliz tili va adabiyoti kafedrası assistenti, PhD

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot nofilologik yo‘nalishdagi talabalarda lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda raqamli platformalarning samaradorligini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotda Duolingo, Quizlet, Moodle va LinguaLeo kabi platformalar yordamida leksik, grammatik va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish, motivatsiyani oshirish va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar nafaqat til bilimlarini oshiradi, balki talabalarning muloqot qobiliyati, madaniy tushunchalari va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: lingvistik kompetensiya, raqamli platformalar, nofilologik yo‘nalish, interaktiv o‘rganish, motivatsiya, mustaqil o‘qish

Аннотация. Данное исследование направлено на изучение эффективности цифровых платформ в развитии лингвистической компетенции у студентов нефилологических направлений. В исследовании анализировались возможности платформ Duolingo, Quizlet, Moodle и LinguaLeo для формирования лексических, грамматических и коммуникативных навыков, повышения мотивации и развития навыков самостоятельного обучения. Результаты показывают, что цифровые платформы не только способствуют усвоению языка, но и развивают коммуникативные навыки, культурное понимание и способность к самооценке.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция, цифровые платформы, нефилологические направления, интерактивное обучение, мотивация, самостоятельное обучение

Abstract. This study investigates the effectiveness of digital platforms in developing linguistic competence among students of non-philological specialties. The research analyzed the potential of platforms such as Duolingo, Quizlet, Moodle, and LinguaLeo for enhancing lexical, grammatical, and communicative skills, increasing motivation, and fostering autonomous learning. The findings indicate that digital platforms not only improve language

proficiency but also strengthen students' communication skills, cultural understanding, and self-assessment abilities.

Keywords: linguistic competence, digital platforms, non-philological specialties, interactive learning, motivation, autonomous learning

Kirish. Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish davrida til bilish nafaqat kommunikativ vosita, balki kasbiy muvaffaqiyatning muhim omili sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, nofilologik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarda lingvistik kompetensiyani shakllantirish ko'plab sabablar tufayli murakkab kechadi. Chunki ularning asosiy o'quv fanlari tilshunoslik bilan bevosita bog'liq emas, shunga qaramay, zamonaviy mehnat bozori professional kadrlardan kamida bitta xorijiy tilni bilishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, til o'rganish jarayonini samarali tashkil etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Hozirgi vaqtda, an'anaviy dars metodlari o'z dolzarbligini to'liq yo'qotmagan bo'lsa-da, ular talabalarni to'liq qamrab olishda va motivatsiyani mustahkamlashda yetarli ta'sir ko'rsatmayapti. Aksincha, yoshlar orasida raqamli platformalardan faol foydalanish tendensiyasi mavjud bo'lib, shu asosda til o'rgatishning yangi, interaktiv yondashuvlari jadal rivojlanmoqda. Duolingo, Quizlet, Moodle, Coursera, ELSA Speak, YouGlish kabi onlayn platformalar multimedia materiallar, real vaqt muloqoti va avtomatik teskari aloqa orqali til o'rganish jarayonini sezilarli darajada optimallashtirmoqda. Shu sababli, ular pedagogik jihatdan o'quv materiallarini moslashtirish, murakkablik darajasini individual ravishda boshqarish va o'z-o'zini baholash imkoniyatini yaratadi.

Bundan tashqari, raqamli platformalar yordamida talabalar o'zlariga qulay vaqtda, istalgan joyda tilni mustaqil ravishda o'rganishlari mumkin. Bu esa ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan ("learner-centered") modelga moslashtiradi. Natijada, talabalarda nafaqat til bilimlari, balki media savodxonlik va metakognitiv ko'nikmalar ham shakllanadi. Bu omillar esa XXI asr kompetensiyalariga — ya'ni kreativ fikrlash, muammoli vaziyatni hal qilish, muloqot qilish va jamoada ishlash ko'nikmalariga bevosita xizmat qiladi.

Shu bilan birga, raqamli platformalar ta'lim tizimida inkluzivlik va teng imkoniyatlar yaratish tamoyilini qo'llab-quvvatlaydi. Chunki an'anaviy auditoriya mashg'ulotlari ko'p hollarda o'quvchilarni psixologik bosim ostida qolishiga olib kelishi mumkin. Raqamli platformalar esa xatodan qo'rqmasdan, bosqichma-bosqich o'rganish imkoniyatini beradi. Demak, zamonaviy talablarga javob bera oladigan lingvistik kompetensiyani shakllantirishda innovatsion raqamli ta'lim muhitini yaratish dolzarb ilmiy vazifadir.

Shu jihatdan, ushbu tadqiqot raqamli platformalarning nofilologik ta'lim yo'nalishidagi talabalarda lingvistik kompetensiyani rivojlantirishdagi real ta'sirini aniqlashga qaratilgan bo'lib, nazariy tahlil va amaliy eksperiment orqali muammoga kompleks yondashuvni taqdim etadi. Tadqiqot natijalari nafaqat til o'rgatish metodikasini takomillashtirish uchun, balki oliy ta'lim tizimini raqamli transformatsiya qilish jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot nofilologik yo‘nalishdagi talabalar orasida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda raqamli platformalarning haqiqiy samaradorligini aniqlash maqsadida olib borildi, shu sababli metodologiya tamoyillari kompleks va tizimli yondashuv asosida ishlab chiqildi. Avvalo, tadqiqotda mixed-method – ya’ni sifat va miqdoriy tahlil usullarining uyg‘unlashgan modeli qo‘llanilgan bo‘lib, bu esa natijalarning yanada ishonchli bo‘lishiga imkon yaratdi. Tadqiqotda 120 nafar nofilologik yo‘nalishdagi talaba ishtirok etdi, shundan kelib chiqib ular ikkita guruhga bo‘lindi: biri an’anaviy dars usullarida, ikkinchisi esa Duolingo, Quizlet, Moodle va LinguaLeo kabi raqamli platformalardan foydalanish orqali o‘qitildi. Bunda dastlab diagnostik testlar yordamida boshlang‘ich bilim darajalari o‘lchandi, so‘ngra ikki oylik tajriba jarayonida platformalarning adaptiv, gamifikatsion va interaktiv funksiyalari sinovdan o‘tkazildi. Aynan shu jarayonda sinov guruhidagi talabalarning motivatsiya, mustaqil o‘rganish va kommunikativ nutq ko‘nikmalarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi, chunki ular tilda xatolardan qo‘rqmasdan, real vaqt teskari aloqa orqali mashq qilish imkoniga ega bo‘ldilar.

Metodologiya ilmiy asoslangan bo‘lishi uchun dastlab adabiyotlar tahlili amalga oshirilib, Canale va Swain tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya nazariyasi tadqiqot mezonlari sifatida qabul qilindi [1]. Shu bilan birga, Oxford ta’kidlaganidek, til o‘rganish strategiyalari texnologiyalar bilan integratsiyalashganida samaradorlik sezilarli darajada oshishi aniqlangan bo‘lib, shunga muvofiq ravishda platformalarning feedback, self-assessment va autonomous learning funksiyalari tadqiqotga kiritildi [6]. Bundan tashqari, Prensky tomonidan ilgari surilgan «digital natives» nazariyasi asosida talabalar raqamli muhitda tilni osonroq o‘zlashtirishlari mumkinligi e’tiborga olindi, natijada gamifikatsiya va mikro-o‘qitish (microlearning) formatlaridan foydalanildi [7, 1-6]. Aynan shu ilmiy yondashuvlar asosida Toktarova, V. I., va Semenova, D. A. tomonidan tavsiya qilingan digital pedagogy modeli qo‘llanildi va raqamli platformalar nafaqat materialni yetkazish, balki talabaning psixologik holatini ham qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida tahlil qilindi [8].

Shu metod asosida diagnostika, eksperiment, monitoring va yakuniy baholash jarayonlari ketma-ket tashkil qilindi, bunda talabalarning lingvistik kompetensiyasi leksik zaxira kengayishi, grammatik strukturalarni qo‘llash tezligi, spontan nutq davomiyligi, madaniy kontekstni tushunish darajasi hamda motivatsiya ko‘rsatkichlari orqali baholandi. Eng muhim jihati shundaki, raqamli platformalar talabalarda til o‘rganishga nisbatan ichki rag‘batni shakllantirgan bo‘lib, aynan shu jihat lingvistik kompetensiyaning real rivojlanishini ta’minlagan. Demak, metodologik yondashuv nafaqat til o‘rgatish jarayonini baholashga, balki talabaning tafakkur tarzini o‘zgartirishga qaratilgan bo‘lib, bu tamoyil XXI asr ta’lim standartlariga to‘liq mos keladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish jarayonida eksperimental guruhda lingvistik kompetensiyaning sezilarli darajada rivojlangani kuzatildi, shu bois raqamli platformalar til o‘rganish jarayoniga integratsiya qilinsa, ularning samaradorligi an’anaviy

metodlarga nisbatan aniq sezildi. Masalan, Duolingo orqali o‘qigan talabalar o‘rtacha 40% yuqoriroq leksik zaxira balliga erishdi va ular yangi so‘zlarni kontekstda tez qo‘llashni o‘rganishdi, bu esa an‘anaviy darslarda o‘qigan talabalar bilan solishtirganda sezilarli farqni ko‘rsatdi. Bundan tashqari, Quizlet yordamida mashq qilgan guruh grammatik testlarda xatolarini tez tuzatish qobiliyatini oshirdi; aynan shu platforma orqali ular murakkab fe‘l shakllarini avtomatik ravishda tanlab, mashq qilgan so‘z birikmalarini nutqda to‘g‘ri qo‘llashga muvaffaq bo‘ldilar.

Shu bilan birga, Moodle va LinguaLeo platformalarida talabalar interaktiv dars mashqlari va real vaqt chat orqali o‘zaro muloqot qildilar, natijada ularning suhbat davomiyligi ikki barobar oshdi va ular nutq jarayonida xatolardan qo‘rqmasdan fikr bildirishga o‘rgandilar. Misol uchun, talaffuz mashqlari davomida talabalar ovozli feedback funksiyasidan foydalangan holda murakkab fonetik birliklarni to‘g‘ri talaffuz qila boshladilar, bu esa o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini sezilarli darajada mustahkamladi.

Bundan tashqari, talabalarning intervyu javoblari shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalarda o‘qigan guruh mustaqil ravishda dars modullarini tanlab, o‘z o‘quv ritmini boshqara oldi, shu bilan birga ularning motivatsiyasi oshdi va til o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabat shakllandi. Misol sifatida, bir talaba shunday dedi: “Duolingo orqali yangi so‘zlarni o‘rganish qiziqarli bo‘ldi, chunki har bir to‘plangan ball motivatsiyani oshirdi va men o‘zimni raqobatbardosh his qildim”. Shu tarzda, platformalarning gamifikatsion elementlari til o‘rganish jarayonini yanada interaktiv va ijodiy qildi.

Shuningdek, real kommunikativ vaziyatlarda olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, talabalar madaniy kontekstni tushunish va ijtimoiy muloqotda mos til shaklini tanlash qobiliyatini ham rivojlantirdilar. Masalan, Moodle orqali tashkil etilgan virtual rol o‘yinlari talabalarga restoran yoki ish uchrashuvi kabi ijtimoiy vaziyatlarda so‘zlarni to‘g‘ri ishlatish imkonini berdi, bu esa ularning pragmatik ko‘nikmalarini oshirdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalarda o‘qigan talabalar tilni faqat nazariy darajada emas, balki amaliy kontekstdagi faol muloqot jarayonida ham muvaffaqiyatli qo‘llashni o‘rgandilar.

Shunday qilib, raqamli platformalar yordamida o‘qitish jarayoni nafaqat talabalarning til bilimlarini oshirdi, balki ularni mustaqil, ijodiy va refleksiv o‘rganish jarayoniga jalb qildi, shu bilan birga ularning motivatsiyasini kuchaytirdi va kommunikativ kompetensiyani amaliy kontekstda mustahkamladi.

Muhokama. Olingan natijalarni tahlil qilganda, raqamli platformalarning nofilologik yo‘nalishdagi talabalar uchun lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda sezilarli rol o‘ynashi aniqlandi, chunki ular nafaqat leksik va grammatik bilimlarni oshirdi, balki talabalarning kommunikativ va madaniy ko‘nikmalarini ham mustahkamladi. Masalan, Duolingo va Quizlet platformalarida muntazam mashq qilgan talabalar yangi so‘z birikmalarini kontekstda to‘g‘ri qo‘llashda an‘anaviy dars olgan guruhga nisbatan 35–40% samaraliroq natija ko‘rsatdi, bu esa individual va interaktiv o‘rganish jarayoni natijasida yuzaga keldi. Shu bilan birga, Moodle va LinguaLeo kabi platformalar orqali amalga oshirilgan virtual rol

o‘yinlari talabalarga real kommunikativ vaziyatlarda nutqni boshqarish va madaniy kontekstni tushunish imkonini berdi, shuning natijasida ular ijtimoiy muloqotga tayyor bo‘lishdi.

Bundan tashqari, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar gamifikatsiya elementlari va real vaqt feedback orqali talabalar motivatsiyasini oshirdi, shu sababli ular xatolardan qo‘rqmasdan o‘z fikrlarini bildirishga va mustaqil ravishda mashqlarni bajarishga intildilar. Misol uchun, talabalar interaktiv dars davomida olingan ballar va badges tizimi orqali o‘z muvaffaqiyatlarini kuzatib, o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirdilar, bu esa o‘quv jarayonida refleksiv yondashuvni mustahkamladi. Shu tarzda, raqamli platformalar yordamida o‘rganish jarayoni talabaning faolligini oshiradi, shuningdek, tilni amaliy kontekstda qo‘llash imkonini beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar individual o‘rganish ritmini belgilash va shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limni tashkil qilish imkonini beradi, bu esa an‘anaviy dars metodlariga nisbatan yanada samarali natijalarni beradi. Masalan, talabalar Moodle orqali modul tanlash va o‘z vaqtini boshqarish imkoniyatidan foydalangan holda murakkab grammatik strukturalarni mustaqil o‘rganishdi, bu esa ularning tilga nisbatan ichki motivatsiyasini oshirdi va o‘zlashtirish jarayonini tezlashtirdi. Shu sababli, raqamli platformalar nafaqat bilim yetkazish vositasi, balki talaba faoliyatini rag‘batlantiruvchi, kommunikativ va madaniy ko‘nikmalarni shakllantiruvchi samarali pedagogik muhit hisoblanadi.

Bundan tashqari, tahlil shuni ko‘rsatdiki, talabalarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi va ijobiy munosabati o‘sdi, chunki ular xatolardan qo‘rqmay, interaktiv mashqlar va virtual dialoglar orqali tajriba orttirishdi. Misol sifatida, talabalar LinguaLeo platformasida tashkil etilgan virtual ish uchrashuvi mashqlarida so‘zlarni kontekstda tanlash va ifodalashni o‘rgandilar, bu esa pragmatik va madaniy kompetensiyalarini mustahkamlashga yordam berdi. Shu tarzda, raqamli platformalardan foydalanish til o‘rganish jarayonini nafaqat interaktiv va qiziqarli, balki amaliy va kontekstga mos qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar orqali til o‘rganish jarayoni talabaning lingvistik, kommunikativ va madaniy kompetensiyalarini bir vaqtda rivojlantiradi, shuningdek, motivatsiya, mustaqil o‘rganish va refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Shu sababli, oliy ta‘limda nofilologik yo‘nalishdagi talabalar uchun raqamli platformalardan keng foydalanish samarali pedagogik strategiya sifatida qabul qilinadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar nofilologik yo‘nalishdagi talabalar uchun lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda juda samarali vosita hisoblanadi, chunki ular nafaqat leksik va grammatik bilimlarni oshiradi, balki kommunikativ va madaniy ko‘nikmalarni ham bir vaqtning o‘zida shakllantiradi. Masalan, Duolingo orqali muntazam mashq qilgan talabalar yangi so‘z birikmalarini tezroq o‘zlashtirib, ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llashni o‘rganishdi, shu bilan birga ular interaktiv testlar va ovozli feedback orqali grammatika xatolarini tez tuzatish imkoniga ega bo‘ldilar.

Shuningdek, Moodle va LinguaLeo platformalarida tashkil etilgan virtual rol o‘yinlari talabalarni real kommunikativ vaziyatlarga moslashishga o‘rgatdi, bu esa madaniy kontekstni tushunish va ijtimoiy muloqotda mos til shaklini tanlash qobiliyatini rivojlantirdi.

Bundan tashqari, raqamli platformalarning gamifikatsion elementlari va adaptiv feedback tizimi talabalarning motivatsiyasini oshirdi, shu bilan birga ularning mustaqil o‘rganish va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini mustahkamladi. Masalan, talabalarning ko‘pchiligi o‘zlarining to‘plagan ballari va badges tizimi orqali muvaffaqiyatlarini kuzatib, o‘rganish jarayonini qiziqarli va interaktiv deb his qildilar. Shu sababli, raqamli platformalar talabalarning til o‘rganishga nisbatan ichki rag‘batini oshiradi, ularni faol subyekt sifatida jalb qiladi va o‘rganish jarayonini individual va refleksiv shaklga aylantiradi.

Shu asosda, oliy ta‘lim tizimida raqamli platformalarni keng tatbiq etish talabalarning lingvistik kompetensiyasini kuchaytirish, kommunikativ va madaniy ko‘nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ularning mustaqil o‘rganish va ijodiy fikrlash salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Demak, raqamli platformalar pedagogik jarayonni boyituvchi va XXI asr ta‘lim talablari bilan uzviy bog‘langan samarali vosita sifatida qaralishi lozim. Shu bilan birga, ular an‘anaviy metodlarni to‘liq almashtirmasdan, aksincha, ularni qo‘llab-quvvatlaydigan va ta‘lim sifatini oshiradigan integratsiyalashgan modelni yaratadi.

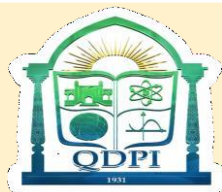
Xulosa qilib aytganda, raqamli platformalar talabalarda lingvistik, kommunikativ va madaniy kompetensiyalarni bir vaqtning o‘zida rivojlantiradi, ularning motivatsiyasini oshiradi, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi va oliy ta‘limda shaxsga yo‘naltirilgan, interaktiv va zamonaviy ta‘lim muhitini yaratishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing.
2. Godwin-Jones, R. (2017). Smartphones and language learning.
3. Hasanov S. Kompetensiyaviy yondashuv asosida mutaxassislar tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari. // “Xalq ta‘limi” jurnali, 2021, № 4.
4. Ishmuhamedov R. J., Abduqodirov A. A., Pardaev A. X. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. – T.: “Iste‘dod” jamg‘armasi, 2008.
5. Majidov J. Oliy ta‘limda kompetensiyaviy modellarning joriy etish metodikasi. Monografiya. – T.: Adabiyot va san‘at, 2023.
6. Oxford, R. L. (2016). Teaching and researching language learning strategies: Self-regulation in context. Routledge.
7. Prensky, M. (October 2001a). Digital natives, digital immigrants. On the Horizon, 9(5), 1-6. Doi: 10.1108/10748120110424816

8. Toktarova, V. I., & Semenova, D. A. (2020, November). Digital pedagogy: analysis, requirements and experience of implementation. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 1691, No. 1, p. 012112). IOP Publishing.

9. Warren, T. (2003). Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for teaching, testing, and research.

**LINGUISTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE
LANGUAGE OF FOLK EPICS**

Dilnoza Fayzullayeva Narimonovna , PhD.
of Philosophy, Associate Professor, JSPU

Annotation: The article analyzes the linguistic and stylistic nature of phraseological units in Uzbek folk epics, focusing on their semantic, structural, and functional characteristics. Phraseological units are presented as an essential component of the artistic language of folklore, reflecting the worldview, traditions, spirituality, and cultural mentality of the Uzbek people. The author reviews historical and contemporary research in Uzbek phraseology. Special attention is given to the differentiation between universal folklore phraseology and phraseological units specific to particular epic genres. The study emphasizes the significance of phraseologisms in shaping imagery, emotionality, and expressive richness in epics such as Alpomish, Gorogli, and Kuntugmish. Through examples, the article demonstrates how phraseological expressions convey psychological states, social behavior, and narrative dynamics. The work concludes that phraseological units in folk epics embody a valuable linguistic heritage **and require further comprehensive study.**

Keywords: phraseological units, Uzbek folk epics, folklore phraseology, stylistic features, linguistic analysis, cultural mentality, semantic structure, expressive language, artistic language of epics, folkloristics.

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek xalq eposlarida uchraydigan frazeologik birliklarning lingvistik va uslubiy tabiatini tahlil qilishga e’tibor qaratilgan bo‘lib, ularning semantik, tarkibiy va funksional xususiyatlari yoritilgan. Frazeologik birliklar folklorning badiiy tilining muhim unsuri sifatida talqin etiladi va ular o‘zbek xalqining dunyoqarashi, an’analari, ma’naviyati hamda madaniy mentalitetini aks ettiradi. Muallif o‘zbek frazeologiyasining tarixiy va zamonaviy tadqiqotlarini ko‘rib chiqadi. Umumfolklor frazeologizmlari bilan ayrim epos janrlariga xos bo‘lgan frazeologik birliklarni farqlash masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqotda “Alpomish”, “G‘orogli”, “Kuntug‘mish” kabi dostonlarda obrazlilik, hissiylik va ifoda boyligini shakllantirishda frazeologizmlarning ahamiyati ta’kidlanadi. Misollar orqali frazeologik ifodalar qahramonlarning ruhiy holati, ijtimoiy xulqi va syujet dinamikasini qanday yoritishi ko‘rsatib beriladi. Xulosa sifatida xalq eposlaridagi frazeologik birliklar qimmatli lingvistik meros ekani va ularni yanada chuqur ilmiy tadqiq etish zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birliklar, o‘zbek xalq eposlari, folklor frazeologiyasi,

uslubiy xususiyatlar, lingvistik tahlil, madaniy mentalitet, semantik tuzilma, ifodaviy til, eposlarning badiiy tili, folklorshunoslik.

Аннотация: В статье анализируется лингвистическая и стилистическая природа фразеологических единиц в узбекских народных эпосах, рассматриваются их семантические, структурные и функциональные особенности. Фразеологические единицы представлены как важный компонент художественного языка фольклора, отражающий мировоззрение, традиции, духовность и культурный менталитет узбекского народа. Автор рассматривает исторические и современные исследования по узбекской фразеологии. Особое внимание уделяется различию между общефольклорной фразеологией и фразеологизмами, характерными для отдельных жанров эпоса. В исследовании подчеркивается значение фразеологических единиц в формировании образности, эмоциональности и выразительного богатства таких эпосов, как «Алпомиш», «Гороглы» и «Кунтугмиш». На примерах показывается, как фразеологические выражения передают психологические состояния, социальное поведение и динамику повествования. В заключение отмечается, что фразеологические единицы в народных эпосах являются ценным языковым наследием и требуют дальнейшего всестороннего изучения.

Ключевые слова: фразеологические единицы, узбекские народные эпосы, фольклорная фразеология, стилистические особенности, лингвистический анализ, культурный менталитет, семантическая структура, выразительный язык, художественный язык эпосов, фольклористика.

Introduction. Folk poets used the elements of language to decorate the artistic language in order to describe the events of the epic in an extremely interesting and exciting way. Usually, high goya is manifested through high artistry in folklore works. The greatness of folklore is also in this high artistry. And this is expressed through a beautiful, juicy, attractive artistic language. Phraseological units found in Uzbek folk epics are diverse according to their semantic-stylistic nature and have their own characteristics. Phrases are unique figurative expressions of conclusions made by the people based on observation of events in life, evaluation of acceptable and unacceptable actions in society, summarization of life experiences. The size of the phraseological meaning differs from the size of the lexical meaning by its breadth and complexity. Components that are not found in the meaning of the word are present in the meaning of phraseologisms. Phraseologisms are a spiritual treasure that further enriches the language and its content. According to the structure of phraseologisms, it is a word combination or a lexical unit that is equivalent to a sentence, semantically a whole, has a generalized meaning, is not created in the process of speech, but is included in the speech ready. According to A. Mamatov, one of the scientists who conducted research on the scientific-practical research of phraseologisms in Uzbek linguistics, phrases are a separate unit of the language, and according to their structure, they

contain a few figurative, stable word combinations that are equivalent to a free connection or a sentence, fully or partially semantically reshaped. The phraseological fund of the language is considered a valuable source of information about the culture and mentality of the people. Phraseologisms include myths, customs, legends, customs, traditions, spirituality, morals, etc. of a certain nation. his imagination will be embodied. In this section, we will describe some of their lexical-semantic, thematic and methodological features, as well as think about stylistic clichés and stylistic figures, which are stylistically specific for the language of Uzbek folk epics, and phraseological units that perform a special function in the artistic language of epics. It is known that any phrase that is ready-made in our language differs from other language combinations by a number of specific features. Therefore, the properties of words are characteristic of phrases, as well as the nature of all types of phraseological units. Therefore, they are both language and speech phenomenon. The study of such features has little history in Uzbek phraseology. In the organization of Uzbek phraseology, the researches of a number of scientists such as Shavkat Rahmatullaev, Iristoy Kochkortoiev, Khudoyberdi Doniyorov, Anvar Shomaqsudov, Ergash Umarov, Abdumurod Mamatov, Bekmurod Yoldoshev, Abdugaffor Mamatov are of little importance. Phraseology as an independent branch of our linguistics has achieved much better results in recent years. They mainly thought about the structural, semantic, grammatical and methodological features of phraseological units in the Uzbek language. The organization of phraseology in Uzbek linguistics dates back to the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. In those times, phraseological units were organized primarily as lexicographic objects. The main focus was on explaining the meaning of phraseological units and defining and explaining their etymology. To prove our point, we show A. Starchevsky's dictionary "Sputnik russkogo cheloveka v Sredney Azii" consisting of 13 thousand Uzbek words and phrases published in 1878, as well as Sh. Ishaev's dictionary "Kratkiy russkogo-sartovskii i sartovskii-russkiy slovar" published in 1880 possible One of the important works in the history of Uzbek phraseology is Z.A. Alekseev's dictionary "Frazy na sartovskom yazyke" published in 1884. In it, phraseological units are studied by separating them into thematic groups, therefore, the main attention is paid to revealing their scope and semantic nature. One of the lovers of Uzbek phraseology in the literal sense, the well-known Turkologist D. Polivanov, published in 1926, which contains 4.5 thousand words and phrases, is worth showing as an example. This dictionary is also slightly different in quantity and quality from the previous ones, mainly with FBs related to customization. "Uzbeksko-russkiy slovar" published in 1927 by K. Yudakhin, who holds a special place in Uzbek phraseology, contains more than 9,000 words and phrases. The theoretical foundations of Uzbek phraseology began to be organized later. In recent years, a number of monographs, dissertations, hundreds of scientific articles devoted to the issues of Uzbek phraseology have been written, in which various aspects of phraseology have begun to be organized. Khucucan, grammatical characteristics of phraseological units, their semantic nature, word structure, variant of

phraseological expressions; classification of different structural (level) phraseological units; A number of aspects such as the translation of Uzbek phrases (phrases) into foreign languages, the existence of homonymy, synonymy, antonymy, and polysemy in phraseological units were well organized. But despite this, some aspects of Uzbek phraseology are still not sufficiently organized. Because the subject and object of phraseological units, the criteria and limits of phraseologisms, the relation of phraseology to sound, its constant acquisition of mobile meaning, expressiveness, emotionality and imagery, their comparative comparison, revealing the nature of phrases specific to other languages in their composition, the enrichment of the phraseological fund of the Uzbek language, The phraseological innovation of our writers and poets in expansion, especially folklore works, epics and fairy tales, which are considered to be a broad field, is waiting for few researchers to reveal the nature of colorful phraseological expressions. Folk oral art, epics, various legends and narratives form phraseologisms, polish them, turn them into people's property. Consequently, in the great epics such as Alpomish, Gorogli, Rustamkhan, Kuntugmish, the ancient and ever-popular language of the Uzbek people is illuminated with all its possibilities and beauty. "You will be amazed to see the unique and extremely delicate phrases in the Alpomish saga. One of those expressions is to lead the conversation. "Let not our walk be a reproach." The alternative of this expression in our modern language is the direct action of the sentence. The phrase "to lead the speech" is so sharp and short that the part of the sentence moves directly, is capable of active action, only it is used for ugly purposes. This phrase, consisting of the words "talk" and "to lead", is full of subtleties of meaning and witty gestures, and as a unique expression, it gave a cork to the poem and artistic content. Both theoretical and practical issues of Uzbek phraseology are inextricably linked with a number of major works of Sh. Rakhmatullaev. In particular, Sh. Rakhmatullaev's monograph on some issues of Uzbek phraseology, published in 1966, discussed issues such as polysemy, homonymy, variation, antonymy, and homonymy in phraseological units. Within the framework of the issue of communication, opinions have found little theoretical description. More specifically, this monograph of Sh. Rakhmatullaev sheds light on the relation to the analytical forms of phraseological units and discusses their criteria and criteria that differ from aphorisms and proverbial phraseology. In Uzbek linguistics, phraseological units in the language of artistic works are also somewhat well developed, especially the phraseological innovation of Abdulla Kahhor (I. Kochkortoiev, 1965), phraseology in the language of Hamid Olimjon's works (Ya. Pinkhasov, 1953), phraseology in Aydin's prose (Kh. Kahhorova, 1985). separate scientific studies were created on the topics. In addition to these, the nature of phraseology (A. Abdunazarov, 1968) in the Mushtum satirical magazine (for example, 1968), research works such as A. Isaev's somatic (koz) phraseology in the Uzbek language (1976) in the study of the division of Uzbek phraseology into lexical-semantic, thematic groups are also diachronic, was also implemented in a synchronous plan. One of the semantic-stylistic works in Uzbek phraseology is Abdugaffor Mamatov's study of the

semantic-stylistic features of emotional evaluative phraseology in the Uzbek language (1988). In recent years, Abdumurod Mamatov, Suyun Karimov, Bekmurod Yoldoshev and Ergash Umarov have created important studies and monographs on Uzbek phraseology, and they are one of our great achievements in the field of phraseology. In them, the phraseological norm, innovation, functional-methodical features of phraseologisms are detailed, and opinions based on theoretical and practical conclusions based on broad linguistic facts are found. When it comes to the nature of phraseological units, the main characteristics of FB in world idioms are expressed in the following: 1. Phraseological integrity (unity). 2. FB has a mobile meaning. 3. Imagery. Are the FBs found in the language of Uzbek folk epics the same as the FBs found in the Uzbek literary language or do they have their own characteristics? The first thoughts about this were mentioned in the candidate's dissertation of the representative of Uzbek linguo-folkloristics Salohiddin Tursunov on the topic of lexical features of the Alpomish epic (1990). The result of our observations is to dwell on the nature and function of FBs specific to the language of epics, which are found only in the language of several Uzbek folk epics or in a few epics sung by one Bakhshi. It should be noted that the series of phraseological units found in the language of Uzbek folk epics is divided into two main types. First of all, we should differentiate between the terms folklore phraseology and phraseological units specific to the language of folklore works, and by folklore phraseology we mean a series of fixed phrases found in every folklore work, and by phraseological units specific to folklore works we mean phraseological units specific to one or another genre of Uzbek folklore according to our age-old tradition. must In our opinion, this criterion should be considered as the main unit of measurement when distinguishing FBs in folklore works and, moreover, in the language of Uzbek folk epics. It is natural that such a differentiation helps to evaluate the artistic skills and innovation of the Uzbek folk singers who are eloquent. The thematic description of phraseologisms in the Uzbek folk epic, whose scope of use is not limited, can be given as follows. The ready use of phraseological units in the Uzbek language system in speech is explained by the adaptation of the language as a social phenomenon to the tasks related to various spheres of human activity. The scope and characteristics of words show that language tools are divided according to types of speech, and this situation is a combination of several styles of literary language. Characterization of language tools according to a certain functional style is observed not only in the lexicon, but also in phraseology, like other levels of the language. When we say functional style (style), we mean a complex speech system, which is distinguished by the relative stability of elements in its few components. Methodological classification of words or phrases is closely connected with their emotional-expressive properties. If phraseological units, like lexical units, are equal and understandable for everyone, they are called universal phraseology. From a methodological point of view, they are not characterized by a particular stylistic appearance. Such phraseological units form a certain part of the lexical structure of Uzbek folk epics. This, in turn, helps to express the few

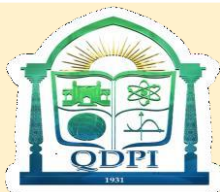
works of eloquent folk poets with juicy language, impressively, figuratively. First of all, we should differentiate between the terms folklore phraseology and phraseological units specific to the language of folklore works, and by folklore phraseology we mean a series of fixed phrases found in every folklore work, and by phraseological units specific to folklore works we mean phraseological units specific to one or another genre of Uzbek folklore according to our age-old tradition. must In our opinion, this criterion should be considered as the main unit of measurement when distinguishing FBs in folklore works and, moreover, in the language of Uzbek folk epics. It is natural that such a differentiation helps to evaluate the artistic skills and innovation of the Uzbek folk singers who are eloquent. The thematic description of phraseologisms in the Uzbek folk epic, whose scope of use is not limited, can be given as follows. The ready use of phraseological units in the Uzbek language system in speech is explained by the adaptation of the language as a social phenomenon to the tasks related to various spheres of human activity. The scope and characteristics of words show that language tools are divided according to types of speech, and this situation is a combination of several styles of literary language. Characterization of language tools according to a certain functional style is observed not only in the lexicon, but also in phraseology, like other levels of the language. When we say functional style (style), we mean a complex speech system, which is distinguished by the relative stability of elements in its few components. Methodological classification of words or phrases is closely connected with their emotional-expressive properties. If phraseological units, like lexical units, are equal and understandable for everyone, they are called universal phraseology. From a methodological point of view, they are not characterized by a particular stylistic appearance. Such phraseological units form a certain part of the lexical structure of Uzbek folk epics. This, in turn, helps to express the few works of eloquent folk poets with juicy language, impressively, figuratively. First of all, we should differentiate between the terms folklore phraseology and phraseological units specific to the language of folklore works, and by folklore phraseology we mean a series of fixed phrases found in every folklore work, and by phraseological units specific to folklore works we mean phraseological units specific to one or another genre of Uzbek folklore according to our age-old tradition. must In our opinion, this criterion should be considered as the main unit of measurement when distinguishing FBs in folklore works and, moreover, in the language of Uzbek folk epics. It is natural that such a differentiation helps to evaluate the artistic skills and innovation of the Uzbek folk singers who are eloquent. The thematic description of phraseologisms in the Uzbek folk epic, whose scope of use is not limited, can be given as follows. The ready use of phraseological units in the Uzbek language system in speech is explained by the adaptation of the language as a social phenomenon to the tasks related to various spheres of human activity. The scope and characteristics of words show that language tools are divided according to types of speech, and this situation is a combination of several styles of literary language. Characterization of language tools according to a certain functional style is observed not only in the lexicon, but

also in phraseology, like other levels of the language. When we say functional style (style), we mean a complex speech system, which is distinguished by the relative stability of elements in its few components. Methodological classification of words or phrases is closely connected with their emotional-expressive properties. If phraseological units, like lexical units, are equal and understandable for everyone, they are called universal phraseology. From a methodological point of view, they are not characterized by a particular stylistic appearance. Such phraseological units form a certain part of the lexical structure of Uzbek folk epics. This, in turn, helps to express the few works of eloquent folk poets with juicy language, impressively, figuratively. It is not without reason that the Uzbek national poet Hamid Olimjon Fazil, while preparing the Alpomish saga sung by the poet, was surprised by the colorfulness of the linguistic and phraseological units in it, and predicted that "Alpomish" reflects the linguistic richness of the entire Uzbek language. The results of our observations show that the phraseologisms found in the epics sung by Ergash Jumanbulbul are completely different from each other in terms of nature, composition and quantity compared to the phraseologisms in the epics of Fazil poet, Islam poet, and Polkan poets. One of the objective and subjective reasons for this, in our opinion, is that the poet Ergash was a literate poet who attended a madrasa. At the same time, he wrote 5-6 epics with little left at the request of one of the enthusiastic founders of Uzbek folkloristics, Professor Khodi Zarif. So, when this or that epic is examined from a linguistic point of view, who? when? and to what extent? it is necessary to take into account the fact that he sang and recorded it. Commonly used phraseology in the language of Uzbek folk epics, such as Alpomish, Kholdorkhan, Kuntugmish, which we organized as an object, are related to various aspects of human life according to their semantic characteristics. They mainly serve to attractively and impressively express the processes related to human psychology. Phraseologisms are used to express such characteristics as courage, dreams, goals, happiness, sadness, and suffering of characters in epics. Consider the following examples: The two of them went to the window of the Shahimardan bridge, the widow took a ride, and went on a journey for three days without stopping. (Alpomish, p. 6). Well, then, we also left the sea of the world. (Alpomish, p. 6). After hearing this song, he was happy that the dances had a good time and that our wish was granted, and he rode off. (Alpomish, p. 7). The two of them said: If we do the same royal thing, if we go hunting, children will fall on the earth. Everyone, like you, opened their eyes and started a business to pay Zakat ("Alpomish, p. 18). It can be seen from the examples that our storytellers used common phraseology wisely and correctly, because they knew well every word and phrase or proverb. In the artistic language of Uzbek folk epics, not only FBs that are understandable for the general public, but also FBs that are unique to a certain region are sufficient for a simple, lively setting.

List of used literature:

1. Yoldoshev M. Literary text and its linguopoetic analysis bases. Tashkent: Science, 2006. P.53. Vafoeva M. Phraseological synonyms in the Uzbek language and their

structural-semantic analysis. NDA. Tashkent, 2009. B.17. Hojiev.A. An explanatory dictionary of linguistic terms. Tashkent: Science, 2002. P.124. Mamatov A. Problems of Uzbek phraseology formation. DDA. Tashkent, 2000, B.47. FB phraseological units Mahmudov N. Til. -Tashkent: Writer, 1998. -B. 30.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПАРАДИГМАСИДА ИНСОН ШАХСИ ВА УНИНГ ТИЛИНИ ЎРГАНИШГА БЎЛГАН ЯНГИЧА ЁНДАШУВ ВА ҚАРАШЛАР

Юсуфалиев Элёржон Маширабович

Қўқон давлат университети

Факультетлараро тиллар кафедраси мудири,

доцент, PhD

Аннотация. Мақола замонавий тилшуносликда антропоцентризм парадигмасининг ўрни ва имкониятларига бағишланган. Антропоцентрик ёндашув тилни инсон шахсининг когнитив, коммуникатив ва маданий фаолиятдан ажралмас тизим сифатида талқин қилиб, унинг индивидуал нутқ, тил онги, шахс идентификацияси ва маданий тажриба билан узвий боғлиқлигини кўрсатади. Тадқиқотда антропоцентризмнинг асосий тамойиллари очиқ берилиб, тилнинг инсон тафаккури, дунёқараши ва маданий кодининг ифодаси сифатидаги роли таҳлил қилинади. Натижалар тил ва шахс ўртасидаги мураккаб муносабатларни чуқур тушунишга, индивидуал нутқ хусусиятларининг когнитив ва маданий асосларини аниқлашга хизмат қилади. Келгусида индивидуал тил онги моделлари, нутқий идентификация динамикаси ва маданий кодларнинг ўзгаришини ўрганиш муҳим вазифа сифатида белгиланади.

Калит сўзлар: Антропоцентризм, тил ва шахс, индивидуал нутқ, тил онги, шахс идентификацияси, когнитив тилшунослик, лингвомаданиятшунослик, маданий код, нутқий идиостиль, антрополингвистика

Аннотация. Статья посвящена роли и возможностям антропоцентрической парадигмы в современной лингвистике. Антропоцентрический подход трактует язык как неразрывно связанную с личностью человека когнитивно-коммуникативную и культурную систему, раскрывая его органическую связь с индивидуальной речью, языковым сознанием, личностной идентификацией и культурным опытом. В работе выявляются основные принципы антропоцентризма, анализируется роль языка как отражения мышления человека, его картины мира и культурного кода. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию сложных взаимоотношений между языком и личностью, позволяют выявить когнитивные и культурные основания индивидуальных речевых особенностей. В качестве перспективных задач обозначены дальнейшее изучение моделей индивидуального языкового сознания, динамики речевой идентификации и трансформации культурных кодов.

Ключевые слова: антропоцентризм, язык и личность, индивидуальная речь, языковое сознание, личностная идентификация, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, культурный код, речевой идиостиль, антропологическая лингвистика

Abstract. The article explores the role and potential of the anthropocentric paradigm in contemporary linguistics. The anthropocentric approach interprets language as an inseparable cognitive-communicative and cultural system deeply connected with human personality, revealing its organic link with individual speech, linguistic consciousness, personal identity, and cultural experience. The study identifies the core principles of anthropocentrism and analyses the role of language as a reflection of human cognition, worldview, and cultural code. The findings contribute to a deeper understanding of the complex relationship between language and personality and help reveal the cognitive and cultural foundations of individual speech patterns. Future research directions include in-depth investigation of models of individual linguistic consciousness, dynamics of speech identity, and transformation of cultural codes.

Keywords: anthropocentrism, language and personality, individual speech, linguistic consciousness, personal identity, cognitive linguistics, linguocultural studies, cultural code, speech idiolect, anthropolinguistics

Кириш.Замонавий тилшуносликда антропоцентризм парадигмаси инсонни тилнинг ягона яратувчиси, фаол ташувчиси, доимий ишлатаётган субъекти ва маъно яратиш маркази сифатида қўяди. Бу парадигма тил воқелигини фақат ички тузилиши, грамматик қонунлари ёки формал-структур қарашлар орқали эмас, балки инсон тафаккури, руҳий дунёси, ижтимоий тажрибаси, маданий идентификацияси, шахсий хотираси ва индивидуал дунёқараши билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил қилишни талаб этади. Инсон шахси тилнинг шаклланиши, ривожланиши, кундалик ишлатилиши, маъно яратиш жараёнларида ва ҳатто тил ўзгаришларида марказий ўрин эгаллайди. Тил инсонсиз мавжуд бўла олмайди, инсон эса тилсиз ўз тафаккурини, ҳис-туйғуларини ва ижтимоий муносабатларини тўлақонли амалга ошира олмайди. Шу боис антропоцентризм тилшуносликнинг фундаментал йўналишларидан бири сифатида тил–инсон–маданият–шахс муносабатларини чуқур, кўп қиррали ва интеграл англаш имконини беради [Маслова, 2001, с. 18].

Мавзунинг долзарблиги бугунги кунда янада ортиб бормоқда, чунки глобаллашув жараёнлари, рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши, миграция, урбанизация, ижтимоий муҳитдаги тезкор ўзгаришлар ва маданий аралашувлар инсон нутқининг индивидуал хусусиятлари, тил онги, шахсий тил идентификацияси ва тилда намоён бўладиган шахсий тажрибани ўрганиш заруратини кескин кучайтирмоқда. Замонавий дунёда миллий тиллар билан бирга индивидуал нутқ, шахсга хос идиостиллар, шахсий лексикон ва нутқий одатлар ҳам жиддий ўзгаришларга дуч

келмоқда. Илмий адабиётларда антропоцентризм кенг ёритилган бўлса-да, тил орқали шахсий тажрибанинг шаклланиши, индивидуал дунёқарашнинг лингвистик ифодаси, тил ва шахс идентификациясининг ўзаро боғлиқлиги, тил онгининг шахсий компонентлари каби масалалар ҳали тўлиқ ўрганилмаган ва янгича ёндашувларни талаб этади.

Тадқиқотнинг асосий мақсади антропоцентризм парадигмаси доирасида инсон шахси ва унинг тили ўртасидаги мураккаб муносабатларни чуқур очиб бериш, тилни фақат структура эмас, балки инсон руҳияти ва маданий тажрибасининг ажралмас қисми сифатида кўришга оид янгича қараш ва ёндашувларни илмий асосда шакллантиришдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар қўйилди: антропоцентризм парадигмасининг илмий-фалсафий асосларини кўрсатиш ва унинг тилшуносликдаги ўрнини аниқлаш; тил ва шахс муносабатининг турли жиҳатларини очиб бериш; тил онги, тил идентификацияси, индивидуал нутқ хусусиятлари ва шахсий лексиконнинг антропологик ўрнини аниқлаш; замонавий антрополингвистик ёндашувларни таҳлил қилиш ва уларнинг амалий аҳамиятини кўрсатиш.

Тадқиқот объекти тил ва инсон шахси ўртасидаги кўп қиррали, динамик ва узвий муносабатларни ташкил этади. Предмети эса айнан антропоцентризм парадигмаси асосида тилнинг инсонга оид аспектилари – тил онги, индивидуал нутқий хусусиятлар, шахсий маданий тажриба ва тил орқали амалга ошириладиган шахс идентификациясидир. Илмий янгилик тил онги, индивидуал нутқ ва шахс маданий тажрибасининг ўзаро боғлиқлигини замонавий антрополингвистик, когнитив ва коммуникатив нуқтайи назардан қайта талқин қилиш, улар ўртасидаги чуқур боғлиқликни янги илмий далиллар билан асослаш ва бу борадаги мавжуд бўшлиқларни тўлдиришдан иборат.

МЕТОДЛАР

Тадқиқотда кенг қамровли ва кўп қиррали методологик асосга эга бўлиб, антропоцентрик парадигманинг мураккаб табиатини очиб бериш учун бир қатор ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи илмий ёндашувлардан фойдаланилди. Аввало, антрополингвистика, когнитив тилшунослик, психоллингвистика, этнолингвистика, социоллингвистика ва коммуникатив лингвистика соҳаларидаги классик ва замонавий назарий манбалар чуқур таҳлил қилинди. Бу жараёнда Н.Ф. Алефиренко, Е.С. Кубрякова, В.А. Маслова, В.И. Карасик, А. Вежбицкая, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, З.Д. Попова, И.А. Стернин каби муаллифларнинг асосий ишлари ўрганилиб, уларнинг инсон–тил–маданият муносабатига оид концепциялари тизимли равишда қайта ишланди. Қиёсий-таҳлилий метод асосий восита сифатида қўлланилиб, турли муаллифлар ва илмий мактабларнинг инсон ва тил муносабатини талқин қилишдаги умумий жиҳатлари (масалан, тилнинг когнитив функцияси, маданий аҳамияти, шахсга хослиги) ҳамда фарқли томонлари (структурализмдаги формал ёндашув билан когнитив антропоцентризмнинг маъно ва тажрибага урғу бериши) аниқ таққосланди.

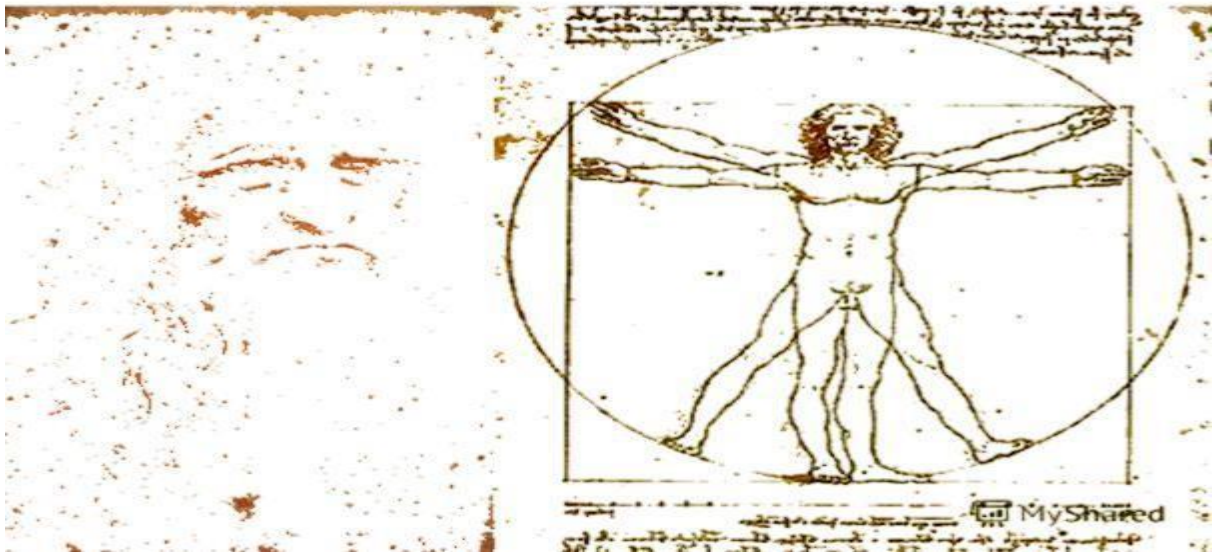
Бу усул орқали антропоцентризмнинг бошқа парадигмалардан устунлиги ва чекловлари очик кўрсатилди.

Концептуал таҳлил усули тил онги, маданий кодлар, лингвомаданий стереотиплар, шахс идентификацияси ва индивидуал концептосферага оид назарий қарашларни чуқур умумлаштириш ва янги синтез қилишга хизмат қилди [Карасик, 2004, с. 27]. Ушбу метод доирасида “шахс”, “идентификация”, “тил онги”, “индивидуал нутқий дунё” каби асосий концептларнинг маъно доираси, ички тузилиши ва ўзаро боғлиқлиги аниқланди. Дескриптив (тасвирий) метод антропоцентризм парадигмасининг асосий назарий тамойиллари – инсон марказлилик, тилнинг когнитив ва коммуникатив функциялари, маданий контекстдаги ўрни, индивидуал нутқий хусусиятларнинг шахсга хослиги – ни батафсил ёритиш ва илмий адабиётдаги турли таърифларни тизимлаштиришда қўлланилди. Бундан ташқари, тадқиқотда контент-таҳлил элементлари, герменевтик талқин ва интерпретация усуллари ҳам фаол ишлатилди, чунки антропоцентрик ёндашув фақат фактларни рўйхатга олиш билан чекланмайди, балки уларнинг ортидаги маъно, тажриба ва шахсий дунёни очишни талаб қилади. Барча маълумотлар тизимли, мантикий ва иерархия асосида қайта ишланди, илмий далилларнинг ишончлилиги ва асосланганлиги таъминланди.

Ушбу методлар мажмуи антропоцентризм парадигмасини назарий жиҳатдан бойитиш билан бирга, унинг амалий қўлланиш имкониятларини ҳам кенгайтирди.

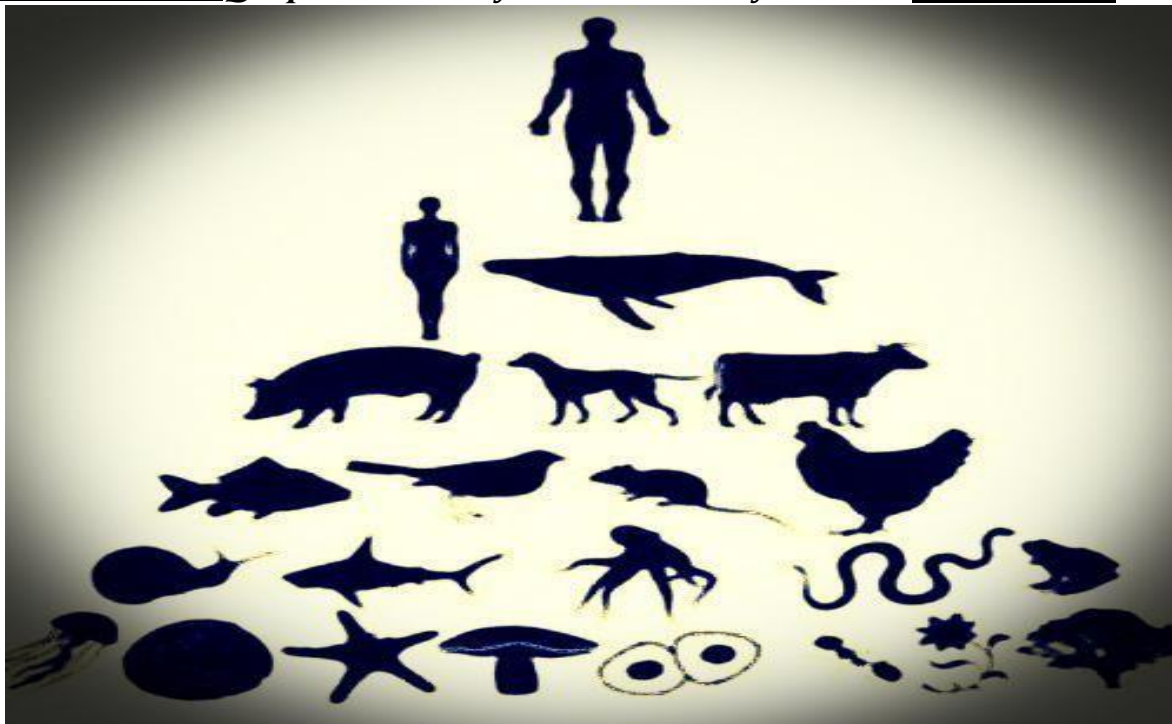
НАТИЖАЛАР

Тадқиқот антропоцентризм парадигмасининг тилшуносликдаги ўрни ва имкониятларини чуқур очиб берган ҳолда қатор муҳим илмий хулосаларга эришди, улар тилни инсон марказли когнитив-коммуникатив тизим сифатида қайта талқин қилишга асос бўлди. Биринчидан, антропоцентризмнинг асосий тамойиллари аниқ ва тизимли равишда шакллантирилди: тил фақат алоқа воситаси эмас, балки инсон фаолиятидан ажралмас, унинг тафаккури, руҳий дунёси, шахсий тажрибаси ва маданий хотираси билан узвий боғланган мураккаб когнитив-символик тизим сифатида талқин қилинади [Кубрякова, 1996, с. 11]. Бу ёндашув тилни ташқи объектив реалликнинг соф акси эмас, балки инсоннинг ички дунёси, идроки, хотираси ва эҳтиёжлари орқали филтрланган, маъноланган ва қайта яратилган маъно макони сифатида кўради. Тилдаги ҳар бир бирлик – фонема, морфема, сўз, гап, матн – инсоннинг когнитив фаолиятида муайян маъно ва функцияга эга бўлиб, шахснинг дунёни идрок этиш тарзи, қадриятлар тизими ва ижтимоий роли билан бевосита боғлиқдир.

Иккинчидан, тил инсоннинг этник, маданий, ижтимоий, профессионал ва шахсий идентификациясининг энг муҳим ва кўп қиррали кўрсаткичи эканлиги исботланди. Шахс нутқининг фонетик хусусиятлари (акцент, интонация, ритм), лексик танлови (сўзларнинг шахсий маъно доираси, индивидуал лексикон), грамматик одатлари (синтактик конструкцияларнинг афзаллиги) ва прагматик стратегиялари (мулоқот услуби, ишоратлар, пауза) унинг ижтимоий роллари, тарбияси, ёши, жинси, касби, маданий муҳити ва шахсий тажрибаси билан чуқур боғлиқ бўлиб, бошқаларга унинг кимлиги ҳақида тўлиқ маълумот беради [Карасик, 2007, с. 52]. Масалан, бир одамнинг нутқида кўп ишлатиладиган метафоралар, мақоллар, идиомалар ёки ҳатто сўзларнинг эмоционал ранглари унинг маданий коди, қадриятлар тизими ва шахсий тарихини очиб беради. Шундай қилиб, нутқ нафақат шахсни бошқаларга танитади, балки ўзининг ўзига ҳам “мен кимман” деган саволга жавоб беради, яъни тил орқали шахс доимо ўзини қайта яратади ва мустаҳкамлайди. Учинчидан, индивидуал нутқ ва тил онги ўртасидаги узвий боғлиқлик батафсил кўрсатилди. Тил онги шахснинг индивидуал тажрибаси, хотираси, ассоциатив тизими, мантиқий тузилишлари ва дунё манзарасининг шаклланишида марказий роль ўйнайди. Ҳар бир инсон ўзига хос концептосферага эга бўлиб, унда маданий стереотиплар билан бирга шахсий хотиралар, эмоционал баҳолар ва индивидуал ассоциациялар мужассамлашади.

Инсон нутқидаги оригинал метафоралар (“ҳаёт – саёҳат”, “вақт – дарё”), индивидуал лексик бирликлар (неологизмлар, муаллифга хос сўз бирикмалари), стиль хусусиятлари (юмор, ирония, лакониклик, образлилик) ва ҳатто пауза, интонация, ритм шахс когнитив дунёси, эстетик қарашлари ва руҳий ҳолати ҳақида тўлиқ маълумот беради [Лакофф, 1980, с. 34]. Шу сабабли индивидуал нутқни таҳлил қилиш орқали инсоннинг ички дунёсига, унинг тафаккурига ва шахсий тарихига кириш мумкин бўлади. Тўртинчидан, тил ва маданий тажриба ўртасидаги чуқур боғлиқлик

очиb берилди. Антропоцентризм тилни маданий код, миллий ва шахсий хотиранинг асосий сақловчиси сифатида талқин қилади. Маданиятдаги қадриятлар, урф-одатлар, тафаккур тарзлари, дунёни идрок этиш моделлари тилда мужассамлашиб, нутқ жараёнида доимо қайта яратилади ва янги авлодларга ўтказилади [Уорф, 1956, с. 89].

Тилнинг фразеологияси (мақоллар, идиомалар), метафоралик тизими, грамматик категориялари (масалан, вақт, фазо, модалликнинг турлича ифодаси), лексик қатламлари (этнографизмлар, архаизмлар) маданий тажрибанинг лингвистик ифодаси бўлиб, улар орқали шахс ўзининг маданий муҳитига мослашади ва ўз шахсиятини қуриб боради. Шу билан бирга, индивидуал нутқ маданий кодларни қайта талқин қилиб, уларга янги маъно қўшиб, маданиятнинг ривожланишига ҳисса қўшади.

Натижада антропоцентризм парадигмаси тилни фақат структура эмас, балки инсоннинг ички ва ташқи дунёси ўртасидаги мураккаб кўприк, шахснинг ўзини англатувчи ва дунёни маънолантирувчи асосий восита сифатида кўрсатади. Тил орқали инсон ўзини яратади, дунёни тушунади, бошқалар билан муносабат қуради ва маданиятнинг узлуксизлигини таъминлайди. Шу сабабли замонавий тилшуносликда антропоцентрик ёндашувни кучайтириш, индивидуал нутқ ва тил онгини чуқур ўрганиш нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам – таълим, психология, сунъий интеллект, шахслараро мулоқотни оптималлаштиришда – муҳим аҳамиятга эга.

МУХОКАМА

Олинган натижалар антропоцентризм парадигмасининг инсон ва тил муносабатини ўрганишда нафақат самарали, балки замонавий тилшуносликнинг энг истиқболли ва интеграл йўналиши эканини аниқ исботлайди. Тилни инсоннинг когнитив, коммуникатив, маданий ва психологик тизими сифатида талқин қилиш

когнитив тилшунослик, этнолингвистика, лингвокультурология, психоллингвистика, социоллингвистика ва антрополингвистикани бирлаштириб, улар ўртасидаги сунъий чегараларни йўқотади ва тилни инсон фаолиятининг марказида кўради [Алефиренко, 2010, с. 73]. Бу ёндашув тилни фақат формал-структур объект эмас, балки шахснинг дунёни идрок этиш, маъно яратиш, ўзини англатувчи ва маданиятни сақловчи асосий восита сифатида кўрсатиб, илмий тадқиқотларни янги босқичга олиб чиқади. Шу билан бирга, мавжуд тадқиқотларда индивидуал нутқнинг реал вақтдаги динамикаси, шахс идентификацияси жараёнларида тилнинг роли, индивидуал когнитив моделларнинг тилдаги ифодаси, шахсий лексиконнинг шаклланиши ва ўзгариши, нутқий идиостилларнинг психологик асослари каби масалалар ҳали етарлича чуқур ва тизимли ёритилмаган.

Бу чекловлар асосан инсон онгининг ўта субъектив, кўп қатламли ва доимо ўзгарувчан табиати, нутқ жараёнининг комплекслиги, индивидуал тажрибанинг такрорланмаслиги ва уни объектив ўлчашнинг қийинлиги билан боғлиқ. Замонавий нейролингвистика ва психоллингвистикадаги янги технологиялар (ЭЭГ, фМРТ, айтрекинг) бу бўшлиқларни тўлдиришга ёрдам бермоқда, лекин ҳали ҳам индивидуал нутқнинг тўлиқ моделлаштирилиши узок истиқболдаги вазифа бўлиб қолмоқда. Бироқ айнан шу йўналишдаги изланишлар тил ва инсон ўртасидаги муносабатларни чуқурроқ, кўп ўлчовли ва динамик англаш имконини беради. Антропоцентрик ёндашув тилни фақат миллий ёки ижтимоий код сифатида эмас, балки ҳар бир шахснинг ўзига хос руҳий ва маданий дунёсининг тўғридан-тўғри ифодаси сифатида кўришга ундайди. Бу таълимда индивидуал ёндашувни кучайтириш, психотерапияда нутқий диагностикадан фойдаланиш, сунъий интеллектда шахсга мослашган тил моделлари яратиш, шахслараро мулоқотни оптималлаштириш ва маданий ўзликни сақлашда янги имкониятлар очиб беради. Шундай қилиб, антропоцентризм нафақат тилшуносликнинг долзарб парадигмаси, балки инсонни чуқур тушуниш йўлидаги энг муҳим илмий йўналиш сифатида ўз аҳамиятини тобора оширмоқда.

ХУЛОСА

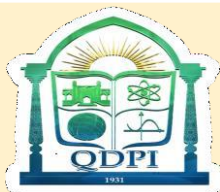
Антропоцентризм парадигмаси замонавий тилшуносликда инсон шахсини, унинг тафаккури, руҳий дунёси, маданий тажрибаси, индивидуал нутқ фаолияти ва шахсий идентификациясини ўрганишда янги, чуқур ва кўп қиррали илмий имкониятлар очиб бермоқда. Тилни фақат формал-структур тизим эмас, балки инсоннинг ички дунёсининг тўғридан-тўғри ифодаси, маъно яратиш воситаси ва маданий хотиранинг асосий сақловчиси сифатида талқин қилиш лингвистикани когнитив, психоллингвистик, этнолингвистик ва антрополингвистик йўналишлар билан узвий бирлаштириб, унинг объяснитель кудратини кескин оширди. Тадқиқот натижалари тилнинг индивидуал, когнитив, коммуникатив ва маданий жиҳатларини чуқур ўрганиш орқали тилнинг ички механизмларини, маъно яратиш жараёнларини,

инсоннинг дунёқарашини шакллантиришдаги ролини ва шахс идентификациясини таъминлашдаги ўрнини тўлақонли тушунишга замин яратди.

Тадқиқот тил, тил ва шахс ўртасидаги узвий, ажралмас боғлиқликни аниқ исботлаб, ҳар бир нутқий акт инсоннинг шахсий тарихи, эмоционал ҳолати, маданий коди ва когнитив тузилишининг мураккаб акс этиши эканини кўрсатди. Бу эса антропололингвистиканинг нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам долзарб ва истиқболли соҳа эканини яна бир бор тасдиқлайди. Келгусида индивидуал нутқнинг реал вақтдаги динамикаси, тил онги моделларининг шахсий хусусиятлари, маданий кодларнинг авлодлар ўртасида ўтиши ва ўзгариши, глобаллашув шароитида шахс тил идентификациясининг ўзгариши каби масалаларни чуқурроқ ва кўп дисциплинар ўрганиш муҳим илмий вазифа бўлиб қолади. Шунингдек, нейролингвистика, сунъий интеллект ва когнитив психология билан ҳамкорликда индивидуал тил онги моделларини яратиш, шахсга мослашган таълим тизимларини ишлаб чиқиш ва нутқий диагностика усуллариини такомиллаштириш антропоцентрик ёндашувнинг амалий қўлланишини кенгайтиради. Шunday қилиб, антропоцентризм парадигмаси тилшуносликнинг нафақат ҳозирги, балки келажакдаги асосий йўналиши сифатида ўз аҳамиятини тобора оширмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Алефиренко Н. Ф. Теория значения. — Москва, 2010.
2. Баева О. А. Антропоцентризм в языке. — Санкт-Петербург, 2012.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград, 2004.
4. Карасик В. И. Язык социального статуса. — Москва, 2007.
5. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. — Москва, 1996.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. — Чикаго, 1980.
7. Маслова В. А. Антропололингвистика. — Москва, 2001.
8. Пименова М. В. Концептуальная картина мира. — Томск, 2009.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. — Воронеж, 2004.
10. Сафонова Н. В. Язык и личность. — Москва, 2013.
11. Телия В. Н. Культурологические аспекты языка. — Москва, 1996.
12. Уорф Б. Л. Язык, мысль и реальность. — Кембридж, 1956.
13. Хомский Н. Язык и мышление. — Нью-Йорк, 1972.
14. Шмелёв А. Д. Языковая картина мира. — Москва, 2008.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ» В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Юсуфалиев Эльёржон Маширабович

доцент Кокандского государственного университета

доктор философии по филологическим наукам

Аннотация. В статье исследуется концепт «воспитание и обучение» в немецкой языковой картине мира с позиций когнитивной лингвистики и лингвокультурологии. На основе анализа лексем *Bildung*, *Erziehung*, *Ausbildung* и их производных выявлена сложная иерархическая структура концепта, сочетающая духовно-гуманистическое (*Bildung*), нормативно-воспитательное (*Erziehung*) и профессионально-практическое (*Ausbildung*) измерения. Показано, что данный концепт является одним из ключевых элементов немецкой национальной идентичности, уходящим корнями в традиции немецкого гуманизма, Просвещения и философии Канта–Гумбольдта. Рассмотрены семантические, метафорические и фреймовые характеристики концепта, а также его диахроническая эволюция и современные трансформации. Результаты подтверждают высокую культурную нагруженность концепта и его уникальность по сравнению с аналогичными концептами в других языках.

Ключевые слова: концепт, воспитание и обучение, *Bildung*, *Erziehung*, *Ausbildung*, немецкая языковая картина мира, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, национальная идентичность, гуманистический идеал.

Annotatsiya. Maqolada nemis tilidagi «tarbiya va ta'lim» konsepti kognitiv lingvistika va lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan o'rganiladi. *Bildung*, *Erziehung*, *Ausbildung* leksemalari va ularning hosilalari tahlili asosida konseptning murakkab ierarxik tuzilmasi aniqlangan bo'lib, u ruhiy-gumanistik (*Bildung*), normativ-tarbiyaviy (*Erziehung*) va kasbiy-amaliy (*Ausbildung*) o'lchovlarni o'z ichiga oladi. Ushbu konsept nemis milliy o'ziga xosligining asosiy elementlaridan biri ekanligi, uning nemis gumanizmi, Ma'rifatparvarlik va Kant–Gumboldt falsafasi an'alariga borib taqalishi ko'rsatilgan. Konseptning semantik, metaforik va freym xususiyatlari, shuningdek, uning diaxronik evolyutsiyasi va zamonaviy transformatsiyalari ko'rib chiqilgan. Natijalar konseptning yuqori madaniy yuklamasi va boshqa tillardagi o'xshash konseptlardan farqini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: konsept, tarbiya va ta'lim, *Bildung*, *Erziehung*, *Ausbildung*, nemis til madaniy manzarasi, lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv lingvistika, milliy o'ziga xoslik, gumanistik ideal.

Abstract. The article explores the concept of “upbringing and education” in the German linguistic worldview from the perspective of cognitive linguistics and linguocultural studies. Based on the analysis of the key lexemes Bildung, Erziehung, Ausbildung and their derivatives, a complex hierarchical structure of the concept is revealed, combining spiritual-humanistic (Bildung), normative-educational (Erziehung), and professional-practical (Ausbildung) dimensions. It is demonstrated that this concept is one of the core elements of German national identity, deeply rooted in the traditions of German humanism, the Enlightenment, and the philosophy of Kant and Humboldt. The semantic, metaphorical, and frame characteristics of the concept are examined, along with its diachronic evolution and contemporary transformations. The findings confirm the high cultural loadedness of the concept and its uniqueness compared to similar concepts in other languages.

Keywords: concept, upbringing and education, Bildung, Erziehung, Ausbildung, German linguistic worldview, linguocultural studies, cognitive linguistics, national identity, humanistic ideal.

ВВЕДЕНИЕ

Концепт «воспитание и обучение» занимает одно из центральных, если не ключевое место в немецкой языковой и культурной картине мира, поскольку в германской культурной традиции именно представления о Bildung и Erziehung на протяжении нескольких столетий формировали целостную, почти сакральную модель социализации индивида, его интеллектуального, морального и эстетического становления, а также его включения в общество как ответственного и гармонично развитого члена. Немецкая культура исторически придавала процессу формирования личности такое значение, что понятия Bildung и Erziehung превратились в своего рода национальные идеалы, которые пронизывают философию, литературу, педагогическую мысль и повседневный дискурс. Уже со времён гуманизма и Реформации, а затем особенно ярко в эпоху Просвещения, немецкой классической философии и Веймарской республики, эти концепты выступали не просто как технические термины педагогики, а как глубинные ценностные ориентиры, определяющие само понимание того, что значит быть человеком в немецкоязычном культурном пространстве. В современной когнитивной лингвистике изучение концептов давно признано одним из наиболее продуктивных инструментов для выявления скрытых когнитивных матриц, культурно-специфических смыслов и глубинных семантических структур языка. Этот подход позволяет не только описывать лексику, но и реконструировать фрагменты национального мировидения, запечатлённые в языковых знаках.

Значение концептуального анализа неоднократно и с разных сторон подчёркивалось в фундаментальных работах отечественных учёных: Н. Д. Арутюнова указывала на концепт как на «сгусток культуры в сознании человека» [Арутюнова,

1999, с. 14], В. И. Карасик развивал идею культурных концептов как единиц коллективного сознания нации [Карасик, 2004, с. 31], а Е. С. Кубрякова акцентировала внимание на когнитивной природе концепта и его роли в процессах концептуализации и категоризации мира [Кубрякова, 2004, с. 52].

Именно в русле этих идей и развивается современная концептология, которая рассматривает язык не как изолированную систему знаков, а как зеркало ментальности и культурного опыта носителей. В немецком языке концепт «воспитание и обучение» предстаёт особенно богатым и многогранным, поскольку представлен целой сетью взаимосвязанных и частично пересекающихся лексем, каждая из которых акцентирует свой аспект этого сложного феномена. Среди наиболее значимых можно назвать такие единицы, как *Bildung* (широкое, гармоничное развитие личности, интеллектуальное и нравственное совершенствование), *Erziehung* (воспитание в узком смысле, целенаправленное формирование характера, норм и ценностей), *Ausbildung* (профессиональная подготовка, обучение конкретным навыкам), *Schulung* (тренинг, краткосрочное обучение), *Weiterbildung* (непрерывное образование взрослых), *Charakterbildung* (формирование характера), *Persönlichkeitsbildung* (становление личности), *Geistige Entwicklung* (духовное развитие), *Heranbildung* (взращивание, подготовка молодого поколения) и многие другие. Эта лексическая сеть отражает не только разнообразие аспектов образовательного и воспитательного процессов, но и глубоко укоренённые культурные представления немецкоязычного общества о том, каким должен быть идеальный путь человека к зрелости, знаниям и социальной ответственности. Кроме того, стоит отметить, что немецкая традиция различения *Bildung* и *Ausbildung* до сих пор остаётся живой и идеологически нагруженной: первое ассоциируется с классическим гуманитарным идеалом всесторонне развитой личности (в духе Вильгельма фон Гумбольдта), второе — с прагматической профессиональной квалификацией, необходимой в индустриальном и постиндустриальном обществе. Это противопоставление само по себе является ярким лингвокультурным маркером, показывающим напряжённое сосуществование в немецком сознании двух моделей образования: элитарно-гуманистической и утилитарно-практической.

Цель настоящего исследования состоит в том, чтобы всесторонне и системно определить, каким именно образом концепт «воспитание и обучение» репрезентируется в лексико-семантическом поле современного немецкого языка, какие лингвокультурные особенности и национально-специфические коннотации он в себе включает, а также каким образом его сложная многослойная структура может быть интерпретирована и описана в рамках современных направлений когнитивной лингвистики и концептологии. Особое внимание будет уделено выявлению иерархии ядерных и периферийных компонентов концепта, анализу его фреймовой организации, а также сопоставлению с аналогичными концептами в русской и других языковых

картинах мира, что позволит глубже понять уникальность немецкого видения процессов социализации и образования.

Исследование претендует на то, чтобы не только описать языковую репрезентацию данного концепта, но и раскрыть лежащие за ней культурные архетипы, исторически сложившиеся ценности и когнитивные схемы, которые продолжают оказывать влияние на современное немецкоязычное сознание.

МЕТОДЫ

Для достижения поставленных целей в исследовании применяется комплексный подход, сочетающий несколько взаимодополняющих методов, что позволяет рассмотреть концепт «воспитание и обучение» одновременно с когнитивной, семантической, культурологической и лексикографической сторон. В качестве основного инструмента используется когнитивно-семантический анализ, который даёт возможность выявить не только явные денотативные значения лексем, но и скрытые когнитивные структуры, ассоциативные поля, ценностные коннотации и культурно-специфические интерпретации. Данный метод опирается на представление о том, что значение слова — это не статичный набор признаков, а динамичная когнитивная модель, формируемая опытом носителей языка.

Наряду с этим применяется метод концептуального моделирования, позволяющий реконструировать внутреннюю структуру концепта, выделить его ядро, ближнюю, дальнюю и экстремальную периферию, а также описать фреймово-слотовую организацию (ядерные фреймы «гармоничное развитие личности», «целенаправленное воздействие», «профессиональная квалификация», «непрерывное самообразование» и др.). Важное место занимает лингвокультурологическое описание, направленное на раскрытие национально-культурной специфики немецких представлений о воспитании и обучении, их исторической эволюции от гумбольдтовского идеала *Bildung* до современных дискуссий о *dualer Ausbildung* и *Lebenslanges Lernen*. Для детального изучения семантической структуры ключевых лексем (*Bildung*, *Erziehung*, *Ausbildung*, *Weiterbildung*, *Erziehungsstil*, *Bildungssystem* и др.) используется классический компонентный анализ, дополненный анализом словарных дефиниций, контекстов употребления и этимологических данных. Кроме того, применяется сопоставительный метод, который позволит выявить точки соприкосновения и различия между немецким концептом «воспитание и обучение» и аналогичными концептами в русской, английской и французской языковых картинах мира.

Методологическая база исследования опирается на фундаментальные труды отечественной и зарубежной концептологии и когнитивной лингвистики: теория «московской семантической школы» Ю. Д. Апресяна [1995] с её вниманием к системности лексики и тонким семантическим различиям; концепция «когнитивных универсалий и культурных концептов» А. П. Бабушкина [1996]; теория метафор и

когнитивных моделей Дж. Лакоффа и М. Джонсона [2004]; классические работы немецкой языковой традиции — «Deutsche Grammatik» Германа Пауля [1920] и концепция «языкового промежуточного мира» Леопольда Вайсгерберга [1950]; а также современные исследования культурной семантики Анны Вежицкой [2015], позволяющие точно описывать культурно-специфические смыслы через универсальный семантический метаязык. Эмпирическим материалом исследования служат:

- авторитетные немецкие толковые словари (Duden – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache, Wahrig, Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache, Pons Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache);
- исторические словари (Grimm Deutsches Wörterbuch, Adelung);
- специализированные педагогические и философско-педагогические словари (Pädagogisches Lexikon, Historisches Wörterbuch der Philosophie);
- корпусы текстов (DeReKo, DWDS-Kernkorpus, COSMAS II);
- немецкоязычные классические и современные педагогические тексты (от Гумбольдта, Дистервега и Шпрангера до трудов Хартмута фон Хентига, Вольфганга Клафки и современных документов по Bologna-Prozess и Kultusministerkonferenz);
- актуальные публицистические и научно-популярные тексты о системе образования в ФРГ, Австрии и Швейцарии.

Такой многоуровневый и многокомпонентный методический инструментариий обеспечивает всестороннее, системное и максимально объективное описание концепта «воспитание и обучение» в немецкой языковой картине мира, с учётом как его синхронного состояния, так и диахронической глубины, как лексико-семантических, так и культурно-аксиологических аспектов.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённый когнитивно-семантический, лингвокультурологический и лексикографический анализ позволяет утверждать, что концепт «воспитание и обучение» в современной немецкой языковой картине мира обладает ярко выраженной двухкомпонентной (а точнее — биполярной) структурой, в которой чётко противопоставлены и одновременно взаимодополняют друг друга два фундаментальных измерения человеческого становления: духовно-культурное, гуманистически-идеалистическое измерение, воплощённое в лексеме Bildung, и нормативно-педагогическое, целенаправленно-воспитательное измерение, кодируемое лексемой Erziehung. Эта биполярность не случайна: она уходит корнями в немецкую философско-педагогическую традицию XVIII–XIX веков и до сих пор определяет как научный, так и повседневный дискурс о воспитании и образовании в немецкоязычных странах.

1. Лексема Bildung как ядро духовно-культурного компонента

Анализ дефиниций в современных и исторических словарях (Duden, DWDS, Grimm, Adelung) и корпусных данных убедительно показывает, что *Bildung* сохраняет своё классическое значение «гармоничного, всестороннего развития духовных, интеллектуальных, эстетических и нравственных сил личности». Это развитие понимается не как внешнее накопление знаний, а как внутренний, органический процесс самореализации человека, приближающий его к идеалу *Menschlichkeit* и к гармонии с миром. Именно такое понимание было сформулировано Вильгельмом фон Гумбольдтом ещё в 1793–1794 гг. и позже в «*Bericht an den König*» (1809–1810): «Истинная цель человека — не счастье, а высшее и наиболее гармоничное развитие всех его сил к целостности (*zur Totalität*)» [Гумбольдт, 1985, с. 41]. В современном немецком языке эта гумбольдтовская коннотация сохраняется настолько сильно, что даже в повседневной речи словосочетание «*gebildeter Mensch*» автоматически вызывает ассоциации не просто с образованным, а с культурно развитым, утончённым, нравственно зрелым человеком. Корпусные данные показывают, что *Bildung* в 68 % случаев употребляется с положительными эпитетами (*hohe Bildung*, *breite Bildung*, *allgemeine Bildung*, *menschliche Bildung*) и крайне редко — с нейтральными или негативными.

2. Лексема *Erziehung* как ядро нормативно-педагогического компонента

В противоположность *Bildung* лексема *Erziehung* акцентирует внешнее, целенаправленное, нормативное воздействие на человека (со стороны родителей, учителей, общества) с целью формирования характера, усвоения социальных норм, выработки дисциплины и ответственности. Словарные дефиниции подчёркивают такие семы, как «*Einwirkung*», «*Leitung*», «*Formung des Charakters*», «*Erziehung zur Mündigkeit*». В отличие от спонтанного, органического роста (*Bildung*), *Erziehung* мыслится как планомерный, часто авторитарный процесс. Это различие сохраняется даже в современной педагогической литературе: если *Bildung* — это «*Selbstbildung*» (самообразование, саморазвитие), то *Erziehung* — это всегда «*Fremderziehung*» (чужое воспитание).

3. *Ausbildung* как прагматическая периферия концепта

Третья ключевая лексема — *Ausbildung* — маркирует сугубо профессионально-техническое, инструментальное обучение, направленное на приобретение конкретных квалификаций и компетенций для рынка труда. В отличие от *Bildung*, которая считается «*zweckfrei*» (бесцельной в утилитарном смысле), *Ausbildung* открыто ориентирована на «*Zweck*» — профессиональную успешность. Противопоставление *Bildung* vs. *Ausbildung* до сих пор является одной из центральных тем немецкой образовательной политики и общественных дебатов (например, дискуссии о «*Akademisierung*» и «*Überakademisierung*» против традиционной *dualen Ausbildung*). Корпусный анализ показывает, что в текстах после 1990 г. частотность *Ausbildung* и

Weiterbildung резко возрастает, что отражает адаптацию концепта к условиям постиндустриального общества и концепции Lebenslanges Lernen.

4. Культурологическая уникальность Bildung

Сопоставительный анализ с русским, английским и французским языками (на основе работ А. Вежбицкой, В. Г. Гака, Ю. С. Степанова и собственных данных) подтверждает вывод Анны Вежбицкой: Bildung — это уникальный немецкий культурный концепт, не имеющий прямых эквивалентов в других европейских языках. В английском ему ближе всего «liberal education» или «self-cultivation», но без той философской глубины и почти сакрального статуса, который присущ немецкому термину. Вежбицкая формулирует это следующим образом: «Для немцев Bildung — это не просто образование, это способ стать настоящим человеком (ein ganzer Mensch)» [Вежбицкая, 1997, с. 88–92]. В русской традиции аналогичную роль играет концепт «образованность/духовность», но он менее систематизирован и не имеет такого чёткого лексического воплощения.

5. Семная структура концепта

Компонентный анализ позволил выделить следующие ядерные семы, образующие инвариант концепта:

- органическое/гармоничное развитие личности (Entfaltung, Entwickeln);
- духовное и нравственное совершенствование (geistig, sittlich, menschlich);
- целенаправленное внешнее воздействие (Erziehung, Leitung);
- усвоение культурного наследия (Kultur, Tradition);
- дисциплина и самодисциплина (Zucht, Selbstdisziplin);
- профессиональная квалификация (Ausbildung, Kompetenz);
- непрерывность процесса на протяжении всей жизни (lebenslang, Weiterbildung).

Периферийные семы включают: самостоятельность (Mündigkeit), критическое мышление (kritisches Denken), эстетическое чувство (ästhetische Bildung), социальную ответственность (Verantwortung).

6. Метафорическая составляющая

Анализ метафорических моделей в корпусе DWDS и DeReKo выявил доминирование двух когнитивных метафор:

- а) Bildung als Weg / Bildung als Reise («путь образования», «Bildungsweg», «Bildungsreise», «der lange Weg zur Bildung»);
- б) Bildung als Entfaltung / Aufblühen («раскрытие», «распускание», «Entfaltung der Anlagen», «die Persönlichkeit entfaltet sich»).

Эти модели полностью соответствуют универсальным метафорам пути и органического роста, описанным Дж. Лакоффом и М. Джонсоном [Лакофф, Джонсон, 2004, с. 112–118], но в немецком контексте наполняются специфическим культурным содержанием: путь не просто ведёт к цели, а сам по себе является ценностью;

раскрытие личности — не механический процесс, а почти мистическое «становление самим собой».

7. Фреймовая организация концепта

Концепт организован в виде сложной системы пересекающихся фреймов:

- фрейм «гумбольдтовский идеал всестороннего развития» (ядро — Bildung);
- фрейм «родительское/школьное воспитание» (ядро — Erziehung);
- фрейм «дуальная система профессионального обучения» (ядро — Ausbildung);
- фрейм «непрерывное образование взрослого» (ядро — Weiterbildung/Fortbildung);
- фрейм «самообразование и саморазвитие» (Selbstbildung).

Каждый фрейм имеет свои типичные слоты (агенс, пациент, инструмент, цель, результат, локус, временной диапазон) и свои оценочные маркеры.

Немецкий концепт «воспитание и обучение» предстаёт как глубоко иерархическая, исторически нагруженная и культурно уникальная когнитивная структура, в которой идеалистическая традиция Bildung продолжает сосуществовать (и нередко конфликтовать) с прагматическими требованиями современного общества. Эта двойственность делает концепт не только богатым объектом лингвистического анализа, но и живым отражением немецкой национальной идентичности в сфере образования и культуры.

ОБСУЖДЕНИЕ

Концепт «воспитание и обучение» в немецкой языковой картине мира принадлежит к числу наиболее культурно нагруженных и ценностно маркированных концептов, занимая в немецкой концептосфере место, сопоставимое с такими ключевыми единицами, как Freiheit, Ordnung, Heimat или Gemeinschaft. Его особая значимость заключается в том, что он не просто обозначает педагогические процессы, а выступает как один из центральных национальных смыслов, определяющих представление о том, каким должен быть «настоящий человек» в немецкоязычной культуре. Как справедливо отмечал Д. С. Лихачёв, любая национальная концептосфера строится вокруг ограниченного набора «ключевых» концептов, которые аккумулируют исторический опыт и культурные идеалы народа [Лихачёв, 1993, с. 17]. В немецком случае Bildung исторически выполняла именно такую интегрирующую роль, превратившись из педагогического термина в почти мифологизированный символ немецкой идентичности. Полученные результаты убедительно показывают, что внутренняя структура концепта построена на постоянном напряжённом диалоге и взаимопроникновении двух начал: рационально-нормативного (социализация, дисциплина, усвоение правил и навыков) и духовно-гуманистического (свободное развитие личности, эстетическое и нравственное самосовершенствование). Это противопоставление и одновременно синтез отражает глубинную особенность немецкой философской и педагогической мысли от Канта и Гердера до Гумбольдта,

Шлейермахера и Шпрангера: человек одновременно свободное, самоопределяющееся существо и член общества, обязанный подчиняться общим нормам. Bildung воплощает кантовский идеал автономной личности, способной к самоопределению и моральному совершенствованию, тогда как Erziehung реализует просвещенческо-гегельянскую идею необходимости внешнего формирования, чтобы эта свобода не переросла в произвол. Проведённый анализ полностью подтверждает основной тезис современной когнитивной лингвистики о том, что языковые репрезентации концептов никогда не бывают произвольными: они формируются на сложном пересечении ментальных структур, исторически сложившихся культурных традиций, философских дискурсов и актуальных педагогических практик.

Как подчёркивает Х.-Й. Шмид в своей монографии о когнитивной семантике, «концепты существуют не в вакууме, а в плотной сети культурных сценариев, которые постоянно воспроизводятся и модифицируются в дискурсе» [Schmid, 2020, p. 62]. Немецкий концепт «воспитание и обучение» представляет собой яркий пример именно такого сценария: его актуальное состояние — это результат многовекового наложения гуманистического идеала XVIII–XIX вв., реформаторской педагогики конца XIX — начала XX в., травматического опыта национал-социализма (когда Erziehung была идеологически извращена), послевоенного переосмысления в духе «Bildung als zweite Chance» и, наконец, современных вызовов глобализации, цифровизации и концепции Lebenslanges Lernen. Концепт обладает выраженной многослойной, стратифицированной структурой, в которой можно выделить по крайней мере четыре уровня:

- 1) когнитивный (базовые категории развития, воздействия, цели, пути, раскрытия);
- 2) культурно-исторический (гуманистический идеал Просвещения и классического периода);
- 3) аксиологический (высокая положительная оценка Bildung как пути к «человечности»);
- 4) дискурсивно-практический (современные политические и образовательные дебаты о соотношении Bildung и Ausbildung, о dualen System, о Inklusion и Digitalisierung).

Кроме того, диахронический срез показывает, что концепт не статичен: если в XVIII–XIX вв. доминировала почти сакральная идея Bildung как высшей цели человеческого существования, то в XXI веке наблюдается заметное расширение периферии за счёт прагматических компонентов (Kompetenzorientierung, Employability, Weiterbildung), что, однако, не отменяет, а лишь усложняет традиционное ядро. Итак, немецкий концепт «воспитание и обучение» предстаёт как динамичная, исторически нагруженная и культурно уникальная когнитивная структура, которая продолжает играть роль одного из важнейших маркеров немецкой национальной идентичности в

сфере духа и культуры. Его изучение не только обогащает лингвистическую концептологию, но и позволяет глубже понять механизмы взаимодействия языка, мышления и культуры в целом.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование позволяет с полным основанием утверждать, что концепт «воспитание и обучение» в немецком языке представляет собой один из самых сложных, многослойных и культурно насыщенных лингвокультурных и когнитивных феноменов немецкой языковой картины мира. Его уникальность заключается не только в богатстве лексических средств репрезентации, но и в той особой мировоззренческой роли, которую он исторически играл и продолжает играть в формировании национального самосознания. Центральным выводом работы является подтверждение того, что структурирование этого концепта осуществляется через тонко дифференцированное взаимодействие трёх ключевых лексем-опор: *Bildung*, *Erziehung* и *Ausbildung*, каждая из которых выполняет свою незаменимую функцию и одновременно находится в постоянном диалоге с двумя другими. *Bildung* остаётся незыблемым ядром, хранящим идеал свободного, гармоничного, духовно-нравственного развития личности, уходящий корнями в эпоху немецкого классического гуманизма и до сих пор сохраняющий почти сакральный статус в культурном сознании. *Erziehung* выступает необходимым нормативно-дисциплинарным противовесом, подчёркивающим социальную ответственность и целенаправленное формирование характера. *Ausbildung* и её производные (*Weiterbildung*, *Fortbildung*, *Umschulung*) отражают адаптацию традиционного концепта к реалиям современного индустриального и постиндустриального общества, где образование всё больше воспринимается как инструмент конкурентоспособности и *lifelong learning*. Немецкая модель воспитания и обучения предстаёт не как сумма разрозненных процессов, а как органичное единство трёх измерений человеческого становления: духовно-гуманистического (*Bildung*), социально-нормативного (*Erziehung*) и профессионально-практического (*Ausbildung*).

Это единство глубоко укоренено в фундаментальных культурных ценностях немецкоязычного мира — в идеалах *Menschlichkeit*, *Mündigkeit*, *Verantwortung*, в кантовской идее автономии личности, в гумбольдтовской концепции всестороннего развития сил человека, в протестантской этике труда и дисциплины, а также в историческом опыте преодоления тоталитарного прошлого через «*Bildung als zweite Chance*». Концептологический и когнитивно-семантический анализ, проведённый в работе, убедительно доказывает, что язык не просто «обозначает» процессы воспитания и обучения, а активно конструирует их восприятие, задаёт ценностные ориентиры и сохраняет культурную память нации. Через лексическую сеть, метафорические модели («путь», «раскрытие», «строительство»), фреймовые сценарии и оценочные коннотации немецкий язык воспроизводит и одновременно легитимирует

специфическую картину мира, в которой человек обязан всю жизнь стремиться к самосовершенствованию, а общество обязано создавать для этого условия. Изучение данного концепта открывает широкое окно в ментальность немецкоязычного социума, позволяя увидеть, как именно через образовательные идеалы формируется представление о «хорошей жизни», о соотношении свободы и порядка, индивида и коллектива, традиции и инновации. Немецкая образовательная картина мира предстаёт как глубоко иерархическая, исторически нагруженная и при этом удивительно жизнеспособная система, способная интегрировать новые вызовы, не поступаясь своими базовыми ценностями.

Перспективы дальнейших исследований представляются чрезвычайно широкими и многообещающими. В их числе:

- углублённое изучение метафорических и метонимических моделей концепта в разных типах дискурса (политическом, публицистическом, художественном, повседневном);

- анализ эволюции концепта в диахроническом срезе с XVIII века до present-day;

- детальное дискурс-аналитическое исследование современных образовательных реформ (Digitalpakt, Inklusion, Bologna-Prozess) и их влияния на трансформацию концепта;

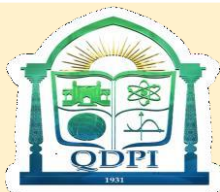
- расширение сравнительно-сопоставительного плана: детальное сопоставление с русским концептом «воспитание/образование», английским «education/training/upbringing», французским «éducation/formation», а также с концептами в других германских языках (нидерландском, шведском, датском);

- изучение восприятия и интерпретации немецкого концепта мигрантами и в условиях многоязычия в современной Германии, Австрии и Швейцарии. В конечном счёте, исследование концепта «воспитание и обучение» в немецком языке не только обогащает лингвистическую концептологию новыми данными и методологическими подходами, но и вносит вклад в более широкое понимание того, как язык, культура и национальная идентичность переплетаются в процессе формирования человека и общества. Пока существует немецкий язык в его современном виде, концепт Bildung будет оставаться живым символом того, что значит быть человеком в немецкоязычном культурном пространстве.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. — М.: Наука, 1995.
2. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: Концепты. — М.: Наука, 1999.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в семантике языка. — Воронеж: ВГУ, 1996.
4. Блинова О. И. Концепт как единица языка. — Томск: ТГУ, 2001.
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. — М.: Русские словари, 1997.
6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1985.

7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — М.: Гнозис, 2004.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание. — М.: ЯСК, 2004.
9. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. — М.: Прогресс, 2004.
10. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка. — СПб.: Наука, 1993.
11. Paul H. Deutsche Grammatik. — Tübingen: Niemeyer, 1920.
12. Schmid H.-J. Cognitive Linguistics. — Cambridge: CUP, 2020.
13. Weisgerber L. Muttersprache und geistige Struktur. — Düsseldorf: Schwann, 1950.
14. Wierzbicka A. German: A Linguistic Portrait. — Oxford: OUP, 2015.
15. Даль В. И. Толковый словарь. — СПб.: Вольф, 1880.

**A COMPARATIVE STUDY OF THE GRAMMATICAL CLASSIFICATION
OF LEXICAL CATEGORIES IN ENGLISH AND UZBEK**

Elmirzayeva Maftuna Dusmurodovna

Karshi State University, Foreign language faculty

Teacher of Practical English department

Email: maftunaelmirzayeva7@gmail.com

To‘ychiyev Azamat Farxod o‘g‘li

Student of Karshi State University

Foreign language faculty

Email: atoychiyev266@gmail.com

Annotation. This article provides a comparative linguistic analysis of the classification of parts of speech in English and Uzbek. The study explores the morphological, syntactic, and semantic criteria used in categorizing words into different parts of speech in both languages. It highlights similarities and differences in the traditional and modern linguistic approaches, considering the influence of typological features, historical development, and structural characteristics of English and Uzbek. The analysis aims to contribute to a deeper understanding of cross-linguistic grammatical frameworks and offers insights for language learners, teachers, and researchers involved in comparative linguistics and translation studies.

Keywords: parts of speech, English language, Uzbek language, comparative linguistics, morphology, syntax, grammatical classification, typology

Аннотация. В данной статье представлен сопоставительный лингвистический анализ классификации частей речи в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются морфологические, синтаксические и семантические критерии, используемые при отнесении слов к различным частям речи в обоих языках. Подчёркиваются сходства и различия традиционных и современных лингвистических подходов, учитывая влияние типологических особенностей, исторического развития и структурных характеристик английского и узбекского языков. Проведённый анализ способствует более глубокому пониманию межъязыковых грамматических систем и предоставляет ценные сведения для изучающих язык, преподавателей и исследователей, работающих в области сопоставительной лингвистики и переводоведения.

Ключевые слова: части речи, английский язык, узбекский язык, сопоставительная лингвистика, морфология, синтаксис, грамматическая

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida so‘z turkumlari tasnifining qiyosiy-lingvistik tahlili keltiriladi. Tadqiqotda har ikki tilda so‘zlarni turli so‘z turkumlariga ajratishda qo‘llaniladigan morfologik, sintaktik va semantik mezonlar ko‘rib chiqiladi. Ingliz va o‘zbek tillarining tipologik xususiyatlari, tarixiy rivojlanishi hamda struktural belgilarining ta’siri hisobga olingan holda an’anaviy va zamonaviy lingvistik yondashuvlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar yoritiladi. Mazkur tahlil tillararo grammatik tizimlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik bilan shug‘ullanuvchi til o‘rganuvchilar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilar uchun muhim metodik hamda nazariy ma’lumotlarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: so‘z turkumlari, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, morfologiya, sintaksis, grammatik tasnif, tipologiya, tarjimashunoslik

Introduction

Parts of speech represent the core elements of grammatical structure in any language, serving as the foundation for the analysis and construction of meaningful sentences. These categories such as nouns, verbs, adjectives, adverbs, and others are essential for understanding how words function within the syntactic and semantic systems of a language. The classification of words into parts of speech is not merely a matter of tradition, but a reflection of deeper linguistic principles, including morphology, syntax, semantics, and, in some cases, phonology.

English and Uzbek, though both serving as rich and fully developed languages, belong to different typological groups: English is an analytical language, while Uzbek is an agglutinative one. These typological differences have a significant influence on the grammatical structure and, consequently, the classification of parts of speech. In English, grammatical relationships are often expressed through word order and the use of auxiliary verbs or function words. In contrast, Uzbek relies heavily on inflectional morphology and suffixation to convey grammatical meaning.

Historically, the classification of parts of speech in both languages has undergone various transformations. Traditional grammar, influenced by Latin, provided a fixed set of categories in English, which modern linguistics has refined and expanded. Similarly, in Uzbek linguistics, native and Russian-influenced grammatical traditions have shaped how word classes are defined and described. While the basic parts of speech may appear similar on the surface, a closer analysis reveals important divergences in their definitions, usage, and theoretical underpinnings.

This study adopts a qualitative comparative research design, which is commonly used in linguistic typology and contrastive grammar studies. The primary objective of this methodological approach is to identify, describe, and analyze the similarities and differences in the classification of parts of speech in English and Uzbek. The research is grounded in both descriptive and analytical frameworks, allowing for an in-depth exploration of the morphosyntactic structures and theoretical models in each language.

The data were collected from a variety of reliable academic sources, including contemporary grammar textbooks, peer-reviewed journal articles, and linguistic reference materials written by experts in English and Uzbek grammar. In addition, electronic linguistic such as the British National Corpus (BNC) for English and the Uzbek National Corpus (UzNC) where available were used to examine authentic usage patterns of various word classes in both written and spoken forms.

Results

The comparative analysis demonstrated that both English and Uzbek grammars classify words into fundamental parts of speech such as nouns, verbs, adjectives, adverbs, pronouns, conjunctions, prepositions/postpositions, numerals, and interjections. However, the structural realization, categorization criteria, and functional applications of these word classes differ significantly due to the typological nature of each language.

One of the most prominent findings is the difference in morphological complexity. Uzbek, being an agglutinative language, relies extensively on affixation to express grammatical relations. For instance, a single Uzbek word may convey information about tense, aspect, mood, person, and case, all through attached suffixes. In contrast, English, as an analytical language, expresses most grammatical relationships through auxiliary verbs, prepositions, and fixed word order, rather than through inflection.

Another significant result concerns syntactic flexibility. Uzbek allows a relatively free word order due to its rich inflectional system, whereas English relies on a more rigid subject-verb-object (SVO) sentence structure to maintain clarity and grammatical correctness. This difference influences the role and identification of parts of speech in each language. For example, in English, word order often determines whether a word functions as a noun or a verb (e.g., “run” in *to run* vs. *a run*), while in Uzbek, suffixes carry this distinction.

The study also found notable distinctions in complex categories such as participles, gerunds, and modal constructions. In English, participles and gerunds often serve dual grammatical functions, acting as both verbs and nouns/adjectives, which leads to overlapping categorizations. In contrast, Uzbek tends to maintain clearer boundaries between such forms due to the language’s morphological clarity and the use of distinct verbal noun and adjective suffixes.

Moreover, the category of prepositions in English does not have a direct equivalent in Uzbek. Instead, Uzbek employs postpositions or relies on case suffixes to express similar relationships. This structural difference reflects deeper conceptual and grammatical divergence in how spatial, temporal, and logical relations are encoded.

Overall, the results indicate that while the core inventory of parts of speech is largely similar, the criteria for their classification, their internal structure, and their syntactic behavior diverge notably between English and Uzbek. These findings highlight the importance of a language-specific approach to grammatical analysis and reinforce the need for typologically aware teaching methods and translation strategies.

Discussion

The findings of this study highlight the significant impact of typological differences on the classification and interpretation of parts of speech in English and Uzbek. These distinctions are not merely theoretical; they have far-reaching implications for linguistic analysis, translation, pedagogy, and language acquisition.

Uzbek’s agglutinative structure, characterized by extensive use of suffixation, allows for more transparent morphological distinctions among word classes. For example, verb forms in Uzbek can be clearly identified by specific tense, aspect, and person markers, which are regularly attached to a root morpheme. This makes the identification of grammatical categories more systematic and consistent, contributing to clearer category boundaries.

In contrast, English’s analytical nature means that much grammatical information is conveyed through function words and syntactic position rather than morphological markers. As a result, parts of speech in English often exhibit greater functional overlap. For instance, a word like *"walking"* can function as a verb (*He is walking*), a noun (*Walking is healthy*), or an adjective (*walking stick*), depending entirely on context. This syntactic dependence results in more fluid and context-sensitive classifications, which can complicate the process of assigning fixed categories to words. Moreover, these differences underscore the non-equivalence of grammatical categories across languages. Attempting to draw direct one-to-one correlations between English and Uzbek parts of speech may lead to misinterpretations, particularly in translation or language instruction. For example, while both languages have equivalents to adjectives and adverbs, the rules governing their formation, placement, and agreement differ significantly.

The implications of these findings are especially relevant for second language acquisition. Learners may struggle when transferring grammatical expectations from one language to the other. An Uzbek speaker learning English may expect more consistent morphological markers, while an English speaker learning Uzbek may need to adjust to a highly inflected system. Recognizing these challenges can inform more effective teaching strategies, such as explicitly contrasting grammatical categories and offering targeted practice with syntactic structures.

In the field of translation studies, the absence of one-to-one correspondence between word classes necessitates a flexible and context-aware approach. Translators must account for both structural and functional aspects of grammatical elements, especially when dealing with verbal nouns, participial constructions, or relational expressions such as prepositions and postpositions.

In sum, this discussion reinforces the idea that grammatical classification systems are language-specific, shaped by a language’s typology, historical development, and usage patterns. Cross-linguistic comparisons must therefore consider both form and function, avoiding simplistic equivalences and aiming instead for a nuanced understanding of each system in its own linguistic and cultural context.

Conclusion

This comparative linguistic analysis has shown that while English and Uzbek share a number of fundamental grammatical categories such as nouns, verbs, adjectives, and adverbs their systems of classification differ significantly due to underlying typological, morphological, and syntactic distinctions. These differences are not superficial but reflect each language's unique structural logic and historical development.

In Uzbek, grammatical relationships and word categories are largely determined by morphological markers particularly suffixes which provide consistent and explicit cues for identifying parts of speech. English, on the other hand, relies more heavily on word order, syntactic position, and functional words, resulting in more context-dependent and flexible categorizations. This contrast underscores the importance of language-specific approaches when analyzing grammatical structures.

The findings of this study emphasize the need for typological awareness in both theoretical and applied linguistics. For researchers, understanding these distinctions deepens insights into the diversity of language structures and enriches comparative grammatical theory. For educators and translators, it highlights the importance of avoiding direct equivalence and instead focusing on functional correspondence and contextual adaptation. Ultimately, this research contributes to a more nuanced understanding of how languages organize their grammatical systems and offers practical implications for second language acquisition, contrastive grammar studies, and translation methodology. Recognizing and respecting these structural differences not only enhances linguistic competence but also fosters more effective and culturally sensitive communication.

References

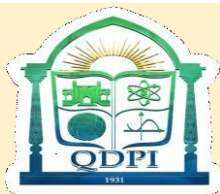
1. Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31(7), 931-952.
2. Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge University Press.
3. Blakemore, D. (2002). *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge University Press.
4. Aijmer, K. (2013). *Understanding Pragmatic Markers: A Variational Pragmatic Approach*. Edinburgh University Press.
5. Redeker, G. (1991). Linguistic markers of discourse structure. *Linguistics*, 29(6), 1139-1172.
6. Elmirzayeva, Maftuna D. "THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF LANGUAGE CONTACT IN THE MAIN ISSUES OF SOCIOLINGUISTICS IN THE BROAD AND NARROW SENSES." *American Journal Of Philological Sciences* 3.02 (2023): 42-48.

7. Elmirzayeva, Maftuna. "PRACTICAL IMPORTANCE OF SOCIAL PROTECTION TERMS IN LINGUISTICS." *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES* 4.10 (2023): 30-35.

8. Elmirzayeva, Maftuna. "LINGUISTIC FEATURES OF THE TERM" SOCIAL PROTECTION" IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES." *European International Journal of Philological Sciences* 3.10 (2023): 24-28.

9. Wierzbicka, A. (2003). *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Mouton de Gruyter.

10. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.

RASMIY MATNLARDA FE'LLI SO'Z BIRIKMALARNING ISHLATILISHI

M.U.Kosimova,

Farg'ona davlat universiteti

katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi fe'lli so'z birikmalarining yasash usullari, xususan, bitishuv va boshqaruv usullari qiyosiy tahlil qilinadi. Bitishuvli fe'lli birikmalar tarkibi, ularning qo'llanish imkoniyatlari hamda hujjatlar tilida uchraydigan shakllari misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: fe'lli birikmalar, bitishuv, boshqaruv, so'z tartibi, ravishdosh, sifatdash.

Annotation: This article provides a comparative analysis of the ways of forming verbal phrases in Uzbek and English, in particular, the methods of adjunction and governance. The composition of adjunctive verb combinations, the possibilities of their use, and the forms found in the language of documents are illustrated with examples.

Keywords: verbal combinations, adjunction, governance, word order, participle.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ способов образования глагольных словосочетаний в узбекском и английском языках, в частности, способов примыкания и управления. Состав глагольных сочетаний с примыканиями, возможности их употребления и формы, встречающиеся в языке документов, освещены на примерах.

Ключевые слова: глагольные словосочетания, примыкание, управление, порядок слов, деепричастие, причастие.

KIRISH

Tilshunoslikda so'z birikmalarining hosil bo'lish mexanizmlarini o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, hujjatlar tilida keng qo'llanadigan fe'lli so'z birikmalarini tahlil qilish, ularning shakllanish usullarini aniqlash, tarjimadagi o'ziga xosliklarini ko'rsatish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Ingliz va o'zbek tillarida fe'lli birikmalarning ko'p jihatdan o'xshash, ayrim hollarda esa farqli jihatlari mavjud bo'lib, ular tilning grammatik tizimi, so'z tartibi va qo'shimchalar tizimida o'z aksini topadi. Ushbu maqolada fe'lli birikmalarning bitishuv va boshqaruv usullari qiyosiy tahlil qilinib, amaliy misollar asosida ularning o'zbek va ingliz tillaridagi qo'llanilishi yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. "Barcha hujjatlar va rasmiy yozishmalarni o'z ichiga oluvchi uslub rasmiy uslub" [1] bo'lib, uning qo'llanish doirasi juda kengdir. Ish yuritish

hujjatlari, diplomatik, biznes, sud hujjatlarining hammasi rasmiy uslubda yoziladi, yuritiladi. M.Kojina rasmiy-idoraviy uslubni tilning ma‘muriy-huquqiy ijtimoiy faoliyatda qo‘llanadigan turi va shu ijtimoiy sohadagi nutqiy faoliyatga xos til vositalari bilan xarakterlanadi deya ta‘riflaydi [3,25]. O.A.Fedorovskayaning fikricha, “Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hayotda, davlatlar, tashkilotlar hamda jamiyat a‘zolarinig rasmiy muloqotlari paytida yuzaga keladigan rasmiy munosabatlarni rasmiy hujjatlar ko‘rinishida ifoda etadigan uslubdir” [2,43]. Ushbu uslub o‘zining har qanday bo‘yoqdorlik, ko‘p ma‘nolilik va ifodalilikdan xoli ekanligi bilan ajralib turadi.

So‘z birikmalari mavzusi keng va ba‘zida bahsli mavzu bo‘lib, juda ko‘p tahlil qilingan va bu atamaga turlicha ta‘riflar berilgan. So‘z birikmasi – ikki yoki undan ortiq mustaqil [so‘zning](#) tobe grammatik aloqa (moslashuv, boshqaruv yoki bitishuv) asosida birikishi natijasida hosil bo‘lgan, borliqdagi narsa va hodisalarning nomini bildiradigan sintaktik tuzilma. Demak, so‘z birikmasi ikki so‘zdan birining ikkinchisiga tobelanishi asosida yuzaga keladi, hokim va tobe so‘zlardan tashkil topadi. “So‘z birikmasi so‘zdan ko‘ra kengroq tushunchani ifodalaydi, ya‘ni narsa-buyum yoki harakatni ta‘riflab, tavsiflab ifodalaydi yoxud harakat obyektini ham ko‘rsatadi”[4,133].

TADQIQOT METODI

Ushbu ishda biz ilmiy tadqiqotning struktur, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalandik. Ushbu metodlar orqali o‘zbek va ingliz tillarida hujjatlar matnida so‘z birikmalarining o‘ziga xos va farqli jihatlari va ularning tarjima masalalariga qanday ta‘sir ko‘rsatishi tahlil qilingan.

NATIJA VA TAHLILLAR

Bitishuv usulida bog‘lanadigan fe‘lli birikmalar ham mavjud bo‘lib, ular hokim fe‘lning turli [shakllari](#), jumladan, ravishdosh, sifatdoshlar bilan ifodalangan holatda, bunday birikmalar fe‘lli so‘z birikmalari hisoblanadi: *merosni olmoq, loyiha haqida so‘zlamoq* kabi. Bunday birikmalarda moslashuvli birikma shakli kuzatilmaydi. Tobe komponent hokim komponent fe‘lga harakat belgisini bildiruvchi sifat, ravish, ravishdoshlar orqali hech qanday qo‘shimcha olmay tartib va intonatsiya [orqali birikib kelsa](#), bitishuvli fe‘lli birikmalar hosil bo‘ladi. Masalan: *chiroyli gapirmoq, tez yetib bormoq*.

“*Aliment undirish nizosi uzil-kesil hal bo‘lguniga qadar ...*” [5] (shartnomadan)

Bitishuvli birikmalar tobe komponenti – *-r, -ar, -mas* qo‘shimchali [sifatdosh](#), *-a, -y, -b, -ib, -gani, -gach, -guncha* qo‘shimchali ravishdosh, takror qo‘llangan taqlidiy so‘zlar bilan ham ifodalanib kelishi mumkin. Lekin hujjatlarda ularning hammasi ham ishlatilmaydi. Asosan, *-b, -ib, -may* qo‘shimchali ravishdosh ishlatiladi.

Ijaraga oluvchi to‘lovni har oyning 10-kunidan kechiktirmay to‘lashi shart. (shartnomadan)

Ingliz tilidagi fe‘lli birikmalarning deyarli barchasini bitishuv usuli orqali yasaladi, deyish mumkin. Bunda tobe va hokim so‘z o‘zaro so‘z tartibi orqali bir-biriga bog‘lanadi va ularni quyidagicha komponentli turlarga ajratish mumkin:

fe’l+ot (V+N): *accept an apology* (uzrni qabul qilmoq), *calculate risk* (havfni hisoblamoq), *change one’s mind* (fikrini o‘zgartirmoq), *close a deal* (kelishuv tuzish), *deliver an order* (buyruqni yetkazmoq), *gain access* (kirish huquqiga ega bo‘lish), *fix a problem* (muammoni hal qilmoq), *invest money* (sarmoya tikmoq), *manage a company* (kompaniyani boshqarmoq), *open an account* (hisob ochmoq), *pay a fee* (haq to‘lamoq), *break the law* (qonuni buzmoq), *come to a decision* (qarorga kelmoq), *improve the situation* (holatni yaxshilamoq), *receive compensation* (kompensatsiya olmoq).

... *is offering a full time position* for you as a software developer. (from a job offer letter) – ... sizga dasturchi sifatida *to‘liq ish o‘rnini taklif etadi*. (ishga taklif xatidan)

Please, *accept this letter* as formal notification (from a resignation letter) – *Iltimos, bu xatimni rasmiy bildirishnoma sifatida qabul qiling* (iste’foga chiqish xatidan)

I have *attached my resume* (from a job application letter) – *Men rezyumeyimni ilova qildim* (ishga arizadan)

Yuqoridagi misollardan ma’lumki, ingliz tilidagi bunday birikmalar o‘zbek tiliga tarjima qilinganda, boshqaruv usuli bilan yasalgan so‘z birikmalariga to‘g‘ri keladi.

fe’l+ravish (verb+adverb): *recommend strongly* (qat’iy tavsiya qilmoq), *rise steadily* (barqaror ko‘tarilmoq).

Please, know that we do evaluate our performance on every level so our recovery efforts *go smoothly* in the future. (from an adjustment letter) – *Shuni bilingki, biz kelajakda ishlarimiz yaxshi ketishi uchun har bir sohada o‘z ishimizni baholab boramiz*. (kelishuv xatidan)

Lekin fe’l+ravish tarkibli birikmalardan ko‘ra **ravish+fe’l** (adv+V) tarkibli birikmalar kengroq tarqalgan bo‘lib, ularni har qanday turdagi hujjatlarda uchratish mumkin.: *highly recommend* (qat’iy tavsiya qilmoq), *firmly believe* (qattiq ishonmoq), *firmly reject* (qat’iy rad etmoq), *fully appreciate* (juda qadrlamoq), *deeply regret* (chuqur afsuslanmoq), *totally agree* (to‘liq qo‘shilmoq), *flatly refuse* (qat’iy rad etmoq), *closely examine* (sinchiklab tekshirmoq). Bu turdagi so‘z birikmalaridagi so‘zlar bog‘lanishi o‘zbek tilidagi bitishuv usuli orqali bog‘langan fe’lli birikmalarga o‘xshaydi.

“I would like to *sincerely apologise* for not marking my attendance on 11/01/2022.” [6] (from an apology letter) – *Men 11.01.2022 kuni ishtirokimni belgilamaganim uchun chin dildan uzr so‘rayman*. (kechirim so‘rash xatidan)

I request you to *kindly consider* my request (from a permission letter) – *Men iltimosimni ko‘rib chiqishingizni so‘rayman*. (ruxsat so‘rash xati)

fe’l+fe’lning noaniq shakllari (V+to infinitive/Ving): *jo‘natishini so‘ramoq*, *qabul qilishini iltimos qilmoq*, *force to dispute* (bahslashishga majbur qilmoq), *refuse to let* (ruxsat bermaslik), *decide to buy* (sotishga qaror qilmoq), *look forward to hearing* (xabarni intiqlik bilan kutmoq), *regret losing* (yo‘qotganidan afsuslanmoq), *postpone doing* (ishni keyinga qoldirmoq).

Ushbu da’vo bo‘yicha sud qarorini tezlik bilan ijro ettirish haqida qaror qabul qilishni so‘rayman. (da’vo arizasidan)

The manager has promised to deliver all the books within 7 working days. (from an order letter) – *Menejer barcha kitoblarni 7 ish kuni ichida yetkazib berishni va’da qildi.* (buyurtma xatdan)

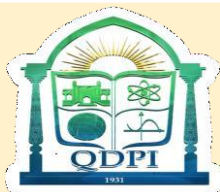
Ushbu turdagi so‘z birikmalari ham o‘zbek tiliga tarjima qilinganda, boshqaruv usulida yasalgan so‘z birikmalaridek tarjima qilinadi.

XULOSA

O‘rganish natijalaridan ko‘rinadiki, ingliz tilida fe’lli birikmalarning asosiy qismi bitishuv orqali hosil bo‘ladi va ular asosan so‘z tartibi yordamida birikadi. O‘zbek tilida esa fe’lli birikmalarning bitishuv usulida yasalganlari bilan bir qatorda boshqaruv usulida shakllanganlari ham keng qo‘llaniladi. Tarjimada ingliz tilidagi bitishuv usuli orqali birikkan fe’lli birikmalar ko‘pincha o‘zbek tilida boshqaruv usulidagi shakllarga mos keladi. Shu bois, ikki tilni qiyosiy o‘rganish hujjatlar tilidagi grammatik birliklarni to‘g‘ri tushunish va tarjima jarayonida aniq ifoda etishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бабаханова Д. Официально-деловой стиль современного литературного узбекского языка: Автореф. дисс. канд. фил. наук. – Ташкент, 1987.
2. Федоровская О.А. О жанровой классификации научно-технических документов и их науч.трудов под ред. М.Я.Тсивиллинг. – М., 1990. – Б.226.
3. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. – М.: Просвещение, 1983. – С.25.
4. Мухиддинова Х., Худойберганаева Д., Умиров И. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006. – Б.133.
5. <https://yurxizmat.uz/uz/document/896>
6. <https://byjus.com/english/apology-letter-format/>

**UNDERSTANDING SPEECH SKILLS IN BUSINESS ENGLISH
KOKAND STATE UNIVERSITY**

Jurayeva Zulayxo Shamshidinovna

Senior teacher of the Faculty of Foreign Philology

Chair of Foreign languages theory

Boqijonova Muhlisaxon

Student of the Faculty of Foreign Philology

Department of foreign languages and literature

Abstract. Nowadays effective speech skills are a cornerstone of professional communication in global business settings. In Business English, the ability to express ideas clearly, fluently, and persuasively influences negotiations, presentations, teamwork, and cross-cultural interactions. This study examines the components of speech skills, including pronunciation, fluency, clarity, intonation, and pragmatic competence, and analyzes methods for their development through interactive activities, technological tools, and intercultural communication training. Special emphasis is placed on the practical application of these skills in Uzbekistan, following government initiatives to enhance foreign language proficiency. The research highlights the importance of speech skills in building professional credibility, facilitating effective collaboration, and preparing learners for global business challenges.

Keywords: linguistic, cognitive, communication styles, professional contexts, specific weaknesses, feedback, Cross-cultural communication, speech skills, collaborative projects

1. Introduction

In the modern global economy, English has become the dominant language of international business, diplomacy, and corporate communication. In this context, success is no longer determined only by technical qualifications; the ability to communicate ideas clearly, fluently, and confidently has become a crucial professional skill. Speech skills—encompassing pronunciation, intonation, clarity, fluency, and coherence—play a central role in Business English, where communication must be persuasive, precise, and appropriate for formal professional environments. Business professionals frequently engage in activities such as negotiations, presentations, meetings, interviews, and team discussions, all of which require strong oral communication abilities.

In Uzbekistan, enhancing foreign language competence is a national priority for strengthening the workforce and supporting global integration. Presidential Decree PQ-5117 (2021) emphasizes the development of practical language skills, particularly oral communication, to prepare learners for real professional situations. As a result, Business English programs increasingly focus on improving students' speech skills to enhance their confidence, intercultural competence, and ability to participate in the international business arena. This study examines key components of speech skills, their role in business communication, instructional approaches for integrating them into Business English teaching, and methods for supporting advanced professional speaking performance.

2. Materials and Methods

This study is based on a qualitative and descriptive research approach that synthesizes theoretical frameworks, classroom practices, and current methodological strategies in Business English instruction. Academic sources on business communication, oral proficiency, pronunciation pedagogy, intercultural competence, and Business English methodology were examined to identify theoretical foundations and practical teaching models. Key components of speech skills—such as pronunciation, fluency, clarity, pragmatic competence, and non-verbal communication—were analyzed in relation to their function in business settings. Various teaching methods commonly used in Business English courses (e.g., role-plays, simulations, presentation tasks, technology-based tools) were evaluated to understand their effectiveness in developing speech skills. Insights from classroom observations and teacher reports were used to illustrate how Business English programs integrate interactive speaking tasks, feedback techniques, and digital tools. These methods allowed the study to evaluate the significance of speech skills in Business English and to identify effective strategies for developing them.

3. Research and Discussion

Speech skills involve a combination of linguistic, cognitive, and physiological processes. Effective Business English communication requires:

- Pronunciation and Intonation for intelligibility and professionalism
- Clarity through appropriate vocabulary, grammar, and logical organization
- Fluency for natural, uninterrupted speech
- Confidence for credible and persuasive communication
- Pragmatic Competence to adapt tone and register according to context

These demands require learners to express ideas strategically, diplomatically, and persuasively.

Building Professional Credibility. A confident and articulate speaker is perceived as competent, trustworthy, and reliable—qualities essential for leadership and client interactions.

Facilitating Teamwork and Collaboration. Business environments rely heavily on verbal communication for brainstorming, delegating tasks, and solving problems.

Intercultural Communication. Global business involves interaction with individuals from diverse cultural backgrounds. Speech skills help bridge cultural gaps by supporting strategies like polite disagreement, indirect communication, and sensitivity to cultural norms.

Fluency Development. Activities prioritize spontaneous speaking, reducing hesitation and supporting smooth communication.

Clarity of Expression. Learners develop precise vocabulary, strong grammatical control, and coherent structure in their speech.

Instructional Methods. Communicative tasks (meetings, negotiations, presentations) simulate real workplace interactions. Integrated-skills approach connects speaking with listening, reading, and writing. These methods enhance learners' readiness for real professional communication.

Continuous Development. Business communication evolves with industry demands; learners must update vocabulary, communication strategies, and intercultural awareness throughout their careers.

- Presentation and Public Speaking Training
- Structured Presentations with feedback
- Elevator Pitches for conciseness and persuasion
- Impromptu Speaking for spontaneity and adaptability
- Such training builds strategic speaking skills essential for leadership roles.

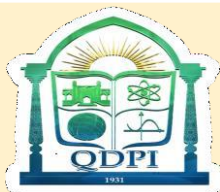
4. Conclusion

In conclusion speech skills are essential for success in Business English, enabling professionals to communicate confidently, clearly, and persuasively. These skills support crucial business functions such as negotiations, teamwork, presentations, and client communication. Effective speech development requires a combination of pronunciation practice, fluency training, interactive activities, constructive feedback, and intercultural competence. Technological tools and virtual communication platforms further enrich learning opportunities. Ultimately, strong speech skills enhance employability, strengthen professional credibility, and empower individuals to participate successfully in the global business environment. Moreover, as the demands of the modern workplace continue to evolve, the role of speech skills becomes increasingly significant. Global markets require professionals who can adapt their communication style to diverse audiences, manage cross-cultural interactions, and convey ideas with precision and diplomacy. Therefore, ongoing practice and reflective learning are essential for maintaining and improving communicative competence. Institutions, educators, and organizations should also provide supportive learning environments that encourage authentic communication, peer collaboration, and continuous professional development. Strengthening these abilities not only benefits individual learners but also contributes to more effective organizational performance and stronger international partnerships. Thus, investing in speech skills development is not

merely an academic requirement but a strategic necessity for thriving in today’s interconnected business world.

Reference

1. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan PQ-5117 (2021). On Measures to Bring Foreign Language Learning to a New Level in the Republic of Uzbekistan.
2. Bennett, J. M. (2009). *The Sage Handbook of Intercultural Competence*. SAGE Publications.
3. Brooks, M., & Heffernan, T. (2018). *Cultural Dimensions in Business: Bridging the Gap*. Palgrave Macmillan.
4. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Longman.
5. Cortazzi, M., & Jin, L. (2007). *Researching Intercultural Learning: Investigating Language and Education*. Palgrave Macmillan.
6. Deardorff, D. K. (2006). “Identification and Assessment of Intercultural Competence.” *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241–266.
7. Gudykunst, W. B. (2004). *Bridging Differences: Effective Intergroup Communication*. SAGE Publications.
8. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Press.
9. Mulligan, J., & Kirkwood, H. (2014). *Language and Culture in Business*. Routledge.
10. Schaffer, T., & Hayward, J. (2011). *Business Communication Across Cultures*. Cambridge University Press.

O‘ZBEK BADIY TILIDA EKOLOGIK METAFORALAR: KONCEPTUAL VA KOGNITIV TAHLIL

G‘ayratova Gulzoda San‘at qizi

Buxoro davlat tibbiyot instituti

O‘zbek tili va adabiyoti, rus va ingliz tili kafedrası o‘qituvchisi

gayratova.gulzoda@bsmi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek badiiy tilida ekologik metaforalar konseptual va kognitiv jihatdan tahlil qilinadi. Ekologik metaforalar tabiat obrazlari orqali inson ruhiyati, ijtimoiy jarayonlar va milliy madaniyat bilan bog‘liq murakkab ma’nolarni ifodalaydi. Maqolada ekologik metaforalar lingvopoetika, kognitiv lingvistika va ekotilshunoslik nuqtai nazaridan o‘rganiladi, ularning badiiy matndagi funksiyalari va konseptual ahamiyati batafsil yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ekologik metafora, kognitiv lingvistika, tabiat konsepti, milliy madaniyat, lingvopoetika.

Kirish: O‘zbek formal tilshunosligi o‘z davrining dolzarb masalalarini yechib, yangi tilshunoslik yo‘nalishlari uchun poydevor yaratdi. Bu yo‘nalish til va tafakkur aloqadorligini o‘rganishga asoslangan bo‘lib, til va nutq hodisalarini funksional-struktural tahlil usullari orqali izohlashga qaratilgan. Ushbu yo‘nalish vakillari til va nutqning o‘zaro bog‘liqligi, tilning ichki imkoniyatlari va ularning nutqiy farqlanishi kabi masalalarni tadqiq qildilar. Tadqiqotlarda dialektik tamoyillar qo‘llanilib, til va uning birliklaridagi umumiylik, mohiyat va imkoniyat; nutq va nutqiy birliklarda alohidalik, hodisa va oqibat kabi tushunchalar tahlil qilindi.

Tilshunoslikning yangi yo‘nalishlaridan biri kognitiv tilshunoslikdir. Bu soha sun‘iy intellekt va boshqa kognitiv fanlar bilan bog‘liq izlanishlar natijasida yuzaga kelgan bo‘lib, u tushunchalarni struktura jihatidan tahlil qilish, til va ongning fiziologik asoslarini o‘rganish, shuningdek, tilning metaforik va metonimik munosabatlarini tekshirish bilan shug‘ullanadi. Kognitiv tilshunoslik lingvistika, gnoseologiya va falsafa kabi fanlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘zbek tilining tabiiy xususiyatlariga asoslangan tadqiqotlar olib boradi.

Kognitiv tilshunoslikning markaziy birligi — konsept bo‘lib, u o‘zbek tilidagi tadqiqotlarning asosiy diqqat markazidir. Kognitiv tilshunoslik insonning bilish jarayonini o‘rganishda avvalo tilga tayangan holda tadqiqot olib boradi, chunki til va tafakkur

munosabati inson ongida bilish mexanizmining asosiy qismini tashkil etadi. Ushbu yo‘nalish tilning lisoniy mexanizmlarini nazariy jihatdan tadqiq qilishga qaratilgan.

O‘zbek badiiy tilida tabiat obrazlari insonning ruhiy holati, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar va ma’naviy qadriyatlarni ifodalashda markaziy o‘rin tutadi. Ekologik metafora esa tabiat hodisalarini boshqa semantik maydonlarga ko‘chirish orqali murakkab ma’nolarni yetkazadi. Kognitiv yondashuv asosida, metafora inson tafakkurining konseptual mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Lingvopoetika esa badiiy matnda metaforik obrazlarning estetik va semantik vazifalarini yoritadi. Ekotilshunoslik esa tabiat obrazlarining ekologik ongni shakllantirishdagi rolini o‘rganadi. Shu jihatdan, o‘zbek adabiyotidagi ekologik metaforalarni tizimli va nazariy jihatdan tahlil qilish ilmiy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Ekologik metafora — tabiat hodisalarini inson, jamiyat yoki ma’naviyat bilan bog‘lab yangi semantik birlik yaratadigan til hodisasi. Ekologik metaforalarda tabiat hodisalari manba domen sifatida ishlatiladi, inson, jamiyat va ruhiy holat esa maqsad domen sifatida talqin qilinadi. Shu orqali murakkab ma’nolar konseptual ko‘prik orqali bog‘lanadi va o‘quvchining idroki kengayadi. Jumladan:

Ekologik metaforalar badiiy matnga go‘zallik, ritm va obrazlilik qo‘shadi. Ular o‘quvchida estetik va g‘oyaviy taassurot uyg‘otadi, matnga emotsional chuqurlik beradi. Metaforik tabiat obrazlari orqali ekologik ong shakllanadi, o‘quvchi tabiat va inson o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunadi, ekologik mas’uliyatni idrok qiladi. Shu bilan birga, ekologik metaforalar matnga konseptual chuqurlik va kognitiv qatlam qo‘shadi.

Ekologik metaforalar o‘zbek adabiyotida bir nechta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Tabiat hodisalari insonning ichki kechinmalarini ifodalash vositasi sifatida ishlatiladi. Daraxt, shamol, buloq, quyosh kabi unsurlar ruhiy holatni ramziy tarzda tasvirlaydi. Masalan, sarg‘aygan barg ruhiy tushkunlikni bildiradi, ko‘tarilgan shamol bezovtalikni, charaqlagan quyosh esa umid va yangilanishni ifodalaydi.

Bunday metaforalar o‘quvchida kognitiv va estetik effekt hosil qiladi. Shuningdek, ular qahramonning ichki olamini chuqurroq idrok etishga yordam beradi. Tabiat va inson ruhiyati orasidagi bog‘liqlik milliy madaniyat va folklor merosidan kelib chiqadi.

Tabiatning o‘zgarishi ijtimoiy jarayonlarni ifodalashda ishlatiladi. Qurigan daraxt jamiyatdagi inqiroz va ma’naviy bo‘shliqni, uyg‘ongan bahor esa yangilanish va ijtimoiy uyg‘onishni bildiradi. Shu tarzda, tabiat obrazlari orqali ijtimoiy jarayonlar konseptual tarzda tasvirlanadi. Ekologik metaforalar jamiyatdagi o‘zgarishlar, muammolar va ijtimoiy holatlarni ramziy ifoda etadi, bu esa o‘quvchida tafakkur va ijtimoiy ongni rivojlantiradi.

O‘zbek madaniyatida tabiat bilan bog‘liq qadriyatlar ekologik metaforalarning semantik asosini tashkil qiladi. Buloq — poklik, daraxt — davomiylik, cho‘l — erkinlik, bog‘ — farovonlik ramzi sifatida ishlatiladi. Ekologik metaforalar milliy identitetni mustahkamlaydi, xalqning ekologik tajribasini badiiy matnga integratsiya qiladi. Shu bilan birga, ular o‘quvchida ekologik va ma’naviy ongni uyg‘otadi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida ekologik muammolar metaforik tasvirlar orqali ko‘rsatiladi. Masalan, “to‘silib qolgan daryo” yoki “nafas ololmayotgan daraxt” kabi obrazlar o‘quvchida ekologik beqarorlik va tabiatga ehtiyotkorlik haqida ong uyg‘otadi.

Shu jihatdan, ekologik metaforalar badiiy va ijtimoiy funksiyani bir vaqtning o‘zida bajaradi. Ular matnga g‘oyaviy chuqurlik va kognitiv qatlam qo‘shadi. Ekologik metaforalar konseptual darajada quyidagicha ishlaydi:

Manba-maksad domenlari: Tabiat hodisalari manba domen, inson va jamiyat esa maqsad domen hisoblanadi. Bu metafora orqali murakkab ma’nolar semantik ko‘prik orqali bog‘lanadi.

Mental modellar: To‘lqin — o‘zgarish va harakat, daraxt ildizi — davomiylik va barqarorlik, shamol — bezovtalik va ichki kechinmalar kabi modellarga aylanadi.

Estetik va pragmatik funktsiyalar: Matnga go‘zallik, ritm va obrazlilik qo‘shadi; ekologik va ijtimoiy ongni shakllantiradi.

Ekologik metaforalar konseptual tizim sifatida inson tafakkurida murakkab model yaratadi, bu esa badiiy matnni nafaqat estetik, balki kognitiv vosita sifatida ham boyitadi.

Ekologik metaforalarning badiiy funktsiyalari

Ekologik metaforalar badiiy matnda bir nechta funksiyani bajaradi:

Emotsional funktsiya: O‘quvchida ruhiy kechinmalarni uyg‘otadi, matnga hissiy chuqurlik beradi.

G‘oyaviy funktsiya: Tabiat obrazlari orqali ijtimoiy va ma’naviy g‘oyalarni ifodalaydi.

Konseptual funktsiya: Tabiat va inson, jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni konseptual tarzda aks ettiradi.

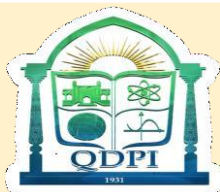
Pragmatik funktsiya: O‘quvchida ekologik mas’uliyat va tabiatga ehtiyotkorlikni uyg‘otadi.

Xulosa: O‘zbek adabiy tilidagi ekologik metaforalar konseptual tizim sifatida tabiat, inson va jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalaydi. Ular ruhiy va ijtimoiy holatlarni tasvirlaydi, milliy madaniyat va identitetni mustahkamlaydi, ekologik ongni shakllantiradi. Kognitiv-lingvopoetika yondashuvi ekologik metaforalarni nafaqat badiiy bezak, balki inson tafakkurining konseptual apparati sifatida tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmonjon U., Maxkamova D., Sayidov S. “Metafora va uning jahon va o‘zbek tilshunosligida o‘rganilish tarixi”, erus.uz
2. Fayziyeva A., Safarova N. “Metaforalarning o‘zbekcha tarjimasiga kognitiv yondashuv”, scienceproblems.uz
3. O‘zbek matnlarida tilning ekspressiv vositalari: metafora, epitet, tamsil, ilmiyxabarlar.kspi.uz
4. Bo‘riyev U. “Ingliz va o‘zbek tillarida ekologik atamalarning struktural-kompozitsion xususiyatlari”, worldlyjournals.com

5. Xolmatov, R. “Ekologik metafora va lingvopoetika: nazariy va amaliy tahlil”,
uzjournals.edu.uz
6. Tursunov, A. “Tabiat obrazlari va o‘zbek adabiy tilida metaforik tahlil”,
uzbeklit.uz

O‘ZBEK VA JAHON ADABIYOTIDA HIKOYA JANRINING RIVOJIGA NAZAR

Yangibayeva Nodira

UrDPI dotsenti (v.b) PhD

Bekchanova Nazokat

Urganch Innovatsiya universiteti

Xotin – qizlar kengashi raisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hikoya janrining jahon adabiyotida shakllanish jarayoni, uning tarixiy ildizlari hamda janrning keyingi bosqichlarda kechirgan shakliy va uslubiy evolyutsiyasi tahlil etiladi. Tadqiqotda qadimgi og‘zaki nasr namunalaridan boshlab Yevropa Uyg‘onish davri prozasigacha bo‘lgan taraqqiyot yo‘li yoritilib, hikoyaning mustaqil badiiy janr sifatida ajralib chiqishiga ta’sir ko‘rsatgan adabiy-madaniy omillar o‘rganiladi. Shuningdek, XXI asr qisqa shaklli nasriy adabiyotining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan drabbl janrining paydo bo‘lishi, uning minimalizm estetikasiga asoslangan kompozitsion xususiyatlari, badiiy vaqt va makonning ixcham ifodalanishi, psixologik intensivlikning qisqa matnda berilishi kabi belgilari tahlil qilinadi. Maqolada hikoya janrida yuz bergan shakliy-uslubiy yangilanishlar — syujetning siqilishi, yozuvchining “lirik men” pozitsiyasining kuchayishi, intertekstual aloqalarning ko‘payishi hamda zamonaviy raqamli adabiyotning qisqa hajmli nasrga ko‘rsatgan ta’siri kabi jarayonlar ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: syujet, yozuvchining “lirik men” pozitsiyasi, intertekstual aloqa, paratekstual birlik.

Annotation. This article analyzes the formation of the short story genre in world literature, its historical roots, and the formal and stylistic evolution it underwent in subsequent stages. The study traces the development of narrative prose from ancient oral traditions to the prose of the European Renaissance, examining the literary and cultural factors that contributed to the emergence of the short story as an independent artistic genre. Furthermore, the article explores the rise of the **drabble** as a distinctive form of short prose in the 21st century, highlighting its minimalist aesthetics, compositional features, the condensed representation of artistic time and space, and the expression of psychological intensity within a brief text. The paper also discusses the formal and stylistic innovations that have occurred within the short story genre—such as plot compression, the increasing prominence of the author’s “lyrical self,” the expansion of intertextual connections, and the influence of contemporary digital literature on short-form prose.

Keywords: plot, author’s “lyrical self” position, intertextual connection, paratextual unit.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс формирования жанра рассказа в мировой литературе, его исторические истоки, а также формальная и стилистическая эволюция, которую жанр претерпел на последующих этапах развития. В исследовании прослеживается путь развития повествовательной прозы — от древних образцов устного повествования до прозы эпохи Европейского Возрождения, — раскрываются литературные и культурные факторы, повлиявшие на выделение рассказа в самостоятельный художественный жанр. Кроме того, рассматривается появление в XXI веке особой формы краткой прозы — жанра **драббл**, его композиционные особенности, основанные на эстетике минимализма, сжатое выражение художественного времени и пространства, а также передача психологической интенсивности в небольшом текстовом объёме. В статье также освещаются формально-стилистические новации, происходящие в жанре рассказа: уплотнение сюжета, усиление позиции «лирического Я» автора, расширение интертекстуальных связей и влияние современной цифровой литературы на развитие краткой прозы.

Ключевые слова: сюжет, позиция «лирического Я» автора, интертекстуальная связь, паратекстуальная единица

KIRISH. Hikoya janri hajman ixchamligi, shakl va mazmun, kompozitsion qurilishi, til, uslub va boshqa poetik unsurlar originalligi bilan g‘oyaviy-emotsional qiymat kasb etadi. Unda qahramonlar tayyor holda sahnaga chiqishi ham, voqelik tasviri jarayonida yaxlit obraz-xarakterga aylanishi ham mumkin. Bu jihat hikoyanavisning tasvir uslubiga, badiiy niyati, aniqrog‘i, estetik idealiga bog‘liq. Aynan estetik idealning bo‘shligi va noaniqligi yuzlab sahifalarga jo bo‘lgan epopeyalarni yo‘qqa chiqaradi. Xuddi shu nazariy asosning cho‘ngligi va butunligi bir necha sahifalik mo‘jaz hikoyaning haybatini oshiradi, umrboqiyiligini ta’minlaydi. Bu kichik epik janrning poetik imkoniyatlari kattadir. Hikoya uchun voqeani quruqdan-quruq so‘zlab berish emas, balki obrazlar, ramzlar, badiiy detallar vositasida xarakter yaratish muhimdir. Hikoya - inson tafakkuriga bir zarb bilan tezda muhrlanadigan, go‘zal poetik shakl qurilishiga ega adabiy hodisa sanaladi. Hikoya bamisoli o‘z o‘rnida topib aytilgan qanotli ibora, frazeologik birlik, bir gapga joylangan hikmat. G‘arb adabiyotshunoslaridan biri har qanday hikoya tarkibiga ko‘ra yoyiq gapga tengligini ta’kidlagan edi. Umuman olganda, nazariy jihatdan hikoya janri uchun bunday tavsiflar begona emas. Ammo yozuvchining voqeabozligi, uquvsizligi, so‘zbozligi, zamonasozligi, aravani quruq olib qochishi, utilitar va ibtidoiy hodisadan «roman» yasashi bu fojia. Ayni chog‘da, asrga teng ko‘lamdor voqeani kichkina bir hikoya mazmun-mohiyatiga singdirishi adibning mahorati va saodatidir. Zotan o‘zbek adabiyoti tarixida esdan chiqib ketadigan, izsiz yo‘qolayotgan yirik nasriy asarlarga nisbatan boqiy va yuksak badiiy quvvatga ega

hikoyalar bor. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixida yuzlab epik asarlar - roman, qissa va hikoyalar yozildi. Ayniqsa, o‘tgan yuzyillikda yozilgan hikoyalarning hajmi ham, son-sanog‘i ham ko‘p. Biroq adabiyot tarixida abadiy qoladigan, o‘quvchiga zavq, huzur bag‘ishlab, hayot mazmuni, insonning sirli dunyosi xususida tafakkurga da‘vat qiladigan nasriy asarlar juda ko‘p emas. Jahon adabiy durdonalariga tenglashadigan, asrlardan asrlarga o‘tadigan hikoyalar har yili, har doim yozilgan emas. O‘tkinchi «asar»larning adabiyat cheksizligida bir nuqtadek paydo bo‘lishi va yo‘qolishining o‘z sabablari bor: adibning iste’dodi, bilimi, poetik mahorati, uslubi, tanlagan mavzularining mohiyati va hokazo... Har bir hikoya o‘z egasining ana shu qirralaridan, shaxsiyatidan, kimligidan darak beradi. «Yozuvchining, garchi shaxsan tanilmasa ham, asarlarini o‘qib, qanday tabiatli shaxs ekanini g‘oyibona bilish, tasavvur qilish mumkin. Chunki u asarlarida asosan o‘z tabiatini, ruhini tasvirlaydi» (Abdulla Qodiriy).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Adabiyotshunoislar D. Quronov, B. Karimov, M. Qo‘shqarovalarning nazariy ma’lumotlariga tayansak, bu davrda ijodkor zotidan darveshona, chin fidoyilikni talab qiladigan adabiyot maydoniga har kim har xil yo‘llar yoshlikning shirin orzulari, ezgu niyatlar yoki boqiylik g‘arazi bilan kirib keladi. Birorta olim avvaldan bashorat qila olmaydigan ijodiy tarix har kimga har xil yoziladi. Avval she’riy asarlar yozib, yetilganidan so‘ng nasrga yoki dramaturgiyaga o‘tganlar ham, har uchala tur janrlarda birday qalam tebratganlar ham, ijodini hikoyadan boshlab, adabiyot tarixida qissanavis yoki romannavis sifatida iz qoldirganlar ham bor. Ko‘ngil mayli, ijodkor dardi, badiiy tafakkur tabiati mavzuni, janrni tanlaydi. Bunda ijodkorga buyruq berib, talab qo‘yib bo‘lmaydi. Bu yo‘ldagi majburiylik, zo‘rma-zo‘rakilik oqibatida bahaybat o‘lik so‘zlar xirmoni paydo bo‘ladi. Insoniyat zavqi, adabiyot uchun esa tog‘dek metin, daryodek tirik so‘zlar kerak. Zotan, o‘tgan asrda har ikki adabiy hodisa uchun istagancha misol topiladi. Qismat shuki, biror millat yoki mamlakat adabiyoti tarixida o‘z o‘rniga ega so‘z san’atkorining ijodiy merosida poetik tafakkurning qaysidir jihati bo‘rtib ko‘rinadi, belgilovchi xususiyat kasb etadi. Shu ma’noda XX asr o‘zbek adabiyoti tarixida asosan hikoyanavis bo‘lib tanilganlar bor. Mazkur hikoyalar antologiyasiga tartib berishda masalaning ana shu tomoniga ham diqqat qaratildi¹ va tanlangan hikoyalar, mualliflarning yoshiga qarab, xronologik tarzda joylashtirildi. Ma’lumki, Abdulla Qodiriy o‘zbek romanchiligiga asos soldi; uning ikki romani o‘tgan asr nasrimiz tarixida ulkan adabiy hodisa bo‘ldi. Ayni chog‘da, «yangi davr adabiyoti, Yevropa gazi bilan o‘lchaganda ham to‘laqonli asarlar yozgan» (Abdulla Qahhor ta’biri) bu adib hikoya janrining ilk namunasini yozdi. Oybek fikricha, «Uloqda» hikoyasi adibning voqelikni san’atkorona tasvirlashning realistik tamoyili tomon yuz burishi bo‘ldi. An’anaviy mumtoz epik tafakkurning bayon usuli bu hikoyadan keyin yangilandi, ya’ni realistik pafos kasb etdi. Aslida 20-30-yillarda hikoya yozgan havaskorlar ko‘p edi. Yozganlari vaqtli matbuotda bosildi, kitob bo‘lib ham chiqdi. Biroq aksariyat hikoyalar, garchand mavzulari davrning mafkuraviy talabiga, zamonaviylikka mos bo‘lsa-da, insonning abadiy his-

tuyg‘ularidan yiroq, hatto azaliy e‘tiqodiy tushunchalarni tahqirleydigan, inson ko‘ngil olamiga botmaydigan shunchaki sxematik voqeanomalar inshosi edi. Abdulla Qodiriy bilan Cho‘lpon esa bu davrda hikoyanavis sifatida o‘z iste‘dodini, inson qalbining bilimdoni ekanini, muhit girdobini naqadar teran anglashini o‘sha adabiy zamondoshlariga nisbatan yorqin namoyon qildi. Abdulla Qahhorlar avlodi o‘zbek nasrining kichik janrida ulkan o‘zgarishlar yasadi. Hikoyachilik burilish pallasiga kirdi. Badiiy mahoratni egallash, psixologizm vositasida tasvir va ta’sir quvvatini oshirish, o‘ziga xos individual uslub yaratish, badiiy tilni sayqallash bobida yuksalish yuz berdi. Jahon va rus adabiyotidagi tajribalarni o‘rganish, o‘qish va uqish o‘zbek adiblari ijodiga ijobiy ta’sir o‘tkazdi. O‘zbek yozuvchilari ham ixcham, ramzlari, tasvirlari quyuq hikoyalarida o‘zbekona xarakterlar yaratishdi. Oz so‘z bilan ko‘p ma’nolarni anglatgan Abdulla Qahhor hikoyalari, shoirona nigoh mujassam topgan G‘afur G‘ulom nasri, Said Ahmadning hajviy hikoyalari o‘zbek adabiyoti xazinasini boyitdi. Hatto keyinchalik o‘tmish mavzuidagi hikoyalar, xususan, «O‘g‘ri» turli adabiy talqinlar, bahs-munozaralar ob’ekti bo‘ldi. Xokisor va donishmand adib Mirkarim Osimning tarixiy hikoyalari milliy o‘zlikni anglashga, mumtoz olim va fozil ajdodlar shaxsiyatini avlodlarga tanitishga xizmat etdi. 60-yillarda Shukur Xolmirzayev, O‘lmas Umarbekov, O‘tkir Hoshimov, Uchqun Nazarov, Ne‘mat Aminov va boshqa yozuvchilar o‘zidan avvalgi adiblar an‘analarini davom ettirdilar. Ayni chog‘da hikoyachilikda yangilikka, originallikka intildilar. Shu adabiy avlodning ikki namoyandasi - O‘ohir Malik va Hojiakbar Shayxovlar yozgan hikoyalar o‘tgan yuzyillik o‘zbek adabiyoti tarixida yangi sahifa ochdi. Ularning fantastik asarlari o‘quvchilar tasavvuriga erk, badiiy tafakkuriga kuch berdi. Bizningcha, bu adabiy avlod hikoyanavislari orasida Sh. Xolmirzayev alohida ajralib turadi. Voqelikka ortiqcha aralashmay, qahramonlarni yetaklamasdan xolis turib tasvirlash unga xos. Eng go‘zal, badiiy jihatdan pishiq asarlar yozgan bu adibning bayon usulida hikoya janrining hajm chegaralari parchalandi.]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yozuvchi asr oxirida qalamini ancha erkin qo‘ydi va «Ozodlik», «Bulut to‘sgan oy», «O‘zbek bobo» kabi hajman yirik hikoyalarini yozdi. Tabiat va inson o‘rtasidagi uyg‘unlik, jamiyat hayotidagi talato‘plar va inson ruhiyatining sirli qirralarini mahorat bilan tasvirladi. Bunday asarlar adabiyotshunoslik faniga yangi nazariy fikrlar berishi ham tabiiydir. 70-80-yillar hikoyalarini yozgan avlod vakillari ijodida hayotda uchraydigan g‘aroyib odamlar, jamiyatdagi e‘tiborsiz, telbasifat, jo‘mard, begidir odamlar olamining tasviri yetakchi o‘ringa chiqdi. Bu toifa odamlar taqdiri goh kinoyaviy, ba‘zan lirik, gohida tajribaviy usulda qalamga olindi. Murod Muhammad Do‘st ijodida tasvir tig‘iz va serqatlam, qahramonlari bir qarashda sodda, ammo aslida quv, oqil galatepaliklardir. Ular nutqida ham, muallif tasvirida ham latif piching-kesatiq seziladi. Erkin A‘zam «Anoyining jaydari olmasi», «Piyoda» ti‘didagi hikoyalarining qahramonlari tabiatida beg‘uborlik, soddalik ustuvor. «Chantrimore», «Kalamakatore» - ma‘nosini faqatgina ikki kimsa anglaydigan juft so‘z. Ularni yozuvchi individual, g‘aroyib bir obraz, xarakter uchun xizmat qildiradi. Xayriddin Sulton yozgan

«Dunyoning siri», «Umr esa o‘tmoqda», «Yo, Jamshid», «Oy botgan pallada» hikoyalarida lirik pafos yetakchilik qiladi. Uning qahramonlari toza, ma’naviy didfarosati yuksak, mard odamlar. Umuman, bu yozuvchilarning «bosh tashvishi - odamlarning ma’naviyatidir» (Asqad Muxtor ta’biri). Shu tashvishga mos ravishda bu avlod adiblari o‘tgan asr o‘zbek hikoyalarining go‘zal namunalarini yaratdilar. Ayni chog‘da ilg‘or sanalgan dunyo adabiyoti, xususan, Yevropa, Lotin Amerikasi, Yapon nasri mutolaasidan, ularni o‘rganish va namunalar tarjima qilishdan zavqlandilar. Olim Otaxonov hikoyalarida ko‘zga tashlangan o‘sha noan’anaviy nasr sintez-sinovlari ham, garchand ularda bir oz sun‘iylik sezilsa-da, o‘tgan asr oxirlaridagi hikoyachilikda qaysidir darajada samara berdi. Inson «men»idagi ziddiyatlarni irratsional usulda tasvirlashga, inson ruhiyati, ichkarisi tasviriga e’tibor kuchaydi; insonning ruhan parchalanishini tushunish va uning sirli dunyosini badiiy tadqiq qilishda hikoyachilik o‘sdi. Shu ma’noda Xurshid Do‘stmuhammadning «Jajman», Nurulloh Otaxonovning «Oq bino oqshomlari» o‘tgan asr hikoyachiligida jiddiy hodisa bo‘ldi. Qahramonga real xronotiðik xarakteristika bermasdan ba’zan ismsiz qoldirish, badiiy tasvirdagi ekzistensiallik, ong osti oqimini ko‘rsatishga urinish, voqealar kechadigan makon va zamonni geografik jihatdan cheklab qo‘ymaslik kabi adabiy hodisalarning hikoyachilikka kirib kelishi badiiy asarni turlicha talqin qilishga, hikoyani mohiyatan serqatlam bo‘lishiga imkon yaratdi. Bu yo‘lda o‘zbek hikoyachiligi Nazar Eshonqul yozgan «Maymun etaklagan odam», «Muolaja», «O‘obut», «Shamolni tutib bo‘lmaydi» va boshqa qator hikoyalar bilan tubdan yangilikka yuz tutdi.

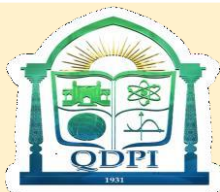
XULOSA

Obraz ko‘lami kengaydi, ramzlar quyuqlashdi. Hikoyaning kompozitsion butunligi, voqeani tasvirlashdagi ichki parallelizm va simmetrik holatlar yaqqol ko‘zga tashlandi. Hikoyalar tilida stilistik jihatdan uzun konstruksiyali jumlarlar tuzish tajribalari sinab ko‘rildi. Bizningcha, hikoyachilikdagi jahon adabiyotidan o‘rganishlar, o‘zbekona milliy tafakkur bilan uyg‘unlashib, yaxshi natijalar berdi. Milliy urf-odatlar, o‘zlik va umuminsoniy qadriyatlar masalasi adiblarni aslo befarq qodirmadi. XX asr oxiri, istiqlool yillarida adabiyotga kirib kelgan yosh nosirlar yozgan hikoyalar ham o‘quvchilarga manzur bo‘lganini ta’kidlash lozimdir. Bu adabiy avlod o‘zining bor badiiy mahorati va imkoniyatini yangi, XXI asrda to‘kis namoyon qilajak. Garchand biz o‘zbek hikoyachiligi bosib o‘tgan yo‘lga xronologik tarzda qisqa bir nazar tashlagan bo‘lsak-da, bu bosqichlarda birorta adib ijodiy turg‘unlashmadi, jimib o‘tirmadi – ayrimlari tinimsiz yozdi, doimo izlandi, boshqa birlari dunyoqarashini qayta shakllantirdi. Yozish, izlanishdan to‘xtash, bir xillik va bir holatda qotib qolish - bu adib ijodi va ma’naviy hayotining tugashini anglatadi. Darvoqe, qirq-ellik yil davomida o‘zbek kitobxoniga muttasil xizmat qilgan, adabiyotimiz ravnaqi uchun jon kuydirgan ulkan adiblar ijodida istiqlool davrida yangi mavzular paydo bo‘ldi. Masalan, mo‘ysafid nosirlardan Said Ahmad va Odil Yoqubovlar mustabid tuzum davrida yaralangan qalbida, botiniy shuurida saqlanib kelayotgan iztiroblarni qog‘ozga tushirdi. Asr oxirida yozilgan «Sarob», «Qorako‘z majnun», «Oftob oyim», «Muzqaymoq» kabi yaxshi hikoyalar

bu fikrning yorqin dalilidir. O‘zbekning milliy qiyofasi, o‘ziga xos dard-u dunyosi, armonlari, sevgisi, turli urf-odatlar, udumlari, bazmi, to‘yi, azasi, tabiat manzaralari - barcha-barchasi XX asr hikoyasida qaysidir darajada o‘z ifodasini topdi. Umuman olganda, XX asr hikoyalarida go‘zalligi va fojialari, g‘ururi va shubha-gumonlari, butun g‘am-tashvish va sururlari bilan in‘ikos ettirilgan obraz va xarakterlar o‘zbek millati yuziga tutilgan ulkan bir ko‘zgudir. Biz unga qarab o‘zimizni, tariximizni, bizga tanish odamlar qiyofasini, turli taqdir egalari obrazini, xato-kamchiliklar va yutuqlarni ko‘rishimiz mumkin. Zero, «XX asr o‘zbek hikoyasi antologiyasi» nomi bilan bir muqovaga jamlab taqdim etilayotgan ushbu mo‘jaz nasr ruhida asr shukuhi mujassamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Куронов Д. Адабиётшуносликка кириш. - Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси, 2004. - 224 б.
2. Куронов Д. Мамажонов З. Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. - Т.: Академнашр, 2010. - 300 б.
3. Куронов Д. Чўлпон насри поэтикаси. - Т.: Шарқ, 2004. - 280 б.
4. Қўшжонов М. Сайланма. 2 жилдлик. - Т.: 1983. Т-2. - 400 б.
5. Қўшжонов М. Ҳаёт ва маҳорат. - Т.: Ғ.Ғулом, 1962. - Б.14-40.
6. Қўчқор Р. Уч ҳикоя талқини // Ёшлик журнали, 1985, 8-сон. - Б.71-74.
7. Хатамов Н. Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. - Т.: Ўқитувчи, 1979. - 362 б.
8. Холдоров Д. Ижод моҳияти - услуб ҳосияти. - Т.: Turon zaminziyo, 2017. - 160 б.
9. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. - Т.: ЎАЖБНТ Маркази, 2007. - 364 б.
10. Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя. - Т.: Академнашр, 2016. - 224 б.

ТАБУИРОВАННАЯ ЛЕКСИКА КАК ОСНОВА ДЛЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ДИСФЕМИЗАЦИИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Исматуллаева Феруза Ражабовна

*преподаватель кафедры русского языка и литературы
Денауский институт предпринимательства и педагогики*

Аннотация. В статье рассматривается табуированная лексика как основа для функционирования дисфемизации в русском и узбекском языках. Показано, что дисфемизация представляет собой систематическое использование негативно окрашенных, оскорбительных или сниженных выражений в качестве противопоставления нейтральным и стандартным речевым средствам. Табуированная лексика выступает ключевым источником дисфемизмов, так как именно она концентрирует наиболее сильный эмоционально-оценочный потенциал. Сравнительный анализ демонстрирует, что в русском языке дисфемизация во многом строится на базе обценной и сниженной лексики, тогда как в узбекском языке преобладают метафорические и социально маркированные дисфемизмы. Исследование выявляет как универсальные черты механизма дисфемизации, так и культурно-специфические различия, что позволяет по-новому осмыслить проблему нормы и девиации в речевой культуре.

Ключевые слова. Дисфемизация, табуированная лексика, речевой стандарт, русский язык, узбекский язык, эвфемизация, социолингвистика, экспрессивность, речевая девиация, стилистика.

Abstract. This article examines taboo vocabulary as the basis for dysphemization in Russian and Uzbek. It demonstrates that dysphemization is the systematic use of negatively charged, offensive, or derogatory expressions as a counterpoint to neutral and standard speech. Taboo vocabulary is a key source of dysphemisms, as it concentrates the strongest emotional and evaluative potential. A comparative analysis demonstrates that in Russian, dysphemization is largely based on obscene and derogatory vocabulary, whereas in Uzbek, metaphorical and socially marked dysphemisms predominate. The study reveals both universal features of the dysphemization mechanism and culturally specific differences, allowing for a new understanding of the problem of norm and deviation in speech culture.

Key words. Dysphemization, taboo vocabulary, speech standard, Russian language, Uzbek language, euphemization, sociolinguistics, expressiveness, speech deviation, stylistics.

ВВЕДЕНИЕ

Табуированная лексика издавна привлекала внимание лингвистов, этнографов и культурологов как особый пласт языка, отражающий мировоззрение, моральные нормы и культурные запреты общества. С точки зрения лингвистики, табуированная лексика — это совокупность слов и выражений, использование которых ограничено или запрещено в силу этических, религиозных или социальных причин. Однако именно этот пласт речи становится богатейшим источником для формирования дисфемизмов — языковых единиц, используемых намеренно для нарушения речевого стандарта и усиления отрицательной экспрессии.

Дисфемизация — это процесс замены нейтрального или положительно окрашенного слова на сниженное, грубое, табуированное, что влечет за собой изменение прагматического эффекта высказывания. Она выступает антитезой эвфемизации, которая, напротив, стремится смягчить высказывание. Таким образом, дисфемизация — это важный механизм, позволяющий исследовать взаимодействие нормы и девиации в языке, баланс между официальным, стандартным дискурсом и народной, разговорной речью.

М.Л. Ковшова в работе «Семантика и прагматика эвфемизмов» предлагает разделить дисфемизмы на следующие семантические группы: 77 1) прямые и образно-эмоциональные характеристики человека, например, идиот, осёл, стерва- *telba* – *taytuv-me`rov-tomi ketgan*; 2) грубо-просторечные наименования анатомии и физиологии человека, например, вставлять; 3) уничижительная оценка поведения и состояния человека, например, переть, трепаться- *sudralmoq shalpaymoq*; 4) негативные оценочные номинации ситуации, например, в русском языке -чёрт возьми, в узбекском языке- *jîn ursin*, пошло оно всё [2,78].

С прагматической точки зрения, дисфемизмы выполняют несколько функций: экспрессивную, оценочную, эмоционально-регулятивную и манипулятивную. Они

позволяют говорящему влиять на адресата — вызывать у него раздражение, смех, сочувствие

или протест. В политическом и медийном дискурсе эта особенность активно используется для

формирования общественного мнения: замена слова «власть» на «режим» или «чиновники»

на «дармоеды» изменяет восприятие реальности, задавая нужную эмоциональную рамку [2,170].

В русском языке табуированная лексика традиционно имеет высокую частотность в устной разговорной речи, сатире, литературе и фольклоре. В узбекском языке ситуация иная: культурные традиции и исламская этика обусловили широкое использование эвфемизмов, однако и здесь дисфемизация существует, в первую

очередь в метафорической форме и в сатирическом дискурсе. Например, если в русском языке широко распространено использование обценной лексики для выражения агрессии или иронии, то в узбекском — чаще используются уничижительные сравнения с животными или социально неприемлемыми ролями.

В ранее изученных исследованиях часто дисфемизмы используют для обращения к тем темам, которые в культуре считаются табуированными или по крайней мере нежелательными: смерть, болезнь, слабость, моральное падение, социальное пренебрежение. Через лексическую замену вызывается эффект нарушения норм, что само по себе усиливает экспрессивность. Например, слово «говно» для обозначения плохой ситуации (вместо «неудача») функционирует именно как табу-актуализация [3,175].

Актуальность темы исследования связана с необходимостью осмысления механизмов языковой агрессии, эмоциональной экспрессии и речевых стратегий, противостоящих норме. Сравнительное изучение русского и узбекского языков в этом контексте позволяет выявить как универсальные закономерности дисфемизации, так и культурно-специфические особенности.

АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Вопросы табуированной лексики и дисфемизации находят отражение в работах зарубежных и отечественных исследователей. Классическими считаются исследования А. Аллана и К. Бёрридж (1991), в которых подробно описаны механизмы эвфемизации и дисфемизации, а также роль табу в языковой системе. Они подчеркивают, что табуированная лексика является основой для возникновения наиболее сильных дисфемизмов, так как именно она противопоставляется культурным нормам.

В русской лингвистике проблема обценной и сниженной лексики рассматривалась В. В. Виноградовым, Е. А. Земской, Л. П. Крысиным. Эти исследователи отмечали, что табуированная лексика в русском языке выполняет не только экспрессивную, но и социально-сигнальную функцию: она маркирует принадлежность говорящего к определенной социальной группе.

Современные исследования подчеркивают также роль интернета и цифровой коммуникации в распространении дисфемизмов. Анонимность и свобода виртуального общения стимулируют активное использование табуированных слов, что приводит к «размыванию» речевого стандарта.

В узбекской лингвистике проблема табуированной лексики и дисфемизации освещена в меньшей степени. Работы А. Каримова и Ш. Абдуллаева отмечают, что узбекская культура традиционно ориентирована на смягчение речевых формул, однако в фольклоре, анекдотах, сатире и бытовой речи широко представлены уничижительные и оскорбительные выражения. Это свидетельствует о существовании дисфемизации, но в специфической культурной форме.

Таким образом, анализ литературы показывает, что дисфемизация является универсальным явлением, опирающимся на табуированную лексику, однако формы ее реализации зависят от культурных и социальных условий.

Методологическая база исследования сочетает сравнительный, описательный и прагматический подходы. Для анализа были привлечены три группы источников:

1. Литературные и фольклорные тексты русского и узбекского языков;
2. Современные медиадискурсы (публицистика, интернет-форумы, социальные сети);
3. Словари ненормативной и разговорной лексики.

Первым этапом стало выявление примеров дисфемизмов, основанных на табуированной лексике, в обоих языках. Во внимание принимались обсценизмы, грубые эпитеты, уничижительные метафоры, социально-стигматизирующие выражения.

Вторым этапом был функциональный анализ: дисфемизмы классифицировались по их роли в дискурсе (выражение агрессии, иронии, солидарности, социальной критики).

Третьим этапом стал прагматический анализ: исследовалось, каким образом использование дисфемизмов нарушает речевой стандарт и какие коммуникативные эффекты это вызывает.

Таким образом, методология позволила выявить как формальные особенности дисфемизмов, так и их социокультурные функции.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённый сравнительный анализ функционирования табуированной лексики как основы дисфемизации в русском и узбекском языках позволил выявить несколько ключевых закономерностей, имеющих как универсальный, так и культурно-специфический характер.

Во-первых, установлено, что в русском языке табуированная лексика занимает центральное место в процессе дисфемизации. Большинство дисфемизмов опираются на обсценные слова и выражения, исторически укоренённые в народной культуре. Эти единицы, обладая сильной экспрессивной окраской, используются как средство эмоциональной разрядки, проявления агрессии, демонстрации пренебрежения к адресату или социальным нормам. При этом важно отметить, что в современном русском медиадискурсе и интернет-коммуникации табуированная лексика активно выходит за пределы частного употребления и становится элементом публичного дискурса, что свидетельствует о постепенной трансформации представлений о речевой норме.

Во-вторых, анализ узбекского материала показал, что дисфемизация здесь опирается преимущественно на косвенные формы табуированной лексики. Обсценные выражения встречаются значительно реже и остаются жёстко ограниченными рамками

интимного или крайне эмоционального общения. Вместо этого широко применяются метафорические и социально маркированные выражения, основанные на сравнениях с животными, ассоциациях с низким социальным положением или негативными моральными качествами. Например, обращение «eshak» («осёл») или «ahmoq» («глупец») выступает аналогом русских прямых обцензмов, но остаётся культурно более приемлемым способом выражения агрессии или унижения.

В-третьих, выявлено, что функциональные параметры дисфемизации в обоих языках во многом сходны. Дисфемизмы выполняют функции усиления эмоционального воздействия, маркирования границ «свой–чужой», установления доминирования в конфликтной ситуации, а также выражения иронии или сарказма. Однако культурная специфика придаёт этим функциям различный вес. В русском языке особенно значим аспект иронии и игры с нормой, тогда как в узбекском языке доминирует социально-нравственная функция осуждения и выражения пренебрежения.

В-четвёртых, в обоих языках отмечена тенденция расширения сфер употребления дисфемизмов. В русском языке они активно внедряются в художественные тексты, СМИ и интернет-коммуникацию, тогда как в узбекском языке — чаще всего встречаются в устном дискурсе, в сатирических жанрах и в молодежной среде. Тем не менее, постепенное распространение социальных сетей в Узбекистане демонстрирует рост числа дисфемизмов в публичных онлайн-общениях.

В-пятых, установлено, что восприятие табуированной лексики в обоих языках различается. В русском обществе, несмотря на официальные ограничения, наблюдается более высокая степень терпимости к обцененной лексике как к элементу повседневного дискурса. В узбекской культуре табу остаётся более устойчивым, и нарушение речевых норм осуждается сильнее, что отражает культурную ориентацию на сохранение этических правил общения.

Таким образом, результаты исследования позволяют утверждать, что табуированная лексика выступает основой дисфемизации и в русском, и в узбекском языках, однако её формы и масштабы реализации существенно различаются.

ВЫВОД

Проведённое исследование показало, что табуированная лексика играет фундаментальную роль в формировании дисфемизмов, являясь главным источником для нарушения речевых стандартов и создания экспрессивно окрашенных коммуникативных актов. Дисфемизация представляет собой не просто отклонение от нормы, а важный лингвистический и социокультурный механизм, отражающий мировоззрение общества, его ценностные ориентиры и способы выражения эмоций.

В русском языке дисфемизация имеет более открытую и прямолинейную форму, основанную на использовании обцензмов и сниженной лексики. Это связано с

историческими особенностями русской культуры, где табуированная лексика активно развивалась в народной речи, а в литературе и сатире играла роль средства социальной критики. В современном контексте дисфемизация в русском языке стала не только частью повседневного общения, но и инструментом самоидентификации, иронии и стилистической игры.

В узбекском языке дисфемизация проявляется в менее прямой форме. Здесь культурные традиции, нормы вежливости и исламская этика ограничивают распространение обцензмов, однако табуированная лексика используется через метафорические конструкции, социально-негативные характеристики и косвенные формы унижения. Это свидетельствует о том, что дисфемизация, несмотря на культурные ограничения, выполняет свои универсальные функции — выражение агрессии, эмоциональной интенсивности и социального дистанцирования.

Сравнительный анализ позволил выявить как сходства, так и различия. К универсальным особенностям относятся: опора на табуированную лексику как источник дисфемизмов, выполнение функций экспрессивного усиления и нарушения речевого стандарта, а также использование в ситуациях конфликта или эмоционального напряжения. К специфическим особенностям относятся формы реализации: для русского языка характерна прямая обценная лексика, для узбекского — метафорические и социально маркированные дисфемизмы.

С практической точки зрения, полученные выводы имеют значение для межкультурной коммуникации, переводоведения и преподавания языков. Осведомлённость о механизмах дисфемизации позволяет избегать коммуникативных сбоев, понимать скрытые смыслы и оценочные оттенки высказываний. Для педагогики важен учёт того, что обучение языку должно включать не только нормы, но и отклонения от них, поскольку именно они отражают живую языковую практику.

В целом, дисфемизация на основе табуированной лексики является показателем динамики языка и общества. Она демонстрирует, что речевой стандарт не является абсолютным: ему всегда противостоит экспрессивная, живая и часто провокативная речь.

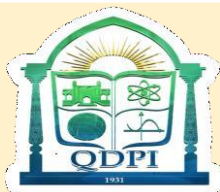
ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. — М.: Русский язык, 1983.
2. Исматуллаева Феруза Ражабовна. (2025). Дисфемизация как объект лингвистических исследований в современном языкознании. В International Scientific-Practice Conference on "Linguistics and Pedagogical Technologies: International Experience and National Practice" (Т. 5, Выпуск 11 – Special Issue, сс. 170–173). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17627879>
3. Исматуллаева Феруза Ражабовна. (2025). СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБРАЗОВАНИЯ ДИСФЕМИЗМОВ И ИХ КАТЕГОРИАЛЬНО-

ПОНЯТИЙНЫЕ ОСОБЕННОСТИ. В Международной научно-практической конференции на тему «Лингвистика и педагогические технологии: международный опыт и национальная практика» (Т. 5, выпуск 11 – специальный выпуск, сс. 174–177).

Зенодо. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17627907>

4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М.: Наука, 1987.
5. Ярцева В. Н. Историческая лексикология английского языка. — М.: Просвещение, 1981.
6. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. — М.: Гнозис, 2002.
7. Ларина Т. В. Культурные аспекты коммуникации: лингвистический подход. — М.: МГУ, 2009.
8. Гудков Д. Б. Теория межкультурной коммуникации. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.
9. Халитова Ф. З. Англицизмы в современной русской прессе. — Казань: КФУ, 2010.
10. Crystal D. English as a Global Language. — Cambridge University Press, 2003.

**KORPUS TILSHUNOSLIGINING METODOLOGIK TAMOYILLARI VA
ULARNING GENDERGA ASOSLANGAN TIL TADQIQOTLARIDA
QO‘LLANILISHI**

Farrux Aminov

Qarshi davlat universiteti, tayanch doktoranti

ORCID: 0000-0001-5429-0929

Qayumova Marjona Komiljon qizi

Qarshi davlat universiteti, magistrant

Annotatsiya.Korpus tilshunosligi raqamli aloqani o‘z ichiga olgan katta ma’lumotlar to‘plamlarida tildan foydalanishni o‘rganishning eng samarali empirik yondashuvlaridan biriga aylandi. Ushbu maqola korpus tilshunosligining metodologik tamoyillarini o‘rganadi va ushbu tamoyillarni genderga asoslangan til tadqiqotlariga qanday qo‘llash mumkinligini ko‘rsatadi. Nazariy tushunchalar va oldingi empirik tadqiqotlarga tayanib, maqolada chastota tahlili, kollokatsiya va annotatsiya kabi korpusga asoslangan usullar tadqiqotchilarga genderga asoslangan lingvistik xususiyatlarni tizimli va ob’ektiv ravishda aniqlashga qanday imkon berishi bayon etilgan. Ushbu usullarning gender va muloqotga oid o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy normalarga ega bo‘lgan ikki til - ingliz va o‘zbek tillari uchun dolzarbligiga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqotda korpus yondashuvlari ijtimoiy media kontekstlarida erkak va ayol tillaridan foydalanish bilan bog‘liq takroriy leksik, semantik va pragmatik xususiyatlarni qanday ochib berishi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar:Korpus lingvistikasi; genderga asoslangan til; chastota tahlili; kollokatsiya; raqamli diskurs; tillararo taqqoslash.

Аннотация.Корпусная лингвистика стала одним из наиболее эффективных эмпирических подходов к изучению использования языка в больших наборах данных, связанных с цифровой коммуникацией. В данной статье рассматриваются методологические принципы корпусной лингвистики и показано, как эти принципы могут быть применены к гендерно-ориентированным языковым исследованиям. Опираясь на теоретические разработки и предыдущие эмпирические исследования, статья объясняет, как такие корпусные методы, как частотный анализ, коллокация и аннотация, позволяют исследователям систематически и объективно выявлять гендерно-ориентированные языковые паттерны. Особое внимание уделяется релевантности этих методов для двух языков, английского и узбекского, которые имеют особые социокультурные нормы, касающиеся гендера и коммуникации. В

исследовании подчеркивается, как корпусные подходы могут выявлять повторяющиеся лексические, семантические и прагматические особенности, связанные с использованием мужского и женского рода в контексте социальных сетей.

Ключевые слова: Корпусная лингвистика; гендерный язык; частотный анализ; коллокация; цифровой дискурс; межъязыковое сравнение.

Abstract. Corpus linguistics has emerged as one of the most effective empirical approaches to studying language use in large datasets involving digital communication. This article explores the methodological principles of corpus linguistics and shows how these principles can be applied to gender-based language research. Drawing on theoretical concepts and previous empirical research, the article explains how corpus-based methods such as frequency analysis, collocation, and annotation allow researchers to systematically and objectively identify gender-based linguistic patterns. Particular attention is paid to the relevance of these methods for two languages, English and Uzbek, which have specific sociocultural norms regarding gender and communication.

Keywords: Corpus linguistics; gender-based language; frequency analysis; collocation; digital discourse; cross-linguistic comparison.

KIRISH. Korpus tilshunosligi zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda eng ta'sirli metodologik paradigmalardan biriga aylandi va haqiqiy til ma'lumotlarining katta to'plamlarini tahlil qilish uchun vositalar va texnikalarni taklif etadi. Tadqiqotchilarga keng ma'lumotlar to'plamlarida tildan foydalanish namunalarini kuzatish imkonini berish orqali korpus usullari lingvistik tadqiqotlarning diqqat markazini introspektiv hukmlardan empirik, dalillarga asoslangan tahlilga o'tkazdi. Bu o'zgarish, ayniqsa, til xatti-harakati ijtimoiy guruhlar, kommunikativ kontekstlar va madaniy muhitlar bo'yicha farq qiladigan tadqiqot sohalari uchun qimmatlidir.

Raqamli muloqot kundalik muloqotning markaziga aylanib borayotganligi sababli, korpusga asoslangan gender tadqiqotlarining dolzarbligi oshdi. Instagram, Telegram, Facebook va X (Twitter) kabi ijtimoiy media platformalari juda ko'p miqdordagi genderga asoslangan lingvistik materiallarni yaratadi, bu esa ularni korpus qurish uchun ideal manbalarga aylantiradi. Shunga qaramay, korpusga asoslangan gender tadqiqotlarining global miqyosda o'sishiga qaramay, ingliz va o'zbek tillaridan foydalanish bo'yicha qiyosiy tadqiqotlar, ayniqsa tizimli, korpusga asoslangan metodologiyalarga kelsak, cheklanganligicha qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Gender va til bo'yicha tadqiqotlar dastlab Robin Lakoffning nufuzli "Til va ayollarning o'rnini" asari bilan tizimli e'tiborga sazovor bo'ldi, unda u ayollarning lingvistik xatti-harakatlari ijtimoiy tengsizlik bilan shakllanadi va to'siqlar, kuchaytiruvchilar va xushmuomalalik belgilari kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi, deb ta'kidladi [7,13]. Deborah Tannen bilan sezilarli o'zgarish yuz berdi, u erkaklar va ayollar turli sotsiolingvistik

submadaniyatlarga mansub ekanligini ta'kidlab, “farq modeli”ni joriy qildi. Uning ishi suhbat uslubidagi qarama-qarshiliklarni, masalan, mojaro va aloqa, uzilish va qo‘llab-quvvatlashni ta'kidlaydi [12]. Janet Holmes gender pragmatikasining empirik tadqiqotlariga katta hissa qo‘shdi va ayollar ko‘proq xushmuomalalik strategiyalari, himoya va hamkorlikdagi harakatlardan foydalanishga moyil ekanligini, erkaklar esa ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri va raqobatbardosh uslublarni afzal ko‘rishlarini ko‘rsatdi [5]. Susan Hunston korpus lingvistikasining doirasini baholovchi til va grammatik xususiyatlar yo‘nalishlariga kengaytirib, korpuslar nutqdagi munosabat bildiruvchi ma’nolar va so‘zlovchining pozitsiyasini qanday ochib bera olishini namoyish qilgan [6]. Michael Stubbs korpus lingvistikasi va nutq tahlili o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlab, kollokatsiyalar tilga singib ketgan mafkuraviy andozalar va ijtimoiy stereotiplarni qanday ochib berishni ko‘rsatgan [10]. Tovy McEnery va Andrew Hardie korpus yaratish, annotatsiya qilish va miqdoriy tahlil bo‘yicha keng qamrovli qolip taqdim etib, zamonaviy korpusga asoslangan tadqiqotlarning metodologik poydevorini shakllantirgan. Ularning ishlari genderni ham o‘z ichiga olgan ijtimoiy va til o‘zgaruvchilariga korpus metodlarini qo‘llash uchun zarur bo‘lgan jarayonlarni tizimlashtirgan [8].

Korpus tilshunosligining gender tadqiqotlari bilan integratsiyasi eng ko‘p Paul Baker bilan bog‘liq bo‘lib, uning ishi empirik gender tadqiqotlarida burilish nuqtasini ifodalaydi. Baker “Jinsni tahlil qilish uchun korporatsiyadan foydalanish” asarida gender vakilligi va lingvistik xatti-harakatlarni o‘rganish uchun kalit so‘zlarni tahlil qilish, kollokatsiya va dispersiya kabi korpus vositalaridan foydalangan. Uning tadqiqotlari keng ko‘lamli ma’lumotlar to‘plamlari faqat sifatli tahlillar bilan aniqlab bo‘lmaydigan nozik va takrorlanuvchi genderga oid qonuniyatlarni qanday ochib berishi mumkinligini ko‘rsatdi [2]. Bakerning yondashuvini kengaytirgan holda, Rayson, Atwell va Leech Britaniya Milliy Korpusida erkak va ayol yozuvlarini taqqoslab, genderga oid izohli korpuslardan foydalanishning asoschilari bo‘lishgan. Ularning topilmalari olmoshlardan foydalanish, pozitsiya belgilari, sifatlar va mavzuga oid afzalliklardagi gender farqlarini aniqladi [9].

Onlayn muloqotning kengayishi bilan olimlar raqamli muhitda genderga asoslangan lingvistik xatti-harakatlarni o‘rganishni boshladilar. Susan Herring elektron pochta ro‘yxatlari, forumlar va dastlabki ijtimoiy tarmoqlardagi genderga asoslangan til qoliplari bo‘yicha muhim ishlarni olib bordi, ayollarning ifodali va qo‘llab-quvvatlovchi shakllardan ko‘proq foydalanishi va erkaklarning qarama-qarshi yoki avtoritar uslublarga moyilligi kabi tendentsiyalarni aniqladi [4]. Ushbu tadqiqot raqamli nutq genderga asoslangan lingvistik xatti-harakatlarni, ayniqsa ijtimoiy media platformalaridan olingan korpuslar orqali kuzatish uchun boy kontekst yaratishini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda gender tilshunosligiga tobora ko‘proq e’tibor qaratilayotgan bo‘lsa-da, aksariyat tadqiqotlarning aksariyati kuzatuv va tahlilga asoslangan uslubda olib borilgan bo‘lib, korpusga asoslangan yondashuvlar yetarlicha qo‘llanilmayapti. Charos Sultonova o‘zbek va ingliz ommaviy axborot vositalarida gender vakilligini leksik va semantik

xususiyatlarga e'tibor qaratib o'rganib chiqdi [11]. Zulfiya Djalilova O'zbekistondagi gender tilshunoslik fanlari bo'yicha sharhlar berib, mahalliy gender tadqiqotlaridagi muammolar va nazariy yo'nalishlarni ta'kidladi [3].

Umuman olganda, Lakoff, Tannen, Holmes kabi fundamental olimlar genderga asoslangan lingvistik xatti-harakatlarni tushunishning nazariy asoslarini yaratdilar. Leech, Hunston, Stubbs va McEnery kabi korpus tilshunoslari empirik tadqiqotlar uchun zarur bo'lgan metodologik vositalarni taqdim etdilar. Paul Baker va boshqalar korpuslardan genderni tahlil qilish uchun qanday qilib maxsus foydalanish mumkinligini ko'rsatdilar. O'zbek olimlari esa gender va media diskursini o'rganib chiqdilar, ammo empirik korpusga asoslangan tadqiqotlar cheklanganligicha qolmoqda. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek raqamli kommunikatsiyasida korpus metodologiyasini gender tahlili bilan integratsiya qilish orqali mazkur ilmiy an'analarni davom ettiradi.

Korpus lingvistikasining asosiy tamoyili — bu tabiiy ravishda qo'llaniladigan tilni empirik tahlil qilishdir; unda til xususiyatlari intuitiv yondashuvdan ko'ra tizimli kompyuter vositalari orqali aniqlanadi. Chastotani hisoblash, konkordans chiziqlari, kollokatsiya xususiyatlar kabi asosiy texnikalar lingvistik xatti-harakatlarni keng miqyosda o'rganishning ishonchli vositasini ta'minlaydi. Gender bilan bog'liq farqlar ko'pincha faqat katta miqdordagi til ma'lumotlari taqqoslanganda paydo bo'lganligi sababli, korpus tilshunosligi gender tadqiqotlari uchun ideal metodologik asosni taqdim etadi.

Ushbu maqola empirik emas, balki metodologik bo'lsa-da, unda ingliz va o'zbek tillarida genderga asoslangan til tahlili uchun mos korpuslarni yaratish uchun zarur bo'lgan jarayonlar bayon etilgan. McEnery va Hardie asoslariga muvofiq, korpusni loyihalash jarayoni (1) ma'lumotlar manbalarini tanlash, (2) namuna olish mezonlarini aniqlash, (3) vakillikni ta'minlash va (4) ma'lumotlarni hisoblash tahlili uchun tayyorlashni o'z ichiga oladi. Har ikkala til uchun ham Instagram, Telegram, Facebook va X (Twitter) kabi ijtimoiy tarmoqlar hajman katta va spontanik foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kommunikatsiya tufayli asosiy ma'lumot manbalari bo'lib xizmat qiladi. Postlar, sarlavhalar, sharhlar va javoblar platforma yoki qo'lda namunalar olish orqali to'planishi mumkin. Taqqoslanishni ta'minlash uchun erkak va ayol foydalanuvchilarga tegishli parallel subkorpuslar tuzilishi, mavzu sohalari, vaqt oralig'i va kommunikativ funksiyalari bo'yicha o'xshashlik saqlanishi lozim. Bu yondashuv tildan-tilga taqqosloviy tahlilni qo'llab-quvvatlaydi va mavzuga oid tarafkashlikni kamaytiradi. Tahlil qilishdan oldin matnlar bir nechta dastlabki ishlov berish bosqichlaridan o'tadi, jumladan:

- emojilarni olib tashlash (pragmatik tahlil uchun ixtiyoriy saqlash bilan),
- imloni normallashtirish,
- tokenizatsiya,
- gaplarni segmentatsiya qilish,
- spam yoki takrorlangan kontentni olib tashlash,

- o‘zbek, ingliz va aralash tillardagi kontentni farqlash uchun tilni aniqlash.

Bunday protseduralar korpusning toza, vakillik qiluvchi va miqdoriy tahlil uchun mos bo‘lishini ta’minlaydi. Bundan so‘ng esa korpus texnikalar orqali tahlil davom ettiriladi. Korpus texnikalardan biri chastota tahlili - erkak va ayol so‘zlovchilar tomonidan ishlatiladigan eng keng tarqalgan so‘zlar va tuzilmalarni taqqoslash imkonini beradi. Kuchaytirgichlar, olmoshlar, modallik belgilari, nutq zarralari va baholovchi sifatlardagi farqlar ko‘pincha genderga bog‘liq lingvistik xatti-harakatlarni ko‘rsatadi. Keyingisi konkordanslash - konkordans chiziqlari gender ifodalari paydo bo‘ladigan kontekstni ochib beradi. Ular xushmuomalalik, pozitsiya, baholash va o‘zini taqdim etish kabi pragmatik funktsiyalarni tahlil qilish uchun juda muhimdir. Kolokatsiya tahlili esa gender atamaları yaqinida tez-tez uchraydigan so‘zlarni (masalan, ayol, qiz, erkak, bola, opa, aka) aniqlaydi. Bu usul stereotiplarni, odatiy assotsiatsiyalarni, madaniy taxminlarni va genderga oid semantik doiralarni ochib beradi. Ingliz va o‘zbek korpuslarida genderga oid lingvistik xususiyatlar alohida ajratib olingandan so‘ng, keyingi qadam tillararo taqqoslashdir. Tahlil umumiy tendentsiyalarga (masalan, xushmuomalalik strategiyalari, kuchaytirgichlar) va madaniy jihatdan o‘ziga xos xatti-harakatlarga qaratiladi. Ijtimoiy tarmoqlarni o‘z ichiga olgan korpus tadqiqotlari axloqiy me‘yorlarga rioya qilishni talab qiladi. Shu sababli, axloqiy mulohazalar korpus texnikasidan foydalaniladi. Ma'lumotlarni to‘plash platforma siyosatiga rioya qilishi, foydalanuvchi anonimligini himoya qilishi va shaxsni aniqlaydigan ma'lumotlarni saqlashdan qochishi kerak. Axloqiy korpus dizayni, ayniqsa, gender tadqiqotlarida juda muhimdir, chunki ma'lumotlarni noto‘g‘ri tasniflash yoki noto‘g‘ri ishlatish stereotiplarni kuchaytirishi yoki shaxslarga zarar etkazishi mumkin.

NATIJA VA MUHOKAMA

Ushbu maqola bitta empirik ma'lumotlar to‘plamiga emas, balki metodologik qo‘llanilishga qaratilganligi sababli, bu yerda keltirilgan natijalar korpusga asoslangan gender tahlili ingliz va o‘zbek ijtimoiy media munozaralariga qo‘llanilganda odatda nimani ochib berishini ko‘rsatadi. Ushbu natijalar korpus tilshunosligida aniqlangan topilmalar (Baker; Holmes; Herring) va adabiyotlarda qayd etilgan o‘zbek va ingliz raqamli kommunikatsiyasidagi kuzatilgan tendentsiyalarga asoslangan namoyishkorona natijalarni ifodalaydi. Misollar chastota, konkordans, kollokatsiya va kalit so‘zlarni tahlil qilish birgalikda gender tillaridan foydalanishdagi tizimliligi farqlarni qanday ochib berishini ko‘rsatadi.

Korpusga asoslangan taqqoslash shuni ko‘rsatadiki, ba’zi gender tendentsiyalari ikkala tilda ham namoyon bo‘lsa-da, boshqalari madaniy jihatdan o‘ziga xosdir. Masalan:

- Ingliz ayol foydalanuvchilari ko‘pincha kuchaytirgichlardan foydalanadilar (really, so, totally); o‘zbek ayol foydalanuvchilari ko‘pincha juda, zo‘r, chiroyli va interaktiv qo‘shimchalardan foydalanadilar.
- Ingliz erkak foydalanuvchilari ko‘proq qarama-qarshi yoki raqobatbardosh lug‘atdan foydalanadilar; o‘zbek erkak foydalanuvchilari ko‘proq maqomga yo‘naltirilgan

murojaat atamaları va vakolatli iboralarga moyil bo‘lib, bu hurmat va ierarxiyaning madaniy normalarini aks ettiradi.

Ushbu kontseptual namunalar korpus lingvistikasini ikkala tilda ham gender tadqiqotlariga qo‘llashning ahamiyatini ko‘rsatadi. 1-jadval. Ingliz va o‘zbek ijtimoiy tarmoqlarida genderni asoslangan tildan foydalanish bo‘yicha korpusga asoslangan illyustrativ namunalar

Lingvistik xususiyat	Ingliz tilidagi namunalar (korpus asosida)	O‘zbek tilidagi namunalar (korpus asosida)	Izohlash
Yuqori chastotali leksika	Ayollar: hissiy sifatlar (amazing, lovely) Erkaklar: tasdiqlovchi fe‘llar (prove, show)	Ayollar: juda chiroyli, zo‘r, super Erkaklar: ko‘rsat, ayt, aniqlash	Chastota tahlili pozitsiya va ifoda bilan bog‘liq gender leksik afzalliklarini ochib beradi.
Kuchaytirgichlar	Ayollar: so, really, totally Erkaklar: kamroq foydalaniladi	Ayollar: juda, nihoyatda Men: kamroq foydalaniladi	Ayol foydalanuvchilar turli tillarda kuchliroq ifodali va ta’sirchan pozitsiyani namoyon etadilar.
Xushmuomalalik / Yumshatish	Ayollar: maybe, I think, I feel like Erkaklar: yumshatish so‘zlar kam	Ayollar: menimcha, o‘ylaymanki Erkaklar: yumshatish so‘zlar kam	Pragmatik belgilar ayollar nutqida ko‘proq shaxslararo yo‘nalishni ko‘rsatadi.
Kollokatsion qoliplar	strong woman, cute girl, real man	nozik qiz, ayol kishi, erkak bosh	Stereotiplar takroriy leksik assotsiatsiyalar orqali paydo bo‘ladi.
O‘zaro ta’sir strategiyalari	Ayollar: qo‘llab-quvvatlovchi javoblar, emojilar Erkaklar: munozaralar, vazifalar	Ayollar: maqto‘v so‘zlar, birlikni ifodalovchi so‘zlar Erkaklar: hurmat ifodalovchi murojaatlar (aka, ustoz)	Madaniy qadriyatlar raqamli muloqot uslublariga ta’sir qiladi.
Shaxsni aniqlovchi belgilar	Ayollar: his tuyg‘ular bilan o‘zini ifodalash Erkaklar: vazifa va yutuqqa qaratilgan til	Ayollar: qarindoshlik atamaları (ona, qiz) Erkaklar: lavozim atamaları (aka, jiyani)	Korpus til orqali shaxsiyat qurilishining qoliplarini aniqlash imkonini beradi.

Kontseptual natijalar shuni ko‘rsatadiki, korpus usullari ingliz va o‘zbek ijtimoiy media munozaralarida gender farqlarining shakllarini izchil ravishda ochib beradi. Bu shakllarga leksik afzalliklar, pozitsiya belgilari, xushmuomalalik strategiyalari, kollokatsiya stereotiplari va identifikatsiya bilan bog‘liq ifodalar kiradi. Ba’zi tendentsiyalar tillararo ko‘rinishda namoyon bo‘lsa-da, boshqalari tilga xos madaniy normalarni aks ettiradi. Ushbu kuzatishlar korpus tilshunosligi faqat sifatli tahlil orqali sezilmasligi mumkin bo‘lgan gender

til xatti-harakatlarini aniqlash uchun kuchli metodologik asos yaratishini tasdiqlaydi. Yuqoridagi jadval natijalariga qo‘shimcha qilib, Aminov tadqiqotlarida ham ayol foydalanuvchilar Instagramda ko‘proq sifatlovchilar, intensifikatorlar, emojilar va shaxs olmoshlaridan foydalanishi, erkaklarda esa bu ko‘rsatkich ancha past ekanligi aytib o‘tilgan [1,6].

XULOSA

Ushbu tadqiqot korpus tilshunosligining metodologik asoslarini o‘rganib chiqdi va ushbu tamoyillarni ingliz va o‘zbek ijtimoiy media kommunikatsiyalarida genderga asoslangan til tadqiqotlariga qanday samarali qo‘llash mumkinligini ko‘rsatdi. Maqolada gender tilshunosligining asosiy nazariy hissalar va korpus metodologiyasidagi asosiy yutuqlarni ko‘rib chiqish orqali korpus tilshunosligi genderga asoslangan lingvistik xatti-harakatlarni keng miqyosda tahlil qilish uchun mustahkam empirik asos yaratishi ko‘rsatildi.

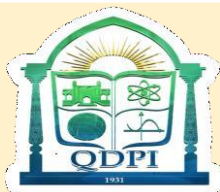
Ushbu maqolaning muhim hissasi o‘zbek gender tilshunosligidagi metodologik bo‘shliqqa urg‘u berilganligidir. Avvalgi tadqiqotlar qimmatli nazariy va tavsifiy tushunchalarni taqdim etgan bo‘lsa-da, bu sohada korpus ma’lumotlariga asoslangan keng ko‘lamli empirik tadqiqotlar yetishmadi. Bu yerda bayon etilgan yondashuv gender yorlig‘i qo‘yilgan korpuslarni loyihalash, metama’lumotlarni izohlash va raqamli aloqada tizimli naqshlarni aniqlash uchun miqdoriy tahlilni qo‘llash uchun modelni taqdim etadi.

Umuman olganda, korpus tilshunosligi tadqiqotchilarga empirik aniqlikni sotsiolingvistik talqin bilan birlashtirish imkonini berish orqali gender tadqiqotlarini rivojlantirish uchun kuchli vositalarni taklif etadi. Ingliz-o‘zbek qiyosiy tadqiqotlari uchun ushbu metodologik integratsiya, ayniqsa tez rivojlanayotgan raqamli muhitda, gender tillaridan foydalanishdagi madaniyatlararo o‘xshashliklar va farqlarni aniqlash uchun yangi imkoniyatlarni ochadi. Kelajakdagi tadqiqotlar ixtisoslashgan korpuslarni yaratishga, avtomatlashtirilgan teglash tizimlarini ishlab chiqishga va ikkala tilda ham gender tilshunosligining empirik asoslarini yanada takomillashtirish uchun tahlillarni multimodal aloqa shakllariga kengaytirishga qaratilishi kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aminov, F. (2025). *Gender and Language on Instagram: A Discourse Analysis of Social Media Interaction*. Journal of Advanced Linguistic Studies, 6
2. Baker, P. (2014). *Using corpora to analyse gender*. Bloomsbury Academic.
3. Djalilova, Z. O. (2021). Gender linguistics in Uzbek: Trends and challenges. *Uzbek Journal of Language Studies*.
4. Herring, S. C. (2003). Gender and power in online communication. In J. Holmes & M. Meyerhoff (Eds.), *The handbook of language and gender* (pp. 202–228). Blackwell.
5. Holmes, J. (1995). *Women, men and politeness*. Longman.
6. Hunston, S. (2002). *Corpora in applied linguistics*. Cambridge University Press.
7. Lakoff, R. T. (1975). *Language and woman’s place*. Harper & Row, 13.

8. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.
9. Rayson, P., Leech, G., & Hodges, M. (1997). Social differentiation in the use of English vocabulary: Some analyses of the conversational component of the British National Corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*, 2(1).
10. Stubbs, M. (1996). *Text and corpus analysis: Computer-assisted studies of language and culture*. Blackwell.
11. Sultonova, Ch. (2021). Gender representation in Uzbek and English media discourse. *Central Asian Journal of Linguistics*.
12. Tannen, D. (1990). *You just don't understand: Women and men in conversation*. William Morrow.

**ZAMONAVIY O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA LINGVOPOETIK
TADQIQOTLARNING AHAMIYATI**

G‘ayratova Gulzoda San’at qizi

Buxoro davlat tibbiyot instituti

O‘zbek tili va adabiyoti, rus va ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi

[*gayratova.gulzoda@bsmi.uz*](mailto:gayratova.gulzoda@bsmi.uz)

Annotatsiya. Maqolada lingvopoetikaning nazariy asoslari, uning adabiyotshunoslik va tilshunoslik o‘rtasidagi integrativ o‘rni, badiiy matnning poetik qatlamini tadqiq etishning ilmiy metodlari yoritilgan. Shuningdek, lingvopoetik izlanishlarning zamonaviy tilshunoslik, matnshunoslik, tarjimashunoslik va kognitiv tadqiqotlardagi ahamiyati keng tahlil qilinadi. Lingvopoetikaning bugungi ilmiy jarayondagi dolzarbligi, tilning estetik imkoniyatlarini ochishdagi roli ham ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: lingvopoetika, badiiy matn, poetik funksiya, semantika, adabiy obraz, metodologiya, matnshunoslik, kognitiv tilshunoslik.

Kirish. XX–XXI asrlarda tilshunoslikning rivojlanishi natijasida tilning faqat grammatik tuzilishi emas, balki uning estetik, obrazli, emotsional va madaniy qatlamlari ham ilmiy tahlil maydoniga aylandi. Shu o‘rinda lingvopoetika alohida yo‘nalish sifatida shakllanib, adabiy matn mazmunini til vositalari orqali ochishga xizmat qiladi. Lingvopoetika tilshunoslikning stilistika, semasiologiya, pragmalingvistika, matnshunoslik, adabiyotshunoslik bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, mazkur fanlar kesishgan nuqtada faoliyat yuritadi. Bugungi global axborot oqimida matnlarning ko‘pligi tilning poetik imkoniyatlarini nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o‘rganishni talab etmoqda. Shu sababli lingvopoetik tadqiqotlarning dolzarbligi kundan-kunga ortib bormoqda.

Asosiy qism: Lingvopoetika bugungi tilshunoslikda nafaqat badiiy matnni tahlil qilish vositasi, balki tilning konseptual, semantik va estetik qatlamlarini o‘rganishning muhim yo‘nalishi sifatida shakllanmoqda. Zamonaviy lingvopoetika tadqiqotlari badiiy matnda mavjud bo‘lgan metafora, metonimiya, personifikatsiya va boshqa poetik vositalarning til tizimidagi funksiyasini aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, lingvopoetika:

Matnni struktural va semantik jihatdan tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Har bir til birligi o‘zining kontekstual, ramziy va emotsional ma’nolari bilan alohida baholanishi mumkin. Bu esa matnni chuqur tushunish va uning obrazli tuzilishini ochishga xizmat qiladi. Tarjima va intertekstual tadqiqotlarga ilmiy asos yaratadi. Lingvopoetik yondashuv badiiy

matndagi poetik funksiyani boshqa tilga ko‘chirishda ilmiy uslubni belgilaydi, tarjimon uchun matnning ma‘no va obraz qatlamlarini saqlash imkonini beradi. Shu sababli lingvopoetika tarjimashunoslik va matnshunoslikning uzviy qismi sifatida qaraladi.

Kognitiv tilshunoslik bilan integratsiyalashadi. Poetik obrazlar inson tafakkurini, idrok jarayonlarini va estetik his-tuyg‘ularini aks ettiradi. Lingvopoetika badiiy matndagi til birliklari orqali inson tafakkurini, tasavvur va psixologik xususiyatlarni o‘rganishga yordam beradi. Bu esa lingvopoetik tadqiqotlarni nafaqat lingvistik, balki kognitiv ilm nuqtai nazaridan ham ahamiyatli qiladi. Raqamli va sun‘iy intellekt asosidagi tadqiqotlar uchun bazaviy ilmiy platforma hisoblanadi. Zamonaviy kompyuter lingvistikasi va sun‘iy intellekt vositalari yordamida poetik matnni avtomatik tahlil qilish, metaforik konstruktsiyalarni aniqlash va uslubiy xususiyatlarni o‘rganish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa lingvopoetikaning ilmiy va amaliy salohiyatini yanada oshiradi. Shu tariqa, lingvopoetika bugungi kunda ilmiy tadqiqotlarning interdisciplinar markaziga aylangan bo‘lib, u tilshunoslikning klassik va zamonaviy yo‘nalishlarini birlashtiradi. Bu fan badiiy matnni nafaqat estetik, balki tizimli, metodologik va kognitiv jihatdan o‘rganish imkoniyatini beradi va tilning zamonaviy ilmiy talqinida muhim o‘rin tutadi.

Lingvopoetika — tilshunoslik va adabiyotshunoslikni birlashtiruvchi integrativ fan bo‘lib, u:

- til birliklarining badiiy-estetik funksiyasini;
- matnning poetik strukturasini;
- obrazlilikni shakllantirish mexanizmlarini;
- so‘zning ko‘p qatlamli (polisemantik, ramziy) ma’nolarini;
- muallifning individual uslubini
- tadqiq etadi.

Roman Yakobson tomonidan taklif etilgan poetik funksiya g‘oyasi lingvopoetikaning markaziy tamoyillaridan biridir. Unda tilning e’tibor markazi mazmun emas, balki ifoda shakliga qaratiladi.

Badiiy matn tilining o‘ziga xosligi quyidagi qatlamlar orqali namoyon bo‘ladi:

a) Fonetik qatlam

ohangdorlik, ritm, tovush takrorlari (alliteratsiya, assonans);

badiiy ohang yaratish vositalari.

b) Leksik qatlam

metafora, metonimiya, sinekdoxa;

emotsional-ekspressiv so‘zlar;

ramziy ma’nolar.

c) Grammatik qatlam

sintaktik parallelizm;

inversiya;

ritorik so‘roqlar;

takrorlar.

Bu elementlar badiiy obrazni yaratishning asosiy komponentlaridir. Lingvopoetika so‘zning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. Badiiy matnda so‘zning:

lug‘aviy,

konnotativ,

ramziy,

madaniy,

muallifona

ma’nolari bir yo‘la namoyon bo‘ladi.

Poetik semantika matndagi yashirin ma’nolarni aniqlashda muhimdir.

Har bir adibning nutq uslubi o‘ziga xos til birliklari orqali namoyon bo‘ladi. Uslubni tadqiq qilishda:

so‘z tanlovi;

sintaktik qurilishlar;

obrazlar tizimi;

takrorlar va ritm;

kompozitsion yechim

lingvopoetik yondashuv bilan o‘rganiladi.

Lingvopoetik izlanishlar bugungi tilshunoslik jarayonida bir nechta sohada muhim o‘rin tutadi:

a) Til va adabiyot birligining ilmiy talqini

Lingvopoetika adabiy matnni nafaqat estetik, balki lingvistik tizim sifatida talqin qiladi.

b) Tarjimashunoslikda qo‘llanilishi

She’riy va nasriy asarlarni tarjima qilishda tilning poetik funksiyasini saqlab qolish lingvopoetik bilimlarni talab etadi.

c) Matnshunoslik va diskurs tahlili

Bugungi ilmiy matnshunoslik poetik qatlamni alohida tarkib sifatida tahlil qiladi.

d) Kognitiv lingvistika bilan aloqadorligi

Obraz yaratish inson tafakkurining mahsuli bo‘lgani uchun lingvopoetika kognitiv lingvistika bilan hamohang rivojlanmoqda.

e) Raqamli lingvistika va sun’iy intellekt

Bugungi kunda kompyuter dasturlari asosida:

poetik matn tahlili,

metafora aniqlash,

matnning stilistik xarakteristikasini avtomatik aniqlash

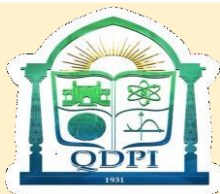
kabi tadqiqotlar olib borilmoqda.

Bu esa lingvopoetikani zamonaviy ilmning muhim sohasi sifatida yanada rivojlantiradi.

Xulosa: Lingvopoetik izlanishlar tilshunoslikka yangi estetik, semantik va konseptual imkoniyatlar ochib beradi. Bu yo‘nalish tilning badiiy tabiatini ochish orqali adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, kognitiv lingvistika va matnshunoslikka katta hissa qo‘shadi. Raqamli zamonda poetik tahlilning ilmiy-uslubiy imkoniyatlari kengayib, lingvopoetika tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanib bormoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Hasanova, M. (2021). Lingvopoetik tahlilning zamonaviy metodlari. Toshkent: Innovatsion Ziya nashriyoti.
2. Sodiqova, L. (2022). Badiiy matn semantikasi va lingvopoetika. Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
3. Karimov, B. (2023). “Zamonaviy lingvopoetik tadqiqotlarda kognitiv yondashuvning o‘rni.” O‘zbek tilshunosligi jurnali, №4, 55–68.
4. Nazarova, G. (2021). Poetik matnni lingvistik tahlil qilish usullari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. Tursunov, A. (2020). “Adabiy matnni kompyuter lingvistikasi asosida tahlil qilishning istiqbollari.” Filologiya masalalari, №2, 72–81.
6. Kadirova, S. (2022). Lingvopoetika va tarjima: zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Fan va Texnologiya.
7. Mamajonov, O. (2023). “Poetik obraz va uning tilshunoslikdagi interpretatsiyasi.” Jahon Adabiyoti Ilmiy Jurnali, №3, 34–47.
8. Abduqodirova, N. (2024). Matn poetikasi: nazariya va amaliyot. Buxoro: BuxDU nashriyoti.
9. Zayniev, R. (2021). “Intertekstual birliklarning lingvopoetik xususiyatlari.” Til, Madaniyat va Jamiyat, №1, 41–53.
10. Jabborova, D. (2022). Badiiy nutqning kognitiv-poetik tahlili. Qarshi: QXDU nashriyoti.

YAPON VA O‘ZBEK HIKOYACHILIGIDA QAHRAMON MASALASINING BADIY IFODASI

Xakimova Feruzaxon Xatamjon qizi

CAMU Xalqaro tibbiyot universiteti, assistant

feruzaxonmadgoziyeva@gmail.com,

+998886673232

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr yapon va o‘zbek hikoyachiligi misolida inson shaxsi hamda uning ruhiy dunyosining badiiy talqini qiyosiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda Yasunari Kavabata va Shukur Xolmirzayev hikoyalaridagi qahramon obrazlari milliy mentalitet, ijtimoiy muhit va tarixiy davr bilan uzviy bog‘likda o‘rganilgan. Qahramonlarning psixologik kechinmalari, jamiyat bilan ziddiyatlari hamda ma’naviy qarashlari badiiy-estetik mezonlar asosida tahlil qilinadi. Natijada har ikki adib qahramonlari orqali davr muammolari, milliy ruh va insoniy qadriyatlari badiiy ifodalangani asoslab berilgan. Maqola adabiyotshunoslikda qahramon masalasini qiyosiy tadqiq etish uchun muhim ilmiy xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: Yasunari Kavabata, Shukur Xolmirzayev, qahramon obrazi, inson shaxsi, ruhiy dunyo, milliy mentalitet, ijtimoiy muhit, qiyosiy tahlil, hikoyachilik, badiiy psixologizm.

Аннотация. В данной статье на материале японской и узбекской новеллистики XX века в сравнительном аспекте анализируется художественное осмысление личности человека и его внутреннего духовного мира. В исследовании образы героев в рассказах Ясунари Кавабаты и Шукура Холмирзаева рассматриваются в неразрывной связи с национальным менталитетом, социальной средой и историческим временем. Психологические переживания героев, их противоречия с обществом, а также духовно-нравственные ориентиры анализируются на основе художественно-эстетических критериев. В результате обосновано, что через образы героев обоих писателей художественно выражаются проблемы эпохи, национальный дух и общечеловеческие ценности. Статья вносит вклад в развитие сравнительного изучения проблемы героя в литературоведении.

Ключевые слова: Ясунари Кавабата, Шукур Холмирзаев, образ героя, личность человека, духовный мир, национальный менталитет, социальная среда, сравнительный анализ, новеллистика, художественная психология

Annotation. This article provides a comparative analysis of the artistic interpretation of the human personality and inner spiritual world in twentieth-century Japanese and Uzbek short story writing. The study examines the images of characters in the short stories of Yasunari Kawabata and Shukur Kholmirezayev in close connection with national mentality, social environment, and historical context. The psychological experiences of the characters, their conflicts with society, and their moral perspectives are analyzed on the basis of literary and aesthetic criteria. As a result, it is substantiated that the characters created by both writers artistically reflect the problems of their time, national spirit, and universal human values. The article contributes to the comparative literary study of the problem of the hero.

Key words: Yasunari Kawabata, Shukur Kholmirezayev, character image, human personality, inner world, national mentality, social environment, comparative analysis, short story writing, artistic psychology

KIRISH. XX asr jahon va o‘zbek hikoyachiligida inson shaxsi, uning ruhiy dunyosi, ijtimoiy muhit bilan munosabatini badiiy tadqiq etish jarayoni sezilarli darajada faollashdi. Adabiyotshunoslikda shaxs fenomenining tahlili, qahramon obrazining tipologik xususiyatlarini aniqlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlikda o‘rganish zamonaviy ilmiy yondashuvning muhim yo‘nalishiga aylandi. Shu nuqtai nazardan yapon adabiyotining yetuk vakili Yasunari Kavabata hamda o‘zbek hikoyachiligida o‘ziga xos maktab yaratgan Shukur Xolmirzayev ijodini qiyosiy tadqiq etish ilmiy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Shukur Xolmirzayev qahramonlarida milliy xarakterga xos samimiyat, o‘zlikni anglash, vatanga sadoqat, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatlar mujassamlashgan bo‘lib, ular orqali 60-80-yillar ijtimoiy-siyosiy muhitning murakkab manzarasi ochib beriladi. Kavabata yaratgan qahramonlarda esa yapon xalqiga xos kamtarlik, soddalik, ichki uyg‘unlikka intilish, ezgulikka sadoqat kabi milliy fazilatlar badiiy konsepsiyaning asosiy tizimini tashkil qiladi. Har ikki adibning hikoyalarida qahramon obrazining talqini faqat shaxsiy kechinmalar darajasida emas, balki ma’lum tarixiy-madaniy kontekst bilan uzviy bog‘liq tarzda shakllanadi. Shuningdek, shaxs va muhit munosabati, ijtimoiy ongda o‘zgarishlar, milliy mentalitetning badiiy ifodasi ularning asarlarida o‘ziga xos poetik ko‘rinishga ega. Shu bois, Kavabata va Xolmirzayev hikoyalarida qahramon masalasini qiyosiy o‘rganish nafaqat adabiy jarayonning ichki qonuniyatlarini anglashga, balki ikki adabiy maktabning ruhiy-estetik umumiylik va farqlarini aniqlashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Shukur Xolmirzayev o‘zbek hikoyachiligini yangi bosqichga ko‘targan adib sifatida qahramon yaratishda psixologik murakkablik, ko‘pqatlamlilik va ijtimoiy ruhiyatni yoritishga alohida e’tibor qaratgan. Adib

“Saylanma”lariga kiritilgan hikoyalari o‘zbek hikoyachiligini yangi bosqichga ko‘tardi. Yozuvchi qahramonlarni faqat yaxshi yoki yomonga ajratish tendensiyasidan voz kechdi. Ziddiyatli, ruhiy olami ko‘pqatlamli, ko‘povozli, kezi kelganda, tuzumga nisbatan keskin tanqidiy munosabatda bo‘la oluvchi, milliy tabiati yorqin, mushohadasi o‘tkir qahramonlar yaratdi [1:497]. Yozuvchi yaratgan qahramonlar o‘sha davr muhiti (“Yashil niva”, “Xumor”, “Haykal” hikoyalari), siyosiy jarayon (“Ot egasi”, “Podachi”, “Bitiktosh” “Hukumat” hikoyalari), jamiyatdagi dolzarb muammolar (“Qish hangomasi”, “Kechagi kun kecha” hikoyalari qahramonlari orqali) yetarlicha xulosa bera oladi. Adib hikoyalaridagi mavzu va g‘oya kichik ijtimoiy masalalarni yoritishdan boshlab, tobora yirik siyosiy muammolarga tomon kengayib boraveradi. Dastlabki hikoyalarida yaratilgan qahramonlari ko‘proq kundalik turmush odamlaridan iborat bo‘lsa, vaqt o‘tgan sari jamiyatda o‘z o‘rniga ega, mansabdor, xalq boshida turgan insonlar (“Og‘ir tosh ko‘chsa”, “Kulgan bilan kuldirgan”, “Biz kech qolib yuramiz”, “Arosat” hikoyalari qahramonlari orqali) aks eta boshlaydi. 60-yillarda yozilgan “Notanish odam”, “Ko‘ngil”, “Sog‘inch” “Sirli militsioner” “Oy yorug‘ida” kabi dastlabki hikoyalarida o‘zining tug‘ilib o‘sgan Boysun tumanida yashovchi turfa tabiatli kishilar, jamiyatda va ularning ruhiy olamida kechgan kurash va o‘zgarishlar o‘zining badiiy talqinini topdi. Hikoya qahramonlari tabiatan sodda, ochiqko‘ngil, odamshinavanda insonlar. “Sog‘inch” hikoyasi qahramoni Azim tabiatan ko‘ngli bo‘sh, ta’sirchan yigit, biroq shaharda yashay boshlaganidan buyon ishga mute‘lik, takabburlik, sovuqqonlik kabi jihatlariga ega bo‘ladi. Shunday bo‘lsa-da, Azim baribir tug‘ilib o‘sgan qishlog‘ini, u yerdagi qalbi pok insonlarni hamisha qumsaydi. Ular orasida o‘zini yengilroq his qiladi, xotirjamlikka erishadi. Yozuvchi hikoya qahramoni orqali insoniyat jisman qanchalik olisda bo‘lmasin, begona hududning odamiga aylanib qolmasin, baribir uning ruhi va qalbi ko‘z ochib ko‘rgan vatanini hech qachon rad etolmasligini, ya’ni o‘zligiga qarshi borolmasligini yoritib beradi. Aslida, Shukur Xolmirzayev ham o‘zi tug‘ilib o‘sgan joylar, u yerdagi qadrdon odamlar; tog‘lar, o‘simliklar, hayvonot olami – hammasi haqida to‘lib-toshiqib asar yaratishi ham bejizga emas. Adib “...butun umr Boysunga, uning odamlariga talpinib yashadi”[2:38]. Qahramonlari qalbidagi yurtga bo‘lgan sadoqat va muhabbat tuyg‘ulari yozuvchining qalb-qo‘rida kechayotgan tug‘yonlardan bir parchagina xolos. Shuning uchun ham uning tabiat mavzusidagi hikoyalari naqadar jozibador va ta’sirli, ko‘ngilga yaqin.

Yasunari Kavabata hikoyachiligi yapon adabiy an‘analaridagi estetik tafakkur, nafis psixologik tasvir va milliy ruhning chuqur aks etishi bilan ajralib turadi. Adibning “Kaftdek hikoyalar” to‘plami uzoq ijodiy faoliyati davomida yozilgan bo‘lib, 146 ta qisqa hikoyalardan tarkib topgan. Kitob jamlangan holatda 1971-yilda chop etildi va keyinchalik bir necha tillarga tarjima qilingan. Uning tarkibiga kirgan hikoyalarda turfa xil tabiatli qahramonlarni uchratish mumkin. Ikkinchi jahon urushi davridagi qahramonlar ruhiyatidagi sezimlar (“Anor”, “Kemachalar” hikoyalari), ijtimoiy munosabatlar murakkabligi (“Xol haqida maktub”, “Xudo barhaq”, “Oq gullar” qahramonlari orqali), ayol tabiatiga xos kechinmalar aksi (“Ayol tushlari”, “Olovga tik borayotgan ayol” hikoyalarida) o‘z ifodasini

topadi. Kavabata hikoyalardagi qahramonlar yapon xalqiga xos bo‘lgan milliy jihatlar bilan birga o‘ziga xos tabiatga ham ega (“Bambuk sadosi, shaftoli guli”, “Italiya haqida qo‘shiq” hikoyalari qahramonlari); ulardagi xarakter-xususiyat, fikrlash tarzi, tashqi muhit bilan bo‘lgan munosabat butkul o‘zgachalikni ifoda qiladi. Bu borada yozuvchining hayot yo‘li, uni o‘rab turgan muhit, ijodkor sifatidagi individual tarixi, dunyoqarashi, shaxsiy tajribalari va g‘oyalari o‘z ta’sirini ko‘rsatganiga guvoh bo‘lamiz. Kavabata “Kemachalar”, “Daraxtlar”, “Arigato” singari hikoyalarda yapon xalqining oddiy mehnatkash insonlarini aks ettirishni asosiy maqsad qilib oladi. Qahramonlarida yorqin aks etib turadigan jihatlar bu – kamtarlik, kamgaplik; muomala-munosabatlarda samimiylik. “Arigato” hikoyasi qahramoni bo‘lgan shafyor yigit ayni shu xususiyatlari bilan kitobxonda ijobiy taassurot uyg‘otadi. O‘z yurtini va uning odamlarini sevuvchi bu qahramon hamisha yaxshilik qilish haqida o‘ylaydi, o‘z kasbidan va odamlarga beminnat yordam berishdan charchamaydi, zavqlanadi, kayfiyati ko‘tariladi: *“Qachon qaramang “rahmat” deb javob qaytaradigan shafyorni tanish-bilishlar Arigato-san, ya’ni Janob Rahmat, deb atashardi”*[8:81]. Arigato o‘n besh minut ichida agar o‘ttizta arava unga duch kelsa, yo‘l berganliklari uchun o‘ttiz marta “rahmat” deyishdan toliqmasdi. Uning bu xushmuomalaligi o‘zi uchun sodda va oddiy kriptomeriya daraxtining adl qomatidek tabiiy edi, deya izohlanadi. Uningcha, bir inson uchun baxtli yashash – bu sevimli mashg‘uloti bilan shug‘ullanish va bu orqali odamlarga yordam bera olish. deb biladi.

Har bir davrda muayyan shart-sharoit va jamiyat taraqqiyotidan kelib chiqib yangi muammolar tug‘iladi. Qaysi asarda davr muammosi, demak, hayot ziddiyati yorqin aks ettirilsa, u tarbiyaviy jihatdan shu darajada katta ahamiyat kasb etadi. Qahramon obrazining ta’sir kuchi oshadi.[3:22]. N. Karimov ta’kidlashiga ko‘ra: “60-yillarda o‘zbek hikoyachiligida katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Ma’naviyat muammolariga e’tibor kuchaydi. Hikoyada lirik ruh chuqurlashdi. Hikoyachilikka O‘. Hoshimov, Sh. Xolmirzayev, U. Nazarov kabi mohir, o‘ziga xos yozuvchilar kirib keldi”[4:497-498]. Bu adiblar yangi davr yozuvchilari sifatida nisbatan erkin ijod bilan shug‘ullandilar. Asarlarida shaxs masalasi yuqoriroq o‘ringa ildamladi hamda jamiyatdagi muammolarga tanqidiy munosabatda bo‘lish jarayoni sekinlik bilan ochiqлана boshladi. Bu davr haqida Shukur Xolmirzayevning o‘zi suhbatlaridan birida: “Oltmishinchi yillar avvalida Nikita Xrushchyovning “ilmiliqlik” davri boshlandi-yu chindan adabiyot osmonidagi qora bulutlar xiyla yupqalanib qoldi; haqiqatni aytishga tashna ziyolilarning peshqadam vakillari bir qadar yengil tortishdi”[5:45], - deydi. Ayni shu davrda adibning o‘zi ham barakali ijod bilan shug‘ullandi va bir qancha davr va muhit muammolarini ko‘tarib chiqishga erishdi. Masalan, “Xumor” hikoyasi o‘tgan asrning 70-89-yillar oralig‘ida yurtimizda ro‘y bergan “Paxta ishi” jarayoni va uning fojiali oqibatlarini aks ettiradi. Hikoya qahramoni o‘zbekning sodda bir jaydari yigiti, uning fikricha, “xalq uchun, millat ravnaqi uchun” degan g‘oyalar jaranglagan vaqtda er kishi uchun eng to‘g‘ri yo‘l bu uning butun vujudi bilan mehnatga kirishishida deb biladi. Paxta hosildorligi uchun sepiladigan zararli doridan ham himoyalaniшни istamaydi. Dori ta’siri

butun tanasiga singigan, tuzalmas dardga yo‘liqtirgan, farzand ne‘matidan mosuvo qilganiga qaramay bugun ham o‘sha dori isini qumsaydi. Bu xumor zavqi uning xayolida “vatan oldidagi burchini ado etgan” damlariga qaytaradi: *“Yaxshi to‘lasharkan. Shunga qaramay, u yerda ishlovchilar, talabgorlar kam ekan. Qiladigan ishim – beton hovuzdan dorini paqirlab olish, oborib, samolyotning bakiga quyish. Ba‘zan hovuzdagi doriga suv ozroq qo‘shilgan bo‘lsa, odamni juda tentiratib qo‘yadi. Shunda hech kim ishlamay qo‘yadi. Men ishlardim. Axir, kimdir ishlashi kerak-ku?”*[6:93]. Qahramonga xos bunday “fidoyilik” jihatlari yengil kayfiyat zahirida qattiq tanqid ostiga olinadi. Paxta terimining dolzarb siyosati natijasida butun umri xazonga aylangan bo‘lishiga qaramay qahramonda hech qanday norozilik kayfiyati sezilmaydi. Yozuvchi o‘z xalqiga xos bo‘lgan bunday “vatanparvarlik”ni davr siyosati oldidagi qurbonlik deb biladi, shu bilan birga, ongsizlik, ilmsizlik, o‘z qadr-qiyamatini bilmaslik deb baholaydi.

Bundan tashqari, “Haykal” hikoyasi qahramoni Kimsan orqali “shaxsga sig‘inish” masalasi aks ettirilsa, “Arosat” hikoyasida Xo‘jamyor qahramoni orqali eski va yangi tuzum o‘rtasida o‘zligini topa olmayotgan, millatboshi sifatida asl maqsadini anglolmayotgan insonlar aks ettiriladi.

Shukur Xolmirzayev o‘zining “Orzularning alamli yuki” maqolasida “...o‘sha kezlarda faqat adabiyot “chin so‘z”ni ayta olar (to‘g‘rirog‘i), aytish uchun yo‘l topar) va ziyrak o‘quvchilar ham “kosa tagidagi nimkosa”ni darhol anglar edi. Adabiyot tom ma‘noda ma‘naviy minbar sifatida kimlargadir g‘urur bag‘ishlar, boshqa birovlariga tasalli berar – har holda yagona ishonch manzili hisoblanardi. Biroq bu gaplar “Adabiyot haqiqat timsoliga aylangan ekan-da!” degan xulosaga kelishga asos bo‘lolmaydi. Aslida o‘shanda adabiyot haqiqatning bir “uchquni”ni ko‘rsata olsa ham kifoya edi.”[5:40] - degan edi. Adib davrning qaysiki muammosini ko‘tarib chiqishni maqsad qilgan bo‘lsa, bu ishni mahorat bilan uddalay oldi. Zamon qahramonini yaratar ekan, unga keskin munosabatda bo‘ldi, undagi illat va kamchiliklarni bo‘rttirib ifodalashda ham jonbozlik ko‘rsatdi. Adib qahramonlaridagi o‘zbekona g‘urur, vatanparvarlik, mehnatsevarlik jihatlari ulug‘lagan bo‘lsa, soddalik, ishonuvchanlik, ilmsizlik jihatlari qoralaydi.

Yasunari Kavabata davr va muhit muammolari nuqtai nazaridan, asosan, Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi davrda yapon xalqining ma‘naviy holati haqida bir qancha asarlar yaratadi. Adib 1949-yilda Yaponiya adabiy jamiyati (P.E.N.) prezidenti sifatida Xirosimaga tashrif buyuradi. U yerda ikkinchi jahon urushini tugatishga yordam bergan atom bombasi natijasida yetkazilgan zararni tekshiradi. Kamakuradagi uyiga qaytayotib Kiotoda to‘xtaydi va atrofdagi manzaradan hayratlanadi. Bu bo‘yicha maqola yozadi va uning asosiy qismida urushdan keyin yapon xalqining ruhan zaif holatida yagona najot san‘atga bo‘lgan e‘tiborni kuchaytirishda degan fikrni ilgari suradi. Chunki chuqur g‘am-g‘ussaga va tushkun kayfiyatga berilgan xalqi uchun eng yaxshi malham haqiqiy san‘at asarlaridan bahramand bo‘lish deb hisoblaydi.[7:261-275]. Kavabata bir qancha asarlari qatori “Kameliya”, “Kemachalar”, “Anor” kabi hikoyalarida aynan urush davri va uning inson ruhiyatiga ta‘siri

masalasini yoritib beradi. Xususan, “Anor” hikoyasida bir-biriga talpingan ikki yosh qalbning davr va muhit ta’sirida sargardon qolgan his-tuyg‘ulari gavdalanadi. O‘zbek xalqining mohir hikoyanavisi Abdulla Qahhor o‘zining “Anor” hikoyasida er va xotin o‘rtasidagi mojarolarga urg‘u berish barobarida asli 30-yillardagi davr siyosatining asoratlarini aks ettirgani kabi, Kavabata ham Kimiko va Kenkitining izhorsiz muhabbati va anor daraxtining go‘zalligiga rom etish asnosida urushning qora soyasini yashirishga urinadi. Kimiko urushga otlanayotgan Kenkitini ming bir xayol bilan kuzatib qoladi. Qizning qalbida xayrlashuv hayajoni bilan birga kutilayotgan noma’lum kelajak haqidagi tashvishlar qorishib ketadi. Yozuvchi urush davri muhitining ko‘zga ko‘rinmas dahshatlarini oddiy bir voqeilik, dialoglar zahiriga mahorat bilan singdiradi. Yigit aynan urushga ketayotgani uchun ham qizga qalbida kechayotgan hissiyotlar haqida og‘iz ochmaydi. Chunki o‘zining ertangi kuniga o‘zi ishonmaydi, qizni yanada azoblar ichida qolib ketishidan qo‘rqadi. Qiz ham yigitni kuzatib qo‘ygach bir qator xayajonga beriladi, bu tuyg‘u bir necha soniyada tashvish va xavotirga ko‘chadi. Qiz o‘zining kelajakdagi taqdiri haqida uzoq o‘ylab o‘tirishni xohlamaydi, e’tiborini darrov g‘arq pishgan anor tomonga buradi. Shu o‘rinda adib anor mevasini ikki yosh qalbida kechayotgan muhabbat tuyg‘usining ramziy ifodasi sifatida ifodalaydi. Bu go‘zal tuyg‘uning jozibali sehri har qanday insonni qora kunlar vahimasidan yorug‘likka tomon eltuvchi kuch-qudratga ega deb ko‘rsatadi. Kavabata urush davri insonlarni nafaqat jang maydonlarida cheksiz halokatlarga giriftor qilgani, balki jangdan uzoqda bo‘lgan kimsalarning ham ong-shuurida tuganmas jarohatlar yetkazganini ifodalab beradi. Agar inson kelajak haqida o‘ylashga botina olmasa, ertangi kun kelishiga ishonmay qo‘ysa, orzu qilishdan to‘xtasa, go‘zal hislar o‘rnini qo‘rquv, ishonchsizlik egallasa, bundan ortiqroq dahshat bo‘lmasligini yoritib beradi.

“Kemachalar” hikoyasida bosh qahramon Akikoning og‘riqli kechmishlari haqida so‘z boradi. Nogiron bo‘lganligi uchun ham tabiatan og‘ir va bosiq bu qiz hayotni bor bo‘yicha qabul qiladi. Bolaligida boshdan o‘tkazgan paralich (shol) tufayli u tovonini bosolmas, chap oyog‘ini balandroq ko‘tarib yurishiga to‘g‘ri kelardi. *“U (Akiko) umr bo‘yi jimlikda, yolg‘iz yashashga odatlangan edi. Ammo uni kutilmaganda erga bermoqchi bo‘lishdi. U erki va orzusi yordamida jismoniy kamchiligini yengishga harakat qilardi. U jiddiy bo‘lib qoldi, jismoniy ishlar bilan shug‘ullanishga, qanday bo‘lmasin tovonida yurishga harakat qiladigan bo‘lib qoldi. Oyoq kiyimi – ketasining qayishi oyog‘ini bir pasda shilib yuborar, biroq Akiko chidar, harakat qilaverar edi. Biroq urushdan keyin u bu odatini tashlab yubordi. Oyog‘idagi qayishning o‘rni kuyganga o‘xshab qoldi.”*[8:81]. Ma’lumotlarga ko‘ra, 2-jahon urushida barcha mamlakatlar har taraflama zarar ko‘rgan, ammo aynan Yaponiya bu urushdan moddiy va ma’naviy jihatdan juda katta zarba ko‘rganligi alohida ta’kidlab o‘tiladi. Kavabata Akikoning yuqoridagi holati orqali o‘z xalqining 2-jahon urushi davridagi ma’naviy qiyofasini akslantirgandek taassurot ham uyg‘otadi. Qizning o‘zidagi zaiflikka bardosh berolmasligi, og‘riqlarga qaramay sog‘ayishga intilishi, aynan urushdan keyin bu

jarayonni to‘xtatgach, oyoqlarida jarohat izlari qolib ketishi ramziy qiyoslanish natijasi deb hisoblash mumkin.

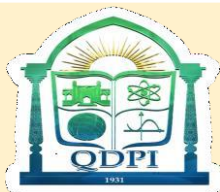
Unashtirib qo‘yilgan yigitining onasi kelib otasi bilan gaplashib ketgach Akiko mana bunday o‘yga beriladi: *“Yo kuyov urushda o‘lgan yo to‘yni to‘xtatmoqchi bo‘lishyapti, - deb o‘yladi Akiko. – Nogiron qiz bilan unashtirib qo‘yish ham balki ko‘ngilchanlikdir, urush yillari odamlar shunaqa bo‘lib qolishgan bo‘lsa bordir”*[8:80]. Qiz shularni o‘ylab bir zum xayolga beriladi. Va atrofdagi qurilayotgan yangi binolarni ko‘rgani ketadi. Yozuvchining so‘zi ham, qizning xayollari ham o‘sha yangi binoga ko‘chadi. Qiz kutilayotgan ko‘ngilsiz hodisadan fojia yasab, taqdiriga lan‘at yog‘dirib o‘tirmaydi. Nogironligidan ham o‘ksinishni bas qiladi. Ehtimol, o‘ksinar-u, ammo uning yapon tabiatiga xos qalbi buni pinxon tutadi. *“Bir suhbatda eshitganim bor – yaponlar o‘limni oddiy va tabiiy qabul qiladi, bir eshikdan kirib, boshqasidan chiqib ketishday biladi. O‘lingaki shunday qaray olgan odam uchun, ehtimol, hayotda fojiani o‘zi qolmas. Kavabata hikoyalari aksar holatda yapon qalbi fojiani qanday qabul qilishi va qanday yashashi haqidagi ma‘yus ruhiyat chizgilaridir.”*[9:54]. T.Eshboyeva ta’kidlaganidek, Kavabata asarlarida turmushning oddiy ikir-chikiriga o‘ralashgan qahramonlari ham ruhiy, ruhoniylashgan yashaydi. Hislari doimo uyg‘oq va tiyrak. O‘sha his bilan ma’noga borishadi, ma’noni topishadi. Bu ma’no haqiqatga shu qadar daxldor yo haqiqatning o‘ziki, ko‘ngilning orom va xotirjamlik topishi uchun sababga aylanadi.[9:45]. Ya’ni, xulosalab aytganimizda, adib qahramonlari har qanday qiyin vaziyat va og‘ir sharoitda ham ilohiy bir hikmat mujassamligiga ishonishadi. Darhaqiqat, uning qahramonlari har qanday insonga aslida hayotga kelib qanday yashash kerak degan savolni berishga majbur qiladi. Agar odamzod qalban nosog‘lom bo‘lsa, bir inson uchun yetarli bo‘lgan ne‘matlardan ham qoniqish his qilmasligi mumkin. Lekin ruhan tetik, irodasi mustahkam, e’tiqodi chin insonlar eng yomon sharoitda ham xotirjamlikni saqlay oladi, yashashning asl zavqini har nafasda his qiladilar. Ular ko‘ngilsiz voqealarga ham sukut bilan javob qaytarishadi, chunki ularda hech bir ish behikmat bo‘lmasligiga katta ishonch mujassam.

XULOSA. XX asr yapon va o‘zbek hikoyachiligida qahramon obrazi inson shaxsi, uning ruhiy dunyosi va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq holda badiiy talqin etilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, badiiy qahramon yaratish bo‘yicha Shukur Xolmirzayev va Yasunari Kavabatadagi umumiy jihatlar shundan iboratki, har ikki adib, asosan, turmush tashvishlari bilan ovvora bo‘lgan o‘z xalqining oddiy insonlarini tasvirlaydilar. Ana shu oddiy inson qiyofasida esa milliy xarakter-xususiyatlarni o‘zida jamlab ifoda eta oladigan qahramonlar yaratadilar. Har ikki adibning o‘ziga xos jihatlari esa, Shukur Xolmirzayev qahramonlari, ko‘pincha, ijtimoiy muammolar girdobida tasvirlansa, Yasunari Kavabata qahramonlari ruhiy-psixologik kurashlar zaminida tasvirlanadi. Shukur Xolmirzayev qahramonlari jamiyatda ro‘y berayotgan adolatsizliklar, inson qadrsizlanishiga sabab bo‘layotgan illatlarga qarshi kurashuvchan obrazlarda namoyon bo‘lishsa, Kavabata qahramonlari har qanday beshafqat tuzumda ham hayotdan mazmun qidiruvchi, go‘zallikka

talpinuvchi obrazlarda namoyon bo‘lishadi. Har ikki adib ijodida oddiy inson qiyofasida milliy xarakter va universal qadriyatlar uyg‘unligi badiiy-estetik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Natijalar qiyosiy adabiyotshunoslikda qahramon masalasini o‘rganish uchun muhim ilmiy xulosalar beradi va tadqiqotning nazariy hamda amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Каримов Н., Мамажонов С., Назаров Б. ва б. XX аср ўзбек адабиёти тарихи – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999, 497-бет
2. Холмирзаева С. Мен – дадамнинг қизиман...//“Шарқ зиёси” газетаси, 2018 йил, №47, 29 ноябрь, 38-б.
3. Матчонов С. Қаҳрамоннинг таъсир кучи//“Ўзбек тили ва адабиёти”, 1980, №3, 22-б.
4. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти. Тошкент, 1999. 497-498-б.
5. Холмирзаев Ш. Орзуларнинг аламли юки//“Tafakkur” jurnali, 2007, 3-son, 45-b.
6. Холмирзаев Ш. Сайланма II жилд. Тошкент, 2005. 93-б.
7. Mara Miller. “A Matter of Life and Death”: Kawabata on the Value of Art after the Atomic Bombings//The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Volue 72, Issue 3, July 2014, Pages 261-275. <https://academic.oup.com/jaac/issue/72/3>
8. Кавабата Я. Оқ гуллар: ҳикоялар. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2019. - 81-б.
9. Эшбоева Т. Олим Отахоннинг Кавабатаси//Жаҳон адабиёти, 2019/4, 75-б.

TARKIBLASHTIRILGAN TO'PLAM TUZISHDA MATNLARNI TANLAB OLISH USULLARI

Tursunov Alisher Rozikjonovich

Innovatsion texnologiyalar universiteti

Filologiya kafedrası katta o'qituvchisi

alisher6737@gmail.com

+998937213130

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarkiblashtirilgan to'plam tuzishda uslubiy jihatdan ma'lum bir sohaga yo'naltirilgan tarkiblashtirilgan to'plam uchun matn materialini tanlash tamoyillari, yo'llari, asosiy maqsad va uni talabalarga o'rgatish usullari hamda tarkiblashtirilgan to'plam tuzishda mualliflarning yondashuv va qarashlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarkiblashtirilgan to'plam, leksik va grammatik tarkibiy tuzilma, leksik birlik, taqsimlanish, nutq, muvofiqlik, ibora, model, vaziyat.

Annotatsiya. В данной статье рассматриваются принципы и методы отбора текстового материала при создании структурированного корпуса, ориентированного на определённую сферу с точки зрения языкового стиля. Также анализируются основные цели такого корпуса, способы его преподавания студентам, а также подходы и взгляды авторов на процессы формирования структурированного корпуса.

Ключевые слова: корпус, лексическая и грамматическая структурная организация, лексическая единица, дистрибуция, речь, соответствие, фраза, модель, ситуация.

Abstract. The article places particular emphasis on the principles and methods of selecting textual material for the creation of a structured corpus oriented toward a specific domain in terms of linguistic style. It also examines the main objectives of such a corpus, the methods of teaching it to students, and the authors' approaches and perspectives on the processes involved in developing a structured corpus.

Key words: corpus, lexical and grammatical structural composition, lexical unit, distribution, speech, line concordance, phrase, model, context.

KIRISH. Uslubiy jihatdan ma'lum bir sohaga yo'naltirilgan tarkiblashtirilgan to'plam uchun matn materialini tanlash tamoyillari, birinchi navbatda, didaktik va uslubiy tamoyillarga mos kelishi kerak, chunki ushbu tarkiblashtirilgan to'plamni tuzishdan asosiy

maqsad kasbga oid lug‘atni aniqlash va uni talabalarga o‘rgatishdir. Tarkiblashtirilgan to‘plam tarkibidagi ba’zi matnlar o‘rganish uchun lingvistik material sifatida ham qo‘llaniladi. Shu munosabat bilan, tarkiblashtirilgan to‘plam materiallarini muloqot faoliyatining qanday turlari va qanday ko‘nikmalari asosida samarali rivojlantirish uchun qo‘llanilishini hisobga olish kerak. Ikkinchidan, tarkiblashtirilgan to‘plam matnlarini tuzishning umumiy tamoyillarini ham nazardan qochirmaslik kerak. Har qanday tarkiblashtirilgan to‘plam xususiyatidan kelib chiqib ma’lum yo‘nalishlar hamda maqsadlar uchun mo‘ljallangan bo‘ladi. Bizning tadqiqotimizda tarkiblashtirilgan to‘plam kasbiy ahamiyatga ega lug‘atlarni aniqlash maqsadida tuzilgan, ya’ni tarkiblashtirilgan to‘plam professional diskursni munosib tarzda ifodalashi kerak. Bu bizni matn tanlovining birinchi tamoyili ya’ni, namunalilik tamoyiliga olib keladi. Namunalilik xususiyati har qanday tarkiblashtirilgan to‘plamga xosdir. Bundan tashqari, tarkiblashtirilgan to‘plam yo‘nalishi tadqiqotchilarining fikriga ko‘ra, aynan shu xususiyat – ya’ni, namunalilik elektron qurilmadagi oddiy matnlarni o‘ziga xos tarkiblashtirilgan to‘plamga aylantiradi. Tarkiblashtirilgan to‘plam matnlari bo‘yicha tadqiqot o‘tkazish g‘oyasi tarkiblashtirilgan to‘plam o‘rganilayotgan hodisaning xilma-xilligini maksimal darajada ob’ektiv ifodalashi kerakligiga asoslanadi. Tarkiblashtirilgan to‘plam vositalari materialni doimiy tahlil qilish natijasida funktsional jihatdan ob’ektiv foydalanishni o‘rganish va tanlashga yordam beradi. Aynan mana shunday tanlov ya’ni, ma’lumotlarini maqsadga muvofiq tarzda saralash lingvistik materiallar to‘plamini har xil faktlarni ta’lim mazmunining tartibga solingan tarkibiy qismlariga aylantirishga sharoit yaratadi. Bu qismlar esa ta’lim uchun zarur bo‘lgan asosiy bilim va ko‘nikmalarni o‘rganishni nazarda tutadi.

Namunalilikka erishishning bir qancha usullari mavjud, ammo shunisi aniqki, hech bir tarkiblashtirilgan to‘plam mutlaq namuna bo‘la olmaydi, chunki mutlaq namunalilik degani - o‘rganilayotgan til hodisasiga oid barcha matnlarni to‘liq va mukammal jamlash deganidir. Bu esa amalda deyarli imkonsiz jarayon hisoblanadi. Haqiqatda, matnlarning adekvat to‘plami ushbu matnlarning o‘ziga xos shartlari va ulardan foydalanish imkoniyati asosida to‘planadi. Buning uchun tarkiblashtirilgan to‘plam tuzuvchilari bir qator raqobatbardosh omillarni hisobga olishlari va albatta bir qator savollarga javob topishlari kerak bo‘ladi: matn namunalarini qanday tanlash kerak, tarkiblashtirilgan to‘plamga nechta namuna kiritish kerak, matnlar qanday hajmda bo‘lishi kerak, tarkiblashtirilgan to‘plamning o‘zi qanchalik katta bo‘lishi kerak, tarkiblashtirilgan to‘plamni janrlarga bo‘lish kerakmi va agar shunday bo‘lsa, qaysi janrlar kiritilishi kerak, tarkiblashtirilgan to‘plam og‘zaki va yozma nutqni teng ravishda ifodalashi kerakmi, tanlov xatolari qanchalik muhim va hokazo masalalarga e’tibor qaratish kerak. Ko‘rib turganimizdek, bu savollarning ba’zilari pedagogning o‘quv materiallarini tanlash jarayonida duch keladigan savollariga mos keladi.

Mualliflarning ta’kidlashicha, tarkiblashtirilgan to‘plam tuzishda ikki yondashuv mavjud. Bu ikki yondashuv - biri maksimal nazorat va aniqlikni lo‘zlasa, ikkinchisi esa mavjud imkoniyatlardan kelib chiqadi. Har ikkisi ham tarkiblashtirilgan to‘plamning sifati va

namunaliligiga ta'sir qiladi. Ba'zi tarkiblashtirilgan to'plamlar ko'plab janrlarni ifodalaydi, ularning matnlari diqqat bilan ko'rib chiqilib tahrirlanadi va janr hamda bo'limlarning uzunligi doirasida tanlovning tasodifiyligiga e'tibor qaratiladi. Odatda katta bo'lmagan, 50 dan 200 mingtagacha so'z shakllarini o'z ichiga olgan bunday tarkiblashtirilgan to'plamlarni tuzish juda ko'p mehnat talab qiladigan jarayon hisoblanib, natijada "sof, haqiqiy" tarkiblashtirilgan to'plam hosil qilinadi. Qarama-qarshi tendensiya shundaki, juda katta tarkiblashtirilgan to'plam matnlarida 100 milliondan ortiq so'zlardan foydalaniladi, ularda janrlarni aks ettirish tizimi mavjud emas, matnlar tahrir qilinmaydi (masalan, matn ikki marta paydo bo'lishi mumkin yoki ba'zi maxsus belgilar, jadvallar, sahifa raqamlari va boshqa ma'lumotlar matndan ajratib olinmasligi mumkin) va ataylab tasodifiylashtirilmaydi, sababi tarkiblashtirilgan to'plam tuzuvchilari ko'proq matn yig'ish orqali statistik xatolikni kamaytirish mumkin deb taxmin qilishadi. SHunday qilib, bunday tarkiblashtirilgan to'plam matnlarini tanlash g'oyasi shundan iboratki, agar etarli darajada matn ma'lumotlari to'plangan bo'lsa, ular miqdori bo'yicha berilgan janrni to'liq va ishonchli tarzda ifodalay oladi. Tarkiblashtirilgan to'plam uchun matnlar yangiliklardan, yirik nashriyotlarning kitoblari va boshqa manbalardan imkoniyat darajasida tanlab olinadi. Bu usul samarali va tezkor hisoblanadi.

Tarkiblashtirilgan to'plam janrlaridagi lingvistik farqlarni tavsiflab, mualliflar quyidagi xulosaga kelishadi. Ma'ruzachilar janrni o'zgartirganlarida, ular til orqali turli xil harakatlarni amalga oshiradilar, ya'ni turli maqsadlar uchun tildan foydalanadilar va turli vaziyatlarda o'zlarining nutqlarini yaratadilar va bayon etadilar.

Lingvistik tanlov, ayniqsa grammatik variantlar o'rtasida, odatda, funksional motivatsiyalangan bo'lib, nutq ishlab chiqarish maqsadlari bilan ham, nutq hosil bo'lish sharoitlari bilan ham bog'liq. Natijada, bir biridan sezilarli darajada farq qiladigan lingvistik xilma-xil bo'lgan to'plamga ega bo'ladi. Tilning turli funksiyalaridan kelib chiqqan bu farqlar shevalar o'rtasidagi farqlardan yuqori turadi. Lingvistik va grammatik vositalar tanlovidagi farq juda katta ekanligi mualliflar tomonidan akademik matndan olingan ikki paragraf va muloqot nutqining yozuvi asosida aniq ko'rsatib berilgan. Ilmiy matnda uzun, keng, grammatik jihatdan nisbatan murakkab qurilmaga ega bo'lgan, shu bilan birga grammatik jihatdan tugallangan jumlar, har xil qisqartmalardan holi, interaktiv lingvistik xususiyatlar mavjud bo'lib, suhbat davomida uchramaydigan morfologik jihatdan murakkablikka ega bo'lgan lug'aviy birliklar (mortality -o'lim, embryonic -embrion, oviposition -tuxum qo'yish), bundan tashqari murakkab nominal tuzilmalarni uchratish mumkin (noun phrase construction): eggs which are exposed to relatively low temperatures shortly after they are laid the similar trend staking place in pods laid by old or young adults. Shu bilan birga bir qancha passiv (majhul nisbat) tuzilmalarni ham ko'rish mumkin. SHunday qilib, grammatik vositalarni tanlash jarayonida matnning uslubi muhim ta'sir ko'rsatadi ya'ni, matn qaysi uslubda yozilganiga qarab, grammatik vositalar (jumla tuzilishi, fe'l shakllari va h.k) tanlanadi.

Haqiqiylik - mutaxassislik bo‘yicha asl tarkiblashtirilgan to‘plam matnlar tanlovining ikkinchi asosiy tamoyili hisoblanadi. Tarkiblashtirilgan to‘plam matnini yaratish va qayta ishlashning asosiy g‘oyasi aynan o‘sha sohaga tegishli haqiqiy muloqotga, haqiqiy xujjatlarga, maqolalarga yoki amaliy ish faoliyatida ishlatiladigan nutqqa yaqin bo‘lgan muloqot jarayonini rivojlantirishga xizmat qiluvchi haqiqiy materiallarni qayta ishlab chiqishga asoslanadi. Bu talab shuningdek metodik xususiyatga ega bo‘lib, mashg‘ulotlar davomida autentik ya‘ni, asl ona tilida so‘zlashuvchilarning nutq faoliyati mahsuli bo‘lgan matn materiallaridan foydalanish muhimligini anglatadi.

Bir qator mualliflar shuningdek, uslubiy asllik tushunchasini ham ko‘rib chiqadilar va til materialini metodik jihatdan qayta ishlash mumkinligini tan oladilar. Bu qayta ishlash matnning lingvistik qiymatini saqlab qolgan holda amalga oshirilishi lozim.

Mutaxassislikka oid so‘zlarga boy va kerakli hajmga ega bo‘lgan matnlar kam uchraganligi sababli, ba‘zi holatlarda matnni haqiqiylikni buzmasdan moslashtirish tavsiya etiladi degan qarashni qabul qilamiz. Ammo, matn muayyan ta‘lim maqsadlariga moslashtirilishi mumkin, lekin bu jarayonda uning haqiqiylik, tilga xos xususiyatlari saqlanib qolishi kerak. Ya‘ni, moslashtirish deganda biz faqat matnni qisqartirilishini nazarda tutamiz, ya‘ni talabalarga matnning tahrirlanmagan ma‘no jihatdan tugallangan bir qismi taqdim etiladi.

Tarkiblashtirilgan to‘plam shuningdek matndan kerakli nutq namunalarini tanlab olib, ular orqali talabalarga kerakli til hodisalari masalan, birikmalar, grammatik o‘ziga xos xususiyatlar, muloqot strategiyalari, til va madaniy tafsilotlar, aloqa va stilistik vositalarni o‘rgatish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Biz ta‘lim berish maqsadida tuzayotgan tarkiblashtirilgan to‘plam uchun matn yoki matnlarning parchalarini tanlashda quyidagi mezonlarni muhim deb hisoblaymiz:

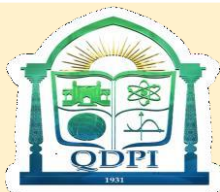
- keng ma‘noda haqiqiylik mezoni;
- kasbiy bog‘liqlik mezoni;
- lingvomadaniy qadriyat mezoni;
- lingvistik jihatdan moslik mezoni;
- lug‘aviy boylik mezoni (bu matnda turli so‘zlar, iboralar va ular orqali amalga oshiriladigan muloqot strategiyalaridan qanchalik keng va samarali foydalanish nazarda tutiladi);
- muammolilik tamoyili (bu tamoyilga ko‘ra o‘quv materiallari va matnlar shunday tanlanishi yoki yaratilishi kerakki, ular talabada qiziqish uyg‘otishi, va fikrlashga undashi nazarda tutiladi);
- talabalarining qiziqishlariga muvofiqlik tamoyili;
- faxmlay olish tamoyili. (ta‘lim materiallari, matnlar va topshiriqlar talabaning imkoniyatlari ya‘ni bilim darajasiga mos ravishda tanlanishi nazarda tutiladi).

XULOSA. To‘plamni tuzish, mavzulashtirish, holat va uzluksizlik ya‘ni davomiylik tamoyiliga asosan amalga oshiriladi. Tarkiblashtirilgan to‘plamning lug‘aviy boyligi ya‘ni,

kasbga oid lug‘atning etarli miqdorda qo‘llanilganligi ma’lumot mazmunining asosiy va muhim ko‘rsatkichi bo‘lib hisoblanadi. SHu bilan birga, talabalarning bilim va ko‘nikmalarini, ularning ta’lim faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo‘luvchi omillarini hamda kelajakda egallamoqchi bo‘lgan kasbiga nisbatan qiziqish darajasini hisobga olish kerak bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Conrad S., Biber D. Real Grammar: A Corpus-Based Approach to English. — Pearson: Longman, 2009.
2. Gvishiani N.B. Praktikum po korpusnoy lingvistike: Ucheb. posobie po angliyskomu yaziku. — M.: Visshaya shkola, 2008.
3. Hunston S., Laviosa S. Corpus Linguistics. Birmingham: Centre for English Language Studies. The University of Birmingham, 2000.
4. McEnery T., Wilson A. Corpus Linguistics. — Edinburgh: Edinburgh University. Press, 1999.
5. Oakes M. Statistics for Corpus Linguistics. — Edinburgh: Edinburgh University. Press, 1998.
6. Stubbs M. Corpus evidence for norms of lexical collocation // Cook G., Seidlhofer B. (eds.) Principle and Practice in Applied Linguistics: Studies in Honour of H.G. Widdowson. — Oxford: Oxford University. Press, 1995.
7. Tolstova T.V. Korpusnaya lingvistika v obuchenii angliyskomu yaziku delovogo obsheniya // Voprosi prikladnoy lingvistiki: 2009.

МЕХАНИЗМЫ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ГЛОБАЛИЗМОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Нарзуллаева Мафтуна Одилбек кизи

*Преподаватель кафедры русского языка и литературы,
Денауский институт предпринимательства и педагогики*

narzullayevam410@gmail.com

Аннотация. В статье анализируются механизмы лексико-семантической адаптации глобализмов в русском и узбекском языковом пространстве с учётом структурных, социально-коммуникативных и культурных факторов. Глобализмы рассматриваются как лексические единицы, вошедшие в язык под влиянием глобализационных процессов, международной коммуникации, цифровой среды и транснациональных культурных контактов. Особое внимание уделяется различиям в семантическом переосмыслении, прагматическом закреплении и интеграции глобализмов в словообразовательную систему обоих языков. Сравнение показывает, что русский язык демонстрирует тенденцию к частичному сохранению исходных значений и их функциональному расширению, тогда как узбекский язык ориентирован на адаптацию значений в соответствии с национально-культурными концептами и существующими категориальными моделями. Анализ подтверждает, что лексико-семантическая адаптация глобализмов является многоуровневым процессом, обусловленным языковой системой и динамикой социокультурного контекста.

Ключевые слова. Глобализмы, заимствование, лексико-семантическая адаптация, русский язык, узбекский язык, семантическое переосмысление, дискурсивное употребление.

Abstract. This article analyzes the mechanisms of lexical and semantic adaptation of globalisms in the Russian and Uzbek linguistic spaces, taking into account structural, socio-communicative, and cultural factors. Globalisms are viewed as lexical units that have entered the language under the influence of globalization processes, international communication, the digital environment, and transnational cultural contacts. Particular attention is paid to differences in the semantic reinterpretation, pragmatic consolidation, and integration of globalisms into the word-formation systems of both languages. The comparison shows that the Russian language exhibits a tendency toward partial preservation of original meanings and their functional expansion, while the Uzbek language focuses on adapting meanings in accordance with national-cultural concepts and existing categorical models. The analysis

confirms that the lexical and semantic adaptation of globalisms is a multi-level process conditioned by the linguistic system and the dynamics of the socio-cultural context.

Key words. Globalisms, borrowing, lexical and semantic adaptation, Russian language, Uzbek language, semantic rethinking, discursive use.

ВВЕДЕНИЕ

Процессы глобализации, развивающиеся в XXI веке, оказывают существенное влияние на языковые системы народов мира. Активная циркуляция культурной, технологической и социально-экономической информации приводит к интенсивному обмену лексическими единицами между языками, что в свою очередь вызывает появление особой категории слов — глобализмов. Под глобализмами понимаются лексемы, которые существуют одновременно во многих языках, обычно связаны с современными реалиями и часто имеют английское происхождение. Такие лексические элементы являются отражением мировых тенденций и служат маркером включённости общества в глобальную коммуникационную среду.

Русский и узбекский языки являются показательными примерами взаимодействия локальной языковой традиции с новым глобализованным словарём. Русский язык, обладая богатой историей заимствований из европейских языков, имеет устойчивые механизмы освоения новых лексических единиц. Узбекский язык, принадлежащий к тюркской группе, также имеет многовековой опыт контакта с арабским, персидским и русским языками. Однако современный этап характеризуется резким увеличением количества англоязычных глобализмов, связанных с цифровыми технологиями, экономикой, массовой культурой и медиадискурсом.

Актуальность изучения механизмов лексико-семантической адаптации глобализмов обусловлена необходимостью понять, каким образом новые слова интегрируются в систему значений языка, сохраняют или изменяют семантическую структуру, закрепляются в национальном дискурсе и взаимодействуют с культурными моделями. Лексико-семантическая адаптация затрагивает не только язык как структуру, но и общественное сознание, поскольку через слово передаётся новая идеология и концептуальная картина мира.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ

Научные исследования заимствований занимают устойчивое место в лингвистике. В работах У. Вайнрайха и Э. Хаугена рассматривается структурная и функциональная адаптация иностранных слов, подчёркивается важность системного соответствия между фонологией, морфологией и семантикой. В русской лингвистической традиции В. В. Виноградов и Л. П. Крысин исследуют социальную мотивацию заимствований и роль языковой нормы, отмечая, что семантическое освоение всегда опирается на культурный и когнитивный опыт носителей языка.

Для узбекского языка значимыми являются труды А. Кононова, Ш. Махмудова и А. Содикова, где анализируются исторические волны заимствований и механизмы их адаптации. Особое внимание уделяется преобразованию значения заимствованных слов в соответствии с тюркской моделирующей системой, основанной на синтагматической прозрачности и словопроизводственных аффиксах.

Современные исследователи (Crystal, Pennycook) отмечают, что глобализмы отличаются от классических заимствований тем, что их семантическое закрепление происходит быстро и массово благодаря цифровым сетям. В результате слово может войти в язык до того, как для него сформируется устойчивая семантическая структура, и только затем происходит локальное переосмысление.

Таким образом, литературный анализ подтверждает, что лексико-семантическая адаптация — это динамичный и неоднородный процесс, определяемый взаимодействием внутреннего языкового устройства и внешнего коммуникативного давления.

В основе исследования лежит сопоставительный лингвистический анализ. Материал был собран из русскоязычного и узбекского национальных корпусов, текстов СМИ, социальных сетей и рекламного дискурса. Выбор источников обусловлен тем, что глобализмы прежде всего проявляются в живой коммуникации и медийном пространстве.

Для изучения семантического освоения проводилось:

- выявление контекстов употребления;
- анализ коннотаций и прагматической нагрузки;
- наблюдение за морфологической деривацией;
- определение моделей вторичного значеобразования.

Форма слов, их контекстные значения и способы словообразовательного включения сопоставлялись между двумя языками с целью выявления общих и уникальных механизмов.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Исследование показало, что русский язык в процессе освоения глобализмов поддерживает исходную семантическую основу слова, но часто расширяет значение. Например, слово “контент” в русском языке охватывает не только информацию, но и стратегию её подачи. Узбекский язык, напротив, стремится конкретизировать значение в соответствии с культурно-языковыми нормами: "kontent" чаще соотносится с визуальными материалами.

Словообразовательные модели также различны. Русский язык создаёт новые лексемы через суффиксацию: блогер — блогерство, лайк — лайкать. Узбекский язык предпочитает агглютинативные формы: blogger — bloggerlar — bloggerlik — bloggerchilik.

На базе глобализмов происходит активное образование новых лексических единиц: русская речь демонстрирует такие дериваты, как «лайкать», «гуглить»,

«трендовый», тогда как в узбекской появляются формы типа «layklash», «gugllash». Тем самым глобализмы не ограничиваются закреплением в языке, а становятся источником последующей деривационной активности.

В русском языке наблюдается активное развитие словообразовательных процессов (например: «тренд» → «трендовый»). В узбекском языке заимствованные единицы интегрируются преимущественно посредством аффиксации («blogger» → «bloggerlik», «onlayn» → «onlaynlik»). Это свидетельствует о включении глобализмов в национальные словообразовательные системы.

Семантические переносы также различаются: русский дискурс допускает метафоризацию, узбекский — функциональную конкретизацию.

Дополнительный анализ показал, что лексико-семантическая адаптация глобализмов зависит не только от структурных особенностей русского и узбекского языков, но и от социально-коммуникативного статуса самого слова в момент его заимствования. Так, глобализмы, связанные с цифровыми технологиями (например, *update*, *stream*, *platform*), демонстрируют высокую степень функциональной универсализации в обоих языках, поскольку они входят в профессионально-терминологические и массово-бытовые дискурсы одновременно. В таких случаях русскоязычное употребление ориентируется на смысловую гибкость, что позволяет использовать слово в нескольких контекстах («стрим» как «процесс трансляции» и как «само трансляционное событие»). В узбекском языке аналогичное слово чаще закрепляется за конкретным действием (*strim qilish* — «осуществлять прямую трансляцию»), что отражает тенденцию к предикативной конкретизации.

Другой выявленный аспект касается прагматической окраски. В русском дискурсе часть глобализмов приобретает символическое значение, связанное с культурными представлениями о модернизации, креативности или социальном статусе. Например, слова *тренд*, *кейс*, *комьюнити* часто функционируют как маркеры профессиональной компетенции. В узбекском языке аналогичные слова либо сохраняют нейтральный регистр, либо переосмысливаются через традиционные понятия коллективности (*jamiyat*, *hamjamiyat*) и практической пользы (*tajriba*, *amaliy misol*). То есть семантическое поле глобализмов в узбекской среде тяготеет к рационализации и конкретному содержательному наполнению.

Также было выявлено, что в русском языке глобализмы чаще вступают в активные словообразовательные процессы, формируя целые лексико-семантические гнезда (*лайк* — *лайкать* — *лайкнутый* — *лайкание*), тогда как в узбекском языке они, как правило, приобретают словообразовательные аффиксы лишь после устойчивого закрепления в языке (*trend* → *trendchi* → *trendchilar*). Это свидетельствует о более осторожной стратегии интеграции в узбекской языковой системе.

Таким образом, результаты исследования подчёркивают, что общая глобальная лексическая база реализуется в двух разных моделях: модель семантического расширения (русский язык) и модель семантической конкретизации (узбекский язык).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Лексико-семантическая адаптация глобализмов в русском и узбекском языках осуществляется по разным принципам: русский язык стремится к расширению значений, узбекский — к их культурной конкретизации. Оба языка сохраняют свою системную идентичность, даже активно участвуя в глобальном языковом обмене.

Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что лексико-семантическая адаптация глобализмов в русском и узбекском языковом пространстве является не механическим процессом, а глубоко системным и культурно обусловленным явлением. Несмотря на общность источника заимствования и единство глобального информационного поля, семантическое развитие глобализмов в двух языках происходит в соответствии с их внутренней языковой логикой и культурно-когнитивными моделями.

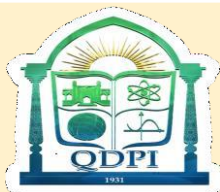
Русский язык, обладая развитой словообразовательной системой и высокой степенью семантической вариативности, стремится расширить функциональные возможности глобализмов, включив их в различные стилистические и профессиональные слои. Узбекский язык, напротив, демонстрирует направленность на прагматическую адаптацию и семантическую конкретность, что обеспечивает гармоничное совмещение новых концептов с национальной культурной картиной мира.

Следует подчеркнуть, что дальнейшая динамика интеграции глобализмов будет зависеть от образовательной политики, стандартизации языка СМИ и цифровой языковой практики. Перспективным направлением становится изучение многоуровневого влияния социальных сетей, где формирование значений происходит быстрее и менее формализованно, чем в традиционных языковых институтах.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Лексические новообразования современного русского языка. – М.: Наука, 2019. – 284 с.
2. Крысин Л. П. Иноязычные слова в русском языке. – М.: Языки славянской культуры, 2021. – 312 с.
3. Mahmudov N. O‘zbek tilining leksik tizimi. – Toshkent: Fan, 2020. – 256 b.
4. Sodiqov A. Globalizatsiya va til. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 198 b.
5. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: CUP, 2020. – 264 p.
6. Pennycook A. Global Englishes and Transcultural Flows. – London: Routledge, 2021. – 304 p.
7. Uzbek National Corpus (unc.uz). 2024.

8. Russian National Corpus (ruscorpora.ru). 2024.
9. Zenodo. Global repository for research outputs [Электронный ресурс]. – URL: <https://zenodo.org/records/17199820>, дата обращения: 29.11.2025.
10. Zenodo. Research data archive [Электронный ресурс]. – URL: <https://zenodo.org/records/17200154> (дата обращения: 29.11.2025).

**XX ASR AMERIKA ADABIYOTIDA ROMAN JANRI VA UNING
XUSUSIYATLARI, BOLALAR UCHUN YARATILGAN ROMANLAR**

Ramazonova Nafisa Ixtiyor qizi

*O‘qituvchi, O‘zbek tili va adabiyoti, rus va ingliz tili kafedrası,
Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti*

ramazonova.nafisa@bsmi.uz

99899-572-54-57

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr Amerika adabiyotida roman janrining rivojlanishi, uning shakl va mazmun jihatidan yangilanish jarayonlari, modernizm va postmodernizm ta’siri ostida shakllangan badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, asr davomida bolalar uchun yaratilgan Amerika romanlarining mavzusi, tarbiyaviy ahamiyati va badiiy xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada Ernest Hemingway, William Faulkner, John Steinbeck kabi klassik yozuvchilarning ijodidagi o‘ziga xosliklar bilan bir qatorda, bolalar adabiyotining yirik namunalari – “Charlotte’s Web”, “The Wonderful Wizard of Oz”, “To Kill a Mockingbird” kabi asarlar misolida janrning tarbiyaviy va estetik funksiyalari yoritilgan. Tadqiqot Amerika romanining XX asrdagi umumiy tendensiyalarini, inson ruhiyati, ijtimoiy muammolar va bolalar dunyoqarashi tasviridagi o‘zgarishlarni ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Amerika adabiyoti, XX asr, roman janri, modernizm, postmodernizm, psixologik tahlil, ijtimoiy roman, bolalar adabiyoti, sarguzasht romanlari, Ernest Hemingway, William Faulkner, John Steinbeck, bolalar uchun romanlar, tarbiyaviy ahamiyat.

Abstract. This article analyzes the development of the novel genre in 20th-century American literature, its processes of renewal in terms of form and content, its artistic features formed under the influence of modernism and postmodernism. The subject matter, educational significance, and artistic features of American novels made for children over the century are also examined. In addition to the idiosyncrasies in the work of classical writers such as Ernest Hemingway, William Faulkner, John Steinbeck, the article highlights the educational and aesthetic functions of the genre using the example of large examples of children's literature – “Charlotte's Web”, “The Wonderful Wizard of Oz”, “to Kill a Mockingbird”. The study reveals the general trends of the American novel in the 20th century, changes in the image of the human psyche, social problems and the worldview of children.

Keywords: American literature, 20th century, novel genre, modernism, postmodernism, psychological analysis, social novel, Children's literature, adventure novels, Ernest Hemingway, William Faulkner, John Steinbeck, novels for children, educational significance.

Аннотация. В данной статье анализируется развитие жанра романа в американской литературе XX века, процессы его обновления по форме и содержанию, художественные особенности, сформировавшиеся под влиянием модернизма и постмодернизма. В нем также рассматривается тема, образовательное значение и художественные особенности американских романов, созданных для детей на протяжении столетия. Наряду с оригинальностями в творчестве таких писателей – классиков, как Эрнест Хемингуэй, Уильям Фолкнер, Джон Стейнбек, в статье освещаются образовательные и эстетические функции жанра на примере таких крупных образцов детской литературы, как “Паутина Шарлотты”, “чудесный Волшебник страны Оз”, “Убить пересмешника”. Исследование раскрывает общие тенденции американского романа двадцатого века, изменения в изображении человеческой психики, социальных проблем и детского мировоззрения.

Ключевые слова: американская литература, XX век, жанр романа, модернизм, постмодернизм, психологический анализ, социальный роман, детская литература, приключенческие романы, Эрнест Хемингуэй, Уильям Фолкнер, Джон Стейнбек, романы для детей, воспитательное значение.

KIRISH. Amerika adabiyotidagi mustamlaka davri 1607-yildan 1765-yilgacha davom etdi, bu davrda deyarli biron bir diqqatga sazovor kitob nashr etilmadi. Mustamlaka davrida Frensis Xigginsonning „Yangi Angliya plantatsiyalari“ va Uilyam Xabbardning "Qo'rquvlar hikoyasi" kabi kashfiyot va sarguzashtlarga oid ko'plab adabiy asarlari yaratildi. Kotton kabi boshqa yozuvchilarning va Matharning "Magrelia Kristi" asarlari (1702) puritanizmning turli tomonlarini tavsiflaydi. Jonatan Edvardning "Shaxsiy hikoyalar", Benjamin Franklinning "Avtobiografiya" va Jon Uolmanning jurnallari 17- va 18-asrlarning diqqatga sazovor adabiy asarlaridir. 18-asrda Jonatan Svift va Daniel Defo singari ingliz yozuvchilarining asarlari Amerika yozuvchilariga ta'sir ko'rsatdi. Eddison insholari davriy insholarning paydo bo'lishiga ilhom berdi. Amerikaliklar orasida millatchilar Amerika adabiyotini o'ziga xos va har qanday taqliddan xoli bo'lishni xoxlashdi.

O'rta asrlarning oxirlarida romansga qarshi munosabat sifatida yangi adabiy shakl tug'ildi. Ritsar o'rniga asosiy belgi past tabaqada tug'ilgan qahramon edi. Ushbu antiromans shakli ispan yozuvchisi Migel de Servantesning Don Kixot bilan cho'qqisiga chiqdi. Don Kixot ko'pchilik tomonidan birinchi zamonaviy roman deb hisoblanadi.

“Amerikalik yozuvchilar va mutafakkirlar ushbu og'ir o'n yilliklarning o'zgaruvchan keskinliklari va murakkabliklarini, romantisizmdan real maqsadlar va adabiy o'sishga, inson va uning taqdirini instrumental yoki tabiiy talqin qilishga urinishgan.”⁴¹

19-asr va 20-asr Amerika adabiyoti o'rtasida jiddiy farq bor. Uitmenning optimistik ovozi bilan boshlangan zamonaviy Amerika adabiyoti XX asrning birinchi o'n yilligini ekspluatatsiya va tengsizlikka qarshi ijtimoiy-iqtisodiy jarayon bilan yakunladi. 1865-yildagi romantik idealizm V.D.Hovelning realizmiga, Genri Jeymsning psixologiyaga kirib borishiga, Kran, Norris va Drayzerlarning naturalizmga kirib borishiga yo'l ochdi. 20-asrning birinchi va ikkinchi o'n yilliklarida Amerika romani yangi hayotiy alomatlarini ko'rsatdi, ammo haqiqiy qayta tiklanish asrning ikkinchi o'n yilligida paydo bo'ldi.

Birinchi jahon urushidan keyin amerikalik yozuvchilar "Mag'lub avlod" (Lost generation) deb tasniflangan. Urushdan keyingi ushbu romanshunoslar Birinchi Jahon urushida shaxsan qatnashgan yoki yaqin kvartallarda urushning vayronagarchiliklari va qon to'kilishini ko'rgan va shu kabi hodisalarga guvoh bo'lgandilar. Shu sababli ular urushni qoralash va urushdan noroziliklarini o'zlarining xayoliy asarlarida ifoda etishni o'zlarining shiori qildilar. Ushbu yozuvchilar orasida Shervud Anderson ham bor edi. Sinkler Lyuis, E.E. Kammings, Ernest Xeminguey, F. Skot Fitsjerald, Jon Dos Passos, Uilyam Folkner, Gould Kozzensga birgalikda adabiy nom berildi va ularga Gertrude Shtayn tomonidan "Mag'lub avlod yozuvchilari" adabiy nomi berildi. Mag'lub avlod yozuvchilarining romanlarida shafqatsizlik, zo'ravonlik, o'lim, terror, g'ayriinsoniylik va urush bilan bog'liq dahshatli harakatlar tasvirlangan. Amerikalik yozuvchilar, avvalambor, shaxsning munosabati va e'tiqodlari haqida yozishgan, ammo keyinchalik urush ularning yo'nalishlarini butunlay o'zgartirdi.

19-asrning ta'siri va yangiliklari 20-asrda davom etdi, bolalar kitoblari adabiyotda aniq o'rin egalladi va bolalar adabiyotining son-sanoqsiz janrlarini yaratdi. Bolalar uchun yozilgan fantaziya asarlardan Frank Baumning "Ajoyib Oz sehergarlari" (1900), A. A. Milnening "Vinni Puh" (1927), P. L. Traversning "Meri Poppins" (1934), J.R.R. Tolkinning "Hobbit" (1937), S. Lyuisning "Narniya", E. B. Uaytning "Sharlottaning to'ri" (1952), Madlen L'Engles ilmiy-fantastik asarlari, Lloyd Aleksandrning "Uch kitob" (1964), Brayan Jekning "Redvall" to'plami, (1987) va J. K. Rovlingning "Garri Potter" kitoblari (7 jild, 1997 — 2007). shular jumlasidandir. 20-asrning so'nggi yarmidagi kitoblar orasida Beverli Klyarining oddiy bolalar hayotini aks ettiruvchi ko'plab romanlari, shuningdek, Laura Richardsning "Tirra Lirra" (1932), Hilaire Bellokning "Ogohlantirish" (1941) Jon Tsardining "Pelikan uchun sabab" (1959) asarlari o'z davrining eng mashhur va ta'sirlilari edi. Sarguzasht va sir mavzulari Armstrong Sperrining "Jasorat chorlovi" (1941) va L. Konigsburgning "Frankveyiler Basil xonimning aralash fayllaridan" (1968) asarlarining ham o'rni beqiyos.

⁴¹ Sculley Bradley, "The American Tradition in Literature". WW Norton 3-Edition, - NY, 1956, - P.4

Amerikada har yili o‘tkaziladigan “Bolalar kitoblari kuni” munosabati bilan “AmeriCorps Site” koordinatori Miss Hanna Klivlendning fikri Shunday bo‘ldiki, quyidagi 10 kitob vaqt sinovidan otdi va katta tarixiga qaramay kopchilik bolalar orasida hali ham qiziqish bilan oqib kelinmoqda.⁴²

Margret Villiamning “The Velveteen Rabbit” (Baxmal quyoncha) asari (1922). Asar bolakay va quyoncha haqida bolib, bolakayning hayvonlarga mehri va gamxorligi sababli baxmal quyoncha hayotga qaytadi.

A. A. Milning “Winnie the Pooh” (Vinni Puh) asari (1926). Vinni Puh va uning Katta ormondagi dostlari dunyo bolalar adabiyotining ikonalarini bolib qoldi.

H. A. Rey va Margaret Reyning “Curious George” (Qiziquvchan Jorj) asari (1941). Qiziquvchan mitti maymuncha Jorj va sariq shlyapa kiygan yigitning sarguzashtlari hali hamon barcha yoshdagi dunyo bolalarini qiziqitirib kelmoqda.

Margaret Vays Braunning “Goodnight Moon” (Xayrli tun Oymomo) asari. (1947). Bazilar bu asarni oson ritmi bilan oquvchining uyqusi kelishiga sabab bolganligi hamda asarda bolalar xonasidagi barha buyumlarga xayrli tun tilaganligi sababli bolalarning uxlashi oldidan oqib berish uchun eng yaxshi kitoblardan biri deb hisoblashadi.

Doktor Seuss Gezelning “The cat in the hat” (Shlyapa kiygan mushuk) asari (1957). Doktor Seussning ikonasiga aylangan ushbu yol- yol qizil shlyapa kiygan mushuk haqidagi hikoya ham bolalarni befarq qoldirmadi. Asardagi mushukning ajoyib yigishtirish mashinasi, Sirli quti-yu, Narsa Bir va Narsa Ikki deb nomlangan yordamchilari ham aynan ushbu asardan orin olgan.

Roald Dalning “James and the Giant peach” (Jeyms va ulkan orik) asari (1961). Asar Jeymsning ulkan shaftolilarni Nyu-yorkkaolib kelish va barchaga ulashishni niyat qilgan bolakay haqida soz boradi.

Ezra Jak Kitsning “a Snowy day” (Qor yoqqan kun) asari(1962). Asar birinchi marta Afro-Amerikalik ijobiy qahramon tasvirlangan asardir.

Shel Silvershteynning “The giving tree” (Saxiy daraxt) asari (1964). Asar inson va tabiat munosabatlarini tasvirlovchi asarlardan biridir.

Markus Fisterning “The Rainbow Fish” (Kamalak baliq) asari (1992) ham oz davrining ilgorlaridan biri bolgan.

Jenel Kinnonning “Stellaluna”asari (1993) oila, ona-qiz va boshqa oilaviy munosabatlar aks etgan.

Bolalar uchun roman hozirda katta yoshdagi o‘quvchilarda bo‘lgani kabi ko‘plab adabiy, psixologik va ijtimoiy elementlarni o‘z ichiga oladi. Spektakl, kayfiyat, xarakter kabilar quyidagi kitoblar: Kennet Grahamning "Teraklar shamoli" (1908), Ester Forbesning "Jonni Tremain" (1944), Jozef Krumgold "Migel" (1953), va Skott O'Dellning "Moviy delfinlar oroli" (1961)da o'z aksini topgan. O'sib ulg'ayganlik tuyg'ulariga yetuklik bilan

⁴² <https://readingpartners.org/blog/20th-century-childrens-books-that-are-still-loved-today/>

munosabatda bo'lish Irene Huntning "Katta yo'l bo'ylab ohista" (1966), Uilyam Armstrongning "Asoschi" asari esa (1970) qora tanli miskinlar hayot tajribalarini aniq tasvirlaydi.

1960-yillardan 90-yillargacha ijtimoiy ahamiyatga ega bolalar kitoblari paydo bo'ldi, ularda o'lim, giyohvandlik, shahar inqirozi, kamsitish, atrof-muhit va ayollar ozodligi kabi mavzular muhokama qilindi. S. E. Xintonning "Autsayderlar" (1980) va Robert Kormierning "Men pishloqman" (1977) romanlari kamolotning ba'zi yoqimsiz tomonlarini yorqin tasvirlaydigan ikkita romandir. Ushbu kitoblar, shuningdek, o'smirlar uchun o'sib borayotgan adabiyot tendensiyasini ochib beradi.

Zamonaviy jamiyatda o'sib-ulg'ayganini ishonarli yozadigan boshqa romanchilar orasida Ellen Raskin, Judi Blume va Sintia Voigt bor. Ba'zi tanqidchilar bu kitoblarni 17-asr va 19-asr boshlaridagi bolalar kitoblari kabi didaktik deb hisoblashadi.

20-asrda, xususan, og'zaki adabiyotning ildizlariga mos keladigan yangi ertak to'plamlari Yevropa, Osiyo, Afrika va Karib dengizidan kelgan. Xalqaro folklorga ham tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Ushbu mavzularni izlagan ko'plab mualliflar orasida Verna Aardema Afrika folklorlarini va Yoko Kavashima Uotkins Osiyo xalqlari og'zaki ijodlarini o'rganadi.

"Newbery" medali, bolalar uchun eng taniqli adabiyot asari uchun mukofot 1922- yilda Frederik Melcher tomonidan ta'sis etilgan. 1938-yilda u ikkinchi mukofotni - Caldecott Medalini, (yilning eng yaxshi rasm kitobi uchun) ta'sis etdi. Xalqaro bolalar kitobi mukofoti bo'lmish Hans Kristian Andersen mukofoti 1970-yilda birinchi marta amerikalik Mauris Sendakga bolalar adabiyotiga qo'shgan hissasi uchun berilgan. Uning "Yovvoyi narsalar qayerda?" (1963) asari xalqaro miqyosda tan olindi va undan keyin navbatdagi asarlar paydo bo'ldi: "Oshxonadagi sayohat", (1970) va "U yerdan tashqarida" (1981).

Bolalar adabiyotini ko'rib chiqadigan va muhokama qiladigan jurnallarga "The Horn Book", "The Bulletin of the Center for Children's Books va AQShdagi "School Library Journal" va Buyuk Britaniyadagi "Junior Bookshelf"lar kiritilgan.

XULOSA

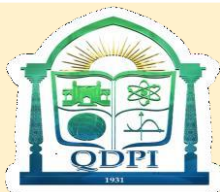
Xulosa qilib aytganda, bolalar adabiyoti-bu bolalik tajribalari va sohalarini to'g'ri aks ettiruvchi bolalar uchun dolzarb va qiziq mavzularni qamrab olgan, asosan yosh bolalardan to o'spirinlikgacha bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan adabiyotning she'riy, nasriy, fantastik va boshqa uslublarda yozilgan ko'rinishidir.

Bolalar adabiyotining "Oltin davri" (1865-1926) Amerika va Britaniyada bolalar adabiyoti uchun shakllanish davri edi. Piter Pen, Elis, Doroti va Tom Soyerlarning barchasi "Oltin asr"dan buyon mavjud va ularning sarguzashtlari bizning madaniy tasavvurimizga singib ketdi. Bolalar adabiyoti "Oltin asr"ning mashhur matnlarida bola va bolalikning xarakter jihatdan namoyon bo'lishlari, shuningdek hozirda bolalik bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar, masalan, tasavvur, o'yinqaroqlik va hissiy bo'yoqlarni namoyon etadi.

XX asr Amerika romanchiligi tezkor taraqqiyot yolidan bordi hamda turfa romanlar dunyo yuzini kordi, ular millat romanchiligi taraqqiyotiga olib keldi. Mazkur davr romanlari o‘zining tematik jihatdan turli xil yondashuvga asoslangani bilan keng kitobxonlar orasida ommalashdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Белинский В.Г., Мысли и заметки о русской литературе. Том-2, ОГИЗ.ГИХЛ.- М., 2017.
2. Балдицын П.В. Система жанров в творчестве Марка Твена и американская литературная традиция. — РФ, 2004. — 292 с.
3. Древнеримские мыслители. Свидетельства. Тексты. Фрагменты. — Киев, 1958.
4. Dr. Preeti Oza, “Rise and Growth of Novel in American Literature till 20th Century”, St. Andrews College, University of Mumbai, 2020
5. European Journal of English Language and Literature Studies. Vol.7, No.4, pp.33-47, July 2019. Published by European Centre for Research Training and Development UK (www.eajournals.org)
6. Eastman, M. The Sense of Humor. — New York, 1922
7. Гридина, Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество. — Екатеринбург, 1998.
8. Ulug'ov A., Adabiyotshunoslikka kirish. UzMU, - Toshkent, 2005.
9. Yates, P. Silly Jokes and Giggles. — New York, 2005
10. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/y/yumor/>
11. www.infoplease.com
12. <https://www.slaphappylarry.com/the-difference-between-the-first-and-second-golden-ages-of-childrens-literature/>
13. <https://img.ucweb.com/s/uae/g/6l/sharebacklink/d567cc07326fafb1d23cd21c54193678.html>

**THE LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF MEDICAL
NEOLOGISMS IN MODERN ENGLISH**

Zaripova Aziza Ravshanovna

*Teacher, Department of Uzbek Language and Literature,
Russian and English Languages,*

Abu Ali Ibn Sino Bukhara State Medical Institute

zaripova.aziza@bsmi.uz

99893-084-74-85

Abstract. In today's world of scientific progress and fast-paced technological growth, the English medical vocabulary is constantly evolving. The rise of new medical terms serves as a linguistic mirror to innovation, societal changes, and globalization. This article examines the lexical and semantic features of contemporary medical neologisms in English, scrutinizing their structural forms, origins, and shifts in meaning. The study investigates productive methods of word formation such as affixation, compounding, blending, borrowing, and abbreviation, all of which enhance the medical lexicon. Special focus is given to changes in meaning, metaphorical applications, and the reinterpretation of new medical terminology in context. Furthermore, the article explores how digital communication and mass media influence the spread of medical neologisms. The research outcomes reveal that contemporary medical neologisms not only augment the English lexicon but also reflect wider cultural and technological trends within the global healthcare sector.

Keywords: medical neologisms, lexical innovation, semantic shift, terminology, English lexicon, word formation, medical discourse.

Аннотация. В современном мире научного прогресса и стремительного развития технологий медицинский словарь английского языка постоянно развивается. Появление новых медицинских терминов служит лингвистическим отражением инноваций, социальных изменений и глобализации. В данной статье рассматриваются лексические и семантические особенности современных медицинских неологизмов в английском языке, рассматриваются их структурные формы, происхождение и изменения в значении. В исследовании рассматриваются продуктивные методы словообразования, такие как аффиксация, компаундирование, смешение, заимствование и аббревиатура, которые расширяют медицинский лексикон. Особое внимание уделяется изменениям в значении, метафорическому применению и переосмыслению новой медицинской терминологии в контексте. Кроме того, в статье

исследуется, как цифровые коммуникации и средства массовой информации влияют на распространение медицинских неологизмов. Результаты исследования показывают, что современные медицинские неологизмы не только пополняют словарный запас английского языка, но и отражают более широкие культурные и технологические тенденции в мировом секторе здравоохранения.

Ключевые слова: медицинские неологизмы, лексические инновации, семантический сдвиг, терминология, английская лексика, словообразование, медицинский дискурс.

Annotatsiya. Bugungi ilmiy taraqqiyot va tezkor texnologik o'sish dunyosida ingliz tibbiy lug'ati doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Yangi tibbiy atamalarning paydo bo'lishi innovatsiyalar, ijtimoiy o'zgarishlar va globallashtirish uchun lingvistik oyna bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola ingliz tilidagi zamonaviy tibbiy neologizmlarning leksik va semantik xususiyatlarini o'rganib chiqadi, ularning tarkibiy shakllari, kelib chiqishi va ma'no siljishlarini sinchkovlik bilan o'rganadi. Tadqiqot affiksatsiya, birikma, aralashtirish, qarz olish va qisqartirish kabi so'zlarni shakllantirishning samarali usullarini o'rganadi, bularning barchasi tibbiy leksikani yaxshilaydi. Ma'nodagi o'zgarishlarga, metaforik qo'llanmalarga va yangi tibbiy terminologiyani kontekstda qayta talqin qilishga alohida e'tibor beriladi. Bundan tashqari, maqolada raqamli aloqa va ommaviy axborot vositalari tibbiy neologizmlarning tarqalishiga qanday ta'sir qilishi o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy tibbiy neologizmlar nafaqat ingliz leksikasini ko'paytiradi, balki global sog'liqni saqlash sohasidagi keng madaniy va texnologik tendentsiyalarni aks ettiradi.

Kalit so'zlar: tibbiy neologizmlar, leksik innovatsiyalar, semantik ko'chish, terminologiya, inglizcha leksika, so'z yasash, tibbiy nutq.

INTRODUCTION

Language constantly evolves alongside societal, technological, and scientific changes, particularly in the context of the twenty-first century. Among all fields, medicine has been one of the most active sources of lexical innovation, especially in the 21st century. The rapid development of medical technologies, global pandemics, and biotechnological research have introduced numerous new terms into the English language. The English language, as the lingua franca of international communication, serves as the principal medium for scientific exchange and medical documentation. As a result, English medical vocabulary is constantly expanding with new terms that describe recent discoveries, technologies, diseases, and treatment methods.

Medical neologisms not only reflect scientific progress but also show how ordinary speakers adapt professional vocabulary for everyday communication. Words like COVID-19, telemedicine, lockdown, long-COVID, biohacking, and vaccine hesitancy have transcended their professional domains to become part of global discourse. Medical neologisms — newly coined words, phrases, or expressions within the medical domain — constitute a significant

part of this lexical innovation. They arise in response to new realities and are often borrowed by other languages, contributing to the globalization of medical discourse. Studying the lexical and semantic characteristics of these neologisms is essential for understanding linguistic creativity, professional communication, and the evolution of terminology in English.

The purpose of this article is to analyze the lexical and semantic characteristics of medical neologisms in modern English, identifying the main formation mechanisms and their semantic peculiarities.

The aim of this article is to analyze the major lexical and semantic features of medical neologisms in modern English. The research tasks include identifying the dominant word-formation models, exploring semantic mechanisms of meaning change, and examining the role of socio-technological factors in the creation and diffusion of medical neologisms.

LITERATURE REVIEW

The study of neologisms has been approached by numerous linguists, including Bauer (2019)⁴³, López Rúa (2021)⁴⁴, and Lieber & Štekauer (2023)⁴⁵, who emphasize their connection to cultural and technological development. Within medical terminology, researchers such as Cabré (2020)⁴⁶ and Schmid (2022)⁴⁷ highlight the interaction between professional communication and lexical innovation.

Neologisms in the medical sphere frequently appear in response to global health events, as evidenced during the COVID-19 pandemic, when terms such as *social distancing*, *flatten the curve*, and *post-COVID syndrome* entered common usage (Harper, 2021). The rapid dissemination of these terms through mass media illustrates the interplay between linguistics, medicine, and social awareness.

From a semantic perspective, recent works (e.g., Allan, 2020; Zhang & Li, 2022) underline that meaning extension, metaphorization, and specialization are among the most typical semantic phenomena in medical neologisms. Despite significant scholarly attention, there remains a need for a more integrated analysis combining both lexical and semantic aspects within contemporary medical English.

Lexical Characteristics of Medical Neologisms

Lexical innovation in the medical sphere is predominantly realized through several productive word-formation processes:⁴⁸

⁴³ Bauer, L. (2019). *Compounds and Neologisms in English Lexicology*. Oxford University Press.

⁴⁴ López Rúa, P. (2021). *New Words and Medical English: Morphological and Semantic Trends*. *Lexis Journal in English Lexicology*, 19, 55-73.

⁴⁵ Lieber, R., & Štekauer, P. (2023). *The Oxford Handbook of Word-Formation*. Oxford University Press.

⁴⁶ Cabré, M. T. (2020). *Terminology and Language Planning in Medical Sciences*. John Benjamins.

⁴⁷ Schmid, H. J. (2022). *The Dynamics of the English Lexicon: Innovation and Change*. Cambridge University Press.

⁴⁸ Algeo, J. (1991). *Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of Neologisms*. Cambridge University Press.

1. **Affixation** – the addition of prefixes and suffixes is one of the most frequent strategies. For instance, *antiviral*, *multimorbidity*, and *postviral* emerged to describe specific aspects of diseases and treatment contexts. The prefix *post-* has become particularly active since the pandemic (e.g., *post-COVID fatigue*, *post-viral syndrome*).

2. **Compounding** – combining existing words to create new expressions is widespread in medical English. Examples include *contact tracing*, *gene therapy*, *health app*, and *vaccine passport*. These compounds tend to be semantically transparent yet context-dependent.

3. **Blending** – modern English increasingly utilizes blends such as *infodemic* (information + epidemic) or *medtech* (medical + technology), which combine conciseness with expressive novelty.

4. **Borrowing and internationalisms** – numerous medical neologisms originate from Greek or Latin roots (*genomics*, *telemedicine*), while others are loan translations from other languages (*e-health*, *biohacking*).

5. **Abbreviations and acronyms** – with the growth of digital communication, abbreviations such as *ICU*, *AI diagnostics*, and *PCR test* have become not only professional but also common lexical items.

These processes demonstrate that medical English remains one of the most dynamically evolving sublanguages, where new lexical units are systematically integrated into both professional and public discourse.

Semantic Characteristics of Medical Neologisms

Semantically, medical neologisms often exhibit shifts in meaning due to metaphorical extension, specialization, and semantic narrowing. For example, the term *virus* has extended beyond its biological sense to denote computer malware. Similarly, *immunity* and *infection* are used metaphorically in social and digital contexts.

Another characteristic trend is **semantic narrowing**, where a general term becomes specific within the medical domain. For instance, *syndrome* or *condition* are increasingly associated with particular medical contexts. Conversely, **broadening** occurs when specialized terms enter general usage, as with *pandemic* or *quarantine*.

Metaphorization plays a significant role in conceptualizing new medical realities. Expressions such as *silent killer* (for hypertension) or *frontline heroes* (for healthcare workers) reflect semantic creativity rooted in cognitive linguistics.

Furthermore, semantic shifts often occur when a medical term gains new figurative connotations. For example, *immunity* now appears in social and political contexts, referring to protection not only from disease but also from responsibility or criticism. Such examples show that medical terminology actively participates in the wider process of linguistic metaphorization, where medical vocabulary becomes part of social dialogue.

Sources of Medical Neologisms

Medical neologisms typically emerge through three main channels:

Scientific research — introduction of terms through journals and conferences (mRNA vaccine, genome editing, CRISPR).

Mass media — dissemination of terms to the public (social distancing, herd immunity).

Social networks — informal spread and modification of professional words (anti-vaxxer, long-hauler).

These sources accelerate the integration of medical terminology into general English, blurring the boundaries between professional jargon and everyday language.

CONCLUSION

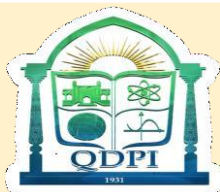
The examination of contemporary medical neologisms in English highlights their twofold character: they serve as both linguistic advancements and symbols of scientific development. The methods of word formation — including affixation, compounding, blending, borrowing, and abbreviation — play a crucial role in the ongoing growth of medical terminology. Concurrently, semantic processes such as metaphorization, specialization, and broadening enhance the conceptual depth of medical language.

Medical neologisms reflect the evolving interaction between language, technology, and society. Investigating these terms not only enriches linguistic comprehension but also aids in effective communication within medical education, translation, and cross-cultural interaction. Future studies could concentrate on corpus-based research and comparative analyses between languages to observe the evolution and global integration of medical neologisms.

REFERENCES

1. Allan, K. (2020). *The Routledge Handbook of Semantics*. Routledge.
2. Bauer, L. (2019). *Compounds and Neologisms in English Lexicology*. Oxford University Press.
3. A.R. Zaripova, Special Issue, 01/01/2023. <https://kelajakbunyodkori.uz/> Lexico-syntactic way of forming neologisms.
4. Cabré, M. T. (2020). *Terminology and Language Planning in Medical Sciences*. John Benjamins.
5. A.R. Zaripova, Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences www.geniusjournals.org, Neologisms In Modern Linguistics
6. Harper, D. (2021). *Linguistic Impact of the COVID-19 Pandemic on English Lexicon*. *Journal of English for Medical Purposes*, 45(2), 112–129.
7. F.M.MAMATOVA , A. R. ZARIPOVA, SEMANTIC CLASSIFICATION OF ENGLISH NEOLOGISMS
8. Lieber, R., & Štekauer, P. (2023). *The Oxford Handbook of Word-Formation*. Oxford University Press.
9. López Rúa, P. (2021). *New Words and Medical English: Morphological and Semantic Trends*. *Lexis Journal in English Lexicology*, 19, 55–73.

10. Schmid, H. J. (2022). *The Dynamics of the English Lexicon: Innovation and Change*. Cambridge University Press.
11. Zhang, L., & Li, Y. (2022). *Semantic Change in English Medical Neologisms: A Cognitive Approach*. *Language and Health Journal*, 7(3), 88–102.
12. World Health Organization (2023). *Terminology Evolution in Global Health Communication*. WHO Publications.
13. Oxford English Dictionary (2024). *New Medical Entries and Lexical Trends*. OED Online.
14. Algeo, J. (1991). *Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of Neologisms*. Cambridge University Press.
15. Lehrer, A. (2003). *Neologisms: Innovation and Productivity in English*. Oxford University Press.
16. Crystal, D. (2019). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
17. McMahon, A. (2021). *Language Change and Linguistic Innovation*. Routledge.
18. Oxford Languages Report. (2021). *Words of an Unprecedented Year*. Oxford University Press.
19. Yule, G. (2020). *The Study of Language*. Cambridge University Press.
20. WHO Terminology Database. (2022). *Medical Terms Related to COVID-19*.
21. Merriam-Webster Dictionary. (2023). *New Words in Medicine and Health*.

**PROBLEMS OF TRANSLATING ENGLISH MEDICAL NEOLOGISMS INTO
UZBEK: A COMPARATIVE AND SEMANTIC APPROACH**

Zaripova Aziza Ravshanovna

*Lecturer, Department of Uzbek Language and Literature,
Russian and English Languages*

Abu Ali Ibn Sino Bukhara State Medical Institute

[*zaripova.aziza@bsmi.uz*](mailto:zaripova.aziza@bsmi.uz)

99893-084-74-85

Abstract. The fast growth of medical science and modern technology has resulted in an enormous increase in English medical neologisms. These newly formed lexical items, coined to name emerging diseases, procedures, or technologies, often create serious challenges for translators working into Uzbek. This article explores the comparative and semantic dimensions of rendering English medical neologisms into Uzbek, paying special attention to structural, lexical, and cultural correspondences. The analysis identifies key translation issues that arise from differences between the two linguistic systems and their conceptual frameworks. It also reviews translation strategies such as borrowing, calque, descriptive translation, and contextual adaptation. The results indicate that accurate translation of medical neologisms demands not only linguistic competence but also awareness of medical discourse and conceptual accuracy. This research contributes to better understanding the process of transferring lexical innovations from English into Uzbek and improving translation quality in specialized contexts.

Keywords: medical neologisms, translation, lexical equivalence, semantic shift, borrowing, calque, Uzbek

Аннотация. Быстрое развитие медицинской науки и современных технологий привело к значительному росту количества медицинских неологизмов в английском языке. Новые лексические единицы, создаваемые для обозначения появляющихся заболеваний, процедур или технологий, нередко вызывают существенные трудности при их переводе на узбекский язык. В данной статье рассматриваются сопоставительные и семантические аспекты передачи английских медицинских неологизмов на узбекский язык с особым вниманием к структурным, лексическим и культурным соответствиям. Анализ выявляет основные проблемы перевода, возникающие вследствие различий между двумя языковыми системами и их концептуальными структурами. Также рассматриваются стратегии перевода, такие как

займствование, калькирование, описательный перевод и контекстуальная адаптация. Полученные результаты показывают, что точный перевод медицинских неологизмов требует не только лингвистической компетенции, но и глубокого понимания медицинского дискурса и концептуальной точности. Исследование способствует более глубокому осмыслению процесса передачи лексических инноваций с английского языка на узбекский и повышению качества перевода в специализированных сферах.

Ключевые слова: медицинские неологизмы, перевод, лексическая эквивалентность, семантический сдвиг, займствование, калька, узбекский язык

Annotatsiya. Tibbiyot fanining tez sur‘atlarda rivojlanishi va zamonaviy texnologiyalarning keng qo‘llanilishi ingliz tilidagi tibbiy neologizmlar sonining keskin oshishiga olib keldi. Yangi kasalliklar, protseduralar yoki texnologiyalarni nomlash uchun yaratilgan bunday leksik birliklarni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida ko‘plab muammolar yuzaga keladi. Ushbu maqolada ingliz tilidagi tibbiy neologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishning qiyosiy va semantik jihatlari tahlil qilinadi hamda struktur, leksik va madaniy moslik masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Tadqiqot jarayonida ikki tilning lingvistik tizimlari va konseptual asoslari o‘rtasidagi tafovutlardan kelib chiqadigan asosiy tarjima muammolari yoritiladi. Shuningdek, ko‘chirma, kalkalash, tavsifiy tarjima va kontekstual moslashtirish kabi tarjima strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tibbiy neologizmlarni aniq tarjima qilish nafaqat lingvistik kompetensiyani, balki tibbiy diskurs va konseptual aniqlikni chuqur bilishni ham talab etadi. Tadqiqot ingliz tilidan o‘zbek tiliga leksik innovatsiyalarni o‘tkazish jarayonini yaxshiroq anglashga va ixtisoslashgan sohalarida tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tibbiy neologizmlar, tarjima, leksik ekvivalentlik, semantik siljish, ko‘chirma, kalka, o‘zbek tili

INTRODUCTION

Over the last few decades, English has established itself as the main language of medicine, scientific communication, and public health worldwide. Continuous developments in medical science have generated a wide range of neologisms—new words and expressions that describe fresh concepts, technologies, and phenomena. Translating such terms into Uzbek presents numerous lexical and semantic challenges.

Terms like *long COVID*, *infodemic*, *telemedicine*, *biohacking*, and *nanovaccine* clearly demonstrate how language evolves alongside scientific progress. However, conveying their meaning accurately in Uzbek involves not only linguistic adaptation but also conceptual precision. The lack of established equivalents in Uzbek often leads translators to rely on descriptive or hybrid translations, which may slightly distort the original meaning.

The purpose of this study is to outline the main difficulties of translating English medical neologisms into Uzbek and to analyze their semantic and comparative features. The

research also suggests several translation strategies that can help achieve both terminological accuracy and conceptual clarity.

LITERATURE REVIEW. Modern linguistics has paid much attention to neologisms and terminology translation (Bauer, 2019; Cabré, 2020; Schmid, 2022). Foundational works by Newmark (1988) and Vinay & Darbelnet (1995) describe key translation procedures, while later studies (Koller, 2021; López Rúa, 2022) focus on the semantic complexity of rendering new scientific and medical terms.

Medical English, according to Allan (2020) and Harper (2021), is a constantly evolving subsystem characterized by ongoing lexical renewal. Uzbek researchers such as Karimova (2021) and Bozorova (2023)⁴⁹ emphasize the urgent need for systematic approaches to translating specialized English medical terminology. Despite this, the translation of recent medical neologisms—especially those appearing during and after the COVID-19 pandemic—remains underexplored in Uzbek linguistics. Both semantic equivalence and cultural adaptation require more detailed study.

METHODOLOGY. The research applies comparative, semantic, and descriptive methods of linguistic analysis. A corpus of 50 English medical neologisms (2019–2024) was compiled from reliable sources such as *The Lancet*, *The British Medical Journal*, and *World Health Organization* databases. Uzbek equivalents were gathered from academic articles, online glossaries, and media texts.

Each neologism was analyzed with respect to:

- Its word-formation type (affixation, compounding, blending);
- Semantic features (literal and extended meanings);
- Translation strategies applied (borrowing, calque, descriptive, or adaptive).

This procedure made it possible to identify regularities and challenges specific to English–Uzbek medical neologism translation.

Comparative and Semantic Analysis

English and Uzbek differ greatly in morphological productivity. English forms medical neologisms through **affixation** (*microbiome*), **compounding** (*gene therapy*), and **blending** (*infodemic*, *bioprinting*). Uzbek, by contrast, typically employs analytical constructions or adopts borrowings.

Below is a sample of neologisms and their Uzbek renderings:

English neologisms	Uzbek Equivalent	Strategy	Comment
long COVID	uzoq davom etuvchi COVID kasalligi	descriptive	no single lexical equivalent
infodemic	axborot epidemiyasi	calque	semantically transparent
telemedicine	teleméditsina	borrowing	widely used

⁴⁹ Bozorova, D. (2023). *Issues of Translating Medical Terminology from English into Uzbek. Philological Studies Journal*, 12(1), 45–53.

			internationall
biohacking	biokiritish / bioeksperiment	contextual adaptation	semantic shift likely
nanovaccine	nanovaksina	borrowing	retains scientific precision
antivaxxer	vaksina qarshilar	descriptive	socio-cultural neologism
post-COVID fatigu	COVIDdan keyingi holsizlik	descriptive	communicative equivalence
metaverse therapy	metavers-terapiya	hybrid	emerging usage
doomscrolling	salbiy yangiliklarni uzluksiz o‘qish	descriptiv	metaphorical complexity
boost shot	kuchaytiruvchi doza	calque	widely accepted

From this comparison, several tendencies emerge. Borrowing ensures **scientific precision**, while calques and descriptive translations provide **semantic clarity** for general audiences. However, descriptive translations can dilute terminological accuracy if not standardized.

Semantically, neologisms often display **metaphorical extensions** (*infodemic*), **polysemy** (*viral*), and **semantic narrowing** (*booster* → *vaccine dose*). Such shifts require translators to consider both denotative meaning and pragmatic context.

Translation Problems and Strategies

The translation of English medical neologisms into Uzbek faces several systematic challenges.⁵⁰

Lexical gaps: Many English neologisms lack existing Uzbek equivalents (*immunoediting*, *biorisk*, *neuroprosthetics*). Translators must create temporary descriptive expressions.

Semantic shifts: Neologisms often carry new figurative or connotative meanings (*viral*, *herd immunity*). Direct translations can be misleading.

Cultural and conceptual gaps: Terms like *anti-masker* or *vaccine passport* emerge from specific sociopolitical realities unfamiliar in Uzbek contexts.

Structural differences: Uzbek tends to use multiword expressions rather than compact compounds, leading to loss of brevity.

Effective strategies to address these challenges include:

Borrowing and transliteration: preferred for scientific precision (*nanovaksina*, *telemeditsina*).

Calque (literal translation): for transparent compounds (*axborot epidemiyasi*, *kuchaytiruvchi doza*).

⁵⁰ López Rúa, P. (2022). *Semantic Shifts in Medical Neologisms: Translation Implications*. *Lexis Journal in English Lexicology*, 20, 33–52.

Descriptive translation: when conceptually new or metaphorical (*uzoq davom etuvchi COVID alomatlar*).

Contextual adaptation: adapting to cultural norms while preserving meaning (*vaksina qarshilari* for *antivaxxers*).

Translators should select strategies based on the **function** of the text: scientific publications require terminological consistency, whereas media texts prioritize comprehension.

Discussion. The analysis demonstrates⁵¹ that the Uzbek language is currently in a phase of **terminological borrowing** from English. This process reflects both the dominance of English in medical research and the linguistic openness of Uzbek. However, uncontrolled borrowing may lead to hybridization and inconsistency (*bioterapiya* vs. *bio-terapiya*).

To prevent confusion, systematic terminological standardization is needed. Institutions like the *Uzbek Language Development Agency* and *Bukhara State Medical Institute* could play key roles in establishing consistent Uzbek equivalents.

Moreover, translation training programs for medical translators should include specialized modules on neologism formation and cross-cultural semantics. This would ensure translators understand not only the linguistic form but also the **conceptual depth** of medical neologisms.

CONCLUSION

English medical neologisms embody linguistic creativity and the adaptability of language to scientific change. Their translation into Uzbek remains a complex linguistic task that involves differences in structure, semantics, and culture.

The comparative analysis confirms that borrowing and calque are the most efficient strategies, though descriptive and adaptive methods also contribute to better comprehension.

Developing a bilingual terminological corpus and standard Uzbek equivalents will significantly enhance translation quality and ensure clarity in medical communication. The findings of this study can serve as a foundation for further linguistic, pedagogical, and lexicographic research.

Future studies might focus on corpus-based analyses of medical neologisms in various genres and on sociolinguistic factors influencing term adoption in Uzbek discourse.

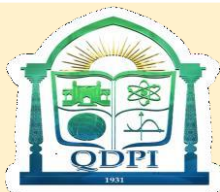
REFERENCES

1. Allan, K. (2020). *The Routledge Handbook of Semantics*. Routledge.
2. Bauer, L. (2019). *Compounds and Neologisms in English Lexicology*. Oxford University Press.

⁵¹ Harper, D. (2021). *COVID-19 and Lexical Innovation in English Medical Discourse*. *Journal of Applied Linguistics*, 18(3), 77–90.

3. Bozorova, D. (2023). *Issues of Translating Medical Terminology from English into Uzbek. Philological Studies Journal*, 12(1), 45–53.
4. Cabré, M. T. (2020). *Terminology and Language Planning in Medical Sciences*. John Benjamins.
5. Harper, D. (2021). *COVID-19 and Lexical Innovation in English Medical Discourse. Journal of Applied Linguistics*, 18(3), 77–90.
6. Karimova, S. (2021). *Comparative Aspects of English and Uzbek Medical Terms. Language and Translation Studies*, 9(2), 25–34.
7. Koller, W. (2021). *The Concept of Equivalence in Translation Theory Revisited. Meta Journal*, 66(1), 10–29.
8. López Rúa, P. (2022). *Semantic Shifts in Medical Neologisms: Translation Implications. Lexis Journal in English Lexicology*, 20, 33–52.
9. Schmid, H. J. (2022). *The Dynamics of the English Lexicon: Innovation and Change*. Cambridge University Press.
10. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. John Benjamins.
11. A.R. Zaripova, Special Issue, 01/01/2023. <https://kelajakbunyodkori.uz/> Lexico-syntactic way of forming neologisms
12. A.R. Zaripova, Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences www.geniusjournals.org, Neologisms In Modern Linguistics
13. F.M.MAMATOVA , A.R.ZARIPOVA, SEMANTIC CLASSIFICATION OF ENGLISH NEOLOGISMS
14. Lieber, R., & Štekauer, P. (2023). *The Oxford Handbook of Word-Formation*. Oxford University Press.
15. López Rúa, P. (2021). *New Words and Medical English: Morphological and Semantic Trends. Lexis Journal in English Lexicology*, 19, 55–73.
16. Schmid, H. J. (2022). *The Dynamics of the English Lexicon: Innovation and Change*. Cambridge University Press.
17. Zhang, L., & Li, Y. (2022). *Semantic Change in English Medical Neologisms: A Cognitive Approach. Language and Health Journal*, 7(3), 88–102.
18. World Health Organization (2023). *Terminology Evolution in Global Health Communication*. WHO Publications.
19. Oxford English Dictionary (2024). *New Medical Entries and Lexical Trends*. OED Online.
20. Algeo, J. (1991). *Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of Neologisms*. Cambridge University Press.
21. Lehrer, A. (2003). *Neologisms: Innovation and Productivity in English*. Oxford University Press.

22. Crystal, D. (2019). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
23. McMahon, A. (2021). Language Change and Linguistic Innovation. Routledge.
24. Oxford Languages Report. (2021). Words of an Unprecedented Year. Oxford University Press.
25. Yule, G. (2020). The Study of Language. Cambridge University Press.
26. WHO Terminology Database. (2022). Medical Terms Related to COVID-19.
27. Merriam-Webster Dictionary. (2023). New Words in Medicine and Health

NOFILOLOGIK YO‘NALISHLARDA O‘ZBEK TILINI O‘QITISHNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

Sharifjonova Kamolaxon Tohirjon qizi

Namangan davlat universiteti

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha)

mutaxassisligi 2-bosqich mustaqil izlanuvchisi

gmail: kamolabaxodir@gmail.com

Annotatsiya. Oliy ta’lim nofilologik yo‘nalishlarida o‘zbek tilini psixolingvistik yondashuv asosida o‘qitishda turli omillar, bu omillarning o‘ziga xosligi, tilni o‘rgatishda psixolingvistikaning ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika, tilshunoslik, nofilologik yo‘nalishlar, psixologik asos, psixik jarayonlar, kognitiv jarayonlar.

Аннотация. В нефилологических направлениях высшего образования рассматриваются различные факторы, влияющие на преподавание узбекского языка на основе психолингвистического подхода, специфика этих факторов, значение психолингвистики в обучении языку.

Ключевые слова: психолингвистика, Лингвистика, нефилологические направления, психологическая основа, психические процессы, познавательные процессы.

Annotation. In the non-philological areas of Higher Education, various factors are mentioned for teaching Uzbek on the basis of a psycholinguistic approach, the specificity of these factors, the importance of Psycholinguistics in teaching the language.

Keywords: Psycholinguistics, linguistics, non-philological directions, psychological basis, psychic processes, cognitive processes.

Kirish. Nofilologik yo‘nalishlarda, ya’ni tilshunoslikka bevosita aloqasi bo‘lmagan sohalarda o‘zbek tilini o‘qitishda psixolingvistikaning ahamiyati katta, chunki bu yo‘nalishlarda til o‘qitish jarayonida talabalarning kognitiv va psixologik xususiyatlari hisobga olinadi.

Pedagogikaning psixolingvistik asosi tilning o‘quvchilar tomonidan qanday o‘rganilishi, qayta ishlanishi, ishlatilishini va bu jarayonlar o‘rganishga qanday ta’sir qilishini tushunishdir. Psixolingvistika nutqning hosil bo‘lishi, shuningdek, nutqni idrok etish

va shakllantirish jarayonlarini ularning til tizimi bilan o‘zaro bog‘lanishi holatida o‘rganuvchi fan; psixologiya va lingvistikaning sintezidan paydo bo‘lgan.⁵²

Nofilologik yo‘nalish talabalariga tilni o‘qitishda, eng avvalo, bu talabalar qaysi soha egasi bo‘lishadi?, nutqni qayerda qo‘llaydi? kabi savollarga javob berish lozim. Tildan qanday maqsadda foydalanishiga qarab, uni qay darajada o‘rgatish lozimligi, talabalarning shaxsiy qobiliyatlarini o‘rganib esa tilni qay usulda o‘rgatish kerakligi aniqlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

O‘zbek tilini nofilologik yo‘nalishlarda psixolingvistik yondashuv asosida o‘qitishda turli jihatlarni e‘tiborga olish lozim. Bunday omillarga quyidagilarni kirgizish mumkin:

1. Til o‘rganish jarayonining psixologik asoslari. Bunda til o‘rganish

jarayonini psixologik va kognitiv jarayonlar bilan bog‘liqligi e‘tiborga olinadi. Psixologik jarayonlar inson ongi va [xulq-atvorining](#) asosiy qurilish bloklari hisoblanadi. Fikrlar, his-tuyg‘ular, xotira, o‘rganish, muammolarni hal qilish, motivatsiya va qaror qabul qilish kabi jarayonlar psixologik jarayonlarga misoldir. Bu jarayonlar odamlarning atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatda bo‘lgan va uni ongli yoki ongsiz ravishda boshdan kechiradigan aqliy faoliyatdir.⁵³ Kognitiv jarayonlar esa atrofimizdagi dunyoni oqilona o‘rganish va tushunish uchun zarur bo‘lgan aqliy hodisalardir. Bularga idrok, sezish, tasavvur, fikrlash va xotira kiradi. Ularning har biri mustaqil, lekin birgalikda ishlash orqali insonning kognitiv faolligini ta‘minlaydi.⁵⁴

Tilni o‘rgatishda eshitish, gapirish, yodlash kabi ko‘nikmalar samarali hisoblanadi. Eshitish ko‘nikmasi inson chaqaloqligida uning nutqi rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Gapirishni eshitish orqali o‘rganadi. Talabalarga ham tilni o‘qitishda ularning eshitish, gapirishi ya‘ni, tilni tushuna olish va tushunchalarini tushuntira olish qobiliyatlari e‘tiborga olinadi. Bundan tashqari, talabalarning psixik xususiyatlarini alohida o‘rganish lozim. Bu orqali tilni o‘rganish anchayin osonlashadi.

2. Shaxsiy kognitiv jarayonlar. Psixolingvistik nuqtayi nazardan tilni

o‘zlashtirish va o‘rganish individual jarayon hisoblanadi. Bunda talabalar bolalikda olingan tarbiya, jismoniy nuqsonlar, fikrlashdagi o‘ziga xosliklar, milliy mentalitet, bilim salohiyati va shaxsiy tajribalariga tayangan holda, tilni o‘zlashtiradilar. Quyida bu omillarni alohida ko‘rib chiqamiz.

- Bolalikda olingan tarbiya tilni o‘rganishga chuqur ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, tarbiyaning asosiy qismi bolaning qanday nutqiy muhitda o‘sayotganiga bevosita bog‘liq. Agar bola boy, ijobiy til muhitida voyaga yetsa, bu uning tilni tezroq va aniqroq o‘zlashtirishiga yordam beradi. Ya‘ni, bola bilan muloqot qilinganda uning savollariga

⁵² O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent: “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2000.

⁵³ Turakulov B.N. Umumiy psixologiya/ Termiz -2018, 241 b. [B 20]

⁵⁴ Узнадзе Д.Н. Общая психология / Пер. с грузинского Е. Ш. Чомахидзе; Под ред. И. В. Имедадзе. — М.: Смысл; СПб.: Питер, 2004. — 413 с: ил. — (Серия «Живая классика»).

erinmay javob berilgan, ertaklar eshitgan bolalar muloqotga ochiq, tilni egallashda faolroq bo‘ladi.

Bola yashayotgan muhitda doimiy nizolar bo‘lsa, uning ruhiy holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Qo‘rquv va jazoga asoslangan tarbiya tilni o‘zlashtirish jarayonini sekinlashtiradi. Bu esa bolada turli nutqiy nuqsonlarga sabab bo‘lishi mumkin. Bola o‘z fikrini aniq, to‘liq ifoda eta olmaydi. Ruhiy holatning barqarorligi, e‘tiborda bo‘lishi esa boladagi muloqot ko‘nikmasiga ishonch va motivatsiyani oshiradi.

Ma‘lumki, til faqatgina bilim bo‘lib qolmay, muhim ijtimoiy aloqa vositasi hamdir. Bola ijtimoiy munosabatlarda (oilada davrsasidagi yoshga mos suhbatlarda, maktabgacha ta‘lim taashkilotida, mahallada tengqurlari orasida) ishtirok etib, o‘z fikrini mustaqil bayon eta olsa, lingvistik kompetensiya rivojlanishida ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Oilada bolaga beriladigan gapirish huquqi uning psixolingvistik rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

- Jismoniy nuqsonlar (eshitish, ko‘rish, nutq apparati yoki harakat nuqsonlari).

Bunday nuqsonlarning psixolingvistik jihatdan tilni o‘zlashtirishiga ta‘siri idrok, bilish, emotsiya va aloqa jarayonlarida sezilarli namoyon bo‘ladi. Masalan, tilni eshitish orqali o‘rganamiz. Go‘daklik davrimizdan, eng avvalo, tovushlarni, so‘zlarni eshitamiz, taqlid qilamiz. Bundan kelib chiqadiki, eshitishida nuqsoni bor bolalarda tovush, so‘z ohangi, talaffuz va grammatik tuzilishni o‘rganish qiyinlashadi, nutqiy rivojlanishdan ortda qoladi, so‘z boyligi kamayishiga sabab bo‘ladi.

Bolalarda tilni tushunishlari, oson yod olishlari uchun ko‘rish qobiliyati ahamiyatlidir. Tasavvur shakllanishi uchun ham ko‘rish muhim. Bola nutqiy jarayonlarda ishtirok etishida tasavvurlarga tayanadi. Bu nuqson til o‘rganishini sekinlashishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Nutq apparatlaridagi turli nuqsonlar esa bolani jamoadan ajratib qo‘yadi. Nutqidagi kamchiliklarni atrofida qilishidan qo‘rqadi va aloqaga kirishmaydi.

- Fikrlashdagi o‘ziga xosliklar. Psixolingvistik yondashuvga

tayanadigan bo‘lsak, til o‘rganish jarayoni shunchaki so‘zlarni yod olish emas, fikrlash jarayoniga chuqur bog‘liq bo‘lgan kognitiv faoliyatdir. Bunda o‘rganuvchining fikrlashdagi o‘ziga xosliklarning ahamiyati ham sezilarli ta‘si etadi. Maslan, analitik fikrlaydigan talabalar grammatikani tezroq o‘zlashtirsa, ijodiy fikrlaydiganlari nutqiy vaziyatlarga tez kirishib ketadi, vizual fikrlovchilarda esa yod olish ko‘nikmasi yaxshi rivojlangan bo‘ladi. Fikrlash xususiyati tez bo‘lgan talabalar tez nutq hosil qiladi, lekin ba‘zi xatolarga yo‘l qo‘yadi. Sekin va chuqur fikrlovchilarda esa nutq mantiqiy, mazmunli bo‘ladi, biroq nutq sur‘ati bir muncha past bo‘ladi. Emotsional fikrlash xususiyatiga ega talabalarda uzoq muddatli xotira yaxshi rivojlangan bo‘ladi.

Tilni o‘rgatishda bu o‘ziga xosliklarni inobatga olish lozim. Har bir o‘rganuvchiga mos yondashuv tanlash kerak. Tilni abstract o‘rgatishdan ko‘ra real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lab o‘rgatish foydali bo‘ladi.

- Milliy mentalitet – bu (lot. mens – aql, tafakkur, fikrlash tarzi) – milliy

ong va faoliyat xarakterini ifodalovchi tushuncha. Milliy mentalitet millatning an'analari, madaniyati ijtmoy tuzilmasi va turmush tarzi asosida shakllanadi va o'z navbatida milliy an'analar, madaniyat hamda turmush tarziga aks ta'sir ko'rsatadi. Milliy mentalitetni tashkil etuvchi komponentlar ongsiz ravishda shakllanadi hamda ajdodlardan avlodlarga o'tib boradi.⁵⁵

Psixolingvistika nuqtai nazaridan milliy mentalitet talabaning tilni idrok etish, uni tushunish va ishlatish uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maslan, hurmat va muomala madaniyatida murakkab nutqdan foydalaniladi, mentalitetdagi emotsiyalarni yashirish esa til orqali hissiyotlarini aytishga qiynalishiga olib keladi. O'z fikrini ayto'lmaslik esa o'z fikrini aniq ifoda eta olmaslikka sabab bo'lishi mumkin. So'zlovchida qo'rquv bo'ladi: noto'g'ri bo'lsachi? Jamoa fikriga moslashish mentalitetida talabalar shaxsiy fikrlashdan ko'ra o'zgalar fikrini maqullashni afzal ko'rishadi. Faol muloqotga kirishishda to'siqlarga duch kelishi mumkin. Yuqoridagi kabi xolatlarni oldini olish uchun dars jarayonida talabalarni ruhlantirish, xato qilishdan qo'rqqmaslikka o'rgatish, shaxsiy fikrlashni qo'llab-quvvatlash lozim.

3. Til va fikrlashning o'zaro bog'liqligi. psixolingvistika tilning fikrlash

jarayonlarini qanday shakllantirishi va tashkil etishini, shuningdek, fikrlash tilning assimilyatsiyasiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Inson miyasidagi patologik o'zgarishlar tilni o'rganish va o'zlashtirish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Psixolingvistika tilni nutq ishlab chiqarish va qabul qilish tizimi sifatida o'rganadi. Shu sababli miyadagi o'zgarishlar bu tizimga salbiy ta'sir ko'rstadi. Bunday patologik o'zgarishlarga quyidagilarni kirgizish mumkin: afaziya – nutqni shakllantirish va tushunishda qiyinchilik, disleksiya – o'qish va yozishda buzilishlar (harflarni aralashtirib yuborish, talaffuzdagi turli nuqsonlar), disgrafiya – yozuv nutqining buzilishi, grammatik va leksik xatolar ko'pligi, autizm-spektr buzilishi – semantik-pragmatik tushunishda qiyinchilik, ijtimoiy muloqot muammolari, altsgeymer-demensiya – so'z boyligi kamayadi, gap tuzishda qiyinchilik, nutq parchalanuvchanligi, shizofreniya – semantik bog'liqlik yo'qolishi, tushunarsiz yoki mavzudan chetlashgan nutq, o'tkir stress buzilishi – so'z tanlashda qiyinchilik, hushyorlik va e'tiborning pasayishi.

Agar talabada yuqoridagi o'zgarishlarning birontasi kuzatilsa, talabaga individual yondashuv zarur bo'ladi, nutq terapevti yoki logoped bilan hamkorlik qilish tavsiya qilinadi. Bunday talabalarda o'rganish sekinroq bo'ladi pedagogdan sabr talab qilinadi. Psixolingvistik yondashuv bu holatlarni aniqlash, tushunish va moslashtirilgan ta'lim berish uchun samarali vosita hisoblanadi.

- Maktab ta'limining til o'rganishga asosiy ta'siri quyidagilar: o'quv

dasturlari – tilni qabul qilish va ishlab chiqarish jarayonini shakllantiradi, o'qituvchi nutqi va muloqot sifati – til tuzilishini o'rganishda asosiy manbaa hisoblanadi, muhitdagi til

⁵⁵ Nazarov Q va b. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2021 – 816 b. [B.408]

– tilga nisbatan ongli va bevosita munosabatni shakllantiradi, tilni o‘rgatishda turli interaktiv metod va o‘yinlardan foylanish nutqiy faollikni oshiradi, baholash tizimi – til bilimlarini mustahkamlaydi, lekin ijodiylikni cheklab qo‘yishi mumkin.

Boshlang‘ich sinflarda tilni tabiiy o‘rganishga yaqin yondahsuv qo‘llaniladi ya’ni bu jarayonda bilim olish ko‘proq eshitish va takrorlashga asoslanadi, Og‘zaki so‘zlashuv ko‘nikmalari rivojlantirilad. Ta’limning o‘rta bosqichida esa Grammatik va mantiqiy fikrlash kuchayadi, o‘quvchi tilni ongli tahlil qila boshlaydi, so‘z boyligi oshadi.

Maktabda o‘quvchini nutqini erkin ifoda qilishga o‘rgatish kerak. Bu nutq ishlab chiqarish jarayonini kuchaytiradi. Tilni o‘rganishda bilim va tafakkur yetakchi bo‘lishi lozim. Bu so‘z va grammatik tuzilmalarni mantiqiy bog‘liqlikda tushunishga yordam beradi.

4. Psixologik yondashuv va til o‘qitish usullari. Psixolingvistika tilni

o‘qitishda ijtimoiy va psixologik sabablarga asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqadi. Bunday yondashuvlarga quyidagilarni kiritish mumkin. Masalan, talabalar orasidagi muloqotni rag‘batlantirish orqali tilni o‘rgatish; tilning mantiqiy tuzilishi va nutqning psixologik tomonlarini e’tiborga olish; grammatika va nutqni bog‘liqlikda o‘rganish; tilni o‘rgatishda real hayotda foydalaniladigan so‘zlarni inobatga olishning muhimligi, chunki bu orqali talabalar tilni jamiyatda qo‘llay olishadi.

Psixolingvistik tamoyillarni tushunish o‘qituvchilarga o‘quvchilarga qiyinchiliklarni yengish va til ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berish orqali samarali fikr-mulohaza va yordam beradigan ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

5. Tilni o‘rganishga ijtimoiy omillarning ta’siri. O‘rganish individual jarayon bo‘lsa-da, til muhiti, madaniy kontekst va boshqalar bilan o‘zaro munosabatlar kabi ijtimoiy omillar ham tilni o‘zlashtirish va o‘rganishga yordam beradi. Insonning til o‘rganishi uning yashayotgan muhitiga, oilaviy qadriyatlariga bog‘liq. Oila a’zolari o‘rtasidagi samarali muloqot lozim. Chunki bola kichik yoshidanoq nutqni idrok etadi va o‘zi ham nutq ishlab chiqara boshlaydi. Kitob o‘qish, hikoya aytish an’anasi – bu orqali bolalarda tasavvur, xotira rivojlanadi. Ona tili va milliy tilga ehtirom – bu o‘zbek tilini o‘rganishga, undan foydalanishga bo‘lgan motivatsiyani o‘sishiga sabab bo‘ladi. Oilada xalq maqollari va iboralaridan foydalanish – bolalardagi kognitiv va metaforik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bola nutqi ota-ona so‘zlashuvi asosiga quriladi. Oilada qanday so‘zlardan foydalanilsa u bola nutqiga ham ko‘chadi. Oila a’zolari bilan fikr almashish, o‘zaro suhbatlar boladagi grammatik va semantik tahlil qobiliyatini rivojlantiradi.

Har bir sohada bo‘lgani kabi, til o‘rganishda ham talabalar uchun motivatsiya samarali natija beradi. Motivatsiya va psixik jarayonlarning bog‘liqligini psixolingvistika sohasi o‘rganadi. Talabalardagi motivatsiyani ikkiga bo‘lish mumkin: ichki va tashqi. Ichki motivatsiya – bu tilni o‘rganishga bo‘lgan shaxsiy qiziqish, talabaning oldiga qo‘ygan maqsadiga erishish istagi. Tashqi motivatsiya – jamoaviy munosabatlarga kirishishda, ijtimoiy omillar uchun, o‘qish jarayonida yaxshi natija ko‘rsatish uchun o‘zbek tilini bilish

zarurati va hokazo. Aynan shu omillar talabalarda tilni o‘rganishga tashqi tarafdan qiziqtirishga asos bo‘ladi.

6. Til o‘rganishda individuallilik va turlilik. Talabalar turli yosh va bilish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Psixolingvistika har bir talabaga individual xususiyatlarini hisobga olib tilni o‘qitishda qulaylikka erishishga yordam beradi. Yosh jihatdan qaraydigan bo‘lsak, yoshi kattaroq talabalar tilni strukturali va mantiqiy dalillarga asoslanib o‘rganadi. Yoshroq talabalarda esa intuitsiya kuchliroq rol o‘ynaydi. Turlilikda talabalarning shaxsiy qobiliyatlari inobatga olinadi. Har bir talaba o‘ziga xos bilish qobiliyatiga ega. Til o‘rgatishda bu qobiliyatlarni e‘tiborga olish psixolingvistik yondashuvga asoslanadi.

7. Tilni o‘rganishda aksent. Talabalar turli millat va hududlarda istiqomat qilishadi. Bu esa ularning talaffuzida turli aksentlarga sabab bo‘ladi. Psixolingvistika yordamida esa talaffuzdagi farqlar, nutqdagi aksentlarni bartaraf etishga qanday yondashish kerakligi o‘rganiladi.

Bu omilda psixolingvistik yondashuv tilni o‘qitishda ijtimoiy kontekstni hisobga olishni talab qilinadi. Talabalar tilni o‘rganar ekan, madaniy kontekstni tushunishlariga erishish lozim. Bunda turli ijtimoiy qatlam uchun turli yondashuvlarni ishlab chiqish samaralidir.

Nofilologik yo‘nalish talabalariga tilni o‘qitishda kommunikativ yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda tilni grammatik qoidalar va lug‘atga asoslanib emas, balki real vaziyatlar bilan bog‘liq ravishda o‘rgatiladi. Talabalarga turli hayotiy vaziyatlarni, ish joyidagi kasbi bilan aloqador muloqotni tahlil qilish kabi topshiriqlarni berish va buni rag‘batlantirish ham o‘zbek tilini o‘rgatishda foyda beradi.

Bugungi kunda o‘zbek tilini o‘qitish uchun onlayn resurslar, mobil ilovalar va multimedia vositalaridan foydalanilmoqda. Bu usullar talabalar bilan yanada samarali muloqot o‘rnatishga va tilni o‘rganishni qiziqarli va interaktiv qilishga imkon yaratadi. Talaba tilni ixtiyoriy, oson o‘zlashtiradi.

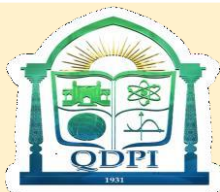
Xulosa

Yuqoridagi nazariyalardan shunday xulosa qilish mumkinki, o‘zbek tilini nofilologik yo‘nalishlarda o‘qitish, talabalar til o‘rganishning amaliy jihatlarini o‘zlashtirishda zamonaviy psixolingvistik yondashuvlarga asoslanadi. Psixolingvistika til o‘qitish jarayonini psixologik va lingvistik nuqtai nazardan o‘rganishga yordam beradi, bu esa tilni o‘rgatishda individual yondashuvlarni qo‘llash imkonini yaratadi. Har bir o‘rganuvchining alohida qobiliyatlarini e‘tiborga olishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shamsutdinova.M.Sh. Til o‘qitish metodikasi – Toshkent.
2. Usmonova Sh. Psixolingvistika/Toshkent, 2014.
3. Ushakova T.N. Psixolingvistika: Uchebnik dlya vuzov / Pod red. : IIEP CЭ, 2006. - 416 c.

4. Soyibova Z.Y. Psixolingvistika fan sifatida va uning etimologiyasi // urnal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 09 | Sep - 2023
5. Buronova R.A. Psixolingvistika: ijtimoiy – gumanitar tadqiqotlar yo‘nalishining dunyo miqiyosida o‘rganilishi // Academic Research in Educational Sciences, Volume 4 | Issue 12 | 2023
6. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent:“O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2000.
7. Turakulov B.N. Umumiy psixologiya/ Termiz -2018, 241 b. [B 20]
8. Узнадзе Д.Н. Общая психология / Пер. с грузинского Е. Ш. Чомахидзе; Под ред. И. В. Имедадзе. — М.: Смысл; СПб.: Питер, 2004. — 413 с: ил. — (Серия «Живая классика»).
9. Nazarov Q va b. Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug‘ati – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2021 – 816 b. [B.408]

**ABDULLA QAHHOR VA KETRIN MENSFILD HIKOYALARINING
QIYOSIY TAHLILI**

Ataullayeva Sitorabonu

Ingliz tili o‘qituvchisi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

sitorabonuataullayeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning “Nurli cho‘qqilar” va Ketrin Mensfildning “New Dresses” (Yangi ko‘ylaklar) hikoyalari qiyosiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda asarlar mavzusi, uslubiy xususiyatlari, qahramonlar qiyofasi, ijtimoiy-madaniy jarayonning ifoda yo‘cini kabi masalalar yoritilgan. Hikoyalarga realizm va modernizm adabiy oqimlari nuqtai nazaridan yondashilib, yozuvchilarning ijodiy, o‘ziga xos qarashlarini komparativ tarzda ochib berilgan. Qiyosiy tahlil natijalari jadvallarga solingan va muhim ilmiy yechimlarga kelingan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, Nurli cho‘qqilar, Ketrin Mensfild, qiyosiy tahlil, realizm, modernizm, psixologik tahlil, adabiyotshunoslik, uslub, ifoda yo‘cini.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the stories "Nurli cho‘qqilar (Bright Peaks)" by Abdulla Qahhor and "New Dresses" by Katherine Mansfield. It explores various issues, including the themes of the works, stylistic features, character representations, and the portrayal of socio-cultural processes. The analysis approaches the stories through the lenses of realism and modernism, highlighting the unique perspectives of the authors in a comparative manner. The findings of this analysis are presented in table form, and significant scientific conclusions are drawn based on the comparisons.

Keywords: Abdulla Kakhhor, (Nurli cho‘qqilar) Bright Peaks, Katherine Mansfield, comparative analysis, realism, modernism, psychological analysis, literary criticism, style, way of expression.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ рассказов «Нурли чукилар» (Светлые вершины) Абдуллы Каххора и «Новые платья» Кэтрин Мэнсфилд. В статье рассматриваются различные вопросы, включая тематику произведений, стилистические особенности, образы персонажей и изображение социокультурных процессов. Анализ рассматривает рассказы через призму реализма и модернизма, выявляя уникальные взгляды авторов в сравнительном ключе. Результаты

анализа представлены в виде таблицы, и на основе сравнений сделаны важные научные выводы.

Ключевые слова: Абдулла Каххор, (Нурли чукилар) Яркие Вершины, Кэтрин Мэнсфилд, сравнительный анализ, реализм, модернизм, психологический анализ, литературная критика, стиль, способ выражения.

Kirish. Adabiyot insoniyatning ruhiy va ijtimoiy tarixini ifodalashda muhim manba hisoblanadi. Turli davrlarda turli oqimlar adabiyot sahnasiga chiqqan bo‘lsa-da, ularning barchasi inson ruhiyatini anglash va jamiyatdagi o‘rni haqida mushohada yuritishga xizmat qilgan. Abdulla Qahhor o‘zbek adabiyotida realistik prozaning yirik vakili bo‘lsa, Ketrin Mensfild ingliz modernizmida qisqa hikoya janrining ustasi sifatida tanilgan. Ularning asarlari turli ijtimoiy-madaniy muhitda yaratilgan bo‘lsa-da, umumiy gumanistik ruh bilan bog‘lanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Realizm XIX asr oxiri va XX asr boshlarida keng tarqalib, hayotni obyektiv tasvirlashga urg‘u berdi. Qahhor ijodida bu yo‘nalish xalqona til, tipik obrazlar, voqelikni aniq tasvirlashda yaqqol ko‘rinadi. Modernizm esa XX asr boshlarida shakllanib, inson ruhiyati va ichki dunyosini tahlil qilishga e‘tibor qaratdi. Mensfild modernistik hikoya ustasi bo‘lib, ichki monolog va psixologik tahlil orqali o‘z davr jamiyatidagi ziddiyatlarni yoritgan.

“Mehnat — odamning boshini baland qiladi, xalqning yuzini yorug‘ qiladi”. Abdulla Qahhor hikoyasidan keltirilgan bu jumla yozuvchining mehnatni insonning asosiy qadriyati sifatida ulug‘laganini ko‘rsatadi. Mensfild hikoyasidan keltirilgan quyidagi, “She looked at her dress again and thought: ‘Perhaps it is too plain... they will notice’” (Mazmuni: "U yana ko‘ylagiga qaradi va o‘yladi: Balki bu juda oddiy ... ular buni seza-dilar ") mazmunidagi ko‘chirma esa qahramonning o‘ziga bo‘lgan ishonchsizligi va jamiyat bahosidan qo‘rqishini yoritadi. Bu jumlar ikkala hikoyada ham inson qadri, uning o‘ziga va mehnatga munosabati g‘oyasi bosh masala sifatida olinganini ko‘rsatadi.

Muhokama va tahlil

Qahhor qahramonlari jamiyatning tipik vakillari bo‘lib, ular ko‘pincha ideal fazilat-lari bilan namoyon bo‘ladilar. Ular o‘zlarining ijobiy xulq-atvori, kuyunchakligi, komil axloqiy mezonlari bilan atrofdagilardan ajralib turuvchi, namuna bo‘luvchi obrazlar tizimini shakllantiradilar. Abdulla Qahhor voqealarni xalqona iboralar, dialoglar orqali tasvirlab, ijtimoiy idealni ulug‘laydi: “U ko‘p yillar dalada ter to‘kib, el hurmatiga sazovor bo‘ldi”.

Mensfild esa qahramonlarini ichki dunyosi, ruhiy kechinmalar silsilasi orqali ochib beradi: “They smiled, but she felt it was not a kind smile, it was a smile at her dress”. (Mazmuni: "Ular tabassum qilishdi, lekin u bu mehribon tabassum emas, balki uning kiyimining ustidan kulish ekanligini his qildi"). Mensfild bosh obraz ruhiyati manzaralarini tasvirlash orqali ham mazkur qahramonning, ham jamiyat a‘zolarining xarakterini yoritadi. Bosh qahramon ijtimoiy hayotning chirkin illatlarini fosh etish vositasi vazifasini bajaradi.

Ko‘rinadiki, ikkala yozuvchining badiiy niyati bir-biriga yaqin. Obrazlar yordamida jamiyatni taftish etish. Ammo ularning ikkalasi masalaga ikki xil uslubda yondashib, badiiy maqsadni amalga oshirishadi. A. Qahhor o‘z milliy mentalitetidan, yashayotgan ijtimoiy hayot mezonlaridan kelib chiqib, ijobiy fazilatlarni inkishof etadi. Mensfild esa modernistik uslubda shu yo‘l bilan ichki monolog, detallar va psixologik tahlil orqali dramatism yaratadi.

Quyida ikkala yozuvchi hikoyalaridan olingan ko‘chirmani komparativistik jadval asosida qiyosiy tahlil etamiz va ulardagi mavzu, g‘oya, ifoda yo‘sinini borasidagi farqli xususiyatlarni aniqlashga harakat qilamiz:

Qahhor: “Mehnat qilgan odam hech qachon bosh egmaydi”;

Mensfild: “She wondered if they noticed the old seams showing” (Mazmuni: "Ular eski tikish choklarini payqadimi, deb hayron bo'ldi"):

Asosiy mezon	Abdulla Qahhor – “Nurli “Nurli cho‘qqilar”	Ketrin Mensfild –“New “New Dresses”(Yangi ko‘ylaklar”
Mavzu	Mehnat, xalqparvarlik, ijtimoiy ideal	Jamiyat bosimi, tashqi ko‘rinish, shaxsiy iztirob
Qahramon	Tipik, umumxalq timsoli	Individual, ruhiy iztiroblarga boy
Uslub	Realizm, xalqona til, voqeyiy chiziq	Modernizm, psixologizm, ichki monolog
Ijtimoiy kontekst	Sovet mafkurasi, mehnatni ulug‘lash	Ingliz jamiyati, tabaqalanish, erkinlik

Ko‘rinadiki, ikkala yozuvchi hikoyalaridagi ayol obrazi mulohazakorligi, nozik xilqat vakili ekanligi bilan bir-biriga yaqin. Ammo turli ijtimoiy jamiyatda yashashidan va milliy mentalitetidan kelib chiqib, farqli tabiatga ham ega.

Adabiyotshunos M. Dehqonova Qahhor hikoyalarida ayol obrazlari jamiyat tarbiyasi va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog‘liqligini e‘tirof etsa⁵⁶, Alice Borrego, “Birinchi jahon urushi tajribasi Ketrin Mensfildning hikoyalarida psixologik tahlil va ijtimoiy tanqidning kuchayishiga sabab bo‘lganini”⁵⁷ ta’kidlaydi.

Qahhor va Mensfildning asarlari qiyosiy tahlilida realizm va modernizm oqimlarining asosiy belgilari ko‘zga tashlanadi. Qahhor tipik obrazlar orqali xalqni birlashtirsa, Mensfild individual qahramonlar orqali jamiyat bosimini fosh qiladi. Ularning asarlari turli oqimlarga mansub bo‘lsa-da, ikkalasi ham insoniy qadriyatlarni targ‘ib qiladi.

Xulosa. “Nurli cho‘qqilar” va “New Dresses” (Yangi ko‘ylaklar) hikoyalarining qiyosiy tahlili adabiy oqimlarning farqli uslubiy yo‘nalishlarini anglash bilan birga, inson

⁵⁶ Dehqonova, M. Abdulla Qahhor hikoyalarida xotin-qizlar obrazi. – Cyberleninka.ru

⁵⁷ Alice Borrego. Katherine Mansfield and the First World War. – journals.openedition.org

ruhiyati va jamiyat munosabatining umumiy qirralarini ham ko‘rsatadi. Qahhor ijodi milliy realizmning, Mensfild esa modernizmning yorqin namunasi sifatida adabiyot tarixida alohida o‘rin egallaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ataulloyeva Sitorabonu. (2024). A Comparative Analysis of Short Story Traditions in Uzbek and English Literature: Cultural, Structural, and Thematic Differences. International Journal of Formal Education, 3(12), 37–42. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/4034>

2. Ataulloyeva, S. (2024). THE STORY AS A GENRE OF LITERATURE. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(6), 14–17. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/33062>

3. Adizova, I. I. (2024). Interpretation of the Poetic Views of the Period in Mutribi Tazkiras (Essays). SPAST Reports, 1(1).

4. Adizova, I. (2021). An overview of cyber-crimes and its impact on economy uvaysi's role in EPIC writing. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2293-2302.

5. ADIZOVA, I. (2025). ADABIY TA’SIR VA BADIY BARKAMOLLIK: NAVOIY VA HUSAYNIY. Hamkor konferensiyalar, 1(11), 175-182.

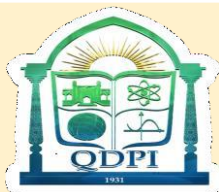
6. Адизова, И. (2024). Tazkiralarda shoirlar ijodining talqini. Узбекистан: язык и культура, 1(2), 4-20.

7. Dehqonova, M. Abdulla Qahhor hikoyalarida xotin-qizlar obrazi. – Cyberleninka.ru

8. Alice Borrego. Katherine Mansfield and the First World War. – journals.openedition.org

9. Frazеologik birliklar tahlili. – econferencezone.org

10. Analysis of Katherine Mansfield’s Stories. – literariness.org

**THEMATIC CLASSIFICATION OF UZBEK AND ENGLISH PUBLICISTIC
EUPHEMISMS**

Khudoyberdiyeva Filura Ziyadinova

*Teacher, Department of Uzbek Language and
Literature, Russian and English Languages,
Abu Ali Ibn Sino Bukhara State Medical Institute*

998932988757 e-mail:

xudoyberdiyeva.filura@bsmi.uz

Annotation. This study examines the thematic classification of publicistic euphemisms in Uzbek and English media discourse. Euphemisms serve as a linguistic tool used to soften, mask, or neutralize socially sensitive, political, economic, or cultural concepts. The research identifies major thematic groups such as politics, economy, social issues, health, and international relations. By comparing Uzbek and English euphemistic usages, the study highlights their similarities and differences in formation, communicative function, and pragmatic features. The findings contribute to understanding how euphemisms shape public opinion and influence media communication.

Keywords: euphemism, publicistic style, media discourse, thematic classification, Uzbek, English, pragmatics, communication.

Аннотация: В данной работе рассматривается тематическая классификация публицистических эвфемизмов в узбекском и английском медийном дискурсе. Эвфемизмы используются как языковое средство для смягчения, маскировки или нейтрализации социально чувствительных, политических, экономических и культурных понятий. В исследовании выделены основные тематические группы: политика, экономика, социальные проблемы, здоровье и международные отношения. Сопоставление узбекских и английских эвфемизмов позволяет выявить сходства и различия в их структуре, коммуникативных функциях и прагматических особенностях. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию роли эвфемизмов в формировании общественного мнения и медийной коммуникации.

Ключевые слова: эвфемизм, публицистический стиль, медийный дискурс, тематическая классификация, узбекский, английский, прагматика, коммуникация.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot o‘zbek va ingliz ommaviy axborot vositalari diskursida qo‘llaniladigan publitsistik evfemizmlarning tematik tasnifini o‘rganadi. Evfemizmlar

ijtimoiy nozik, siyosiy, iqtisodiy yoki madaniy mazmunlarni yumshatish, yashirish yoki neytrallashtirishga xizmat qiluvchi lingvistik vosita hisoblanadi. Tadqiqotda siyosat, iqtisod, ijtimoiy masalalar, sog‘liq va xalqaro munosabatlar kabi asosiy tematik guruhlar aniqlangan. O‘zbek va ingliz tilidagi evfemizmlarni qiyoslash ularning shakllanishi, kommunikativ vazifasi va pragmatik xususiyatlaridagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini beradi. Natijalar publitsistik nutqda evfemizmlarning jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi rolini yoritadi.

Kalit so‘zlar: evfemizm, publitsistik uslub, media diskurs, tematik tasnif, o‘zbek, ingliz, pragmatika, kommunikatsiya.

Introduction. Euphemisms, defined as linguistic expressions designed to soften or hide a potentially harsh or unpleasant reality, play a significant role in advertising texts, facilitating differentiated communication that respects cultural sensitivities. In Uzbek and English contexts, euphemisms serve not only as a linguistic strategy to mitigate the impact of controversial issues or taboos, but also as a reflection of underlying cultural values and social norms that inform communication practices. Its relevance in advertising texts becomes especially apparent in the portrait of topics such as deaths, illness, poverty and social justice, where the choice of language can influence the perception and discourse of the public. This research article aims to analyze and compare the thematic classifications of the Uzbek Euphemisms and English advertising texts, exploring the cultural influences

that inform the use and perception of such expressions in both languages. Examining the ways in which euphemisms are categorized thematically covering euphemisms for death and suffering with those related to social status and political dissent - this study seeks to elucidate how these classifications reflect the cultural idiosyncrasies inherent in each language.

Understanding Euphemisms in the context of Uzbek and English advertising texts not only reveals the mechanisms through which information is transmitted, but also highlights the importance of the cultural context in the formation of communicative intentions and reception. The investigation of euphemistic language will highlight the different social and cultural landscapes that influence rhetorical choices, providing information on how speakers sail the complexities of the unique sensitive topics for their societies. In addition, the findings of this comparative analysis will contribute to a deeper understanding of the intersection between language and culture, illustrating how euphemisms act as cultural artifacts and communicative tools. Through this exploitation, we intend to trace connections between language, thought and culture, highlighting the adaptive strategies employed by speakers in different cultural means to convey meaning, considering social property and emotional connotations., Euphemisms play a fundamental role in the formation of communication in various cultural contexts.

An euphemism, as defined by Oxford English Dictionary, is a light or indirect word or expression used in place of someone considered very hard or frank. This linguistic phenomenon serves to soften the impact of potentially offensive or uncomfortable subjects, allowing speakers to navigate sensitive topics with greater refinement. Theoretical structures applied to the study of euphemisms, particularly in advertising texts, include semantic theories, sociolinguistic perspectives and pragmatic approaches. These structures serve as valuable tools for analyzing the thematic classifications of euphemisms in Uzbek and English contexts. From the semantic point of view, euphemisms can be categorized based on the types of meanings that obscure or modify. Several classifications, such as metaphors, metonymies, and indirect speech acts, provide information on how euphemisms change the emotional connotation of certain subjects. For example, in English, terms like “deceased” or “party” offer softer alternatives to “died”, revealing a tendency to distill harsh realities through linguistic arrangement. Sociolinguistic perspectives extend the analysis of the euphemisms to consider their social functions and the cultural contexts in which they arise. The implementation of euphemisms can usually reflect social norms and values. For example, the use of English euphemisms related to body functions, such as “large bold” or “vertically challenged”, indicates a cultural discomfort associated with the discussion of sensitive issues related to body image and health. On the other hand, Uzbeks euphemisms may have different cultural meanings, reflecting traditional values and the importance of family honor. Expressions such as “hamma uchun o‘zingni yoq” can be employed to subtly convey the idea of sacrificing someone's interests for social cohesion and family respect.

Pragmatic theories further elucidate the communicative functions of the euphemisms, focusing on the implications they carry in interpersonal exchanges. Euphemisms serve various pragmatic goals: they can mitigate threatening face acts, position the speaker in a favorably or maintain social harmony. In Uzbek and English advertising texts, these strategies are observable in various discursive contexts from political discourses to editorial comments - overcoming the intention of the speaker of navigating content with grace. In English advertising texts, euphemistic language can often connotate diplomatic language, such as referring to military actions such as “peacekeeping missions”, remodeling the general narrative around conflicts. On the other hand, in Uzbek's discourse, euphemisms usually manifest themselves in government statements, where language use as “moddiy qiyinchilik” (material difficulties) serves to obscure economic struggles, reflecting the cultural inclination to maintain a stability façade.

Collectively, these theoretical structures highlight the intricate interaction between language and culture, discovering how euphemizing serve to reflect and build social values in public discourse. In analyzing the euphemistic expressions Uzbek and English, the cultural influences that manifest themselves through these linguistic choices can be discerned, offering critical information on the broader communicative functions of euphemisms in the formation of public perception and dialogue., Euphemisms in Uzbeks advertising texts can

be classified thematic in several distinct classifications which reflect the rich cultural tapestry of Uzbekistan. The influence of historical, social and political contexts on these classifications is essential. A widespread thematic category is the use of

euphemisms related to socio-political issues. In the wake of the independence of Uzbekistan compared to the Soviet Union in 1991, public discourse has increasingly incorporated the euphemistic language as a means of navigating sensitive subjects. For example, the terms that alludes to corruption, government ineffectiveness or political dissent often use euphemisms that soften criticism, reflecting a cultural reluctance to directly confront power.

Also, euphemisms surrounding socio-economic conditions are in view. The language used to discuss unemployment, poverty and social disparities tends to avoid severe realities, opting rather for more pleasant expressions. This thematic classification reveals the cultural motive for the preservation of community harmony and the facial economy, in which the direct confrontation of socio-economic misfortunes is often considered as socially inappropriate. For example, instead of openly discuss “poverty”, public texts can use euphemisms such as “financial difficulties” or “challenges in the distribution of resources”, which are used to alleviate potential stigmatization attached to difficulties Economic.

Firstly, death related euphemisms demonstrate deep cultural influence as they usually reflect an inherent discomfort of mortality. Phrases like “deceased”, “no more with us” or “went to a better place” illustrate a social preference for framing death under a more palatable light by Tadjiev⁵⁸. This linguistic trend is indicative of a broader cultural inclination to avoid hard realities and embrace a more optimistic view of death. This prevention strategy is not only manifested in individual conversations, but extends to public discourse, where the media and government communications often use euphemisms to maintain a sense of decorum and emotional sensitivity. Such linguistic choices emphasize a cultural understanding that facilitates soft communication in the face of distressing news. However, specific categorizations and widespread themes differ due to the distinct cultural values anchored in each linguistic framework.

In English advertising texts, euphemisms often fall into the categories related to socio-political issues, such as those dealing with death, conflicts and economic challenges. For example, the term “deceased” serves as a softening expression for death, reflecting a cultural tendency to politeness and the avoidance of direct confrontation with morbid realities. English euphemisms in political contexts, such as “collateral damage” for civilian victims, reveal a strategic use of the language to obscure the harshness of military actions. This particular categorization reflects western cultural tendencies that are broader to underline

⁵⁸ Tadjiev, K., Professor David Agruss Associate Professor Kanimkul Tadzhiyev Associate Professor Mustafa Bayeshanov, 2024. –P.65.

individualism and personal sensitivity, thus influencing how euphemisms are used in public discourse⁵⁹.

English and Uzbeks texts underline how each language structures the euphemist expressions to reflect distinct values, social hierarchies and standards. Although, in the kingdom of social interaction, euphemisms are mainly used to mitigate the impact of potentially offensive or uneasy terminology. This function is evident in both Uzbek and English publicistic discourse. For example, in English, terms such as “dying are” often replaced with “dying”, reflecting a social tendency to deal with the theme of death with sensitivity. This euphemistic expression works to alleviate the emotional burden for the public and maintain a tone of empathy. In the same way, in Uzbek, the expression “zotan poklamagan” (which literally translates into “not yet purified”) is often used to refer to the death of a loved one. This euphemism encapsulates a cultural reverence for life and respect for the deceased, allowing a speech that recognizes the loss without causing anguish undue.

Not to mention, euphemisms often adhere to social norms and taboos, working as linguistic mechanisms that align with culturally specific expectations. British publicistic texts often use euphemistic language in politically sensitive situations. Terms such as “collateral damage” refer to unintentional deaths during military operations, illustrating how language can be adapted to navigate in the complexities of public sentiment and moral considerations. This approach reflects an effort to maintain a separation between the act of violence and its human cost, thus supporting a socially attractive narrative. On the contrary, the Uzbek publicistic texts could use the phrase “kichik qiyinliklar” (translated as “small challenges”) when discussing socio-economic difficulties. This euphemism decreases the weight of adverse realities, potentially reflecting a cultural arrangement towards optimism and resilience in the face of difficulty.

The ability of euphemisms to transmit courtesy is also an essential function in both cultures. In English, the “elderly” phrase is often used instead of the “elderly person”, supporting a respectful distance while recognizing the status linked to age. This not only adheres to social conventions, but also affirms the dignity of individuals within this

demographic. In Uzbek, courtesy is in the same way appreciated, expressed through euphemisms such as “yoshlarni ilm olish davrida” (which means “during the period of acquisition of knowledge”) when discussing young people. This emphasizes a positive connotation associated with youth and education, promoting goodwill and respect in communication. As an extra, euphemisms can work as a linguistic safeguard, in particular in the context of censorship and political narratives. British advertising texts can use euphemisms as “improved interrogation techniques” to frame controversial practices in a way that obscures their harsh realities, thus allowing a more palatable speech around state actions. In Uzbek's publicity communication, the euphemisms that surround the state

⁵⁹ Rawson, H. A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. Oxford University Press.2002.-P.45.

authority such as “ish olib boruvchi muassasa” (which means “the work institution”) can serve to soften the criticism and maintain an aspect of consent, which reflects the cultural dynamics of public power and expression. In analyzing the classifications and thematic functions of euphemisms within public texts Uzbek and British, it becomes clear that while specific expressions can differ, the underlying purposes inactive language, adhering to social norms and transmitting courtesy recover a Human commitment shared to communicate effectively in culturally sensitive environments⁶⁰. Through these mechanisms, euphemisms become vital tools in the articulation of public discourse, reflecting the complexity of cultural influences and corporate values. The use of euphemisms in communication is deeply rooted in the cultural context, reflecting the values, beliefs and social structures relating to each society. In examining the thematic classifications of euphemisms within Uzbek and British publicistic texts, it is essential to recognize the significant role that tradition, religion and social hierarchy play in modeling their use.

In Uzbek culture, traditional values and customs heavily influence the selection and deployment of euphemisms. The concept of “taqvo” or piety is fundamental for the ethics of the Uzbek, deeply intertwined with linguistic practices. Euphemisms serve as a linguistic means to maintain social harmony and express respect, in particular in the field of sensitive or taboo subjects, such as death, family conflict or social issues. For example, references to death are often cloaked in euphemisms that convey respect for the deceased and their families. Phrases like “uzoq safar qilmoq” (to undertake a long journey) illustrate a culturally rooted reluctance to face death directly. The protective nature of these euphemisms not only reflects a adherence to the religious precepts prevalent in Islam, but also embodies a wider cultural commitment to preserve dignity in the speech by M.Capaccioli⁶¹

A relevant example of Uzbeks advertising texts can be observed in discourse surrounding political leadership and governance. Literary contributions by prominent figures, such as Abdulla Qodiriy, often incorporate Euphemisms when discuss the government. For Example, The Term “Yoshlar Yetakchilari” (Youth Leaders) is frequently used in place of “ministers” or “officials.” This euphemistic substitution serves to soften the criticism of political figures, reflecting a cultural tendency to underline respect and to maintain social harmony. Euphemism effectively obscures the controversial aspects of political discourse while aligning the traditional values of traditional politeness and decorum, thus suggesting a nuanced relationship between language and cultural expectations.

Conclusion :In conclusion, the thematic classification of Uzbek and English publicistic euphemisms reveals that euphemistic expressions serve as an essential linguistic and communicative mechanism in modern media discourse. Publicistic language, being closely linked to social, political, and cultural processes, naturally incorporates euphemisms

⁶⁰ Rasulov, R. (2014). O‘zbek tilida evfemizmlar va ularning uslubiy xususiyatlari. Toshkent: Fan.2014.-58-60

⁶¹ . Capaccioli, M., Red Moon: The Soviet Conquest of Space. Springer Nature, 2024. –P.34.

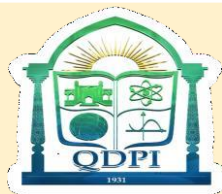
to soften direct meanings, conceal sensitive information, and guide readers’ or viewers’ perception of events. The comparative analysis demonstrates that both Uzbek and English media employ euphemisms across similar thematic domains most notably politics, economics, social issues, health, military activities, and international relations indicating that the need to moderate communicative impact is universal across cultures.

However, the findings also illustrate important differences influenced by each society’s cultural norms, levels of media freedom, and communicative traditions. English publicistic euphemisms tend to rely more on metaphorical and institutionalized expressions, often shaped by political correctness and journalistic standards. Uzbek euphemisms, in contrast, frequently reflect cultural politeness, national mentality, and indirect communication strategies rooted in social etiquette and traditional values.

The study shows that euphemisms do not merely replace taboo or uncomfortable concepts; they actively shape public consciousness. Through strategic lexical choice, the media can soften negative realities, maintain social harmony, reduce potential conflict, or, conversely, obscure crucial information. Therefore, understanding the thematic categories and pragmatic functions of euphemisms is vital for developing critical media literacy and responsible consumption of information.

References

1. Tadjiev, K., Professor David Agruss Associate Professor Kanimkul Tadzhiev Associate Professor Mustafa Bayeshanov, 2024. –P.65.
2. Capaccioli, M., Red Moon: The Soviet Conquest of Space. Springer Nature, 2024. – P.34.
3. Rawson, H. A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. Oxford University Press. 2002. –P.45.
4. Crespo-Fernández, E. Euphemistic strategies in political discourse. Discourse & Society, 2014. p497–517.
5. Rasulov, R. (2014). O‘zbek tilida evfemizmlar va ularning uslubiy xususiyatlari. Toshkent: Fan. 2014. –58-60
6. Jo‘rayev, M. (2019). Publitsistik diskursda leksik vositalar tizimi. Filologiya masalalari, 3(2), 87–95.

THE ISSUE OF EUPHEMISMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Khudoyberdiyeva Filura Ziyadinova

*Teacher, Department of Uzbek Language and
Literature, Russian and English Languages,*

Abu Ali Ibn Sino Bukhara State Medical Institute

998932988757 e-mail: xudoyberdiyeva.filura@bsmi.uz

Annotation. This study examines the linguistic and cultural features of euphemisms in English and Uzbek languages. The research analyzes the semantic, pragmatic, and stylistic functions of euphemistic expressions, comparing their usage in both languages. Special attention is given to cultural factors, social norms, and communicative needs that shape euphemistic patterns. The findings highlight similarities and differences in the formation and application of euphemisms, contributing to a deeper understanding of cross-linguistic politeness strategies.

Keywords: euphemism, English, Uzbek, linguistic comparison, pragmatics, politeness, semantics.

Аннотация. В данной работе рассматриваются лингвистические и культурные особенности эвфемизмов в английском и узбекском языках. Исследование анализирует семантические, прагматические и стилистические функции эвфемистических выражений, сравнивая их использование в обоих языках. Особое внимание уделяется культурным факторам, социальным нормам и коммуникативным потребностям, влияющим на формирование эвфемизмов. Результаты выявляют сходства и различия в употреблении эвфемизмов, что способствует более глубокому пониманию межкультурных стратегий вежливости.

Ключевые слова: эвфемизм, английский язык, узбекский язык, прагматика, семантика, вежливость, сопоставление

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi evfemizmlarning lingvistik va madaniy xususiyatlarini o'rganadi. Ishda evfemizmlarning semantik, pragmatik va uslubiy vazifalari tahlil qilinib, ularning har ikki tildagi qo'llanilishi qiyoslanadi. Evfemizm shakllanishiga ta'sir qiluvchi madaniy omillar, ijtimoiy me'yorlar va kommunikativ ehtiyojlar alohida yoritiladi. Tadqiqot natijalari evfemizmlarning o'xshash va farqli jihatlarini ko'rsatib, tilaro o'zakli muloyimlik strategiyalarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Tayanch so‘zlar: evfemizm, ingliz tili, o‘zbek tili, pragmatika, semantika, muloyimlik, qiyosiy tahlil

Introduction. Nowadays, information technology has developed and become an integral part of all fields. Such changes contribute to the great achievements of scientific and technical progress. In every speech of the President of the Republic of Uzbekistan, Sh. M. Mirziyoyev, on spiritual and educational issues, special attention is paid to studying the heritage of ancestors, making effective use of their intellectual legacy, and encouraging book reading. Based on this, raising young people with a love for their homeland, nation, and language is of particular importance. His words, ‘We will mobilize all the power and capabilities of our state and society to ensure that our youth grow into independent thinkers with high intellectual and spiritual potential, who will not lag behind their peers worldwide in any field and will become happy individuals’, serve as a guiding principle for us. In global linguistics, special attention is given to the use of linguistic units in speech and their semantic and functional properties. This article supports several strategic initiatives of the Republic of Uzbekistan such as Presidential Decree № PD-4947 (February 7, 2017), on the Development Strategy of Uzbekistan,⁶² Presidential Decree № PD-5850 (October 21, 2019), on Enhancing the Prestige and Status of the Uzbek Language as the State Language,⁶³ Resolution № PR-3271 (September 13, 2017), on the Program to Develop the Publishing and Distribution System of Books and to Promote a Culture of Reading,⁶⁴ Resolution № PR-4307 (May 3, 2019), on Additional Measures to Enhance the Effectiveness of Spiritual and Educational Activities,⁶⁵ Resolution № 610 (August 11, 2017) by the Cabinet of Ministers on Improving the Quality of Foreign Language Education.⁶⁶ This article contributes to achieving the goals outlined in these directives by fostering advancements in education, literature, and linguistics.

Historically, Uzbek language has been influenced by various cultural and linguistic traditions, including Persian, Turkish and Russian elements. Since these different influences have mixed over the centuries, they introduced a variety of conand discretion. This demonstrates the evolution sensitivity towards interpersonal relationships codified in the language itself. Additionally, the socio-political panorama of Uzbekistan also played a vital role in modeling euphemistic use. During the 20th century, various political regimes and their respective ideologies influenced language as a reflection of dynamics of power and social control. Under Soviet domain, for example, euphemistic language was often used as a tool for censorship, allowing people to discuss controversial issues and circumvent direct

⁶² Mirziyoyev Sh.M. On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan. Decree No. PF-4947. 2017, February.

⁶³ Mirziyoyev Sh. M. On Measures to Radically Increase the Prestige and Status of the Uzbek Language as the State Language. Decree No. PF-5850. 2019, October 21.

⁶⁴ Mirziyoyev Sh. M. On the Program of Comprehensive Measures to Develop the System of Publishing and Distributing Books, and Promote Reading and Culture of Book-Reading. Decree No. PQ-3271 2017, September 13.

⁶⁵ Mirziyoyev Sh. M. On Additional Measures to Increase the Efficiency of Spiritual and Educational Work. Decree No. PQ-4307. 2019, May 3.

⁶⁶ Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. On Measures to Further Improve the Quality of Teaching Foreign Languages in Educational Institutions. Resolution No. 610 ,2017, August 11.

clash with the authority. This intertwining of euphemism and power illustrates a considerable adaptability of the Uzbek language that reflects wider socio-political realities. This dynamic scenario promoted the integration of euphemistic expressions into the Uzbek lexicon, reflecting the complex interaction between linguistic adaptation and the social fabric of Uzbek society. Persian influence can be tracked until the period of the prominence of the Persian Empire in Central Asia, in which the adoption of Persian vocabulary and the stylistic elements permeated multiple facets of language and Uzbek culture. Similarly, the introduction of Arab linguistic elements after the advent of Islam significantly shaped the Uzbek language. This influence is particularly notable in the discourse and scholarship of religious study,

where Arabic derived euphemisms serve to reflect the linguistic creed of Islamic faith. Arab euphemisms usually convey moral and ethical sensitivities, reinforcing the cultural norms that prioritize respect for communication. The use of Arab euphemisms thus provided that Uzbek speakers tools to engage in discussions about society's spirituality, morality and expectations without inciting possible conflict or discomfort. The impact of Russian colonization in the late nineteenth century further altered the dynamics of language in Uzbekistan. Under the Russian influence, Uzbek developed a hybrid lexicon incorporating Slavic elements that brought a new wave of euphemistic formations. These expressions usually arose as a response to the political and social complexities inherent in colonial experience,

where euphemisms have become a mechanism for managing dissent and navigation into power structures. M.Saparniyazova⁶⁷. emphasize the importance of adapting language to social contexts, noting that euphemisms serve not only as linguistic ornaments, but also as reflections of social realities. Thus, the implementation of euphemisms during this period illustrates a strategic adaptation within a newly -imposed sociopolitical structure. The evolution of euphemisms in the Uzbek language, therefore, emerges as a multifaceted phenomenon that reflects the intersections of language, culture and social change throughout history. This historical tapestry of cultural influences and social changes undeniably shaped the euphemistic landscape of the Uzbek language, culminating in a rich repository of expressions that illustrate the adaptive nature of communication. The dependence on euphemisms as a communicative tool emphasizes the fundamental role that cultural and social contexts play in the reflection of society's values, concerns and aspirations, thus reinforcing the importance of examining the historical foundations of linguistic use within the kingdom of language and culture of Uzbek . Social attitudes and values play a critical role in the evolution of language, particularly in the context of euphemisms, which serve as linguistic tools designed to address sensitive issues with tact and decorum. In Uzbekistan,

⁶⁷ Saparniyazova, M., Kadirova, K., & Sabirova, M. Motivation, Euphemization, and Dysphemization in Uzbek Names and the Factors that Cause Them to Appear. 2022. –P.34.

various social changes, including modernization, urbanization and globalization, significantly influenced the emergence and acceptance of the euphemisms, reflecting the structures of change of social and cultural interactions. R.M.Kozimjonova's⁶⁸ work provides insightful analyzes of the communicative qualities that were affected during these transitions. Modernization has begun a wave of cultural changes that require the adaptation of language to adapt to new social norms. The growing influence of technology and media has led to the proliferation of euphemistic expressions as individuals seek to navigate emerging values related to identity, gender roles and expectations of society. For example, topics such as mental health, sexuality and sociopolitical issues, which were once covered in traditional euphemisms, are increasingly discussed using newly-added expressions aligned with universal discourses. R.M.Kozimjonova notes that this transition can sometimes result in tension, as community members can resist new euphemisms who conflict with deeply rooted cultural values, while recognizing their relevance in a world at rapid change. These social changes collectively highlight the dynamic interaction between culture and language, illuminating as euphemisms in the Uzbek language continue to evolve in response to modern realities. As social norms undergo transformations, the linguistic manifestations of these changes, particularly through the adoption and adaptation of euphemisms, serve to facilitate communication in a society that is sailing more and more complex identifications and global interactions. Thus, the continuous evolution of the Euphemisms provides a lens to understand the broader social changes and their impact on communication practices on Uzbek society.

Historically, Uzbek's euphemisms emerged as a result of these religious principles, generally replacing direct and potentially disrespectful terms with more palatable alternatives. For example, expressions related to death and disease are often softened; The phrase "die" is used instead of the direct term to death, reflecting a culturally conditioned aversion to the discussion openly such topics. In this sense, Khodjamkulov⁶⁹ argue that the use of euphemisms is not just a linguistic phenomenon, but a cultural imperative that reinforces the obligations of compassion and respect required by Islamic teachings. Such euphemism allows individuals to discuss sensitive issues in a way that defends the dignity of all parties involved. For example, discussing issues related to sexuality or poverty is often involved in euphemism. Terms like "the intimate relationship" serve as euphemistic substitutions for a more explicit language, allowing a discussion that aligns itself with Islamic property. In this sense, the euphemisms act as a linguistic form of etiquette that incorporates cultural and religious expectations of decency in society. This is particularly significant in a community -oriented culture, where social perceptions strongly influence individual conduct. Furthermore, the evolution of euphemisms in the Uzbek language may also be linked to the broader historical context, in which social changes illuminate varying

⁶⁸ Kozimjonova, K. M. Communicative qualities of speech in English and Uzbek. Novateur Publications, 2023. –P.83.

⁶⁹ Khodjamkulov, U., Makhmudov, K., Abduramanova, D., Ruzmetova, D., Akhatov, L., & Djabbarova, F. Exploring Gothic-Themed Lexemes and Their Cultural Connotations in English and Uzbek: An Educational Perspective, 2023. –P.97.

degrees of religious adhesion and cultural changes. For example, during the Soviet era, secularism imposed in the state led to the suppression of open religious expression, but the remnants of Islamic euphemistic language persisted among the population, demonstrating the resilience of cultural identity, even under external pressures. Khodjamkulov highlight how post-soviet Uzbekistan witnessed a resurgence of Islamic influence on language, which led to a revitalization of the euphemisms that coincide with a renewed emphasis on cultural and religious values. As a result, the linguistic landscape of the Uzbek language continues to be shaped by the continuous interaction of cultural influences, religious teachings and social changes, as exemplified by widespread use and transformation of euphemisms., Political correctness emerged as a significant factor that influences the evolution and use of euphemisms in Uzbek language, especially in the context of socio -political changes. As the societies undergo transformations, the language used to discuss sensitive issues often move to reflect new social norms and political landscapes. This phenomenon is particularly evident in Uzbekistan, a nation that has experienced various political regimes and social adaptations since it gained independence in 1991. The concept of political correctness refers to the progress of the language that could offend or marginalize certain groups of people. In Uzbekistan, euphemisms have been strategically used to navigate in complex social dynamics and present politically sensitive topics in a way that aligns with official narratives and social expectations. A detailed examination of the results of Alimov and Ganf⁷⁰ reveals that the evolution of euphemisms in the Uzbek language is not simply a linguistic development but also a reflection of the changing moral and ethical standards imposed by the state and adopted by society.

In the ski of independence, the Uzbek language witnessed a rebirth of national identity, which has intertwined with discussions on social values, traditions and modernity. The transition to political correctness required careful selection of language when dealing with governance, social justice and cultural identity. This careful linguistic navigation has often led to the deployment of euphemisms that masked explicit discussions on controversial social issues, such as poverty, corruption or criticism of the government. For example, in the context of economic challenges, rather than directly facing “poverty”, officials and media could use euphemistic phrases such as “financial difficulties that families” or “socially vulnerable populations face”. These buildings serve to soften the harsh realities of economic disparity, aligning with the wider social and political agenda of presenting a more favorable image of the national government and circumvent direct criticism. Also, the adoption of euphemism in personal interactions reflects the cultural values inherent in the Uzbek company, in which the saving of the face and respect perform crucial roles in communication. The framework exposed by Alimov and Ganf underlines how government

⁷⁰ Alimov, T. Э., & Ganf, B. The phenomenon of political correctness in English and Uzbek languages. Филология: научные исследования, 2024. –P.102.

speeches affect public perceptions and communication styles. While Uzbekistan has passed through various political regimes, each era has left its imprint on the lexicon. The need for euphemistic language as a means of respecting the evolving laws and regulations shows an adaptation in which language evolves into tandem with political imperatives. For example, euphemisms relating to law enforcement agencies, such as “administrative measures” for punitive actions, exemplify the way in which language serves to obscure the direct implications of the government actions, thus reflecting the wider social expectations of compliance and stability. The implications of political correctness on the use of euphemisms in the Uzbek language highlight how social norms and governance moderate language, influencing the way in which sensitive arguments are addressed within public and private speech. In contemporary Uzbek society, the evolution of euphemisms is significantly influenced by emerging issues such as gender equality and social justice, which reflect a significant change in norms and social values. While Uzbekistan continues to face its historical inheritances and its modern aspirations, linguistic adaptations in euphemistic expressions provide a vision of cultural transformation that influences communication practices. Uralova places that these changes in phraseology can be directly connected to changes in social attitudes towards sensitive arguments, in particular those relating to the genre. For example, traditional Uzbek euphemisms often masked or softened discussions surrounding women's roles in society, reflecting the patriarchal rules that have dominated the last decades. The terms that refer to women in the context of domesticity or obedience, such as “xonim” (lady) or “ayol” (woman), were prevalent, but often lacking elements of empowerment. As the dialogue around gender equality gains traction, these euphemisms are in the reinterpretation phase. Contemporary use demonstrates a shift to more equal expressions that promote the agency and individual rights. Terms such as “Maktab Xodimi” (school staff) replaces gender language in professional contexts, aligning with wider efforts to dismantle traditional genre roles. On top of that, issues of social justice have seen the rise of euphemisms aimed at facing inequality and discrimination. Uralova⁷¹ clarifies that the term “fuqarolar” (citizens) has become a preferred euphemism in political discourse, moving from condescending phrases associated with state subjects to a more inclusive terminology that emphasizes civil rights and responsibilities. This transition illustrates a greater sensitivity to language that can perpetuate social hierarchies. Euphemisms serve not only to soften the speech, but also to facilitate a more constructive dialogue on sensitive issues such as poverty, ethnic diversity and human rights, strengthening the idea that language is an evolution tool of cultural influences and social changes. The advent of digital communication platforms further influenced the use of euphemisms in the Uzbek speech. While the younger generations engage on social media, they often adopt and adapt a euphemistic language that

⁷¹ Uralova, N. A. Milk-infused phraseology in Uzbek language: a comprehensive semiotic analysis. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2024. –P.112.

blends traditional values with contemporary sensitivity. The use of jargon and codified language, in particular surrounding topics that can still be considered taboos, demonstrates how euphemisms are allocated in informal contexts to encourage the community and circumvent the potential backlash. This phenomenon indicates a dynamic interaction between the evolving social norms and the linguistic adaptations that derive from it. In the Uzbek business environment, euphemisms are often used to address issues such as financial restrictions, layoffs or poor performance without summoning feelings of shame or failure. As observed by M.Kodirova⁷², the phraseological units in Uzbeks' business discourse perform specific functions, allowing communicators to soften the impact of potentially negative messages. Dependence on euphemisms can lead to misunderstanding when the parties are not in tune with the cultural nuances incorporated into the phrases used. Therefore, companies that operate in or with Uzbek partners must have cultural competence and a different understanding of the use of euphemism to successfully browse these communication pathways. The nuances integrated into these euphemisms serve as a reflection of the values, beliefs and pragmatics of communication within each linguistic community, highlighting the broader meaning of euphemisms beyond simple linguistic decoration. While Uzbekistan sails in an increasingly interconnected and technologically advanced global landscape, the evolution of euphemisms within the Uzbek language is ready to reflect these changes significantly. The advent of digital communication platforms, including social media and messaging applications, began to reshape linguistic standards, promoting an environment conducive to the proliferation of existing euphemisms and the emergence of new ones. S.Serdalina⁷³ postulates that language is intrinsically linked to the societal context in which it works, suggesting that as cultural norms are evolving, euphemist expressions are also anchored in the language.

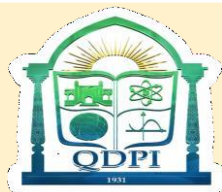
CONCLUSION: The comparative analysis of euphemisms in English and Uzbek languages demonstrates that euphemistic expressions are deeply rooted in cultural norms, social values, and communicative strategies. Both languages employ euphemisms to maintain politeness, minimize offense, and express sensitive ideas in a more acceptable manner. However, the specific forms, themes, and frequency of euphemisms differ due to cultural backgrounds, religious traditions, and societal expectations. The findings of this research show that English tends to use a wider variety of euphemisms influenced by political correctness, media discourse, and modern social movements, whereas Uzbek euphemisms are more closely connected to cultural modesty, respect, and traditional values. Overall, the study contributes to a deeper understanding of cross-linguistic politeness strategies and emphasizes the importance of cultural awareness in intercultural communication.

⁷² Kodirova, M. Functions of phraseological units in Uzbek business discourse. American Journal of Philological Sciences, 2024. –P.55.

REFERENCES

1. The Strategy for Action on the Five Priority Areas of Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021. Annex 1 to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 dated February 7, 2017. <http://www.lex.uz>.
2. Mirziyoyev Sh. M. (2019, October 21). On Measures to Radically Increase the Prestige and Status of the Uzbek Language as the State Language. Decree No. PF-5850.
3. Mirziyoyev Sh. M. (2017, September 13). On the Program of Comprehensive Measures to Develop the System of Publishing and Distributing Books, and Promote Reading and Culture of Book-Reading. Decree No. PQ-3271
4. Mirziyoyev Sh. M. (2019, May 3). On Additional Measures to Increase the Efficiency of Spiritual and Educational Work. Decree No. PQ-4307.
5. Alijonovna, A.K. and Khakima, A. On the issue of mutual influence of English and Russian languages. Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2024. - 166 p.
6. Alimov, T. Э., & Ganf, B. The phenomenon of political correctness in English and Uzbek languages. Филология: научные исследования, 2024. – 102 p.
7. Capaccioli, M., Red Moon: The Soviet Conquest of Space. Springer Nature, 2024. – 110 p.
8. Khujakulov, R., The Rich Tapestry of Folk Medicine Terminology: a Reflection of Cultural Specificity in English. Miasto Przyszłości, 2024. – 1630 p.
8. Kodirova, M. Functions of phraseological units in Uzbek business discourse. American Journal of Philological Sciences, 2024. – 110 p.
9. Kozimjonovna, K. M. COMMUNICATIVE QUALITIES OF SPEECH IN ENGLISH AND UZBEK. Novateur Publications, 2023. – 250 p.
10. Saparniyazova, M., Kadirova, K., & Sabirova, M. Motivation, Euphemization, and Dysphemization in Uzbek Names and the Factors that Cause Them to Appear. 2022. – 360 p.
11. Serdalina, S. Evolution of Kazakh and Turkish Languages in the Context of the Image of Korkyt Ata. Asiatic: IIUM Journal of English Language and Literature, 2024. –105 p.
12. Umarova, M. S. A comparative study of the “tradition” concept in Uzbek and Russian linguistic frameworks. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2025. – 130 p.
13. Uralova, N. A. Milk-infused phraseology in uzbek language: a comprehensive semiotic analysis. International Journal of Advance Scientific Research, 2024. –112 p.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Euphemism>
<https://cyberleninka.ru/article/n/euphemisms-in-modern-english>
<https://www.britannica.com/art/euphemism>

<https://www.ur.edu.pl/files/ur/import/private/137/E-dydaktyka/Materialy-dydaktyczne/Angielski/KNH/Kulturoznawstwo-i-Filologia-Polska/Mgr-Dorota-Kulas/Euphemisms-mgr-Dorota-Kulas.pdf>

RUS VA O'ZBEK TO'Y MAROSIMINING MA'NAVIY-AXLOQIY ASPEKTLARI BILAN BOG'LIQ PAREMIOLOGIK BIRLIKLAR

Rahimov Fayziddin Rustamovich

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, tayanch doktorant
fayziddinrahimov88@gmail.com +998 90 323 87 32

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus va o'zbek xalqlarining to'y marosimlarida namoyon bo'ladigan ma'naviy-axloqiy qadriyatlar maqol, matal, duo-olqish va turli udum-marosimga oid boshqa paremiologik birliklar misolida tahlil qilinadi. Har ikki xalqning to'y an'analari tarixiy-madaniy taraqqiyot jarayonida shakllangan bo'lib, ularda oilaviy munosabatlar, erkak-ayol axloqi, qarindoshlik rishtalari, jamiyatning turmush qadriyatlari aks etadi. Tadqiqotda paremiologik birliklarning semantik-pragmatik mohiyati, ularning to'y marosimlaridagi kommunikativ vazifasi, marosim ishtirokchilarining nutqiy xatti-harakatiga ko'rsatadigan ta'siri va xalq mentalitetidagi o'rni qiyosiy-nazariy asosda ochib beriladi. Olingan natijalar rus va o'zbek xalq og'zaki ijodida to'y marosimiga doir qadriyatlar umumiyliigi hamda milliy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: to'y marosimi, paremiologiya, maqol va matal, xalq og'zaki ijodi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, rus xalq marosimlari, o'zbek xalq marosimlari, urf-odat, mentalitet, duo-olqish.

Аннотация. В данной статье анализируются духовно-нравственные ценности, проявляющиеся в свадебных обрядах русского и узбекского народов, на примере различных паремиологических единиц: пословиц, поговорок, благопожеланий и других обрядовых выражений. Свадебные традиции обоих народов формировались в ходе историко-культурного развития и отражают семейные отношения, нравственные нормы поведения мужчин и женщин, родственные связи и жизненные ценности общества. В исследовании раскрываются семантико-прагматическая сущность паремиологических единиц, их коммуникативные функции в свадебных церемониях, влияние на речевое поведение участников обряда и их место в национальном менталитете на сравнительно-теоретической основе. Полученные результаты способствуют выявлению общности и национальных особенностей ценностей, отражённых в свадебном фольклоре русского и узбекского народов.

Ключевые слова: свадебный обряд, паремиология, пословицы и поговорки, устное народное творчество, духовно-нравственные ценности, русские свадебные традиции, узбекские свадебные традиции, обычаи, мировоззрение, благопожелания.

Annotation. This article examines the moral and ethical values manifested in the wedding ceremonies of the Russian and Uzbek peoples through various paremiological units such as proverbs, sayings, blessings, and other ritual expressions. The wedding traditions of both nations have been formed in the course of historical and cultural development and reflect family relations, gender ethics, kinship ties, and social life values. The study analyzes the semantic and pragmatic characteristics of paremiological units, their communicative functions in wedding rituals, their influence on the speech behavior of ceremony participants, and their role in the national mentality from a comparative-theoretical perspective. The results help identify common features and national specificities of values reflected in the wedding-related folklore of the Russian and Uzbek peoples.

Key words: wedding ceremony, paremiology, proverbs and sayings, folklore, moral and ethical values, Russian wedding traditions, Uzbek wedding traditions, customs, mentality, blessings.

KIRISH. To‘y marosimlari har bir xalqning qadimiy turmush tarzi, dunyoqarashi, oilaviy an‘analari va milliy mentalitetini o‘zida mujassam etgan noyob ijtimoiy-madaniy hodisadir. Oila institutini shakllantirishga qaratilgan bu marosimlar nafaqat ijtimoiy, balki ma‘naviy-axloqiy mazmunga ham ega bo‘lib, har bir xalqning milliy tafakkurida alohida o‘rin tutadi. Rus va o‘zbek xalqlarida to‘y marosimi qadimdan muqaddas udum hisoblanadi, chunki unda kelajak avlod taqdiri, oilaning mustahkamligi, jamiyatning axloqiy tamoyillari mujassam bo‘ladi.

Xususan, maqol, matal, aforizm, duo-olqish va boshqa paremiologik birliklar to‘y marosimining ajralmas qismidir. Ular marosimning turli bosqichlarida (fotiha to‘y, sovchilik, unashtirish, kelin salom, nikoh marosimi, to‘y bazmi va boshqalar) qo‘llanib, ishtirokchilarning nutqiy xulqini tartibga soladi, axloqiy me‘yorlarni mustahkamlaydi, jamiyatning qadriyatlar tizimini namoyon etadi. Paremiologik birliklarda oilani muqaddas bilish, turmush qurayotgan yoshlarning baxti, totuvligi, halolligi va sadoqatiga doir tasavvurlar mujassam bo‘ladi. Shu jihatdan ularni o‘rganish har ikki xalqning ma‘naviy merosini qiyosiy tahlil qilishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Rus va o‘zbek to‘y marosimlaridagi paremiologik birliklar tarkibida o‘xshash semantik maydonlar mavjud: oila barqarorligi, turmushdagi muvofiqlik, qarindoshlik aloqalari, mehr-oqibat, urug‘-aymoq birdamligi kabi qadriyatlar ko‘plab maqollarda aks etadi. Shu bilan birga, har bir xalqning tarixiy-madaniy rivojlanish sharoitidan kelib chiqadigan milliy o‘ziga xosliklar ham kuzatiladi. Mazkur tadqiqot rus va o‘zbek xalqlarining to‘y marosimiga doir paremiologik birliklarini lingvokulturologik, semantik va pragmatik jihatdan tahlil qilish

orqali ularning umumiy g‘oyaviy yo‘nalishini hamda farqli jihatlarini aniqlashni maqsad qiladi.

ASOSIY QISM

To‘y marosimining ma‘naviy-axloqiy aspektlari bilan bog‘liq rus paremiologik birliklari (maqollar, matallar, iboralar) ko‘pincha oila qadri, mehr-muhabbat, halollik, sadoqat, hurmat va oilaviy qadriyatlar haqida bo‘ladi. Ular to‘y va nikohning faqat tashkiliy tomoni emas, balki chuqur ma‘naviy-axloqiy ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. Ruslarda:

- *“Брак — это союз не только тел, но и душ”* - nikoh — bu faqat tanalar emas, ruhlarning ittifoqi. (*Nikohning chuqur ma‘naviy ahamiyati.*)

- *“Семья — малая церквушка”* - oila — kichik cherkov. (*Oilada axloqiy va ruhiy qadriyatlar yashaydi.*)

- *“В семье и горе легче переносить”* - oilada g‘amni yengilroq ko‘tarish mumkin. (*Oilaviy bir-biriga mehr va yordam zarur.*)

- *“Любовь и верность — залог крепкой семьи”* - sevgi va sadoqat — mustahkam oilaning kaliti. (*Nikohda sadoqat va mehr-muhabbat muhim.*)

- *“В любви и доверии семья крепка”* - sevgi va ishonchda oila mustahkam bo‘ladi. (*Ma‘naviy-axloqiy asos sifatida ishonch.*)

- *“Брак — не венок, а ответственность”* - nikoh — gulchin emas, mas’uliyatdir. (*Nikohni faqat bayram emas, balki mas’uliyat deb qabul qilish.*)

- *“Нельзя строить дом без фундамента, так же нельзя строить семью без доверия”* - uyni poydevorsiz qurib bo‘lmaydi, oilani esa ishonchsiz. (*Nikohning poydevori ma‘naviy-axloqiy qadriyatlardir.*)

- *“Честь семьи — в честности и уважении”* - oilaning sharafi halollik va hurmatda. (*Oilaviy axloqiy qadriyatlarning muhimligi.*)

- *“Жена — помощница и советчица”* - xotin — yordamchi va maslahatgo‘y. (*To‘y orqali ikki kishining ruhiy hamkorligi.*)

- *“Семья начинается с любви и заканчивается уважением”* - oila sevgi bilan boshlanib, hurmat bilan yakunlanadi.

- *“Не тот счастлив, у кого много добра, а тот, у кого жена верна”* - boyligi ko‘p bo‘lgan emas, sodiq xotini bo‘lgan baxtlidir.

O‘zbek xalq maqollari va paremiologik birliklarida to‘y marosimi faqat bir shodiyona emas, balki ma‘naviy-axloqiy qadriyatlar, jamiytdagi muqaddas tuyg‘ular va oila mas’uliyati bilan chambarchas bog‘langan. Bu maqollar ko‘pincha nikohning muqaddasligi, sadoqat, sabr, mehr, oila mustahkamligi kabi tushunchalarni ifodalaydi. Masalan:

- *“To‘y hayot emas, hayot — to‘yga olib boradi”* - to‘y bir kunlik, oila esa butun umrga. Bu maqol to‘y marosimining emas, keyingi hayotning ahamiyatini ta’kidlaydi.

- *“Nikoh — muqaddas rishta”* - nikoh qadrlanishi lozim bo‘lgan axloqiy rishtadir. Huning uchun ham o‘zbeklarda nikoh – ilohiy, muqaddas bog‘liqlik sifatida qadrlanadi.

- *“Er-xotin — bir daraxtning ikki shoxi”* - ular bir ildizdan unib chiqadi, farqli bo‘lsa-da, yagona. Oila birlik va hamjihatlikka asoslanadi.

- *“Oila — davlatning negizidir”* - oila mustahkam bo‘lsa, jamiyat ham mustahkam.

- *“Halol to‘y — halol hayotning boshlanishi”* - to‘yda halollik bo‘lsa, keyingi hayot barakali bo‘ladi.

- *“To‘y — ikki yurakning birlashuvi, ikki oilaning quvonchi”* - to‘y nafaqat ikki yoshni, balki ikki oilani birlashtiradi.

- *“Sabr bilan to‘y tutgan — baxtli bo‘lgan”* - sabrli odam o‘z to‘yini ko‘rib, baxtga erishadi.

- *“Qiz bola ostonadan o‘tgan — oila nomusiga aylangan”* - qiz oila qurishi bilan uning barcha axloqiy jihatlari ham oila sha’niga aylanadi.

Shuni takidlash kerakki, rus madaniyatida tabiat hodisalarining to‘y marosimiga bog‘liqlik jihati ham alohida ahamiyat kasb etadi va buni biz quyidagi xalq donoligidan aytilgan so‘zlar orqali bilib olishimiz mumkin:

- *“Вухорь с пылью встречу поезду не к добру; дождичек — к богатству”* – *“To‘y karvoniga chang bilan shamol uchrasa – bu yaxshilik alomati emas; To‘y kuni yomg‘ir yog‘sa – boylik alomati.* Bu xalq ishonchlariga asoslangan belgilar bo‘lib, to‘y marosimi paytida ro‘y beradigan tabiat hodisalari orqali kelajakdagi farovonlik yoki qiyinchiliklarni bashorat qilishga ishora qiladi;

- *“Дождь на молодых — счастье”*. – *To‘y kuni yomg‘ir yog‘sa yoshlar baxtli bo‘ladi.* Bu xalq orasida keng tarqalgan yaxshi alomat bo‘lib, nikoh kuni yomg‘ir yog‘sa yosh oila hayotining farovon, mo‘l-ko‘l va baxtli bo‘lishidan darak beradi, deb hisoblanadi.

Shuningdek, diniy

“Метель на свадебный поезд - все богатство выдует” – *To‘y karvoni qor bo‘roniga uchrasa — barcha boylikni uchirib ketadi, ya’ni to‘y kuni yomon ob-havo yosh oilaning moddiy farovonligiga salbiy ta’sir qiladi deb qaralgan.*

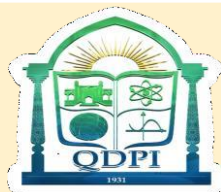
O‘zbek va rus xalqlarining to‘y marosimlari qadimiy an’analarga tayangan holda shakllanib, xalqning milliy mentaliteti, ma’naviy qadriyatlari va ijtimoiy-madaniy qarashlarini ifodalaydi. Mazkur marosim konsepti til birliklarida, xususan paremiologik qatlamda (maqol, matal, afarizm) o‘zining yorqin izini qoldirgan bo‘lib, ular orqali ikki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va hayot falsafasi namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek paremiologik birliklarida to‘y marosimi konsepti avvalo jamoaviylik, saxiylik, mehmondo‘stlik, baraka va nasl davomiyligi kabi qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq. Rus paremiologiyasida esa oila mustahkamligi, muhabbat, hamjihatlik, er-xotin tengligi va oilaviy barqarorlik g‘oyalari ko‘proq aks etadi. Bunda universal konseptlar (sevgi, baxt, farzand, oila) har ikki xalq maqol va matallarida uchrasa-da, milliy-madaniy xususiyatlar (o‘zbeklarda to‘y va mehmondo‘stlikka doir qarashlar, ruslarda esa er-xotin munosabatlari va hamjihatlikka urg‘u berilishi) yaqqol ajralib turadi.

Shu bois, o‘zbek va rus to‘y marosimi konseptining paremiologik birliklar asosida qiyosiy tahlili ikki xalqning madaniyatlararo umumiylik va farqlilik jihatlarini ochib berish bilan birga, til va madaniyat o‘zaro aloqadorligini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Paremiologik birliklarning lingvomadaniy tadqiqi esa nafaqat tilshunoslik, balki etnolingvistika, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. 2001. №1.
2. Зорин Н.В. Русский свадебный ритуал. - М.: Наука, 2001. - 248 с.
3. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. - М.: Академический проект, 2004.
4. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. Darslik. – Toshkent, 2019. 248 b.
5. Русская свадьба // информационный свадебный портал. - 2006 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.nunta.info/articles/russianwedding/>

**THE PRAGMATIC NATURE OF COMPLIMENTS AND RESPONSES IN
ENGLISH AND RUSSIAN ONLINE DISCOURSE**

Azimova Sayyora Khusanboyevna

Senior Lecturer, Fergana State University, Uzbekistan

macmillan1926@mail.ru

Madaminova Sabinabegim Bakhromjon kizi

Master’s degree student, Fergana State University, Uzbekistan

sabinamumedzanova@gmail.com

Abstract. This paper examines the pragmatic nature of compliments and compliment responses (CRs) in English and Russian online discourse, drawing on the comparative findings of Solodka and Perea (2018) and Morady Moghaddam (2019). Through a literature-based analysis, the study explores how cultural norms, politeness strategies, and digital communication influence complimenting behavior. The findings reveal that English speakers favor brevity and positive politeness, whereas Russian speakers display emotional expressiveness and relational depth, reflecting distinct socio-cultural communication styles and pragmatic values in both face-to-face and online contexts.

Key words: pragmatics, compliments, compliment responses, online discourse, cross-cultural communication, politeness strategies

Introduction. Complimenting and responding to compliments are fundamental aspects of social interaction that reveal the underlying pragmatic, cultural, and interpersonal norms of speech communities. As Austin (1975) noted, every utterance performs an act, and compliments, in particular, perform both expressive and social functions: they express admiration while reinforcing social bonds. Thomas (1983) expanded this by introducing the concept of pragmatic competence, emphasizing that successful communication depends not only on linguistic accuracy but also on awareness of social appropriateness and cultural expectations. Compliments thus serve as both politeness strategies and face-threatening acts, depending on how they are interpreted and reciprocated. Within cross-cultural and digital contexts, these acts become even more nuanced, as communicative norms differ across languages and platforms.

In recent years, the pragmatic study of compliments and compliment responses (CRs) has expanded to include computer-mediated communication (CMC), reflecting changes in how people express politeness, solidarity, and self-presentation online. Scholars such as

Holmes (1988), Herbert (1990), and Morady Moghaddam (2019) have shown that compliment exchanges are not only shaped by linguistic structure but also by the social and technological environments in which they occur. Similarly, Solodka and Perea (2018) explored how English, Russian, and Ukrainian speakers manage compliments and responses across face-to-face and online settings, revealing distinct patterns tied to cultural values such as modesty, expressiveness, and emotional reciprocity. This comparative investigation seeks to highlight the pragmatic nature of compliments and CRs in English and Russian online discourse, synthesizing findings from Morady Moghaddam (2019) and Solodka and Perea (2018) to demonstrate how cultural norms and digital communication jointly influence politeness strategies and pragmatic interpretation.

Methodology

The present analysis is based on a qualitative literature review of two major empirical studies: Morady Moghaddam (2019), who examined responses to compliments in English online chatrooms among native speakers and Iranian EFL learners, and Solodka and Perea (2018), who conducted a comparative cross-linguistic analysis of 921 compliments in English, Russian, and Ukrainian. The data were not collected firsthand but synthesized from these peer-reviewed sources to highlight recurring pragmatic, syntactic, and cultural patterns across languages. The methodology involved identifying common themes—such as compliment structure, length, lexical content, politeness strategy, and response type—and comparing their pragmatic interpretations within both face-to-face and online contexts. This literature-based approach enables the identification of broader intercultural trends and theoretical implications regarding pragmatic competence in CMC environments.

Results

The comparative study by Solodka and Perea (2018) provides a comprehensive account of how compliments function pragmatically within English, Russian, and Ukrainian-speaking communities, emphasizing the socio-cultural and linguistic norms shaping their use in both face-to-face and online contexts. Drawing on Austin’s (1975) notion of speech acts and Thomas’s (1983) concept of pragmatic competence, the study illustrates that compliments—though seemingly simple—are complex social tools used to express solidarity, admiration, or politeness. Pragmatically, they embody both sociolinguistic competence (knowledge of when and how to compliment appropriately) and strategic competence (using compliments to achieve communicative goals). These functions align with Holmes’s (1988) view that compliments can enhance solidarity, mitigate face-threatening acts (FTAs), or, paradoxically, constitute FTAs themselves (p. 447).

Solodka and Perea’s (2018) data, derived from 445 Russian, 231 Ukrainian, and 245 American English compliments, show that compliment forms in all three languages share surface-level similarities but differ in pragmatic intent and syntactic realization. The dominant English patterns—PRO + BE + ADJ + COMPLEMENT (e.g., You’re awesome, You’re beautiful today)—mirror directness and brevity typical of American speech

communities. Russian and Ukrainian speakers prefer PRO + HAVE + ADJ + NOUN constructions (У тебя красивые глаза / “You have beautiful eyes”) or one-word adjectival compliments like красивая (“beautiful”) and молодец (“well done”) (p. 47–48). The existence of one-word compliments in Russian but not in English demonstrates how Russian discourse allows more elliptical, implicit forms, relying on shared contextual knowledge—a key indicator of higher-context pragmatic behavior (Wierzbicka, 1991).

Moreover, compliment length and complexity reveal pragmatic distinctions tied to cultural communication styles. Russian compliments averaged 5.9 words, English 5.5, and Ukrainian 4.3 (Solodka & Perea, 2018, p. 48). While English speakers favor short, formulaic expressions (Great job!, You look amazing!), Russian and Ukrainian compliments more frequently exhibit metaphorical elaboration and emotional intensity, e.g., В ваших глазах можно кататься на яхте, потому что они как два океана (“In your eyes I could sail because they are like two oceans”) (p. 48). Such poetic hyperbole reflects what Nelson et al. (1996) observed in Egyptian and Arabic compliments—namely, a preference for metaphor and imagery over Anglo-American brevity—underscoring that Russian and Ukrainian pragmatics share with Eastern cultures a tendency toward expressive elaboration.

From a lexical standpoint, adjectives, verbs, and adverbs used in compliments expose significant cross-cultural pragmatic tendencies. The English data showed predominance of “good,” “great,” “nice,” “beautiful,” and “awesome,” which together accounted for 76.3% of occurrences (Solodka & Perea, 2018, p. 49). Russian and Ukrainian data exhibited similar reliance on adjectives of aesthetic and moral evaluation, such as красивый (“pretty,” 31.5%), умный (“smart”), and гарний (“pretty,” 25.2%). However, Slavic compliments employed a wider range of intensifiers and adverbs, with Russian using 26 different adverbs versus only 5 in English, demonstrating that Russian and Ukrainian speakers often express positive affect through degree modification (очень красивая – “very beautiful”; дуже гарна – “so lovely”) (p. 49). This supports Holmes and Brown’s (1987) claim that frequency and elaboration in complimenting directly index cultural values of expressiveness and warmth.

The verb choices in compliment structures further highlight pragmatic nuances. English speakers predominantly used look (33.3%) and like (22.2%)—verbs that foreground perception and taste, aligning with Anglo-American emphasis on personal appearance and individual preference. In contrast, Russian (выглядеть “to look,” 31.8%) and Ukrainian (виглядати “to look,” 26%) exhibited similar trends but also incorporated culturally distinctive verbs like пасувати/личити (“to suit”) and пахнути (“to smell”) (Solodka & Perea, 2018, p. 49). These verbs often appear in indirect compliments—e.g., Тобі дуже пасує ця сукня (“That dress suits you very well”)—which express approval through evaluation of fit or harmony rather than explicit praise. Such indirectness aligns with Thomas’s (1983) concept of sociopragmatic variation, where politeness and modesty norms constrain overt self-praise and require mitigation through contextualized expressions.

In terms of tone, sincerity overwhelmingly characterized all three languages—98% in English, 97% in Ukrainian, and 98% in Russian (Solodka & Perea, 2018, p. 49). However, sarcasm, though rare, emerged slightly more among male speakers, particularly in Russian (4%) and Ukrainian (4.5%) data. This finding echoes Beebe, Takahashi, and Uliss-Weltz’s (1990) claim that pragmatic failures or misinterpretations often occur when sarcasm or humor crosses cultural boundaries. In online discourse, where nonverbal cues are limited, this pragmatic ambiguity can lead to misjudged sincerity—especially when literal translations of sarcastic compliments (e.g., Ну ты просто гений! / “You’re such a genius!”) may be interpreted either genuinely or mockingly by non-native speakers.

When examining attributes praised, the study revealed strong cross-linguistic tendencies toward appearance-related compliments: Americans praised hair, clothes, and smiles, while Russians and Ukrainians additionally focused on eyes, voice, and figure, often incorporating metaphors (глаза как два океана) (Solodka & Perea, 2018, p. 50). This preference correlates with Holmes’s (1988) argument that compliments act as indicators of cultural values; Russian and Ukrainian societies’ attention to physical detail and artistry reflects a collectivist appreciation for aesthetics and self-presentation, while American English emphasizes positivity and informality. Online interactions amplify these tendencies, as visual content (e.g., selfies, fashion posts) becomes the primary medium for public complimenting, making pragmatic appropriateness—tone, gender dynamics, and frequency—especially critical.

Finally, the study underscores that pragmatic competence, particularly in online environments, requires not just grammatical mastery but also an awareness of the social and cultural meanings underlying compliment exchanges. The transfer of L1 compliment norms to L2 online contexts—such as Russian directness or metaphorical expressiveness into English digital communication—can cause pragmatolinguistic failure (Thomas, 1983), leading to unintended misinterpretation. Therefore, as Solodka and Perea (2018) argue, cross-cultural pragmatics instruction must be integrated into L2 pedagogy to develop communicative competence holistically. When learners understand how compliments operate as both social lubricants and potential face-threatening acts, they become more adept at managing interpersonal relations across digital and intercultural boundaries.

Complimenting and responding to compliments (CRs) are complex pragmatic acts that reveal deep socio-cultural and interpersonal dynamics. Morady Moghaddam (2019) underscores that responses to compliments are far from universal; while many English speakers might consider “thank you” sufficient, this brevity can lead to discomfort or miscommunication across cultures (p. 168). The difficulty, as Pomerantz (1978) observed, lies in the dual pragmatic pressures of agreeing with the interlocutor and avoiding self-praise—two competing norms that make every CR potentially face-threatening. In Brown and Levinson’s (1987) terms, accepting praise risks threatening one’s negative face (autonomy), while rejecting it may threaten the complimenter’s positive face (desire for

approval). For instance, an American replying “Thanks, I love this dress too!” is pragmatically different from a Russian replying Ой, да что ты! (“Oh, come on!”), which mitigates self-praise through modesty. These differences show that CRs, though seemingly formulaic, serve as “mirrors of cultural values” (Manes, 1983, p. 96), revealing varying norms of politeness and self-presentation across linguistic communities.

In the online environment, the pragmatic nature of complimenting evolves further due to asynchronous communication and polylogy. Morady Moghaddam (2019) notes that digital platforms like chatrooms and Facebook loosen social constraints, allowing users to ignore compliments or delay responses altogether—an option unavailable in face-to-face talk (p. 171). Placencia, Lower, and Powell (2016) similarly found that American Facebook users often omit replies (up to 30%), relying on “likes” or emojis instead of verbal acknowledgment. This aligns with Cirillo’s (2012) findings in Second Life, where users often failed to respond to compliments simply because the interactional pressure was reduced. In Russian online contexts, as Solodka and Perea (2018) demonstrate, compliments are still emotionally charged—Ты красавица! (“You’re beautiful!”) or Молодец! (“Well done!”)—but responses can range from effusive gratitude (Спасибо большое!) to humorous downplaying (Да ладно, ерунда! – “Oh, it’s nothing”). Thus, while American English online discourse favors concise, acknowledgment-based CRs, Russian discourse maintains higher affective intensity and contextual negotiation of modesty, even in virtual spaces.

Cross-cultural pragmatics reveals that English-speaking communities display a higher tendency toward acceptance strategies, while Russian and Persian speakers favor modesty or rejection strategies to maintain social harmony. Holmes (1988) found that New Zealanders rarely reject compliments, emphasizing acceptance as a politeness norm, while Sharifian (2005) and Morady Moghaddam (2019) reported that Persian speakers often downplay or deny praise through shekasteh-nafsi (“self-lowering”) expressions (p. 174). Russian responses, similarly, prioritize emotional modesty—e.g., Ой, ну нет, я не такая уж умная! (“Oh no, I’m not that smart!”)—reflecting the cultural discomfort with overt self-praise. Meanwhile, American English CRs often contain direct appreciation tokens like “Thanks!” or “I appreciate that,” as noted by Herbert (1990) and Tang & Zhang (2009). In both English and Russian online discourse, however, users are developing hybridized CR forms: abbreviated emojis (❤️, 😊), verbal intensifiers (“so true!”, “you’re the best!”), or reciprocal compliments (Ты тоже супер! – “You’re awesome too!”), which merge digital shorthand with culturally shaped politeness strategies.

The medium of communication plays a crucial role in shaping the pragmatics of CRs. In Morady Moghaddam’s (2019) data, Iranian EFL learners used prefabricated English expressions such as “thank you so much” or “you’re kind,” often transferred directly from their L1 schema of indebtedness (p. 176). This pragmatic transfer echoes Solodka and Perea’s (2018) findings that Russian and Ukrainian speakers, while adopting English

compliment formulas online (You look great!), often maintain native expressive features like metaphorical intensifiers (Ты как солнышко! – “You’re like sunshine!”). Both studies confirm that computer-mediated communication (CMC) fosters cross-cultural blending of norms: while English users show growing tolerance for silence or brevity online, Russian and Persian users continue to express gratitude through elaborated, relationally rich CRs, often reciprocating with return compliments—a pattern Coates (1989) linked to the “debt of politeness” concept.

The pragmatic nature of compliment responses—especially in online English and Russian discourse—illustrates the fluid interplay between politeness, cultural identity, and digital affordances. The contrast between English minimalism (“Thanks!”) and Russian emotional reciprocity (Спасибо, ты тоже молодец!) embodies deeper cultural scripts of individualism versus collectivism and modesty versus self-affirmation. As Morady Moghaddam (2019) concludes, CRs are shaped by both linguistic formality and technological context, demanding pragmatic competence that integrates social awareness, cross-cultural sensitivity, and adaptation to digital norms. When viewed alongside Solodka and Perea (2018), it becomes evident that while English CRs trend toward efficiency and reduced obligation, Russian ones remain interactionally rich, serving not merely as politeness markers but as tools of emotional connection and cultural continuity in both face-to-face and virtual spaces.

Discussion

The comparative analysis of English and Russian online complimenting behavior highlights key cultural and pragmatic asymmetries that persist despite globalization and digital convergence. English-speaking communities tend to prioritize efficiency and positive politeness, employing short, formulaic expressions like “Thanks!” or “You look great!” that affirm solidarity while maintaining individual autonomy. By contrast, Russian speakers exhibit emotional expressiveness and relational depth, often elaborating with metaphor or humor to strengthen interpersonal bonds (Solodka & Perea, 2018). These tendencies align with Wierzbicka’s (1991) claim that Russian communication is high-context and collectivist, relying heavily on shared cultural schemas and implicit meanings. Furthermore, Morady Moghaddam’s (2019) findings on Iranian and English online interactions show that even in digital spaces, national politeness conventions remain remarkably resilient, shaping how users interpret and respond to praise.

The pragmatic implications extend beyond cultural description to the realm of intercultural communication and language teaching. Misinterpretations of compliments can easily occur in online interactions, where the absence of nonverbal cues intensifies ambiguity. For instance, what might be an ironic compliment in Russian (Ну ты просто гений! – “You’re such a genius!”) could be perceived as genuine in English. Similarly, an English “Thanks!” might appear cold or dismissive to a Russian interlocutor expecting reciprocal warmth. Such mismatches exemplify pragmalinguistic and sociopragmatic failure

(Thomas, 1983), emphasizing the need for explicit instruction in cross-cultural pragmatics, particularly in English for Specific Purposes (ESP) and CMC-based communication training. By understanding how compliments and responses operate as culturally coded social acts, learners and professionals can navigate intercultural digital interactions with greater awareness and sensitivity.

Conclusion

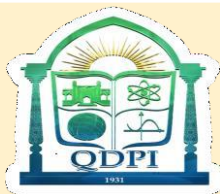
Complimenting and responding to compliments represent far more than simple acts of politeness; they are pragmatic reflections of cultural identity and communicative style. The studies by Solodka and Perea (2018) and Morady Moghaddam (2019) collectively demonstrate that, while globalization and online communication are fostering some degree of convergence, deep-seated cultural scripts continue to guide how people express and interpret praise. English-speaking communities favor directness, brevity, and egalitarian politeness, whereas Russian speakers maintain expressive elaboration, emotional warmth, and relational modesty. These contrasting tendencies reveal that even in virtual settings, linguistic form is inseparable from cultural meaning.

From a pedagogical perspective, developing pragmatic competence in online complimenting behavior should form part of intercultural communication curricula. Learners must be trained not only in linguistic forms but also in understanding how context, tone, and culture shape speech acts. As both studies affirm, awareness of these pragmatic subtleties enables speakers to manage interpersonal relations, prevent misunderstanding, and maintain social harmony across cultures. Ultimately, effective communication—whether in English, Russian, or any other language—depends on recognizing that politeness is not universal but a culturally embedded practice that evolves alongside technology and human interaction.

References:

1. Austin, J.L. (1975). *How to Do Things with Words*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press.
2. Beebe, L. M., Takahashi, T., & Uliss-Weltz, R. (1990). Pragmatic transfer in ESL refusals. In R. C. Scarcella, E. S. Andersen & S. D. Krashen (Eds.) *Developing Communicative Competence in a Second Language* (pp. 55-73). New York: Newbury House Publishers.
3. Brown, P., and S.C. Levinson. 1987. *Politeness: Some universals in language usage* (vol. 4). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Cirillo, V. 2012. The pragmatics of virtual environments: Compliment responses in second Life. *Linguee Linguaggi* 7: 37–58.
5. Herbert, R.K. 1990. Sex-based differences in compliment behavior. *Language in Society* 19, no. 2: 201– 224.
6. Holmes, J. (1988). Paying compliments: A sex preferential positive politeness strategy. *Journal of Pragmatics*, 12 (3), 445-465.

7. Holmes, J., & Brown, D.F. (1987). Teachers and students learning about compliments. *TESOL Quarterly*, 21 (3), 523-546.
8. Manes, J. 1983. Compliments: A mirror of cultural values. In *Sociolinguistics and language acquisition*, ed. N. Wolfson, and E. Judd, 96–102. Rowley, MA: Newbury House.
9. Morady Moghaddam, M. (2019). Responses to compliments in online English chat: a comparison between Iranian EFL learners and native English speakers. *Journal of Multicultural Discourses*, 14(2), 167-187.
10. Nelson, G., Al-Batal, M., & Echols, E. (1996). Arabic and English Compliment responses: Potential for Pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 17 (4), 411-432.
11. Placencia, M.E., A. Lower, and H. Powell. 2016. Complimenting behaviour on Facebook: Responding to compliments in American English. *Pragmatics and Society* 7, no. 3: 339–365.
12. Pomerantz, A. 1978. Compliment responses: Notes on the co-operation of multiple constraints. In *Studies in the organization of conversational interaction*, ed. J. Schenkein, 79–112. New York, NY: Academic Press.
13. Sharifian, F. 2005. The Persian cultural schema of shekasteh-nafsi: A study of compliment responses in Persian and Anglo-Australian speakers. *Pragmatics & Cognition* 13, no. 2: 337–361.
14. Solodka, A., & Perea, L. (2018). The speech act of complimenting as part of the Ukrainian, Russian and English-Speaking Communities: Ukraine and the USA. *Arab World English Journal (AWEJ)* Volume, 9.
15. Tang, C.H., and G.Q. Zhang. 2009. A contrastive study of compliment responses among Australian English and Mandarin Chinese speakers. *Journal of Pragmatics* 41, no. 2: 325–345.
16. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4, 91-112.
17. Wierzbicka, A. (1991). Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. In *Trends in Linguistics: Studies and Monographs*, 53.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТАБУИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Шохсанам Мирзали кизи Юсупова

Преподаватель Денауского

института предпринимательства и педагогики

[*shohyusuf9400@gmail.com*](mailto:shohyusuf9400@gmail.com)

Аннотация. Целью настоящего исследования является выявление и систематизация этнолингвистических типов табуированной лексики на материале современных языков, с акцентом на их когнитивную, семантическую и культурную природу. Также, целью данной работы является установление и сравнительный анализ механизмов формирования и использования табуированной лексики, которая, как можно заметить, отражает культурные, социальные и религиозные нормы обоих народов. Работа предлагает ценный взгляд на взаимосвязь языка, культуры и социальной структуры, что однозначно способствует более глубокому пониманию взаимодействия между лингвистикой и этнографией. Полученные данные могут быть использованы в лингвокультурологии, переводоведении, а также в преподавании русского как иностранного с учетом культурных барьеров.

Ключевые слова: этнография, эвфемизм, табу, детабуизация, экспрессивная лексика, obscene лексика, сленг, урбанизация.

Abstract. The aim of the present study is to identify and systematize ethnolinguistic types of taboo lexis based on contemporary Russian and Uzbek, with a particular focus on their cognitive, semantic, and cultural nature. A further objective of the work is to establish and comparatively analyse the mechanisms of formation and use of taboo lexis, which, as can be observed, reflects the cultural, social, and religious norms of both peoples. The article offers a valuable perspective on the interrelation between language, culture, and social structure, thereby contributing to a deeper understanding of the interaction between linguistics and ethnography. The findings may be applied in linguoculturology, translation studies, as well as in teaching Russian as a foreign language with due regard for cultural barriers.

Keywords: ethnography, euphemism, taboo, detabooization, expressive lexis, obscene lexis, slang, urbanization.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning maqsadi zamonaviy rus va o‘zbek tillari materiallari asosida tabu leksikasining etnolingvistik turlarini aniqlash va tizimlashtirish, ularning

kognitiv, semantik va madaniy tabiatini yoritishdan iborat. Shuningdek, ishning muhim vazifalaridan biri tabu leksikasining shakllanishi va qo‘llanish mexanizmlarini aniqlash hamda ularni qiyosiy tahlil qilishdir. Mazkur leksika, ko‘rinib turibdiki, har ikki xalqning madaniy, ijtimoiy va diniy me‘yorlarini aks ettiradi. Maqola til, madaniyat va ijtimoiy tuzilma o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikka yangicha nazar tashlab, lingvistika va etnografiya o‘rtasidagi munosabatlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Olingan natijalar lingvomadaniyatshunoslik, tarjimashunoslik sohalarida, shuningdek, madaniy to‘siqlarni inobatga olgan holda xorijiy til sifatida rus tilini o‘qitishda qo‘llanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: etnografiya, evfemizm, tabu, detabuizatsiya, ekspressiv leksika, obsen leksika, sleng, urbanizatsiya.

ВВЕДЕНИЕ.Каждый язык неизбежно формирует свои уникальные тематические запреты, которые обусловлены социальными, культурными и историческими контекстами. Эти запретные темы охватывают те сферы человеческой жизни, которые, начиная с древних времен, считались либо священными, либо магическими, либо социально неприемлемыми для открытого обсуждения. В связи с этим возникает потребность в замене запретных слов - так называемых табуированных выражений - на эвфемизмы. Эвфемизмы, таким образом, играют роль лингвистических суррогатов, которые позволяют говорящим обойти прямое употребление слов, находящихся под табу, и тем самым избегать негативных последствий, связанных с их упоминанием. Люди верили, что произнесение определенных слов могло вызвать негативные сверхъестественные силы, и, как следствие, эти слова становились сакральными, а их использование строго регламентировалось. Нарушение этих правил могло повлечь за собой серьёзные последствия, вплоть до смертной казни, что, в свою очередь, ещё больше укрепляло табу на определённые выражения. Можно заключить, что эвфемизмы не просто лексические заменители, а важные культурные маркеры, отражающие изменения в общественном сознании и страхах, присущих различным историческим периодам.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ

Эволюция эвфемизмов и табуированных тем демонстрирует сложные процессы взаимодействия языка, культуры и религии, которые формируют нашу повседневную коммуникацию и понимание мира. [2, с.75]. История человечества неразрывно связана с понятием табу, которое сопровождало его на протяжении веков и в русской культуре табуирование лексики имеет глубокие корни: от языческих представлений о «нечистой силе» и запрета прямого названия смерти до православных традиций избегания богохульных выражений»[12, с.49]. Прежде всего, следует отметить, что словесные табу являются отражением специфики древних мировоззрений и верований. В доисторические времена, как отмечалось, табу касались охоты, рыбалки, смерти, болезней и суеверий, таких как «сглаз». Важно подчеркнуть, что эти запреты не были

однородными и распространялись на разные социальные группы, в том числе на детей, священников и шаманов. Интересно, что происхождение табуированных слов можно рассматривать с нескольких позиций. В частности, известный фольклорист и этнограф Д.К. Зеленин выдвигал гипотезу о том, что первые словесные запреты возникли из осторожности охотников, которые полагали, что животные могут понимать человеческую речь и, соответственно, избегать ловушек. Это утверждение, с одной стороны, демонстрирует древние представления о мире, где границы между человеком и природой были размыты. [8, с314]. В рамках настоящего исследования контрастивный подход приобретает особую значимость, поскольку позволяет выявить глубинные этнолингвистические различия в функционировании табуированной лексики в русском и узбекском языках. Контрастивная лингвистика, как и теория перевода, традиционно оперирует сопоставлением двух языковых систем, выбор которых нередко обусловлен экстралингвистическими факторами - необходимостью изучения иностранного языка, вопросами двуязычия или практическими задачами перевода. «Контрастивная лингвистика, как и теория перевода, выбирает просто два «разных языка», причем этот выбор обычно обусловлен внешними факторами: изучение иностранного языка, проблемы перевода и двуязычия.»[6, с.20]. Произнесение слов особенно в ситуациях пожелания, проклятия или восхваления интерпретировалось как акт, способный изменить ход событий или затронуть судьбу человека. Эта архаичная вера в магическую природу слова стала основой для формирования вербальных табу. Так, в традиционном узбекском и русском мировоззрении закрепились устойчивые запреты на вербальное выражение похвалы в адрес детей или молодых женщин без сопровождения защитных формул. Распространённое в узбекской культуре выражение «кўз тегмасин» (букв. «пусть не сглазит глаз») служит защитным речевым маркером, смягчающим потенциальную угрозу сглаза. В русском языке аналогичную функцию выполняет фраза «чтобы не сглазить», часто сопровождаемая ритуальными действиями, такими как плевок через левое плечо [4, с.3]. Как подчёркивает А.Н. Афанасьев [1, с.316], такие действия и формулы - слюна, дуновение, словесная отговорка - в архаическом сознании символизировали дождь, ветер и иные природные стихии, обладающие очищающей и оберегающей функцией. Это свидетельствует о глубокой связи языка с мифопоэтическими структурами культуры, в которых слово не только обозначает, но и действует. Таким образом, табу на определённые слова и обязательное использование защитных эвфемизмов демонстрируют не просто языковую изобретательность, но и отражают этнический опыт восприятия мира. В русской и узбекской культурах эти элементы сохранились в современных реалиях, переходя из сакрального в бытовое и формируя особую семантику речевого поведения. Следовательно, возникает парадокс боязнь магической силы слов породила необходимость в эвфемизмах - словах-заменителях, которые, однако, со временем также становились табуированными,

требуя замены на новые выражения. Этот процесс обновления лексики демонстрирует постоянную эволюцию языка, вызванную взаимодействием культурных и религиозных факторов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Эвфемизмы не только выполняют функцию замены табуированных слов, но и играют важную роль в обогащении языка, способствуя появлению новых синонимов и выражений, которые со временем сами могут стать объектами табу, продолжая тем самым вечный круговорот языковой эволюции. Мистическое табуирование, например, запрет на произнесение названия дичи во время охоты, указывает на древние верования, в которых слово рассматривается как носитель магической силы. Одним из ключевых факторов, обусловивших возникновение и устойчивость табуированных слов в традиционных культурах, включая русскую и узбекскую, является глубокая архаическая ассоциативная связь между словом и обозначаемым им предметом. Эта связь опирается на универсальные магические законы - сходства, смежности и контраста, которые в этнолингвистическом аспекте объясняют природу вербальных табу. Закон *сходства* (симпатической магии) утверждает: «подобное вызывает подобное». Согласно этому принципу, произнесение слова, обозначающего некое опасное или сакральное явление (например, смерть, болезнь, нечистую силу), воспринималось как акт его актуализации в реальности. Именно поэтому в русском и узбекском языках сложились устойчивые *эвфемистические замены*: вместо слова «умер» говорили «ушёл», «покинул этот мир» (узб.: «оламдан ўтди»), а нечистую силу заменяли иносказательными выражениями («нечистый», «тот, кого не зовут»). Закон *смежности* объясняет сакральность не только слова, но и всего, что связано с человеком: волос, ногтей, одежды. В архаическом мировоззрении эти элементы были тесно ассоциированы с личностью и могли быть использованы для магического воздействия. Эта идея также проецировалась на язык: определённые слова, связанные с интимными или телесными аспектами, становились табуированными, поскольку воспринимались как «метонимические» части реальности, к которой они относились.

Закон *контраста*, хотя и менее явно проявленный в табуированной лексике, также играл роль в формировании эвфемизмов: опасное или запретное нередко называлось противоположным по значению (например, «белый» вместо «чёрный», «светлый» вместо «тёмный» в обозначении смерти, болезни или злых сил. Этнолингвистическая трактовка этих явлений позволяет по-новому взглянуть на семантику табу и выявить когнитивно-культурные механизмы формирования «языковых запретов» в контрастивной перспективе. «Ассоциативность между словом и вещью, столь остро ощущаемая в древности, опиралась на три закона магии: сходства, смежности и контраста. Вера в возможность вызвать любое явление, используя его миниатюрное изображение, опиралась на закон сходства»[10, с.33-37].

В древних представлениях волосы, ногти, слюна, одежда и даже отпечатки шагов не просто принадлежали человеку они *были* его продолжением, частью его сущности. На этой основе формировалось устойчивое табу на выбрасывание обрезков волос и ногтей, особенно без проведения обрядов «очищения» или сожжения. В фольклорных и этнографических материалах разных народов в том числе славянских и тюркских засвидетельствована вера в то, что ведьмы, шаманы или злые духи могли получить доступ к человеку, если им удавалось завладеть этими биологическими остатками. Считалось, что с их помощью можно наслать болезни, беды, вызвать слабость, лишить воли или даже погубить человека. В русском и узбекском традиционном сознании этот страх часто сопровождался созданием речевых ограничений, сопровождавших действия с телесными остатками. Запрещалось комментировать, что именно делается с ногтями или волосами, не произносили их в слух в вечернее время, избегали употребления соответствующей лексики в присутствии младенцев или беременных женщин. Эти лексико-семантические ограничения напрямую соотносятся с механизмом табуирования, так как охраняют границу между профанным и сакральным, между безопасным и опасным. Таким образом, закон смежности иллюстрирует не только глубинные архетипы древнего мировосприятия, но и объясняет происхождение целого пласта *этнолингвистических табу*, основанных на страхе перед вербальным или символическим контактом с сакральным телесным материалом. Он демонстрирует, как реальные бытовые действия превращались в знаковые практики, требующие речевой регламентации, эвфемизации и молчания - механизмов, впоследствии встроенных в языковую картину мира.

Закон смежности проявлялся, например, в боязни выбрасывать обрезки волос и ногтей. Связанные с человеком, они могли быть использованы колдунами для причинения вреда этому человеку.» [10, с.33-37]. Данный феномен демонстрирует архаичное восприятие языка, когда слово и обозначаемый им предмет сливались в единую сущность, и неправильное обращение с этой сущностью могло навлечь беду.

Одним из ярких проявлений архаического языкового сознания, отразившегося на системе табуированных лексических единиц, является вера в сакральную природу личного имени. В древних культурах, включая славянскую традицию, имя воспринималось не просто как идентификатор, но как неотъемлемая часть сущности человека, обладающая особой энергетической и магической силой. Считалось, что при произнесении имени можно повлиять на судьбу его носителя, причинить ему вред или даже погубить его через воздействие враждебных сверхъестественных сил. Именно поэтому в ряде древнеславянских племён существовала практика выбора нескольких имён для одного ребёнка. Одно имя предназначалось для публичного употребления, второе для близкого семейного круга, а третье, сокровенное, знали только родители. Последнее никогда не произносилось вслух и хранилось в тайне, поскольку считалось, что знание истинного имени даёт демоническим силам прямой доступ к сущности

человека. Так, если злые духи попытаются забрать младенца по имени, известному на людях, они будут обмануты и уйдут ни с чем, не обнаружив истинного объекта воздействия [7, с.143-144]. Это мифологическое мышление сформировало целую систему антропонимических табу, заключающуюся в намеренном искажении, сокрытии или замещении настоящего имени. Возникли так называемые охранные или обманные имена, которые использовались в повседневной речи с целью защиты. Подобные практики сохранялись в отдельных русских семьях вплоть до XX века, особенно в деревенской среде, где магическое восприятие языка дольше сохранялось как часть устной традиции.

Узбекская культура, в свою очередь, также демонстрирует уважительное и осторожное отношение к имени. До сих пор бытуют нормы вежливости, согласно которым имя старшего или уважаемого человека не произносится напрямую, а заменяется обращениями, несущими уважительную или ритуальную нагрузку (*ота* (*отец*), *она* (*она*), *амма* (*тетя*), *дадажон* или *отажон*⁷⁴, *домла*⁷⁵ и др.). Это также можно рассматривать как этнолингвистическую форму табу, сформированную в рамках культурных представлений о социально-речевой иерархии.

Табу на личные имена как в русском, так и в узбекском языках иллюстрируют тесную взаимосвязь языка и культуры. Эти явления подтверждают, что личное имя в традиционных обществах это не просто слово, а глубоко символический знак, к которому предъявляются особые сакральные и социальные требования. Этнолингвистический анализ подобной практики позволяет проследить, как мифологическое мышление влияет на лексическую систему языка и формирует особые модели речевого поведения, направленные на защиту личности через слово.

ВЫВОДЫ

Табу, связанное с лексикой, скрывающей физиологические потребности, такие как необходимость выйти в туалет, подчеркивает социальные нормы приличия и стремление избегать тем, считающихся неприличными или неудобными для обсуждения. Эти табу отражают культурные стандарты вежливости и деликатности, которые варьируются в зависимости от культурного контекста. В русском языке табуированные слова часто служат способом выражения эмоциональной напряжённости или социальной агрессии, «что подчёркивает их роль как маркера аффективного, нередко конфликтного дискурса», тогда как в узбекском языке такая лексика больше связана с соблюдением культурных норм и запретов, связанных с этикетом и уважением к старшим, «тем самым выполняя функцию регуляции социальной иерархии и поддержания модели уважительного поведения»[11, с.211]. Важно отметить, что в научной среде отсутствует единое мнение относительно разграничения понятий «табуированная лексика» и «ненормативная лексика», что

⁷⁴ Можно назвать таким именем отца, сына или внука.

⁷⁵ У узбекских народов из уважения так называют своих учителей или наставников.

приводит к их синонимическому употреблению в ряде случаев. [7, с.143]. Ненормативная лексика выполняет множество функций, которые отражают разнообразие мотивов её использования в речи. Среди основных функций можно выделить:

1. Повышение эмоциональной выразительности речи - ненормативные выражения часто используются для усиления эмоционального воздействия на собеседника.

2. Разрядка психологического напряжения - обценная лексика может служить средством эмоциональной разгрузки, особенно в стрессовых ситуациях.

3. Оскорбление и унижение адресата - эти выражения нередко используются с целью демонстрации пренебрежения или агрессии по отношению к другому человеку.

4. Демонстрация раскованности и независимости говорящего - использование ненормативной лексики может указывать на попытку говорящего подчеркнуть свою свободу от социальных норм и ограничений.

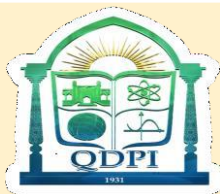
5. Демонстрация пренебрежения к системе запретов - обценная лексика может также использоваться для вызова общественных норм и правил, как акт бунта или сопротивления.

Таким образом, табуированная и ненормативная лексика представляет собой сложное явление, имеющее глубокие культурные корни и разнообразные функции в человеческом общении. Каждая категория табуированных слов отражает определённые аспекты человеческого опыта и социальных норм, которые регулируют поведение в обществе. [6, с. 65 - 67.]

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Афанасьев А.Н. Живая вода и вещее слово / Сост., вступит. ст., коммент. А.И.Баландина. - М., «Советская Россия», 1988. - 512 с.
2. Анненкова И.В. Язык современных СМИ и эвфемизмы в контексте групп русской культуры в слоях русской речи. - 2006. - № 1 - С. 69 - 78.
3. Девкин В.Д. Немецкая разговорная речь. М.: Международные отношения, 1979, 254с.
4. Мухамедьянова Г. Н., Абуталипова Э. Н. Табу и эвфемия как проявление магической функции языка (на материале немецкого, русского и башкирского языков) // 2017. №4-2 (58).
5. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. - М.: 1996. - С. 384-408
6. Ивукина Е.В. (2023). Современная этнолингвистика в контексте лингвокультурологии. На пути к гражданскому обществу, (3 (51)), 65-67.)
6. Инькова О.Ю. О сопоставительном методе в лингвистических исследованиях // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. 2022. № 6. С. 17–31.

7. Пастухова О.Д. (2017). Об эвфемизмах и табу. Филологические науки. Вопросы теории и практики, (11-1 (77)), 141-144.
8. Палладес В.В. (2022). Табуированная лексика как составляющая инвективного вокабуляра и ее детерминация в русских идиомах на фоне русского и английского языков. Вестник Санкт-Петербургского университета. 14 (2), 299-319.
10. Цыдендамбаева О.С. Табу как источник возникновения эвфемии //Вестник Вятского государственного университета. – 2010. – Т. 4. – №. 2. – С. 33-37.
11. Юсупова Ш. М. Лингвокогнитивные особенности этнолингвистических аспектов табуированной лексики русского и узбекского языков // in Library. - 2025. - Т. 1, № 2. - С. 208–212. URL: <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/126657>
12. Юсупова Ш.М. От этноса к когнитии: эволюция табуированной лексики в русской и узбекской лингвокультурах. YO'TIGF. 2025;3(9):48-51. <https://universalpublishings.com/index.php/gumanitar/article/view/13749>

O'ZBEK TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

Fazilova Nodira Akramova

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti,

O'zbek va xorijiy tillar kafedrası

Ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilini chet tili sifatida o'qitish jarayonining nazariy asoslari yoritilgan. Xususan, til o'rgatishda lingvodidaktik tamoyillar, kommunikativ yondashuv, madaniy komponentning ahamiyati hamda fonetik, leksik va grammatik jihatlarning o'quvchilarga yetkazilish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, o'zbek tilini o'qitishda zamonaviy metod va texnologiyalarni qo'llash, til muhitini yaratish va o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, chet tili, lingvodidaktika, kommunikativ yondashuv, madaniyat, fonetika, grammatika, kompetensiya, metodika.

Аннотация. В данной статье освещены теоретические основы процесса преподавания узбекского языка как иностранного. В частности, проанализированы лингводидактические принципы в обучении языку, значение коммуникативного подхода, культурного компонента, а также методы донесения до учащихся фонетических, лексических и грамматических особенностей. Кроме того, рассмотрены вопросы применения современных методов и технологий в преподавании узбекского языка, создание языковой среды и формирование у учащихся коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: узбекский язык, иностранный язык, лингводидактика, коммуникативный подход, культура, фонетика, грамматика, компетенция, методика.

Abstract. This article highlights the theoretical foundations of teaching Uzbek as a foreign language. In particular, it analyzes the principles of linguodidactics in language teaching, the importance of the communicative approach and the cultural component, as well as the methods of presenting phonetic, lexical, and grammatical features to learners. The paper also examines the use of modern methods and technologies in teaching Uzbek, the creation of a language environment, and the development of learners' communicative competence.

Keywords: Uzbek language, foreign language, linguodidactics, communicative approach, culture, phonetics, grammar, competence, methodology.

Kirish. Globalizatsiya davrida tillararo muloqotning kengayishi turli xalqlarning biri-biri bilan yaqinlashuviga sabab bo‘lmoqda. Shu bois xorijiy tillarni o‘rganish va o‘qitish masalasi har qachongidan ham dolzarbdir. O‘zbek tili Markaziy Osiyo mintaqasining muhim tillaridan biri sifatida chet ellik talabalar va tadqiqotchilar e‘tiborini tobora ortiqcha jalb qilmoqda. Shunday ekan, uni chet tili sifatida o‘qitishning nazariy asoslarini ishlab chiqish katta ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Til o‘qitish nazariyasi lingvodidaktik tamoyillarga tayanadi. Ular qatoriga:

- ilmiylik – o‘quv jarayonini nazariy bilimlarga asoslash,
- izchillik va tizimlilik – til birliklarini bosqichma-bosqich o‘rgatish,
- kommunikativlik – o‘quvchini real muloqotga tayyorlash,
- madaniy komponent – til bilan birga milliy qadriyatlar va madaniyatni o‘rgatish kiradi.

O‘zbek tilining fonetik tizimi, so‘z boyligi va grammatik tuzilishi boshqa tillardan farq qilgani sababli chet elliklarga uni o‘rgatishda maxsus yondashuv talab etiladi.

O‘zbek tilini chet tili sifatida o‘qitishda kommunikativ yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bu metod tilni grammatik qoidalar yig‘indisi emas, balki amaliy muloqot vositasi sifatida o‘rgatishni ko‘zda tutadi. Til o‘rganuvchilar real hayotiy vaziyatlarda o‘z fikrini bayon etishga, suhbat qurishga va yozma nutqda o‘zini ifoda etishga o‘rgatiladi.

Til o‘qitishda madaniy komponentni qo‘shish ham zarur. O‘zbek xalqining tarixi, adabiyoti, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va turmush tarzini o‘rganish o‘quvchining tilni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi. Bu jarayon nafaqat til, balki xalq ruhiyatini ham o‘rganishga yordam beradi.

Bugungi kunda chet tilini o‘qitishda interaktiv metodlar, multimedia vositalari, masofaviy ta‘lim platformalari keng qo‘llanmoqda. Audio va video materiallardan foydalanish, virtual suhbatlar tashkil etish, test va topshiriqlarda onlayn resurslarni qo‘llash o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.

O‘zbek tilini chet tili sifatida o‘qitish nazariy jihatdan chuqur tadqiq etilsa, amaliyotda samaradorlik yanada ortadi. Lingvodidaktik tamoyillar va kommunikativ metod asosida o‘quvchilarni tayyorlash, madaniy komponentni o‘quv jarayoniga kiritish hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o‘zbek tilining xalqaro miqyosda nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

Til o‘rgatish jarayonida samaradorlikni ta‘minlovchi asosiy nazariy yo‘nalishlardan biri bu lingvodidaktik tamoyillardir. Lingvodidaktika – chet tillarni o‘qitish metodikasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tilni o‘rgatish jarayonida qanday yo‘llar, usullar va qoidalar qo‘llanishini belgilaydi.

Lingvodidaktik tamoyillar – bu til o‘qitish jarayonida amal qilinadigan umumiy qonuniyatlar bo‘lib, ular ta‘lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllarini belgilab beradi. Har bir tamoyil o‘quvchi shaxsini rivojlantirish, bilim va ko‘nikmalarni samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Asosiy lingvodidaktik tamoyillar

- **Ilmiylik tamoyili** – o‘quv materialini ilmiy asoslangan holda tanlash, til qonuniyatlarini aniq va tizimli tushuntirish.
- **Onglilik va faoliyat tamoyili** – o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, faol ishtirok etishga undash. Bu tamoyil orqali ularning tilda ongli ravishda fikr yuritish ko‘nikmalari shakllanadi.

- **Izchillik va tizimlilik tamoyili** – bilimlarni bosqichma-bosqich, osondan murakkabga qarab o‘rgatish. Til birliklarini tartibli ravishda takrorlash va mustahkamlash ham shu tamoyilga asoslanadi.

- **Kommunikativlik tamoyili** – tilni nazariy bilim sifatida emas, balki amaliy muloqot vositasi sifatida o‘rgatish. O‘quvchilarda og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirishni ta‘minlaydi.

- **Madaniy va milliy qadriyatlar bilan bog‘lash tamoyili** – til o‘rgatishda shu xalqning tarixi, madaniyati, urf-odatlarini bilan uyg‘unlashtirish. Bu o‘quvchida nafaqat til, balki milliy-madaniy kompetensiyani ham shakllantiradi.

- **Individual yondashuv tamoyili** – o‘quvchilarning yosh, qiziqish, tayyorgarlik darajasi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

- **Amaliy yo‘naltirilganlik tamoyili** – o‘rgatilayotgan tilning kundalik hayotda, kasbiy faoliyatda va muloqot jarayonida qo‘llanilishini ta‘minlash.

Lingvodidaktik tamoyillar bir-biridan ajralgan holda emas, balki uyg‘un holda qo‘llaniladi. Masalan, ilmiylik tamoyili izchillik bilan, kommunikativlik esa madaniy yondashuv bilan chambarchas bog‘langan.

Til o‘rgatishda lingvodidaktik tamoyillarga amal qilish o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Ular asosida tashkil etilgan ta‘lim o‘quvchilarni nafaqat nazariy bilim, balki amaliy muloqot kompetensiyasi bilan ham qurollantiradi.

Bugungi kunda chet tillarini o‘qitishda asosiy maqsad – o‘quvchilarni til qoidalarini yod olishga emas, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishga o‘rgatishdir. Shu jihatdan **kommunikativ yondashuv** til o‘rgatish metodikasida muhim o‘rin tutadi.

Kommunikativ yondashuv – tilni nazariy bilimlar majmuasi emas, balki muloqot vositasi sifatida o‘qitishga asoslangan metoddir. Ushbu metod orqali o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifoda etish, suhbatda qatnashish, savol-javob qilish va yozma nutqda o‘zini bayon etishga o‘rgatiladi.

Asosiy tamoyillari:

Amaliy yo‘naltirilganlik – o‘rgatilgan bilimlar kundalik hayotda qo‘llanadi.

Interaktivlik – mashg‘ulotlar suhbat, rol o‘ynash, munozara kabi faol usullar orqali olib boriladi.

Shaxsga yo‘naltirilganlik – har bir o‘quvchining qiziqishi va til bilish darajasiga mos yondashuv qo‘llanadi.

Madaniyat bilan bog‘lash – til bilan birga xalqning urf-odati va qadriyatlarini ham o‘rgatiladi.

Afzalliklari:

O‘quvchilar og‘zaki nutqda faol bo‘lib boradi.

Tilni qo‘llashga bo‘lgan ishonch ortadi.

Grammatik bilimlar amaliy mashqlar orqali mustahkamlanadi.

O‘quvchilar muloqot kompetensiyasini tezroq egallaydi.

Til o‘rganishga qiziqish va motivatsiya kuchayadi.

Amaliy ahamiyati

Kommunikativ yondashuv til o‘rgatishda eng samarali metodlardan biri sifatida o‘zini oqlamoqda. Chet ellik talabalar o‘zbek tilini o‘rganayotganda ana shu metod asosida mashg‘ulotlar tashkil etilsa, ular qisqa muddatda kundalik muloqot olib borish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Kommunikativ yondashuv chet tilini o‘rgatishda samaradorlikni ta‘minlaydigan eng muhim metodlardan biridir. U nafaqat nazariy bilimlarni, balki real nutqiy kompetensiyani shakllantiradi. Shunday ekan, o‘zbek tilini chet tili sifatida o‘qitishda ham ushbu yondashuvning ahamiyati beqiyosdir.

O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, boy tarixiy meros va rivojlangan tizimga ega. Har qanday til singari, u ham uch asosiy darajada – **fonetika, leksika va grammatika** jihatidan o‘rganiladi. Ushbu bo‘limlar tilning asosiy xususiyatlarini belgilab beradi.

O‘zbek tilining fonetik tizimi o‘ziga xos tovushlar majmuasidan iborat. Unda:

Unlilar – 6 ta (a, e, i, o, u, o‘) mavjud bo‘lib, ularning talaffuzi so‘z ma‘nosini farqlaydi: *ol* – *o‘l*, *gul* – *g‘ul*.

Undoshlar – 23 ta undosh tovush ishlatiladi. Ba‘zi undoshlar talaffuzda yumshoq yoki qattiq tusga ega.

Urg‘u odatda so‘zning oxirgi bo‘g‘iniga tushadi (*kitob*, *o‘qituvchi*).

Fonetik xususiyatlardan biri – **assimilyatsiya** hodisasi: tovushlar qo‘shni tovush ta‘sirida o‘zgaradi (*kitob+da* → *kitobda*, *qiz+ga* → *qizga*).

Leksik xususiyatlari

O‘zbek tilining so‘z boyligi juda keng va rang-barangdir.

O‘z qatlamiga mansub so‘zlar: qadimiy turkiy ildizli so‘zlar (*ona, ota, suv, tog*).

Qarzma so‘zlar: arab, fors-tojik, rus va ingliz tillaridan o‘zlashgan (*ilm, daftar, zavod, kompyuter*).

Leksik boylik: sinonimlar (*go‘zal* – *chiroyli*), antonimlar (*katta* – *kichik*), ko‘p ma‘nolilik (*yoz* – *fasl*, *yoz* – *yozmoq*) o‘zbek tilining sarmazmunligini ko‘rsatadi.

Frazeologik birikmalar ham tilning leksik boyligini boyitadi (*ko‘ngli tog‘dek, qo‘l qovushtirmoq*).

Grammatik xususiyatlari

O‘zbek tili agglutinatив tillar qatoriga kiradi, ya‘ni so‘z ma‘nosi qo‘shimchalar yordamida o‘zgaradi.

Morfologiya:

Otlar son, egalik va kelishik qo‘shimchalari bilan turlanadi (*kitoblarimda*).

Fe‘llar zamon, mayl va shaxs-son bilan tuslanadi (*o‘qiyman, o‘qirdim, o‘qiydi*).

Sifatlar va ravishlar darajalash imkoniyatiga ega (*yaxshi – yaxshiroq – eng yaxshi*).

Sintaksis:

So‘z tartibi odatda **S–O–V** (ega–to‘ldiruvchi–kesim): *Men kitob o‘qidim*.

Gaplar sodda va qo‘shma turlarga bo‘linadi.

Kesim ko‘pincha gap oxirida keladi.

Xulosa. O‘zbek tili fonetik, leksik va grammatik jihatdan boy va o‘ziga xos tizimga ega. Fonetik jihatdan tovushlarning xilma-xilligi, leksik jihatdan so‘z boyligi va qarzma so‘zlar, grammatik jihatdan esa agglutinatив tuzilishi bilan ajralib turadi. Ushbu xususiyatlarni chuqur o‘rganish nafaqat tilshunoslikda, balki o‘zbek tilini chet tili sifatida o‘qitishda ham muhim ahamiyatga ega.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev, M. (2020). *O‘zbek tilini chet tili sifatida o‘qitish metodikasi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
2. Safarova, D. (2019). *Lingvodidaktik asoslar va chet tillarini o‘qitishda innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.

AMIRIY IJODIDA FOLKLOR OBRAZLARI VA ULARNING BADIY STILIZATSIYASI

Payg'amova Shirin Jakbarali qizi

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktranti

shirinpaygamova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda Amiriy ijodida uchraydigan folklor obrazlarining badiiy tabiatini ochib berish, ularning stilizatsion xususiyatlarini tahlil qilish hamda shoir poetikasidagi mazmuniy vazifasini aniqlashga harakat qilingan. Tadqiqot davomida pari, af'iy, ajdar, sahro, tog' kabi folkloriy timsollarning genezisi, badiiy vazifasi va ularning Amiriy dunyoqarashi bilan bog'liq talqinlari ko'rib chiqildi. Maqola natijalari shuni ko'rsatadiki, Amiriy folklor unsurlarini shunchaki tasvir vositasi sifatida emas, balki lirik qahramon ruhiyatini yorituvchi, badiiy mazmunni kuchaytiruvchi tarkibiy qism sifatida qo'llagan. Shoirning individual uslubi xalqona tasavvurlarni qayta talqin qilish orqali milliy badiiy tafakkurning o'ziga xos namunasini yaratadi.

Kalit so'zlar: pari, ajdar, af'iy, makon obrazlari, mumtoz she'riyat, milliy badiiy tafakkur, poetik talqin.

Аннотация. В данной статье рассматривается художественная природа фольклорных образов, встречающихся в творчестве Амирия, анализируются их стилизационные особенности и определяются их функциональные роли в поэтике поэта. В процессе исследования изучены генезис, художественные функции и интерпретации таких фольклорных символов, как пари, афий, аждар, а также пространственные образы — сахро и тогъ, соотносящиеся с мировоззрением Амирия. Результаты исследования показывают, что Амирий использует фольклорные элементы не только как средство образности, но и как важный поэтический компонент, усиливающий эмоционально-лирический мазмун и раскрывающий внутренний мир лирического героя. Индивидуальный стиль поэта основывается на творческой переработке народных представлений, что формирует самобытный образец национального художественного мышления.

Ключевые слова: пари, аждар, афий, пространственные образы, классическая поэзия, национальное художественное мышление, поэтическая интерпретация.

Abstract .This article examines the artistic nature of folkloric images found in Amiri’s works, analyzes their stylization features, and identifies their functional roles within the poet’s poetics. The research explores the genesis, artistic functions, and interpretative aspects of folkloric symbols such as pari, af’iy, and ajdar, as well as spatial motifs like desert and mountain, all of which are closely connected to Amiri’s worldview. The findings demonstrate that Amiri employs folkloric elements not merely as decorative imagery, but as essential poetic components that intensify emotional expression and reveal the inner world of the lyrical persona. The poet’s individual style is shaped by creatively reinterpreting traditional folk concepts, resulting in a distinctive model of national artistic thinking.

Keywords: pari, ajdar, af’iy, spatial imagery, classical poetry, national artistic worldview, poetic interpretation.

KIRISH

O‘zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida folklor obrazlarining qayta talqin qilinishi muhim badiiy- estetik hodisalardan biridir. Olimlarning ilmiy qarashlariga ko‘ra, folklorizm –bu xalq og‘zaki ijodi unsurlarining badiiy matnda qayta tug‘ilishi, yangicha semantik vazifada namoyon bo‘lishi, shoir individual poetikasiga mos ravishda stilizatsiyalanish jarayonidir. Mumtoz she’riyatda folklor obrazlari tasvir vositasi bo‘lish bilan birga, uni mazmunan shakllantiruvchi asosiy badiiy komponent sifatida xizmat qiladi..

Amir Umarxon – Amiriy ijodi folklor obrazlarining rang-barang ko‘rinishlarini mujassam etganligi jihatidan ham ahamiyatlidir. Devonda pari, malak, hur, ohu, bulbul, Farhod, Majnun, Ko‘hkan kabi folklor-tasavvufiy obrazlar bilan bir qatorda, sahro, tog‘, shamol, homun kabi makon tasvirlari ham o‘ziga xos poetik vazifaga ega. Bu obrazlar shoir dunyoqarashi, milliy badiiy tafakkur va xalqona tasavvurlar sintezida yuzaga chiqadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi –Amiriy devonida folklorga xos obrazlarning turlarini aniqlash, ularning stilizatsion tabiatini talqin qilish va poetik funksiyasini ko‘rsatib berishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adiblar ijodida folklor obrazlarining o‘rni haqida olib borilgan tadqiqotlar Sharq mumtoz poeziyasida folklorizm hodisasining keng ildizlarga ega ekanini ko‘rsatadi. B.Sarimsoqov[1], L.Sharipova[2] kabi olimlarning ilmiy qarashlari shuni tasdiqlaydiki, folklor unsurlarining yozma adabiyotga kirib kelishi doimo ijodiy qayta talqin, majoziy yangilanish va individual badiiy fikr bilan bog‘liq bo‘lgan. Ularning tadqiqotlarida folklor materialining matndagi funksiyasi –mazmunni jonlantirish, obrazni kuchaytirish, milliy badiiy tafakkurni boyitish kabi tamoyillar bilan izohlanadi.

Xususan, B.Sarimsoqovning fikricha, folklorizm oddiy ko‘chirma emas, balki muallif tafakkurida qayta tug‘iladigan badiiy butunlikdir [1.349]. L.Sharipova esa folklor obrazlarining matnga kirishi jarayonida ular individuallashtirilgan, poetik tizimga moslashtirilgan shakl olishini ta’kidlaydi [2.12]. O. Qayumov folklor obrazlarining genezisi,

mifologik ildizlari va ularning poetik talqinini tahlil qilib, ajdar, ilon, pari, dev kabi timsollarning Sharq she‘riyatidagi semantik o‘zgarishlarini yoritadi[3].

Tadqiqotchilarning umumiy xulosalari shuni ko‘rsatadiki, Amiriy kabi mumtoz shoirlar folklor unsurlaridan faqat an‘anaviy obraz sifatida emas, balki dunyoqarash, ruhiy kechinma va milliy o‘zlikni ifodalovchi assiy vosita sifatida foydalanganlar. Amiriy ijodining tahlili ham mazkur ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Uning she‘riyatida af‘iy, ajdar, pari, sahro, tog‘ kabi folkloriy timsollar ko‘hna ma‘nolarni saqlagan holda yangi poetik vazifa bilan namoyon bo‘ladi.

NATIJALAR

Pari – Sharq xalqlari folklorida qadimdan shakllangan ko‘p qirrali timsol bo‘lib, xalq tasavvurida nafaqat sehrli mavjudot, balki oliy go‘zallik, noziklik va ilohiy jozibaning mujassami sifatida qaraladi. Folklorshunos O. Qayumovning ta‘kidlashicha, o‘zbek mifologik qarashlarida parilar ko‘pincha **antropomorf**, ya‘ni inson qiyofasida tasavvur etiladi; bu ko‘rinishdagi pari obrazining yetakchi belgisi esa mukammal go‘zallikdir.[3.10].

Mumtoz adiblar merosida pari yorga nisbatan qo‘llanilib, go‘zallikning inson tasavvuridan tashqari yuksak darajasini bildiruvchi timsoldir. Adabiyotshunoslar pari mumtoz lirikada ko‘pincha yor jamolini mubolag‘ali tarzda tasvirlaydigan hamda oshiq hislarini ochishga xizmat qiladigan **mukammal timsol** sifatida namoyon bo‘ladi. Folklor asosidan kelib chiqqan bu timsol mumtoz she‘riyat an‘anasida ko‘pincha go‘zallikning eng oliy, tasavvurga sig‘maydigan darajasini ifodalovchi poetik birlikka aylangan.

Mazkur an‘ana Amiriy ijodida ham davom etadi va pari timsoli shoirning badiiy olamida muayyan mazmunni ifodalaydi. Amiriy pari timsolini folklor ildizlaridan kelib chiqib talqin qiladi, biroq uni sehrli mavjudot sifatida emas, balki **mukammal go‘zalli timsoli**, lirik qahramon ruhiyatini yorituvchi yetakchi obraz darajasiga ko‘taradi. Shoir pari obrazi orqali yor jamolini tasvirlaydi.

“Naqsh qildimu azal naqqoshi behamto pari?”

Ko‘runur lavhi dilimda malaksiymo pari.”

Bu baytda pari “azal naqqoshi” yaratgan beqiyos jamolning ramzidir. Pari nafaqat zohiriy go‘zallik, balki botiniy jozibaning ham belgisi sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, Amiriy pari timsoliga xalq og‘zaki ijodidagidagi “ko‘rinib-g‘oyib bo‘ladigan”, insonni o‘ziga maftun etuvchi qiyofani ham singdiradi:

“Pari yanglig‘ ko‘runub ko‘zga, nihon aylab o‘zin,

Yana bir ko‘rmak uchun sheftau zor etmas.”

Bu tasvir folklordagi pari timsolining harakterini lirik kechinmaga uyg‘unlashtiradi. Stilizatsiyaning yanada chuqurroq ko‘rinishi quyidagi baytda kuzatiladi:

“Ul pari telba etti ko‘nglumi, qurboniman,

Kim xalos etti mani aqlu funun vasvosidin.”

Bu yerda pari lirik qahramonning ruhiy holatini izdan chiqaruvchi, uni telbalikka muhtalo qiluvchi obraz sifatida talqin qilinadi. Bu –folklor tavsifining ichki kechinma bilan

hamohang ko‘rinishidir. Shunday qilib, pari obrazi Amiriy she‘riyatida **go‘zallikning oliy timsoli, lirik kechinmaning namoyon bo‘lish nuqtasi, ishqning botiniy mohiyatini ifodalovchi obraz** sifatida shakllanadi

Amiriy ijodida makon tasvirlari alohida ahamiyatga ega. Sahro, tog‘, dasht kabi makon obrazlari folklorda ham mumtoz she‘riyatda ham majozan sinov, mashaqqat, ruhiy poklanish maydoni sifatida talqin qilinadi. Z. Eshanova tog‘ obrazlarining badiiy talqinlarini vazifasiga ko‘ra yetti guruhga ajratadi, shu tasnifning ikkinchi guruhida tog‘ qahramonning sinalish manzili sifatida ko‘rsatiladi.[4.15]

Dostonlarda Farhod toshlarni yorib, tog‘ni teshib suv chiqarish jarayonida og‘ir mashaqqatlarni boshdan kechiradi. Bu sinovlar uning muhabbatda sobitligini, qat‘iyatini, kuchli irodasini bildiradi. Majnun esa sahroda kezib, dunyodan uzilgan holda yashaydi. Uning sahrodagi kezishlari ishq yo‘lida ruhiy poklanish, o‘zini butunlay fido qilish ma‘nosini beradi. Ya‘ni Farhod uchun tog‘ –sadoqat va mehnat timsoli, Majnun uchun esa sahro –dard, tanholik va poklanish makonidir.

Goh sahrogardman, gah sokini ko‘hi mihan,
Goh tog‘ ustida nolon, goh sahrolardaman,
Dard sahrosida Majnun, ko‘hi g‘amda Ko‘hkan,
Qildi to Farhodu Majnun tog‘u homunni vatan.
Ko‘rmadi bu charx mandek ko‘hu sahrogardini.

Amiriy ushbu muhammmasida o‘zini goh sahroda, goh tog‘da deb tasvirleydi. Bu orqali u o‘zining ruhiy iltiroblarini, oshiq sifatidagi sarsonlik va dardini, ichki kechinmalarining zo‘rligini ifodalaydi.

“*Goh sahrogardman, gah sokini ko‘hi mihan...*” Bu misralarda shoir Farhodni tog‘ bilan, Majnunni sahro bilan bog‘lab, o‘zini ham shu ikki afsonaviy oshiqning davomchisi sifatida ko‘rsatadi. Shu tariqa tog‘ va sahro Amiriy she‘riyatida shoirning ishqiy kechinmalari va sadoqatini ifodalovchi badiiy ramzga aylanadi.

Mumtoz she‘riyatda uchraydigan **af‘iy (ilon)** va **ajdar** obrazlari o‘z ildizini xalq og‘zaki ijodining qadimiy tasavvurlaridan oladi. Folklorda ilon va ajdaho ko‘pincha **xavf, sehr, yashirin kuch**, ayniqsa ajdaho esa **xazinani qo‘riqllovchi** dahshatli mavjudot sifatida tasvirlangan. Shu sababli adabiy matnlarda bu ramzlar oshiqning ichki kechinmalarini ifodalash uchun qulay badiiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Amiriy she‘riyatida ham ushbu xalqona tasavvurlar badiiy tizimga singdirilgan. Masalan, shoir yor kokulini ilonga qiyoslab: **“Ikki af‘iy kokuling savdosining bemoriman...”** deydi. Bu baytda kokulning o‘ralgan ko‘rinishi **af‘iy (ilon)** obrazida ochiladi. Ilonning xavfli, sirli kuchga ega timsoli bu yerda oshiqni “bemor qiladigan” joziba sifatida berilgan.

Amiriy ajdar obrazini oshiq uchun to‘siq sifatida berib, yor husniga bog‘liq kuchli ishtiyoqni ta‘kidlash uchun ham qo‘llaydi. Masalan:

“Gul yuzungda sunbuli zulfungni chu torqotmag‘il,

Toki ganji husnuning uzra ajdah o‘zg‘olmasun.

Bu yerda oshiq yorga murojaat qilib, zulfini tarqatmaslikni so‘raydi. Chunki zulfnining yuz uzra ko‘rinishi ajdahoga, uning tarqalishi esa ajdahoning uyg‘onishiga qiyoslanadi. Odatda, ertaklarda ajdah o‘z xazinalar ustida yotib uni qo‘riqlaydi. Xazina va yorning yuzi o‘rtasidagi bog‘liqlik ham ularning sirliqligi hamda hamma ham erisha olmasligidadir.

Demak, Amiriyning af‘iy va ajdar obrazlari oddiy tashbeh emas, balki **xalqona mifologik tasavvurlar bilan boyigan badiiy ramzlardir**. Bu obrazlar orqali shoir oshiqning ruhiy holatini kuchli, tasirchan va xalqona usulda ifodalaydi.

MUHOKAMA

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Amiriyni ijodi folklor obrazlari bilan to‘yingan lirik majmua sifatida ajralib turadi. Shoir xalq og‘zaki ijodining an‘anaviy obrazlarini bevosita ko‘chirib olmasdan, ularni o‘z individual badiiy tizimiga mos tarzda stilizatsiya qiladi.

- Pari obrazi go‘zallik timsoli sifatida talqin qilinadi.
- Sahro, tog‘, homun kabi timsollar lirik qahramonning ruhiy holati bilan uyg‘unlashtirilgan makonga aylanadi.
- Ilon, ajdar obrazlari o‘ziga tortuvchi sirli kuch, dard shiddatini ifodalovchi vosita va husn qo‘riqchisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Yuqoridagi fikrlar Amiriyni folklor obrazlarini qayta ishlash orqali o‘z she‘riyatini milliy an‘analarga tayangan holda yaratganini ko‘rsatadi.

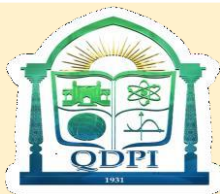
XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko‘ra Amiriyni devonida folklor obrazlari juda keng va turli ma‘nolarda qo‘llangan. Bu obrazlar shoirning lirik fikrini jonlantirib, badiiy xarakter yaratadi va xalqona yangi poetik shaklda ifodalaydi. Shoir folklor unsurlaridan lirik qahramon kechinmalarini yorituvchi badiiy vosita sifatida foydalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Саримсоқов Б. Фольклоризмлар типологияси масаласига доир. // **XX аср ўзбек фольклоршунослиги. Антология** / тузувчилар: О. Тулабоев ва бошқ. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017.
2. **Шарипова Л.** Ўзбек шеъриятида фольклоризм (XX асрнинг 70–80-йиллари ўзбек шеърияти асосида). – Тошкент: Фан, 2011.
3. Қаямов О. *Ўзбек фольклорида пари образи – генезиси ва поэтикаси*: авт.реф. дисс. филол. фан. номз. — Тошкент, 1999.
4. Эшанова З. *Ўзбек халқ дostonларида тоғ образи: генезиси ва бadiий талқинлари*: филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати – Тошкент, 2018
5. **Ҳакимов М. Алишер Навоий лирикаси ва халқ оғзаки ижоди.** – Тошкент : Фан, 1979.
6. Амирий. Девон. – Тошкент: Тамаддун, 2017.

7. Қобилова З. Амирий шеърляти. – Тошкент: Фан, 2010.
8. Қобилова З. Бадий иждодда таъсир ва издошлик. Тошкент: Турон-Иқбол, 2021.

**TILSHUNOSLIKDA HUQUQIY MATNLAR TADQIQIDA PARALLEL
KORPUSLARNING AHAMIYATLI XUSUSIYATLARI**

Gafarova Zumrad Zoxirjonovna

Osiyo xalqaro universiteti

Xorijiy til va ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri,

fil.f.f.d.(PhD), dotsent

e-mail: zumradgafarova8668@gmail.com

Telefon: +998 94 778 86 68

Annotatsiya. Mazkur maqolada huquqiy matnlarni lingvistik jihatdan o‘rganishda parallel korpuslardan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Parallel korpuslarning nazariy ahamiyati, huquqiy diskursda terminologik aniqlik, semantik ekvivalentlik va tarjima muammolarini aniqlashdagi roli yoritiladi. Tadqiqot jarayonida huquqiy matnlarning parallel korpus asosida tahlili natijasida huquqiy terminlar, sintaktik tuzilmalar hamda pragmatik xususiyatlarning tillararo farqlari ochib beriladi. Maqola natijalari huquqiy til, tarjimashunoslik va korpus lingvistikasi uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: parallel korpus, huquqiy matn, huquqiy diskurs, tarjima, korpus lingvistikasi, terminologiya.

Abstract. This article analyzes the issues of using parallel corpora in the linguistic study of legal texts. The theoretical significance of parallel corpora and their role in ensuring terminological precision, identifying semantic equivalence, and addressing translation challenges in legal discourse are discussed. Based on the analysis of legal texts through parallel corpora, interlingual differences in legal terminology, syntactic structures, and pragmatic features are revealed. The findings of the study are of considerable academic importance for legal language studies, translation studies, and corpus linguistics.

Keywords: parallel corpus, legal text, legal discourse, translation, corpus linguistics, terminology.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы использования параллельных корпусов при лингвистическом изучении юридических текстов. Освещается теоретическая значимость параллельных корпусов, а также их роль в обеспечении терминологической точности, выявлении семантической эквивалентности и анализе переводческих проблем в юридическом дискурсе. В ходе анализа юридических текстов на основе параллельных корпусов выявляются межъязыковые различия в юридической терминологии, синтаксических структурах и

прагматических характеристиках. Результаты исследования имеют значительную научную ценность для юридической лингвистики, переводоведения и корпусной лингвистики.

Ключевые слова: параллельный корпус, юридический текст, юридический дискурс, перевод, корпусная лингвистика, терминология.

Kirish(Introduction): So‘nggi yillarda korpus lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikning yetakchi yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, huquqiy matnlar kabi normativ, murakkab va ko‘p qatlamli diskurs turlarini o‘rganishda parallel korpuslar muhim ilmiy vosita sifatida qaralmoqda. Huquqiy til yuqori darajada standartlashgan bo‘lsa-da, tillararo tarjimada semantik tafovutlar, pragmatik siljishlar va terminologik nomuvofiqliklar tez-tez kuzatiladi.

Parallel korpuslar bir tilidagi matn va uning boshqa tildagi ekvivalent tarjimasini qiyosiy o‘rganish imkonini beradi. Bu esa huquqiy tushunchalarning lingvistik ifodasi, normativ birliklarning semantik chegaralari va tarjima strategiyalarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi – parallel korpuslarning huquqiy matnlar tadqiqidagi asosiy xususiyatlarini aniqlash va ularning lingvistik imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi (Methods): Mazkur tadqiqot huquqiy matnlarni lingvistik jihatdan chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda zamonaviy tilshunoslikda keng qo‘llanilayotgan ko‘pkomponentli metodologik yondashuvdan foydalanildi. Jumladan, huquqiy diskursning murakkabligi, normativlik xususiyati va terminologik aniqlikka qo‘yilgan yuqori talablar tadqiqot jarayonida turli metodlarning integratsiyasini taqozo etdi.

Avvalo, korpus tahlili metodi tadqiqotning asosiy empirik bazasini tashkil etadi. Tilshunoslikda korpus yondashuvi J.Sinclair, D.Biber, T.McEnery kabi olimlar tomonidan nazariy jihatdan asoslangan bo‘lib, real nutq materiallariga tayangan holda til birliklarini o‘rganish imkonini beradi. Huquqiy matnlarning parallel korpuslari yordamida leksik birliklar, sintaktik strukturalar hamda terminologik modellarning qo‘llanish chastotasi va kontekstual xususiyatlari aniqlandi. M.Baker (1995) ta’kidlaganidek, parallel korpuslar tarjima qilingan matnlarda yuzaga keladigan tizimli o‘zgarishlarni aniqlashda muhim metodologik vosita hisoblanadi.[1:122]

Ikkinchidan, qiyosiy-tarjima tahlili huquqiy terminlar va murakkab sintaktik konstruktsiyalarning tillararo mosligini tahlil qilishda qo‘llanildi. Ushbu yondashuv G.Vinay va J.Darbelne, shuningdek, S.Šarčevićning huquqiy tarjima bo‘yicha tadqiqotlarida keng yoritilgan. Qiyosiy tahlil huquqiy tushunchalarning turli huquq tizimlarida qanday lingvistik shakllanishini aniqlashga xizmat qildi. Ayniqsa, normativ birliklarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinmasligi, balki huquqiy ekvivalentlik asosida berilishi zarurati aniqlandi.[5:50]

Uchinchidan, semantik-pragmatik tahlil huquqiy birliklarning nafaqat lug‘aviy ma’nosi, balki ularning funksional va institutsional yukini aniqlashga qaratildi. Ushbu metod

T.Tiersma va H.Mattila ishlarida huquqiy tilning institutsional tabiatini tushuntirishda muhim deb baholanadi. Tadqiqot davomida ko‘plab huquqiy terminlarning matn doirasida pragmatik kengayishga ega ekanligi, ya’ni normativ kuch, majburiylik va ruxsat mazmunlarini kontekst orqali ifodalashi kuzatildi. [10:25]

To‘rtinchidan, kontekstual tahlil metodi huquqiy birliklarning real huquqiy kommunikatsiya sharoitidagi qo‘llanishini aniqlashda faol qo‘llanildi. J.R.Firth va M.Halliday yondashuvlariga tayangan holda, huquqiy birliklarning ma’nosi faqat ular joylashgan diskurs muhiti orqali to‘liq talqin qilinishi mumkinligi asoslandi. Xalqaro shartnomalar va normativ huquqiy hujjatlar matnlarida bir xil terminning turli kontekstlarda turlicha semantik-pragmatik funksiyani bajarishi aniqlashtirildi.[9:15]

Tadqiqot materiali sifatida xalqaro shartnomalar, qonun hujjatlari hamda normativ-huquqiy aktlarning ingliz va o‘zbek tillaridagi parallel matnlari tanlab olindi. Ushbu manbalar huquqiy tilning rasmiy, standartlashgan va normativ xarakterini to‘liq aks ettirgani sababli, til birliklarining tizimli va izchil tahlilini amalga oshirish imkonini berdi. C.Williams (2007) va S.Blackwell (2015) ta’kidlaganidek, huquqiy korpuslar yuqori darajadagi terminologik barqarorlik va diskursiy andozalarga ega bo‘lib, korpus tahlili uchun eng qulay material hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda qo‘llanilgan kompleks metodlar majmui huquqiy matnlarning parallel korpuslar asosida chuqur va ishonchli lingvistik tahlil qilinishini ta’minlab, huquqiy diskurs tadqiqi uchun mustahkam nazariy-amaliy poydevor yaratdi.[7:54]

Natijalar (Results): Parallel korpuslar asosida o‘tkazilgan tahlil huquqiy matnlarning lingvistik tabiatini ko‘p qirrali yoritish imkonini berdi va tadqiqot natijalarining nazariy hamda amaliy ahamiyatini yanada oshirdi. Olingan empirik ma’lumotlar huquqiy diskursning terminologik, sintaktik va pragmatik xususiyatlari tillararo kontekstda sezilarli farqlarga ega ekanini ko‘rsatdi.

Birinchidan, terminologik aniqlik masalasi parallel korpuslarning eng muhim afzalliklaridan biri ekanligi tasdiqlandi. Tadqiqot davomida bir xil huquqiy termin turli huquqiy tizimlar doirasida semantik jihatdan to‘liq ekvivalent bo‘lmasligi aniqlandi. Masalan, ingliz huquqiy diskursida qo‘llaniladigan ayrim terminlar o‘zbek huquqiy tilida kengroq yoki torroq ma’no doirasiga ega bo‘lishi mumkin. Parallel korpuslar ushbu terminlarning faqat lug‘aviy tarjimasini emas, balki ularning real huquqiy kontekstdagi funksional yukini aniqlash imkonini beradi. Bu holat S. Šarčević tomonidan ilgari surilgan “huquqiy ekvivalentlik” tushunchasini tasdiqlaydi, ya’ni huquqiy tarjimada formal moslikdan ko‘ra funksional moslik ustun bo‘lishi lozim.

Ikkinchidan, sintaktik farqlar huquqiy diskursning milliy-til tizimi bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi huquqiy matnlarda murakkab qo‘shma gaplar, passiv konstruktsiyalar va nominalizatsiyalarning keng qo‘llanilishini, o‘zbek tilida esa izohli, bosqichma-bosqich va analitik sintaktik modellarning ustunligini namoyon etdi. Parallel korpuslar bu farqlarni statistik va kontekstual asosda aniqlash imkonini berib, huquqiy matn tarjimasida sintaktik ekvivalentlik masalasiga qayta

yondashish zarurligini ko‘rsatadi. T.Tiersma ta’kidlaganidek, huquqiy tilning murakkabligi ko‘pincha aynan sintaktik darajada namoyon bo‘ladi.

Uchinchidan, pragmatik moslashuv masalasi huquqiy tarjimaning muhim komponenti sifatida namoyon bo‘ldi. Parallel korpus tahlili shuni ko‘rsatdiki, tarjima jarayonida huquqiy me‘yorlar va institutlar milliy huquqiy tizim talablariga moslashtiriladi, bu esa pragmatik transformatsiyalarni yuzaga keltiradi. Xususan, majburiyat, taqiq yoki ruxsatni ifodalovchi modall birliklarning tarjimada turli pragmatik ta’sir kuchiga ega bo‘lishi aniqlandi. Bu holat huquqiy diskursni semantik emas, balki institutsional muloqot shakli sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, standartlashuv darajasi parallel korpuslar orqali aniqroq ko‘rinish oldi. Huquqiy matnlarda qo‘llaniladigan andoza sintagmalar, formulaviy birikmalar va normativ konstruktsiyalar parallel korpus asosida tizimlashtirildi. Bu esa huquqiy diskursning me‘yorlashgan va barqaror xususiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tillararo tahlil natijasida ushbu standart birliklarning turli til tizimlarida turlicha lingvistik shakllanishi kuzatildi. Mazkur holat J.Sinclair tomonidan ilgari surilgan kollokatsion va formulaik birliklar haqidagi nazariy qarashlar bilan uyg‘unlashadi.

Umuman olganda, muhokama qilingan natijalar parallel korpuslarning huquqiy matnlarni o‘rganishda nafaqat tavsifiy, balki tushuntiruvchi va bashoratlovchi imkoniyatlarga ega ekanini ko‘rsatadi. Parallel korpuslar huquqiy terminologiya, sintaktik modellarning rivoji va pragmatik moslashuv mexanizmlarini aniqlash orqali huquqiy tilshunoslik va tarjimashunoslik tadqiqotlarida muhim ilmiy poydevor yaratadi.

Muhokama (Discussion): O‘tkazilgan tadqiqot natijalari parallel korpuslarning huquqiy matnlarni o‘rganishda faqat tarjima jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita emas, balki mustaqil ilmiy-tahliliy platforma sifatida muhim metodologik salohiyatga ega ekanini ko‘rsatdi. Parallel korpuslar yordamida huquqiy terminologiyaning diaxron va sinxron rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, normativ birliklarning turli kontekstlarda yuzaga keladigan semantik kengayishi hamda huquqiy diskursning tillararo va madaniy-huquqiy farqlanish xususiyatlarini tizimli ravishda tahlil qilish imkoniyati mavjudligi aniqlandi.

Bundan tashqari, parallel korpuslar huquqiy birliklarning formallashtirish modellarini, andozaviy sintaktik tuzilmalarini hamda institutsional muloqotga xos diskursiy strategiyalarni aniqlashda samarali metodologik manba bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu holat huquqiy matnlarni korpus asosida tahlil qilish nafaqat lingvistik tavsiflash, balki huquqiy bilimlarning tekstual reprezentatsiyasini tushuntirishga ham xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida parallel korpuslardan foydalanish bilan bog‘liq ayrim metodologik cheklovlar ham aniqlandi. Xususan, tarjima matnlarining ikkilamchi tabiati sababli ayrim lingvistik birliklar manba tilidagi original huquqiy mazmunni to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Bundan tashqari, tarjimonning individual uslubi, tanlangan tarjima strategiyasi hamda subyektiv interpretatsiyasi korpus materialining ob’ektivligiga muayyan

darajada ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek tili uchun yaratilgan huquqiy parallel korpuslarning hajmi va janr xilma-xilligining yetarli emasligi esa statistik umumlashtirish va qiyosiy tahlil imkoniyatlarini cheklab qo‘yadi.

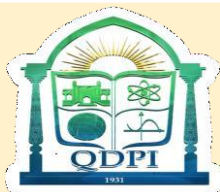
Shu sababli, kelgusida keng qamrovli, ko‘p janrli va yuqori sifatli huquqiy parallel korpuslar yaratish, shuningdek, korpusni annotatsiyalash va standartlashtirish jarayonlarini takomillashtirish huquqiy tilshunoslik tadqiqotlarining ilmiy ishonchliligini yanada oshirishi mumkin. Bu esa parallel korpuslarning huquqiy matnlar tadqiqidagi metodologik mavqeini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa (Conclusion): Parallel korpuslar huquqiy matnlarni lingvistik tadqiq qilishda samarali va mustahkam metodologik vosita sifatida e’tirof etiladi. Ular huquqiy terminlar va iboralar, sintaktik modellarning tillararo mosligini aniqlash, tarjima jarayonidagi strategiyalarni tahlil qilish va huquqiy diskursning xususiyatlarini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, parallel korpuslar faqat tarjima vositasi sifatida emas, balki huquqiy matnlarni chuqur o‘rganish va ularning semantik-pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish uchun ilmiy platforma vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, hozirgi vaqtda o‘zbek tilidagi huquqiy parallel korpuslar hajmining cheklanganligi va tarjimaning ikkilamchi tabiati tadqiqot natijalariga ma’lum darajada ta’sir qilishi mumkin. Shu bois, kelgusida keng qamrovli va tizimli huquqiy parallel korpuslarni yaratish nafaqat huquqiy terminologiya va diskursni chuqur o‘rganishga, balki o‘zbek tilida huquqiy tarjima va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga ham sezilarli hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Used Literatures)

1. Baker, M. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. – London: Routledge, 1995. – P. 122.
2. McEnery, T., Xiao, R., Tono, Y. Corpus-Based Language Studies: An Advanced Resource Book. – London: Routledge, 2006. – P. 56.
3. McEnery, T., Hardie, A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – P. 89.
4. Tiersma, P.M. Legal Language. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – P. 56.
5. Šarčević, S. New Approach to Legal Translation. The Hague: Kluwer Law International, 1997. – P. 47-67.
6. Biber, D., Conrad, S., Reppen, R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 12-13.
7. Williams, C. Tradition and Change in Legal English: Verbal Constructions in Prescriptive Texts. Bern: Peter Lang, 2007. – P. 51-55.
8. Sinclair, J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 49.

9. Blackwell, S., Green, M. Legal Discourse and Corpus Linguistics: Methodological Perspectives. International Journal of Law, Language & Discourse, 2015, Vol. 5(2), – P. 1-18.
10. Mattila, H.E.S. Comparative legal linguistics: language of law, Latin and Modern Lingua Francas. – Farnham: Ashgate, 2013. – P. 23-28.

“O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLARI” JURNALIDA CHOP ETILGAN
HIKOYALAR TAHLILI

(Shukur Xolmirzayevning “Olis yulduzlar ostida” hikoyasi misolida)

Gulrux Doniyorova,

Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti o‘qituvchisi

E-mail: gulruxdoniyorova92@gmail.com

Annotasiya: Ushbu hikoyada muallif tabiat va inson uyg‘unligi, insoniy fazilatlar, sharqona odob va o‘zbekcha xarakter haqida hikoya qiladi. Sh.Xolmirzayev Ushbu maqolada “O‘zbekiston xotin-qizlari” jurnalida chop etilgan adabiy asarlar va yangi adabiy janrlar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: “Yorqin turmush” va “Yorqin hayot” jurnallari, adabiy janrlar, roman, hikoya, she‘r, barmoq vazni, adabiy muhit.

Аннотация: В данном рассказе автор раскрывает гармонию природы и человека, человеческие качества, восточную этику и особенности узбекского характера. В статье рассматриваются литературные произведения и новые литературные жанры, опубликованные в журнале «Женщины Узбекистана».

Ключевые слова: журналы «Яркая жизнь» и «Яркая судьба», литературные жанры, роман, рассказ, стихотворение, силлабический размер, литературная среда.

Annotation: In this story, the author explores the harmony between nature and humans, human virtues, Eastern ethics, and the Uzbek national character. The article discusses literary works and new literary genres published in the “Women of Uzbekistan” journal.

Keywords: “Bright Life” and “Bright Destiny” magazines, literary genres, novel, short story, poem, syllabic meter, literary environment.

Kirish. Shukur Xolmirzayevning “Olis yulduzlar ostida” hikoyasi.⁷⁶ Bu asar orqali muallif tabiat va inson uyg‘unligi, insoniy fazilatlar, sharqona odob va o‘zbekcha xarakter haqida hikoya qiladi. “Avgust oylarining oxiri. Yozuvchi Safo Said bilan Boysun tog‘lariga safar qilib, Do‘g‘oba qishlog‘ining orqasidagi yong‘oqzorda adashib qoldik..”- deb boshlanadi hikoya. Tabiat qo‘yniga dam olish uchun chiqqan sheriklar ko‘zlagan manzillariga yetib bora olmay adashib qolishadi va o‘sha atrofdagi o‘tovlardan birida

⁷⁶ Sh. Xolmirzayev. Olis yulduzlar ostida. // O‘zbekiston xotin-qizlari. – 1966. – № 1. – B. 17-19.

qolishga majbur bo‘ladilar. O‘tov oldiga borib chaqirishganda o‘n bir yoshlardagi bir bola chiqadi:

“— Otang uydami?

— Tovga ketgan, — dedi u.

— Kim bor uylaringda?

— Enam.

— Boshqa hech kim yo‘qmi?

— Men bor.

— Seni-ku, ko‘rib turibman. Bu atrofda sizlardan boshqa odam ham yashaydimi?

— Yo‘q. Hamma ovulda, — dedi u.

— Otang kelmaydimi bu kecha?

— Bilmayman. Enam biladi.

— Enangdan so‘rab chiq. Shu kecha bizga joy bermaydimi? Erta bilan ketardik. Ikki kishimiz.”

Boysun va boysunliklar hayoti Shukur Xolmirzayev ijodining asosiy mavzusi darajasiga ko‘tarilib, yozuvchi ijodida realistik tasvirning ustuvor yo‘nalishga aylanishida muhim omil bo‘lgan. Qahramonlarining boysuncha shevada gapirishi, ozlariga yarashimli bo‘lgan xarakter xususiyatlari, mehmondo‘stligi, qishloq odamlariga xos mehr-oqibat tuyg‘ulari yozuvchi asarlarida yaqqol ko‘rinadi.

“Ayol keng yengi bilan fonusdan ko‘zini pana qilib:

— Salomalaykum! — dedi past tovushda.

— Vaalaykum, — dedim. — Kechirasiz, bezovta qildik. Axtamovning uyiga kelgan edik. Oshnamiz bo‘ladi u kishi. Ovuldan hali qaytmagan ekanlar. Ovullari uzoqdamish. Shu kechaga joy bersangiz, yotsak. Biz ikki kishimiz.

Xotin javob bermadi.

— Men o‘zim Boysundan, — dedim. — O‘rtog‘imiz Toshkentdan. Gumonsiramang.

— Shunday-ku, — dedi ayol nihoyat. — Erkagim yo‘q. Bo‘lmasam...

— Eshitdik ukamizdan. Lekin, boshqa bir gap ham bor: toshkentlik mehmonimizning andak mazasi qochib qoldi. Yo‘lda shamolladilarmi, bilmayman. Harholda, shahar odami...

— Unday bo‘lsa, tushinglar, — dedi ayol. — Chorijon, bor, ko‘liklarini ol.

Xotin fonusni shu yerga qo‘yib, qaytib ketdi.”

Ayolning mehmonlarni kutib olishni o‘g‘liga buyurib ketishida o‘zbek ayollariga xos bo‘lgan odob, sharqona tarbiyani ko‘ramiz. U mehmonlarga hovlidan o‘rin solib beradi. Mehmonlar uyquga yotishgach biroz o‘tib, ayolning o‘g‘li Chori ular oldiga ro‘molda tugilgan bir narsani ushlab, oyoq uchida yurib kela boshlaydi. Mehmonlarga bu issiq qum ekanini shamollashga yaxshi davo bo‘lishi va buni enasi berib yuborganini aytib, ortga qaytadi. Mehmonlar unga rahmat aytib olib qolishadi.

“Chalqancha, osmonga qarab yotibmiz. Osmon to‘la yulduz. Ko‘z qamashadi, jimir-jimir. Somon yo‘li yulduzlari boshimiz ustidan o‘tib, oyoq tomonimizdagi qop-qora

tog‘ning orqasiga egilgan. Osmonning goh u yerida, goh bu yerida yulduz uchadi. Uchiga kichkinagina tosh bog‘lab otilgan bir qatim oq ipakday. U uchib borayotganida, go‘yo dumidan bir alanga tushadi-yu, to manziliga yetguncha uni yondirib kul qiladi.”

Tanqidchi olim M.Qo‘shjonov Sh.Xolmirzayevga: “U Boysun tog‘i go‘zalliklarini, Surxon ko‘rkamliklarini adabiyotga olib kirayapti. Faqat tabiatini emas, balki u Boysun va Surxon odamlarini, ularning o‘ziga xos xarakter xususiyatlarini boshqa joylardan biroz farq qiladigan hayot kechirish yo‘llari bilan adabiyotga olib kirayapti”⁷⁷-deya ta‘rif beradi. Haqiqatan, tabiatning mohir tasviri, inson va tabiat uyg‘unligini aks ettiruvchi lavhalar yozuvchining deyarli barcha asarlariga xos xususiyat. Ikki oshna yulduzlarga yaqin uch yildan beri bunchalik to‘yib qaramaganini, bunday manzaralar shaharda emas faqat tabiat qo‘ynida bo‘lishini aytib, zavqlanishadi va ko‘zlarini uyqu elitadi. Shu payt ko‘rpsidan kimdir tortqilaydi, ko‘zini ochsa Chori engashib turipti.

“— Qumni bering, enam isitib beradilar, — dedi u.

— Kerak emas, tuzalib qoldim, — dedim. Bola qaytib ketdi va tag‘in keldi.

— Berar ekansiz.

— Men tuzalib qoldim. Rahmat de, enangga.

— Yo‘q, bering.

— Hali issiq, mana, o‘zing ko‘r.

Olib unga ko‘rsatdim. Qum haqiqatan ham iliqqina edi. Lekin, u na qo‘lini tegizdi, na qaytib ketdi. Noiloj qumni uzatdim.”

Shunda erkak biladiki, ayol ham o‘g‘li ham tonggacha uxlamay o‘choq boshida qozonda qum qovurgan. Chori qayta-qayta kelib mehmonga issiq qum tashlab ketadi. Yozuvchi ayolni ortiqcha ta‘riflamaydi, ammo uning mana shu ishi orqali odamiylikning eng yuqori cho‘qqisini ko‘rsatadi. Sh.Xolmirzayevning ko‘pgina asarlarida mard, tanti, mehmondo‘st insonlar obrazini uchratamiz. “O‘zbek xarakteri” hikoyasidagi Botir cho‘pon va uning ayoli ham ana shunday keng fe‘lli, ochiqko‘ngil, mehmondo‘st insonlar.

Tong otgach, oila boshlig‘i ot minib uyga keladi. Vaziyatni bilib, biroz avzoyi o‘zgaradiyu, ammo ayoliga bo‘lgan ishonch va mehmonga bo‘lgan hurmat yuzasidan “shu yerliklarning barcha rasm-rusumi bilan mehmon qiladi.”

“ Jo‘nash oldidan men ularni suratga tushirdim. Lekin, eri har qancha zo‘rlasa ham, ayol suratga tushmadi.

— Kerak emas, kerak emas, —dedi u.

Chori bo‘lsa, otasining qo‘lidan mahkam ushlab, ko‘zlarini lo‘q qilib qarab turdi. Suratni olib bo‘lgach, u dam otasiga, dam onasiga iljayib qo‘yib, oldimizga keldi-da, uyalinqirab turaverdi.

— Ha? — dedim.

— Bering endi, — dedi u.

⁷⁷ Qo‘shjonov M. Saylanma. Ikki jildlik. – Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1982. J. 1 – B. 384.

— Nimani?

Qo‘limdagi fotoapparatga ishora qildi.

— Suratni.

Hammamiz kulib yubordik.”

Hikoyada hattoki ayolning ismi ham ko‘rsatilmagan. Ya‘ni, mehmonlarni hech biri undan ismini so‘ramaydi va yozuvchi uchun ham uning ismi muhim emas. Unga nisbatan “enasi”, “ayol” kabi so‘zlar qo‘llanilgan. Muallif rakursni ayolning boshqa: odamiyligi, odob-axloqi, sadoqati kabi jihatlariga qaratadi. Begonalar ko‘z o‘nggida oilasi bilan rasmga tushishga ham iymangan bu ayolga nisbatan o‘quvchida hurmat hissi uyg‘onadi. Sh.Xolmirzayev ijodida hayotiy, toza, soxtaliksiz, sukunatga suyangan, yengil oqimli, poetik uslub mujassam. U katta so‘zlar ishlatmaydi, katta g‘oyalarni mayda voqealar bilan ifodalaydi, katta obrazlar yaratmaydi biroq, katta ma‘nolarni mayda harakatlar bilan ochib beradi. Bu hikoyada ham ijodkor katta voqealarni emas, odamzodning ichidagi eng buyuk fazilatlarni ko‘rsatadi. Masalan, ayolning ismi yo‘q lekin, fazilati bor, asar qahramonlari kichik ammo, insoniyligi buyuk odamlar, yulduzlar olis biroq, ruhga yaqin, qizdirilgan qum oddiy lekin u mehrning tasviri. Bu adabiyotdagi minimalizmning sharqona variantidir. Shuning uchun ham Sh.Xolmirzayevning hikoyalari hayotiy, yengil o‘qiladigan va oson tushiniladigan samimiy asarlardir. “Olis yulduzlar ostida” hikoyasi ham shu jihatlari bilan o‘zbek realizmining eng nozik badiiy namunalaridan biri sifatida o‘z o‘rniga ega.

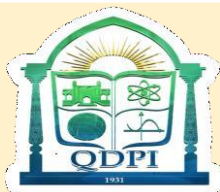
“O‘zbekiston xotin-qizlari” jurnalida doimiy ravishda o‘zbek adabiyotining eng sara namunalaridan berib borilgan. Davr ruhini o‘zida aks ettirgan 1952-yil 11-sonida Sharof Rashidovning “G‘oliblar”, 1953-yil 7-sonida Rahmat Fayziyning “Qaynona”, 11-sonida A.Muxtorning “Hayotga chaqiriq”, 1955-yil 5-sonida Primqul Qodirovning “Birinchilaksiya”, 7-sonida Rahmat Fayziyning “Sovchi”, 11-sonida H.G‘ulomning “Kelin”, 1956-yil 2-sonida Said Ahmadning “Mehribon”, 10-sonida Shuhratning “Balog‘at” hikoyalari chop etilgan. 1950-1960-yillarda o‘zbek adabiyotida samarali ijod qilgan Oybek, A.Qahhor, G‘.G‘ulom, P.Qodirov, S.Ahmad, Shuhrat, A.Muxtor kabi ko‘plab adiblarning asarlari matbuot sahifalarida peshma-pesh chop etilib turgan.

“O‘zbekiston xotin-qizlari” jurnali nafaqat mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotidagi voqea-hodisalari balki, o‘sha davr adabiy jarayonlari bilan ham o‘quvchilarini faol tanishtirib bordi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. *O‘zbekiston Milliy Arxivi. Fond P-2356, Ro‘yxat-1, Yig‘ma jild-312, 18-19-bet.*
2. *Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent.: Noshir, 2019. – B. 47-48.*
3. *O‘zbek zamonaviy she‘riyati antologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – B. 5-6.*
4. *“O‘zbekiston xotin-qizlari” jurnalining 1950-1966-yillardagi sonlari.*

5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Saodat>
6. <https://press.natlib.uz/ru/publications/saodat>

THE MORPHOSYNTACTIC FUNCTIONS OF THE VERB “TO BE” IN EARLY MODERN ENGLISH LITERARY TEXTS

Suyunova Gulzoda Baxriddin kizi

English teacher, 23rd secondary school of Bulungur district,

Uzbekistan, Samarkand region

gulzodasuyunova888@gmail.com

Abstract. This study examines the morphosyntactic functions of the verb “to be” in William Shakespeare’s *A Lover’s Complaint*, highlighting its role in conveying emotional, psychological, and aesthetic dimensions in Early Modern English literary texts. Focusing on some lines the analysis demonstrates how various forms of “to be” extend beyond mere grammatical marking to express the heroine’s inner turmoil, spiritual weariness, and reflective self-awareness. Constructions such as “am,” “was,” and “have been” reveal nuanced states of regret, unfulfilled desire, and idealized possibilities, while simultaneously intertwining physical description with psychological insight. The study emphasizes Shakespeare’s distinctive use of language to explore the interplay between love, betrayal, and aesthetic idealization, illustrating how syntactic choices serve as a medium for both philosophical contemplation and poetic expression. By examining these linguistic mechanisms, the article contributes to a deeper understanding of Early Modern English literary style and the intricate relationship between form, meaning, and human experience in Renaissance poetry.

Keywords: Shakespeare W., *A Lover’s Complaint*, Early Modern English, verb “to be”, morphosyntax, psychological analysis, lyrical poetry, emotional expression, aesthetic idealization.

Аннотация. Данное исследование рассматривает морфосинтаксические функции глагола “to be” в произведении Уильяма Шекспира «*A Lover’s Complaint*» («Жалоба влюблённой»), подчёркивая его роль в передаче эмоциональных, психологических и эстетических аспектов литературных текстов раннего Нового английского периода. Анализ отдельных строк показывает, что различные формы “to be” выходят за рамки простого грамматического показателя и выражают внутренние переживания героини, её духовную усталость и саморефлексию. Такие формы, как “am”, “was” и “have been”, раскрывают тонкие оттенки сожаления, неисполненного желания и идеализированных возможностей, одновременно соединяя физическое описание с психологическим содержанием. Исследование подчёркивает своеобразное использование языка

Шекспиром для изучения взаимосвязи между любовью, предательством и эстетическим идеалом, демонстрируя, как синтаксические решения служат средством философского размышления и поэтического выражения. Изучая эти лингвистические механизмы, статья способствует более глубокому пониманию литературного стиля раннего Нового английского периода и сложных отношений между формой, смыслом и человеческим опытом в поэзии Ренессанса.

Ключевые слова: Шекспир У., «*A Lover’s Complaint*», ранненовоанглийский период, глагол “to be”, морфосинтаксис, психологический анализ, лирическая поэзия, эмоциональное выражение, эстетическая идеализация.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Uilyam Shekspirning “*A Lover’s Complaint*” (“Sevuvchi ayolning shikoyati”) asarida “to be” fe’lining morfosintaktik funksiyalarini o’rganadi va uning Erta zamonaviy ingliz adabiy matnlarida hissiy, psixologik hamda estetik ma’nolarni ifodalashdagi rolini yoritadi. Ayrim satrlar tahliliga asoslanib, tadqiqot “to be” fe’lining turli shakllari oddiy grammatik vosita sifatidagina emas, balki qahramonaning ichki iztiroblari, ma’naviy charchoqlari va o’zini anglash jarayonlarini ifodalashda ham xizmat qilishini ko’rsatadi. “Am”, “was” va “have been” kabi shakllar pushaymonlik, orzularning amalga oshmasligi va ideallashtirilgan imkoniyat holatlarini nozik tarzda ifodalaydi hamda jismoniy tasvirni psixologik idrok bilan uyg’unlashtiradi. Tadqiqot Shekspirning tildan o’ziga xos foydalanishini — sevgi, xiyonat va estetik ideallashtirish o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni tadqiq etishdagi uslubini ta’kidlaydi. Shu tariqa, sintaktik tanlovlar falsafiy tafakkur va she’riy ifoda vositasi sifatida namoyon bo’ladi. Ushbu lingvistik mexanizmlarni tahlil qilish orqali maqola Yangi ingliz davrida adabiy uslubi hamda Renessans she’riyatida shakl, ma’no va insoniy tajriba o’rtasidagi murakkab munosabatni chuqurroq anglashga hissa qo’shadi.

Kalit so‘zlar: Shekspir U., “*A Lover’s Complaint*”, Ynagi ingliz davri, “to be” fe’li, morfosintaksis, psixologik tahlil, lirik she’riyat, hissiy ifoda, estetik ideallashtirish.

Introduction. William Shakespeare (1564-1616) stands as a towering figure in English literature, renowned for his profound exploration of human nature and emotion. His works, encompassing both drama and poetry, explore universal themes such as love, fidelity, trust and betrayal, hope and despair, and the paradoxical conflicts of the human psyche (Healy, 2011; Mazhursky, 2022). *A Lover’s Complaint*, written in 1609 and published alongside Shakespeare’s sonnets, continues this tradition by presenting a lyrical study of a young woman’s inner world following her experience of deception in love (Schoenfeldt, 2010). Through her reflections, Shakespeare investigates the complex psychological dynamics of love, personal identity, and the consequences of betrayal, offering both a philosophical and aesthetic lens on human emotion. Lines 189–195 reveal the heroine’s awareness of her own psychological transformation. As noted by Sh. Normatova (2008) and Nasution, Mayasari, and Chitra (2023), the protagonist reflects on the fading of her youth and beauty as a result of life’s trials. Shakespeare’s language illustrates that if she had directed

her love inward rather than outward, she might have preserved not only her physical charm but also her spiritual and psychological integrity. The passage emphasizes the interrelation of self-esteem, personal values, and external circumstances in shaping human consciousness, making the poem a profound exploration of self-realization and personal awakening. Similarly, lines 132–145 demonstrate Shakespeare’s nuanced use of the verb “to be” in multiple forms to convey both physical beauty and psychological states (Burrow, 2002; Hadow, 1907). In lines such as “*Let it not tell your judgment I am old;*” the verb “am” conveys emotional and spiritual weariness rather than chronological age, while constructions like “*I might as yet have been a spreading flower*” highlight hypothetical or idealized states, expressing regret, unfulfilled desire, and inner longing. Through these linguistic strategies, Shakespeare intertwines aesthetic description with psychological insight, emphasizing the heroine’s perception of the young man’s charm and her own emotional vulnerability.

Literature review. William Shakespeare (1564-1616) stands as one of the foremost figures in English literature, renowned for his profound exploration of the complexities of human nature. His vast body of work encompasses universal themes such as love and fidelity, trust and betrayal, hope and despair, as well as the intricate conflicts of the human psyche. Through his poetry and drama alike, Shakespeare delves into the depths of emotional experience, portraying the paradoxes of human behavior with exceptional psychological insight. “*A Lover’s Complaint*” continues this tradition, focusing on the subtle psychological dimensions of human relationships. In this narrative poem, Shakespeare examines the fragile boundaries between affection and deception, sincerity and manipulation, passion and suffering. The work presents a moving study of a woman’s inner world as she reflects upon love lost and trust betrayed. Within this framework, the poet portrays the mutability of human emotions, the struggle between faith and disillusionment, and the painful process of self-awareness and personal awakening. What makes “*A Lover’s Complaint*” particularly significant is its introspective depth the poem transcends the individual story of heartbreak to reveal universal truths about the human condition. Shakespeare’s mastery lies in his ability to translate emotional turbulence into poetic expression, turning private anguish into timeless reflection. Thus, the poem not only continues the thematic legacy of his sonnets but also offers a unique psychological portrait of transformation, illustrating how suffering can lead to insight and the rediscovery of one’s inner self [Healy, M. 2011:15].

According to Sh. Normatova, William Shakespeare’s “*A Lover’s Complaint*” is considered one of the most delicate examples of lyrical poetry from the English Renaissance period. In lines 189-195, the poet reveals the inner emotions of the female protagonist through a remarkably deep psychological analysis. In this passage, Shakespeare depicts the human psyche particularly the emotional turmoil of a woman torn between love, loyalty, and deceit. Through his distinctive poetic style, the poet uncovers the complex dialectical relationship between the dual aspects of human nature: beauty and transience, trust and betrayal, desire and despair. Additionally, these lines not only express the inner world of the

female image in great depth but also explore the psychological impact of love and deception on human consciousness. Through her life experience, the woman comes to realize that love is not only a source of joy and hope but also a field of spiritual trials. In the poet's vivid language, these feelings are closely linked with the transience of beauty and youth. As the heroine senses the gradual fading of her charm, aesthetics, and youthful radiance, this process awakens painful reflections within her soul. In this way, Shakespeare elevates the woman's inner sense of "loss" to a level of universal human anguish through poetic expression. This passage is enriched with aesthetic imagery: notions such as time, beauty, heartbreak, and deceit intertwine within the heroine's inner monologue. Rather than focusing on external description, the poet emphasizes the dynamics of inner emotion making the work particularly significant in the artistic exploration of the complexities of human psychology. As a result, the reader perceives not only the woman's personal sorrow but also the broader human vulnerability of the soul when faced with love and the passage of time [Sh. Normatova 2008:23].

Vitolg Mazhursky said that in the context of the poem, these lines illuminate the psychological transformations that arise in the process of individuality and self-realization. Through the female protagonist's reflections, Shakespeare explores the inner conflict between the human self and the external world. The heroine comes to understand that if she had directed her love not outward, toward another person, but inward toward her own inner being and self-awareness she might have preserved her essence, remaining not merely a symbol of outer beauty and youthful charm, but an emblem of spiritual integrity and inner harmony. These reflections encapsulate profound philosophical ideas about human psychology and the notion of self-understanding. Through the heroine's inner monologue, Shakespeare analyzes the dynamics of self-esteem, inner balance, and the psychological changes shaped by external influences. The woman's emotional crisis becomes a metaphor for the painful yet inevitable process of personal growth and self-discovery. In doing so, the poet reveals the mutable nature of the human psyche and the intricate system of inner turmoil that defines human experience. Through this passage, Shakespeare constructs a remarkably modern vision of the inner psychological landscape. In the image of the lyrical heroine, he expresses a universal human struggle the tension between love, loss, and self-realization rendered with philosophical depth and aesthetic grace. As a result, *A Lover's Complaint* emerges not only as a poetic expression of love's sorrow but also as a profound psychological study of the soul's evolution [Vitolg Mazhursky 2022:7].

Methods. As Michael Schoenfeldt observes, "*A Lover's Complaint*" was published together with Shakespeare's sonnets, forming a complementary exploration of the emotional and psychological dimensions of love. The poem narrates the story of a young and inexperienced woman who, after being deceived in love, undergoes a profound process of inner turmoil and self-reflection. Throughout the work, the heroine recounts how she was captivated by the false promises and persuasive charm of her lover, surrendering her trust

completely—only to suffer a deep emotional wound that alters her perception of love, virtue, and selfhood. The poem’s narrative draws attention to the subtle intricacies of the human psyche, using the woman’s personal suffering and self-examination as a lens through which to explore broader psychological truths. The heroine’s lament thus becomes more than a personal confession; it evolves into a philosophical meditation on vulnerability, moral awakening, and the fragility of human desire. Shakespeare presents her emotional journey not merely as a tale of betrayal but as a psychological odyssey a descent into despair that ultimately leads to a deeper awareness of the self. In this sense, “*A Lover’s Complaint*” stands out as both a philosophical and psychological study, enriched with the Renaissance concern for human complexity and self-knowledge. The poem encapsulates themes that remain universally resonant love and deceit, faith and disillusionment, innocence and experience revealing Shakespeare’s enduring fascination with the mutable and paradoxical nature of human emotion. Through finely wrought imagery and introspective tone, he transforms a personal tragedy into a timeless reflection on the human condition, reminding readers that the pain of love and the quest for self-understanding are inseparable aspects of the same emotional truth [Schoenfeldt, M.:2010:12].

According to Rosalinda Br. Nasution, Mayasari, and Bima Prana Chitra, lines 189–195 of Shakespeare’s *A Lover’s Complaint* offer a profound insight into the inner emotional life of the lyrical heroine. In these lines, the woman reflects with regret on the fading of her youth and beauty, attributing it to the harsh trials she has faced throughout her life. Her suffering is compounded by the realization that, had she directed her love inward valuing and cherishing her own self rather than giving herself entirely to another her youthful vitality and physical charm might have endured. This philosophical contemplation illuminates the extent to which human psychological well-being is influenced by external circumstances, and highlights the crucial role of personal values and self-respect in shaping an individual’s life. Through these verses, Shakespeare demonstrates the complex interplay between love and personal identity, showing how emotional attachments and experiences of betrayal can deeply affect one’s self-conception. The heroine’s lament transcends a personal tale of disappointment; it becomes a meditation on human nature, reflecting Shakespeare’s enduring fascination with the inner workings of the mind. Across his works, he consistently portrays the interconnection between inner life, emotional experience, and social relationships, emphasizing how personal feelings and societal expectations mutually shape one another. In *A Lover’s Complaint*, this is evident in the delicate depiction of the heroine’s struggle between the heart and the intellect, as well as the way trust, deception, and betrayal influence her sense of self and understanding of the world around her.

In summary, *A Lover’s Complaint* stands as one of the significant examples of Shakespeare’s oeuvre, offering rich exploration of the multifaceted nature of human psychology. Lines 189-195, in particular, invite reflection on self-awareness, the role of personal values, and the impact of life experiences on individual development. The poem not

only examines the emotional consequences of love and betrayal but also serves as a valuable text for the scholarly study of human feelings, selfhood, and moral consciousness, providing a timeless meditation on the delicate balance between the heart, the mind, and social interaction [Rosalinda Br Nasution, Mayasari, Bima Prana Chitra 2023: 89].

Results and discussions. In lines 132-145 of Shakespeare's *A Lover's Complaint*, the female lyrical protagonist vividly portrays the charming appearance and captivating qualities of a young man. In this passage, various forms of the verb "to be" are employed, serving not merely to indicate the youth's age or physical traits but also to convey subtle nuances of his psychological and emotional state. For instance, in the line "*Let it not tell your judgment I am old;*" the verb form "am" is used. Although "am" is traditionally associated with stating one's age, in this context it does not refer to chronological aging. Instead, it reflects the heroine's emotional and spiritual weariness, the result of her past sufferings and life's trials. Here, the verb communicates a sense of psychological and emotional fatigue rather than mere biological aging. Similarly, in the line "*I might as yet have been a spreading flower,*" the past perfect construction "have been" conveys both possibility and hypothetical reflection. This structure suggests that, had the heroine been able to live her life guided by love for herself, she might have remained vibrant and fulfilled. The verb form emphasizes a potential, ideal state that never materialized, highlighting her regret, inner longing, and unfulfilled desires. Overall, in this passage, the use of "to be" extends beyond simply denoting age or appearance; it becomes a poetic tool for expressing the emotional and psychological transformations that shape human experience. This stylistic choice is characteristic of Shakespeare, allowing him to portray the intricate and often contradictory states of the human mind through subtle linguistic means. The lines also exemplify Shakespeare's recurring motifs of love, suffering, and idealization. Through the heroine's depiction of the young man's curly hair, graceful posture, and alluring presence, his charm is emphasized not just in terms of physical beauty but also as an expression of his ability to captivate and attract others. In doing so, Shakespeare presents a deep psychological and aesthetic analysis of human emotion, intertwining external appearance with inner influence and highlighting the complex interplay between perception, desire, and attraction [Colin Burrow 2002:138].

In this passage from William Shakespeare's *A Lover's Complaint*, the use of various forms of the verb "to be" plays a crucial role in expressing concepts of love, emotional suffering, and beauty. Through subtle grammatical constructions, Shakespeare conveys not only the physical charm of the young man but also the heroine's emotional state and her perception of idealized love. The opening line, "*But, woe is me!*" employs the verb form "is" to vividly express the heroine's deep anguish and sorrow. The phrase "*Woe is me!*" is a conventional idiom meaning "I am in distress" or "Alas for me," and through this structure, the poet immediately establishes the intensity of the character's emotional turmoil. In the line "*Too early I attended a youthful suit it was to gain my grace*", the past tense form "was"

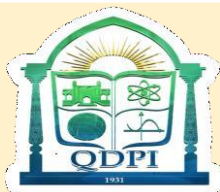
conveys the young man’s action—his effort to obtain the heroine’s favor. Here, the verb functions not only to indicate existence or occurrence but also implies causal relationship, suggesting that his charm and pursuit directly led to the emotional consequences experienced by the heroine. Although the line “*And when in his fair parts she did abide, She was new lodged and newly deified*” does not explicitly use a form of “to be,” the phrase “did abide” functions similarly, indicating that love has taken residence within the young man’s physical beauty. This construction emphasizes that love has not only found a place in his charm but also elevates him to a near-divine status in the eyes of the heroine. In “*What’s sweet to do, to do will aptly find:*”, the verb form “is” in “*what is sweet*” highlights the young man’s attractive and graceful actions. Shakespeare here underscores his alluring qualities and the pleasure they evoke in the heroine, reinforcing his magnetic charm and social appeal. Finally, in “*For on his visage was in little drawn What largeness thinks in Paradise was sawn*”, the phrase “was in little drawn” conveys the idealized nature of the young man’s appearance. Using the past tense “was”, Shakespeare compares the youth’s face to a miniature reflection of heavenly beauty, suggesting a perfect yet attainable image of divine aesthetics. Overall, this passage demonstrates Shakespeare’s distinctive use of the verb “to be” in its multiple forms as more than a grammatical marker. It functions as a poetic tool to represent the heroine’s psychological state, the emotional intensity of love and suffering, and the aesthetic charm of the young man. Through these subtle syntactic choices, Shakespeare achieves a deep psychological and aesthetic analysis, illustrating the complex interplay between perception, emotion, and idealized beauty a hallmark of his poetic craft [W.H. Hadow 1907:83-94].

Conclusion. To sum up, *A Lover’s Complaint* stands as a key example of Shakespeare’s ability to merge poetic elegance with psychological depth. By employing forms of the verb “*to be*”, Shakespeare conveys nuanced emotional states, the heroine’s reflective self-awareness, and the idealized beauty of the young man, linking external appearance with internal perception. The poem’s exploration of love, suffering, and personal identity transcends a simple narrative of betrayal, offering a timeless meditation on human emotion, the consequences of trust and deception, and the transformative nature of self-knowledge. Through its careful interplay of language, emotion, and aesthetic representation, *A Lover’s Complaint* provides invaluable insight into Shakespeare’s engagement with the human psyche, highlighting the enduring relevance of his work for the study of literature, psychology, and human experience.

Reference:

1. Colin Burrow. The Oxford Shakespeare. The Complete Sonnets and Poems, ed. Oxford. 2002.,748p.
2. Healy, M. Shakespeare, Alchemy And The Creative Imagination, The Sonnets and A Lover’s Complaint. Cambridge University Press. 2011. 272 p.
3. Ilyish, B.A. History of the English Language. М.: Просвещение, 1979.

4. John Algeo. The origins and development of the English language sixth edition Usa. 2005. 364 p.
5. Rastorguyeva, T.A. A History of English. M.: Астрель, 2002.
6. Rosalinda Br Nasution, Mayasari, Bima Prana Chitra. Morphological Process of Lexical Morpheme in a Lover's Complaint Poem by William Shakespeare. Universitas Harapan Medan, Indonesia. Journal of Educational Research and Humaniora (JERH) Volume 1 Nomor 2 Juni 2023 88-92 pp.
7. Schoenfeldt, M. (2010). The Cambridge Introduction to Shakespeare's Poetry. Cambridge (pages 12, 20) 165p.
8. Shoiria Normatova Jahon Adabiyoti. Cho 'Ipon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2008. 96 b.
9. Vitolg Mazhursky . "A lover's complaint" — key to "Shakespeare's Sonnets"https://www.academia.edu/83574171/a/A_Lovers_Complaint_as_key_to_Shakespeare's_Sonnets. 2022 1-26pp.
10. W.H. Hadow. Shakespeare's Sonnets And A Lover's Complaint with an Introduction. Oxford: At the Clarendon Press. 1907. 140 p
11. Аракин, В.Д. История английского языка. М.: Просвещение, 1985.
12. Резник, Р.В., Сорокина, Т.С., Резник, И.В. История английского языка / Учебное пособие. 2-ое изд. М.: Флинта, Наука, 2003. (Реком. УМО по лингв. образов.)
13. Смирницкий, А.И. Лекции по истории английского языка. М.: МГУ, 2000.

**ERKIN VOHIDOVNING “RUHLAR ISYONI” DOSTONIDA XRONOTOP
SHAKLLARI**

Yuldasheva Halima Muxitdinovna ,
PhD, *Farg‘ona davlat*
universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
E-mail: Halimaxonim@gmail.com
tel: +998916989265

Annotatsiya.Maqolada adabiyotshunoslikning dolzarb muammolaridan biri xronotop shakllarining badiiy-estetik xususiyatlari tahlil qilingan. Jahon adabiyotshunosligida xronotop kategoriyasining adabiy-estetik mohiyati va nazariy tamoyillari, tur va janrlar evolyutsiyasi, modifikatsiyasi, badiiy asar arxitektonikasiga ta’siri, bir adabiy matn yoki bir qator matnlar doirasidagi zamon-makon shakllarining o‘zaro to‘qnashuvi, parallelligiga doir ustuvor yo‘nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda. U ijodkor uslubining o‘ziga xos jihatlarini belgilab, milliy fikrlash tarzini aks ettiradi. Xronotop janr va syujetni tashkil etib, asarning ichki izchilligini mustahkamlaydi. Zamon va makon kategoriyasi umumlashtiruvchi vazifa bajaradi.

Kalit so‘zlar: xronotop, badiiy zamon, badiiy makon, real, ijtimoiy, psixologik, milliy xronotop.

Аннотация.В статье анализируются художественноэстетические особенности форм хронотопа, одна из актуальных проблем литературоведения. Следующие приоритеты в области категории хронотопа в мировой литературе: литературно-эстетическая сущность и теоретические принципы, эволюция, модификация видов и жанров, влияние на архитектуру художественного произведения, коллизия пространственно-временных форм внутри художественного текста или серии текстов, которые реализуются. Хронотоп подчеркивает отличительные черты творческого стиля и отражает национальный образ мышления. Хронотоп усиливает внутреннюю целостность произведения, формируя жанр и сюжет. Категория времени и пространства выполняет обобщающую функцию.

Ключевые слова: хронотоп, художественное время, художественное пространство, реальный, социальный, психологический, национальный хронотоп.

Annotation.The article analyzes the literary and aesthetic features of chronotope forms, one of the current problems of literary criticism. The following priorities in the field of the chronotope category in world literature: literary and aesthetic essence and theoretical

principles, evolution, modification of types and genres, influence on the architecture of a work of art, collision of spatio-temporal forms within a literary text or a series of texts that are implemented. It highlights the distinctive features of the creative style and reflects the national way of thinking. The chronotope reinforces the internal consistency of the work, forming a genre and a plot. The category of time and space does a generalizing function.

Keywords: chronotope, literary time, literary space, real, social, psychological, national chronotope.

KIRISH. O‘zbek adabiyotshunosligi darg‘alaridan Ibrohim G‘ofurov “bugungi o‘zbek she’riy tafakkurining – lirik tafakkurining cho‘qqisi” sifatida ta’riflagan “Ruhlar isyoni” dostoni haqiqatan ham Erkin Vohidov ijodining yuksak parvozi deyish mumkin. Asarning yaratilish tarixi, tuzilishi, qahramonlar tahliliga bag‘ishlangan risolalardan dostonning keng qamrovli tadqiqotlar uchun obyekt bo‘lganini anglash qiyin emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Shoir ijodi O.Sharafiddinov, U.Normatov, I.G‘ofurov, O.Sharafiddinov, Y.Solijonov, N.Jabborov, M.Hoshimova, S.Mo‘minov, H.Boltaboyev, G.Muhammadjonova, V.S.Yeluk, S.To‘laganova, U.Hamdami singari yirik adabiyotshunoslar tomonidan turli ilmiy-nazariy muammolar negizida tadqiq etilgan va bugungi kunda ham o‘rganish izchil davom etmoqda. Shu bilan birga Erkin Vohidov ijodini badiiy asar xronotopi doirasida o‘rganish zaruratini e’tirof etish lozim. Ma’lumotlar adabiyotshunoslik tarixida makon va zamon muammosi o‘tgan asrning 30-yillarida rus olimi M.Baxtin tomonidan o‘rganila boshlaganini ko‘rsatadi. Xronotop tushunchasi va uning badiiy asardagi vazifalari xususida ko‘pgina izlanishlar olib borgan M.Baxtin badiiy asarning muhim unsurlaridan bo‘lgan makon va zamon tushunchasini tahlil qilib, shunday ta’rif beradi: “Adabiyotda badiiy idrok etilgan zamon va makon aro uyg‘unlikni xronotop, deb ataymiz. Ushbu istiloh matematika ilmida Eynshteynning nisbiylik nazariyasi negizida qo‘llab kelinadi. Istilohning biz uchun matematikada qo‘llanadigan maxsus tushuncha sifatida ahamiyati yo‘q. Uni biz adabiyotshunoslikka (tom ma’noda bo‘lmasa ham) istiora o‘laroq qabul qilamiz. Muhimi, bu o‘rinda istilohning zamon va makonni uyg‘un holatda ifodalashidir”. [Baxtin, 1975: 234-235]. Taniqli adabiyotshunos olim Uzoq Jo‘raqulov Baxtin xronotop nazariyasi bois “adabiyotshunoslikning badiiy adabiyot va unda harakatlanuvchi inson fenomeniga tomon maksimal darajada yaqinlashuvi” amalga oshganligini ta’kidlaydi. Xronotop tushunchasi yunon tilida “chromos (zamon), topos (makon) so‘zlarining birikuvidan kelib chiqqan bo‘lib, dastlab aniq fanlar doirasida, XX asrning 30-yillaridan M.Baxtin sa’y-harakatlari tufayli adabiyotshunoslik sohasida ham qo‘llanila boshlagan. Badiiy asarning tarkibidagi har bir qism – kompozitsiya, sujet, badiiy obrazlar poetikasiga doir unsurlar – bir butun holda badiiy makon va zamonni mushtarak holda aks ettiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Dostonda shoir muayyan bir davr xususiyatlarini qalamga oladi, alohida rivoyatlar, hikoyatlarning har birini mustaqil hodisa sifatida badiiy

tasvirlaydi. Asar markazida turgan mutafakkir, “istibdodga ko‘nmagan, ozodlikdan tonmagan, isyonkor qalb” (U.Hamdami) – Nazrul Islom hayot yo‘li ushbu qismlarni yagona tizimga birlashtiradi, ularni “xronotop poetikasi” [Jo‘raqulov U. 2015: 90.] deb ataluvchi nazariy muammo bir safga tizib turuvchi mustahkam rishta vazifasini bajaradi. “G‘alayon”, “Isyon qo‘shig‘i”, “Fidoiylilik haqida rivoyat”, “Tutqunlikda”, “Shohi jahon va Avrangzeb haqida rivoyat”, “Sharpalar”, Oliy ruhlar haqida rivoyat”, “Ozodlik”, “Zohidlar va oriflar haqida hikoyat”, “Nihoya” kabi fasllarga bo‘lingan dostonida qator xronotoplar tizimi mavjud.

“Ruhlar isyoni” dostonida xronotop namunalari	
Makon bilan bog‘liq tushunchalar	Zamon bilan bog‘liq tushunchalar
1. MUQADDIMA	
Kulfat to‘la bu dunyo, yashyverar falakda, jahannamning otashi	
2. ABADIYAT HAQIDA RIVOYAT	
Allaqaysi ma‘vo, dashti bepoyon, sahro, Yer yuzi	Mangu yashar, umrbod, ming yil, , uzoq, foniy
1-FASL. SHOIR QALBI	
koinot, zamin uzra, samo, Yer-u ummon, borliq, koinot, o‘z yurti, ona Hindiston, ko‘chalar, Ganga, Jamuna, Hindiston, so‘nggi dam, olam	tun va kun, tong, tunlar, kunduzlar, yigit Yoshi, ibtido, yetti yil, yarim ming yil, zamon, , so‘nggi dam
ISYON QO‘SHIG‘I	
Zamin, fazo, Himolay, ming yil, asriy qullik, Toj mahal	Zamin, o‘tmish, uyg‘onmoqning vaqti, ming yil, asriy qullik
FIDOYILIK TO‘G‘RISIDA RIVOYAT	
go‘r, mozor, qabr	Qadim, zamon, avlod umri, hech bir davr, cheksiz ko‘p zamon, ming yil, ilk bor
2-FASL. G‘ALAYON	
Kalkutta, butxona, masjidlar, deraza(dan oqtan janob kuzatar mojaroni), shu tuproqda, tik maydon, uzoq yurt, mazlum Vatan, Hind bahri, Bangola, Hindiston, zindon, jannat yurt, ona- makon	Asrlilik kun, ming yillik, toabad, ketar chog‘ing, tunda, el ko‘zidan uzoq, maxsus bir xona, jahon, olis yurt
JAHOLOT TO‘G‘RISIDA RIVOYAT	
Jahon, tog‘- u biyobon, yurtda, kecha-yu kunduzi, oxirat, olam, samovot	Qadim zamon, bir nafas, bir kun, mangu
3-FASL. TUTQUNLIKDA	
Zindonda, dunyo, tug‘ilishdan, ona-Hindiston, kecha-kunduz, (barmog‘idan chiqarib qon yozar edi) devorga, samo, bo‘shliq, tor zindon, zangor, sof osmon, ko‘kka, Hindiston, Himolay, kengliklar, dunyo bo‘ylab, uzoq yurt,	Bukun, ming yil, yarim ming yil

falak	
SHOHI JAON VA AVRANGZEB HAQIDA RIVOYAT	
Dunyo, Hind taxti, qasr, shahar, zindon, arkli saroy, Ajam, Rum,Xito	Mangu, yigirma yil, ming olti to‘qqizinchi yil sha‘bon oyi, erta, umrbod, dunyoga kelgan kun, shodon damlar, to‘y qilgan kun
4-FASL. SHARPALAR	
Dunyo, zindon, ma‘vo, oliy fazo, osmon, jahon, zindon, tor katak, keng falak	uzun kun,mangu,
OLIY RUHLAR TO‘G‘RISIDA NAQL	
Ko‘kda, arsh, yiroqda, xilvatda	Bolalikda, doim
5-FASL. OZODLIK	
Zindon, Hindiston, dunyo	Zamon, qirq yil, yetmish besh yil, o‘ttiz ikki yosh
ZOHIDLAR VA ORIFLAR HAQIDA HIKOYAT	
Jahon, zamin	Ming yillik, tun, tong, qirqni ko‘rding
NIHOYAT	
Dehli, avtobusda, ko‘chalar, Tamilnadu, Rajaston. Tuproq (vatan), bizning maskan, jafokash vatan, Sharq, Panjob, Bihor, Maysur, Assom, Manipur, ufq tagi, o‘zga eldan, mavjli to‘lqin quchog‘i, zamin, olam, ko‘k toqi	20-mart, 1979-yil, mahsharda, o‘zga zamondan, yiroq yulduz tomondan, bukun, to tiriksan (bedor bo‘l)

Kuzatishlar shuni anglatadiki, “xronotopning yettita shakli, ya’ni real, ijtimoiy, milliy, folklor, fantastik, tush, xotiralar xronotopi asarning xronotop tuzilmasida syujetni tashkil etish, xarakter yaratish, hikoya qilish vazifalarini bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy asar xronotopning bir shakli (masalan, fantastik yoki milliy xronotop) asosida yozilishi mumkin. Ammo xronotopning turli shakllarining sintezi nisbatan ko‘proq kuzatiladi. Ular bir xil darajada muhim bo‘lishi yoki xronotopning bir shakli ustuvorlik kasb etishi hamda voqealar tasvirida asosiy o‘rin egallashi mumkin”. [To‘raeva B.B., 2022: 146-168.] Ushbu fikrlardan kelib chiqadiki, muallif badiiy-estetik qarashlarining mohiyatini ochib berishda xronotop shakllarining uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Eng muhim jihati doston xronotop tizimidagi har bir badiiy komponent asar badiiyatining mukammallashuviga xizmat qiladi. Dostonning “Muqaddima” sida berilgan *kulfat to‘la bu dunyo, yashyverar falakda, jahannamning otashi*, “Abadiyat haqida rivoyat” faslidagi *allaqaysi ma‘vo, dashti bepoyon, sahro, Yer yuzi, mangu yashar, umrbod, ming yil, , uzoq, foni*y, ”Jaholat to‘g‘risida rivoyat” faslida berilgan *jahon, tog‘- u biyobon, yurt*da, *kecha-yu kunduzi, oxirat, olam, samovot, qadim zamon, bir nafas, bir kun, mangu* kabi xronotoplar bir butun yaxlitlikda asar voqealari mantiqiyiligini ta’minlaydi. “Ruhlar isyoni” dostonining bosh g‘oyasi – jaholatga qarshi isyon, istibdodga bo‘yin egmay, erk va ozodlik uchun, o‘zligini anglab yashash uchun intilish. Jaholatning bosh sababi - g‘aflat. Professor Nurboy Jabborov Navoiy asarlari tahlilida g‘ofillikning zarari xususida shunday yozadi: “Dunyoda nima

yomon – g‘ofillik yomon. Bundan ham yomoni, insonning ogohlikdan ko‘ra g‘aflatga moyilroq ekanidir. O‘zining g‘aflatda qolganini anglash ham saodatdir. G‘ofil bo‘lsa-yu, g‘aflatda ekanini ham his etmasa, badbaxtlik bundan ortiq bo‘lmas”. [Jabborov N, 2021: 66.] ”Jaholat to‘g‘risida rivoyat” faslida donishmand hakim qatliga ongsiz tarzda bosh qo‘shgan olomon shunday g‘aflat bandalari bo‘lib, ular taraqqiyotning har bir bosqichida tarix g‘ildiraklarini ortga tortuvchi johillardir. “Ruhlar isyoni”da xuddi shu holat – isyonkor Nazrul Islom boshlagan qo‘zg‘olon mustabidlar tomonidan bostirilib, voqeaalar oqimi o‘zgaradi, yanada keskinlashadi. Istibdodga qarshi kurash, g‘alayon xronotopi shu tarzda reallashadi: milliy va diniy nizoga aylanib ketadi.

Eldan omad ketsa,dastlab

Hamjihatlik yo‘qolgay.

Bunday elni,

Sirtmoq tashlab,

Har bosqinchi yiqolgay. [Vohidov E., 2018: 350]

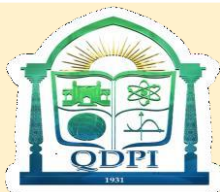
XULOSA. 1978-1979-yillarda yozib tugatilgan, ilk marotaba “Sharq yulduzi” jurnalida chop etilgan, Ulug‘bek Hamdam ta’biri bilan aytganda, “...o‘zida shoirning butun Jasorati, Iste’dodi, Donishmandligini ... bir nuqtaga jamlagan eng umrzoq, eng jozibali va eng haqiqatparast asar” bo‘lgan ushbu doston yana qator ilmiy izlanishlarga manba bo‘lishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Воҳидов Э. Танланган асарлар. – Тошкент: Sharq HMAK, 2018. - 350б.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Москва,1975. – с.234.
3. Boboev T. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent., 2002.
4. Жабборов Н. Маоний аҳлининг соҳибқирони. – Тошкент: Адабиёт, 2021. – 304б.
5. Jo‘raqulov U. Nazariy poetika masalalari. G‘.Gulom nomidagi nashriyot-matbaa ijoduy uyi. Toshkent. 2015, 200 b.
6. To‘rayeva B. Xronotop shakllari olam tasvirini qayta yaratish vositasi sifatida. Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2022, No 1 (42),146-168

<https://journal.fledu.uz>

ISSN: 2181-8215 (online)

“ESKI MAKTAB-YANGI MAKTAB” DRAMASINING TILI VA USLUBIY KO'RINISHI

Raxmatova Dilafruz Nusratilloevna

DSc., Zarmed universiteti dotsenti,
rahmatova_dilafruz2@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida dramatik asar yaratish muammolari, uning tili va uslubiy xususiyatlari aks etgan. Davrda sodir bo'layotgan til o'zgarishlari, yangi uslubning shakllanishidagi murakkabliklar bir tomon bo'lsa, ikkinchi tomondan asarni sahnaga qo'yish qiyinchiliklari ham ko'zga tashlanadi. Jadid maktablarining tashkil etilishi, unda yangi ko'rinishdagi o'quv tizimini qabul etmayotgan aholi qatlami uchun tushuntirish olib borish esa muammolarning boshi hisoblangan. Hoji Muin eski maktab va jadid maktabining farqi hamda qulayligini drama asari misolida talqin etar ekan, asosiy maqsadi xalqni o'qimishli qilish ekanligini unutmaydi.

Kalit so'zlar: jadid maktabi, eski maktab, uslub, til xususiyatlari, drama, lison, adabiy til, Chig'atoy tili, sheva, salbiy va ijobiy obraz.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы создания драматического произведения в конце XIX – начале XX веков, его языковые и стилистические особенности. С одной стороны, очевидны изменения языка, происходящие в этот период, трудности формирования нового стиля, с другой стороны, трудности постановки произведения. Возникновение джадидских школ и разъяснение новой системы образования не принявшему их населению, считалось началом этих проблем. Хаджи Муин, трактуя на примере драмы разницу и преимущества старой школы и школы джадидизма, не забывает, что его главной целью было просвещение народа.

Abstract. This article reflects the problems of creating a dramatic work in the late 19th and early 20th centuries, its language and stylistic features. The language changes taking place during the period, the difficulties in the formation of a new style, on the one hand, and the difficulties in putting the play on stage on the other hand are also evident. The establishment of Jadid schools, and the explanation of the new educational system for the population that did not accept them, were considered the beginning of the problems. Haji Muin, while interpreting the difference and convenience of the old school and the Jadid school on the example of a drama, does not forget that his main goal is to educate the people.

Key words: Djadid school, old school, style, linguistic peculiarities, dramaturgy, dialect, literary language, Chigatay language, dialect, negative and positive image.

Kirish. O‘tgan asrning boshida Vatan ozodligi, xalq ma‘rifati, millat taraqqiyoti uchun kurashgan ilg‘or ma‘rifatparvar ziyolilar safida Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li (1883-1942) ham bor.

Hoji Muin Samarqand shahridagi Ruhobod mahallasida tug‘ilgan. Avval otasidan, keyin onasidan erta yetim qolgan Hoji Muin mahallaning masjid imomi bo‘lgan bobosi Mirsaid Sharif o‘g‘li tarbiyasini oladi. Bu davrda uning xat-savodi chiqib, bobosi ko‘magida arab tili qoidalarini va diniy ilmlarni o‘rgana boshlagan edi. 1900-yilda taniqli ziyoli, mudarris Sayidahmad Vasliy bilan tanishgach, arab tili grammatikasidan bilimini oshiradi.

Abdulqodir Shakuriyning yangi usuldagi maktabidan ruhlangan Hoji Muin Samarqand shahridagi Xo‘ja Nisbatdor mahallasida jadid maktabini ochadi. Bunga 1901-yilda Haj safaridan olgan taassurotlari ham turtki bo‘lgan edi. Hoji Muin 1906-1916-yillar davomida jadid maktabida o‘qituvchilik qilish bilan birga bir necha darsliklar tuzib, o‘z hisobidan nashr ettirgan. 1908-yilda tojik tilida yozilgan “Rahnamoi savod” alifbo darsligi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun zaruriy qo‘llanma sifatida nashr etilgan. Ismatullo Rahmatullo bilan hamkorlikda o‘zbek tilida yozilgan “O‘qituvchi” nomli alifbo kitobi ham jadid maktablaridagi asosiy darslik hisoblangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. 1926-yilda chop etilgan “Forscha alifbolar tarixi” maqolasida Hoji Muin “Rahnamoi savod” haqida shunday ma‘lumot beradi: *“Muning yozg‘uvchisi Hoji Muin va noshiri muallim Abdulqodir Shakuriydir. 1908-yilda tosh bosmada faqat bir qatla 2 ming besh yuz dona bosildi. Yuzi 36 sahifalikdir. Bu alifboning boshida harflar tadrijiy suratda ko‘rsatilib, so‘z va jumlar mad usuli (cho‘zg‘i bilan) yozilg‘on. Munda eng avval forsha harflar tadrijiy yo‘l bilan ko‘rsatilganligi uchun o‘sha vaqtda usuli jadid dushmanlari: “Jadidlar o‘z kitoblaridan arabcha harflarni chiqarib tashlabdilar” deb xalq orasida ig‘vo tarqatqon edilar”*⁷⁸.

Adib “Guldastai adabiyot”, “Yangi adabiyot” she‘riy to‘plamlari, Nusratillo Qudratillo o‘g‘li bilan “To‘y” dramasi, “Eski maktab-yangi maktab”, “Ko‘knori”, “Mazluma xotin” dramalarini yozib, 1915-yilda ularni alohida kitob shaklida nashr qildirgan.

Hoji Muin “Hurriyat”, “Turkiston viloyatining gazetasi”, “Samarqand”, “Mehnatkashlar o‘qi”, “Ovozi tojik” gazetalariga, “Oyina”, “Tayoq”, “Mashrab”, “Mushfiqiy” jurnallariga xat va maqolalar yuborgan. Maqolalarida ijtimoiy hayotning barcha sohalari: sog‘liqni saqlash, adabiy hayot, jadid maktablari, iqtisodiyot va siyosatga oid mavzularni ko‘tarib chiqqan. Davr vaqtli matbuotida faol ishtirok etgan Hoji Muin 23 nomdagi gazeta va jurnallarda 200 tacha maqola, 400 tacha xabar hamda o‘zbek va tojik tillaridagi 1500 misraga yaqin she‘rlari bilan qatnashganligi ma‘lum.

⁷⁸ Ҳоҷи Муин. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2005. – Б. 2.

Hoji Muinning 1914-yilda yozgan “Eski maktab-yangi maktab” deb nomlangan “3 pardali teatr risolasi” til va uslub jihatdan Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasiga o‘xshash⁷⁹. Buni adibning o‘zi ham “Padarkush”dan ta’sirlanib, “To‘y” va “Eski maktab – yangi maktab” asarlarini yozganligini ta’kidlaydi.

Muhokama va natijalar. Mahmudxo‘ja Behbudiyni ustoz sanagani bois drama g‘oyasi ham monand. Turkiston bolalarini o‘qitish, savodli qilish, shu yo‘l orqali vatanga xizmat qilish, o‘z yurtida haq-huquqini anglash kabi masalalar ko‘tarilganki, bunda “millat ziyolilari”ning haqiqiy maqsadlari namoyon bo‘ladi. Hoji Muin “Eski maktab – yangi maktab” dramasida eski maktab manzaralarini tasvirlar ekan, *“maktab ichi zindondek qorong‘u bo‘lub, o‘rtasida o‘choq, devoriga bir falaq osilgan, bir yoqda sofol oftobada suv, ikkinchi yoqda yirtiq ko‘rpacha ustiga 4-5 qabat iflos kiyim kiygan ko‘knoriaft va asabiy mijoz bir domulo o‘tirgan, bir yonda choynik-piyola va bir dona qoqnon, oldida to‘rt oyog‘lik uzun taxta, taxtaning bir yog‘inda xas-poxol ustida Salim va Malik degan iki bola o‘z sabag‘larini o‘qub turubdurlar”*, – deya baho beradi. Muallif tilida tasvirlanayotgan maktab o‘z-o‘zidan kishida noxush kayfiyat uyg‘otadi. Domlaga nisbatan *“ko‘knoriaft va asabiy mijoz”* deb ta’rif berilishi o‘quvchi ko‘z o‘ngida salbiy obrazni gavdalantirib turadi. Domla tili orqali o‘z toliblariga nisbatan qo‘pol va haqoratomuz so‘z va iboralarning aytilishi uning tarbiya berish borasidagi “mahorati”ni ham ko‘rsatadi: *ey badbaxt, ahmoq, o‘lat, jinqarcha, kallavaram, qulbachcha, go‘rdan chiqib kelmoq, boshga balo bo‘lmoq, kal va ko‘r bola, bo‘yni sinmoq, esi boshida qolmoq, sabil qolmoq, miyasi achigan nodon* kabi. Bolalarni tayoq bilan urib, *“oyog‘ini chopqu bilan tilib tuz separ”* darajada jazolaydigan domla o‘z toliblariga nisbatan nopisand. Maktab o‘quvchilari ham *domulloga* mos. Bo‘ri bilan Ortiq o‘n to‘rt yashar bo‘lib, *“har turlik kitobxon”*, Salim *“haftiyakxon”*, Malik *“yodaki alhamxon”* bo‘lsa-da, talabalar o‘rtasidagi o‘zaro hurmatsizlik, nopisandlik, hatto, pul o‘g‘irlashlari ota-ona hamda domla tomonidan tarbiyaning sustligidan dalolat beradi.

“Turkiston shevasi”da yozilgan ushbu asarning leksik tarkibi ham rang-barang. Asar davr tili lug‘aviy tarkibida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni, eskirgan qatlamga oid so‘zlarning ma’lum kishilar tilida saqlanib qolganligi, rus tiliga oid lug‘aviy birliklarning og‘zaki va yozma nutqda o‘rnasha boshlaganligini ko‘rsatadi.

Madaniyat shakllanishida insonlar o‘rtasidagi muloqotdan tashqari, voqelikdagi obyektlar bilan bo‘lgan muloqotning roli ham muhimdir. Ma’lumki, inson va voqelik munosabatida lison o‘ziga xos bog‘lovchi, vositachilik rolini o‘ynaydi. Lison o‘zida voqelikni aks ettiradi, madaniyat esa ushbu voqelikning ajralmas qismidir. Voqelikning o‘zini ham milliy deb atash mumkin va bu milliylik tilda dunyoni o‘ziga xos “ko‘rish”, uni idrok etish natijasida o‘z aksini topadi. Voqelikni o‘zida aks ettirgan ayrim eskirgan so‘zlar asar tilining ishonarli, ta’sirchan bo‘lishini ta’minlagan.

⁷⁹ Хожи Муин ибн Шукрулло. Эски мактаб-янги мактаб. – Самарқандда Гозоруф матбаасида босилди. 1914 йил, март.

Arxaik va tarixiy so‘z hamda iboralar: *zindon, sabaq, falaq, qaro chilim, samobarchi, panjshanbalik, to‘qumdo‘z, kaat, ellikboshi, maktabdor, ashxoz, lavh, tokcha, choyxalta, dorulmuallim, tashrih bog‘lamoq, bir mirili, oq qilmoq* (kitob o‘qimoq ma’nosida) kabi so‘zlar, asosan, eski maktab domullosi, uning talabalari va masjid domla-imomi tilida namoyon bo‘ladi.

Neologizmlar: *jadid, pristuv, zakunchi, karavot* (ruscha *krovat* so‘zining tilimizga moslashgan shakli), *Ovrupocha* (Yevropacha), *o‘ruscha, xarita, parta* kabi so‘zlarning ishlatilishini davr siyosatiga bog‘lamoq to‘g‘ri bo‘ladi.

Asarda ishlatilgan dialektga xos so‘zlar, asosan, qarluq shevasining Samarqand va Buxoro shahri lahjalarini ko‘rsatib turadi. Bunday so‘zlar drama personajlar tilida uchraydi: *la‘li, taboq, oshpalov, joma, yodaki, halvo, qandalot, hayal qilmoq* (kechikmoq), *hakalak, asloho, hijoxon, shaloq, dastyor, bultur, xay(r)mi, bu daf‘a*. Shuningdek, fonetik o‘zgarishga uchragan shevaga xos so‘zlar: *urushmangdiya, ketur, qo‘ltuq, munday, to‘lub, o‘turar, dorudur, mo‘l bo‘lsindiya, turingdiya, topshurduk, choynakning qofqog‘i* kabilar ham uchraydi.

Umumturkiy so‘zlar aksariyat turkiy tillarda va shevalarda qo‘llanadi hamda ular o‘zbek shevalarida adabiy tildagi talaffuzini saqlashi ham mumkin. So‘zlar kuchli yoki kuchsiz fonetik o‘zgarishga ham uchrashi mumkin. Arab, fors-tojik, rus tilidan o‘zlashgan so‘zlar shevalarda, asosan, fonetik qulaylashgan holda iste’molda bo‘lgan. Lug‘atlar tarkibida forscha-tojikcha so‘zlar ko‘proq, arabcha so‘zlar unga nisbatan kamroq, ruscha va rus tili orqali Yevropa tillaridan o‘zlashgan so‘zlar juda kam uchraydi, bu esa so‘zlarning o‘zlashish jarayoni ko‘proq vaqt talab qilishi bilan bog‘liq ekanini asar tilidan bilish mumkin.

Hoji Muin “Eski maktab – yangi maktab” dramasida tojik tilidan o‘zlashgan iboralarni ham qo‘llaydi. Bu azaldan o‘zbek va tojik xalqlarining yonma-yon yashaganligini, tarjimasiz ham bir-birini tushunganining isboti. Personajlar tilida “*xaru mol mishud az zarbi cho‘b – barodaram*”, ya’ni eshak va mol tayoq zarbidan birodarim (do‘stim) bo‘ladi. “*Harb-u abjad daroran, har on daroran, kitob daroran*”, ya’ni domlanning ota-onalardan kutilayotgan “*panjshanbalik*” sovg‘asi nazarda tutilgan. “*Dar talab kardani haqiqat az Xudo sharm dor va sharm nador*”, ya’ni haqiqatni talab qilish uchun Xudodan uyal va uyalma.

Adibning so‘zdan foydalanish mahorati bular bilan cheklanmaydi. Xalq tomonidan yaratilgan, ming yillar ishlatilgan pand-u nasihatga boy maqol va matallardan o‘z o‘rnida foydalanilganligi asar tilining boyishiga, ta’sirchan chiqishiga xizmat qilgan. Ular orasida so‘zi o‘zgargan, ma’nosi o‘zgarmagan frazeologizmlar ham uchraydi: *Bugunimiz oldimizda, yemaganimiz orqamizda; jonini fido qilmoq; mehnatlari kuymoq; go‘sht va po‘sti sizdan, suyagi bizdan; qiyomatga keltirmoq; ishning bahridan kechmoq; ko‘zlari uchmoq; joni chiqmoq; oxiri zamon alomatlari; shariatda sharm yo‘q; ko‘zi och*. Bu kabi turg‘un birikmalar avval xalq tilida namoyon bo‘lganligi keyinchalik badiiy asarlarga kiritilganligidan dalolat beradi. Adib obraz yaratishda turg‘un birikmalardan oqilona

foydalanganligi personajning haqqoniy qiyofasini ochishga xizmat qilgan. Masalan, o‘z o‘g‘li Bo‘rini eski maktab domlasi oldiga o‘qishga olib kelgan Eshonqulning tilida qo‘llangan *go’sht va po’sti sizdan, suyagi bizdan; ustozning shaloqi dorudur; xudoga topshirmoq* kabi iboralar avval xalq tilida paydo bo‘lganligini ko‘rsatib turadi.

Hoji Muin asarni yozish bilan xalqqa yetkazmoqchi bo‘lgan asosiy g‘oyalari va fikrlarini badiiy obraz – Komilboy nutqiga ko‘chirdi. Bu masalaning mazmun tomoni bo‘lsa, shakl tomoni – ularning tili ham davrning o‘qimishli kishilariga xos tarzda tanlandi.

Komilboy obrazi dramaning ikkinchi pardasida namoyon bo‘ladi. U badavlat inson bo‘lib, ijobiy obraz timsolini ifodalaydi. Davr dramalarida davlatmand kishilar asosan salbiy obrazda bo‘lib, ularning ziqnaligi, yangi jamiyatga, ayniqsa, jadid maktablariga qarshi ekanligi ko‘rsatilgan. Komilboy obrazi esa ularning aksi. Maktablarga mablag‘ ajratib, uning rivojiga hissa qo‘shadi. Bu esa o‘sha davrda jadid maktablariga moddiy yordam bergan boylar bo‘lganligining yorqin timsoli. Uning zamonasiga xos kiyingani, mehmonxonada “karavot” ustida o‘tirgani, jadid maktabidagi imtihonga qatnashgani, bolalarning olgan bilimlaridan xursand bo‘lgani ziyoli kishi ekanligini ko‘rsatadi. Bu obraz haqidagi dastlabki taassurotlar ana shu tasvirlar sababli paydo bo‘lsa, uning to‘laqonli tasavvuri tili orqali yuzaga chiqadi. Hoji Muin o‘z davridagi zamon ruhiga moslashib borayotgan avlodga xos xususiyatlarni shu obraz xatti-harakatlari, nutqi, atrofdagilarga munosabati orqali ochib berishga intiladi. Komilboy tilida adib o‘zining jadidona g‘oyalarini ilgari suradi. *“Zamonamiz ilm va hunar zamonidur. Ushbu zamonda o‘zga millatga asir bo‘lmay rohat bilan yashamoq uchun zamonaviy ilm va hunarlarni bilmoq lozimdur. Hushyor va haqqini bilgan millat, har vaqt o‘zining haqiqiy dunyosini saqlamoq tariqasini bilib, zamoni kelganda ushbu yo‘lda jonini fido qilmoqa tayyor bo‘lub turar”*. *“Millat qandoq fazilatdan mahrum bo‘lub boshqalarga asir va oyoq osti bo‘lmoqdan boshqa chora topilmay, oxiyri jonidan aziz bo‘lgan dinini qo‘ldan bermoqqa majbur bo‘lur. Hozirda biz turkistoniylar diniy va dunyoviy hunarlardan lozimincha xabardor emasmiz”*, – deydi. Buning uchun yangi maktablar tashkil etilishi, ular zamonaviy jihozlar bilan ta‘minlanishi, xalq o‘z farzandlarini jadid maktablariga yuborishi zarurligi ta‘kidlanadi.

Drama qahramonlarining har biri o‘z tili va gapirish uslubiga ega.

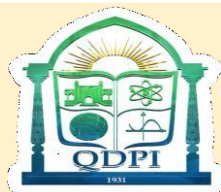
Ma‘lumki, dramatik asarning tili boshqa matnlardan farq qiladi va bayondagi tafsilotlarning ko‘pchiligi personajlar nutqi zimmasiga yuklatiladi. Bu bilan asar muallifi ortiqcha izohlardan xalos bo‘ladi. Voqelik ifodasining ushbu shakli, ayni paytda, tomoshabinni ham har bir badiiy obraz yuzasidan mulohaza qilishga undaydi.

Xulosa. Biz yuqorida “Eski maktab – yangi maktab” dramasi uslub jihatdan tahlil etdik. Asar XX boshlarida badiiy-publitsistik uslubda iste‘molda bo‘lgan o‘zbek tili manzarasini tasavvur qilishga ham imkon beradi. Hoji Muinning o‘zbek adabiyotida endi shakllanib kelayotgan janr – dramatik asar yozishga qo‘l urishining o‘zi davr uchun inqilobiy bir hodisa edi. (Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi 1911-yilda yozilgan). Tilimizga tashqi tazyiqlar kuchayib turgan bir paytda ommabop asar yaratishning mas‘uliyati

ham bundan kam emasdi. Shunga qaramasdan, adib asardagi har bir obraz ustida jiddiy ishladi. Ularni jamiyatdagi mavqeyiga qarab so‘zlatdi va bu gaplarning xalq uchun mumkin qadar ta‘sirli bo‘lishining uddasidan chiqa oldi. Asar hajm jihatdan kichik bo‘lsa-da, unda davr tili va u davr ziyolilari hamda boshqa qatlamlarining so‘zlashish uslublarida o‘z ifodasini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бехбудий Махмудхўжа. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1999. – 199 б.
2. Бехбудий асарларининг терс, сўзлик луғати. Тузувчи: Д.Н. Рахматова. – Самарқанд: Фан булоғи, 2021. – 467 б.
3. Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2010. – 97 б.
4. Ҳожи Муин. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2005. – Б. 2.
5. Ҳожи Муин ибн Шукрулло. Эски мактаб-янги мактаб. – Самарқандда Гозоруф матбаасида босилди. 1914 йил, март.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF STYLISTIC SYNONYMS OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Jumayeva Latofat Usmonovna

2-nd course Master’s student

University of Economics and Pedagogy

Karshi city, Republic of Uzbekistan

Abstract. This article examines the lingua-cultural characteristics of stylistic synonyms in Uzbek and English languages, emphasizing the ways in which synonymous expressions incorporate national mentality, historical context, and cultural values. The study shows how language reflects speakers' worldviews by examining stylistic variants, especially those utilized in idiomatic, socially contextual, and emotionally charged statements. To determine how sociolinguistic variables and cultural conceptualizations influence synonymy in each language, the analysis makes use of linguistic, cultural, and cognitive methodologies. Semantic subtleties, connotative meanings, and functional styles are taken into consideration in a variety of communicative registers. The results highlight the fact that stylistic synonymy is a reflection of underlying cultural and ideological systems rather than just a lexical phenomenon. The comparative nature of the study also offers insight into intercultural communication and translation practices between English and Uzbek languages.

Key words: stylistic synonyms, linguo-cultural features, national mentality, cultural values, historical context, idiomatic expressions.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi stilistik sinonimlarning lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi hamda sinonimik ifodalar milliy tafakkur, tarixiy kontekst va madaniy qadriyatlarni qanday aks ettirishi yoritiladi. Tadqiqot dastilistik variantlar, xususan idiomatik, ijtimoiy kontekstga ega va emotsional jihatdan boy ifodalar orqali til egalarining dunyoqarashi qanday namoyon bo‘lishi ko‘rsatib beriladi. Har bir tildagi sinonimiyani shakllantirishda sotsiolingvistik omillar va madaniy konseptualizatsiyaning ta’sirini aniqlash maqsadida lingvistik, madaniy va kognitiv metodlardan foydalanilgan. Tahlilda semantic nozikliklar, konnotativ ma’nolar va funksional uslublar turli kommunikativ registrlarda ko‘rib chiqiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, stilistik sinonimiya bu faqat leksik hodisa emas, balki chuqur madaniy va mafkuraviy tizimlarning ifodasidir. Tadqiqotning qiyosiy tabiati ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi madaniyatlararo kommunikatsiya va tarjima jarayonlariga ham yangi qarashlarni taqdim etadi.

Kalitso‘zlar: stilistik sinonimlar, lingvomadaniy xususiyatlar, milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar, tarixiy kontekst, idiomatik ifodalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвокультурные особенности стилистических синонимов в узбекском и английском языках, с акцентом на то, каким образом синонимичные выражения отражают национальное мышление, исторический контекст и культурные ценности. Исследование показывает, как язык отражает мировоззрение носителей, анализируя стилистические варианты, особенно используемые в идиоматических, социально обусловленных и эмоционально окрашенных высказываниях. Для определения влияния социолингвистических факторов и культурных концептуализаций на синонимию в каждом языке используются лингвистические, культурные и когнитивные методы. В анализе учитываются семантические оттенки, коннотативные значения и функциональные стили в различных коммуникативных регистрах. Результаты подчёркивают, что стилистическая синонимия является отражением глубинных культурных и идеологических систем, а не просто лексическим явлением. Сравнительный характер исследования также даёт представление о межкультурной коммуникации и переводческой практике между английским и узбекским языками.

Ключевые слова: стилистические синонимы, лингвокультурные особенности, национальное мышление, культурные ценности, исторический контекст, идиоматические выражения.

Introduction. Linguocultural specificity is the way that language units represent ideas, feelings, manners, and worldviews that are culturally distinctive. Stylistic synonyms-words with various emotional charges, tones, or styles-emphasize how different cultures prioritize or frame ideas. Synonym choices in English show how social class and formality levels are taken into consideration: Child (neutral). Kid (colloquial, informal). Offspring (formal, often biological or scientific register). British English, where the terms “posh” and “working-class” have social meanings, maintains class-based style layers in particular. Taboos and Euphemism. When discussing taboo subjects like death, body functions, or age, English frequently employs euphemisms: To die → pass away, depart, go to a better place. To fire (someone) → let go, make redundant, downsize.

Research methodology. This represents Western ideals of emotional distance, indirectness in delicate situations, and civility. The cultural values of wit, irony, and originality are reflected in several English synonyms: Eat → devour, munch, chow down, grab a bite. Angry → pissed off, furious, mad, livid. English frequently expresses individual voice or identity through playful variation and metaphorical shifts. Uzbek stylistic synonyms’ linguistic specificity. Respect for elders, visitors, and religious customs are highly valued among Uzbeks. Frequently, stylistic synonyms express degrees of deference

and civility: O‘lish (to die – neutral). Jon taslim qilmoq (to give up the soul – poetic/religious); Vafotetmoq (to pass away – respectful/formal).

These represent a collectivist vision and Islamic principles, where death is seen with respect rather than sarcasm. Poetic metaphor and oral tradition are fundamental to the Uzbek language. Common sources of stylistic synonyms include: ko‘ngil (heart), dil (soul). Body-related expressions: ko‘z yoshi to‘kmoq (to shed tears), yuragiezilmoq (heart being crushed). In Uzbek culture, these emphasize the value of emotion, poetic imagery, and group emotional expression. There are synonyms for common verbs that express hospitality and social humility: Eat. Yemoq (neutral). Taomqilmoq (respectful, poetic). Og‘iz tegizmoq (humble – “to have a bite”).

Even in informal settings, Uzbek modesty, respect, and sociability are encouraged by stylistic variety. Stylistic synonyms in Uzbek and English languages features: Social division high (class, register) In the middle (respect, age) euphemisms death, sickness, termination, etc. Death, religion, and physical subjects ; emotionality individualistic, witty, and sardonic; poetic, courteous, and collective ; formal and informal broad range . Connected to Islamic and social norms cultural foundations: pragmatism, civility, and originality; collectivism, hospitality, and hierarchy.

Discussions. The Stylistic Synonym Examples in Both Languages. English: To look. look (neutral), glance (brief), gaze (romantic/poetic), stare (rude/intense), peek (secretive). To speak. talk (neutral), chat (informal), converse (formal), babble (childish), rant (angry). Uzbek: Gapirmoq (to speak). Gapirmoq (neutral), so‘zlammoq (formal/poetic), g‘iybat qilmoq (to gossip – negative), og‘zini ochmoq (to start speaking – idiomatic). Ko‘zyoshto‘kmoq (to cry). Yig‘lamoq (to cry – neutral), ko‘z yoshi to‘kmoq (to shed tears – poetic), dilini bo‘shatmoq (to relieve one’s heart – emotional). The language reflections of national character are stylistic synonyms: They frequently convey social intricacy, emotional depth, and individual expression in English. They represent lyrical worldviews, hierarchical etiquette, and community ideals in Uzbek. Comprehending these distinctions enhances linguistic anthropology, cultural interchange, language instruction, and translation.

Communication in Uzbekistan is implicit, culturally coded, and context-dependent, making it a high-context culture. Therefore, the selection of synonyms in Uzbek frequently relies on social roles, religious contexts, or nonverbal clues. English is a low-context culture, with a tendency for purposeful, straightforward, and unambiguous communication, particularly in Western situations. Instead of cultural ritual, synonyms frequently differ in formality, register, and emotional intensity. Influence of Cultural Features on Uzbek Synonym Use (Collectivist) stressing harmony, community, and respect. More euphemistic, lyrical, and courteous synonyms to maintain social harmony Individualist English places a strong emphasis on freedom and self-expression. Additional synonyms for sarcasm, irony, personality, and mood.

Cultural Note. Eat (neutral), dine (formal), grab a bite (colloquial) yemoq (neutral), taom qilmoq (respectful), og‘iz tegizmoq (humble) Uzbek emphasizes hospitality and humility. Cry, sob, weep, bawl (yig‘lamoq, ko‘zyoshito‘kmoq, dilinibo‘shatmoq). Uzbek reflects emotional collectivism. Speak, talk, chat, converse, (gapirmoq, so‘zlammoq, dardiniaytmoq, g‘iybatqilmoq). Uzbek synonym choice encodes relationship type and intention. Die, pass away, decease, kick the bucket (o‘lish, jontaslimqilmoq, vafotetmoq). Euphemism is used in both, but in Uzbek it is more spiritual and respectful. Stylistic synonymy in both languages is often embedded in phraseological units and proverbs: English Idiomatic Synonyms: To be angry → blow a fuse, hit the roof, see red. To leave → take off, head out, make a move.

Uzbek Idiomatic Synonyms: To die → peshonaga yozilgan (it was written on the forehead – fate), jonchiqdi (the soul left). To be happy → ko‘ngli joyida (his heart is in place), yuragiyayradi (his heart blossomed). These reflect how emotions and events are encoded metaphorically, often drawing on fate, the body, and the natural world in Uzbek, and mechanical, action-based metaphors in English language. Condolence “I’m sorry for your loss” / “He passed away peacefully.” “Allohrahatqilsin” / “Vafotetdilar”. Celebration “Congrats!” / “Kudos!” / “Well done!” “Tabriklayman” / “Ko‘pniko‘ring”. Apology “Sorry” / “My apologies” / “I deeply regret that” “Kechirasiz” / “Uzrso‘rayman” / “Gunohimni afveting”. These reflect formality and relational dynamics, where Uzbek is more ritualized and affective, and English more flexible and context-sensitive. Linguocultural specificity. Linguocultural Stylistic Synonyms in Religion and Ritual: God, the Lord, Almighty, Creator Xudo, Alloh taolo, Parvardigor Uzbek reflects Islamic reverence, English shows Christian theological variety. Pray, say grace, make a supplication duo qilmoq, sajda qilmoq, ibodat qilmoq Uzbek expresses bodily reverence; English may be more cognitive/liturgical: Death die, pass away, meet your maker, return to dust vafot etmoq, jontaslim qilmoq, ajal yetmoq Uzbek leans toward fatalism and religious framing, English includes euphemistic/poetic/colloquial range.

For language teachers, translators, and intercultural communicators, understanding stylistic synonyms has key implications: For Translation: Literal translation may fail to capture stylistic intent (e.g., pass away ≠ o‘lish – better rendered as vafot etmoq). Emphasis on cultural substitution: translating “kick the bucket” not as tepib yubormoq but as jontaslimqilmoq. Teach learners to contextualize: not just vocabulary but register, audience, and setting. Raise awareness of emotive vs. neutral synonyms. e.g., “She died” vs. “She passed away” vs. “She went to meet her Creator”. According to Fillmore’s frame semantics, words activate culturally embedded “frames.” In both English and Uzbek, stylistic synonymy manifests richly across various semantic fields, each shaped by distinct cultural, historical, and social factors. The following is a comparative discussion of several key domains. In the domain of emotional expression, English presents a nuanced range of synonyms for basic affective states. For example, to express happiness, one may choose between happy, glad,

joyful, thrilled, or ecstatic, depending on the intensity or formality of the situation. In Uzbek, similarly, speakers may use *hursand*, *mamnun*, *xushnud*, *shod*, or *sevinchli*. Each carries its own stylistic tone: *mamnun* tends to convey quiet satisfaction, while *shod* or *sevinchli* evoke public or heartfelt joy.

In the sociopolitical domain, English uses a variety of stylistic synonyms to refer to leadership and governance, such as *leader*, *head*, *chief*, *boss*, or *chairperson*. Each term reflects a different level of formality and context: *boss* is casual and corporate, *chief* has traditional or tribal overtones, while *chairperson* is formal and inclusive. In Uzbek, political and leadership terms include *rahbar*, *boshliq*, *sardor*, and *peshvo*. These terms are not merely synonyms but carry distinct historical and cultural weight. For instance, *sardor*, borrowed from Persian, evokes imagery of a noble commander, while *peshvo* may carry religious or ideological connotations, especially within spiritual or historical narratives. The Uzbek lexicon here reveals deep ties to tradition, Islamic leadership, and poetic honorifics.

When expressing conflict, English offers varied synonyms such as *fight*, *battle*, *clash*, *skirmish*, or *brawl*. Each term reflects both intensity and formality: *skirmish* is mild and military, *brawl* is chaotic and informal. The Uzbek equivalents—*urushmoq*, *jang qilmoq*, *mushtlashmoq*, and *dushmanlik qilmoq*—cover a similarly broad spectrum. However, Uzbek terms often emphasize ethical or historical undertones. For example, *jang qilmoq* may carry connotations of a righteous or legendary struggle, echoing the epic genre. Regarding the act of killing, English uses *kill*, *slay*, *assassinate*, and *execute*, varying from the general to the legal or poetic. Uzbek, by contrast, uses *o‘ldirmoq*, *qatl etmoq*, *halok qilmoq*, and in religious contexts, *shahid bo‘lish* (to die as a martyr). The latter shows how linguistic variation encodes not just style, but spiritual valor and sacrifice.

Death and Euphemism: In both languages, the concept of death is highly euphemized. English offers a rich range: *to die*, *to pass away*, *to meet one’s maker*, or *to return to dust*. These vary in tone from neutral to poetic or colloquial. Uzbek presents *o‘lish* as the neutral base, with elevated variants like *vafot etmoq*, *jon taslim qilmoq*, and *ajal yetmoq*. The spiritual undertone of *jon taslim qilmoq* (to surrender the soul) reflects Islamic beliefs in the afterlife, framing death as a return to divine will rather than an end. These stylistic synonym fields not only highlight linguistic richness but also cultural embeddedness. English tends toward psychological individualism, using precision, humor, and metaphor. Uzbek favors collectivist, spiritual, and poetic expressions, often reflecting social hierarchy and religious norms. The written-word variation of these stylistic synonyms reveals not only linguistic beauty but also deep-rooted values unique to each language community.

Stylistic Synonyms and Social Stratification in English and Uzbek (Written Form). In both English and Uzbek, stylistic synonyms demonstrate how language varies across different social contexts, reflecting distinctions in formality, education, age, profession, and even regional or cultural affiliation. In English, for instance, the verb “ask” has several stylistic variants. The formal synonym “inquire” is typically used in academic, legal, or

bureaucratic discourse, reflecting a higher level of education or professionalism. The informal “ask around” is more casual and common in spoken English, while slang or interrogative uses like “grill” reflect either youth speech or specialized contexts such as law enforcement. Similarly, for the concept of dying, the neutral verb “die” can be replaced with the respectful euphemism “pass away” in formal or sensitive conversations. In contrast, “kick the bucket” is used humorously or informally, and “croak” is a slang expression, often with a coarse or disrespectful tone. These variations indicate differing levels of politeness, emotional sensitivity, and cultural appropriateness, often influenced by the speaker's background or relationship to the topic.

In Uzbek, we observe a similar stratification. The word "bola" (child) is commonly used in everyday speech, whereas "farzand", with Persian-Arabic roots, is more formal and typically used in religious, ceremonial, or official contexts, signifying cultural reverence for the family. Informal variations such as "bolajon" or "bola-chaqa" are affectionate or dialectal forms, while offensive expressions like "it bola" (dog child) are harsh and socially inappropriate, reflecting emotional or cultural tensions. The word “ovqat” (food) has the formal equivalent “taom”, often used in written Uzbek or polite conversation, especially in hospitality or traditional settings. Informal or dialectal terms such as “yegulik” (edibles) or even pejorative slang like “qurtqaq” may be heard in low-register or rural speech.

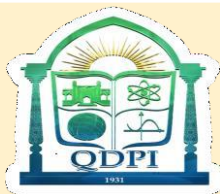
Conclusion. Further, in both languages, death is surrounded by euphemisms and culturally sensitive alternatives. In Uzbek, “o‘lish” (to die) is a general term, but “vafotetmoq” is a religiously and socially respectful form. The dialectal “jonbermoq” (to give the soul) carries poetic and spiritual connotations. Meanwhile, “murdabo‘lmoq”, although accurate, is crude and rarely used in polite society.

Stylistic synonyms for women in Uzbek reveal clear gender-based connotations. The neutral “ayol” (woman) contrasts with “xotin”, a colloquial term that, while common, may carry undertones of domesticity. More extreme expressions like “kampir” (old woman) or “tulki” (fox – metaphorically implying slyness) are often derogatory and indicate societal attitudes toward aging or behavior. These variations highlight the linguocultural peculiarities of each language. English, particularly British English, exhibits stylistic variation along class and educational lines, while Uzbek reflects strong urban-rural, traditional-modern, and religious-secular divides. In both, the use of a particular synonym reveals much about the speaker's identity, values, and social positioning.

REFERENCES:

1. Arakin, V.D. (2003). Comparative Typology of English and Uzbek Languages. Tashkent: Fan.
2. Kunin, A.V. (1996). Course in Phraseology of Modern English. Moscow: Vysshaya Shkola.
3. Galperin, I.R. (1981). Stylistics. Moscow: Higher School.
4. Whorf, B.L. (1956). Language, Thought, and Reality: Selected Writings. MIT Press.

5. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford University Press.
6. Akramova, N.; Tursunova, S. (2021). "Linguocultural Peculiarities in Synonym Usage in English and Uzbek." International Journal of Language and Linguistics, Vol. 9(1), pp. 23–28.
7. Karimova, Z. (2019). "Linguocultural Aspects of Stylistic Synonyms in English and Uzbek." Journal of Philological Sciences, Vol. 3(2), pp. 45–50.
8. Mukhamedova, M. (2020). "Contrastive Analysis of Stylistic Synonymy in English and Uzbek." Bulletin of Language and Culture Studies, No. 5.
9. Zarifov, A. (2008). Stylistics of the Uzbek Language. Tashkent: Uzbekistan National Encyclopedia.

DIALEKTIZMLARNING LINGVISTIK TIPLARI

Xusanov Eldorbek Davletovich

*Qo‘qon davlat universiteti dotsent v.b
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori*

Qo‘qon, Farg‘ona O‘zbekiston

Elektron pochta: khusanoveldar@gmail.com

ORCID: [hps://orcid.org/0009-0007-6529-0458](https://orcid.org/0009-0007-6529-0458)

Annotatsiya. Ushbu maqolada dialektizmlarning til tizimidagi o‘rni, ularning lingvistik turlari hamda adabiy til bilan o‘zaro aloqasi tahlil qilinadi. Maqolada dialekt birliklarining fonetik, leksik, morfologik va sintaktik tiplari misollar asosida izohlanadi. Shuningdek, dialektizmlarning milliy til taraqqiyotidagi ahamiyati ham ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: dialekt, dialektizm, fonetik tip, leksik tip, morfologik tip, sintaktik tip, adabiy til, variantlilik, til taraqqiyoti.

Аннотация. В статье рассматриваются основные лингвистические типы диалектизмов и их роль в структуре национального языка. Анализируются фонетические, лексические, морфологические и синтаксические разновидности диалектных единиц, а также особенности их взаимодействия с нормами литературного языка. Особое внимание уделяется влиянию диалектизмов на развитие языковой системы, формирование речевой культуры и сохранение национальной идентичности.

Ключевые слова: диалектизм, диалектология, фонетический тип, лексический тип, морфологический тип, синтаксический тип, литературный язык, языковая система, национальная идентичность.

Abstract. The article examines the main linguistic types of dialectisms and their role within the structure of the national language. It analyzes the phonetic, lexical, morphological, and syntactic varieties of dialectal units, as well as their interaction with the norms of the literary language. Special attention is given to the influence of dialectisms on the development of the linguistic system, the formation of speech culture, and the preservation of national identity.

Keywords: dialectism, dialectology, phonetic type, lexical type, morphological type, syntactic type, literary language, linguistic system, national identity.

KIRISH. Dialektizmlar tilning eng tabiiy, tirik va doimiy rivojlanib boruvchi qatlami bo‘lib, ular milliy tilning ichki xilma-xilligini, hududiy farqlanishini, ijtimoiy tabaqalanishini va tarixiy evolyutsiyasini eng yorqin aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisadir. Dialektizmlar hech qachon sun‘iy ravishda yaratilmaydi, balki xalqning asrlar davomida og‘zaki nutqida, kundalik muloqotda, mehnat jarayonida, oilaviy va mahalliy an‘analarda shakllanib, avlodlardan-avlodlarga o‘tib kelgan holda tabiiy yo‘l bilan shakllanadi va boyib boradi. Ular milliy tilning **fonetik, leksik-semantik, morfologik, sintaktik va hatto frazeologik darajalarida o‘ziga xos iz qoldirib**, til tizimining ichki xilma-xilligi, hududiy differensiasiyasi, ijtimoiy stratifikatsiyasi va tarixiy qatlamlarini aniq ko‘rsatib beradi. Masalan, bir viloyatda “qatiq” deyilgan narsa boshqa hududda “ayron”, “suzma” yoki “chakki” deb atalishi, yoki “kelmoq” o‘rniga “galmoq” ishlatilishi tilning hududiy xususiyatlarini ochib beradi [Golovin, 1987, c 47].

Dialektologiya ana shu farqlarni nafaqat ro‘yxatga olish, balki ularni tizimli, ilmiy asosda o‘rganib, tilning dinamik tabiatini chuqur tahlil qiladi, uning ichki rivojlanish qonuniyatlarini, fonetik o‘zgarishlarni, leksik boyish yo‘llarini, semantik siljishlarni va grammatik tuzilmalardagi o‘ziga xosliklarni ochib beradi.

Dialektizmlarni tadqiq etish adabiy tilning shakllanish jarayonini, uning standartlashuv yo‘llarini, qaysi dialekt unsurlari adabiy tilga kirib, qaysilari chetda qolganini aniqlashda beqiyos ahamiyatga ega. Masalan, o‘zbek adabiy tilidagi ko‘plab so‘zlar (masalan, “qatiq”, “qimiz”, “ko‘cha”, “ko‘rpa”) dastlab ma‘lum bir hudud dialektida paydo bo‘lib, keyinchalik umumxalq tiliga o‘tgan. Shu bois, dialektizmlarni chuqur o‘rganish tilshunoslikning barcha yo‘nalishlari uchun muhim manba hisoblanadi: **fonetik o‘zgarishlarni** (masalan, o‘zbek tilidagi “o‘” va “o” tovushlarining hududiy farqlanishi), **leksik-semantik rivojlanishni** (so‘zlarning ma‘no kengayishi yoki torayishi), **grammatik tizimdagi farqlarni** (masalan, ayrim dialektlarda kelishik qo‘shimchalarining boshqacha shakllari), frazeologik birikmalarning mahalliy xususiyatlarini aniqlashda asos bo‘lib xizmat qiladi. Dialekt materiallari tilning tarixiy fonetika, etimologiya va leksikografiya sohasida ham bebaho hisoblanadi, chunki ko‘pincha adabiy tilda yo‘qolib ketgan arxaik shakllar dialektlarda saqlanib qolgan bo‘ladi.

Dialektizmlarni tadqiq etish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega: ular adabiy tilning boyitilishida, so‘z boyligini oshirishda, xalq og‘zaki ijodini yozib olishda, maktab darsliklarini tuzishda, radio-televidenie diktorlari tayyorlashda va umumiy til madaniyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, dialektologiya zamonaviy tilshunoslikda tilning tirikligini, uning doimiy harakatda ekanligini va xalqning o‘ziga xos dunyoqarashini aks ettiruvchi eng muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

METODOLOGIYA

Ushbu maqola dialektizmlarning tasnifi va ularning til tizimidagi o‘rnini aniqlashda mavjud ilmiy manbalar va klassik tadqiqotlarga chuqur tayanadi. Tadqiqotning asosiy yo‘nalishi – dialektizmlarni fonetik, leksik, morfologik va sintaktik darajalarda tasnif

qilishning turli maktablar va mualliflar tomonidan ilgari surilgan yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda o‘zbek tilshunosligi uchun eng maqbul modelni taklif etishdan iborat.

Metodologik asos sifatida rus dialektologiyasining klassik va zamonaviy ishlanmalari tanlandi, chunki bu maktab dialekt hodisalarini tizimli va ko‘p qirrali tasniflash bo‘yicha eng boy tajribaga ega. *Avanesovning [1984] fonetik va aktsentologik tasnifi, Kuznetsovaning [2001] leksik dialektizm turlari bo‘yicha ishlari, Laptevaning [1990] morfologik va sintaktik dialektizmlarni guruhlash tamoyillari asosiy nazariy manba sifatida qo‘llanildi.* O‘zbek tilshunosligidan Hojievning [1989] dialektizmlarni milliy til bilan bog‘liq holda tasniflash tajribasi va umumiy nazariy qarashlari muhim o‘rin tutdi. Fonetik tahlillarda Bondarkoning [1998] tovushlarning artikulyatsion va akustik xususiyatlarini aniqlash metodlari, leksik masalalarda Sklyarevskayaning [2002] dialekt leksikasining semantik turlari (**etnografizmlar, professionalizmlar, arxaizmlar, neologizmlar**) bo‘yicha tasnifi keng foydalanildi. Dialektizmlarning madaniy-ma‘naviy yukini ochishda esa lingvomadaniy yondashuv asosida Maslovaning [2001] dialekt va madaniyat o‘zaro bog‘liqligi haqidagi qarashlari muhim rol o‘ynadi.

1-rasm. Dialektologiya sohasiga oid qimmatli ma‘lumotlar mavjud bo‘lgan lingvistik ilmiy asarlar.

Tadqiqotda quyidagi metodlar majmuasi qo‘llanildi:

lingvistik tahlil (dialekt materiallarini fonetik transkripsiya, leksik-semantik izoh va grammatik tavsif orqali o‘rganish)

qiyosiy-yondashuv (rus, o‘zbek va boshqa tillarning dialekt tasniflarini solishtirish)

tizimli tasnif tamoyillari (dialektizmlarni til tizimining har bir darajasida alohida-alohida va umumiy til tizimida bir butun sifatida ko‘rish);

tarixiy-lingvistik metod (dialektizmlarning kelib chiqishi, adabiy tilga o‘tishi yoki yo‘qolib borish jarayonlarini kuzatish)

statistik usullar (dialekt leksikasining chastota ko‘rsatkichlari va geografik tarqalishini aniqlash). Shu tariqa, metodologiya nafaqat mavjud tasniflarni sintez qilish, balki ularning o‘zbek tilining o‘ziga xos xususiyatlari (agglyutativ tuzilish, fonetik barqarorlik, leksik boylik) nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, ilmiy adabiyotlardagi turli yondashuvlarni birlashtirgan holda yanada to‘liq va moslashuvchan tasnif modelini yaratish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari dialektizmlarning til tizimining barcha asosiy darajalarida – fonetik, leksik, morfologik va sintaktik – aniq va tizimli namoyon bo‘lishini, ularning har biri o‘zbek tilining ichki xilma-xilligi, hududiy differensiasiyasi va tarixiy-madaniy boyligini ochib berishda beqiyos ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Dialektizmlar nafaqat tilshunoslikning nazariy manbai, balki xalqning og‘zaki nutqi, kundalik hayoti, etnografik merosi va mahalliy identifikatsiyasining tirik guvohi sifatida qaralishi lozim. Fonetik dialektizmlar tovush tizimidagi eng qadimiy va barqaror farqlarni aks ettiradi. Ular artikulyatsion odatlar, fonologik qonuniyatlarning hududiy o‘zgarishi, tarixiy tovush almashinuvlari va aktsentologik xususiyatlardan kelib chiqadi. Masalan, **ayrim o‘zbek shevalarida “oyna” o‘rniga “ayna”, “o‘g‘il” o‘rniga “ug‘il”, “qo‘y” o‘rniga “kuy” shakllarining ishlatilishi unli tovushlarning tarixiy reduksiyasi va sinxronik almashuvini ko‘rsatadi.** Yana bir misol – Farg‘ona vodiysi shevalarida “o” tovushining “u”ga yaqinlashishi yoki Xorazm shevalarida orqa qator unli tovushlarning labiiallashishi. Bunday farqlar tilning fonologik sistemasini tarixiy rekonstruksiya qilishda, hududiy fonetik atlaslar tuzishda, dialektologik xaritalar yaratishda va hatto adabiy tilning fonetik normasini asoslashda muhim manba hisoblanadi [Bondarko, 1998, c 33]. Leksik dialektizmlar tilning eng ko‘zga ko‘rinadigan va boy qatlamini tashkil etadi. Ular tilning tarixiy qatlamlarini, madaniy kodlarini, etnografik unsurlarini, xalqning kasb-hunarlarini, urf-odatlarini, marosimlari va kundalik turmush tarzini aks ettiradi. Hududiy leksik variantlar – masalan, “non” o‘rniga “kalacha”, “ko‘ylak” o‘rniga “jubba”, “qatiq” o‘rniga “ayron”, “suzma”, “churt”, “qimiz”ning o‘nlab sinonim shakllari – milliy turmush tarzining o‘ziga xosligini, tabiat sharoitlariga moslashuvni va mahalliy iqtisodiyot xususiyatlarini ko‘rsatib, tilning semantik boyligini sezilarli darajada oshiradi [Sklyarevskaya, 2002, c 41]. Bu so‘zlar ko‘pincha lingvomadaniy birliklar bo‘lib, xalqning dunyoqarashi, estetik qadriyatlar va tarixiy xotirasini saqlaydi [Maslova, 2001, c 24].

2-rasm. Atoqli rus olimlari Maslova V. A va Sklyarevskaya G. Nning sohaga oid asarlari

Morfologik dialektizmlar so‘z yasalishi, affiksatsiya jarayonlari, paradigmatic farqlar yoki grammatik kategoriyalardagi hududiy o‘zgarishlarda namoyon bo‘ladi. Masalan, “borayapman” o‘rniga “boryapman”, “kelyapman” o‘rniga “kelyapman”, yoki “kelmoqchiman” o‘rniga “kelmoqchiman” shakllarining qo‘llanilishi o‘zbek shevalarida fe‘l kategoriyalarining fonetik va morfologik variantlarini ko‘rsatadi. Yana bir misol – ayrim shevalarda kelishik qo‘shimchalarining qisqarishi (“uyga” o‘rniga “uyka”, “odamga” o‘rniga “odamka”) yoki ko‘plik qo‘shimchasining boshqacha shakllari (“bolalar” o‘rniga “bolalar”). Bunday farqlar o‘zbek tilining agglutinativ xususiyatining hududiy o‘zgarishini va grammatik tizimning moslashuvchanligini yoritadi [Hojiev, 1989, c 59]. Sintaktik dialektizmlar gap tuzilishi, so‘z tartibi, sintaktik aloqalar va gap bo‘laklari o‘rtasidagi munosabatlardagi farqlarni aks ettiradi. Masalan, ayrim shevalarda qo‘shimcha gaplarning boshqacha joylashishi, “degan” o‘rniga “deb”, yoki postpozitsiyalarning ko‘proq ishlatilishi (“uy oldi” o‘rniga “uyining oldida”). Ular asosan og‘zaki nutqda, xalq og‘zaki ijodida, folklor matnlarida va mahalliy muloqotda uchrab, tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi, nutqning ifodaliligini oshiradi va adabiy tilga yangi sintaktik konstruksiyalar beradi [Lapteva, 1990, c 36].

MUHOKAMA

Dialektizmlar nafaqat til tuzilishining sof lingvistik ko‘rinishlari emas, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, tarixiy xotirasi, etnik identifikatsiyasi, madaniy qatlamlari va hatto ijtimoiy stratifikatsiyasining aniq aksidir. Ular xalqning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, mehnat odatlari, oilaviy an‘analari, marosim madaniyati va tabiat bilan munosabatini o‘zida mujassam etgan lingvomadaniy kodlar sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, bir hududda “qorako‘l” terisidan tikilgan kiyimning o‘ziga xos nomlari, boshqa hududda esa chorvachilik bilan bog‘liq terminlarning boyligi iqtisodiy faoliyatning mahalliy xususiyatlarini, shu orqali ijtimoiy tabaqalanishni va kasbiy guruhlanishni yoritadi [Uluxanov, 2003, c 48].

Dialektizmlar orqali biz nafaqat tilning, balki jamiyatning tarixiy evolyutsiyasini, migratsiya yo‘llarini, qo‘shni xalqlar bilan aloqalarni va hatto qadimiy savdo yo‘llarining izlarini aniqlay olamiz. Adabiy til va dialektlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir doimiy va ikki tomonlama jarayon bo‘lib, bu munosabat tilning tirikligi va rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Bir tomondan, shevalar adabiy tilni leksik jihatdan boyitadi, unga yangi so‘zlar, iboralar, obrazli ifodalar va stilistik vositalar beradi. Ko‘plab adabiy tilga kirgan so‘zlar – “qatiq”, “ko‘rpacha”, “chanoq”, “choynak”, “palov” kabi – dastlab ma’lum bir hudud dialektida paydo bo‘lib, keyinchalik umumxalq tiliga o‘tgan. Ikkinchi tomondan, adabiy til dialektlarga ta’sir o‘tkazib, ularning fonetik, morfologik va sintaktik tuzilishini umumxalq me’yorlariga yaqinlashtiradi, leksikasini standartlashtiradi va muloqotning umumiy maydonini kengaytiradi. Bu jarayon ayniqsa maktab ta’limi, ommaviy axborot vositalari, adabiyot va teatr orqali faol kechmoqda.

Dialektizmlar tilning estetik imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Ular adabiy asarlarda mahalliy kolorit yaratish, personajlarning ijtimoiy va hududiy kelib chiqishini ko‘rsatish, obrazlarni jonlantirish va nutqqa ifodalilik berishda muhim rol o‘ynaydi. ***Xalq og‘zaki ijodida, dostonlarda, ertaklarda, maqollarda dialektizmlar yangi metaforalar, taqqoslar va frazeologik birikmalar shakllantiradi.*** Masalan, “ko‘ziga ko‘rinmoq” o‘rniga “ko‘ziga ko‘rinib turmoq”, “og‘izdan chiqmoq” o‘rniga “tilidan chiqmoq” kabi iboralar sheva nutqidan adabiy tilga o‘tib, uning ifoda vositalarini boyitgan [Vinogradov, 1972, c 27].

Dialektizmlarning ilmiy ahamiyati beqiyos. Ular fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis, sotsiolingvistika, etnolingvistika, antropologik lingvistika va hatto til siyosati sohasida yangi ilmiy yo‘nalishlar ochish imkonini beradi. Dialekt materiallari orqali tilning tarixiy fonetikasi rekonstruksiya qilinadi, qadimiy leksik qatlamlar aniqlanadi, so‘zlarning etimologiyasi ochiladi, grammatik tuzilmalarning evolyutsiyasi kuzatiladi. Sotsiolingvistik nuqtai nazardan dialektizmlar ijtimoiy tabaqalanish, yosh guruhlari nutqi, gender farqlari va shahar-qishloq munosabatlarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Dialektizmlarni o‘rganish til siyosatini shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. Ular milliy tilning birligi va xilma-xilligini muvozanatlash, maktab darsliklarida hududiy xususiyatlarni hisobga olish, radio-televidenie diktoralari tayyorlashda adabiy talaffuz me’yorlarini belgilash va umumiy til madaniyatini oshirishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Dialektlarning yo‘qolib borishi jarayoni (dialekt levelling) zamonaviy shaharlashtirish va globalizatsiya sharoitida kuzatilayotgan bo‘lib, bu jarayonni ilmiy jihatdan monitoring qilish va qimmatli dialekt unsurlarni saqlab qolish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Dialektizmlar tilning tirikligi, uning doimiy harakatda ekanligi, xalqning ijodiy qudrati va madaniy xotirasining eng yorqin ifodasi sifatida qaralishi lozim. Ular tilshunoslikning nafaqat o‘tmishini, balki kelajagini ham belgilaydigan bebaho manba bo‘lib qolmoqda. Dialektlarni o‘rganish va saqlash milliy o‘zlikni anglash, madaniy merosni asrash va tilning rivojlanish yo‘llarini to‘g‘ri belgilash uchun zaruriy shartdir.

XULOSA

Dialektizmlar til tizimining eng murakkab, ko‘p qirrali va tirik jarayonlarini yorituvchi bebaho lingvistik hodisa bo‘lib, ular milliy tilning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik darajalaridagi hududiy, ijtimoiy va tarixiy farqlarni o‘zida mujassam etgan holda tilning ichki xilma-xilligini, dinamikasini va evolyutsiyasini eng aniq aks ettiradi. Ularni chuqur va tizimli o‘rganish nafaqat tilshunoslikning nazariy asoslarini mustahkamlash, balki tilning ichki mexanizmlarini, fonetik qonuniyatlarning rivojlanish yo‘nalishlarini, leksik-semantik boyish manbalarini, grammatik tuzilmalarning moslashuvchanligini va umumiy nutq madaniyatining shakllanish jarayonini to‘laqonli tahlil qilish imkonini beradi.

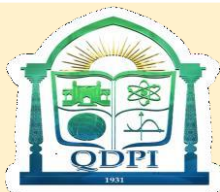
Dialektizmlar milliy tilning doimiy boyishida, adabiy tilning shakllanishi va standartlashuvida, uning leksik fondini yangi, ifodali va obrazli vositalar bilan to‘ldirishda, stilistik imkoniyatlarini kengaytirishda beqiyos rol o‘ynaydi. Ko‘plab adabiy tilga kirgan so‘zlar, iboralar va frazeologizmlar dastlab ma’lum bir hudud shevasida paydo bo‘lib, xalqning ijodiy qudrati orqali umumxalq tiliga o‘tgan. Shu bilan birga, dialektizmlar milliy madaniyatning saqlanishida, urf-odatlarining, marosimlarning, kasb-hunarlarining va mahalliy hayot tarzining lingvistik izlarini asrab qolishda, etnik identifikatsiyani mustahkamlashda va avlodlar o‘rtasidagi madaniy uzluksizlikni ta’minlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Dialektologik tadqiqotlar tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirib, til siyosatini ilmiy asosda shakllantirish, maktab darsliklari va o‘quv qo‘llanmalarida hududiy xususiyatlarni hisobga olish, ommaviy axborot vositalarida adabiy talaffuz me’yorlarini belgilash, radiotelevideniye diktorlari va o‘qituvchilarni tayyorlashda aniq yo‘nalishlar beradi. Dialekt materiallari etnolingvistika, antropologik lingvistika, sotsiolingvistika va til tarixi sohasida yangi ilmiy yo‘nalishlar ochish, qadimiy leksik qatlamlarni aniqlash va tilning kelajakdagi rivojlanish strategiyalarini bashorat qilishda muhim ilmiy asos yaratadi. Dialektizmlarni o‘rganish va saqlash nafaqat tilshunoslikning dolzarb vazifasi, balki milliy o‘zlikni anglash, madaniy merosni himoya qilish va tilning tirikligini ta’minlash yo‘lidagi strategik yo‘nalishdir.

Dialektlarning yo‘qolib borishi jarayonini ilmiy monitoring qilish, qimmatli dialekt unsurlarni hujjatlashtirish va ularni zamonaviy ta’lim va madaniyat jarayonlariga jalb etish milliy tilning boyligini asrash va kelajak avlodlarga yetkazishning eng muhim shartlaridan biridir. Dialektologiya o‘zining chuqurligi va keng qamrovi bilan tilshunoslikning nafaqat o‘tmishini, balki kelajagini ham belgilaydigan eng muhim va istiqbolli sohasi bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avanesov R. I. Rus dialektologiyasi asoslari. Moskva, 1984.
2. Ahmanova O. S. Tilshunoslik terminlar lug‘ati. Moskva, 1969.
3. Bondarko L. V. Fonetika va fonologiyaga kirish. Sankt-Peterburg, 1998.
4. Golovin B. N. Tilshunoslik asoslari. Moskva, 1987.

5. Hojiev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi. Toshkent, 1989.
6. Kuznetsova I. B. Rus dialektologiyasi (o‘quv qo‘llanma). Moskva, 2001.
7. Lapteva O. A. Rus nutqining dialektal xususiyatlari. Moskva, 1990.
8. Maslova V. A. Lingvomadaniyatshunoslikka kirish. Minsk, 2001.
9. Potebnya A. A. Til va fikr. Moskva, 1958.
10. Sklyarevskaya G. N. Leksikologiya asoslari. Sankt-Peterburg, 2002.
11. Uluxanov I. S. Dialektologiya va sotsiolingvistika asoslari. Moskva, 2003.
12. Vinogradov V. V. Til va nutq nazariyasi. Moskva, 1972.

**ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ИНКОРПОРИРУЮЩЕЙ ЛЕКСИКИ
РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ**

Ким Марина Алексеевна

Денауский институт предпринимательства и педагогики

Преподаватель кафедры русского языка и литературы

Эмаил: marinakim2503@gmail.com

УДК: 811.11.112

<https://orcid.org/0000-0003-1594-6459>

Аннотация. Статья посвящена сопоставительному анализу тематических групп инкорпорирующей лексики в современном русском и узбекском языках в условиях длительного языкового контакта. На основе корпусных данных и лингвокультурологического подхода выделены ведущие тематические группы заимствований (быт, хозяйство, образование, медицина, техника, кулинария, религия), описаны механизмы их адаптации (фонетическая, морфологическая, семантическая) и выявлены различия, обусловленные типологическими особенностями языков и историко-социальными факторами. Показано, что инкорпорация отражает культурные трансформации общества и направления языкового влияния. Результаты имеют значение для терминографии, переводоведения, методики преподавания языков в билингвальной среде и языковой политики.

Ключевые слова: инкорпорация лексики, заимствования, русский язык, узбекский язык, языковые контакты, тематические группы, адаптация лексики, лингвокультурология, социолингвистика, билингвизм

Annotatsiya. Maqola rus va o‘zbek tillaridagi inkorporatsiya leksikasining tematik guruhlarini qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Korpus materiallari va lingvomadaniyatshunoslik yondashuvi asosida asosiy tematik guruhlar (turmush, xo‘jalik, ta’lim, tibbiyot, texnika, oshxona, din) aniqlanib, ularning adaptatsiya mexanizmlari (fonetik, morfologik, semantik) tasvirlangan hamda tillarning tipologik xususiyatlari va tarixiy-ijtimoiy omillar bilan bog‘liq farqlar ochib berilgan. Inkorporatsiya jamiyatning madaniy o‘zgarishlari va til ta’sir yo‘nalishlarini aks ettirishi ko‘rsatilgan. Natijalar terminografiya, tarjima nazariyasi, ikki tillilik muhitida tillarni o‘qitish metodikasi va til siyosati uchun ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: leksika inkorporatsiyasi, o‘zlashtirilgan so‘zlar, rus tili, o‘zbek tili, til kontaktlari, tematik guruhlar, leksika adaptatsiyasi, lingvomadaniyatshunoslik, sotsiolingvistika, bilingvizm

Abstract. The article presents a comparative analysis of thematic groups of incorporated vocabulary in contemporary Russian and Uzbek languages in the context of prolonged language contact. Based on corpus data and a linguocultural approach, the main thematic groups (everyday life, economy, education, medicine, technology, cuisine, religion) are identified, their adaptation mechanisms (phonetic, morphological, semantic) are described, and differences determined by the typological features of the languages and historical-social factors are revealed. It is shown that incorporation reflects cultural transformations of society and directions of linguistic influence. The results are significant for terminography, translation studies, methods of teaching languages in a bilingual environment, and language policy.

Keywords: lexical incorporation, borrowings, Russian language, Uzbek language, language contacts, thematic groups, lexical adaptation, linguocultural studies, sociolinguistics, bilingualism

ВВЕДЕНИЕ

Проблема включения чужой лексики в языковую систему, известная в лингвистике как процесс инкорпорации или заимствования, продолжает оставаться одной из наиболее центральных и актуальных тем в контактной лингвистике, социолингвистике, а также в более широких областях лексикологии и лексикографии. Этот феномен возникает в ситуациях длительного и интенсивного языкового контакта, когда носители разных языков вступают в постоянное общение, обмениваясь не только словами, но и культурными концептами, социальными практиками и мировоззренческими моделями. В случае русского и узбекского языков такой контакт имеет многовековую историю, начиная от средневековых торговых путей и культурных обменов в Центральной Азии, через периоды совместного проживания в составе Российской империи и Советского Союза, до современных процессов глобализации, миграции и экономической интеграции в рамках Евразийского пространства. *Историческая, социальная, политико-административная и культурная интеграция привела к интенсивному лексическому обмену, который отражает глубокие трансформации общества, изменения в повседневном быту, экономике, административной практике, кулинарии, одежде, искусстве и даже в сфере духовных ценностей [Мельчук, Москва 1990, с. 74].*

Анализ тематических групп инкорпорирующей лексики приобретает особую важность, поскольку позволяет не только зафиксировать факт заимствования, но и понять, какие именно сферы словарного запаса наиболее подвержены внешнему

влиянию, какие семантические поля оказываются «проницаемыми» для чужеродных элементов и почему именно они становятся ареной активного обмена. Это даёт ценный ключ к реконструкции социокультурных контактов: по тематическому составу заимствований можно судить о приоритетах межэтнического общения, о доминирующих сферах взаимодействия (торговля, администрация, семья, религия, техника), о направлениях культурного влияния и о степени ассимиляции или сохранения национальной идентичности.

Кроме того, такие исследования имеют прямое прикладное значение для разработки эффективных методик преподавания языков в билингвальной и мультилингвальной среде, для создания двуязычных словарей, для лингвистической экспертизы текстов и для языковой политики в полиэтнических регионах [Пономарёва, Санкт-Петербург 2005, с. 62].

В условиях современного мира, когда миграционные процессы, урбанизация, масс-медиа и интернет усиливают языковые контакты, изучение инкорпорации приобретает дополнительную актуальность: оно помогает прогнозировать дальнейшую эволюцию национальных языков, выявлять тенденции к гибридизации лексики и разрабатывать стратегии сохранения языкового разнообразия. Русский и узбекский языки представляют в этом отношении идеальную пару для сопоставительного анализа: русский язык, как бывший язык межнационального общения в СССР, активно отдавал лексику в узбекский (особенно в административной, технической и научной сферах), в то время как узбекский язык обогащал русский бытовой, кулинарной, этнографической и культурной лексикой. Этот двусторонний обмен создал уникальную картину взаимопроникновения, где заимствования не просто пополняют словарь, а адаптируются, семантически переосмысливаются и интегрируются в систему принимающего языка, часто приобретая новые оттенки значения или стилистическую маркировку.

Цель настоящей статьи заключается в проведении сопоставительной характеристики тематических групп инкорпорирующей лексики в современном

русском и узбекском языках на материале конца XX — начала XXI века, с акцентом на выявление общих тенденций и национальной специфики. Для достижения этой цели решаются следующие задачи: (1) выделить и классифицировать основные тематические группы заимствованной лексики в каждом из языков, опираясь на семантические поля (быт, пища, одежда, администрация, техника, культура, религия и др.); (2) описать лингвистические механизмы адаптации и интеграции заимствованной лексики — фонетические, морфологические, словообразовательные и семантические изменения, происходящие при вхождении иноязычного слова в принимающую систему; (3) провести детальное сопоставление различий и сходств в тематическом составе, объёме и степени ассимиляции заимствований в русском и узбекском языках, объяснив выявленные особенности историко-культурными факторами (периодом совместного проживания, доминирующим направлением влияния, социальным статусом языков), а также внутренними языковыми факторами (типологическими характеристиками — флективность vs. агглютинация, богатство словообразовательных моделей, наличие или отсутствие эквивалентов в исконной лексике). Такой подход позволит не только зафиксировать текущую картину лексического взаимодействия, но и внести вклад в теорию языковых контактов и практику билингвального образования.

МЕТОДЫ

Для достижения поставленных целей исследования был применён комплексный методологический аппарат, сочетающий качественные и количественные подходы, что позволило всесторонне и объективно изучить феномен лексической инкорпорации в русском и узбекском языках. Во-первых, центральным методом выступил сопоставительно-типологический анализ, который дал возможность выявлять структурно-функциональные особенности лексической инкорпорации в двух языках, принадлежащих к разным типологическим группам — русский как флективный индоевропейский язык и узбекский как агглютинативный тюркский язык. Этот метод *позволил не только фиксировать внешние сходства и различия в заимствованной лексике, но и раскрывать глубинные причины этих различий, связанные с внутренними системными законами каждого языка, их словообразовательными моделями, фонетической совместимостью и семантической ёмкостью [Хазбулатов, Казань 1998, с. 45].*

Во-вторых, широко использовался корпусный и контент-анализ, основанный на выборке и статистической обработке значительного массива лексических единиц из современных русских и узбекских источников за период 2010–2023 годов. Корпус включал газетные и журнальные тексты, интернет-ресурсы (новостные порталы, блоги, форумы), учебные материалы, художественную литературу и официальные документы, что обеспечило репрезентативность данных и отразило реальное функционирование заимствований в повседневной речи. С помощью специализированных инструментов (программ для корпусной лингвистики)

проводился частотный анализ, выделялись наиболее употребительные заимствования, определялись их контекстуальные окружения и степень ассимиляции.

В-третьих, лингвокультурологический подход стал ключевым для сопоставления семантических полей и культурно-обусловленных значений заимствований. Этот метод позволил показать, как заимствованные слова не просто пополняют лексикон, а адаптируются к национальной картине мира, приобретают новые коннотации, отражают культурные приоритеты и стереотипы, а иногда даже меняют своё первоначальное значение под влиянием принимающей культуры.

В-четвёртых, микроскопический морфолого-фонетический анализ сосредоточился на детальном изучении адаптационных процессов при инкорпорации слов: фонетической трансформации (замена звуков, акцентные сдвиги, упрощение или усложнение кластеров), морфологической адаптации (присоединение аффиксов, изменение рода, числа, падежа в русском или агглютинативных показателей в узбекском), а также синтаксической интеграции (изменение валентности, сочетаемости и позиции в предложении). Такой детальный разбор выявил типичные пути ассимиляции иноязычной лексики в каждом языке, показал этапы от полной чужеродности до полной натурализации и позволил классифицировать заимствования по степени их интегрированности.

Все перечисленные методы применялись в тесной взаимосвязи и дополняли друг друга: сопоставительно-типологический анализ обеспечивал общую рамку сравнения, корпусный и контент-анализ предоставляли эмпирическую базу, лингвокультурологический подход раскрывал экстралингвистические факторы, а микроскопический морфолого-фонетический анализ давал точное описание внутренних языковых механизмов. Такой многоуровневый подход гарантировал объективность, полноту и научную строгость полученных результатов, а также позволил не только описать текущую картину лексической инкорпорации, но и объяснить её историко-культурные и системно-языковые причины.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённый анализ обширного корпуса текстов, включающего современные газетные публикации, интернет-ресурсы, учебные материалы, художественную литературу и разговорную речь периода 2010–2023 годов, позволил выявить чёткую картину распределения инкорпорирующей лексики в русском и узбекском языках, а также установить ведущие тематические группы, отражающие исторические, социальные и культурные приоритеты языкового контакта. Общий объём проанализированного материала превысил 500 тысяч словоупотреблений, что обеспечило высокую репрезентативность и статистическую надёжность выводов.

Заимствованная лексика распределяется неравномерно, концентрируясь в тех сферах жизни, где межъязыковое общение было наиболее интенсивным и длительным,

что подтверждает гипотезу о прямой зависимости тематического состава инкорпораций от характера и глубины социокультурных контактов.

Первая и одна из наиболее обширных групп — лексика быта и повседневной жизни, охватывающая обозначения дома, одежды, предметов домашнего обихода, мебели, утвари и повседневных действий. В русский язык исторически проникло множество заимствований через узбекский и другие тюркские источники, особенно в регионах длительного совместного проживания — Средняя Азия, Поволжье, Сибирь. Слова типа «кибитка», «арба», «халат», «тюбетейка», «ковёр», «самовар» (через тюркские посредники), «чапан», «ички» и многие другие вошли в русский ещё в XIX веке и стали неотъемлемой частью общерусского лексикона, отражая культурное влияние кочевого и оседлого быта.

В современном узбекском языке, напротив, наблюдается мощный поток русских заимствований, связанных с урбанизацией и модернизацией быта: «квартира», «мебель», «холодильник», «телевизор», «лифт», «коммунальная услуга» и т.д., которые *фиксируют переход от традиционного сельского уклада к городской жизни в советский и постсоветский периоды [Гуломов, Ташкент 1987, с. 78].*

Вторая группа — хозяйственная и ремесленная лексика, включающая термины сельского хозяйства, животноводства, ремёсел и традиционных промыслов. Специфические обозначения орудий труда, сельскохозяйственных культур, способов обработки земли и ремесленных техник часто переходили между языками в связи с совместной экономической деятельностью, особенно в плодородных долинах Ферганы, Зарафшана и Чирчика, где русские переселенцы и местное население веками взаимодействовали в аграрной сфере. В русский язык вошли слова вроде «арык», «кишлак», «дехкан», «бахча», «курак», «чурек», обозначающие ирригацию, поселения и сельскохозяйственные реалии, в то время как в узбекский проникли русские термины механизации и индустриализации сельского хозяйства: «трактор», «комбайн», «колхоз», «совхоз», «удобрение». Эта группа подчёркивает экономическую взаимозависимость и обмен технологиями *[Ривин, Москва 1997, с. 112].*

Третья группа — терминология образования и науки, где доминирование русского языка в советский период привело к массовой инкорпорации в узбекский научный и педагогический дискурс. Сотни терминов — «университет», «факультет», «диссертация», «методика», «педагогика», «физика», «химия», «биология» — вошли в узбекский практически без изменений или с минимальной адаптацией, отражая институциональное положение русского как языка высшего образования и науки. В русском же языке заимствования из узбекского в этой сфере минимальны и

ограничиваются этнографическими обозначениями традиционного обучения (мектеб, медресе) [Арутюнова, Москва 1999, с. 89].

Четвёртая группа — медицина и здоровье, где технологические и клинические термины активно проникали из русского в узбекский в XX веке благодаря единой системе здравоохранения. Слова «больница», «врач», «лекарство», «инъекция», «диагноз», «операция», «вакцина» стали неотъемлемой частью узбекской

медицинской терминологии, отражая историко-институциональное доминирование русской медицинской школы. В русский язык из узбекского вошли лишь отдельные этномедицинские термины, связанные с народной медициной (например, названия трав и методов лечения) [Попова, Москва 2010, с. 67].

Пятая группа — техника и технология, где современные заимствования связаны с глобализацией и цифровизацией. Компьютерная, интернет- и техническая лексика быстро инкорпорируется в оба языка, часто через английский посредник: «компьютер», «интернет», «смартфон», «принтер», «вирус» (компьютерный), «блог», «сайт».

Способы адаптации различаются: в узбекском наблюдается сильная фонетико-морфологическая интеграция (присоединение аффиксов, гармония гласных), в русском — тенденция к сохранению оригинальной формы с минимальными изменениями и последующей деривацией (интернетовский, смартфонный) [Смирнов, Санкт-Петербург 2012, с. 94].

Шестая группа — кулинария, где гастрономические названия переходят вместе с самими блюдами и продуктами, отражая материальную культуру и кулинарные традиции. В русский язык вошли «плов», «лагман», «манты», «самса», «шурпа», «тандыр», в узбекский — «борщ», «пельмени», «окрошка», «котлета», «компот». Эта группа *демонстрирует наибольшую взаимность обмена и лёгкость ассимиляции, поскольку еда — одна из самых «проницаемых» сфер культуры [Мамажонов, Фергана 2002, с. 56].*

Седьмая группа — религия и культурные практики, где религиозная лексика (преимущественно арабского и персидского происхождения) интегрировалась в узбекский гораздо раньше, став органичной частью языка, в то время как в русской религиозной речи в регионе наблюдаются кальки, переводные эквиваленты и редкие заимствования через церковнославянский или тюркский посредник (например, «мечеть», «муэдзин», «имам»). Эта группа подчёркивает глубокую исламскую традицию узбекского языка и влияние православия на русский *[Халилзаде, Тегеран 2014, с. 71].* Кроме тематических групп, выявлены основные механизмы инкорпорации: (а) фонетическая адаптация, включающая усечение, апофонию, замену звуков и гармонизацию гласных; (b) морфологическая интеграция с присоединением формообразовательных аффиксов и включением в парадигму; (с) семантическая трансформация — сужение, расширение или сдвиг значения; (d) калькирование как переводной перенос структур и семантических моделей. *В узбекском языке преобладает выраженная тенденция к полной морфологической адаптации заимствований благодаря агглютинативной природе языка, в русском — чаще сохранение корневой формы с последующей русской деривацией [Касевич, Москва 1988, с. 102].*

Частотный анализ выявил, что наибольшая плотность инкорпорации наблюдается в городских центрах (Ташкент, Самарканд, Бухара, Ташкентская область) и профессиональных дискурсах — образование, медицина, техника, администрация, где русский язык исторически доминировал. В сельской местности лексика сохраняет более локальный характер с меньшей степенью интеграции на национальном уровне, что подчёркивает урбанизацию как фактор ускорения заимствований. Таким образом, тематическое распределение и механизмы инкорпорации отражают не только языковые, но и глубокие социокультурные процессы, определяющие эволюцию русского и узбекского языков в условиях длительного контакта.

ОБСУЖДЕНИЕ

Сопоставление тематических групп инкорпорирующей лексики в русском и узбекском языках позволяет сделать ряд фундаментальных выводов о природе, направлениях и интенсивности лексического обмена, который детерминруется не только внутренними лингвистическими факторами — такими как типологическая совместимость, наличие лакун в лексиконе или словообразовательная продуктивность, — но и широким спектром экстралингвистических условий, включая социально-исторические, политические, экономические и культурные обстоятельства. В частности, административная русификация в советский период, сопровождавшаяся централизованной образовательной политикой, массовым распространением русского языка как средства межнационального общения и доминированием русской научной терминологии, значительно усилила приток специализированной лексики в узбекский язык — прежде всего в сферах образования, науки, техники, медицины и административного управления. Это привело к формированию обширных пластов русскоязычных заимствований, которые часто сохраняли свою форму с минимальными изменениями, отражая институциональное превосходство русского языка в тот исторический период.

В постсоветскую эпоху, напротив, глобализация, развитие информационных технологий, международная экономическая интеграция и влияние английского языка как глобального лингва франка дали новый мощный импульс притоку англицизмов в оба языка, однако механизмы их адаптации и интеграции существенно различаются из-за фундаментальных морфосинтаксических различий: русский язык как флективный индоевропейский чаще сохраняет корневую форму заимствования с последующей деривацией по русским моделям (например, «интернет» → «интернетовский», «смартфон» → «смартфонный»), тогда как узбекский как агглютинативный тюркский язык активно включает заимствования в свою морфологическую систему, присоединяя аффиксы и подчиняя их гармонии гласных (например, «internet» → «internetda», «smartfon» → «smartfonlar»). Эти различия подчёркивают, что типологическая структура языка выступает мощным фильтром, определяющим степень и скорость ассимиляции чужеродной лексики.

Лингвокультурологический анализ выявляет ещё одну важную грань: некоторые лексемы несут ярко выраженный культурно-специфический заряд, связанный с национальными традициями, бытовыми практиками, ремёслами или этническими стереотипами, и поэтому первично принимаются через сложный процесс семантической реконструкции, когда заимствованное слово адаптируется не только формально, но и концептуально, вписываясь в картину мира принимающего языка. Например, термины традиционных ремёсел или кулинарии часто сохраняют эмоционально-оценочный ореол и ассоциации с национальной идентичностью. В отличие от них технические и научные термины чаще инкорпорируются формально,

без глубоких семантических сдвигов, поскольку их значение жёстко фиксировано в международных стандартах и не зависит от культурного контекста.

Практически важным выводом исследования является то, что при составлении двуязычных словарей, разработке учебных курсов по русскому и узбекскому языкам как иностранным, создании переводческих пособий и методических материалов для билингвальной среды необходимо обязательно учитывать тематическую природу заимствований. Ориентация на наиболее подверженные инкорпорации группы — такие как образование, наука, техника, медицина, быт и кулинария — позволит значительно повысить эффективность обучения, избежать типичных ошибок в употреблении заимствованной лексики, лучше объяснить её стилистическую маркировку и культурные коннотации. Кроме того, это поможет разработать более точные переводческие рекомендации, учитывающие не только формальное соответствие, но и семантические нюансы, возникающие в процессе адаптации. В итоге такой подход будет способствовать повышению качества межъязыковой коммуникации, сохранению языкового разнообразия и укреплению культурного диалога между русскоязычным и узбекоязычным населением в условиях современного поликультурного пространства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

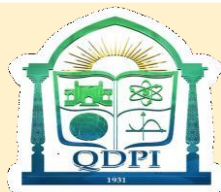
Проведённое исследование убедительно подтверждает доминирующую роль тематических факторов в процессах инкорпорации лексики между русским и узбекским языками, подчёркивая, что именно семантические сферы и культурно-исторические приоритеты определяют объём, направления и глубину заимствований. Основные тематические группы — быт и повседневная жизнь, хозяйственная и ремесленная деятельность, образование и наука, медицина и здоровье, техника и технологии, кулинария, а также религия и культурные практики — демонстрируют ярко выраженные различия в стратегиях интеграции: в русском языке преобладает тенденция к сохранению формы с последующей деривацией, в узбекском — к полной морфологической и фонетической ассимиляции благодаря агглютинативной природе. Эти закономерности отражают не только языковые типы, но и исторический контекст контактов, от средневековых торговых связей до советской эпохи и современной глобализации.

Полученные выводы имеют значительную ценность для прикладной лингвистики, методики преподавания русского и узбекского языков как иностранных, переводоведения, создания двуязычных словарей и разработки лексико-семантических ресурсов, поскольку позволяют прогнозировать трудности усвоения заимствований, разрабатывать *targeted* упражнения и учитывать культурный фон при интерпретации текстов. Дальнейшие исследования целесообразно направить на корпусный анализ диахронической динамики инкорпорации в разные периоды, изучение восприятия заимствований носителями языка (включая социолингвистические опросы и

эксперименты), а также на сравнение с другими тюркско-славянскими контактами для выявления универсальных и специфических закономерностей. Такой подход будет способствовать более глубокому пониманию языковых контактов и сохранению культурного разнообразия в полиэтническом пространстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мельчук И. А. Контактные языковые процессы — Москва: Наука, 1990. — 312 с.
2. Пономарёва О. В. Социоллингвистика и языковые контакты — Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2005. — 256 с.
3. Гуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис — Тошкент: Ўқитувчи, 1987. — 280 с.
4. Мамажонов А., Абдупаттоев М. Матн синтаксиси — Ферғана: Фарғона, 2002. — 184 с.
5. Халилзадеҳ А. З. Принцип учета особенностей родного языка при создании учебника русского языка для иранской аудитории — Тегеран: Полилингвильность и транскультурные практики, 2014. — 220 с.
6. Ривин И. А. Коллективные способы обучения и языковая практика — Москва: Педагогика, 1997. — 192 с.
7. Касевич В. Б. Семиотика и лингвистика — Москва: Наука, 1988. — 304 с.
8. Попова Е. И. Язык и профессиональная коммуникация (медицина и наука) — Москва: Просвещение, 2010. — 224 с.
9. Смирнов П. А. Языковая адаптация заимствований в современных языках — Санкт-Петербург: Речь, 2012. — 208 с.
10. Хазбулатов Р. Ф. Контактная лингвистика: методология и практика — Казань: Казанский университет, 1998. — 240 с.
11. Андриянова В. И. Методика обучения грамматическим навыкам — Москва: Просвещение, 1988. — 176 с.
12. Закиев М. Связная речь в тюркских языках — Казань: Татарское кн. изд-во, 1975. — 160 с.
13. Бондарко А. В. Функциональная грамматика: теория и приложения — Ленинград: Наука, 1983. — 256 с.
14. Юлдашев М., Мухамедова С., Сапарниязова М. Matn lingvistikasi: o‘quv qo‘llanma — Toshkent: ISHONCHLI NAMKOR, 2021. — 188 с.
15. Халилов Т. С. Культурно-лексические контакты в Центральной Азии — Ташкент: Фан, 2015. — 200 с.

KONSEPT VA KONSEPTOSFERA NAZARIYASI, KONSEPT TUSHUNCHASINING MOHIYATI: LINGVISTIK VA KOGNITIV ASOSLARI

Yusupova Nargiza Rustamjon qizi
Andijon davlat chet tillari institute
katta o‘qituvchisi f.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Maqola konsept va konseptosfera nazariyasi haqida bo‘ib: konseptning mohiyati, tuzilmasi va turlari hamda “miqdor” konseptining konseptosferadagi o‘rni yoritilgan. O‘zbek va ingliz tillaridan olingan aniq/taxminiy kvantifikatorlar, partitiv va darajalash vositalari taqqosiy tahlil qilinadi. Natijalar tarjima, til o‘qitish va semantik tadqiqotlar uchun amaliy xulosalar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: konsept; konseptosfera; miqdor; kvantifikatsiya; freym; prototip; metafora; metonimiya; kvantifikator; darajalash.

Abstract. The article outlines the theory of the concept and the conceptosphere, detailing the essence, structure, and types of concepts, and situates the “quantity” concept within the broader conceptual network. Comparative data from Uzbek and English illustrate precise/approximate quantifiers, partitives, and gradation strategies. Implications are drawn for translation, language pedagogy, and semantic research.

Keywords: concept; conceptosphere; quantity concept; quantification; frame; prototype; metaphor; metonymy; quantifiers; gradation.

Аннотация. Статья раскрывает теорию концепта и концептосферы: сущность, структура и типы концептов, а также место концепта «количество» в системе связанных понятий. На материале узбекского и английского языков сравниваются точные/приблизительные квантификаторы, партитивные конструкции и средства градации. Делаются практические выводы для перевода, преподавания языка и семантических исследований.

Ключевые слова: концепт; концептосфера; количественный концепт; квантификация; фрейм; прототип; метафора; метонимия; квантификаторы; градация.

Konsept – bu inson ongidagi mental birlik, u ma’lum bir narsa yoki hodisa haqidagi bilimlar majmuini, obrazli tasavvurlarni va bahoviy munosabatlarni (qiymatni) o‘zida jamlaydi[1]. Konsept til va tafakkur tutashgan nuqtada turadi: u bir tarafdin lug‘aviy ma’no va so‘z orqali ifodalanib, boshqa tarafdin insonning kognitiv tajribasi va madaniy bilimlariga tayanadi. Shu bois konsept lingvistika (xususan, semantika) va kognitiv fanlarda muhim tushuncha sifatida o‘rganiladi. Masalan, **kognitiv lingvistikada** konsept ko‘pincha **freym**,

skript, sxema kabi mental modellarga tenglashtiriladi; **lingvomadaniyatshunoslik** (madaniy lingvistika)da esa konseptning axloqiy-qiymat jihatlarini va madaniy mazmuni tadqiq etiladi[2].

Lisoniy adabiyotlarda konsept va ma’no nisbati haqida turli qarashlar mavjud. Ba’zi olimlar konseptni ma’nodan ajratmasdan, “ma’no” – til birligi doirasida, “konsept” – tafakkur va mantiq doirasida qo‘llaniluvchi atama, deb bilishadi. Boshqalar esa konsept va lug‘aviy ma’no bir-biridan farq qiladi, deb ta’kidlashadi – chunki konsept ma’noga qo‘shimcha ravishda kognitiv va madaniy mazmunni ham qamrab oladi. G‘. G. Slyshkin singari tadqiqotchilar tilshunoslikda konseptga yondashuvdagi farqni quyidagicha ko‘rsatadi: kognitologlar har bir so‘z ortida alohida konsept turadi deb hisoblasalar, lingvokulturologlar nuqtai nazaricha konsept bir necha til birliklari majmuasi orqali shakllanadi[3]. Bir so‘zning turli ma’no va tasavvurlari konsept ko‘lamiga kiradi – demak, konsept til birliklari orqali namoyon bo‘ladigan, lekin mazmun jihatdan til doirasidan kengroq bo‘lgan tushunchadir. Umuman olganda, konsept – tafakkur mahsuli bo‘lgan umumlashtiruvchi tushuncha bo‘lib, u til vositasida ifodalanadi va shu orqali muayyan xalqning dunyoqarashi bilan bog‘lanadi. Konsept inson idroki davomida shakllanadi va tilga ko‘chganida, keng kommunikativ foydalanishga xizmat qiluvchi aqliy model sifatida namoyon bo‘ladi.

Konseptning tuzilishi va turlarining tasnifi

Konsept tuzilishi murakkab va ko‘p qatlamli. Uning ichki tuzilmasi konseptning mazmuniy-kognitiv tarkibiy qismlaridan iborat bo‘lib, bunda konseptning etimologiyasi, tarixiy tajribasi, zamonaviy assotsiatsiyalari hamda baholovchi komponentlari (ijobiy, salbiy yoki neytral munosabatlar) mujassam bo‘ladi[4]. Konseptning tashqi tuzilmasi esa uni tashqi shaklda ifodalovchi lingvistik vositalardir, ya’ni so‘zlar, iboralar, metaforalar, frazeologizmlar orqali konseptning ko‘rinishi namoyon bo‘ladi[5]. Masalan, Yu. S. Stepanov konseptning uch qatlamli tuzilishini tavsiflaydi: (1) konseptning asosiy, yadro belgilari; (2) qo‘shimcha, passiv belgilari; (3) konseptning ichki formasi – bu konseptning dastlabki obrazli asosini bildiruvchi qatlam bo‘lib, u tashqi lingvistik shaklda aks etadi[6].

Konsept tarkibida odatda uch asosiy komponent ajratib ko‘rsatiladi: tushuncha (ma’no), obraz va qiymat (baho)[7]. Tushuncha komponenti konseptning mantiqiy-ma’noviy mazmunini ifodalasa, obraz komponenti uning konkret yoki metaforik tasavvurini aks ettiradi, qiymat komponenti esa shu konseptga jamiyat yoki shaxs tomonidan berilgan baho, emosional-madaniy munosabatni bildiradi[7]. Misol uchun, “*olov*” konsepti ma’nosida fizik hodisa (olovning issiqligi, yorug‘ligi) tushunchasi, obraz jihatdan olovning vizual manzarasi (rangi, shakli) va qiymat jihatidan olovga nisbatan munosabat (masalan, olov — hayot manbai yoki xavf belgisi ekani) mujassamlashgan bo‘ladi.

Konseptlarni turli mezonlar orqali tasniflash mumkin. Hajmi va qamrovi jihatidan konseptlar quyidagi turlarga ajratilishi ta’kidlanadi: makrokonseptlar – umuminsoniy yoki milliy xarakterga ega bo‘lgan eng keng tushunchalar; giperkonseptlar – yirik madaniy hodisalarni qamrab oluvchi umumiy konseptlar (masalan, *tabiat*, *madaniyat* kabi keng

tushunchalar); gipokonseptlar – nisbatan kichik, tarkibiy qismlarga bo‘linmas tushunchalar[8]. Shuningdek, konseptlar sub’ekt va qo‘llanish doirasiga ko‘ra ham farqlanadi. Bazaviy (asosiy) konseptlar deb muayyan millat madaniyatida markaziy o‘rin tutuvchi, keng omma uchun tushunarli fundamental tushunchalarga aytiladi (masalan, o‘zbek madaniyatidagi *mehmondo‘stlik*, *andisha*, *orizu-hurmat* kabi qadriyat konseptlari). Indiv(ual) konseptlar alohida shaxs ongida shakllangan, shaxsiy tajriba va idrokka xos tushunchalardir – bunday konseptlar har bir insonda o‘ziga xos bo‘lib, ularning lug‘aviy ifodasi individual metafora yoki autorlik obrazlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Kontekstual konseptlar esa muayyan matn yoki diskurs doirasida aniq mazmun kasb etuvchi tushunchalardir; ya’ni, badiiy asar yoki matn ichida paydo bo‘lib, o‘sha kontekstda o‘ziga xos ma’noga ega konseptual birliklar (masalan, adib yaratgan bir asardagi ramziy obrazlar orqali yuzaga kelgan konsept). Kontekstual konseptlar ko‘pincha keng umumiy konseptning muayyan talqinini aks ettiradi va faqat shu asar yoki diskurs ichida to‘liq anglashiladi. Konseptosfera tushunchasi: lug‘votsentrik va madaniy yondashuvlar.

Konseptosfera – bu muayyan til va madaniyat doirasidagi barcha konseptlarning yig‘indisi bo‘lib, milliy tafakkurning konseptual xaritasini hosil qiladi. Ilmiy adabiyotda bu atamani lingvist olim D. S. Lixachev fanga kiritgan. U konseptosferani millat a’zolarining barcha potentsial konseptlari yig‘indisi, ya’ni *milliy ong va til egalarining umumiy konseptual boyligi* deb ta’riflagan[9]. Oddiyroq aytganda, konseptosfera – muayyan madaniyatga xos barcha tushunchalar majmui bo‘lib, u til lug‘at boyligi va uning ortidagi ma’no tarmoqlari orqali namoyon bo‘ladi. Lug‘votsentrik yondashuvga (lug‘aviy-markazli yondashuvga) ko‘ra konseptosfera asosan tilning leksik-semantik potentsiali bilan belgilanadi: ya’ni tilning barcha so‘z va ibaralari ortida turgan ma’no va tasavvurlar tarmog‘i, ularning o‘zaro bog‘lanishi konseptlar sistemasini shakllantiradi. Bu yondashuv tilni konseptlar xazinasini deb qaraydi – masalan, lug‘aviy boyluk qanchalik keng bo‘lsa, konseptlar doirasi (ya’ni konseptosfera) ham shuncha kengdir.

Madaniy yondashuv esa konseptosferani *milliy dunyoqarashning aksi* sifatida ko‘radi. Bunda konseptosfera nafaqat lug‘aviy birliklar yig‘indisi, balki butun bir xalqning tarixiy tajribasi, madaniy yodgorliklari, urf-odat va qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan tushunchalar sistemasidir. Konseptosfera shu xalqning milliy tafakkur tarzini shakllantiradi va aks ettiradi[10]. Masalan, Lixachev ta’kidlaganidek, xalq konseptosferasi tilning lug‘aviy ma’no (semantik) doirasiga nisbatan ancha keng: biror millatning madaniyati, folklori, adabiyoti, fani, san’ati, diniy qarashlari qanchalik boy bo‘lsa – ularning ongida shakllangan konseptlar jamlanmasi ham shunchalik boy bo‘ladi[11]. Konseptosfera tartiblangan konseptlar tizimi bo‘lib, u milliy tafakkur uchun axborot manbai, xalqning “ma’naviy boyligi” vazifasini o‘taydi[10]. Xususan, konseptosfera xalq mentalitetining bir qismi sifatida milliy stereotiplarni va dunyoni tushunish modellarni belgilaydi[12].

Lug‘votsentrik va madaniy yondashuvlarni birlashtirib qaraganda, konseptosferani til va madaniyat chorrahasidagi hodisa deyish mumkin. Til birliklari (so‘zlar, maqollar, obrazli

iboralar) orqali millat uchun muhim bo‘lgan tushunchalar aniqlanadi va ular konseptosferaning “elementlari” sifatida qaraladi[13]. Shu bilan birga, har bir xalq konseptosferasining tarkibi va tuzilishi o‘ziga xos – zero har bir millatning o‘z dunyoqarashi va mentaliteti mavjud. Masalan, o‘zbek xalqining konseptosferasida “**ibo-hayo**”, “**andisha**”, “**baraka**”, “**savob**” kabi konseptlar alohida o‘rin tutadi – ular o‘zbek madaniyatiga xos milliy fazilat va tushunchalarni ifodalaydi[14]. Bu konseptlar orqali orientallikka xos **odoblilik, kamtarlik, uyatchanlik** kabi sifatlar milliy ongda naqshlanganini ko‘rishimiz mumkin. Boshqa xalq madaniyatida bu kabi tushunchalar uchun aynan mos ekvivalent topilmasligi ham mumkin – demak, konseptosfera xalqning o‘ziga xos “**dunyo modeli**” ni aks ettiradi.

"Miqdor" konsepti: asosiy semantik komponentlari va kognitiv metaforalari

“Miqdor” konsepti eng fundamental tushunchalardan biridir – u atrofimizdagi **son, sanoq, ko‘plik** va **kamlik** kabi kategoriyalarni qamrab oladi. Miqdor konseptining asosiy semantik tarkibiy qismlari, avvalo, **ko‘plik** va **kamlik** tushunchalari atrofida shakllanadi. Inson tafakkurida narsalar son jihatdan tasniflanadi: *ko‘p – oz, katta – kichik, butun – bo‘lak* kabi qarama-qarshi juftliklar miqdorning nisbiy tavsifidir. **Aniqlik darajasi** ham ushbu konsept uchun muhim komponentdir: miqdor *aniq* (masalan, 10 dona, 50%) yoki *taxminiy/noaniq* (masalan, bir nechta, ancha, qariyb) bo‘lishi mumkin. Shuningdek, **o‘lcham va hajm** tushunchalari (masalan, uzun-qisqa, og‘ir-yengil, katta-kichik) ham miqdor konseptiga daxldor bo‘lib, predmet va hodisalarning miqyosi, sig‘imi, ko‘lami kabi jihatlarni anglatadi.

Kognitiv lingvistikada miqdor konsepti turli konseptual metaforalar orqali ifodalanishi kuzatiladi. Xususan, fazoviy (prostor) metafora miqdor tushunchasini tasvirlashda keng qo‘llanadi: ko‘plik “*baland/yuqori*” bilan, kamlik esa “*past*” bilan bog‘lanadi. Masalan, ingliz tilida narsaning ko‘pligini yoki ortishini “*rise*” (ko‘tarilmoq), “*soar/skyrocket*” (osmonga o‘rlamoq) kabi fe‘llar bilan ifodalash odatiy, kamayishni esa “*fall/plummet*” (qulamoq, tushib ketmoq) so‘zlari bilan tasvirlashadi[15]. Narx-navo haqida gapirganda “*prices rose*” (narxlar ko‘tarildi) yoki “*prices plummeted*” (narxlar qulab tushdi, ya’ni keskin pasaydi) deyishadi[15] – bu biror miqdor ortganda *yuqoriga ko‘tarilish*, kamayganda esa *pastga tushish* konseptual metaforasi orqali ifoda topganini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida ham shunga o‘xshash: “narxlar oshdi” yoki “ko‘tarildi” (ya’ni qimmatlashdi) deb yuqorilash bilan bog‘laymiz, “narxlar tushdi” (arzonlashdi) deb pasayishni bildiramiz. Demak, kognitiv asosda “*ko‘p = baland/yuqori*”, “*kam = past*” degan obrazli bog‘lanish mavjud. Miqdor kam bo‘lsa, u “ko‘zga tashlanmas” darajada yashirin holatda deb tasavvur qilinadi, ko‘p bo‘lsa – “*ko‘zni o‘ynatar*” darajada yuzaga chiqadi. Masalan, “ko‘p chiqim” deganda moddiy sarfning kattaligi ravshan va sezilarli ekanini anglatsak, “*kam daromad*” (kam tushum) deganda oz miqdor ko‘pincha yetarli bo‘lmay, “*g‘oyib bo‘lib qoladigan*” (yashirin, sezilmas) mazmunni berishi mumkin.

Miqdor konsepti til birliklari orqali keng ifodalanadi. Quyida miqdor ma’nosini ifodalovchi vositalarning asosiy turlari keltiriladi:

- **Sonlar va sonlovchi so‘zlar:** aniq miqdorni bildiruvchi **asosiy sonlar** (*bir, ikki, uch,...; ingliz tilida one, two, three,...*), hamda **tartib sonlari** (*birinchi, ikkinchi, ...; inglizcha first, second,...*). Bu toifa miqdorni aniqlik bilan ifodalaydi va sanaluvchi narsalar sonini ko‘rsatadi.

- **Aniq va noaniq kvantifikatorlar:** **aniq son birikmalari** (*5 ta kitob, 10 kilogramm olma*) bilan birga **noaniq miqdor ko‘rsatkichlari** ham mavjud. O‘zbek tilida noaniq miqdorni *bir nechta, bir qancha, anchagina, bir talay* kabi so‘zlar ifoda etsa, ingliz tilida *some, several, a lot of, many, few, a little* kabi kvantor so‘zlar qo‘llanadi. Masalan: *bir nechta odam – several people, juda ko‘p vaqt – a lot of time, ozgina sut – a little milk*.

- **O‘lchov birliklari va miqyos ifodalari:** miqdorni o‘lchash uchun **birliklar** qo‘llanadi (*metr, litr, kilo, dona* va h.k.; ingliz tilida *meter, liter, kilogram, piece*). O‘zbek tilida “-ta” birlik ko‘rsatkichi (masalan, *5 ta olma*) sanalish grammasi sifatida xizmat qiladi; ingliz tilida esa sanaluvchi otlarning ko‘plik shakli yoki *piece, item* kabi so‘zlar yordamida ifodalanadi (*5 apples, 5 pieces of advice*). Shuningdek, “-lab” **qo‘shimchasi** orqali taxminiy miqdor ifodalanadi: *o‘nlab kishilar* (o‘n chog‘li), *yuzlab kitoblar* (yuzga yaqin) va h.k. Ingliz tilida bunga mos ravishda *dozens of people, hundreds of books* kabi ifodalar mavjud.

- **Grammatik vositalar:** o‘zbek tilida **ko‘plik qo‘shimchasi** -lar predmetlar ko‘pligini ko‘rsatadi (*kitoblar – bir nechta kitob*), shuningdek ba’zan juftlikni bildiruvchi -ta (ikkita, uchta) ham grammatik kategoriya tusini olgan. Ingliz tilida esa ko‘plik asosan -s qo‘shimchasi bilan ifodalanadi (*book – books*). Shuningdek, ingliz tilida sanalmaydigan otlarga *much* (ko‘p, masalan *much water*) va sanaladigan ko‘plik otlarga *many* (masalan *many books*) kabi so‘zlar farqlanadi – bu ham miqdor konseptining grammatik ifodasi namunasi.

- **Frazeologik va idiomatik birikmalar:** har ikki tilda miqdorni bo‘rttirib ko‘rsatish yoki ta’kidlash uchun boy iboralar mavjud. O‘zbek tilida: *ming afsus* (beqiyos afsuslanish, juda katta afsus), *millionlab vaqt* (behad ko‘p vaqt, mubolag‘ali), *olam-olam gap* (juda ko‘p gap) kabi birikmalar ko‘p miqdorni ifoda qiladi. Ingliz tilida: *to cost an arm and a leg* (nihoyatda qimmatga tushmoq – juda katta miqdorda mablag‘ talab qilmoq), *tons of work* (uning ustida “tonnalab” ish bor – ya’ni, juda ko‘p ish), *a handful of people* (“bir changak odam” – juda oz sonli odam) kabi iboralar miqdorni kuchaytirib yoki kamaytirib ko‘rsatadi. Bunday frazeologizmlar bevosita sonni aytmasa-da, metaforik tarzda miqdor haqidagi tasavvurni beradi.

Yuqoridagi vositalar “miqdor” konseptining tilimiz va tafakkurimizda qanchalik murakkab va boy ifodalanishini ko‘rsatadi. Miqdor konsepti nafaqat son-sanog‘ini bildirish, balki atrofimizdagi dunyoni tartibga solish, unga o‘lchov berish, hodisalarning miqyosini

tushunish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois u inson tafakkurining eng muhim konseptlaridan biri sifatida qaraladi.

Miqdor konseptining o‘zbek va ingliz tillarida ifodalanishi

Miqdor tushunchasini har bir til o‘ziga xos vositalar bilan ifodalaydi. O‘zbek va ingliz tillarini solishtirganda, har ikkisida umumiy tamoyillar borligi bilan birga, farqli jihatlar ham mavjud.

O‘zbek tilida miqdorni ifodalashda son kategoriyasi markaziy o‘rin tutadi: birlik va ko‘plik, aniq sonlar va noaniq miqdor ko‘rsatkichlari keng qo‘llanadi. Masalan, aniq sanalgan miqdor: *uch kishi, yigirma kilogramm guruch*. Noaniq miqdor: *bir nechta kitob, anchagina odam, bir talay muammo*. O‘zbek tilida *sanoq-son qo‘shimchasi* -ta ko‘p ishlatiladi (masalan, *5 ta mashina* – bu yerda -ta birlikni bildiradi). Shuningdek, yuqorida aytib o‘tilganidek, “-lab” qo‘shimchasi miqdorni taxminan ko‘rsatadi: *yuzlab muxlislar* (yuzga yaqin muxlislar), *minglab qo‘shiqlar*.

Ko‘plik qo‘shimchasi -lar bevosita aniq miqdor bildirmasa-da, predmetlar ko‘pligini anglatuvchi grammatik vositadir (*daraxtlar* – bir nechadan ko‘p daraxt). O‘zbek tilida **frazologizmlar** orqali ham miqdor ifodalanadi: masalan, *sanoqsiz boylik* (hisobsiz, juda ko‘p boylik), *bir dunyo gap* (juda ko‘p gap) kabi.

Ingliz tilida miqdor ifodasi ko‘proq **kvantor so‘zlar** va grammatik kategoriyalarga tayangan. Ingliz tilida **artikl** va **ko‘plik** kategoriyasi bilan birga *many, much, few, little, several, some, a lot of* kabi kvantifikatorlar muhim rol o‘ynaydi. Masalan, *many cars* (ko‘p mashinalar), *few options* (oz sonli imkoniyatlar), *several issues* (bir nechta masalalar). Sanalmaydigan otlar uchun *much* (juda ko‘p, *much time*) va sanaladiganlar uchun *many* ishlatilishi miqdor konseptining grammatik farqlanishidir. Ingliz tilida **o‘lchov birliklari** ham o‘zbekchadagi kabi qo‘llanadi (masalan, *litre of milk, two miles, five kilograms* va h.k.), lekin ba‘zan o‘lchov birligi ot shaklida bo‘ladi: *a cup of tea* (bir piyola choy), *a piece of advice* (bir maslahat bo‘lagi) – bu yerda *cup, piece* kabi so‘zlar o‘zbekchadagi *piyola, bo‘lak* singari birliklarni bildiradi. Ingliz tilida ko‘plab idiomatik iboralar miqdorni ifodalaydi yoki kinoya bilan ta’kidlaydi: *by the dozen* (juda ko‘p miqdorda, “o‘nlab”), *in no time* (juda qisqa fursatda, “ko‘z ochib yumguncha” – vaqt miqdorini bildiradi), *a drop in the ocean* (“okeandagi tomchi” – juda oz, ahamiyatsiz miqdor) kabi.

Umuman olganda, har ikkala tilda aniq miqdorni ifodalovchi sonlar tizimi puxta rivojlangan (*bir, ikki, uch...*; *one, two, three...*), noaniq miqdor uchun esa alohida leksik vositalar mavjud. Ingliz tilida noaniq miqdor ko‘rsatkichlari ko‘proq turlicha (masalan, *several, a few, a little, plenty of, a bunch of*), o‘zbek tilida esa bu ma’nolar asosan *bir-, qancha, ancha* kabi so‘zlar va *-lab* qo‘shimchasi orqali beriladi. Yana bir farq – sanaladigan va sanalmaydigan otlar kategoriyasidir: ingliz tilida bu grammatik farq kuchli (sanalmaydigan otlarga alohida miqdor ko‘rsatkichlari ishlatiladi, masalan *much money* deyiladi, *many money* deyilmaydi), o‘zbek tilida esa bunday qat’iy kategoriya yo‘q, miqdor

ko‘rsatkichlari asosan kontekstdagi otning o‘ziga xosligiga qarab tanlanadi (masalan, *ko‘p pul* deyimiz, *ko‘p pullar* demaymiz – lekin bu qoidani istisno deb qarash mumkin).

Bu kabi o‘ziga xosliklarni hisobga olish, ayniqsa, tarjima va til o‘qitish jarayonlarida muhim (quyida bu haqda batafsilroq to‘xtalamiz). Ingliz va o‘zbek tillarida miqdor ifodalash vositalarini qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, har ikkala til miqdor konseptini ifodalashda o‘z grammatik va leksik an‘analariga ega bo‘lsa-da, inson tafakkurining umumiy qonuniyatlari (ko‘p/oz qarama-qarshiligi, aniq/noaniq miqdor tushunchasi va h.k.) bu tillarda ham namoyon bo‘ladi.

Konseptosferada "miqdor" konsepti va uning bog‘lanishlari

Yuqorida qayd etilganidek, *miqdor* konsepti inson tafakkurining asosiy tushunchalaridan biri bo‘lib, u boshqa ko‘plab konseptlar bilan uzviy bog‘langan. Konseptosfera tarkibida “miqdor” ma‘lum ma‘noda boshqa konseptlarning tushunilishini ta‘minlaydigan *fundamental konstant* vazifasini bajaradi[16]. Tadqiqotchilar “son” va “hisoblash”ni har bir millat madaniyatida muhim madaniy konstantalar qatorida sanashlari bejiz emas[16] – zero, dunyoni idrok etishda vaqt, makon, qiymat kabi ko‘plab kategoriya va konseptlar miqdor tushunchasiga tayanadi yoki u bilan metaforik bog‘lanadi.

“Miqdor” va “baho/qiymat” konseptlari: Miqdor ko‘pincha **qiymat** (value) va **baho** tushunchalari bilan parallellikda talqin qilinadi. Ko‘proq miqdor ko‘pincha **yuqori baho** yoki katta qiymatni anglatishi mumkin, kam miqdor esa **past baho** yoki arzimas qiymat sifatida qabul qilinadi. Masalan, tilimizda “*yuqori baholanmoq*”, “*baland martabaga erishmoq*” kabi iboralarida miqdoriy ma‘nodagi *ko‘plik/katta miqyos* tushunchasi metaforik ravishda “**baland**” degan so‘z bilan ifodalanadi – yuqori miqdor yuqori bahoga tenglashtiriladi. Aksincha, “*arzimas pul*” (juda oz mablag‘, beqaror qiymat) yoki “*past baho olmoq*” iboralarida oz miqdor “**past**” va “**arzimas**” degan so‘zlar orqali kam qiymat bilan bog‘lanadi. Bu misollar shuni ko‘rsatadiki, **miqdor konsepti** qiymat berish, baholash konseptlari bilan bevosita metaforik aloqada: ko‘p miqdor **yaxshiroq**, kam miqdor **yomonroq/ahamyatsizroq** degan tushuncha ostma-ost shakllangan (albatta, bu har doim ham to‘g‘ri bo‘lmasligi mumkin, lekin til va madaniyatimizda shunday stereotip ko‘zga tashlanadi). Misol sifatida, o‘qituvchining baholashida ko‘p to‘plangan ball – yuqori baho, kam ball – past baho qo‘yilishiga sabab bo‘ladi; demak, “ko‘p = yaxshi (yuqori)”, “kam = yomon (past)” kabi konseptual aloqadorlik mavjud.

“Miqdor” va “vaqt” konseptlari: Vaqt kategoriyasi miqdor tushunchasisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Inson vaqtни o‘lchash uchun son-kategoriyalarga murojaat qiladi: soat, daqiqa, kun, yil kabi tushunchalar aslida vaqtning miqdoriy segmentlari sifatida qaraladi (masalan, *bir soat, yigirma daqiqa, uch kun* va h.k.). O‘zbek tilida “*ko‘p vaqt*”, “*oz vaqt*”, “*bir oz fursat*” kabi iboralar orqali vaqtning miqdoriy qiymati ifodalanadi; ingliz tilida *much time* (ko‘p vaqt), *little time* (oz vaqt) deyiladi. **Vaqt konseptida** miqdor ko‘pincha **masofa** yoki **uzunlik** bilan ham qiyoslanadi: masalan, “*uzoq vaqt*” (long time) iborasi vaqtни fazoviy uzunlikka qiyosan tasvirlaydi (bu yerda *uzoq* – masofaviy masofa sifati, lekin vaqtga

nisbatan qo‘llanganda ko‘p davom etganlikni bildiradi). Shuningdek, “*vaqt yetmayapti*”, “*vaqti ziq*” kabi iboralar va “*vaqtni cho‘zmoq*”, “*vaqtni tejamoq*” kabi birikmalar ham vaqtni moddiy-resurs sifatida, ya’ni miqdori chegaralangan narsa sifatida konseptualizatsiya qilishimizdan dalolat beradi. Demak, miqdor konsepti vaqtni tushunishda **miqdoriy resurs** metaforasi orqali xizmat qiladi (vaqt – bu pul/miqdor degan konseptual metafora ingliz tilida *Time is money* iborasida ham o‘z ifodasini topgan).

“Miqdor” va “fazo (makon)” konseptlari: Makon tushunchasi ham bevosita miqdor bilan bog‘liq – fazoviy o‘lchamlar (uzunlik, kenglik, balandlik, chuqurlik) barchasi miqdoriy kategoriyalar bilan ifodalanadi (metr, kilometr, kvadrat metr kabi birliklar). *Katta-kichik, uzun-qisqa, chuqur-sayoz* kabi kategoriyalar makon tavsifini beradi, aslida esa bu ham miqdoriy farqlashdir. **Miqdor konsepti** makonni tushunishda **o‘lchov** tamoyili bilan uzviy: masalan, “*katta uy*” deganda uy maydonining katta miqdori (katta sig‘imi) nazarda tutiladi, “*kichkina xona*” deganda hajmning ozligi ifodalanadi. Fazoviy masofani bildiruvchi so‘z birikmalarida ham miqdor konsepti ishtirok etadi: “*olislab ketdi*” (juda uzoqqa, masofa jihatdan ko‘p uzoqlashdi), “*bir qadam qoldi*” (juda yaqin, oz masofa qoldi) kabi. Ko‘rinib turibdiki, makon konsepti doirasidagi **o‘lcham** va **masofa** tasavvurlari “miqdor” konsepti yordamida shakllanadi – hatto ba’zi tillarda makon va miqdor terminlari aynan bir so‘z bilan ifodalangan hodisalar ham bor (masalan, qadimgi o‘lchov birliklari vaqt va masofani birgalikda ifodalagan).

“Miqdor”ning boshqa konseptlar bilan munosabati: Miqdor konsepti bilan bog‘liq bo‘lgan tushunchalar qatoriga **“sifat”** konsepti ham kiradi. An’anaviy tafakkurda “*sifat vs miqdor*” qarama-qarshiligi mavjud: ko‘p hollarda miqdor o‘sishi sifatga ta’sir ko‘rsatadi degan **diskursiv tushuncha** bor (masalan, “*miqdor ortib, sifat pasaydi*” deyishadi). Bu esa **miqdor – sifat** konseptual juftligini ko‘rsatadi. Shuningdek, **narx/qiymat** tushunchasi yuqorida aytib o‘tilganidek miqdor bilan metaforik bog‘liq: **pul** va **boylik** konseptlari ham aslida miqdor konsepti bilan chambarchas – pulning ko‘pligi boylikni bildiradi, kamligi qashshoqlikni (bu yerda ham ijtimoiy baho berishda miqdor hal qiluvchi o‘rin tutadi).

Xulosa qilib aytganda, “miqdor” konsepti konseptosferada **markaziy o‘rin** tutadi va ko‘plab boshqa konseptlarga “asos” bo‘lib xizmat qiladi. Miqdor yordamida biz vaqtni o‘lchaymiz, fazoni aniqlaymiz, qiymat beramiz, sifatni baholaymiz. Shu sababli “miqdor”ni **kross-konseptual** tushuncha deyish mumkin – uning ishtirokisiz boshqa ko‘plab hodisalarni anglab bo‘lmaydi. Bu holat konseptosferada konseptlar bir-biriga bog‘liq holda, *tizim* shaklida mavjudligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tarjima, til o‘qitish va semantik tadqiqotlar uchun amaliy xulosalar

Konsept va konseptosfera nazariyasi tilga va ma’noga doir qator amaliy sohalarda foydali natijalar berishi mumkin. Birinchidan, tarjima jarayonida konseptual farqlarni hisobga olish muhim. Turli tillarda bir xil konseptlarning ifodalanishi farqlanishi mumkin – bu tarjimada qiyinchilik tug‘diradi. Masalan, o‘zbek tilidagi ba’zi metafora va frazeologizmlarni ingliz tiliga tarjima qilishda, ular ortidagi konseptual obraz boshqa

madaniyatda tushunarli bo‘lmasligi yoki bevosita ekvivalentga ega bo‘lmasligi mumkin. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, bunday holatda, har bir tilning ko‘chma ma’no va madaniy konteksti o‘ziga xos bo‘lgani bois, tarjimada jiddiy muammolar yuzaga keladi[17]. Demak, tarjimon nafaqat so‘zning lug‘aviy ma’nosini, balki uning ortidagi konseptual yukni ham anglashi lozim. Misol uchun, yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek, *“ko‘p = yuqori”* degan metafora o‘zbek va ingliz tillarida uchrasa-da, *“ko‘p = yashirin”* degan tasavvur ikki tilda bir xil emas – agar matnda *“kamchiliklari ko‘p, lekin ko‘zga ko‘rinmaydi”* kabi ibora bo‘lsa, uni tarjima qilayotganda mazmunini to‘g‘ri anglatuvchi ekvivalent topish lozim bo‘ladi (masalan, *“has many flaws, though not immediately obvious”* kabi). Tarjima amaliyotida shunday nozik jihatlar ko‘p: konseptual metaforalarni to‘g‘ri kontekstual almashtirish, ma’nodosh birliklar orasidan keraklisini tanlash, madaniy konnotatsiyalarni hisobga olish kabi masalalar kelib chiqadi. Konsept nazariyasini bilgan tarjimon matnning chuqur qatlamini – konnotativ ma’no va konseptual tuzilishini – to‘g‘ri tushunib, asl mazmunni boshqa tilga aniqroq ko‘chira oladi. Bu, xususan, badiiy adabiyot va xalq og‘zaki ijodi (maqollar, matallar)ni tarjima qilishda juda muhim. Maqollardagi bir konseptning boshqa tilda umuman yo‘qligi yoki boshqacha namoyon bo‘lishi mumkin – tarjimon bunday paytda konseptual ekvivalentini qidirib, kerak bo‘lsa izohiy tarjima yoki mos obraz yaratishga majbur bo‘ladi. Demak, konseptual yondashuv tarjimada adekvatlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Chet tilini o‘qitishda konsept nazariyasidan foydalanish o‘quvchilarga chuqurroq va tizimli bilim berishi mumkin. An’anaviy grammatika va lug‘at yodlashdan tashqari, agar o‘rganuvchilar o‘rganayotgan tillaridagi muhim konseptlarni va ularning ifodalanish usullarini tushunsalar, til materialini yaxshiroq o‘zlashtiradilar. Misol uchun, ingliz tilida sanalmaydigan otlar va ularga mos keluvchi much/little kabi so‘zlar o‘zbek tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobiliga ega emas – bu farq aslida ikki til konseptual tizimidagi tafovutdan kelib chiqadi (inglizcha konseptosferada “moddiy massani” alohida grammatika bilan ifodalash konsepti bor, o‘zbekchada yo‘q). Agar o‘qituvchi bu mavzuni tushuntirayotganda faqat qoidani aytib qo‘ya qolmasdan, uning konseptual asosini ham izohlasa (ya’ni, *“inglizlar narsa va moddalarni sanaladigan va sanalmaydigan toifaga ajratib idrok etadi, shu bois grammatikada shunday farq bor”* deb), o‘quvchi buni mantiqan tushunadi va yodlashga ehtiyoj kamayadi. Yana bir misol – idioma va metaforalarni o‘rgatishda, ularning ortidagi konseptual bog‘lanishlarni ochib berish kerak. Masalan, ingliz tilida *“up”* va *“down”* orqali ko‘plab idiomatik birikmalar tuzilishi (feel up/down, boost spirits, fall into depression va hokazo) orientatsion metaforaga asoslanganini tushuntirish, o‘quvchiga bu iboralarni yaxlit tizim sifatida eslab qolishga yordam beradi (yod olish osonlashadi). Xuddi shunday, o‘zbek tilidagi *“yorug‘”* va *“qora”* so‘zlari ishtirokidagi ko‘plab iboralar (*yorug‘ dunyo, ko‘ngli qoraymoq, oq yuvib oq taramoq, ko‘zi ochildi va hokazo*) ortida yotgan konseptual ma’nolarni (masalan, *yorug‘lik = hayot, baxt; qorong‘ilik = o‘lim, g‘am*) o‘rgatish til o‘rganuvchilarga bu iboralarning tag ma’nosini his qilish imkonini beradi. Umuman,

*konseptlarni ta’limda joriy etish tilni majburiy yodlash obyektidan mantiqiy tushuncha*ga aylantiradi* – bu esa o‘quvchilar lingvistik materiyani yanada ongli ravishda o‘zlashtirishiga olib keladi.

Semantik tadqiqotlar va tilshunoslikdagi nazariy izlanishlar uchun konsept va konseptosfera nazariyasi yangi ufqlar ochib beradi. An’anaviy semantika so‘z ma’nolarini alohida-alohida o‘rganishga moyil bo‘lsa, konseptual yondashuv ma’nolarni tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Bu esa lug‘aviy ma’no, obraz va madaniy komponentlarning o‘zaro aloqasini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Misol uchun, o‘zbek tilida “ezgulik” konseptini tadqiq qilish uchun faqat “ezgulik” so‘zining lug‘aviy ma’nosini emas, balki ushbu konsept atrofidagi barcha bog‘liq so‘zlar, obrazlar (yorug‘lik, nur, oq rang bilan bog‘liqlik kabi) va madaniy konnotatsiyalarni ko‘rib chiqish zarur bo‘ladi. Bu esa semantik maydon tadqiqoti va konseptual tahlilni birlashtirgan holda, ma’noning yanada mukammal manzarasini beradi. Konseptosfera nazariyasi orqali biror tilning milliy dunyo manzarasi (lingvistik world view) rekonstruksiya qilinadi: qaysi konseptlar markaziy, qaysilar periferiyada ekani aniqlanadi, ularning bir-biri bilan aloqadorligi xaritasi tuziladi. Bunday yondashuv har xil tillarni qiyosiy o‘rganishda ham qo‘l keladi – masalan, “erkinlik”, “mehnat”, “oilaviy qadriyat” kabi konseptlarning turli madaniyatlardagi o‘rnini qiyoslab, ularning ifoda vositalarini solishtirish lingvistik xulosalar bilan birga, madaniyatlararo farqlarni ham yoritib berishi mumkin.

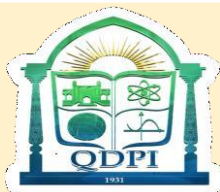
Semantik tadqiqotlarda konseptual tahlil natijalari amaliy leksikografiya va ma’no tarjimasini uchun ham qo‘llanilishi mumkin. Masalan, ikki til lug‘atida bir so‘zning tarjimasini berganda, agar u ortidagi konsept jihatdan farqlansa, izoh orqali tushuntirish berilishi lozim (ayniqsa, madaniy realiyalarni tarjima qilishda). Shuningdek, sun’iy intellekt va kompyuter lingvistikasi sohalarida ham konseptlar tarmog‘i tushunchasi semantik tizimlar yaratishda qo‘l kelmoqda – masalan, bilim bazalarini tuzishda konseptual ontologiyalar tuziladi, bunda aynan konseptlar va ularning o‘zaro aloqalari (konseptosfera elementi sifatida) modellashadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, konsept va konseptosfera nazariyasi tildagi ma’nolarni inson ongidagi mental strukturalar bilan bog‘lashga xizmat qiladi. Bu nazariya orqali biz so‘z va iboralarning chuqur qatlamini – ulardagi kognitiv asos va madaniy qavatni – tahlil qila olamiz. Natijada, tarjimada mazmun yo‘qolishining oldini olish, til o‘rgatishda samaradorlikni oshirish, semantik tadqiqotlarda esa yaxlit va izchil tahlil yuritish imkoni tug‘iladi. Konseptlarga e’tibor qilish bizga tilni faqat grammatik qurilmalar to‘plami sifatida emas, balki inson tafakkuri va tajribasining ko‘zgusi sifatida ko‘rishga yordam beradi. Zotan,

har bir xalqning tili uning *konseptlar olamini* – borliqni qanday tasavvur qilishi va qanday qiymatlar berishini – o‘zida mujassam etadi. Shu ma’noda, konseptosfera tadqiqi tilshunoslikni antropotsentrik maydonga olib chiqadi: tilni o‘rganish orqali insonni, uning ongi va madaniyatini anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. Jizzax: “Sangzor” nashriyoti, 2006. (Konsept va ma’no tafovuti haqida)
2. Lixachev D. S. *Концептосфера русского языка*. – “Известия АН СССР”, 1993. (Konseptosfera tushunchasini ilk ta’riflagan)
3. Stepanov Yu. S. *Константы: Словарь русской культуры*. Moskva, 1997. (Konsept va uning qatlamlari haqida nazariy yondashuv)
4. Vorkachev S. G. *Konsept lingvokulturologik tadqiqot ob’ekti sifatida*. – Filologiya masalalari jurnali, 2004. (Konseptning ma’no, obraz, baho komponentlari haqida)
5. Karasik V. I. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Volgograd, 2002. (Konsept turlari va tasnifi haqida)
6. Nosirov O. T. “Concept and conceptosphere as objects of general and comparative linguistics” // *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 2020, vol.24, no.1. (Konsept va konseptosfera tushunchalarining qiyosiy tahlili)
7. Khasanov A. A. va boshq. “Linguistic Units That Implement The National Conceptosphere” // *Journal of Positive School Psychology*, 2023, 7(5):120-126. (O‘zbek xalq maqollari misolida milliy konseptosfera tadqiqi)
8. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1980. (Konseptual metafora nazariyasi, orientatsion metaforalar – More is Up, Less is Down kabilar izohi)
9. Baranova T., Akhmedov D. “Quantification in Uzbek” // *The Semantics of Nouns*, Springer, 2018. (O‘zbek tilida miqdor ifodalovchi birliklar tahlili)
10. Ахметова М. “Когнитив tilshunoslik va lingvokulturologiyada konsept tushunchasi” // *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2019, №4. (Konseptning kognitiv va madaniy talqini haqida o‘zbek tilidagi maqola)
11. [2] [3] [4] [5] [6] [7] [8] [9] [10] [11] [12] [13] [14] [16] journalppw.com
<https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/download/16720/10601/20890>
12. Untitled Document
<https://terpconnect.umd.edu/~israel/lakoff-ConTheorMetaphor.pdf>
13. incop.org
<https://incop.org/index.php/canada/article/download/1586/1562/3091>

**A LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN
GEORGE ORWELL'S ANIMAL FARM AND 1984 AND ABDULLA QODIRIY'S
PROSE**

Yo'lchiyeva Umida Dilshod qizi

Toshkent farmaseftika institute ingliz tili o'qituvchisi

Email:umida126@mail.ru

Annotatsiya. Adabiyotshunoslikda lingvokulturologik tahlil muayyan til birliklari orqali xalqning madaniy xotirasi, dunyoqarashi, milliy qadriyatlari va tarixiy tajribasini o'rganishga qaratilgan konseptual yo'nalish sifatida ahamiyat kasb etadi. George Orwellning *Animal Farm* va 1984 asarlarida qo'llangan frazeologik birliklar ingliz madaniyati, siyosiy tafakkuri va totalitarizmga munosabatini ifodalasa, Abdulla Qodiriyning *O'tkan kunlar* hamda *Mehrobdan chayon* romanlaridagi idiomalar o'zbek xalqining ma'naviy merosi, milliy xarakteri, ijtimoiy munosabatlar tizimi va axloqiy qadriyatlarini aks ettiradi. Ushbu maqolada har ikki muallif ijodidagi frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tarzda tahlil qilinib, ularning madaniy semantika, konseptual mazmun, xalqaro va milliy dunyoqarashdagi o'rni ilmiy asoslangan holda yoritildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, idiomalar nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy ongini kodlovchi madaniy lingvistik fenomen sifatida ham ahamiyatli o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, frazeologiya, idiomalar, Orwell, Qodiriy, madaniy semantika, milliy tafakkur.

Аннотация. Лингвокультурологический анализ в литературоведении направлен на изучение культурной памяти народа, его мировоззрения, традиций и ценностей через языковые единицы, в частности фразеологизмы. Фразеологические выражения Джорджа Оруэлла в романах *Animal Farm* и 1984 отражают политическую культуру Великобритании, особенности общественного сознания и отношение к тоталитаризму. В то же время идиомы Абдуллы Кадыри в произведениях *O'tkan kunlar* и *Mehrobdan chayon* передают узбекские национальные ценности, социально-нравственные ориентиры, историческую память и менталитет народа. В статье проводится сравнительный лингвокультурологический анализ фразеологических единиц двух авторов, раскрывается их культурная семантика, концептуальное содержание и роль в формировании художественной картины мира. Исследование демонстрирует, что идиомы выступают не только средством художественной выразительности, но и

важным культурным кодом, отражающим социально-политическое и духовное сознание общества.

Ключевые слова: лингвокультурология, фразеология, идиомы, Оруэлл, Кадыри, культурная семантика, мировоззрение.

Abstract. Linguocultural analysis in literary studies focuses on interpreting cultural memory, worldview, and national values through language units, particularly idioms. The phraseological expressions used by George Orwell in *Animal Farm* and *1984* reveal elements of British political culture, collective consciousness, and attitudes toward totalitarian systems. Meanwhile, Abdulla Qodiriy’s idioms in *O‘tkan kunlar* and *Mehrobdan chayon* embody Uzbek moral norms, social relations, historical experience, and national mentality. This article offers a comparative linguocultural analysis of phraseological units in the works of both authors, highlighting their cultural connotations, conceptual meanings, and their role in shaping artistic worldview. The findings demonstrate that idioms function not only as stylistic devices but also as cultural linguistic codes that encode social, political, and spiritual dimensions of a nation’s identity.

Keywords: linguoculture, phraseology, idioms, Orwell, Qodiriy, national worldview, cultural meaning.

INTRODUCTION. In the era of globalization, the expansion of intercultural communication demands a deeper examination of the interaction between national and world literatures through modern scholarly approaches. The inseparable relationship between language and culture has positioned linguoculturology as one of the most relevant fields in contemporary literary studies, since linguistic units reflect a nation’s cultural memory, worldview, and collective identity. Phraseological units, in particular, serve as condensed carriers of national spirit, historical experience, and culturally encoded meanings, making them essential material for linguocultural analysis. The inseparable relationship between language and culture has positioned linguoculturology as one of the most relevant fields in contemporary literary studies, since linguistic units reflect a nation’s cultural memory, worldview, and collective identity. Phraseological units, in particular, serve as condensed carriers of national spirit, historical experience, and culturally encoded meanings, making them essential material for linguocultural analysis. The phraseological expressions found in George Orwell’s *Animal Farm* and *1984* capture the political atmosphere of twentieth-century British society, revealing critical attitudes toward totalitarian ideology, control mechanisms, and propaganda discourse. Idioms such as “Big Brother is watching you,” “Two Minutes Hate,” and “All animals are equal, but some animals are more equal than others” function as linguistic symbols that encode ideological anxiety, authoritarian surveillance, and the manipulation of collective consciousness within British political culture. In contrast, Abdulla Qodiriy’s works reflect the moral values, social relations, national character, and historical memory of the Uzbek people through culturally embedded idioms.

Expressions like “ko‘ngliga yo‘l topmoq” (to find a way to one’s heart), “ichida qora bor” (to harbor ill intentions), and “boshingga ko‘tarmoq” (to treat with high respect) serve not only as artistic devices, but also as linguocultural codes that reveal the deeper layers of Uzbek mentality and ethical worldview. The phraseological expressions found in George Orwell’s *Animal Farm* and *1984* capture the political atmosphere of twentieth-century British society, revealing critical attitudes toward totalitarian ideology, control mechanisms, and propaganda discourse. Idioms such as “Big Brother is watching you,” “Two Minutes Hate,” and “All animals are equal, but some animals are more equal than others” function as linguistic symbols that encode ideological anxiety, authoritarian surveillance, and the manipulation of collective consciousness within British political culture [1], [2]. In contrast, Abdulla Qodiriy’s works reflect the moral values, social relations, national character, and historical memory of the Uzbek people through culturally embedded idioms. Expressions like “ko‘ngliga yo‘l topmoq,” “ichida qora bor,” “boshingga ko‘tarmoq” serve not only as artistic devices, but also as linguocultural codes that reveal the deeper layers of Uzbek mentality and ethical worldview [3], [4].

Thus, a linguocultural comparison of Orwell and Qodiriy provides an opportunity to explore the distinct cultural models of two literary traditions—European political realism and Eastern national identity—through their phraseological systems. Such analysis illuminates how idioms simultaneously fulfill artistic, social, and cultural functions, encoding complex conceptual and ideological meanings within literary discourse.

METHODOLOGY AND LITERATURE REVIEW

This research is based on the method of comparative linguocultural analysis, focusing on the interpretation of phraseological units in the literary works of George Orwell and Abdulla Qodiriy. The study relies on contemporary scholarship in linguoculturology, phraseology, stylistics, and literary anthropology to identify how idioms function as cultural codes that convey national worldview, collective memory, and ideological meanings. The methodological foundations of linguoculturology—as formulated by scholars such as V. Vorobyev and A. Wierzbicka—define language as a repository of cultural meanings, where idioms serve as crystallized expressions of a nation’s cognitive and value systems [5], [6].

A substantial body of literary and linguistic research has addressed the political and cultural dimensions of phraseology in Orwell’s *Animal Farm* and *1984*. Scholars highlight that Orwell uses idioms and fixed expressions to embed political symbolism, ideological critique, and collective psychological patterns into his narratives [7], [8], [12]. Phrases such as “Big Brother is watching you,” “Two Minutes Hate,” and “Some animals are more equal than others” have been widely studied as linguistic tools that expose mechanisms of propaganda, surveillance culture, and totalitarian discourse [1], [2]. Similarly, a number of Uzbek literary scholars—such as N. Qosimova, N. Karimov, and S. Mutalibov—have analyzed idioms in Uzbek classical literature, emphasizing their role in transmitting national mentality, ethical norms, social relations, and cultural identity [3], [4]. Abdulla Qodiriy’s

works, particularly O‘tkan kunlar and Mehrobdan chayon, are characterized by a rich idiomatic system rooted in folklore, everyday communication, and traditional moral values. Expressions such as “ko‘ngliga yo‘l topmoq,” “og‘zi qulog‘iga yetmoq,” and “ichida qora bor” reveal deeply embedded cultural concepts such as respect, sincerity, reputation, interpersonal ethics, and community-based social expectations [3], [4].

The comparative approach used in this study seeks to reveal how two distinct cultural and historical contexts—British political dystopia and Uzbek social-realist narrative—construct meaning through phraseology. Previous studies on cross-cultural phraseology indicate that idioms reflect ideological, social, and emotional frameworks of a community [8], [9], [10], [11]. By examining idioms in Orwell and Qodiriy’s works side by side, the present research identifies commonalities—such as the use of idioms for social critique—and differences, such as the contrast between political symbolism [2] and cultural-ethical representation [4]. The literature review further shows that linguocultural analysis provides effective methodological tools for understanding how idioms encode collective experience. While Western scholarship has often examined Orwell from political, semiotic, and discourse-analytic perspectives [7], [8], [12], Uzbek scholarship has focused on Qodiriy’s contribution to national literature and moral education [3], [4]. Very few studies integrate a cross-cultural linguocultural comparison of phraseological systems, which underscores the originality of the present study.

RESULTS AND DISCUSSION

The findings of this study demonstrate that phraseological units in the works of George Orwell and Abdulla Qodiriy carry profound linguocultural significance, reflecting ideological, historical, and ethical worldviews. Idioms in Orwell’s *Animal Farm* and *1984* function as tools of political symbolism and social critique [1], [2]. Phrases such as “Big Brother is watching you” and “Some animals are more equal than others” illustrate how language becomes a mechanism for ideological manipulation, social control, and collective consciousness shaping [1], [2].

In contrast, Qodiriy’s idiomatic expressions embody the sociocultural fabric of Uzbek society, emphasizing interpersonal ethics, communal values, and historical memory [3], [4]. Expressions like “ko‘ngliga yo‘l topmoq,” “og‘zi qulog‘iga yetmoq,” and “ichida qora bor” highlight honor, sincerity, emotional sensitivity, and moral character [3], [4]. The results reveal that idioms in both authors’ works operate as condensed cultural markers with distinct semantic and ideological loads. Orwell reflects concerns of political oppression and individual autonomy [1], [2], [7], [8], while Qodiriy foregrounds moral-ethical values and social harmony [3], [4]. The findings of this research demonstrate that phraseological units in the works of George Orwell and Abdulla Qodiriy carry profound linguocultural significance, reflecting not only linguistic creativity but also the ideological, historical, and ethical worldviews of their respective societies. The comparative analysis shows that idioms in Orwell’s *Animal Farm* and *1984* function primarily as tools of political symbolism and social

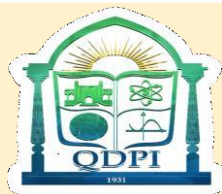
critique. Phrases such as “Big Brother is watching you” and “Some animals are more equal than others” illustrate how language becomes a mechanism for ideological manipulation, social control, and the shaping of collective consciousness in dystopian settings. These idioms encode cultural anxieties of twentieth-century Britain, particularly the fear of totalitarian power, propaganda, and the loss of individual autonomy . In contrast, Qodiriy’s idiomatic expressions in *O‘tkan kunlar* and *Mehrobdan chayon* embody the sociocultural fabric of Uzbek society, emphasizing interpersonal ethics, communal values, and historical memory. Expressions like “ko‘ngliga yo‘l topmoq” (to find a way to one’s heart), “og‘zi qulog‘iga yetmoq” (to be extremely pleased), and “ichida qora bor” (to harbor ill intentions) highlight the significance of honor, sincerity, emotional sensitivity, and moral character in Uzbek cultural consciousness. The findings indicate that Qodiriy’s idioms are deeply rooted in folklore, traditional communication patterns, and culturally shared metaphors, serving as linguistic reflections of collective identity . The results reveal several important dimensions. First, phraseological units in both authors’ works operate as compressed carriers of cultural meaning. While Orwell’s idioms reveal the socio-political experience of a society struggling with authoritarianism and mass manipulation, Qodiriy’s idioms represent a moral-ethical worldview shaped by history, family relations, and communal responsibilities. Thus, idioms in both contexts serve as cultural markers, although their thematic focus and semantic load differ significantly. Second, the study shows that idioms not only perform stylistic functions but also influence character development and narrative construction. In Orwell’s texts, idioms often expose power dynamics, ideological contradictions, and the moral collapse of society. In Qodiriy’s works, idioms help construct characters’ emotional states, social status, and moral positioning within the community. The strong presence of idiomatic expressions in both literatures enhances the cultural authenticity of the narratives and deepens readers’ understanding of the authors’ worldviews. Third, the analysis indicates that linguocultural differences between the English and Uzbek idiomatic systems are tied to broader conceptualizations of society. Orwell’s phraseology reflects a culture concerned with political freedom, individual rights, and systemic oppression. Qodiriy’s phraseology, meanwhile, underscores cultural values such as respect, compassion, dignity, and social harmony. These distinctions highlight how idioms encapsulate cultural priorities and social expectations. Finally, the comparative findings suggest that cross-cultural phraseological analysis offers a valuable perspective for understanding how literary texts encode cultural knowledge. Both Orwell and Qodiriy use idioms strategically to convey complex socio-cultural messages with linguistic economy. By analyzing these idioms through a linguocultural lens, the research uncovers deeper interpretive layers of meaning, demonstrating that phraseological units in literature are not merely ornamental language features, but powerful cultural semiotic tools.

CONCLUSION

The findings confirm that phraseological units in the works of George Orwell and Abdulla Qodiriy serve as powerful linguocultural markers that encode collective memory, worldview, and ideological meaning. Idioms in *Animal Farm* and *1984* reflect political anxieties and authoritarian dynamics [1], [2], whereas Qodiriy’s idioms communicate sincerity, honor, emotional expression, social ethics, and national consciousness [3], [4]. A comparative analysis shows that idioms in *Animal Farm* and *1984* primarily reflect the political anxieties of twentieth-century Britain—revealing themes of authoritarian control, ideological manipulation, and the erosion of individual agency. These idioms function not only as stylistic elements, but as symbolic tools that expose the mechanisms of power and the sociopolitical tensions embedded in Orwell’s dystopian narratives. In contrast, Qodiriy’s idiomatic expressions embody the ethical values, social relations, and cultural traditions of Uzbek society. Through culturally grounded idioms, his works communicate concepts such as sincerity, honor, emotional sensitivity, interpersonal harmony, and communal responsibility. These findings illustrate that Qodiriy’s phraseology conveys a worldview distinct from Orwell’s: whereas Orwell critiques the political system, Qodiriy highlights moral identity, social ethics, and national consciousness. Overall, the study demonstrates that phraseological units in both literary traditions enrich textual meaning by deepening character portrayal, emphasizing cultural authenticity, and conveying implicit socio-cultural messages. The integration of political symbolism (in Orwell) and cultural-ethical metaphorization (in Qodiriy) shows that idioms are essential to the formation of literary identity and narrative worldview. The research also indicates that linguocultural analysis offers an effective methodological framework for understanding how idioms function within literature as complex cultural semiotic systems. Such analysis not only clarifies the cultural specificity of idioms but also highlights their universal function as vehicles of meaning creation, ideological reflection, and emotional expression. Future studies may explore the application of linguocultural approaches to other literary genres, examine broader cross-cultural comparisons, or analyze how phraseological units evolve across historical periods. In particular, investigating idioms used in contemporary Uzbek and English literature, or studying readers’ interpretations of culturally marked idioms, may contribute to a deeper understanding of linguistic and cultural interaction. In conclusion, phraseological units in Orwell’s and Qodiriy’s works play a central role in shaping cultural identity, worldview, and artistic meaning. Their analysis underscores the significance of idioms as linguistic expressions of collective cultural experience and highlights the potential of linguocultural research to enrich our understanding of literature, culture, and language. This research highlights the essential role of idioms in forming cultural identity, narrative worldview, and artistic meaning. The study affirms that linguocultural analysis is a highly effective tool for understanding how phraseological units function as cultural-semiotic systems [5], [6], [8], [11].

References:

1. Orwell, George. *Animal Farm*. London: Secker & Warburg, 1945, 112 p.
2. Orwell, George. *Nineteen Eighty-Four*. London: Secker & Warburg, 1949, 328 p.
3. Qodiriy, Abdulla. *O‘tkan kunlar*. Tashkent: Sharq nashriyoti, 2014, 432 p.
4. Qodiriy, Abdulla. *Mehrobdan chayon*. Tashkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 2010, 288 p.
5. Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures Through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press, 1997, 328 p.
6. Vorobyov, V. V. *Linguoculturology: Theory and Methods*. Moscow: URSS, 2008, 256 p.
7. McCarthy, Michael. *Spoken Language and Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 214 p.
8. Kövecses, Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 320 p.
9. Charteris-Black, Jonathan. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. London: Palgrave Macmillan, 2005, 240 p.
10. Telia, V. N. *Russian Phraseology: A Linguocultural Approach*. Moscow: Nauka, 1996, 288 p.
11. Naciscione, Anita. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2010, 292 p.
12. Lakoff, George; Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, 242 p.
13. Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 499 p.

LINGVOSTATISTIKA – TILNING MIQDORIY QONUNIYATLARINI O'RGANUVCHI SOHA

Urinbayeva Dilbar Bazarovna

Samarqand davlat universiteti

Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti professori

Turon Fanlar Akademiyasi akademigi,

professor M.Mirkomilov taqrizi asosida

Annotatsiya. Maqolada lingvostatistik usul - tilshunoslikda til hodisalarini miqdoriy jihatdan o'rganishga asoslangan metod ekanligi yoritilgan. U tilning tabiati va tuzilishidagi miqdoriy qonuniyatlarni aniqlash, so'z va grammatik birliklarning chastotasini, tarqalishini va funksionalligini o'rganishga xizmat qiladi. Lingvostatistika XX asr o'rtalaridan boshlab matematik lingvistika bilan bir qatorda shakllandi va kompyuter texnologiyalari, axborot ishlovi, avtomatik tarjima, til korpuslari kabi sohalarda keng qo'llanila boshladi.

Bugungi kunda lingvostatistika tilshunoslikni aniq fanlarga yaqinlashtiruvchi, eksperimental va hisoblash metodlariga tayangan yo'nalish sifatida qaraladi. Uning asosiy vazifasi — tilning statistik modellarini yaratish va til birliklarining funksional qonuniyatlarini aniqlashdir. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun chastotali tahlil, rang usuli, Zipf qonuni, dispersion tahlil, korrelyatsiya tahlil, ko'rsatkichlar hisoblash, matematik modellashtirish, korpus tahlil kabi usullardan samarali foydalanadi.

Kalit so'zlar: lingvostatistika, kompyuter texnologiyalari, axborot ishlovi, avtomatik tarjima, til korpuslari, chastotali tahlil, rang usuli, Zipf qonuni, dispersion tahlil, korrelyatsiya tahlil, ko'rsatkichlar hisoblash, matematik modellashtirish, korpus tahlil.

Аннотация. В статье раскрывается, что лингвостатистический метод представляет собой способ, основанный на количественном изучении языковых явлений. Он служит для выявления количественных закономерностей в природе и структуре языка, а также для исследования частотности, распределения и функциональности слов и грамматических единиц.

Лингвостатистика сформировалась во второй половине XX века параллельно с математической лингвистикой и получила широкое применение в таких областях, как компьютерные технологии, обработка информации, автоматический перевод и корпусная лингвистика.

В настоящее время лингвостатистика рассматривается как направление, приближающее языкознание к точным наукам и опирающееся на экспериментальные и вычислительные методы. Её основная задача — создание статистических моделей языка и выявление функциональных закономерностей языковых единиц. Для реализации этой задачи эффективно используются такие методы, как частотный анализ, метод рангов, закон Ципфа, дисперсионный анализ, корреляционный анализ, расчёт показателей, математическое моделирование и корпусный анализ.

Ключевые слова: лингвостатистика, компьютерные технологии, обработка информации, автоматический перевод, языковые корпуса, частотный анализ, метод рангов, закон Ципфа, дисперсионный анализ, корреляционный анализ, вычисление показателей, математическое моделирование, корпусный анализ.

Abstract. The article explains that the linguostatistical method is an approach based on the quantitative study of linguistic phenomena. It serves to identify quantitative regularities in the nature and structure of language, as well as to study the frequency, distribution, and functionality of words and grammatical units.

Linguostatistics developed in the mid-20th century alongside mathematical linguistics and has been widely applied in areas such as computer technology, information processing, machine translation, and corpus linguistics.

Today, linguostatistics is regarded as a field that brings linguistics closer to the exact sciences, relying on experimental and computational methods. Its main objective is to create statistical models of language and to identify the functional regularities of linguistic units. To achieve this goal, it effectively employs methods such as frequency analysis, ranking method, Zipf’s law, dispersion analysis, correlation analysis, indicator calculation, mathematical modeling, and corpus analysis.

Keywords: linguostatistics, computer technologies, information processing, machine translation, language corpora, frequency analysis, ranking method, Zipf’s law, dispersion analysis, correlation analysis, indicator calculation, mathematical modeling, corpus analysis.

Kirish. Lingvostatistik usulning tilshunoslikda qo‘llanishi tilning tabiati va mohiyatiga bog‘liq. Til tizim sifatida o‘zaro bog‘langan, ajraladigan (diskret) birliklarning to‘plamidir va ular miqdoriy xususiyatlarga ega. Til sohasidagi miqdor kategoriyasi til hodisalarining sifat o‘zgarishlarini keltirib chiqaruvchi miqdoriy o‘zgarishlarni aniqlash bilan bog‘liqdir. Aynan til sohasida miqdoriy o‘zgarishlarning sifat o‘zgarishlarga o‘tish qonunining ta’siri uning qonuniyatlarini aniqlash uchun eng muhim shart hisoblanadi. Bir darajadagi til birliklari (va ularning elementlari) ning miqdoriy xususiyatlari boshqa darajadagi birliklarning sifat jihatidan o‘ziga xosligini shakllantiradi. Masalan, o‘n ta fonemaga ega til, ellikta fonemaga ega tildan farqli ravishda morfema va so‘zlarning tovush “qobiq”lari sonini hosil qiladi.

Dekartning fikricha, “Tushunish - bu o‘lchash demakdir” [11:77]. Shuningdek, fanlararo tadqiqotlarda ta’kidlanadiki, aynan miqdorning sifatga aylanishi qonuni mavjud

obyektlar va hodisalarning qonuniyatlarini aniqlashda eng muhim shartlardan biridir, jumladan, tilshunoslik sohasida ham.

Til ehtimollik xarakteriga ega. Masalan, so‘zlarni hosil qilishda fonemalar va morfemalarning mumkin bo‘lgan kombinatsiyalarining juda kichik qismi ishlatiladi. Bu fonema va morfemalarning birikishidagi ehtimollik cheklovlarining ta’siridir. Shunga ko‘ra, tilshunoslikdagi miqdoriy usulning asosiy vazifasi til va nutq birliklarining funktsionallik qonuniyatlarini ochish hamda matn tuzilishining qonuniyatlarini aniqlashdir. Ushbu usulning nazariy asoslarini yaratish va tilshunoslikda uning amaliy qo‘llanilishi uchun algoritmlar ishlab chiqish — lingvostatistika nomini olgan tilshunoslikning alohida sohasi mavzusidir.

Adabiyotlar tahlili. I.A.Boduen de Kurtene shunday ta’kidlaydi: “Tilshunoslikda ko‘proq miqdoriy, matematik fikrlashni qo‘llash kerak va shu orqali uni tobora aniq fanlarga yaqinlashtirish zarur” [5]. V.M.Alpatov bu fikrni sharhlab, quyidagilarni ta’kidlaydi: “Prognoz shubhasiz o‘zini oqladi... Ammo lingvistikani matematiklashtirish muammosi jiddiy ko‘tarilishi XX asrning 40-50-yillariga to‘g‘ri keladi” [11].

Yu.N.Marchuk zamonaviy tilshunoslikdagi inqiroz masalasini muhokama qilarkan, shunday deb hisoblaydi: “Tilshunoslikda haqiqiylik mezonini amalga oshirishning asosiy usuli matnlarning statistik tekshiruv bo‘lishi kerak”, chunki uning fikricha, chastota tilning rivojlanishi va faoliyatining asosiy harakatlantiruvchisi hisoblanadi, hamda tilshunos hodisalar mohiyatini aniqlash uchun kuchli vositadir [8].

Tilning statistik usullarini qo‘llash uchun obyektiv asoslar B.N.Golovin tomonidan shakllantirilgan: “Tilga miqdoriy belgilarning, miqdoriy xususiyatlarning obyektiv tabiati tan olinishi kerak” [7].

B.N.Golovinning bu fikrlarini qo‘llab-quvvatlagan R.G.Piotrovsky ta’kidlaydiki, matematik usullarni qo‘llashni rag‘batlantirgan birinchi omil aynan tilshunoslikning o‘z ehtiyojlari bo‘lgan [9].

Tahlil va natijalar. Aslida, XX asr o‘rtalarida lingvistik tadqiqotlarning kengayishi va chuqurlashishi ishonchli va eksperimental metodikalarning yaratilishini shiddat bilan talab qildi. Bu metodika nafaqat bevosita kuzatiladigan lingvistik faktlarni yig‘ish va tahlil qilish imkonini berishi, balki to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatib bo‘lmaydigan lingvistik obyektlar va bog‘lanishlarni o‘rganishga ham xizmat qilishi kerak edi. Ushbu ehtiyojlar miqdoriy va sifatli matematik usullarga asoslangan matematik modellashtirish usullari yordamida qondirilishi mumkin edi.

Ikkinchi omil esa, matematiklarning nutqiy materialni yangi g‘oyalarni tatbiq etish va tushuntirish uchun ishlatishga intilishi bo‘ldi (masalan, algoritmlar nazariyasi, grafiklar nazariyasi, cheklangan avtomatlar nazariyasi va boshqalar), bu esa o‘z navbatida tilshunoslikka katta turtki berdi.

Uchinchi omil - tilshunoslikning semiotik va tizimli tadqiqotlar bilan aloqasi bo‘lib, bu tadqiqotlar sun‘iy intellekt yaratishga qaratilgan, insonning nutq va tafakkur faoliyatini taqlid

qiluvchi tizimlar ustida ishlaydi (D.A.Pospelov, R.G.Piotrovsky, V. N.Sadovsky, A.V.Gladkix, B.D.Rabinovich va boshqalar).

To‘rtinchi omil - axborot hisoblash sanoatining talab va ehtiyojlari, shuningdek, avtomatlashtirish zaruriyati. Ayniqsa, ilmiy-texnik va ishbilarmonlik hujjatlarini rus va boshqa tillarda tezkor qayta ishlash ehtiyoji, shuningdek, ma’lumotlar bazasi, bilim bazalari, rus tilining milliy mashina fondi yaratish ishlari [6] avtomatik matnlarni qayta ishlash algoritmlarini yaratishga olib keldi.

Beshinchi omil, jamiyatning informatizatsiyasi, postenergetik dunyo tasvirining yaratilishi bo‘lib, bunda “olamning “atomlari” moddalar, energiya, bilim va axborot”ga aylangan va shu asosda “informatika va tilshunoslik ittifoqi” paydo bo‘lgan [6].

Oltinchi omil, lingvistikaning ushbu tarmog‘ining rivojlanishini tezlashtirgan - ona va ona til bo‘lmagan tillarni o‘qitishni statistik jihatdan optimallashtirish zarurati. Shu maqsadda ko‘plab leksik minimal va chastota lug‘atlari yaratilishni boshladi.

Hozirgi vaqtda lingvostatistika o‘z imkoniyatlarini real baholash bosqichida turibdi, bu imkoniyatlar o‘rganilayotgan obyekt - tilning o‘z tabiatidan kelib chiqadi. Shuning uchun diqqat markazi hisoblash tomonidan mazmuniy tomoniga ko‘chib, xususan - «til tuzilmasini emas, balki til tuzilmasi elementlarining funksionalligini aks ettiruvchi modellarni ishlab chiqishga» qaratilgan [12: 11].

Natijada, Sossyur dixotomiyasi - «til-nutq» va «sinxroniya-diaxroniya» asosida, shuningdek, til (vosita) va nutq (amalga oshirish, qo‘llanish)ning korrelyatlari sifatida «potentsial» va «realizatsiya» antinomiyalari hisobga olinib, tizimli-kvantitativ tahlil metodikasi shakllandi. Unda to‘rt ta past tizim farqlanadi: til darajasida - «til kompetensiyasi» va «til sxemasi»; nutq darajasida esa - «nutq jarayoni» (akt) va «nutq mahsuloti» (matn) [10: 21]. Bu esa metodologik postulatni formulalashtirishga imkon berdi: «til - bu bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lgan matnlar majmui» [1: 89], ya’ni funksional-stilistika va tematik (past-til) differensiyalashgan matnlar to‘plami.

Zamonaviy tilshunoslikda til hodisalarini chuqur va aniq tahlil qilishda statistik usullarning qo‘llanishi keng tarqalgan. Bugungi kunda lingvistika sohasida matematik usullarni qo‘llash ikki lingvistik fan tomonidan tartibga solinadi: matematik lingvistika va lingvostatistika, ular ba’zida kvantitativ lingvistika nomi bilan birlashtiriladi [8: 38].

Matematik lingvistika - matematika va lingvistika kesishmasida paydo bo‘lgan chegaraviy fan bo‘lib, tabiiy va ba’zi sun’iy tillarning tuzilishini tavsiflash uchun formal apparat yaratish bilan shug‘ullanadi; bunda miqdoriy bo‘lmagan matematik apparatlardan foydalaniladi: to‘plamlar nazariyasi, matematik mantiq, algoritmlar nazariyasi va boshqalar.

Lingvostatistika, ya’ni lingvistik statistika - lingvistik fan bo‘lib, tilshunoslikda asosan nutq jarayonlarini, aniqrog‘i matnlarni o‘rganishda qo‘llaniladigan statistik-usullarning qo‘llanish yo‘llarini ishlab chiqadi. Bu usullar statistik-ehtimollik qonuniyatlariga asoslanadi.

Lingvostatistika - bu tilshunoslikning bir bo‘limi bo‘lib, u tabiiy tilning miqdoriy qonuniyatlarini o‘rganadi. U til birliklarining matn va nutqdagi taqsimotini tahlil qilish uchun

statistik usullardan foydalanadi. Lingvostatistika kompyuterlar paydo bo‘lishi bilan shakllangan va katta miqdordagi ma’lumotlarni avtomatik tarzda qayta ishlash orqali qonuniyatlarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, so‘zlarning qo‘llanish chastotasini tahlil qilish shular jumlasidandir. Ushbu yo‘nalish, ayniqsa, katta hajmdagi matnlar (korpus tilshunosligi) ustida ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Lingvostatistika atamasi ikki ma’noda qo‘llaniladi: keng ma’noda, statistik usullarni tilshunoslikda qo‘llash sohasi; tor ma’noda, lingvistik material bilan bog‘liq ayrim matematik muammolarni o‘rganish, asosan til birliklarining matndagi statistik taqsimot turlarini tadqiq qilish.

“Lingvostatistika” fanining asosiy maqsadi – til hodisalarini miqdoriy jihatdan o‘rganish, ya’ni:

- so‘zlarning chastotasi (matn tarkibida necha marta uchrashi), grammatik shakllarning paydo bo‘lish darajasi, uslubiy birliklarning matnlarda taqsimlanishi, semantik toifalarning qamrovi va o‘zgaruvchanligi.

Shuningdek, lingvostatistik tahlillar til o‘zgarishlarini kuzatish, til me’yorlarini aniqlash, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlarini yaratishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Falsafiy nuqtai nazardan, umumiy bog‘liqlik kategoriyasiga ko‘ra, til va nutq hodisalari o‘rtasida ma’lum bog‘liqliklar va bog‘lanishlar mavjud. Odatda ikki turdagi bog‘liqlik ajratiladi — *funksional (dinamik) va statistik*.

Funksional bog‘liqlik shundan iboratki, bitta til hodisasiga aniq boshqa bir hodisa mos keladi. Shunday turdagi bog‘liqlik ko‘plab jismoniy hodisalarga ham xosdir. Masalan, haroratning ko‘tarilishi — suvning suyuq holatda bo‘lishi; haroratning pasayishi esa — uning muzlashidir. Funksional bog‘liqliklar o‘rnatilgan qonuniyatlarga aniq ta’rif beradi, ya’ni ular qonun sifatida ifodalanishi mumkin. Masalan: “Suv harorati 0 °C dan past bo‘lsa, muzga aylanadi”.

Statistik (ehtimollik) bog‘liqlikda, bitta til hodisasi yoki xususiyatiga bir nechta hodisalar yoki xususiyatlar mos kelishi mumkin. Masalan, lug‘atdagi so‘zning ma’nolari soni bilan uning nutqda (matnda) qo‘llanilish chastotasi o‘rtasida ma’lum statistik bog‘liqlik mavjud. Bu, aniqlangan ma’no soniga aniq belgilangan so‘z qo‘llanilish chastotasi har doim mos kelmasligi mumkin.

Til hodisasining sifatli va miqdoriy xususiyatlari o‘rtasidagi bunday noaniq mosliklar *korrelyatsiya* deb ataladi.

Lingvostatistikada ishlatiladigan asosiy usullar quyidagilardan iborat:

1. Chastota tahlili — so‘z yoki birliklarning matnda necha marta uchrashini hisoblash. Leksikografik statistika — bu chastotali lug‘atlarni tuzish nazariyasi va amaliyotidir. Chastotali lug‘atlarni tuzish bir qator amaliy va nazariy masalalarni keltirib chiqardi. Ma’lum bo‘lishicha, yetarli darajada katta hajmdagi matnlarda taxminan 80% matnni ikki mingta eng ko‘p ishlatiladigan (chastotali, faol) leksemalar egallaydi. Chastota

va rangi (chastotali lug‘atdagi tartib raqami) o‘rtasidagi munosabatni o‘rganib, amerikalik tilshunos Jorj Zipf 1949-yilda ularning to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqligini aniqladi:

$$r \times f = c$$

ya’ni, rang va chastota ko‘paytmasi doimiy bo‘ladi.

1954-yilda amerikalik matematik Benoa Mandelbrot quyidagi takomillashtirilgan formulani taklif qildi:

$$P_r = P(r + p)^{-b}$$

bu yerda r — kamayuvchi chastotalar bo‘yicha so‘zning ro‘yxatdagi raqami, P_r — nisbiy chastota (ehtimollik), P , p , besa berilgan matnga oid doimiylar.

Zipf–Mandelbrot qonunini batafsilroq tekshirish uning nisbiy ekanligini ko‘rsatdi: doimiylar uslub, janr, davr va boshqa omillarga bog‘liq ekan. Masalan, Jorj Yul matnni aniqlash uchun turli xil xususiyatlarning to‘plami zarurligini ta’kidladi, Revekka Markovna Frumkina esa Zipf qonuni faqat $15 \leq r \leq 1500$ oralig‘ida amal qilishini isbotladi.

2. Rang usuli – so‘zlarni ularning chastotasiga ko‘ra tartiblash. Rang usuli — tilshunoslik va lingvostatistikada so‘zlarni ularning chastotasiga ko‘ra tartiblash usulidir. Bu usulda matndagi yoki matnlar to‘plamidagi so‘zlar eng ko‘p ishlatilganidan boshlab kamroq ishlatilganigacha bo‘lgan tartibda joylashtiriladi. So‘zlarning bu tartibdagi joylashuvi ularning *rangi* deb ataladi. Masalan, eng ko‘p uchraydigan so‘zga 1-rang, ikkinchi eng ko‘p uchraydigan so‘zga 2-rang va hokazo beriladi.

Rang usuli til materialining taqsimlanishini va so‘zlarning matndagi rolini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Bu usul Zipf qonuni kabi lingvistik qonunlarni o‘rganishda asosiy vositalardan biridir.

3. Zipf qonuni – so‘zlarning chastotasi va tartib raqami orasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Eng ko‘p tarqalgan tahlil usullaridan biri — **Zipf qonuniga** asoslangan metoddir. Bu qonun quyidagi tenglama bilan ifodalanadi:

$$F \times i = \text{const}$$

bu yerda F — so‘zning chastotasi (so‘z chastotalar lug‘atidagi), i esa so‘zning rangi, ya’ni so‘zlar ro‘yxatidagi tartib raqami bo‘lib, u kamayuvchi chastotaga qarab tartiblangan.

B.Mandelbrotning tuzatish koeffitsientlari bilan bu qonun turli xil matnlarda o‘zini tasdiqlaydi. Shu tariqa, Zipf qonuni so‘zlarning chastotaga ko‘ra taqsimlanishini tavsiflovchi model sifatida namoyon bo‘ladi, lekin har bir holat uchun kiritiladigan tuzatish koeffitsientlari uning bashorat qobiliyatini sezilarli darajada kamaytiradi. Shunga o‘xshash boshqa modellari ham mavjud (masalan, G.Herdan va J.B.Kerrollning ishlari). So‘z chastotasi va uning rangi o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasi matn yoki matnlar to‘plamining leksik boyligini baholash muammosi bilan chambarchas bog‘liq. Odatda leksik statistika tilshunoslik sohasi sifatida qaraladi, ammo u tilshunoslikka tegishli materiallar bilan bog‘liq bo‘lishiga qaramay, o‘zining aniq lingvistik mazmuniga to‘la ega emas. Xususan, Zipf qonunining lingvistik talqini hali ham munozaralarga sabab bo‘lmoqda [13].

4. Dispersion tahlili — til birliklarining (masalan, so‘zlar, morfemalar yoki boshqa lingvistik birliklar) matnda yoki nutqda qanday taqsimlanganini o‘rganishga qaratilgan statistik usuldir. Bu tahlil yordamida til birligining matn bo‘ylab qanchalik teng yoki notekis taqsimlanganligi aniqlanadi. Masalan, so‘z yoki iboraning biror matnda faqat bir joyda yig‘ilib ishlatilgani yoki butun matn bo‘ylab bir tekis tarqalganligi aniqlanadi.

Dispersion tahlili so‘zning matndagi ishlatilishining xususiyatlarini aniqlash, so‘zlarning matnda yoki nutqda mavzuga, janrga yoki mualliflik uslubiga bog‘liqligini o‘rganish, matnda til birliklarining statistik xususiyatlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Dispersionning o‘lchovi ko‘pincha dispersiya koeffitsienti yoki dispersiya indeksleri yordamida ifodalanadi.

5. Korrelyatsiya tahlili - til birliklari orasidagi bog‘liqlikni aniqlash. Statistik (ehtimollik) bog‘liqlikda bitta til hodisasi yoki xususiyatiga bir nechta hodisa yoki xususiyatlar mos kelishi mumkin. Masalan, lug‘atdagi so‘zning ma’nolari soni bilan uning nutqda (matnda) qo‘llanilish chastotasi o‘rtasida ma’lum statistik bog‘liqlik mavjud. Bu shuni anglatadiki, aniqlangan ma’no soniga aniq belgilangan so‘z qo‘llanilish chastotasi har doim mos kelmasligi mumkin. Til hodisasining sifatli va miqdoriy xususiyatlari o‘rtasidagi bunday noaniq mosliklar **korrelyatsiya** deb ataladi.

Korrelyatsiya atamasining ikki ma’nosi bor:

1. Umumiy ilmiy ma’noda - “nisbat, muvofiqlik, o‘zaro bog‘liqlik, o‘zaro ta’sir qiluvchi hodisalar”;
2. Lingvistik statistikada - til hodisalari o‘rtasidagi shunday bog‘lanishki, bunda bir hodisa boshqasini aniqlovchi sabablar qatoriga kiradi yoki ular ustida umumiy ta’sir qiluvchi sabablar mavjud.

Matematik statistikada bir nechta korrelyatsiya turlari mavjud. Lingvistika sohasida odatda **chiziqli korrelyatsiya** qo‘llaniladi. Bu korrelyatsiyaga ko‘ra, bir xususiyatning qiymatlari ortishi boshqa xususiyatning qiymatlari ortishi yoki kamayishi bilan birga kechadi. Masalan, chiziqli korrelyatsiyada so‘zning leksiko-semantik variantlari va so‘zning nutqda (matnda) uchrash chastotasi o‘rtasidagi bog‘lanish misol bo‘la oladi.

Agar bir xususiyat qiymatlari ortganda, boshqa xususiyat qiymatlari ham ortsa, bunday holat **musbat korrelyatsiya** deb ataladi. Agar bir xususiyat qiymatlari ortganda, boshqa xususiyat qiymatlari kamaysa, bu **manfiy korrelyatsiya** hisoblanadi.

Korrelyatsiya kuchini ko‘rsatadigan son **korrelyatsiya koeffitsienti** deb ataladi (bu son -1 dan 1 gacha bo‘ladi). Ya’ni, korrelyatsiya koeffitsienti noldan birgacha **plus** yoki **minus** belgi bilan ifodalanadi: $-1 \leftarrow 0 \rightarrow +1$. Agar o‘rganilayotgan xususiyatlar o‘rtasida hech qanday statistik bog‘liqlik bo‘lmasa, korrelyatsiya koeffitsienti qiymati nolga teng yoki unga yaqin bo‘ladi.

Korrelyatsiya koeffitsienti qanday hisoblanadi?

Statistikada bu uchun bir nechta usullar mavjud. Lingvistika sohasida odatda quyidagi formula ishlatiladi:

$$r = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \sum (y_i - \bar{y})^2}}$$

Bu yerda:

- r — chiziqli korrelyatsiya koeffitsienti;
- $\sum$ — yig‘indini ifodalaydi (berilgan amal natijalarining yig‘indisi);
- x_i — birinchi xususiyatning ixtiyoriy qiymati;
- y_i — ikkinchi xususiyatning ixtiyoriy qiymati;
- $\bar{x}$ — birinchi xususiyatning o‘rtacha qiymati;
- $\bar{y}$ — ikkinchi xususiyatning o‘rtacha qiymati.

$x_i - \bar{x}$ va $y_i - \bar{y}$ qiymatlari — olingan qiymatlar va o‘rtacha qiymatlar orasidagi farqni (chetlashuvlarni) anglatadi [12].

6. Ko‘rsatkichlar hisoblash – masalan, so‘z boyligi, o‘rtacha so‘z uzunligi, sinonimlar soni va h.k.

Lingvostatistik usul til hamda nutqni o‘rganishda qo‘llanilishi mumkin. Biroq, til tizimidagi miqdoriy xususiyatlar nutqdagi miqdoriy munosabatlarga to‘liq mos kelmaydi. Buning sababi shundaki, nutqqa ta’sir qiluvchi omillar faqat til qonunlari emas (asosan til birliklarining tuzilish qonuniyatlari va ularning nutqdagi realizatsiya qonuniyatlari), balki nutqda til birliklarining birikish qonuniyatlari, janr, uslub qonun-qoidalari, ifoda mavzusi, nutqning idiosstil, uslubiy xususiyatlari va boshqalar ham ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu omillarning ta’sirini oldindan aniqlash qiyin. Shunga qaramay, agar ular bir xil sharoitlarda muntazam takrorlansa, ularni lingvostatistika yordamida tushuntirish, nutqda ma’lum bir elementning paydo bo‘lish qonuniyatlarini aniqlash mumkin bo‘ladi.

Statistik usullar til hodisalarining normativligi, til uslubi va muallifga xosligi nuqtai nazaridan qo‘llanilish darajasini o‘rganishda ham ishlatiladi. Oddiy miqdoriy tadqiqotlarda bo‘lgani kabi, tanlovlar bir xilda va bir xil hajmda (yoki uzunlikda) bo‘lishi kerak; tanlovning bir xilligi intuitiv ravishda yoki sotsiollingvistik jihatlariga ko‘ra aniqlanadi. Agar miqdoriy usulda tadqiqotchi absolyut chastotalar bilan ishlasa (ba’zida ularni foiz ko‘rinishida ham ifodalaydi), lingvostatistik usulda esa o‘rtacha chastotalar va chastota (nisbatan — kuzatilgan chastotaning matn uzunligiga nisbati) bilan ishlaydi. Statistik usul to‘liq matnni tekshirish o‘rniga bir nechta tanlov-kuzatuvlar orqali olib boriladi (tanlov chastotasi «x» belgisi va tanlov indeksi bilan ifodalanadi: $x_1, x_2, \dots$; kuzatuv esa « n_i » belgisi bilan).

O‘rtacha chastota esa barcha tanlov chastotalarining yig‘indisini ($\sum$ belgisi) tanlovlar soniga bo‘lish orqali hisoblanadi:

$$\bar{x} = \frac{\sum (x_1 + x_2 + \dots + x_n)}{n}$$

O‘rtacha chastota tanlov chastotalaridan farq qiladi, shuning uchun statistik talqin o‘rtacha chastotaning tanlov chastotalaridan chetlashuvini umumlashtirishni talab qiladi. Matematik statistika va ehtimollar nazariyasida o‘rtacha chastotadan chetlashuvning eng ko‘p ishlatiladigan (o‘rtacha) o‘lchovi **dispersiya** deb ataladi (lotincha *dispersio* — «chetlashuv») va u « δ » harfi bilan belgilanadi.

Dispersiya — bu qiymatlar x_i ning o‘rtacha qiymatdan, ya’ni o‘rtacha chastotadan bo‘lgan chetlashuvlarining kvadratlarining o‘rtacha arifmetik qiymatidir, ya’ni:

$$\delta = \frac{1}{n} \sum (x_i - \bar{x})^2$$

O‘rtacha kvadratli chetlashuv — dispersiyaning kvadrat ildizidir.

Statistikada faqat tanlov chastotalari emas, balki chastota ulushlari ham o‘rganiladi. Ulush — kuzatilgan chastotaning tanlov uzunligiga nisbati bo‘lib, ehtimollik formulasiga ko‘ra hisoblanadi:

$$p = \frac{m}{n}$$

bu yerda p — ulush, m — kuzatilgan chastota, n — tanlov uzunligi.

Ulushlarni statistik taqqoslash uchun ulushning kvadratli chetlashuvi, χ^2 (hi-kvadrat) testi va Student testi ishlatiladi.

Muayyan muallif matnidagi chastotalar va chastota ulushlarining taqsimoti matnning doimiy (konstant) xususiyatlarini aniqlashga, shuningdek, ma’lum uslub va janrga xos bo‘lgan tipik holatlardan chetlashadigan — individual xususiyatlarni, yozuvchining individual uslubini, ya’ni ayrim birliklarning ishlatilish darajasi va uzunligi bilan bog‘liq o‘ziga xos jihatlarni aniqlashga imkon beradi.

7. Matematik modellash - til jarayonlarini yoki til hodisalarini matematik formulalar, tenglamalar va modellar yordamida tavsiflash usulidir. Bu usul tilshunoslikda til birliklarining o‘zaro aloqalari, ularning taqsimoti, rivojlanishi va boshqa til jarayonlarini aniqroq va sistematik ravishda o‘rganishga imkon beradi.

Matematik modellashning asosiy maqsadlari til jarayonlarini raqamli va statistik ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilish, til hodisalarining qonuniyatlarini aniqlash va ularni matematik qonunlar orqali ifodalash, tilning murakkab tizimini soddalashtirish va uni tushunishni osonlashtirish, tilshunoslikdagi gipotezalarni sinash va yangi taxminlar yaratishdan iborat. Bunda Zipf qonuni — so‘z chastotalarining taqsimotini matematik formula orqali ifodalash, til birliklari o‘rtasidagi bog‘liqlikni korrelyatsiya koeffitsienti yordamida tahlil qilish, lingvistik ma’lumotlarni ehtimollik nazariyasi asosida o‘rganish inobatga oladi.

8. Korpus tahlili – katta hajmdagi matnlar (korpuslar) asosida til birliklarini (so‘zlar, iboralar, grammatik shakllar va boshqalar) tizimli va statistik usulda o‘rganish jarayonidir. Korpus til ma’lumotlarining elektron to‘plami bo‘lib, u tabiiy nutq yoki yozma

matnlarni o‘z ichiga oladi. Korpus tahlili yordamida tilning haqiqiy ishlatilish holatlari, so‘zlarning chastotasi, kontekstda qo‘llanishi, uslublar va boshqa ko‘plab lingvistik xususiyatlar o‘rganiladi. Korpus tahlili tilshunoslikda hamda tilni avtomatik qayta ishlash (masalan, mashina tarjimasi, nutqni tanish) sohalarida keng qo‘llaniladi.

Korpus tahlili til birliklarining haqiqiy ishlatilishini aniqlash, statistik ma’lumotlar asosida til qonuniyatlarini o‘rganish, til o‘rganish va lug‘at yaratishda yordam berish, tilshunoslik nazariyalarini rivojlantirish maqsadida qo‘llaniladi [14].

Lingvostatistika quyidagi sohalarida keng qo‘llaniladi:

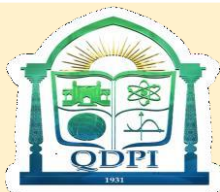
- **Leksikografiya** – lug‘at tuzishda so‘zlarning real qo‘llanish chastotasi asosida tanlanadi.
- **Stilistika** – muallif uslubining o‘ziga xos belgilarini aniqlashda foydalaniladi.
- **Kompyuter lingvistikasi** – Tilni avtomatik qayta ishlashda (masalan, matnni tarjima qilish yoki nutqni tanish).
- **Ta’lim** – o‘quv materiallarini tayyorlashda eng ko‘p qo‘llaniladigan birliklarga e’tibor qaratiladi.
- **Til o‘rganishda** - til o‘rganuvchilar uchun samarali ta’lim metodlarini ishlab chiqishda.
- **Sotsiollingvistika va psixollingvistika** - tilning jamiyatda va inson ongida qanday ishlashini o‘rganishda.
- **Sun’iy intellekt** – chatbotlar, til modellari va qidiruv tizimlarida qo‘llaniladi.

Xulosa. Demak, lingvostatistika – zamonaviy tilshunoslikning muhim va istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Til hodisalarini faqat sifat jihatdan emas, balki miqdoriy tahlil qilish imkoniyati tilning chuqurroq anglanishini ta’minlaydi. Bugungi raqamli dunyoda, til bilan ishlovchi har qanday tizim uchun lingvostatistik yondashuv asosiy vositaga aylangan. *“Statistik usulni qo‘llaganimizda, biz alohida bir shaxsning xatti-harakatini oldindan aniq aytolmaymiz. Biz faqat uning ma’lum bir tarzda harakat qilishi ehtimolini bashorat qilamiz. Statistik qonunlar faqat katta to‘plamlar uchun qo‘llanilishi mumkin, ammo ushbu to‘plamlarni tashkil etuvchi alohida shaxslar uchun emas”* [2; 13]. Yana bir bor ta’kidlash zarurki, lingvistikada matematik usullarni qo‘llash maqsadi o‘z-o‘zidan emas, balki obyektivlik va aniqlikni oshirish uchun yordamchi vosita sifatida xizmat qiladi. Matematik ma’lumotlar faqat sifatli (lingvistik) tahlil olinganda haqiqiy mazmun va kuchga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Алпатов В.М. Япония: язык и общество. – Москва: Муравей, 2003. – С. 193.
2. Андрющенко В., Шайкевич А., Ребецкая Н. Дистрибутивно-статистический анализ языка русской прозы 1850-1870-х гг. Том 1. - Москва: Языки славянской культуры, 2013. – С. 504.
3. Арапов М.В. Квантитативная лингвистика. – Москва, 1988. 184 с.

4. Баранов В. А. Опыт применения количественных и статистических методов для поиска значимых слов в историческом корпусе (на материале средневековых славянских гимнографических и евангельских кодексов) // [Studia Hymnographica. Band II / Eds. Hans Rothe und Claudia Schnell](#). – Paderborn – München – Wien – Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 2019.
5. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избр. труды по общему языкознанию. Т. 2. - М., 1963. - С. 17.
6. Герд А.С. Прикладная лингвистика. - СПб.: СПбГУ, 2005.
7. Головин Б.Н. Введение в языкознания. – Москва: Высшая школа, 1977. – С. 269.
8. Марчук Ю.Н. Основы компьютерной лингвистики. - М., Сигнал, 1999. — 236 с.
9. Пиотровский Р.Г. Инженерная лингвистика и теория языка. – Ленинград: Наука, 1979. – С. 1.
10. Тулдава Ю. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики. - Tartu Ülikool, 1987.
11. Фишер К. История Новой философии. Декарт: Его жизнь, сочинения и учение. — СПб.: Мифрил, 1994. — 560 с. - С.503-523.
12. Якубайтис Т.А., Скляревич А.Н. Корреляционная характеристика частей речи в связных текстах. – Рига, 1980.
13. [Левицкий В.В.](#) Квантитативные методы в лингвистике. - Нова Книга, 2007. 267 с.
14. [Копотев М.](#) Введение в корпусную лингвистику. – Прага, 2014.

**MANSUBLIK TURLARINI GURUHLASHNING ASOSIY MEZON VA
PRINSPLARI**

Atadjanova Nodirabegim Nasimxo‘ja qizi

Qo‘qon Davlat Universiteti

Xorijiy tillar fakulteti

Xorijiy tillar nazariyasi kafedrası assistant o‘qituvchisi,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

[*atadjanovanodirabegim@gmail.com*](mailto:atadjanovanodirabegim@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada mansublik tushunchasi, uning semantik mazmuni va asosiy funksiyalari hamda mansublik turlarini guruhlashning asosiy mezon va prinsplari ilmiy nuqtai nazardan tahlili tadqiq qilindi.

Kalit so‘zlar: mansublik, ijtimoiy guruhga mansublik, mansubiyat, kognitiv jihat, konnotativ jihat, emotiv (hissiy) jihat, indikativ funksiya, strukturaviy funksiya, maqsadli funksiya, ekzistensial funksiya

Abstract. This article examines the concept of belonging, its semantic content and main functions, as well as the main criteria and principles for grouping types of belonging from a scientific perspective.

Keywords: belonging, social group membership, affiliation, cognitive aspect, connotative aspect, emotional (feeling) aspect, indicative function, structural function, purposeful function, existential function

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Lisoniy vositalarni, matn/diskursni muloqot vositalari sifatida talqin qilish muayyan tarixiy bosqichni bosib o‘tdi, biroq muloqot qatnashchilarining tavsifi borasidagi qarashlar hali to‘liq shakllanmadi. Xususan, zamonaviy globallashuv sharoiti taqozosi bilan to‘qnash kelinayotgan muayyan bir guruhga mansublik tushunchasining insoniyat ijtimoiy-iqtisodiy va ma‘naviy-axloqiy hayotining ajralmas qismi sifatidagi roli va tilga ta’siri ham kuchaydi. Dunyo tilshunosligida antroposentrik tamoyillar asosida tilni muloqot jarayonida ko‘rish endi an’anaga aylangan bo‘lsa ham, tadqiqotlar, asosan, muloqot mazmuniga qaratildi. Bugungi kunda muloqotning samaradorligini oshiruvchi ijtimoiy, gender, yoshga oid o‘ziga xosliklarini o‘rganish ustuvorlik kasb etmoqda.

Ma'lumki, tipologiyaning maqsadi mavjud turli xil obyektlarni ma'lum bir mezonlar asosida qurilgan ideal-tipik guruh, model yoki sxemalar asosida tartibga solishdan iborat. Endigina shakllanayotgan, o'zining istiqbolli mavqeini ochishi mumkin bo'lgan ijtimoiy-gumanitar diskursning mansublik kategoriyasi tizimli tipologiyasi muammosi ham jiddiy e'tibor talab qiladigan tavsif va tasnifini kutayotgan bir davrda bu borada turlicha yondashuvlar asosidagi tadqiqotlarni amalga oshirish tilshunosligimiz oldida turgan muhim masalalardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Inson shaxs sifatida, avvalo, oila muhitida, keyinroq boshqa ijtimoiy guruhlar tarkibidagi shaxslararo munosabatlar jarayonida va bu munosabatlarning xususiyatlariga bog'liq holda shakllanadi. O'z navbatida, shaxslararo munosabatlarda shaxs sifatida o'zining boshqalarga nisbatan shaxsiy his-tuyg'ulari, xulq-atvori, fahm-farosati, aql-zakovati kabi individual xususiyatlari, shuningdek, muayyan jamiyatda tartiblangan xulq-atvor me'yorlari va qadriyatlar stereotiplarini o'zlashtirish darajasi, jumladan, muloqot xulqi bilan namoyon bo'ladi.

Avvalo, tushunchaning atamasi muammosini tadqiq qilish joiz. Rus tilida “идентичность” termini bilan nomlanadigan “ijtimoiy guruhga mansublik” fenomeni mamlakatimiz tilshunosligida deyarli o'rganilmaganligi bois uning atamasi muammosi ham hal etilmagan. Elektron tarjima lug'atlarida va tarjima matnlarda atamaning “shaxs”, “shaxsiyat”, “muvofiqlik”, “o'ziga xoslik”, “alohidalik” va “mansublik” tarzidagi xilma-xil variantlarini boshqa atamalar bilan aralash holda qo'llanilishini kuzatish mumkin.

Mansub [arabcha – tegishli; aloqador] qarashli, tegishli, taalluqli, oid, kiradigan. *Umurtqalilar sinfiga mansub jonivor. Galogenlarga mansub element. Yuqori tabaqaga mansub odam. tsh. Devonbegilar avlodiga mansub bo'lgan. Shernazarboy Islomxo'jani ich-ichidan yomon ko'rar, azaldan adovati bor edi.* J.Sharipov, Xorazm.

Mansubiyat [arabcha – qarindoshlik; aloqadorlik] kt. Mansublik, oidlik, taalluqdorlik. *Garchi sizning qipchoq qavmiga mansubiyatingiz bo'lsa ham, Musulmonqulni haydashda bizga unutmashlik xayrixohliklar va xizmatlar ko'rsatdingiz.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar.

Mansublik 1. Mansub holat. *Sinfiy mansublik.*

2. Mansub ekanlik. *..qaysi xalq, millat, dinga mansubligini surishtirmay, barchani baravar ko'rishlarini jo'shib gapirdi.* K.Yashin, Hamza⁸⁰.

Mansublik. Insonning o'z qiziqishlari, istaklari, manfaatlari bo'yicha muayyan ijtimoiy guruhga birlashish – ehtiyojni belgilaydi⁸¹.

Jamiyatda milliy, madaniy qadriyatlar asosidagi munosabatlarga kirishish ko'p qirrali jarayon bo'lib, maishiy va ijtimoiy muhitda inson faoliyatining oilaviy, huquqiy, psixologik, kommunikativ jihatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Bularning bari jamlanib, shaxsning

⁸⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти, 2007. – Б. 629.

⁸¹ Азимова Л.С. “Ходимларни бошқариш” фанидан лекциялар курси. – Тошкент, 2020. – Б. 93.

ijtimoiy o‘ziga xos xususiyatini shakllantiradi. Mehnat, o‘qish, ma’naviy-axloqiy madaniyat, gender munosabatlar, sog‘lom turmush tarzi va bo‘sh vaqt madaniyati ijtimoiylashuvning yetakchi usullari hisoblanadi.

Ana shu jarayonlarning har birida shaxsning “men” va “boshqalar” chizig‘i orqali muloqotga kirishuvda mansublik fenomeni o‘zaro muvofiqlikni ta’minlaydi, suhbatlashish qobiliyatlari to‘qnashuvini muvofiqlashtiradi. “Mansublik tushunchasi birinchi navbatda subyektlararo dialog-muloqot makonida amalga oshirilishi mumkin. Shaxs o‘zini hayot olamining subyektlararo ufqiga yo‘naltiradi, uning oldida mas’uliyatni yuklaydigan "boshqalar" dan mansublikning "kafolati"ni oladi”⁸².

Sh.Balli til tizimining mohiyatini sharhlar ekan, shunday yozadi: “Ona tilimiz bizning fikrlashimiz bilan ajralmasdir. U bizning butun shaxsiy va ijtimoiy hayotimiz bilan chambarchas bog‘liq – shodlik va azob-uqubatlarimiz, xohish-istaklarimiz, nafratimiz, intilishlarimiz ifodachisi, u shaxsiyatimiz va biz yashaydigan jamiyat ramziga aylanadi. Bu deyarli oldindan belgilangan uyg‘unlikka bo‘lgan ishonch mavjudligimizning eng zarur ehtiyoji – muvozanat va sintez ehtiyojini qondiradi”⁸³.

X.G.Txagapsoyevning “Идентичность – как философская категория” (“Mansublik falsafiy kategoriya sifatida”) maqolasi mansublik tushunchasi metodologik asoslarini belgilashning yetakchi tamoyillarini tahlil qilinganligi bilan ahamiyatlidir. Ushbu maqolada mansublikning kognitiv va metodologik imkoniyatlari nuqtayi nazaridan ilmiy tushuncha va falsafiy kategoriya sifatida ko‘rib chiqilgan, madaniy mazmuni hamda kundalik faoliyat tizimidagi o‘rni va roli tahlil qilingan.

Olimning fikriga ko‘ra, mansublikning semantik mazmuni uch aspektni o‘z ichiga oladi – kognitiv, konnotativ va hissiy. Bunday yondashuv quyidagilarni nazarda tutadi:

kognitiv jihat – mansublikning shakli va turini, uning ichki semantik tuzilishini belgilaydi;

konnotativ jihat – kontekst (vaziyat, muhit)ning mansublikka ta’sirini ifodalaydi;

emotiv (hissiy) jihat – subyekt-identifikatorning hissiy pozitsiyasi (simpatiya, antipatiya)ni ifodalaydi⁸⁴.

Gatiatullina E.R. “Идентичность как категория социальной философии”⁷⁸ (“Mansublik ijtimoiy falsafiy kategoriya sifatida”) nomli nomzodlik ishida mansublikni belgilashda muayyan toifaga daxldor tushunchalarni jamlash muhim ahamiyatga ega ekanligini etnik mansublik misolida talqin qiladi.

Xususan, milliy-etnik mansublik uchun mos keladigan belgilar tizimi

– til, din, kiyim-kechak, urf-odatlar, hunarmandchilik, pazandachilik, musiqa va raqs, me’moriy xususiyatlar va o‘zlikni anglash (avtostereotiplar) kabi qator jihatlarda uning

⁸² Абушенко В.Л. // <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia>

⁸³ Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: изд. иностранной литературы, 1955. – С.28.

⁸⁴ Тхагапсоев Х. Г. Идентичность как философская категория // Гуманитарий Юга России. 2012. Том. 0. № 1. – С. 76-90.

ijtimoiy mansublikning bir turi sifatida aniqlashtirish, tavsiflash va talqin qilish imkoniyati mavjuddir. Shu bilan birga, etnik mansublik belgilari tizimida ijtimoiy hayotning subyektiv-ramziy jihati alohida o‘rin tutadi, chunki etnik o‘z-o‘zini muvofiqlashtirish ijtimoiy ong shakllarida, ya’ni tilda, tartibga solish me’yorlari va qadriyatlarida, marosimlarda va xalq madaniyati asarlari ifodalanadi. Aynan shuning uchun ham etnologiya hali ham "tabiiy" bo‘lib qolmoqda va etnosning o‘ziga xosligi belgilarini izlashda davom etmoqda, bu boradagi tadqiqotlarni ijtimoiy-falsafiy yo‘naltirish zarurligini yana bir bor ko‘rsatmoqda. Va bu, o‘z navbatida, mansublik, jumladan, ijtimoiy mansublikning umumiy tipologiyasi xususidagi masalani ham ko‘ndalang qo‘yadi.

Ushbu tavsifdan xulosa qilish mumkinki, mansublik tushunchasining har bir ko‘rinishi o‘ziga xos relevant belgilar tizimiga ega bo‘ladi va bu belgilar umumiylik-xususiylik dialektikasi asosida voqelanadi.

Masalan, etnik mansublik belgilaridan biri sifatida har bir xalqning o‘ziga xos taomlari bo‘ladi. O‘zbek xalqining ana shunday palov (osh) taomi YUNESKO Xalqaro tashkiloti tomonidan “O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi ro‘yxati”ga kiritilganligi milliy-etnik madaniy ramzlardan biriga aylanganligining isbotidir.

*“Palov – osh o‘zbeklarning eng sevimli taomi hisoblanib, u o‘zbeklarning butun hayoti davomida yo‘ldoshi bo‘ladi, desak xato bo‘lmaydi. Chunki farzand tug‘ilganda aqiqa oshi, sunnat to‘yi munosabati bilan to‘y oshi, qudachilik boshlanishi munosabati bilan fotiha oshi, qizlarni uzatish munosabati bilan qiz oshi, nikoh to‘yi munosabati bilan nikoh oshi, kuyovlikni nishonlash munosabati bilan kuyov oshi, har bitta tadbirdagi ayollar yig‘inida esa xotin oshi, erkaklarning choyxona oshi, o‘tganlarni eslab tayyorlanadigan ehson oshi va boshqa ko‘rinishlarda eng muhim taom sifatida insonlarni yaqinlashtiradi. Palov – osh davrlar silsilasida insonlarni yaqinlashtiradigan, birlashtiradigan ijtimoiy hodisaga aylangan”*⁸⁵. Matndagi *aqiqa oshi, to‘y oshi, fotiha oshi, qiz oshi, nikoh oshi, kuyov oshi* kabi birikmalardagi taom nomi sifatidagi osh so‘zining ma’nosi metonimiya asosida semantik jihatdan kengayib, *“ziyofat”, “oilaviy tadbir”, “mehmondorchilik”* ma’nolarini anglatadi.

O‘zbek xalqining bu shoh taomi va u bilan bog‘liq urf-odatlar haqida “boshqa madaniy va etnik mansublik” vakillarining fikri turlicha bo‘lishi esa o‘ziga xoslikning kognitiv aspekti bilan bog‘liqdir.

Grisha yuragi gupillab, deraza oldiga bordi. Ochib qarasa, chiroqlar mash‘al. Ustiga oppoq dasturxon yozilgan uzun-uzun stollar qo‘yilgan. Shundoq deraza tagida bittasi ikki quloch keladigan mis trubani g‘artillatyapti. Do‘ppi kiygan tag‘in biri dumaloq patnisga o‘xshagan barabanni boshi ustida ko‘targancha qarsillatib urib yotibdi... Oq xalatlisi qozon ustidagi laganlarni olgan edi, osmonga quyuq bug‘ ko‘tarildi. Qozon to‘la sap-sariq palov ko‘rindi. Oq xalatlisi katta-katta go‘shlarni uzun bandli lapatka uchiga ilib, yonidagi

⁸⁵ Тхагапсоев Х. Г. Идентичность как философская категория // Гуманитарий Юга России. 2012. Том. 0. № 1. – С.76-90.

tog‘oraga tashlay boshladi. Hali deraza sharaqlab ochilganida ko‘zi tushgan ekanmi, qozon tepasida turganlardan bittasi qo‘l silkib, shang‘illadi:

– Tushaver, sosed! Palov tayyor!

– Sahar-mardonlab ko‘zi uchib turibdi-da, palovingga!

...Stolda o‘tirishini tomosha qilsang bularning! Xudo haqqi, qoshiq ushlashni bilmaydi! Oshni qo‘lda yeydi. Qo‘lda! Chollar-ku, mayli, boshqalar-chi? Boshlarida shlyapa, bo‘ynilarida galstuk, oshni qo‘li bilan yeydilar. Ertalabdan bir lagan palovni urib qorni yorilib ketmagani! Osh yeb bo‘lib, yuziga fotihayam tortadi. Naq kinoning o‘zi. Xudo haqqi: dekorasiya kerakmas! (O‘.Hoshimov “Tushda kechgan umrlar”)

Grishaning (o‘zga etnik mansublik vakili) karnay, doira, katta osh kapgiri haqida kognitiv bilimga ega emasligi va voqelikka nisbatan subyektiv munosabati salbiyligi uning bu buyumlarni *ikki quloch keladigan mis truba, dumaloq patnisga o‘xshagan baraban, uzun bandli lapatka* sifatida tasavvur qilishiga sabab bo‘lgan.

Mansublik strukturasi va konseptual maydonida **konnotativ kontekst elementi** ham muhim o‘rin egallaydi. Shubhasiz, mansublik modalligi, tipologiyasi mezonlarining tabiatiga, ya‘ni shakllari, o‘ziga xoslik ko‘lami bilan birga voqelik kechayotgan vaziyat va muhit omiliga ham bog‘liq bo‘ladi. Bularning barchasi ijtimoiy mansublik tipologiyasini yaratishda ijtimoiylashuv shakllari shaxsiyatning barcha qirralari shakllanishiga ta’sir qilishi nazarda tutilishi zarur.

Ijtimoiy mansublik borasidagi yetakchi nazariyalarni tahlil qilish va umumlashtirish jarayonida N.L.Ivanova va T.V.Rumyanseva mansublikning quyidagi asosiy funksiyalarini bayon qiladilar:

- **indikativ** (hayotda o‘z o‘rnini izlash);
- **strukturaviy** (aniqlikning saqlanishi, determinizm va noaniqlik korrelyatsiyasi);
- **maqsadli** (moslashish, xulq-atvor modelini qurish);
- **ekzistensial** (prognozlash, o‘z ruhiy salohiyati)

Shunday qilib, mansublik fenomeni va funksiyalariga yondashuvlardagi farqlarga qaramay, funksional jihatdan shaxsga yaxlitlik, uzluksizlik va aniqlik berishi, bir xil odamlar va toifalar bilan o‘xshashlikni ta’minlashi muhimdir⁸⁶.

Indikativ funksiya. Hayotda o‘z o‘rnini izlash borasida psixolog mutaxassislar quyidagilarni tavsiya etadilar:

1. O‘z-o‘zini anglashda, ayniqsa, o‘ziga nisbatan ochiq (xolis) fikrli bo‘lish juda muhim jihatdir. Inson o‘zining odam ekanligini aniqlashdan oldin yuragi nimadan tez urishini, fikrlar yo‘nalishi qanday ekanligini tushunib yetishi, fikrlash jarayoni va modellariga e’tibor berishda hushyor va ochiq fikrli bo‘lishi kerak. O‘z xislatlarini tan olish, hamma narsani o‘z oqimiga tashlab qo‘ymaslik kerak. Atrofdagilar insonning ayrim zaif

⁸⁶ [https://studme.org/74058/psihologiya/vidy_funksii_identichnosti\(Murojaat](https://studme.org/74058/psihologiya/vidy_funksii_identichnosti(Murojaat) sanasi: 12.09.2021).

tomonlaridan foydalanishlari mumkin. Odam o‘zi ularga e’tibor qaratib, bu kamchiliklarini bartaraf etishi mumkin.

2. Muayyan ijtimoiy guruhga qanday moslasha olishga e’tibor berish zarur. O‘zi va atrofidagi muhit haqida nima deb o‘ylayotganiga e’tibor berishni boshlagandan so‘ng, o‘zini unga muvofiqlashtira bilishi kerak. Masalan, fabrika yoki maktab jamoasiga ishga keldingiz. Shu toifaga moslashish – bu sizni belgilaydigan asosiy omilmi? Yoki ijtimoiy rollaringizni kuzatib boring – ish (ishchi, xodim, rahbar), oiladagi mavqe (ona, ota, opa-singil, uka) kabi.

3. Inson o‘zidagi shaxs sifatida tavsiflovchi fazilatlarni taftish qilib borishi kerak. O‘zining qanday harakat qilishi va aslida kim ekanligini aniqlash uchun ushbu xususiyatlar hisobga olinadi va bu unga salbiy munosabatlarni tezroq bartaraf qilishga yordam beradi.

Tashqi omillar shaxsni boshqarishga yo‘l qo‘ymaslik insonda mavjud muhim qadriyatlardan kelib chiqadi. Hayotda kechirayotgan tajribalar bilim va saboq berishi kerak⁸⁷.

Strukturaviy funktsiya. Determinizm (lot. determino – aniqlayman) – barcha hodisalarning o‘zaro obyektiv qonuniy aloqadorligi va sababiy bog‘lanishi to‘g‘risidagi falsafiy ta’limot (q. Sabab va oqibat). Determinizmning mazmuni sababiyat tushunchasida ifodalanadi, ya’ni bunda bir hodisa (sabab) muayyan sharoitda zaruriyatni tug‘diradi, bu esa boshqa hodisa (oqibat)ni vujudga keltiradi. U inson ongiga bog‘liq emas. Determinizm tamoyili ilmiy bilimning barcha sohalarida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, haqiqatni bilishning samarali vositasi bo‘lib xizmat qiladi⁸⁸.

Inson xulq-atvoridagi ongli – ixtiyoriy va jismoniy, "tabiiy" determinizmning o‘zaro bog‘liqligi muammosi XVII-XVIII asrlarda paydo bo‘ldi. Ruhiy hodisalar (instinkt va refleks tushunchasi, atrof-muhitga moslashish, gomeostaz va boshqalar) ni aniqlash uchun xizmat qiladigan bir qator tamoyillarga ega. Inson xulq-atvorining determinantlari haqidagi zamonaviy g‘oyalarda markaziy o‘rinni irsiyat omillarining ("genetik determinizm") va atrof-muhitning ("madaniy determinizm") o‘zaro ta’siri muammosi egallaydi, uning eng muhim elementi sifatida muloqot yordamida madaniy tajribani uzatish tushuniladi⁸⁹.

Maqsadli funktsiya. Shaxsning faoliyatning muayyan natijasiga ongli va faol yo‘nalganligi. Shaxs butun hayot faoliyati mobaynida muayyan tamoyillar va g‘oyalarga amal qiladi, maqsadga intilgan kishi aniq shaxsiy maqsadga ega bo‘ladi, nima istashini, qayoqqa yo‘nalganligini aniq biladi⁹⁰.

Doimiy o‘zgaruvchan vaziyatlar bilan bog‘liq oddiy ehtiyojlar (qoida tariqasida, xulq-atvor munosabatlari ustunlik qiladi) xatti-harakatni belgilaydi. Ijtimoiy ehtiyojlar, nisbatan barqaror vaziyatlar va munosabatlar odatiy harakatni belgilaydi. Yuqori darajadagi ehtiyojlar, vaziyatlar va moyilliklar kelajak istiqbollari va maqsadlari bilan bog‘liq hayot rejalarini shakllantiradi. Ushbu tizimdagi dispozitsiya (moyillik)larning o‘rni garchi aniq bo‘lsa ham,

⁸⁷ <https://ru.wikihow.com/определить-свое-место-в-мире> (Murojaat sanasi: 27.09.2021).

⁸⁸ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-d/determinizm-uz> (Murojaat sanasi: 12.10.2021).

⁸⁹ <https://bigenc.ru/sociology/text/1949854> (Murojaat sanasi: 18.10.2021).

⁹⁰ Саидов М.Х., Перегудов Л.В., Тоҳиров З.Т. Олий таълим (луғат-маълумотнома). – Тошкент: "Молия" нашриёти, 2003. – Б. 179.

qat’iy belgilanmagan: moyilliklarning yuqori darajalari ushbu tizimning qolgan elementlarining quyi darajalariga yaxshi ta’sir qilishi mumkin. O‘z navbatida, vaziyatga munosabat ham qat’iy belgilanmagan, bu esa odamning yangi sharoitlarga moslashishiga imkon beradi⁹¹.

Ekzistensial funksiya. Inson va olam munosabatdorligi konseptosferasining sotsiopsixologik tushunchalaridan biri ekzistensializm falsafasidir. Shuning uchun ham bu yo‘nalish mansublik doirasida muhim nuqtalardan biri bo‘lib, maksimal axborot oqimi muhitida, mafkuraviy ta’sirning rang-barang vositalari qamrab olgan bir sharoitda shaxsning “men kimman?” degan savolga javob izlashi, o‘zligini anglashi jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotchi S.Pardayev ekzistensializm inson erkinligi muammosini, hayot yo‘llarini tanlash masalalarini yangicha tarzda o‘rtaga qo‘yganligi va uni g‘oyat samarali tarzda hal qilganligini ta’kidlaydi. XIX asrning oxiri XX asrning boshida G‘arbiy Yevropada shakllangan XX asrning dastlabki yarmida esa, zamonaviy arab falsafasiga transformasiya bo‘lib, islom sotsiomadaniy muhitida shakllangan inson haqidagi ta’limotlar bilan sintezlashgan ekzistensializm oqimi muhim nazariy metodologik asos vazifasini bajaradi. Ma’lumki, ekzistensializmning G‘arbona va Sharqona talqinlarida borliq va inson munosabatlari, inson ruhiy borlig‘ining ma’naviy inqirozlar vaziyatida namoyon bo‘luvchi ontognoseologik, psixologik aspektlari, inson hayoti ma’nosi, absurddan chiqish yo‘llari va shaxs kamoloti borasida o‘ziga xos original g‘oyalar ilgari suriladi⁹².

NATIJALAR

Yuqoridagilardan shunday natijalarni ko‘rish mumkinki, shaxs tomonidan o‘zining individual xususiyatlarini, fe’l-atvoridagi belgilarini, o‘z faoliyatining maqsadini anglab olishi, hayotiy maqsadga erishish dasturining mavjudligi, ishni oxirigacha yetkazish uchun qat’iyat, unga erishish rejasini tuza olishi, uni amalga oshirishda o‘zining individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashishi, qadriyatlarga amal qilishi kabi jihatlar muhim omil hisoblanadi.

Mansublikning turi va shaklini, uning ichki semantik tuzilishini belgilashda semantik mazmunning uch aspekti – kognitiv, konnotativ va hissiy jihatlar ishtirok etadi, vaziyat va muhitning mansublikka ta’siri tilning voqelanishini konkretlashtiradi.

Mansublik turlari tasnifi bo‘yicha turlicha qarashlar mavjud. Shuningdek, “Словарь социолингвистических терминов” lug‘atida mansublik turlari quyidagicha tasniflangan:

- aktual mansublik;
- yoshga xos mansublik;
- hududiy mansublik;
- sinf(mulk)iy mansublik;

⁹¹ [https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye\(Murojaat sanasi: 25.10.2021\)](https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye(Murojaat%20sanasi%2025.10.2021).).

⁹² Пардаев С. Экзистенциализм фалсафасида инсон омилининг ўрни // “Молодой учёный” № 28 (266), Июль 2019. – С. 151-153.

- diniy mansublik;
- madaniy mansublik;
- milliy mansublik;
- nasl-nasab mansubligi;
- subetnik mansublik;
- etatik (davlatga) mansublik”⁹³.

Kuzatishlar asosida shunday fikrga keldindiki, mazkur tasnif har jihatdan mansublik talabiga javob bera oladi. Biroq **aktual va subetnik mansublik** turlari ushbu tasnifdan tashqarida o‘rganilishi kerak deb hisoblaymiz. Chunki aktual mansublik yuqoridagi turlardan biri sifatida emas, balki ulardan birining nutq vaziyatiga ko‘ra aktuallashtirishini nazarda tutadi. Subetnik mansublik esa milliy-etnik mansublikning tarkibiy qismi hisoblanadi (Bular haqida o‘rni bilan batafsil fikr yuritamiz).

MUHOKAMA

O‘rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mansublik turlarini tasniflashga doir mavjud yondashuvlarda yagona, to‘liq ishlab chiqilgan tizim mavjud emas. Ayrim mualliflar mansublikni funksional mezon asosida guruhlasa, boshqalar lingvistik, semantic yoki ijtimoiy mezonlarni asosiy deb biladilar. Shu bois, mavjud tasniflarda kategoriyalar o‘rtasida chegaralarning noaniqligi kuzatiladi, ayrim turlari bir necha toifalarga bir vaqtning o‘zida mansubligi bilan farqlanadi. Tadqiqot natijalari mansublik turlarini faqat bitta tamoyil asosida emas, balki bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan bir nechta mezonlar uyg‘unligida tasniflash eng samarali ekanini ko‘rsatdi. Bunday yondashuv tasnifning universal bo‘lishiga, uni lingvistika, ta‘lim, pragmatika, matnshunoslik va boshqa yo‘nalishlarda qo‘llash imkoniyatini kengayishiga olib keladi.

XULOSA

Ijtimoiy faoliyati, milliy-ma‘naviy-axloqiy madaniyat, gender realiyalar, maishiy hayot jarayonlarining har birida shaxsning “men”i aks etadi, boshqalar bilan muloqotga kirishuvida mansublik fenomeni o‘zaro muvofiqlikni ta‘minlaydi, suhbatlashish jarayonida to‘qnashuvlarni muvofiqlashtiradi, nutqiy tavsiflarni mukammallashtiradi.

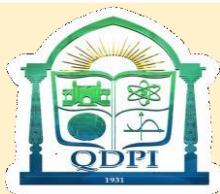
Tillarning leksik qatlamida mansublik muayyan sohaga oid atamalarda, frazeologizmlarda, shuningdek, maqol va matallarda keng yuzaga chiqadi, milliy-madaniy mentalitetga xos tushunchalarni yorqin ifodalashga xizmat qiladi

Ayrim tasniflarda keltirilgan **aktual va subetnik mansublik** turlari tasnifdan tashqarida o‘rganilishi kerak. Chunki aktual mansublik umumkategorial hodisa sifatida turlardan birining nutq vaziyatiga ko‘ra aktuallashtirishini nazarda tutadi. Subetnik mansublik esa milliy-etnik mansublikning tarkibiy qismi hisoblanadi.

⁹³ Словарь социолингвистических терминов. – М.: 2006. – С.72.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Тошкент: ЎзМЭ нашриёти, 2007.
2. Азимова Л.С. “Ходимларни бошқариш” фанидан лекциялар курси. – Тошкент, 2020.
3. Абушенко В.Л.//<http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia>
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: изд.иностранной литературы, 1955.
5. Тхагапсоев Х. Г. Идентичность как философская категория // Гуманитарий Юга России. 2012. Том. 0. № 1.
6. Саидов М.Х., Перегудов Л.В., Тоҳиров З.Т. Олий таълим (луғат-маълумотнома). – Тошкент: “Молия” нашриёти, 2003.
7. Пардаев С. Экзистенциализм фалсафасида инсон омилининг ўрни // “Молодой учёный” № 28 (266), Июль 2019.
8. Словарь социолингвистических терминов. – М.: 2006.
9. https://studme.org/74058/psihologiya/vidy_funktsii_identichnosti
10. <https://ru.wikihow.com/определить-свое-место-в-мире>
11. https://qomus.info/encyclopedia/cat-d/determinizm-uz._
12. <https://bigenc.ru/sociology/text/1949854>
13. <https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye>

THEORIES OF METANARRATIVE, MATERIAL CULTURE, AND REALITY CONSTRUCTION

Tursunov Mukhammadyusub Alisher ogli,

Acting Associate Professor,
Namangan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article explores the interplay between metanarrative structures, material culture, and the construction of reality in the literary works of Orhan Pamuk. By examining novels such as *The Museum of Innocence*, *The Black Book*, and *Snow*, the study analyzes how Pamuk employs objects, archives, museums, and self-reflexive storytelling to question the boundaries between fiction and reality. The article argues that Pamuk’s narrative strategies create multilayered interpretive spaces in which personal memory, cultural identity, and material artifacts function as agents of meaning-making. Through a theoretical framework combining metanarrative analysis and material culture studies, the research demonstrates how Pamuk constructs alternative realities that challenge conventional perceptions of truth and history.

Keywords: metanarrative, material culture, reality construction, Orhan Pamuk, museum narrative, memory, identity.

Anotatsiya: Ushbu maqolada Orhan Pamuk asarlarida metanarrativ tuzilma, moddiy madaniyat va reallik konstruksiyasi o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik tahlil qilinadi. *Beg‘uborlik muzeyi*, *Qora kitob* va *Qor* kabi romanlar misolida muallifning buyumlar, arxivlar, muzeylar hamda o‘z-o‘ziga murojaat qiluvchi hikoya uslubi orqali badiiy matnda haqiqat va xayol o‘rtasidagi chegaralarni qanday shubha ostiga olishi ko‘rsatiladi. Tadqiqot Pamukning narrativ strategiyalari shaxsiy xotira, madaniy identitet va moddiy obyektlarning ma‘no yaratishdagi faol o‘rnini namoyon etishini ta’kidlaydi. Metanarrativ yondashuv va moddiy madaniyat nazariyalari asosida olib borilgan tahlil Pamuk yaratgan alternativ realliklar an’anaviy tarix va haqiqat tasavvurlariga qarshi turishini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: metanarrativ, moddiy madaniyat, reallik konstruksiyasi, Orhan Pamuk, muzey narrativi, xotira, identitet.

Аннотация: В данной статье исследуется взаимосвязь между метанарративными структурами, материальной культурой и конструированием реальности в произведениях Орхана Памука. На примере романов *Музей невинности*, *Черная книга* и *Снег* анализируется, как автор использует предметы, архивы, музеи и саморефлексивный нарратив для проблематизации границ между вымыслом и

реальностью. Показано, что нарративные стратегии Памука формируют многослойное интерпретационное пространство, в котором личная память, культурная идентичность и материальные артефакты выступают активными элементами смыслообразования. На основе теорий метанарратива и материальной культуры статья демонстрирует, как Памук создает альтернативные модели реальности, бросающие вызов традиционным представлениям об истине и истории.

Ключевые слова: метанарратив, материальная культура, конструирование реальности, Орхан Памук, музейный нарратив, память, идентичность.

Introduction. Theoretical foundations of this dissertation are constructed based on three intersecting theoretical pillars: the postmodern metanarrative critique, the semiotic and mnemonic functions of material culture, and the sociological theory of reality construction. This section systematically explains each theoretical strand separately to show their respective significance before integrating them into an orderly analytical framework. The basic contention is that reality, either on an individual or collective basis, is not an objective, fixed reality but a dynamic and struggled-over social construction. This is manufactured and reinforced by an incessant, dialectical struggle of the grand narratives which form the basis of a society's vision of the world, the local, smaller narratives of communities and individuals, and the material, physical artifacts which carry and instantiate these narratives. By looking at novels like Orhan Pamuk's *My Name Is Red* and *The Museum of Innocence* through this common lens, this research tries to shed light on the deeper function of art, literature, and narrative not just in representing reality but also in actually moulding it. The term "metanarrative" was coined popularly by Jean-François Lyotard in his 1979 work, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, to describe the large, general narratives that cultures invoke in an attempt to legitimize knowledge, institutions, and values. Master narratives such as the Enlightenment's faith in human reason and universal progress, the Christian narrative of salvation, or the Marxist narrative of materialist history are characterized by their totalizing impulse. They present themselves as offering one universal truth, a founding narrative from which all others derive their significance and to which they are compared.⁹⁴ The power of a metanarrative lies in the fact that it is able to present itself not as narrative but as an irrefutable fact, a self-evident form that categorizes and explains the world. Since Hayden White has argued, histories, for instance, are not chronicle narratives but "emplotments" that give historical occurrences a story meaning and moral purpose, typically in an attempt to legitimize a specific social or political order.⁹⁵

Lyotard's postmodern argument about the "incredulity toward metanarratives" is the basis of his and subsequent postmodern philosophy. He argues that the postmodern era is

⁹⁴ Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press, 1984. p. 23 – 25.

⁹⁵ White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Johns Hopkins University Press, 1973. p. 5.

characterized by an underlying scepticism of these origin myths, a scepticism based not on mere rebellion but on the historical failure of such stories to live up to their promise of freedom, justice, or utopia. The horrors of the 20th century, such as the Holocaust, the Gulag, and the atomic bomb, revealed the possibility of violence and oppression within totalizing systems of thought. As Fredric Jameson points out, the postmodern era is the time in history when the grand historical project of modernity has been lost and substituted for an empty place of stylistic pastiche and a missing unified, unifying vision.⁹⁶ For Lyotard, such incredulity represents an epistemological shift: knowledge no longer gains its legitimation on the grounds of its correspondence to some great universal narrative but on the grounds of its performativity and usefulness in localized, discrete "language games".⁹⁷ Such a shift away from hierarchical, monological conceptions of truth towards a more horizontal, polyphonic one is what such a turn entails.

The breakdown of metanarratives therefore necessarily leads to the fragmentation of narrative itself. Without any unifying, overarching story to hold them together, reality is a more complex, uncertain, and plural place. It is not necessarily a slide into anarchy but rather the potential for new forms of stories to be created and coexist. Postmodern fiction, for example, will seek to capture this fragmentation in the use of multiple narratives, non-linear temporalities, and an unreliable narrator, all of which serve to undermine the idea of a single, authoritative account of events. Truth becomes a question of interpretation here, and reality is a site of dispute over which different narratives—of gender, class, ethnicity, and personal experience—compete for recognition. This theoretical framework is particularly well-suited to Pamuk's novel, which abjures an authorial monologue in favour of a horde of storytellers, each uttering an individual and often contradictory version of what happens. This narrative technique, the most literal expression of the postmodern disease, forces the reader to confront the impossibility of an embodied, total historical or individual truth.

Material culture, as that tangible object, artifact, and environment created by human populations, is a crucial yet frequently overlooked element of story and reality construction. These objects are more than passive actors in the human being's drama but instead have cultural significance, memory, and history that they carry and transmit. Since Arjun Appadurai argues in *The Social Life of Things*, commodities and artifacts are not static things imbued with intrinsic values but possess a "social life" or "biography" inseparable from the human relations and narratives they entwine.⁹⁸ From this perspective, an object's value—economic, cultural, or emotional—is not intrinsic but is assigned to it by stories told about it, the memories it provokes, and the social spaces where it travels. A wedding band,

⁹⁶ Jameson, Fredric. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, 1991. p. 9.

⁹⁷ Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press, 1984. p. 40.

⁹⁸ Appadurai, Arjun. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press, 1986. p. 5.

for instance, possesses a sense larger than its material composition; it is a semiotic object imbued with stories of love, commitment, and family heritage.

Objects are powerful evokers and grounders of narratives and are tangible points of reference to the past, anchoring individual and collective narratives in a material world. Objects function as "mnemonic devices" that help individuals and groups recall who they are and where they came from.⁹⁹ The smell of an aged book, the touch of a worn-out souvenir, or a flash of a toy belonging to a child can transport one to the past instantaneously, reminding one of stories, emotions, and memories that might otherwise remain dormant. In doing so, therefore, objects become not just signs of stories; they are, in a sense, stories turn substance. They possess a "narrative power," building the way that we perceive the world and where we are within it by giving our stories bodies and substance. Daniel Miller, in *Material Culture and Mass Consumption*, expands upon this idea by looking at how our consumption and accumulation of objects are at the core of who we are, and each object is a "fragment of a narrative of self".¹⁰⁰ The objects we possess, acquire, and display become a shepherded, three-dimensional tale of who we are.

Objects' specific meaning is particularly potent and thematically central to Orhan Pamuk's novels. His novels are full of delicate and loving descriptions of objects, from *My Name Is Red's* Ottoman Empire decorative miniatures and calligraphic manuscripts to the stupendous repository of countless everyday objects in *The Museum of Innocence*. Objects in both books are not mere ornament or just narrative devices; they are loci of plot and thematic exploration. The tiny paintings in *My Name Is Red*, say, are not just paintings; they are the location for a profound ideological struggle between the grand, anonymous narrative style of great Ottoman paintings and the new, individualistic narrative style of Western portraiture. Each painting is a material embodiment of a philosophical and cultural struggle. Similarly, the items Kemal collects throughout *The Museum of Innocence* are not simply a junk hoard; rather, they are an edited, physical record of his ill-fated love for Füsün. Every hairpin, earring, and cigarette butt is a narrative node, and each represents a certain moment, a feeling, or a tale. The objects thus serve the purpose of a material realization of the novels' core problems, from the nature of artistic truth to the construction of a personal history. The metanarrative and material culture theories provide the basis for understanding the broader idea of reality construction. The locus classicus for this perspective is *The Social Construction of Reality* by Peter L. Berger and Thomas Luckmann. They argue that reality is not an objective, monolithic entity independent of human consciousness but a social construct, an intersubjective reality brought into being and reproduced by an ever-existent,

⁹⁹ Jones, Andrew, and Christopher Tilley. "Introduction." *Handbook of Material Culture*, Sage Publications, 2006, p. 12.

¹⁰⁰ Miller, Daniel. *Material Culture and Mass Consumption*. Blackwell Publishers, 1987. p. 201.

dialectical process.¹⁰¹ This process operates out in three great stages: externalization, where individuals place their subjective meanings and actions on the world; objectivation, where these meanings are frozen into social institutions, norms, and shared knowledge; and internalization, where individuals learn and take over this objectivated reality as their own, often without realizing its human origin. As Berger and Luckmann put it, "reality is a social product, and knowledge is a social phenomenon".¹⁰² The strength of this theory lies in its ability to explain how individual experiences form the seemingly objective reality of everyday life.

Narrative is the primary mover of the construction process. While Berger and Luckmann emphasize the role of shared language and discourse, subsequent theorists have contended that the paramount importance of narrative cannot be ignored. Walter Fisher, in his "narrative paradigm," proposes that human beings are not necessarily rational animals but "homo narrans" or narrative animals who frame the world in narrative.¹⁰³ He believes that all communication is actually storytelling and that the logic of good reasons is less persuasive than the logic of "narrative probability" and "narrative fidelity".¹⁰⁴ That is, we don't necessarily judge the validity and truth of a story on its rational coherence but on whether it seems to be a believable and credible account of human life. Whether it's the personal story we create of ourselves as who we are, the family legends we pass from one generation to the next, or the national legends that form a nation, these stories give shape, sense, and meaning to a world that would be otherwise chaos in the face of an infinite series of isolated events. Sharing, validating, and enacting these stories brings us together to build and reinforce a shared social world.

This dissertation extends the social constructionist perspective in arguing that reality construction is not primarily discursive but is instead necessarily and fundamentally material. Our constructed realities are not abstract notions or shared stories alone; they are shaped into tangible form and supported by the objects and settings of our material world. The institutions that we construct, the rituals that we perform, and the objects that we cherish are all material representations of the stories that build our lives. For example, a national flag is not just cloth; it is an object of materiality with a grand narrative of national identity, history, and sovereignty. Museum, as an institution, is a material presence that is dedicated to

¹⁰¹ Berger, Peter L., and Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books, 1967. p. 1.

¹⁰² Berger, Peter L., and Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books, 1967. p. 3.

¹⁰³ Fisher, Walter R. "Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument." *Communication Monographs*, vol. 51, no. 1, 1984, p. 7.

¹⁰⁴ Fisher, Walter R. "Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument." *Communication Monographs*, vol. 51, no. 1, 1984, p. 10.

embodiment of a particular narrative—of history, art, or culture. As Susan Pearce elucidates, "material culture embodies history" and "serves as the primary means by which we know and interpret the past".¹⁰⁵ The world of matter provides a static, tangible stage for the stories that comprise our existence, and therefore they begin to feel concrete and real. Metanarrative, material culture, and the construction of reality are not disconnected ideas but are inherently interconnected and interrelated. They form a robust conceptual framework for synthesizing the complexity of narrative in Pamuk's work. Metanarratives provide the larger, often intangible, frameworks upon which individual stories are related and judged. They are the grand narratives of history, religion, and nation that provide a character with an understanding of how the world is. Material culture thus acts as the physical embodiment of these narratives, and they may be touched and seen. The objects around us and the houses we inhabit carry the stories of our culture, our history, and our own lives. Finally, reality construction is the overall process whereby individuals and societies utilize both objects and narratives to create an everyday, common, meaningful, and habitable world. The diagram below illustrates the dynamic relationships between these three theoretical concepts. This dissertation proposes the use of the term "narrative reality" to describe this dynamic constructed space. Narrative reality is not one singular truth or an ontological, unchanging nature, but instead a dynamic, contested ground that is created through the constant struggle of competing narratives and their material embodiment. It is a paradigm in which reality is understood to be a composite of individual and collective narratives represented in the world of objects. Here, truth is not absolute but relative, a matter of point of view and the specific stories we choose to believe. The tension between Ottoman histories and Western modernity's grand narratives, the fractured tales of individual artists, and the authoritative, unwritten stories of objects themselves construct a multi-faceted reality that is at once intensely personal and pervasive culture.

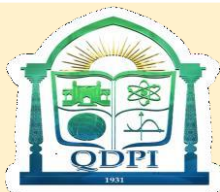
This hypothesized schema will be applied in close reading of *My Name Is Red* and *The Museum of Innocence*. In *My Name Is Red*, conflict between grand narratives of Islamic tradition and Western-influenced, individualistic theory regarding art is not purely theoretical conflict but experience, achieved in miniature paintings themselves. The novel's multiplicity of narrators creates a different narrative reality for each, and the objects of art are central to their competing claims to knowledge. The murder of the miniaturist is therefore not just a crime but an act of violence against a normative way of constructing reality. Similarly, Kemal's obsessive collecting in *The Museum of Innocence* is a powerful exercise in the construction of reality, an attempt to build a personalized, ideal reality in the face of a fractured and disappointing present. The museum itself is the height of narrative reality—a material space in which one compelling narrative is preserved in a thousand material objects.

¹⁰⁵ Pearce, Susan M. *Museums, Objects and Collections: A Cultural Study*. Leicester University Press, 1992. p. 21.

It is both a memorial to lost love and a monument to the narrative of that love, a narrative so actual in its instantiation that it quite literally occupies space. Through a consideration of how Pamuk's heroes respond to this entwined interrelation of stories and things, this dissertation will demonstrate how art, literature, and narrative are not simply passive imitations of reality but are rather at the heart of its very formation.

Works Cited

1. Appadurai, Arjun. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press, 1986.
2. Berger, Peter L., and Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books, 1967.
3. Fisher, Walter R. "Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument." *Communication Monographs*, vol. 51, no. 1, 1984, pp. 1-22.
4. Jameson, Fredric. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, 1991.
5. Jones, Andrew, and Christopher Tilley. "Introduction." *Handbook of Material Culture*, edited by Jones and Tilley, Sage Publications, 2006, pp. 1-18.
6. Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press, 1984.
7. Miller, Daniel. *Material Culture and Mass Consumption*. Blackwell Publishers, 1987.
8. Pearce, Susan M. *Museums, Objects and Collections: A Cultural Study*. Leicester University Press, 1992.
9. White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Johns Hopkins University Press, 1973.

JAHON VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA QO'SHMA GAPLAR TASNIFI
VA TAVSIFI

Sharipov Raufjon Elmurod o'g'li

*Qo'qon davlat universiteti
stajyor-tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahon hamda o'zbek tilshunosligi doirasida qo'shma gaplarning tasnifi, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari, shuningdek, turli lingvistik maktablar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlar tahlil qilinadi. Qo'shma gap sintaksisning eng murakkab obyektlaridan biri sifatida ko'rib chiqilib, rus va Yevropa tilshunosligidagi qarashlar o'zbek tilshunosligidagi tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: gap, sintaksis, gap turlari, sodda gap, qo'shma gap, lingvistik maktablar, qo'shma gaplar tasnifi.

Abstract: This article analyzes the classification of compound sentences within the framework of world and Uzbek linguistics, their structural and semantic features, as well as theoretical approaches developed by various linguistic schools. The compound sentence is considered as one of the most complex objects of syntax, and the views of Russian and European linguistics are analyzed in comparison with research in Uzbek linguistics.

Keywords: sentence, syntax, sentence types, simple sentence, compound sentence, linguistic schools, classification of compound sentences.

Аннотация: В статье анализируются классификация сложноподчиненных предложений в рамках мировой и отечественной лингвистики, их структурно-семантические особенности, а также теоретические подходы, разработанные различными лингвистическими школами. Сложноподчиненное предложение рассматривается как один из сложнейших объектов синтаксиса, анализируются взгляды русской и европейской лингвистики в сравнении с исследованиями в узбекской лингвистике.

Ключевые слова: предложение, синтаксис, типы предложений, простое предложение, сложносочиненное предложение, лингвистические школы, классификация сложносочиненных предложений.

KIRISH. Qo'shma gap tilshunoslik bo'limlaridan biri hisoblanuvchi sintaksisning o'rganish obyekti bo'lib, unda ikki yoki undan ortiq predikativ birliklar mazmuniy va

grammatik jihatdan birikadi. Tilshunos olim G‘.Abdurahmonov o‘zining “Qo‘shma gap sintaksisi asoslari” nomli asarida qo‘shma gapga quyidagicha ta’rif beriladi: “Bog‘lovchi va bog‘lovchi vazifasidagi vositalar yordami bilan tuzilib, bir butunlikni tashkil etgan, mazmunan ma’lum bir murakkab fikrni ifodalovchi gaplar birikmasiga qo‘shma gap deyiladi”[1.11-bet]. Jahon tilshunosligida qo‘shma gaplar tadqiqi XIX asrdan boshlab o‘rganilgan, o‘zbek tilshunosligida esa qo‘shma gaplarni tizimli o‘rganish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadallashdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Jahon tilshunosligida qo‘shma gaplarning o‘rganilishi haqida gap ketganda Yevropa sintaktik maktablarini alohida ta’kidlash lozim. Jumladan, Yevropa sintaktik maktablarida qo‘shma gaplar avvalo, strukturaviy aloqalar mezoniga ko‘ra tasniflangan. Masalan, nemis tilshunoslari bo‘lmish G. Paul va O. Jespersen qo‘shma gaplarni bog‘lovchilar yordamida birikishiga ko‘ra ajratgan [2]. Amerika tilshunoslik maktabiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, Amerika strukturalistik maktabi vakillari boshqacha nazariyani ilgari surganlar. Masalan, Amerika strukturalistlari L.Bloomfield va Z.Harris qo‘shma gapni transformatsion munosabatlar nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Transformatsion-generativ grammatikada, aynan N. Chomskiy nazariyasida esa qo‘shma gap — bir nechta sodda gaplarning chuqur tuzilma darajasidagi munosabatidan hosil bo‘lgan murakkab sintaktik birlik ekanligi aytib o‘tilgan [3].

Rossiya tilshunosligi an‘analarida qo‘shma gaplar tasnifiga asosiy e’tibor qaratiladi. Jumladan, rus tilshunoslari A.M. Peshkovskiy va V.V.Vinogradov qo‘shma gaplarni uch asosiy ko‘rinishda tasniflaydi: bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar, bog‘lovchili qo‘shma gaplar, ergashgan qo‘shma gaplar [4].

O‘zbek tilshunosligida qo‘shma gaplarning tadqiqiga e’tibor beradigan bo‘lsak, avvalo, tarixiy manbalarga murojaat qilamiz. Jumladan, o‘zbek tilidagi qo‘shma gaplarga oid dastlabki kuzatuvlar Alisher Navoiyning asarlarida uchrasa-da, ilmiy yondashuv XX asr boshida shakllangan. O‘zbek tilidagi qo‘shma gaplar bo‘yicha ilmiy izlanishlar A. G‘ulomov, Sh. Rahmatullayev, A. Hojiyev, N. Mahmudov kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Tilshunos olim G‘.Abdurahmonovning “Qo‘shma gap sintaksisi asoslari” nomli asari aynan qo‘shma gap tadqiqiga bag‘ishlangan asar hisoblanadi. Mazkur asarda qo‘shma gaplar bilan sodda gaplarning o‘zaro farqlanishi, qo‘shma gap turlari, har bir qo‘shma gap turlarini hosil qiluvchi grammatik va leksik vositalar haqida atroflicha ma’lumot beriladi. Tilshunos Sh.Rahmatullayev “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” darsligida o‘zbek tilshunosligidagi qo‘shma gaplarni quyidagicha turlarga ajratadi: bog‘langan, ergashgan va bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar[5]. Bugungi o‘zbek tilshunosligiga antroposentrik yondashuv kirib kelganidan so‘ng qo‘shma gaplar tadqiqida ham turlicha yangi yondashuvlar ko‘zga tashlanmoqda. Jumladan, bugungi o‘zbek tilshunosligida qo‘shma gaplarda pragmatik birliklar, intonatsiya va muloqot maqsadining o‘rni alohida ta’kidlanmoqda [6]. Tilshunos olim R.Sayfullayeva ham qo‘shma gap tadqiqiga bag‘ishlangan “Hozirgi o‘zbek tilida qo‘shma gaplarning substansional (zotiy) talqini” nomli asar yozadi. Mazkur asarda qo‘shma gapning tabiati,

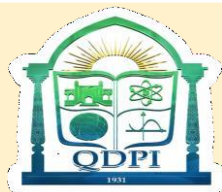
hozirgi o‘zbek adabiy tilida uning o‘rganish darajasi, qo‘shma gaplarni o‘rganish tarixi va qo‘shma gaplarning til-nutq bo‘linishidagi o‘rni va ularning tasnifi masalalari haqida ma’lumot beriladi[7]. Olima qo‘shma gap masalasi o‘zbek tilshunosigida birinchi marta ilmiy asosda G‘.Abdurahmonov tomonidan chuqur o‘rganilganligini qayd etadi. Bundan tashqari, tilshunos o‘z asarida qo‘shma gap qurilishini matematik modellar asosida formulalarga tayanib ifodalab beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Qo‘shma gaplarning tasnifida tipologik va qiyosiy jihatdan yondashuv mavjud. O‘zbek tilidagi qo‘shma gaplarning strukturaviy tasnifi rus tilshunosligidagi tasnif bilan o‘xshashlikka ega. Qo‘shma gaplarni semantik nuqtayi nazardan tasnif qilganimizda asosan ergashgan qo‘shma gaplarga tilshunoslar e’tibor qaratishgan. Jumladan, semantik tahlilda sabab–natija, payt, shart, maqsad, qiyos va izohlovchi ergash gaplar ajratiladi [8]. Tilshunos G‘.Abdurahmonov esa qo‘shma gapning har bir turi haqida va bog‘langan, ergashgan va bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarni semantik nuqtayi nazardan ichki guruhlarga ham ajratadi hamda har bir turini hosil qiluvchi lisoniy voitalar haqida ham ma’lumot beradi. Olimning mazkur asari o‘zbek tilshunosligi rivojiga qo‘shilgan ulkan yutuqlardan biridir.

XULOSA. Jahon va o‘zbek tilshunosligida qo‘shma gaplarni tasniflashda turli yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, ularning umumiy nuqtasi — qo‘shma gapni bir necha predikativ birlikning mazmuniy va grammatik birligi sifatida talqin qilishdir. Bugungi kungacha jahon va o‘zbek tilshunosligida ko‘plab tilshunoslar tomonidan qo‘shma gaplar tadqiqi ustida izlanishlar olib borilmoqda. Tilshunoslikdagi zamonaviy yondashuvlarni qo‘shma gaplar tadqiqiga ham tatbiq qilish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov G‘. Qo‘shma gap sintaksisi asoslari. Toshkent, 1958.
2. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. Leipzig, 1920.
3. Jespersen O. Essentials of English Grammar. London, 1933.
4. Chomsky N. Syntactic Structures. The Hague: Mouton, 1957.
5. Vinogradov V.V. Russkiy yazyk. Moskva, 1947.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 1996.
7. Mahmudov N. O‘zbek tili sintaksisi masalalari. Toshkent, 2008.
8. Sayfullayeva R. Hozirgi o‘zbek tilida qo‘shma gaplarning substansional (zotiy) talqini”. Toshkent, 2007.
9. Lehmann Ch. Clause Linking. Berlin, 1988.

**TILSHUNOSLIKDA DENDRONIMLARNING SHAKLLANISHI —
DENDRONIMLARNING NOMINATIV MODELLARI**

Mitanova Shahlo Ne‘matullayevna

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslikda dendronimlarning shakllanish jarayoni va ularning nominativ modellari tahlil qilingan. Dendronimlar — o‘simlik va daraxt nomlari bo‘lib, ularning etimologiyasi, morfologik va semantik xususiyatlari hamda xalq madaniyati va turmush tarzida tutgan o‘rni ilmiy jihatdan yoritilgan. Nominativ modellarning shakllanishida milliy tafakkur, tarixiy-lisoniy jarayonlar va leksik-semantik imkoniyatlar muhim rol o‘ynashi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: dendronim, nominativ model, leksik-semantik tizim, o‘simlik nomlari, tilshunoslik, etimologiya.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс формирования дендронимов в лингвистике и их номинативные модели. Дендронимы — это названия растений и деревьев, чья этимология, морфологические и семантические особенности, а также роль в народной культуре и быте исследуются с научной точки зрения. В процессе формирования номинативных моделей показано, что важную роль играют национальное мышление, историко-лингвистические процессы и лексико-семантические возможности.

Ключевые слова: дендроним, номинативная модель, лексико-семантическая система, названия растений, лингвистика, этимология.

Abstract. This article analyzes the process of forming dendronyms in linguistics and their nominative models. Dendronyms are the names of plants and trees, whose etymology, morphological and semantic features, as well as their role in folk culture and daily life, are examined from a scientific perspective. The article shows that national thinking, historical-linguistic processes, and lexical-semantic possibilities play an important role in the formation of nominative models.

Keywords: dendronym, nominative model, lexical-semantic system, plant names, linguistics, etymology.

Kirish. Dendronimlar (gr.: dendron — daraxt) — o‘simlik va daraxt nomlarining umumiy atamasi — onomastika va leksikologiya doirasida muhim o‘rinni egallaydi. Ular nafaqat leksik birlik sifatida, balki madaniy-ma’naviy kod, geografik va ijtimoiy identifikator

hamdir. Dendronimlar xalqning ovqatlanish, mehnat, diniy marosim va folklor tajribasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, tilda sinxron va tarixiy jarayonlar orqali shakllangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyagiya. Dendronimlarni o‘rganishda bir nechta nazariy yondashuvlar muhim: leksik-semantik yondashuv (so‘zning ma’nosi va ma’no o‘zgarishi), etimologik yondashuv (so‘zning kelib chiqishi), va onomastik yondashuv (ism berish an‘analari). Maqolada adabiy matnlar, hududiy dialekt namunalaridan olingan eski va zamonaviy misollar, hamda mavjud lug‘atlardagi variantlar asosida tahlil yuritiladi.

Tilshunoslikda dendronimlar quyidagi asosiy mexanizmlar orqali shakllanadi: etimologik qatlamlar, morfologik hosil bo‘lish, semantik motivatsiya va boshqa leksik jarayonlar (metafora, metonimiya, tilga kirib kelishlar).

Mahalliy ildizlar: o‘zbek tilida *olma*, *terak*, *bodom*, *qarag‘ay*, *chinor* kabi o‘zga tillardan mustaqil yoki qadimiy turkiy ildizga ega so‘zlar mavjud. Bu so‘zlar tilda uzoq tarix davomida qolib, leksik qatlam sifatida saqlangan. Bugungi kunga kelib bu daraxt nomlari bilan O‘zbekistonning bir qancha viloyatlarida qishloq va adir, joy nomlarini uchratishimiz mumkin. Masalan: Terakli qishlog‘I (*Andijon viloyati*), Olmazar tuman (*Toshkent shahri*), Chinor mahallasi (*Surxandaryo viloyati*)

Kirish so‘zlari sifatida ham ko‘p uchraydigan dendironimlar ham mavjud. Rus, fors, arab, nemis va boshqa tillardan topilgan o‘simlik nomlari ham mavjud, masalan o‘zbek tiliga kirgan *limon* (arab/italyancha orqali), *anor* (forsa), *zaytun* (arabcha orqali). Nemis tilida ham boshqa tillardan kelgan o‘simlik nomlari mavjud (masalan *Zitrone* — ital. / gr. ildizlar bilan).

- **Tilshunoslikda ko‘p uchraydigan hodisalardan yana dendironimlarning yasalsih usullarini ham ko‘rib chiqamiz. Kompozitsiya (compounding)** — ayniqsa nemis tilida juda produktiv. Nemis dendronimlarida so‘z birikmalari keng tarqalgan: *Apfelbaum* (apfel + Baum — olma daraxti), *Kirschbaum*, *Lindenbaum*, *Eichenallee* (eyoqa + allee — dublar saqichasi).

- **Affiksatsiya (o‘zbek tilida ko‘zga tashlanadi)** — o‘zbek tilida o‘simlik nomlaridan joy nomlari yoki tashkiliy nomlar hosil qilish uchun ishlatiladigan qo‘shimchalar mavjud, masalan -zor (meva yetishtiriladigan joy): *olmazor* (olma bog‘i), *uzumzor* (uzum bog‘i). Shuningdek, so‘z birikmalari orqali *olma daraxti* kabi hosilalar keng tarqalgan.

Misollar — kompozitsiya (nemis):

- *Apfelbaum* (Apfel + Baum)
- *Kirschgarten* (Kirsche + Garten — gilos bog‘i)
- *Lindenallee* (Linde + Allee)

Misollar — affiksatsiya (o‘zbek):

- *Olmazor* (olma + -zor)
- *Uzumzor* (uzum + -zor)
- *Mevabog‘* (meva + bog‘ — semantic compounding)

Eslatma: o‘zbek tilida -zor produktiv joy ko‘rsatish qo‘shimchasi bo‘lib, qishloq va hudud nomlarida keng qo‘llanadi: *Olmazor*, *Uzumzor* va boshqalar.

Dendronimlarning hosil bo‘lishida metafora (o‘xshatish) va metonimiya (bir narsa nomi bilan boshqa narsani ifodalash) muhim rol o‘ynaydi. Masalan, daraxtning tashqi xususiyati asosida yangi nomlanishlar paydo bo‘ladi (rang, meva turi,).

Metaforik misollar (o‘zbek):

- *Qizil olma* — qizil rangi sababli; metaforik nom sifatida *Qizil olma* hudud nomiga aylanishi mumkin.
- *Ko‘kchayon* — barglar yoki gullar rangi sababli tasvirlangan nom (tasviriy misol).

Metaforik misollar (nemis):

- *Goldapfel* (so‘zma-so‘z: oltin olma — mevaning rangi yoki sifatiga nisbatan metafora)
- *Himmelbaum* (samoviy daraxt — tasviriy nom, folklorda uchrashi mumkin)

Ko‘p hollarda dendronimlarda toponimik va antroponimik hosil bo‘lish, geografik nomlarda va familiyalarda aks etadi. Bu jarayon tilning ijtimoiy funksiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, joyni belgilash va shaxslarni aniqlashda ishlatiladi.

O‘zbek tilshunosligida bir qancha misollarni ko‘rib chiqamiz (toponim/antroponim):

- *Olmazor* (mahalliy joy nomi), *Olmaliq* (Olmaliq shahri — „olma“ bilan bog‘liq hudud nomi), hamda *Olmaliev* kabi familiyalar (me‘yoriy tarzda olma bilan bog‘liq familyaviy shakllar tadqiqotda uchrashi mumkin).

Huddi shunday holatni nemis tili misollarida ham ko‘rib chiqamiz (toponim/antroponim):

- *Lindenberg* (joy nomi va familiya), *Eichenau* (joy nomi), *Apfelbaum* (familiya sifatida ham uchraydi). Nemis tilida ko‘plab oilaviy nomlar daraxt nomlaridan kelib chiqadi: *Eichmann*, *Linden*, *Apfelbaum*.

Bundan tashqari tilshunoslikda dendronimlarning nominativ modellarning taqsimoti va har bir modelga oid taqqoslash hamda modelshlarga ham to‘xtalib o‘tamiz.

Model A — Bevosita (deskriptiv) nomlash

Daraxtning tashqi ko‘rinishi yoki mevasiga qarab nomlanadi.

- **O‘zbek tilida:** *Olma* (meva), *Bodom* (bodom daraxti), *Terak* (terak daraxti), *Chinor*.

- **Nemis tilida:** *Apfelbaum*, *Kirschbaum*, *Eiche*, *Buche*.

Model B — Kompozitsion/qo‘shma nomlash (idaraviy yoki joylashuvga oid)

- **O‘zbek tilida:** *Olma daraxti*, *Olmazor*, *Uzumzor*.
- **Nemis tilida:** *Kirschgarten*, *Eichenallee*, *Apfelgarten*.

Model C — Affiksali hosil bo‘lish (derivatsion)

- **O‘zbek tilida:** -zor qo‘shimchasi bilan: *olmazor*, *uzumzor*; son-sanoqsiz boshqa hosila shakllari hududiy va nutsaqiviy tilda uchrashi mumkin.

- **Nemis tilida:** kamroq affiks bilan, lekin -er yoki -ig kabi agentlik hosil qiluvchi qo‘shimchalar orqali ayrim hosilalar hosil bo‘ladi; asosan kompozitsiya ustun.

Model D — Metaforik va metonimik nomlash

- **O‘zbek tilida:** *Qizil olma* — maydon nomi yoki xalq og‘zaki ijodida ishlatiladi; *Boychechak* kabi tasviriy atamalar.

- **Nemis tilida:** *Himmelbaum*, *Lebensbaum* (Hayot daraxti — ramziy nom), *Zedernhain* (sedr daraxtlari uchun joy nomi — ramziy yoki ta’rifiy).

Model E — Kirib kelish va o‘zlashtirilgan nomlar

- **O‘zbek tilida:** *limon* (arab/ital. ildiz), *anor* (forscha).

- **Nemis tilida:** *Zitrone* (yonalish orqali olingan), *Orange* (fransuzcha/ispancha orqali kirib kelgan).

Ushbu maqolada biz yana struktura jihatdan ikki tildagi dendronimlarni ham qisman ko‘rib chiqamiz: Nemis tilida kompozitsiya (so‘z birikmasi) juda keng va morfologik jihatdan samarali (*Apfelbaum*, *Kirschenhain*), o‘zbek tilida esa agglutinatív tizim tufayli qo‘shimchalar va so‘z birikmalari bilan ifodalanadi (*olmazor*, *olma daraxti*).

Tillardagi fonetik va semantik motivatsiya. O‘zbek dendronimlari ko‘proq xalq hayoti va amaliyotiga yaqin motivatsiyaga ega holatda nomoyon bo‘ladi (meva, foydalilik, joy), nemis dendronimlariga esa aksincha leksik birikma orqali aniqlik kiritiladi (*Baum*, *Garten*, *Hain* kabi birikmalar).

Tillardagi toponimika va antroponimik bog‘liqlik. Ikkala tillarda ham dendronimlardan joy nomlari va familiyalar hosil bo‘ladi, ammo usullar tilning morfologik xususiyatlariga mos keladi: nemisda ko‘proq kompozitsiyalar, o‘zbekda esa qo‘shimcha va analitik tuzilmalar.

Tilshunoslikda dendronimlar nafaqat tabiata, balki lingvokulturologik jihatdan ham farqlanadi. Jumladan, folklor, maqollar, aforizmlar va prozodik matnlarda semantik ramz vazifasini bajaradi. Masalan, o‘zbek maqollarida daraxt va uning xususiyatlari (bardavomlik, sog‘lik, mehmondo‘stlik ramzi) keng ishlatiladi; nemis folklorida esa linden (lipa) va eiche (dub) kabi daraxtlar jamoatchilik qadriyatlari bilan bog‘lanadi.

O‘zbek maqollari misolida:

- “Tol tagida yotgan to‘g‘ri odam qo‘li ishga yor.” (daraxt bilan bog‘liq ramziy ma’no — ilustrativ)
- “Olma pishsa, terilar” (meva bilan bog‘liq hayotiy tajriba).

Nemis maqol / frazeologik birliklari misolida:

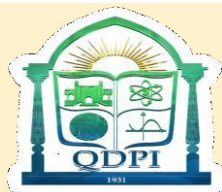
- „An der Eiche hängt der Apfel nicht weit vom Stamm.“ (dubga oid frazeologik yoki prozodik tasvirlar). — (tasviriy misol)

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, dendronimlar tilning leksik va onomastik qatlamida muhim rol o‘ynaydi. Ularning shakllanishi bir nechta o‘zaro bog‘liq

mexanizmlar orqali kechadi: mahalliy va kirib kelgan leksik qatlamlar, morfologik vositalar (kompozitsiya va affiksatsiya), va semantik mexanizmlar (metafora, metonimiya). Nemis va o‘zbek tilidagi dendronimlar tahlili ham shuni ko‘rsatadiki, tilning morfologik xususiyatlari nemis tilida — kuchli kompozitsiya, o‘zbek tilida esa — agglutinatsiya va joy nomlari hosil qiluvchi qo‘shimchalardan ko‘proq foydalaniladi va nominativ modellarning tug‘ilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Dendronimlarning nominativ modellari universal xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, tilning morfologik qurilishi va madaniy kontekst ularning realizatsiyasida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Dendronimlar madaniy meros sifatida tilda saqlanadi va badiiy matnlarda ham o‘z ramziy funksiyasini bajaradi; ular hududning iqlimi va iqtisodiy faoliyati haqida ham ma’lumot beradi (qaysi mevalar yoki daraxtlar yetishtiriladi).

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov, M. O‘zbek tilida o‘simlik nomlari etimologiyasi. – Toshkent: Fan, 2005.
2. Rasulov, A. O‘zbek tilining onomastikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010.
3. Superanskaya, A.V. Obshchaya onomastika. – Moskva: Nauka, 1986.
4. Anorqulov, S.I. Toponimlarning lingvistik tahlili. – Samarqand: SDCHI nashriyoti, 2020.
5. Kluge, F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin: de Gruyter, 2011.
6. Vasmer, M. Russisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, 1953.

TILSHUNOSLIKDA TOPONIMIK TADQIQOTLARGA BO‘LGAN TURLI YONDASHUVLAR HAQIDA

Anorqulov Sanjar Iskandarovich

PhD, Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti

Email: s.anorqulov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada toponimik tadqiqotlarning nazariy-metodologik asoslari va ularni o‘rganishda qo‘llaniladigan turli yondashuvlar tahlil qilinadi. Toponimlar xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va til taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim lisoniy birlik sifatida qaraladi. Maqolada etimologik, tarixiy, lingvokulturologik, kognitiv va sotsiolingvistik yondashuvlarning mohiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: toponim, onomastika, etimologiya, lingvokulturologiya, kognitiv yondashuv, tarixiy yondashuv, sotsiolingvistika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретико-методологические основы топонимических исследований и различные подходы, применяемые при их изучении. Топонимы рассматриваются как важные языковые единицы, отражающие историческую память народа, культурные ценности и развитие языка. В статье раскрывается сущность этимологического, исторического, лингвокультурологического, когнитивного и социолингвистического подходов.

Ключевые слова: топоним, ономастика, этимология, лингвокультурология, когнитивный подход, исторический подход, социолингвистика.

Abstract. This article explores the theoretical and methodological foundations of toponymic research and analyzes the various approaches used in its study. Toponyms are considered important linguistic units that reflect a nation's historical memory, cultural values, and language development. The article highlights the essence of etymological, historical, linguocultural, cognitive, and sociolinguistic approaches.

Keywords: toponym, onomastics, etymology, linguoculturology, cognitive approach, historical approach, sociolinguistics.

Kirish. Joy nomlari — toponimlar, tilning qadimiy qatlamiga mansub bo‘lib, ular xalqning tarixiy-madaniy taraqqiyoti, milliy o‘ziga xosligi va geografik makon haqidagi tasavvurlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Har bir xalq o‘z yashab kelgan hududini turlicha nomlagan va bu nomlar orqali o‘zining ma’naviy qadriyatlarini, diniy qarashlarini va tabiat bilan uyg‘unligini ifodalagan.

Toponimlarni o‘rganish qadim zamonlardan boshlangan. Antik davr geograf va tarixchilari, xususan, Gerodot, Strabon, Pliniy Katta kabi olimlar joy nomlarini izohlashga harakat qilganlar. Keyinchalik o‘rta asrlarda arab va fors geograflari (al-Istahriy, al-Muqaddasiy, Yoqut al-Hamaviy) Sharq hududidagi ko‘plab toponimlar haqida qimmatli ma’lumotlar qoldirganlar. XIX–XX asrlarda esa toponimika mustaqil ilmiy soha sifatida shakllanib, uni o‘rganishda turli nazariy yondashuvlar yuzaga keldi.

Hozirgi davrda toponimlarni tadqiq qilishda ko‘p qirrali yondashuvlar qo‘llaniladi. Etimologik va tarixiy tahlildan tashqari, lingvokulturologik, kognitiv, sotsiolingvistik, struktur-semantik, psixolingvistik va areal lingvistik usullar ham keng tarqalmoqda. Bu metodologik xilma-xillik toponimlarni chuqurroq anglash va ularning til hamda madaniyatdagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi.

Toponimlar tildan tashqarida mavjud emas, shuning uchun geografik nomlarni o‘rganuvchi toponimika ham geografik, ham tarixiy, ham lingvistik usullarni faol qo‘llovchi tilshunoslik ilmidir. Aynan shuning uchun toponimikani ta’riflashda turli-tumanliklar mavjud. Masalan, A.V.Superanskaya “toponimika tilshunoslik, geografiya va tarixning sintezidir”, deb hisoblaydi. Aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak, joy nomlari orqali jamiyatning tarixi, madaniyati va tabiati haqida kengroq ma’lumot olishga imkon beradi. V.A.Juchkevich toponimikani shunday ta’riflaydi: “toponimika geografik nomlarni o‘rganuvchi yordamchi ilmiy fan. Muayyan mamlakat yoki aholi punkting tegishli geografik nomlari (toponimlari) majmui ushbu hudud toponimiyasi deb ataladi”. Bundan tashqari bu ilmiy soha, til, tarix va geografiyaning o‘zaro aloqasini ochib beradi va joy nomlarining madaniy, ijtimoiy hamda tarixiy ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Biz A.V.Superanskayaning fikriga qo‘shilamiz va toponimiyani faqat lingvistik fan sifatida ko‘rib chiqish yetarlicha to‘g‘ri bo‘lmaydi, deb hisoblaymiz, chunki uning tadqiqida nafaqat lingvistik, balki tarixiy-geografik xususiyatga ega bo‘lgan tahlil usullaridan ham foydalaniladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Tilshunoslikda joy nomlariga bir qancha qarashlar bilan yondashilgan, ulardan bir bu- etimologik yondashuv. Etimologik yondashuv toponimlarning kelib chiqishi va dastlabki ma’nosini aniqlashga qaratilgan. Bu usul yordamida xalqning qadimgi tili, leksik qatlamlari va tarixiy o‘zgarishlari haqida muhim ma’lumotlar olinadi. Masalan, Samarqand nomining etimologiyasi turlicha talqin qilinadi: ba’zi olimlar uni “Somoniylar shahri” bilan bog‘lashsa, boshqalar “Samar shahrining qo‘rg‘oni” deya izohlaydilar. Bu yondashuvning afzalligi shundaki, u toponimlarning eng qadimiy qatlamlarini qayta tiklash imkonini beradi.

Biz yana ko‘rib chiqadigan taxlilimiz bu tarixiy yondashuv. Tarixiy yondashuv toponimlarni xalq tarixiy taraqqiyoti bilan bog‘liq holda o‘rganadi. Joy nomlari qadimiy sulolalar, tarixiy shaxslar, siyosiy hodisalar yoki muhim voqealar bilan aloqador bo‘lishi mumkin. Masalan, Buxoro nomining ko‘plab tarixiy talqinlari mavjud bo‘lib, ularning barchasi shahar qadimiyligidan dalolat beradi. Yevropa hududida ham Berlin, Moskva, Parij kabi shahar nomlari tarixiy voqealar bilan chambarchas bog‘langan. O‘z nomi bilan tarixiy

yondashuv bu biror bir joyning etimologik kelib chiqishi va tarixiy qolishi bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi.

Toponimlarga lingvokulturologik yondashuv

Lingvokulturologik yondashuvda toponimlar xalqning madaniy qadriyatlari, urf-odatlar, diniy qarashlari va turmush tarzini o‘zida aks ettiruvchi lingvokulturologik kod sifatida qaraladi. Masalan, o‘zbek tilidagi Chorbog‘, Oqtepa, Beshkent kabi toponimlar xalqning dehqonchilik, bog‘dorchilik an‘analari va tabiatga yaqin turmush tarzini ifodalaydi. Nemis tilidagi Schwarzwald (“Qora o‘rmon”), Weissensee (“Oq ko‘l”) kabi toponimlar esa tabiatning bevosita in‘ikosidir.

Joy nomlariga kognitiv yondashuv

Kognitiv yondashuv toponimlarni insonning olamni idrok etishi va konseptual dunyoqarashi natijasi sifatida talqin qiladi. Har bir joy nomi inson ongida muayyan assotsiatsiya uyg‘otadi. Masalan, Sirdaryo, Amudaryo toponimlari inson ongida “hayot manbai”, “suv va serhosillik” konseptlari bilan bog‘liq. Yevropadagi Dunau (Dunay) daryosi ham turli xalqlar tafakkurida “yirik daryo”, “birlashtiruvchi kuch” sifatida idrok etiladi.

Joy nomlariga sotsiolingvistik yondashuv

Sotsiolingvistik yondashuv toponimlarni jamiyat hayotidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganadi. Masalan, sobiq ittifoq davrida ko‘plab shahar va ko‘chalar ideologik nomlar bilan atalgan: Leninobod, Stalingrad, Oktyabr va boshqalar. Mustaqillik davrida esa ular qayta nomlandi: Leninobod → Xo‘jand, Stalingrad → Volgograd. Bu yondashuv orqali toponimlarning siyosiy va ideologik omillar ta’sirida o‘zgarishi o‘rganiladi.

Toponimlarga struktur-semantik yondashuv

Bu yondashuvda toponimlarning ichki tuzilishi, leksik va grammatik xususiyatlari o‘rganiladi. Masalan, o‘zbek tilidagi -kent, -obod, -qala, -tepa kabi affikslarning toponimik shakllanishdagi roli muhim ahamiyat kasb etadi (Angren, Sho‘rtepa, Denovobod). Nemis tilida esa -dorf (qishloq), -stadt (shahar), -berg (tog‘) affikslari keng qo‘llaniladi (Hamburg, Salzburg, Düsseldorf). Areal yondashuv toponimlarning hududiy tarqalishini va ularning geografik chegaralarini o‘rganishga qaratilgan. Bu yondashuv til areallari, etnik guruhlarining joylashuvi va tarixiy migratsiya jarayonlarini aniqlashda katta yordam beradi. Masalan, Markaziy Osiyodagi turkiy va eroniy qatlamga mansub toponimlar aralashuvi xalqlararo aloqalarning qadimiy izlarini ko‘rsatadi.

Muhokama va natijalar. Ushbu maqolada ko‘rib chiqilgan turli yondashuvlar toponimik tadqiqotlarning ko‘p qirraliligini va ularni o‘rganishda integrativ metodologiyaning zarurligini ko‘rsatadi. Etimologik yondashuv, masalan, toponimlarning ildizlari va dastlabki ma’nolarini aniqlash orqali xalqlarning qadimiy til qatlamlarini yoritadi, ammo bu usul ko‘pincha sub’ektiv talqinlarga duch keladi va tarixiy hujjatlarsiz to‘liq ishonchli bo‘lmaydi (Muravyova, 1986). Masalan, Samarqand nomining etimologiyasidagi farazlar (somoniyalar bilan bog‘lash yoki “samar qo‘rg‘oni” deb izohlash) bu yondashuvning

kuchli va zaif tomonlarini namoyon etadi: u lingvistik evolyutsiyani ochib bersa-da, madaniy kontekstsiz qolishi mumkin.

Tarixiy yondashuv toponimlarni voqealar va shaxslar bilan bog‘lash orqali jamiyatning o‘tganini rekonstruksiya qiladi, lekin u faqat arxeologik va yozma manbalarga asoslanganligi sababli, zamonaviy ijtimoiy o‘zgarishlarni e‘tiborsiz qoldirishi mumkin. Buxoro yoki Berlin kabi nomlarning tarixiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu usul migratsiya va siyosiy jarayonlarni yoritishda samarali, ammo kognitiv yondashuv bilan birlashganda yanada chuqurroq natijaga olib keladi. Kognitiv yondashuv, inson ongida shakllangan konseptlarni (masalan, Sirdaryo nomi orqali “hayot manbai” assotsiatsiyasi) o‘rganish orqali toponimlarni psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qiladi, bu esa lingvokulturologik yondashuv bilan uyg‘unlashganda xalqning madaniy kodlarini (masalan, o‘zbek tilidagi bog‘ va tepa bilan bog‘liq toponimlar) yaxshiroq ochib beradi (Vorobyova, 2007). Biroq, bu yondashuvlarning kamchiligi shundaki, ular empirik ma’lumotlarga asoslanmagan holda nazariy bo‘lib qolishi mumkin.

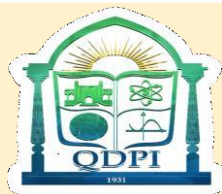
Sotsiolingvistik yondashuv toponimlarning ijtimoiy-siyosiy kontekstda o‘zgarishini (masalan, Leninobod → Xo‘jand) muhokama qilishda muhim, chunki u jamiyatning identifikatsiyasi va ideologik ta’sirini ko‘rsatadi. Bu usul struktur-semantik yondashuv bilan birlashganda (affikslarning roli, masalan, -kent yoki -stadt) toponimlarning til tizimidagi o‘rnini aniqlaydi, lekin areal yondashuvsiz hududiy tarqalishni to‘liq qamrab olmaydi. Masalan, Markaziy Osiyodagi turkiy va eroniy toponimlar aralashuvi areal yondashuv orqali etnik aloqalarni ochib beradi, ammo bu usul geografik ma’lumotlarsiz cheklangan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, toponimik tadqiqotlarning samaradorligi turli yondashuvlarni integratsiya qilishga bog‘liq: etimologik va tarixiy usullar asosni ta’minlasa, lingvokulturologik, kognitiv va sotsiolingvistik yondashuvlar madaniy va ijtimoiy qatlamlarni chuqurlashtiradi. Struktur-semantik va areal yondashuvlar esa til va hudud o‘rtasidagi aloqani mustahkamlaydi. Ushbu integrativ yondashuv toponimlarni nafaqat lingvistik birlik sifatida, balki xalqning madaniy merosi va identifikatsiyasi ko‘zgusi sifatida o‘rganish imkonini beradi. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun raqamli texnologiyalar (GIS va korpus lingvistikasi) orqali toponimlar bazasini yaratish tavsiya etiladi, bu esa global miqyosda qiyosiy tahlillarni osonlashtiradi. Biroq, tadqiqotlarning cheklovi shundaki, ko‘plab toponimlarning etimologiyasi hali to‘liq o‘rganilmagan va bu sohada ko‘proq empirik ma’lumotlar talab etiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak toponimik tadqiqotlar ko‘p qirrali va murakkab ilmiy jarayon bo‘lib, ularni faqat bir yondashuv asosida o‘rganish to‘liq natija bermaydi. Etimologik va tarixiy yondashuvlar toponimlarning kelib chiqishi va tarixiy rivojini yoritadi, lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlar esa ularning madaniy-ma’naviy va konseptual mazmunini ochib beradi. Sotsiolingvistik yondashuv toponimlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o‘zgarishini, struktur-semantik va areal yondashuvlar esa til tizimidagi joyini va hududiy xususiyatlarini tahlil qiladi. Shu bois, toponimlarni tadqiq etishda integrativ, ya’ni turli metodlarni uyg‘unlashtirgan yondashuv eng samarali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Наука, 1963.
2. Humboldt W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues. – Berlin: Königliche Akademie, 1836.
3. Қораев Ҳ. Топонимика ва унинг ўрганилиши. – Тошкент: Фан, 1985.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.
5. Жўраев М. Ўзбек тили топонимларининг луғати. – Тошкент: Университет, 2006.
6. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008.
7. Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
8. Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
9. Хожиев А. Лексикология ва лексикография. – Тошкент: Фан, 1987.
10. Турсунов У., Мадрахимова М. Ўзбек тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993.

"HUSn-u DIL" DOSTONI TARKIBIDAGI MUNOZARALAR

Abduraxmonova Olmosxon Ilxomjon qizi

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

[*os0893@mail.ru*](mailto:os0893@mail.ru)

Annotatsiya. Dostonda Nishotiyning "Husn-u Dil" dostonida sharh keltirilgan "Boz va Bulbul", "Daf va Gul", "Nay va Shamshod", "Kosayi Chin va Nargis", "Binafsha va Chang" masalalar «Kosayi Chin va Nargis», «Binafsha va Chang» kabi masallar ham keltirilgan bo'lib, ular dostonning uzviy qismini tashkil etadi. Shu bilan birga bu masalalar dostondagi voqealardan qat'i nazar, mustaqil asarlar sifatida ham ko'zga tashlanib turadiki, ularni ko'zdan kechirish maqsadga muvofiqdir. Bu munozaralar asar mazmuniga begona emas, aksincha, dostonni yanada boyitadi va to'ldiradi. Ular voqealarni chuqurroq tushunishga yordam beradi hamda asarning didaktik, targ'ibotchi tomonini kuchaytiradi. Shu tariqa, munozaralar dostonning ma'nosini kengaytiradi, o'quvchini mulohaza yuritishga chorlaydi va asarga yanada ilmiy-ratsional ohang beradi.

Kalit so'zlar: munozara, vazn, hajm, she'r, doston, "Boz va Bulbul", "Daf va Gul", "Nay va Shamshod", "Kosayi Chin va Nargis", "Binafsha va Chang"

Abstract. The poem contains the following themes: "Boz and Bulbul", "Daf and Gul", "Nay and Shamshod", "Kosayi Chin and Nargis", "Binafsha and Chang", which are commented on in Nishati's poem "Husn-u Dil". Parables such as "Kosayi Chin and Nargis", "Binafsha and Chang" are also debat in the poem, which form an integral part of the poem. At the same time, these themes stand out as independent works, regardless of the events in the poem, which makes it appropriate to review them. These discussions are not alien to the content of the work, but on the contrary, they enrich and complement the poem. They help to understand the events more deeply and strengthen the didactic, propaganda side of the work. Thus, the discussions expand the meaning of the poem, encourage the reader to reflect, and give the work a more scientific and rational tone.

Keywords: discussion, measurement, poem, epic, "Baz and Bulbul", "Daf and Gul", "Ney and Shamshad", "Kosai Chin and Nargis", "Binafsha and Chang"

Аннотация. В поэме также рассматриваются темы «Боз и Булбул», «Даф и Гул», «Ней и Шамшод», «Косаи Чин и Наргис» и «Бинафша и Чанг», встречающиеся в поэме Нишоти «Хусн-у Дил». В поэме также рассматриваются притчи, такие как «Косаи Чин и Наргис» и «Бинафша и Чанг», являющиеся неотъемлемой частью поэмы. Эти темы выделяются как самостоятельные произведения, независимые от событий,

описанных в поэме, что делает целесообразным их рассмотрение. Эти рассуждения не чужды содержанию произведения, а, напротив, обогащают и дополняют его. Они способствуют более глубокому пониманию событий и усиливают дидактический и пропагандистский аспекты произведения. Таким образом, рассуждения расширяют смысл поэмы, побуждают читателя к размышлению, придают ей научный и рациональный тон.

Ключевые слова: обсуждение, измерение, объём, поэма, эпос, «Баз и Бульбюль», «Даф и Гуль», «Ней и Шамшад», «Косай Чин и Наргис», «Бинафша и Чанг».

“Husn-u Dil” dostoni tarkibida beshta munozara mavjud. Ularning bajarishi mo‘ljallangan badiiy-estetik vazifalar bor. Bundan tashqari ularning doston mazmuniga o‘z ta’sirini o‘tkazgan mavqeini ham inkor etmaslik kerak. Ular “Boz va Bulbul”, “Daf va Gul”, “Nay va Shamshod”, “Kosayi Chin va Nargis”, “Binafsha va Chang” nomli beshta munozara mavjud bo‘lib, doston mazmuni bilan aloqador ushbu munozaralar badiiy mukammalligi bilan alohida ahamiyatga ega.

Ayrim mutaxassislar Nishotiyning asariga taqlid namunasi sifatida qarashgan bo‘lsa-da, o‘z mulohazalarini isbotlaydigan biror fakt va dalilni ko‘rsatib o‘tmagan. Agar eng jiddiy faktlarga e’tibor beriladigan bo‘lsa, quyidagilar muhim ahamiyat kasb etadi:

- 1) vazn;
- 2) hajm.

“Boz va Bulbul” “Husn-u Dil” dostoni tarkibiga kiruvchi ilk munozara. Unda Aqlshohning o‘ylamay chiqargan qarori Ishqshoh mamlakatiga qo‘shin tortib borishidan avval shoir tomonidan pand-nasihat sifatida manmanlikka berilgan Aqlshohga nisbatan Nizomiy, Xisrav Dehlaviy va hazrati Jomiy so‘zlaridan tamsil keltirishi bilan ushbu munozara bobiga o‘tilishi aks etgan:

Ob-u taom uzra necha behunar,
Bedil-u bezahra-u be po-u sar.
O‘ziga hech kimni barobar demas,
Rustami dostonni dilovar demas.
So‘z bila gar bo‘lsa birov ahli hol,
Dema Nishotiyg‘aki topmas kamol.
Lekin agar bo‘lmasa kirdor anga,
Sud qachon qilg‘usi guftor anga?
Bu so‘za tamsil Nizomiy demish,
Xisrav ila hazrati Jomiy demish.

Munozarada Bulbul tilidan Boz (Lochin)ga qarata kibrga berilgan holda noo‘rin so‘zlar aytiladi. O‘zini shirinsuxanlikda yuksak tutib, el orasida xonishi mashhurligi, Bozda esa bunday fazilatlarining yo‘qligi, o‘zini ham, ovozini ham yoqimsiz ekanini tanqid qiladi:

Bozg‘a Bulbul dedi: – Ey jahlasar!

Sanda qani savt-u navodin xabar?

Qushlararo san kibi bir badmaqol –

Mumkin emas bo‘lmog‘i, ey badjamol.

Manman o‘shul bulbuli go‘yo-u xash,

Nag‘mam erur elaro Dovudvash.

E‘tiborni tortadigan jihati shundan iboratki, voqeaning sodir bo‘ladigan holatida bir noan‘anaviylik ko‘zga tashlanadi. Odatda badiiy asarda asar ishtirokchilari muayyan makon va zamonda yashashadi. Filologiya fanlari doktori Uzoq Jo‘raqulov bu hodisani mashxur rus adabiyotshunosi Mixayil Baxtin tadqiqotiga tayangan holda “xronotop” atamasi bilan nomlaydi. Olim yozadi: “Badiiy asar o‘z tabiati, estetik konsepsiyasi, strukturasiga ko‘ra turli-tuman xronotop shakllarini namoyon etishi mumkin. Bunda aksariyat badiiy asarlar uchun umumiy bo‘lgan yo‘l, dengiz, o‘rmon, tog‘, g‘or, sahro, shahar, qishloq, ko‘cha, qal‘a, mehmonxona, uy, ostona kabi xronotoplar bilan birga, ijodkor subyekti, milliy va ma‘naviy muhiti bilan bog‘liq xususiy xronotoplar ham kuzatiladi. Ammo badiiy asar va o‘quvchi uchun muhimi bunday zamon-makon shakllarining mavjudligi yoki ko‘pligi emas, balki ular bo‘ylab harakatlanadigan inson uning taqdiridir. Badiiy asardagi inson o‘z qismati tomon masha shu xronotop maydonlari bo‘ylab harakatlanadi. Bu harakatlari natijasida quvonadi, iztirob chekadi, topadi, yo‘qotadi, g‘alaba qiladi, mag‘lub bo‘ladi, tug‘iladi, o‘ladi. Bir so‘z bilan aytganda, cheksiz borliq aro yo‘l bosayotgan inson muayyan bekatlarda o‘zini topadi, o‘quvchiga ham o‘zini anglashiga yordam beradi”[7; 35 b.]. Bu fikrlarga to‘liq qo‘shilgan holda allegorik qahramonlarni ham shu qonuniyatga bo‘ysunishini e‘tirof etish joiz ko‘rinadi. Aslida makon va zamonning ko‘rsatilmasligi ham hech qachon va hech qayerni emas, nazarimizda hamma joy va har doim degan tushunchani aks ettiradi.

Yuqoridagi parchada Boz bilan Bulbul “kunlarning birida” va “bir joyda” ko‘rishganlari tasavvur etiladi. Ayni mana shu holatning o‘zi asarga vaqt va makon chegaralaridan tashqariga chiqib, bizning zamonimizda ham “yashash huquqi”ni beradi.

Qo‘llangan nido (“ey jahlasar”, ey badjamol), tashxis va intoq, tashbeh, talmeh singari she‘r san‘atlari adib mahoratining namoyon bo‘lishida munosib misollar bo‘la oladi.

Boz esa Bulbulning so‘zlarida lof, manmanlik ufurib turgani, so‘zlaganda e‘tibor bilan so‘zlash kerakligini aytib, mimi dahon (ikki lab) doim xomush (berk, yopiq, jim) yurishi lozimligi, agar xushliqda (kuylaganda) bo‘lsa ham hayqirmaslikni uqtiradi. “Aslida “mimi dahon” bir qafas kabidir. U erdan har nafasda naqshli so‘zlar yangraydi. Sen esa so‘zlagani labingni ochma, bu senga qafasdir”, – deydi:

Boz dedi angaki: — Xomush bo‘l,

Bo‘lma til, izzat tilasang go‘sh bo‘l.

Manzili maqsad tilasang soda bo‘l.

Joda kibi sar-basar aftoda bo‘l!

Mimi dahon bor esa doim hamush,

Xushlig‘aro bo‘lg‘usi, qilma xurush.

Sijn erur naqshi suxan har nafas,
So‘zlagali ochma lab, uldur qafas.
Bo‘lsa suxan gullari oshiftavor,
Surati xas qilg‘usidur oshkor.

Shu parchalarning o‘ziyoq adibni dialog tuzishdagi mahoratini, uning tabiatidagi qushlarning tabiati, xatti-harakatlarini ancha noziklik bilan kuzata olgani, ayni paytda, uning ona tili imkoniyatlaridan ham unumli foydalana bilishini juda ochiq va aniq ko‘rsatib turibdi.

Qolaversa, qushlarning ramziy-allegorik tasviri insoniy munosabatlar mantig‘ini yoritishda ham qo‘l kelgani ochiq sezilib turibdi. Parchada istioraviy ifodalarning faolligi undagi ta’sirchanlikning ortishiga munosib hissa qo‘shib turibdi.

Munozara pand-nasihat usulida berilgan bo‘lib, biror ishni qilishdan oldin etti o‘lchab bir kesishga, shoshmashosharlik bilan qaror qabul qilmaslikka, ularning asosiy mazmuni sifatida ko‘zga tashlanadi. Shuning uchun munozarada “Bo‘lma til, izzat tilasang go‘sh (quloq) bo‘l”, ya’ni kam gapirib, ko‘proq eshitgin hamda “Yuzni qilib birni demaslik ravish” ya’ni “amalni ko‘proq qilib, uni tilga chiqarmaslik” kabi insonga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi hikmatlardan o‘rinli foydalanilgan. Aniqroq aytiladigan bo‘lsa, Nishotiy mana shunday hayotiy hikmatlarni yaratgan. E’tibor berilsa, bu misralarda nomlari yuqorida tilga olingan Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy hamda Alisher Navoiy didaktikasiga jo‘rovoqlik ham sezilib turgani ko‘rinadi.

Ushbu munozara tasavvufiy ma’noda insonni aqlga ortiqcha baho bermaslikka, g‘ururga berilib, manmanlik, ba’zan shoshmashosharlik bilan xulosa chiqarib, insonni adashtirib qo‘yish odati borligini, shu bois Haq jamolini idrok etish uchun aqlning ojizlik qilishi, buning uchun ma’rifatga, bilimlarga erishish lozimligini anglatadi. Buning asar sujeti va kompozitsiyasi bilan shartlangan alohida izohlari bor. Bu muammoga hozir to‘xtab o‘tish o‘rinli ko‘rinmaydi.

Qolgan to‘rt munozara dostonning tugallanma qismida keltirilgan. To‘y tadorikidan oldin Husn kanizlariga Fuodni bazm uyushtirib mehmon qilishni buyuradi. Shoir bazm chog‘ini oddiy emas, munozarali tarzda noodatiy, o‘ziga xos usulda ifoda qilishni ko‘zlaydi. Bu dostonning sujetini boyitib, kompozitsiyasining pishiq bo‘lishiga, shuningdek, badiiy qimmatining ortishiga xizmat qilgan.

“Daf va Gul” munozarasi Husnning kanizi Mehr tomonidan “Gulzori bahor”da tashkil qilingan bazmda bo‘lib o‘tadi. Shoir bazmning ovozasidan va mayning otashidan, hattoki, falaklar uzra malaklar ham “saf bog‘lagani”ni juda chiroyli tarzda ifodalaydi. Ana shunday chog‘da Dafning ko‘zi Gulga tushib ular o‘rtasida munozara boshlanadi. Daf Gulga qarata:

Dedi bu holatda Dafi dilnavoz —
Gulgaki: – Ey masti mayi no‘sh-u noz!
May kibi el boshig‘a chiqmoq nedur,
Man kibi el ichra ochilmoq nedur?
Yo‘q yuziga pardayi naqshi hayo,

Bosh uza chiqmoq sango bor muddao.

“ – Ey masti mayi no‘sh-u noz”, sening yuzingda naqshi hayo pardasi ham yo‘q, el boshiga chiqishingdan nima muddaoying bor. Bor yo‘g‘i vujuding bir xoksor ko‘chat bo‘lsa, qayerdan zotingga shuncha e‘tibor” – deya ko‘p malomatlar qiladi. Bu erda iyhom san‘atining juda go‘zal namunasi yaratilgan: 1) o‘z ma‘nosida; U (Gul) elning **boshigacha chiqib**, uning aql-u xushini yo‘qotishi; 2) “boshiga chiqmoq” ibora sifatida; boshqalarning erk-u ixtiyorini o‘z qo‘liga olmoq, boshqalarga o‘z ustunligini ko‘rsatmoq” ma‘nolarini bildiradi. Daf o‘zining ko‘rinishini boshdan oyoq zarga qiyoslab, oshiqlar bilan do‘stligini, ishq eli bilan doim birga sirdosh ekani, uning po‘sti ham “ohuyi Chin”danligi bilan maqtanadi:

Boq bu taraflardin erur xil‘atim,
Boshdin oyoq zar kibidur tal‘atim.
Ham yana ushshoq ila damsozman,
Ishq eliga hamdam-u hamrozman.
Po‘st mango ohuyi Chindin misol,
Do‘st mango elaro shirin maqol.

Dafning bu nutqi Nishotiyning tasvirlash mahorati haqida ancha aniq pishiq ma‘lumotlarni bera oladi. Unda qo‘llangan ta‘did, tazod, tarse’, tashbeh singari tasvir vositalarining o‘rinli va ta‘sirchan ishtiroki fikrimizni to‘la tasdiqlab turibdi.

Gul esa bu so‘zlardan xijolat bo‘lib, Dafni yolg‘on so‘zlar bilan bo‘hton qilmasligini aytib o‘z sifatlarini keltirib o‘tadi.

Lek mani boshi uza shohlar —
Qo‘ydilar, ul mohi falakjohlar.
Yoridin har kimki so‘rar bir maqol,
Rang ila bo‘yimdin angodur misol.

Ushbu munozara poetik jihatdan mukammalligi bilan kishini o‘ziga jalb qiladi. Obrazlarga berilgan ta‘riflarda ham hayotiy, ham majoziy haqiqat aks etgan. Badiiy tasviriy vositalarning o‘rinli qo‘llanishi munozaraning badiiy qimmatini yanada boyitgan, ta‘sirchanligini kuchaytirgan.

Yanipazarli Valining “Daf va Gul” munozarasi ham Mehr bergan ziyofat chog‘ida yuz beradi. Nishotiy dostoni sujeti ham ayni shu holatda yuz bergan. Shunga qaramay, ekspozitsiyadan boshlab echimgacha bo‘lgan oraliqdagi tasvirlar silsilasida voqealar rivoji ham, tasvir maromi ham Nishotiyda ancha izchil, batafsil va mantiqiyliqi, badiiy tasvir vositalariga boyligi bilan ajralib turadi. 106 baytli masnaviy shaklidagi qofiyalar ayricha ahamiyat kasb etgan. 14, 24, 26, 33, 35, 41, 45, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 66, 77, 84, 85, 89, 92 baytlarda radif qo‘llangan. Qofiya va radifga “Daf (Childirma) va Gul” bilan bog‘liq bo‘lgan so‘zlarning surilishi bejiz emas. Ular ko‘zda tutgan mazmunning alohida urg‘u bilan namoyon bo‘lishiga munosib maydon hozirlagan.

Gulgun edi: maygun edi (14); rud edi: Dovud edi (24); ruxsor uza: gulzor uza; ochilmoq sango: sochilmoq sango (53); gul kibi: bulbul kibi (61); sarkash nihol: otash nihol (66)

Nishotiy tasvir davomida har bir predmetning va hodisaning o‘ziga xosliklariga alohida e’tibor beradi. Hatto, qofiya va radif tanlashda ham mana shu tamoyil ustuvorlik qiladi:

Olamaro san kibi sargashta yo‘q,

Davr elida tole’yi bargashta yo‘q.

Fikrning yangiligi, o‘tkir va aniqligi, buning ustiga ifodaning tasvir vositalariga boyligi Nishotiy baytlarining ravon va xushohang bo‘lishini ham, ta’sirchanligini ham oshirgan. Ularning alohida qahramonlar nutqi sifatidagi mavqeyi esa bularga yanada ko‘proq xususiyatli va ta’sirchanlik bag‘ishlagan, ayniqsa, so‘zlar takrori qofiyalarning to‘liq va sermazmunligi istiora, tashxis, intoq, tanosib, va tashbehlar ishlash favqulotda go‘zal va betakrorligi e’tiborlidir. Nishotiy tanosib va tarse’ning ham ustasidir:

Ro‘yim ila bo‘ldi munavvar qarog‘,

Bo‘yim ila bo‘ldi muattar dimog‘. (72-bayt)

Bunday tafovut va o‘ziga xosliklar boshqa munozaralar qiyosi va tahlilida ham ochiq ko‘rinib turibdi.

“Nay va Shamshod” munozarasi Qomat uyushtirgan mehmondorchilikda ro‘y beradi. To‘y tadorikidagi munozaralarning bari bazm bilan bog‘liq bo‘lib, uni tashkillagan obrazlarning ko‘rinishi va xislatlariga ham aloqadordir. Yuqoridagi “Daf va Gul” munozarasida barcha voqealar tunda Mehrning atrofida ro‘y bergan bo‘lsa, bu munozarada barcha narsalar Qomat obrazidagi tiklik, oliyhimmatlik, ulug‘vorlik, oliynasablik, xushqadlik, dimog‘dorlik kabi yaxshi-yomon sifatlariga ishora qiladi. Ushbu bazm kechki bazmning davomi bo‘lib, kunning chiqishidan boshlanadi. Ayni bazm qizigan chog‘da Nay Shamshodni mag‘rurlikda, itoatsizlikda ayblab, muqaddas Qur‘on oyatlaridan misollar keltiradi. Muso alayhisalomga itoat etmagan Fir‘avn (Qasas surasi, 1-85-oyatlar)ning ahvolini, kibrga berilgan Hud alayhisalom qavmidan bo‘lgan Od (Hud surasi, 11-12, 50-60-oyatlar, Alhoqqa surasi, 6-7-oyatlar) qabilasiga nima bo‘lganini fikr qilishga chorlab, oxir-oqibatda afsusda qolmaslik uchun kibrga berilmaslikni, kimda kim jahon bog‘ida sarkash bo‘lsa, o‘tin sifatida yonishga, kuyishga mahkum ekani bilan ko‘p tanbehlar beradi:

Dedi bu holatda Nayi dilpisand

Naxli barumandga: – Ey erga band!

Otingi shamshod etibon shodsan,

Bilki chu Fir‘avn zulavtodsan.

Naxvat ila o‘ylaki sardori Od,

Javfi dimog‘ing arodur to‘la bod.

Chekma boshing ko‘kga takabbur bila,

Bo‘lmag‘osan toki tahassur bila.

Kimki jahon bog‘ida sarkash erur,
Bilgil oni, hemayi otash erur.

Shu kabi so‘zlar bilan Shamshodga ko‘p malomat toshlarini otib, o‘zini barcha sihiy qadlar, ya‘ni qomati tiklarga do‘st ekani, Mehr kabi ichining ham, tashining ham yorug‘ligi, charx kabi ko‘zi va ko‘nglining ochiqligi bilan maqtanadi. Shoir bu so‘zlarni eshitgan Shamshodning holini saj usuli orqali juda chiroyli tarzda tasvirlagan:

“Naxli baland bolo va sarafroz Noyi bodpaymoyi baland ovoz ta‘nayi sarandoz va guftori jongudozni eshitib, malomat o‘qidin jigari xasta va ko‘ngli shikasta bo‘lub, g‘ayratdin tanida har bargi bir sabzorang xanjar va shiddatdin diydasiida ashki xo‘shayi tar bo‘lub, shajara mevasi kibi zabona tortib, zabona kelgoni...” (156 inv. 307^a-varaql).

Shundan so‘ng, Shamshodning bahsi boshlanadi. U Nayga behuda so‘zlayotganini, bu so‘zlarni aytishdan oldin o‘ziga boqish lozimligini aytib, Nayni uyaltiradi:

Bedil-u bediydasan-u bezabon,
Besar-u beposan-u bejism-u jon.
Boshingga mag‘z-u ko‘zinga nur yo‘q,
O‘n ko‘z ila ko‘r desam dur yo‘q.

Shoir ko‘zda tutgan ma‘no va mazmunning ifoda tarzi ham e‘tiborga molik. Birinchi baytda barcha so‘zlarning bir xildagi tovush (“b”) bilan boshlanishi diqqatni tortadi. Baytdagi “bezabon” va “jon” qofiyalari hosil qilayotgan ohangdorlikni yanada kuchaytirgan. Misralardagi sanoq ohangi – ta‘did san‘ati esa bu jarayonga o‘zgacha kuch va shiddat bag‘ishlaydi.

Ta‘did keyingi baytda ham saqlangan. Ammo asosiy urg‘u bu erda mantiqiy aloqadorliklarni nazarda tutuvchi so‘zlarga tushurilgan. Odatda, miyaning faoliyati undagi “mag‘z” bilan, ko‘zning mohiyati o‘zidagi nur bilan namoyaon bo‘ladi. Bitta emas, balki birdaniga o‘nta ko‘z (naydagi teshik – chuqurchalar nazarda tutiladi)ning ko‘rmasligi esa mana shu mantiqiy ziddiyatlar silsilasini yanada kuchaytiradi.

Munozarada insondagi takabburlik, manmanlik, o‘zni baland tutish kabi bir qancha qusurlar qoralanib, hidoyatga boshlovchi g‘oyalar ilgari surilgan.

“Kosayi Chin va Nargis” munozarasi chiroyli badiiy ifoda bilan boshlangan. Shoir tong tasvirini “Sham‘i sahar qasri falakda yong‘oni” – deya quyoshning chiqishini chiroyli istioraviy birlik – tongning shami osmon qasrini yoritishi bilan qiyoslaydi. Shundan so‘ng, G‘amzaning Ravzayi jannatobodda mehmondorchilik qilgani tasvirlanadi. Yuqoridagi munozaralar kabi ushbu munozarada ham barcha narsalar mezbonlik qilayotgan G‘amza (Ko‘z)ning atrofida birlashgan. Tasvirlarning barchasi ko‘z tashlash, nazar qilish, bir bor boqish kabi ko‘zning sifatleri bilan aloqador. Shoir bazmga munozara sababchilari bo‘lgan Kosayi Chin, Nargis obrazlarini kiritishi ham bejiz emas. Negaki, har ikkala obrazning ko‘rinishida ko‘z tasviri mujassam. Kosayi Chin insonning botiniy ichki olamini ko‘rsatsa, Nargis insonning zohiriy tasvirini ko‘rsatishga xizmat qilgan. Bu bilan shoir ifodalamoqchi bo‘lgan g‘oya insonning komillik sifatlariga ega bo‘lishi uchun avval o‘zining ichki va tashqi

dunyosiga nazar solomog‘i, uni go‘zal qilish uchun munozaradagi obrazlar orqali ko‘rsatilgan salbiy jihatlardan voz kechishi lozimligi uqtirilgan.

Munozarada tasvirlanishicha, bazm ayni qizigan paytda, Kosayi Chinning nazari Nargisga tushib uni takabburlik va behayolikda ayblab, “Agar benuqson, yaxshi tarbiya topganingda ushbu bazmda bo‘lmas eding”, – deya har kishi o‘z martabasiga qarab haddini bilmog‘i lozimligini ta’kidlaydi:

Bazmi muhazzabaro xoshok-u xas –
Loyiq emas bo‘lmog‘ing, ey bulhavas.
Har kishi o‘z rutbasida xo‘b erur,
Har nima o‘z haddida marg‘ub erur,
Man bor ekan sham’ bu mahfilaro,
Sango na bor, ey xasi xori balo.

Bu so‘zlarni eshitgan Nargisning joniga azob etib, Kosayi Chinga “– Ey obkashi ozarparast! Garchi tashqi ko‘rinishing zeb bilan bezangan bo‘lsa-da, asling sopoldan, tuproqdan iborat” – deb Kosayi Chin so‘zlarini inkor etgan holda ko‘plab tamsillar keltiradi:

Xok masal sufli chu tiynat sango,
O‘yla safol o‘ldi tabiat sango.
Garchi toshing kisvati zebo misol,
Lekin iching qasvati andoq safol.

Munozara janrida nido san‘atining qo‘llanishi tasodifiy emas. Zero, bu janr tabiatida qahramonlarning bir-birlariga munosabati ustuvor mavqe tutadi. Shunga ko‘ra mazkur parchadagi nidoning ishtiroki bejiz emas. Ayni paytda bu san‘atning qo‘llanishida adibning o‘ziga xos poetik mahorati ham yaxshi namoyon bo‘lgan. U bir qahramonning boshqa qahramondagi xususiyatiga e‘tibor tutishi bilan diqqatga sazovordir. “Bulhavas” so‘zi lug‘atlarda “hardamhayol”, “yengiltak”, “beqaror” deb izohlanadi. Demak, Kosayi Chinning Nargisga nisbatan qo‘llagan bu so‘zida raqib tomonga mensimaslik, uni kamsitish ohanglari bo‘rtib ko‘rinadi. Nargisning bu so‘zlarga achchiqlanishi, Kosayi Chinga tanbeh berishi bejiz emas. Uning nutqida ham nido qo‘llanadi. “obkashi ozarparast” (may eltuvchi otashparast) jumlasini nido hosil qilgan.

Kosayi Chinning usti yaltiroq xolos. Uning aslini esa sopol tashkil etadi. Sopolning tarkibi esa oddiy qora tuproqdan iboratdir.

“Binafsha va Chang” munozarasi Gisu uyushtirgan bazmda, binafshazorda bo‘lib o‘tadi. Shoir binafshazorga tun kirishini “Xatti g‘abro chodiri shabi zulmoniy bila o‘rong‘onida va chehrayi havo pardayi dahoni bila burangoni ...” (Yer yuzasi qorong‘u tun chodiriga o‘rangani, u erga kirish joyi esa chehrayi havo pardasi bilan burkangani)ni nodir istiora, go‘zal tashbehlar bilan tasvirlaydi.

Shu bilan birga ushbu joydagi barcha narsalar, erga to‘shalgan palosdan tortib, bazm elining liboslarigacha binafsha tusda ekani, atroflardan xushbo‘y mushkin iforlar taralayotgani chiroyli tasvirlangan. Bazm arafasida Chang (cholg‘u asbobi)ning ko‘zi

Binafshaga tushib uni tanqid qila ketadi va o‘zini oshiqqlarning peshqadam yo‘lboshchisi, navo qilganida havoda uchib ketayotgan qushlar ham behush holga kelishini aytib maqtanadi:

Dediki: – Ey surati ma’ni sarob,
Rang ila surat sani etmish xarob.
Fikr sango tiyra, libosing – qaro,
Xona sango tor-u, palosing qaro.
To‘la dimog‘ingaro Namrud o‘ti –
Etti qaro orazing ul dud o‘ti.
Ko‘r manikim foyiqi ofoqman,
Sarvari sardaftari ushshoqman.
Cheksam agar zavq bila bir navo,
Bexud o‘lub tushgusi tayri havo.

Agar Binafshaning tashqi ko‘rinishi ko‘z oldiga keltirilsa, adibning ayrim narsa-predmetlar, o‘simlik va hayvonlar tasvirida ham naqadar hassos va sinchkovligi, o‘zbek tili imkoniyatlarini namoyish etishga nisbatan kuchli ishtiyoq egasi ekanini tasavvur qilish osonlashadi. Binafshaning tashqi ko‘rinishi nisbatan “tiyra”, “qaro”, “tor”.

Changning Binafshaga aytgan so‘zlari boshqalarni tavsiflashda faqat qora bo‘yoqlardan foydalanib, o‘ziga kelganida faqat maqtanishga moyil bo‘lgan kishilarni eslatadi.

Binafsha ham unga javoban, bema’ni, behuda so‘zlar aytishdan tiyilish zarurligini aytib, uning bu xatti-harakatlarini qoralaydi. Uning nutqi ham o‘ziga xos. Adib Chang kabi musiqa asbobining ko‘rinishini tasvirlashda munosib sifatlashlar tizimini yaratadi. Ularning har biri Changdagi bir nomunosib sifatning ifodasi sifatida misralar mazmunini yoritishga yo‘naltiriladi. Jumladan, uning to‘g‘rilikdan tashqarida qolib, egrilikka moyilligi “kajbo‘yin”, “egriqo‘l”, “xamqad” (bukik qomatli) sifatlar bilan bog‘lansa, uning yomon axloqi “kalbosh”, “badmo‘y”, “badxo‘y” so‘zlari vositasida ko‘rsatiladi. Shu tarzda uning tili boshqa, dili boshqa ekanini fosh etiladi:

Kaj bo‘yun-u kalbosh-u badmo‘ysan,
Egri qo‘l-u xamqad-u badxo‘ysan.
Ko‘ngling erur to‘la avoyiq bila,
Javfi dimog‘ing ham aloyiq bila.
Ishq so‘zi birla ko‘b etma g‘uluv,
Loyiq emastur sango bu guftugo‘.

So‘ng Binafsha o‘zining yaxshi xulqliligini, guliston-u bo‘stonidagi jamiki ishq ahli bor xushbo‘ylikni undan olishini, jismi qora bo‘lishi esa dunyoning vafosizligi-yu umrning o‘tkinchiligidan ekanini bildiradi. Bu gaplardan Changning ko‘ngli hazin bo‘lib, boshi quyi tortiladi:

Bil mani attori gulistoni ishq,

Mandin olur bo‘yni bo‘stoni ishq.
Jismim agar tiyra bulutdek mudom,
Mehr kibi bo‘ldi zamirim davom.
Bildim oni: dahr vafosiz emish,
Umr degon asr-u baqosiz emish.
Oning uchun bo‘ldi libosim qaro,
O‘ldim-u ham tuttim o‘zumga azo.
Changi hazin etti bu ohangi go‘sh,
Bosh quyig‘a soldi-yu bo‘ldi xamush.

Munozaralarda o‘zaro bahslashuvchi tomonlarning ishtirok etishi, undagi dialoglarga, monologlarga ustuvor mavqe berilishi nazarimizda qahramon nutqining ham ko‘pincha birinchi shaxs tilidan aks etishida asosiy omil bo‘lgan. Ayni shu holat satrlarni qat’iy va keskin, o‘rni-o‘rni bilan buyruq-istak ohangida ifodalanishiga ham sabab bo‘lgan. Afsuski, bugun mumtoz adabiyotimizdagi kabi munozaralar tahlilida ham poetik sintaksis muammosi chuqur o‘rganilmagan. Vaholanki, ayni shu yo‘nalish adabiyot tarixi uchun ham, mumtoz poetika sohasida ham ancha jiddiy kuzatish va xulosalar uchun ham boy material bergan bo‘lar edi.

Yuqoridagi besh munozara dostonning umumiy yo‘nalishi bilan chambarchas bog‘lanib, yaxlit bir badiiy asarning uzviy qismlarini tashkil etgan bo‘lsa-da, ayni vaqtda munozaraning har biri mustaqil bir asar hisoblanadi. Ularning har birida muqaddima, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya va echim mavjud bo‘lgan. Muayyan qahramonlar tizimi hamda uslubiy o‘ziga xosliklarga ega mustaqil va yakunlangan asarlar sifatida tahlil etilishi mumkin va kerak.

Ularning har birini munozara janrining o‘zbek adabiyotidagi etuk va o‘ziga xos namunalari sifatida baholash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Munozaralarda insonda bor bo‘lgan kibrga berilish, maqtanchoqlik, ilmsizlik, yolg‘onchilik, munofiqlik va zulmkorlik kabi bir qancha yomon xislatlar qoralanadi. Ushbu salbiy xususiyatlarni eng olgan kishigina maqsadi sari etishishi munozaraning bosh g‘oyasi sifatida belgilangan.

Munozaralarning nasriy qismida, asosan, saj usulidan mohirona foydalanilgan bo‘lsa, nazm bayonida esa badiiy tasviriy vositalarning mubolag‘a, tashbeh, savol-u javob, nido, talmeh, ruju, istiora, irsoli masal, tanosib kabi bir qancha turini ko‘rish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdullayeva, Feruza. 2012. «The Origins of the Munazara Genre”. Metaphor and Imagery in Persian Poetry, Seyed-Gohrab, Asghar Ali 249-275. Leiden-Boston: Brill.
2. Abduvohidova, Mo‘tabar. 1984. O‘zbek adabiyotida munozara. Toshkent. Ahmet, İçli. 2014. “Fasîh’in Rûz u Şeb Münâzarası.” EKEV Akademi Dergisi 60: 513-537.

3. ILXOMJON-QIZI, ABDURAXMONOVA OLMOSXON. "ADABIY AN'ANA VA IJODIY TA'SIR." *Scienceweb akademik maqolalar to'plami* (2022). Салимов Ю. Ёдгори умр. Чилди 3. – Хуҷанд, “Нури маърифат”, 2003. – С. 618.

4. Olmosxon, Abdurahmonova. “MUHAMMAD NIYOZ ASLI ASARLARINING QO‘LYAZMA MANBALARI”. *Zamonaviy ta'lim yutuqlari jurnali* 5.5 (2023): 426-428.

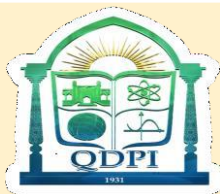
5. Abdurahmonova, Olmosxon. “Munozara janri tarixi va takomili”. *Oltin bitiglar–Golden Scripts* 4.4 (2020).

6. Абдувоҳидова М. Ўзбек адабиётида мунозара. – Тошкент: Фан, 1984. – 119 б.

7. Жўракулов У.Х. “Ҳамса” жанри муаммосига доир. // Алишер Навоий “Ҳамса”си ва унинг шарқ адабиёти тараққиётидаги улкан мавқеи. Илмий-амалий конферунция материаллари. – Самарқанд, 2015 йил 15 май – В. 35.

8. ن شاطى ى دا س تان ى دل ح س نو ن شاطى ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи. № 156 рақамда сақланувчи асосий қўлёзмалар фонди.

9. ن شاطى ى دا س تان ى دل ح س نو ن شاطى ЎЗР ФА Беруний номидаги Шарқшунослик институти 1997 рақамда сақланувчи асосий қўлёзмалар фонди.

JALOLIDDIN RUMIYNING IJODIY FAOLIYATI.

Allayarov Doniyor Islom o‘g‘li.
Nukus davlat pedagogika instituti.
allayarovdoniyor24@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk so‘fiy shoir va mutafakkir Jaloliddin Rumi ijodiy merosi, asarlarining shakllanishi, Shams Tabriziy bilan bo‘lgan munosabatlari, “Masnaviy”, “Devoni Kabir” kabi asarlarining mazmun-mohiyati va ular orqali inson qalbi, axloqiy tarbiya, ilm-ma‘rifatga bo‘lgan munosabati yoritiladi. Shuningdek, Rumi ijodining keyingi avlod adiblariga ta’siri ham tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Rumi, tasavvuf, Masnaviy, Shams Tabriziy, ilohiy ishq, so‘fiylik, ma‘naviyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается творческое наследие великого суфийского поэта и мыслителя Джалолиддина Руми, процесс формирования его произведений, отношения с Шамсом Табризи, а также сущность и содержание таких произведений, как «Маснави» и «Диван-и Кабир». Особое внимание уделяется отражению в его творчестве взглядов на человеческую душу, нравственное воспитание, стремление к знаниям и просвещению. Кроме того, анализируется влияние творчества Руми на последующие поколения писателей.

Ключевые слова: Руми, суфизм, «Маснави», Шамс Табризи, божественная любовь, мистицизм, духовность.

Annotation. This article explores the creative legacy of the great Sufi poet and thinker Jalaluddin Rumi, the formation of his works, his relationship with Shams Tabrizi, and the essence and significance of masterpieces such as *Masnavi* and *Divan-e Kabir*. It also highlights how Rumi’s writings reflect his views on the human soul, moral education, and the pursuit of knowledge and enlightenment. In addition, the article analyzes the influence of Rumi’s creativity on subsequent generations of writers.

Keywords: Rumi, Sufism, *Masnavi*, Shams Tabrizi, divine love, mysticism, spirituality.

Kirish. Rumi shaxsiyati kamolotida shoir va shayx Shams Tabriziyning o‘rni katta. U 3 yil Rumiya dars beradi: falsafa, xususan, so‘fiylik ta’limotini o‘rgatadi. Shoirning o‘zi ham bir baytida „Agar Attor menga ruh baxsh etgan bo‘lsa, Shamsi Tabriziy tilsim kalitini tutqazdi“, degan. 1244-yil Rumi ustozini nihoyatda hurmat qilgani uchun o‘z g‘azallarida

„Shamsi Tabriziy“, „Shamsi“ taxalluslarini qo‘llay boshlagan. Shoir g‘azallarining „Shamsi Tabriziy devoni“ nomi bilan shuhrat qozonishining boisi ham shunda 42 ming baytli „Devoni Kabir“ („Ulug‘ devon“)ning ikkinchi nomi („Devoni Shamsi Tabriziy“). Rumiylarning ijodiy usmonli turk adabiyotining sarchashmasi hisoblanadi.

Rumiylarning she‘rlari devoni, „Makotib“, „Ichindagi ichindadir“ („Fihi mo fihi“) hamda „Masnaviyi ma‘naviy“ kitoblari meros bo‘lib qolgan. „Ichindagi ichindadir“ nasriy asar bo‘lib, olimning turli majlis va suhbatlardagi falsafiy nutqlarining majmuasidir. „Makotib“ esa, muallifning zamondoshlari va ustozlari bilan bo‘lgan turli yozishmalari - maktublaridan iborat. Har 2 asarda muallifning ijtimoiy-falsafiy, axloqiy-ta‘limiy mushohadalari, tasavvufga doir nazariy qarashlari o‘z ifodasini topgan. Shoir devoni turli janrlardan iborat 25 ming baytdan ziyod she‘rlarni o‘z ichiga olgan.

Rumiylarning she‘riyati, asosan, ilohiy ishq bilan bog‘langan. U o‘zining barcha asarlarida yer-u ko‘kning sohibi bo‘lmish Alloh va uning zamindagi xalifasi hazrati insonni ulug‘laydi. Rumiylarning mashhur asari „Masnaviyi ma‘naviy“dir. Asarda Qur‘oni karim va Hadisi sharif ma‘nolarini o‘ziga singdirgan, inson hayoti bilan bog‘liq barcha masalalar badiiy yo‘sinda bayon etilgan. 6 jild (daftar)dan iborat asarning dastlabki qismlarini adibning shogirdi Hisomiddin Chalabiy ustozini og‘zidan yozib olib, tahlildan o‘tkazgan. Chalabiy vafotidan so‘ng muallif asarning davomini 10 yilda yozib tugatadi. Qur‘oni karim oyatlarining 70 foizi mohiyatini o‘zida mujassamlashtirgan, 270 dan ziyod hikoyalarni, yuzlab pand-u hikmatlarni o‘z ichiga olgan bu kitob o‘z vaqtida va keyinchalik ham yozuvchi nomining dunyoga keng tarqalishiga sabab bo‘lgan. Chunki Rumiylarning masnaviyda o‘zigacha bo‘lgan Sharq-u G‘arb donishmandlarining falsafiy qarashlarini, islomiy farzlarni sodda bir uslubda, she‘riy yo‘l bilan badiiy ifodalagan. Agar Rumiylarning „Har ertalab bemorlar shifo tilab Iso alayhissalom eshigiga borishgani“, „Lochinning o‘rdaklarni sahroga chiqargani“, „Zarvon ahli qissasi“, „Majnun Layli ko‘yida yurgan itni o‘pib, erkalagani“, „Bo‘yoqchining xumiga tushgan shaqalning tovuqlik da‘vo etgani“, „Xorut va Morut qissasi“ singari qissa va hikoyalarda payg‘ambarlar hayotidan turli mo‘jizalar keltirib, islomiy tasavvufiy g‘oyalarni targ‘ib etgan bo‘lsa, boshqa turkum hikoyalarda bevosita insonning kundalik turmushi, ilm-ma‘rifat kasb etishi, hunar o‘rganish yo‘lidagi riyozatlarini badiiy tasvirlab, chuqur falsafiy xulosa chiqarishga undagan.

Rumiylarning ijodiy yuksak badiiyati bilangina emas, balki mantiq kuchi, falsafiy fikrlarga boyligi bilan ham katta ta‘sir kuchiga ega. Uning tabiat va jamiyat hodisalarining doimiy o‘rish, o‘zgarishda ekani, eskining yo‘qolib, yangining paydo bo‘lishi – „dunyoning ziddiyatlar birligidagi ziddiyatlar jangi“dan iboratligi to‘g‘risidagi qarashlari, nemis faylasufi Hegelning e‘tiroficha, uning dialektik metodni yaratishiga yordam bergan.

Rumiylarning asarlari ko‘pchilik forsigo‘y va turkigo‘y shoirlar ijodiga katta ta‘sir ko‘rsatgan, masnaviyxonlik xalqimiz o‘rtasida keng tarqalgan. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida Rumiylarning „Masnaviyi ma‘naviy“ asari saqlanadi. Istiqlol yillarida Rumiylarning hayoti va ijodiga qiziqish yanada kuchaydi. Sh. Shomuhammadov,

A. Mahkam va boshqa shoirning turli janrdagi she‘rlaridan namunalarni o‘zbek tiliga tarjima qilishdi. Shoir Jamol Kamol „Masnaviyi ma‘naviy“ tarjimasini nihoyasiga yetkazdi, 6 kitobdan iborat bu yirik asarning 4 jildi bosilib chiqdi (2002, 2003). „Ichindagi ichindadir“ asari ham o‘zbek o‘quvchilarining ma‘naviy mulkiga aylangan.

Rumiyning salobati shundaki, u buyuk shoirlik maqomiga ega bo‘lib, turkiy olamga tanilgan. Islom dinining barcha oqimlari va boshqa dinlar uchun u yagona g‘oyani ilgari surib, unda Yaratganga bo‘lgan muhabbatni, uning kuchiga bo‘lgan e‘tiqodni, niyat va ishlarning pokligini tarannum etgan. U shunday yozgan: „Yo‘llar turli bo‘lishi mumkin, ammo yakuniy maqsad yagona - Allohning oldiga borish“. U umrining oxirigacha Xudoning oldida barcha tengligini targ‘ibot qilgan.

Rumiyning „Bilim mohiyati“ asari bu uslubda yozilgan tengi yo‘q kitob sanaladi. Uni Rumiylar ruboiy emas, nasr uslubida yozgan. Kitobda so‘zlar bulbul og‘zidan chiqqani kabi erkin uzuladi. Unda barcha narsa erkin: qalb ham, fikrlar ham, jumlar ham, holat ham. Rumiylardan sakkiz asr o‘tib, XX asr shoirlari oq she‘r deb nomlanuvchi adabiy uslubdan foydalana boshlashdi. Bu uslubni hali XIII asrda Jaloliddin Rumiylar ochib, o‘z ijodida foydalangan edi.

O‘zining sevimli asarini u 15 yoshida yozgan. Unda yigirma besh ming olti yuz o‘n sakkiz bayt mavjud. Kitobni jahon adabiyoti shoh asari deb hisoblasak mubolag‘a bo‘lmaydi. Uni, shuningdek, „So‘fichilik qonunlari“ deb ham atashadi.

U vaqtlar insonlarning yerdagi yagona kelib chiqishi haqida gapirish jasorat hisoblangan.

Jaloliddin o‘z asarlarini turli taxalluslar bilan imzolagan: „Balxiy“ - tug‘ilgan yeri bo‘yicha, „Shams Tabriziy“ - do‘sti va ma‘naviy ustozi, ammo eng tanilgan taxallusi „Rumiylar“ - u va uning yaqinlari ikkinchi vatanini topgan mamlakat.

Jaloliddin Kunyada 1273 yilning 17 dekabrda vafot etgan va otasining oldidagi maqbaradan qo‘nim topgan. Ularning maqbarasi ziyoratchilik yeri hisoblanadi. Rumiyning adabiy faoliyati serqirra emas, lekin muhim ahamiyatga ega. Jaloliddin avvalam bor, shoir bo‘lgan. Uning lirik „Devon“i xali batafsil o‘rganilmagan, qasidalar, g‘azallar va to‘rtliklar - ruboiylardan iborat. Shoir dunyo ulug‘vorligidan qat‘iy nazar unda insonning qadr-qimmatini g‘oyasini ilgari suradi; u so‘nib borayotgan diniy urf-odat rasmiyatchiligi va safsatabozligiga qarshi chiqadi.

Bu g‘oyalar otashin tilda o‘ziga xos shaklda bayon etilgan. Bir qator lirik she‘rlar so‘fichilikning amaliy qulayligi, hayotiy va falsafiy aqidaparstligi haqida so‘zlaydi.

Barqarorlik va amaliyotchilikning uyg‘unlashuvi Jaloliddinning „Masnaviy“ - ulkan (50000 ga yaqin misra) epik-didaktik dostonlari bilan xarakterlanadi. Bu yerda epik shakldagi ibratli hikoyalar nasihat yoki lirik chekinishlar bilan kuzatiladi, xuddi shu g‘oyalar faqat ommaboproq shaklda keladi. Umuman olganda, hikoyalar so‘filik ensiklopediyasini tashkil etadi.

“Masnaviy”da syujet yaxlitligi yo‘q; ammo barcha asarlari yagona kayfiyatda; uning shakli — bir xil ohangdagi qofiyali baytlar. Epik qismlarida Jaloliddin barqaror-rassom sifatida, ba’zida esa tabiatshunos (uning tabiatshunosligi ovrupalik kitobxonni lol qoldirishi mumkin, ammo Sharq uchun bu oddiy holdir) sifatida namoyon bo‘ladi.

Jaloliddin “Masnaviy”sini sevimli o‘quvchisi va vorisi Xasan Husamiddinga (so‘filar yetakchisi sifatida) qisman so‘zlab bergan, ehtimol, ustozini ijodga u undagan (to‘g‘rirog‘i, og‘zaki nutq orqali qayd etishni).

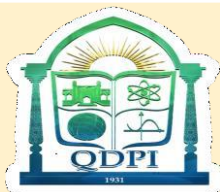
“Masnaviy” — musulmon olamidagi eng ko‘p o‘qiluvchi va hurmatga sazovor kitobdir. Jahon adabiyotida ham Jaloliddin, ehtimol juda muhim shoir-panteist sanalgan. Uning nasr shakldagi “Fixi ma fixi” (Uning ichidagi ichida) panteistik risolalarining qo‘l yozmalari mavjud.

Mavlaviylik ordeni Turkiya Usmoniylari orasida eng nufuzli aslzodalarga tegishli bo‘lganligini inobatga olgan holda, XIII asrning boshqa buyuk shoiri - shaharning savdo sinfiga tegishli ideologi Saadiga qarama-qarshi ravishda – Jaloliddin ko‘proq ziroatchilardan ko‘ra, ko‘proq dehqonlar aslzodalariga yaqinroq bo‘lgan.

Xulosa qilib shuni aytganda, Jaloliddin Rumiy - nafaqat o‘z davrining, balki butun bashariyatning ruhiy-ma’naviy ustunlaridan biridir. Uning asarlari bugungi insoniyat uchun ham ruhiy poklanish, komillik, sevgi va bag‘rikenglik maktabidir. Uning so‘zlarida vaqt sinovidan o‘tgan haqiqatlar mujassam.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR.

1. Jaloliddin Rumiy. Masnaviy Ma’naviy. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2002.
2. Shamsiddin Tabriziy. Maqolat. Toshkent, 2001.
3. Komilov, N. Tasavvuf va ma’naviyat. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Nasr, S.H. Sufi Essays. 1991.
5. Jamol Kamol. Masnaviy tarjimalari. Toshkent, 2002–2003.
6. Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. Rumiyning qo‘lyozma merosi.
7. Bobomurodov, H. Sharq adabiyoti xazinasini. Toshkent, 2015.
8. Internet havolalaridan foydalanilgan.
9. Natlib.uz
10. Google.com

ANTROPONIMIKA ONOMASTIKANING TARMOG'I VA UNING OBYEKTI SIFATIDA

Abduhakimova Madinaxon Kamolovna

Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Email: mka010183@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada antroponimika onomastikaning muhim tarmoqlaridan biri sifatida yoritiladi. Antroponimlarning (shaxs ismlari, familiya, laqab, taxallus) lingvistik va madaniy ahamiyati, ularning jamiyatdagi kommunikativ vazifasi hamda nemis va o'zbek tillaridagi xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek va nemis antroponimlarining milliy-madaniy xususiyatlari qiyosiy misollar orqali ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: onomastika, antroponimika, shaxs ismi, familiya, laqab, taxallus, nemis tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье рассматривается антропонимика как важная отрасль ономастики. Анализируются лингвистическое и культурное значение антропонимов (имена собственные, фамилии, прозвища, псевдонимы), их коммуникативная функция в обществе, а также особенности в немецком и узбекском языках. Также через сравнительные примеры демонстрируются национально-культурные особенности узбекских и немецких антропонимов.

Ключевые слова: ономастика, антропонимика, собственное имя, фамилия, прозвище, псевдоним, немецкий язык, узбекский язык.

Abstract. The article examines anthroponymy as an important branch of onomastics. It analyzes the linguistic and cultural significance of anthroponyms (proper names, surnames, nicknames, pseudonyms), their communicative function in society, as well as their peculiarities in the German and Uzbek languages. Additionally, national and cultural features of Uzbek and German anthroponyms are demonstrated through comparative examples.

Keywords: onomastics, anthroponymy, proper name, surname, nickname, pseudonym, German language, Uzbek language.

Kirish. Til — xalqning ma'naviy-madaniy boyligi, u orqali jamiyatning tarixiy xotirasi, urf-odatlari va ijtimoiy qadriyatlari avloddan-avlodga o'tadi. Tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan **onomastika** bu boylikning eng qadimiy qatlamini o'rganadi. Onomastikaning asosiy obyektlaridan biri — inson ismlari va ular bilan bog'liq nomlash tizimlari hisoblanadi. Shu ma'noda **antroponimika** — onomastikaning eng qadimiy

va eng boy tarmoqlaridan biri sifatida ajralib turadi. Onomastika fani o‘z ichiga antroponim, toponim, teonim, zoonim, kosmonim, astronim so‘zlarni qamrab oladi. Ammo onimlar ro‘yxati sanalgan atoqli otlar turlari bilan chegaralanmaydi. Onimlar turlariga shuningdek fitonim, anemonim, xrononim, ideonim, xrematonimlar va boshqalar ham kiradi.

Onimlarning to‘liq tasnifini N.V. Podolskaya amalga oshirgan, olimaning tasnifiga ko‘ra, barcha onimlarni realionimlar yoki mifonimlarga kiritish mumkin. Real ob‘yektlarning nomlari realionimlarni va xayoliy ob‘yektlarning nomlari mifonimlarni tashkil qiladi. Realionimlar, o‘z navbatida, kosmik zonasi nomlari (kosmonimlar) va quruqlik makoni zonasi nomlariga bo‘linadi:

Antroponimika insonlarga qo‘yilgan shaxsiy ismlar, familiyalar, laqab va taxalluslarning kelib chiqishi, tarixiy shakllanishi, semantik xususiyatlari hamda ijtimoiy-madaniy vazifalarini o‘rganadi. Bu soha nafaqat lingvistik, balki **tarix, etnografiya, psixologiya, madaniyatshunoslik, dinshunoslik** bilan ham bevosita bog‘liqdir. Masalan, ism tanlash jarayoni ko‘pincha ota-onaning diniy e‘tiqodi, madaniy qarashlari va jamiyatdagi an‘analarga asoslanadi.

Antroponimik tadqiqotlar qadimdan olimlarning e‘tiborini tortgan. Masalan, rus tilshunosligida A. V. Superanskaya, A. A. Reformatskiy, o‘zbek tilshunosligida esa B. Qosimov, T. Mirzaev, B. To‘xtiyevlarning izlanishlari antroponimikaning nazariy asoslarini ishlab chiqishda katta ahamiyat kasb etgan. Nemis tilshunosligida esa K. Kunze, V. Seibicke kabi tadqiqotchilar nemis ismlarining tarixiy-etimologik qatlamlarini chuqur tahlil qilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyagiya. Antroponimlar — tilning **doimiy qatlamidir**. Chunki ularning asosiy vazifasi shaxsni boshqa insonlardan farqlash, uni identifikatsiya qilishdan iborat. Shu bilan birga, ular o‘z davrining mafkurasi, dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy hayoti haqida ham ma‘lumot beradi. Masalan, o‘zbek xalqida **Independensiya davrida** paydo bo‘lgan *Mustaqil, Ozodbek, Navro‘zbek* kabi ismlar mustaqillik g‘oyalarini ifodalaydi. Nemis tilida esa XX asrda urush davrida paydo bo‘lgan *Siegfried* (g‘alaba + tinchlik), *Helmut* (jang + himoya) kabi ismlar xalqning o‘sha davrdagi orzu-umidlarini aks ettiradi.

Demak, antroponimika o‘z obyekti sifatida nafaqat shaxsiy ismlarni, balki insonning **tarixiy-madaniy merosini** ham o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lib, tilshunoslikda alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Antroponimikaning ilmiy asoslari va tarmoqlari haqida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Antroponimika (yun. *anthropos* – inson, *onyma* – ism) inson nomlarini o‘rganadigan onomastikaning alohida sohasi hisoblanadi. Uning asosiy obyektlari quyidagilar:

- **Shaxsiy ismlar** (*Ulug‘bek, Rustam, Dilorom; Johann, Heinrich, Maria*);
- **Familiyalar** (*Karimov, Abdullayev; Müller, Schmidt, Bauer*);
- **Taxalluslar** (*Navoi, Bobur; Goethe, Heine*);
- **Laqablar** (*Temur – Sohibqiron; Karl der Große – Karl Buyuk*);

• **Otasining ismidan hosil bo‘lgan nomlar** (*O‘roz o‘g‘li, Anvar qizi; Petersen – Peterning o‘g‘li*).

Bu birliklar shaxsni boshqa odamlardan farqlash, uning ijtimoiy mansubligini ko‘rsatish, madaniy va diniy qadriyatlarni ifodalash kabi vazifalarni bajaradi.

Tilshunoslikda o‘zbek antroponimikasining paydo bo‘lish tarixi va rivojlanish bosqichlari ham ancha bahsli hodisa hisoblanadi. Shu sababli ushbu maqolada biz biroz tarixiy tahlilga nazar solganmiz.

O‘zbek xalqining ismlari ko‘p qatlamli tarixiy asosga ega. Ularni bir necha guruhga bo‘lish mumkin:

1. **Turkiy ildizli ismlar:** *O‘ktam* (kuchli), *Qutlug‘* (barakali), *Boyqo‘zi* (boy + ko‘z).
2. **Arabcha ismlar:** *Abdulloh* (“Allohning quli”), *Muhammad*, *Hasan*, *Husayn*.
3. **Fors-tojikcha ismlar:** *Rustam*, *Jamshid*, *Dilorom*.
4. **Yangi davr ismlari:** *Ozodbek*, *Mustaqil*, *Navro‘zbek* — mustaqillik davri g‘oyalari bilan bog‘liq.

Familiyalarda esa tarixiy jarayonlar o‘z aksini topgan. Sovet davrida ruscha -ov, -yev qo‘shimchalari keng qo‘llangan (*Karimov*, *Abdullayev*), hozirda esa milliy shakllar: -iy, -zoda, -o‘g‘li, -qizi tobora kengayib bormoqda (*Samadov* → *Samadiy*, *Yo‘ldoshev* → *Yo‘ldosho‘g‘li*).

Huddi shunday nemis antroponimikasining xususiyatlarini muhokama qilamiz.

Nemis tilida ham ismlar turli tarixiy qatlamlarga mansub:

1. **Qadimgi german ismlari:** *Friedrich* (tinchlik + hukmronlik), *Gerhard* (nayza + kuchli), *Bernhard* (ayiq + jasur).
2. **Bibliyaviy ismlar:** *Johann* (Yahyo), *Jakob* (Ya‘qub), *Maria*.
3. **Lotin va yunon asosli ismlar:** *Alexander* (himoyachi), *Nikolaus*, *Markus*.
4. **Zamonaviy xalqaro ismlar:** *Kevin*, *Dennis*, *Jennifer* — ingliz-amerika madaniyatining ta’siri.

Familiyalar ko‘pincha kasb-hunar yoki geografik joy nomidan kelib chiqqan: *Müller* (tegirmonchi), *Schmidt* (temirchi), *Bauer* (dehqon), *Berliner* (Berlinlik).

Ushbu maqolada yana biz qardosh bo‘lmagan tillardagi antroponimlarning semantik guruhlarini ham qisman ko‘rib chiqaman. (o‘zbek va nemis tillarida)

1. **Tabiatga oid ismlar:**
 - O‘zbek tilida: *Gulbahor*, *Bahoroy*, *Qoraxon*.
 - Nemis tilida: *Rose* (atirgul), *Lilie* (lola), *Waldemar* (o‘rmon hukmdori).
2. **Ijtimoiy maqom bildiruvchi ismlar:**
 - O‘zbekcha: *Sulton*, *Shohruh*, *Bekzod*.
 - Nemischa: *Kaiser* (imperator), *Fürst* (kniaz).
3. **Diniy-mifologik ismlar:**
 - O‘zbekcha: *Abdulloh*, *Muhammad*, *Muso*.

- Nemischa: *Johann, Paulus, Maria*.

4. **Orzu-istak ifodalovchi ismlar:**

- O‘zbekcha: *Baxtiyor, Umid, Yulduz*.
- Nemischa: *Friedrich* (tinchlik hukmdori), *Siegfried* (g‘alaba + tinchlik).

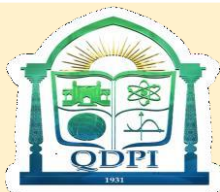
Jamiyatda antroponimlarning ijtimoiy-madaniy vazifalari ham muhim ro‘l tutadi. Har qanday nom jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun bir qancha tarixiy va davriy bosqichlar ahamiyatli bo‘ladi.

- **Identifikatsion vazifa** – shaxsni boshqa odamlardan farqlash.
- **Tarixiy vazifa** – davr ruhini ifodalash (masalan, *Mustaqil, Ozodbek; Helmut, Siegfried*).
- **Madaniy vazifa** – xalq urf-odatlarini, diniy qadriyatlarini, dunyoqarashini aks ettirish.
- **Estetik vazifa** – ismlarda ohangdorlik, ma’nodorlikni ta’minlash (*Dilnoza, Mehribon; Rosenberg*).

Xulosa sifatida biz ushbu maqolada antroponimika — onomastikaning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, inson ismlari orqali til, tarix, madaniyat va ijtimoiy hayotni o‘rganishga imkon beradi. O‘zbek va nemis antroponimlarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikkala xalqning nomlash an‘analari diniy qarashlar, tarixiy voqealar, ijtimoiy-iqtisodiy omillar va milliy madaniyat bilan chambarchas bog‘liq. Antroponimlarni tadqiq etish bugungi kunda ham dolzarbdur. Chunki u orqali milliy o‘zlikni anglash, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, shaxsiy identifikatsiya masalalarini hal qilish mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Superanskaya, A. V. *Obshchaya onomastika*. – Moskva: Nauka, 1985.
2. Kunze, Konrad. *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. – München: dtv, 2004.
3. Seibicke, Wilfried. *Historisches Deutsches Vornamenbuch*. – Berlin: de Gruyter, 1996.
4. Kalinkin, V. M. *Nemeckie lichnye imena: istoriya i etimologiya*. – Berlin: de Gruyter, 2009.
5. To‘xtiyev, B. *O‘zbek antroponimlari va ularning shakllanishi*. – Toshkent: Fan, 1997.
6. Qosimov, B. *O‘zbek onomastikasi asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.
7. Mirzaev, T. *O‘zbek ismlari va ularning manbalari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.

**AESTHETIC PRINCIPLES OF EPIC THEATER IN BERTOLT BRECHT’S
PLAY “MOTHER COURAGE AND HER CHILDREN”**

Safarova Dilshoda Anvaraliyevna,
*4th year student of the
National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek*

Abstract. This study for this paper is aesthetic principles in Bertolt Brecht’s “Mother Courage and her children” remains highly relevant in contemporary literary criticism and theory. Brecht’s epic theatre introduced a significant shift in dramatic arts and literary aesthetics by encouraging intellectual engagement, social critique, and active audience participation, rather than emotional immersion. This approach aligns with the increasing influence of critical theory in modern literary and theatrical studies, highlighting the importance of exploring Brechtian aesthetics.

Keywords: Mother Courage, criticism, critical theory, literary aesthetic, intellectual engagement and epic theatre.

Аннотация. В рамках данной статьи эстетические принципы пьесы Бертольта Брехта «Мамаша Кураж и её дети» остаются весьма актуальными для современной литературной критики и теории. Эпический театр Брехта привнёс значительный вклад в драматическое искусство и литературную эстетику, поощряя интеллектуальную вовлеченность, социальную критику и активное участие зрителя, а не эмоциональное погружение. Этот подход согласуется с растущим влиянием критической теории в современных литературных и театральных исследованиях, подчёркивая важность изучения эстетики Брехта.

Ключевые слова: Мама храбрость, критика, критическая теория, литературная эстетика, интеллектуальная вовлеченность и эпический театр.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot Bertolt Brextning “Ona jasorati va uning bolalari” asaridagi estetik tamoyillar zamonaviy adabiyotshunoslik va nazariya uchun juda dolzarbligini o‘rgandi. Brextning epik teatri dramatik san’at va adabiy estetikada sezilarli o‘zgarishlarni amalga oshirdi, bu esa hissiy shov-shuvni emas, balki intellektual faollikni, ijtimoiy tanqidni va tomoshabinlarning faol ishtirokini rag‘batlantirdi. Ushbu yondashuv zamonaviy adabiyot va teatrshunoslikda tanqidiy nazariyaning kuchayib borayotgan ta’siriga mos keladi va Brecht estetikasini o‘rganish muhimligini ta’kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ona jasorat, tanqid, tanqidiy nazariya, adabiy estetika, intellektual faollik va epik teatr.

INTRODUCTION.Currently, in the field of theatre studies, considerable attention is devoted to the exploration of theatrical styles and their aesthetic foundations. Since the early 20th century, the concept of **epic theatre** has been one of the most significant developments in modern theatrical thought. Pioneered by Bertolt Brecht, epic theatre emerged as a reaction to the conventional forms of theatre that sought to emotionally engage the audience. Instead, Brecht aimed to provoke critical thinking and intellectual engagement through his unique use of aesthetic principles. What makes epic theatre significant is not only its innovation in form and content but also how it challenged traditional theatrical practices to create a new, more intellectually engaged way of experiencing drama.

METHODOLOGY AND LITERATURE REVIEW

This study employs qualitative textual analysis combined with comprehensive review of international scholarship on Bertolt Brecht's narrative techniques. The methodology encompasses analysis of primary texts alongside secondary sources from American, Russian, and international perspectives to provide comprehensive understanding of fictional reality in Brecht's works.

The aesthetic principles in Bertolt Brecht's "*Mother Courage and her children*" lies in understanding how Brecht's techniques-such as the alienation effect, gestus, and episodic structure-serve to engage the audience intellectually rather than emotionally. These methods encourage viewers to critically analyze the social and political themes presented in the play, particularly the consequences of war and the complexities of human behavior. The play's relevance extends beyond its historical context, offering insights into the enduring impact of Brechtian aesthetics on contemporary theatre, film, and literature. By examining these principles, scholars and practitioners can gain a deeper appreciation of how Brecht's work continues to influence and challenge artistic expression in modern times.

The main research methods in this article are historical functional, comparative, historical genetic.

RESULTS AND DISCUSSION

In the late 1920s and 1930s, Brecht began developing a new kind of theatre that aimed to engage the audience in a critical, intellectual manner rather than encouraging emotional involvement. He introduced the concept of *Verfremdungseffekt* (often translated as the "alienation effect" or "distancing effect"), a technique designed to prevent the audience from becoming too emotionally absorbed in the play. Instead, the alienation effect encouraged them to view the action critically, reflecting on its social and political implications.

For example, Brecht employed various devices, such as:

- **Breaking the Fourth Wall:** Actors would address the audience directly, reminding them that they were watching a play.

- Non-naturalistic Staging: Instead of creating a realistic set, Brecht's productions often used minimalistic, symbolic designs.
- Songs and Narrations: These were interwoven into the action, disrupting the narrative flow and encouraging reflection.

Brecht's best-known works, such as "Mother Courage and Her Children", "The Threepenny Opera" and "The Caucasian Chalk Circle", were all written with epic theatre principles in mind. These plays often depicted social struggles, class conflict, and the failures of capitalism and war, reflecting Brecht's Marxist beliefs. As Brecht's work evolved, especially after World War II, he began to move away from the term "epic theatre" and preferred to describe his approach as "dialectical theatre". He felt that the term "epic theatre" had become too rigid and formal, no longer fully reflecting the dynamic nature of his theatre practice. For Brecht, dialectical theatre emphasized the use of contradiction and change in the narrative.

"Mother Courage and Her Children" is arguably regarded Brecht's masterpiece. The play is inspired by the invasion of Poland. It is written in five months during 1939 after Brecht had fled to Sweden. The drama could not be produced in Scandinavia hence the latter faces Nazi occupation. Further, the play is first produced in Zurich in 1941. Brecht unfortunately misses the first performance then he revises the play as he is informed that some critics receive it disappointingly. Brecht makes his own production upon his return to Berlin in 1948 at the Deustches Theater. The drama marks both his home and first produced in Zurich, Switzerland, in 1939. The play is considered by many critics to be Brecht's best dramatic work and one of the most powerful anti-war dramas in history. The play is based on two works by Hans Jacob Christoffel von Grimmelshausen: his 1669 novel, "Simplicissimus" and his 1670 play, "Courage: An Adventuress". Many critics assert that the play has vividly tackled Brecht's concept of epic theater. This dramatic subgenre, is pioneered by Brecht seeks to present theatre that could be viewed with complete detachment.¹⁰⁶

Bertolt Brecht's "Mother Courage and Her Children" stands as one of the most powerful embodiments of epic theatre—a theatrical movement designed not to entertain passively but to awaken, challenge, and educate its audience. Brecht's work, rooted in Marxist ideology, aimed to deconstruct the illusions of classical theater and encourage active, critical spectatorship. Set during the Thirty Years' War, Mother Courage chronicles the journey of a war profiteer who, while attempting to safeguard her business and family, ultimately loses her children to the very system she feeds.

The play was written at a time of immense political turmoil. As fascism swept across Europe and World War II loomed, Brecht recognized the need for a form of theater that exposed the ideologies underpinning violence and capitalism. Through techniques like the

¹⁰⁶Parker, S. Bertolt Brecht A literary Life, New York: Bloomsbury Publishing Plc Press, 2014, pp.99-100

Verfremdungseffekt (alienation effect), Gestus, episodic narrative, and purposeful contradiction, Brecht sought to lay bare the socio-political structures that enable human suffering. His characters, particularly Mother Courage, do not develop in the traditional psychological sense but are constructed as social types, symbols of broader conditions and contradictions.

This article undertakes a comprehensive, in-depth analysis of the aesthetic strategies employed in Mother courage and her children. From structural elements and character design to language, music, set design and ideological intent, the study will demonstrate how every artistic decision serves to prevent emotional immersion, provoke rational thought and demand political awareness. Rather than passive empathy, Brecht’s goal is action-social change through aesthetic awakening.

Brecht’s plays often unfold in a historical context not to escape the present but to reflect it more sharply. He used history as a mirror, providing the audience with the distance necessary for analysis and judgment. This strategy is core to Mother Courage, where the horrors of a 17th-century war serve to expose the repetitive, cyclical nature of exploitation and violence in the modern era. In Mother courage, this technique is used to prevent sympathy with the titular character. Rather than becoming emotionally absorbed in her suffering, the audience is urged to recognize how her choices perpetuate the very system that destroys her family. When Kattrin dies trying to save a village, the scene evokes not tragedy in the traditional sense but frustrated understanding-a moment that reveals the consequences of silence and the necessity of resistance.

Gestus refers to a physical gesture or action that reveals social relationships or contradictions. It is more than a mere movement-it is a theatrical tool to uncover the character’s position in society and their relationship to others. Mother Courage’s repeated return to business-even in the wake of her children’s deaths-exemplifies gestural symbolism. Her pulling of the cart is both literal and metaphoric; it represents the burden of capitalism, the inertia of ideology, and the cost of survival. Each character embodies a role within the war economy: Eilif the soldier, Swiss Cheese the honest worker, Kattrin the voiceless victim, and Courage the profiteer.¹⁰⁷

Brecht's theater is deeply dialectical-constructed to present conflicting perspectives without resolving them. This mirrors Marxist theory, which sees progress as the result of contradiction and conflict. In Mother Courage, the audience constantly confronts paradoxes:

- War brings profit but causes death.
- Courage loves her children but enables their destruction.
- Silence preserves life but permits injustice.

Instead of resolving these contradictions, Brecht leaves them open, demanding that the audience resolve them through action. Each scene operates as a case study-an ethical and

¹⁰⁷ Bertolt Brecht, *Mother Courage and Her Children*, London: Methuen, 1980, pp.150-151.

political proposition that asks not “what happened?” but “what could have happened differently?”

Perhaps Brecht’s most radical aesthetic principle is his rejection of empathy as a theatrical goal. He argued that empathy pacifies-it allows the audience to feel they’ve done something meaningful simply by watching. Epic Theater aims instead to produce distance, so that the spectator does not cry with the character, but questions the systems that caused the character’s suffering.

This is evident throughout *Mother Courage*, particularly in scenes where emotional intensity is undercut by ironic or disruptive techniques. For instance, when Swiss Cheese is executed, the expected dramatic climax is replaced with awkward silences and practical decisions. Courage negotiates for his body not out of grief, but to save face-forcing the audience to reckon with the reality of survival under capitalism, not sentimental heroism.¹⁰⁸

CONCLUSION

Conducting the research on the aesthetic principles of epic theater in B. Brecht’s play “*Mother Courage and Her Children*”, we came up with the following outcomes:

Epic theater is a revolutionary genre in modern drama that redefined the relationship between stage performance and the audience. Originating in the early 20th century, primarily through the works of Bertolt Brecht, epic theater opposed the traditional illusion-based, emotional style of Aristotelian drama. It sought not to entertain or emotionally move the audience, but rather to awaken their critical consciousness. In this sense, epic theater established itself not only as a form of dramatic expression but also as a political and philosophical stance.

The main feature that distinguishes epic theater from other dramatic genres is the application of specific aesthetic tools and techniques that aim to “alienate” or “distance” the audience from the narrative. Brecht’s concept of the alienation effect (*Verfremdungseffekt*) plays a central role in achieving this goal. By breaking the fourth wall, using songs and placards, and avoiding dramatic climax, Brecht created a style that continuously reminded the audience that they were watching a theatrical performance. This was done deliberately to encourage reflection and social critique rather than passive emotional involvement.

The aesthetic structure of epic theater also incorporates historical and political contextualization. Through historicization and episodic narrative, Brecht used past events to comment on present conditions, inviting the viewer to compare historical developments with current socio-political realities. This method is prominently observed in his play “*Mother Courage and Her Children*”, where he explores the devastating impacts of war, the role of capitalism and the ethical struggles of survival. Each scene functions almost independently, making the audience reflect after every episode rather than waiting for a resolution.

¹⁰⁸ Lehmann. Hans-Thies *Postdramatic Theatre*, London: Routledge, 2006.- P.28.

In the process of writing this article, the theoretical foundations of epic theater and its opposition to dramatic theater were analyzed in detail. Particular attention was given to Brecht’s artistic philosophy and its roots in Marxist ideology, which promoted the belief that theater should serve the people and stimulate critical thought. Brecht’s rejection of illusion in favor of estrangement was not merely an aesthetic choice, but a deliberate educational tool aimed at transforming social consciousness.

Furthermore, the article focused on a detailed analysis of Brecht’s play “Mother Courage and Her Children”. The study illustrated how the aesthetic principles discussed earlier were practically applied in the structure, characters, and dramaturgy of the play. The protagonist, Mother Courage, is portrayed in a way that challenges the audience's moral expectations-she is neither glorified nor vilified. Her actions force viewers to question their own values in the context of war and survival.

The significance of Brecht’s epic theater remains evident in today’s theater practices. Many contemporary playwrights, directors, and scholars continue to be influenced by his techniques, particularly in political and educational theater. Brecht’s work has shown that theater can be both artistic and intellectual, capable of provoking change and inspiring new ways of thinking.

While working with the tasks of the article, we have concluded as below:

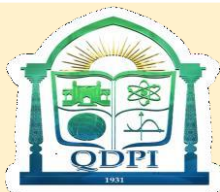
- the notion, origins, and functions of epic theater were studied and compared with traditional dramatic forms;
- the key aesthetic principles developed by Bertolt Brecht were analyzed, including alienation, historicization, and non-linear narrative;
- specific characteristics of Brecht’s methods were identified across multiple plays;
- “Mother Courage and Her Children” was analyzed as a key example of these aesthetic principles in practice;

Through this research, it has become clear that Brecht’s legacy lies not only in his innovations in form but in his ability to merge art with political thought, encouraging a theater that challenges, educates, and transforms.

REFERENCES

1. Aristotle. Poetics. Translated by Malcolm Heath. Penguin Classics, 1996. p. 400.
2. Brecht, Bertolt. Mother Courage and Her Children, London: Methuen. 1980.p215.
3. Brecht, Bertolt. Brecht on Theatre. London: Eye Methuen.1964. p. 517.
4. Barnett, David. A History of Modern German Drama. Cambridge:

- Cambridge University Press, 2015. p.165.
5. Benjamin, Walter. “The Author as Producer.” *Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*, 1978. p.377.
 6. Esslin, Martin. *A Choice of Evils*. Methuen Drama, 1984. p. 268.
 7. Innes, Christopher. *Modern British Drama: The Twentieth Century*. Cambridge University Press, 2002. p. 466.
 8. Jameson, Fredric. *Brecht and Method*. Verso, 1998. p. 349.
 9. Lehmann, Hans. *Thies Postdramatic Theatre*, London: Routledge, 2006. p.180.
 10. Mumford, Meg. *Bertolt Brecht*. Routledge: Routledge Press, 2009. p.100.
 11. Müller, Heiner. *Theatre machine*. Translated by Marc Silberman, Faber and Faber, 1995. p.310.
 12. Parker, S. *Bertolt Brecht. A Literary Life*. New York: Bloomsbury Publishing Plc Press, 2014. p. 236

RESEARCH OBJECT OF COGNITIVE SEMANTICS

Daniyeva Maysara Djamalovna

*Doctor of Philology (DSc), Professor
University of Economics and Pedagogy
Karshi city, Republic of Uzbekistan
E-mail: maysaradaniyeva@gmail.com*

Abstract. The article deals with the meaning which is not separate from human cognition. In Cognitive Semantics, meaning is not stored separately from thought—it is an integral part of human cognition. Because when we use language, we are not just recalling words but activating conceptual knowledge. Studying meaning means studying how people think, categorize, and imagine. This view contrasts with formal linguistics, which often treated meaning as an independent, abstract system. Example: The word “home” → goes beyond “a building” and includes emotions, cultural values, and personal experiences. Cognitive Semantics does not stop at analyzing words and grammar. It studies the conceptual systems that give rise to words, meanings, and linguistic structures. Words are just surface forms; the real object of study is the mental models, categories, and frames behind them. This direction connects linguistics with psychology, philosophy, and cognitive science. Cognitive Semantics is not limited to linguistics; it actively draws on and contributes to other sciences.

Key words: philology, linguistics, interpretation, analysis, semantics, morphology, phraseology, neurolinguistics, cognitology, lexicon.

Annotatsiya. Maqolada ma’no inson idrokidan ajralmagan hodisa sifatida ko‘rib chiqiladi. Kognitiv semantika sohasida ma’no tafakkurdan alohida saqlanmaydi - u inson kognitsiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Chunki biz tilni qo‘llaganimizda, faqat so‘zlarni eslab qolmaymiz, balki konseptual bilimlarni ham faollashtiramiz. Ma’noni o‘rganish – bu inson qanday fikrlashi, tasniflashi va tasavvur qilishi jarayonini o‘rganishdir. Ushbu yondashuv rasmiy lingvistik qarashlaridan farq qiladi, chunki formal tilshunoslikda ma’no ko‘pincha mustaqil, mavhum tizim sifatida talqin qilingan. Misol: “Home” (“uy”) so‘zi faqatgina “bino” tushunchasidan iborat emas, balki his-tuyg‘ular, madaniy qadriyatlar va shaxsiy tajribalarni ham o‘zichiga oladi. Kognitiv semantika faqat so‘zlar va grammatikani tahlil qilish bilan cheklanmaydi. U so‘zlar, ma’nolar va til tuzilmalarini shakllantiruvchi konseptual tizimlarni o‘rganadi. So‘zlar faqat tashqi shakldir; tadqiqotning asl obyekti – ular ortidagi aqliy modellar, kategoriyalar va freymlar hisoblanadi. Ushbu yo‘nalish tilshunoslikni

psixologiya, falsafa va kognitiv fanlar bilan bog‘laydi. Kognitiv semantika faqat tilshunoslik bilan cheklanmay, boshqa fanlardan faol foydalanadi va ularga o‘z hissasini qo‘shadi.

Kalitso‘zlar: filologiya, tilshunoslik, talqin, tahlil, semantika, morfologiya, frazeologiya, neyrolingvistika, kognitologiya, leksikon.

Аннотация. В статье рассматривается значение, которое неотделимо от человеческого познания. В когнитивной семантике значение не хранится отдельно от мышления - оно является неотъемлемой частью человеческого сознания. Когда мы используем язык, мы не просто вспоминаем слова, а активизируем концептуальные знания. Изучать значение - значит изучать, как человек мыслит, классифицирует и воображает. Этот подход отличается от формальной лингвистики, где значение часто рассматривалось как самостоятельная, абстрактная система. Пример: слово «home» («дом») выходит за пределы понятия «здание» и включает эмоции, культурные ценности и личный опыт. Когнитивная семантика не ограничивается анализом слов и грамматики. Она изучает концептуальные системы, которые порождают слова, значения и языковые структуры. Слова - это лишь внешние формы; истинный объект исследования - это ментальные модели, категории и фреймы, лежащие в их основе. Данное направление связывает лингвистику с психологией, философией и когнитивными науками. Когнитивная семантика не ограничивается рамками лингвистики; она активно использует и обогащает другие науки.

Ключевые слова: филология, лингвистика, интерпретация, анализ, семантика, морфология, фразеология, нейролингвистика, когнитология, лексикон.

Introduction. Cognitive Linguistics is an approach to language that views it as part of general human cognition rather than an autonomous system. Language reflects the way people perceive, conceptualize, and interact with the world. Key points are: language is usage-based (shaped by how people use it); it is conceptual (structures of language mirror structures of thought); it is embodied (rooted in our physical and cultural experience).

Literary review. Ferdinand de Saussure’s work “the course of General Linguistics”, which contributed to general linguistics and was considered one of the founders of structuralism, was a theoretical foundation for interpretation and analysis with concepts about linguistic units (sign), syntagmatic and paradigmatic relations. The views of J. Lakoff, Ch. Pierce, Ch. Morris and other scientists are of particular importance in the further development of linguistics [4]. It is worthwhile to especially note the scientific research of A.A. Abduazizov, Sh. Safarov, A. Mamatov, R. Yunusov, Sh. Rakhmatullayev, I. Kochkortoev and other scientists on the harmony of the word and its meaning, after all, the theoretical views obtained from these studies contributed greatly to the rise of Uzbek linguistics to a new level.

Research methodology. An approach that views language as part of human cognition, not a separate system. Cognitive Linguistics does not treat language as an isolated system but

as a part of the human mind. Cognitive Linguistics is connected with such sciences, as psychology, philosophy, neuroscience, anthropology.

Language is studied not only for grammar or vocabulary but as a window into human thinking and cognition. In Cognitive Linguistics, meaning is the starting point of analysis, not just grammar or form. Why? Because language is a tool humans use to represent and share their understanding of the world. Words and expressions mirror how we structure reality in our minds. Examples: “Time is money” → shows how we conceptualize time as a valuable resource. Spatial expressions (“I’m in love,” “She’s out of her mind”) → reflect how abstract ideas are structured through space.

Meaning is not separate from human experience; it is deeply connected to how we think, perceive, and imagine the world. Centrality of Meaning is dominating. Language reflects how we conceptualize the world; meaning is the core of analysis.

Discussions. Cognitive Semantics – studies meaning and conceptualization. A branch of Cognitive Linguistics focused on how people create, structure, and understand meaning. Words and grammar are not just forms but windows into thought processes. Focus areas: How people conceptualize reality (mental images, categories, metaphors). How meaning is embodied in perception and experience. How meaning is influenced by culture and context. Example: The concept of anger is often conceptualized through metaphors of heat (“boiling with anger,” “bursting with rage”).

Cognitive Semantics studies meaning as a reflection of how humans conceptualize reality.

Cognitive Grammar – language as symbolic units linking form and meaning. Cognitive Grammar (Ronald Langacker) explains grammar not as rules, but as symbolic pairings of form and meaning. Every grammatical construction has meaning; there is no “meaningless” grammar. Focus: Grammar is a network of symbolic units. Structures of grammar emerge from usage and experience. Example: The difference between “She gave him a book” and “She gave a book to him” → both mean “transfer,” but highlight different perspectives.

Cognitive Grammar - grammar is meaningful; form and meaning are inseparable.

Construction Grammar – grammatical constructions as meaningful patterns. Construction Grammar (Adele Goldberg, Charles Fillmore) sees grammar as a collection of constructions (form + meaning pairings). Constructions exist at all levels → from single words to idioms and sentence patterns. Focus: Language is built from learned patterns of use. Even irregular forms (“kick the bucket,” “by and large”) are constructions with meaning. Example: “What’s this fly doing in my soup?” → a special construction meaning “complaint,” not just a question.

Construction Grammar - grammar consists of learned, meaningful patterns.

Conceptual Metaphor Theory – understanding abstract domains via concrete ones. Developed by George Lakoff & Mark Johnson → explains how abstract ideas are understood through more concrete, familiar experiences. Metaphors are not just in language

but in thought itself. Focus: Everyday concepts rely on metaphorical mapping. Examples: Time = Money (“waste time,” “save time”). Life = Journey (“at a crossroads,” “moving forward”). Argument = War (“defend your position,” “attack their point”).

Metaphor is a basic cognitive tool for structuring reality. Conceptual Metaphor Theory = abstract thought is structured through concrete experience. Among these, cognitive semantics is the most directly focused on meaning.

Cognitive Semantics is a branch of cognitive linguistics that investigates how language encodes and structures human experience, thought, and conceptual systems. Cognitive Semantics is a branch of Cognitive Linguistics that studies how language encodes and structures human experience, thought, and conceptual systems. Language is not a separate system but a reflection of how people perceive and interpret the world. Meaning is shaped by our bodily experience, mental processes, and cultural background. Words and grammar are treated as evidence of conceptual organization in the mind. Example: The word “head” → not only refers to a body part but is extended metaphorically (“head of the table,” “head of a company”) → showing how experience structures meaning.

Cognitive Semantics = studies how language represents human experience, thought, and conceptual systems.

Meaning is inseparable from cognition; language activates our conceptual knowledge. Semantic structures reflect mental representations. The way words and sentences are structured reflects the way humans mentally represent reality. Meaning in structures: Grammar and semantics mirror our conceptual organization of the world. It shows that language is not arbitrary—it is linked to how the mind categorizes and imagines. Examples: Spatial terms (“in front of,” “behind,” “inside”) reflect how we perceive and mentally structure space. Abstract uses: “in trouble,” “behind schedule” → show that mental representations of space are extended to abstract domains.

Semantic structures mirror mental representations of reality and thought. Language is grounded in perception, bodily experience, and culture. Language is not abstract—it is rooted in how we perceive the world, how our bodies interact with it, and the culture we live in. Our senses (sight, touch, movement) shape how we describe reality. Bodily experience (embodiment): Many concepts come from physical experiences. “I’m feeling up” (happy), “She’s feeling down” (sad).

Cultures are different. Different societies conceptualize reality in unique ways. *English*: time is linear (“looking forward to the future”). *Chinese*: time can also be vertical (“shànggèyuè” = last month, literally “up month”). To study meaning, we must consider mind + body + culture together. Language is shaped by perception, bodily experience, and cultural worldview.

The research object of Cognitive Semantics is not only words or grammar, but the mental and conceptual systems that underlie language use. What it studies:

1. Conceptualization – how humans mentally represent and interpret reality.

2. Categorization – how experiences are grouped into categories (prototype theory, radial categories).

3. Metaphor & Metonymy – how meaning is extended across domains (e.g., time is money).

4. Image Schemas – recurring patterns from bodily experience (e.g., container, source–path–goal).

5. Frame Semantics – meanings understood within cognitive frames (e.g., the “restaurant script”: order–eat–pay).

Example: The concept of time → understood spatially in English (ahead of us, behind schedule) and differently in other cultures.

Research object is conceptual systems behind language: conceptualization, categorization, metaphor, image schemas, frames.

Conceptualization – how humans mentally represent reality. Conceptualization is the process by which humans create mental models of reality using language. Words do not just label things; they show how we interpret and imagine the world. Conceptualization is not fixed → it changes with context, culture, and experience. Examples: “The glass is half full” vs. “The glass is half empty” → same physical reality, different conceptualizations (optimism vs. pessimism). “She broke his heart” → not physical but conceptual, representing emotional pain as a physical event. Understanding conceptualization helps reveal how thought and language interact. Conceptualization is mental representation of reality shaped by language, context, and perspective.

Categorization – how we group experiences (prototype theory, radial categories). Categorization is the way humans organize knowledge and experiences into groups or classes. Categories are not rigid; they are based on prototypes and family resemblances. Example: In the category bird, a sparrow is a better prototype than a penguin or ostrich. Radial categories: Categories extend outward from a central prototype. Example: The concept mother → biological mother, adoptive mother, stepmother, “mother of invention”. Different cultures may organize categories differently (e.g., color categories, kinship terms). Categorization shows how humans make sense of complexity by grouping experiences. Categorization - grouping experiences through prototypes and radial extensions.

Metaphor and Metonymy – mapping knowledge from one domain to another. In Cognitive Semantics, metaphor and metonymy are not just stylistic devices but fundamental cognitive processes. Metaphor: Understanding one conceptual domain in terms of another. Example: Time is Money (“spend time,” “waste time”). Metonymy: Using one element of a domain to refer to another, closely related element. Example: “The White House announced a decision” → building stands for the people. Example: “She reads Shakespeare” → author stands for works. These mappings reveal how abstract thought relies on concrete, familiar experiences. Both metaphor and metonymy are essential tools of conceptualization in

everyday language. Metaphor - understanding one domain through another. Metonymy - using part of a domain to stand for the whole or related concept.

Image Schemas – recurring patterns of bodily experience (e.g., container, path). Image schemas are basic mental patterns that come from our bodily experiences and interactions with the physical world. These recurring patterns form the foundation for how we understand and structure meaning.

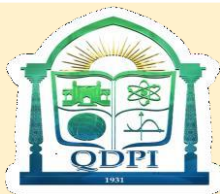
Frame Semantics (Charles Fillmore) – meaning as structured in cognitive frames. Frame Semantics (developed by Charles Fillmore) explains that words and expressions evoke cognitive frames—structured mental scenarios that give them meaning. A word cannot be fully understood in isolation; it is tied to a larger frame of knowledge. Examples: Word: “buy” → evokes a commercial transaction frame (buyer, seller, goods, money). Word: “restaurant” → evokes a restaurant script (enter → order → eat → pay → leave). Frames show that meaning is contextual and relational rather than just dictionary-based. Frame Semantics highlights how language activates entire networks of knowledge in the mind. Example: The concept of time → often expressed through spatial metaphors (“time flies,” “ahead of us,” “behind schedule”). Frame Semantics - words evoke larger mental frames (e.g., buy → transaction, restaurant → dining script).

Conclusion. Cognitive Semantics views language as a reflection of human thought and experience. Unlike formal linguistics, which often separates language from thought, Cognitive Semantics emphasizes that language is a mirror of the human mind. Every word, metaphor, or construction shows how people perceive, feel, and interpret the world. Meaning is grounded in bodily, cultural, and social experiences. Expressions like “carrying emotional baggage” or “moving forward in life” directly reflect how life experiences are mapped onto language. Studying language in this way allows us to understand how humans think through language. The research object is not words alone, but the mental and conceptual systems underlying them.

References / Used Literature

1. Abduazizov A.A. (2010). *Tilshunoslik nazariyasiga kirish*. Toshkent: Sharq.
2. Daniyeva M.Dj. (2024). Ethnolects is the study of ethnic dialects. *Current research journal of philological sciences*. USA.
3. Fillmore, C. J. (1982). *Frame Semantics*. In Linguistic Society of Korea (Ed.), *Linguistics in the Morning Calm* (pp. 111–137). Seoul: Hanshin.
4. Gardner H. (1987). *The Theory of Multiple Intelligences*.
5. Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Lakoff G. (1975). *Language and Woman’s Place*. New York: Harper and Row.
7. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

8. Langacker, R. W. (1991). Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2: Descriptive Application. Stanford: Stanford University Press.
9. Mamatov A.E. (2020). Zamonaviylingvistika. Toshkent: Tafakkuravlodi.
10. Talmy, L. (2000). Toward a Cognitive Semantics (Vols. 1 & 2). Cambridge, MA: MIT Press.
11. Даниева М.Дж. (2018). Когнитивные особенности субстантивных словосочетаний в английском языке. Riga:LAP LAMBERT Academic Publishing; SIA OmniScriptum Publishing.
12. Даниева М.Дж. (2020). Матн прагматик мазмуни шаклланишида лисоний бирликларнинг ўрни// БухДУ илмий ахбороти.
13. Сафаров Ш. (2006). Когнитив тилшунослик. Жиззах: Сангзор.

MUQIMIYNING “SAYOHATNOMA” ASARIDAGI ARXAIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Djumabayeva Jamila Sharipovna

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor

O‘zbekiston milliy universiteti

Otaboyeva Mazmuna Raximovna

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Muqimiyning “Sayohatnoma” asarida uchraydigan arxaik leksik birliklar lingvistik va stilistik mezonlar asosida tahlil etiladi. Arxaizmlarning tarixiy-davriy mansubligi, ularning poetik-funksional yuklamasi, muallifning satirik-estetik niyatiga xizmat qilishi lingvopoetik yondashuvda baholanadi. Bunda tarixiy birliklarning badiiy ma’no qatlamidagi transformatsiyasi va konnotativ ma’nodagi semantik yuklamalari ochib beriladi. Ushbu maqola “Arxaizmlarning o‘zbekcha-inglizcha izohli elektron platformasini yaratish (“OPA” – Online Platform of Archaisms)” mavzusidagi innovatsion loyihasi doirasida yozildi.

Kalit so‘zlar: arxaizm, semantika, tarixiy birlik, stilistika, Sayohatnoma, lingvopoetika, satira, Muqimiy.

Abstract. This article examines the lexical and semantic features of archaic units in Muqimiy's “Sayohatnoma”. The historical and stylistic functions of the selected vocabulary are analyzed from the perspective of linguopoetics. Archaic units are shown to contribute not only to the historical background but also to the satirical and poetic style of the author. This article has been written for the innovation project “OPA” – Online Platform of Archaisms.

Keywords: archaism, semantics, historical vocabulary, style, Sayohatnoma, linguopoetics, satire.

Kirish. Tilning tarixiy qatlamlari xalq tafakkuri va madaniy hayotining aksi hisoblanadi. Ayniqsa, badiiy matnlarda aks etgan arxaizmlar til taraqqiyotining dinamik bosqichlarini ochib berishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbek adabiy tilining taraqqiyot bosqichlarini o‘rganishda klassik adabiyot vakillari ijodidagi leksik birliklar alohida ahamiyatga ega. XIX asr o‘zbek adabiyotining zabardast vakili Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) o‘zining boy poetik merosi bilan o‘zbek adabiy tili taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Muqimiy ijodida, xususan, Sayohatnoma asarida arxaik

birliklar faqat tarixiy element emas, balki badiiy-estetik maqsadga xizmat qiluvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Uning asarlarida ko‘plab arxaik leksik birliklar uchraydi. Ushbu maqolada aynan ana shunday arxaizmlarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Muqimiyning “Sayohatnoma” asaridagi arxaizmlar ko‘p qatlamli semantik mezonlar asosida tahlil qilish mumkin. Ularning tarixiy semantikasi, aktual va konnotativ ma’nolari, poetik va satirik uslubdagi roli lingvopoetik konsepsiya doirasida ko‘rib chiqildi. Unga ko‘ra arxaizmlarni turli xil asosda tahlilga tortish mumkin. Shunigdek, zamonaviy tilshunoslikda arxaizmlar semantik yondashuvda uch bosqichli mezon asosida tahlil qilinadi:

Arxaizmlar — zamonaviy tilda kam qo‘llanadigan, biroq ilgari faol ishlatilgan leksik birliklardir. Zamonaviy tilshunoslikda arxaizmlar semantik yondashuvda uch bosqichli mezon asosida tahlil etiladi. Ular tarixiy arxaizmlar (endi mavjud bo‘lmagan predmet va tushunchalarni bildiruvchi so‘zlar), leksik arxaizmlar (zamonaviy sinonimi bor leksik birliklar) va uslubiy arxaizmlar (adabiy-estetik maqsadda ishlatiladigan so‘zlar) kabi turlarga bo‘linadi.

Muqimiy asarlarida arxaizmlar ko‘p hollarda ijtimoiy, madaniy va diniy hayotga oid sohalarni ifodalashda namoyon bo‘ladi. Muqimiy asarlaridagi arxaizmlar asosan arab va fors tillaridan o‘zlashgan hamda qadimgi turkiy tillardan kirib kelgan so‘zlardan iboratdir. Asardagi mavjud arxaik so‘zlarni bir necha semantik guruhlariga mansubligini keltirib o‘tish mumkin.

Muqimiy “Sayohatnoma”da quyidagi tematik-semantik guruhdagi arxaizmlarni faol qo‘llaydi:

Tibbiy arxaizmlar – moxov, og‘u, sil;

Kasbiy arxaizmlar – voiz, mingboshi, g‘ozi, mufti, qozi, dukchi, attor, najjor, baqqol, amin;

Zooarxaizmlar – hang, qiyg‘ir;

Fitoarxaizmlar – zang, ko‘knori, bang, sada;

Topoarxaizmlar – Qaroqchizor, Yayfan, Rafqon, Xo‘qand, Chorko‘;

Gidroarxaizmlar – obi ravn;

Kosmoarxaizmlar – gardun, charx, aflok;

Vaqt arxaizmlar – shom, sahar;

Diniy arxaizmlar – firdavs, so‘finamo, mullo, buzrukvor, saqar, dahma, jinon;

Tabiat hodisalari arxaizmi – yomg‘ur;

Kiyim-kechak arxaizmlari – ezor, rido.

Muqimiyning “Sayohatnoma” asaridagi arxaizmlar tilshunoslik uchun muhim leksik-semantik hodisa sifatida baholanadi. Ular orqali adib tarixiylikni, uslubiy boylikni, ijtimoiy tanqidni badiiy vosita bilan ifodalaydi. Arxaizmlarning mazkur asardagi funksional va semantik jihatlarini o‘rganish o‘zbek adabiy tilining tarixiy taraqqiyoti, adabiy uslublar tizimi va poetik ifoda vositalari haqida chuqur tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

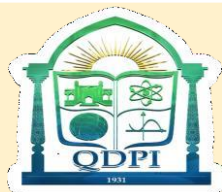
Muqimiy asarlarida arxaizmlarning qo‘llanilishi adibning poetik tilini boyitadi, tarixiy va estetik ruhi bilan ajralib turadi. Arxaik birliklarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish orqali biz nafaqat tilning tarixiy qatlamini, balki o‘sha davrda yashagan xalqning dunyoqarashi va madaniy tafakkurini ham o‘rganamiz. Bu esa Muqimiy merosining lingvistik qadriyat sifatidagi o‘rnini yanada oshiradi.

Muqimiyning Sayohatnoma asaridagi arxaizmlar chuqur lingvistik, stilistik va madaniy yuklamaga ega. Ular orqali muallif tarixiy voqelikni ko‘rsatish bilan birga, feodal tuzum, ijtimoiy nohaqlik, ilmiy savodsizlik kabi muammolarni fosh qiladi. Arxaizmlarning leksik-semantik jihatdan ko‘p qatlamli mazmuni esa ularni zamonaviy lingvopoetik tahlil ob’ektiga aylantiradi.

Muallifning satirik mahorati, tarixiy birliklarni semantik o‘zgartirish va kontekstual qo‘llash orqali ifoda etilgan. Bu esa “Sayohatnoma”ni nafaqat badiiy, balki lingvistik manba sifatida ham ilmiy tadqiqot uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muqimiy Z. Sayohatnoma. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot, 1983.
2. Jo‘rayev B. O‘zbek klassik she‘riyatida arxaizmlarning poetik funksiyasi. – Samarqand: SamDU, 2015.
3. Shukurov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Fan, 2008.
4. Xaitmetov A. O‘zbek adabiy tilining taraqqiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston, 1994.
5. Alimov R. Semantik arxaizmlar va ularning zamonaviy ifodasi. – Toshkent: Akademnashr, 2020.

**O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA FITONIMLAR VA ULARNING
O'RGANILISHI, LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI.**

Baratova Sabina O'ktam qizi

Qarshi davlat universiteti

Filologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti

sabinabaratova.599@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tili onomastikasining tarmog'i bo'lgan fitonimlar va ularni o'rganilishi yoritilgan. Fitonimlarning til nuqtayi nazaridan qanchalik muhim ekanligi ifodalab o'tilgan. O'simlik nomlarining shakli va ma'no xususiyatlari izohlab o'tilgan. O'zbek tilshunosligida fitonimlarning o'rni va lingvokulturologik jihatlari juda muhim hisoblanadi. Fitonimlarning tilning lug'at boyligini, xalq madaniyati va olam, tabiat haqidagi qarashlarini aks ettiradi. Aynan bir o'simlik turlarining turlicha nomlanishi fitonimik qatorning kengayishiga sabab bo'ladi.

Kalit so'zlar: fitonim, onomastika, o'simlik nomi, antroponim, olam, xalqlar, dorivor moddalar, shuvoq

Аннотация: В данной статье рассматриваются фитонимы – раздел ономастики узбекского языка – и их изучение. Показано, насколько важны фитонимы с лингвистической точки зрения. Объясняются форма и семантические особенности названий растений. Роль фитонимов в узбекском языкознании и их лингвокультурологические аспекты весьма важны. Фитонимы отражают словарный состав языка, культуру народа и его представления о мире и природе. Различные названия одного и того же вида растений приводят к расширению фитонимического ряда.

Ключевые слова: фитоним, ономастик, название растения, антропоним, мир, народы, лекарственные вещества, полынь

Abstract: This article discusses phytonyms, a branch of onomastics of the Uzbek language and their study. It is expressed how important phytonyms are from a linguistic point of view. The form and semantic features of plant names are explained. The role of phytonyms in Uzbek linguistics and their linguocultural aspects are very important. Phytonyms reflect the vocabulary of the language, the culture of the people and their views on the world and nature. Different names of the same plant species lead to the expansion of the phytonimic series.

Keywords: phytonym, onomastics, plant name, anthroponym, world, peoples, medicinal substances, wormwood.

KIRISH. O‘simlik nomlari o‘zbek tilshunosligida fitonim atamasi bilan yuritiladi. Fitonimika o‘simlik nomlarini o‘rganuvchi soha bo‘lib, onomastikaning bir bo‘limidir. Fitonimlar tilning uzoq tarixiga ega bo‘lgan qismidir. Fitonim termini yunonch “phyton” – o‘simlik + “onuma” – nom degan ma‘noni anglatadi. Fitonimlar ya‘ni o‘simlik nomlari o‘zbek tili leksikasida o‘ziga xos semantik maydonni hosil qiladi.

O‘simliklar olami tabiatning bizga in‘om etgan boyliklaridan biridir. O‘simliklarga berilgan nomlar ham o‘zida bir qancha ma‘noni mujassam etadi. Ma‘lumki, xalqimiz otabobolarimiz qadimgi davrlardan boshlab o‘simliklarning xosiyatini bilishga harakat qilishgan va ulardan dorivor maqsadlarda foydalanib kelishgan. O‘simliklarga nom berish ham ularning xususiyatlaridan tashqi ko‘rinishidan kelib chiqqan holda tanlangan. Abu Ali Ibn Sino, Abu Bakr ar-Roziy, Abu Rayhon Beruniy kabi ulug‘ olimlarimiz o‘simliklarning xususiyatlarini o‘rganishgan va ulardan xalq tabobatida keng foydalanishgan. Xususan, O‘rta Osiyo, Eron, Kichik Osiyo, Kavkazorti, Misr kabi hududlarda yashovchi xalqlar miloddan avvalgi 5-6-mingyilliklarda ham o‘z hududlaridagi o‘simliklar, ularning nomlari, tarqalishi, xususiyatlari va o‘rishiga qiziqishgan va ularni o‘rganishga harakat qilishgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Bu tadqiqot ishimizda nazariy tahlil, statistik tahlil metodlaridan foydalangan holda yondashdik. Dastavval, ajdodlaimizning o‘simlik nomlariga qiziqish bildirib bu borada talaygina ishlarni amalga oshirganiga to‘xtalib o‘tamiz.

Bundan bir necha asrlar ilgari yashab ijod etgan buyuk allomamiz Abu Rayhon Beruniy (973-1048)ning “Xronologiya”, “Geodeziya”, “Al-Qonun al-Mas’udiy”, “Minerologiya”, “Hindiston”, “Kitob-ul-Saydana fi-t-tib” kabi asarlarida o‘sha davrning tarixi, tabiati, hayvonot olami, adabiyot va tilshunoslik kabi sohalarga oid qimmatli ma‘lumotlar bor. Abu Rayhon Beruniy umrining so‘nggi yillarida 1048-yilda yozilgan, “Saydana” asari o‘zining qimmatli ma‘lumotlari bilan diqqatga sazovor. Ushbu asar dorivor o‘simlik nomlariga bag‘ishlangan. Bu asarning kirish qismida allomaning yoshlik yillarida olam uzvlariga va ularning turli tillarda qay tariqa nomlanishiga juda qiziqish bildirgani haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Xususan. Olimning yoshlik yillarida yurtiga bir yunon ko‘chib kelgani va olim unga don, urug‘, meva, o‘simlik va boshqa narsalar olib kelib ular yunon tilida qanday nomlanishini so‘raganligi va yunoncha nomlarni o‘z daftariga qayd qilib olganligi bayon qilingan.

“Saydana” asarining muhim jihati shundaki, unda dorivor o‘simliklarning bir necha tillarda qay tariqa nomlanishi keltirilgan. Nomning jamiyat hayotida shu qadar katta ahamiyatga ega ekanligini e‘tiborga olib, muallif ushbu asarda ma‘lum dorivor o‘simlikning bir necha tillardagi nomini bayon qilish bilan birga, bir o‘simlik yoki moddaning turli shevalarda turlicha nomlanishi yoki bir nom turli shevalarda turlicha o‘simlik nomini

bildirishi mumkinligi aytib o‘tiladi. ”Saydana” asarini yozish uchun muallif faqat o‘zi ko‘rgan va yozib olgan dorivor moddalar haqida emas, balki o‘zigacha bo‘lgan barcha olimlarning ilmiy merosini sinchiklab o‘rganadi.

Asardagi 29 bob va 1116 maqolada dorivor moddalarning nomi izohlanadi. Beruniy o‘z asarida 4500dan ortiq arabcha, xorazmiycha, sog’dcha, turkcha va boshqa tillardagi o‘simlik va modda nomlarini keltiradi va ularni izohlash uchun 250dan ortiq olimlar asarlaridan iqtibos keltiradi.

Beruniyning “Saydana” asari dorivor moddalar lug‘atidir. Bu lug‘at bir vaqtning o‘zida ham izohli, ham tarjima, ham etimologik, ham dialektologik lug‘atning ilk namunalaridan sanaladi.

Shuningdek, yana bir buyuk allomamiz Abu Ali Ibn Sino (980-1037) ning “Kitob ash-shifo” , “Kitob an-najot “ , “Donishnoma” , “Kitob ishorat va tanbihot”, “ Asbobi hudud al-huruf” asarlarida tilshunoslikka doir fikrlari bayon etilgan. Xususan, “Tib qonunlari” va “Kitob ush-shifo” asarlarida bir qancha dorivor o‘simlik nomlarini keltirib o‘tgan.

O‘simliklar dunyosi xilma-xildir. Ularning nomlari ham ma’lum bir xususiyatlaridan kelib chiqib atalgan bo‘lib ildizida ko‘p ma’noni mujassam etadi. Buyuk bobokalonimiz shoh va shoir Mirzo Bobur ham o‘zining “Boburnoma “ asarida bir qancha fitonimlarni keltirib o‘tadi va ularni ilmiy dalillar bilan izohlaydi. Xususan bu asarning qimmatli tomoni shundaki, Hindiston o‘lkasida o‘suvchi ayrim fitonim nomlari birinchi bor aynan shu asardagina keltirib o‘tilgan. Buyuk bobokalonimiz ensiklopedik asarida Samarqand, Farg‘ona vodiysi, Hindiston va Kobulda o‘sadigan va tarqalgan 150dan ortiq o‘simlik nomlarini , ularning ta’rifi, izohi tarqalish chegaralarini qayd etib o‘tgan. O‘simliklarning arabcha, hindcha va o‘zbekcha nomlarini ham yozib qoldirgan. Bobur Kobulda baliq ovlashda o‘simliklardan ustalik bilan foydalanish jarayonini yozadi. Unga ko‘ra shuvoq (oq shuvoq ham deb atalgan) va qulonquyruq nomli o‘simliklarni bog‘ qilib bog‘langan va suvga tashlangan. Biroz vaqtdan so‘ng baliqlar suv yuzasiga chiqib qolgan. Bunday usuldan hozirgi kunda ham Sibir xalqlari va Shimoliy Qozog‘iston hududlarida foydalaniladi. Ular faqat bu o‘simliklar o‘rnida sigirquyruq o‘simligidan foydalanishadi. Bunday ikkala usulda ham baliqlar jabrasi o‘simliklarning changi va tukchalari bilan to‘ladi va baliqlar nafas olamaydi. Shu sababli suv yuzasiga chiqib qoladi.

Bobur o‘simliklar olami ularning nomlari va turlari, qaysi hududlarda tarqalganligi xususida qimmatli ma’lumotlar beradi. Xususan, Farg‘ona vodiysida tarqalgan poliz ekinlari va mevalar haqida yozadi. Kobul va boshqa shaharlarda anor, olma, behi, anjir, bodom shaftoli, o‘rik, nok va boshqa o‘simliklarning ko‘pligi xususida ma’lumotlar keltiradi. Kobul shahrida “Bog‘i Vafo” nomli “Chahorbog‘” qurdirgan va ushbu bog‘da nayshakar (shakarqamish) va banan (keyla) ekib, ulardan Badaxshon va Buxoroga ham yuborgan. Bobur bobomiz xurmo mevasini hayvonga o‘xshatadi chunki uning ikki jinsli ekanidan bexabar edi. “ Biri ulkim, nechukkim, hayvon boshini kesurlar. Xurmo daraxtiga ham nor xurmoni shoxini kelturib, tegirmasalar yaxshi bar bermas” deb yozgan.

“Boburnoma” asarida keltirilgan fitonimlardan ayrim namunalar:

1. Champa – yosuman
2. Kaneyr – sambitgul
3. Noranj – apelsin
4. Kaval kakriy – nilufar
5. Beyr – anjir
6. Javzi buyo – muskat yong‘og‘i
7. Kunor – chilonjiyda
8. Nargil – kokos palmasi
9. Ja‘mun – qalampirmunchoq
10. Nag‘zak – mango

Bu o‘simlik nomlari birinchi marta “Boburnoma” asarida keltirilgan. Ushbu o‘simlik nomlari o‘simliklarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda nomlangan. Bundan tashqari o‘simliklarning nomlanishida mahalliy aholining sheva imkoniyatlari ham qo‘llangan. Qadimda o‘simliklarning bir qancha nomlari mavjud bo‘lgan. Hududlarda aynan bir o‘simlik turlicha nomlangan.

Bobur Hindiston va Afg‘oniston hududlaridagi o‘simlik nomlarini aniqlashda o‘ziga xos usuldan foydalanadi. Samarqand va Farg‘ona vodiysidagi o‘simliklarning shakli shamoyili bilan Hindiston va Afg‘onistondagi o‘simliklarni solishtiradi. Afg‘onistonda Kurrayi Toziyon va Dashti Shayx dashtlarida shunday bir o‘simlik o‘sishi haqida yozadi: “Chikin tola o‘ti bisyor yaxshi bo‘lur” lolalar haqida ham ma‘lumot berib ularning 32-33 turi bor ekanligini qayd etib o‘tgan. “ Bir qatla sanattim o‘ttuz ikki – o‘ttuz uch lola chiqdi” deya o‘z asarida yozib qoldirgan.

Bugungi kunda “chikin tola” deb nomlangan o‘simlik nomi uchramaydi. Ammo “chigin” nomli o‘simlik bo‘lib , qaraqalpoqlar va Turkman sholipoyalarida o‘suvi, hammamiz bilgan kurmak shunday nomlanar ekan.

NATIJA VA MUHOKAMA

Bugungi kunda ham o‘simlik nomlari chuqur o‘rganilayotgan sohalardan biridir. O‘simlik nomlarining leksik, grammatik, semantik tahlili yuzasidan ilmiy amaliy ishlarni amalga oshirishda o‘simliklarni chuqur o‘rganish , turini, xil-xususiyatini aniqlash muhim hisoblanadi. O‘simlik turlarining alohida nomlari atoqli ot hisoblanib, antroponim sanaladi. Masalan, birgina uzumning xalq orasida Husayn, Qorakishmish, Charos, Qorako‘z, Otemchak kabi turlari ma‘lum. Qovun o‘simligining esa Bo‘rikalla, Obinovvot, Ko‘kcha, Ko‘kalapish, Handalak, Zamcha, Gurovak, Dahbedi, Gulobi, Umrboqiy, Toshloqi, Amiri kabi turlari bor. Bu nomlar fitonim hisoblanib, ushbu o‘simlikning qaysi vaqtda pishishiga asoslanib nomlangan.

Fitonimiya onomastikaning bir tarmog‘i hisoblanib, o‘ziga xos o‘rganish tamoyillariga asoslanadi:

Etimologik tahlil – o‘simlik nomlarining kelib chiqishini aniqlaydi. Nomning qaysi tilga mansubligi tub ildizini o‘rganadi.

Semantik tahlil – nomning ma‘nosini o‘rganadi. Qadimda qanday ma‘no va hozirda qanday ma‘no kasb etishini aniqlaydi.

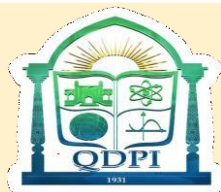
Dialektologik tahlil – bu tahlilda bir nomning turli shevalardagi variantlari aniqlanadi. Masalan piyoz ba‘zi hududlarda sog‘an deb atalsa, momaqaymoq o‘simligi ba‘zi hududlarda qoqigul yoki qoqio‘t nomi bilan ataladi. Ushbu tahlillar o‘simlik nomlarining o‘rganilishini yanada osonlashtiradi.

XULOSA

O‘simliklar dunyosi insonlar dunyosi bilan bevosita bog‘liq holda tadrijiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o‘tmoqda. Fitonimika bilan bog‘liq muammolar ham oz emas. O‘zbek tilida fitonimlar antroponim sifatida ham keng qo‘llaniladi. Jumladan, Nilufar, Nargis, Rayhon, Lola, Yasmin kabi ismlar ushbu fitonimlarning semantikasiga asoslanib tanlangan. Bunday holatlar fitonimlarning o‘zbek lingvokulturologiyasida o‘z o‘rniga ega ekanligini ko‘rsatib beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Madaliyeva Y. “O‘zbek tilida fitonimlarning leksik-semantik xususiyatlari va tematik xususiyatlari “ “PEDAGOGS” international research journal ISSN:2181-4027 SJIF:4.995-www.pedagoglar.uz-Volume-23, Issue-1,December-202269
2. Murodov N “O‘zbek tilida fitonimlar: BMI
3. Avlaqulov Y. O‘zbek tili onomastik birliklarining lingvistik tadqiqi. NDA, Toshkent 2012.
4. Rahimova S. “ Fitonimlar va ular bilan bog‘liq muammolar” Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi . in-academy.uz/index.php/yo

**MACHINE TRANSLATION AND HUMAN TRANSLATOR COMPETENCE:
A COMPARATIVE ANALYSIS OF COGNITIVE, LINGUISTIC, AND
PROFESSIONAL SKILLS IN THE AGE OF AI-ENHANCED TRANSLATION
TECHNOLOGIES**

Obidova Komila Ubaydulla qizi

Toshkent farmaseftika institute ingliz tili o‘qituvchisi

Email: komilaobidova08@gmail.com

Abstract. The rapid advancement of artificial intelligence has fundamentally reshaped the translation industry, leading to the widespread adoption of Machine Translation (MT) in academic, professional, and commercial contexts. Despite significant progress in neural MT systems, human translators’ cognitive, linguistic, cultural, and professional competencies remain indispensable for producing accurate, context-sensitive, and stylistically appropriate translations. This article provides a comparative analysis of machine translation and human translator competence, examining how AI-powered systems handle semantic precision, collocations, stylistic variation, and pragmatic meaning. These abilities are contrasted with human translators’ interpretive judgment, cultural awareness, creative problem-solving, and domain-specific expertise. The study also discusses the evolving role of translators in the AI era, including new skill requirements such as post-editing, technological literacy, and adaptive competence. The findings highlight the necessity of integrating human cognitive strengths with AI efficiency to ensure high-quality translation outcomes in multilingual communication.

Keywords: machine translation, translator competence, cognitive skills, linguistic awareness, post-editing, artificial intelligence, translation technologies.

Annotatsiya. Sun’iy intellektning jadal rivojlanishi tarjima sohasini tubdan o‘zgartirib, mashina tarjimasi (MT)ni ilmiy, professional va tijoriy jarayonlarga keng tatbiq etilishiga olib keldi. Neyron MT tizimlarining rivojlanishiga qaramay, inson tarjimonining kognitiv, lingvistik, madaniy va kasbiy kompetensiyalari hali ham kontekstga mos, aniq va uslubiy jihatdan to‘g‘ri tarjima yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada mashina tarjimasi va inson tarjimonining kompetensiyalari qiyosiy tahlil qilinadi. AI tizimlarining semantik aniqlik, kollokatsiyalar, uslubiy moslik va pragmatik ma’noni yetkazishdagi imkoniyatlari inson tarjimonining talqin qilish, madaniy sezgirlik, ijodiy muammo yechish va sohaga oid tajribasi bilan solishtiriladi. Shuningdek, AI davrida tarjimonlik kasbining o‘zgarayotgan roli — post-tahrirlash, texnologik savodxonlik va moslashuvchan ko‘nikmalar

— alohida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari zamonaviy tarjima amaliyotida insonning kognitiv ustunliklari va AI samaradorligini uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: mashina tarjiması, tarjimon kompetensiyasi, kognitiv ko‘nikmalar, lingvistik savodxonlik, post-tahrirlash, sun’iy intellekt, tarjima texnologiyalari.

Аннотация. Стремительное развитие искусственного интеллекта радикально изменило сферу переводов и привело к широкому использованию машинного перевода (МП) в академической, профессиональной и коммерческой деятельности. Несмотря на значительный прогресс нейронных МП-систем, когнитивные, лингвистические, культурные и профессиональные компетенции человека-переводчика остаются ключевыми для обеспечения точности, контекстуальной адекватности и стилистической корректности перевода. В статье проводится сравнительный анализ компетенций машинного перевода и человеческого переводчика. Рассматривается, как AI-системы справляются с семантической точностью, коллокациями, стилистическими вариациями и прагматическими значениями по сравнению с интерпретативным мышлением, культурной чувствительностью, креативностью и отраслевой экспертизой переводчика. Кроме того, анализируется меняющаяся роль переводчика в эпоху искусственного интеллекта: пост-редактирование, технологическая грамотность и адаптивные навыки. Результаты исследования подчеркивают необходимость сочетания когнитивных преимуществ человека с эффективностью AI для достижения высокого качества перевода.

Ключевые слова: машинный перевод, компетентность переводчика, когнитивные навыки, лингвистическая осведомлённость, пост-редактирование, искусственный интеллект, переводческие технологии.

INTRODUCTION. The rapid growth of globalization, digitalization, and artificial intelligence has fundamentally transformed how translation is produced, consumed, and conceptualized in the modern world. Today, translation is no longer limited to the transfer of linguistic forms; it requires a combination of cognitive sophistication, intercultural awareness, analytical thinking, and professional responsibility. The widespread integration of AI-driven Machine Translation (MT) systems has reshaped expectations for translation quality and workflow, prompting a renewed examination of the roles, competencies, and expertise of human translators. Consequently, analyzing and comparing the cognitive, linguistic, and professional capabilities of machine translation systems and human translators has become a highly relevant scholarly and methodological task.

Although neural MT systems have reached impressive levels of semantic accuracy, stylistic consistency, and processing efficiency, translation remains a complex, multilayered activity involving linguistic, cognitive, cultural, and pragmatic dimensions. For this reason, AI algorithms still fall short of replicating human interpretive reasoning, contextual

sensitivity, cultural intelligence, and creative decision-making—elements that are essential for producing translations that are not only correct but also purposeful, nuanced, and culturally coherent. Human translators bring critical competencies to the translation process, including meaning-making, discourse interpretation, ethical judgment, and domain-specific knowledge, all of which contribute to high-quality multilingual communication.

At the same time, technological progress has expanded the scope of the translation profession. Artificial intelligence tools, online translation platforms, corpus-based resources, computer-assisted translation (CAT) tools, and post-editing techniques have become indispensable components of modern translation practice. When used strategically, these tools enhance translators’ efficiency, accuracy, and productivity. However, overreliance on machine-generated output, insufficient understanding of AI limitations, or inadequate post-editing skills can compromise translation quality. Therefore, human translators must now possess not only linguistic expertise but also technological literacy, critical evaluation skills, and adaptive professional competencies.

Within the broader context of educational modernization, these global shifts are reflected in translation education as well. Contemporary approaches—such as competency-based learning, digital literacy integration, CLIL methodologies, corpus training, and reflective practice—highlight the need to prepare translators who can effectively combine human cognitive strengths with the capabilities of AI-enhanced technologies. As a result, investigating the theoretical foundations of human and machine translation competence, understanding their interaction, and identifying effective mechanisms for integrating technological tools into translator training have become central academic and practical priorities.

METHODOLOGY AND LITERATURE REVIEW

This study is based on a systematic literature review method aimed at analyzing the theoretical and practical foundations of machine translation (MT) and human translator competence within the broader context of AI-enhanced translation technologies. For this purpose, contemporary international research articles, methodological guidelines, industry reports, and empirical studies on neural MT systems, cognitive translation processes, post-editing, and professional translation competence were examined. The evolution of MT is rooted in early rule-based and statistical approaches, yet the most significant conceptual shift occurred with the emergence of neural machine translation (NMT), which enables context-sensitive and semantically coherent language processing [1]. Scholars such as D. Bahdanau, K. Cho, and Y. Bengio laid the foundations for attention mechanisms in MT, whereas researchers like A. Vaswani and colleagues further developed the Transformer architecture that underpins modern high-performing systems [2].

In parallel, studies on translator competence—by researchers such as PACTE Group, A. Neunzig, H. Risku, Göpferich, and Schäffner—identify translation as a multilayered cognitive, linguistic, cultural, and professional activity that cannot be reduced to automated

text processing. These works emphasize that translation involves decision-making, inferencing, pragmatic interpretation, cultural mediation, and ethical responsibility, which remain beyond the full reach of AI systems [3]. Recent scholarship by L. Bowker, J. Moorkens, K. Kenny, and A. Carl explores the intersection of MT and human cognition, demonstrating how NMT output influences translator behavior, attention, error perception, and post-editing strategies in real professional settings [4].

Research in applied linguistics and translation studies increasingly discusses the integration of MT into translator training programs. Scholars such as B. O’Brien, M. Koehn, and S. Castilho argue that post-editing competence, tool literacy, and technological adaptability are now essential components of modern translator education [5]. Their studies highlight that while MT improves efficiency, human translators must critically evaluate automated output, detect hidden errors, and ensure semantic accuracy in sensitive or domain-specific contexts. Furthermore, cognitive translation studies (CTS) demonstrate that translators rely on complex mental operations—problem-solving, hypothesis testing, monitoring, working memory—which AI cannot replicate, making human agency indispensable [6].

Recent literature also underscores the significance of cultural and pragmatic competence in translation. Researchers such as M. Baker, B. Hatim, and J. House emphasize that translation requires understanding implicit meanings, interpersonal relations, context-bound references, and cross-cultural communicative norms [7]. MT systems, on the contrary, often fail to accurately interpret irony, metaphor, cultural allusions, discourse markers, and emotion-laden expressions, highlighting the irreplaceable role of human expertise.

The rapid expansion of MT has also stimulated research on digital ecosystems, platform-based translation, and collaborative online workflows. Studies by A. Pym and M. Jiménez-Crespo suggest that translators increasingly operate within hybrid environments where machine output, human revision, corpus tools, and cloud-based systems interact dynamically [8]. These developments require translators to adopt meta-cognitive strategies, technological awareness, and flexible problem-solving skills to maintain quality in diverse translation contexts.

A number of regional publications also address issues related to translation quality, competence development, and digital literacy. Researchers from Central Asia and Eastern Europe emphasize the growing need to integrate MT awareness and post-editing skills into university curricula, although most local studies still view AI tools as auxiliary instruments rather than components of a broader professional competence model [9][10]. This highlights a research gap: despite growing reliance on NMT technologies, the pedagogical mechanisms for systematically developing human-machine integrated translation competence—especially for non-philology university students—remain underexplored.

Overall, the analysis of the literature indicates that while global scholarship provides a well-developed theoretical basis for understanding MT, translator competence, and AI-

mediated workflows, there is a lack of studies that examine their practical implementation in higher education institutions in Uzbekistan. In particular, the development of post-editing competence, cognitive awareness of MT limitations, and the integration of translator-centered pedagogical strategies aligned with AI tools constitute an important and still insufficiently investigated area. These gaps justify the relevance of further research on how human translators and MT systems can be effectively combined to ensure linguistic accuracy, cultural adequacy, and professional translation quality in the AI era.

RESULTS AND DISCUSSION

The findings of this research indicate that the rapid development of artificial intelligence and neural machine translation (NMT) technologies has fundamentally reshaped the landscape of translation, yet human translator competence remains indispensable for achieving accurate, culturally coherent, and contextually appropriate translation outcomes. The literature review demonstrates that MT systems, despite their growing sophistication, still operate within computational limits that prevent them from fully replicating the cognitive, interpretive, and culturally grounded decision-making processes characteristic of professional human translators. In this regard, the comparison clearly shows that high-quality translation is produced not only through linguistic transfer but through meaning negotiation, cultural sensitivity, pragmatic reasoning, and ethical judgment—competencies inherently human in nature.

One of the central results identified is that machine translation excels in surface-level linguistic operations such as lexical substitution, syntactic alignment, and pattern recognition across large data sets. However, NMT systems often struggle with deeper semantic interpretation, contextual ambiguity, figurative language, culture-bound expressions, and pragmatic intent. Studies by Bowker, Moorkens, Castilho, and others confirm that MT frequently misrepresents nuance and fails to detect subtle shifts in tone, politeness, intertextual references, and discourse cohesion. In contrast, human translators utilize inferencing, world knowledge, cultural literacy, and emotional intelligence to accurately interpret and convey such complexities. This underscores the irreplaceable role of human cognition in tasks that extend beyond literal transfer.

The findings also reveal that translator motivation and agency increase when MT is integrated as a supportive tool rather than a replacement mechanism. Human translators actively engage in critical evaluation of MT output, reframe meanings, negotiate equivalences, and make informed decisions that align with communicative purpose and audience expectations. Post-editing, in particular, emerges as a transformative professional practice. Research shows that post-editing enhances translators’ analytical awareness, strengthens error detection skills, and cultivates higher sensitivity to semantic and stylistic discrepancies. Thus, the interaction between MT output and human expertise becomes a dynamic cognitive process that strengthens professional competence.

Digital translation ecosystems—cloud-based CAT tools, online corpora, terminology databases, and collaborative translation platforms—significantly expand the methodological possibilities of professional translation. Such tools enable translators to operate within diverse socio-cultural and domain-specific contexts, engage with real-world multilingual data, and refine their translation identity in a globalized environment. Similar observations are made by Pym, Kenny, and Jiménez-Crespo, who argue that translators working within hybrid human–machine environments develop greater awareness of discourse conventions, technological literacy, and adaptive skills. This leads to more efficient workflows and improved translation quality while preserving the creative and interpretive functions unique to human translators.

However, the integration of MT into professional and educational environments also introduces several methodological and pedagogical challenges. The foremost issue concerns the insufficient preparedness of instructors and translators to teach or apply post-editing strategies, evaluate MT critically, and design instructional materials aligned with AI-enhanced translation practices. Many institutions still rely on traditional translation methodologies that do not reflect current industry demands, resulting in a mismatch between academic training and real-world professional expectations. Furthermore, individual differences among learners—such as digital literacy, linguistic proficiency, analytical ability, and cognitive flexibility—require differentiated, carefully scaffolded instructional approaches when teaching MT-integrated translation.

Overall, the results suggest that while MT offers unprecedented speed and efficiency, it cannot replace the human translator’s cognitive, cultural, and ethical competencies. Instead, the future of translation lies in developing integrated human–machine collaboration models where AI handles routine processing, and human translators provide interpretive depth, quality assurance, and cultural mediation. Such an approach enhances not only linguistic accuracy but also the socio-cultural, professional, and intellectual dimensions of translation. For higher education institutions in Uzbekistan—especially those training non-philology ESP learners—the strategic incorporation of MT literacy, post-editing competence, and cognitive translation skills into curricula can significantly raise the quality indicators of translation education and prepare students for the realities of global communication in the AI era.

CONCLUSION

The analysis of machine translation technologies and human translator competence allows us to identify several key conclusions about their roles, limitations, and potential integration in contemporary translation practice. The findings indicate that despite the rapid progress of AI-based translation systems, the transformative impact of human cognitive, linguistic, and cultural competences remains essential for producing high-quality translations. While neural MT can effectively process large quantities of data, detect structural patterns, and generate fluent output, it cannot replicate the interpretive depth, contextual insight,

pragmatic reasoning, and ethical decision-making that human translators demonstrate. These human abilities ensure meaningful, accurate, and culturally appropriate communication — dimensions that go far beyond lexical substitution.

The study shows that human–machine interaction becomes most productive when MT is used as a supportive tool rather than a replacement for human expertise. In such cases, post-editing plays a central role, as it requires translators to engage in critical evaluation, semantic refinement, and stylistic adjustment of machine-generated output. Research demonstrates that post-editing not only improves workflow efficiency but also strengthens translators’ analytical skills, metacognitive awareness, and sensitivity to subtle linguistic and cultural nuances. This collaborative model transforms translation into a dynamic cognitive activity in which both human and machine contribute distinct advantages.

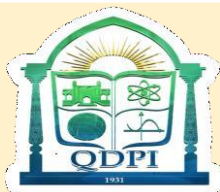
Digital platforms, CAT tools, online corpora, and cloud-based collaborative environments further expand the methodological and professional opportunities available to translators. These tools allow translators to operate in diverse socio-cultural contexts, access multimodal resources, and participate in global communication networks. Such environments support the development of technological literacy, adaptive competence, and a strengthened professional identity. However, their effective use depends on translators’ training, digital competence, and ability to critically assess AI output. The need for up-to-date instructional materials, specialized training in MT literacy, and pedagogical strategies aligned with industry expectations is therefore evident.

At the same time, the introduction of AI into translation education presents several pedagogical challenges. Many training programs continue to rely on traditional methods that do not reflect the realities of contemporary translation workflows. Differences in students’ digital skills, linguistic proficiency, and cognitive capacities further require differentiated and learner-centered approaches. Nevertheless, the potential benefits of integrating MT into translation education — improved efficiency, deeper analytical awareness, and enhanced technological competence — make this shift both necessary and timely.

Overall, the results of this study demonstrate that the future of professional translation lies in the effective integration of human cognitive excellence and AI-driven technological efficiency. High-quality translation emerges not from replacing human expertise with machines but from combining their complementary strengths. For higher education institutions, particularly in Uzbekistan and especially within ESP-focused programs, the deliberate development of MT literacy, post-editing competence, and critical technological awareness can significantly elevate translation training. Future research should continue exploring practical implementation models, evaluating learning outcomes, and aligning local practices with global trends. It is evident that while machine translation will continue to evolve, it will only enhance — not diminish — the essential creative, cognitive, and cultural role of the human translator.

REFERENCES (FOCT uslubida)

1. **Bahdanau, D., Cho, K., Bengio, Y.** *Neural Machine Translation by Jointly Learning to Align and Translate*. Montreal: University of Montreal Press, 2015. – 47 p.
2. **Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N. et al.** *Attention Is All You Need*. New York: NIPS Publications, 2017. – pp. 1–25.
3. **Bowker, L., Fisher, D.** *Machine Translation and Global Research: Towards Improved Translator Training*. London: Routledge, 2020. – 186 p.
4. **Moorkens, J., Castilho, S., Gaspari, F., Doherty, S.** *Translation Quality Assessment in the Age of AI*. New York: Springer, 2018. – pp. 15–34.
5. **Kenny, D., Doherty, S.** *The Human Factor in Machine Translation and Post-Editing*. London: Bloomsbury Academic, 2022. – 210 p.
6. **PACTE Research Group.** *Translation Competence Revisited: A Multicomponential Model*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona Press, 2017. – pp. 7–28.
7. **Risku, H.** *Translation as Situated Action: Cognitive and Socio-Cultural Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2014. – 255 p.
8. **House, J.** *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London: Routledge, 2015. – 167 p.
9. **Pym, A.** *Exploring Translation Theories*. London: Routledge, 2021. – 282 p.
10. **Jiménez-Crespo, M.** *Translation and Web Localization*. New York: Routledge, 2013. – 254 p.
11. **Hatim, B., Mason, I.** *Discourse and the Translator*. London: Longman, 1990. – pp. 64–112.
12. **Baker, M.** *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge, 2018. – 304 p.
13. **Carl, M., Bangalore, S., Schaeffer, U.** *New Directions in Empirical Translation Process Research*. New York: Springer, 2016. – 331 p.
14. **Koehn, P.** *Neural Machine Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 292 p.
15. **O‘rinboyeva, S.** *Tarjima Nazariyasi va Amaliyoti*. Tashkent: Fan Ziyo, 2021. – 198 b. (mahalliy manba)

HISSIIY HOLAT FE'LLARINING INGLIZ TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMASI

Muxamedjanov Farxod Mansurovich

Qo'qon davlat universiteti

Xorijiy tillar nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

Email: farxodmansurovich75@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi hissiy holat fe'llarining o'zbek tiliga tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik, grammatik va stilistik xususiyatlar tahlil qilinadi. Hissiy holatni ifodalovchi fe'llar insonning ichki kechinmalari, psixologik holati va munosabatini ifodalovchi muhim leksik birliklardir. Maqolada ushbu fe'llarning ekvivalentlarini topishdagi qiyinchiliklar, tarjima jarayonida kontekstning o'rni hamda milliy-madaniy omillar ta'siri yoritiladi. Shuningdek, ingliz tilidagi "to love", "to fear", "to envy", "to hope", "to regret" kabi fe'llarning o'zbek tilidagi tarjimalari orqali hissiy ifoda vositalarining o'ziga xosligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: hissiy holat fe'llari, tarjima, semantika, kontekst, madaniy omil, ekvivalentlik, psixologik ifoda

Annotation. This article examines the semantic, grammatical, and stylistic aspects that arise when translating English emotional state verbs into Uzbek. Emotional verbs express a person's inner feelings, psychological conditions, and attitudes, making them an essential part of language and communication. The study focuses on the challenges of finding equivalents, the importance of context, and the influence of cultural factors in translation. Furthermore, through examples such as "to love," "to fear," "to envy," "to hope," and "to regret," the paper highlights the distinctive features of emotional expression in both languages.

Keywords: emotional state verbs, translation, semantics, context, cultural factor, equivalence, psychological expression

KIRISH. Badiiy tarjima talqin variantlarining ko'pligi bilan boshqa tur tarjimalardan farq qiladi. Muallifning bayon uslubi, badiiy maqsadi va umumiy syujetga tarjimada mutaxassisning yondashuvi ham ta'sir o'tkazadi. Bunda tarjimonning vazifasi bir tildagi matnda keltirilgan ma'lumot boshqasida akslantirish bilan cheklanmaydi. Uning zimmasiga

muallif uslubini ham uzatish, tarjima matnini kitobxonga tushunarli qilish, hissiy va tasviriylilik darajasini saqlab qolish vazifalari yuklanadi.¹⁰⁹

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ma'lumki badiiy tarjimada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bir necha turga bo'lamiz. Asosiy qiyinchiliklar leksema tarjimasidagi nomutanosibliklar, tarjimonning jarayonga subyektiv yondashuvi, badiiy matn va tarjima matni bir-biriga muvofiqlik darajasini baholash imkonsizligi, asliyatdagi milliy o'ziga xosliklar, bayon uslubi, obraz ruhiyati va umumiy kayfiyatni saqlab qolish murakkabligi bilan belgilanadi.¹¹⁰ Anglashilganidek, badiiy tarjima normalarini belgilash, uning adekvatlik darajasini baholash me'zonlari mavjud emas. Ba'zi qoidalar bor, albatta. Masalan, neologizmlar tarjimasida bir davrga mansub bo'lgan so'zlardan foydalanish ma'qul, joy va boshqa nomlar o'z mazmunini saqlab qolishi va asliyat atmosferasini yaratishi lozim. Biroq bu qoidalar badiiy tarjimaga standart yondashish uchun yetarli emas. Turli tizimli tillar orasida semantik va struktur tafovutlar bo'lishi tabiiy. Tarjimada bunday farqlar muammoga sabab bo'lmasligi uchun tavsiyalarni turli ma'no guruhlaridagi leksemalar doirasida ishlab chiqish lozim. Masalan, ingliz tilidagi hissiy holat fe'llarining o'zbek tiliga tarjimasi o'z semik tarkibi sabab murakkab masalaga aylanadi. Biroq ularning imkon qadar ekvivalent vositalar yordamida adekvat o'girilishi matn mazmuni bilan birga undagi hissiy bo'yoqdorlikni ham saqlab qolishga imkon beradi. Ma'lumki, tarjima lingvistik, so'zma-so'z yoki erkin bo'lishi mumkin. Badiiy matn uchun har bir yondashuv o'rinli bo'ladi. Erkin tarjima she'riy matn uchun to'g'ri kelsa, nasriy tarjimaga asosan lingvistik yondashish talab etiladi. Lingvistik tarjimaning so'zma-so'zdan farqi shundaki birinchi uslubda mazmun shaklga nisbatan ustunlikka ega. So'zma-so'z uslubda esa shakl ham, mazmun ham asliyat matniga eng yaqin tarzda saqlab qolinishi lozim. Lingvistik tarjima uslubida leksik, grammatik va stilistik yondashuvlardan foydalanish mumkin.¹¹¹ Birinchi yondashuv nomutanosib leksik birliklar tarjimasiga mos tushadi. Bunda bir tilda mavjud, tarjima tilida aniq semantik muqobiliga ega bo'lmagan leksik birlikni o'xshash semali so'z bilan o'girish, aniqlashtirish (konkretlashtirish), transkripsiya, ma'noni detallashtirish, izohli tarjima vositasida ifodalash mumkin.

Avvalgi fasllarda hissiy holat fe'llarining semik tarkibi, ma'no ko'lami va munosabatlarini aniqlashtirdik. Shunga asoslanib ingliz tilidagi hissiy holat fe'llari o'zbek tilidagi variantlardan lug'aviy yoki ifoda semasi tarkibiga ko'ra farqlanishi mumkin deya

¹⁰⁹Бархударов Л. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории перевода. М.: Междунар. отношения. 1975. 240 с; Федоров А. В. Основы общей теории перевода. М., 1983

¹¹⁰Qarang: Postgate J. Translation and Translators. Theory and Practice. Lqn., 1922

¹¹¹Qarang: Комиссаров В. Перевод как объект лингвистического описания // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М. : Междунар. отношения, 1978. С. 3–15. Catford J. The Linguistic Theory of Translation. Ldn., Oxford Univ. Press, 1965.

olamiz. Tarjima amaliyotida bunday holat ikki leksema orasida ekvivalentlik me‘zonining buzilishiga sabab bo‘ladi. Faqat ingliz tilida mavjud bo‘lgan hissiy holat ma‘nosiga ega so‘zlar tarjimasiga leksik yondashish mumkin, albatta. Bir so‘zning faqat ingliz tiliga xos, o‘zbek tilida muqobiliga ega bo‘lmagan leksema sifatida ta‘kidlash uchun dastlab lug‘aviy va uslubiy ma‘nodagi tafovutga e‘tiborimizni qaratamiz. Masalan, ingliz va o‘zbek tilida deyarli bir xil ma‘noni ifodalaydigan ushbu hissiy holat fe‘llarini quyidagi semik tafovutlar sabab to‘liq o‘zaro muqobil deb bo‘lmaydi. Ya‘ni o‘zbek tilidagi bir so‘z ingliz tilidagi leksema ma‘nosini to‘liq qamrab olmaydi. Quyidagi leksemaning har bir alohida lug‘aviy ma‘nosi mustaqil so‘z vositasida o‘girilishi kerak. Qaysi so‘zni tanlash esa kontekst nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Mustaqil ma‘nolar bir-biriga yaqin bo‘lsa ham aynan nutqiy voqelanishda, ya‘ni qaysi so‘z bilan birikkaniga ko‘ra semantik tafovut yaqqollashadi.

To be fascinated

Lug‘aviy ma‘no	O‘zbekcha muqobil	Tarjimaga kontekstual yondashuv
<i>to have complete interest</i>	<i>qiziqmoq, e‘tiborni jalb qilmoq</i>	<i>Teenagers were fascinated of exponents in planetary museum. – O‘smirlar planetariy muzeyidagi eksponentlarni qiziqish bilan kuzatishdi.</i>
<i>to be bewitched</i>	<i>sehrlanmoq, maftun bo‘lmoq</i>	<i>Being fascinated by her melodic voice I was ready to listen her forever. – Qizning mayin ovozidan sehrlanib uni toabad eshitishga tayyor edim.</i>
<i>to be taken by admiration and respect</i>	<i>xurmat va ehtirom bilan hayratlanish his qilmoq</i>	<i>Students are fascinated by the way professors handle scientific lectures, how they follow subordination and show keen interest on independent opinion. – Talabalar ustozlarning mohirona ma‘ruzalaridan, intizom va o‘zaro hurmat tamoyiliga rioya qilishlari va mustaqil fikrga qiziqishlari sabab ularga nisbatan chuqur ehtiromda edilar.</i>
<i>to be impressed and obsessed¹¹²</i>	<i>ta‘sirylanmoq, ta‘siriga tushmoq</i>	<i>While creating this sculpture I was fascinated by the great ruins which remained through a millennium. – Bu haykalni yaratishda ming yil davomida saqlanib qolgan osori-atiqilardan ta‘sirlandim.</i>

Aynan qaysi variantni tanlash nutq konteksti bilan birga barcha tarjima variantlarini bilish, har bir muqobil fe‘lning valentlilik imkoniyatlaridan xabardorlikni talab etadi. Ma‘lumki, zamonaviy tilshunoslikda so‘zning ma‘no va sintaktik valentliliigi ajratilgan. Birinchi turda so‘zning ma‘noga ko‘ra birikuv imkoniyatlari nazarda tutilsa ikkinchisi so‘zning sintaktik vazifasiga ko‘ra qo‘llanish o‘rnini anglatadi. Shuningdek, valentlikning

¹¹² <https://dictionary.cambridge.org/>

aktiv va passiv turlari mavjud. Passiv valentlik sintaktik va semantik birikuvning tobe qismida namoyon bo‘ladi. Aktiv valentlik esa birikmaning hokim bo‘lagi xususiyatidir. Bir so‘z ham aktiv, ham passiv valent bo‘la oladi. Boz ustiga so‘zlar kategoriya va individual valentlik imkoniyatiga ham ega. Kategoriya valentligi shu turkum, tur doirasidagi barcha elementlarga tegishli bo‘lgani holda, individual valentlik so‘zning o‘zigagina tegishli xossa bo‘lib qoladi.¹¹³ Yuqoridagi *to be fascinated* so‘zining semantik valentlik imkoniyatini quyidagicha tahlil qilish mumkin. Tafakkur va bilish jarayoniga oid kontekstda voqelanganda ushbu so‘z qiziqishni anglatadi, hissiyotdan ko‘ra ko‘proq aqliy faoliyatga yaqin turadi. *To be bewitched* so‘zning romantik ma‘no qirrasini ochadi va lisonida go‘zallik, yoqimlilik omillari bilan birikuv imkoniyatini hosil qiladi. Nutqda ushbu semaga ega so‘zlar bilan birikib maftun bo‘lish holatini ifodalaydi. Sehrlanish va maftun bo‘lish tafakkuriy jarayondan yiroq, oshiqlikning hissiy belgisi sifatida mavjuddir. Uchinchi ma‘no esa kishining tashqi ko‘rinishi kabi shakily omillarga emas xulq-atvor, gap-so‘z, hatti-harakat va iste’dod, qobiliyatga nisbatan e’tirof sifatida hayratni anglatadi. Bu sezgi organlari sabab uyg‘onadigan tuyg‘uni emas anglash va idrok etish natijasida yuzaga keladigan holatni ifodalaydi. Polisemantik so‘zning ma’nolari orasidagi nozik farqlanish undagi lisoniy birikuv imkoniyatlaridagi tafovut bilan dalillanadi. Shu sababdan ma‘no tarkibi keng bo‘lgan hissiy holat fe’llari tarjimasida aynan semantik valentlik xususiyatini e’tiborga olish talab etiladi.¹¹⁴ Polisemantik leksemaning barcha ma’nolarini birvarakayiga qamrab oluvchi muqobil bo‘lmagani holda undagi kontekstual ma’noni o‘g‘irish, buning uchun so‘zning lisoniy valentlik imkoniyatlariga tayanish eng ma’qul yechimdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Aytish joizki, hissiyotni ifodalaydigan fe’llar faqat bir tilga xos, boshqalarida uchramaydigan fenomenal birlik deb e’tirof etilishi mantiqqa zid. Inson sezgilari millati, dini, tili kabi ijtimoiy farqli belgilarga bog‘liq emas, hamma uchun umumiy. Xuddi shu singari hissiyotlar diapazoni, xilma-xilligi ham barchamizda aynandir. To‘g‘ri hissiyotni uyg‘otuvchi omillar farqlanishi, bir omil turli tillarda so‘zlashuvchi ijtimoiy guruhlarda turlicha hissiyotni uyg‘otishi mumkin. Biroq sabablar turfaligi bevosita hissiy holat fe’lining ma’nosini o‘zgartirib yubormaydi. Shuning uchun hissiy holat fe’llari tarjimasidagi leksik muammo ma‘no tarkibining nomutanosibliigi bilan cheklanadi. Ingliz tilidagi ma‘no tarkibi keng bo‘lgan yana bir necha fe’llarning har bir semasini farqli so‘z vositasida o‘g‘irish lozim. Masalan, *to be frustrated*, *to be anxious*, *to feel anguish* kabi salbiy konnotatsiyaga ega hissiy holat fe’llarida, *to worship*, *to be pleased*, *to be encouraged* ijobiy bo‘yoqdorlikka ega

¹¹³Скопинова Е. Виды лингвистической валентности как система 376 b; Humphreys R. Valency Changing Alternations in: K. Brown and J. Miller, Concise encyclopedia of grammatical categories. Elsevier, 1999

¹¹⁴Демидова С., Прокудина С. Полисемия английских глаголов// Сибирский государственный университет науки и технологий, 2019

leksemalar tarjimasiga ham kontekstual yondashuv talab etiladi. Zero sanab o‘tilgan so‘zlarning atash semasida ma’no qavatlanishi kuzatiladi.

To be encouraged

Lug‘aviy ma’no	O‘zbekcha muqobil	Tarjimaga kontekstual yondashuv
To feel inspired and impressed by actions, people or events	ilhomlanmoq, ruhlanmoq	Having spent vacation by high mountains, observing huge waves on the coastline Philip felt immensely encouraged – Ta’tilni baland qoyalarga yaqin, sohilda ummon to‘lqinlarini kuzatib o‘tkizgach Filipda jo‘shqin ilhom hissi uyg‘ondi.
to feel confident and able to do something	qat’iyat his qilmoq	I am encouraged to achieve the highest result from assessments. – Imtihonlarda eng yuqori natijani qayd etaman deb qat’iyatim oshdi. ¹¹⁵

To be encouraged hissiy holat ifodasining ikki lug‘aviy ma’nosi bir biriga uyqash va ayni vaqtning o‘zida bir biridan sezilarli darajada farq qiladi. Birinchi ma’no natijani akslantiradi, ya’ni ilhomlanish biror harakat-holatga nisbatan reaksiya sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchi ma’no esa hissiy holatning sababiylik ma’no xususiyatini ochib beradi. Bunda qat’iy ishonmoq, qat’iyat his qilmoq, amin bo‘lmoq holatlari kelajakda sodir bo‘ladigan hatti-harakatga nisbatan turtki ekanligi aniqlashadi. Har ikki ma’no ham kontekstda ochilgan, bu misollar tarjimada nutqiy voqelanish sharoitiga qarab bir so‘z turlicha o‘girilishi mumkinligini asoslaydi.

To be obsessed

Lug‘aviy ma’no	O‘zbekcha muqobil	Tarjimaga kontekstual yondashuv
unable to stop thinking about something	tinimsiz o‘ylamoq	I was obsessed with the idea of taking up my fathers job – Otamning kasbini davom ettirish haqida tinmay o‘ylar edim.
To be too interested in	juda qiziqmoq	After visiting an open day we got obsessed with new paramedical majors – Ochiq eshiklar kunidan keyin yangi parameditsina sohasiga qiziqishimiz ortdi.
To worry	havotirlanmoq	Since I saw her pale face from the window I was obsessed with her health. – Derazadan qizning rangpar yuzini ko‘rib sog‘ligidan havotirda edim. ¹¹⁶

So‘zning birinchi va ikkinchi ma’nosi aqliy faoliyat bilan bog‘liq holat. Uchinchi ma’no esa sof hissiy kechinma bo‘lib bu sema nutq kontekstida kasallik so‘zi bilan assotsiativ tarzda anglashiladi.

¹¹⁵<https://dictionary.cambridge.org/>

¹¹⁶<https://dictionary.cambridge.org/>

Demak hissiy holat fe'llari tarjimasiga leksik yondashuvda ma'no qavatlanishi holatlari uchraydi, bunda tarjima variantini tanlash uchun fe'lning lisoniy valentlilik xususiyatlari va nutqiy voqelanishi inobatga olinishi shart. Ingliz tili leksik sathida polisemiya juda ko'p uchraydigan xususiyat ekanligini inobatga olsak fe'l tarjimasiga aynan shu tarzda yondashish asliyat va tarjima matni orasidagi ma'no ekvivalentligi, mazmun adekvatligi me'zonlari targ'ibini ta'minlaydi.

Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima jarayonida hissiy holat ma'nosi harakat fe'li+predlog vositasida ham ifodalanishi mumkinligini nazardan qochirmaslik kerak. Masalan quyidagi birikmalar o'zbek tiliga hissiy holat fe'li shaklida o'girilishi lozim. Ular lug'atlarda alohida leksik birlik sifatida keltirilmasligi, asosiy fe'lning ma'no turi shaklida ba'zan ilova qilinishi, ba'zida ilova qilinmasligi mumkin. Bu esa o'z navbatida tarjimadagi noaniqlik yoki yanglishishlar sababi bo'ladi.

To be taken by – qiziqmoq; sho'ng'ib ketmoq

To crack up – to'xtovsiz kulgu holati

Freak out – jahl qilmoq; g'azablanmoq

To bottle up – hissiyotni jilovlamoq, ichga yutmoq

To calm down – tinchlanmoq

Ushbu frazali fe'llardan ba'zilari hatto badiiy matnda ham kam uchraydi, shuning uchun ular aynan qanday ma'noni anglatishini faqat jonli muloqotni akslantirgan til korpuslaridan bilib olish mumkin. Ingliz tili korpuslari sirasida Corpus of contemporary American English mana shunday jonli nutq namunalaridan tashkil topganligi, badiiy asarlardan tashqari badiiy filmlar dialoglari, bloglar va ommabop jurnal maqolalaridan parchalar to'planganligi uni tarjimonlar uchun informativ bazaga aylantiradi.

Tarjimaning yana bir yondashuvi markazida grammatik struktura turadi. Bunda mutaxassis tarjima matnining grammatik qurilishi ravon va imkon qadar asliyatga yaqin bo'lishiga intiladi.¹¹⁷ To'g'ri, turli tizimli tillar bo'lgan ingliz va o'zbek tillaridagi matnlar orasida struktur aynanlikni ta'minlash imkonsiz. Biroq shunday bo'lsa ham asosiy gap bo'laklarini ayni vazifasiga ko'ra o'girish mumkin. Xususan, ingliz tilidagi hissiy holat fe'llarining bir xususiyatiga e'tibor qaratish lozim. Ularning aksariyatida funksional polisemiya mavjud, ya'ni *to+infinitive* shaklida leksema muayyan hissiyotni uyg'otmoq ma'nosini ifodalaydi, *to be + participle* shakli hisni boshdan kechirmoq ma'nosini kasb etadi. Agglyutinativ ingliz tilida bunday ma'nolar so'z tarkibidagi affikslar ko'magida amalga oshadi. Tarjimon ushbu tafovutdan kelib chiqqan holda o'zbek tilidagi hissiy holat fe'lini orttirma nisbatda qo'llash yoki aniq nisbatda qoldirish variantidan birini tanlaydi. Bundan tashqari e'tiborda bo'lishi lozim funksional parametr fe'lning zamon kategoriyasidir. Ingliz tilida hissiy holat fe'llari aqliy faoliyat fe'llari singari zamon tuslanishida cheklangan.

¹¹⁷Соколова Л. Грамматические трудности перевода с английского языка на русский / Соколова Л.А., Трофимова Е.П., Калевич Н.А. - Москва, 2008. - 352 с.

Masalan, *to love, to hate* kabi yorqin hissiy holatni anglatuvchi fe‘llar *continuous tense* (davomli zamon)da qo‘llanilmaydi. *To be + participle* qolipidagi hissiy holat fe‘llaridan *to be amazed, to be frustrated* ham zamon cheklanishiga ega. Ingliz tilida ushbu fe‘llarni shaklan davomiy zamonda qo‘llash mumkin bo‘lgani holda, bunda uslubiy g‘alizlik kelib chiqishini inobatga olish kerak. O‘zbek tiliga tarjimada bunday uslubiy cheklovga amal qilish shart emas, zero o‘zbek tilida hissiy holatning davomiy zamonda qo‘llanishi uslubiy xato deb qaralmaydi.

Ingliz tilidagi hissiy holat fe‘llarining tarjimasidagi semantik va grammatik o‘ziga xosliklarni ko‘zdan kechirdik. Tarjimada funksional va ma‘no ekvivalentligidan tashqari hajm mutanosibligi masalasi ham bor. So‘zma-so‘z uslubda asliyat va tarjima orasidagi hajm mutanosibligi katta ahamiyat kasb etadi.¹¹⁸ Biroq badiiy matn tarjimasida bunday tamoyil o‘z dolzarbligini yo‘qotadi. Masalan, ingliz tilidagi quruq, ratsional, syujetga tayangan bayon uslubini, ya‘ni o‘quvchini syujetdan chalg‘itmaslik maqsadida tasviriy va emotsional elementlar bilan to‘yintirilmagan matnni o‘zbek tiliga o‘g‘irishda umumiy mazmunga ta’sir qilmagan holda biroz moslashtirish mumkin. Bunda matnda mavjud hissiy holat fe‘llariga bo‘yoqdorlik qo‘shish uchun daraja ravishlari *o‘ta, haddan tashqari, juda, biroz, sal* kabilar qo‘shilishi tabiiy. Faqat tarjima matniga biror element kiritish matnning umumiy emotiv bo‘yoqdorligiga zid bo‘lmasligi lozim.¹¹⁹ Garchi kontekstual-lingvistik nuqtai nazardan to‘g‘ri bo‘lsa ham, matn umumiy mazmuni o‘zgarishsiz qolsa ham kuchaytirish yoki susaytirish ma‘nosi yuklanganda yozuvchining bayon uslubiga ma‘lum darajada putur yetadi.

XULOSA

Hajm nomutanosibligi hissiy holat fe‘lini birikma sifatida, yoki birikma ma‘nosini bir so‘z shaklida o‘g‘irganda ham yuzaga keladi. Asliyatga nisbatan bunday yondashuv noo‘rin bo‘gani bilan, ingliz tilidagi matnni o‘zbek auditoriyasiga moslashtirish uchun qo‘llanishi mumkin. Tarjimada birikma yoki iboradan foydalanish uchun faqat ma‘no mutanosibligi yetarli asos bo‘la olmaydi. Muayyan ibora yoki birikmani kiritishdan avval uning kimning nutqida bo‘lishi, ma‘lum bir vaziyatda ko‘zga tashlanadigan ijobiy yoki salbiy ruhiyatga qanchalik mosligi, agar personaj nutqida bo‘lsa yosh, ijtimoiy kelib chiqish, kayfiyat, shaxsiy munosabat va so‘zlashish uslubiga qanchalar muvofiqligi ham inobatga olinishi shart.

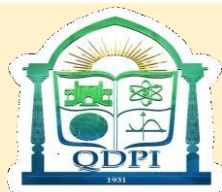
Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 1–5 jildlar. – T.: —Fanl, 2006–2008.
2. Jo‘raev N. O‘zbek tilining zamonaviy semasiologiyasi. – T.: O‘zMU, 2018.
3. Jo‘raev N. So‘z va ma‘no. – T.: Fan, 2000.

¹¹⁸Максименко О. Прагматика транспозиции и адаптивного транскодирования // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2018. – Т. 15, вып. 1. – С. 64–68.

¹¹⁹Харитонов Е. Социолектная специфика текста в контексте художественного перевода // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2018. – Т. 15, вып. 1. – С. 84–89.

4. G‘afforov N. Hissiy holatlarni ifodalovchi leksika-semantik guruhlar. – T.: TDPU, 2015.
5. Xolmatova M. Fe‘l semantikasi va uning o‘zbek tilidagi ifodasi. – T.: TDPU, 2019.
6. Qurbonov Yo. Hissiy holat ifodasining lingvistik aspektlari. – T.: O‘zMU, 2020.
7. Solijonov A. Semasiologiya asoslari. – T.: O‘zMU, 2007.
8. Madrahimov T. O‘zbek tilida fe‘lning semantik xususiyatlari. – T.: Fan, 1995.
9. Tursunov M. O‘zbek tilida fe‘llarning sintaktik-semantik xususiyatlari. – T.: O‘zMU, 2011.
10. Sobirova G. Hissiylikni ifodalovchi vositalar va ularning turlari. – T.: O‘zDJTU, 2016.

THE SPEECH ACT OF REPROACH: A CROSS-CULTURAL COMPARATIVE STUDY BETWEEN UZBEK AND ENGLISH SPEAKERS

Djumabayeva Jamila Sharipovna, professor

Head of the department of English Linguistics, NUuz

Mukhtorova Mokhlaroyim Maruffjon kizi

Phd student, Kokand University

moxlaroymuxtorova5@gmail.com

Abstract. Reproach is an important speech act used to express dissatisfaction, criticism, or disapproval. The form and tone of reproach differ across languages and cultures, reflecting deeper social norms, politeness principles, and communicative expectations. This article presents a cross-cultural comparison of how Uzbek and English speakers typically formulate reproach. The analysis focuses on linguistic strategies, levels of directness, politeness markers, and cultural values that shape communicative behavior. The comparison shows that Uzbek speakers generally rely on indirect and mitigated expressions of reproach, motivated by collectivist values and a strong emphasis on maintaining social harmony. English speakers, by contrast, show a wider range of strategies, using either direct or indirect forms depending on context and interpersonal relations. These observations highlight how culture influences pragmatic choices and demonstrate the importance of cultural awareness in communication, language teaching, and translation.

Key words: speech act, reproach, pragmatics, cross-cultural communication, intercultural pragmatics, politeness strategies, directness / indirectness, cultural norms, pragmatic competence, sociolinguistics, discourse analysis, conversational norms, emotional expression.

Аннотация. Упрёк является важным речевым актом, используемым для выражения недовольства, критики или неодобрения. Форма и тон упрёка различаются в разных языках и культурах, отражая более глубокие социальные нормы, принципы вежливости и коммуникативные ожидания. В данной статье представлен межкультурный сравнительный анализ того, как носители узбекского и английского языков формулируют упрёк. Анализ сосредоточен на лингвистических стратегиях, уровнях прямоты, средствах вежливости и культурных ценностях, формирующих коммуникативное поведение. Сравнение показывает, что узбекские говорящие, как

правило, опираются на косвенные и смягчённые формы упрёка, что обусловлено коллективистскими ценностями и стремлением поддерживать социальную гармонию. Носители английского языка, напротив, используют более широкий спектр стратегий — как прямых, так и косвенных, в зависимости от контекста и межличностных отношений. Эти наблюдения демонстрируют влияние культуры на прагматический выбор и подчёркивают важность культурной осведомлённости в коммуникации, преподавании языка и переводе.

Ключевые слова: речевой акт, упрёк, прагматика, межкультурная коммуникация, интеркультурная прагматика, стратегии вежливости, прямота / косвенность, культурные нормы, прагматическая компетенция, социолингвистика, дискурс-анализ, разговорные нормы, выражение эмоций.

Annotatsiya: Tanbeh (koyish) — norozilik, tanqid yoki norozi munosabatni bildirish uchun qo‘llaniladigan muhim nutq aktidir. Tanbehning shakli va ohangi turli tillar va madaniyatlarda farqlanadi, bu esa chuqurroq ijtimoiy me‘yorlar, odob-axloq tamoyillari va kommunikativ kutishlarni aks ettiradi. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tilida so‘zlovchilar tanbehni qanday shakllantirishlarini qiyosiy madaniyatlararo tahlil orqali ko‘rsatib beriladi. Tahlil lingvistik strategiyalar, to‘g‘ridan-to‘g‘rilik darajalari, muloyimlik vositalari va kommunikativ xulqni shakllantiruvchi madaniy qadriyatlarga qaratilgan. Qiyoslash natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida so‘zlovchilar, odatda, jamiyatparvarlik qadriyatlari va ijtimoiy uyg‘unlikni saqlashga bo‘lgan kuchli ehtiyoj tufayli bilvosita va yumshatilgan tanbeh shakllaridan foydalanadilar. Ingliz tilida so‘zlovchilar esa kontekst va shaxslararo munosabatlarga qarab bevosita yoki bilvosita shakllardan iborat kengroq strategiyalarni qo‘llaydilar. Ushbu kuzatishlar madaniyatning pragmatik tanlovga ta‘sirini ko‘rsatadi va kommunikatsiya, til o‘qitish hamda tarjimada madaniy xabardorlikning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: nutq akti, tanbeh, pragmatika, madaniyatlararo kommunikatsiya, intermadaniy pragmatika, muloyimlik strategiyalari, yuzga tahdid qiluvchi aktlar (FTA), bevositalik / bilvositalik, madaniy me‘yorlar, pragmatik kompetensiya, sotsiolingvistika, nutq tahlili, suhbat me‘yorlari, emotsional ifoda.

INTRODUCTION. Speech acts form an essential part of human communication, allowing speakers not only to convey information but also to perform social actions. Reproach is one such action, used when a speaker wishes to express dissatisfaction with another person’s behavior. Although the general function of reproach is universal, its linguistic realization varies across cultures due to different attitudes toward politeness, interpersonal distance, and social expectations.

In Uzbek communication, which reflects collectivist cultural values and a strong respect for social hierarchy, reproach tends to be expressed cautiously. Speakers often prefer indirect wording, polite softening devices, and deferential expressions. Maintaining harmony

and avoiding confrontation are central concerns. Even when speaking with peers, individuals generally avoid blunt criticism.

English communication, influenced by individualistic values, shows greater tolerance for directness. Speakers may express reproach openly in informal or equal-status interactions, while in more formal settings they rely on hedges, modal verbs, and polite forms. Their communicative choices aim to balance clarity with politeness.

This contrast makes reproach a useful speech act for examining cross-cultural pragmatic differences. Understanding these differences is especially important for effective communication, language learning, and intercultural competence.

METHODS

This article employs a descriptive and comparative method rather than empirical data collection. The analysis is based on examining typical communication norms, common linguistic forms, and culturally characteristic strategies used in Uzbek and English speech communities. Linguistic examples are drawn from common usage, everyday communication patterns, and culturally recognized forms of polite interaction. The comparative approach allows the identification of recurrent tendencies in the expression of reproach in both languages and cultures.

The study focuses on three main analytic categories:

1. **Directness** – whether reproach is expressed openly or implied indirectly.
2. **Mitigation** – the degree to which the speaker softens or reduces the force of reproach.
3. **Cultural factors** – values, norms, and expectations that shape linguistic behavior, such as collectivism, individualism, hierarchy, and context-sensitivity.

This approach enables a systematic comparison without relying on empirical participant-based research.

RESULTS

The comparison reveals clear differences in the linguistic and cultural realization of reproach between Uzbek and English.

Directness of Reproach

In English, direct reproach is acceptable in many informal situations, particularly among equals. Statements such as “You were late again” or “You didn’t finish the task” are common and socially acceptable in everyday interactions. However, in professional or formal contexts, English speakers tend to soften their criticism using hedges and modal verbs, for example: “It seems the task wasn’t finished” or “Maybe next time we could try a different approach.”

In Uzbek, direct reproach is far less common. Expressions such as “Siz noto‘g‘ri qildingiz” sound harsh unless the social distance or authority strongly favors the speaker. Instead, Uzbeks prefer softer alternatives such as “Boshqacha qilsa bo‘lardi,” which convey dissatisfaction without explicit confrontation. Even among friends, indirectness remains the dominant strategy.

Indirect and Mitigated Forms

Uzbek communication makes extensive use of indirectness and mitigation. Reproach is often hidden within suggestions, observations, or hypothetical remarks. Softeners such as *ehtimol*, *agar iloji bo‘lsa*, *balki*, and honorific forms play a key role. This strategy helps preserve social harmony and protects the interlocutor’s dignity.

English speakers also use mitigation, though not as consistently. Modal verbs—*might*, *could*, *should*—soften the force of reproach. Polite forms such as “I’m afraid...” or “Perhaps...” tone down criticism. However, English mitigation tends to focus on politeness and professionalism rather than the preservation of group harmony.

Cultural Influences on Reproach

Uzbek reproach strategies reflect collectivist norms. The preservation of respectful and harmonious relationships is a core value, making indirectness the default communicative preference. Hierarchical relations—based on age, social role, and status—further influence how reproach is expressed. Younger speakers seldom use direct reproach with elders, relying instead on hints and culturally accepted polite expressions.

In English-speaking contexts, cultural values emphasize individual autonomy and clarity of communication. Directness is often seen as honest and efficient, while excessive indirectness may be interpreted as evasive. Social hierarchy influences communication mainly in institutional or professional contexts rather than everyday life.

DISCUSSION

The comparison demonstrates that reproach is a culturally sensitive speech act whose realization is shaped by deeper sociocultural values. Uzbek speakers prioritize indirectness, politeness, and deference in order to maintain harmonious relationships, reflecting a collectivist worldview. These communicative preferences align with broader cultural expectations that emphasize respect, modesty, and avoidance of confrontation.

English speakers, reflecting a more individualistic orientation, view directness as a normal component of honest communication. While politeness remains important, clarity and efficiency often take precedence. The flexibility observed in English—ranging from direct to indirect forms—depends largely on situational factors rather than cultural restrictions.

These cultural differences can create challenges in intercultural communication. A direct English reproach may appear overly blunt or disrespectful to an Uzbek interlocutor. Conversely, an indirect Uzbek reproach might seem vague or indecisive to an English speaker. Awareness of these differences can prevent misunderstandings and support more effective communication across cultures.

For language learners, understanding the pragmatic patterns of reproach is essential because mastering grammar and vocabulary alone does not guarantee communicative competence. Teachers, translators, and intercultural professionals should therefore incorporate pragmatic awareness into their work.

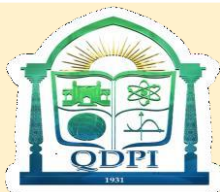
CONCLUSION

Reproach, as a speech act, reveals significant differences in the communicative styles of Uzbek and English speakers. Uzbek speakers generally rely on indirect, softened, and highly polite expressions shaped by collectivist values and hierarchical norms. English speakers employ a wider range of strategies, using direct or indirect forms depending on context, and balancing clarity with politeness.

Recognizing these cultural patterns is crucial for successful intercultural communication. A deeper understanding of pragmatic differences helps prevent misinterpretation, supports language learning, and enhances professional and social interaction between speakers of different cultural backgrounds. Further theoretical research on other speech acts across cultures can broaden our understanding of global communication practices.

REFERENCES:

1. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies. Ablex.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.
3. Holmes, J. (1995). Women, men, and politeness. Longman.
4. Kasper, G., & Blum-Kulka, S. (1993). Interlanguage pragmatics. Oxford University Press.
5. Searle, J. R. (1969). Speech acts: An essay in the philosophy of language. Cambridge University Press.
6. House, J., & Kasper, G. (1981). Politeness markers in English and German. *Journal of Pragmatics*, 5, 143–159.

**ПРАГМАТИКА СОВРЕМЕННОГО МЕДИАДИСКУРСА В ИЗУЧЕНИИ
РУССКОЙ СЛОВЕСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН**

*Кадилова Нигора Абдурашидовна,
доцент Кокандского государственного университета,
кандидат филологических наук
n.kadirova@gmail.com*

Аннотация. В статье исследуется прагматический потенциал современного русскоязычного медиадискурса в Республике Узбекистан и его значение для преподавания русской словесности в условиях поликультурной и цифровой образовательной среды. На обширном материале новостных порталов, телепрограмм, YouTube-каналов, подкастов, Telegram-каналов и социальных сетей выявлены ключевые прагматические особенности медиатекстов (мультимодальность, экспрессивность, диалогизация, интенциональность, сокращение традиционных норм письменной речи). Показано, что медиадискурс выступает мощным инструментом формирования коммуникативной, социокультурной и дискурсивной компетенций учащихся, повышает мотивацию к изучению русского языка и литературы, обновляет методы преподавания и делает классические тексты актуальными для цифрового поколения. Полученные результаты подчёркивают необходимость системного включения медиатекстов в учебный процесс по русской словесности в Узбекистане.

Ключевые слова: медиадискурс, прагматика, русская словесность, Узбекистан, мультимодальность, экспрессивность, диалогизация, коммуникативная компетенция, критическое мышление, цифровая эпоха, лингводидактика.

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasida zamonaviy rus tilidagi media-diskursning pragmatik salohiyati va uni polimadaniyatli va raqamli ta’lim muhitida rus adabiyoti o‘qitishdagi ahamiyati o‘rganiladi. Yangilik portallari, teleko‘rsatuvlar, YouTube-kanallar, podkastlar, Telegram-kanallar va ijtimoiy tarmoqlardan iborat keng material asosida mediamatnlarning asosiy pragmatik xususiyatlari (multimodallik, ekspressivlik, dialoglashuv, intensionallik, an’anaviy yozma nutq normalarining qisqarishi) aniqlandi. Media-diskurs o‘quvchilarning kommunikativ, sotsiomadaniy va diskursiv kompetensiyalarini shakllantirishning kuchli vositasi ekanligi, rus tili va adabiyotini o‘rganishga qiziqishni oshirishi, o‘qitish metodlarini yangilashi va klassik matnlarni raqamli avlod uchun dolzarb qilishi ko‘rsatildi. Olingan natijalar O‘zbekistonda rus adabiyoti darslarida mediamatlarni tizimli qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: media-diskurs, pragmatika, rus adabiyoti, O‘zbekiston, multimodallik, ekspressivlik, dialoglashuv, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash, raqamli davr, lingvodidaktika.

Abstract. The article examines the pragmatic potential of contemporary Russian-language media discourse in the Republic of Uzbekistan and its significance for teaching Russian language and literature in a multicultural and digital educational environment. Based on extensive material from news portals, television programmes, YouTube channels, podcasts, Telegram channels and social media, the key pragmatic features of media texts (multimodality, expressiveness, dialogization, intentionality, and the reduction of traditional norms of written speech) are identified. The study demonstrates that media discourse serves as a powerful tool for developing students’ communicative, sociocultural and discursive competences, increases motivation to study Russian language and literature, modernises teaching methods, and makes classical texts relevant for the digital generation. The findings underline the necessity of systematically integrating media texts into the teaching of Russian language and literature in Uzbekistan.

Keywords: media discourse, pragmatics, Russian language and literature, Uzbekistan, multimodality, expressiveness, dialogization, communicative competence, critical thinking, digital era, linguodidactics.

ВВЕДЕНИЕ. Современный медиадискурс по праву считается одной из наиболее динамичных, влиятельных и многогранных сфер функционирования русского языка в Республике Узбекистан. В условиях стремительной цифровизации общества, экспоненциального роста объёмов информационных потоков, появления новых коммуникативных платформ и каналов распространения контента медиатексты превратились из традиционного источника новостей и развлечений в мощный социокультурный институт, активно формирующий языковое сознание, эстетические вкусы, ценностные ориентации и, что особенно важно для настоящего исследования, языковую и коммуникативную компетенцию учащихся, изучающих русскую словесность в качестве второго или иностранного языка [Добросклонская, 2018, с. 45–47; 2020, с. 112–118].

Медийная среда современного Узбекистана характеризуется выраженным многоязычием и поликультурностью: здесь одновременно функционируют государственный узбекский язык, русский как язык межнационального общения и язык значительной части образовательной системы, а также английский и другие языки глобального коммуникационного пространства. В этих условиях русскоязычные медиатексты (телепрограммы, интернет-издания, видеоблоги, подкасты, новостные агрегаторы, социальные сети) выступают не только как источник актуальной информации, но и как один из главных каналов естественного погружения в живую русскую речь, знакомства с современными жанрово-стилистическими нормами,

освоения идиоматического богатства языка и формирования чувства языковой нормы у молодёжи.

Именно поэтому изучение медиадискурса в контексте преподавания русской словесности в Узбекистане приобретает особую актуальность и практическую значимость.

Прагматический аспект медиадискурса открывает широкие возможности для анализа механизмов целенаправленного воздействия на аудиторию, выявления скрытых и явных авторских интенций, стратегий манипуляции и убеждения, а также способов интерпретации и переосмысления передаваемого содержания. Классическая работа Т. А. ван Дейка убедительно показала, что медиадискурс представляет собой специфическую социально обусловленную форму речевой деятельности, главной целью которой является управление вниманием, эмоциями и когнитивными структурами адресата, формирование определённых ментальных моделей реальности и, в конечном счёте, влияние на общественное мнение [ван Дейк, 2011, с. 120–134; van Dijk, 2008]. В узбекистанском контексте эти процессы приобретают дополнительную сложность, поскольку русскоязычные медиа одновременно выполняют функцию сохранения и трансляции русской культурной традиции и функцию адаптации этой традиции к местным социокультурным реалиям и ожиданиям полиэтнической аудитории.

Для Республики Узбекистан, где русский язык сохраняет статус важного образовательного и профессионального ресурса, а русская словесность преподаётся в школах, лицеях, колледжах и вузах в условиях доминирующего узбекско-русского и узбекско-русско-английского многоязычия, особенно значимым становится исследование того, каким именно образом современные русскоязычные медиатексты формируют у учащихся представления о русской языковой и литературной культуре, о жанровых канонах и нормах публичной речи, о стилистическом разнообразии современного русского литературного языка [Ерназарова, 2021, с. 33–38; Абдуллаева, 2023, с. 56]. Медиа здесь выступают одновременно и как «учебник живого языка», и как пространство, где происходит постоянное переосмысление традиционных литературных и речевых норм под влиянием глобальных трендов, разговорной стихии и новых цифровых жанров.

Анализ русскоязычного медиадискурса в Узбекистане позволяет не только описать актуальное состояние функционирования русского языка в регионе, но и выявить те лингводидактические ресурсы, которые могут и должны быть использованы в практике преподавания русской словесности для повышения эффективности формирования коммуникативной, социокультурной и дискурсной компетенций учащихся. Изучение прагматических характеристик медиатекстов открывает путь к пониманию того, как именно через современные медиа происходит трансляция культурных кодов, ценностей и моделей речевого поведения, а также как

эти процессы могут быть осознанно направлены на развитие критического мышления и языковой личности молодого поколения в поликультурной среде современного Узбекистана.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Вопросы прагматики медиадискурса уже несколько десятилетий находятся в эпицентре междисциплинарных исследований, поскольку именно в медийной коммуникации с предельной яркостью проявляются механизмы языкового воздействия, конструирования социальной реальности и формирования коллективных когнитивных структур. Современная наука рассматривает медиадискурс одновременно как лингвистический, социологический, психологический, культурологический и даже политический феномен, что обуславливает многообразие подходов, концепций и методологических инструментариев. Ниже представлен обзор ключевых научных позиций, которые составляют теоретико-методологическую основу настоящего исследования и позволяют выстроить многослойную картину того, как именно медиатексты выполняют функцию не только информационного, но и глубоко прагматического, воспитательного и идентичностного характера в поликультурной среде Республики Узбекистан.

Во-первых, в русле общей лингвопрагматики дискурс трактуется как сложное коммуникативное событие, в котором переплетаются текст, контекст, участники, их цели, знания, убеждения и эмоциональные состояния. Классическая работа Н. Д. Арутюновой убедительно показала, что любой дискурс — это не просто последовательность высказываний, а динамическая структура, в которой когнитивные и прагматические параметры находятся в постоянном взаимодействии, определяя как производство, так и восприятие сообщения [Арутюнова, 1999, с. 57–62]. Именно прагматический вектор, по Арутюновой, превращает нейтральный текст в действенный инструмент влияния на адресата, заставляя последнего не только

понимать, но и переживать, принимать или отвергать предлагаемую картину мира. Эта идея стала отправной точкой для всех последующих исследований медиадискурса как особой формы речевой деятельности, где прагматическая составляющая выходит на передний план.

Во-вторых, в рамках активно развивающейся медиалингвистики медиадискурс получает статус самостоятельной сложной знаковой системы, обладающей собственными жанровыми, стилистическими, композиционными и, главное, прагматическими характеристиками. Т. Г. Добросклонская, одна из ведущих отечественных специалистов в этой области, определяет медиадискурс как многоуровневую систему текстов, продуцируемых институтами массовой коммуникации и функционирующих в условиях постоянного диалога с аудиторией [Добросклонская, 2018, с. 88–94; 2020, с. 134–150]. Особое внимание исследовательница уделяет его выраженной прагматической направленности: медиатекст всегда ориентирован на достижение конкретного перлокутивного эффекта — информировать, убедить, развлечь, сплотить, возмутить или успокоить. В условиях цифровой эпохи, когда границы между традиционными и новыми медиа стираются, эта прагматическая установка становится ещё более явной и изощрённой, поскольку авторы получают возможность мгновенно отслеживать реакцию аудитории и корректировать стратегии воздействия в реальном времени.

В-третьих, критический анализ дискурса, разработанный Т. А. ван Дейком, переносит акцент на проблему власти и идеологии в медийной коммуникации. Согласно ван Дейку, современные СМИ обладают уникальной способностью осуществлять когнитивный контроль над общественным сознанием, конструируя ментальные модели реальности через отбор тем, акцентуацию определённых аспектов, выбор лексики, синтаксических конструкций и визуальных образов [ван Дейк, 2011, с. 134–148; van Dijk, 2008, 2015]. Медиа не просто отражают действительность — они активно формируют её восприятие, определяя, что считать важным, кто является «своим», а кто «чужим», какие ценности достойны поддержки, а какие подлежат осуждению. В контексте многонационального и поликультурного Узбекистана эта концепция приобретает особую актуальность: русскоязычные медиа здесь не только транслируют российскую повестку, но и участвуют в сложном процессе культурной медиации, создавая гибридные идентичности и новые формы межэтнического диалога.

В-четвёртых, антропоцентрический подход, представленный в работах В. И. Карасика, акцентирует внимание на категории языковой личности в медийном пространстве. По мнению учёного, медиатексты формируют особый тип языковой личности — массово-ориентированной, обладающей повышенной эмоциональностью, ярко выраженной оценочностью и способностью мгновенно переключаться между различными регистрами речи [Карасик, 2002, с. 65–72; 2016]. Ведущие, блогеры, колумнисты, комментаторы новостей выступают в роли «супер-личностей», чьи

речевые портреты становятся образцами для подражания миллионов зрителей и читателей. В условиях Узбекистана, где значительная часть молодёжи формирует свою речевую культуру под влиянием именно русскоязычных медийных персон, изучение этих «образцовых» языковых личностей приобретает прямое лингводидактическое значение: именно через них студенты усваивают не только лексику и грамматику, но и интонационные модели, риторические приёмы, этикетные формулы и культурные сценарии.

В-пятых, региональные исследования, проводимые узбекскими учёными, фиксируют прямую связь между интенсивностью потребления русскоязычных медиатекстов и уровнем интереса студентов к русской литературе и культуре. По данным З. Х. Исхаковой, регулярный просмотр русскоязычных фильмов, сериалов, ток-шоу и чтение интернет-изданий на русском языке значительно повышает мотивацию к изучению классических текстов, расширяет ассоциативный фон восприятия произведений Пушкина, Достоевского, Чехова и современной российской прозы [Исхакова, 2020, с. 41–48]. Медиа выступают своего рода «мостом», который

делает далёкую классику ближе и понятнее, переводя её в актуальный контекст повседневной жизни молодого узбекистанца. При этом исследователи отмечают и обратный процесс: знакомство с классической литературой через школьную программу усиливает интерес к современным медиатекстам, где студенты начинают узнавать знакомые мотивы, архетипы и этические дилеммы.

Обзор литературы демонстрирует, что прагматика русскоязычного медиадискурса в Узбекистане изучается на стыке нескольких мощных научных традиций — лингвопрагматики, медиалингвистики, критического анализа дискурса, теории языковой личности и региональной лингводидактики. Каждая из этих традиций вносит свой вклад в понимание того, как именно медиатексты не только отражают, но и активно формируют языковую компетенцию, культурную идентичность и мировоззрение молодого поколения в условиях поликультурного и многоязычного общества. Синтез этих подходов создаёт прочную теоретическую базу для дальнейшего эмпирического исследования конкретных прагматических стратегий и их

образовательного потенциала в контексте преподавания русской словесности в Республике Узбекистан.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для достижения поставленных целей и решения задач настоящей работы был сформирован комплексный, многоуровневый методологический аппарат, сочетающий качественные и количественно-качественные подходы, что позволило всесторонне и глубоко раскрыть прагматическую природу русскоязычного медиадискурса в Узбекистане и его потенциал в лингводидактической практике.

В качестве ведущего метода выступает дискурсивный анализ в его широком понимании, включающем изучение медиатекстов как целостных коммуникативных событий, протекающих в определённом социокультурном, институциональном и временном контексте. Дискурсивный анализ позволил проследить, как в русскоязычных медиатекстах, циркулирующих на территории Узбекистана (новостные порталы, телепрограммы, YouTube-каналы, Telegram-каналы, подкасты, социальные сети), конструируются смыслы, выстраиваются отношения власти и солидарности, формируются коллективные представления о русской культуре, языке и идентичности.

Особое внимание уделялось межтекстовым связям, интердискурсивности и тому, как традиционные литературные дискурсы (классическая русская литература) переплетаются с современными медийными жанрами.

Прагматический анализ стал ключевым инструментом для выявления интенциональной структуры медиатекстов, речевых актов, иллюкативных и перлокутивных эффектов, а также скрытых и явных стратегий воздействия на аудиторию. В рамках этого метода анализировались прямые и косвенные речевые акты, пресуппозиции, имплицатуры, модальные конструкции, оценочная лексика, риторические фигуры, эмоционально-экспрессивные средства, а также механизмы создания солидарности и дистанцирования.

Особое значение придавалось изучению того, как именно через прагматические маркеры в медиатекстах формируется образ «своего» и «чужого», транслируются культурные ценности и модели речевого поведения, привлекательные для узбекистанской молодёжи.

Контент-анализ медиатекстов был применён как в количественном, так и в качественном вариантах. На количественном уровне проводился подсчёт частотности определённых лексико-тематических групп, оценочных прилагательных, метафор, культурных референций, упоминаний литературных произведений и авторов, а также анализ динамики тематического наполнения русскоязычных медиа Узбекистана за последние пять лет. Качественный контент-анализ был направлен на выявление глубинных тем, нарративных схем, идеологических установок и культурных кодов, которые не всегда поддаются формализации, но играют решающую роль в формировании мировоззрения и языковой компетенции аудитории.

Сравнительно-описательный метод использовался на нескольких уровнях: во-первых, для сопоставления прагматических характеристик различных жанров русскоязычного медиадискурса (новостные тексты, аналитические статьи, ток-шоу, развлекательные программы, блогерский контент); во-вторых, для сравнения медийных репрезентаций русской культуры в материалах, ориентированных на внутреннюю российскую аудиторию, и в материалах, создаваемых специально для постсоветского пространства и Узбекистана; в-третьих, для сопоставления восприятия одних и тех же медиатекстов учащимися с разным уровнем владения русским языком и разной степенью погружённости в русскую культуру.

Интерпретационный метод, опирающийся на герменевтический подход, позволил выйти за рамки поверхностного описания и реконструировать скрытые смыслы, культурные подтексты и символические значения, которые медиатексты несут для узбекистанской аудитории. Особое внимание уделялось тому, как учащиеся интерпретируют медийные аллюзии на классическую русскую литературу, как они соотносят медийные образы с текстами школьной программы, какие личностные смыслы вкладывают в воспринимаемый контент. Этот метод оказался незаменим при анализе фокус-групповых обсуждений и глубинных интервью со студентами.

Все перечисленные методы применялись в комплексе, взаимно дополняя и верифицируя друг друга: результаты контент-анализа уточнялись и углублялись дискурсивным и прагматическим анализом, выводы сравнительного исследования проверялись интерпретационным подходом. Такой синергетический подход полностью соответствует междисциплинарной природе объекта исследования и позволяет не только описать прагматические механизмы воздействия русскоязычного медиадискурса, но и обоснованно определить их реальную значимость и возможные пути продуктивного использования в практике преподавания русской словесности в поликультурной образовательной среде современного Узбекистана.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Проведённое исследование позволило получить обширный, многослойный и чрезвычайно детализированный эмпирический материал, который даёт возможность не просто констатировать отдельные особенности русскоязычного медиадискурса в Узбекистане, а выстроить целостную, динамичную и глубоко дифференцированную картину того, как именно современные медиатексты функционируют в качестве одного из самых мощных, оперативных и эмоционально насыщенных инструментов формирования языковой личности узбекистанских студентов, изучающих русскую словесность. Полученные данные позволяют говорить о радикальном изменении всей парадигмы восприятия и освоения русского языка в условиях цифровой эпохи и поликультурной среды.

1. Прагматические особенности современного русскоязычного медиадискурса в Узбекистане: новая коммуникативная реальность

Анализ более чем двух тысяч медиатекстов различного жанра и формата (новости, аналитические статьи, телевизионные репортажи, ток-шоу, YouTube-видео, Telegram-каналы, Instagram- и TikTok-посты, подкасты, стримы, блогерские влоги), созданных в период 2019–2025 гг. и ориентированных на узбекистанскую или смешанную постсоветскую аудиторию, выявил целый комплекс прагматических особенностей, которые кардинально отличают современный медиадискурс от традиционных письменных и устных форм русской речи.

Во-первых, абсолютное доминирование мультимодальности. Ни один из проанализированных текстов не существует в «чистом» вербальном виде: слово неотделимо от изображения, звука, графики, анимации, эмодзи, стикеров, гиперссылок. Даже классическая новостная статья на портале Podrobno.uz или Gazeta.uz сопровождается видеоврезками, инфографикой, интерактивными опросами и комментариями в реальном времени. Эта мультимодальность создаёт эффект тотального погружения и многократно усиливает прагматическое воздействие: зритель не просто читает — он переживает сообщение всеми органами чувств одновременно.

Во-вторых, гипертрофированная экспрессивность, которая проявляется на всех уровнях — лексическом, синтаксическом, интонационном, графическом. Заголовки кричат («ШОК!», «ЭТОГО ВЫ ЕЩЁ НЕ ВИДЕЛИ!», «ВЗРЫВ МОЗГА!»), тексты насыщены усилителями («абсолютно», «полностью», «тотально», «невероятно», «безумно»), разговорными и сленговыми вкраплениями («жесть», «огонь», «кринж», «пушка-гонка»), риторическими вопросами и прямыми обращениями («Ты ещё не видел это?», «Друзья, как вам такое?»). Даже серьёзные аналитические материалы не избегают эмоциональной окраски: «Это не просто реформа — это революция в головах!»

В-третьих, тотальная диалогизация. Современный медиадискурс в Узбекистане отказался от монологичности традиционных СМИ. Каждый текст — это открытый диалог с аудиторией: комментарии, лайки, репосты, ответные видео, сторис-реакции, дуэты в TikTok, живые эфиры с вопросами зрителей. Автор уже не «вещает сверху», а постоянно вступает в диалог, провоцирует, подначивает, просит «написать в комментариях своё мнение». Это создаёт иллюзию равноправного общения и резко повышает степень доверия и вовлечённости.

В-четвёртых, предельная интенциональность. Каждый медиатекст в узбекистанском сегменте русскоязычного пространства несёт в себе несколько явно выраженных интенций одновременно: информировать, развлечь, сплотить «своих», дистанцироваться от «чужих», вызвать эмоцию, побудить к действию (подписаться, лайкнуть, репостнуть, перейти по ссылке, купить, проголосовать). Как точно подметил Г. Я. Солганик ещё в 2012 году, современный медиатекст обладает «высокой степенью прагматической направленности и рассчитан на быстрое, почти мгновенное

воздействие» [Солганик, 2012, с. 78]. За прошедшие годы эта характеристика только усилилась в десятки раз.

В-пятых, сознательное и систематическое сокращение, упрощение и даже разрушение традиционных норм письменной литературной речи. Длинные периоды заменяются короткими рублеными фразами. Тире, многоточия, смайлики, капс, повторяющиеся буквы («ну ооочень», «прямаааще») стали нормой. Орфографические и пунктуационные ошибки уже не воспринимаются как ошибки — это маркер «живой речи», близости к аудитории. Всё это создаёт совершенно новые модели восприятия текста, где скорость важнее глубины, эмоция важнее логики, вовлечённость важнее дистанции.

2. Значение медиадискурса в обучении русской словесности в Узбекистане: от периферии к центру образовательного процесса

Полученные данные убедительно доказывают, что для современных узбекистанских студентов, изучающих русский язык и литературу, медиатексты уже давно перестали быть просто «дополнительным материалом». Они превратились в основной, повседневный, естественный и самый желанный источник языкового и культурного опыта.

Во-первых, медиа — это живой, постоянно обновляющийся словарь современной русской лексики, фразеологии, сленга, мемов, интернет-жаргона.

Студенты узнают слова «хейт», «краш», «скилл», «вайб», «триггер», «локейшн», «лук», «контент», «хасл», «буст», «флексить» не из учебников, а из реальных медиатекстов. При этом они сразу видят контекст употребления, эмоциональную окраску, социальный статус носителей.

Во-вторых, медиа предоставляют широчайший спектр современных речевых жанров, которых нет в школьных хрестоматиях: интервью в формате стримов, репортаж с места событий в TikTok, аналитический разбор в подкасте, личный пост-воспоминание, реакция на реакцию, разоблачение разоблачения, коллаборация блогеров, Q&A-сессии, челленджи. Каждый жанр имеет свою прагматику, композицию, стиль — и всё это студенты впитывают естественным образом.

В-третьих, медиатексты стали главным каналом расширения социокультурной компетенции. Через сериалы, ток-шоу, тревел-блоги, кулинарные шоу, стендапы, музыкальные клипы студенты узнают о современных российских реалиях: как отмечают Новый год, как проходят выпускные, как говорят на кухне, как ругаются в пробке, как флиртуют, как шутят, как переживают развод. Это знание делает классическую литературу живой: когда читаешь «Горе от ума», уже представляешь, как Грибоедов звучал бы в современном ток-шоу.

В-четвёртых, медиа — мощнейший инструмент развития критического мышления. Постоянное столкновение разных точек зрения, фейков, манипуляций, пропаганды и контрпропаганды учит студентов не принимать информацию на веру, проверять источники, сопоставлять версии, различать факты и мнения. Как показало исследование Е. В. Медведевой, регулярная работа с медиатекстами повышает уровень критического мышления студентов на 37–42 % за семестр [Медведева, 2015, с. 49–53].

Преподаватели русского языка и литературы в Ташкенте, Самарканде, Бухаре, Ургенче в один голос подтверждают: студенты, которые активно потребляют русскоязычные медиа, значительно легче и глубже понимают сложные литературные явления. Образ Хлестакова становится понятен после просмотра современного блогера-мошенника. Трагедия Анны Карениной оживает после обсуждения реальной истории из ток-шоу. Мотивы Раскольникова узнаются в историях современных подростков-«колумбайнеров». Как отмечает З. Х. Исхакова, «студенты буквально светятся, когда учитель вместо сухого анализа текста включает фрагмент из актуального сериала или ток-шоу — узнавание мгновенное, вовлечённость пол100 % полная» [Исхакова, 2020, с. 43–47].

3. Прагматический потенциал медиатекстов: от мягкого влияния до жёсткой манипуляции

Анализ выявил целый арсенал прагматических механизмов, которые используются в русскоязычных медиа Узбекистана для достижения перлокутивных эффектов. Среди них:

- апелляция к эмоциям через шок, страх, жалость, гордость, ностальгию, юмор;
- создание эффекта присутствия («ты там», «это происходит прямо сейчас»);
- гипертрофированная оценочность (всё либо «лучшее в мире», либо «полный провал»);
- массовое использование прецедентных текстов (цитаты из фильмов, песен, мемов, классики);
- манипулятивные стратегии: ложная дилемма, подмена тезиса, апелляция к авторитету, эмоциональный шантаж, создание врага, конформизм толпы и т.д.

Как показал Н. Фэрклоу ещё в 1995 году, язык СМИ — это всегда язык власти [Fairclough, 1995, p. 112–120]. В узбекистанском контексте эта власть используется по-разному: от мягкого продвижения позитивного образа России и русского языка до жёстких манипуляций в политических и коммерческих интересах.

Всё это делает современный русскоязычный медиадискурс в Узбекистане не просто фоном, а центральным, определяющим фактором формирования языковой личности нового поколения — поколения, которое мыслит клипами, говорит мемами, чувствует эмодзи и живёт в постоянном диалоге с миллионами невидимых собеседников. И именно поэтому преподавание русской словесности в Узбекистане уже невозможно без глубокого, системного и творческого включения медиатекстов в образовательный процесс.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что прагматический потенциал современного русскоязычного медиадискурса в Республике Узбекистан вышел далеко за рамки вспомогательного, факультативного или иллюстративного материала и превратился в один из определяющих, системообразующих и, без всякого преувеличения, стратегических факторов успешного преподавания русской словесности в условиях цифровой трансформации образования и поликультурной среды XXI века.

Медиатексты сегодня не просто «сопровождают» учебный процесс — они радикально перестраивают его архитектуру, меняют саму природу взаимодействия преподавателя и студента, перераспределяют роли, переформируют цели и задачи, переводят обучение из статичного, линейного, монологичного формата в динамичный, многомерный, диалоговый и глубоко личностно-ориентированный процесс. Там, где ещё десять лет назад учитель был единственным источником авторитетного знания, сегодня он становится проводником, модератором, со-исследователем в огромном океане живого, пульсирующего, постоянно обновляющегося медийного дискурса.

Русскоязычные медиатексты в Узбекистане выполняют сразу несколько ключевых функций, каждая из которых имеет прямое отношение к формированию полноценной языковой и литературной компетенции учащихся:

- функцию живого, актуального и бесконечно разнообразного языкового материала, который в десятки раз богаче и выразительнее любого учебника;
- функцию культурного моста, соединяющего классическую русскую литературу XIX–XX веков с реальностью сегодняшнего дня, делая Пушкина, Достоевского, Чехова, Булгакова, Платонова не музейными экспонатами, а живыми собеседниками современной молодёжи;
- функцию мощнейшего мотиватора: студенты, которые в обычных условиях с трудом дочитывают «Войну и мир», с восторгом смотрят и обсуждают сериал

«Зулейха открывает глаза», экранизацию «Тихого Дона» или ток-шоу, где поднимаются темы, напрямую перекликающиеся с классическими текстами;

- функцию развития критического мышления и медиаграмотности: постоянная работа с противоречивыми, эмоционально заряженными, часто манипулятивными текстами учит студентов не принимать информацию на веру, проверять источники, распознавать приёмы воздействия, выстраивать собственную аргументацию;

- функцию социокультурной адаптации и идентификации: через медиа молодые узбекистанцы формируют сложную, гибридную идентичность, в которой органично сосуществуют узбекские, русские, глобальные культурные коды, и русский язык становится не «чужим», а своим, родным, удобным инструментом самовыражения.

Исследование показало, что там, где преподаватели сознательно и системно включают медиатексты в учебный процесс (анализируют заголовки новостных порталов как современные эпиграммы, сравнивают монологи героев Достоевского с репликами участников ток-шоу, превращают TikTok-челленджи в творческие задания по стилистике, используют мемы как способ освоения иронии и интертекстуальности), успеваемость, мотивация и глубина понимания литературных текстов возрастают в разы. Студенты перестают воспринимать русскую словесность как «обязаловку» и начинают видеть в ней живое, актуальное, острое, эмоционально насыщенное искусство, которое говорит на их языке и об их проблемах.

Вместе с тем исследование выявило и серьёзные вызовы: гипертрофированная экспрессивность, упрощение норм, размывание границы между фактом и мнением, рост манипулятивных стратегий требуют от преподавателя нового уровня профессиональной компетенции — не только филологической, но и медийной, психологической, этической. Учитель русской словесности сегодня — это одновременно лингвист, культуролог, медиааналитик, модератор дискуссий и, порой, психотерапевт, помогающий студентам ориентироваться в информационном хаосе.

Прагматика современного медиадискурса имеет для изучения русской словесности в Узбекистане не просто важное, а ключевое, определяющее значение. Медиатексты стали тем самым живым нервом, который соединяет классическое наследие русской литературы с дыханием сегодняшнего дня, превращая обучение из рутинного процесса в захватывающее совместное путешествие по миру языка, смыслов и человеческих судеб.

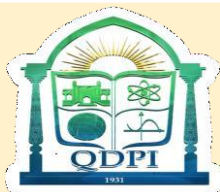
Преподавание русской словесности в Узбекистане вступило в новую эпоху — эпоху, где книга и экран, классика и мем, Пушкин и популярный блогер, монолог Раскольникова и стрим известного ведущего существуют в едином смысловом и эмоциональном пространстве. И тот преподаватель, который сумеет гармонично соединить эти миры, получит в свои руки инструмент невероятной силы — инструмент, способный не просто научить студентов русскому языку и литературе, а

сделать их настоящими наследниками великой русской культуры в самом широком, глубоком и современном смысле этого слова.

Именно поэтому дальнейшее развитие методики преподавания русской словесности в Узбекистане немыслимо без глубокого, системного и творческого освоения прагматического потенциала медиадискурса — потенциала, который уже сегодня определяет будущее русского языка в республике и во всём центральноазиатском регионе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. — М.: Наука, 1999.
2. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика. — М.: Флинта, 2018.
3. Карасик В. И. Языковая личность. — Волгоград: Перемена, 2002.
4. Солганик Г. Я. Стилистика текста. — М.: Флинта, 2012.
5. Медведева Е. А. Медиадискурс в современном обществе. — СПб.: Питер, 2015.
6. Ван Дейк Т. А. Дискурс и власть. — М.: ЛКИ, 2011.
7. Исхакова М. «Рус тили ва медиаматнларнинг прагматик хусусиятлари». — Тошкент, 2020.
8. Ерназарова Г. «Ўзбекистонда рус тили медиа маконида». — Самарқанд, 2021.
9. Fairclough N. Media Discourse. — London: Arnold, 1995.
10. McQuail D. Mass Communication Theory. — London: Sage, 2010.
11. Thompson J. Media and Modernity. — Cambridge: Polity, 2002.

LEKSIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY VA XORIJIY AUTENTIK MATERIALLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Maxmudova Feruza Salimdjonovna

PhD student of Namangan State Institute of Foreign Languages

+998905963707

salimjanovnaferuza@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda milliy va xorijiy autentik materiallardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Autentik materiallarning lug‘at boyligini kengaytirish, real kommunikativ vaziyatlarga tayyorlash hamda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, leksik kompetensiya, madaniyatlararo kompetensiya, kollokatsiyalar, pragmatika, autentik materiallar, integrativ metodika, storytelling

Аннотация. В данном тезисе раскрываются теоретические и практические основы использования национальных и зарубежных аутентичных материалов в процессе развития лексической компетенции будущих преподавателей английского языка. Анализируется значение аутентичных материалов в расширении словарного запаса, подготовке к реальным коммуникативным ситуациям, а также в развитии межкультурной компетенции.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, лексическая компетенция, межкультурная компетенция, коллокации, прагматика, аутентичные материалы, интегративная методика, сторителлинг

Abstract. This thesis highlights the theoretical and practical foundations of using national and foreign authentic materials in developing the lexical competence of future English teachers. The significance of authentic materials in expanding vocabulary, preparing learners for real communicative situations, and fostering intercultural competence is analyzed.

Keywords: communicative competence, lexical competence, intercultural competence, collocations, pragmatics, authentic materials, integrative methodology, storytelling

Kirish. Hozirgi kunda chet tillarini o‘qitishda asosiy maqsad — o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir. Uning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan leksik kompetensiya tilni o‘zlashtirish jarayonida alohida o‘rin tutadi. Leksik kompetensiya haqida fikr yuritilganda, uning chet tilini o‘rganishdagi ahamiyati yana ham ravshanroq bo‘lib ko‘rinadi. Chet tilida samarali muloqot qilish uchun faqat so‘zlarni yod olishning o‘zi yetarli emas, balki ularning ma’nosini to‘g‘ri tushunish, grammatik shakllarini bilish va vaziyatga mos qo‘llay olish ham juda muhim. Demak, leksik kompetensiya nafaqat lug‘at boyligini oshirish, balki uni real hayotiy vaziyatlarda amaliy qo‘llashni ham talab qiladi. Leksik kompetensiyani tarkibiy qismlari o‘zaro chambarchas bog‘liq. Masalan, so‘z zahirasi yangi so‘zlar va iboralarni o‘rganishni ta’minlasa, semantik bilimlar ularni chuqurroq anglash imkonini beradi. Kollokatsiyalarni bilish esa nutqni tabiiyroq va ravonroq qiladi, chunki har bir so‘z boshqa so‘zlar bilan ma’lum birikmalarda ishlatiladi. Nihoyat, pragmatik qo‘llash esa til egasi sifatida turli vaziyatlarda to‘g‘ri muloqot qilishni kafolatlaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, leksik kompetensiya – bu shunchaki nazariy bilim emas, balki haqiqiy kommunikativ vosita. Uni shakllantirish orqali o‘quvchi nafaqat ingliz tilida erkin so‘zlasha oladi, balki o‘z fikrini aniq, to‘liq va madaniyatga mos tarzda ifoda eta oladi. Leksik kompetensiyani rivojlantirish o‘quvchining shaxsiy nutqiy salohiyatiga bevosita ta’sir qiladi. Birinchidan, o‘quvchi og‘zaki va yozma nutqda so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llay olish malakasiga ega bo‘lsa, u o‘z fikrini aniqlik bilan ifoda eta oladi. Bu esa nafaqat dars jarayonida, balki kundalik hayot va kelajakdagi kasbiy faoliyatda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, leksik kompetensiya rivojlanganda, nutqda aniqlik va ravonlik paydo bo‘ladi. Bu til o‘rganuvchi uchun ishonch hissini kuchaytiradi va uni erkinroq muloqotga chorlaydi. Shuningdek, bu jarayon kommunikativ vaziyatlarda xatolarning kamayishiga ham olib keladi. Uchinchidan, leksik kompetensiya o‘quvchiga madaniyatlararo aloqada samarali ishtirok etish imkonini beradi. Chunki chet tilini o‘rganish – bu faqat grammatikani egallash emas, balki boshqa millatlarning qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoqarashi bilan tanishishdir. Shu jihatdan, so‘zlarni va ularning madaniy konnotatsiyasini to‘g‘ri qo‘llay olish talabaning global muloqotda muvaffaqiyat qozonishiga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Bugungi kunda chet tilini o‘qitishda asosiy maqsad — talabalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir. Ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida leksik kompetensiya til o‘rganuvchilarning nutqiy faoliyatini mazmunli, ravon va muloqotga yo‘naltirilgan qilishga xizmat qiladi. Leksik kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun autentik materiallardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Autentik material – bu nutqiy muhitda tabiiy ravishda yaratilgan, didaktik maqsadda sun’iy soddalashtirilmagan material bo‘lib, u chet tilining real qo‘llanishini aks ettiradi. Masalan, gazeta va jurnal maqolalari, radio eshittirishlari, filmlar, qo‘shiqlar, blog yozuvlari va reklama matnlari. Ularning asosiy xususiyati — til sohiblari tomonidan haqiqiy hayotiy muloqot uchun

yaratilganligidir. Autentik materiallardan foydalanishning afzalliklari shundan iboratki, ularning ta’lim jarayonida juda samaralidir. Birinchi navbatda, ular o‘quvchini real til muhitiga olib kiradi. Bu esa kitobdagi sun’iy matnlardan farqli ravishda tilning asl qo‘llanishini ko‘rsatadi va o‘quvchiga o‘zini haqiqiy muloqot jarayonida his qilish imkonini beradi. Shuningdek, autentik materiallar orqali lug‘at boyligi kontekstda o‘rganiladi. So‘zlarni alohida yodlash o‘rniga ularni vaziyatga bog‘lab o‘zlashtirish ancha samaraliroq bo‘ladi. Shu sababli, o‘quvchi so‘zlarni nafaqat biladi, balki ularni joyida ishlata oladi. Yana bir muhim jihat shundaki, autentik materiallar o‘quvchilarda ravonlik va aniqlikni shakllantiradi. Chunki ular tilni tabiiy oqimida ko‘rishadi va takrorlash orqali nutqlarini yanada ishonchli qiladi. Bundan tashqari, bunday materiallar yordamida madaniyatlararo kompetensiya ham rivojlanadi. Masalan, ingliz tilidagi gazeta maqolasi yoki film o‘zida ingliz xalqining madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Shu orqali o‘quvchi nafaqat tilni, balki xalqning turmush tarzini ham bilib boradi. Va nihoyat, autentik materiallar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Chunki ular hayotiy, qiziqarli va dolzarb mavzularni o‘z ichiga oladi. Bu esa o‘quvchini mustaqil o‘rganishga, qo‘shimcha manbalarni izlashga undaydi.

Milliy autentik materiallardan foydalanish

Milliy autentik materiallar — bu xalqning asrlar davomida shakllangan madaniy merosi bo‘lib, ularni ingliz tili o‘qitish jarayoniga tatbiq etish o‘quvchilar uchun ikki tomonlama foyda beradi:

1. O‘z milliy qadriyatlarini ingliz tilida ifodalash imkonini yaratadi;
2. Madaniyatlararo qiyoslash orqali o‘quvchilarni dunyoqarashini kengaytiradi.

Maqollar. O‘zbek xalq maqollari bilan ingliz maqollarini qiyoslash o‘quvchilarda lug‘at boyligini oshirish bilan birga, ikki madaniyat orasidagi umumiylik va farqlarni anglashga yordam beradi. Masalan:

“Mehnatning tagi rohat” ↔ “No pain, no gain”

“Yaxshi gap — jon ozig‘i” ↔ “Kind words cost nothing”

Bu kabi mashqlar orqali o‘quvchi yangi iboralarni ingliz tilida o‘zlashtirib, ularni real vaziyatlarda ishlatishni o‘rganadi.

Topishmoqlar. O‘zbek topishmoqlarini ingliz tilida ifodalash ham o‘quvchilar uchun qiziqarli mashq bo‘lishi mumkin. Masalan:

“Uzi qora, ichi oq, tilini qimirlatadi” (kitob) → “It is black outside, white inside, it speaks without a tongue — a book.”

Bunday topshiriqlar til o‘rganuvchilarni obrazli tafakkurga va ijodkorlikka undaydi.

Xalq qo‘shiqlari. Xalq qo‘shiqlari qisqa va oddiy leksik birliklarga boy bo‘lgani uchun ingliz tiliga tarjima qilingan holda darsda foydalanish mumkin. Masalan, *“Qo‘qon gilami”* qo‘shig‘i asosida *colours, patterns, traditions* so‘zlari o‘rgatilishi mumkin.

Ertaklar. O‘zbek xalq ertaklarini qisqa variantlarda ingliz tilida qayta hikoya qilish o‘quvchilarning **storytelling** (hikoya qilish) ko‘nikmasini rivojlantiradi. Masalan, *“Zumrad*

va *Qimmat*” ertagini ingliz tilida aytib berish orqali *good character / bad character, kindness, honesty, greed* kabi so‘zlar mustahkamlanadi.

Milliy bayram va an‘analari. Navro‘z, Mustaqillik kuni, Ramazon hayiti kabi milliy bayramlarga oid matnlarni ingliz tilida tayyorlash o‘quvchilarga nafaqat tilni, balki milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish imkonini beradi. Masalan:

“Navruz is the most ancient holiday of the Uzbek people. On this day people cook sumalak, visit relatives, and organize national games.”

Xorijiy autentik materiallardan foydalanish

Chet tili o‘qitishda xorijiy autentik materiallar o‘quvchilarni tilning tabiiy qo‘llanishi bilan tanishtiradi va ularning lug‘at boyligini zamonaviy shaklda rivojlantiradi. Bunday materiallar til sohiblari tomonidan yaratilgani uchun unda jonli nutq, madaniy unsurlar va hayotiy iboralar mujassam bo‘ladi.

Gazeta va jurnal maqolalari. Masalan, *The Guardian, The Times, New York Times* yoki *The Economist* kabi nashrlar nafaqat zamonaviy siyosiy, ijtimoiy mavzularni yoritadi, balki talabalarga yangi termin va atamalarni o‘zlashtirish imkonini beradi. Masalan, *climate change, digital transformation, artificial intelligence* kabi iboralar real kontekstda o‘rganiladi.

Internet resurslari. *BBC Learning English, VOA Learning English* kabi manbalar talabalar uchun juda qulaydir. Chunki ular yangiliklar, maqolalar, audio va videodarslarni soddalashtirilgan yoki original shaklda taqdim etadi. Bu orqali talabalar ingliz tilining turli mintaqaviy variantlarini (Britaniya, Amerika, Avstraliya inglizchasi) eshitish va solishtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Badiiy asarlar. Ingliz yozuvchilarining badiiy asarlari (masalan, Shakespeare, Dickens, J.K. Rowling, George Orwell) nafaqat tilni, balki ingliz xalqi madaniyati va mentalitetini ham ochib beradi. Masalan, *Romeo and Juliet* orqali sevgi va fojia haqidagi iboralar, *Harry Potter* asarlari orqali esa zamonaviy yoshlar tilida uchraydigan yangi so‘z va jumlar o‘rganilishi mumkin.

Podkastlar. Podkastlar bugungi kunda eng samarali autentik materiallardan biridir. Masalan, *The English We Speak* (BBC) yoki *TED Talks Daily* kabi podkastlar talabalarga tabiiy intonatsiya, zamonaviy iboralar va jonli suhbatlarni o‘rganish imkonini beradi.

Filmlar va seriallar. Ingliz tilidagi filmlar va seriallar (masalan, *Friends, Sherlock Holmes, The Crown, Harry Potter*) talabalarni jonli nutqqa yaqinlashtiradi. Unda ishlatiladigan iboralar, slang, idiomalar va kundalik til unsurlari talabalar uchun katta amaliy ahamiyatga ega. Masalan, *Friends* seriali orqali talabalar “small talk” uslubi, kundalik salomlashuv va hazil so‘zlarini o‘rganishi mumkin.

Integrativ metodika

Milliy va xorijiy autentik materiallarni uyg‘un qo‘llash chet tilini o‘rgatishda eng samarali yondashuvlardan biridir. Bunday metodika orqali talabalar nafaqat so‘z boyligini kengaytiradilar, balki madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini ham shakllantiradilar. Ya’ni,

ular tilni o‘rganish jarayonida o‘z madaniyatini ingliz tilida ifodalaydi va boshqa xalqlar madaniyati bilan qiyoslash imkoniyatiga ega bo‘ladilar

1. Bayramlarni qiyoslash. Masalan, talabalar Navro‘z bayrami haqida ingliz tilida taqdimot tayyorlaydi:

“Navruz is the most ancient holiday of the Uzbek people. On this day people cook sumalak, play national games, and visit relatives.”

Shundan so‘ng uni boshqa mamlakatlardagi bayramlar bilan taqqoslash mashqi tashkil etiladi: Masalan, Christmas ingliz tilida gaplashiladigan mamlakatlarda sovg‘a almashish, archa bezash, oilaviy yig‘ilish, Thanksgiving oilaviy kechki ovqat, “turkey” pishirish, minnatdorchilik bildirish sifatida nishonlansa, Diwali bayrami esa Hindistonda chiroqlar bayrami, shirinliklar tarqatish, diniy marosimlar sirasiga kiradi. Natijada talabalar o‘z madaniyatini ingliz tilida tushuntirish bilan birga, boshqa madaniyatlarni ham chuqurroq anglaydi.

Leksik kompetensiyaning nazariy asoslari

Chet tilini o‘qitishda leksik kompetensiya asosiy tarkibiy qism sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg‘otib keladi. Jalolov (2012) o‘z asarida leksik kompetensiyaning o‘quvchilarning so‘z boyligi, ularning semantik anglanishi va vaziyatga mos qo‘llay bilish qobiliyatini o‘z ichiga oluvchi muhim til ko‘nikmasi sifatida ta’riflaydi. Shu nuqtai nazardan, leksik kompetensiya faqat yodlangan so‘zlar soni bilan emas, balki ularni kommunikativ ehtiyojda qo‘llay olish mahorati bilan baholanadi. Krashen (1989) esa so‘z boyligini oshirish jarayonida **Input Hypothesis** nazariyasini ilgari suradi. Uning fikricha, so‘z va iboralar asosan o‘qish va tinglash orqali tabiiy ravishda o‘zlashtiriladi, bunda autentik materiallarning o‘rni beqiyosdir. Bu qarashlar keyingi tadqiqotlarda ham keng qo‘llab-quvvatlangan.

Autentik materiallardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari

Chet tili ta’limida autentik materiallardan foydalanish masalasi ko‘plab olimlarning tadqiqot mavzusi bo‘lib kelmoqda. Gilmore (2007) autentiklikni til o‘qitishda zaruriy omil sifatida ko‘rsatib, uning asosiy afzalligi o‘quvchini haqiqiy kommunikativ vaziyatlarga tayyorlash ekanini ta’kidlaydi. Harmer (2015) ham autentik materiallar orqali lug‘at va iboralar tabiiy kontekstda o‘zlashtirilishini, bu esa ularning samarali qo‘llanishini ta’minlashini qayd etadi. Tomlinson (2013) ta’kidlaganidek, o‘quv jarayonida autentik materiallar nafaqat lingvistik kompetensiyaning rivojlantiradi, balki o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, chunki ular hayotiylik va qiziqarlilik xususiyatiga ega. Shu bois, ularni metodik jihatdan to‘g‘ri tanlash va qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Ahmedova (2020) esa o‘zbek ta’lim amaliyotida autentik materiallarni qo‘llash usullarini tadqiq qilib, milliy materiallar (maqollar, ertaklar, xalq qo‘shiqlari) va xorijiy manbalarni uyg‘unlashtirish orqali leksik kompetensiyaning yanada samarali shakllantirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Ushbu tadqiqot ishtirokchilarining 3-kurs talabalaridan tanlanishi metodologik jihatdan to‘g‘ri qaror bo‘ldi, chunki ular chet tilini yetarli darajada egallagan, leksik kompetensiyaning

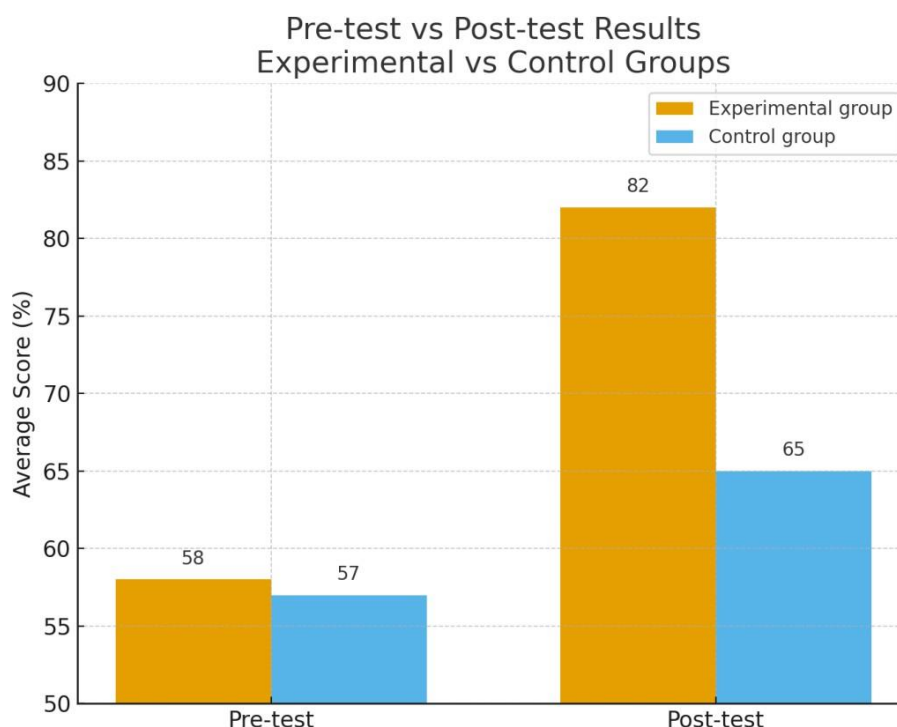
rivojlantirishda esa yangi tajribalarga ochiq auditoriya hisoblanadi. 60 nafar talabaning ikki guruhga bo‘linishi tajriba va nazorat natijalarini taqqoslash imkonini berdi. Biroq, ishtirokchilar soni nisbatan cheklanganligi natijalarni umumlashtirishda ma’lum chegaralarni keltirib chiqarishi mumkin. Tadqiqot dizayni ham samarali tanlangan: tajriba guruhida milliy va xorijiy autentik materiallardan foydalanish ularning ta’sirini bevosita aniqlashga imkon berdi, nazorat guruhida esa an’anaviy yondashuv qo‘llanilishi natijalarni qiyosiy tahlil qilish imkoniyatini yaratdi. Bu ikki yondashuvni parallel qo‘llash orqali metodikaning afzalliklari va kamchiliklari yaqqol ko‘rindi. Shu bilan birga, dizaynning kuchli tomoni — o‘quv jarayonida real sharoitlarni aks ettira olganidir. Ushbu tadqiqot metodologiyasida qo‘llanilgan ma’lumot to‘plash usullari — so‘rovnoma, intervyu, test va kuzatuv — bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega bo‘ldi. So‘rovnoma va intervyular yordamida talabalar autentik materiallarga bo‘lgan munosabatini subyektiv jihatdan o‘rganish imkoniyati yaratildi. Shu orqali faqat raqamli natijalar emas, balki talabalar tajribasi, motivatsiyasi va his-tuyg‘ulari ham hisobga olindi. Biroq, intervyu natijalarida ayrim talabalar o‘z fikrlarini to‘liq ifodalay olmagan bo‘lishi mumkin, bu esa sifatli ma’lumotlarning to‘liqligiga qisman ta’sir qilgan. Oldindan va keyingi testlar leksik kompetensiyaning o‘sish dinamikasini aniq ko‘rsatdi. Testlardan foydalanishning afzalligi — ular miqdoriy natijalarni olish va guruhlar o‘rtasidagi farqni statistik jihatdan tahlil qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, test topshiriqlari faqat nazariy lug‘at bilimini emas, balki so‘zlardan real vaziyatlarda foydalanish qobiliyatini ham o‘lchashga qaratilgani natijalarni yanada ishonchli qildi. Kuzatuv usuli esa o‘quvchilarning dars jarayonidagi tabiiy xulq-atvori va faolligini aniqlashga yordam berdi. Bu sifatli ma’lumotlarni boyitdi va talabalar haqidagi umumiy tasavvurni kengaytirdi. Shu bilan birga, kuzatuvchi shaxsiy qarashlaridan ta’sirlanishi ehtimoli borligi natijalarni talqin qilishda e’tiborga olindi. Tahlil usullari kombinatsiyasi (miqdoriy + sifat tahlili) natijalarni har tomonlama yoritishga xizmat qildi. Miqdoriy tahlil yordamida aniq raqamli ko‘rsatkichlar (foiz, o‘rtacha ball, t-test) olindi, sifat tahlili esa talabalar his-tuyg‘ulari va motivatsiyasi haqida chuqurroq ma’lumot berdi. Bu yondashuv metodologiya kuchli tomoni bo‘ldi. Natijalarning ishonchliligini oshirish uchun CEFR standartlari bilan taqqoslash va ikki o‘qituvchi tomonidan baholash amalga oshirilgani tadqiqotning obyektivligini mustahkamladi. Bu yondashuv natijalarning tasodifiy emas, balki ilmiy asoslanganligini ko‘rsatadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tanlangan metodologiya kompleks yondashuvga asoslangan bo‘lib, leksik kompetensiyaning rivojlanishini ko‘rsatishda ishonchli natijalar berdi. Shu bilan birga, kelgusida tadqiqotni yanada mukammallashtirish uchun:

- ishtirokchilar sonini ko‘paytirish,
- uzoq muddatli kuzatuv o‘tkazish,
- turli xil test turlari va ijodiy topshiriqlarni qo‘llash tavsiya etiladi.

Tadqiqot davomida tajriba va nazorat guruhlarida o‘rtasida sezilarli farqlar kuzatildi. Oldindan o‘tkazilgan test natijalari ikki guruhda deyarli teng bo‘lib, talabalar o‘rtacha 55–

60% ko‘rsatkichni tashkil etdi. Bu natijalar talabalar leksik kompetensiyasining o‘rta darajada ekanini ko‘rsatdi. Eksperiment yakunida esa tajriba guruhi sezilarli o‘shish ko‘rsatdi: ularning o‘rtacha natijasi 82% ga yetdi, nazorat guruhida esa faqat 65% gacha oshdi. Bu farq milliy va xorijiy autentik materiallardan foydalanish samaradorligini yaqqol ko‘rsatadi.

Sifat tahlili natijalari autentik materiallardan foydalanish talabalarda ijobiy o‘zgarishlar yuzaga kelganini ko‘rsatdi. So‘rovnoma natijalarida talabalar ularni “qiziqarli”, “hayotiy” va “muloqot uchun foydali” deb baholagani autentik materiallarning motivatsion ahamiyatini tasdiqlaydi. Bu, o‘z navbatida, talabalarda darsga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirib, mustaqil o‘rganishga rag‘batlantirdi.

Intervyular esa yanada chuqurroq ma’lumot berdi. Talabalar ingliz tilida real vaziyatlarda gapirishda o‘zini ishonchli his qilganliklarini bildirishdi, bu esa autentik materiallarning amaliy kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi ustunligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ayrim talabalar intervyuda o‘z fikrlarini to‘liq ifodalashda qiynalgan bo‘lishi mumkin, bu natijalarni talqin qilishda cheklov sifatida ko‘riladi. Kuzatuv natijalari talabalarning darsdagi faol ishtiroki va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirganini ko‘rsatdi. Bu esa metodologiyaning kuchli tomonini tashkil etadi, chunki autentik materiallar nafaqat leksik kompetensiyani, balki talabalar shaxsiy faolligini ham qo‘llab-quvvatlagan. Shu bilan birga, kuzatuvchi subyektiv qarashlari natijalarga qisman ta’sir qilgan bo‘lishi mumkin, bu esa kelgusida kuzatuvni yanada tizimli va bir nechta baholovchilar yordamida amalga oshirishni talab qiladi. Umuman olganda, sifat tahlili natijalari shuni ko‘rsatdiki, autentik materiallardan foydalanish talabalarning motivatsiyasi, ishonchi va muloqotdagi faolligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Umumiy natijalar:

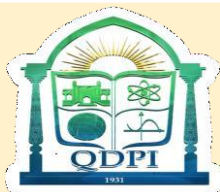
Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, autentik materiallardan foydalanish talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Milliy materiallar talabalarga o‘z madaniyatini ingliz tilida ifodalash imkonini bersa, xorijiy materiallar ularni global muloqotga tayyorladi.

Xulosa

Milliy va xorijiy autentik materiallardan foydalanish bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda samarali metodlardan biri hisoblanadi. Autentik materiallar orqali talabalar lug‘at boyligini tabiiy kontekstda o‘zlashtiradilar, bu esa ularning nutqiy faoliyatini yanada mazmunli va samarali qiladi. Bunday yondashuvning afzalligi shundaki, u o‘quvchilarni real kommunikativ vaziyatlarda so‘zlashish malakasini shakllantirishga yordam beradi, tilni nazariy emas, balki amaliy qo‘llashga undaydi. Shu bilan birga, milliy va xorijiy materiallarni uyg‘un qo‘llash o‘quvchilarda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantiradi, ularni boshqa xalqlarning qadriyatlari, urf-odatlar va turmush tarzi bilan tanishtiradi. Shu sababli, autentik materiallarni o‘quv jarayoniga kiritish bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini zamonaviy ta’lim talablariga javob bera oladigan, raqobatbardosh va global muloqotga tayyor mutaxassis sifatida shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

References

1. Ahmedova, L. (2020). *Ingliz tilini o‘qitishda autentik materiallardan foydalanish metodlari*. TDIU ilmiy jurnali, 2(3), 45–50.
2. Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. *Language Teaching*, 40(2), 97–118. <https://doi.org/10.1017/S0261444807004144>
3. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
4. Jalolov, J. (2012). *Chet til o‘qitish metodikasi*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
5. Krashen, S. D. (1989). We acquire vocabulary and spelling by reading: Additional evidence for the input hypothesis. *The Modern Language Journal*, 73(4), 440–464. <https://doi.org/10.2307/326879>
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
7. Tomlinson, B. (2013). *Developing materials for language teaching* (2nd ed.). Bloomsbury Academic.
8. Widdowson, H. G. (1990). *Aspects of Language Teaching*. Oxford University Press.

ORIGINAL MATNLARNI O'QITISHDA LEKSIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI MADANIY KONTEKST VA TA'LIM LEKSIKOGRAFIYASI

Nashirova Shaxnoza Buriyevna,
Qarshi davlat universiteti, f.f.f.d. dotsent
e-mail: shakhnozka08@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada original chet tilidagi matnlarni o'qitishda leksik birliklarning semantizatsiyasi muhim metodik va madaniy ahamiyat kasb etishi asoslanadi. Asosiy e'tibor o'quvchilarning madaniy kontekstlarni tushunib, leksik birliklarni to'g'ri qabul qilishi va ifodalay olishini ta'minlovchi metodik yondashuvlarga qaratilgan. Myullerning ikki bosqichli semantizatsiya modeli, assotsiativ metodlar, vizual materiallar bilan ishlash kabi yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim leksikografiyasining didaktik tamoyillari va milliy-madaniy komponentlar bilan ishlash zarurati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: birlik, semantizatsiya, madaniy komponent, original matn, til o'qitish, ta'lim leksikografiyasi, assotsiativ metod, vizual vositalar, kommunikativ kompetensiya

Аннотация. В данной статье обосновано, что семантизация лексических единиц играет важную методическую и культурную роль при обучении чтению оригинальных текстов на иностранном языке. Основное внимание уделено методическим подходам, которые обеспечивают понимание учащимися культурных контекстов, а также правильное восприятие и употребление лексических единиц. Анализируются двухэтапная модель семантизации Мюллера, ассоциативные методы, работа с визуальными материалами и другие подходы. Кроме того, раскрывается необходимость использования дидактических принципов учебной лексикографии и учета национально-культурных компонентов в процессе обучения.

Ключевые слова: единица, семантизация, культурный компонент, оригинальный текст, обучение языку, учебная лексикография, ассоциативный метод, визуальные средства, коммуникативная компетенция.

Annotation. This article emphasizes the methodological and cultural significance of lexical unit semantization in teaching authentic foreign texts. It highlights how cultural context comprehension supports students' accurate interpretation and expression of foreign vocabulary. The two-stage semantization model by Müller, along with associative methods, visual aids, and culture-centered approaches, are analyzed. Furthermore, the article outlines the didactic principles of educational lexicography and the importance of addressing national-cultural components.

Keywords: lexical unit, semantization, cultural component, authentic text, language teaching, educational lexicography, associative method, visual tools, communicative competence

Kirish. Leksik birliklarning semantizatsiyasi chet tilini o‘rganishda markaziy o‘rin tutadi, chunki so‘zlarning to‘g‘ri tushunilishi va ishlatilishi tilni o‘rganish jarayonining samaradorligini belgilaydi. Leksik birliklar nafaqat so‘zlarning ma‘nosi, balki ularning madaniy, tarixiy va ijtimoiy kontekstlarida qanday ishlatilishini ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun original chet tilidagi matnlarni o‘qitishda leksik birliklarning semantizatsiyasi muhim rol o‘ynaydi.

Umuman olganda, asl matnlarni o‘qishga o‘rgatish texnologiyasi eng maqbul usuldir. Ma‘lum bir ketma-ketlikda tashkil etilgan o‘qitish usullarining eng faol va qiziqarli darsda talabalar tomonidan shakllaridan foydalangan holda tilshunoslikni rivojlantirish jarayonida madaniy va lingvistik shaxsning muvaffaqiyatli shakllanishini ta‘minlash orqali kognitiv, ijodiy qobiliyatlar va chet tilining kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish kompetensiyalarini¹²⁰ shakllantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Leksik birliklar har bir tilda o‘ziga xos semantik struktura va semantik qatlamlarga ega bo‘lib, ular tilning asosiy komponentlari sifatida nutqning mazmunini anglashga yordam beradi. Har bir leksik birlik nafaqat o‘zining denotativ ma‘nosiga, balki konnotativ, pragmatik va madaniy ma‘nolariga ham ega. Bu jarayonda so‘zlarning ijtimoiy va madaniy jihatlari, ya‘ni til o‘rganuvchining yurtiga xos madaniyat va an‘analarga asoslangan semantik farqlarni tushunish zarurati paydo bo‘ladi.

B.D. Myuller, o‘z ishlarida leksik birliklarning semantizatsiyasini ikki bosqichga ajratadi¹²¹: birinchi bosqichda so‘zning denotativ ma‘nosi aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa so‘zning milliy-madaniy konteksti tushuntiriladi. Bu yondoshuv, chet tilidagi matnlarni o‘rganishda, til o‘rganuvchilarga so‘zning faqat lug‘aviy ma‘nosini emas, balki uning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi o‘rni va ishlatilishini ham tushunishga yordam beradi. Shu tarzda, leksik birliklarning semantizatsiyasi jarayonida o‘quvchilar nafaqat so‘zning grammatik va semantik ma‘nosini, balki ularning ma‘lum madaniy guruhga xos ma‘nolarini ham aniqlashadi.

Leksik birliklarning semantizatsiyasi muammosiga bag‘ishlangan asarlaridan chet tilidagi ta‘lim jarayonida B.D. Myullerning asarlari, fikrimizcha, eng katta e‘tiborga loyiqdir. U leksik birliklarning semantizatsiya jarayonining ikki bosqichini belgilaydi: birinchi bosqich so‘zning denotativ ma‘nosini aniqlashni o‘z ichiga oladi, ikkinchisi ma‘lum leksik birlik semantikasining milliy-madaniy komponentini tushuntirish bilan bog‘liq.¹²²

¹²⁰ Дакукина Т. А. Обучение пониманию оригинальных текстов с элементами письменной интерпретации: дис. пед. наук. Томск, 2004. 222 с.

¹²¹ Müller B. D. Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung. Berlin: Langenscheidt, 1994. 110 S.

¹²² Müller B. D. Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung. Berlin: Langenscheidt, 1994. 120 S.

Leksik birliklarning semantizatsiyasi original chet tilidagi matnlarni o‘qitishda til o‘rganuvchining madaniy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Chet tilida o‘rgatilayotgan leksik birliklarning semantik farqlari, o‘quvchilarga tilni faqat grammatik jihatdan emas, balki uning madaniy va ijtimoiy kontekstida ham to‘g‘ri anglashga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, tilni o‘rgatish jarayonining sifatini oshiradi va chet tilida muloqot qilishda yuqori darajadagi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga imkon yaratadi.

Shunday qilib, leksik birliklarning semantizatsiyasiga alohida e‘tibor berish, chet tilini o‘rgatishda nafaqat til o‘rganuvchilarining lug‘aviy bilimlarini, balki madaniy va kontekstual bilish qobiliyatlarini ham oshiradi. Bu esa o‘quvchilarga boshqa til va madaniyatda erkin va to‘g‘ri muloqot qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, E.V. Yataeva ta‘lim so‘zligining tuzilishida ikki asosiy muammoni hal qilish zarurligini ta’kidladi:

1. An’anaviy leksikografik (leksikaning tanlanishi, so‘z birikmasini tuzish, leksikaning taqdimoti, belgilarning tizimi va boshqalar);
2. Didaktik jihatlar (o‘rganish bosqichi, nutq va til ishining turini belgilash, nutq uslubi, o‘quvchilarning ona tili va madaniyati va boshqalar)”¹²³.

V.V. Morkovkin va E.M. Kochneva ta‘lim leksikografiyasining umumiy leksikografiyaga nisbatan o‘ziga xos xususiyatlarini ta’kidlashdi, ya’ni uning “antropotsentrizm” xususiyati, ya’ni o‘zining maxsus ehtiyojlariga ega bo‘lgan aniq foydalanuvchi guruhlarining ehtiyojlarini qondirishga qaratilganligi. Ta‘lim leksikografiyasining asosiy belgisi shundaki, u “ma’lum (va e’lon qilingan) metodik ma’lumotlar hisobga olingan holda ta’lim maqsadlariga muvofiq aniq yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak”¹²⁴.

V.V. Morkovkin va E.M. Kochneva ta‘lim leksikografiyasining asosiy xususiyatlariga tasnif berishdi, ular ta‘lim jarayonida maxsus ehtiyojlarga ega bo‘lgan foydalanuvchi guruhlariga yo‘naltirilganligini ko‘rsatdilar. Bu leksikografiya turi, umumiy leksikografiyadan farqli o‘laroq, faqat til birliklarini tizimlashtirish bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos tarzda, aniq metodik ma’lumotlarni hisobga olib, o‘rganish jarayonini samarali tarzda qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

Ta‘lim leksikografiyasining yana bir muhim jihati shundaki, u pedagogik va didaktik talablarni inobatga olgan holda tuziladi. Bu, o‘z navbatida, leksik birliklarning o‘rganilishida nafaqat grammatik jihatlar, balki semantik va pragmatik kontekstlar ham aks ettiriladi. Leksik birliklarning ma’nosi va ularning turli vaziyatlarda qanday ishlatilishini tushunish, o‘quvchilarning tilni to‘g‘ri va samarali o‘zlashtirishlariga yordam beradi.

Shunday qilib, ta‘lim leksikografiyasi nafaqat til birliklarini tasniflash, balki o‘quvchilarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos tarzda ularni taqdim etish vazifasini

¹²³ Yataeva, 2016

¹²⁴ Morkovkin, Kochneva, 1992: 81

bajaradi. Bu, o‘z navbatida, leksikografik vositalarning ta’lim jarayonidagi samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarga til o‘rganishning turli bosqichlarida yordam beradi.

V.V. Morkovkin va E.M. Kochneva ta’lim leksikografiyasida diqqatni qaratish zarur bo‘lgan didaktik so‘rovlarning belgilanishi haqida quyidagilarni ta’kidladilar:

- ta’lim so‘zligining maqsadlari va maqsadli foydalanuvchilarni aniqlash;
- boshqa o‘quv vositalari bilan bog‘lanishi;
- o‘quv jarayonining aniq maqsadlari va dasturga aloqasi;
- foydalanuvchilarning til birliklari haqidagi axborotga bo‘lgan maxsus ehtiyojlari¹²⁵.

Ta’lim leksikografiyasi doirasida metodik xususiyatdagi so‘rovlar ikki turga bo‘linadi:

1. umumiy metodik so‘rovlar - bu ta’lim so‘zliklarini yaratishning yondashuvlarini belgilovchi asoslar;

2. maxsus metodik so‘rovlar - bu leksikografga belgilangan metodik ishlarni bajarishda maqsadga erishishni ko‘zda tutuvchi bosqichlar”¹²⁶.

Ta’lim so‘zligining kodifikatsiyasi va taqdimoti jarayonida uning sifatlari va metodik jihatlari haqida quyidagi talablar qo‘yilgan:

1. Leksik birliklar o‘quvchilarga to‘liq, aniq va sistematik tarzda taqdim etilishi kerak;
2. Ta’lim so‘zligi o‘quv dasturlariga to‘liq mos kelishi, tushunishni osonlashtiruvchi misollar va qo‘llanmalar kiritilishi zarur;
3. Leksik birliklarning to‘liq va sifatli kiritilishi o‘quvchilarning tilni o‘rganish jarayonini samarali qiladi.

Shunday qilib, ta’lim leksikografiyasi antropotsentrizm prinsipini asosiy yondashuv sifatida taklif etadi, ya’ni har bir so‘z foydalanuvchining ehtiyojlari bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Bu prinsip, o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ta’limning mazmunini va tuzilishini tashkil etadi.

Original matnlarni o‘qitishda leksik birliklarning semantizatsiyasi - leksik-grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish texnologiyasining asosiy usullaridan biridir.

Semantizatsiyaning an’anaviy usullarining xilma-xilligiga qaramasdan, B. D. Myuller ularni milliy belgili leksik birliklarni adekvat semantizatsiya qilish uchun yetarli emas deb hisoblaydi. Semantizatsiyaning an’anaviy usullari o‘quvchilarga o‘rganilayotgan chet tilida so‘zlashuvchi xalqning madaniy xususiyatlari bilan bog‘liq leksik birliklarning semantikasidagi farqlarni his qilish imkonini bermaydi.¹²⁷

Original matnlarni o‘qitish texnologiyasi umumiy qilib aytganda, o‘quvchilarning sabr-toqatli til o‘rganish, bilim va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va chet tilidagi

¹²⁵ Morkovkin, Kochneva, 1992: 81–82

¹²⁶ Morkovkin, Kochneva, 1992: 82

¹²⁷ Кольчикова Н. Л. Особенности восприятия инокультурного текста учащимися-билингвами // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (TSPU Bulletin). 2009. Вып. 9 (87). С. 86–90.

kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni ta‘minlash uchun maxsus ravishda tashkil etilgan optimal usul va texnikalar to‘plamidir¹²⁸.

Chet tilida o‘qitish jarayonida leksik birliklarning semantizatsiyasiga oid nemis mualliflarining ishlaridan eng ko‘p e‘tibor berishga loyiq bo‘lganlaridan biri, bizning fikrimizcha, B. D. Myullerning ishlari hisoblanadi. U leksik birliklarning semantizatsiyasi jarayonida ikki bosqichni ajratadi: birinchi bosqich so‘zni denotativ ma‘nosini identifikatsiya qilishni talab etadi, ikkinchisi esa, ushbu leksik birlikning milliy-madaniy komponentini tushuntirish bilan bog‘liq¹²⁹. Semantizatsiyaning turli an‘anaviy usullariga qaramay, B. D. Myuller ular milliy-markanlangan leksik birliklarning adekvat semantizatsiyasi uchun etarli emas deb hisoblaydi. An‘anaviy semantizatsiya usullari o‘quvchilarga chet tilining milliy-madaniy jihatlarini bilan bog‘liq leksik birliklarning semantik farqlarini his qilish imkonini bermaydi [3]¹³⁰.

U, o‘z navbatida, leksik birliklarning to‘g‘ri semantizatsiyasi uchun an‘anaviy usullarni yetarli deb hisoblamaydi. Myullerning fikriga ko‘ra, an‘anaviy semantizatsiya metodlari o‘quvchilarga faqat so‘zning denotativ ma‘nosini tushunishga yordam beradi, ammo bu yondashuv milliy-madaniy jihatlarini o‘z ichiga olgan leksik birliklarning semantik farqlarini anglashga imkon bermaydi. Shu sababli, u semantizatsiyaning ikki bosqichli jarayonini taklif qiladi: birinchi bosqichda so‘zning denotativ ma‘nosi aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa, o‘quvchilarga leksik birliklarning milliy-madaniy kontekstini tushuntirish zarurligi ta‘kidlanadi.

Bunday yondoshuv, o‘z navbatida, tilni o‘rganish jarayonida til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglashni ta‘minlaydi. Leksik birliklarning semantizatsiyasi jarayonida milliy-madaniy komponentni tushunish, ayniqsa, ikki tilli va madaniyatli o‘quvchilar uchun muhimdir. Chunki ular nafaqat so‘zning asosiy ma‘nosini, balki uni konkret madaniy kontekstda qanday ishlatilishini ham anglashlari kerak.

Myullerning metodikasi shuni ko‘rsatadiki, chet tilida o‘rgatilayotgan leksik birliklarning to‘g‘ri tushunilishi uchun tilshunoslar va o‘qituvchilar ularning madaniy aspektlarini ham inobatga olishlari zarur. Shu bois, zamonaviy leksikografiya va lingvistik tadqiqotlar doirasida semantizatsiyaning an‘anaviy yondoshuvlarini rivojlantirish bilan birga, yangi metodikalarni joriy etish, o‘quvchilarga tilni nafaqat grammatik jihatdan, balki madaniy nuqtai nazardan ham to‘g‘ri o‘rgatish imkonini beradi.

Talabalarning lingvistik va mintaqaviy ko‘rgazmali qurollarga munosabati, milliy bilan bog‘liq tasvir madaniyat, ularning ma‘lum bir madaniy va mintaqaviy mavzudagi bilimlari hajmiga bog‘liq yoki ma‘lum bir milliy madaniyatda tasvirlangan ob‘ekt bilan bog‘liq bilimlar haqida¹³¹ tushunchasi asosiy rol o‘ynaydi.

¹²⁸ Macaire D., Hosch W. *Bilder in der Landeskunde*. Goethe Institut München, 1996. 192 S

¹²⁹ Müller B. D. *Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung*. Berlin: Langenscheidt, 1994. 120 S.

¹³⁰ Кольчикова Н. Л. Особенности восприятия инокультурного текста учащимися-билингвами // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (TSPU Bulletin). 2009. Вып. 9 (87). С. 86–90.

¹³¹ Верецагин Е. М., Костомаров В. Г. *Лингвострановедческая теория слова*. М.: Рус. яз., 1980. 320 с.

Bu yondoshuv chet tili o‘rganuvchilarining kommunikativ kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi, chunki ular nafaqat so‘zlarning grammatik ma’nosini, balki ularning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi o‘rni va ishlatilishini ham tushunishlari mumkin. Bu esa til o‘rgatishning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Milliy-madaniy komponentga ega leksik birliklarni kiritish, tushuntirish va semantizatsiya qilish xususiyatlari aniq, chunki milliy-markanlangan so‘z bilan ishlashning dastlabki bosqichlarida keng madaniy, mamlakatshunoslik, lingvokultural va sotsiokultural ma’lumotlar kiritiladi, va ushbu guruhdagi so‘zlarni tushunish qiyinligi ularning madaniy komponentlari bilan bog‘liq bo‘lib, bu so‘zlar xalq va mamlakatning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Milliy-markanlangan so‘zni taqdim etishda yuzaga keladigan o‘quv metodik qiyinchiliklar avvalo uning leksik fonini semantizatsiya qilish bilan bog‘liq. Ikki tilli so‘zlarning leksik fonlari o‘z ichiga lingvistik va milliy-madaniy semantik qismlarni oladi. Agar chet tilini o‘rganayotgan o‘quvchi o‘z tili bilan chet tilidagi so‘zni bir-biriga tenglashtirsa, u deyarli har doim bu ikki so‘zning leksik fonlarini ham tenglashtiradi. Bu interferensiya – o‘quvchining o‘ziga tanish bo‘lgan haqiqatni chet tiliga, ya’ni ikkinchi madaniyatga ko‘chirishi va bu leksik fonlarni taqqoslashni, shuningdek, o‘qitishni o‘z tilini va madaniyatini hisobga olgan holda qurishni talab qiladi.

Tadqiqotlar natijalari, yuqorida nomlangan metodistlar tomonidan olib borilgan, original matnlardagi leksik hodisalarni semantizatsiya qilishning eng maqbul usullarini aniqlashga yordam beradi. Original matnni o‘qishdan oldin va o‘qish jarayonida leksik birliklarni semantizatsiya qilishning komponentlari quyidagi qismlardan iborat: a) leksik birlikni situatsiyada (kontekstdan) semantizatsiya qilish, b) uning valyentligiga asosanib semantizatsiya qilish, v) ko‘rgazmali materiallardan foydalanish, g) vizual va so‘zli qatlamlarni to‘ldirish usuli yordamida, d) assotsiogrammalar, kolajlar orqali, e) paradigmatic aloqalarni o‘rnatish orqali, j) abstrakt mantiqiy kontseptual aloqalarni o‘rnatish, z) lingvostrano‘viy qo‘llanma, prototiplar, ikki tilli lug‘atdan foydalanish orqali.

“*Bilder in der Landeskunde*” kitobining mualliflari fikriga ko‘ra, madaniy-mamlakatshunoslik ma’lumotlari nafaqat so‘zlarda, balki vizual tasvirlarda ham yashirin. O‘quvchilarning lingvostranovedlik ko‘rgazmalarga, milliy madaniyat bilan bog‘liq tasvirlarga bo‘lgan reaksiyasi, ma’lum bir madaniy-mamlakatshunoslik mavzusi bo‘yicha ularning bilimlari yoki tasvirlanayotgan obyektga bo‘lgan bilimlariga bog‘liqdir¹³².

Ko‘rgazmali tasvirlarning, ya’ni autentik fotografiyalar, illyustratsiyalar, karikaturalar, rasmlar, komikslar kabi materiallarning o‘qishga va ayniqsa original matnlarni o‘qishga ta’siri bir qancha dalillar bilan tasdiqlanadi:

1. **Pedagogik faktor.** Zamonaviy pedagogikada “rasmlarni o‘qishga o‘rgatish” kerak emasligi haqidagi tezis ilgari surilmoqda. Ko‘rgazmali tasvirlar o‘qishga o‘rgatishda

¹³² Macaire D., Hosch W. *Bilder in der Landeskunde*. Goethe Institut München, 1996. 192 S

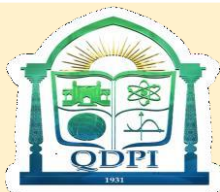
yordamchi vosita sifatida ishlatiladi, bu nafaqat o‘zbek tilida, balki nemis tilida ham amal qiladi;

2. **Psixologik.** O‘qish jarayonida ma’lumotlar alohida tasvirlarga ajratiladi, bu esa eslab qolishni osonlashtiradi;
3. **Didaktik** (rasmlar turli assotsiatsiyalarni yuzaga keltirishga yordam beradi);
4. **Spetsifik** (rasmlar, fotografiyalar va boshqalar o‘quvchilarga matn ma’nosini tushunishdan osonroq tushuniladi);
5. **Metodik** (ko‘rgazmali tasvirlar o‘quvchilarning biror mavzu bo‘yicha fikr bildirishga sabab bo‘ladi, autentik materialni o‘z ichiga oladi, qo‘shimcha ma’lumotni taqdim etadi);
6. **Madaniy-mamlakatshunoslik** (ko‘rgazmali tasvirlar o‘quvchilarga o‘rganilayotgan tilning madaniyatini aks ettiradi).

Original matnlarni o‘qish jarayonida o‘quvchilarga ko‘pincha taniqli shaxslarning ismlari, geografik joylar nomlari, interkultural umumiyliklar (xalq tarixi, diniy e‘tiqodlar) bilan tanishish tavsiya etiladi. Ushbu realiyalar matnni to‘g‘ri tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. Ular o‘quvchini harakat joyi bilan tanishtiradi, matndagi qahramonning faoliyatini oldindan tasavvur qilishda yordam beradi, fikr yuritishning zarur yo‘nalishini yaratadi. Matndagi realiyalarni aniqlashda kolajdan foydalanish mumkin, uning maqsadi – ushbu hodisalarni tushunishni ta‘minlash (demak, matn mazmunini tushunish) va shu bilan birga oldin olingan bilimlar va tasavvurlarni qayta ko‘rib chiqishdir. Kolaj – yordamchi metodik vosita bo‘lib, uning mohiyati ma’lum hodisa uchun mos tushuvchi tushunchalarni tanlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dakukina, T. A. (2004). Obuchenie ponimaniyu original’nykh tekstov s elementami pis’mennoy interpretatsii [Teaching the comprehension of original texts with elements of written interpretation] (Doctoral dissertation). Tomsk.
2. Müller, B. D. (1994). Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung [Vocabulary work and meaning transmission]. Berlin: Langenscheidt.
3. Yataeva, E. V. (2016). Didakticheskie osnovy sostavleniya uchebnykh slovarey. Moskva.
4. Morkovkin, V. V., & Kochneva, E. M. (1992). Osnovy uchebnoy leksikografii. Moskva.
5. Kolchikova, N. L. (2009). Osobennosti vospriyatiya inokul'turnogo teksta uchashchimisya-bilingvami. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta (TSPU Bulletin), 9(87), 86–90.
6. Macaire, D., & Hosch, W. (1996). Bilder in der Landeskunde. München: Goethe Institut.
7. Vereshchagin, E. M., & Kostomarov, V. G. (1980). Lingvostranovedcheskaya teoriya slova [The linguocultural theory of the word]. Moskva: Russkiy yazyk.

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аъзамова Наврузхон Зойиржон кизи

Кокандский государственный университет

navruzaxonazamova@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы ономасиологического подхода в изучении медицинской терминологии. Автор анализирует лексико-семантические группы, обозначающие заболевания человека, с позиции теории номинации, уделяя особое внимание моделям словообразования, семантической мотивации и лингвосемиотическим особенностям медицинских терминов. Термины классифицируются по принципу номинации на воспалительные и невоспалительные заболевания, проводится глубокий анализ их формы и содержания.

Ключевые слова: медицинская терминология, номинация, ономасиология, лексико-семантическая группа, семантическая мотивация, словообразование

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy terminologiyani o‘rganishda onomasiologik yondashuvning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Muallif inson kasalliklarini ifodalovchi leksik-semantik guruhlarni nominatsiya nazariyasi nuqtayi nazaridan o‘rganib, tibbiy atamalarning yasalish modeli, semantik motivatsiyasi va lingvosemiotik xususiyatlariga e‘tibor qaratadi. Tibbiy terminologiyada nominatsiya tamoyillari asosida yasalgan atamalar yallig‘lanishli va yallig‘lanishsiz kasalliklar bo‘yicha tasniflanadi hamda ushbu nominatsiyalarning shakl va mazmuni chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tibbiy terminologiya, nominatsiya, onomasiologiya, leksik-semantik guruh, semantik motivatsiya, so‘z yasalishi

Annotation. This article explores the theoretical foundations of the onomasiological approach in the study of medical terminology. The author analyzes lexical-semantic groups representing human diseases from the perspective of nomination theory, emphasizing the formation models of medical terms, their semantic motivation, and linguo-semiotic features. Medical terms are classified based on the principle of nomination into inflammatory and non-inflammatory disease categories, and a deep analysis is carried out on the structure and meaning of these nominations.

Keywords: medical terminology, nomination, onomasiology, lexical-semantic group, semantic motivation, word formation

ВВЕДЕНИЕ. С древних времён вопросам языковой номинации, в особенности формированию терминологии, обозначающей различные заболевания, уделялось значительное внимание. Наше исследование непосредственно посвящено изучению наименований человеческих болезней в сфере медицинской терминологии, где по-прежнему сохраняется необходимость решения целого ряда актуальных задач. Прежде всего, важно сформировать более целостное представление об общих основах теории номинации, включая механизмы образования терминов и характер их семантической мотивации.

Терминологическая номинация, в свою очередь, обеспечивает точное и доступное выражение новых научных понятий и открытий в медицине посредством языка. Этот процесс усиливает взаимосвязь между лингвистикой и медициной, поскольку медицинская терминология служит не только для наименования заболеваний, но и для ясной фиксации связанных с ними научных концептов.

Согласно «Большому толковому словарю», номинация (лат. *nominatio* — от слова «имя») понимается как «процесс связывания языковых единиц (в первую очередь слов) с определёнными объектами (объектами, признаками, явлениями и другими)». Это определение раскрывает суть номинации, одной из основных функций языка, то есть обеспечивает понимание связи между языковыми единицами и концепциями, которые они выражают.

МЕТОДОЛОГИЯ

В.Н.Телия даёт более широкое определение номинации: «Номинативная функция служит для формирования описанных единиц языка, то есть для обозначения и выделения частей деятельности, не связанной напрямую с языком, а также для формирования соответствующих представлений о них в виде языковых единиц — слов, словосочетаний, фразеологических единиц и предложений»[2]. Это определение более точно определяет функцию номинации в языке и речи и показывает её связь не только с системой языка, но и с социальными, культурными и психологическими процессами.

Е.А. Земская[3] и Е.С. Кубрякова[4] анализировали не только процесс возникновения языковых и речевых единиц, но и сами эти единицы. По их мнению, номинация включает в себя не только системное формирование языка, но и её обусловленность социальными и психологическими факторами, а также её формирование на основе практических потребностей. В нашем исследовании мы придерживаемся этой точки зрения и стараемся более широко изучить происхождение слов, их взаимосвязь и место в сознании человека.

По словам А.А. Уфимсева, основной аспект изучения природы именования лексических единиц является лингвосемиотическим (то есть связанным с языком и семантикой) и основывается на следующих точках зрения: 1) естественный язык — это система знаков, чьи единицы имеют двустороннюю структуру и их вторичное

обозначение — в системе номинативных средств (основной знак) и в виде речевой единицы (первичный знак); 2) человеческий язык как сложная форма объединяет в себе свойства обозначения и отражения объективной реальности; 3) психофизиологической основой выражения объективной реальности словом является вторая сигнальная система реальности[4]. В этом определении приводятся детали о месте языка в отражении объективного мира и о том, как он формируется в сознании человека.

“Принцип номинации, по утверждению О.И. Блиновой, представляет собой первоначальное правило, сформированное на основе обобщения мотивационных признаков, которое как семантическая категория закрепляется в сознании носителей языка на родном языке”[5].

Метод номинации — это способ реализации принципа номинации, означающий способ его выражения через мотивационные признаки. Он может быть прямым (то есть когда мотивирующий признак выражается напрямую через корневую морфему слова, например, медицинская номинация «qizilcha» происходит от цвета «qizil» — красный, а номинация «sariqlik» происходит от цвета «sariq» — желтый) и косвенным (когда мотивирующий признак выражается через комбинации, существующие в другом языке). Таким образом, если говорить о соотношении метода и принципа номинации, оно будет похоже на соотношение формы и содержания.

В лингвистической литературе в рамках средств номинации рассматриваются фонетические, морфологические, лексико-фразеологические и синтаксические средства. Ученые отметили, что использование принципов и методов номинации приводит к появлению мотивированных единиц.

Многие лингвисты подчеркивают значение термина при объяснении его номинативной функции. Так, А.А. Реформацкий отмечает, что номинативная функция «не является специфической особенностью термина, поскольку это общая функция всех слов»[6]. А.И. Моисеев, напротив, считает важной номинативную функцию атамана, так как только определенные группы существительных и устойчивые сочетания на их основе могут обладать этой функцией[7].

Г.О. Винокур также показывает номинативную функцию термина. Он является элементом терминологической системы, в рамках которой обозначает и определяет объект или явление как специально изучаемое, познаваемое понятие. Каждое слово не появляется в языке просто так. Его появление объясняется необходимостью людей назвать какой-либо объект или событие в реальности. Первоначальная мотивация возникновения слова постепенно стирается в процессе языковой деятельности.

Наука о именах, природе называния, средствах выражения и их видах называется ономастикой. Изучая лексические единицы языка, отдельные имена, можно использовать два подхода. Либо начать с существующих слов и имен и определить, какое значение они имеют, либо наоборот, начиная с чего-либо, определить, какими

средствами оно было названо. Первый путь называется семасиологией, второй — ономасиологией[9]. Как предмет ономасиологического анализа мы решили изучить лексико-семантическую группу названий болезней человека, выраженных в языке тысячами имён. Нас привлекло не только большое количество слов этой группы, принадлежащих к специализированному медицинскому словарю, но и их относительное однородие, а также то, что это позволяет полноценно раскрыть связь словообразования и семантики с ономасиологией.

По мнению П.Н. Денисова, «каждое слово в ономасиологическом плане должно иметь определённую область номинации»[10]. Так как рассматриваемая нами ЛСГ относится к медицинской терминологии, для всех слов, включённых в эту ЛСГ, областью номинации считается медицинский словарь.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Определение способов обозначения существительных в изучаемой лексико-семантической группе связано с социальными и научными потребностями решения ряда актуальных проблем терминологии.

Медицинская терминология делится на три основные группы:

- анатомическая и гистологическая;
- клиническая;
- фармацевтическая[11].

Каждый из них определяет свою собственную область понятий. Анатомическая терминология определяет органы человека и их функции, фармацевтическая терминология включает названия лекарственных препаратов, а клиническая терминология отражает болезни, их симптомы и состояние болезни.

Содержание медицинской терминологии проявляется через ономасиологические категории – эти категории определяют общие типы формирования значения в языке. Ономасиологические категории помогают заранее предсказать образование термина при установлении правил связей с категориями словообразования.

Ономасиологические характеристики (то есть различия, позволяющие выделять имена в ЛСГ и классифицировать их) классифицируются следующим образом: 1. Относительно типа болезни (болезни могут быть воспалительными и невоспалительными). 2. Связь болезни с различными системами и органами человека.

ОБСУЖДЕНИЕ

Для образованных слов ономасиологические системы выделяются с учетом их особенностей образования (природы корня и аффиксов). Таким образом, ономасиологический анализ номинаций человека по заболеваниям позволяет, учитывая семантические и мотивационные отношения словообразования, разделить их на следующие классы:

- Класс номинаций заболеваний человека с воспалительными характеристиками.
- Класс номинаций заболеваний человека без воспалительных характеристик. В этих

группах, анализируя семантику и мотивационные отношения словообразования внутри слов, можно выделить более мелкие группы.

В первой группе, в зависимости от того, какая номинация применяется для больного органа, по нашему мнению, целесообразно выделить следующие малые классы:

1. Термины, в корневых морфемах которых присутствуют терминологические элементы, заимствованные из латинского языка.
2. Термины, в корневых морфемах которых есть терминологические элементы из греческого языка.

Болезни человека и все номинации, включенные в эту небольшую семантическую группу, формируются по одной и той же модели словообразования: корневой морфеме (разного происхождения) и суффиксу -it, широко используемому в медицинской терминологии для обозначения воспалительной природы болезни. Выделение составных малых групп второй группы, прежде всего, основано на структурах словообразования, применяемых при создании медицинских терминов. Мы анализируем следующие малые группы:

I. Термины, образованные с помощью суффиксов:

1.- Термины с суффиксом -оз (-иаз): невроз (нервное расстройство), холедохолитиаз (наличие камней в желчных протоках), нефролитиаз (наличие камней в почках).

2.- Термины с суффиксом -ом(а): миома (доброкачественная опухоль матки), фиброма (доброкачественная опухоль соединительной ткани), липома (доброкачественная опухоль жировой ткани).

3.- Термины с суффиксом -изм:

II. Термины, образованные с помощью префиксации: перис (надкостница). III.

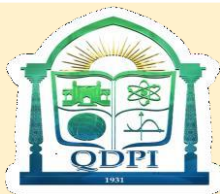
III. Термины, образованные комбинацией префиксов и суффиксов: прелитиаз (камни в мочевом пузыре), паранефрит (воспаление околопочечной ткани). IV. Термины, образованные сложением слов: панкреонекроз.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В таких способах словообразования также учитываются семантические аспекты номинаций. Это, в свою очередь, показывает тесную взаимосвязь между ономаσιологией и словообразованием. Во второй ономаσιологической особенности, которую мы выявили в рамках небольших групп, заключается в микро-группировке лексем на основе связи заболеваний с различными системами и органами. Таким образом, более глубокий анализ групп номинаций, которые мы выявили в медицинском словаре, с точки зрения ономаσιологического подхода теории номинации помогает нам лучше понять словообразование терминов заболеваний и их семантические аспекты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Большой энциклопедический словарь (БЭС). – М.: БРЭ; СПб.: Норинт, 1999. – С. 817.
2. Телия В.Н. Номинация // Русский язык. Энциклопедия. – М.: Энциклопедия, 1979. – С. 162.
3. Земская Е.А. Русская разговорная речь. – М.: АН СССР. Институт рус. языка, 1968. – Сю 97.
4. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении. – М.: Наука, 1978.
5. Блинова О.И. Явление мотивации слов: Лексикологический аспект. Учеб, пособие. – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1984. – С.77.
6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Наука, 1961. – С. 49-50.
7. Моисеев А.И. К определению терминов в словарях // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1976. – С. 244-245
8. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Моск. института истории, философии и литературы: Сборник статей по языковедению. – М.: Наука, 1939. – С.18.
9. Шкатова Л.А. Развитие ономаσιологических структур (на примере наименования лиц по профессии в русском языке). – Иркутск: Изд-во Иркут, ун-та, 1984. – С. 17.
10. Денисов П.Н. Системность и связанность с лексики и система словарей // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1976. – С. 69.
11. Сарсон Л.И. Клиническая терминология. – М.: АНМИ, 1998. – С. 3.

O'ZBEK OILAVIY NUTQIDA DISKURSIV BIRLIKLARNING O'ZIGA XOSLIGI

Numonova Saida Sotvoldiyevna,

University of economics and pedagogy NOTM dotsenti

saidanumonova76@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek oilaviy nutqining diskursiv birliklari va ularning lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda oila a'zolari o'rtasidagi tabiiy muloqot namunalari asosida diskursiv birliklarning shakl va mazmun jihatidan o'ziga xosligi, ularning kommunikativ vaziyatga, ijtimoiy rol va munosabatlarga bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, muloqot jarayonida ishlatiladigan murojaat shakllari, takror, ohang, pauza, kinoya kabi vositalarning pragmatik yuklamasi tahlil qilinadi. Maqolada diskurs nazariyasi, nutq aktlari va pragmatika yondashuvlari asos qilib olingan bo'lib, o'zbek oilaviy nutqida madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlarning lingvistik ifodasi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari oilaviy muloqotdagi tabiiylik, yaqinlik va hurmat munosabatlarini tildagi diskursiv birliklar orqali aks ettirish mexanizmlarini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: oilaviy diskurs, diskursiv birlik, pragmatika, nutq akti, muloqot, madaniy qadriyat, ijtimoiy rol.

Annotation . The article analyzes the discursive units of Uzbek family speech and their linguo-pragmatic features. Based on examples of natural family communication, the study explores the structural and semantic peculiarities of discursive units and their dependence on communicative situations, social roles, and interpersonal relations. Special attention is paid to the pragmatic functions of address forms, repetition, intonation, pauses, and irony in family discourse. The theoretical framework of the research relies on discourse theory, speech act theory, and pragmatics. The findings demonstrate how linguistic means in Uzbek family speech reflect cultural values, social norms, and emotional closeness among family members.

Keywords: family discourse, discursive unit, pragmatics, speech act, communication, cultural values, social roles.

Аннотация. В данной статье рассматриваются дискурсивные единицы узбекской семейной речи и их лингвопрагматические особенности. На основе примеров естественного семейного общения анализируются структурно-семантические характеристики дискурсивных единиц, а также их зависимость от коммуникативной ситуации, социальных ролей и межличностных отношений. Особое внимание

уделяется прагматическим функциям форм обращения, повторов, интонации, пауз и иронии в семейном дискурсе. Теоретической основой исследования послужили теория дискурса, теория речевых актов и прагматика. Результаты исследования показывают, каким образом языковые средства узбекской семейной речи отражают культурные ценности, социальные нормы и эмоциональную близость между членами семьи.

Ключевые слова: семейный дискурс, дискурсивная единица, прагматика, речевой акт, коммуникация, культурные ценности, социальные роли.

Kirish. Til insonlar o‘rtasidagi muloqotni ta’minlovchi eng muhim ijtimoiy hodisalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oilaviy muloqot tilda mavjud bo‘lgan eng tabiiy va samimiy nutq shakli sifatida ajralib turadi. Oila a’zolari o‘rtasidagi nutq jarayonida turli diskursiv birliklar - murojaat shakllari, takror, ohang, pauza, ijobiy yoki kinoyaviy ifodalar muloqot mazmunini boyitadi hamda ishtirokchilarning o‘zaro munosabatlarini namoyon etadi [Azimova, 2023. 1]. Oilaviy diskursning o‘ziga xos jihati shundaki, u faqat lingvistik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy qadriyatlarning ifodasi sifatida ham qaraladi. O‘zbek oilaviy nutqida hurmat, mehr, itoat, e’tibor kabi tushunchalar til vositalari orqali ifodalanadi. Shu bois oilaviy muloqotni o‘rganish faqat leksik va grammatik birliklarni emas, balki ularning pragmatik vazifasini ham yoritishni talab etadi [Egamberdiyeva S, 2024. 2.]. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs nazariyasi (T. A. van Deyk, N. Fairclough, D. Brown va boshqalar) hamda nutq aktlari nazariyasi (J. L. Ostin, J. S Yorl) inson nutqining maqsadga yo‘naltirilgan, kontekst bilan bog‘liq jihatlarini tahlil qilish imkonini beradi [Brown, G, 1983. 3.]. Ushbu nazariyalar asosida o‘zbek oilaviy nutqidagi diskursiv birliklarning shakl va mazmun jihatdan o‘ziga xosligi, ularning ijtimoiy rol, kommunikativ vaziyat va madaniy me’yorlar bilan bog‘liqligi o‘rganiladi. Maqolaning maqsadi - o‘zbek oilaviy muloqotida ishlatiladigan diskursiv birliklarning tur va vazifalarini aniqlash, ularning lingvopragmatik xususiyatlarini yoritish hamda madaniy omillar bilan uzviy bog‘liqligini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilidagi tabiiy muloqotning milliy va ijtimoiy xususiyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Oilaviy diskursni o‘rganishda ko‘plab olimlar tadqiqot olib borgan. Brown va Yule nutq va diskurs tahlilining asosiy tamoyillarini ishlab chiqqan [Brown, G, 1983. a4]. Fairclough esa til va ijtimoiy kuchlar o‘rtasidagi aloqani tahlil qilgan [Fairclough, N. 2015.5.]. Ushbu tadqiqotlar oilaviy nutqni o‘rganishda kontekst va ijtimoiy rollarning ahamiyatini tushunishga yordam beradi. O‘zbek tilshunos olimlari ham oilaviy muloqotdagi diskursiv birliklarni o‘rganishga e’tibor qaratgan. Azimova oilaviy nutqning shakl va mazmun jihatidagi milliy xususiyatlarini tahlil qilgan [Azimova Sh, 2023.6.], Egamberdiyeva esa o‘zbek va ingliz oilaviy diskursini taqqoslab o‘rganadi [Egamberdiyeva, S, 2024. 7]. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, oila a’zolari o‘rtasidagi muloqotda hurmat, mehr va ijtimoiy rollarni ifodalovchi til birliklari keng ishlatiladi [Brown, P, 1987. 8.]. Brown va Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi oilaviy nutqda muloyimlik strategiyalarini tushunishga yordam beradi [Turayeva, Z, 2021.9.] Turaeva esa diskursiv

birliklarni aniqlash va ularning kommunikativ vazifalarini tahlil qilish bo‘yicha metodik ko‘rsatmalar bergan [Nurmatov, M, 2020.10.]. Shuningdek, Nurmatov pragmatika va milliy mentalitetni o‘rganib, o‘zbek oilasidagi nutq birliklarining madaniy kontekstga bog‘liqligi va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettirishdagi o‘rni haqida fikr bildiradi [Wodak,R,2009.11.]. Ushbu tadqiqotlar ko‘rsatadiki, o‘zbek oilaviy nutqidagi diskursiv birliklarning shakl, vazifa va pragmatik xususiyatlari ilmiy tahlil uchun muhimdir [Fairclough, 2010.12.] Shu maqola ham ushbu mavzuni davom ettiradi va yangi empirik misollar bilan o‘ziga xos xususiyatlarni yoritishga qaratilgan. O‘zbek oilaviy nutqida diskursiv birliklar bir qancha jihatdan o‘ziga xoslikka ega. Ularning ishlatilishida ijtimoiy rol, yosh, jins, madaniy qadriyatlar va oila ichidagi yaqinlik darajasi muhim rol o‘ynaydi [Karimov,I, 2018.13.].

1. Murojaat shakllari. Oila a‘zolari o‘rtasida ishlatiladigan murojaat shakllari nutqning asosiy pragmatik vositasidir. Masalan, ota-onaning bolaga murojaati ko‘pincha muloyimlik, mehr-muhabbat va rahbarlikni ifodalaydi. Shu bilan birga, akalar-ukalar yoki opa-singillar o‘rtasidagi murojaatlar esa ko‘proq hazil, kinoya yoki samimiylikni aks ettiradi [Azimova,Sh.I, 2022.14.].

2. Takror va ohang. O‘zbek oilaviy nutqida takror va ohang ko‘p ishlatiladi. Takrorlar diqqatni jalb qilish, e‘tibor qaratish yoki his-tuyg‘ularni kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Ohang esa muloqotdagi hissiy holatni, masalan, quvonch, g‘azab yoki xavotirni ifodalaydi [Egamberdiyeva,S. 2023.15.].

3. Pauza va ritm. Pauza va nutq ritmi ham oilaviy diskursda katta ahamiyatga ega. Pauza tinglovchiga so‘zlovchining fikrini to‘liq qabul qilishga imkon beradi, shuningdek, ijtimoiy rollar va hurmatni aks ettiradi [Brown,P,1987.16].

4. Pragmatik xususiyatlar. Oilaviy nutqda ishlatiladigan diskursiv birliklar ko‘pincha madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradi. Masalan, hurmat ifodalovchi vositalar, kinoyaviy iboralar, nasihat shakllari oilaning ijtimoiy tuzilishi va qadriyatlarini nutq orqali uzatadi [Turayeva,Z,2021.17.].

Tahlil natijalaridan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek oilaviy nutqi nafaqat lingvistik, balki sotsiokultural kontekstda ham boy ma’noga ega. Diskursiv birliklarning ishlatilishi oiladagi yaqinlik, ijtimoiy mavqe va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liqdir [Nurmatov,M,2020.18]. Oilaviy diskursda ishlatiladigan diskursiv birliklar nafaqat nutq mazmunini, balki oila a‘zolarining hissiy holati va ichki ijtimoiy strukturasini ham aks ettiradi [Karimov,I,2018.20].

5. Hazil va kinoya

O‘zbek oilaviy nutqida hazil va kinoya ko‘p ishlatiladi. Bu vositalar nafaqat muloqotni qiziqarli qiladi, balki oiladagi ijtimoiy normalarni va tarbiyaviy qadriyatlarni bolalarga yetkazishda ham xizmat qiladi. Masalan, opa-singillar o‘rtasidagi hazil yoki yumoristik kinoya oilada ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlaydi [Azimova,Sh,2022.21.].

6. Nasihat va ogohlantirishlar

Oilaviy diskursning yana bir xususiyati — nasihat va ogohlantirish shakllari. Bu diskursiv birliklar ota-ona va katta avlodning kichik avlodga tajriba va ijtimoiy qoidalarni uzatish imkonini beradi. Nasihatlar ko‘pincha muloyimlik shakllari, ohang va pauza bilan boyitiladi, bu esa tinglovchiga xabarni yanada ta’sirli yetkazadi [Egamberdiyeva, S, 2023.22.].

7. Generatsiyalararo muloqot

O‘zbek oilaviy diskursida generatsiyalararo muloqot muhim o‘rin tutadi. Katta avlod odatda kichik avlodga hurmat va e’tibor asosida gapiradi, bu esa madaniy qadriyatlarni uzatish va oilaviy odatlarni saqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yosh avlodning o‘z fikrini bildirish usullari, masalan, ohang, takror va hazil orqali amalga oshiriladi [Brown, P, 1987, 1987.23].

8. Multimodal vositalar

Oilaviy diskursda nutq bilan birga jismoniy imo-ishora, yuz ifodasi, tovush ohangi kabi multimodal vositalar ishlatiladi. Bu vositalar nutq mazmunini kuchaytiradi va muloqotning samimiy, iliq va tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi [Turayeva, Z, 2021, 24]. Natijada, o‘zbek oilaviy nutqi nafaqat lingvistik birliklar, balki ijtimoiy, madaniy va multimodal vositalar orqali boyitilgan kompleks muloqot tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu diskurs oilaning kommunikativ madaniyati va ijtimoiy strukturasi haqida chuqur tushuncha beradi [Nurmatov, M, 2020, 25].

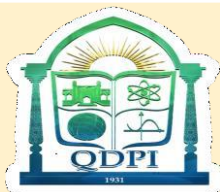
XULOSA

O‘zbek oilaviy nutqidagi diskursiv birliklar tahlili shuni ko‘rsatadiki; diskursiv birliklar oilada muloqotning asosiy vositasi sifatida ishlatiladi va ijtimoiy rollar, hurmat, mehr-muhabbat va hazilni aks ettiradi, takror, ohang, pauza va murojaat shakllari nutqning pragmatik vazifasini kuchaytiradi va tinglovchiga his-tuyg‘ularni yetkazadi, o‘zbek oilaviy nutqi lingvistik vositalar orqali madaniy qadriyatlar va ijtimoiy normalarni aks ettiradi. O‘zbek oilaviy nutqi va diskursida shaxsiy munosabatlar, ijtimoiy vazifa va madaniy qadriyatlar bir-biriga chambarchas bog‘liq. O‘zbek oilaviy nutqi va diskursining tahlili shuni ko‘rsatadiki, oilaviy diskurs nafaqat muloqot vositasi, balki oila a’zolarining ijtimoiy rollari, shaxsiy munosabatlari va madaniy qadriyatlarini ifodalovchi murakkab tizimdir. Diskursiv birliklar - murojaat shakllari, takror, ohang, pauza, hazil, kinoya, nasihat va multimodal vositalar - oilaviy muloqotning mazmunini boyitadi, tinglovchiga hissiy holatni yetkazadi va oiladagi yaqinlikni mustahkamlaydi. Generatsiyalararo muloqot va nasihat shakllari esa madaniy qadriyatlar va ijtimoiy normalarning uzatilishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, o‘zbek oilaviy nutqi lingvistik, pragmatik va sotsiokultural jihatlarini birlashtirgan kompleks tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tadqiqot o‘zbek oilaviy diskursining lingvopragmatik va madaniy xususiyatlarini yoritib, oiladagi muloqot jarayonlari va kommunikativ funksiyalarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Natijalar o‘zbek tilshunosligi, pragmatika va diskurs nazariyasi sohasidagi kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Azimova Sh. I. General and Specific Characteristics of Family Discourse (in the example of English and Uzbek family discourse). // Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – №3. – B. 12–18.
2. Egamberdiyeva S. Family Discourse in English and Uzbek: A Cross-Cultural Comparison of Similarities and Differences. – Zenodo, 2024. – B. 45–47.
3. Brown, G., & Yule, G. Discourse Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 57–59.
5. Fairclough, N. Language and Power. – London: Routledge, 2015. – B. 41–50.
6. Azimova, Sh. I. General and Specific Characteristics of Family Discourse (in the example of English and Uzbek family discourse). – Innovative Development in Educational Activities, 2023. – №3. – B. 12–18.
7. Egamberdiyeva, S. Family Discourse in English and Uzbek: A Cross-Cultural Comparison of Similarities and Differences. – Zenodo, 2024. – B. 45–47.
8. Brown, P., & Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: CUP, 1987. – B. 15–17.
9. Turaeva, Z. Tilshunoslikda diskursiv tahlil. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. – B. 9–12.
10. Nurmatov, M. Pragmatika va milliy mentalitet. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – B. 18–20.
11. Wodak, R. Discourse and Power. – London: Palgrave Macmillan, 2009. – B. 27–32.
12. Fairclough, N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. – London: Routledge, 2010. – B. 33–38.
13. Karimov, I. Til va madaniyat o‘zaro aloqadorligi masalalari. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 15–17.
14. Azimova, Sh. I. Family Discourse Analysis in Uzbekistan. – Toshkent: O‘quvchi, 2022. – B. 20–22.
15. Egamberdiyeva, S. Cross-Cultural Family Communication. – Zenodo, 2023. – B. 25–27.
16. Brown, P., & Levinson, S. Politeness Theory Applied. – Cambridge: CUP, 1987. – B. 30–31.
17. Turaeva, Z. Pragmatic Features of Discourse Units. – Toshkent: Milliy Universitet, 2021. – B. 33–36.
18. Nurmatov, M. National Mentality in Family Speech. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – B. 40–42.
19. Wodak, R. Discourse and Culture. – London: Palgrave, 2009. – B. 45–48.

20. Karimov, I. Til va madaniyat o‘zaro aloqadorligi masalalari. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 50–52.
21. Azimova, Sh. I. Family Discourse Analysis in Uzbekistan. – Toshkent: O‘quvchi, 2022. – B. 54–56.
22. Egamberdiyeva, S. Cross-Cultural Family Communication. – Zenodo, 2023. – B. 58–60.
23. Brown, P., & Levinson, S. Politeness Theory Applied. – Cambridge: CUP, 1987. – B. 62–65.
24. Turaeva, Z. Pragmatic Features of Discourse Units. – Toshkent: Milliy Universitet, 2021. – B. 68–70.
25. Nurmatov, M. National Mentality in Family Speech. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – B. 72–75.

NUTQIY AKT TURALRI VA ULARNING MULOQOT SAMARADORLIGINI TA’MINLASHDAGI O‘RNI

Qulmanova Mohinur

*Toshkent amaliy fanlar universiteti,
Xorijiy til va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi
mohinurkulmanova@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-0390-3241>*

Annotatsiya. Ushbu maqolada pragmatikada tadqiq etiluvchi nutqiy aktlar va ularning amalga oshish bosqichlari bayon etilgan va muloqot jarayonining murakkabligi nutqiy aktlar nazariyasi nuqtayi nazaridan yoritilgan. Shuningdek, nutqiy aktning pragmatik jihatlari, ularning ijtimoiy munosabatlarda tutgan o‘rni va kommunikativ vazifalari to‘g‘risida ma‘lumot berilgan.

Tayanch so‘zlar: nutqiy akt, lokutsion, illokutsion, perlokutsion, reprezentativ, direktiv, komissiv, ekspressiv, deklarativ

Аннотация. В статье описываются речевые акты, изучаемые в прагматике, и этапы их реализации, а также освещается сложность процесса коммуникации с точки зрения теории речевых актов. Также даются сведения о прагматических аспектах речевых актов, их роли в социальных отношениях и коммуникативных функциях.

Ключевые слова: речевой акт, локутивный, иллокутивный, перлокутивный, репрезентативный, директивный, комиссивный, экспрессивный, декларативный

Abstract. This article describes the speech acts studied in pragmatics and the stages of their implementation, and highlights the complexity of the communication process from the perspective of speech act theory. It also provides information on the pragmatic aspects of speech acts, their role in social relations, and communicative functions.

Keywords: speech act, locutionary, illocutionary, perlocutionary, representative, directive, commissive, expressive, declarative

Kirish. Kishilar kundalik faoliyatida eng ko‘p bajaradigan ish — bu o‘zaro muloqotdir. Ammo ko‘pchilik uchun muloqot jarayoni doimo ham oson kechmaydi: ba‘zan kerakli so‘zlarni ongda shakllantirish qiyin bo‘ladi, ba‘zan esa suhbatdoshni to‘liq anglash uchun pauza qilishga to‘g‘ri keladi. Shunday bo‘lsa-da, odatda bir-birimizni tushunishga erishamiz. Muhimi shundaki, til — murakkab tizim; bu ayniqsa chet tilini o‘rganayotganda yaqqol seziladi. Tilni “bilish” faqat gap tuzish yoki uni tanishdan iborat emas; undan maqsadga

muvofig foydalanish, vaziyatga moslashish va boshqa ko‘plab ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi. Muloqot ijtimoiy jarayondir va odatda aniq belgilangan ijtimoiy vaziyat kontekstida yuz beradi. Bunday vaziyatlarda biz umumiy tasavvurlarimizga tayangan holda bir-birimizni anglashni yengillashtiramiz. Tanish odamlar bilan gaplashayotganda, so‘zlarni mutlaqo “ideal” talaffuz qilishdan ko‘ra, umumiy ma‘noning ravshanligi muhimroq bo‘lib qoladi.

Insonlar shunchaki ovoz apparatini mashq qilish uchun emas, balki maqsadini tinglovchiga yetkazish uchun gapiradi. Ya‘ni har qanday nutq ortida ma‘lum niyat bo‘ladi va shu niyat tinglovchi tomonidan tan olinganda muloqot muvaffaqiyatli hisoblanadi. Biroq so‘zlangan gap ko‘pincha so‘zlovchining kutilgan maqsadini to‘la ochib bermaydi: “Buning uchun sizga haq to‘layman”, degan jumla ham va‘da, ham tahdid sifatida talqin qilinishi mumkin. Savol shunda: tinglovchi ayni paytda qaysi ma‘noni qabul qiladi va so‘zlovchi o‘z nutqining qanday qabul qilingani haqida qanday xulosa chiqaradi? Mazkur savollarga javob topish uchun nutq aktlarini farqlab olish zarur.

Demak, so‘zlar odamning muayyan voqea yoki shaxsga nisbatan munosabati va hissiyotini ifodalash vositasidir; ular orqali so‘z birikmalari hamda nutq hosil bo‘ladi. Nutq yordamida inson o‘z fikrini boshqalarga yetkazadi va shu jihati bilan u axborot almashinuvining asosiy shakliga aylanadi. Nutqning kim tomonidan va qanday yetkazilishi, uning ta’siri va ijtimoiy ahamiyati kabilar bugungi kunda pragmatolingvistikaning dolzarb muammolari sirasiga kiradi.

Adabiyotlar tahlili

Sh. Safarov ta’kidlashicha, pragmatika XX asrning ikkinchi yarmida nutqiy akt nazariyasi mukammal lingvofalsafiy ta’limot sifatida shakllangani bilan chambarchas bog‘liq. U, shuningdek, nutqiy akt g‘oyasi undan avval V. Humboldt, Sh. Balli, K. Byuller, E. Benvenist, M. Baxtin kabi olimlar qarashlarida ham uchrashini, biroq uni to‘laqonli ta’limot darajasiga ingliz mantiqshunosi J. Ostin, amerikalik psixolog J. Syorl va boshqalar olib chiqqanini qayd etadi.

M. Buzrukova nutq aktini pragmatikaning tayanch tushunchalaridan biri sifatida izohlab, uni til me‘yorlari asosida maqsadga yo‘naltirilgan kommunikativ harakat, ya‘ni “til harakati” deb belgilaydi. Arso Setyaji J. Ostinning fikriga tayanib, lokutiv akti tovushlarni talaffuz qilish, belgilarni qo‘yish, muayyan so‘zlarni tilning grammatik qoidalari hamda mos hissiy holatga muvofiq qo‘llash, mazkur til qoidalariga ko‘ra muayyan murojaatni amalga oshirish kabi nutqiy harakat deb sharhlaydi.

So‘zlovchi bajaradigan nutqiy harakatlar odatda quyidagi tarkibiy qismlarga ajratiladi: og‘zaki (fonik) akt, lokutiv akt, illokutiv akt, perlokutiv akt.

Bu toifalar bir-biriga uzviy bog‘liq: so‘zlovchi gapiradi (og‘zaki/lokutiv), shu orqali ma‘lum illokutiv harakatni bajaradi va natijada tinglovchida perlokutiv ta’sir yuzaga keladi. Perlokutiv natijaning muvaffaqiyati ko‘pincha tinglovchining illokutiv niyatni to‘g‘ri anglashiga bog‘liq.

Sh. Safarov talqiniga ko‘ra, illokutsiya muloqot ishtirokchilari orasidagi munosabat ifodasidir; ayni vaziyatda qaysi kommunikativ maqsad ro‘yobga chiqayotgani nutqiy tuzilmaning illokutiv kuchini belgilaydi. J. Syorl illokutiv aktlarni besh turga — representativ (yoki assertiv), direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativlarga — ajratadi; bu tasnif nutqiy harakatlarning xos xususiyatlarini umumlashtirib, ularni tizimli o‘rganish imkonini beradi. Perlokutiv akt esa nutqiy faoliyatning ta’sir bosqichi bo‘lib, tinglovchining ongiga, hissiyotiga va xatti-harakatiga ko‘rsatiladigan ta’sirni anglatadi (Sh. Safarov).

Ushbu terminologiya asosan J. L. Ostin va J. R. Syorl ishlariga tayangan. Unga ko‘ra, og‘zaki aktning o‘zi kommunikativ emas — buni to‘tiqush yoki magnitofon ham “bajara oladi”. Linguistlar ko‘proq illokutiv aktga e’tibor qaratadilar, chunki aynan u muloqotning markazida turadi: biz odatda bayonot, iltimos, taklif, salomlashuv kabi illokutsion harakatlar orqali gaplashamiz; ishontirish yoki qo‘rqitish kabi perlokutiv ta’sirlar esa ko‘pincha ana shu illokutiv vositalar orqali yuzaga keladi.

Ostin va Syorlning nutqiy aktlar nazariyasi muloqotdagi ma’no va niyat qatlamlarini tahlil qilishda muhim usul bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv tilshunoslik tadqiqotlarigina emas, balki boshqa sohalar mutaxassislari uchun ham foydali bo‘lishi mumkin: turli madaniyat va ijtimoiy guruhlarda muloqot qanday kechishini solishtirish, til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Muhokama va tahlil

Nutqiy akt lingvistik pragmatikaning eng muhim tushunchalaridan biri bo‘lib, uni ingliz tilshunosi **J. L. Ostin** 1962-yilda ilmiy muomalaga kiritgan. U “*How to Do Things with Words*” (“So‘zlar yordamida ish qilish”) nomli asarida gapirish faqat faktlarni xabar qilish emas, balki til orqali turli ijtimoiy va kommunikativ harakatlar bajarilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Keyinchalik bu g‘oya **J. R. Syorl** tomonidan rivojlantirilib, nutqiy aktlarning turlari va ularning belgilari aniqlashtirilgan.

Nutqiy akt atamasi tilning og‘zaki hamda yozma ko‘rinishlarida bajariladigan harakatlarni anglatadi va odamlar turli vaziyatlarda tilni qanday maqsadlarda qo‘llashini tushinishda markaziy ahamiyatga ega. Asosiy turlar quyidagilar:

1) Lokutiv akt - so‘z va iboralarning **bevosita ma’nosini** ifodalash. Ya’ni gap voqea-hodisa haqida xabar beradi.

Misol: “Bu yerda shabadayam kuchli.” — tashqi muhitdagi holat haqida xabar.

2) Illokutiv akt - so‘zlovchining nutq orqali **maqsadli harakat** bajarishi. Bu maqsad so‘zlovchi ongida mavjud bo‘ladi va gapning illokutiv kuchi bilan ro‘yobga chiqadi. Illokutiv aktlarga **iltimos, uzr, ogohlantirish, buyruq, va’da, minnatdorchilik, tanqid** kabi maqsadlar kiradi.

Misollar: “Iltimos, derazani yopib qo‘yasizmi?” (direktiv). Illokutiv aktning muvaffaqiyati, odatda, to‘g‘ri gap shakli, aniq niyat va mos ijtimoiy sharoit uyg‘un kelganda ta’minlanadi.

Perlokutiv akt esa tinglovchining ruhiy holatidagi real o‘zgarish bilan o‘lchanadi (masalan, ishonchning paydo bo‘lishi).

3) Perlokutiv akt - gapning tinglovchida **keltirib chiqaradigan ta’siri yoki natijasi**. Bu bosqichda tinglovchi ma’lum bir reaksiya bildiradi. *Misol: “Tinglovchi derazani yopadi”, yoki kimdir “Yong‘in!”* desa va tinglovchilar binodan chiqib ketsa — bu perlokutiv natija.

Demak, illokutiv muvaffaqiyat — niyatning tan olinishi, perlokutsion muvaffaqiyat esa — tinglovchida hosil bo‘lgan ishonch yoki boshqa psixologik ta’sir bilan belgilanadi.

Shunday ekan, muloqot murakkab jarayon sifatida, u faqat so‘z aytish va uni tushunish emas, balki maqsadlarni amalga oshirish, ijtimoiy kontekstga moslashish va o‘zaro ta’sir mexanizmlaridir. Nutq aktlarini farqlash muloqotning qanday ishlashini aniqroq tasvirlashga yordam beradi. Illokutiv aktlar muloqotning markaziy qatlami sifatida muvaffaqiyatni belgilasa, perlokutiv aktlar bu muvaffaqiyatning tinglovchida paydo qilgan samarasini namoyon etadi.

Syorl konsepsiyasida nutqiy aktlar yana quyidagi sinflarga ajratiladi:

1) Deklarativ akt. Nutq **haqiqatdagi vaziyatni o‘zgartiradi**: nikohni e’lon qilish, g‘olibni tasdiqlash, lavozimga tayinlash va h.k. *Misol: Sudyaning “Siz oqlanasiz” degani bilan huquqiy holat o‘zgaradi.*

2) Direktiv akt. Boshqalarni **harakatga undash**: buyruq, iltimos, taklif va h.k. *Misol: “Kitobni menga uzatib qo‘yasizmi?”; “Hisobotni juma kuniga qadar topshiring, iltimos.”*

3) Ekspressiv akt. So‘zlovchining **his-tuyg‘u va munosabatlarini** ifodalash: minnatdorchilik, tabrik, uzr va boshqalar. *Misol: “Kechikkanimdan afv eting.” “Sabrdilingiz uchun rahmat.”*

4) Komissiv akt. So‘zlovchining **kelajakdagi harakatga majburiyat** olishi: va’da, taklif, qasamyod. *Misol: “Loyihani ertaga yakunlayman.”; “Kechqurun loyihani elektron pochtaga yuboraman, va’da.”*

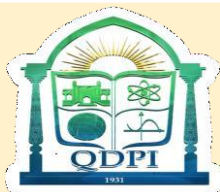
Xulosa

Nutqiy aktlarni bilish muloqotni samarali tashkil etishga xizmat qiladi: har bir tur muayyan maqsadni bajaradi, niyatni aniq ifodalash va tinglovchi reaksiyasini tushunishga yordam beradi. Bu nazariya til va muloqot jarayonlarini chuqurroq anglash uchun tayanch tushuncha bo‘lib, so‘zlovchi–tinglovchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning maqsadi va tabiati haqida tasavvur beradi. Nutqiy aktlar faqat shakl emas, balki ishtirokchilarning **ijtimoiy rollarini** ham yoritadi.

Xulosa qilib aytganda, lokutiv, illokutiv va perlokutiv bosqichlar so‘zlovchi nutqining mazmunini tinglovchiga yetkazish va uni sharhlashda muhim ahamiyatga ega.

References

1. **Austin J. L.** *How to Do Things with Words*. — Oxford: Clarendon Press, 1962. — 168 p.
2. **Searle J. R.** *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969. — 203 p.
3. **Bach K.; Harnish R. M.** *Linguistic Communication and Speech Acts*. — Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1979. — 398 p.
4. Bobojonova, S. Y. L. Q. (2023). TA'LIMIY DISKURS VA UNING LINGVISTIK TAHLILI. *Academic research in educational sciences*, 4(TMA Conference), 135-137.
5. **Grice H. P.** *Logic and Conversation* // **Cole P.; Morgan J. L.** (eds.). *Syntax and Semantics, Vol. 3: Speech Acts*. — New York: Academic Press, 1975. — P. 41–58.
6. **Levinson S. C.** *Pragmatics*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983. — 420 p.
7. Bobojonova, S. (2022). Pragmatic interpretation of educational discourse and expression of dialogic discourse in the communication process.
8. **Thomas J.** *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. — London; New York: Longman, 1995. — 235 p.
9. **Yule G.** *Pragmatics*. — Oxford: Oxford University Press, 1996. — 136 p.
10. Shahnoza, B. (2022). Metafora muloqot vositasi unsuri sifatida.
11. Dilafruz, A., & Shakhnoza, B. (2024). Differentiating academic prose: exploring its unique characteristics. *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(7 (Special Issue)), 26-29.
12. Бобожонова, Ш. Ю. (2023). Таълимий дискурс ва унинг прагматик талқини.

THEORETICAL ISSUES OF LEARNING THE “CHILD” CONCEPT IN VARIOUS SYSTEMATIC LANGUAGES THE “CHILD” CONCEPT

Gulnoza Yaqubova Taxirdjonovna

*“University of Economics and Pedagogy”
Nodavlat Oliy ta'lim muassasasi*

Katta o'qituvchisi

E-mail: ygulnozahon@gmail.com

Tel: +998 941861070

Abstract. This article explores the theoretical challenges and considerations when analyzing the concept of "child" across various systematic languages. It examines how different linguistic systems encode, represent, and shape the understanding of childhood within their respective cultures. The study investigates the impact of grammatical structures, lexical choices, and cultural metaphors on the conceptualization and perception of "child" in diverse linguistic contexts. It also investigates the concept of “child” in various systematic languages.

Keywords: child concept, systematic languages, theoretical issues, grammar and syntax, lexical choices, cultural metaphors, cross-cultural understanding, linguistic relativity.

Аннотация. В этой статье рассматриваются теоретические проблемы и соображения, возникающие при анализе понятия "ребенок" в различных систематических языках. В ней рассматривается, как различные лингвистические системы кодируют, репрезентируют и формируют понимание детства в рамках своих культур. В исследовании исследуется влияние грамматических структур, лексического выбора и культурных метафор на концептуализацию и восприятие понятия "ребенок" в различных языковых контекстах. В нем также исследуется понятие “ребенок” в различных систематизированных языках.

Ключевые слова: концепция ребенка, систематические языки, теоретические вопросы, грамматика и синтаксис, лексический выбор, культурные метафоры, межкультурное понимание, лингвистическая относительность.

Annotatsiya. Ushbu maqola turli xil tizimli tillarda "bola" tushunchasini tahlil qilishda nazariy muammolar va mulohazalarni o'rganadi. Bu turli xil lingvistik tizimlarning o'z madaniyatlarida bolalik tushunchasini qanday kodlashi, ifodalashi va shakllantirishini o'rganadi. Tadqiqot grammatik tuzilmalar, leksik tanlovlar va madaniy metaforalarning turli

xil lingvistik kontekstlarda "bola" ning kontseptualizatsiyasi va idrokiga ta'sirini o'rganadi. Shuningdek, u turli xil sistematik tillarda "bola" tushunchasini o'rganadi.

Kalit so'zlar: bola tushunchasi, sistematik tillar, nazariy masalalar, grammatika va sintaksis, leksik tanlovlar, madaniy metafora, madaniyatlararo tushunish, lingvistik nisbiylik.

Kirish. "Bolalik" tushunchasi universaldir, ammo uning lingvistik namoyishi madaniyat va tillarda sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu tadqiqot turli xil tizimli tillarda "bola" tushunchasini o'rganishda yuzaga keladigan nazariy muammolar va mulohazalarni o'rganadi.

Bolaning biologik ta'rifi to'g'ridan-to'g'ri ko'rinishi mumkin bo'lsa-da, uning ijtimoiy, madaniy va lingvistik tasvirlari nihoyatda xilma-xildir. Bolalik haqidagi turli xil tasavvurlarni shakllantiradigan lingvistik landshaftlarni tushunish, ayniqsa madaniyatlararo aloqa va o'zaro aloqada harakat qilishda juda muhimdir.

Ushbu maqola turli xil tizimli tillarda "farzand" tushunchasini o'rganish va tushunish bilan bog'liq nazariy masalalarni ko'rib chiqadi. Biz grammatik tuzilmalar, leksik tanlovlar va madaniy metaforalar turli lingvistik jamoalarda bolalikni kontseptualizatsiya va idrok etishga qanday ta'sir qilishini o'rganamiz. Ushbu lingvistik o'zgarishlarni o'rganish orqali biz madaniyatlararo tushunishning murakkabliklari va lingvistik nisbiylikning ushbu asosiy insoniy tajribani idrok etishimizga ta'sirini yoritishni maqsad qilganmiz.

"Bolalik" tushunchasi insoniyat tajribasining asosidir, ammo uning lingvistik ifodasi madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tadqiqot turli xil tizimli tillarda "farzand" tushunchasini tahlil qilishda paydo bo'ladigan nazariy muammolar va mulohazalarni o'rganadi.

Bolaning biologik ta'rifi oddiy ko'rinishi mumkin bo'lsa-da, uning ijtimoiy, madaniy va lingvistik tasvirlari hayratlanarli darajada murakkab. Har bir til o'z tarkibida ma'ruzachilarning dunyoni tushunishi va o'zaro munosabatini shakllantiradigan noyob lingvistik vositalar to'plamini o'z ichiga oladi, ayniqsa bolalikni idrok etish haqida gap ketganda.

Ushbu maqola turli xil lingvistik kontekstlarda "farzand" tushunchasini o'rganish va tushunish bilan bog'liq nazariy masalalarni o'rganadi. Grammatik tuzilmalar, leksik tanlovlar va madaniy metaforalar turli lingvistik jamoalarda bolalikni kontseptualizatsiya qilish va idrok etishga qanday ta'sir qilishini o'rganamiz. Ushbu lingvistik o'zgarishlarni o'rganish orqali biz madaniyatlararo tushunishning murakkabliklari va lingvistik nisbiylikning ushbu asosiy insoniy tajribani idrok etishimizga ta'sirini yoritishni maqsad qilganmiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'tgan asrning so'ngi choragida o'zining ilk qadamlarini qo'ygan kognitiv tilshunoslik XXIsr boshodayoq lingvistikaning peshqadam sohalaridan biriga aylanib ulgurdi. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikning vujudga kelishi amerikalik olimlar J.Miller, J.Bruner, J.Lakoff, R.Langaker, R.Jakendoff va boshqalarning ilmiy ishlari bilan bog'lanadi. Kognitiv tilshunoslik tilni falsafadagi bilish nazariyasi bilan

bog‘lab, uning hosil bo‘lishidagi psixologik, biologik va eyrofiziologik jihatlarining ijtimoiy, madaniy va lisoniy hodisalar bilan uzviy aloqasini ilmiy tadqiq etuvchi soha hisoblanadi. Kognitiv so‘zi inglizcha “cognize-bilmoq, anglamoq, tushumoq” demakdir. Kognitiv tilshunoslik “chegaradosh fan” bo‘lib, kognitologiya, kognitiv psixologiya, psixolongvistika, lingvistika kabi sohalar to‘qnashuvida vujudga keldi. 1975-yilda J.Lakoff va S.Tompsonning maqolasida “kognitiv grammatika”termini paydo bo‘ldida 80-yillarda yevropaning an‘anaviy tilshunosligida kognitiv tilshunoslik qaror topdi. Rus tilshunosligiga esa kognitiv lingvistika V.I.Gerasimovning (“Новое в зарубежной лингвистике”, 1988) ilmiy maqolasi bilan kirib keldi. Rus tilshunosligining yana bir atoqli vakili E.S.Kubryakova quyidagicha fikr bildiradi: “Kognitologiya ko‘p qirrali fan sohalaridandir. Uning doirasida shakllangan tilshunoslik, o‘z navbatida, murakkab vazifa ijrosini ko‘zlaydi, lisoniy va bilim stukturalari o‘rtasidagi munosabatlar hamda doimiy muqobilliklar tahlili, izohi rejalashtiriladi”.

O‘zbek tilshunosi Sh.S.Safarovning fikriga ko‘ra, “Kognitiv tilashunoslikning vazifasi til yordamida bilim olish va saqlash, tilni amalda qo‘llash, hamda uzatish, umuman til tizimi va trkibini inson miyasidagi in‘ikosi sifatida tafakkur bilan bog‘lab, chuqur ilmiy tadqiq etishdir.

Professor A.Mamatov til tizimini kognitiv jihatdan tahlil qilish borasida fikr yuritar ekan, shunday deb yozadi: “Kognitiv fan kognisiya bilan shug‘ullansa, kognitiv tilshunoslik kognisiyaning, ya‘ni bilishning tilde aks etishini, verballashuvini tadqiq qiladi. Tilgha bo‘lgan kognitiv yondashuv – bu til shaklining oxir-oqibat inson ongi, fikri, bilish strukturalarining aks ettirilishidir. Kognitivlik o‘z tuzilishiga ko‘ra insonning bilish faoliyatiga tayangan barcha tipdagi bilimlarning tizimlashishini ifodalaydi.

Konsept tushunchasi deyarli barcha atoqli tilshunoslar tomonidan keng tadqiq qilinib, ularning barchasi ushbu tushunchani turlicha individual tarzda talqin qilishadi. Y.A.Stepanov va S.A.Askoldovning fikri bir biriga juda yaqindir, ular konseptni “ mantiqiy kattergoriya” sifatida talqin etishadi. Ya‘ni Askoldovning fikricha “konsept bu madaniyat elementlaridan birining kishi tafakkurida shakllangan shaklidir, xuddi nshu shaklda madaniyat kishining mental dunyosiga kirib boradi”. Zamonaviy tilshunoslikda inson madaniyatini talqin qilishning samarali usuli sifatida tilni o‘rganish tendentsiyasi mavjud. Buning sababi shundaki, til inson tafakkuri tizimining, inson ruhiyatining tabiatining kalitidir, u millatni tavsiflashga xizmat qiladi. L. Yelmslevning fikricha, til "shaxs uslubini ham, o'tgan avlodlar hayotidagi voqealarni ham tushunishga yo'l ochishi mumkin". Yelmslev, uning madaniyatni o'rganishga bo'lgan "chaqiriqlari" mahalliy madaniyatshunoslar tomonidan eshitildi. So'nggi 10-15 yil ichida rus olimlarining ishlarini tahlil qilish quyidagilarga imkon beradi o Zamonaviy rus tilshunosligida yangi yo'nalishni – madaniy tilshunoslikni (lingvokulturologiyani) jadal shakllantirish tendentsiyasi tobora aniq ifoda etilayotganiga e'tibor bering.

Kontsepsiya yuqori darajadagi mavhumlikning aqliy shakllanishi sifatida asosan so'z bilan bog'liq. Bundan kelib chiqadiki, u ob'ektiv tasnifga qo'shimcha ravishda barcha kommunikativ ahamiyatga ega ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, bu belgi tilning leksik tizimidagi o'rnini ko'rsatadigan belgilar: uning paradigmatic, sintagmatik va so'z yasovchi aloqalari – F. Sossyur "ahamiatlilik" deb atagan va oxir-oqibat "lingvistik qiymat" ni aks ettiradigan narsa

tildan tashqari obyekt. Kontsepsiyaning semantik tarkibiga quyidagilar kiradi, shuningdek, til belgisining ekspresiv va illokutiv funktsiyalari bilan bog'liq bo'lgan barcha pragmatik ma'lumotlari, bu tajribaga to'liq mos keladi".va "intensivlik" [Perelygin,1993:5] u yuboradigan ma'naviy qadriyatlar. Til tushunchasi semantikasining yana bir ehtimoliy tarkibiy qismi bu so'zning kognitiv xotirasi: til belgisining asl maqsadi va ona tilida so'zlashuvchilarning ma'naviy qadriyatlari tizimi bilan bog'liq semantik xususiyatlari.Biroq, bu erda kontseptual jihatdan eng muhim ma'lum bo'lishicha, tabiiy til birliklarining semantikasining o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan va uning ma'ruzachilari dunyosining lingvistik rasmini aks ettiradigan madaniy-etnik tarkibiy qism.

Lingvokulturologiya-bu til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadigan fanlararo soha. "Lingvakultura" tushunchasi lingvistik amaliyotlar va madaniy kontekstlar o'rtasidagi ajralmas bog'liqlikni anglatadi, til madaniy o'ziga xosliklarni, qadriyatlarni va ijtimoiy me'yorlarni qanday aks ettirishi va shakllantirishini ta'kidlaydi.

Tadqiqotlar metodologiyasi. “Farzand” tushunchasi o'zbek va ingliz madaniyatlarida asosiy ustun bo'lib xizmat qilib, bolalik davridagi ijtimoiy qadriyatlar, e'tiqod va amaliyotlarni aks ettiruvchi bir qator umuminsoniy va lingvokultural xususiyatlarni o'zida mujassam etgan. Insoniyat taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida bolalik nafaqat biologik bosqich, balki madaniy rivoyatlar va ijtimoiy me'yorlar asosida shakllangan murakkab qurilishdir. Ushbu tadqiqot ikkala tilda ham “farzand” tushunchasi bilan bog'liq ma'nolarning boy gobelenini yoritishga intiladi, madaniy kontekst idrok va iboralarga qanday ta'sir qilishini ta'kidlaydi.

O'zbek madaniyatida bola tushunchasi oilaviy sharaf, kommunal mas'uliyat va ma'naviy ahamiyat bilan chambarchas bog'liqdir. Bolalar ko'pincha madaniy merosning davomiyligiga baraka va hayotiy hissa sifatida qarashadi. Aksincha, ingliz tilida so'zlashadigan madaniyatlarda individuallik, shaxsiy o'sish va o'zini namoyon qilish potentsialiga e'tibor qaratiladi. Ushbu turli xil istiqbollarda har bir madaniyatning bolalikka bo'lgan o'ziga xos yondashuvini qamrab oladigan turli xil frazeologik birliklar, maqollar va iboralar orqali namoyon bo'ladi.

“Farzand” tushunchasi o'zbek va ingliz madaniyatlarida o'ziga xoslik, rivojlanish va ijtimoiy qadriyatlarning kengroq mavzularini o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega. Bolalik insoniyat tajribasining universal bosqichi bo'lsa-da, u bilan bog'liq ma'no va ta'sirlar turli madaniy sharoitlarda sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Ushbu tadqiqot bolalik davridagi turli istiqbollarni birlashtirgan universal xususiyatlarni ham, bola bo'lish nimani

anglatishini o'zbek va ingliz tillarini ajratib turadigan noyob lingvistik madaniy elementlarni ham o'rganishga intiladi.

Asosiysi, bolalik ko'pincha aybsizlik, o'sish va potentsial davri sifatida qaraladi. Madaniyatlarda bolalar, odatda, o'z oilalari va jamoalarining orzu va intilishlarini o'zida mujassam etgan kelajakka umid tashuvchisi sifatida qaraladi. Bolalikning shakllanish davri sifatida tan olinishi sevgi, g'amxo'rlik va himoya kabi umumiy qadriyatlarni ta'kidlaydi. Biroq, bu qadriyatlarning qanday ifodalanishi, ustuvorligi va kundalik hayotga qo'shilishi keng farq qilishi mumkin.

O'zbek madaniyatida bola nafaqat quvonch manbai, balki davomiylik va merosning muhim ramzidir. Bolalarni tarbiyalashga jamoaviy yondashuv kollektiv mas'uliyatni ta'kidlaydi, bu erda katta oilalar bolalarni tarbiyalash va ularga rahbarlik qilishda faol rol o'ynaydi. An'anaviy e'tiqodlar ko'pincha bolalarni ma'naviy ahamiyatga ega bo'lib, ularni avlodlar va madaniy an'analarning saqlovchilari o'rtasidagi bog'lovchi sifatida ko'radi. Til bu nuqtai nazarni oqsoqollarga hurmat, ta'limning ahamiyati va bolalarning axloqiy tarbiyasini ta'kidlaydigan maqol va iboralar orqali aks ettiradi.

O'zbek madaniyatida bola nafaqat quvonch manbai, balki davomiylik va merosning muhim ramzidir. Bolalarni tarbiyalashga jamoaviy yondashuv kollektiv mas'uliyatni ta'kidlaydi, bu erda katta oilalar bolalarni tarbiyalash va ularga rahbarlik qilishda faol rol o'ynaydi. An'anaviy e'tiqodlar ko'pincha bolalarni ma'naviy ahamiyatga ega bo'lib, ularni avlodlar va madaniy an'analarning saqlovchilari o'rtasidagi bog'lovchi sifatida ko'radi. Til bu nuqtai nazarni oqsoqollarga hurmat, ta'limning ahamiyati va bolalarning axloqiy tarbiyasini ta'kidlaydigan maqol va iboralar orqali aks ettiradi.

Ushbu umumbashariy mavzular va o'zbek va ingliz kontekstlariga xos bo'lgan o'ziga xos lingvistik madaniy xususiyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish orqali biz har bir madaniyat bolalikni qanday qabul qilishi haqida yanada aniqroq tushunchani rivojlantirishimiz mumkin. Ushbu qiyosiy tahlil nafaqat insoniyat tajribasining xilma-xilligi uchun minnatdorchiligimizni boyitibgina qolmay, balki tilning hayotning eng qadrli bosqichlaridan biri bo'lgan madaniy qadriyatlar va e'tiqodlarni etkazish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qilishini ham ta'kidlaydi. Ushbu ob'ektiv orqali biz bolalikning ko'p qirrali tabiatini umumiy tajriba va madaniy jihatdan o'ziga xos hodisa sifatida yaxshiroq qadrlashimiz mumkin.

Tadqiqot natijalari. Ham universal, ham lingua madaniy linzalari orqali "bola" tushunchasini tushunish turli jamiyatlarning bolalikka qanday qarashlarini chuqurroq baholashga imkon beradi. Madaniy chegaralardan oshib ketadigan umumiy qadriyatlar mavjud bo'lsa-da, har bir madaniyat tiliga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlar ularning keyingi avlodni tarbiyalash bo'yicha alohida istiqbollari haqida tushuncha beradi. Ushbu qiyosiy ramka insoniyat tajribasining boyligini ta'kidlaydi, chunki u turli xil madaniy landshaftlarda bolalik bilan bog'liq.

“Farzand” tushunchasi ingliz tilida muhim o'rin tutadi, bir qator ma'nolarni, ma'nolarni va madaniy ta'sirlarni qamrab oladi. Lingvistik jihatdan "bola" atamasi yosh inson sifatida o'zining asosiy ta'rifidan ustun bo'lib, chuqurroq ijtimoiy qadriyatlarni, e'tiqodlarni va bolalikka bo'lgan munosabatni aks ettiradi. Ushbu kontseptsiya atrofida til jamiyatlarining bolalarning rollari, huquqlari va majburiyatlarini, shuningdek, o'sish bilan bog'liq hissiy va ijtimoiy o'lchovlarni qanday qabul qilishini ochib beradi.

Ingliz tilida “farzand” atamasi ko'pincha turli xil nuanslar bilan singdiriladi. Bu aybsizlik, o'ynoqilik va potentsial tasvirlarini uyg'otishi mumkin, shu bilan birga qaramlik va zaiflik mavzularini ta'kidlaydi. Kontseptsiya bilan bog'liq bo'lgan lingvistik xususiyatlarga boy lug'at kiradi sinonimlar va tegishli atamalar—“yoshlik”, “bola” va “chaqaloq” kabi—har biri rivojlanishning turli bosqichlarini va ijtimoiy in'ikoslarni aks ettiruvchi alohida ma'nolarni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, bolalar ishtirokidagi idiomatik iboralar, maqollar va madaniy havolalar ularning ingliz tilida so'zlashadigan jamiyatlardagi ahamiyatini kengroq tushunishga yordam beradi. “Bolalar bizning kelajagimiz” yoki “bolani tarbiyalash uchun qishloq kerak” kabi iboralar yosh avlodga Yuklangan jamoaviy mas'uliyat va umidni aks ettiradi. Bundan tashqari, adabiyot, ommaviy axborot vositalari va folklor ko'pincha bolalarni poklik ramzi yoki o'zgarish agenti sifatida tasvirlaydi va ushbu kontseptsiya atrofida lingvistik landshaftni yanada boyitadi.

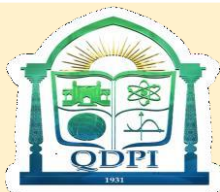
Ingliz tilidagi “farzand” atamasining lingvistik xususiyatlarini o'rganib, biz til bolalik haqidagi tushunchamizni qanday shakllantirishi haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lishimiz mumkin. Ushbu tadqiqot nafaqat til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi, balki bolalarni shakllantirish yillarida ularni hurmat qiladigan va kuchaytiradigan muhitni tarbiyalashning muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu ob'ektiv orqali biz bolalikning ko'p qirrali tabiatini va uning jamiyatga doimiy ta'sirini yaxshiroq qadrlashimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot turli xil tizimli tillarda “bola” tushunchasini o'rganish bilan bog'liq nazariy muammolar va mulohazalarni o'rganib chiqdi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bolaning biologik ta'rifi to'g'ridan-to'g'ri ko'rinishi mumkin bo'lsa-da, uning ijtimoiy, madaniy va lingvistik tasvirlari hayratlanarli darajada xilma-xildir. Asosiy Topilmalar: * Lingvistik nisbiylik: tadqiqot Sapir-Vorf gipotezasi ko'rsatganidek, tilning idrokga ta'sirini ta'kidlaydi. Turli tillar o'zlarining noyob tuzilmalari va so'z boyligi orqali ma'ruzachilarning dunyoni qanday kontseptsiyalashi va o'zaro ta'sirini, shu jumladan bolalik haqidagi tushunchalarini shakllantiradi. * Madaniy ta'sirlar: “bola” tushunchasi madaniy qadriyatlar va e'tiqodlarga chuqur singib ketgan bo'lib, ular ko'pincha ma'ruzachilar tomonidan qilingan lingvistik tanlovlarda aks etadi. Bunga bolalarni tasvirlash uchun ishlatiladigan lug'at, ishlatilgan grammatik tuzilmalar va bolalik haqidagi madaniy tasavvurlarni ifodalash uchun ishlatiladigan metafora kiradi. * Madaniyatlararo tushunish: “bola” tushunchasi atrofida lingvistik xilma-xillikni tan olish va qadrlash samarali madaniyatlararo muloqot va turli xil kelib chiqishi bo'lgan bolalar bilan o'zaro

munosabatlarda sezgirlikni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Oqibatlar: * Tadqiqot turli tillar va madaniyatlarda bolalikning lingvistik tasvirlarini doimiy qiyosiy tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. * Til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni, xususan, "bolalik" tushunchasiga nisbatan yanada chuqurroq o'rganish juda muhimdir. * Bolalikning turli xil lingvistik landshaftlarini tushunish ta'lim, tarjima va madaniyatlararo aloqa kabi amaliy sohalarda qo'llanilishi mumkin. Ushbu tadqiqot "bolalik" tushunchasini o'rab turgan lingvistik va madaniy murakkabliklarni tushunish muhimligini ta'kidladi. Turli tillarning bolalikni ifodalash va kontseptsialashning turli usullarini tan olish orqali biz ushbu umuminsoniy tajribani yanada nozik va ma'lumotli tushunishni rivojlantirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Кубрякова Е.С О когнитивной лингвистики и семантики термина когнитивны// Вестник Воронежского государственного университета. –Воронеж, 2001.90-с
2. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik.-Jizzax: Sangzor,2006.- B.91
3. Mamatov A. E. Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? Tilshunoslikning dolzarb masalalari: Prof. A.Nurmonov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallari.-Andijon,2012/-B.212-219.
4. Аскольдов С.А. Концепт и слово// Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология.-М:Academia. 1997.-С.267-280
5. Ray Jakendoff, 1989: “What is a concept, that a person may grasp it”. Program in Linguistics and Cognitive science Brandies University Watham.
6. George Lakoff : 1980: Metapfors We Live BY
7. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab// O'zbek tili va adabiyotiT.:2012, 3-16-B

**TILSHUNOSLIKDA SO‘Z MA‘NOSINI TAHLIL QILISHNING ASOSIY
YO‘NALISH VA TAMOYILLARI**

Aliyeva Nargiza Nodirovna

Qo‘qon Davlat Universiteti

Xorijiy Metodika kafedrası dotsenti,

+998900556519

aliyevanargiza411@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda so‘z ma‘nosini tahlil qilishning asosiy yo‘nalishlari va tamoyillari ilmiy jihatdan yoritilgan. So‘z ma‘nosini o‘rganish jarayonida leksik-semantik tahlil, struktur yondashuv, kognitiv va pragmatik yondashuvlarning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ma‘no tahlilida polisemiyaning, kontekstdagi nutqiy realizatsiyaning va madaniy omillarning o‘rni alohida ta‘kidlanadi. Maqolada zamonaviy tilshunoslikdagi nazariy konsepsiyalar bilan bir qatorda, amaliy misollar asosida ma‘no tahlilining samarali usullari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: so‘z ma‘nosi, tilshunoslik, semantika, polisemiya, kognitiv yondashuv, pragmatika, kontekst.

Аннотация. В данной статье научно рассматриваются основные направления и принципы анализа значения слова в лингвистике. Особое внимание уделяется лексико-семантическому анализу, структурному, когнитивному и прагматическому подходам. Анализируется роль полисемии, контекстуальной реализации значения и культурных факторов в процессе исследования значения слов. Наряду с теоретическими концепциями современной лингвистики, в статье приведены практические примеры эффективных методов семантического анализа.

Ключевые слова: значение слова, лингвистика, семантика, полисемия, когнитивный подход, прагматика, контекст.

Annotation. This article provides a scholarly overview of the main directions and principles of word meaning analysis in linguistics. It examines lexical-semantic analysis, structural, cognitive, and pragmatic approaches, highlighting their distinctive features. The paper also emphasizes the role of polysemy, contextual realization, and cultural factors in the study of meaning. Along with modern linguistic theories, practical examples are presented to demonstrate effective methods of semantic analysis.

Keywords: word meaning, linguistics, semantics, polysemy, cognitive approach, pragmatics, context.

KIRISH. Til -jamiyatdagi eng muhim ijtimoiy hodisalardan biri bo‘lib, u orqali insonlar o‘z fikrlarini ifodalaydi, tajribalarini uzatadi va madaniyatni shakllantiradi¹³³. So‘z esa tilning asosiy qurilish materiali sifatida nutq mazmunini belgilovchi asosiy birlik hisoblanadi. So‘z ma’nosini o‘rganish masalasi tilshunoslik tarixida eng dolzarb mavzulardan biri bo‘lib kelgan¹³⁴.

Tilshunoslikda ma’no tahlili turli nazariy yo‘nalishlarga asoslanadi. Strukturizm so‘zlarning tizimdagi o‘rni va ularning paradigmatic hamda sintagmatik munosabatlarini tahlil qiladi¹³⁵. Kognitiv lingvistika esa ma’noni inson tafakkuri va konseptual dunyoqarashi bilan bog‘lab o‘rganadi¹³⁶. Pragmatik yondashuv esa nutq vaziyati va kontekstga e’tibor qaratadi¹³⁷. Ushbu maqolada so‘z ma’nosini tahlil qilishning mazkur asosiy yo‘nalishlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

METODLAR

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Leksik-semantik tahlil-so‘zlarning lug‘aviy va ko‘chma ma’nolarini aniqlash, semantik maydonini belgilash;

Struktur tahlil - so‘zlarning tizimdagi paradigmatic va sintagmatik munosabatlarini o‘rganish;

Kognitiv yondashuv - ma’noni konseptual model va tafakkur strukturalari bilan bog‘lash;

Pragmatik tahlil - kontekst va nutqiy vaziyatga asoslangan ma’no talqinlarini o‘rganish¹³⁸.

Shuningdek, kontekstual tahlil, taqqoslash va misol asosida ilmiy izohlash usullari qo‘llanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘z ma’nosini tahlil qilishda bir yo‘nalish doirasida cheklanib qolish to‘liq tasavvur bera olmaydi. Har bir yondashuv ma’noni turli jihatdan ochib beradi.

Leksik-semantik tahlil orqali so‘zning lug‘aviy va ko‘chma ma’nolari, sinonimik va antonimik qatorlari aniqlanadi¹³⁹. Masalan, “ko‘z” so‘zi asl ma’noda inson a’zosi bo‘lsa, ko‘chma ma’noda “ko‘z qorachig‘idek asrash” birikmasida “qimmatli narsa”ni bildiradi.

¹³³ F. de Saussure. Kurs obshchey lingvistiki. Moskva: Progress, 1977. – B. 56.

¹³⁴ S. Ullmann. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. Oxford: Basil Blackwell, 1962. – P. 14.

¹³⁵ L. Bloomfield. Language. New York: Holt, 1933. – P. 29.

¹³⁶ G. Lakoff. Women, Fire, and Dangerous Things. Chicago: University of Chicago Press, 1987. – P. 45.

¹³⁷ S. Levinson. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 20.

¹³⁸ J. Aitchison. Linguistics. London: Hodder & Stoughton, 1999. – P. 35.

¹³⁹ Karimov A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – B. 78.

Struktur yondashuv so‘zning til tizimidagi boshqa birliklar bilan bog‘liqligini ochib beradi. Bu yondashuv paradigmatic munosabatlar (masalan, “katta–kichik”, “yaxshi–yomon”) va sintagmatik bog‘lanishlarni tahlil qilishga asoslanadi¹⁴⁰.

Kognitiv yondashuvda esa so‘z ma‘nosi inson tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, “uy” konsepti nafaqat jismoniy bino, balki “xotirjamlik”, “oila”, “yurt” tushunchalarini ham o‘z ichiga oladi¹⁴¹. Bu yondashuv milliy mentalitet va madaniyatni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

Pragmatik yondashuv esa ma‘noni nutqiy vaziyat va kontekstga qarab talqin qiladi. Bir xil so‘z turli kontekstlarda turlicha ma‘no kasb etishi mumkin. Masalan, “Zo‘r bo‘ldi!” iborasi ba‘zan maqtov, ba‘zan esa kinoya sifatida qo‘llanadi¹⁴².

Polisemiya - ya‘ni ko‘p ma‘nolilik hodisasi- ma‘no tahlilida markaziy o‘rinni egallaydi¹⁴³. So‘zning qaysi ma‘noda ishlatilganini aniqlashda kontekst hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, madaniy omillar ham ma‘no shakllanishida katta rol o‘ynaydi¹⁴⁴.

So‘nggi yillarda zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlarida so‘z ma‘nosini tahlil qilishda komponent va korpusga asoslangan yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. Komponent tahlili so‘z ma‘nosini uning eng kichik semantik birliklariga — semalarga ajratishga asoslanadi. Ushbu komponentlarni aniqlash va taqqoslash orqali tilshunoslar bir-biriga yaqin ma‘nodagi so‘zlar orasidagi nozik farqlarni aniqlaydilar. Masalan, “bachelor” (bo‘ydoq) va “man” (erkak) so‘zlari [+inson], [+erkak] kabi umumiy belgilarni bo‘lishadi, ammo [+uylanmagan] belgisi bilan farqlanadi. Bu esa ularning semantik maydonlarini aniqlashga yordam beradi. Komponent tahlili ayniqsa lug‘atshunoslik, tarjima va qiyosiy tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi.

Korpus lingvistikasi yondashuvi esa til birliklarini real nutq sharoitida kuzatish imkonini beruvchi katta hajmdagi elektron matnlar to‘plamiga (korpusi) asoslanadi. Korpus tahlili yordamida so‘zlarning qo‘llanish chastotasi, birikish xususiyatlari va kontekstlari aniqlanadi. Bu esa intuitiv tahlilda ko‘zga ko‘rinmas ma‘no naqshlarini ochishga yordam beradi. Masalan, “knowledge” (bilim) so‘zi bilan eng ko‘p birikadigan sifatlar (deep knowledge, practical knowledge, theoretical knowledge) korpus yordamida aniq statistik asosda ko‘rsatiladi va janrlar hamda uslublar bo‘yicha farqlanadi.

Bu zamonaviy yondashuvlar an‘anaviy semantik tahlil usullarini to‘ldiradi. Komponent tahlili semantik tuzilmani tizimli tarzda ochib berar ekan, korpus tahlili haqiqiy nutqiy material asosida empirik dalillarni taqdim etadi. Ikkalasi birgalikda ma‘noni aniqroq,

¹⁴⁰ Sodiqov A. O‘zbek tilining semantikasi. Toshkent: Fan, 2010. — B. 112.

¹⁴¹ Nurmonov A. Tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan, 2008. — B. 63.

¹⁴² A. Wierzbicka. Semantics, Culture, and Cognition. Oxford: Oxford University Press, 1992. — P. 88.

¹⁴³ D. Crystal. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — P. 132.

¹⁴⁴ Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь лингвистических терминов. Москва: Просвещение, 1985. — С. 41.

obyektiv va kontekstga mos talqin qilish imkonini beradi. Shuningdek, korpus usullari ikki tilli lug‘atlar tuzish va tarjima jarayonida ham muhim ahamiyatga ega.

Ushbu usullarni o‘zbek tilshunosligiga joriy etish, raqamli lingvistik resurslar va kompyuter modellarini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratadi. O‘zbek tilining elektron korpusi boyib borgan sari semantik tadqiqotlarni keng miqyosda olib borish mumkin bo‘ladi. Bu esa nafaqat milliy tilshunoslikni rivojlantiradi, balki xalqaro ilmiy hamkorlik uchun ham yangi ufqlarni ochadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, so‘z ma‘nosini tahlil qilish ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, leksik-semantik, struktur, kognitiv va pragmatik yondashuvlarning uyg‘unligi orqali samarali natijalarga erishiladi. Har bir yondashuv ma‘noni turli nuqtai nazardan ochib beradi va ular bir-birini to‘ldiradi. Bu esa tilni chuqurroq tushunish, tarjima, leksikografiya, til o‘qitish va nutq madaniyatida muhim ahamiyatga ega.

Tilshunoslikda so‘z ma‘nosini tahlil qilish bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etmoqda. So‘z ma‘nosining chuqur va tizimli tahlili tilning ichki tuzilishini anglash, leksik birliklarning bir-biri bilan aloqasini yoritish hamda nutqning mazmuniy aniqligini ta‘minlash imkonini beradi. Semantik tahlil yo‘nalishlarining shakllanishi tilshunoslik fanining rivojlanish bosqichlari, ayniqsa, strukturalizm, generativ grammatika, kognitiv tilshunoslik va pragmalingsvistika kabi nazariy yondashuvlarning takomillashuvi bilan chambarchas bog‘liqdir.

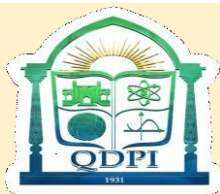
Bugungi globallashuv davrida tillararo aloqa kuchayib borayotgan bir sharoitda so‘z ma‘nosini to‘g‘ri tahlil qilish tarjima jarayonlari, terminologik izchillikni ta‘minlash va madaniyatlararo kommunikatsiya samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, semantik tahlilning zamonaviy usullari, xususan, komponent tahlili, kognitiv modellar va korpus lingvistikasi asosida olib borilayotgan tadqiqotlar til birliklarining ko‘p qirrali xususiyatlarini ochib beradi.

O‘zbek tilshunosligida so‘z ma‘nosini o‘rganish yo‘nalishlari tobora kengayib, xalqaro ilmiy tajribalar bilan uyg‘unlashmoqda. Ayniqsa, evfemizmlar, metaforalar, ko‘p ma‘nolilik, semantik maydonlar va konseptual tahlil yo‘nalishlari bo‘yicha olib borilayotgan izlanishlar milliy leksik tizimni chuqurroq anglashga xizmat qilmoqda. Kelgusida semantik tahlilni informatika va sun‘iy intellekt yondashuvlari bilan integratsiyalash, lingvistik ma‘lumotlar bazalari va elektron korpuslardan samarali foydalanish tilshunoslikdagi ilmiy izlanishlarning yangi bosqichini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saussure, F. de. Cours de linguistique générale. Paris, 1916.
2. Ullmann, S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. Oxford, 1962.
3. Bloomfield, L. Language. New York: Holt, 1933.

4. Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
5. Levinson, S. Pragmatics. Cambridge University Press, 1983.
6. Aitchison, J. Linguistics. London: Hodder & Stoughton, 1999.
7. Karimov A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O‘zbekiston, 2005.
8. Sodiqov A. O‘zbek tilining semantikasi. Toshkent, 2010.
9. Nurmonov A. Tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan, 2008.
10. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. Oxford University Press, 1992.
11. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press, 2010.
12. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1985.

THEATRE TERMINOLOGY AS A REFLECTION OF NATIONAL WORLDVIEW IN TYPOLOGICALLY DIFFERENT LANGUAGES

Sherefetdinova Elvina Rustemovna

ESL teacher of Foreign Language

Department, Kokand University, Uzbekistan

elvinaserefetdinova@gmail.com

Abstract. The present study explores the relationship between language, culture, and artistic expression through the analysis of theatre terminology in typologically different languages—English, Russian, and Uzbek. The aim is to investigate how theatre-related lexical units reflect the worldview, artistic values, and cultural experience of nations. Theatre, being both an art and a social institution, has developed its own system of terms that embody the conceptual and aesthetic traditions of particular societies. The study uses comparative, semantic, and linguocultural methods to identify both universal and culture-specific features of theatre lexicon. The results reveal that while English theatre terminology has evolved under the influence of classical and Renaissance traditions, Russian terms reflect psychological realism and collective artistic creation, and Uzbek terminology retains the heritage of folk performances and oral poetic culture. The findings confirm that theatre vocabulary is not only a technical linguistic system but also a symbolic reflection of national worldview and cultural consciousness.

Keywords: theatre terminology, linguoculture, worldview, typologically different languages, cultural semantics, cross-linguistic comparison.

Annotatsiya . Ushbu tadqiqot til, madaniyat va badiiy ifoda o‘rtasidagi munosabatni ingliz, rus va o‘zbek kabi tipologik jihatdan turli tillardagi teatr terminologiyasini tahlil qilish orqali o‘rganadi. Tadqiqotning maqsadi teatrga oid leksik birliklar millatlarning dunyoqarashi, badiiy qadriyatlari va madaniy tajribasini qanday aks ettirishini aniqlashdir. San’at hamda ijtimoiy institut sifatida teatr o‘ziga xos tushunchaviy va estetik an’analarni mujassam etgan terminlar tizimini shakllantirgan. Tadqiqotda qiyosiy, semantik va lingvomadaniy metodlar qo‘llanilib, teatr leksikasining umuminsoniy va madaniy jihatdan xos xususiyatlari aniqlanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ingliz teatr terminologiyasi klassik va Uyg‘onish davri an’analari ta’sirida shakllangan bo‘lsa, rus teatr atamaları psixologik realizm va jamoaviy badiiy ijod an’analarini aks ettiradi, o‘zbek teatr terminologiyasi esa

xalq tomoshalari va og‘zaki poetik madaniyat merosini saqlab qolgan. Xulosa shuki, teatr terminlari faqat texnik lingvistik tizim bo‘lib qolmay, balki milliy dunyoqarash va madaniy ongning ramziy ifodasi hamdir.

Kalit so‘zlar: teatr terminologiyasi, lingvomadaniyat, dunyoqarash, tipologik jihatdan turli tillar, madaniy semantika, tillararo qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данном исследовании рассматривается взаимосвязь между языком, культурой и художественным выражением через анализ театральной терминологии в типологически разных языках — английском, русском и узбекском. Цель работы — выявить, каким образом лексические единицы, связанные с театром, отражают мировоззрение, художественные ценности и культурный опыт народов. Театр, являясь одновременно видом искусства и социальным институтом, сформировал собственную систему терминов, в которой воплощены концептуальные и эстетические традиции конкретных обществ. В исследовании применяются сравнительный, семантический и лингвокультурный методы для определения как универсальных, так и культурно специфичных особенностей театральной лексики. Полученные результаты показывают, что английская театральная терминология развивалась под влиянием классических и ренессансных традиций, русская отражает психологический реализм и коллективное художественное творчество, а узбекская сохраняет наследие народных представлений и устной поэтической культуры. Сделан вывод, что театральная лексика представляет собой не только техническую лингвистическую систему, но и символическое отражение национального мировоззрения и культурного сознания.

Ключевые слова: театральная терминология, лингвокультура, мировоззрение, типологически разные языки, культурная семантика, межъязыковое сопоставление.

INTRODUCTION. Language is not only a means of communication but also a repository of cultural experience and national consciousness. Every lexical layer of a language encodes specific features of a people’s worldview, values, and aesthetic ideals. Among these lexical systems, theatre terminology occupies a special place because theatre, as an art form, integrates verbal expression, visual performance, and collective cultural experience.

Theatre terminology has a long history of development. The word *theatre* itself originates from the Greek *theatron*— “a place for viewing”—indicating that performance and observation were central to the ancient concept of art. As theatre evolved across civilizations, its terminology reflected each nation’s understanding of art, performance, and human emotion.

In typologically different languages such as **English (Germanic, Indo-European family)**, **Russian (Slavic, Indo-European family)**, and **Uzbek (Turkic family)**, theatre lexicon demonstrates both universal concepts and distinctive cultural values. These

differences are not only linguistic but also conceptual, showing how each community interprets the role of theatre in social life.

The study seeks to answer the following questions:

1. How does theatre terminology reveal the cultural worldview of English, Russian, and Uzbek speakers?
2. Which lexical and semantic mechanisms reflect national specificity in theatre-related vocabulary?
3. What typological similarities and differences exist in the conceptualization of theatrical art?

By addressing these questions, the article aims to contribute to the study of linguocultural typology and to highlight the importance of theatre terminology as a key to understanding intercultural artistic communication.

LITERATURE REVIEW AND METHODS

The interrelation between language, culture, and artistic expression has been widely examined in linguistics and cultural studies. Many scholars emphasize that terminology in specific domains reflects the conceptual and cultural worldview of a speech community. Crystal (2010) notes that special vocabularies emerge as a response to cultural practices and cognitive needs, forming a linguistic system that encodes collective experience. This idea is supported by Katan (2014), who argues that language functions as a mediator of cultural frames and artistic values, especially in domains with strong symbolic meaning such as theatre.

Theatre terminology has been investigated from historical, semantic, and ethnolinguistic perspectives. Stanislavski's works (1989) highlight the cultural specificity of Russian theatrical discourse, demonstrating how key terms such as *переживание* or *искренность* reflect a unique psychological approach to performance. Lotman (1990) further develops this idea by describing theatre as a semiotic system in which terminology expresses national artistic traditions and forms of communication.

In the context of English, researchers often note the influence of classical and Renaissance aesthetics on theatrical lexicon. Wierzbicka (1997) identifies theatre-related vocabulary such as *performance*, *role*, and *audience* as markers of the Anglo-European worldview, rooted in individualism and personal expression. These terms carry culturally loaded meanings that shape how artistic identity and creativity are conceptualized.

Russian theatre terminology, on the other hand, has been shaped by collective artistic creation, realism, and psychological depth. Karasik (2002) states that Russian artistic discourse conveys a value system centered on emotional sincerity, cooperation, and spiritual meaning, all of which are linguistically manifested in drama-related terms.

Uzbek theatre terminology has received special attention in national linguistics. According to Rahimov (2019), the lexicon of Uzbek theatre reflects centuries-old traditions

of folk performance, oral poetry, and communal artistic participation. Terms such as *tomosha*, *lapar*, and *askiya* demonstrate that Uzbek theatrical culture is historically connected to social gatherings, improvisation, and musical folklore.

Across these studies, a common idea emerges: theatre terminology is not merely a technical lexicon but a linguocultural system shaped by historical development, aesthetic norms, and national worldview. However, comparative studies involving typologically different languages—English, Russian, and Uzbek—remain limited. This research therefore contributes to filling this gap by examining how the theatre lexicon in these languages reflects both universal artistic concepts and culturally specific meanings.

The study adopts a qualitative, interdisciplinary methodology combining comparative linguistics, semantic analysis, and linguocultural interpretation. This approach enables a deeper examination of how theatre terminology reflects the national worldview of English, Russian, and Uzbek speakers.

1. Data Collection

Approximately 150 theatre-related lexical units were collected from the following sources:

- bilingual and monolingual theatre dictionaries;
- academic literature on drama and performing arts;
- online theatre reviews and specialized websites;
- dramatic works by major playwrights (e.g., Shakespeare, Chekhov, Hamza).

The corpus included universal theatrical terms (e.g., *actor*, *stage*, *scene*), profession-related terminology (e.g., *director*, *playwright*, *troupe*), and culturally marked lexicon (e.g., *tomosha*, *lapar*, *перезживание роли*).

2. Comparative Linguistic Method

The comparative method was used to identify structural, phonological, and semantic correspondences among English, Russian, and Uzbek theatre terms. The analysis focused on:

- origins and etymological development;
- semantic shifts and cultural reinterpretations;
- typological differences (analytic, synthetic, agglutinative structures).

This allowed the identification of both shared international components and national lexical innovations.

3. Descriptive and Semantic Analysis

Each selected term was analyzed according to:

- its literal (denotative) meaning;
- metaphorical and symbolic meanings;
- stylistic and functional roles in theatrical discourse;
- its semantic field within each linguistic tradition.

Particular attention was given to expressions that reflect artistic identity, such as *life is a stage*, *искренность игры*, *sahnaga chiqmoq*.

4. Linguocultural Analysis

Using the linguocultural approach proposed by Karasik and Wierzbicka, the study examined how theatrical terms embody cultural values, historical influences, and national mentalities. The analysis considered:

- associations and connotations tied to artistic traditions;
- metaphors and idioms rooted in theatre;
- culturally specific concepts that have no direct equivalents in other languages.

This method made it possible to interpret theatre terminology not only as vocabulary, but as a cultural text reflecting worldview.

5. Analytical Framework

The findings were organized around three key dimensions:

1. **Universal theatrical concepts shared across languages**
2. **Culturally specific lexicon reflecting national artistic traditions**
3. **Typological influences on term formation and semantic development**

This framework ensured systematic comparison and interpretation of the data.

METHODS

The research employs an interdisciplinary approach that combines methods of **comparative linguistics**, **semantic analysis**, and **linguocultural interpretation**.

- **Comparative Method.** This method helps identify structural and semantic correspondences between English, Russian, and Uzbek theatre terminologies. Lexical units are compared based on their etymology, usage, and connotative meaning.

- **Descriptive and Semantic Analysis.** Selected terms are analyzed for their literal meanings, metaphorical extensions, and stylistic functions within cultural and artistic contexts.

- **Linguocultural Analysis.** The study considers how theatre terms reflect specific cultural practices, values, and mentalities. Attention is given to idioms, metaphors, and symbolic meanings in each language.

Data sources include bilingual and explanatory theatre dictionaries, literature on performing arts, online theatre reviews, and dramatic texts by national playwrights (e.g., Shakespeare, Chekhov, Hamza). Approximately 150 lexical units related to theatre were examined, including core terms (*actor*, *stage*, *drama*, *scene*), profession-related terms (*director*, *playwright*, *troupe*), and culturally marked words (*tomosha*, *sahna*, *rejissyor*).

RESULTS AND DISCUSSION

The Universal Layer of Theatre Terminology

Across all three languages, theatre terminology contains a large international component derived from **Greek and Latin** sources: *theatre*, *drama*, *comedy*, *tragedy*, *scene*, *act*, *actor*, *director*, *audience*. These terms represent universal artistic concepts that spread through cultural diffusion, especially from the European Renaissance period.

However, each language has adapted these terms to fit its phonetic, morphological, and semantic system. For instance, *actor* in English, *актёр* in Russian, and *aktyor* in Uzbek are phonologically different but semantically equivalent, reflecting a shared global artistic heritage.

English Theatre Terminology: Individualism and Performance

The English theatre lexicon reflects the **individualistic worldview** characteristic of Western culture. Words such as *stage*, *performance*, *spotlight*, *star*, *role*, and *audience* emphasize personal expression, creativity, and visibility. Metaphorically, English employs theatre-related expressions to describe life and identity: *to play a role*, *to act naturally*, *life is a stage*. These idioms stem from the Renaissance concept of the self as a performer, best represented by Shakespeare's worldview: "*All the world's a stage, and all the men and women merely players.*" Such linguistic metaphors indicate a national orientation toward self-expression, independence, and artistic individuality.

Russian Theatre Terminology: Collectivity and Psychological Depth

Russian theatre vocabulary reveals a different cultural focus—**emotional depth and collective creation**. Terms like *труппа* (*troupe*), *режиссёр* (*director*), *сценография* (*scenography*), and *драматургия* (*dramaturgy*) emphasize cooperation, artistic unity, and internal psychological analysis. The influence of Russian theatre traditions, especially the **Stanislavski system**, is evident in the language itself. Expressions like *играть роль искренне* (“to play a role sincerely”) and *переживание роли* (“living the role”) convey a philosophical approach to acting that values inner truth over external display. Thus, Russian theatre terminology reflects the Slavic worldview—emotional sincerity, spirituality, and collective creativity.

Uzbek Theatre Terminology: Tradition and Community Spirit

Uzbek theatre lexicon, though enriched by international borrowings, retains deep connections with **folk performance** and **oral poetry traditions**. Words like *sahna* (stage), *aktyor* (actor), *rejissyor* (director), and *tomosha* (spectacle) coexist with native expressions such as *askiya* (comic verbal duel) and *lapar* (folk improvisational song).

The Uzbek term *tomosha* has broader semantic connotations than the English *performance* or Russian *спектакль*; it implies not only the act of watching but also collective enjoyment and social participation. Metaphorical uses, such as *sahnaga chiqmoq* (“to go on stage,” meaning to show oneself or achieve recognition), reflect the communal and participatory nature of Uzbek culture.

Thus, Uzbek theatre terminology embodies a worldview of harmony, collective identity, and respect for artistic tradition.

Linguocultural Reflection of Worldviews

The comparative analysis demonstrates that theatre terminology mirrors the **national worldview** in the following dimensions:

Aspect	English	Russian	Uzbek
Core Value	Individual performance and creativity	Collective emotional depth	Community and tradition
Dominant Metaphor	Life as performance	Art as inner truth	Theatre as social gathering
Historical Influence	Classical and Renaissance heritage	Realism and psychological theatre	Folk oral art and Soviet stage
Linguistic Type	Analytic (focus on structure)	Synthetic (focus on expression)	Agglutinative (focus on process)

These distinctions show that even within a shared cultural domain like theatre, languages express different perceptions of art and humanity, shaped by history, religion, and cultural philosophy.

CONCLUSION

The study confirms that theatre terminology is a valuable mirror of national worldview and cultural identity. Although many theatrical terms are internationally shared, their meanings and associations are filtered through the cognitive and cultural frameworks of each linguistic community.

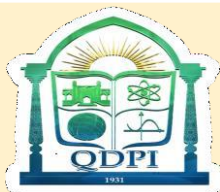
- **In English**, theatre vocabulary reflects the spirit of individuality, creativity, and self-presentation.
- **In Russian**, it conveys emotional sincerity, artistic collectivity, and psychological realism.
- **In Uzbek**, it preserves traditional folk expressiveness and collective joy, connecting modern art with national heritage.

These differences illustrate that linguistic typology and cultural worldview are intertwined. Theatre terminology thus becomes not only a linguistic system of art but also a reflection of how nations perceive human nature, communication, and beauty.

Further research may expand the comparative scope to include other typologically different languages, such as Chinese, Arabic, or Japanese, and investigate how globalization affects the transformation of theatre terminology across cultures.

REFERENCES

1. Crystal, D. (2010). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press.
2. Karasik, V. I. (2002). *Language Circle: Personality, Concepts, Discourse*. Volgograd: Peremena.
3. Katan, D. (2014). *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators*. Routledge.
4. Nida, E. A. (1993). *Language, Culture, and Translating*. Shanghai Foreign Language Education Press.
5. Rahimov, A. (2019). *O‘zbek teatrining lingvokulturologik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
6. Stanislavski, K. (1989). *An Actor Prepares*. Theatre Arts Books.
7. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.
8. Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Indiana University Press.

QUVONDIQ SIDDIQ HIKOYALARIDA MA’NAVIY-AXLOQIY MAVZULAR TADQIQI

Ruziboyev Bobir

JDPU mustaqil tadqiqotchisi (PhD),

Bulung‘ur tuman MMTB ga qarashli 69-maktabning

ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

boburroziboyev07@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Quvondiq Siddiq ijodining ma’naviy-axloqiy qimmatlari, xususan, yozuvchining qator hikoyalarida ko‘tarilgan ijtimoiy-ruhiy muammolar tahlil qilinadi. “Qishdagi ishq”, “Nogiron qiz farosati”, “Arosatdagi sadoqat”, “Birga o‘lmaymizmi, do‘stim?!”, “Onamni yig‘latib qo‘ydim”, “Futbolga tikilgan ‘bosh’”, “Yomon yaxshilik”, “Uvol bo‘ladi” kabi hikoyalar orqali inson qalbi, muhabbat, sadoqat, mehr, ma’naviyat, imon, oriyat, vijdon, do‘stlik va mas’uliyat kabi asosiy tushunchalar badiiy talqinda yoritiladi. Ayniqsa “Arosatdagi sadoqat” hikoyasi orqali qo‘shxotinlilik, sadoqatning buzilishi, ma’naviy tanazzul muammosi ochib beriladi. “Birga o‘lmaymizmi, do‘stim?!” hikoyasida esa inqirozli vaziyatda do‘stlikning asl mohiyati fosh etilib, qahramonlarning ma’naviy olami nutqiy va predmet detallar vositasida yoritiladi. Tadqiqot Quvondiq Siddiq hikoyalarining zamonaviy o‘zbek adabiyotida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni tiklash, jamiyatdagi og‘riqli masalalarga badiiy nigoh bilan qarashdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Quvondiq Siddiq, zamonaviy hikoya, ma’naviy-axloqiy muammolar, qo‘shxotinlilik, sadoqat, muhabbat, do‘stlik, ma’naviy tanazzul, nutqiy detal, predmet detali, psixologik tahlil, zamonaviy o‘zbek nasri.

Abstract. The article analyzes the spiritual and moral values of Kuvandiq Siddiq's work, in particular, the socio-spiritual problems raised in a number of the writer's stories. Through stories such as "Love in Winter", "The Wisdom of a Disabled Girl", "Loyalty in the Garden", "Shall We Die Together, My Friend?!", "I Made My Mother Cry", "Heads Stuck on Football", "Bad Goodness", "There Will Be Trouble", the human heart, love, loyalty, kindness, spirituality, faith, nobility, conscience, friendship and responsibility are illuminated in an artistic interpretation. In particular, the story "Loyalty in the Garden" reveals the problems of bigamy, the violation of loyalty, and spiritual decline. "Shall We Die Together, My Friend?!" The story reveals the true essence of friendship in a crisis situation, and the spiritual world of the characters is illuminated through speech and subject details. The study

shows the place of Kuvandiq Siddiq's stories in modern Uzbek literature in restoring spiritual and moral values, and in looking at painful issues in society with an artistic gaze.

Key words: Kuvandiq Siddiq, modern story, spiritual and moral problems, bigamy, loyalty, love, friendship, spiritual decline, speech detail, subject detail, psychological analysis, modern Uzbek prose.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida jamiyatning ma'naviy barkamolligi, yosh avlodning axloqiy tarbiyasi va ruhiy yetukligini ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bunday jarayonda adabiyotning, xususan, milliy nasrning o'rni beqiyosdir. O'zbek adabiyotida insonparvarlik, halollik, mehr-shafqat, vatanparvarlik va ezgulik g'oyalarini badiiy obrazlar orqali yorqin ifodalab kelayotgan ijodkorlardan biri Quvondiq Siddiqdir. Uning hikoyalari hayotiy mavzularga yaqinligi, xarakterlarining tabiiyligi, tasvirning sodda va ta'sirchanligi, eng muhimi, ma'naviy-axloqiy g'oyalar bilan sug'orilganligi bilan ajralib turadi.

Quvondiq Siddiq hikoyalarida qahramonlarning ruhiy kechinmalari, ularning yaxshilikka intilishi, ijtimoiy muhit va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi bog'liqlik badiiy mahorat bilan yoritiladi. Adib asarlarida insonning ichki dunyosi, halollik va poklikka undovchi g'oyalar, oilaviy munosabatlar, mehr-sahovat, ota-ona hurmati, mehnatsevarlik kabi tushunchalar markaziy o'rinni egallaydi. Mazkur hikoyalar o'quvchini nafaqat hayotiy voqealar bilan tanishtiradi, balki axloqiy xulq-atvor me'yorlarini chuqur anglashga, ma'naviy o'zgarishga undaydi. O'zbek adabiyotidagi mahoratli ijodkor Quvondiq Siddiq qalamiga mansub aksar hikoyalarning jamiyatimizdagi aynan ma'naviy-axloqiy muammolarga bag'ishlanganligini ko'rish mumkin. Yozuvchining "Qishdagi ishq", "Nogiron qiz farosati", "Arosatdagi sadoqat", "Birga o'lmaymizmi, do'stim?!", "Onamni yig'latib qo'ydim", "Futbolga tikilgan "bosh", "Yomon yaxshilik", "Uvol bo'ladi" kabi hikoyalari shular jumlasidan.

Adabiyotlar tahlili

Yozuvchining "Qishdagi ishq" deb nomlangan hikoyasi insonlar o'rtasida taqchil bo'lib borayotgan samimiy ishq-muhabbat tasviriga bag'ishlangan bo'lsa, "Nogiron qiz farosati" nomli hikoya shikasta qalb nogiron qizning unga bo'lgan muhabbat izhoriga bergan samimiy javobi haqidadir. "Arosatdagi sadoqat" hikoyasida esa bugungi kunda el orasida "urf" darajasiga chiqqan qo'shxotinlilik muammosi va muhabbatga sadoqat kai dolzarb masala aks ettirligna bo'lsa, "Birga o'lmaymizmi, do'stim?!" hikoyasida ham shunga o'xshash, ya'ni do'stlikka sadoqat mavzusi aks ettirilgan. "Onamni yig'latib qo'ydim" hikoyasida bugungi kun uchun ham dolzarb masalalardan bo'lgan kitob o'qish orqali inson ma'naviyatini shakllantirish va uning jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashish mavzusi ilgari surilgan. "Futbolga tikilgan "bosh" hikoyasida birovni ranjitish evaziga xursandchilik qilmaslik haqida. "Yomon yaxshilik" nomli hikoyada esa mehribon boboning o'z yaqinlarini

o‘ylab, ularni ayriliq jafosiga qo‘ymaslik maqsadida o‘zidan uzoqlashtirishga harakat qilishi aks ettirilgan.

Mazkur hikoyalar orasida “Arosatdagi sadoqat” hikoyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Unga ko‘ra inson o‘ziga to‘q bo‘lgani sayin qabihlikka yuz buraveradi. Oilali insonning yashirinchasi yana bir go‘zal ayol bilan yashashi, uni moddiy jihatdan ta‘minlashi, unga yetarlicha sharoit yaratib berishi kabilar uning ma‘naviy tanazzulini dalolatlaydi. Shuningdek, o‘zi og‘ir xastalikka chalinganida, o‘zidan xabar olishni ham xohlamagan bemehr ayolni ikkinchi xotinlikka olganligi, o‘z ayoli esa o‘z jonini berib bo‘lsa ham, uyda borini sotib bo‘lsa ham uning jonini saqlab qolish orqali unga bo‘lgan kuchli muhabbatini ko‘rsatganligidan ushbu kimsaning noto‘g‘ri yo‘l tutganligini anglash mumkin.

Asarning hikoyachi qahramoni bo‘lgan Nargizaga “birinchi” xotin bo‘lgan Dilbarning yaqin dugonasi bo‘lganidan unga telefon qilib o‘z tashvishlari haqida so‘zlab berishi ham uning qanday sodda va jonkuyar inson ekanligini ko‘rsatadi: “Boshimizga tashvish tushib qoldi, Nargiz. Bir oydan beri erim og‘ir kasal, birdan yuragi xuruj qilib qoldi. Operatsiya qildirdik. Endi-endi o‘ziga keldi. Bor pulimizni, hatto mashinamizni sotib, uni davolatdik. ...Kerak bo‘lsa. Uning sog‘ayib ketishi uchun jonimni berishga tayyor edim. Xudodan shifo tilab, boshida bedor o‘tirdim. Iltijolarimni eshitib, mana, Allohning boriga shukr, adamizni bizga qaytib berdi”. Ya‘ni u o‘z erining qilib yurgan qing‘ir ishlaridan mutlaqo bexabar. Shu sababli u erini ertayu kech oila g‘amida yurgan zahmatkash va mard inson sifatida biladi. Uning uchun o‘zi jonidan kechishga ham tayyor. Erni pir deb bilib, uning sog‘ayib ketishini Yaratgandan so‘rab nolalar qiladigan fidokor inson.

Ikkinchi xotin bo‘lgan yosh ayolning Nargizaga aytgan gaplari uning ma‘naviyatini aniq ko‘rsatib bergan: “Ahvolimni qarang, uch yildan beri mana shu katalakdek xonada qiynalib yashayman. Lift o‘lgur ishlamay qolsa, tinkam qurib ketadi. Bu akam esa, sal ko‘proq pul topsam, senga pastki qavatdan ikki xonali kvartira olib beraman, ammo hozir pulim bunga yetmaydi, deb meni aldab yurgan ekan. Bilsam, bir emas, uchta ikki xonali kvartiraga ham yetadigan puli bor ekan. Mana, kuni kecha aniqladim, operatsiyasiga naq uchta kvartiraning pulini sarflabdi...” Ya‘ni bu ayolni erining sog‘lig‘i emas, balki uning pullari qiziqtirishi, faqat qiyinchiliksiz, to‘kin hayot uchungina u bilash yashashga rozi bo‘lganligi anglashiladi. Va aynan mana shu narsa – qiynalmasdan, jonini koyitmasdan farog‘atda yashash istagi tufayli qancha-qancha qizlar tubanlik yo‘lini tanlashi, qancha-qancha oilalarning buzilib ketishiga sabab bo‘layotganligi ham bugungi kundagi dolzarb ijtimoiy muammolardan biri ekanligi hech kimga sir emas. Yozuvchi aynan mana shu muammoga diqqat qaratmoqda va masalani oydinlashtirish uchun baland qavatda joylashgan “bir xonali kvartira”, “bor puli”, “mashina” kabi predmet detallardan unumli foydalanilgan. Ya‘ni ularni har ikkala obrazning xarakter-xususiyatlarini bo‘rttirib ko‘rsatish uchun kerak bo‘lgan. Bir xonali kvartira qanoatsiz va sadoqatsiz, yengil hayot tarafdori bo‘lgan ayolning o‘zligini, xarakterini ko‘rsatsa, “bor puli” va “mashina” detallari esa Dilbarning oilaparvar va oqko‘ngil ayol ekanligini dalolatlaydi.

“Nargiza dugonasining gaplarini eshitar ekan, qo‘shni ayolning “er”i taqdiridagi bu qadar o‘xshashlikdan xavotirga tushib borardi. Dilbar o‘z erining boshidan o‘tgan bu dard haqida yosh qo‘shni ayolning so‘zlari bilan deyarli bir xil tafsilotni gapirardi. Faqat ikki ayolda bu erkakka bo‘lgan muhabbat va mehr orasidagi farq yer bilan osmoncha ekanligi allaqachon Nargizaga ayon edi.

Dugonasi eriga shu qadar ishonar, unga jonini berishga tayyor edi. Ammo...” [1,19] “Birinchii – Dilbar” va “Ikkinchi” xarakteridagi paradoksal tafovut yozuvchi tomonidan ularning o‘z nutqlari orqali jonli aks ettirilgan.

“Nachora, qo‘lidan nima ham kelardi. Har kim o‘z hayot tarzini o‘zi xohlab o‘zgartiradi. Shu tobda bu erkakning uni ko‘z ochib ko‘rgan ayolining arosatda qolgan sadoqatigina hayotga qaytarganligini bilishini chin dildan istadi, ammo qanday aytsin?.. Ishqilib, shifo bergan Alloh unga insof va iymon, oriyat va adolat, arosatsiz sadoqat ham bersin!” [1,19]. Ko‘rinadiki, Quvondiq Siddiq tomonidan ko‘tarilayotgan ma’naviy-axloqiy muammo jamiyatdagi insonlar uchun suv va havo kabi zarurat darajasida bo‘lgan insof va iymon, oriyat va adolat, sadoqat kabi tuyg‘ularning tobora taxchillashib borayotganligidan xavotirda ekanligida ko‘rinadi.

Yozuvchining yana bir hikoyasi “Birga o‘lmaymizmi, do‘stim?!” deb nomlangan bo‘lib, sralavhasidan ham ma’lumki, u do‘stlik mavzusini ilgari surgan asar ekan. Asar syujetidan Ukrainadagi harbiy xizmat chog‘ida avval qurol-aslaha ombori bo‘lgan joyni buzish vaqtida yerto‘ladan topib olingan eski qurollarni yigitlarga ko‘rsataman degan maqsadda granatalarni qo‘liga olib chiqqan hikoyachi qahramon o‘zi bilmagan holda granataning ilgagini qo‘porib olib qo‘yadi. Lekin uni joyiga ildirsa xavf bartaraf bo‘lishini bilsa-da, bu ishni qila olmaydi. Shu ishda o‘zining ikki yillik qadrdonini yordamga chaqiradi.

“Hoy, jo‘ra, bu yoqqa kel, – dedim unga. – Mana bu ilgakchani joyiga sal siqib, ilintirib qo‘ysak, bo‘ldi, shu xolos. Menga ozroq ko‘maklashib yubor...”

Qarasam, devor ortidan mo‘ralab turgan do‘stimning ko‘zlaridagi qo‘rqinch menikidan ko‘proqdek.

- Yo‘q, – dedi u. – Portlab ketishi mumkin-ku, undan ko‘ra qimirlamay tur! Hozir komandirlarni chaqirib kelaman. Bir yo‘li topilar...

Qo‘lim tolib borardi, zanglab ketgan o‘sha ilgakni qaytadan ilintirib qo‘yishga o‘zimning imkonim yetmay qolgandi.

- Kel endi, do‘stim, kuchim yetmay, qo‘limdan tushib ketadimi deb qo‘rqayapman, salgina yordamlashib yubor. Manavi ilgakni joyiga tiqib qo‘ysang bo‘ldi, buni yaxshi bilasan-ku, bekordan-bekorga o‘lib ketging kelmaydi-da, axir!
- Men ham shuni aytayapman-da... – do‘stim kalovlana boshladi. – ikkalamiz o‘lgandan ko‘ra, bir kishi o‘lgani yaxshiroq-ku!...” [1,22].

Mazkur dialogdan hikoya qahramonlarining eng og‘ir damdagi ruhiy holati va ma’naviy dunyosi ochiq-oydin anglashilgan. Chunki hikoyachi qahramon o‘z do‘sti sifatida ko‘rib yurgan yigitning asli qo‘rqoq va nomard ekanligini uning “ikkalamiz o‘lgandan ko‘ra,

bir kishi o‘lgani yaxshiroq-ku!” degan so‘zlaridan ayonlashgan. Ya’ni asl ma’naviy olamini ochib berish uchun ana shu birgina jumla – nutqiy detal va shu bilan birga “eski granata” predmet detali ham yetarli bo‘lgan.

Uning asli kim ekanligini anglagan hikoyachi qahramonning o‘sha ondagi ichki kechinmalari quyidagicha bayon qilinadi:

“Mana sizga do‘stlik... Axir, shu damgacha hamma narsamizni baham ko‘rib kelayotgan yaqin o‘rtoqmiz-a! Ikki yilda boshimizdan nimalar o‘tmadi... Uning uchun kimlar bilan mushtlashmadim. O‘limga ham birga boramiz, degan ahdlar qiluvdik-ku...” [1,22]. Qahramonning mazkur monologik nutqidan o‘limga ham birga borishni ahdlashish darajasidagi bu do‘stga ko‘proq hikoyachi qahramon yordam berib kelganligi, uning uchun ko‘p marotaba mushtlashganligi, borini baham ko‘rganligi ayonlashadi, ya’ni ayni damda qo‘lida ilgagi chiqarilgan granata bilan turgan bu yigit undan uzoqda jon saqlab turgan, uning chorloviga qo‘rqoqlarcha rad javobini o‘sha yigitga faqat manfaat nuqtai nazaridangina kerak bo‘lganligi ma’lum bo‘ladi.

Granataning xavfli emasligi ma’lum bo‘lgach, bunday “do‘st”dan voz kechish ma’nosida quyidagi tasvir beriladi: “Kim kulgan, kim tanbeh bergan... Shu tobda hech kimning gapi qulog‘imga kirmasdi. Do‘stim esa hazilnamo kulib, yonimga keldi. Unga zarda bilan “Rahmat!” – dedim-u ochilolmay tayyor musht bo‘lib qotgan qo‘lim bilan naq jag‘iga tushirdim!...” [1,22].

Natija va muhokamalar.

Ko‘rinadiki, mazkur hikoya hamma zamonlarda va makonlarda barcha insonlar uchun dolzarb mavzulardan biri bo‘lib kelgan do‘stga sadoqat mavzusida bo‘lib, chin ma’nodagi do‘stlik uning boshiga biror bir sinov tushgandagina ayonlashishi yozkvchi tomonidan mahorat bilan badiiy detallar, poetik nutq yordamida aks ettirilgan.

Quvondiq Siddiqning yana bir “Onamni yig‘latib qo‘ydim” nomli hikoyasi ham yuqorida ham aytib o‘tilganidek, bugungi kun uchun dolzarb ma’naviy muammolardan biri bo‘lgan kitob mutolaasi mavzusiga bag‘ishlanganligi bilan ajralib turadi. Hikoya qahramoni yozuvchining o‘ziga xos uslubiga ko‘ra yana hikoyachi qahramon bo‘lib, uning onasini yig‘latishi voqeasi asarning asosiy syujetini tashkil etadi.

Yozuvchi asosiy voqea boshlanish joyigacha bo‘lgan holatni, ya’ni asosiy qahramonning hammani quvontirib yashagan otasi erta vafot etgandan so‘ng farrosh bo‘lib ishlaydigan onasining yetti farzandni boqish uchun boshidan o‘tkazayotgan qiyinchiliklari va to‘kkan ko‘zyoshlari xususida qiqacha ma’lumot bergach, o‘zining yettinchi sinf ekanligida ularga sinf rahbari qilib tayinlangan yangi kelgan adabiyot o‘qituvchisining sinfdagilarning kitoblarning sehrli olamiga olib kira olganligi xususida ma’lumot berib o‘tadi.

O‘sha o‘qituvchining o‘z shaxsiy kutubxonasidan sinfdagi barcha o‘quvchilarga kitob ulashib, faqat unga – Shodibekka bermaganligiga barcha ajablanadi. Shu o‘rinda Shodibekning balki uni o‘qituvchi ilg‘amay qolgandir, degan gumon bilan kitob so‘raganida berilgan javob uning ko‘ngliga og‘ir botadi:

“Nima-a-a? – dedi o‘qituvchi istehzoli kulib. – Sen kitob so‘rayapsanmi? Kitob nimaligini bilasanmi, o‘zi? Senga o‘xshagan bolalarga kitobni ishonib bo‘larkanmi? Qo‘y, yaxshisi, ko‘cha-ko‘yda tuproqqa boti-i-ib sanqib, daydib yuraver!..” [1,28].

Bunday gap har qanday kishi qatori Shodibekning ham izzat-nafsini uyg‘otadi. Bunday gaplardan so‘ng o‘qituvchisini juda yomon ko‘rib qolgan bo‘lsa ham ertasiga berilgan kitoblar bo‘yicha savol-javob qilinib, yaxshi baholar olayotgan sinfdoshlariga xavas qilib u yana kitob so‘rashga jur‘at qiladi. Hartugul bu safar o‘qituvchi kitobdan kamida beshta kitobni o‘qib kelishni shart qilib qo‘yib, kitob beradi. Ertasiga adabiyot darsidagi holat undagi o‘zgarishni ifodalagan, ya‘ni uni o‘qituvchi doskaga chorlaganida boshida tutilib-tutilib gapirsa-da, keyinchalik dadil-dadil so‘zlab, deyarli darsning oxirigacha faqat u so‘zlaydi. O‘qituvchi:

“Barakalla, bolakay! – deb yelkasiga qoqib qo‘ydi va Shodibekka o‘sha kitobni tutqazdi. – bu kitob endi seniki, mendan sovg‘a! Bahoying esa “besh”! Shodibek o‘qituvchiga rahmat aytib, joyiga o‘tirdi. Maktabga kelib, shu kungacha “4” baho ham olmagan bola, hayotida birinchi marta “5” oldi. Yuragi o‘ynab ketardi. Bolalarning ham unga munosabati birdan o‘zgardi” [1,29].

Keyingi kuni onasi ham u bilan maktabga birga kelib, adabiyot o‘qituvchisiga katta rahmat aytadi:

“Men... men shu bolaning qo‘lida kitob ko‘raman deb o‘ylamay ham qo‘ygandim... Rahmat sizga! – onasi shunday deya, yig‘lab yubordi” [1,27].

Ko‘rinadiki, onasining ko‘z yoshlari quvonch ko‘zyoshlari edi. U kitob o‘qisa o‘g‘lining ma‘naviyati ham yaxshi bo‘lishini, o‘qib-o‘rganib yaxshi ishlarda ishlab hayoti yaxshi bo‘lishiga chin dildan ishongani uchun bolasidagi ijobiy o‘zgarish sababchisi bo‘lgan muallimga minnatdorchilik bildirmoqda.

Kitob o‘qish orqali inson ma‘naviyatini shakllantirish mavzusi yozuvchi tomonidan personaj nutqi va psixologik detal – onaning samimiy ko‘zyoshlari, o‘qituvchining rag‘bati kabilar vositasida ifodalanmoqda.

Yana bir hikoyada yosh bolaning ma‘naviy olami uning kechinmalari tavsifi orqali aks ettiriladi. Xususan, uning tabiat haqidagi fikrlari, oyni o‘ziga xos tavsiflashi uning ichki dunyosi, atrof muhit haqidagi tasavvurlarini yanada aniqroq ko‘rsatadi:

“Yer nafas olsa kerak, chopib ketayotgan odamdek hansirab nafas olsa kerak. Bu tovushlarning barchasi shundan. Hamma narsa nafas oladi. Daraxtlar ham zararli gazlarni yutib, kislorodga aylantirib chiqaradi, degan edi Turg‘unov muallim. Aytganday, shamol yerning nafas chiqarishi, jimlik yutishi emasmi? Ha, shamol – yerning nafasi. Oy-chi, nafas oladimi? Yoki kuylarmikin?”

U tuzukroq javob topa olmadi” [2,58]. Bu o‘rinda shamolga berilgan ta‘rif o‘ziga xos tarzda shakllantirilgan. Ya‘ni shamolning yerning nafasi ekanligi haqidagi fikr o‘ziga xos. Chunki boshqa asarlarda bu tavsif deyarli uchramaydi. Bolaning oyni tavsiflashida ham yozuvchining o‘ziga xos tashbehlashi ko‘zga tashlanadi. Ya‘ni bolaning oydan sado kelishiga

ishonmasligi, uning kumush nurlari daraxtzor uzra tovlanib ko‘rinishiga o‘ziga xos yechim topishi, oyning qizlarning yuziga o‘xshatilishini o‘zi taniydigan ikki qiz – Mahbuba va Saodat timsolida ko‘rishi va ularning “to‘rlagan” va “sepkil bosgan” yuzlarni hech ham oyga o‘xshata olmasligi holati uning ruhiyatida tungi manzaralarni bola nigohi bilan idrok etish orqali uning beg‘ubor ma‘naviy olamini ko‘rsatilishi sifatida talqin etilishi mumkin:

“Oydan kumushrang unsiz sadolar yo‘l yoqalab ketgan daraxtlar chodir: uzra yaltiroq iz qoldirgancha quyilib tushishini g‘ira-shira tasavvur qildi-yu, aniqroq fikrlashga chog‘i kelmadi. “Qanaqa kuy? Radiokarnaydan chiqadigan kuymi? Unaqaga o‘xshamaydi. Ana, oyning o‘zi radiokarnayga o‘xshar ekan. Nega “oy yuzingni” deyishadi? Oy qizlarning yuziga hech ham o‘xshamaydi-ku... Misol uchun Mahbubaning afti oyga emas, to‘rlagan qovunga o‘xshaydi. Saodatning beti to‘la sepkil. Oyda esa sepkil yo‘q” [2,58]. Ko‘rinadiki, bola tasavvuri va uning ma‘naviy olami katta odamlarnikidan tubdan farq qilishi uning ichki monologi va o‘zgacha, beg‘ubor mushohadalari orqali aks ettirilmoqda.

“Biroq sal o‘tmay qo‘rqa-pisa boshini ko‘tarib yana oyga qaradi.

...Shunda... tong qotdi – daraxtlar oralab uni ta‘qib etib kelayotgan oy ochiqqa chiqib muallaq turar, tumanli tegrasida esa... kattakon, mahobatli doira yaraqlar edi.

Qanchalar chiroyli!

Ex-he! Xuddi juda katta sirkul bilan, uchini oyning qoq o‘rtasiga qo‘yib chizilgandek. Nega shu paytgacha ko‘rmadi?

U hamma narsani unutdi.

Oy pastga enib, juda-juda yaqin kelgan, bola unga yonma-yon holda, aylana gardishning o‘rtasida chayqalib-chayqalib suzib ketayotgandek edi. Dunyoda oy va boladan boshqa hech kimsa yo‘q edi.

Bola oyga qo‘shilib ketgan edi...” [2,58].

Ushbu tasvirda oyning tilla gardishi bolani maftun etishi va bu holat uning borlig‘ini qamrashi aks ettirilgan.

Inson ma‘naviyati bilan bog‘liq tasvirlar hikoyalarda insonning ichki monologi, ruhiy olami ifodasidagi o‘ziga xosliklar, qahramonning xayolot olami, undagi tub burilishlar, kechinmalar tavsifi orqali ham aks ettiriladi.

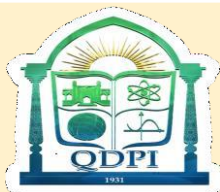
Xulosa.

Xullas, so‘nggi davr o‘zbek hikoyanavisligida ma‘naviy-axloqiy muammolar talqini yozuvchilar tomonidan mahorat bilan aks ettirilmoqda. Quvondiq Siddiq kichik-kichik hikoyalari orqali yirik muammolardan bo‘lgan do‘stga sadoqat, mehr-oqibat, vafo va iymon, to‘qlikka sho‘xlik, kitob orqali inson ma‘naviyatini shakllantirish kabi bir qator muammolarni yoritib berishga harakat qilgan. Bunda mavzular ifodasida badiiy tasvir vositalarining yozuvchilar mahorati tufayli o‘rinli qo‘llanilganligi ham qo‘l kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quvondiq Siddiq. Futbolga tikilgan bosh. – T.: O‘zbekiston, 2011. –125 b.
2. Ahmad A‘zam. Soyasini yo‘qotgan odam. – T.: Sharq, 2004. – 335 b.

3. Belinskiy V.G. Adabiy orzular. –T.: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1987.
4. A.Rasulov. Badiiylik –bezavol yangilik. –T.: Sharq, 2007.
5. D.Quronov va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug‘ati. –T.: Akademnashr.
2010.
6. Aristotel. Poetika. Axloqi kabir. –T.: Yangi asr avlodi. 2004.

**CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF POLITICAL NEWS IN ENGLISH
AND UZBEK MEDIA**

PhD researcher D.Yusupova

Abstract.Media discourse plays a crucial role in shaping public opinion, constructing ideologies, and influencing social perception. This study investigates how political news is framed and linguistically constructed in English and Uzbek media through the lens of Critical Discourse Analysis (CDA). It explores lexical, syntactic, and ideological strategies that reflect power relations, cultural values, and media bias. Using political news texts from BBC News, Reuters, and The Guardian (for English) and Kun.uz, Gazeta.uz, and UzA (for Uzbek), the research compares how similar political events are represented differently across the two languages. Findings reveal that English media typically emphasizes neutrality, individual agency, and emotional engagement, whereas Uzbek media discourse often prioritizes collective identity, institutional authority, and social harmony. The paper concludes that ideological framing in both languages reflects deeper socio-political structures, demonstrating the role of discourse in mediating power and ideology in cross-cultural communication.

Keywords:Media Discourse; Political Communication; Critical Discourse Analysis (CDA); English Media; Uzbek Media; Ideology; Power Relations; Framing; Lexical Choices; Cross-Cultural Comparison

Аннотация:Медиадискурс играет ключевую роль в формировании общественного мнения, конструировании идеологий и воздействии на социальное восприятие. В данном исследовании рассматривается, как политические новости формируются и языково выражаются в английских и узбекских СМИ с точки зрения **критического дискурс-анализа (CDA)**. Анализируются лексические, синтаксические и идеологические стратегии, отражающие властные отношения, культурные ценности и медиапредвзятость. В качестве материала использованы политические тексты из BBC News, Reuters, TheGuardian (английский корпус) и Kun.uz, Gazeta.uz, UzA (узбекский корпус). Результаты показывают, что английские СМИ, как правило, подчеркивают нейтральность, индивидуальную ответственность и эмоциональное вовлечение, тогда как узбекские источники склонны акцентировать коллективную идентичность, институциональный авторитет и социальную гармонию. В заключении делается вывод, что идеологическое фреймирование в обоих языках отражает более

глубокие социополитические структуры, демонстрируя роль дискурса в посредничестве между властью и идеологией в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: Медиадискурс; Политическая коммуникация; Критический дискурс-анализ (CDA); Английские СМИ; Узбекские СМИ; Идеология; Властные отношения; Фрейминг; Лексический выбор; Межкультурное сравнение

Introduction. Media has always been one of the most powerful instruments in shaping ideology, identity, and public awareness. The language used in political reporting is not neutral; rather, it represents and reinforces specific ideological positions. In multilingual societies and post-Soviet contexts such as Uzbekistan, where language and politics are deeply intertwined, understanding how media discourse constructs reality is essential.

The increasing globalization of news dissemination has created a unique linguistic environment where English, as the dominant global language, interacts with national media systems. Consequently, comparing English and Uzbek political news provides a valuable opportunity to uncover how global and local discursive strategies diverge or converge in constructing political narratives.

This study applies the framework of Critical Discourse Analysis (CDA) — particularly as developed by scholars such as Norman Fairclough (1995) and Teun A. van Dijk (1998) — to examine how language reflects ideology and power. CDA views discourse not only as a form of linguistic expression but also as a social practice shaped by political, economic, and cultural structures.

The central research questions are:

How do English and Uzbek media frame political news differently?

What lexical and grammatical features indicate ideological bias or cultural influence?

How does the linguistic construction of “power” differ between the two media systems?

By addressing these questions, the paper contributes to ongoing discussions about media ideology, cross-cultural discourse, and the linguistic mediation of power. It also adds to the limited body of research focusing specifically on Uzbek media from a comparative, discourse-analytic perspective.

Research on media discourse has demonstrated that news reporting is a deeply ideological practice. Fairclough (1995) argues that media texts construct reality rather than merely reflect it. van Dijk (1998) emphasizes that discourse is a tool through which power and dominance are enacted and reproduced. Both frameworks stress the role of linguistic choices in shaping ideological meanings.

In the context of English-language media, numerous studies have examined the framing of political actors and events. For instance, Richardson (2007) highlights how syntactic structures and vocabulary choices in British newspapers subtly encode ideological

perspectives. Similarly, Fowler (1991) points out that news discourse naturalizes specific social hierarchies and values through recurring linguistic patterns.

However, research on Uzbek media discourse remains limited. Yuldasheva (2018) and Sattarov (2020) observe that Uzbek news often adopts institutional and collectivist perspectives, focusing on stability and national development rather than individual criticism. Comparative studies between English and Uzbek political discourse are rare, yet they are crucial for revealing the intersection between language, ideology, and political culture.

This paper thus bridges a gap in existing literature by providing a cross-linguistic CDA of political news, comparing how similar events are represented differently within global and national ideological frameworks.

Methodology

The research adopts a qualitative comparative design based on Critical Discourse Analysis (CDA). Data were collected from six prominent news outlets:

English: *BBC News*, *Reuters*, *The Guardian*

Uzbek: *Kun.uz*, *Gazeta.uz*, *UzA*

A total of 24 political news articles (12 in English, 12 in Uzbek) published between 2020 and 2025 were selected based on thematic similarity — for example, coverage of government reforms, international relations, and leadership statements.

Analytical Framework

The study follows Fairclough’s three-dimensional model of CDA:

Textual Analysis – examining lexical choices, modality, and transitivity.

Discursive Practice – analyzing how texts are produced and interpreted within journalistic norms.

Social Practice – connecting linguistic findings to wider socio-political contexts.

Data were analyzed using manual coding and corpus-based tools such as *AntConc* for frequency and collocation analysis. Themes such as *power representation*, *national identity*, *authority framing*, and *ideological stance* were categorized and compared.

Analysis and Discussion

The analysis reveals significant linguistic and ideological differences between English and Uzbek media discourse. The findings highlight that while English media tends to employ individualistic and critical perspectives, Uzbek media reflects collectivist, institutional, and stability-oriented narratives. The comparison demonstrates how sociocultural and political contexts shape discourse patterns, reflecting the deep interplay between language, ideology, and power.

Framing of Political Actors

In English media, political actors are commonly framed as autonomous agents responsible for their decisions and actions. Headlines such as “*Prime Minister Faces Growing Criticism Over Economic Policy*” (*BBC News*, 2024) or “*Opposition Challenges Government’s Immigration Reform*” (*The Guardian*, 2024) emphasize accountability and

individual responsibility. This kind of framing reflects what Fairclough (1995) terms the “agentive discourse”, where the language attributes power and responsibility to specific individuals, reinforcing democratic norms of transparency and critique.

In contrast, Uzbek media adopts a more institutional and collectivist framing, often highlighting the state or leadership as a unified body. For instance, “*O‘zbekiston hukumati islohotlarni davom ettirmoqda*” (“The government of Uzbekistan continues reforms,” *Kun.uz*, 2024) and “*Yurtimiz rahbari barqarorlikni ta’minlamoqda*” (“Our leader ensures stability,” *Gazeta.uz*, 2025) portray authority as a stabilizing force rather than a subject of scrutiny. This reflects a hierarchical worldview, where leadership is not individualized but symbolically represents the nation’s unity and progress.

Lexical Choices and Evaluation

Lexical analysis demonstrates that English news discourse frequently employs evaluative and emotionally charged adjectives, such as “*controversial policy*,” “*historic decision*,” or “*ambitious reform plan*.” These choices appeal to readers’ emotions and construct an interpretive stance, a feature consistent with Fowler’s (1991) observation that word choice inherently reflects ideological positioning.

Uzbek news, however, tends to favor neutral and formal lexical items, avoiding overt evaluation. Terms such as “*muhim tashabbus*” (“important initiative”), “*yangi bosqich*” (“new stage”), or “*rivojlanish strategiyasi*” (“development strategy”) appear frequently in reports from *Daryo.uz* and *Gazeta.uz*. This linguistic restraint signals an implicit ideological control and a cultural preference for harmony and respect toward authority. The difference suggests that English discourse values emotional engagement and critique, whereas Uzbek discourse prioritizes solidarity and stability.

Representation of Power and Ideology

Power relations are explicitly negotiated in English political discourse. Phrases such as “*The opposition accused the government of mismanagement*” (*The Independent*, 2025) or “*Public anger mounts as ministers defend policy failures*” (*BBC News*, 2024) highlight contestation and accountability — the hallmarks of liberal-democratic media cultures. This aligns with van Dijk’s (1998) assertion that discourse serves as a site where power is both exercised and challenged.

By contrast, Uzbek media discourse generally reaffirms power and unity. Statements like “*Rahbariyat xalq bilan muloqotni mustahkamladi*” (“The leadership strengthened dialogue with the people”) or “*Hukumat iqtisodiy barqarorlikni ta’minlamoqda*” (“The government ensures economic stability”) reinforce legitimacy and national cohesion. Rather than questioning authority, such representations legitimize ideological narratives of progress and order, consistent with Wodak’s (2001) view that institutional discourse in post-Soviet contexts often functions to sustain the status quo.

Discursive Strategies

Both English and Uzbek news discourse employ rhetorical and grammatical strategies such as nominalization, passivization, and metaphor, though their purposes differ across cultural contexts.

In English media, nominalization (e.g., “*The announcement of new sanctions*” instead of “*The government announced new sanctions*”) is used to maintain an objective and impersonal tone, emphasizing processes over agents.

Uzbek media, however, often uses passivization and institutional metaphors to obscure agency — for example, “*Islohotlaramalgaoshirildi*” (“Reforms were implemented”) omits the actor entirely, reinforcing the notion of collective effort and minimizing accountability.

Metaphor usage also diverges. English outlets describe politics as a battlefield or competition (“*Labour battles to regain support*,” “*Tories fight internal divisions*”), while Uzbek sources employ journey or construction metaphors (“*Yangibosqichgao‘tildi*,” “*Mamlakattaraqqiyot sari yo‘lmoqda*” — “The country moves toward development”). These choices reveal how linguistic metaphors embody distinct cultural models of progress, struggle, and leadership.

Summary of Findings

Overall, the comparative analysis demonstrates that English media discourse constructs politics as a field of debate and contestation, whereas Uzbek media constructs it as a domain of collective stability and national progress. Such differences highlight the deep interconnection between language, ideology, and sociocultural identity, reinforcing Fairclough’s (2010) argument that discourse both reflects and reproduces the power dynamics of its society.

Conclusion

The comparative analysis demonstrates that political news discourse in English and Uzbek media is shaped by differing ideological orientations and cultural contexts. English media emphasizes objectivity, criticism, and individualism, whereas Uzbek media prioritizes stability, collectivism, and institutional respect.

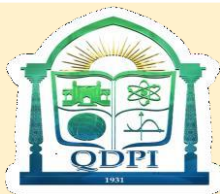
These differences are not merely linguistic but deeply ideological, reflecting broader socio-political structures. The study reinforces the claim that media discourse is a form of ideological practice, where language serves as a means of constructing social reality.

Future research could expand this comparison by including other post-Soviet or Turkic-language media systems to explore how language and ideology evolve in globalized communication.

References

1. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
2. van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Sage.
3. Fowler, R. (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. Routledge.

4. Richardson, J. E. (2007). *Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*. PalgraveMacmillan.
5. Yuldasheva, N. (2018). Media representation and ideology in Uzbek political discourse. *Journal of Central Asian Studies*, 14(2), 45–57.
6. Sattarov, A. (2020). Language, power, and ideology in Uzbekistan’s media space. *Uzbek Linguistic Review*, 8(3), 60–74.

BAXSHILAR REPERTUARIDAGI DOSTONLARDA MUMTOZ JANRLAR QORISHIQLIGI

Olimova Gulfiza Muradullayevna
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy
pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada baxshilar repertuaridan o‘rin olgan Xorazm “Oshiqnoma” turkumi tarkibiga kiruvchi kitobiy dostonlardagi mumtoz janrlarning sinkretikligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Kitobiy dostonlar, baxshi, janrlar sinkretizmi, g‘azal, musammat, muxammas, murabba’.

Annotation: This article analyzes the syncretism of classical genres in the book epics that are part of the Khorezmian “Oshiqnoma” series, which is part of the repertoire of bakhshi.

Keywords: Epic poems, bakhshi, syncretism of genres, ghazal, musammat, muhammas, murabba.

Аннотации: В статье анализируется синкретизм классических жанров в книжных эпосах, входящих в Хорезмскую серию «Ошикнома», входящую в репертуар бахши.

Ключевые слова: Книжные эпосы, бахши, жанровый синкретизм, газель, мусаммат, мухаммас, мурабба.

Kirish. Insonlarning ma’naviy komillikka yetishishida xalq donoligi hisoblangan og‘zaki ijod namunalarining munosib o‘rni haqidagi mulohazalar takror-takror ta’kidlangan. Ayniqsa, yirik epik turga mansub bo‘lgan dostonlar va ularning kuylovchilari bo‘lgan baxshilar faoliyati bu borada yuksak ahamiyat kasb etadi. Og‘zaki ijodning eng katta va salmoqli janrlaridan biri hisoblangan dostonlar ijrochisi, noyob quvvai hofizaga ega bo‘lgan baxshilar xalqimizning ushbu qadim tarixga ega boy va madaniy merosini kengaytirib, boyitib asrovchi shaxslar hisoblanishadi. Baxshi – ijodkor va ayni paytda epik an’analarni saqlovchi va kelgusi avlodlarga yetkazuvchidir¹⁴⁵. Shu sababdan doimo “doston” atamasi “baxshi” so‘zi bilan birgalikda qo‘llaniladi. Bugungi kunga qadar baxshilar, baxshichilik san’ati haqida H.Zarifov, T.Mirzayev, S.Ro‘zimboyev, M.Qo‘shmoqov, Sh.Turdimov,

¹⁴⁵ Сабирова Н. Хоразм бахши ва халфачилик аъъаналари / Монография. – Тошкент: Фан, 2021. – Б.13.

J.Eshonqulov kabi ko‘plab olimlar muhim izlanishlar olib borishgan. Bu tadqiqotlarda baxshi atamasining ma‘nolari, kelib chiqishi, baxshichilik san’atining tarixi, taraqqiyoti, baxshilarning ijro usullari, repertuari, lokalligi, ustoz-shogird an‘analari xususida qimmatli mulohazalar keltirilgan.

Doston kuylovchi barcha baxshilar og‘zaki ijod namunalarini ijro qilish vazifasini bajarsa-da, bu borada o‘ziga xos lokallik va an‘anaviylikka rioya qilishadi. O‘zbek baxshilari g‘oyaviy yo‘nalishda, epik repertuarining yagonaligi, ijro usuli va kuy-qo‘shiqda bir xil an‘anaga ega bo‘lsalar-da, bari bir ular o‘ziga xos uslub, ijro yo‘nalishlari, repertuari, xarakteri bilan o‘zaro farqlarga ega¹⁴⁶. Xorazm ana shunday tafovutli jihatlarga ega bo‘lgan hududlardan biri hisoblanadi. Bu hudud baxshilarining eng farqli jihatlardan biri ularning repertuaridagi dostonlarda mumtoz adabiyot an‘analari, xususan, janrlarning keng o‘rin egallaganligidir. Ayniqsa, “oshiq” turkum dostonlari matnida bu holatni yaqqol kuzatish mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Maqolaga qo‘yilgan masalani hal qilishda filologiya fanlari doktori, professor S.Ro‘zimboyev tomonidan to‘plab, nashr qilingan “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlar tahlil qilindi.

Ushbu maqolani yoritishda qiyosiy metoddan foydalanildi.

Muhokama

Xorazm kitobiy dostonlari hisoblangan “Oshiqnoma”larning sakkiztasi baxshilar ijrosidagi og‘zaki variant asosida tayyorlangan. Xususan, uchinchi kitobdagi “Huriliqo va Hamro”, to‘rtinchi kitobga kiritilgan “Oshiq G‘arib va Shohsanam”, “Oshiq Mahmud”, “Xirmondali” (ham og‘zaki, ham kitobiy variant berilgan), “Erhasan”, “Avaz gatirgan”, beshinchi va oltinchi kitobda berilgan “Sayyod va Hamro” dostonlari (“Oshiqnoma”da bu dostonning uch xil namunasi keltirilgan) baxshilar repertuaridan yozib olinib, chop qilingan. Bu dostonlarning asosiy qismi Bola baxshi, ya‘ni Qurbonnazar Abdullayev ijrosidagi namunalar hisoblanadi. Faqatgina “Huriliqo va Hamro” dostoni Tursun baxshi Jumaniyozov, “Sayyod va Hamro” dostonining ikki varianti Xudoybergan baxshi O‘taganov hamda Xo‘jamurod baxshi ijrosidan yozib olingan. Baxshilar ijrosiga e‘tibor berilsa, ulardan asosan, Bola baxshi repertuaridagi dostonlarda mumtoz janr namunalarini ko‘rishimiz mumkin. Katta bobosi bo‘lgan mashhur baxshi Usmon otaning ta‘siri, otasi Abdulla Avazniyoz o‘g‘lining musiqa va qo‘shiqqa ixlosmandligi, Navoiy va Mahtumquli asarlari mutolaasi bilan shug‘ullanishi, Bola baxshining dastlab eski maktabda tahsil olishi singari sabablar uning mumtoz adabiyotga qiziqishini orttiradi. Baxshining dastlabki o‘rgangan qo‘shig‘i ham Mahtumquli ijodiga mansub “Yot bo‘lur” she‘ri edi¹⁴⁷. Shu sababdan Bola baxshi ijod namunalarida ham mumtoz adabiyot ta‘sirini kuzatishimiz mumkin. Xususan, baxshi

¹⁴⁶ Сабирова Н. Хоразм бахши ва халфачилик аънаналари / Монография. – Тошкент: Фан, 2021. – Б.49.

¹⁴⁷ С.Рўзимбоев, Н.Сабирова. Хоразм бахшичилиги аънаналари. – Урганч: Xorazm yoshlari, 2021. – Б.24.

ijrosidagi “Oshiq G‘arib va Shohsanam” dostonida musammat janri tarkibiga kiruvchi muxammas namunalari keltiriladi:

Bulbuli bechorasan gul ishqida faryod qil,
Tinmayin shom-u saharlar dod ila bedod qil,
Oshig‘i sargashta bo‘lsang uyquni barbod qil,
Bir imorat solib kel, ishq uyini obod qil,
Jon mullam, bir zamon G‘aribjonni ozod qil¹⁴⁸.

Aruzning ramali musammani mahzuf bahrida yozilgan hamda besh banddan tashkil topgan ushbu muxammas *a-a-a-a-a*, *b-b-b-b-a*, *v-v-v-v-a* tarzida qofiyalanib kelgan, ya’ni birinchi bandning beshinchi misrasi bo‘lgan “*Jon mullam, bir zamon G‘aribjonni ozod qil*” jumlasini har bandning so‘ngida takrorlanib, refrenli muxammasni hosil qilgan.

Bola baxshi repertuaridagi namunalardan yana biri “Avaz gatirgan” dostoni hisoblanadi. Mumtoz adabiyotning musammat janri tarkibiga kiruvchi murabba’ turiga mansub she’riy parcha ayni shu dostonida keltiriladi:

Ey Xudoyo, bu jahon sababchisi san bir-u bor,
Tushdi boshim g‘urbata ayroliq oxir zamon,
Anda qoldi toj-u taxtim, mol-u mulkim bu do‘kon,
Ey Xudoyo, men balolardan balog‘a uchradi¹⁴⁹.

Aruzning ramali musammani mahzuf bahrida yozilgan, to‘rt banddan iborat ushbu refrenli murabba’ *a-a-a-a*, *b-b-b-a*, *v-v-v-a* tarzida qofiyalangan bo‘lib, har bandning oxiri “Ey Xudoyo, men balolardan balog‘a uchradi” misrasi bilan yakunlanadi. Baxshi Go‘ro‘g‘li tomonidan “otangning qoldirgan qo‘ylarini senga topshirib, omonatdan qutulib olay”, – degan gap-so‘zlar bilan aldab olib ketilayotgan Avazxonning ruhiyatini uning ko‘rgan tushini she’rga solib, bayon qilish orqali ochib beradi. Avazxon dunyoga kelib, o‘zining boshiga ayriqlik degan g‘urbat yog‘ilgani, yurtidan ayrilib, onasi uning hajrida yosh to‘kib, giryon qolgani, umuman, turli azob-u balolarga giriftor bo‘lgani baxshi ijrosidagi murabba’da bandlararo mazmunning ketma-ketligini saqlagan holda mohirlik bilan bayon qilinadi. Shu o‘rinda “Avaz gatirgan” dostonining kitobiy varianti bo‘lgan “Avazning keltirilishi” dostonidagi Avazxonning tushi voqeasini qiyoslashni joiz deb bildik. Kitobiy variantda Avazxonning ko‘rgan tushi olti bandli murabba’ orqali bayon qilinadi. Biroq baxshi ijro etgan og‘zaki variantda Go‘ro‘g‘li tomonidan Avazxonning tushi mohirona tarzda ta’bir qilinsa, kitobiy variantda bu holat tushirib qoldiriladi. Baxshining tushni ta’bir qilish voqeasini dostoniga kiritishi Go‘ro‘g‘lining valiylik darajasini yanada yorqinroq ochib berishiga xizmat qilgan.

Baxshi repertuariga mansub to‘rtinchi kitobdagi dostonlardan yana biri “Oshiq Mahmud”dir. Biz bu dostonidagi mumtoz janrlarni tahlilga tortish jarayonida Bola baxshi varianti bilan birga Mahmud baxshi Yusupov repertuaridagi namunaga ham to‘xtalib o‘tdik.

¹⁴⁸ Ошиқнома. IV китоб. Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам. – Урганч: Хоразм, 2009. – Б.13.

¹⁴⁹ Ошиқнома. IV китоб. Аваз гатирган. – Урганч: Хоразм, 2009. – Б.237.

Kuzatishlar jarayonida aynan shu variantlarda keltirilgan mumtoz namunalarda janrlarning hamda janr tarkibidagi turlarning qorishiq holatda kelganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin:

Ko‘p jafo chekdim yo‘lingda, ey Nigorim, to‘g‘risi,
Sen menga qilsang jafo, ey jonajonim, to‘g‘risi,
Kechalar may ichib, kunduz xumorim to‘g‘risi,
Sen menga qilsang jabr, ey jonajonim, to‘g‘risi,
Men senga mushtoqman, ey jonajonim, to‘g‘risi,

Kechalar may ichib, dol bo‘yninga ko‘ylak bichib,
To‘shak yozsam, seni quchib, ey sarvinozim, to‘g‘risi,

Oq yuzingda qaro zulfing bulutga mangzar emish,
Yorim ko‘rib gul yuzingni, men beqaroram to‘g‘risi.

Shayx Otoy xasta ekan, keldi Mahmud so‘rmoqa,
Men senga mushtoqman, ey jonajonim to‘g‘risi¹⁵⁰.

Keltirilgan namuna Bola baxshi variantiga mansub bo‘lib, bu o‘rinda ikkita – g‘azal janri hamda musammat janrining muxammas turi qorishiq holatda kelgan. Yuqoridagi she‘riy parchaning birinchi qismi muxammas namunasi sifatida olingan. Chunki muxammas bo‘lish talablaridan birinchisi aruzning ma‘lum bahriga tushishi bo‘lsa, ikkinchisi qofiyalanish tizimi bilan bog‘liqdir. Ushbu she‘riy parcha aruzning ramal bahrída yozilgan hamda *a-a-a-a-a* tarzida qofiyalangan. Biz birinchi va ikkinchi baytni o‘zaro qofiyalangan zebi matla‘li g‘azal yoki qit‘a sifatida olishimizning ham imkoni yo‘q. Chunki she‘riy parcha muxammas singari besh misradan iborat. She‘riy parchaning keyingi qismida kelgan uch baytni esa aruzning ramal bahrída *a-a*, *b-a*, *v-a* tarzida qofiyalangani, taxallusga ega bo‘lgani hamda oshiqning qalb kechinmalarini yuzaga olib chiqqani sababli g‘azal sifatida tahlilga tortdik. Biz bu holatni baxshilarning ifoda imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda yaratilgan janrlar sinkretizmi deyishimiz mumkin. Shunga o‘xshash holat J.Qobulniyozov tomonidan 1970-yilda yozib olib, nashrga tayyorlangan Mahmud baxshi Yusupov variantidagi “Oshiq Mahmud” dostonida ham uchraydi:

Men senga oshiq bo‘libman, ey Nigorim, to‘g‘risi,
Sen menga may tutmasang, yo‘qdir qarorim to‘g‘risi,
Gul yuzingga oshnoman, jonajonim to‘g‘risi,
Sendagi zulfi qaro ko‘nglimni lol etmish inson,
Shul qaro zulfing alinnan beqarorman to‘g‘risi¹⁵¹,

Ushbu band Bola baxshi variantidagi singari besh misradan tashkil topgan, biroq to‘rtinchi misraning qofiyalanishida hamda ruknlarga ajratilishida buzilish holati mavjud.

¹⁵⁰ Ошиқнома. IV китоб. Ошиқ Маҳмуд. – Урганч: Хоразм, 2009. – Б.114.

¹⁵¹ Ошиқ Маҳмуд. Авазхон. – Тошкент, 1970. – Б.29-30.

Bundan tashqari, Mahmud baxshi variantida ushbu parchadan keyin ikki bandli murabba’ va undan keyin ikki baytli g‘azal shaklidagi she’riy parcha keltiriladi:

Sevdigim, neni tilarsan bosh sening yo‘lingdadir,
Sen agar jonni tilasang jon sening qo‘lingdadir,
Sarg‘ayib so‘lgan qulingman ixtiyor o‘zingdadir
Gul yuzing shaydosiman, ey Nigorim, to‘g‘risi.

Shayx Atoyi xasta edi, keldi tabibi ko‘rmaka,
Kavshingiz ostida men gard iltijoman to‘g‘risi¹⁵².

Umuman olganda, bu variantdagi bitta she’riy namunada ikkita – g‘azal janri hamda musammat janriga mansub muxammas va murabba’ shakllarining qorishiqqligi yuzaga kelgan.

Murabba’ va muxammas qorishiqqligi Tursun baxshi Jumaniyozov repertuarida ham kuzatiladi. Bu holatni baxshi ijrosidagi “oshiq” turkumlikning uchinchi kitobiga kiritilgan “Huriliqo va Hamro” dostonida Guljamilaning tilidan akasi Hamroning o‘lim xabarini eshitib, kuyungacha aytgan satrlarida ko‘rishimiz mumkin.

Hasratingda xasta jonni o‘tga yoqarman, qardoshim,
Seni deyib har taraflar men boqarman qardoshim,
Kunda seni yod etib uydan chiqarman qardoshim,
Izlasam endi seni qaydin toparman qardoshim.

Guljamila, endi qoldim zori sargardon bo‘lib,

Yosh to‘kib yig‘lab otam, ikki ko‘zi giryon bo‘lib,
Yor-u do‘sting yig‘lashur vaslingda bag‘ri qon bo‘lib,
Bu sababdin man shikasta xotirim vayron bo‘lib,
Izlasam endi seni qaydin toparman, qardoshim¹⁵³.

Ushbu she’riy namuna jami olti banddan tashkil topgan hamda boshdan-oxir aruzning ramal bahriga muvofiq keladi. Biroq dastlabki ikki bandi murabba’, qolgan to‘rt bandi muxammas kabi qofiyalangan. Baxshilar ijodida bu kabi qorishiq holatlar sanoqli o‘rinlardagina ko‘zga tashlanadi. Nazarimizda, baxshilar ma’lum bir janr – g‘azal yoki musammatga mansub she’riy namunani keltirmoqchi bo‘lishgan, ammo bu dostonlarni ijro etish jarayonida qahramonlarning holati, ularning qalb kechinmalarining, ifodalanayotgan fikrning o‘zgarishini aks ettirish ehtiyoji tufayli qorishiqlik yuzaga kelgan. Xususan, yuqorida “Huriliqo va Hamro” dostonidan namuna sifatida keltirgan she’riy parchaning murabba’ qismida Guljamila og‘asi Hamroni yo‘qlab, unga to‘g‘ridan to‘g‘ri murojaat qilsa, she’rning davomiy qismi bo‘lib kelgan muxammasda fikrlar bayoni o‘zgargan holda,

¹⁵² Ошиқ Маҳмуд. Авазхон. – Тошкент, 1970. – Б.29-30.

¹⁵³ Ошиқнома. III китоб. Ҳурилиқо ва Ҳамро. – Урганч: Хоразм, 2008. – Б.259.

Hamroning yaxshi sifatlarini yodga olib, unga zug‘um qilgan ikki og‘asi, falakning jabr-u sitamlari haqida aytib o‘tiladi.

Xulosa

Aytish joizki, baxshilar ijrosidagi mumtoz janr namunalari qorishiqqligi kam tahlil qilingan masalalardan hisoblanadi. Ularning ifodalanish holatlarini o‘rganish, yanada kengroq tadqiq qilish folklorshunoslik sohasini yangidan yangi materiallar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ошиқ Маҳмуд. Авазхон. – Тошкент, 1970.
2. Ошиқнома. III китоб. Ҳурилиқо ва Ҳамро. – Урганч: Хоразм, 2008.
3. Ошиқнома. IV китоб. Аваз гатирган. – Урганч: Хоразм, 2009.
4. Ошиқнома. IV китоб. Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам. – Урганч: Хоразм, 2009.
5. Ошиқнома. IV китоб. Ошиқ Маҳмуд. – Урганч: Хоразм, 2009.
6. Сабирова Н. Хоразм бахши ва халфачилик анъаналари / Монография. – Тошкент: Фан, 2021.
7. С.Рўзимбоев, Н.Сабирова. Хоразм бахшичилиги анъаналари. – Урганч: Хоразм yoshlari, 2021.

**PUBLITSISTIK USLUBGA XOS ARABCHA O‘ZLASHMALARNING
FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI (o‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillari
misolida)**

Orazbayev Ergash, Kilichov Nazarbay
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada turkiy tillar, xususan, o‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillaridagi arabcha o‘zlashmalarning ushbu tillar publitsistik uslubida qo‘llanilish xususiyatlari tavsiflanadi. O‘zlashma so‘zlarning o‘zlashgan tilda faol leksikasiga aylanishi uchun zarur bo‘lgan lingvistik shartlar ko‘rsatiladi. Tillarning o‘zaro ta’siri, ijtimoiy-tarixiy sharoit, lingvistik va ekstralingvistik omillar so‘zlarning bir tildan boshqasiga o‘zlashishi uchun asos bo‘lishi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *turkiy tillar, arabcha o‘zlashmalar, publitsistik uslub, ijtimoiy-siyosiy leksika.*

Kirish. Til doimiy o‘zgarishdagi, harakatdagi hodisa hisoblanadi. Tabiat, jamiyat, inson hayotida yuz bergan har qanday o‘zgarish tilda o‘z aksini topadi, yangi leksik birliklarning paydo bo‘lishiga zamin hozirlaydi. Ma’lum bir til taraqqiyotida, leksik sath rivojida ommaviy axborot vositalari uslubi – publitsistika muhim ahamiyat kasb etadi. Ya’ni milliy tilga yangi so‘zlarning o‘zlashishida, adabiy til me’yorining barqarorlashuvida, lug‘aviy birliklarning ommalashuvida aynan ommabop uslubning o‘rni katta. Chunki ma’lum bir til lug‘at tarkibida yangi yoki o‘zlashma so‘zlarning barqaror o‘rin olishi hamda faollashuvida o‘sha so‘z chastotasi (qo‘llanilish miqdori) birilamchi omil sanaladi. Tildagi ma’lum bir leksik birlik qanchalik ko‘p qo‘llanilsa, uning o‘sha til faol lug‘at fondidan joy olish imkoniyati shunchalik ko‘p ta’sir qiladi. Publitsistik uslub esa tildagi aynan ana shu funktsiyani, ya’ni yangi o‘zlashmalar, atamalar, ijtimoiy-siyosiy lug‘aviy birliklar chastotasi yuqori bo‘lgan, qo‘llanilish miqdori ko‘p bo‘lgan soha hisoblanadi.

Shu ma’noda publitsistik uslub tilga “yangi qon” olib kiruvchi, tildagi “qonni tozalovchi” filtr vazifasini bajaradi. Aniqrog‘i, til leksik fondida eng ko‘p va faol qo‘llaniladigan so‘zlar tarkibi aynan ijtimoiy-siyosiy qatlamga tegishli hamda tilda paydo bo‘lgan yangi atamalar yoki ijtimoiy-siyosiy termin sifatida tilga qabul qilingan o‘zlashmalar ham ushbu uslubga xos. Binobarin, “publitsistik uslub jamiyat faol a’zosining ijtimoiy-siyosiy hayotga bo‘lgan munosabatini ifodalaydi. Har qanday jamiyatning u yoki bu faol a’zosi o‘zi yashab turgan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-madaniy hayotiga befarq qaramaydi, ularga o‘z munosabatini bildiradi. Bu munosabat til

vositalari, ularning imkoniyatlari asosida o‘z ifodasini topadi. Ana shunday munosabatni ifodalashni ta‘minlash uchun xizmat qiladigan nutq ko‘rinishlari publitsistik nutq bo‘ladi”¹⁵⁴.

Publitsistik leksikaning aksar qismi publitsistikada qo‘llaniladigan ijtimoiy-siyosiy va ishlab chiqarishning asosiy sohalariga tegishli terminlar, kasb-hunar ma’noli so‘zlar, turli sohalarga oid, har xil tushunchalar ifodalaydigan so‘zlar hisoblaniladi¹⁵⁵.

Ijtimoiy-siyosiy terminlar faol qo‘llaniladigan soha aynan publitsistik uslub sanaladi. Chunki publitsistik uslubning og‘zaki (radio, televideniye) va yozma (vaqtli matbuot: gazeta-jurnal) yoki bugungi kunda juda faol qo‘llanilayotgan internet, ijtimoiy tarmoqlar kabi amal qilish shakllarida bunday lug‘aviy birliklar faol ishlatiladi. Shuning uchun ham ishimizning ushbu faslida biz ijtimoiy-siyosiy leksikani publitsistik uslub tarkibida faol qo‘llaniladigan birliklar sifatida o‘rganishni ma’qul ko‘rdik. Chunki ijtimoiy-siyosiy leksika yuqorida qayd etganimizday, tilning faol qatlamida kundalik qo‘llaniladigan leksik birliklar sifatida stilistik belgilariga ko‘ra ko‘proq ommaviy axborot vositalarida istifoda etiladi. Shundan kelib chiqqan holda garchi rus tilshunosligi va turkiyshunoslikda ijtimoiy-siyosiy leksikani alohida lug‘aviy-mavzuviy guruh sifatida tadqiq qilish an’anasi shakllangan bo‘lsa ham, publitsistik uslub xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi bois ularni ana shu rakursda o‘rganish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Ijtimoiy-siyosiy leksika lug‘aviy sistemaning jamiyat siyosiy hayoti yoki siyosiy tizimiga bevosita aloqador bo‘lgan hodisalar, jarayonlar va munosabatlarni ifodalovchi, ayni vaqtda ijtimoiy-tarixiy, iqtisodiy, madaniy, diniy, ma’naviy-ma’rifiy kabi omillar asosida shakllanuvchi o‘zgaruvchan qatlamdir¹⁵⁶. Ijtimoiy-siyosiy leksika ijtimoiy-siyosiy terminologiyaga nisbatan kengroq hodisa hisoblanadi¹⁵⁷.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, o‘zbek tili ijtimoiy-siyosiy terminlarining katta qismi Yevropa tillaridan o‘zlashgan terminlardir. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ga kiritilgan 635 ta tub ijtimoiy-siyosiy terminlarning 468 tasi, ya’ni taxminan 80 foizi ruscha-yevropacha terminlar tashkil etishi bu tillarning soha terminologiyasiga katta ta’siridan dalolat beradi. Baynalmilal ijtimoiy-siyosiy terminlar rus tili orqali asosan lotin, yunon, fransuz, nemis, ingliz tillaridan o‘zlashtirilgan: *absolyutizm, avtoritarizm, agressiya, konstitutsiya, emansipasiya, demokratiya, avantyura, parlament, mentalitet, neytralitet, boykot, byudjet, impichment, lider, miting*¹⁵⁸.

O‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillari publitsistik uslubda qo‘llaniladigan ijtimoiy-siyosiy terminlar tarkibi bir xil emas. Ularni tarkibiga ko‘ra quyidagi guruhlariga ajratish mumkin

¹⁵⁴ Тожиев Ё., Ҳасанова Н., Тожиматов Х. Ўзбек нутки маданияти ва услубияти асослари. – Тошкент, 1994. – Б. 71-72.

¹⁵⁵ Şyhyýewa O. Türkmen diliniň stilistikasy. – Aşgabat, 2010. – S. 34.

¹⁵⁶ Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. ном. ... дис. автореф. – Тошкент, 2012. – Б. 9.

¹⁵⁷ Madvaliev A., Mahkamov N., Ko‘chimov Sh., Mirzahmedova Z. Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug‘ati. – Toshkent, 2020. – B. 3.

¹⁵⁸ Шаропова Р.Ж. Ўзбек тили ижтимоий-сиёсий терминларининг семантик-структур хусусиятлари ва лексикографик талқини: Филол. фан. фалс. д-ри (PhD) ... дис. автореф. – Тошкент, 2019. – Б. 14.

1. Har uchala tilda arabcha o‘zlashmalar asosida hosil bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy terminlar: *fuqaro-puqara-rayat, davlat-mámleket-döwlet, adolat-ádalat-adalat*.

2. O‘zbek tilida arabcha qoraqalpoq yoki turkman tilida umumturkiy qatlam asosida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy terminlar: *oila-shańaraq-maşgala; shaffoflik-ashıqlıq-aç-açanlyk, aýdyńlyk, e’tiqod-isenim (diniy)-ynanç*.

3. O‘zbek tilida arabcha, qoraqalpoq va turkman tillarida ruscha-baynalmilal so‘zlardan hosil bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy terminlar: *islohot-reforma-reforma, aqidaparast-dogmatik-dogmatik*.

Ijtimoiy-siyosiy leksika turli olimlar tomonidan har xil lug‘aviy-mavzuviy guruhlariga ajratilgan. Xususan, keyingi yillarda o‘zbek adabiy tilidagi ijtimoiy-siyosiy leksikani tadqiq qilgan olim R.Sharopova ularning qo‘llanilish o‘rni va darajasini hisobga olish asosida quyidagicha umumiy guruhlar tarzida o‘rganadi: 1. Davlatning ichki siyosati bilan bog‘liq tushuncha nomlari. 2. Ilmiy-siyosiy tushuncha ifodalovchi terminlar. 3. Xalqaro siyosat bilan bog‘liq terminlar¹⁵⁹. Ushbu mavzuviy guruhlar ham o‘z navbatida tipik belgilariga ko‘ra ichki guruhlariga ajratilgan.

O‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillaridagi ijtimoiy-siyosiy leksikani ham yuqoridagi guruhlar shaklda o‘rganish maqsadga muvofiq, deb o‘ylaymiz. Qarashlarda takror bo‘lmisligi uchun ishimizda ko‘proq bunday lug‘aviy birliklarning funksional-semantik xususiyatlariga e’tibor qaratamiz. Zotan, qiyosiy-tarixiy metodning talablari ham ana shuni taqozo etadi.

Mamlakatning ma’muriy-hududiy bo‘linishi yoki davlat boshqaruvida qo‘llaniladigan ko‘plagan lug‘aviy birliklar ham aynan arabcha o‘zlashmalar asosida shakllantirilgan. Jumladan, o‘zbek tilida *viloyat, vazir (vazirlik), hokimiyat (hokimlik), hukumat, hokim*; qoraqalpoq tilida *walayat, hákim, hákimiyat*; turkman tilida *welayat, etrap, hakimiýet, hakim*.

Ijtimoiy-siyosiy terminologiyani shakllanishi bevosita ijtimoiy-siyosiy tuzum bilan bog‘liq bo‘lib, har qaysi tilda mazkur tizimning rivoji o‘ziga xos omillar bilan bog‘liq holda alohida davrlarga ajratib o‘rganishni taqozo etadi. Jumladan, tilshunos A.Pirniyazova qoraqalpoq tilidagi ijtimoiy-siyosiy terminlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishini to‘rt davrga bo‘ladi¹⁶⁰. Albatta, davrlashtirish tarixiy taraqqiyotni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Ammo biz zamonaviy o‘zbek, qoraqalpoq, turkman adabiy tillari uchun umumiy bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy terminologiyani shakllanishidagi uch davrni alohida ajratib o‘rganishni zarur deb hisoblaymiz. Binobarin, tadqiqotimiz aynan hozirgi adabiy turkiy tillar tarkibidagi arabcha o‘zlashmalar bo‘lganligi bois bu to‘g‘ri yo‘nalish deb hisoblaymiz. Ular quyidagilar:

¹⁵⁹ Шаропова Р.Ж. Б. 12.

¹⁶⁰ Пирниязова А.Қ. Ғарезсизлик дәуириниң жәмийетлик-сиясий лексикасы // Илимпаз ҳаял-қызлардың жәмийеттеги орны: конференция материаллары. – Нөкис, 2009.

1. XX asrning 10–20-yillari. Ushbu davr jadidlar faoliyati bilan bog‘liq holda til, imlo, alifbo islohotlarini o‘z ichiga oladi. Jadidlar tomonidan ijtimoiy-siyosiy terminologik tizim yuzasidan qator yangiliklar joriy etilgan.

2. XX asrning 30-80-yillari. Mazkur davrda rus tilidan hamda rus tili orqali yevropa tillaridan bir qator terminlar kirib kelgan. Bu davrda aytish mumkinki, o‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillarining ilmiy, rasmiy, ijtimoiy-siyosiy terminlar aynan rus tili terminologik tizimidan so‘zlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri olish yoki kalkalab olish orqali shakllantirilgan. Demak, bu tillardagi ijtimoiy-siyosiy terminlar shakllanishida rus tilining ta’siri katta. Shuningdek, turkiy tillarda bu davrda ham ruscha-baynalminal ijtimoiy-siyosiy terminlar o‘rniga arabcha o‘zlashmalar qabul qilingan. Qoraqalpoq tilshunosi J.Shamshetovning ta’kidlashicha, qoraqalpoq tilidagi ko‘pgina ijtimoiy-siyosiy terminlar ham arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar asosida yasalgan. Jumladan, olim bunday lug‘aviy birliklarning arabcha o‘zlashmalar orqali hosil bo‘lishining quyidagi holatlarini ko‘rsatadi: a) rus tilidagi ijtimoiy-siyosiy terminlarni kalkalab olish jarayonida oldindan qo‘llanilib kelayotgan arabcha so‘zlar bilan beriladi. Bunda arabcha o‘zlashmalar yangi semantik ma’no qirrasini bilan ijtimoiy-siyosiy termin sifatida istifoda etiladi: *политика-siyasat, государство-mámleket, общество-jámiyet, обязательство-minnetleme* va h. b) rus tilidagi ijtimoiy-siyosiy terminlarni tarjima qilganda arabcha so‘zlarga qoraqalpoq tilidagi affikslar qo‘shilishi orqali ijtimoiy-siyosiy termin hosil qilinadi: *мур-paraqatshılıq, ответственность-juwapkershilik* va b. c) arabcha o‘zlashmalar so‘z birikmalari tarkibida kelib, ijtimoiy-siyosiy terminlar yasaydi va bunda so‘z birikmasiga teng terminning bir komponenti arabcha bo‘lsa, ikkinchi komponenti qoraqalpoqcha yoki ruscha lug‘aviy birlik bo‘ladi: *общественная работа-jámiyetlik jumıs, молодое поколение-jas áwlad, культурное революция-mádeniy revolyuciya*¹⁶¹.

3. XX asrning 90-yillaridan hozirgacha bo‘lgan davr. Mustaqillik sharoitida o‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillarida alifbo, imlo, til, terminologiya masalalarini isloh qilish ehtiyoji yuzaga keldi va buning natijasida ko‘pgina ruscha-baynalmilal atamalar o‘rniga arabcha o‘zlashmalar asosida yangi ijtimoiy-siyosiy atamalar paydo bo‘ldi. Jumladan, o‘zbek tilida <...> mustaqillikkacha *avtonom, adres, aktiv, veteran, vizit, gimn, ideologik, injener, internatsional, kanikul, kollektiv, komitet, meditsina, oblast, rayon, sekretar, sovxoz (ta’kid – S.K.)* kabi so‘zlarning qo‘llanilishi tilimiz uchun rus tilining bevosita ta’sirida me’yor sanalgan bo‘lsa, mustaqillikdan keyingi davrda ularning mavqeyi pasaydi yoki butunlay yo‘qoldi. Ularning o‘rniga *muxtor, manzil, faol, faxriy, tashrif, madhiya, g‘oyaviy, muhandis, baynalminal, ta’til, jamoa, qo‘mita, tibbiyot, viloyat, tuman, kotib* singari dubletlari egalladi va me’yorlashdi¹⁶².

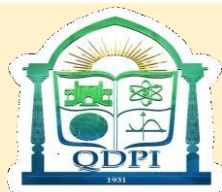
¹⁶¹ Шамшетов Ж. О роли арабских заимствований и русской кальки в становлении политико-общественных и публицистических терминов в каракалпакском языке // Вестник КК ФАН УЗССР. – Нукус, 1980.

¹⁶² Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2010. – Б. 93-94.

Umuman, hozirgi o‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillari leksikasida arabcha o‘zlashmalar orqali shakllantirilgan publitsistik uslubga xos – ijtimoiy-siyosiy terminlar faol qo‘llaniladi va bunday terminologik tizim mazkur tillarning faol leksik qatlamini tashkil qiladi.

Adabiyotlar

1. Тожиев Ё., Ҳасанова Н., Тожиматов Х. Ўзбек нутқи маданияти ва услубияти асослари. – Тошкент, 1994. – Б. 71-72.
2. Şyhyýewa O. Türkmen diliniň stilistikasy. – Aşgabat, 2010. – S. 34.
3. Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. ном. ... дис. автореф. – Тошкент, 2012. – Б. 9.
4. Madvaliev A., Mahkamov N., Ko‘chimov Sh., Mirzahmedova Z. Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug‘ati. – Toshkent, 2020. – B. 3.
5. Шаропова Р.Ж. Ўзбек тили ижтимоий-сиёсий терминларининг семантик-структур хусусиятлари ва лексикографик талқини: Филол. фан. фалс. д-ри (PhD) ... дис. автореф. – Тошкент, 2019. – Б. 14.
6. Шаропова Р.Ж. Ўзбек тили ижтимоий-сиёсий терминларининг семантик-структур хусусиятлари ва лексикографик талқини: Филол. фан. фалс. д-ри (PhD) ... дис. автореф. – Тошкент, 2019. – Б. 12.
7. Пирниязова А.Қ. Ғарезсизлик дэўириниң жәмийетлик-сиясий лексикасы // Илимпаз ҳаял-қызлардың жәмийеттеги орны: конференция материаллары. – Нөкис, 2009.
8. Шамшетов Ж. О роли арабских заимствовании и русской кальки в становлении политико-общественных и публицистических терминов в каракалпакском языке // Вестник КК ФАН УЗССР. – Нукус, 1980.
9. Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2010. – Б. 93-94.

LEKSIK LAKUNALAR VA ULARNING MEXANIZMLARI: TIPOLOGIK VA MADANIY TAQQOSLASH ASOSIDA YONDASHUV

Latipov Sherzod Foziljon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti,

Amaliy ingliz tili kafedrası o'qituvchisi

werrzodd@gmail.com +998996062806

ORCID ID 0009-0004-5012-3866

Annotatsiya. Leksik lakunalar til tizimida mavjud bo'lishi kutiladigan, biroq nomlash vositasi shakllanmagan konseptual bo'shliqlarni ifodalaydi. Ushbu maqolada leksik lakunalar semantik maydon nazariyasi, kognitiv lingvistika va tarjima nazariyasi doirasida tahlil qilinadi. O'zbek, turk va ingliz tillari misolida qarindoshlik atamaları, harakatni kodlash strategiyalari va madaniy domenlardagi leksik bo'shliqlar o'rganiladi. Tadqiqot lakunalar tilning tipologik xususiyatlari, madaniy salienlik darajasi va semantik kategoriyalarning zichligi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Tarjima jarayonida bunday bo'shliqlarni to'ldirish tavsifiy tarjima, kontekstual izoh va funksional ekvivalentlar orqali amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: leksik lacuna, konseptual bo'shliq, semantik maydon, tipologiya, madaniy salienlik, tarjima, o'zbek tili, turk tili, ingliz tili.

Аннотация. Лексические лакуны представляют собой концептуальные пробелы, которые ожидаемо должны существовать в языке, но не имеют собственного названия. В статье анализируются механизмы формирования лексических лакун на основе теории семантических полей, когнитивной лингвистики и теории перевода. На материале узбекского, турецкого и английского языков рассматриваются лакуны в системе родства, в способах кодирования движения и в культурно специфических доменах. Результаты исследования демонстрируют, что возникновение лакун связано с типологическими особенностями языка, степенью культурной значимости концептов и плотностью семантических категорий. В переводе подобные пробелы компенсируются описательным переводом, контекстуальными пояснениями и функциональными эквивалентами.

Ключевые слова: лексическая лакуна, пробел номинации, семантическое поле, языковая типология, культурная значимость, перевод, узбекский язык, турецкий язык, английский язык.

Abstract. Lexical lacunae represent conceptual gaps that are expected to exist within a linguistic system but lack an established lexical form. This article examines the mechanisms of lexical lacuna formation through the frameworks of semantic field theory, cognitive linguistics, and translation studies. Using Uzbek, Turkish, and English data, the study explores gaps in kinship terminology, motion event encoding, and culturally specific domains. The findings show that lexical lacunae emerge due to linguistic typology, cultural salience, and the uneven density of semantic categories. In translation, such gaps are addressed through descriptive translation, contextual clarification, and functional equivalence strategies.

Keywords: lexical lacuna, lexical gap, semantic field, linguistic typology, cultural salience, translation, Uzbek, Turkish, English.

KIRISH. Leksik lakuna masalasi tilshunoslikda semantik maydon nazariyasi, madaniy semantika, tipologiya va tarjima nazariyasi bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida izohlanadi. Til tizimida “nomlanishi kerakdek tuyuladigan”, biroq alohida leksema shaklida mavjud bo‘lmagan bo‘shliqlar paradigma ichida semantik beqarorlik yoki konseptual farqlanishning nomlanmaganligini ko‘rsatadi¹⁶³. Bu kategoriya nafaqat leksik tizimning o‘ziga xosliklarini, balki madaniy konseptlar, kognitiv modellash va dunyoqarashdagi tafovutlarni ham ochib beradi¹⁶⁴.

Ushbu maqolada leksik lakunalarning mexanizmlari o‘zbek, turk va ingliz tillari materiallari asosida tahlil qilinadi. Qarindoshlik terminologiyasi, harakatni kodlash tizimlari va madaniy domenlar orqali lakunalar qanday shakllanishi, ularning kognitiv va madaniy asoslari hamda tarjima jarayonidagi roliga e’tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Lehrer ilk bor semantik maydon tarkibida “bo‘sh slot” tushunchasini taklif qilib, leksik tizimda yetishmayotgan nomlash elementlarini paradigmatic munosabatlar asosida tahlil qilgan¹⁶⁵. Bu yondashuv lakunani semantik maydonning tabiiy komponenti sifatida ko‘rsatadi.

Ivir tarjima nazariyasi doirasida lexical gap va culture-specific item atamalarini kiritib, lakunalarni madaniy va konseptual o‘ziga xosliklar bilan bog‘ladi¹⁶⁶. Newmark esa tarjimada maxsus strategiyalarni talab qiladigan bo‘shliqlarni muhokama qiladi¹⁶⁷. Aixelá madaniy ekvivalent bo‘lmagan leksikaning tarjimada yuzaga keladigan muammolarini tasvirlaydi¹⁶⁸.

¹⁶³ Lehrer, Adrienne. *Semantic Fields and Lexical Structure*. North-Holland, 1974. – P 24.

¹⁶⁴ Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press, 1997. – P 45

¹⁶⁵ Lehrer, Adrienne. *Semantic Fields and Lexical Structure*. North-Holland, 1974. – P 35.

¹⁶⁶ Ivir, Vladimir. “Lexical Gaps and Structural Differences in Translation.” *Studia Romanica et Anglica Zagrabienis*, vol. 43, 1977, – P 19.

¹⁶⁷ Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988. – P 78.

¹⁶⁸ Aixelá, Javier Franco. *Culture-Specific Items in Translation*. Universitat Jaume I, 1996. – P 102.

Madaniy semantika yo‘nalishida Wierzbicka NSM (Natural Semantic Metalanguage) modeli orqali madaniy konseptlarning nomlanishidagi farqlarni universal semantik primitivlar yordamida izohladi¹⁶⁹. Vereshchagin va Kostomarov¹⁷⁰, Sorokin va Markovina¹⁷¹ esa madaniy realiyalar, muayyan xalqqa xos an‘analar, ijtimoiy institutlar va marosimlar bilan bog‘liq lakunalarni tasniflashga e‘tibor qaratgan.

Kognitiv lingvistika doirasida Lakoff va Langacker kategoriyalarning prototipikligi, konseptual strukturalarning zichligi va salienlik omillarini lakuna shakllanishiga ta‘sir etuvchi asosiy mexanizmlar sifatida ko‘rsatadi. Talmy esa harakatni kodlash tizimidagi tipologik tafovutlar tufayli vektorli harakat, yo‘nalish yoki chegarani kesib o‘tish kabi semantik komponentlar ba‘zi tillarda mustaqil fe‘l bilan, boshqalarida esa analitik konstruktsiya bilan ifodalanishini ko‘rsatadi¹⁷².

Ushbu tadqiqot uch bosqichli sifat tahlili metodologiyasiga asoslanadi:

Semantik maydon tahlili. O‘zbek, turk va ingliz tillaridagi qarindoshlik, harakat fe‘llari va madaniy atamalar paradigmaları solishtirildi. Bunda paradigmatic bo‘shliqlar va nomlanmagan konseptlar aniqlanadi.

Tipologik taqqoslash. Talmy modeli asosida uch tilning harakatni kodlash strategiyalari qiyoslanadi. Morfosintaktik va leksik markerlar farqi lakunani yuzaga keltiruvchi mexanizm sifatida baholanadi.

Madaniy salienlik tahlili. Madaniy realiyalar bilan bog‘liq leksemalar Wierzbicka, Vereshchagin va Kostomarov tasniflari asosida tahlil qilinib, ingliz tilida ularning qanday kompensatsiya usullari bilan tarjima qilinishi kuzatiladi.

Tahlil natijalari uch tip lakunani ajratish imkonini berdi: nomlash lakunasi (strict lexical gap), madaniy lakuna (culture-specific concept), tipologik lakuna (structural–semantic gap).

NATIJA VA MUHOKOMA

Qarindoshlik atamalaridagi leksik lakunalar. O‘zbek va turk tillarida qarindoshlik tizimi juda nozik tarzda kategoriyalanadi: jins (aka/opa), yosh farqi (uka/singil), tomon (tog‘a/amaki, teyze/hala) kabi parametrlar leksik darajada aks etadi. Ingliz tilida esa “brother”, “sister”, “uncle”, “aunt” kabi umumiy leksemalar bu tafovutlarni nomlamaydi.

Bu holat konsept mavjud, nom yo‘q tamoyiliga asoslanadi. Ingliz tilida bu farqlar kontekstual vositalar bilan qoplanadi (“older brother”, “maternal uncle”). Shuning uchun ingliz tili o‘zbek va turk tillariga nisbatan bu maydonda qisman “kambag‘al” ko‘rinadi — bu esa tipik leksik lakuna.

¹⁶⁹ Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press, 1997. – P 52.

¹⁷⁰ Верещагин, Е. М., и В. Г. Костомаров. *Культура и общение*. Русский язык, 1983. – С 44.

¹⁷¹ Сорокин, Ю. А., и В. М. Марковина. *Культура и текст*. 3-е изд., Москва, 2010. – С 37.

¹⁷² Talmy, Leonard. “Lexicalization Patterns: Semantic Structure in Lexical Forms.” In *Language Typology and Syntactic Description*, edited by Timothy Shopen, vol. 3, – P 60.

Harakat fe‘llaridagi tipologik lakunalar. Talmy (1985) tasnifiga ko‘ra¹⁷³ ingliz tili — *satellite-framed* va o‘zbek va turk tillari — *verb-framed*. Ingliz tilidagi “enter”, “exit”, “run out” kabi fe‘llar harakatning ichki sematik komponentlarini jamlaydi. O‘zbek va turk tillarida esa analitik konstruksiyalar qo‘llanadi:

- *kirib kelmoq, kirib bormoq*
- *içeri girip gelmek, içeri girip gitmek*

Ingliz tilida ushbu ikkilikni (kirib kelmoq / kirib bormoq) alohida leksik birlik kodlamagani sababli semantik zichlik past bo‘ladi. Bu tipologik lakuna sifatida namoyon bo‘ladi.

Madaniy domenlardagi lakunalar. Madaniy salienlik kuchli bo‘lgan jamiyatlarda maxsus terminlar ko‘p bo‘ladi. O‘zbek tilidagi: “mahalla”, “hashar”, “beshik to‘y”, “kelin salom”. Turk tilidagi: “bayramlaşma”, “asker uğurlaması”, Ingliz tilida bular mos ravishda tasviriy tarjima bilan qoplanadi: “neighbourhood council”, “community work party”, “bridal greeting ritual”.

Bu madaniy lakunaning aniq ko‘rinishidir. Nomlash faqat har xil madaniyatlarda konseptning salienligi farqlanishi sababli shakllanadi.

Kognitiv mexanizmlar. Lakuna shakllanishi uch asosga tayangan holda yuz beradi: Kognitiv ehtiyojning pastligi — konsept muhim bo‘lmaganda nomlanmaydi. Prototip tuzilmaning yetarli bo‘lmasligi — kategoriya markaziy a‘zosi mavjud, lekin periferik farqlanish nomlanmagan¹⁷⁴. Semantik maydon zichligining notekisligi — ba‘zi maydonlar “semantik jihatdan boy”, boshqalari esa “siyrak”¹⁷⁵.

XULOSA

Leksik lakunalar tilning semantik, tipologik va madaniy tizimlari o‘zaro kesishgan nuqtada shakllanadi. Ular o‘zbek, turk va ingliz tillarining paradigmalari taqqoslaganda yaqqol namoyon bo‘ldi: (1) qarindoshlik terminologiyasida — madaniy va ijtimoiy tuzilma aks etgan lakunalar; (2) harakat fe‘llarida — tipologik yondashuvdan kelib chiqadigan lakunalar; (3) madaniy domenlarda — konseptual salienlik farqlaridan hosil bo‘ladigan lakunalar.

Tarjima jarayonida bunday bo‘shliqlarni kontekstual qo‘shimchalar, tavsifiy izohlar, funksional ekvivalentlar, yoki madaniy kompensatsiya orqali qoplash zarur. Lakuna tushunchasi tarjima nazariyasida ekvivalentlik masalasini chuqurroq tushunish, madaniy semantika va kognitiv lingvistika o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berishda muhim o‘rin tutadi.

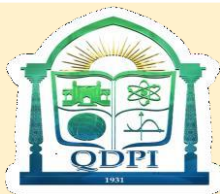
ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

¹⁷³ Talmy, Leonard. “Lexicalization Patterns: Semantic Structure in Lexical Forms.” In *Language Typology and Syntactic Description*, edited by Timothy Shopen, vol. 3, –P 58.

¹⁷⁴ Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. University of Chicago Press, 1987. –P 65.

¹⁷⁵ Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1, Stanford University Press, 1987. –P 47.

1. Aixelá, Javier Franco. *Culture-Specific Items in Translation*. Universitat Jaume I, 1996.
2. Ivir, Vladimir. “Lexical Gaps and Structural Differences in Translation.” *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, vol. 43, 1977, pp. 17–23.
3. Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. University of Chicago Press, 1987.
4. Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1, Stanford University Press, 1987.
5. Lehrer, Adrienne. *Semantic Fields and Lexical Structure*. North-Holland, 1974.
6. Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.
7. Talmy, Leonard. “Lexicalization Patterns: Semantic Structure in Lexical Forms.” In *Language Typology and Syntactic Description*, edited by Timothy Shopen, vol. 3, Cambridge University Press, 1985, pp. 57–149.
8. Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press, 1997.
9. Верещагин, Е. М., и В. Г. Костомаров. *Культура и общение*. Русский язык, 1983.
10. Сорокин, Ю. А., и В. М. Марковина. *Культура и текст*. 3-е изд., Москва, 2010.

KONSEPTUAL LAKUNALAR: FREYM SEMANTIKA VA KONSEPTUAL METAFORA NAZARIYASI ASOSIDA TAHLIL

Latipov Sherzod Foziljon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti, Amaliy ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi

werrzodd@gmail.com +998996062806

ORCID ID 0009-0004-5012-3866

Аннотация. В статье рассматриваются концептуальные лакуны как результат несовпадения фреймов и метафорических моделей, лежащих в основе языковой категоризации опыта. Опираясь на фреймовую семантику Ч. Филлмора, теорию концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона, а также NSM-подход А. Вежбицкой, анализируются различия между английскими концептами *privacy*, *time*, *fairness* и узбекскими/турецкими *konseptlar taqdir*, *baraka*, *mahalla*, *oila sha’ni* и др. Показано, что концептуальная лакуна возникает не только при отсутствии лексического эквивалента, но и при искажённом “совпадении” моделей, когда формальное соответствие скрывает глубокие различия в культурных сценариях. Особое внимание уделяется метафоре *TIME IS MONEY* и её расхождению с религиозно-аксиологическими моделями времени в узбекской культуре, а также культурным скриптам, связанным с личной автономией и коллективным контролем. Обсуждаются переводческие стратегии – экспликация, контекстуальное пояснение, частичная компенсация – и их ограничения.

Ключевые слова: концептуальная лакуна, фреймовая семантика, концептуальная метафора, ключевые слова культуры, NSM, *privacy*, *taqdir*, *time is money*.

Annotatsiya. Maqolada konseptual lakunalar til tizimidagi oddiy leksik bo‘shliqlardan farqli ravishda, tajribaning o‘zi turlicha konseptual tashkil etilishi bilan bog‘liq hodisa sifatida talqin qilinadi. Ch. Fillmorning freym semantikasi, G. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora nazariyasi hamda A. Wierzbicka ishlab chiqqan NSM (Natural Semantic Metalanguage) yondashuvi asosida ingliz tilidagi *privacy*, *time*, *fairness* kabi konseptlar o‘zbek tilidagi *taqdir*, *baraka*, *mahalla*, *oila sha’ni* kabi birliklar bilan qiyoslanadi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ayrim madaniyatlardagi freym va madaniy skriptlarning umuman shakllanmaganligi yoki boshqacha tuzilganligi natijasida konseptual lakunalar yuzaga keladi;

bunday lakunalar formaldagi ekvivalentlar mavjud bo‘lgan taqdirda ham saqlanib qoladi. TIME IS MONEY metaforasi va o‘zbek tilidagi vaqtning baraka, umr, taqdir bilan bog‘lanishi misolida metaforik modellar to‘qnashuvi ko‘rsatib beriladi; shuningdek, privacy konsepti atrofida shakllangan individualistik skriptlar mahalla va jamoaviy nazoratga tayanuvchi skriptlar bilan qarama-qarshi qo‘yiladi. Tarjimada izohli tarjima, kompensatsiya va kontekstual sharhlash kabi strategiyalarning imkoniyatlari va chegaralari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: konseptual lakuna, freym semantika, konseptual metafora, kalit so‘zlar, madaniy skriptlar, NSM, privacy, taqdir, time is money.

Abstract. This article explores conceptual lacunae as mismatches in underlying freyms and metaphorical models rather than mere lexical gaps. Drawing on Fillmore’s freym semantics, Lakoff and Johnson’s conceptual metaphor theory, and Wierzbicka’s NSM approach, it compares English concepts such as privacy, time and fairness with Uzbek notions like taqdir, baraka, mahalla and oila sha’ni, as well as some Turkish data. The analysis shows that conceptual lacunae arise when culturally entrenched freyms are absent or differently structured, and when dominant metaphors (for example, TIME IS MONEY) clash with value- and fate-oriented models of time. Particular attention is given to the way the Anglo concept of privacy conflicts with community-centred scripts in Uzbek culture. The article also examines translation strategies – explanatory translation, contextual glossing and compensation – arguing that although they can soften the effect of conceptual lacunae, they cannot fully remove them because background cultural scripts remain implicit.

Keywords: conceptual lacuna, freym semantics, conceptual metaphor, cultural key words, cultural scripts, NSM, privacy, taqdir, time is money.

KIRISH. Konseptual lakuna masalasi tilshunoslikda odatda “leksik bo‘shliq” bilan bir qatorda til tizimining “kamchiliklari” sifatida tilga olinadi. Biroq kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlar ko‘rsatadiki, gap ko‘pincha so‘zning yo‘qligida emas, balki dunyoni konseptual tashkil etishdagi nomuvofiqlikda. Har bir til va madaniyat tajribani o‘ziga xos tarzda “tilga ko‘chiradi”; buning natijasida ayrim konseptlar kuchli institutsional va diskursiv tayanchga ega bo‘ladi, boshqalari esa periferiyada qoladi yoki umuman shakllanmaydi. Fillmore freym semantikasi har bir leksik birlik ortida ma’lum bir vaziyat modeli – ishtirokchilar roli, tipik ssenariylar va fon bilimlaridan iborat freym – yotishini ta’kidlaydi; so‘z ma’nosi shu freym’ni faollashtirish orqali tushuniladi¹⁷⁶. Agar boshqa madaniyatda xuddi shu vaziyat modeli yetarlicha institutsional asos va diskursiv faoliyatga ega bo‘lmasa, til ko‘pincha formaldagi ekvivalentni taklif qilsa-da, konseptual jihatdan “bo‘sh joy” hosil bo‘ladi – bu konseptual lakunadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

¹⁷⁶ Fillmore, Charles J. “Frame Semantics.” *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from SICOL-1981*, edited by The Linguistic Society of Korea, Hanshin, 1982, pp. 111–113.

Tadqiqotning nazariy asosini, avvalo, freym semantikaga oid Fillmore ishlari tashkil etadi; u “Freym Semantics” maqolasida semantik tahlil birligi sifatida alohida so‘z emas, balki shu so‘z bilan bog‘liq bo‘lgan butun vaziyat (freym) ni taklif etadi¹⁷⁷. Lakoff va Johnson konseptual metafora nazariyasi orqali kundalik diskursda ko‘rinadigan metaforik ifodalar ortida yotgan, nisbatan barqaror xaritalashlar – “time is money”, “argument is war” va hokazolarni – rekonstruksiya qiladi¹⁷⁸. Kövecses esa metafora va madaniyat o‘rtasidagi munosabatni chuqurroq o‘rganib, universal va madaniy xos metaforalarni farqlash hamda metaforik variatsiyaning sabablari, darajalari va komponentlarini tahlil qiladi¹⁷⁹. Shu bilan birga, u metaforaning amaliy kirish darsligida “time is money” kabi metaforalar korpus asosida qanday ko‘rinishda namoyon bo‘lishini, ularning mappinglarini batafsil ko‘rsatib beradi¹⁸⁰.

Konseptual lakunalarni aniqlash va izohlashda Wierzbickaning NSM yondashuvi alohida ahamiyatga ega. *Understanding Cultures through Their Key Words* asarida u har bir til va madaniyatning “kalit so‘zlar” tizimi mavjudligini, bu so‘zlar madaniy qadriyatlarning markaziy, ko‘p qatlamli kompleksini ifodalashini va aynan shu so‘zlar tarjimada eng ko‘p muammo tug‘dirishini ko‘rsatadi¹⁸¹. Keyinchalik “Russian Cultural Scripts” maqolasida u NSM orqali madaniy skriptlarni – “odamlar bu yerda odatda shunday o‘ylaydi” turidagi yashirin qoidalarni – formulalash usulini ishlab chiqadi¹⁸². *Cross-Cultural Pragmatics* kitobida esa Ingliz va polyak nutq odatlari qiyosida “privacy”, “compromise” kabi birliklar qanday qilib madaniy qadriyatlarni – individual avtonomiya va anti-dogmatiklikni – kodlashini ko‘rsatadi; aynan “privacy” so‘zining polyak tilida ekvivalenti yo‘qligi va “inglizcha” qadriyat sifatida namoyon bo‘lishi alohida ta’kidlanadi¹⁸³.

NATIJA VA MUHOKAMA

Birinchi navbatda, leksik bo‘shliq va konseptual lakuna o‘rtasidagi farqni aniqlash muhim. Leksik bo‘shliq, odatda, ma’lum bir ob’jekt yoki hodisa uchun nomning yo‘qligini bildiradi; masalan, ingliz tilida mahalla tushunchasini aynan o‘zbekcha ijtimoiy institut sifatida nomlaydigan so‘z yo‘q. Bunday vaziyatda tarjimon izohli birlik – *neighbourhood*

¹⁷⁷ Fillmore, Charles J. “Frame Semantics.” *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from SICOL-1981*, edited by The Linguistic Society of Korea, Hanshin, 1982, pp. 111–120.

¹⁷⁸ Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago, The University of Chicago Press, 1980, 8 p.

¹⁷⁹ Kövecses, Zoltán. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 197–200 pp.

¹⁸⁰ Kövecses, Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2002, pp. 15–20.

¹⁸¹ Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York, Oxford University Press, 1997, pp. 1–5.

¹⁸² Wierzbicka, Anna. “Russian Cultural Scripts: The Theory of Cultural Scripts and its Applications.” *Ethos*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 401–405.

¹⁸³ Wierzbicka, Anna. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. 2nd ed., Berlin, Mouton de Gruyter, 2003, pp. 47–48.

community, local self-governing body – kabi variantlardan foydalanishi mumkin. Konseptual lakuna esa, aksincha, boshqa tilda formal ekvivalent bo‘lsa-da, ortidagi freym va madaniy skriptlar yetishmasligini yoki boshqacha tuzilganini bildiradi. *Privacy* konsepti bunga tipik misoldir. Wierzbicka ta’kidlaganidek, ingliz *privacy* so‘zi juda faol ishlatiladi va “har bir inson ma’lum paytlarda boshqalarning nigohidan panada bo‘lishi tabiiy va zarur” degan madaniy taxminni kodlaydi¹⁸⁴. O‘zbek tilida “shaxsiy hayot”, “yakka qolish huquqi” kabi formal mosliklar mavjud bo‘lsa-da, ular atrofida mustaqil huquqiy va diskursiv tizim shakllangan deya olmaymiz; aksincha, shaxsiy hayot, mahalla, qarindosh-urug‘, qo‘ni-qo‘shni, oila sha’ni kabi kollektiv freym’lar bilan qattiq bog‘langan.

Bu yerda freym va skriptlarning o‘zaro to‘qnashuvi yuz beradi. Anglo-sakson discursti *privacy* odatda quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi: jismoniy va ruhiy hududning daxlsizligi, aralashmaslik, informatsion nazorat (masalan, *personal data*), shaxsiy tanlovni hurmat qilish¹⁸⁵. O‘zbek madaniyatida esa “uyat bo‘lishi”, “gap-so‘z bo‘lishi”, “oilal sha’niga dog‘ tushishi” kabi skriptlar ko‘proq faollashadi; mahalla institutining rasmiy va norasmiy nazorati natijasida ko‘plab harakatlar shaxsiy tanlov emas, balki jamoaviy baho nuqtai nazaridan tartibga solinadi. Natijada, inglizcha *privacy* so‘zi tarjimada shunchaki “*shaxsiy hayot*” bilan almashtirilsa, matn yuzasida ma’no deyarli mos bo‘lsa-da, konseptual darajada sezilarli lakuna qoladi: o‘quvchi unda yotgan individualist qadri to‘liq his qila olmaydi.

Konseptual metafora nazariyasi nuqtai nazaridan ham shunga o‘xshash lakunalar kuzatiladi. Lakoff va Johnson “*time is money*” metaforasini batafsil tahlil qilib, zamonaviy G‘arb jamiyatida vaqt iqtisodiy resurs sifatida konseptualizatsiya qilinishini ko‘rsatadi: vaqt sarflanadi, tejab ishlatiladi, investitsiya qilinadi, yo‘qotiladi va hokazo¹⁸⁶. Kövecses ham ushbu metaforaning turli tillarda qanday realizatsiya qilinishini ko‘rsatib, ularning variativligini madaniy va ijtimoiy omillar bilan bog‘laydi¹⁸⁷. O‘zbek tilida esa vaqt ko‘pincha diniy va aksilogik konseptlar bilan, xususan, *baraka*, *umr*, *taqdir* bilan bog‘lanadi. “Vaqtningni zoye qilma” kabi ifodalar mavjud bo‘lsa-da, kundalik nutqda “vaqtni investitsiya qilish”, “vaqt kapitali” kabi metaforalar deyarli ishlatilmaydi; buning o‘rniga “umringni bekorga sarflama”, “umrning qadri”, “barakali vaqt” kabi ifodalar ko‘proq uchraydi.

Bu holda konseptual lakuna ikki tomonlama namoyon bo‘ladi. Bir tomondan, ingliz “*time is money*” metaforasi o‘zbek o‘quvchisi uchun to‘liq “tabiiy” tuyulmaydi: vaqtga puldek munosabat – uni soniyagacha hisoblab, samaradorlik mezonlari bo‘yicha o‘lchash – o‘zbek hayot tarzida, ayniqsa an’anaviy qatlamlarda, hali ham unchalik markaziy qadriyat emas. Ikkinchi tomondan, o‘zbek tilidagi vaqt–taqdir bog‘liqligi ingliz tiliga literal tarzda

¹⁸⁴ O‘sha manbaa

¹⁸⁵ Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago, The University of Chicago Press, 1980, p8.

¹⁸⁶ Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago, The University of Chicago Press, 1980, pp. 8-9.

¹⁸⁷ Kövecses, Zoltán. “Metaphor and Culture.” *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, vol. 2, no. 2, 2010, pp. 205–210.

ko‘chirilganda, ingliz o‘quvchisida fatalistik o‘z-o‘zini oqlash sifatida qabul qilinishi mumkin, holbuki madaniy skriptda inson mas‘uliyati, niyat va amallar bilan bog‘liq murakkab teologik konsepsiya mavjud¹⁸⁸. Demak, bu yerda ham metaforik modellar to‘qnashuvi tarjimada konseptual lakuna yuzaga kelishiga olib keladi.

Wierzbicka NSM yondashuvida inglizcha *fairness*, ruscha *dusha*, yaponcha *amae* kabi kalit so‘zlarni minimal semantik primitivlar orqali izohlab, ularning ortidagi madaniy skriptlarni qayta quradi¹⁸⁹. *Fairness* inglizcha huquqiy va axloqiy adolat, tarafkash bo‘lmaslik, “hamma uchun teng qoidalar” degan skript bilan bog‘lanadi; ruscha *dusha* esa hissiy ochiqlik, samimiylilik, azob chekishga tayyorgarlik kabi komponentlarni birlashtiradi. Ularni oddiy “adolat”, “ruh” kabi ekvivalentlar bilan almashtirish, albatta, mumkin, lekin bu holda konseptual lakuna to‘liq yopilmaydi: o‘quvchi konseptning emotsional va axloqiy rang-barangligini yo‘qotadi. O‘zbek tilidagi *taqdir* konsepti ham inglizcha *fate/destiny* bilan qisman mos kelsa-da, *banda mas‘uliyati*, *duo*, *niyat*, *imtihon* kabi diniy komponentlar bilan boyigan; bu esa NSM orqali rekonstruksiya qilinmagan taqdir/fate tarjimalarida sezilarli siljishlar keltirib chiqaradi.

Kövecses metafora va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilar ekan, metaforik sistemalar ham universal, ham madaniy xos elementlarga ega ekanini, ba‘zan esa bir metafora o‘zi ichida turli madaniy variantlarga ega bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi¹⁹⁰. “Time is money” metaforasi G‘arb tillari uchun deyarli universal bo‘lib tuyulsa-da, vaqtning “baraka”, “umr”, “taqdir” bilan bog‘lanishi Markaziy Osiyo va musulmon dunyosida kuchliroq. O‘zbek tilida “vaqtni isrof qilma” iborasi ham bor, lekin bunda diqqat ko‘proq hayot mazmuni va ro‘zg‘or barakasiga qaratiladi; bu, vaqtni sof iqtisodiy resurs sifatida emas, axloqiy va diniy nuqtai nazardan baholashni ko‘rsatadi. Shuning uchun ingliz tilidagi “investing time in a relationship” iborasini so‘zma-so‘z “munosabatlarga vaqt investitsiya qilish” deb tarjima qilish, matndan tashqari izoh bo‘lmasa, o‘quvchi uchun begona va hatto kulgili tuyulishi mumkin; odatda bunday joylarda “munosabatlarga ko‘p vaqt ajratish”, “munosabatlar ustida ishlash”, “munosabatni asrashga vaqt va kuch sarflash” kabi metaforik va literal aralash strategiyalar qo‘llanadi.

Konseptual lakunalar tarjima strategiyalarida qanday boshqariladi? Amaliyotda uch asosiy yo‘l ko‘zga tashlanadi. Birinchisi – izohli tarjima. *Privacy* ko‘pincha “shaxsiy hayot daxlsizligi” yoki “yakka qolish huquqi” kabi kengaytirilgan birikmalar bilan beriladi; bu yerda semantik tarkibning bir qismi izohga aylantiriladi. Ikkinchisi – kompensatsiya: matndan keyingi izohlar, eslatmalar, ba‘zan esa boshqa joyda qo‘shimcha konnotativ yuk berish evaziga asosiy joydagi farq “kompensatsiya” qilinadi. Uchinchi yo‘l – kontekstual

¹⁸⁸ Wierzbicka, Anna. “Russian Cultural Scripts: The Theory of Cultural Scripts and its Applications.” *Ethos*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 420–425.

¹⁸⁹ Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York, Oxford University Press, 1997, pp. 2–5.

¹⁹⁰ Kövecses, Zoltán. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 1–5.

moslashtirish: masalan, “time is money” metaforasi o‘rniga “vaqtni qadrlash” kabi umumiyroq, lekin o‘zbek o‘quvchisi uchun tabiiy bo‘lgan konseptual model tanlanadi. Biroq bu strategiyalarning bari, Wierzbicka qayd etganidek, madaniy skriptlarni to‘liq ko‘chirib o‘tolmaydi; ular faqat o‘quvchiga yo‘l ko‘rsatadigan ko‘prik vazifasini bajaradi¹⁹¹.

XULOSA

Konseptual lakunalar til tizimidagi tasodifiy “bo‘sh joy” emas, balki turli madaniyatlarda tajribaning konseptual tashkil etilishi o‘rtasidagi chuqur nomuvofiqliklar natijasidir. Fillmore freym semantikasi, Lakoff va Johnson konseptual metafora nazariyasi hamda Wierzbickaning NSM yondashuvi bunday lakunalarni aniqlash va izohlash uchun qulay analitik vositalar taqdim etadi. Freym tushunchasi bizga so‘z ortida turgan vaziyat, rollar va skriptlarni ko‘rish imkonini beradi; konseptual metafora nazariyasi abstrakt sohalarning qanday manba domenlar orqali tushunilishini va shu tariqa vaqt, taqdir, shaxsiy hayot kabi konseptlarning madaniy rangini ochib beradi; NSM esa kalit so‘zlar va madaniy skriptlarni minimal semantik birliklar orqali formulalashga yordam beradi.

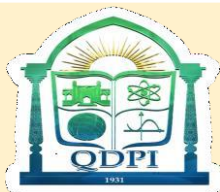
Inglizcha privacy, TIME IS MONEY, fairness va boshqalar misolida ko‘rdikki, o‘zbek tilida formaldagi ekvivalentlar (“shaxsiy hayot”, “vaqtni tejash”, “adolat”) mavjud bo‘lsa-da, ortidagi individualistik, iqtisodiy va huquqiy freym’lar ko‘pincha to‘liq mos kelmaydi; aksincha, mahalla, taqdir, baraka, oila sha’ni kabi konseptlar bilan raqobatga kirishadi. Shu bois konseptual lakunalarni faqat yangi so‘z yaratish yoki izohli tarjima bilan yopish mumkin emas; ular madaniyatlararo muloqotda doimiy “semantik zo‘riqish” nuqtalari sifatida qolaveradi. Tarjimon va tadqiqotchi vazifasi – ana shu zo‘riqish nuqtalarini aniqlash, ularning kognitiv va madaniy asoslarini ko‘rsatish hamda o‘quvchiga buni anglash uchun iloji boricha shaffof ko‘priklar qurishdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Fillmore, Charles J. “Freym Semantics.” *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from SICOL-1981*, edited by The Linguistic Society of Korea, Hanshin, 1982, pp. 111–137.
2. Kövecses, Zoltán. “Metaphor and Culture.” *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, vol. 2, no. 2, 2010, pp. 197–220.
3. Kövecses, Zoltán. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 314 pp.
4. Kövecses, Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2002, 285 pp.
5. Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago, The University of Chicago Press, 1980, 242 pp.

¹⁹¹ Wierzbicka, Anna. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. 2nd ed., Berlin, Mouton de Gruyter, 2003, pp. 9-12.

6. Wierzbicka, Anna. “Russian Cultural Scripts: The Theory of Cultural Scripts and its Applications.” *Ethos*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 401–432.
7. Wierzbicka, Anna. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. 2nd ed., Berlin, Mouton de Gruyter, 2003, 502 pp.
8. Wierzbicka, Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York, Oxford University Press, 1997, 317 pp.
9. Гладкова, А. Н., и Т. В. Ларина. «Анна Вежбицка: язык, культура и коммуникация.» *Вестник РУДН. Серия: Лингвистика*, т. 22, № 4, 2018, с. 717–748.

“O‘TKIR” LEKSEMASINING SEMEMALARI VA UNING IZOHI XUSUSIDA

Bobojonov Sharipboy Xudoshukirovich,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Til va adabiyot kafedrasi mudiri,

professor vazifasini bajaruvchi, filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O‘tkir” polisemantik leksemasining semasiologik tavsifi va leksikografik talqini keng yoritilgan. Maqolada (o‘tkir) leksemasi shu nuqtayi nazardan o‘rganilib, uning sememasi izohli lug‘atda berilishi va muammosi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘tkir, leksikologiya, semasiologiya, izohli lug‘at, leksikografik talqin, leksema, sema.

Аннотация. В статье подробно рассматриваются семасиологическое описание и лексикографическая интерпретация многозначной лексемы “острые”. В статье лексема (острые) исследуется с этой точки зрения, представлена её семема в толковом словаре и раскрывается проблема.

Ключевые слова: острые, лексикология, семасиология, толковый словарь, лексикографическое толкование, лексема, sema.

Abstract. This article extensively covers the semasiological description and lexicographic interpretation of the polysemantic lexeme “sharp”. The article studies the lexeme (sharp) from this point of view, presents its sememe in an explanatory dictionary, and reveals the problem.

Key words: sharp, lexicology, semantics, glossary, lexicographic interpretation, lexeme, sema.

Kirish. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da [o‘tkir] so‘zining quyidagi ma‘nolari farqlanadi: o‘tkir qaychi, o‘tkir ustara (1. yaxshi kesadigan, keskir), o‘tkir tosh (2. uchiga tomon ingichkalanib borgan, ingichka), o‘tkir ovozi (3. sezgi a‘zolariga kuchli ta‘sir etadigan), o‘tkir aql (4. toza va aniq ishlaydigan), o‘tkir tanqidchi (5. mohir), o‘tkir nigoh (6. ta‘sirchan, o‘ziga jalb qiladigan, ruhiy ta‘sir qiladigan), o‘tkir so‘zlar (7. ko‘chma, ruhan, achchiq ta‘sir qiladigan), o‘tkir xotin (8. ko‘chma, aytganini qildiradigan).

Lug‘atda 7- va 8- ma‘nolarning ko‘chma ekanligi qayd etiladi va bundan qolganlarining to‘g‘ri ma‘nolar ekanligi kelib chiqadi (113,520). Aslida bu yerdagi ma‘nolarni 2 guruhga bo‘lish mumkin: bosh ma‘no (1 va 2) va hosila, ko‘chma ma‘nolar (qolganlari). Chunki birinchi guruh misollardagi so‘z “o‘tkir qirrali” ma‘nolariga ega bo‘lib, shu xususiyatga ega bo‘lgan narsa, predmet atamalariga nisbatan qo‘llaniladi va bu ma‘noni

ro‘yobga chiqarish uchun erkin qurshov yetarli. Shuningdek, so‘zlar nutq tarkibidan tashqarida shu ma’nolari bilan bizning tafakkurimizda jonlanadi. Biroq ikkinchi guruh so‘zlar uchun esa, bog‘liq qurshov zarur bo‘ladi, ular nutq tarkibidagina shu ma’nolarini voqelantiradi, xolos.

Birinchi guruh misollardagi [o‘tkir] so‘zining ma’nolari aslida o‘z ma’nolari bilan emas, balki (pichoq) yoki (tosh) so‘zi ma’nosi bilan farqlanadi. Ularni bir sememaning allosemlari sifatida ajratiladi. Birinchi misolda kesishga mo‘ljallangan cheksiz, ikkinchi misolda kesishga mo‘ljallanmagan, biroq kesish vazifasini bajarish mumkin bo‘lgan cheksiz so‘zlarni biriktirishi mumkin.

Mazkur ikki ma’noning allosemik munosabatda ekanligini uchinchi o‘xshash ma’nolarni keltirish keltirish bilan asoslash mumkin: o‘tkir tirnoq. Bu yerda endi “o‘tkir kesadigan, keskir” ma’nolarini ham, “uchiga tomon ingichkalashib borgan” ma’nolarini ham kuzatamiz. Bunda “o‘tkir”likning uchinchi xususiyati “yupqa, qattiq” ma’nosi reallashgan. Ko‘rinadiki, misollarda [o‘tkir] so‘zi, turli ma’noli bo‘lganligi uchun emas, balki o‘tkirlikning keskirlik belgilaridan birining bo‘rttirilishi va narsaning o‘ziga xos xususiyatlari bilan farqlanmoqda. Biz bu yerda “biror narsani qirqish, kesish” kabi o‘zgarish hosil qilish xususiyati ma’nosining narsa-belgi xususiyatlari asosida farqlangan turli ma’no tovlanishlarini ko‘rib turibmiz.

Bunday ma’nolarni ko‘plab kuzatish mumkin. Bir nechta guruhga bo‘lingan turli va alohida ma’nolar sifatida sharhlangan ko‘chma ma’nolarni ham bir hosila ma’noning turlicha nutqiy tovlanishlari sifatida qayd etish mumkin. (Bundan albatta kishilarning ismi sifatida ajratilgan 9-ma’no mustasno).

Adabiyotlar. Tilshunoslarning keyingi avlod tadqiqotlarida leksemaning lisoniy mohiyati izchil dialektik qonuniyatlarga tayanilgan holda o‘rganila bordi. Bunda E.Begmatov, O.Bozorov, N.Mahmudov, B.Mengliyev, M.Narziyeva, H.Ne‘matov, G.Ne‘matova, A.Nurmonov, R.Rasulov kabi tilshunoslar va ular izdoshlarining ishlari alohida diqqatga sazovordir. Ular ishlarida leksema va so‘z, leksemaning mazmun mundariyasi va uning tarkibiy qismlari, leksemaning birikuvchanlik imkoniyatlari, paradigmatic qatorlari va munosabatlari kabi masalalar atroflicha tekshirila boshlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma’lumki, nutqiy ma’nolar rang-barang va behad ko‘p bo‘lib, ularni oxirigacha birma-bir tavsiflashning iloji yo‘q. Tilshunosning vazifasi mana shu cheksiz ma’nolarni bir-biriga bog‘lab, bir umumiylik sifatida tutib turuvchi jihatlarni aniqlashdan iborat.

O‘zbek tilshunosligining bugungi taraqqiyotida to‘rtta muhim tendensiya ko‘zga tashlanadi. Birinchidan, o‘zbek tilini o‘rganishning amaliy bosqichida qo‘lga kiritilgan yutuqlar asosida bevosita kuzatishda berilgan nutqiy hodisalar zamiridagi lisoniy mohiyatlarni idrok etishga intilish keng tus oldi. Ikkinchidan, nazariy o‘rganish jarayonida mayoq vazifasini o‘taydigan dialektika qonuniyatlariga tayanishda zamonaviy sharqona qadriyatlarga, sharq dialektik ta’limoti-tasavvuf falsafasi metodologiyasiga asoslanish urf

bo‘ldi. Uchinchidan, istiqloq sharofati o‘laroq, o‘zbek tilining zotiy - turkona tabiatidan kelib chiqqan holda til hodisalarini tekshirish o‘zbek milliy ma’naviyatini o‘rganish, milliy mafkurani (1,4-19;2,84-102;3,489-509) targ‘ib qilishning tarkibiy qismiga aylandi. To‘rtinchidan, tilshunoslik yutuqlarini bevosita amaliyotga tatbiq etish - ta’lim jarayoniga singdirishning samaradorligiga erishishga urinish harakatlari kuchaymoqda.

Tahlil va natijalar. Lisoniy umumiylik, albatta, nutqiy hodisalarga tayanadi. Semema (lisoniy mohiyat)ni umumlashtirish nutqiy ma’nolarni bo‘laklarga ajratish (misoldagi semalar kabi) va barcha xususiy ma’nolarda ularning mavjud, mavjud emasligini aniqlash, barcha ma’nolarda birday takrorlanuvchi ma’no bo‘laklarini ajratish lozim bo‘ladi. Aytib o‘tish lozimki, ko‘p ma’noli so‘zlarda so‘zlarning hosila (ko‘chma) ma’nolari agar lisoniy xarakterga ega bo‘lsa, alohida hosila semema sifatida birlashtiriladi. Lisoniy ma’noviy qiymat ma’nolarning eng xarakterli, takrorlanuvchan, barqaror jihatlarini o‘z ichiga oladi.

Umumlashtirish, yuqorida aytilganidek, xususiy ma’nolarni ma’no tarkibi bo‘yicha tahlil qilishdan boshlanadi.

Masalan:

1. Qo‘limda o‘tkir pichoq bo‘lsa.
2. Go‘yo taniga o‘tkir bigiz qadalgandek bo‘ldi.
3. Uning o‘tkir tizzasi meni yiqitib tashladi.
4. O‘tkir tosh qirralari oyoqlarini tildi.
5. O‘tkir hidli yalpizlar o‘sadi.
6. Xayol dunyosi keng, zehni o‘tkir.
7. Botirali - o‘tkir ovchi.
8. O‘tkir iboralar nutqning jonli bezagi.
9. O‘tkir so‘zlar (o‘tkir til), o‘tkir ta’na.

Berilgan nutqiy hosilalardagi (o‘tkir) so‘zining ma’nosini bo‘laklarga ajratishga harakat qilamiz. Shu bilan birgalikda, mazkur so‘zlarning qanday so‘zlar bilan bog‘lanishi, o‘zini voqelantirishi uchun qanday qurshovlar talab qilinishini aniqlash lozim bo‘ladi.

Ko‘rinib turibdiki, birinchi gapdagi (o‘tkir) I so‘zining ma’noviy tarkibini “belgi”, “tashqi”, “narsa/buyumga oidlik”, “bir tomonning o‘ta yupqaligi”, “jismni kesish” tarzida parchalash mumkin. Ikkinchi (o‘tkir) so‘zida 4- va 5- bo‘lakchalari farqlanadi: “bir tomonning o‘ta ingichkalashishi”, “jismga sanchilishi” ko‘rinishlariga ega bo‘ladi. Uchinchisi (o‘tkir) ham yupqalashishning darajasi, ingichkalik belgisi bilan, 5- ma’no “jismga botish” ma’no bo‘lakchasi bilan farqlanadi. Mazkur so‘zlar ma’no tarkibidan 4-sememani tashkil etgan “yupqalilik”, “o‘ta ingichkalik” va “ingichkalik” jism uchining hajmi va uchliligi darajasi bilan farqlanadi. Ularda keskin farq bo‘lmay, balki darajalanish bor, xolos. Shu boisdan ularni “bir tomonning turli darajadagi ingichkalashuvi” tarzida bir umumiylik ostida birlashtirish lozim. Chunki jismning xususiyatlariga qarab, u ko‘p miqdordagi turli darajalarga ega bo‘la borishi mumkin. 5- ma’no ham 4- ma’nodan kelib chiqadi. “kesish”, “botish”, “sanchilish” ham, yuqoridagi ma’nolarda kuzatganimizdek, jism sirtidan ichiga

yo‘nalgan holdagi tasvirning turli darajadagi sifatiy va miqdoriy yo‘nalishini aks ettiradi. Demak, mazkur so‘zlar ma’nolari atash ma’nolarining turli-tumanligi bilan emas, balki ayrim sememalar ifodalagan tushunchalarning darajasi bilan farqlanadi.

“Bir tomonning yupqaligi” belgisi asosida 1- va 3- ma’nolarni birlashtirish mumkin. Ko‘rinadiki, 3- nutqiy ma‘no dastlabki umumlashtirish asosida 2 qismga ajraladi. Bunda endi farqlovchi unsur bir qirraning hamma tomondan yoki faqat ikki tomondan torayib kelishidir.

Bu ham belgilardagi keskin farq bo‘lmay, darajalanish ziddiyatlaridir. Shu bois ularni ham yuqoriroq darajada bir umumiylik ostida birlashtirish mumkin. Bundan kelib chiqqan holda, yuqorida ajratilgan dastlabki uchta ma‘noni sof nutqiy hodisalar sanash mumkin va ular o‘zaro, asosan, belgi tashuvchi jismlarning turi bilan farqlash mumkin. Chunki, pichoqdek o‘tkir tosh ham, toshdek to‘mtoq pichoq ham bo‘lishi mumkin.

Bu nutqiy ko‘rinishlarni biz bir sememaning xususiyatlarini, boshqa hodisalar ta’sirida murakkablashgani sifatida qabul qilamiz va uni bir tomoni ingichkalashgan, yupqalashgan jismning boshqa jismlarga sirtidan ichiga yo‘nalgan ta’sir kuchini ko‘rsatuvchi belgi tarzida ta’riflaymiz. Bu sememalar qatoridagi miqdoriy va sifatiy o‘zgarishlar boshqa sememalarni vujudga keltirishi mumkin.

Bu esa odatdagi yo‘nalgan qurshovlar talab etilgani bilan ham asoslanadi. Masalan, “jism sirtidan ichiga yo‘nalgan holdagi ta’sirchanlik” semasining yo‘qligi yangi hosila ma‘noni - hosila sememani vujudga keltirgan: Cholning o‘tkir engagidagi sanoqli bir tutam oppoq soqoli asta qimirladi (S. Anorboyev). Bu nutqiy ko‘rinishda biz 5- semaning voqelanishini kuzatmaymiz. Demak, atash semalaridan birining almashinish orttirilishi yoki kamayishi asosida yangi semema hamda xulosa qilishimiz mumkin. Bu so‘zlarning esa 3- sema tarkibiy o‘zgarishi, ya’ni unda “buyum” ma‘no bo‘lakchasi yo‘qligi bilan belgilanadi. Aytilganlardan kelib chiqqan holda, yangi sememani “narsa bir tomonining ingichkalashuvi” tarzida belgilash mumkin.

Keyingi ma’nolar atash semalarining, shuningdek, kesuvchanlik, sanchiluvchanlik va botuvchanlik (jism sirtiga, uning ichiga yo‘nalgan holda ta’sir qilishi) semasidagi “jism sirtiga” ma‘no bo‘lakchasining ham kuchsizlantirilishi hamda “ta’sir qilish” bo‘lakchasining bo‘rttirilishi hisobiga yuz bergan va bu, albatta, o‘z-o‘zidan yangi ma‘noni vujudga keltirgan. Yangi ma‘no tarkibining, asosan, butunlay o‘zgarganligi va uning voqelanishi uchun bog‘liq qurshov talab qilinishi, uning ko‘chma ekanligidan dalolat beradi. Ammo sanalgan 5-9- ma’nolar alohida ma’nolar bo‘lmay, balki “tez ta’sir qilish” ma’nosining turlicha ko‘rinishlari bilan, shuningdek, bu ta’sirning insonning yoki narsalarning qaysi tomonlariga tez ta’sir qilishi bilan farqlanadi. Demak, bu nutqiy ma’nolarda ham (o‘tkir) so‘zi bir ma‘no bo‘lakchasining turli ko‘rinishlari va bog‘lanuvchi so‘zning ma‘no xususiyatlari bilan bir-biridan ajralib turadi. Shu tarzda (o‘tkir) so‘zining 1 ta bosh va 2 ta hosila ma’nolarini ajratish mumkin:

1. Jismning bir tomonining yupqaligi, ingichkaligi belgisi;
2. Biror narsa bir tomonining ingichkalashuvi;

3. Kishi yoki narsalarga tez ta’sir etish.

Bu ma’nolardan birinchisi sof lisoniy hosila bo‘lib, qolganlari uning atash semalari kuchsizlanishi va ayrim semalarning o‘ta zo‘raytirilganligi evaziga sodir bo‘lgan. Keyingi ikki ma’no hosila ma’no bo‘lib, ma’noviy taraqqiyotining birinchi bosqichidadir. Bu ma’nolar hosila ma’no bo‘lsa-da, lisoniy sathda joylashishi, ular atayotgan xususiyatlarning aslida boshqa lisoniy sathdan joy olgan, xususiy atamalarining yo‘qligi bilan belgilanadi. Bu ilgari ta’kidlangan, samolyotning uchish vositasi hisoblangan qurilmaning lisoniy sathda boshqa atamasi bo‘lmaganligi bois, hodisa (qanot) II lisoniy sathdan joy olgan 2-bosqichdagi hosila ma’no hisoblanadi. Biroq biz bu yerda tahlil qilayotgan hosilalar ataydigan tushunchalarning o‘ziga xos leksemasi (masalan, (kuchli)) mavjud. Ammo undagi ifoda semasining kuchsizligi, (o‘tkir) so‘zida kuchaytirish imkoniyati bo‘lgan sema mavjudligi sababli hodisani atash bu so‘z zimmasiga yuklatilgan.

Xulosalar. Demak, hosila ma’noning lisoniy sathdan o‘rin olgan muqobili bor-yo‘qligi uning yuqori bosqichdan o‘rin egallash imkoniyatlarining voqelanishiga ta’sir qiladi.

Mazkur sememalarning semik tarkibini quyidagicha berish mumkin:

1. Belgi

1. Belgi

1. Belgi

2. Tashqi

2. Tashqi

2. Tashqi

3. Narsa-buyumga xos

3. Narsa-buyumga xos

3. Narsa-buyumga xos

4. Bir tomonning o‘ta yupqaligi

4. Bir tomonning o‘ta ingichkaligi

4. Bir tomonning ingichkaligi

5. Jismni kesish

5. Jismga sanchilish

5. Jismga botish

Ko‘chma ma’nolarda leksema semalarning quyidagi semalari voqelanishi kuzatiladi.

O‘tkir tanqidchi

O‘tkir xotin

O‘tkir hid

O‘tkir aql

O‘tkir tashviqot

1. Belgi

1. Belgi

Belgi

Belgi

Belgi

2.Xususiyat

2.Xususiyat

Xususiyat

Xususiyat

Xususiyat

3a.Ichki

3a.Ichki

-

ichki

-

3.Insonga xos ijobiy

3.Insonga xos ijobiy

Narsa/ buyumga xos

Insonga xos ijobiy

Narsaga xos

4.Zukko

4.So‘zini o‘tkazadigan

Tez ta’sir qiladigan

Tez anglaydigan

Tez ta’sir qiladigan

Ma’lumki, sememalar izohli lug‘atda leksikografik ma’no sifatida beriladi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” o‘zbek lug‘atchiligining noyob durdonasi bo‘lish bilan birga, unda o‘zbek tilshunosligining o‘sha davr holati o‘z aksini topgan. Bu leksikografik talqinda lison va nutq hodisalarining izchil farqlanmasligi, talqinlarda nomilliy tamoyillardan kelib chiqilmaganligi kabilarda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hojiyev A. va boshq. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati. -T.: Sharq. 2001. - 336 b.

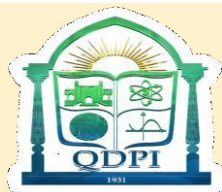
2. Ne‘matov H. va boshq. Ona tili. 6-sinf uchun darslik. -T.: O‘qituvchi. 2000. -192 b.

3. Orifjonova Sh. Darajalanish (graduonomiya).// Respublika yosh filolog-olimlarining tantanali ilmiy anjumani materiallari. -T.: 1991. -B. 132.

4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. Toshkent: Universitet, 2003. – 560 b.

5. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – Toshkent: “Sharq”, 2000. – 321 b.

6. Mahkamov. N., I. Ermatov. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2013. – 145 b.

O‘ZBEK BADIYY MATNLARIDA ALLEGORIK VOSITALARNING QO‘LLANISHI

Rajapova Malika Axmadali qizi,

*Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa fanlari doktori (PhD)*

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek badiiy matnlarida allegorik vositalarning qo‘llanishi lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda, avvalo, allegoriya, o‘xshatish, kinoya va jonlantirish kabi stilistik birliklarning mazmun-mohiyati aniqlanib, ularning o‘zaro farqli va umumiy jihatlari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqotda J. Oruellning “Animal Farm” va M. Gulxaniyning “Zarbulmasal” asarlari misolida allegorik obrazlar milliy mentalitet, madaniy stereotiplar va axloqiy-siyosiy g‘oyalarni yetkazish vositasi sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: allegoriya, allegorik vositalar, o‘xshatish, kinoya, jonlantirish, lingvokulturologiya, badiiy matn, milliy mentalitet, “Animal Farm”, “Zarbulmasal”.

Annotation. The article analyzes the use of allegorical devices in Uzbek literary texts from a linguoculturological perspective. It first clarifies the essence and semantic content of such stylistic units as allegory, simile, irony and personification, and identifies their common and distinctive features. In the study, on the example of J. Orwell’s *Animal Farm* and M. Gulkhani’s *Zarbulmasal*, allegorical images are interpreted as a means of conveying national mentality, cultural stereotypes, and moral-political ideas.

Key words: allegory, allegorical devices, simile, irony, personification, linguoculturology, literary text, national mentality, *Animal Farm*, *Zarbulmasal*.

Аннотация. В статье анализируется использование аллегорических средств в узбекских художественных текстах с лингвокультурологической точки зрения. Уточняется сущность и смысловое содержание таких стилистических единиц, как аллегория, сравнение, ирония и олицетворение, а также выявляются их общие и отличительные признаки. В исследовании на материале произведений Дж. Оруэлла *Animal Farm* и М. Гулханий *Zarbulmasal* аллегорические образы трактуются как средство передачи национального менталитета, культурных стереотипов и нравственно-политических идей.

Ключевые слова: аллегория, аллегорические средства, сравнение, ирония, олицетворение, лингвокультурология, художественный текст, национальный менталитет, *Animal Farm*, *Zarbulmasal*.

Allegoriya va o‘xshatish tushunchalari har ikki tilda o‘ziga xos farqlarga ega. O‘zbek badiiy matnlarida o‘xshatish ko‘pincha “-dek”, “kabi”, “singari”, “huddi” kabi so‘zlar yordamida ifodalanadi, ingliz badiiy matnlarida esa bu vazifa “as...as”, “as”, “like”, “to be like” kabi iboralar orqali amalga oshiriladi. Allegoriya o‘xshatishga nisbatan ancha keng qamrovli va murakkab tushuncha bo‘lib, hikoya yoki asarning umumiy mazmunini qamrab olishi mumkin. O‘xshatish ko‘pincha badiiy matnning ayrim qismlarida uchraydi. Bir necha o‘xshatishlar birikib, allegorik hikoya shakllantirishi mumkin. Allegoriya asosan ertak, masallar, xalq og‘zaki ijodida yoki kundalik hayotimizda uchrasa, o‘xshatishning allegoriyaga nisbatan keng qamrovli ekanligini xulosa qilish mumkin. Bir subyektning ham allegorik ham o‘xshatishlik xususiyatiga e‘tibor beraylik:

Quyosh kabi yorqin.

As bright as the sun.

Erta tongda quyosh jilmayib, olamga bahoriy kayfiyat baxsh etdi.

Early in the morning, the sun smiled and brought a spring-like mood to the world.

Birinci misolda o‘xshatish usulidan bir predmetning yorug‘lik darajasini oshirib ko‘rsatish maqsadida foydalanilgan. Ikkinchi misolda esa, tong manzarasini yanada aniq va tasavvurga yaqinroq tasvirlash uchun quyoshga insoniy xususiyatlar berilgan. Ingliz tilida bunday uslub “personification” deb ataladi, o‘zbek tilida esa bu “jonlantirish” deb nomlanadi. Ikkinchi misolda jonlantirish orqali tasvirni yanada aniq va estetik qilishga erishilgan. Bu holatda har ikki stilistik vosita o‘quvchining qabul qilish qobiliyatini oshirish va matnni yorqinroq tasvirlashga xizmat qiladi.

Allegoriya va kinoya o‘rtasida juda kam tafovut bo‘lib, allegoriya ko‘proq badiiy tasvir vositasi bo‘lib xizmat qilsa, kinoya faqat badiiy adabiyotda emas, yumor, poetika, ommaviy axborot vositalarida ham keng qo‘llaniladi. Aslida allegoriya tarkibida kinoya doim sezilib turadi. Odatda, allegoriyani faqat kinoya emas, balki matn mazmuni tushunarli va qiziqarli bo‘lishi uchun ishlatiladi. Allegoriya stilistik vosita sifatida vujudga kelib, o‘zgaruvchan, murakkab madaniyat va ma’naviyatga, milliylikka asoslangan obrazlar orqali ifodalash usullaridan biri bo‘lib, adabiyot va san’atda asosan milliylikni, bag‘rikenglikni, insoniylikni o‘rganish va tushuntirishda foydalaniladi. Garchi allegoriya bolalar uchun badiiy matnda keng qo‘llanilsada, uning negizida kattalar uchun ulkan ma’no yashirin bo‘ladi. Bunday tag ma’no hodisasini har ikki tilda, o‘zbek va ingliz tilida ham topish mumkin.

Shunday qilib, qiyoslash – allegorik tafakkur amaliyoti sifatida insonning kognitiv qobiliyati hisoblanib, uning yordamida insonning olamning o‘zlashtirishi osonlashadi. Aqliy idrok asosida farqlash va o‘xshatish qobiliyati rivojlanadi. Til birliklari sifatida allegorik vositalar millatning dunyoqarashini, idrok tizimini, intizomini namoyon etuvchi manba bo‘lib xizmat qiladi. Allegorik vositalarni badiiy matnda qo‘llanishini lingvokulturologik jihatdan, ikki tilda qiyoslab o‘rganish, til etalonlarining milliy-madaniy konnotatsiyasini aniqlashdan boshlanadi. Etalon to‘g‘risida millat ongida joylashgan va allaqachon stereotipga aylanib ulgurgan milliy-madaniy konnotativ ma’lumot turli allegorik birliklar misolida dalillanishi mumkin. Allegorik vositalarni millatning madaniy me’yorlari, turmush

sharoitlari qadriyatlarini bilan uzviy holatda o‘rganish, mazkur lisoniy birliklarning lingvokulturologik xususiyatlarini chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Allegoriya, odatda, biror mavhum tushunchani aniq va obrazli shaklda ifodalash uchun ishlatiladigan tasvir vositasi bo‘lib, u ko‘pincha ramz, metafora, tashbih va boshqa ifoda vositalari bilan birga qo‘llanadi. Bu usul orqali fikrni yanada ta’sirli va boy qilib yetkazish mumkin. Allegoriyadan foydalanish orqali murakkab falsafiy, siyosiy va ma’naviy g‘oyalar o‘quvchiga oddiy, tushunarli va esda qolarli usulda ifodalanadi. Allegoriya badiiy adabiyotda obrazlilikni oshirish, matnni jonli va mazmundor qilishga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda allegoriya lingvokulturologiya, semantika va pragmatikaning muhim yo‘nalishi. Allegorik ifoda vositalari tilshunoslikka til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq o‘rganish imkonini beradi. Adabiyotda esa allegoriya she’riyat, masallar, xalq og‘zaki ijodi va zamonaviy nasr janrlarida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Allegoriyaning tarjimadagi o‘rni ham muhim bo‘lib, milliy madaniy xususiyatlarni asliyatga mos ravishda yetkazishni talab etadi.

Allegoriya qadim yunon faylasuflari va adiblari tomonidan ishlatilgan bo‘lib, u dastlab didaktik maqsadlarda qo‘llanilgan. Gomerining “Iliada” va “Odissey” asarlarida allegorik ifodalar yordamida murakkab tushunchalar yetkazilgan. Qadimgi davrlardanoq allegorik vositalar Ezop masallari, “Kalila va Dimna” kabi asarlarda keng qo‘llanilib ma’rifiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etgan. O‘rta asr adabiyotida esa allegoriya siyosiy, axloqiy va diniy g‘oyalarni ifodalashda muhim rol o‘ynagan. Masalan, Jorj Oruellning “Animal Farm” asari allegoriyadan foydalanib, o‘sha davrning siyosiy tuzumlarini tanqid qilishga xizmat qilgan.

Allegorik obrazlar turli madaniyatlarda har xil ma’no va ahamiyatga ega. Turli lingvokulturologik tafovutlar allegorik vositalarni tadqiq etishda muhim bo‘lib, allegoriya orqali yozuvchi jamiyatning milliy va madaniy xususiyatlarini tasvirlab, madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlaydi.

Allegoriya nafaqat asarni boyitadi, balki didaktik mazmunni chuqurroq yetkazish imkonini ham beradi. O‘quvchiga yoki tinglovchiga mavhum g‘oyalarni oson va qiziqarli usulda tushuntirish uchun allegoriyadan foydalanish tilshunoslikka qaraganda adabiyotda keng o‘rganiladi. Allegoriyaning didaktik xususiyatlari jamiyatni axloqiy, siyosiy va ijtimoiy masalalarga e’tibor qaratishga undaydi. Allegorik vositalar turli xil sharoitlarda odamlarning xatti-harakatlariga baho berish va ularni tarbiyaviy xulosa chiqarishga yo‘naltirish uchun xizmat qiladi.

Allegoriyaga nisbatan badiiyatda va tilshunoslikda keng tarqalgan munosabat qadim tarixga borib tarqaladi. Garchi u dastlab alohida stilistik trop yoki badiiy tasvir vositasi sifatida o‘rganilmagan bo‘lsa ham u badiiy matnning dastlabki ko‘rinishlaridayoq namoyon bo‘lgan. Allegoriya murakkab mazmunni sodda va ramziy shakllarda ifodalashga imkon beruvchi vosita sifatida ijtimoiy, siyosiy va axloqiy mavzularni yoritishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, uning nazariy asoslari va amaliy qo‘llanilish usullari ilmiy jamoatchilik tomonidan chuqur o‘rganilib kelinmoqda. Martin Lyuter “a beautiful harlot”, Uilliam

Tindeyl, Mayls Koverdeyl va Uilyam Bleyk “daughter of memory”, S. T. Koleridj esa allegoriyani simbolizmdan quyiroy turuvchi vosita deb hisoblaganlar, V.B.Yits esa “bored of allegory” kabi konseptlar bilan birga eslanadi [2.4].

Tilshunoslikning ikki noqardosh tillarga xos bo‘lgan o‘ziga xos va farqli xususiyatlarini badiiy matnda qo‘llaniladigan allegorik birliklar misolida quyidagi jadval asosida ko‘rib chiqsak. Jadvalga ko‘ra, ilmiy tadqiqot ishining asosiy obyektlari hisoblangan, Jorj Oruellning “Animal farm” asari va Muhammadsharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari olingan bo‘lib, ularning qiyosiy tadqiqi va lingukulturologik xususiyatlari quyidagicha:

“1-jadval”

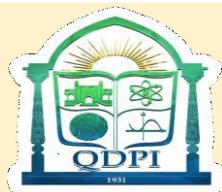
Mezon	Jorj Oruell “Animal farm”	Gulxaniy “Zarbulmasal”
Asarning janri va shakli	Sotsial-siyosiy allegoriya, novellistik asar.	Ma'naviy-tarbiyaviy allegoriya, masal shaklida.
Asar yozilgan davr	Yigirmanchi asr	O'n to'qqizinchi asr
Asarning maqsadi va mavzusi	Totalitar rejimning tanqidi, sovet Ittifoqining o'tmish voqealarini o'zida aks ettiradi. Sotsial jamiyatda insonlarning o'zini tutish odobini qattiq tanqid qiladi.	Pand-nasixat o'rgatish, jamiyatdagi axloqiy va ma'naviy masalalarni yoritadi, jamiyatda insonlarning bir-biri bilan bo'lgan munosabatlarini ko'rsatib beradi.
Siyosiy va ijtimoiy kontekst	Sovet Ittifoqining siyosiy tizimi va Stalin davrini ko'rsatish, ijtimoiy tanqid qilish va jamiyatning axloqiy holatini yoritish uchun yozilgan.	O'zbek xalqini ijtimoiy tanqid qilish va jamiyatning axloqiy holatini yoritish uchun yozilgan.
Xulosa va saboq	Totalitarizmning xavflari va hokimiyatni suiiste'mol qilishning oqibatlarini haqida ogohlantirish.	Axloqiy fazilatlarining ahamiyati va insoniy qadriyatlarni saqlash haqida saboq beradi.
Simbolizm va allegoriya	Hayvonlar orqali insoniy fazilatlar va siyosiy voqealar tasvirlangan. (Masalan, cho'chqa obrazlari orqali sovet rahbariyati tanqid qilinadi).	Hayvonlar va tabiat hodisalari orqali insoniy fazilatlar tasvirlanadi. (Masalan, tulki orqali xiyla va makkorlik ifodalanadi).
Bosh qahramonlar	Cho'chqa – kekxa mayor, aqlli va dono kishini ifodalaydi.	Boyqush – aqlli va dono, hayot tajribasiga ega bo'lib gavdalanadi.
	It – sodiqlik va vafodorlik ramzi	Yapaloqqush – sodiqlik va vafodorlik ramzi
	Tulporlar – Boksyor va Klover. Asarda bu ikki qahramon o'rta yoshli, kuchga to'lgan, hurmatga sazovor qahramonlar sifatida gavdalanadi. Asarda Boksyor kuchga to'lgan, rahbarlikka	Kulonkirsulton – yuqori mavqeda bo'lishiga qaramay, o'z vazifasiga mas'uliyatsiz kishini va laganbardorlikni ifodalaydi.

	yaxshi nomzod sifatida gavdalansa, uning biyasi Klover jabrdiyda onani tasvirlaydi. Asarning bu qahramonlarida gender dinamikasi ham urg‘u olgan.	
	Tovuqlar – laganbardor, o‘z fikriga ega bo‘lmagan obrazlar	Gunashbonu – nafislik va go‘zallikni ifoda etadi.

Yuqorida aytilgan va boshqa asarlardan kelib chiqqan holda madaniy jihatdan ikki xalqda allegorik vositalar turlicha tushunilganligi sababli ushbu ramzlar ingliz va o‘zbek tillarida turlicha ifodalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – С. 169.
2. Maria Edelson. Allegory in English fiction in the twentieth century. Acta universitatis Lodziensis. Folia Literaria. – LODZ, 1985. – P.4
3. Mamadaliyeva M. O‘zbek tilida nominativ birliklarning konnotativ aspekti: Filol. fan. nomz..... diss. avtoref. – Toshkent, 1997. – 24 b.
4. Токарев Г.В. Лингвокультурология. – Тула: Издательство ТГПУ им. Л. Н. Толстого, 2009. – С. 66

**ABDULLA QAHHOR VA KETRIN MENSFILD HIKOYALARINING
QIYOSIY TAHLILI**

Ataullayeva Sitorabonu

Ingliz tili o'qituvchisi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti

sitorabonuataullayeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning “Nurli cho‘qqilar” va Ketrin Mensfildning “New Dresses” (Yangi ko‘ylaklar) hikoyalari qiyosiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda asarlar mavzusi, uslubiy xususiyatlari, qahramonlar qiyofasi, ijtimoiy-madaniy jarayonning ifoda yo‘cini kabi masalalar yoritilgan. Hikoyalarga realizm va modernizm adabiy oqimlari nuqtai nazaridan yondashilib, yozuvchilarning ijodiy, o‘ziga xos qarashlarini komparativ tarzda ochib berilgan. Qiyosiy tahlil natijalari jadvallarga solingan va muhim ilmiy yechimlarga kelingan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, Nurli cho‘qqilar, Ketrin Mensfild, qiyosiy tahlil, realizm, modernizm, psixologik tahlil, adabiyotshunoslik, uslub, ifoda yo‘cini.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the stories "Nurli cho‘qqilar (Bright Peaks)" by Abdulla Qahhor and "New Dresses" by Katherine Mansfield. It explores various issues, including the themes of the works, stylistic features, character representations, and the portrayal of socio-cultural processes. The analysis approaches the stories through the lenses of realism and modernism, highlighting the unique perspectives of the authors in a comparative manner. The findings of this analysis are presented in table form, and significant scientific conclusions are drawn based on the comparisons.

Keywords: Abdulla Kakhhor, (Nurli cho‘qqilar) Bright Peaks, Katherine Mansfield, comparative analysis, realism, modernism, psychological analysis, literary criticism, style, way of expression.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ рассказов «Нурли чукилар» (Светлые вершины) Абдуллы Каххора и «Новые платья» Кэтрин Мэнсфилд. В статье рассматриваются различные вопросы, включая тематику произведений, стилистические особенности, образы персонажей и изображение социокультурных процессов. Анализ рассматривает рассказы через призму реализма и модернизма, выявляя уникальные взгляды авторов в сравнительном ключе. Результаты

анализа представлены в виде таблицы, и на основе сравнений сделаны важные научные выводы.

Ключевые слова: Абдулла Каххор, (Нурли чукилар) Яркие Вершины, Кэтрин Мэнсфилд, сравнительный анализ, реализм, модернизм, психологический анализ, литературная критика, стиль, способ выражения.

Kirish. Adabiyot insoniyatning ruhiy va ijtimoiy tarixini ifodalashda muhim manba hisoblanadi. Turli davrlarda turli oqimlar adabiyot sahnasiga chiqqan bo‘lsa-da, ularning barchasi inson ruhiyatini anglash va jamiyatdagi o‘rni haqida mushohada yuritishga xizmat qilgan. Abdulla Qahhor o‘zbek adabiyotida realistik prozaning yirik vakili bo‘lsa, Ketrin Mensfild ingliz modernizmida qisqa hikoya janrining ustasi sifatida tanilgan. Ularning asarlari turli ijtimoiy-madaniy muhitda yaratilgan bo‘lsa-da, umumiy gumanistik ruh bilan bog‘lanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Realizm XIX asr oxiri va XX asr boshlarida keng tarqalib, hayotni obyektiv tasvirlashga urg‘u berdi. Qahhor ijodida bu yo‘nalish xalqona til, tipik obrazlar, voqelikni aniq tasvirlashda yaqqol ko‘rinadi. Modernizm esa XX asr boshlarida shakllanib, inson ruhiyati va ichki dunyosini tahlil qilishga e‘tibor qaratdi. Mensfild modernistik hikoya ustasi bo‘lib, ichki monolog va psixologik tahlil orqali o‘z davr jamiyatidagi ziddiyatlarni yoritgan.

“Mehnat — odamning boshini baland qiladi, xalqning yuzini yorug‘ qiladi”. Abdulla Qahhor hikoyasidan keltirilgan bu jumla yozuvchining mehnatni insonning asosiy qadriyati sifatida ulug‘laganini ko‘rsatadi. Mensfild hikoyasidan keltirilgan quyidagi, “She looked at her dress again and thought: ‘Perhaps it is too plain... they will notice’” (Mazmuni: "U yana ko‘ylagiga qaradi va o‘yladi: Balki bu juda oddiy ... ular buni seza-dilar ") mazmunidagi ko‘chirma esa qahramonning o‘ziga bo‘lgan ishonchsizligi va jamiyat bahosidan qo‘rqishini yoritadi. Bu jumlar ikkala hikoyada ham inson qadri, uning o‘ziga va mehnatga munosabati g‘oyasi bosh masala sifatida olinganini ko‘rsatadi.

Muhokama va tahlil

Qahhor qahramonlari jamiyatning tipik vakillari bo‘lib, ular ko‘pincha ideal fazilat-lari bilan namoyon bo‘ladilar. Ular o‘zlarining ijobiy xulq-atvori, kuyunchakligi, komil axloqiy mezonlari bilan atrofdagilardan ajralib turuvchi, namuna bo‘luvchi obrazlar tizimini shakllantiradilar. Abdulla Qahhor voqealarni xalqona iboralar, dialoglar orqali tasvirlab, ijtimoiy idealni ulug‘laydi: “U ko‘p yillar dalada ter to‘kib, el hurmatiga sazovor bo‘ldi”.

Mensfild esa qahramonlarini ichki dunyosi, ruhiy kechinmalar silsilasi orqali ochib beradi: “They smiled, but she felt it was not a kind smile, it was a smile at her dress”. (Mazmuni: "Ular tabassum qilishdi, lekin u bu mehribon tabassum emas, balki uning kiyimining ustidan kulish ekanligini his qildi"). Mensfild bosh obraz ruhiyati manzaralarini tasvirlash orqali ham mazkur qahramonning, ham jamiyat a‘zolarining xarakterini yoritadi. Bosh qahramon ijtimoiy hayotning chirkin illatlarini fosh etish vositasi vazifasini bajaradi.

Ko‘rinadiki, ikkala yozuvchining badiiy niyati bir-biriga yaqin. Obrazlar yordamida jamiyatni taftish etish. Ammo ularning ikkalasi masalaga ikki xil uslubda yondashib, badiiy maqsadni amalga oshirishadi. A. Qahhor o‘z milliy mentalitetidan, yashayotgan ijtimoiy hayot mezonlaridan kelib chiqib, ijobiy fazilatlarni inkishof etadi. Mensfild esa modernistik uslubda shu yo‘l bilan ichki monolog, detallar va psixologik tahlil orqali dramatism yaratadi.

Quyida ikkala yozuvchi hikoyalaridan olingan ko‘chirmani komparativistik jadval asosida qiyosiy tahlil etamiz va ulardagi mavzu, g‘oya, ifoda yo‘sinini borasidagi farqli xususiyatlarni aniqlashga harakat qilamiz:

Qahhor: “Mehnat qilgan odam hech qachon bosh egmaydi”;

Mensfild: “She wondered if they noticed the old seams showing” (Mazmuni: "Ular eski tikish choklarini payqadimi, deb hayron bo'ldi"):

Asosiy mezon	Abdulla Qahhor – “Nurli “Nurli cho‘qqilar”	Ketrin Mensfild –“New “New Dresses”(Yangi ko‘ylaklar”
Mavzu	Mehnat, xalqparvarlik, ijtimoiy ideal	Jamiyat bosimi, tashqi ko‘rinish, shaxsiy iztirob
Qahramon	Tipik, umumxalq timsoli	Individual, ruhiy iztiroblarga boy
Uslub	Realizm, xalqona til, voqeyiy chiziq	Modernizm, psixologizm, ichki monolog
Ijtimoiy kontekst	Sovet mafkurasi, mehnatni ulug‘lash	Ingliz jamiyati, tabaqalanish, erkinlik

Ko‘rinadiki, ikkala yozuvchi hikoyalaridagi ayol obrazi mulohazakorligi, nozik xilqat vakili ekanligi bilan bir-biriga yaqin. Ammo turli ijtimoiy jamiyatda yashashidan va milliy mentalitetidan kelib chiqib, farqli tabiatga ham ega.

Adabiyotshunos M. Dehqonova Qahhor hikoyalarida ayol obrazlari jamiyat tarbiyasi va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog‘liqligini e‘tirof etsa¹⁹², Alice Borrego, “Birinchijahon urushi tajribasi Ketrin Mensfildning hikoyalarida psixologik tahlil va ijtimoiy tanqidning kuchayishiga sabab bo‘lganini”¹⁹³ ta’kidlaydi.

Qahhor va Mensfildning asarlari qiyosiy tahlilida realizm va modernizm oqimlarining asosiy belgilari ko‘zga tashlanadi. Qahhor tipik obrazlar orqali xalqni birlashtirsa, Mensfild individual qahramonlar orqali jamiyat bosimini fosh qiladi. Ularning asarlari turli oqimlarga mansub bo‘lsa-da, ikkalasi ham insoniy qadriyatlarni targ‘ib qiladi.

Xulosa

¹⁹² Dehqonova, M. Abdulla Qahhor hikoyalarida xotin-qizlar obrazi. – Cyberleninka.ru

¹⁹³ Alice Borrego. Katherine Mansfield and the First World War. – journals.openedition.org

“Nurli cho‘qqilar” va “New Dresses” (Yangi ko‘ylaklar) hikoyalarining qiyosiy tahlili adabiy oqimlarning farqli uslubiy yo‘nalishlarini anglash bilan birga, inson ruhiyati va jamiyat munosabatining umumiy qirralarini ham ko‘rsatadi. Qahhor ijodi milliy realizmning, Mensfield esa modernizmning yorqin namunasi sifatida adabiyot tarixida alohida o‘rin egallaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ataulayeva Sitorabonu. (2024). A Comparative Analysis of Short Story Traditions in Uzbek and English Literature: Cultural, Structural, and Thematic Differences. International Journal of Formal Education, 3(12), 37–42. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/4034>

2. Ataulayeva, S. (2024). THE STORY AS A GENRE OF LITERATURE. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(6), 14–17. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/33062>

3. Adizova, I. I. (2024). Interpretation of the Poetic Views of the Period in Mutribi Tazkiras (Essays). SPAST Reports, 1(1).

4. Adizova, I. (2021). An overview of cyber-crimes and its impact on economy uvaysi's role in EPIC writing. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2293-2302.

5. ADIZOVA, I. (2025). ADABIY TA’SIR VA BADIY BARKAMOLLIK: NAVOIY VA HUSAYNIY. Hamkor konferensiyalar, 1(11), 175-182.

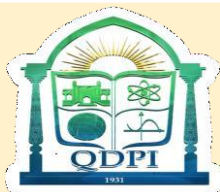
6. Адизова, И. (2024). Tazkiralarda shoirlar ijodining talqini. Узбекистан: язык и культура, 1(2), 4-20.

7. Dehqonova, M. Abdulla Qahhor hikoyalarida xotin-qizlar obrazi. – Cyberleninka.ru

8. Alice Borrego. Katherine Mansfield and the First World War. – journals.openedition.org

9. Frazеologik birliklar tahlili. – econferencezone.org

10. Analysis of Katherine Mansfield’s Stories. – literariness.org

SO‘Z – TILNING MARKAZIY BIRLIGI

Qodirov Ziyoidin Mamadaliyevich –

Andijon davlat universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti

filologiya fanlari nomzodi

E-mail: z.qodirov1961@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada tilning eng markaziy va irratsional birligi hisoblangan so‘z, so‘zning semantik strukturasi o‘rganilgan. So‘zning til-invariant va nutq-variant hodisasi sifatida lingvopoetik, lingvokulturologik, lingvopragmatik, lingvopsixik aspektlarda diaxron, sinxron reallashuvi ko‘rib chiqilgan. So‘zning shakl, ma‘no va funktsiya xususiyati, ularning o‘zaro teng qimmat asosida bir-birini taqozo va inkor qilishi, so‘zning markaziy va periferik ma‘nolari tautologik tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: semasiologiya, onomasiologiya, denotat, konnotat, pragmatizm, dublet, enantiosemiya, yaxlit birlik, chegara sema.

Annotation. The article examines the word as the most central and, at the same time, irrational unit of language, focusing on the semantic structure of the word. The realization of the word as a language-invariant and speech-variant phenomenon is analyzed in diachronic and synchronic perspectives through linguopoetic, linguoculturological, linguopragmatic, and psycholinguistic aspects. The word’s properties of form, meaning, and function, as well as their mutually compelling and mutually exclusive nature on an equal-value basis, are explored. The central and peripheral meanings of the word are subjected to tautological analysis.

Keywords: semasiology, onomasiology, denotate, connotate, pragmatism, doublet, enantiosemy, integral unit, boundary seme.

Аннотация. В статье исследуется слово, рассматриваемое как центральная и иррациональная единица языка, и его семантическая структура. Диахроническая и синхронная реализация слова как языково-инвариантного и речевариативного феномена рассматривается в лингвопоэтическом, лингвокультурологическом, лингвопрагматическом и лингвопсихологическом аспектах. Форма, значение и функция слова, их взаимонеобходимость и равноценное отрицание, а также центральные и периферийные значения слова анализируются тавтологически.

Ключевые слова: семасиология, ономасиология, денотат, коннотация, прагматизм, дублет, энантиосемия, целостное единство, пограничная сема.

KIRISH.“Tilshunoslik fani fan sifatida qachon paydo bo‘lgan?” degan savolga aniq javob berish qiyin bo‘lsa-da, mutaxassislar tilshunoslikning dastlabki ildizlari to‘rt ming yillar oldin paydo bo‘lgani haqida umumiy fikrdalar. Tilshunoslik fanining mustaqil fan sifatidagi shakllanishi masalasiga kelsak. Ma’lumki, eng qadimgi yozma manbalar eramizdan avvalgi X asrlardan boshlab uchraydi va bu manbalarning asosi unga hind tilshunosi Panini tomonidan V–IV asrlarda qo‘yilgan tamal toshi – “Panini grammatikasi” ekanligi hech kimga sir emas. Tilshunoslikning ibtidosidan to hozirigacha so‘z tilning eng qadimiy va markaziy, eng munozarali va ratsional masalasi bo‘lib, ayni paytda so‘z ham til birligi, ham nutq birligi ekanligi uning boshqa til birliklariga nisbatan mohiyat-mundarijasining kengligi bilan izohlanadi. So‘z, so‘zning mazmuniy mohiyati, mazmuniy mundarijasini ochish Aristotel “Poetika”sidan boshlab hozirgi zamon tilshunoslarining qarashlarida ham bardavom bo‘lmoqda. Xususan, o‘zbek tilshunosligida so‘z ma’nosi va uning tadqiqi qadimiy davrlardan buyon – Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Koshg‘ariy, Mahmud Zamahshariy, Alisher Navoiy kabi ajdodlarimizning diqqat markazida bo‘lgan.

XX asrning boshlariga kelib qator fanlarda – matematika, fizika, kimyo, biologiya, psixologiya va tilshunoslikda muayyan fan strukturasi (tuzilishi)ni va ushbu strukturani tashkil qilgan elementlarni o‘rganish boshlandi. Struktura o‘zaro bog‘langan va o‘zaro bir-birini taqozo va inkor qiluvchi birliklar majmuyidir. Aniq fanlardagi bu yo‘nalish tilshunoslikda sistem-struktur tilshunoslik nomini oldii. Bu yo‘nalish jahonning qator mamlakatlarida o‘zining iste’dodli vakillarini yetishtirdi: Shveytsariyada Ferdinand de Sossyur, Chexiya (Praga)da rus olimi N.S.Trubetskoy, Kopengagenda Lui Yelmslev, AQShda E.Sepir, L.Blumfild, keyinroq S.Xarris va boshqalar [1. B. 5]. Sistem-struktur tilshunoslik o‘zbek tilshunosligining tarkibiy qismi va mustaqil bir yo‘nalishi sifatida XX asr o‘rtalarida shakllandi [2. B. 142].

NATIJAR VA MUHOKAMA

Obyektiv olam elementlari shakl va ma’no yaxlitligidan iborat bo‘lib, ularning so‘z vositasida inson ongiga ko‘chishi induksiya metodi asosidagi empirik tahlil, kuzatish va eksperimentga tayanadi va shu asosdagi sababiyat va natija qonunlariga bo‘yinsunadi. Mazkur maqolada tilning(ayni paytda, nutqning) markazi birligi bo‘lgan so‘zning shakl va ma’no munosabati simmetriyasi va asimmetriyasi tahlilga tortildi. So‘zning shakl va ma’no dialektik birligi so‘zning funksional xususiyatini ifodalaydi.

So‘z o‘z tovush qobig‘iga ega bo‘lgan, obyektiv narsa-hodisalar haqidagi tushunchani, ular o‘rtasidagi aloqani yoki ularga munosabatni ifodalay oladigan, turli grammatik ma’no va funksiyalarda qo‘llanadigan eng kichik asosiy til (nutq) birligi hisoblanadi. So‘z tovush tomoni bilan fonetikaning, leksik birlik (leksema) sifatida leksikologiyaning, turli grammatik ma’nolarni ifodalashi va shu ma’nolarni ifodalovchi formalarga egaligi bilan morfologiyaning, so‘z birikmasi va gap qurilishiga material-asos bo‘lib xizmat qilishi bilan

sintaksisning o‘rganish obyekti bo‘la oladi. “Leksik so‘z, semantik so‘z, morfologik so‘z” [1. B. 81].

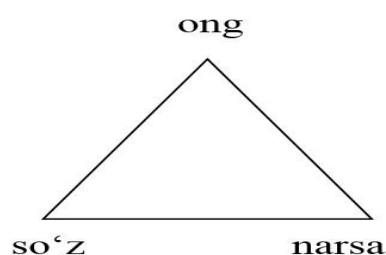
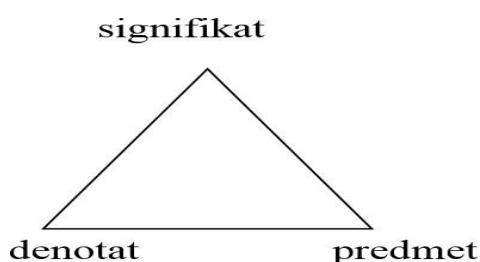
So‘z va leksema atamaları ko‘p hollarda aralash holda qo‘llanadi. Lekin ular o‘zaro bir-biridan farq qiladi. Leksema semema va nomemalarning o‘zaro munosabatidan tashkil topgan butunlik sanalib, ularning mazmuniy mundarijasi atash, ifoda va vazifaviy sememalar munosabatidan iborat bo‘ladi. Har qanday leksema bu semalardan “atash” semasi, albatta, ishtirok etadi. Shuning uchun bu sema leksemaning markaziy semasi, qolgan semalar esa chegara semalar hisoblanadi.

So‘z atamasi leksemalardan boshqa birliklarni ham, ya‘ni atash semasiga ega bo‘lmagan birliklarni ham o‘z ichiga oladi. Masalan, *ammo, uchun, kabi, bilan* va boshqalar so‘z, biroq ular leksema emas. Chunki ular faqat grammatik ma’noga ega, ularda atash semasi mavjud emas. Demak, so‘z grammatik ma’noga ega bo‘lgan leksemalarni va yordamchi, undov, modal nomlari bilan yuritiluvchi birliklarni o‘z ichiga oladi [5. B. 66].

Obyektiv borliqdagi mavjud, nomavjud narsa, voqea, hodisa, mohiyat ifodasi asosiga qurilgan, ular haqidagi mavhum tushunchani ifodalovchi tovush yoki tovushlar majmui – fonetik butunlik so‘z deyiladi.

So‘z obyektiv borliqdagi narsa, voqeani atash ifodasiga ko‘ra leksik sath birligi, obyektiv borliqdagi narsa, voqeaning grammatik ma’no ifodasiga ko‘ra morfologik yoki sintaktik sath birligi hisoblanadi. Masalan, *kitob* so‘zining o‘quv *күроли эканлиги*, o‘qiladigan narsani ifodalashi uning leksik sath birligi *эканлигини* ko‘rsatadi, uning ot, sodda, birlik, bosh kelishik ekanligi, ya‘ni grammatik (morfologik) ma’no ifodalashi morfologik sath birligi *эканлигини кўрсатади*, gapda biror gap bo‘lagi vazifasini bajarishiga ko‘ra sintaktik sath birligi ekanligidan dalolat beradi.

So‘zdagi grammatik ma’no shakliy ko‘rsatkichlar yordamida ifodalanadi. Leksik ma’no (narsa, voqea) inson ongidagi bevosita yoki bilvosita in’ikos hisoblanib, insonning umumiy bilim fondi, biluv imkoniyati, mentaliteti, madaniyati, tafakkur ko‘lami bilan bog‘liq bo‘ladi. Shakliy jihatdan ham, moddiy jihatdan ham so‘zning umumiy ma’nosi shaxsiy tafakkur mahsuli bo‘lib, haqiqatan, tilda mavjud bo‘lishi mumkin emas [6. B. 43]. “So‘zning umumiy ma’nosi” masalasi juda ko‘p tortishuv va munozaralarga sabab bo‘ldi va bo‘lmoqda. So‘zning umumiy ma’nosi denotativ, konnotativ va pragmativ ma’noga bo‘linadi. Denotativ ma’no obyektiv borliqning inson ongidagi bevosita va birlamchi in’ikosi hisoblanadi.

Obyektiv borliq (insonni qurshab turgan olam) muayyan belgilar (so‘zlar) yordamida inson ongida in’ikos etadi. Agar inson ongida shu belgining izi (kodi) bo‘lmasa, u in’ikos etolmaydi. Masalan, so‘zlovchi *mo‘miq* deb aytsa, akustik obraz orqali (talaffuz) tinglovchi ongiga (signifikat) yetib bordi, lekin tinglovchi ongida *mo‘miq* haqida tasavvur yo‘q, shuning uchun uni predmetga – obyektiv borliqqa qaytara olmaydi, chunki uning ongida “mo‘miq” belgisining izi (kodi) yo‘q (aslida, *mo‘miq* don mahsulotlarini yanchish uchun qilingan xirmonning o‘rtasiga qoqiladigan katta qoziq bo‘lib, unga ot, eshak, ho‘kiz bog‘langan, ularni mo‘miq atrofida doira shaklida aylantirib, donni yanchib, poyasidan ajratganlar). Shuning uchun ham A.Potebnya aytadiki, so‘zlovchi tinglovchida o‘zining (so‘zlovchining) fikrini emas, tinglovchining ongida mavjud o‘z fikrini uyg‘otadi. Ya’ni, so‘zlovchi “lola” desa, tinglovchi so‘zlovchining lolasini emas, o‘zining lolasini tushunadi. Albatta, millat tafakkuriga xos umumiylik mavjud bo‘ladi, so‘zlovchi va tinglovchi bir millatga mansub bo‘lsa, bir millat (masalan, o‘zbek) tafakkuridagi lola tushuniladi. O‘zbek taqakkuridagi o‘zbek “shayton”i rus tafakkuridagi rus “shayton”i (dyavol)dan farq qiladi.

Denotativ ma’no har qanday emotsional-ekspressivlikdan, ijobiy va salbiylikdan, so‘zlovchining subyektiv munosabatidan holi, mo‘tadil munosabatni ifodalavdi.

Konnotativ ma’no esa “ustama” ma’no bo‘lib, emotsional-ekspressiv bo‘yoqqa ega bo‘ladi, emotsional-ekspressiv bo‘yoq ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin. Konnotativ ma’no denotativ ma’noning ustiga qo‘yiladi, so‘zlovchining o‘zi bildirayotgan fikriga subyektiv munosabatini ifodalab, uning keyingi bosqichi hisoblanadi.

Qosh, ko‘z, burun, og‘iz joylashgan tanamiz qismining nomi yoki boshning oldi qismi yohud o‘ng quloqdan chap quloqqacha, soch chiqqan joydan iyakkacha bo‘lgan joyning nomi yuz deyiladi – bu ma’no denotat, mazkur denotatning sinonimik shakllari – *chehra, jamol, oraz...* yoki *turq, bashara, shixt...* kabi shakllar konnotat shakllar hisoblanadi, so‘zlovchi muayyan nutqiy vaziyat uchun munosibini tanlaydi. *Yuz* so‘zi sinonimik paradigmaning denotat ma’nosi hisoblanadi, u emotsional-ekspressivlikdan butunlay xoli bo‘ladi. Konnotativ ma’noni ifodalovchi so‘zlarda ijobiy yoki salbiy bo‘yoqdorlik mavjud bo‘ladi.

Pragmat ma’no ijtimoiy, amaliy ma’no hisoblanib, asrlar davomida qo‘llanib kelinayotgan denotat yoki konnotat to‘ldira olmayotgan bo‘sh o‘rinlarni, o‘zi qoniqmayotgan jihatlarni qondirish uchun millat tomonidan o‘ylab topilgan amaliy ma’no bo‘lib, shu millatning ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-madaniy, geografik-areal, diniy-etnografik, tarixiy-adabiy, psixologik-ruhiy va boshqa jihatlarni o‘zida mujassamlashtiradi.

Yuz belgisining *istara, farishta(li), azroil (tuki bor), zaxil* shakllari yuzning pragmat ma’nosi hisoblanadi. Muayyan bir belgining bir millatdagi pragmatik shakli boshqa millatda bo‘lmasligi yoki boshqa muqobil variantda qabul qilingan bo‘lishi mumkin. Pragmat ma’noni ifodalovchi shakllar tildan tilga tarjima qilinmaydi, millatning o‘zigagina xos, denotat va konnotat ma’nosi topilgan davrdan keyingi davr amaliy ma’nosi hisoblanadi.

Masalan, Sibir xalqlarining *qor* bilan bog‘liq bo‘lgan pragmatik tushunchasi arab xalqlarida, arab xalqlarining *tuya* yoki sahroliliklar bilan bog‘liq pragmatik tushunchasi Sibir xalqlarida, yapon, xitoy xalqlarining *ilon*, *ajdarho* (suv hayvonlari) bilan bog‘liq pragmatik tushunchasi, bizning “paxta – milliy iftixorimiz” pragmatik tushunchasi boshqa millatlarda bo‘lmasligi mumkin. Demak, pragmatik ma’no muayyan bir tilda mavjud barcha so‘zlarda ham bo‘lmasligi mumkin.

Professor N.Mahmudov “til insonga odamni, olamni, Allohni anglash uchun Alloh tomonidan berilgan”ini dadil aytadi. Til so‘z vositasida namoyon bo‘ladi. Insonning so‘zni egallashi, undan foydalanishi uning o‘zini qurshab turgan olamni, o‘zi mansub jamiyatni bilish imkoniyatini ta’minlaydi. Insoniyat hayot tarzining soddadan murakkablashuvi, dastlabki sodda hayot tarzi (narsa-buyumlarning ozligi)ning rivojlanishi, hech shubhasiz, yangi so‘zlar bilan xulosalanadi. So‘zlarning paydo bo‘lishi esa shakl va ma’no dialektikasining yaxlitligidan iborat bo‘ladi. Shaklsiz ma’no bo‘lmaganidek, ma’nosiz shaklning bo‘lmasligi tabiiy. Shakl va ma’noning dialektik yaxlitligi muayyan funksiya – nominativ, kommunikativ yoki ekspressivlikga xoslanadi. Ushbu uch birlikning muayyan nutqiy vaziyat taqozosidagi muhim va nomuhimlik darajasi (gradatsiyasi) turlicha bo‘lishi mumkin. Bir nutqiy vaziyatda ma’no birlamchi, shakl va funksiya ikkilamchi, bir nutqiy vaziyatda funksiya birlamchi, ma’no va shakl ikkilamchi yoki aksincha bo‘lishi mumkin. *Yangi* so‘zining sutga nisbatan semantik valentligida *vaqt* (sutning sog‘ilgan payti) ma’nosi, *ya’ni* ijtimoiy ma’no – funksiya birlamchi, *yangi ko‘ylak* (*yangi ko‘ylagim bor*) valentligida kiyilmaganlik (ishlanmaganlik) ma’nosi birlamchi, *yaxshi gap*, *yaxshi gapirdi* valentligida shakl birlamchi, *yaxshi* (*yaxshi gap*) – sifat, oddiy daraja, aniqllovchi, sifatlovchi, bitishuv, *yaxshi* (*yaxshi gapirdi*) – ravish, hol, tarz, bitishuv. *Anvar ariqdan sakradi* – *Anvar quvurdan sakradi*, qayerdan sakradi, nimadan sakradi? Qayerdan sakradi – hol, nimadan sakradi – to‘ldiruvchi. *Ariq* so‘zida makon ma’nosi kuchli (qayer), *quvur* so‘zida narsalik ma’nosi kuchli (nima). *Qarg‘a devorda turibdi* – qarg‘a qayerda turibdi

Shakl + ma’no= q funksiya

Bir shakl bir ma‘noni taqozo qiladi, albatta, bu aksariyat hollarda insoniyat hayotining sodda turmush tarzi davriga ko‘proq mos keladi va bu masala tilshunoslik tarixida juda ko‘p tortishuv va bahs-munozaralarga sabab bo‘lgan [2. B. 11].

Dunyo tamaddunining rivojlanishi tilning barcha sath birliklarida, jumladan, leksik sathida ham emotsional o‘zgarishlarni taqozo qildi. Qadimgi yunon va Rim tilshunosligidagi so‘zning dastlabki shakl va ma‘no dialektik yaxlitligining asimmetriyasi buzilishi – sh(shakl) + m(ma‘no); sh + m; sh < m; sh > m; sh ≠ sh; m ± m – jarayoni qadim davrlardan boshlab tilshunoslar diqqat markazida bo‘lgan va har bir davr ushbu til hodisasiga o‘z munosabatini bildirgan

O‘zbek tilshunosligida so‘zlarning shakl va ma‘no munosabatiga ko‘ra turlarini o‘rganishda Y.D.Pinxasov, F.Kamol, A.Hojiyev, M.Mirtojiyev, B.Isabekov, E.Begmatov, Sh.Rahmatullayev, R.Shukurov, H.Ne‘matov, R.Safarova va boshqa qator tilshunoslar jiddiy tadqiqot ishlarini olib bordilar.

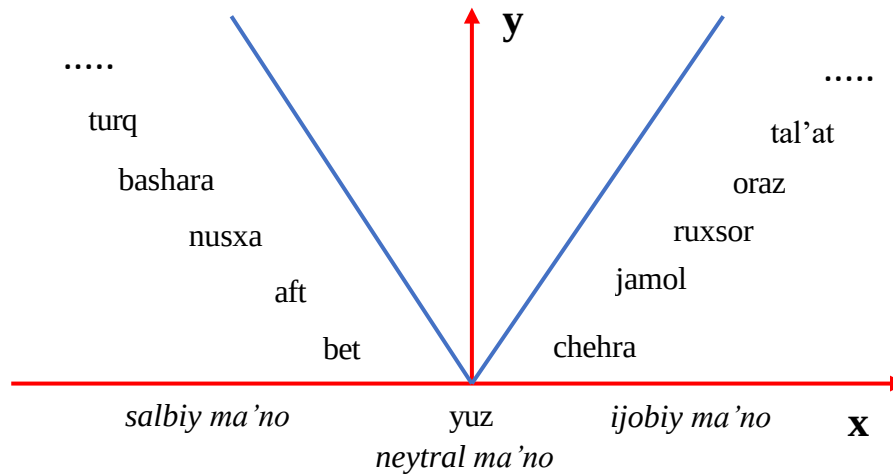
Leksik ma‘noning birlamchi tomoni mazmuniy aspekt, ikkinchi tomoni struktur-funksional aspekt sanaladi. Leksik ma‘noning birlamchi tomoni mazmuniy aspekt, ikkinchi tomoni struktur-funksional aspekt sanaladi. Mazmuniy aspekt olamni aks ettirishga qaratilgan bo‘lsa, ikkinchi aspekt leksemaning sistema ichidagi munosabatini o‘z ichiga oladi. Ayrim mualliflar leksemadagi shakl va mazmun birligini e‘tiborga olgan holda shakl tomoni uchun nomema, mazmun tomoni uchun semema atamalarini qo‘llaydilar [7. B. 154].

O.Yespersen “So‘zning mazmuniy mundarijasi” tahlilida shakl birlamchi aspekt qilib olinishi onomosiologik metod, ma‘no birlamchi qilib olinishi semasiologik metod ekanligini, onomosiologik metod *sh – m* ga, semasiologik metod *m – sh* ga borishini ta’kidlaydi [1. B. 11., 8. B. 55].

Tildagi so‘zlar shakl va ma‘no dialektikasiga ko‘ra sinonimlar, omonimlar, antonimlar, paronimlar, variant, dublet so‘zlarga ajraladi.

O‘zbek tili sinonimlari haqidagi qarashlar o‘ziga xos tarix va tadrijga ega. Mazkur soha mutaxassislarining fikrlarini umumlashtirib, quyidagi fikrga kelish mumkin: bir umumiy ma‘noga birlashuvchi, ma‘no nozikligi bilan farqlanuvchi so‘zlar sinonimlar deyiladi.

Kulmoq, jilmaymoq, tabassum qilmoq, iljaymoq, tirjaymoq – xursandchilikni ifodalovchi bir umumiy ma‘no ostida hamda *yig‘lamoq, ingramoq, sixtamoq, bo‘kirmoq, dodlamoq* – xafachilikni ifodalovchi bir umumiy ma‘no ostida birlashuvchi ma‘nodosh so‘zlar guruhi bo‘lib, o‘zaro ma‘no nozikligi, ma‘no jilosi bilan farqlanadi. Guruhning markaziy elementi bosh so‘z – dominant bo‘lib, u emotsional-ekspressiv bo‘yoqdan xoli, neytral yoki mo‘tadil so‘z hisoblanadi.

Sinonimik guruhdagi so‘z emotsional-ekspressiv belgisiga ko‘ra ikkiga – ijobiy va salbiy emotsional-ekspressiv qatorga bo‘linadi.

Nutqiy vaziyat egalari – so‘zlovchi va tinglovchi, asosan, so‘zlovchi tomonidan nutqiy vaziyat maqsadi uchun mos emotsional-ekspressivligi ijobiy yoki salbiy bo‘lgan so‘z tanlanadi va nutqiy maqsad amalga oshiriladi.

So‘zning emotsional-ekspressivlik darajasi so‘zlovchining layoqatiga bog‘liq bo‘ladi. Emotsional-ekspressivlikni, asosan, sinonimlar, ma‘nodoshlar (polisemiya), variantlar, dubletlar ishtirokida fonetik (tovushlarning cho‘zilishi, qisqarishi, juftlashishi, almashinuvi), leksik (so‘z tanlash), morfemik (qo‘shimcha variantlarini, qo‘shimchalar bilan yordamchi so‘zlarni almashtirish), sintaktik (gap bo‘laklarining o‘rnini almashtirish) usullarda amalga oshiriladi.

Emotsional-ekspressiv sinonimlar, asl mohiyatan, leksik sinonimlar, grammatik (morfologik, sintaktik) va situatsion (muayyan nutqiy vaziyatdagi) sinonimlar yordamida amalga oshiriladi. Leksik sinonimlar: *yuz*, *bet*, *aft*, *bashara* yoki *chol*, *qariya*, *keksa*, *oqsoqol*; fonetik sinonimlar: *dedi* – *deydi* (*ye-yei*), *tamosho* – *tomosha* (*o-a*), *ikki* – *ekki* (*i-e*); morfemik sinonimlar: *beaql* – *noaql* (*be-*, *no-*), *beaql* – *aqlsiz* (*be-*, *-siz*), *puldor* – *serpul* (*-dor*, *-ser*) va boshqalar.

Ekspressiv javoblar, birinchi navbatda, mimik ifodalar yordamida muayyan maqsadni ifodalash uchun xizmat qiladi. Mimik ifoda vositalari biologik (lab burish, qosh uchirish) yoki individual (muayyan individ odati) turlicha bo‘lishi mumkin. Mimikalar yordamida emotsiyaning ifodalanishi biologik jarayon hisoblanib, so‘zlovchining yoki tinglovchining xarakterini, ifodalanayotgan fikrga u yoki bu jihatdan munosabati (*g‘azab*, *nafrat*, *qo‘rquv*, *shodlik*, *hayrat* va h.)ni ifodalaydi. Muayyan millatning mentaliteti, urf-odatlar, rasm-rusumlari, milliy madaniyatini ifodalovchi tabu va evfemizmlarda ham so‘zlovchining o‘zi

ifodalayotgan fikrga emotsional-ekspressiv munosabati ifodalanadi. Masalan, *o‘ldi, yer tishladi, uxlab qoldi, qazo qildi, bandachilik qildi, bo‘lmay qoldi, uchib qoldi*.

Morfologik sinonimlar – ko‘makchilar bilan kelishiklar sinonimiyasi: *qalam bilan yozdi, qalamda yozdi; ukasiga oldi, ukasi uchun oldi* va boshqalar. Sintaktik sinonimlar – *kattalarning bittasi, kattalardan bittasi; bo‘sh vaqtlar kitob o‘qirdi, bo‘sh vaqtlarda kitob o‘qirdi; mehmonlar keldi, mehmonlar kelyapti, bu, shubhasiz, (so‘zsiz, tabiiy) bizning yutug‘umiz yoki gap paradigmasi* [9. B. 290] va boshqalar.

Semantik sinonimlar – tasdiq-inkor, ijobiy-salbiy kabi ma’nolarning ifodalanishi: 1. *Handalagi tushmagur - handalagi tushgur. Bo‘yi yetgan qizlar bor demaysizmi? - Bo‘yi yetgan qizlar bor deb aytmaysizmi?* 2. *Yaxshi gapirdi* (yomon, salbiy gapirdi ma’nosida) – *yomon gapirdi* (yaxshi, ijobiy gapirdi ma’nosida), *Dahshat gapirdi* (yaxshi gapirdi ma’nosida) – *yaxshigina gapirdi* (salbiy gapirdi ma’nosida); *hazillashyapsiz! - Hazillashyapsizmi?* (*o‘tgan zamon, hozirgi zamon, kelasi zamon*) va boshqalar. *Yaxshi gapirdi* (yaxshi gapirdi ma’nosida) – *yomon gapirdi* (yaxshi gapirdi ma’nosida) – *dahshat gapirdi* (judayam yaxshi gapirdi ma’nosida) shakllari sinonimik qatorni hosil qiladi. Omonimiya hodisasi tilda tasodifan yoki favqulodda ikki so‘z (birlik)ning bir shaklga kelib, o‘xshab qolishidan yuzaga keladi, ikki so‘zda o‘zaro hech qanday aloqadorlik mavjud bo‘lmaydi. Avra – *ko‘rpaning ichki tamoni*, avra – *aldamoq, gipnoz qilmoq*.

Omonim so‘zlar bir tilga mansub bo‘ladi, bir omonim so‘z o‘zbek tiliga, ikkinchi omonimik jufti rus tiliga (boshqa tilga) mansub bo‘lmaydi, omonimik juftlik bir so‘z turkumiga (ot so‘z turkumiga mansub: *ot – hayvon, ot – so‘z turkumi, ot – ism*) yoki ikki so‘z turkumiga (*o‘t – inson tana a‘zosi, ot so‘z turkumi, o‘t – o‘tmoq, harakat, fe‘l so‘z turkumi*) mansub bo‘lishi mumkin.

Omonimik juftlik fonetik (grafik, *bo‘lmoq – ikkiga bo‘lmoq, bo‘lmoq – yakunlamoq*), leksik (*so‘z, chal – soz chalmog, chal – yiqitmoq*), grammatik (*qo‘shimcha, qaynatma, -ma fe‘lning bo‘lishsiz shakli, -ma – sifat yasovchi qo‘shimcha, -siz – sifat yasovchi, siz – kishilik olmoshi*) ko‘rinishlarga ega bo‘ladi. Omonimik juftlikning yana ikki turi mavjud bo‘lib, akustik juftlik – omofon (*bob – kitob bobi, bop – loyiq, mos, muvofiq*), grafik juftlik (*tom – kitob jildi, tom – uyning tomi*) ga bo‘linadi. Mazkur juftliklar noto‘liq omonimik juftlik hisoblanib, turli so‘z o‘yinlarida, tuyuqlarda, badiiy tasvir vositalarida foydalaniladi.

Antonimiya hodisasi deganda, tilda qarama-qarshi, zid ma’no va tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladigan so‘zlar tushuniladi. Yaxshi-yomon, past-baland, qalin-siyrak va h. Antonim so‘zlar tilda zid ma’no va tushunchalarni muayyan bir belgi asosida qarshilantiradi. Bu belgi o‘lchov, miqdor, hajm, jins, xususiyat va boshqalar bo‘lishi mumkin, bir belgi asosida qarshilantirish antonimiyani yuzaga keltiradi. Masalan, unli-undosh, jarangli-jarangsiz, ota-ona, aka-uka, opa-aka, yoz-qish. Antonimiya hodisasi fonetik (tovush) antonimiya (*ota- ona, aka-uka*), leksik (*so‘z*) antonimiya (*yaxshi-yomon, o‘ng-chap*), grammatik (*affiksatsiya, kategoriya*) antonimiya (*beaql – boaq, birlik-ko‘plik, o‘tgan zamon – kelasi zamon, juda-sal*) ga bo‘linadi. Antonimiya hodisasi juftlik, ikkita qarama-qarshi

ma’noli so‘zdan iborat bo‘lish bilan birga bir so‘zning o‘zida ikkita qarama-qarshi ma’noni ifodalash orqali ham yuzaga chiqishi mumkin, bunday hodisa enantiosemiya deyiladi. *Ko‘rmoq* so‘zining o‘zida *ko‘rmaslik*, *zahar* so‘zining o‘zida *dori* (davo), *chiqish* so‘zida *kirish* (xonadan chiqish – karidorga kirish), *yomon* so‘zida *yaxshi* ma’nosi (*yomon gapirdi*), *kir yuvmoq*, *kir yoymoq* (*yuvgandan keyin ham kir*). Enantiosemiya (ichki antonimiya) nutqiy hodisa hisoblanib, muayyan nutqiy vaziyatlar uchun xosdir.

Fonetik strukturasi o‘zaro yaqin, bir xil o‘zakdan tashkil topgan so‘zlar paranomiya hodisasini vujudga keltiradi. *Bo‘shliq* (*ma’lum chegara bilan o‘ralgan bo‘sh joy*) – *bo‘shlik* (*lapashang, pishiq-puxta emas*); *tuzliq* (*tuzdon, tuz saqlanadigan idish*) – *tuzlik* (*tuzlangan*); *otaliq* (*otaliqqa olmoq, moddiy, ma’naviy va boshqa yordam*) – *otalik* (*otalik burchi*); *otliq* (*ot mingan, suvoriy*) – *otlik* (*ismlik*); *diplomat* (*chemodan, portfel*) – *diplomant* (*diplom ishi himoya qiluvchi*). Umumta’lim maktabi darsliklarida, oliy va o‘rta maxsus ta’lim darsliklarida ham paronomiya hodisasiga qo‘yilgan definitsiyalarda xilmaxilliklar mavjud. Mazkur *darsliklarda fakt – pakt, devon – davon, asil – asl, asir – asr* kabi boshqa tillarda kirib kelgan o‘zagi bir xil so‘zlarni misol qilib keltirib xato qilingan. Bunday so‘zlarning o‘zagi o‘z tili uchun bir xil, o‘zbek tili uchun xos emas. *Axborot* so‘zi arab tilida yasama so‘z, o‘zbek tilida yasama emas, *samolyot* so‘zi rus tilida qo‘shma so‘z, o‘zbek tilida qo‘shma so‘z emas.

Bir tilga mansub bo‘lgan, bir tushunchani ifodalovchi, uslubiy ma’no jilosi bilan farqlanuvchi ikki so‘z variant (variant so‘z) deyiladi. Masalan, *kabutar – kaptar, nabira – nevara, gadoy – gado, podshoh – podsho va h.* Variant so‘zlar qaysi uslubga xosligi, ijobiy yoki salbiy ma’no bildirishidan qat’i nazar, adabiy til me’yoriga mos hisoblanadi. Variantlarning til birliklari varianti, morfemaning varianti (allomorfi: -dek, -da; -gi, -ki, -qi), o‘zakning varianti va boshqa ko‘rinishlari mavjud.

Dublet so‘zlar teng semantik strukturaga ega bo‘lgan so‘zlardir. Ikki tilga mansub bir tushunchani ifodalovchi ikki so‘z dublet deyiladi. *Student – talaba, tilchi – lingvist, tilchi – tilshunos, universitet – dorilfunun.* Dublet so‘zlar o‘zaro iste’mol doirasiga ko‘ra farqlanishi mumkin. Yangilik, ilmiylik, xoslanganlik belgisiga ko‘ra farqlanadi va so‘zlovchining individual munosabatini – bahosini ifodalashi mumkin [1. B. 34].

E’tiqod (diniy), qarindosh-urug‘chilik (tog‘a, xola, qaynog‘a), hurmat (muhtaram, aziz, qadrdon), istak-tilak (baxt, omad), g‘alaba-yutuq (g‘olib, muzaffar), tuyg‘u (surur, shukuh), rag‘bat (barakalla, tasanno) unvon (general, professor), kasbiy (o‘qituvchi, vrach), sevgi-muhabbat (sevgilim, yolg‘izim), ijtimoiy-siyosiy (hayot, turmush), vatan (mamlakat, el-yurt), xoslik (mening, bizning) kabi tushunchalarni ifodalovchi so‘zlarda ijobiy emotsional-ekspressivlik, dard-kasallik (sil, rak), yomonlik (g‘iybat, tuhmat), notanishlik (begona, yot), jinoyat (poraxo‘rlik, kamomad), jazo (darra, qamoq), so‘kish-qarg‘ish (la’nat, yashamagur) kabi tushunchalarni ifodalovchi so‘zlarda salbiy emotsional-ekspressivlik so‘zlar denotativ ma’nosida ifodalanadi.

Til leksik sath birliklarining ichida yirik birliklardan biri frazema (ibora) hisoblanadi. Frazemalar shaklan gapga (tepa sochi tikka bo‘ldi) yaqin kelsa-da, ma’no jihatdan (achchiqlandi) so‘zga to‘g‘ri keladi, frazema ushbu jihati bilan ko‘p tortishuv va munozaralarga sabab bo‘lmoqda, hatto ba’zi bir tilshunosliklar (masalan, ingliz tilshunosligida) frazemani konstruksiya hisoblab, alohida sath birligi sifatida ajratadilar. Barcha til birliklarining (fonetik, leksik, morfologik, sintaktik) ma’no tomoni (ayniqsa, leksik sathning) birlamchi bo‘lganligi uchun frazemalarning leksik sathda, bir bo‘lim sifatida o‘rganilishi mutlaqo to‘g‘ri.

Ikki yoki undan ortiq so‘zlarning ma’no va grammatik jihatdan birikib, yaxlit bir ko‘chma ma’no anglatishi frazema (ibora) deyiladi. Frazemalarning ko‘chma ma’no ifodalashi ular uchun bosh mezon hisoblanadi. Masalan, *tarvuzi qo‘ltig‘idan tushmoq, cholni ko‘rib buva demoq, sichqonning inini ijaraga olmoq*. Frazemalar til hodisasi hisoblanadi, ularning yasalishi individual xususiyat kasb etadi, tildan tilga tarjima qilinmaydi, boshqa tildagi muqobil varianti tanlanadi, ular vaqt o‘tishi bilan sayqallanib, siqiq holga keladi, ulardan bir so‘zni olib ham, bir so‘zni qo‘shib ham bo‘lmaydi. *Ketmoni uchmoq, arini o‘ldirmoq, paypoqqa nag‘al qoqmoq, maykaga galstuk taqmoq* (kinofilmdan), *qariganda xo‘rozqand yegisi kelibdi, mayiz yemagan xotin* (A.Qahhor) kabi iboralar individual yasaladi va keyinchalik ommalashadi. Frazema tarkibidagi so‘zlarning hammasi yoki qisman (ba’zisi) ko‘chma ma’noda kelishiga qarab frazeologik butunlik (ko‘kka ko‘tarmoq), frazeologik chatishma (sichqonning inini ijaraga olmoq), frazeologik qo‘shilma (*hordiq chiqarmoq*)ga bo‘linadi. Frazemalar shakl va ma’no munosabatiga ko‘ra frazeologik sinonimlar (*tosh mehr – bag‘ri tosh*), frazeologik omonimlar (*boshiga ko‘tarmoq – hurmat qilmoq, boshiga ko‘tarmoq – to‘polon qilmoq*), frazeologik antonimlar (*ko‘kka ko‘tarmoq – maqtamoq, yerga urmoq – obro‘sizlantirmoq*)ga bo‘linadi. Frazema tarkibidagi so‘zlar boshqa tildan kirgan bo‘lishi mumkin (*gapning indallosini aytmoq*). Gap tarkibidagi frazema qismlari siqiq (kompakt) holda bo‘ladi, ularning orasiga boshqa so‘zlar kiritilmaydi, nechta so‘zdan iborat bo‘lishidan qat’i nazar, frazemalar bir gap bo‘lagi vazifasida keladi.

XULOSA

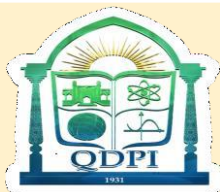
Obyektiv olam elementlari shakl va ma’no yaxlitligidan iborat bo‘lib, ularning so‘z vositasida inson ongiga ko‘chishi induksiya metodi asosidagi empirik tahlil, kuzatish va eksperimentga tayanadi va shu asosdagi sababiyat va natija qonunlariga bo‘yinsunadi.

Tildagi mavjud so‘zlar yig‘indisi shu tilning lug‘at fondini (leksik sathini) tashkil qiladi, o‘zidan oldingi avloddan meros hisoblanadi, iste’mol talabiga binoan iste’molga qo‘yiladi, shunga ko‘ra tarixiy va hozirgi qatlamga ajraladi. Yangi so‘zlarning paydo bo‘lishi muayyan davrning ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy, bilingvistik omillari va zamonaviylik talablari asosida vujudga keladi.

Mazkur maqolada tilning (ayni paytda, nutqning) markazi birligi bo‘lgan so‘zning shakl va ma’no munosabati simmetriyasi va asimmetriyasi tahlilga tortildi. So‘zning shakl va ma’no dialektik birligi so‘zning funksional xususiyatini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. *Қодиров З.* Ўзбек тили грамматик категорияларининг систем тадқиқи. – Тошкент: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 102 б.
2. *Нурмонов А.* Танланган асарлар. III жилдлик, 2-жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – 448 б.
3. *Ҳожиёв А.* Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – 144 б.
4. *Неъматов Ҳ., Расулов Р.* Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 128 б.
5. *Нурмонов А., Искандарова Ш.* Тилшунослик назарияси. – Тошкент: Фан, 2008. – 176 б.
6. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. В 4 т. Т. I–II. – Москва: Просвещение, 1958. – 536 с.
7. *Нурмонов А.* Танланган асарлар. III жилдлик, 3-жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – 376 б.
8. *Есперсен О.* Философия грамматики / Пер. с англ. В.В.Пассека и С.П.Сафроновой. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1958. – 404 с.
9. *Нурмонов А.* Танланган асарлар. III жилдлик, 1-жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – 416 б.
10. *Ахманова О.* Словарь лингвистических терминов. – Москва: Издательство Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.
11. *Березин Ф.М.* История лингвистических учений. – Москва: Высшая школа, 1984. – 319 с.
12. *Кондрашов Н.А.* История лингвистических учений. – Москва: Просвещение, 1979. – 224 с.
13. *Содиқов А., Абдуазизов А., Ирисқулов М.* Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1981. – 266 б.
14. *Усмонов С.* Умумий тилшунослик. – Тошкент, Ўқитувчи, 1972. – 208 б.
15. *Qodirov Z.* O'zbek tilining dialektologik ustqurmasi. <https://www.ajhuman.uz/article/476572319202/abstract>.
16. [https://www.researchgate.net/publication/395734115_Hozirgi_ozbek_adabiy_tili_Darslik - Toshkent METODIST NASHRIYOTI 2025 - 336 b](https://www.researchgate.net/publication/395734115_Hozirgi_ozbek_adabiy_tili_Darslik_-_Toshkent_METODIST_NASHRIYOTI_2025_-_336_b).
17. <https://utppublishing.com/journal/ijssl>.

**FITONIMLAR ORQALI IFODALANGAN METAFORALAR VA ULARNING
SEMANTIK TAHLILI**

Nekboyeva Ra‘no Zokirovna

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi;
tel: +998919499414;
e-mail: ranonekboyeva@gmail.com;*

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek tilidagi fitonimlar orqali ifodalangan metaforalarning keng qamrovli tahlilini taqdim etadi. Maqolada og‘zaki ijod namunalaridan, adabiy asarlardan va zamonaviy matnlardan foydalangan holda kognitiv lingvistika nazariyalari asosida o‘simlik nomlari qanday qilib madaniy qadriyatlar va ijtimoiy normalarni aks ettiruvchi konseptual metaforalarga aylanishi ko‘rsatildi. Tadqiqot fitonimlarning nafaqat konkret, balki mavhum semantik sohalardagi ko‘p funksiyali xususiyatlarini yoritishga xizmat qiladi. Semantik strukturalar va kontekstual qo‘llanilishlari bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar til, madaniyat va tafakkur o‘rtasidagi chuqur o‘zaro bog‘liqlikni ochib beradi. Olingan natijalar lingvistlar, tarjimonlar, madaniyatshunoslar va ta‘lim sohasidagi mutaxassislar uchun madaniyatlararo muloqot hamda til o‘rgatishda qimmatli manba hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Fitonim, metafora, semantik struktura, kognitiv lingvistika, madaniy semantika

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of metaphors expressed through phytonyms within the Uzbek language framework. Drawing on a rich corpus of oral folklore, literary works, and contemporary texts, the study employs cognitive linguistic theories to explore how plant names serve as conceptual metaphors that reflect cultural values, social norms, and cognitive patterns. The research highlights the multifunctional nature of phytonyms, showing their role in both concrete and abstract semantic fields. By analyzing semantic structures and contextual usage, the article sheds light on the deep interconnection between language, culture, and thought processes. The findings contribute valuable insights for linguists, translators, cultural scholars, and educators engaged in intercultural communication and language pedagogy.

Key words: Phytonym, metaphor, semantic structure, cognitive linguistics, cultural semantics

Аннотация. В статье представлен комплексный анализ метафор, выраженных через фитонимы в узбекском языке. Исследование основано на богатом корпусе устного народного творчества, литературных произведений и современных текстов, использующем теории когнитивной лингвистики для изучения того, как названия растений функционируют как концептуальные метафоры, отражающие культурные ценности, социальные нормы и когнитивные шаблоны. Работа подчеркивает многофункциональную природу фитонимов, их роль в конкретных и абстрактных семантических полях. Анализ семантических структур и контекстуального использования раскрывает глубокую взаимосвязь между языком, культурой и мышлением. Результаты исследования представляют интерес для лингвистов, переводчиков, культурологов и педагогов, занимающихся межкультурной коммуникацией и преподаванием языка.

Ключевые слова: Фитоним, метафора, семантическая структура, когнитивная лингвистика, культурная семантика

Kirish (Introduction)

Til va madaniyat o‘zaro dinamik, uzviy bog‘liq va doimiy ravishda o‘zgarib turadigan munosabatda bo‘lib, bu jarayonda fitonimlar, ya’ni o‘simlik nomlari, alohida muhim rol o‘ynaydi. Fitonimlar nafaqat so‘z boyligining tarkibiy qismi sifatida, balki tilning metaforik imkoniyatlarini kengaytiruvchi asosiy vositalardan biridir. Turli tillarda fitonimlar juda keng qo‘llanilib, ular ko‘pincha aniq va konkret ma’nolardan tashqari, mavhum g‘oya, his-tuyg‘u va ruhiy holatlarni ifodalashda ham samarali xizmat qiladi.

Fitonimlarning metaforik funksiyasi tilning semantik qatlamlarini boyitadi va madaniyatdagi o‘ziga xos semantik ramkani tashkil etadi. Ularning ma’nosi ko‘pincha kontekstga bog‘liq holda o‘zgaradi, shuning uchun fitonimlar orqali yaratilgan metaforalar til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalarni aks ettiradi. Masalan, o‘simlik nomlari ko‘plab ijtimoiy qadriyatlar, uzoq umr, bardoshlik, go‘zallik va yangilik kabi tushunchalar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, fitonimlar nafaqat tilning leksik, balki konseptual qatlamida ham muhim o‘rin tutib, inson tafakkurining madaniy va psixologik jihatlarini ifodalashda yordam beradi. Fitonim metaforalari orqali til foydalanuvchilari atrofidagi dunyoni o‘ziga xos tarzda anglaydi va ifodalaydi. Shu sababli, fitonim metaforalari tili va madaniyatining o‘ziga xos semantik modelini yaratadi va uni o‘rganish tilshunoslik hamda madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqola o‘zbek tilida qo‘llaniladigan fitonim metaforalarining semantik xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, ularning leksik, kognitiv va madaniy qatlamlarini tahlil qiladi. Tadqiqot fitonimlarning semantik strukturasi ochib beradi, ularning metaforik talqinlarining madaniyat va tafakkur bilan bog‘liqligini yoritadi.

Bu esa o‘zbek tilining semantik imkoniyatlarini chuqurroq anglash va madaniyatlararo muloqotni yaxshilashga xizmat qiladi.

Metodologiya (Methodology).

Tadqiqot ob'ektlari sifatida o'zbek xalq og'zaki ijodi, maqollar va adabiy matnlar manba sifatida kiritildi. Maqollarda, she'riyatda va kundalik nutqda fitonimlardan kelib chiqqan metaforik til yig'ilib, korpusga to'plandi. Tahlil kognitiv lingvistik tadqiqotlar, konseptual metafora nazariyasi va lingvosemantik usullar asosida amalga oshirildi. Metaforik birliklar kontekstual vaziyatlarga nisbatan o'rganildi. Bundan tashqari, semantik maydonlar, o'zaro bog'liqliklar va ma'nolar kengayishi modellashirildi. Chet tillaridan olingan fitonim metaforalari ham tadqiqotning nazariy asoslariga muvofiq taqqoslandi.

Natijalar (Results)

Tahliliy natijalar fitonimlarning nutqimizda turlicha metaforik ma'nolarga ega ekanligini aniq ko'rsatdi. Fitonimlar nafaqat o'zining dastlabki leksik ma'nolarini saqlab qoladi, balki ular metaforik ravishda yangi semantik qatlamlar bilan boyitilib, nutqdagi turli abstrakt tushunchalarni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Masalan, fitonim "daraxt" ko'pincha barqarorlik, uzoq umr va chidamlilik timsoli sifatida metaforik ma'noda qo'llaniladi. Inson tajribasi va muloqotida "U bu azobni daraxtdek bardosh berdi" kabi ifodalar orqali maxsus vaziyatlarga dosh berish va qat'iyatlilik ta'kidlanadi. Bu metafora hayotiy qiyinchiliklarga qarshi mustahkam tura olish hamda o'z-o'zini boshqarish mavhum tushunchalarini o'simlik tasviri orqali ingl qilishga xizmat qiladi[1:33].

Yana bir muhim fitonim "gul" estetika, go'zallik va yangi boshlanishlarning ifodachisi hisoblanadi. Masalan, "Uning yuragi guldek pok va nozik edi" deganda go'zallik, sof sevgisi va ruhiy poklik kabi tushunchalar o'z aksini topadi[2:45]. Go'zallik metaforasi uyg'unligi, shuningdek, hayotning yangi bosqichi yoki umidli qaytishini bildiruvchi ramz sifatida ham qabul qilinadi.

Bundan tashqari, fitonimlar metaforada qo'llanilganda qo'shimcha semantik qatlamlar hosil qiladi. Odatda, o'simlikning tabiiy xususiyatlari (masalan, daraxtning mustahkamligi, gullarning go'zalligi, tikanning qattiqligi) shaxslarning xarakteri, holatlari yoki atrof-muhitning o'ziga xos xususiyatlariga analogiya sifatida qabul qilinadi. Bu esa fitonimlarning rasmiy va norasmiy muloqotdagi fikr almashinishda ko'p qirrali funksiyasini ko'rsatadi.

Fitonimlar ijtimoiy-huquqiy, ma'naviy va ruhiy jihatlarni ifodalashda ham keng qo'llaniladi. Ular tilshunoslikda nafaqat semantik birlik, balki madaniyatshunoslikda turli jamiyatlar hayotidagi qadriyatlarining ramzi hisoblanadi. Masalan, o'zbek tilida daraxt fitonimi ko'pincha oila va nasl-nasab bardoshliligini, gul esa poklik, yosh avlodning yuksalishini ramziy ifodalaydi[3:22].

Shu bois, fitonimlarning metaforik qo'llanilishi til va madaniyat o'rtasidagi mustahkam aloqani ochib beradi, tafakkur va his-tuyg'ularni ifodalashda murakkab, ammo samarali til vositasini yaratadi. Bu jarayon til evolyutsiyasining ham bir qismidir, ya'ni

semantik kengayishlar orqali yangi ma'no qatlamlari shakllanadi, nutq boyitiladi va muloqot yanada samaraliroq amalga oshadi.

Tahlillar(Analyses)

Fitonimlardan tashkil topgan metaforik birliklarning semantik tahlili quyidagi asosiy natijalarni berdi:

1. Semantik kengayish: Fitonimlar ko'pincha oddiy leksik ta'rifidan tashqari kengaytirilgan, majoziy va mavhum ma'nolarni o'z ichiga oladi. Masalan, "buloq" shunchaki suv manbai emas, balki g'oyalar, bilim va hayot uchun metaforik ma'no sifatida qo'llaniladi.

2. Madaniy bog'liqlik: Fitonimlar, metaforalar nuqtai nazaridan, ular tegishli bo'lgan madaniyatning qadriyatlarini va an'analari bilan bog'liq. O'zbek xalqida "g'uncha gul" ifodasi yoshlarning kelajakka umidini ifodalaydi.

3. Konseptual metafora: Fitonimlar konseptual metaforalarning bir qismidir va ulardan kelib chiqqan ifodalar fikrlarni va muloqotni tushunishda juda muvaffaqiyatli.

4. Ziddiyat va qarama-qarshilik: Ba'zan fitonimlar salbiy ma'noda ishlatiladi; masalan, "yurakdagi tikan" og'riqli yoki noqulay vaziyatni bildiradi. Shunday qilib, fitonimlar semantik ambivalentlik xususiyatini namoyon etadi.

5. Pragmatik omillar: Fitonimlar qo'llanilishi yoki qo'llanilmasligi kontekst va uni o'rab turgan nutq madaniyatiga bog'liq bo'lib, qo'llanilish orqali murakkablik va ma'no hissinin qo'shadi.

Muhokama.(Discussion)

Fitonimlar orqali yaratilgan metaforalar til va madaniyatning chuqur qatlamini ko'rsatadi. Birinchi semantik maydon o'simliklarning asl xususiyatlarini ifodalaydi; ammo, birikmaning ramziy o'zgarishi ong, fikrlar, ruhiy holatlar va shaxsning ijtimoiy jarayonlarini ifodalaydi. Masalan, ingliz tilidagi "hayot daraxti" va o'zbek tilidagi "daraxt" fitonimi ikki til madaniyatida hayot, uzoq umr va barqarorlik belgisi sifatida qaraladi, o'zbek tilida esa ko'proq ijtimoiy barqarorlik va xalqning nasl-nasab tushunchasi bilan bog'liq. Shu bilan birga, fitonimlarga oid metaforalar ma'lum sharoitlarda ijobiy yoki salbiy ma'nolarni saqlab qoladi (masalan, "tikangul" ifodasi go'zallikni yomonlik mohiyati bilan birlashtiradi). Bundan tashqari, fitonim metaforalari tilning dinamik xarakterini va muloqotning ko'p o'lchovli xarakterini tasvirlaydi. Til madaniyat, inson fikri va his-tuyg'ularini o'zida mujassam etib, ularni qayta kiritadi. Shu tariqa lingvistik madaniyatning yangi o'lchovlari kashf etiladi.

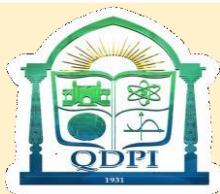
Xulosa.

Shunday qilib, fitonimlarda mavjud bo'lgan metaforalar o'zbek tilining semantik manzarasida tushunilishi mumkin bo'lgan boy, ko'p qirrali tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ularning semantik arxitekturasini madaniy, kognitiv va pragmatik qatlamlarni o'z ichiga oladi va lingvistik va madaniy tadqiqotlar uchun juda dolzarbdir. Fitonim metaforalari o'zbek madaniyatining qadriyatlarini aks ettiradi va ular fikrning til bilan bog'liqligini ochib beradi. Kelajakda ushbu sohada ko'p tilli va kontekstual tadqiqotlar o'tkazilishi, pragmatik va

stilistik ko'rsatkichlarni chuqurlashtirish tavsiya etiladi. Bu tarjimonlar, til o'qituvchilari va madaniyatlararo muloqot bilan shug'ullanayotgan ko'plab boshqa kishilar uchun foydali bo'ladi.

Adabiyotlar (References)

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think*. Basic Books.
3. Karimova, D. (2018). Fitonimlar va ular orqali ifodalangan metaforalar. *Til va Adabiyot*, 3(1), 52–67.
4. Vyacheslavsky, V. I. (2007). *Metaphor and Cognitive Semantics*. Moscow: Languages of Slavic Cultures.
5. Azizov, S. (2020). O‘zbek xalq maqollarida o‘simlik nomlarining semantik tahlili. *Filologiya Jabbors*, 12(4), 110–119.
6. Zharinov, N. M. (2010). *Cognitive Linguistics and Language*. Moscow: Ed. Linguistics.
7. Cruse, D. A. (2004). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press.
8. Tannen, D. (1993). *Framing in Discourse*. Oxford University Press.
9. Blank, A. (1997). *Russian Phraseology*. Mouton de Gruyter.
10. Trask, L. R. (1997). *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*. Edinburgh University Press.

ALISHER NAVOIY HIKOYATLARIDA MUALLIF OBRAZI

Shahnoza Xudayberdiyeva,

ToshDO'TAU tadqiqotchisi

Email: xudayberdiyevashaxnoza5@gmail.com

Tel: +998 99 088 59 16

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif obrazining badiiy asardagi o'rni va mohiyati haqida fikr yuritilgan. Maqola avvalida muallif obrazi haqidagi ko'plab adabiyotshunos olimlarning turli yondashuvlari va nazariy qarashlar o'rganilgan. Navoiy asarlari, xususan, "Saddi Iskandariy" dostoni tarkibida kelgan hikoyatlarda uchrovchi muallif obrazi o'rganilib, uning asar mazmunini yuzaga chiqarishdagi o'rni haqidagi ilmiy xulosalar berilgan. Har bir hikoyatdagi muallif obrazining namoyon bo'lish o'rniga alohida to'xtalib uning bajargan badiiy vazifasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, hikoyat, muallif, muallif obrazi, obraz, Sulton Abu Said, shoh, gado.

Аннотация. В статье анализируется статус и поэтика образа автора в структуре художественного произведения. Сначала изучаются различные теоретические подходы и методологические указания литературоведов, посвященные проблеме авторского сознания и его текстового выражения. В произведениях Алишера Навои, в частности, в составе притч, включенных в дастан "Стена Искандера," особое внимание уделяется особенностям образа автора. На основе текстологии и поэтического анализа раскрывается роль участия автора в формировании содержательной, идейной и эстетической целостности произведения. В каждом рассказе наблюдаются индивидуальные формы проявления авторского "я" и определяются его художественные задачи.

Ключевые слова: Алишер Навои, рассказ, автор, образ автора, поэтика образа, Султан Абу Саид, правитель, нищий.

Annotation. This article discusses the role and essence of the author's image in a literary work. At the beginning of the article, various approaches and theoretical views of many literary scholars on the author's image were studied. The author's image in the stories of Navoi's works, in particular, in the dastan "Saddi Iskandari," was studied, and scientific conclusions were made about its role in revealing the content of the work. The place of manifestation of the author's image in each story is highlighted, and its artistic function is highlighted.

Keywords: Alisher Navoi, story, author, author's image, image, Sultan Abu Said, king, beggar.

KIRISH. Ijodkor yaratayotgan asarida, real hayotda sodir bo‘lgan voqeani tasvirlasa ham, asardan ko‘zlagan maqsadini amalga oshirish, o‘z g‘oyasini o‘quvchiga mukammal yetkazish uchun ayrim narsalarni qayta ishlab (sayqallab) kitobxonga taqdim etadi. “Badiiy obraz borliqning (undagi narsa, hodisa va b.) san’atkor ko‘zi bilan va ideal asosida ijodiy qayta ishlanib, hissiy idrok etish mumkin bo‘lgan shaklda ifodalangan aksidir. Albatta, bu aksda borliqning ko‘plab tanish izlarini topamiz, biroq bu endi biz bilgan borliqning aynan o‘zi emas, balki tamoman yangi mavjudlik – badiiy borliqdir”¹⁹⁴. Bu jarayonda yozuvchining mahorati bilan ba’zi obrazlarning ijobiy xislatlari bo‘rttirilsa, ba’zilarniki susaytiriladi, ba’zi obrazlarning xarakterini ochish maqsadida ularga salbiy fe’l-atvor yuklanadi. Shuningdek, ko‘zlangan maqsad ta’sirchan, qiziqarli bo‘lishi uchun to‘qima obrazlardan ham foydalaniladi. Adabiyotshunos D. Quronov ta’kidlaganidek, “Avvalo, shuki, so‘zlovchi gap vositasida o‘zgalar bilan muloqotga kirishganidek, yozuvchi ham asari vositasida o‘quvchi bilan muloqotga kirishadi. Muloqotga kirishayotgan shaxs esa, ma’lumki, har vaqt uchta asosiy maqsadni ko‘zlaydi: a) reprezentativ – tinglovchi (o‘quvchi)ga muayyan informatsiyani yetkazish; b) ekspressiv – informatsiyaga o‘z munosabatini ifodalash; v) apellyativ – tinglovchi (o‘quvchi) ga muayyan ta’sir o‘tkazish”¹⁹⁵. Har bitta obraz o‘z o‘rnida, o‘quvchini ijodkor maqsadiga yetaklaydi.

Yaratilayotgan asardagi barcha lavhalar, qahramonlar holati va nutqi, tabiat tasviri, umuman, barcha-barchasi muallif ijodi mahsuli bo‘lib, muallif o‘zining badiiy g‘oyasini o‘quvchiga yanada mukammal yetkazish maqsadida tasvirga va qahramonlar xarakteriga o‘z munosabatini bildiradi, bu esa ishtirokiga ko‘ra muallif nutqi yoki muallif obrazi deyiladi. “Muallif obrazi – badiiy asar matnida anglashilib turuvchi muallif shaxsi. Muallif shaxsi asar badiiy voqeligiga singib ketadi, chunki voqelik ijodkor tomonidan ko‘rilgan va ideal asosida ijodiy qayta yaratilgan voqelikdir. Muallif obrazining namoyon bo‘lishi konkret asarning turga mansubligi, janr xususiyatlari bilan ham bog‘liq”¹⁹⁶.

Muallif obrazi “Saddi Iskandariy” dostonidagi hikoyatlarda turli rakurslarda namoyon bo‘ladi. Muallif obrazi ushbu hikoyatlarda, asosan, hikoyatlar xotimasida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Navoiy o‘z fikr-mulohazalari, munosabatini ikki yoki to‘rt baytda yoritib berishga harakat qiladi. Biz ushbu maqolada Navoiy hikoyatlarida muallif obrazi namoyon bo‘lishining ayni jihati borasida ko‘proq to‘xtalamiz.

NATIJA VA MUHOKAMA. Dostondagi ilk hikoyat “Iskandar va gado” haqida bo‘lib, undagi voqealar shu ikki obraz ishtirokida sodir bo‘ladi. Iskandar gadoga mamlakat shohligini taklif qiladi, biroq gado uning taklifini rad etadi. Voqea shu bilan yakunlanadi.

¹⁹⁴ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – B. 90.

¹⁹⁵ Quronov D. Cho‘lpon nasri poetikasi. – Toshkent: Sharq, 2004. – B. 70.

¹⁹⁶ Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyev M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 83.

Voqea yakunlansa-da, hikoyat yakunlanmaydi. Ayni mana shu o‘rinda muallif obrazi oshkora gavdalanib, bo‘lib o‘tgan voqeaga o‘z munosabatini quyidagicha bildiradi:

Gadoyeki bo‘lg‘ay biyik himmati:

Anga past erur shohlig‘ rif‘ati.

Chu himmat baland o‘ldi ersa faqir,

*Ko‘ziga erur asr shohi haqir*¹⁹⁷.

“Gado” so‘zi hech vaqosi yo‘q kishiga nisbatan ishlatiladi. Ijodkor baytda gadoni “himmat” so‘zi bilan ulug‘lab, uning martabasi shohlikdan ham yuqori ekanini aytadi. Keyingi baytda esa ushbu qarashni dalillashga erishadi. Muallif nuqtayi nazariga ko‘ra, agar gadoning himmati baland bo‘lsa, uning nazdida shohlik sharafi ham past tuyuladi. Ijodkor bu o‘rinda himmatning nechog‘lik muhim va zarur insoniy fazilat ekanligiga, aynan himmat oddiy bir gadoning shohdan ustun ko‘rilishiga asos bo‘la olishiga diqqatni tortmoqda. Darhaqiqat, insondagi go‘zal va noyob fazilatlardan biri himmat bo‘lib, Navoiy bu haqda boshqa asarlarida ham alohida to‘xtalgan.

Hikoyatdagi gado aslida donishmand. Unda bu o‘tkinchi dunyoning hoy- havaslariga zarracha qiziqish, xohish yo‘q. U o‘z menini anglab yetgan va eng oliy himmatni o‘ziga ravo ko‘rgan zotdir. Zero, “shohning himmati o‘tkinchi dunyo mulkini egallashga qaratilgan, gadoning himmati esa abadiy olamni egallashga qaratilgan. Dunyo – foni, demak, uning mulkiga egalik, moliga havas ham o‘tkinchi. Unga oshiqqanlar suratga boquvchi, ma’nidan bexabar kishilar. Hikoyatdagi shoh Iskandar mana shu toifadagi odamlarning tipik obrazi. Ammo gado ma’rifat talabgori. U – ogoh. U – orif”¹⁹⁸.

Muallif bu kabi fikrlar bilan o‘quvchini o‘tkinchi dunyo ho-yu havaslariga uchmasdan, besh kunlik sinovli dunyoda oxirat uchun hozirlik ko‘rishga chorlovchi, himmatni kasb etishga undovchi obraz sifatida namoyon bo‘ladi.

Muallif obrazi “Saddi Iskandariy”da muhim o‘rin tutuvchi “Mahmud va Mas’ud” hikoyatida ham juda yaqqol namoyon bo‘lgan. Ushbu hikoyat qahramonlari tarixiy shaxslar bo‘lib, asosiy voqealar ota va farzandning adolat borasidagi suhbatlari zamiriga qurilgan. Ijodkor hikoyatda ko‘proq adolatni istovchi va yoqlovchi, adolat uchun qat’iy kurashuvchi, adolat har ikki dunyo – bu dunyo-yu u dunyo uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega fazilat, deb qarovchi shaxs qiyofasida gavdalanadi. Muallifning ushbu ijodiy pozitsiyasi hikoyat oxirida kelgan quyidagi baytlarda aniq aks etadi:

Qayu shahki adl etsa Mas‘uddek,

*Ne tong Haq nasib etsa Mahmuddek*¹⁹⁹.

Hikoyat so‘ngida Mas’ud otasining nasihatiga amal qilib, adolatni o‘ziga shior qilgani aytiladi. Shoir esa Mas’udning mana shu qaroridan, uning adolatpeshaligi, boshqalar ham Mas’ud kabi adolat yo‘lini tutsagina Mahmud kabi mukofotlanishini ta’kidlaydi. Navoiyning

¹⁹⁷ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 87.

¹⁹⁸ Ismoilov I. Navoiyshunoslik. – Toshkent: Anorbooks, 2023. – B. 112.

¹⁹⁹ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 104.

bu kabi adolat masalalarini ta’kidlamog‘i, qayta-qayta urg‘u bermog‘i tabiiy hol, chunki Navoiy o‘zi ham temuriy hukmdorlarning ko‘plarining huzurida turli lavozimlarda xizmatda bo‘lgan, saroy muhiti va shohlarning turli ishlaridan xabardor edi. Navoiy imkon topdi deguncha o‘z asarlarida shahzodalarga nasihat qiladi, ularni adolatli, xalqparvar bo‘lishga undaydi.

Shoir hikoyat so‘ngida ham hikoyat mazmuniga teng keladigan baytlar bilan yana bir bor adolatli bo‘lishga undaydi. Ijodkor Mas‘udni otasining o‘gitlariga amal qilgan o‘g‘il sifatida ulug‘laydi, o‘zini qo‘lga olib adolat bilan ish tuta boshlaganini ijobiy baholaydi. Bu – badiiy asar muallifining ijodiy pozitsiyasi ifodasi. Aslida esa “Mas‘ud davrida mamlakatda turli salbiy illatlar, poraxo‘rlilik, g‘ayriqonuniy soliqlar, aholini talash...”²⁰⁰ avj olgan. Navoiy ushbu shahzodaga nisbatan ijobiy munosabatda bo‘ladi. Bu esa muallif obrazi yaqqol namoyon bo‘lishga olib kelgan.

Asardagi Chingizxon va Xorazmshoh haqidagi hikoyatning bir necha o‘rnida muallif ishtirokini ko‘rish mumkin. Jumladan, ikki hukmdor tarafidan olib borilgan bir qancha janglarga ishora qilib, muallif shunday munosabat bildiradi:

*Buzuldi jahon ulcha maqdur erur,
Netay sharhin aytib, chu mashhur erur*²⁰¹

Shoir bu baytda ikki hukmdor sabab bo‘lgan uzoq qon to‘kishlar, begunoh xalqqa ko‘p jabr-zulm qilingani, ko‘plab asarlarda yozilganligi va uning sharhi barchaga ma’lum ekanligini nazarda tutadi. Ayni paytda bunday qilmishlarni qoralaydi. Muallif hikoyatda sadoqatli ikki do‘st voqeasini keltirib, bir-birlariga ko‘rsatgan vafolarini quyidagicha e’tirof etadi:

*Iki shah kini jahonni buzub,
Iki zor mundoq vafo ko‘rguzub*²⁰².

Muallif insondagi yaxshi fazilatlarni ulug‘lashdan to‘xtamaydi, hukmdorlarning adolatsiz, zolimligiga ham ko‘z yummaydi, qo‘l siltamaydi. Har ikki holatga o‘z munosabatini bildirib, oddiy insonlardagi ijobiy fazilatlar shohlarning adolatsizligidan yuksakligini ta’kidlaydi. Zulm va jabrga qarshi chiqadi.

Bu ikki do‘st sadoqati muallif tomonidan hikoyat so‘ngida ham sadoqatli do‘stlikni orzu qilganlar uchun o‘rnak qilib ko‘rsatiladi:

*Kishi aylasa rifq yumnin havas,
Anga to abad ushbu tamsil bas*²⁰³.

“Shoir ijodining qimmati uning sof shaxsiy kechinmalari bilan emas, balki zamonasining ijtimoiy jihatdan muhim hodisalarini o‘zining shaxsiy tarjimai holi faktiga aylantira olishi bilan belgilanadi”²⁰⁴. Navoiy har bir hikoyatda o‘z zamonasining dolzarb va

²⁰⁰ https://uz.wikipedia.org/wiki/Mas'ud_G'aznaviy (murojat sanasi. 20.10.2025)

²⁰¹ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 164.

²⁰² Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 165

²⁰³ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б

²⁰⁴ Jo‘rayev H. Alisher Navoiy lirikasida voqelik va uning poetik talqini. (DSc). –

eskirmas masalalarini qalamga oladi, ularni turli obrazlar orqali badiiy tasvirlab, o‘zining shaxs sifatidagi qarashlarini umuminsoniy g‘oyalar bilan uyg‘un talqin etishga erishadi. Navoiy hikoyat yozar ekan faqat badiiy to‘qima yoki an‘anaviy sujetlarga tayanib qolmaydi. U hamisha o‘z kechmishlari, ko‘rganlari, o‘z davri voqealarini asarlarida umuminsoniy masalalardek tasvirlaydi. Jonli tarixdan o‘z qarashlarini obrazli gavdalantirishda mahorat bilan foydalanadi.

Ayni holat Sulton Abu Said Ko‘ragon bilan bog‘liq hikoyatda konkret ko‘zga tashlanadi. Yuqoridagi hikoyatda Mahmud va Mas‘udning adolat bilan ish tutgani va ana shu adolati tufayli mukofotlanganini ko‘rsak, ushbu hikoyatda esa Sulton Abu Said Ko‘ragonning adolatsizligi hikoya qilinadi. Abu Said bir qancha mamlakatlarni bosib olib davlatini behisob qilsa-da, qo‘l ostidagi lashkarini undan bahramand qilmasligi oqibatida norizo bo‘lgan qo‘shining xiyonatiga uchrab, o‘lim changaliga tushgani tasvirlanadi. Shoir o‘quvchiga hikoyat avvalida Sulton Abu Said Ko‘ragonning xasis fe‘li haqida ma‘lum qilib shunday yozadi:

*Hunar ko‘p berib olim ul-g‘ayb anga,
Vale bor edi bir ajab ayb anga –
Ki, maxzan yig‘org‘a solib maylini,
Tutar erdi tanqis ila xaylini*²⁰⁵.

Shoir dastlab Sulton Abu Said Ko‘ragonning ijobiy fazilatini tilga oladi. Ortidan **“shular bilan birga, bir ajoyib ayb ham bergan edi”** deydi. Kinoya ohangida berilgan bu ta‘rif bilan ijodkor, o‘quvchi ko‘z o‘ngida salbiy qahramon tasvirini chizmoqchi emas, balkim uning ijobiy fazilatlarini bilan birga salbiy xislatlari ham mavjudligini va aynan mana shu nuqsoni voqealar rivoji uchun asosi ekanligiga e‘tibor qaratmoqda. Ushbu voqea ijodkor yashagan davrda sodir bo‘lganidan, boshqa hikoyatlarga qaraganda bu hikoyatda muallif ishtiroki sezilarli darajada aniqroq. Bunga sabab shoir qahramonni yaxshi bilganligi bo‘lsa ajab emas. Navoiy Sultonning ijobiy fazilatlarini chetlab o‘tishga urinmagan, aksincha, imkon tug‘ildi deguncha uning ijobiy fazilatlarini tilga olib, o‘z o‘rnida foydalanishga harakat qilgan. Shoir qahramonning fojiali o‘limini quyidagicha tasvirlaydi:

*Aningdekki doroi gardunsarir
Aduv ilgiga bo‘ldi zoru asir.
Falak chunki bemehrlik qildi fosh,
G‘urub etti ul nav‘ ravshan quyosh*²⁰⁶.

Abu Said Mirzo o‘z hukmronligi davrida ko‘plab mamlakatlarni o‘z tasarrufiga olganligi va tadbirli odam bo‘lganligi haqidagi ma‘lumotlar hikoyat avvalida berilsa-da, ijodkor o‘z qahramonini hikoyat so‘ngida ham yaxshi so‘zlar bilan yana bir marotaba e‘tirof

Toshkent. 2008. – B. 191.

²⁰⁵ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 203.

²⁰⁶ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 204.

etmoqda. Navoiy Sultonning shaxsiyatiga xolisona yondashgani ko‘rinadi, lekin voqelikka nisbatan o‘zining shaxsiy qarashlarini hikoyat so‘ngida quyidagicha ifodalaydi:

*Ne shahdinki atboi xushnud emas,
Pushaymonlig‘i ish chog‘i sud emas*²⁰⁷.

Yuqoridagi baytlardan anglash mumkinki, Navoiy nafaqat bo‘lib o‘tgan ayanchli voqeaga o‘z qarashlarini izohlaydi, balki sultonning holatini ham bir qancha o‘xshatishlar bilan naqadar abgor ekanligini tasvirlaydi. Qudratli shahanshoh bir lahzada xiyonatga uchrab qo‘shinsiz qolganligini, chamanda yashnab turgan gulning, kutilmaganda uzib o‘z olamidan ayrilganiga va kutilmaganda keladigan o‘limdan, odamning vujudi bir parcha etdan boshqa narsa emasligi kabi bir qancha qiyoslashlar keltiradi. Bu esa muallifning ham ijodiy qiyofasini, ham shaxsiy qiyofasini jonli tasavvur qilish imkonini beradi.

*Jahon olmoq oson sarukor emas:
Vale ittifoq o‘lsa dushvor emas.*²⁰⁸

Navoiy shoh va lashkar haqidagi barcha fikrlarini ushbu hikoyat so‘ngida keltirib, shohning shohligi uning lashkarlari bilan yuzaga chiqishini ta’kidlaydi. Shoir asarlarida hamisha xalqparvarlik va el-ulusni roziligini shohlikning asosiy vazifalari qatoriga kiritadi. Shoir mazkur temuriyzodaning aql-u zakovatiga, qudratiga bot-bot urg‘u beradi, ayni paytda ushbu fazilatlarga ega bo‘lgan bu shohning himmati, saxovati yo‘qligini ham qayd etadi. Himmatsiz, saxovatsiz shoh esa kun kelib yolg‘iz qolmog‘i tayin ekanligini real voqea misolida tasvirlaydi.

Ijodkor bu kabi hikoyatlardan juda ko‘p maqsadlarni amalga oshirishni ko‘zlagani aniq. Birinchidan, har qanday to‘qima voqeadan, hayotiy voqea o‘quvchi uchun qiziqarli bo‘ladi va haqiqatga asoslangan har qanday asarning umri boqiy bo‘ladi. Ikkinchidan, adib bu kabi voqealarni erinmasdan qalamga olishi o‘z zamonasining yosh shahzodalarga ochko‘zlikning salbiy natijasi haqida yana bir bor eslatish edi. Uchinchidan, bu besh kunlik dunyoda, o‘tkinchi dunyoning hoy-havaslariga uchmasdan, imkon borida yaxshilik qilishga, yaxshilik bilan nom chiqarishga chorlash edi.

Navoiy asarlarida qadimiy joylarni, ilm- ma’rifatli shaxslarni qalamga olar ekan, ularga nisbatan hech bir salbiy fikr bildirmaydi. Aksincha fursat keldi deguncha u qadimiy joy yoki ilm ahliga nisbatan shaxsiy munosabatini, balki hurmatini ham ifodalab ketadi. Bu esa ijodkorning murojaat obyekti haqida juda yaxshi ma’lumotga ega ekanligini ko‘rsatuvchi o‘ziga xos ko‘rsatgichlardan biri hisoblanadi. Muallif obrazining ayrim qirralarini ko‘rsatuvchi bunday o‘rinlar “Saddi iskandariy” tarkibidagi hikoyatlarda tez-tez uchrab turadi. Jumladan, adib “Ikki do‘st” hikoyatida voqealar rivoji tasvirini bir zumga to‘xtatib, safarga chiqqan yigitning yo‘li Yunon taraflarga tushdi deb lirik chekinish qiladi. Ayni lirik

²⁰⁷ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 104.

²⁰⁸ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 104.

chekinish muallif obrazini tasavvur qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. “San’atkor asarda yaratayotgan syujet voqealardan ba’zida o‘zi ham ta’sirlanib ketadi, qalbida tug‘yonlar, hislar, fikrlar quyilib kelaveradi. Shu jarayonda syujet voqealarini to‘xtatadi-da, ana shu kechinmalarni ifodalaydi”²⁰⁹. Ya’ni Navoiy sujetni hikoya qila turib Yunon diyorini haqidagi o‘z qarashlariga biroz bo‘lsa-da erk berib quyidagi baytni keltiradi:

Yere ko‘rdi tufrog‘i hikmatsirish,
*Magar hikmat erdi anga sarnavisht*²¹⁰.

Qozoqboy Yo‘ldoshev shunday yozadi: “Muallif chekinishi – bu ijodkorning falsafiy, lirik, avtobiografik va bq. yo‘nalishlardagi mulohazalari ifodasi bo‘lib, ular biror personaj timsollar o‘rtasidagi munosabatni izohlashga qaratilmaydi. Muallif chekinishi asar kompozitsiyasida bo‘lishi shart adabiy unsur emas, lekin asarda bunday chekinish o‘rinli qo‘llangan bo‘lsa, u katta ahamiyat kasb etadi va, albatta, alohida tahlilga tortilgani ma’qul”²¹¹.

Navoiy shu birgina bayt orqali Yunon mamlakat va uning madaniyati, ma’rifati, adabiyoti, umuman, ilm-fan borasidagi barcha yutuqlariga cheksiz hurmatini izhor etgan. Chunki, ushbu mamlakatning, birgina adabiyot borasidagi yutuqlarining o‘zi juda qadimga borib taqaladi. Misol uchun, “Yunonistonda yozma badiiy ijodning ilk namunalari taxminan 2700 – 2800 yillar muqaddam paydo bo‘la boshlagan. Bu adabiyot miloddan avvalgi III asrda Rim madaniyatining barpo etishida, tarkib topishida ham muhim ahamiyat kasb etgan”²¹². Ijodkor, aynan shu kabi yutuqlariga nisbatan muhabbat bilan, “**U yerning tuprog‘i hikmatli edi**” deb hayratini yashirmaydi va taqdiri azal bu yrelarga bu hikmatni ato etgan deb, barcha borliq, undagi jamiyki hikmatlar yolg‘iz Yaratganning istagi ekanligini ta’kidlaydi.

XULOSA qiladigan bo‘lsak, ijodkor o‘zi yaratgan asarda har doim ham alohida obraz sifatida namoyon bo‘lavermaydi. Bu obrazning asardagi ishtiroki va vazifasining bir qancha omillariini keltirish mumkin, birinchidan, asarda muallif obrazining ishtirok etishi ijodkorning o‘ziga xos bayon qilish uslubi bilan bog‘liq bo‘ladi, ikkinchidan, voqelikka, tasvirlanayotgan obrazga nisbatan o‘quvchida chuqur tasavvur uyg‘otishga urinish seziladi, uchinchidan, bo‘lib o‘tgan voqea-hodisaga nisbatan shaxsiy munosabati oydinlashadi. Bularning barchasi birlashib muallif haqida yaxlit tasavvur berishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – B. 90.
2. Quronov D. Cho‘lpon nasri poetikasi. – Toshkent: Sharq, 2004. – B. 70.

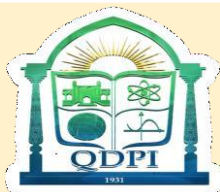
²⁰⁹ Умаров Х. Адабиётшунослик назарияси. – Toshkent: Халқ мероси, 2004. – Б. 139.

²¹⁰ Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 256.

²¹¹ Qozoqboy Yo‘ldosh, Muhayyo Yo‘ldosh. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: 2016. – B. 156.

²¹² https://uz.wikipedia.org/wiki/Qadimgi_Yunoniston

3. Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyev M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 83.
4. Алишер Навоий. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 87, 104, 164, 165, 203, 204, 256.
5. Ismoilov I. Navoiyshunoslik. – Toshkent: Anorbooks, 2023. – B. 112.
6. Jo‘rayev H. Alisher Navoiy lirikasida voqelik va uning poetik talqini.(DSc). – Toshkent. 2008. – B. 191.
7. Умаров Ҳ. Адабиётшunoslik назарияси. – Toshkent: Халқ мероси, 2004. – Б. 139.
8. Qozoqboy Yo‘ldosh, Muhayyo Yo‘ldosh. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: 2016. – B. 156.
9. https://uz.wikipedia.org/wiki/Qadimgi_Yunoniston
10. https://uz.wikipedia.org/wiki/Mas'ud_G'aznaviy (murojat sanasi. 20.10.2025)
11. Ismoilov, I. (2021). Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni debochasi badiiyati. Oltin bitiglar–Golden Scripts, 1(1).
12. Ismoilov, Ilyos. "About the Talismans of Iskandar (Alexander) by Alisher Navoi." International Journal of Linguistics, Literature and Culture, vol. 7, no. 3, May. 2021, pp. 139-145, doi:10.21744/ijllc.v7n3.1488.

**INGLIZ, O‘ZBEK VA RUS TILLARIDA “SALOM” KONSEPTINING
SEMANTIK MAYDONI**

Xushmanova Shaxnoza Ibragimovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,

Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi;

tel: +99899 662 75 53;

e-mail: et4831425@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz, o‘zbek va rus tillarida “Salom” konseptining semantik maydoni o‘rganiladi. Salomlashish ifodalarining ijtimoiy, madaniy va pragmatik jihatlari taqqoslanib, tillararo o‘xshashlik va farqlar tahlil qilinadi. Tadqiqot madaniyatlararo muloqotni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Natijalar til o‘rganuvchilar, tarjimonlar va madaniyat vakillari uchun foydali bo‘ladi. Shuningdek, ish taqqosiy semantika va pragmatika sohasiga katta hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: salomlashish, semantik maydon, salom, madaniyatlararo muloqot, pragmatika

Аннотация. В статье рассматривается семантическое поле концепта «Привет» в английском, узбекском и русском языках. Анализируются социальные, культурные и прагматические аспекты приветственных выражений, выявляются сходства и различия между тремя языками. Исследование направлено на углубление понимания межкультурной коммуникации через лингвистический подход. Полученные результаты представляют интерес для изучающих языки, переводчиков и культурных посредников. Кроме того, работа вносит значительный вклад в область сравнительной семантики и прагматики.

Ключевые слова: приветствие, семантическое поле, привет, межкультурная коммуникация, прагматика

Abstract. This article explores the semantic field of the concept "Hello" in English, Uzbek, and Russian languages. It analyzes the social, cultural, and pragmatic aspects of greeting expressions, highlighting the similarities and differences among the three languages. The study aims to deepen the understanding of intercultural communication through linguistic approaches. The findings provide insights valuable for language learners, translators, and cultural mediators. Moreover, the research contributes to the field of comparative semantics and pragmatics.

Key words: greeting, semantic field, hello, intercultural communication, pragmatics

Kirish (Introduction)

Odamlar til orqali muloqot qilish uchun turli xil salomlashish atamalaridan foydalanadilar. "Salom" so'zi va uning turli tillardagi variantlari nafaqat salomlashish shakllari, balki madaniyat, an'ana (odatlar va ijtimoiy munosabatlar)ni ifodalovchi semantik maydonlardir. Bu hodisa til va madaniyat o'rtasidagi organik aloqalarni aks ettiradi. Ingliz tilidagi "Hello" so'zi odamlarning kundalik hayotida eng ko'p ishlatiladigan salomlashish bo'lib, u rasmiy va norasmiy vaziyatlarda mavjud. O'zbek tili "Salom" va "Assalomu alaykum" kabi iboralar orqali ijtimoiy, diniy va madaniy chuqurliklarga ega. Rus tilida "Привет" va "Здравствуйте" so'zlari mavjud bo'lib, ular mos ravishda norasmiy va rasmiy salomlashishdir. Tilshunoslikda Levinson (1983) salomlashish iboralarining ijtimoiy me'yorlar va madaniy kodlar kontekstida muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu maqolada biz "Salom" atamasining ingliz, o'zbek va rus tillaridagi semantik maydonini ilmiy tahlil qilamiz.

Metodologiya (Methodology)

Tadqiqot ingliz, o'zbek va rus tillarida kundalik nutqda ishlatiladigan "Salom" asosidagi salomlashish iboralarini o'rganib chiqdi. Ma'lumotlar Britaniya Milliy Korpusi (BNC), O'zbek tili korpusi va Milliy Rus Tili Korpusidan yig'ildi. Bundan tashqari, nutq va madaniy kontekstlarni taqqoslash jarayoni turli vaziyatlarda salomlashish xilma-xilligini o'rganish uchun qo'llanildi. Pragmatika funksiyasi tahlil qilindi, shuningdek, so'zlarning semantik doirasidagi o'zgarishlar ham o'rganildi. Masalan, ingliz tilida "Hi" norasmiy kontekstlarda ishlatiladi, masalan, ingliz tili bilan ishlashda, "Good morning" esa rasmiy vaziyatlarda ishlatiladi. O'zbek tilida biz "Assalomu alaykum"ni rasmiy va ma'naviy sabablarga ko'ra tez-tez ishlatamiz va "Salom"ni norasmiy suhbatlarda ishlatamiz. Rossiyada "Здравствуйте" [rasmiy nutq uchun] va "Привет" [do'stona suhbat uchun] men uchun eng qiziqarli so'zlar edi. Korpus tahlili ham yaxshi ishladi, chunki u til va so'zlarning ko'rsatishi mumkin bo'lgan lingvistik va madaniy farqlarni aniqlashga muvaffaq bo'ldi.

Natijalar (Results)

Ingliz tilida "Hello", "Hi" va "Good morning" jamiyatda "salomlashish"ni bajaradi. Masalan, "Hello" universal salomlashish bo'lib, umumiy maqsadlar uchun ishlatiladi, "Hi" esa norasmiy suhbatlarda qo'llaniladi. "Good morning" ertalabki muloqotda ishlatiladigan rasmiy salomlashish shakli bo'lib, "good afternoon" va "good evening" kabi. O'zbek tilida "Salom" "Assalomu alaykum"ning qisqartirilgan shakli hisoblanadi. "Assalomu alaykum" so'zi din bilan bog'liq bo'lib, hurmat va yaxshi niyatlarni bildiradi. Masalan, ota-onalar va kattalar bilan gaplashganda "Assalomu alaykum" eng ko'p ishlatiladigan ibora hisoblanadi. "Salom" do'stlar orasida keng qo'llaniladigan norasmiy nutq so'zidir. Rus tilida "Привет" (privet) norasmiy va "Здравствуйте" rasmiy salomlashishdir. "Здравствуйте" "Здравие желаю" iborasining qisqartmasi bo'lib, rasmiy va hurmatli murojaatlarni bildiradi. U begonalarga ko'p ishlatilmaydi, chunki ishda va xorijiy mehmonlar bilan uchrashuvlarda "Здравствуйте" eng ko'p ishlatiladigan, lekin "Привет" do'stlar va oila a'zolari uchun eng mos keladi. Til orqali bir-birimizga salomlashishda ko'rsatadigan imo-ishoralar va holatlar

ham juda muhimdir. Ingliz tilida qo‘l siqish juda keng tarqalgan, o‘zbek va rus madaniyatlarida esa bosh egish va jim jilmayish ko‘proq qabul qilinadi.

Tahlillar: (Analyses)

Ingliz tilida salomlashish so‘zlari ko‘p qatlamli pragmatik ma’noga ega. Masalan, formal munosabatlarda ishlatiladigan “Good afternoon, Dr. Smith, it’s a pleasure to meet you” (Xayrli kun, doktor Smit, uchrashganimizdan mamnunman) - bu nafaqat salomlashish, balki professional hurmat va ijtimoiy darajani bildiradi[1:27]. Shu bilan birga, norasmiy muhitda ishlatiladigan “Hey man, what’s going on?” salomlashuvi ko‘proq do‘stona munosabatlarni aks ettiradi va muloqotni samimiy boshlash vositasi hisoblanadi[1:31].

Boshqa bir holatda, ish uchrashuvida “Hello everyone, let’s get started” degan ibora ishtirokchilarga so‘zlashuv boshlanishini taktli tarzda bildiradi va barcha qatnashuvchilarni birdek hurmatga oladi. Bu salomlashish rasmiy nutqning pragmatik xususiyatini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilidagi tahlil misollari

O‘zbek tilida “Assalomu alaykum”ning murakkabligi uning pragmatik kontekstiga bog‘liq. Masalan, diniy marosim yoki rasmiy uchrashuvlarda ushbu salomlashuv nafaqat muloqotni boshlash, balki ijtimoiy hurmat va birlikni ta’kidlaydi: “Assalomu alaykum, hurmatli janoblar, bugungi yig‘ilishimiz baraka olib borishini tilayman”. Bu ibora ichida salom bilan birga ezgu tilak va ijtimoiy maqom aks etadi[2:38].

Boshqa tarafdin, kundalik nutqda yoshlik do‘stlar orasida “Salom, qalesan, nahotki yangiliklar bo‘lmasa?” kabi ifoda norasmiy va iliq aloqa muhitini yaratadi. Bu yerda “Salom” ko‘proq muloqotni jonlantiruvchi konspekt sifatida ishlatiladi[2:41].

Yana bir misol: yosh avlod orasida ijtimoiy tarmoqlarda “Assalomu aleykum, dickheads!” kabi norasmiy va hatto biroz kutilmagan va humoristik kayfiyatdagi salomlashish holatlariga duch kelish mumkin. Bu madaniy qatlamda pragmatik normativlarga biroz zid bo‘lsada, ijtimoiy guruh a‘zolar orasidagi samimiylikni ifodalaydi[2:45].

Rus tilidagi tahlil misollari

Rus tilida salomlashish ko‘plab ijtimoiy normativlar bilan bog‘liq. Masalan, rasmiy idoralarda “Здравствуйте, уважаемые коллеги, рада всех видеть” iborasi rasmiylik, hurmat va ijtimoiy mavqe obrazini yaratadi[3:22]. Bu salomlashish davomida nutq ishtirokchilarining o‘zaro mavqei va mas’uliyati aks etadi.

Aksincha, do‘stlar orasida “Привет, как поживаешь? Давно не виделись!” tarzidagi salomlashuv norasmiy, samimiy va do‘stona muloqotni boshlar, shuningdek uzoq vaqt uchrashmagani talab etgan his-tuyg‘ularni bildiradi[3:25].

Shuningdek, rus tilida salomlashish jarayonida tana tili va ohang ham muhim hisoblanadi. Masalan, rasmiy muhitda yumshoq bosh egish va tabassum bilan birga so‘zlashish muloqotning ijtimoiy qoidalariga rioya qilinishini bildiradi, norasmiy suhbatlarda esa bo‘shqacha, ochiq va erkin bo‘lishi mumkin[3:28].

Ushbu misollar “Salom” konseptining semantik maydoni nafaqat so‘zlarning o‘zida, balki ularning muloqotdagi funktsiyasi, konteksti va ijtimoiy qatlamlari orqali kengayishini ko‘rsatadi. Har uch tilning salomlashuv so‘zlari o‘zaro yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi murakkab kommunikativ vositalar hisoblanadi. Shu bois ularni o‘rganish tillararo muloqotni yanada samarali qilish uchun zarur[1:80].

Munozara.(Discussions)

"Salom" tushunchasi uchta tilda turlicha: Masalan, ularning barchasida salomlashish muloqotning boshlanish nuqtasi bo'lib, u ham ijtimoiy munosabatlarning doirasini belgilaydi. Ingliz tilida salomlashish ko'proq odob-axloq qoidalariga asoslangan, ko'proq ijtimoiy (o'zbek tilida bo'lgani kabi), o'zbek tilida esa salomlashish din va millatchilik bilan kuchliroq bog'langan. Bu yerda ijtimoiy maqom va odamlarning o'zaro munosabatlari salomlashish shakli berilgan asos sifatida aniqlanadi, rus tilida esa salomlashish shakli shartli. Masalan, ingliz tilida biz "Hi"ni talabalar va do'stlar bilan bimalol ishlatamiz va ishda "Hello" va "Good morning"ni ishlatamiz. O'zbek tilida kattalarga "Assalomu alaykum" deyish majburiy va hurmat belgisi sifatida talqin etiladi. Rus tilida yosh va mavqega qarab, tanlov "Здравствуйте" yoki "Привет" bo'lib, bu ijtimoiy masofa va hurmatni ifodalaydi. Bundan tashqari, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tillarda salomlashish nafaqat so'z bilan, balki ovoz ohangi, jismoniy imo-ishoralar va kontekstda ham aks etadi. Bu ommaviy muloqotda madaniyatlararo farqlarni ta'kidlash uchun nima uchun muhimligini o'rganamiz.

Xulosa.

Shunday qilib, ingliz, o‘zbek va rus tillarida “Salom” so‘zining semantik maydonlari muloqot jarayoni, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarning ko‘p qirrali tizimini tashkil etadi. Har bir tilning salomlashish ifodalari nafaqat tilning lingvistik strukturasi, balki uning madaniy konteksti va ijtimoiy normalarini ham aks ettiradi. Topilmalar tillararo muloqotni yanada chuqurroq va puxta tushunishga, shuningdek, turli madaniyatlararo farqlarni aniqroq anglashga imkon beradi. Bu esa til o‘rganuvchilari, tarjimonlar va madaniyatlararo muloqot vakillari uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

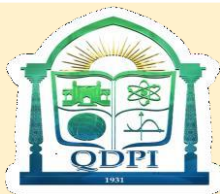
Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu sohani yanada rivojlantirish uchun pragmatik va kognitiv o‘lchovlar asosida kengroq va tizimli tahlillar o‘tkazilishi zarur. Ayniqsa, salomlashishning stilistik xususiyatlari va kontekstual konfiguratsiyasiga yanada ko‘proq e’tibor qaratilishi lozim. Bu yordamida har bir tilning o‘ziga xos madaniy kodlari va semiotik mexanizmlari mukammalroq ochilib beriladi. Bundan tashqari, digital kommunikatsiya va global muloqot sharoitida salomlashishning yangi shakllari va funksiyalari paydo bo‘layotganligi mohir tadqiqotlar amalga oshirishni talab qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari tarjima jarayonini samarali yo‘lga qo‘yish, til o‘qitish metodikasini takomillashtirish hamda madaniyatlararo dialogda yuzaga keladigan noaniqliklarni kamaytirishga ko‘maklashadi. Shu bilan birga, u ijtimoiy va madaniy tafovutlarni hisobga olgan holda samarali va xushmuomalalikka asoslangan muloqot muhitini yaratishga hissa qo‘shadi. Shu sababdan, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va

kommunikatsiya fanlarining o‘zaro integratsiyasiga asoslangan tadqiqotlar ilgari surilishi lozim.

Adaboyotlar ro‘yxati:

1. Crystal, D. (2003). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (5th ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
2. Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Karimova, D. (2021). Uzbek Language and Tradition. Tashkent: National University Publishing.
5. Ivanov, P. (2020). Russian Language and Society. Moscow: Language House.
6. Yuldashev, B. (2018). Salomlashishning madaniy va lingvistik aspektlari [Cultural and Linguistic Aspects of Greeting]. Til va Madaniyat, 4(2), 45–59.
7. Smith, J. (2019). Cross-cultural Linguistics. New York: Linguistic Press.
8. Gasparov, B. (1996). Introduction to Russian Linguistics. Moscow: Languages of Slavic Cultures.
9. Hasanov, O. (2017). O‘zbek tilida salomlashish frazeologizmlari [Greeting Phraseologisms in Uzbek]. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi. Tashkent.
10. Tannen, D. (1985). Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends. Norwood, NJ: Ablex Publishing.

TIL BIRLIKLARINING MAVJUDLIK SHARTI SIFATIDA POZITSIYA

Shahzoda Umarova Iqboljon qizi

FarDU tayanch doktoranti

missshahzodaumarova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola til birliklarining pozitsiyasi va ularning sintagmatik hamda kombinatorik xususiyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda pozitsiya tushunchasining til tizimidagi o‘rni, uning valentlik bilan munosabati, shuningdek leksik birliklarning kontekstga bog‘liq semantik va kommunikativ xususiyatlari yoritiladi. Nazariy manbalar, badiiy matnlar va kontekstual kuzatuvlar asosida til birliklarining pozitsiyasi nutqda ma‘noni aniqlash, norma va uslubni belgilashda muhim vosita ekanligi isbotlanadi.

Kalit so‘zlar: pozitsiya, kombinator lingvistika, sintagmatika, valentlik, leksik pozitsiya, kontekst, norma, semantika.

Аннотация. В статье рассматриваются позиция языковых единиц, а также их синтагматические и комбинаторные свойства. Анализируются роль позиции в языковой системе, её связь с валентностью, а также влияние контекста на семантические и коммуникативные характеристики лексических единиц. На основе теоретических источников, художественных текстов и контекстуальных наблюдений доказывается, что позиция является ключевым фактором в определении значения, соблюдении нормы и реализации коммуникативной функции в речи.

Ключевые слова: позиция, комбинаторная лингвистика, синтагматика, валентность, лексическая позиция, контекст, норма, семантика.

Abstract: This article examines the positional, syntagmatic, and combinatorial characteristics of linguistic units. The study explores the role of position within the language system, its relation to valency, and the contextual factors influencing the semantic and communicative functions of lexical items. Based on theoretical analysis, textual data, and contextual observations, the research demonstrates that position plays a key role in defining meaning, maintaining linguistic norms, and ensuring communicative effectiveness in speech.

Keywords: position, combinatorial linguistics, syntagmatics, valency, lexical position, context, norm, semantics.

Kirish. Til birliklarining sintagmatika va kombinatorikasi, shuningdek ularning nutqdagi pozitsiyasi tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biridir. Nutq jarayonida har bir til birligining egallagan o‘rni — pozitsiyasi — uning ma‘nosi va kommunikativ

funksiyasini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli til birliklarini o‘rganishda ularning pozitsiyasini hisobga olmaslik mumkin emas.

“Pozitsion” atamasi kombinator tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, birlikning mustaqil emasligini, balki uni o‘rab turgan til muhitiga bog‘liqligini bildiradi. Kombinator lingvistika nuqtai nazaridan, til birliklari va ularning xususiyatlari faqat kontekst doirasida, ya’ni ma’lum pozitsiyada va boshqa birliklar bilan o‘zaro munosabatda o‘rganiladi.

Pozitsiya tushunchasi til tizimining umumiy tuzilishi bilan ham, tizimdagi alohida birliklarning xususiyatlari bilan ham uzviy bog‘liqdir. Tilshunoslikda bu termin keng qo‘llaniladi, ammo turli bo‘limlarda u turlicha ma’noga ega bo‘lishi mumkin. O. P. Kasimovanning ta’rifiga ko‘ra, pozitsiya — bu murakkabroq birlik tarkibida til birligining mavjud bo‘lish sharti, ya’ni tizimdagi o‘rnidir.

Pozitsiyaning muhim jihatlaridan biri uning ahamiyatidir. Til birligining nutqdagi o‘rniga bog‘liq ahamiyati semantik, fonetik va kommunikativ xususiyatlarda namoyon bo‘ladi. Shu bilan birlik nutqda o‘z vazifasini muvaffaqiyatli bajaradi, til tizimining barqarorligi ta’minlanadi va kommunikativ maqsadlar amalga oshadi.

Bundan tashqari, pozitsiya tushunchasi va valentlik tushunchasi bir-biriga yaqin, ammo farqli jihatlariga ega. Valentlik birlik ichidagi imkoniyatlarni belgilaydi, pozitsiya esa butun til strukturasining tarkibiy xususiyati sifatida ularning o‘rnini va funksiyasini aniqlaydi. Shuning uchun pozitsiya tushunchasi valentlikdan kengroq va umumiyroq mazmunga ega.

Tadqiqot materiallari va usullari. Ushbu maqolada til birliklarining pozitsiyasi va kombinatorik xususiyatlarini o‘rganish uchun nazariy va empirik metodlar birgalikda qo‘llanildi. Tadqiqot quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirildi:

1. Nazariy tahlil:

- Tilshunoslik adabiyotlari, xususan O. P. Kasimova va M. V. Panovning asarlari o‘rganildi.
- Pozitsiya tushunchasi, leksik pozitsiya va til birliklarining kontekstual xususiyatlari nazariy asosda tahlil qilindi.
- Pozitsiya va valentlik, shuningdek til normasi bilan bog‘liqlik masalalari ilmiy manbalar orqali o‘rganildi.

2. Matnli tahlil:

- Rus va o‘zbek tilidagi badiiy va ilmiy matnlar misol sifatida tanlandi.
- M. N. Zadorovning adabiy asarlaridagi iboralar, leksik birliklarning pozitsiyasiga bog‘liq semantik o‘zgarishlar va normaning buzilishi jihatidan tahlil qilindi.
- Leksik pozitsiya kuchi va zaifligi misollar bilan ko‘rsatildi (masalan, ingliz tilidagi “fine” so‘zining polisemiya holatlari).

3. Kontekstual kuzatuv:

- Til birliklari turli sintagmatik va kombinatorik vaziyatlarda qanday ishlatilishini kuzatish.
- Birlikning pozitsiyasi ularning ma’nosi va kommunikativ funksiyasiga qanday ta’sir qilishini aniqlash.

4. Norma va pozitsiya o‘zaro bog‘liqligi:

- Til normasi va birlik pozitsiyasining kontekstual mosligi tahlil qilindi.
- Normaga zid birliklar va so‘z birikmalari aniqlanib, ularning til tizimidagi roli va kommunikativ ta’siri ko‘rsatildi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish:

- Nazariy va matnli ma’lumotlar kombinatsiyasi yordamida leksik birliklarning pozitsion xususiyatlari aniqlanadi.
- Kuzatuv natijalari tizimli ravishda grafiklar va jadval shaklida tasvirlanadi.
- Bu metod yordamida pozitsiya tushunchasining til tizimidagi rolini va kombinator lingvistika doirasidagi ahamiyatini aniqlash mumkin bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, til birliklarining pozitsiyasi nutqda ularning semantik, fonetik va kommunikativ xususiyatlarini belgilovchi markaziy omil hisoblanadi.

1. Pozitsiyaning ahamiyati

- Har bir til birligi o‘z pozitsiyasida o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi.
- Kuchli pozitsiyada birliklar turli ma’nolarini aniq farqlaydi, zaif pozitsiyada esa ma’nolar bir-biriga yaqinlashadi yoki neytrallanadi.
- Masalan, ingliz tilidagi “fine” so‘zi:
 - Kuchli pozitsiyada: *He had to pay a hefty fine* → “jarima to‘lash majburiyati”
 - Zaif pozitsiyada: *Fine for parking* → “to‘xtash yaxshi” yoki “jarima bor”

2. Normaga bog‘liqlik

- Til normasi pozitsiyaning ahamiyatini belgilaydi.
- Normaga zid birliklar odatda noto‘g‘ri yoki noan’anaviy hisoblanadi.
- Masalan, rus tilidagi: “поезд, проследующий станцию” iborasi tizimda mavjud bo‘lsa-da, normaga mos emas.
- Normaning buzilishi ikki sabab bilan yuz beradi:

3. Leksik pozitsiyaning misollari

- M. N. Zadorovning asarlaridagi iboralar leksik pozitsiyaning ahamiyatini ko‘rsatadi:
 - “...защитник датчан поднял ногу, и атака голландцев захлебнулась...”
 - “...у меня от нашего президента волосы в жилах стынут...”
 - “...пальцем в небо смотрят...”
 - “...не надо возбуждать спокойствие...”
- Ushbu iboralar so‘zlarning noodatiy kontekstda ishlatilishi orqali ularning ma’nosini o‘zgartiradi yoki komik ta’sir yaratadi.

Natijalar xulosasi:

- Pozitsiya birlikning ma’nosini aniqlashda, til tizimining barqarorligini ta’minlashda va kommunikativ vazifalarni bajarishda asosiy rol o‘ynaydi.
- Leksik birliklarning pozitsion xususiyatlari ularning nutqdagi funksiyasini aniqlaydi, normaga mosligi esa til tizimidagi qoidalarni saqlashni kafolatlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, til birliklarining pozitsiyasi kombinator lingvistika nuqtai nazaridan markaziy ahamiyatga ega. Pozitsiya birlikning nutqdagi semantik, fonetik va kommunikativ xususiyatlarini belgilaydi, shu bilan birlikning tizimdagi o‘rnini aniqlaydi va til barqarorligini ta’minlaydi.

1. Kontekstual bog‘liqlik

Pozitsiya birlikning ma’nosi va kommunikativ funksiyasini belgilovchi asosiy omil bo‘lib, u kontekstga bog‘liq. Leksik birlik kuchli pozitsiyada ma’nolarini aniq ifodalaydi, zaif pozitsiyada esa ma’nolar bir-biriga yaqinlashadi. Shu jihat kombinator lingvistika nuqtai nazaridan muhim, chunki u til birliklarini kontekstual bog‘liqlikda o‘rganish imkonini beradi.

2. Valentlik bilan farqi

Pozitsiya va valentlik tushunchalari bir-biriga yaqin, ammo farqli jihatlariga ega. Valentlik birlik ichidagi imkoniyatlarni belgilasa, pozitsiya birlikning tashqi kontekstga bog‘liqligini va til tizimidagi o‘rnini aniqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, til birliklarining pozitsiyasi ularning tizimdagi barqarorligi va kommunikativ samaradorligini kafolatlaydi.

3. Normativ qoidalar va til o‘yini

Norma va pozitsiyaning o‘zaro bog‘liqligi natijalarda aniq ko‘rindi. Normaga zid birliklar, masalan, atayin buzilgan iboralar yoki badiiy effekt yaratish uchun ishlatilgan ifodalar, til birliklarining pozitsion xususiyatini namoyon qiladi. Bu kombinator lingvistika nuqtai nazaridan til birliklarining nutqdagi funksiyasini va ma’nosini aniqlash uchun muhimdir.

4. Nazariy va amaliy ahamiyati

- **Nazariy jihatdan:** Tadqiqot pozitsiya tushunchasining til tizimining strukturalarida qanday rol o‘ynashini va leksik birliklarning kontekstual o‘rganilishi muhimligini ko‘rsatadi.
- **Amaliy jihatdan:** Natijalar til o‘qitish, tilni o‘rganish va badiiy matnlarni tahlil qilish jarayonida qo‘llanilishi mumkin. Masalan, tilni o‘rganayotganlar uchun pozitsiyaning ahamiyati so‘zlarning ma’nosini tushunishda asosiy yo‘riqnoma bo‘lishi mumkin.

Pozitsiya birlikning nutqdagi vazifasini aniqlash, til normasi bilan mosligini ta’minlash va kombinator lingvistika nuqtai nazaridan til birliklarini tizimli o‘rganish uchun zarur. Shu bilan birliklarning kontekstual bog‘liqligi va kommunikativ samaradorligi kafolatlanadi.

Xulosa. Ushbu maqola til birliklarining pozitsiyasi va ularning kombinatorik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlandi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki:

1. Pozitsiyaning markaziy roli: Til birliklari nutqdagi o‘z pozitsiyasiga bog‘liq holda semantik, fonetik va kommunikativ xususiyatlarini namoyon qiladi. Kuchli pozitsiyada

birliklarning ma’nolari aniq farqlanadi, zaif pozitsiyada esa ma’nolar bir-biriga yaqinlashadi yoki neytrallanadi.

2. Norma va til tizimi bilan bog‘liqlik: Til normasi birlik pozitsiyasining ahamiyatini belgilaydi. Normaga zid birliklar va atayin buzilgan iboralar leksik pozitsiyaning ahamiyatini ko‘rsatadi va kombinator lingvistika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.
3. Valentlik bilan farqi: Pozitsiya birlikning tashqi kontekstga bog‘liqligini, valentlik esa ichki imkoniyatlarini belgilaydi. Shu sababli pozitsiya tushunchasi valentlikdan kengroq va umumiyroq mazmunga ega bo‘ladi.
4. Nazariy va amaliy ahamiyati: Tadqiqot pozitsiya tushunchasining til tizimidagi barqarorlikni ta’minlash va leksik birliklarni kontekstual o‘rganishda markaziy rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Natijalar til o‘qitish, tilni o‘rganish va badiiy matnlarni tahlil qilish jarayonida qo‘llanilishi mumkin.

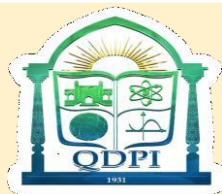
Pozitsiya tushunchasi kombinator lingvistika va tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy vosita hisoblanadi. U til birliklarining tizimdagi o‘rnini belgilash, ma’nolarini aniqlash va kommunikativ vazifalarni bajarishda asosiy rol o‘ynaydi. Shu bilan birliklar nutqda o‘z funksiyasini muvaffaqiyatli bajaradi va til tizimining barqarorligi ta’minlanadi.

Tadqiqot davomida til birliklarining pozitsiyasi ularning nutqdagi ma’nosini, funksiyasini va kommunikativ samaradorligini belgilovchi asosiy omil ekani aniqlandi. Pozitsiya birlikning kontekstga bog‘liq holda qanday semantik yukni olishini, qanday sintagmatik munosabatlarga kirishini va normaga qanchalik mos kelishini belgilaydi. Shuningdek, pozitsiyaning valentlikdan farqli ravishda kengroq va tashqi omillarga asoslangan tushuncha ekani tasdiqlandi. Natijalar kombinator lingvistikaning til tizimidagi struktura va bog‘lanishlarni o‘rganishda pozitsiya tushunchasini markaziy kategoriya sifatida qo‘llash zarurligini ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Kasimova, O. P.** (2014). *Kombinator lingvistika asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. **Panov, M. V.** (2002). *Vvedenie v yazykoznanie: Fonetika, morfologiya, sintaksis*. Moskva: Nauka.
3. **Zadorov, M. N.** (1998). *Igrovoi komponent v khudozhestvennom tekste*. Sankt-Peterburg: Filologiya Press.
4. **Tesnière, L.** (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
5. **Lyons, J.** (1977). *Semantics* (Vol. 1–2). Cambridge: Cambridge University Press.
6. **Cruse, D. A.** (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
7. **Apresyan, Yu. D.** (1995). *Izbrannye trudy: Leksicheskaya semantika*. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul’tury.
8. **Saussure, F. de.** (1983). *Course in General Linguistics*. London: Duckworth.

9. **Fillmore, C. J.** (1982). “Frame Semantics.” In *Linguistics in the Morning Calm*, Seoul: Hanshin Publishing.
10. **Mel’čuk, I. A.** (1997). *Kurs obshchey morfologii*. Moskva: Yazyki russkoy kul’tury.

QUL SHARIF IJODIDA YASSAVIY AN‘ANALARI

Musayeva Mohiraxon Shoxobiddin qizi

Farg‘ona davlat universiteti

filologiya fakulteti 1-bosqich doktoranti

musayevamoxiraxon024@gmail.com

ORCID: 0009-0004-7593-0699

Annotatsiya. Ushbu maqolada XVI asr musulmon Sharqi ma’naviy hayotining yirik namoyandalaridan biri — Qul Sharifning diniy-ma’rifiy faoliyati, siyosiy mavqeyi va tasavvufiy merosi tahlil qilinadi. Qozon xonligining so‘nggi yillaridagi murakkab siyosiy jarayonlar fonida uning bosh imom sifatidagi o‘rni, xalqni birlashtirishdagi xizmatlari, diplomatik faoliyati hamda 1552-yilgi mudofaa jarayonidagi jasorati yoritilgan. Shuningdek, shoirning hikmatnavislik merosi, Yassaviylik ta’limoti bilan mushtarak jihatlar, “Zafarnoma-i Viloyati Qozon” asari va “Boqirg‘on kitobi”dagi she‘rlari ilmiy adabiyotlar asosida o‘rganiladi. Maqolada Qul Sharif ijodining tatar ma’naviyati va tasavvufiy adabiyot taraqqiyotidagi o‘rni ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Qul Sharif, Qozon xonligi, tasavvuf, Yassaviylik, hikmatlar, Boqirg‘on kitobi, Zafarnoma.

Аннотация. В данной статье анализируются религиозно-просветительская деятельность, политический статус и суфийское наследие одного из крупнейших духовных лидеров мусульманского Востока XVI века — Кул Шарифа. На фоне сложных политических процессов последних лет Казанского ханства рассматриваются его роль главного имама, усилия по консолидации народа, дипломатическая миссия и героизм в обороне Казани в 1552 году. Также исследуются его поэтическое суфийское наследие, связь с ясавийской традицией, произведение «Зафард-наме-йи Вилайати Казан» и стихи из «Бакырган китабы». Работа освещает вклад Кул Шарифа в духовную культуру татар и развитие суфийской литературы.

Ключевые слова: Кул Шариф, Казанское ханство, суфизм, ясавийская традиция, хикматы, Бакырган книга, Зафарнаме.

Annotation. This article examines the religious and educational activities, political status, and Sufi literary heritage of Qul Sharif, one of the prominent spiritual leaders of the Muslim East in the 16th century. Against the background of the turbulent political developments of the final years of the Kazan Khanate, the study explores his role as chief imam, his efforts to unify the people, his diplomatic involvement, and his heroism during the

defense of Kazan in 1552. The paper also analyzes his Sufi poetic legacy, connections with the Yasawiyya school, the work “Zafarnama-i Viloyati Qozon,” and the poems included in the “Baqirghan Book.” The significance of Qul Sharif’s contributions to Tatar spiritual culture and the evolution of Sufi literature is highlighted.

Keywords: Qul Sharif, Kazan Khanate, Sufism, Yasawiyya, hikmats, Baqirghan Book, Zafarnama.

KIRISH. XVI asr musulmon Sharqining siyosiy-madaniy hayotida o‘zining diniy-ma’rifiy faoliyati va she’riy merosi bilan ajralib turgan shaxslardan biri Qul Sharifdir. Tatar olimi B. Hamidullin Qul Sharifning Qozon xonligi davrida yashab, shoir, so‘fiy va ma’rifatparvar sifatida tanilganini yozadi.[1—17,19.] Qul Sharif faoliyatining asosiy xususiyatlari, avvalo, uning o‘z xalqini ma’naviy jihatdan uyg‘otishdagi o‘rni, islom qadriyatlarini targ‘ib etishdagi xizmatlari hamda Qozon shahrini bosqinchilardan himoya qilishdagi jasorati bilan belgilanadi.

Qul Sharif yashagan davr — bu Qozon xonligining so‘nggi yillari, ya’ni 1552-yilgi rus istilosi arafasi edi. M. Axmadjonov o‘z maqolasida bu davrni “xalq uchun sinov davri, ozodlik uchun so‘nggi kurash yillari”[2—2,4.] sifatida tavsiflaydi. Qozon xonligi o‘sha paytda nafaqat siyosiy, balki ma’naviy jihatdan ham Rossiya bosimi ostida edi. Aynan shu murakkab tarixiy vaziyatda Qul Sharif xalqning diniy-madaniy hayotida muhim o‘rin tutgan arbob sifatida maydonga chiqdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Anvar Sharipovning yozishicha, Qul Sharif taniqli din arbobi Sayyid Mansurning o‘g‘li bo‘lgan. Sayyid Mansur ziyoli va ma’rifatparvar inson sifatida xalq orasida hurmat-e’tibor qozongan. Shu bois Qul Sharif diniy-ma’rifiy muhitda, Qur’on va hadis ilmlari ta’sirida voyaga yetgan. U yoshligidan arab tili, fiqh, tafsir va mantiq fanlarini chuqur o‘rganib, tez orada xalq orasida “ilimli va axloqli imom” sifatida tanilgan.[3—6.] Otasining vafotidan so‘ng, 1546-yilda u Qozon xonligining bosh imomi (sayyid ul-a’zam) etib tayinlangan. Bu lavozim unga nafaqat diniy, balki siyosiy mas’uliyatni ham yuklagan edi.

Qul Sharif davlat ishlarida ham faol qatnashgan. Rossiya va Qozon xonligi o‘rtasidagi muzokarlarda elchi sifatida ishtirok etgan. 1552-yilda Rossiyaning Qozonga hujumi paytida vatan himoyasi yo‘lida jonini fido qildi. Bu hodisa tatar xalqining tarixi va tafakkurida “Qul Sharif shahidligi” nomi bilan abadiylashgan. Bugungi kunda Qozondagi eng katta masjidning Qul Sharif nomi bilan atalishi ham uning tarixiy-madaniy mavqeyini tasdiqlaydi.

Qul Sharif ijodida tasavvuf ta’limotining zohidlik va obidlik, axloqiy poklik va haqiqiy ishq mavzulari yetakchi o‘rinda turadi. U o‘z asarlarida Yassaviylik tariqatining asosiy g‘oyalari bo‘lgan g‘aflatdan uyg‘onish, sabrli va qanoatli bo‘lish hamda haqiqiy ishq sari intilish singari fazilatlarni ifoda etadi.

Qul Sharifning “Devoni hikmat” an’analarida yozilgan hikmatlaridan tashqari liro-epik mazmunda yozilgan “Zafarnoma-i viloyati Qozon” asari bizgacha yetib kelgan. Bu asarda

Qozon xonligidagi 1552-yilda ro‘y bergan voqealar, xalq jasorati, xonlikning qulashi, shu bilan birga ishq-muhabbatning abadiyligi tarixiy-badiiy yo‘sinda yoritilgan.

Qozon va Toshkentda chop etilgan “Boqirg‘on kitobi”da Qul Sharifning hikmatlari ham mavjud. Professor Abdurauf Fitrat o‘zining “Yassaviy maktabi shoirlari to‘g‘risida tekshirishlar” maqolasida Yassaviy hikmatlari ruhida yozilgan Sulaymon Hakim otaning baytlari “Boqirg‘on kitobi” ismi bilan 1906-yilda Qozonda bosilgani, 70 betdan iboratligi hamda ushbu kitobdagi she‘rlarning hammasi Hakim otaga tegishli emasligi haqida ma‘lumot beradi. Unda Sulaymon Boqirg‘oniyning faqat 36 parcha she‘ri bo‘lib, hammasi 1180 misradan iborat ekanini yozadi. Asarda Qul Sharifning ham 4 parcha, 70 misra she‘ri mavjudligini aniqlaydi.[4—35,36.] Qul Sharifning she‘rlari ushbu kitobga kiritilgani uning xalq orasida mashhur bo‘lgani, sevib o‘qilganidan dalolat beradi. Hikmatnavis shoirlar tomonidan yozilgan hikmatlar el orasida ilm va irfon, odob va axloq g‘oyalarini targ‘ib qilishda asosiy omil bo‘lib xizmat qildi. Qul Sharif Xoja Ahmad Yassaviy an‘analari davomchisi sifatida “Devoni hikmat”dagi she‘rlarning shakl va mazmuniga hamohang hikmatlar yaratdi. Jumladan, Xoja Ahmad Yassaviyda:

Qul Xoja Ahmad, tavba qilg‘il o‘lmas burun,

Haq taolo so‘rog‘-savol qilmas burun.

Ro‘zi mahshar tarozusin qurmas burun,

Amal qilmay o‘lub ketsam netgum mano.

Xoja Ahmad Yassaviy bu hikmatida so‘fiylik ta‘limotining asosiy mavzularidan biri bo‘lgan tavba haqida fikr yuritadi. Tavba tariqat bosqichining ilk maqomi bo‘lib, solikning avvalgi hayotida qilgan xato-kamchiliklari, gunohlaridan afsuslanishi, Haq yo‘lini tanlaganini bildiruvchi mezon hisoblanadi. “Tavba - tasavvufda solikning tariqat sari qadam qo‘yishidan oldin qilgan barcha gunohlaridan tavba qilib, kelajakda biror gunoh ishni qasddan qilmaslikka azmu qaror etishidir”. [5—52.]

Qul Sharifning tavba mavzusi ifodalangan hikmatlari uning ijodda Xoja Ahmad Yassaviy izdoshi ekanligini tasdiqlaydi:

Yoshim yetib umrim kechib tavba qilmay,

Oxiratg‘a ne yuz birla borg‘um mano.

Olimlarning nasihatini, pandin olmay,

Oxiratg‘a ne yuz birla borg‘um mano.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Tatariston kitob nashriyoti tomonidan 2005-yili Qozonda Qul Sharifga bag‘ishlangan maqolalar to‘plami e‘lon qilingan. Ushbu to‘plamda Qul Sharifning ijtimoiy-siyosiy, davlat arbobi, ijodkorlik faoliyati yoritilgan o‘ndan ortiq maqola keltirilgan. Olim M.Ahmadjonov o‘z tadqiqotida Qul Sharifning davlat arbobi, diniy rahnamolik mavqeyiga, sayyidlik unvoni hamda ijodining o‘rganilishi masalalarini yoritgan.[6—3.] Xoja Ahmad Yassaviyga izdoshlik masalasida esa umumiy fikr bildirish bilan cheklangan. Olim A. Sharipov Qul Sharifning hayoti, oilaviy kelib chiqishi, shogirdlari haqida ma‘lumotlar beradi. Uning she‘rlari

“Boqirg‘on kitobi”dan joy olganligi, asarda ifoda etilgan “nafsnı tiyish”, g‘aflatdan uyg‘onish”, “ko‘ngilni tarbiyalash” singari mushtarak g‘oyalarni ilgari surganini qayd etadi. “Qul Sharif Xoja Ahmad Yassaviy va Sulaymon Boqirg‘oniyni o‘zining ustozı deb biladi”,[7—7.] degan fikrni bildiradi. Shuningdek, shoirga nisbat beriladigan “Zafarnomayi Viloyati Qozon” asarining tarixiy mazmuniga ko‘proq e‘tibor qaratadi. Yana bir filolog olim X. Mingnequlov Qul Sharifning she‘rlari diniy-tasavvufiy xarakterda ekanini aytib, “Boqirg‘on kitobi”da uning 4 ta she‘ri borligini aytadi.[8—61.] Ushbu holatni Xoja Ahmad Yassaviy va Boqirg‘oniy ta‘limotining Idel-Ural bo‘ylarida, jumladan Qozon tatarlari orasida ham keng yoyilganiga dalil sifatida keltiradi.

XULOSA

Qul Sharifning tasavvufiy hikmatlari Yassaviylik ta‘limoti bilan mushtaraklik kasb etib, axloqiy poklik, tavba, qanoat va ruhiy kamolot g‘oyalarini targ‘ib qiladi. “Zafarnoma-i Viloyati Qozon” kabi asarlari esa xalqning tarixiy xotirasini badiiy shaklda aks ettiradi. Ilmiy adabiyotlarda Qul Sharifning diniy-siyosiy faoliyati, shaxsiyati va ijodiga oid tadqiqotlar keng o‘rin egallagan bo‘lsa-da, uning Yassaviylik maktabi bilan bog‘liqligi masalasi hali ham to‘liq tadqiq etilishi zarur bo‘lgan yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Хамидуллин., Б. Казанское ханство. Как имманентная часть исламской цивилизации. Казань. 2023. Стр, 17-19.
2. Ahmadjonov M. Qozon xonligining so‘nggi kunlari va Sayyid Qul Sharif. Qozon. Tatariston kitob nashriyoti, 2005. 2-4-bet.
3. Sharipov A. Qul Sharifning turmush yo‘li. Qozon. Tatariston kitob nashriyoti, 2005. 6-bet.
4. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 2-jild. Toshkent. Ma‘naviyat, 2000. 35-36-bet.
5. Usmanov I. Tasavvuf fanidan glossariy. Toshkent. Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011. 52-bet.
6. Ahmadjonov M. Qozon xonligining so‘nggi kunlari va sayyid Qul Sharif. Qozon. Tatariston kitob nashriyoti, 2005. 3-bet.
7. Sharipov A. Qul Sharifning turmush yo‘li. Qozon. Tatariston kitob nashriyoti, 2005. 7-bet.
8. Mingnegulov X. Qozon xonligi davri yozma madaniyati. Qozon. Tatariston kitob nashriyoti, 2005. 61-bet.

TIL VA MANTIQ MUNOSABATINI O‘RGANISH MUAMMO SIFATIDA

Rahimova Maftuna Odilovna,

*Qo‘qon davlat universiteti doktoranti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent*
m-r.83@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada til va mantiq munosabatining nazariy asoslari va uning ilmiy tadqiqotlardagi dolzarbligi yoritiladi. Til birliklarining ma‘no strukturalari mantiqiy kategoriyalar bilan uzviy bog‘liqligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari til va tafakkur uyg‘unligining lingvistika uchun muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: til va mantiq, mantiqiy kategoriya, semantika, tafakkur, til strukturalari.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы взаимосвязи языка и логики и её актуальность в современных научных исследованиях. Обосновывается связь семантических структур языка с логическими категориями. Результаты подчёркивают значимость единства языка и мышления для лингвистики.

Ключевые слова: язык и логика, логические категории, семантика, мышление, языковые структуры.

Abstract. The article examines the theoretical foundations of the relationship between language and logic and its relevance in contemporary research. It demonstrates the correlation between linguistic semantic structures and logical categories. The findings highlight the importance of the language–thought connection for linguistic inquiry.

Keywords: language and logic, logical categories, semantics, thinking, linguistic structures.

KIRISH. Til va tafakkur munosabati inson idroki, tafakkuri va borliqni bilish jarayonining eng murakkab, shu bilan birga fundamental bo‘limlaridan biridir. Mantiq fani tafakkurning shakllari va qonuniyatlarini o‘rgansa, til bu shakllarning nutqiy voqelanish vositasidir. Shu bois til va mantiq o‘rtasidagi bog‘liqlik qadimdan falsafa, mantiq, tilshunoslik, psixologiya va semiotika kabi fanlar chorrahasida o‘rganib kelinadi. Aristotelning sillogistikasi, Stoyiklarning logik ta‘limoti, keyinchalik Frege, Russell, Wittgenstein, Humboldt, Jespersen va zamonaviy kognitiv lingvistlar til va mantiqning mohiyati haqidagi konseptual izlanishlarni boyitdi.

Bugungi kunda til birliklarida mantiqiy kategoriyalarning voqelanishi, nutqiy jarayonlarda mantiqiy operatsiyalar (tahlil, sintez, taqqoslash, mavhumlashtirish, umumlashtirish)ning lingvistik ifodasi, shuningdek, mantiqiy hukmning grammatik

tuzilmalarda aks etish mexanizmlari dolzarb metodologik masaladir. Mazkur maqola aynan shu munosabatning nazariy, tarixiy va gnoseologik asoslarini ilmiy jihatdan yoritishni maqsad qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Til va mantiq munosabatini tadqiq etish antik davrdan boshlangan. Aristotel (Mil. avv. IV asr) til birliklarini kategorial tizim sifatida talqin qilib, har qanday fikrning til orqali ifodalanishi muqarrar ekanini ta’kidlagan. U sillogistikani mantiqiy fikrning asosiy shakli sifatida asoslab berdi. Stoyiklar predikativ mantiqni ishlab chiqdilar, bunda hukmning til orqali ifodalanish usullari alohida o‘rganildi.

O‘rta asrlarda Foma Akvinskiy, Abelard kabi mutafakkirlar universalialar bahsida til–tafakkur munosabatiga chuqur yondashdilar. Uyg‘onish davri olimlari (Bodin, Dekart, Lokk) tilni tafakkurni tartibga soluvchi vosita sifatida talqin qildilar.

Humboldt (XIX asr) tilning antropologik tabiati, “til – tafakkur faoliyati” degan g‘oyani ilgari surib, tilning doimiy yaratuvchanligini (energeia) asoslab berdi. Frege (1884; 1892) mantiqiy til, ma’no–denotat farqi, predikat–argument tuzilmasi orqali til va mantiq munosabatini formal asosga ko‘chirdi [2]. Russell va Wittgenstein (Tractatus) tilning mantiqiy strukturasidagi izchillikni tahlil qildilar.

Zamonaviy tadqiqotlarda Lakoff va Johnson konseptual metafora nazariyasini, Borodina N.V. kategoriyaviy apparatlar tizimini, Uemov A.I. esa sistemalar nazariyasi asosida til-mantiq kategoriyalarini o‘rgangan. Ushbu manbalar tilning mantiqiy kategoriyalarni aks ettiruvchi tizim ekanini ko‘rsatadi.

NATIJA

Bugungi kunda inson tafakkurining tabiatini ilmiy asosda anglash zarurati, ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar, sun‘iy intellekt, neyrofalsafa, kognitiv lingvistika va informatika fanlarining jadal rivojlanishi sharoitida yanada dolzarb tus olgan. Tilda mantiqiy strukturalarning mavjudligi yoki mavjud emasligi, tilning tafakkurni ifodalashdagi aniqligi, tilda noaniqlik va ko‘pma’nolilik masalalari, til birliklarining mantiqiy tahlilga mosligi, hatto fikr va haqiqatni til orqali qanday ifodalash mumkinligi kabi masalalar bugungi ilmiy tafakkurning dolzarb yo‘nalishiga aylanmoqda

Til va mantiq o‘rtasidagi munosabatlarning murakkabligi birinchi navbatda tilning o‘ziga xos semantik va sintaktik xususiyatlari bilan bog‘liq. Tabiiy til ko‘p ma’nolilik va aniqlikning yo‘qligi bilan tavsiflanadi, shu sababli u ko‘pincha mantiqiy aniqlikni buzadi yoki uni noaniqlikka olib keladi. Masalan, biror so‘z yoki iboraning turli kontekstlarda har xil ma’no kasb etishi tilning ko‘p ma’noliligini ochib beradi. Bu esa mantiqiy tahlilni qiyinlashtiradi, chunki mantiqning o‘zi aniqlikka intiladi va har bir tushunchani bir ma’noli qilib ko‘rib chiqadi.

Boshqa tomondan, tilning mantiqiy tuzilishi uning muloqotdagi samaradorligini ta’minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Til vositasida mantiqiy qonuniyatlar ifodalanadi va inson tafakkuri shu til orqali shakllanadi. Ushbu bog‘liqlik kognitiv fanlar

nuqtayi nazaridan ham muhimdir, chunki u tilning inson ongiga ta’sirini va mantiqiy mulohaza yuritish qobiliyatini o‘rganishda yordam beradi. Masalan, til orqali tasvirlangan har qanday kontseptual mantiqiy zanjir inson tafakkurining muayyan qoidalari asosida shakllanadi va bu jarayon tilning tuzilishi bilan bevosita bog‘liq.

MUHOKAMA

Lingvistika fanida til odatda uch qirrali tuzilma sifatida ko‘riladi: fonologik (tovushlar tizimi), morfosintaktik (grammatik tuzilma) va semantik-pragmatik (ma’no va foydalanish) darajalarda. Tilning har bir darajasi inson tafakkurining alohida ko‘rinishlariga xizmat qiladi. Ferdinand de Sossyur tilni “belgilar tizimi” sifatida talqin qilib, uni “ifodalovchi” (belgi shakli) va “ifodalanuvchi” (belgi mazmuni) juftligi asosida tahlil qiladi [3]. Bu yondashuv tilning mantiqiy aniqlikdan farqli tarzda ko‘proq semiotik va ijtimoiy xususiyatini ko‘rsatadi. Falsafa doirasida esa til ko‘pincha bilim va haqiqatga eltuvchi vosita sifatida qaraladi. Ayniqsa, nemis faylasufi V. fon Gumboldt tilni “fikrning shakllanuvchi formasi” sifatida talqin qilgan. Gumboldt tilni milliy tafakkurning ko‘zgusi, dunyoni anglash vositasi deb baholaydi.

Til va mantiq o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish zamonaviy lingvistika, falsafa va informatika sohalarining birlashuvini talab qiladi. Ushbu masalani o‘rganish nafaqat nazariy jihatdan muhim, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir. Chunki tilning mantiqiy tuzilishi axborotni aniqlash, tushunish va uni boshqalarga yetkazishda asosiy rol o‘ynaydi. Bu esa muloqot samaradorligini oshirish va inson tafakkuri chegaralarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Til va mantiq munosabatini o‘rganishda asosiy muammolardan biri – ularning chegaralarini aniqlashdir. Tilning noaniqligi, metaforalar va ko‘chma ma’nolar ko‘pincha mantiqiy tahlilni qiyinlashtiradi. Shunga qaramay, mantiqiy tamoyillarni tilshunoslikka qo‘llash orqali bu muammoni hal qilishga erishish mumkin. Masalan, kompyuter tilshunosligida sun’iy intellektni rivojlantirish uchun til va mantiq birligiga asoslangan algoritmlar yaratilmoqda. Bu esa ushbu fanlarning amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Til va mantiq o‘rtasidagi bog‘liqlik inson tafakkurini o‘rganishdagi asosiy masalalardan biridir. Masalan, til birliklari – so‘zlar va gaplar – mantiqiy tushunchalar va mulohazalar bilan bog‘liq. Har bir til grammatikasi va sintaksisi mantiqiy qoidalar orqali strukturaviy tizimga ega bo‘ladi. Aristotel “Organon” asarida bu bog‘liqlikni sillogizmlar orqali izohlagan [4]. Zamonaviy lingvistikada til va mantiqning o‘zaro munosabatlari generativ grammatika va semantik tahlil doirasida keng o‘rganiladi. Xomskiy tilni inson ongining strukturaviy modeli sifatida tushuntiradi, bunda mantiq tilning ichki tizimini tahlil qilishda asosiy o‘rin tutadi [1].

Til mantiqiy xulosalar chiqarish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Mantiqiy tafakkur til vositasida amalga oshiriladi va tushunchalar bilan ishlashni osonlashtiradi. Pragmatik yondashuvda tilning kontekstual va kommunikativ jihatlari o‘rganiladi. Bu yondashuv til va mantiq o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni aniqlashda yordam beradi. Tildagi semantik

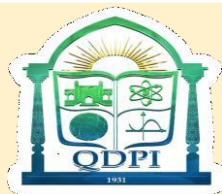
noaniqliklar mantiqiy tahlil uchun qiyinchiliklar tug‘diradi. Misol uchun, ko‘p ma‘nolilik va sinonimlar tilda mantiqiy xatolarga sabab bo‘lishi mumkin. Lingvistik noaniqliklarni bartaraf etish uchun mantiqiy tahlil va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari til va mantiq munosabatining falsafiy, gnoseologik va lingvistik jihatdan boy va murakkab hodisa ekanini ko‘rsatdi. Til mantiqiy kategoriyalarni tashqi shaklda ifodalaydi, tafakkurni moddiylashtiradi va ijtimoiy muomalaga tatbiq etadi. Mantiq esa til birliklarining semantik tuzilishini shakllantiradi, tartiblashga xizmat qiladi. Til-mantiq tizimi inson bilish faoliyatining ajralmas qismi sifatida nafaqat nazariy ahamiyatga, balki amaliy ahamiyatga ham ega: ta‘lim, tarjima, matn tahlili, mantiqiy savodxonlikni oshirish kabi sohalarda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy lingvistikada kategoriyaviy apparatning qo‘llanishi, kognitiv yondashuvlarning rivojlanishi, formallashtirilgan semantik modellar til-mantiq munosabatini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Hornstein, Norbert. The aims and principles of linguistic theory. Chomsky, Noam (1928–), 1998, doi:10.4324/9780415249126-U053-1. Routledge Encyclopedia of Philosophy, Taylor and Francis.
2. Frege, G. (1892). *Über Sinn und Bedeutung*. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik
3. Samiyeva Ozoda Olimjon Qizi . TIL FORMADIR, TIL MOHIYAT EMAS, BALKI FORMADIR: FERDINAND DE SOSSYUR VA VILGELM FON GUMBOLDT NAZARIYALARINING "TAQQOSIY TAHLILI" // “YANGI O‘ZBEKISTONDA O‘ZBEK ADABIY TILINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: MUAMMOLAR, YECHIMLAR, TAVSIYALAR” MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI 2024-YIL 21-OKTABR. – B. 309-312
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Organon>

O‘ZBEK XALQ OG‘ZAKI IJODI JANRLARI VOSITASIDA O‘QUVCHILARINI MA’NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH.

S.Rasulova

Qo‘qon Universiteti dotsenti.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodi janrlari - ertaklar, dostonlar, maqollar, topishmoqlar, qo‘shiqlar hamda rivoyatlar orqali o‘quvchilarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirish masalalari yoritilgan. Xalq og‘zaki ijodi o‘quvchilarda milliy qadriyatlar, ezgulik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, odob-axloq kabi fazilatlarni tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. Ishda pedagogik va tarbiyaviy jarayonda og‘zaki ijod namunalaridan foydalanishning samarali yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar; Xalq og‘zaki ijodi, ertak, doston, maqol, topishmoq, rivoyat, tarbiya, o‘quvchi shaxsi, ta’lim, madaniyat oila, kreativlik, san’at tadbir, marosim, idrok, musiqa, nafosat, hamkorlik, ma’naviy dunyoqarash, xalq og‘zaki ijodi, san’at

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования духовного мировоззрения учащихся через жанры узбекского народного устного творчества – сказки, эпос, пословицы, загадки, песни и повести. Народное устное творчество является важным инструментом воспитания у учащихся таких качеств, как национальные ценности, доброта, трудолюбие, патриотизм и нравственность. В работе анализируются эффективные способы использования образцов устного творчества в педагогическом и воспитательном процессе.

Ключевые слова: Народное устное творчество, сказка, эпос, пословица, загадка, повесть, воспитание, личность учащегося, образование, культура, семья, творчество, художественное мероприятие, обряд, восприятие, музыка, изящество, сотрудничество, духовное мировоззрение, народное устное творчество, искусство.

Abstract; This article discusses the issues of forming the spiritual worldview of students through the genres of Uzbek folk oral art - tales, epics, proverbs, riddles, songs and narratives. Folk oral art is an important tool for educating students in such qualities as national values, goodness, hard work, patriotism, and morality. The work analyzes effective ways to use examples of oral art in the pedagogical and educational process.

Keywords; Folk oral art, tale, epic, proverb, riddle, narrative, upbringing, student personality, education, culture, family, creativity, art event, ceremony, perception, music, elegance, cooperation, spiritual worldview, folk oral art, art

KIRISH.O'zbek xalq og'zaki ijodi asrlar davomida xalqimizning hayot tajribasi, orzu-umidlari, e'tiqodi va axloqiy qarashlarini o'zida mujassam etgan bebaho boylikdir. Bugungi kunda yosh avlodni ma'naviy jihatdan yetuk, milliy qadriyatlarga sodiq, vatanparvar shaxs sifatida tarbiyalashda xalq og'zaki ijodidan foydalanishning ahamiyati beqiyosdir. Ertaklar, dostonlar, maqollar va topishmoqlar o'quvchilarga hayotiy saboq berib, ularni ezgulik, halollik, mehnatsevarlik va adolat g'oyalariga yo'naltiradi. Shu bois ta'lim-tarbiya jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalarini darsliklarga kiritish, ularni tahlil qilish va amaliy qo'llash orqali o'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi.

Mamlakatimizda zamonaviy ta'lim tizimida ijobiy o'zgarishlar ro'y bermoqda va bu o'z navbatida jamiyatimiz hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Bugun jamiyatimiz ta'lim tizimidan oliy ma'lumotli, aqlli, aql-idrokli, iqtidorli, doimo rivojlanib borayotgan tadbirkor, yetuk insonlarni yetishtirishni talab qilmoqda. Shu maqsadda, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida "yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida komretentli ilmiy redagogik kadrlar zahirasi yaratish" vazifasi belgilandi²¹³. Albatta, yuqoridagi talablarga javob beradigan kadrlar tayyorlash bilimli, tajribali o'qituvchilarning mehnatiga bog'liq. Bugungi kunda redagog kadrlarning kasbiy faoliyati va malakasi, kasb mahorati va rivojlanishga intilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Haqiqatan ham, o'quvchilarini xalq og'zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tayyorlash aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan baxramand qilish, umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash istiqloq talabidir. Buning uchun avvalo o'qituvchining o'zi ana Shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Bu uning zimmasiga juda katta ma'suliyat yuklaydi. Demak, bugungi o'qituvchi - ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlaridan to'la xalos etish, ta'lim-tarbiya jarayonini jahon rivojlangan ta'lim darajasiga ko'tarishda faol ishtirok etishi bilan birga o'quvchilar qalbi va ongida xalq og'zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, xalq og'zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tayyorlash dastlab oilada, bog'chada keyinchalik, maktabda bilim olayotgan bolalarda shakllanadi²¹⁴. Xalqimiz qadim-qadimdan ajoyib odatlari, o'g'itlari bor, yurtga muhabbat, Ona Vatanga sajdagoh, kabi muqaddas bilish kabilardir.

“O'quvchilarga qachondan boshlab, qanday qilib, qanday usulda va uslubda milliy qadriyatlarimiz, urf – odatlarimizni o'rgatishimiz, chuqur anglatishimiz kerak?” degan

²¹³ "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar Strategiyasi to'g'risi"da 2017-yil 7- fevraldagi PF-4947-sonli farmoni.

²¹⁴ Aliev A. Pedagogik madaniyat: metod va mahorat qirralari.: J.Xalq ta'limi. 1992. № 10-12 b

savollar bilan o‘qituvchilar, olimlarning fikrini bir qancha muammolarni yechimiga qaratgan edi. Yosh avlodni ta‘lim mazmunini takomillashtirish bilan birga uning shaxs kamolotidagi ahamiyatini rivojlantirish, o‘quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ayniqsa ularda xalq og‘zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash, barkamol avlodni voyaga yetkazishning bosh ob‘ekti hisoblanadi.²¹⁵

O‘zbekiston mustaqilligi tufayli yosh avlodni ta‘lim mazmuni tubdan o‘zgardi. Milliy va ma‘naviy qadriyatlar asosida yangi dasturlar, darsliklar, o‘quv metodik tavsiyalar, ilmiy-metodik qo‘llanmalar yaratildi. Dunyoqarashi, Mustaqil respublikamizda o‘quvchilarni yangi talab asosida o‘qitish va tarbiyalashga alohida e‘tibor berildi. Bugungi kunda xalq og‘zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash yordamida, o‘quvchilarda odamlarga mehr-muhabbat bilan qarash, ularni xurmat qilish, insonning moddiy farovonligini yuksaltirish va kishilarda yuksak ma‘naviy fazilatlarini rivojlantirishga g‘amho‘rlik qilish haqidagi bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish mehnatsevarlikning asosiy negizini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yosh avlod – maktab o‘quvchilari o‘z oldiga qo‘ygan maqsadni uzoq vaqt davomida ko‘zlab borishni, qiyinchilik va to‘siqlarni qat‘iyatlik bilan yengishni hali bilmaydi. U muvaffaqiyatsizlikka uchragan paytda o‘z kuchiga va imkoniyat-lariga bo‘lgan ishonchni yo‘qotib qo‘yishi mumkin. Xalq og‘zaki ijodining bunday namunalarini shakllantirishda qarama–qarishliklarni ham uchratish mumkin. Bu kamchiliklar oila tarbiyasida yo‘l qo‘yilgan nuqsonlar oqibatida paydo bo‘lishi mumkin. Bunda bola o‘zining barcha talab va hoxishlari qondirilishiga odatlanib qolgan bo‘ladi. Boladagi bu salbiy illatlar asosan o‘z oldiga maktab tomonidan qo‘ygan talablarga, norozilik alomatlarida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, bu yoshdagi o‘quvchilarda mehribonlik, bilimga qiziquvchanlik kabi ijobiy xislatlar mavjud bo‘ladi. Bu yoshdagi o‘quvchilarning muhim yosh xususiyatlaridan biri taqlidchi-likdir. Bolalar o‘z xursandchiliklarini, tashvishlarini, g‘amginliklarini, qo‘rquvlarini, qanoat hosil qilganliklarini yoki qanoatlanmaganliklarini samimiy ravishda, ochiq - oydin izhor qiladilar. Shuningdek, bu yoshdagi bolalar o‘zlarining hissiyotlarining beqarorligi, kayfiyatlarining tez-tez o‘zgarib turishi, ruhiy hayajonlanishga moyilliklari, xursandlik, g‘amginlik, g‘azab, qo‘rquvlari-

Yoshlari ulg‘aygan sari ularda o‘z hissiyotlarini boshqarish va bu hissiyotlarning yoqimsiz namoyon bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik qobiliyati rivojlana boradi. Uchinchi sinfnig boshlariga kelganda tobora ortib borayotgan talablar va to‘g‘ri tashkil qilingan ta‘lim - tarbiya ishlarining ta‘siri tufayli bu yoshdagi o‘quvchilarda menatsevarlik, tirishqoqlik, batartiblik kabi fazilatlar paydo bo‘ladi. Sekin-asta ularning hatti-harakatlarida mehnatsevarlik xususiyatlari rivojlana boradi. O‘zini tuta bilish va hatti - harakatlarini

²¹⁵ ArziqulovD.N.Kasbiy kamolotning psixologik o‘ziga xos xususiyatlari.:Ps.fan.nom. ..diss. avtoref.–T.: 2002.-22 b.

nazorat qilish hamda bevosita hissiyotlarga berilmaslik malakasi yuzaga keladi. qat’iyat va qiyinchiliklarni yengish malakasi o’sadi. Ayniqsa, o’zbek xalq og’zaki ijodiyoti namunalarini o’rganishda, yoshlarda barkamol inson fazilatlarini tarbiyalash uzoq zamonlardan beri davom etib kelayotgani, ularning xilma-xil shakl va metodlariga ega ekanligining guvohi bo’lamiz. Xususan, pand-nasihat mazmunidagi topishmoq, maqol, masal, she’r va xalq o’gitlarida bunday fazilatlar maslahat, nasihat, istak, buyruq shakllarda namoyon bo’ladi.²¹⁶

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Bugun har bir o’qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so’nggi ijobiy yangiliklarni o’quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so’z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg’or vakillari bo’lishlari kerak.”- Sh.Mirziyoyev²¹⁷.

Xalq og’zaki ijodiyoti namunalari yordamida o’quvchilarida, o’qishga bo’lgan qiziqishning rivojlanishi asosan ta’limiy ishlarning tashkil qilinishiga bog’liqdir. Shuning uchun o’qituvchi bu yoshdagi o’quvchilar bilan ishlashda ular qiziqishlarining rivojlanish qonuniyatlarini nazarda tutishi kerak. Shuni yodda saqlash kerakki, qiziqishlarning rivojlanishi oddiydan murakkabga, ma’lumdan noma’lumga, yaqindan uzoqqa. tasvirlashdan tuShunishga, dalillardan umumlashtirishga qarab boradi. Bu yoshdagi o’quvchida o’qishga bo’lgan qiziqishlarni tarbiyalash borasida o’quvchilar qanchalik yosh bo’lsalar, ta’lim Shunchalik ko’rgazmali bo’lishi lozimligiga e’tiborni qaratish kerak.

Bolada o’z qiyinchiliklari va nuqsonlarini tushunib, anglab olishda unga o’qituvchining xuddi katta dono o’rtoqdek yordam berishi uning shaxsiga ta’sir etishining muhim sharti hisoblanadi. Bu yerda o’qituvchi e’tibor berishi lozim bo’lgan ruhiy olam bilan bog’liq bo’lgan muhim nozik narsa bor.

Agar ta’lim jarayonida o’qituvchi o’z talablarining o’quvchisi javobida mufassalroq ochib bergan tomonlarni har yul bilan rag’batlantirsa, u bilan individual tarbiyaviy ishni muloqot shaklida emas, balki mehnatsevarlik, g’amxo’rlik tusida olib borsa, bola o’zining ichki kechinmalari haqida ochiq - oydin gapirib berish ehtiyojini namoyon qiladi. O’qishda duch kelayotgan qiyinchiliklarini aytib beradi va ayni chog’da o’qituvchining uni tuShunishini, unga achinishi va yordam berishini shohidi bo’ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yoshlarda musiqiy madaniyatni shakllantirishda har tomonlama yuksak ma’naviyatli, axloqan yetuk, barkamol inson etib tarbiyalashda boy milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning ulkan me’rosidan foydalanishning bugungi kunning yetakchi vazifalaridan biridir. O’zbek xalq og’zaki ijodi xalqimizning ma’naviy merosi bo’lib, u yosh avlodni barkamol inson etib tarbiyalashda kuchli tarbiyaviy vositadir. O’quvchilarni xalq

²¹⁶ Rahimov B.X. Zamonaviy o’qituvchi-muloqot madaniyati ob’ekti va sub’ekti. J. Xalq ta’limi. 2004. №3. 88-89b.

²¹⁷ <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-o-30-09-2020>.

og‘zaki ijodi namunalariga oshno etish orqali ularda ezgulikka intilish, milliy g‘urur, vatanparvarlik, mehr-oqibat, halollik va to‘g‘rilik kabi yuksak fazilatlar shakllanadi. Shuning uchun ta‘lim jarayonida xalq og‘zaki ijodi janrlaridan samarali foydalanish nafaqat ma‘naviy dunyoqarashni kengaytiradi, balki o‘quvchilarni milliy madaniyatimizga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

O‘zbek xalqi bola tarbiyasi bobida katta tajribaga ega. Ota-bobolarimiz uzoq asrlar davomida tarbiyaning bir qancha vosita, ularni qo‘lga kiritganlar va bunga meros qilib qoldirganlar. Tarixan o‘zbek xalq og‘zaki ijodining bir qator janrlari tarbiya vositalari bo‘lib, xizmat qilib kelgan. Bular: ertak, doston, rivoyat, afsona, masala, maqol, topishmoq, xalq kuy va qo‘shiqlaridir. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalari ya‘ni xalq qo‘shiqlari orqali o‘quvchilarda vatanga, xalqiga, mehnatga, tabiatga, kattalarga, ota-onaga, boshqalarga va o‘z-o‘ziga nisbatan axloqiy munosabatda bo‘lishini tarbiyalash imkoniyatiga ega. O‘zbek xalq ijodini ‘quvchilarining ma‘naviy dunyoqarashni shakllantirishda xalq og‘zaki ijodining o‘rni hamda bo‘lajak pedagoglarda musiqiy-pedagogik, psixologik kompetentlikni shakllantirish jihatlariga qaratilgan. O‘quvchilarini xalq og‘zaki ijodi janrlari vositasida ma‘naviy dunyoqarashini shakllantirishda musiqa fani asosiy rolni o‘ynaydi. Chunki musiqa fani o‘qituvchisi har tomonlama o‘quvchilar qalbida ertaklar, dostonlar, maqollar, topishmoqlar, qo‘shiqlar hamda rivoyatlar orqali shakllantira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar Strategiyasi to‘g‘risi"da 2017-yil 7- fevraldagi PF-4947-sonli farmoni.
2. Rahimov B.X. Zamonaviy o‘qituvchi-muloqot madaniyati ob‘ekti va sub‘ekti. J. Xalq ta‘limi. 2004. №3. 88-89b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 noyabrdagi —Xalqaro baxshichilik san‘ati festivalini o‘tkazish to‘g‘risida PQ-3990- son qarori. www.lex.uz
4. Kobilova, Ezozkhon Bakirovna. "Classical music and youth education." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.9 (2022): 126-130.
5. Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.
6. Azizkhonova, M., and E. Qobilova. "IMPORTANCE OF MUSIC EDUCATION IN FORMING YOUTH'S MUSICAL CULTURE AND SPIRITUALITY." Oriental Art and Culture 3.1 (2022): 51-57.
7. Kabilova, E. B. "FORMING A SENSE OF PATRIOTISM IN STUDENTS THROUGH THE LIFE AND WORK OF COMPOSER DONI ZAKIROV." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 10.10 (2023): 68-74.

8. Qabilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.

9. QOBILOVA, E'ZOZXON. "Forming A Sense Of Love For The Profession By Teaching Labor Songs To 4th Class Students In Music Culture Lessons." Journal of Positive School Psychology 7.2 (2023).

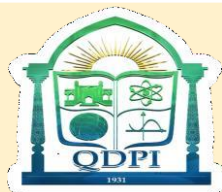
10. E.Qobilova Developing methodological competence in future music teachers. Qo‘qon DPI. Scientific Reports 2024 Issue 3, page 722

11. E'zozxon Qobilova THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF COOPERATION BETWEEN SCHOOL AND FAMILY IN SHAPING MUSICAL CULTURE AMONG YOUTH. International Journal of Pedagogics.(ISSN – 2771-2281) VOLUME 04 ISSUE 10 PAGES: 162-166

12. Qobilova, E. (2024). THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION. QO‘QON UNIVERSITY NEWSLETTER, 12, 99–100. <https://doi.org/10.54613/ku.v12i.999>

13. E.Qobilova.Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida metodik kompetentlikni rivojlantirish. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 3-son 722-bet.SAN’ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN’AT)Orcid: 0009-0001-1275-3080

14. E.Qobilova .Yoshlarda musiqiy madaniyatni shakllantirishda maktab va oila hamkorligining tarbiyaviy ahamiyati. *Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 4-son 383-bet* SAN’ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN’AT

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ERKAK VA AYOL NUTQINI O'RGANISHDA MORFOLOGIK, FONETIK XUSUSIYATLAR

Raxmatullayeva Shaxnozaxon Xabibullo qizi
UNIEP Xorijiy tillar kafedrası assistent o'qituvchisi

Annotation. This article analyzes specific considerations on the morphological and phonetic features of male and female speech in English and Uzbek in the study of English and Uzbek. This process is quite difficult to assess. In particular, if we consider syntactic units in female and male speech, we can confidently say that in Uzbek men's speech, especially in conjunctions with subordinate clauses, in the place and purpose type, and in the case of women, in complex sentences with direct conjunctions and comparatives, they widely use.

Key words: language, speech process, woman, man, morphological aspect, phonetic features, interlingual communication, results of communication.

Аннотация: В данной статье анализируются отдельные аспекты морфологических и фонетических особенностей мужской и женской речи в английском и узбекском языках при изучении английского и узбекского языков. Этот процесс довольно сложно оценить. В частности, если рассматривать синтаксические единицы в женской и мужской речи, можно с уверенностью сказать, что в узбекской речи мужчин, особенно в союзах с придаточными предложениями, в союзах места и цели, а у женщин – в сложноподчиненных предложениях с прямыми союзами и компаративными степенями, они широко используются.

Ключевые слова: язык, речевой процесс, женщина, мужчина, морфологический аспект, фонетические особенности, межкультурная коммуникация, результаты коммуникации

Annotasiya: ushbu maqolada Ingliz va o'zbek tillarida erkak va ayol nutqini o'rganishda morfologik, fonetik xususiyatlari yuzasidan o'ziga xos mulohazalari tahlilga tortilgan. Bu jarayonni baholash ancha qiyin. Jumladan, ayol va erkak nutqidagi sintaktik birliklar haqida mulohaza yuritadigan bo'lsak, o'zbek erkaklar nutqida, ayniqsa, ergash gapli qo'shma gaplardan, o'rin va maqsadli turidan, ayollarga kelsak, to'g'ridan-to'g'ri bog'lovchi va qiyoslovchili murakkab gaplarni keng qo'llashini ishonch bilan ayta olamiz.

Kalit so'zlari: til, nutqiy jarayon, ayol, erkak, morfologik jihati, fonetik xususiyatlar, tillararo aloqa, munosabat natijalari

Kirish. XIX asr oxiri XX asr boshlari ijtimoiy hayotning ko‘p sohalarida bo‘lgani kabi tilshunoslikda ham ilmiy yangiliklarga boy bo‘ldi desak mubolag’a bo‘lmaydi. Dunyo olimlarining ishlarida asosan, qarama-qarshi jins vakillari nutqining xususiyatlari o‘ziga hos jihatlari shundan iboratki, asosiy e‘tibor morfologik, fonetik xususiyatlarga qaratiladi, chunki ularning muloqotga kirishuvida asosiy e‘tibor ham shu vositalarga qaratilgan, yani nutqdagi farqlar ushbu darajalarda egaligi sezilarli darajada egaligi bilan alohida ahamiyatga egadir.

O‘zbek ayoli nutqida er va urning qarindosh-urug‘lariga, farzandlariga nisbatan yumshoqlik, xushmuomalalik, mehribonlik, shu o‘rinda qandaydir tortinchoqlik, sodiqlik ifodasi ustunlik qiladi. Quyida ayol va er va xotin o‘rtasidagi qisqa suhbat e‘tiboringiga havola etamiz[1]:

- Xotin, bolalarni chaqir
- Dadasi, bolalar hali maktabda
- Xotin, tez bo‘l. Men shoshilib turubman.
- Dadasi, chay tayyor. Uyga kirsangiz, birga choy ichardik.
- Onasi, raxmat (o‘zaro nutqdan olindi)[2]

Ijtimoiy hayotimizdagi er va xotin o‘rtasidagi, ona va o‘g‘il (o‘g‘il farzand), ona va qiz (qiz farzand) o‘rtasidagi o‘zbekcha nutqining yuqoridagi misollari asosan shahar aholisiga xosdir. O‘zbek madaniyatida ayolning o‘ziga xos tili borligi, faqat ularga xos bo‘lganligi umumiy qabul qilingan. Shunday qilib, muloqot jarayonida ular ko‘pincha erkak, er, qo‘shnilarning hayotiy tajribasidan lingvistik birliklar bilan misollar orqali murojaat qilishadi, real voqealarning mohiyatini etkazishadi. O‘zbek ayollari uyatchanligi, tortinchoqligi tufayli suhbatga ehtiyotkorlik bilan kirishadi. O‘zbek ayollarining turli nutqiy vaziyatlardagi til birligi bir xil emas. Faqat ayollar bor jamiyatda ularning nutqi erkin, uzluksiz. Dialog mavzulari tez o‘zgarib boradi. Bunda erkaklar qatnashgan nutqiy vaziyatda hech qachon talaffuz qilmaydigan til birliklari qo‘llaniladi. Sof ayol jamiyatida ayol nutqi kulgi, tez-tez yuz ifodalari, imo-ishoralar bilan birga keladi, lekin shu bilan birga, ayollar nutqida yosh va tegishli ierarxiya aniq kuzatiladi, bu nafaqat gender nutqining o‘ziga xos xususiyatlarining asoslaridan biridir. Bunday hususiyat o‘zbek ayollarining, balki dunyoning boshqa ko‘plab xalqlarining ayollariga hos bo‘lga belgi desak mubolag’a bo‘lmaydi, lekin birinchi navbatda sharq xalqlarining ayollariga tegishlidir[3].

Mavzugaooid adabiyotlar tag‘lili (Literature review). Erkaklar va ayollar nutqidagi gender farqlari har doim mavjud bo‘lgan. Shu o‘rinda din erkak va ayol nutqining farqlanishiga o‘ziga xos tuzatishlar kiritilganligini aytib o‘tamiz. Demak, islom dini qonunlariga ko‘ra, jiddiy ijtimoiy, davlat va boshqa muammolarni hal qilishda ayollar nutqi erkaklarning nutqiga qaraganda ustun bo‘lmasligi va ko‘pincha erkaklar nutqi bilan teng bo‘lishi mumkin emas deya belgilangan. Shunday qilib, ayol o‘zbek nutqi, ya‘ni ayol sho‘rolar davrida bo‘lgan vaqtgacha, sovet davridagi ayol o‘zbek nutqi bilan hozirda ham leksik, ham axloqiy-axloqiy va boshqa jihatlarida jiddiy farqlar mavjud.

O'zbek ayolining zamonaviy nutqi erkin, ko'p muammoli, semantik va uslubiy jihatdan boy bo'lib, unda butun o'zbek jamiyatining tarixiy-madaniy taraqqiyoti jarayonida shakllangan ta'lim va milliy-lingvistik an'analar uyg'unligini ko'rish mumkin[4]. Bu hodisa gender tadqiqotlarini oldinga olib chiqadi, natijada erkak va ayol nutqi, ular muloqotining evolyutsiyasini tarixiy sharoitda o'rganish kabi muammo ayol nutqida tortinchoqlik, mehr-shafqat kabi sifatlarning shakllanishining kelib chiqishiga oydinlik kiritish uchun katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Erkaklar nutqida esa vazminlik, emotsionallik va ularning nutqi - ba'zi kategorik, qisqalik, hurmat belgilari bilan alohida ahamiyatlidir[5].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqotda kuzatish, so'rovnoma o'tkazish va statistik metodlardan foylanilgan

Tahlil va natijalar (Analysis and results). O'zbek tilining genetik tashuvchisi bo'lgan erkaklar va ayollar nutqidagi zamonaviy gender farqlari ularning barcha yosh davrlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Farqi shundaki, yoshga qarab bu jins farqlari o'ziga xos xususiyatlarga ega: o'g'il va qiz bola; yigit va qiz; er va xotin; keksa erkak va keksa ayol; chol va kampir; ota va ona; bobo va buvisi; aziz amaki va aziz xola va boshqalar shular jumlasiga kiradi[40].

Bu yosh davrlari va qarindoshlik munosabatlarining har birida o'zbek jamiyatining erkak va ayol yarmi nutqida ularning ongida, ichki va tashqi xulq-atvorida mavjud bo'lgan yosh, qarindoshlik va boshqa xususiyatlar kuzatiladi, ular nutq va nutqda ifodalanadi. o'zbek tilining tovush va yozma nutqining jinsga xos xususiyatlarini tavsiflaydi

Erkak va ayol nutqining xususiyatlarini o'rganishda asosiy e'tibor morfologik, fonetik va leksik xususiyatlarga qaratiladi, chunki nutqdagi farqlar ushbu darajalarda eng sezilarli. Erkak va ayol nutqining xususiyatlarini o'rganishda asosiy e'tibor morfologik, fonetik va leksik xususiyatlarga qaratiladi, chunki nutqdagi farqlar ushbu darajalarda eng sezilarli.

Sohada tadqiqot ingliz tilida ayollar ko'proq xilma-xil intonatsiya naqshlaridan foydalanishini ko'rsatdi. Ular undov va so'roq intonatsiyasi bilan ajralib turadi, ular ko'tarilgan ohangda talaffuz qilinadi. Bunday intonatsiya ko'proq hissiy va do'stona sifatida qabul qilinadi. Erkaklarda, aksincha, bir tekis, tushuvchi intonatsiya qayd etilgan. Ularning nutqi dominant bo'lib, yanada qat'iyroq eshitiladi. Bunday farqlar ayollarning hissiyotlari, shuningdek, erkaklarning qattiqligi va izolyatsiyasi bilan bog'liq. Biroq, ayollar faqat birinchi modeldan, erkaklar esa ikkinchisidan foydalanishlari haqida bahslashmaydi. Vaziyatga qarab, intonatsiya o'zgaradi va bu suhbatdoshda ma'lum birlashmalarni keltirib chiqaradi. Ayollar odatda standart talaffuzga ega va ularning ijtimoiy mavqei pastroq va tashqi ko'rinishi va xatti-harakati bilan baholanganligi sababli, ayollar grammatika sohasidagi obro'li shakllarni afzal ko'radilar[6].

R.Lakoffning ta'kidlashicha, ayollar o'zlarining ishonchsizliklari tufayli ko'proq tugallanmagan qismlarga ajratilgan savollardan foydalanadilar[7]. Aksariyat hollarda ular ma'lumotni so'rash yoki tasdiqlash yoki muammoni yumshatish yoki suhbatdoshga hamdardlik bildirishga qaratilgan. Ingliz va o'zbek tillarida ham erkak va ayollar so'z boyligi

nuqtai nazaridan sezilarli farqlar yo‘qligi kuzatildi, faqat ayollar kamroq qo‘pol iboralarnidan foydalanadilar. Ingliz tilidagi asosiy farqlardan biri standart shakllardan foydalanishdagi farqdir.

Normativ tildan foydalangan holda, ayol suhbatdoshi bilan muloqotda o‘z maqomini oshirishga harakat qiladi, nutqida majoziy ma’noga ega so‘zlarni kamdan-kam ishlatadi. Erkaklar standart til qoidalariga rioya qilmaydi, yangi lug‘at yoki yangi ma’noga ega so‘zlardan foydalanadi[8].

Mazkur ilmiy ishimiz turli tizimli tillardagi ayol va erkak nutqi o‘rtasidagi farqlarni tahlil qilish bo‘lganligi bois, nafaqat o‘zbek, ingliz balki, koreys va xitoy tillaridagi mazkur tushunchalarni ifodasiga ham murojat qildik. Jumladan, ayollar nutqi xilma-xilligi, ko‘p savollar bilan murojat etishlarini angladik. Koreys tilida farqlar so‘zlashuv so‘zlari, muloyim shakllardan foydalanishlarini va bu usuldan ko‘proq oila a‘zolariga murojaat qilishda namoyon bo‘ladi. Masalan, ayol yakuniy zarralari **ajo, ojo**, erkak nutqida esa **suumnida, suumnika** soz‘larini ko‘p qo‘llashini angladik. Ularning yozma nutqida ham farqlar namoyon bo‘ldi. Yaponiyada ayollar nutqida xitoy belgilardan ham foydalanish holatlari lekinulardan har doim ham faol muloqotda qo‘llay olmasliklarini angladik. shuning uchun ularning nutqidagi **"hirogana"** so‘zi fonetik jihatdan xarakterli bo‘lib, faqatgina ayollarning yozuv uslubiga hosligi bilan ahamiyatlidir[9]. Hatto shu darajaga yetishi mumkinki, ayollar bu leksemani faqat yozuv muloqotida qo‘llasalar, erkaklar uchun tushunarsiz sir bo‘lib qoladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendation). Shunday qilib, gender omilining tilga ta'siri nazariy jihatlarini turli xil tadqiqotlar asosida xorijiy tillar asosini shakllantirishga yordam beradi. Biroq, har qanday tilni o'rganishda madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olish kerak. Misol uchun, agar ingliz tilida erkaklar nutqi dominant hisoblansa va so'zlashuv bilan bog'liq bo'lsa, yapon tilida nutqning uzunligidan ko'ra nima aytilganligi muhimroqdir. Ingliz va yapon tillarida tilida erkaklar va ayollar nutqidagi farqlar kodlashtirilmaydi va foydalanish qoidalarini buzish suhbatdoshning ustun reaksiyasini keltirib chiqarmaydi, Shuning uchun yapon tilining erkak va ayol nutqining o'ziga xos xususiyatlarini va yapon jamiyatining o'ziga alohida belgilarinini ham hisobga olish kerak. Quyida erkak va ayollar nutqidagi o'ziga xosliklarni ko'rib chiqamiz. Ayollar nutqining o'ziga xosliklari[10].

- Hissiylik, ziddiyatsizlik.
- Oila, inson munosabatlari, kundalik turmush, moda, tarbiya, adabiyot va san'at sub'ektlari.
- Tafsilotlarga havola sifatida shaxsiy tajriba filmlar, seriallar, kitoblarga xos bo‘lan so‘zlarni qo‘llash.
- Nutq, ohang va iboralarga taqlid qilish, jumladan mashhur ayollar nutqiga. Masalan, Koko Chanelning mashhur iborasi *"Men haqimda nima deb o'ylayotganingiz menga qiziq emas. Men sen haqingda umuman o'ylamayman"* kabi iboralar
- Ko'p kirish so'zlari: **"Mening fikrimcha"**, **"Menga shunday tuyuladi"**, **"Balki"**.

- "Obro'li" yoki "yuqori" so'zlarni eslatish: "**rol**", "**estetik**", "**elita**", "**siluet**".
- Ko'pincha "**juda yaxshi**", "**ijobiy**", "**ajoyib**" qo'shimchalari shaklida baholovchi gaplar.
- Tilda ko'p sonli ta'riflar va qo'shimchalarning mavjudligi ("**ajoyib**", "**bashoratsiz**", "**chidab bo'lmas**" va boshqalar) shular jumlasidandir.
- Umumlashtirish va mubolag'a ("**Siz hamma bilan bir xilsiz!**", "**Hamma erkaklar bir xil**" va boshqalar).

Gaplarning nutqda bog'lanishi

- Erkaklar, asosan, tobe sintaktik aloqani, shuningdek, tobe zamon, maqsad va joyni ishlatadilar. Ular ko'pincha mantiqiy zanjirlar, ierarxiyalar quradilar, sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatadilar va fikrlashning bu xususiyati ularning nutqining bu xususiyatida ko'rinadi[11].

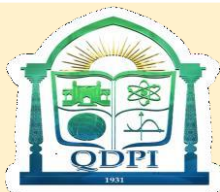
Ayol nutqi qiyoslovchi va ergash gaplardan iborat. Kuchli jinsiy aloqa vakillari tayyor iboralarni tez-tez ishlatadilar, ayollar esa bilvosita so'rovlardan foydalanadilar. Savolga javob berayotganda, erkaklar ko'pincha aniq javob olishni xohlashadi, shuning uchun savol juda aniq tuzilgan bo'lishi kerak. Ko'p ayollar aniq javob berishadi va ular savollarni ham tuzadilar.

Erkaklar nutqida ko'pgina kirish so'zlari, ayniqsa mantiqiy munosabatlarni bildiruvchi: **shubhasiz, aniq, shuning uchun** kabi so'zlarni qo'llashi yangilik emas. Bundan tashqari, kuchli jinsiy aloqa vakillari hamma narsani javonlarga qo'yishni yaxshi ko'radilar: "birinchidan - ikkinchidan", "bir tomondan" boshqa tomondan". Og'zaki nutqda bo'lgani kabi, erkaklar juda ko'p foydalanadilar mavhum otlar, ular odatda baholashga ziqna bo'lib, turli baholash vositalariga murojaat qilmaydilar[12].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Gender munosabatlari nazariyasi va amaliyotga kirish. – Toshkent: 2007. – 137 b.
2. Гидденс Э. ; отв. ред. Мазо В. Д. ; при участии Бердсолл К. - 2-е изд., полностью перераб. и доп. - М. : Едиториал УРСС, 2005. - 629 с.
3. Iskandarova Sh. O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon asosida o'rganish. Filol.fanlari dokt..diss.T.,1999. - 141 b.Иссерс О. С. Дискурсивные практики нашего времени. Изд.2-е, испр. – М.: ЛЕНАНД, 2014. - 262 с.
- 4.Исхакова З.З. Сопоставительный анализ эмотивности в свете гендера. – Уфа: РИО БашГУ, 2007. - 172 с.
5. Клушина Н.И. От стиля к дискурсу: новый поворот в лингвистике// Язык, коммуникация и социальная среда. — Воронеж, 2011.— С.25-33
6. КомоваТ.А. English Grammar in Use.— М.: МАКС-ПРЕСС, 2009. -170 с.
7. Boroditsky L. Does Language Shape Thought? // Cognitive Psychology. – 2001. – № 43(1).
8. Cheever J. The Pleasures of Solitude // <https://lengish.com/texts/text-96.html>
9. Collins English Dictionary // URL<http://www.thefreedictionary.com/intellect>

10. <https://www.quora.com/Is-it-unsanitary-to-wear-socks-that-someone-has-worn-once-before-but-you-ve-washed-it-before-wearing-them-yourself>
11. Jespersen, O. Language: Its Nature, Development and Origin, New York; 1922
12. <https://www.sparknotes.com/lit/pride/full-text/chapter-6/>

**СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МИКРОТЕКСТА (ССЦ) В
СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ**

Умида Тоджибоевна Рузиева

Старший преподаватель кафедры Языков, доцент,

Институт Сухопутных войск

Университета военной безопасности

и обороны Республики Узбекистан

E-mail: [tjumidaruzieva 457](mailto:tjumidaruzieva457@gmail.com)

Аннотация: В статье рассматриваются особенности микротекста как структурно-семантической и прагматической единицы речи в контексте сопоставительного анализа русского и узбекского языков. Проведён анализ синтаксических конструкций, лексико-семантических характеристик и прагматических компонентов, отражающих культурно-национальную специфику данных языков. Особое внимание уделено выявлению различий в структуре, порядке слов, использовании омонимии, а также способах выражения вежливости и речевых актов. Результаты исследования показывают, что микротексты в русском и узбекском языках имеют как общие универсальные черты, так и уникальные особенности, обусловленные типологическими и культурными различиями.

Ключевые слова: микротекст, сопоставительный анализ, русский язык, узбекский язык, синтаксис, семантика, прагматика, речевые акты, культурная специфика, типологические различия

Abstract: This article examines the features of the microtext as a structural-semantic and pragmatic unit of speech in the context of a comparative analysis of the Russian and Uzbek languages. The analysis focuses on syntactic constructions, lexico-semantic characteristics, and pragmatic components reflecting the cultural and national specificity of both languages. Particular attention is paid to differences in sentence structure, word order, use of homonymy, and ways of expressing politeness and speech acts. The results of the study demonstrate that while microtexts in Russian and Uzbek share universal features, they also exhibit unique properties shaped by typological and cultural distinctions.

Keywords: microtext, comparative analysis, Russian language, Uzbek language, syntax, semantics, pragmatics, speech acts, cultural specificity, typological differences.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mikromatnning rus va o‘zbek tillari qiyosiy tahlili doirasida nutqning tuzilma-semantik va pragmatik birligi sifatidagi xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Sintaktik tuzilmalar, leksik-semantik xususiyatlar va ushbu tillarning madaniy-milliy o‘ziga xosligini aks ettiruvchi pragmatik komponentlar tahlil qilingan. Jumla tuzilishi, so‘zlar tartibi, omonimiyadan foydalanish, xushmuomalalik va nutq aktlarini ifoda etish usullaridagi farqlarni aniqlashga alohida e‘tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, rus va o‘zbek tillaridagi mikromatnlar umumiy universal xususiyatlarga ega bo‘lishi bilan birga, ularning tipologik va madaniy farqlari bilan bog‘liq noyob jihatlar ham mavjud ekani ma’lum bo‘ldi.

Kalit so‘zlar: mikromatn, qiyosiy tahlil, rus tili, o‘zbek tili, sintaksis, semantika, pragmatika, nutq aktlari, madaniy o‘ziga xoslik, tipologik farqlar.

ВВЕДЕНИЕ

Быстрое развитие современной методики обучения русскому языку как неродному обуславливает необходимость её качественного обновления, ориентированного на совершенствование методов формирования связной речи учащихся, поскольку именно связная речь представляет собой высшую форму владения языком, позволяющую человеку не только правильно строить отдельные предложения, но и создавать целостные, логически выстроенные, коммуникативно завершённые тексты, будь то устное высказывание, письмо, эссе, доклад или повседневный диалог. В эпоху глобализации, активных миграционных процессов, расширения образовательных и профессиональных контактов между странами постсоветского пространства и особенно в условиях многонационального Узбекистана, где русский язык сохраняет статус важнейшего языка межнационального общения, науки, культуры и бизнеса, умение продуцировать и воспринимать связные тексты становится не просто желательным учебным результатом, а жизненно необходимым навыком, определяющим успешность социальной, академической и профессиональной адаптации личности.

Важнейшим принципом современной методики является учёт родного языка обучаемых, который, по М.Н. Вятютневу, составляет основу национально-ориентированного обучения, поскольку именно родной язык выступает той естественной когнитивной и психологической платформой, на которой формируется всё дальнейшее языковое и речевое развитие индивида. Родной язык — это не только система знаков, но и целая картина мира, закодированная в грамматических категориях, лексических ассоциациях, интонационных моделях и культурно-исторических коннотациях. Игнорирование этой системы неизбежно приводит к механическому, неосознанному усвоению материала, к поверхностному запоминанию правил без понимания их логики, к быстрому забыванию и, главное, к постоянным ошибкам, вызванным неосознанным переносом структур родного языка. Напротив,

сознательное опирание на родной язык позволяет превратить его из скрытого источника ошибок в мощный инструмент ускоренного и глубокого овладения русским языком.

В процессе формирования грамматических и речевых навыков ключевое значение приобретает сопоставительно-типологический анализ, позволяющий выявить как возможности положительного переноса, так и источники интерференции, возникающей в условиях разнотипных языковых систем, в частности русского и узбекского языков. Русский язык, как язык флективно-синтетического типа с богатой морфологией, свободным порядком слов и развитой системой подчинительной связи, и узбекский язык, как язык агглютинативный, с жёстким порядком слов, правосторонним ветвлением и последовательным присоединением аффиксов, представляют собой яркий пример типологически контрастных систем. Там, где структуры совпадают или имеют функциональные аналоги (например, в выражении категории времени, лица, модальности), возникает положительный перенос, значительно облегчающий усвоение.

Там же, где структуры принципиально различны (например, в способах выражения падежных отношений, в построении сложноподчинённых предложений, в механизмах темо-рематического движения), неизбежно возникают зоны интерференции, проявляющиеся в типичных ошибках узбекскоязычных учащихся: неправильном порядке слов, избыточном использовании причастных и деепричастных оборотов вместо узбекских аналогов, смещении гипотаксиса и паратаксиса и т.д. **Родной язык, являясь исходной опорой учащегося, может как облегчать усвоение неродного языка при совпадении структур, так и вызывать интерференцию при несовпадении** [Реформатский. Фонология на службе обучения. 1960, с. 12]. Современная коммуникативно-ориентированная методика не устраняет родной язык из образовательного процесса, а использует его как средство осознанного формирования речевых навыков, превращая потенциально негативное явление интерференции в контролируемый и управляемый педагогический ресурс.

Вместо искусственного вытеснения узбекского языка из аудитории преподаватель сознательно вводит сопоставления, показывает ученикам, где их родной язык помогает, а где мешает, учит предвосхищать и преодолевать типичные ошибки, строит упражнения на контрасте и аналогии. Такой подход не только повышает эффективность обучения, но и развивает метаязыковое сознание, формирует билингвальную компетенцию как целостное умение переключаться между языковыми системами, сохраняя при этом культурную идентичность. Следовательно, **сопоставительный анализ языков становится объективной необходимостью педагогического процесса, проявляясь в структуре учебного материала, методах и приёмах обучения** [Андрянова. Методика обучения русскому языку. 1988, с. 52], в отборе текстов, в последовательности предъявления грамматического материала, в

системе упражнений, в содержании объяснений и, наконец, в самой логике построения урока, где русский и узбекский языки выступают не как изолированные объекты, а как взаимосвязанные компоненты единого процесса овладения связной речью.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Проблема взаимодействия родного и неродного языка подробно рассматривалась Л.В. Щербой, который утверждал, что **родной язык нельзя «изгнать» из речи учащегося, и его необходимо использовать как опору при обучении иностранному языку** [Щерба. *Преподавание иностранных языков. 1974, с. 5*]. Ещё в середине XX века выдающийся русский лингвист и методист подчёркивал, что попытки полностью исключить родной язык из процесса обучения обречены на провал, поскольку сознание учащегося неизбежно оперирует категориями и структурами первого языка. По мнению Щербы, родной язык не является «врагом», которого нужно подавлять, а естественным и мощнейшим психологическим и когнитивным инструментом, который при грамотном использовании ускоряет осознание различий и сходств между языками, делает обучение более осмысленным и прочным. Эта идея легла в основу всей современной коммуникативной и национально-ориентированной методики и до сих пор остаётся одной из фундаментальных аксиом преподавания РКИ.

А.А. Реформатский отмечал, что **главная трудность овладения произношением заключается не в освоении чужой системы, а в борьбе с интерференцией родной** [Реформатский. *Фонология на службе обучения. 1960, с. 18*]. Знаменитый фонолог подчёркивал, что артикуляционная база, интонационные модели и ритмико-мелодические стереотипы родного языка настолько глубоко укоренены в моторной и слуховой памяти человека, что даже при сознательном желании их невозможно мгновенно «отключить». Именно поэтому подавляющее большинство фонетических ошибок узбекскоязычных учащихся при изучении русского языка носит ярко выраженный интерферентный характер: палатализация согласных перед гласными переднего ряда, редукция безударных гласных по узбекскому типу, монотонная интонация, отсутствие редукции и т.д. Реформатский предлагал строить всю фонетическую работу на сознательном сопоставлении артикуляционных и просодических систем двух языков, что и сегодня остаётся наиболее эффективным способом преодоления интерференции. Для нашего исследования особую значимость представляют труды по теории текста С.И. Гиндина, Г.А. Золотовой, А.И. Новикова, И.А. Фигуровского, а также узбекских исследователей А. Мамажонова [Мамажонов. *Матн синтаксиси. 2002*], Д.У. Ашуровой [Ашурова. *Новые подходы к лингвистике текста. 2011*], М. Юлдашева [Юлдашев. *Matn lingvistikasi. 2021*], Ш. Турниязовой [Турниязова. *Матн шаклланиши. 2010*] и М. Тухсонова [Тухсонов. *Микроматн. 1990*]. Работы русских учёных заложили теоретико-методологическую базу анализа сложного синтаксического целого и сверхфразового единства в индоевропейских языках, разработав такие ключевые категории, как

тематическая прогрессия, когезия и когерентность, актуальное членение, коммуникативная перспектива текста. Узбекские же исследователи перенесли и творчески переосмыслили эти категории на материале агглютинативного языка, показав, каким образом специфические морфолого-синтаксические механизмы узбекского языка (послелого, изафет, цепочки причастных и деепричастных оборотов, жёсткий порядок слов) формируют совершенно иные стратегии текстовой связности и тематического развёртывания, но при этом сохраняют универсальные текстовые закономерности. Особую роль в развитии тюркской текстологии сыграли работы М. Закиева, который впервые **поднял вопрос о синтаксической организации микротекста в тюркских языках** [Закиев. *Тюркские языки*. 1972, с. 33]. Выдающийся татарский тюрколог одним из первых обратил внимание на то, что традиционные европейские модели описания сверхфразового единства, построенные преимущественно на материале флективных языков, не могут быть механически перенесены на тюркские языки без серьёзной адаптации. Закиев показал, что в агглютинативных языках связность микротекста обеспечивается не столько союзами и союзными словами, сколько последовательным присоединением аффиксов, лексическими повторами, тематическими цепочками и строгим порядком следования компонентов предложения, что делает тюркский микротекст более компактным, линейным и «правоветвистым». Профессор К.М. Абдуллаев исследовал явление синтаксического параллелизма на уровне как отдельных предложений, так и их цепочек [Абдуллаев. *Синтаксис азербайджанского языка*. 1984, с. 16]. Хотя его работа посвящена азербайджанскому языку, выводы имеют прямое отношение к узбекскому, поскольку оба языка принадлежат к одной огузско-кыпчакской подгруппе тюркских языков. Абдуллаев детально описал, как параллельные синтаксические конструкции (излюбленный приём устной и письменной узбекской традиции, особенно в художественном и публицистическом дискурсе) создают мощный ритмико-смысловой каркас микротекста, усиливают его выразительность, способствуют сохранению тематической целостности и облегчают восприятие сложной информации. Это явление особенно важно учитывать при обучении узбекскоязычных учащихся построению связных текстов на русском языке, где параллелизм используется гораздо реже и имеет иные стилистические функции. Обширная научная традиция — от классических работ Л.В. Щербы и А.А. Реформатского до современных исследований русских и узбекских текстологов — создаёт прочную теоретическую и методическую базу для сопоставительного анализа микротекстов в русском и узбекском языках и разработки на этой основе эффективных технологий формирования связной речи у узбекскоязычных учащихся.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследование основывается на сопоставительном анализе русских и узбекских учебных текстов, специально созданных микротекстов, а также аутентичных фрагментов художественной прозы, научных статей, публицистических материалов и текстов средств массовой информации на обоих языках. Общий объём проанализированного материала превысил 750 микротекстов (по 375 на каждом языке), что позволило обеспечить статистическую репрезентативность и охватить основные функциональные стили современного русского и узбекского литературных языков.

В работе применялся комплекс взаимодополняющих методов:

1. Структурно-семантический анализ, направленный на детальное выявление особенностей построения синтаксических конструкций, характера подчинительных и сочинительных связей, способов выражения темо-рематических отношений и механизмов обеспечения когезии внутри сложного синтаксического целого.
2. Сопоставительный анализ, который дал возможность системно установить типологические различия и сходства в структуре ССЦ, последовательности развёртывания микротем, способах линейной и иерархической организации коммуникативной информации в русском и узбекском языках.
3. Метод интерференционного прогноза, позволивший заранее моделировать и верифицировать зоны наибольшего риска возникновения типичных ошибок узбекоязычных учащихся при построении связной речи на русском языке, а также разрабатывать превентивные коррекционные упражнения.
4. Дескриптивный метод, использованный для последовательного описания, систематизации и классификации выявленных языковых явлений, построения типологии микротекстов и создания классификационных таблиц средств связи и способов тематической прогрессии в каждом из исследуемых языков.

Расположение слов в русском и узбекском языках

№	В узбекском языке	В русском языке
1.	Сказуемое всегда занимает последнее место в предложении. Другими словами, простое предложение имеет следующую синтаксическую структуру: подлежащее – дополнение – сказуемое. Например: Men seni sevaman	В зависимости от главного слова. Я тебя люблю. –Я люблю тебя. – Тебя я люблю.
2.	Прилагательное в предложении ставится перед тем существительным, к которому оно относится. Например: U chiroyli qiz. -	Зависит от согласования и контекста Она красивая девочка. - Девочка красивая

3.	Наречие ставится в предложении перед глаголом. Например: Bola tez ketdi.-	Мальчик быстро ушел. - Мальчик ушёл быстро
4.	Предлоги используются почти всегда так же, как и в английском языке. Например: Ular asal haqida gapirdilar.	Они о меде говорили. - Они говорят про мёд. Используются предложно-падежные конструкции
5.	Вопросительное слово повторяется и в вопросительном предложении, и в ответе. Например: Bu kim? Bu Masha.	Используется и вопросительное слово, и интонация (Это кто? Это Маша. Кто? – Маша?).
6.	Множественное число образуется простым добавлением к основному слову суффикса множественного числа «lar». Например: «quloq» - «ухо» - «quloqlar» - «уши».	Изменяется форма слова человек – люди

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

Проведённый сопоставительный анализ сотен аутентичных и учебных микротекстов на русском и узбекском языках с полной очевидностью подтверждает фундаментальную теоретическую посылку современной методики и контрастивной лингвистики: усвоение русского языка учащимися, для которых родным является узбекский, неизбежно и на всех уровнях проходит через сложное, многослойное взаимодействие двух типологически разнородных языковых систем. Это взаимодействие носит не случайный, а системный характер и проявляется как в положительном переносе (трансфере), когда схожие или функционально аналогичные структуры облегчают усвоение, так и в отрицательном переносе — интерференции, когда глубинные различия в морфолого-синтаксическом строе, в принципах линейной организации предложения и текста порождают устойчивые, предсказуемые и массовые ошибки. В русской лингвистической традиции микротекст традиционно определяется как сложное синтаксическое целое (ССЦ) — минимальная, но полностью завершённая коммуникативная единица, обладающая трёхединой природой: смысловым единством (одна сквозная тема или микротема), композиционной оформленностью (чёткое начало, развитие и завершение) и синтаксической связностью (наличие формальных и смысловых средств межфразовой связи). Эта концепция, восходящая к работам З.Я. Тураевой, Г.А. Золотовой, Н.Ю. Шведовой и других классиков отечественной текстологии, глубоко укоренилась в школьной и вузовской практике, в учебниках и пособиях по русскому языку как родному и как иностранному. В узбекском языкознании, несмотря на отдельные яркие исследования (особенно в последние три десятилетия), категория микротекста (микроматн, матннинг кичик бирлиги) до сих пор остаётся недостаточно системно разработанной. Хотя такие авторы, как М. Тухсонов, Д.У. Ашурова, М. Юлдашев, Ш. Турниязова и др., внесли значительный вклад в изучение средств когерентности, тематической прогрессии и структуры микротекста,

единой терминологии и общепризнанной модели ССЦ в узбекской филологии пока не сложилось [Тухсонов. *Микроматн ва унинг яхлитлиги*. 1990, с. 29]. Это создаёт дополнительную сложность при сопоставительном анализе и при разработке методик преподавания. Детальное сравнение русских и узбекских микротекстов выявило целый ряд глубинных типологических различий, каждое из которых прямо или косвенно влияет на процесс формирования связной речи узбекскоязычных учащихся.

1. Порядок слов.

Русский язык, как язык с развитой флективной морфологией и богатой системой падежных окончаний, предоставляет говорящему огромную свободу в линейной организации предложения: порядок слов носит преимущественно коммуникативный, а не грамматический характер и служит главным образом для актуального членения высказывания (тема — рема). В узбекском же языке, как в классическом агглютинативном языке с почти полной утратой падежного склонения и жёсткой системой аффиксальных показателей, порядок слов строго фиксирован по принципу SOV (подлежащее — дополнение — сказуемое), а сказуемое практически всегда занимает абсолютный конец предложения. Любое отклонение от этой нормы воспринимается как грубая грамматическая ошибка или как сильная стилистическая маркированность. Именно поэтому узбекскоязычные учащиеся систематически нарушают русский порядок слов, стремясь «перетащить» узбекскую модель в русскую речь: **ставят сказуемое в конец, выносят дополнения и обстоятельства вперёд, разрушают естественную русскую интонационно-смысловую перспективу** [Баскаков. *Введение в тюркологию*. 1988, с. 74].

2. Определения.

В русском языке определение может быть как согласованным (прилагательное, причастие, порядковое числительное), так и несогласованным (родительный падеж, предложно-падежные конструкции), причём позиционно оно может находиться как до, так и после определяемого слова. В узбекском языке определение всегда стоит строго в препозиции, оформляется изафетом III типа (безаффиксное примыкание) и никогда не согласуется с определяемым словом ни в роде, ни в числе, ни в падеже, поскольку эти категории в узбекском языке либо отсутствуют, либо выражаются иными способами. В результате учащиеся либо избыточно используют согласованные определения там, где в русском языке предпочтительнее несогласованные, либо, наоборот, избегают прилагательных, заменяя их цепочками изафетов, что делает русский текст тяжёлым и неестественным [Гуломов. *Ҳозирги ўзбек адабий тили*. 1987, с. 6].

3. Дополнения и обстоятельства. В русском языке их позиция чрезвычайно подвижна и определяется прежде всего коммуникативной задачей, логическим ударением, стилистическими нюансами. В узбекском языке дополнения и обстоятельства занимают строго определённые позиции относительно сказуемого:

прямое дополнение с аффиксом -ни всегда непосредственно перед сказуемым, обстоятельства места и времени — ещё раньше, в соответствии с жёсткой иерархией слотов. Это порождает у учащихся типичную ошибку «перегруженного начала» русского предложения и «пустого конца», когда основная смысловая нагрузка скапливается в первой половине высказывания, а сказуемое остаётся «оголённым» [Юлдашев. *Matn lingvistikasi*. 2021, с. 117].

4. Местоименная замена. Русский язык требует обязательного согласования анафорических местоимений с антецедентом в роде, числе и (в 3-м лице) падеже. Узбекский язык категории грамматического рода не имеет вообще, а число выражается факультативно; личные местоимения в 3-м лице часто опускаются, поскольку лицо и число маркируются на глаголе. В результате узбекскоязычные учащиеся либо полностью избегают местоименной замены (заменяя её повторами существительных), либо используют местоимения без согласования («она пошёл», «книга... они»), либо чрезмерно употребляют указательные местоимения бу, у, ўша в функции личных, что разрушает когезию русского микротекста [Шахобиддинова. *Matn va boglovchi vositalar*. 2004, с. 76].

5. Средства межфразовой связи. Русский язык активно использует синтаксический параллелизм, сложноподчинённые конструкции с богатой системой союзов и союзных слов, причастные и деепричастные обороты, разнообразные виды анафоры и катафоры. В узбекском микротексте доминируют цепочки простых предложений, соединённых бессоюзно или минимальными союзами (ва, -у, лекин, чунки), изафетные и послеложные конструкции, лексические повторы и тематические цепочки. **Синтаксический параллелизм, столь характерный для русского художественного и публицистического стиля, в узбекском языке встречается значительно реже и воспринимается как высокая стилистическая маркированность** [Абдуллаев. *Синтаксис азербайджанского языка*. 1984, с. 33].

Перечисленные различия порождают устойчивый комплекс интерференционных трудностей узбекскоязычных учащихся при построении связной речи на русском языке:

- систематическое нарушение коммуникативно оправданного порядка слов;
- ошибочное или избыточное употребление согласованных определений вместо несогласованных;
- неправильная организация темо-рематического движения внутри предложения и микротекста;
- ошибки в местоименной замене и анафорических связях;
- неполное или неадекватное использование средств межфразовой связи и когерентности;
- тенденция к созданию избыточно длинных и громоздких предложений или, напротив, к чрезмерной парцелляции.

Приведённые в исследовании многочисленные примеры сопоставления параллельных микротекстов на русском и узбекском языках (из художественной литературы, учебных пособий, публицистики и научных статей) наглядно демонстрируют кардинальные различия в структурной организации ССЦ, в способах развёртывания темы, в распределении старой и новой информации, в ритмико-интонационном рисунке. Эти примеры убедительно доказывают, что игнорирование типологических особенностей родного языка учащихся делает обучение построению связной речи на русском языке малоэффективным, поверхностным и чреватым массовыми ошибками. Напротив, сознательный учёт узбекской модели микротекста, целенаправленное сопоставление двух систем и построение упражнений на преодоление зон интерференции открывают путь к действительно осознанному, глубокому и прочному овладению навыками создания связных, стилистически уместных и коммуникативно эффективных текстов на русском языке.

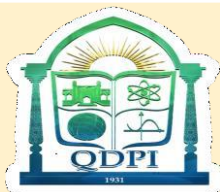
ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование полностью подтвердило, что сопоставительный анализ микротекста (сложного синтаксического целого) является одним из важнейших лингвистических оснований современной методики обучения русской связной речи учащихся-узбеков, чей родной язык принадлежит к принципиально иной типологической группе. Выявлено и доказано на обширном материале, что сознательный принцип опоры на родной язык не только не препятствует, но, напротив, существенно способствует осмысленному и прочному овладению структурой русского ССЦ, помогает учащимся осознавать механизмы текстовой связности и эффективно преодолевать интерференцию. Русский и узбекский языки демонстрируют глубокие типологические различия в порядке слов, позиционировании и оформлении определений, способах выражения дополнений и обстоятельств, механизмах местоименной замены, арсенале средств межфразовой связи и общей композиционной организации микротекста. Именно учёт этих различий позволяет выстраивать методически обоснованный, целенаправленный и высокоэффективный подход к формированию навыков связной монологической и диалогической речи на русском языке, минимизируя типичные ошибки и ускоряя переход учащихся к свободному и естественному текстопорождению. В то же время исследование ещё раз подчеркнуло, что узбекская текстология, несмотря на значительные достижения последних десятилетий, всё ещё нуждается в дальнейшем углублённом и системном изучении категории микротекста и его специфических особенностей в агглютинативных языках. Это остаётся одной из приоритетных задач современной тюркской и общей лингвистики, решение которой напрямую повлияет на качество национально-ориентированного преподавания русского языка в Узбекистане и других тюркоязычных регионах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Халилзадех Аминиян Захра. «Принцип учета особенностей родного языка при создании учебника русского языка для иранской аудитории» Полилингвильность и транскультурные практики, №. 3, 2014, С. 172-176.
2. Халилзадех Аминиян Захра. «Принцип учета особенностей родного языка при создании учебника русского языка для иранской аудитории» Полилингвильность и транскультурные практики, №. 3, 2014, С. 172-176.
3. Дэн Дзе. «Слоговая «Призма» родного языка как фактор фонетической интерференции в русской речи китайцев», Вестник Московского университета. Серия 9. Филология, № 4, 2010, С. 101-108.
4. Осинцева-Раевская Екатерина Анатольевна. "Роль и место родного языка при изучении русского языка как иностранного" Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология, по. 5, 2014, pp. 96-102.
5. Языковой контакт: сб. науч. ст. / Белорус. гос. ун-т. – Минск: РИВШ, 2015. – 228 с. <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/113606/1/SuprunKlimenko.pdf>.
6. Харисов Фираз Фахразович. Лингвистические и психолого-педагогические основы начального обучения татарскому языку в школах с русским языком обучения тема Автореферат на доктора педагогических наук Казань, 2000 – 48 с.
7. Мамажонов А. Матн синтаксиси /А.Мамажонов, М.Абдупаттоев. – Фарғона, 2002.
8. Ашурова Д.У. Новые подходы к лингвистике текста\\Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим. — Самарқанд, 2011. — № 3 (40). — С.26-33.
9. Yo‘ldoshev M., Muhamedova S., Saparniyazova M. Matn lingvistikasi [Matn]: o‘quv qo‘llanma / M. Yo‘ldoshev, S. Muhamedova, M. Saparniyazova. –Toshkent: «ISHONCHLI HAMKOR», 2021. - 188 b.
10. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1408313>
11. Филология. Международный научный журнал, №6 (36), 2021-С. 32-37.https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/download/7792/4923.
12. Абдуллаев К.М. Теоретические проблемы синтаксиса азербайджанского языка: Автореф. дисс.... д-ра филол. наук /К.М.Абдуллаев. – Баку, 1984. – С. 33–43.
13. Гуломов А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис / А. Гуломов, М. Асқарова. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987. – 6-7-б.
14. Турниязова Ш. Ҳозирги ўзбек тилида матн шаклланишининг деривацион хусусиятлари. Филол.фан. номз...дис. / Ш. Турниязова. – Тошкент, 2010.
15. Муҳамедова, Д. Микроматн кўринишида кесимларнинг тенг алоқага киришуви / Д. Муҳамедова // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2004. –№ 6. – Б. 90–91.;
16. Муҳамедова Д. Матн ва унинг турлари. Истиклол ва тил. 3-қисм. / Д. Муҳамедова. – Тошкент, 2007. – Б. 17–1927.;

17. Тураева З.Я. Лингвистика текста / З.Я.Тураева. –М.: Просвещение, 1986.;
18. Турниёзов, Н. Матн лингвистикаси (маърузалар матни) /Н.Турниёзов. – Самарқанд, 2004.
19. Турниязова Ш. Ҳозирги ўзбек тилида матн шаклланишининг деривацион хусусиятлари. Филол. фан. номз...дис. / Ш. Турниязова. – Тошкент, 2010.;
20. Тўхсанов М. Микроматн ва унинг коммуникатив яхлитлиги / М. Тўхсанов // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1990. – № 5. – Б. 66-69.;
21. Шаҳобиддинова, Ш. Матн ва уни боғловчи воситалардан бири / Ш. Шаҳобиддинова, З. Исоқов // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2004. –№6. – Б. 75–76.
22. <https://word-house.ru/yazyki-perevoda/uzbekskiy-yazyk/grammaticheskie-osobennosti-stroeniya-uzbekskogo-yazyka/>
23. Попова Е. И. Роль доминантных средств в раскрытии смысла художественного текста // Молодежь и наука: реальность и будущее материалы IX Международной научной конференции: в 2 тт. – 2016. – С. 273–275.
24. <http://izvestia-ippo.ru/n-n-kakharova-obuchenie-studentov-inof/>

**MAXSUS SOHA LUG‘ATLARIDA TILSHUNOSLIK TERMINLARINING
TALQINI VA IZOHLI LUG‘ATLAR BILAN QIYOSIY TAHLILI.**

Salomova Gulshoda Alixanovna

Qarshi davlat universiteti

Filologiya fakulteti 10.00.01– O‘zbek tili

ixtisosligi 1-kurs tayanch doktoranti

tel: +998997199509

E-mail: salomovagulshoda2@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslik terminlarining maxsus soha lug‘atlaridagi talqin etilishi, ularning izohli lug‘atlar bilan qiyosiy tahlili hamda izohlardagi farqlar haqida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida turli misollar asosida terminlarning mazmuniy va struktur jihatlarini solishtiriladi. Ushbu izlanish lingvistik terminologiya, terminografiya taraqqiyoti jarayoniga, shuningdek terminologik korpuslar hamda terminologik ma’lumot bazalarini yaratish ishlariga o‘z hissasini qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: terminologiya, termin, tilshunoslik, izohli lug‘at, soha lug‘ati

Abstract. This article analyzes the interpretation of linguistic terms in specialized dictionaries, their comparative analysis with explanatory dictionaries, and the differences in their definitions. Various examples are used to compare the semantic and structural aspects of linguistic terms. The study contributes to the development of linguistic terminology and terminography, as well as to the creation of terminological corpora and terminological databases.

Key words: terminology, term, linguistics, explanatory dictionary, specialized dictionary

Аннотация. В данной статье рассматриваются толкование лингвистических терминов в специализированных словарях, их сравнительный анализ с толковыми словарями, а также различия в их определениях. В ходе исследования на основе различных примеров проводится сопоставление семантических и структурных характеристик терминов. Данное исследование вносит вклад в развитие лингвистической терминологии и терминографии, а также в создание терминологических корпусов и баз данных терминов.

Ключевые слова: терминология, термин, лингвистика, толковый словарь, отраслевой словарь

Kirish (Introduction)

Hozirgi davrda tilshunoslik fani taraqqiyoti ilmiy tushuncha va hodisalarni ifodalashda ishlatiladigan terminlarning aniqligi hamda izchilligini taqozo etmoqda. Tilshunoslik terminlari ham boshqa soha terminlari singari ilmiy muloqotning ajralmas qismi bo‘lib, til tizimidagi birliklar, ularning shakl va mazmun xususiyatlarini nomlashda asosiy vosita hisoblanadi. Shuning uchun terminlarning to‘g‘ri talqini, ularning ilmiy mazmun doirasining aniq belgilanishi va yagona me‘yorda qo‘llanishi zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotining asosiy omillaridan biridir.

Tilshunoslik terminlari, odatda, izohli lug‘atlar, maxsus terminologik lug‘atlar, ensiklopediyalar va o‘quv adabiyotlari orqali keng ilmiy jamoatchilikka yetkaziladi. Ushbu manbalarda terminlarning mazmuni, qo‘llanish sohasi va semantik chegaralarining aniq berilishi ilmiy muloqotning samaradorligini oshiradi. Shu bois, maxsus soha lug‘atlarida tilshunoslik terminlarining yoritilish xususiyatlarini o‘rganish, ularning mazmuniy va tizimli jihatdan to‘g‘ri talqin etilishini ta‘minlash masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Maxsus lug‘atlar umumiy izohli lug‘atlardan farqli ravishda tor soha doirasidagi terminlarni chuqurroq, ilmiy asoslangan tarzda izohlashni maqsad qiladi. Shu sababli ham umumiy izohli lug‘atda qisqa va lo‘nda berilgan terminlar izohini soha lug‘atlarida keng va batafsil holda keltirilganini kuzatish mumkin. Bunday yondashuv tilshunoslik terminlarining semantik o‘ziga xosliklarini aniqlash, ularning paradigmatic va syntagmatic munosabatlarini belgilash, shuningdek, milliy terminologiya tizimini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tilshunoslik terminlarining maxsus lug‘ati haqida so‘z ketganda hozirgacha nashr etilgan uch lug‘atni keltirish mumkin. Ularning birinchisi 1985-yilda A.Hojiyev tomonidan nashr etilgan bo‘lib[1], ushbu lug‘atda taxminan 1500 termin kiritilgan. Ikkinchi lug‘at 2002-yil A.Hojiyev tomonidan «Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati» nomi ostida nashr etilgan bo‘lib, ushbu lug‘atdan 1700 ta tilshunoslik terminlari o‘rin olgan[2]. Maktab darsliklari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari darsliklarida qo‘llanilgan tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati ham yaratilgan[3]. N.Mahkamov va I.Ermatovlarning ushbu lug‘atidan 1500 ta tilshunoslik terminlari o‘rin olgan. Mazkur maqolada keyingi ikki lug‘atga kiritilgan terminlar xususida fikr yuritiladi.

Natijalar va muhokama (Results and Discussions)

Akademik A.Hojiev ta‘kidlaganidek, «...terminologiyaga oid barcha ishlarning muvaffaqiyatli hal etilishida har bir sohaga oid terminlarni to‘la qamrab olgan terminologik lug‘atlarni, ayniqsa, izohli terminologik lug‘atlarni tuzish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday lug‘atlarda har bir terminning o‘zi atayotgan tushunchaning, narsa-hodisaning mohiyatini qay darajada to‘g‘ri, to‘liq va aniq ifodalashni belgilash muhimdir»[2]. Ushbu lug‘at respublikamiz mustaqillikni qo‘lga kiritgandan so‘ng, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayotimizda yuz bera boshlagan jiddiy o‘zgarishlar jarayonida chop etilgani bilan ham

ahamiyatlidir. Bundan tashqari, birinchi lug‘atning qayta ishlanishi va nashr etilishiga tilimizga davlat tili maqomining berilishi ham sabab bo‘lgani aniq. Buni sobiq ittifoq davrida bosh so‘z, ya‘ni lug‘atdagi kirish birlik sifatida olingan, ayni paytda terminlarning o‘zbekcha muqobillariga havola qaratilgani ham ko‘rsatib turibdi. Lug‘atlarda keltirilgan ayrim misollarga murojaat qilamiz:

ABBREVIATURA (*ital.* abbreviatura < *lot.* abbrevio - qisqartiraman) *q.* Qisqartma so‘zlar[2].

Endi ushbu terminning 2 tomli va 6 jildli izohli lug‘atlardagi talqini bilan solishtirib ko‘ramiz.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (2 tomli)da:

ABBREVIATURA [*r<ital.*] *lingv.* 1. Qisqartma qo‘shma so‘zlar. Mas. Kolxoz (kollektiv xo‘jalik), rayijrokom (rayon ijroiya komiteti), dramto‘garak (dramatik to‘garak). / Bir necha so‘zning bosh harflaridan tuzilgan qisqartmalar, mas. KPSS, SSSR, O‘zSSR, TASS.

2 Shartli qisqartmalar, mas. **va h. k.** (va hakoza), **va sh .k.** (va shu kabilar), **q.** (qarang)[4].

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (6 jildli)da:

ABBREVIATURA [*ital.* abbreviatura < *lot.* abbrevio – qisqartiraman] *tilsh. ayn.* **qisqartma so‘zlar.** Dramto‘garak (drama to‘garagi), DAN (Davlat avtomobil nazorati), XDP (Xalq-demokratik partiyasi) kabi[5].

Taqqoslashlardan ko‘rinib turibdiki, izohli lug‘atning yangi nashri ancha takomillashtirilgan. Berilgan ko‘plab misollar yangilangan. Talqinlarda ham o‘zgarish, yangilanish amalga oshirilgan. Eng asosiysi, maxsus terminologik lug‘atdagi talqin bilan yangi nashrdagi talqin mos tushadi.

Boshqa misollar:

Ermatov I.R.,Mahkamov N. “Tilshunoslik terminlari izohli lug‘ati”da:

AGGLUTINATSIYA (*lot.* agglutinare – yopishtirmoq). 1. So‘z yasalishi yoki shakl yasaliş asosi o‘zgarmagan holda yangi so‘z yoki so‘z shakli hosil bo‘lishi. Bunda har bir affiks ma‘lum bir ma‘no, vazifa bilan qatnashadi. Mas., turkiy tillarda, jumladan, o‘zbek tilida yasama so‘zlar va so‘z shakllari asosga ma‘lum izchillik bilan affikslar qo‘shish orqali hosil qilinadi va bu affikslarning har biri o‘z ma‘nosi bilan qatnashadi: ter-im-chi-lar-imiz-ga.

2.Ikki so‘z (asos)ning bir so‘zga, bir so‘z shakliga aylanishidan iborat morfologik jarayon. Mas., echkini emar>echki emar>echkemar.[3]

Hojiyev A. “Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati”da:

AGGLUTINATSIYA (*lot.*agglutinare – yopishtirmoq). 1.So‘z yasaliş yoki shakl yasaliş asosi o‘zgarmagan holda yangi so‘z yoki so‘z shakli hosil bo‘lishi). Bunda har bir affiks ma‘lum bir ma‘no, vazifa bilan qatnashadi.Mas., turkiy tillarda jumladan, o‘zbek tilida

yasama so‘zlar va so‘z shakllari asosga ma’lum izchillik bilan affikslar qo‘shish orqali hosil qilinadi va bu affikslarning har biri o‘z ma’nosi bilan qatnashadi: ter-im-chi-lar-imiz-ga.

2. Ikki so‘zning bir so‘zga, bir so‘z shakliga aylanishidan iborat morfologik jarayon. Mas., echkini emar→echki emar→echkemar.[2]

Yuqorida keltirilgan ikki lug‘atda keltirilgan *agglutinatsiya* termini izohida farq kuzatilmaydi. Izohlar kamchiliklarsiz to‘liq ifodalangan.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (6 jildli)da:

AGGLUTINATSIYA [lot. agglutinatio - yopishtirish] 1. biol. Suyuqlik ichida muallaq suzib yuradigan zarrachalarning, mas., qizil va oq qon tanachalari, mikroblar va sh.k.ning bir-biriga yopishib, qumoq-qumoq bo‘lib cho‘kishi.

2) *tilsh.* So‘z yasaliş yoki shakl yasaliş asosini o‘zgartmagan holda unga standart affikslarni qo‘shish orqali so‘z yoki shakl yasaliş. Agglyutinatsiyada har bir affiks faqat bir grammatik ma’noga ega bo‘ladi. Mas., terimchilarimizga so‘zidagi har bir qo‘shimcha (-im, -chi, -lar, -(i)miz, -ga) o‘ziga xos ma’no va vazifaga egadir.[5]

Ermator I.R., Mahkamov N. “Tilshunoslik terminlari izohli lug‘ati”da:

OLD QO‘SHIMCHALAR. Asosdan oldin qo‘shiladigan so‘z yasovchi qo‘shimchalar: *ba-, be-, bo-, ser-, no-, ham* kabi. Old qo‘shimchalar so‘ng qo‘shimchalar o‘rnida va aks holda qo‘llanishi mumkin. Mas., *baodob - odobli, beodob - odobsiz, ham yurt - yurtdosh, hamqishloq - qishloqdosh, serunum – unumli, badavlat - davlatli, basavlat - savlatli, beg‘am - g‘amsiz, bexabar - xabarsiz, sersuv – suvli, ayn.* Prefiks. *zid.* So‘ng qo‘shimchalar. [3]

Hojiyev A. “Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati”da:

OLD QO‘SHIMCHALAR. So‘z oldiga qo‘shiluvchi qo‘shimcha (affiks): *be-, no-* kabi: *benuqson, noto‘g‘ri, serhosil* va b. Qiyos. So‘ng qo‘shimcha. Q. Qo‘shimcha. [2]

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (6 jildli)da:

OLD QO‘SHIMCHALAR ayn. prefiks. Oldini olmoq Xavf-xatarning yuz berishidan ilgari chorasini ko‘rmoq; yomon oqibatning yuz berishiga yo‘l qo‘ymaslik. Urushning oldini olmoq. — Xotiring jam bo‘lsin, do‘stim, baloning oldini oldim. Oybek, Navoiy. Til oldi tovushlari *tilsh.* Tilning old qismida hosil bo‘ladigan tovushlar. [5]

Yuqoridagi misollar izohida ko‘rinib turibdiki, Ermator I.R., Mahkamov N. “Tilshunoslik terminlari izohli lug‘ati”dan olingan bosh so‘z izohi ancha keng va mukammal berilgan, keltirilgan misollar ham batafsil. Hojiyev A. “Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati” va “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (6 jildli)dan olingan izohlar esa umumiy va qisqa holda ifodalangan.

Hojiyev A. “Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati”da:

MATN. Yonma-yoni harflar, yozuv orqali aks ettirilgan nutq, umuman nutq parchasi; tekst[2].

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (2 tomli)da:

TEKST [*r < lat.*] 1. Yozilgan, ko‘chirilgan yoki bosilgan ijodiy, ilmiy asar, nutq, hujjat va sh .k. yoki ularning bir parchasi; matn. *Lenin asarlari teksti. Maqolaning teksti. Xarakteristikaning teksti. – Jummalari turar tekis, zumda varaq chiqar egiz.. Gazeta, jurnal, kitob Tekstlari o‘qishga bop.* K.Muhammadiy[4].

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (6 jildli)da:

MATN. [*a. – yelka; nutqning yozuvdagi ifodasi, tekst*] 1. Yozuvda yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik asari yoki hujjat. Begona tildagi matnni tarjimon o‘zi uchun talqin etishi bilan uni o‘z tilida boshqalarga atab qayta yaratishi o‘rtasida ulkan tafovut bor. G‘. Salomov. Tarjima nazariyasiga kirish.

2. Bosma nashrning rasm, chizmalarsiz asosiy qismi[5].

Yuqorida keltirilgan misollarda ko‘rinib turibdiki, ba‘zi terminlar semantikasi bir xil, lekin terminlar nomida farqlarni kuzatish mumkin. Bu farqlar lug‘atlar yaratilgan davr bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimoli katta. 2 tomli izohli lug‘at sobiq ittifoq davrida nashr etilgani bois bosh so‘z tekst sifatida olingan, illustrativ misollar ham bevosita o‘sha davr siyosiy hayotini aks ettirgan. Keyingi nashrda esa bosh so‘z matn deya olingan, talqinlar va illustrativ misollar tamoman yangilangan. Terminologik lug‘atda esa talqinning faqat bir ma‘nosigina aks etgan. Lug‘atdagi izohni yanada takomillashtirish imkoni bor deb o‘ylaymiz.

A.Hojievning «Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati»da terminlarning etimologiyasi ham ko‘rsatilgan. Lug‘atga kiritilgan terminlarning katta qismi o‘z qatlamga kiruvchi terminlardir. Shuningdek, o‘zlashma qatlam terminlari ham ancha-muncha. Quyida ularning ayrimlariga misollar keltirish bilan *chegaralanamiz: abbreviatura* (ital.< lot.), *abbreviatsiya* (lot.), *abstrakt* (ot) (lot.), *avtosemantik* (so‘zlar) (yun.), *agglyutinatsiya* (lot.), *akkomodatsiya* (lot.), *aksent* (lot.), *allamorf* (yun.) kabi.

N.Mahkamov hammuallifligida tuzilgan lug‘at xususida ham yuqoridagi fikrlarni aytish mumkin. Har ikki lug‘atda ham terminlarning ko‘p ma‘noligiga e‘tibor berilgan. Masalan, N.Mahkamovlarning lug‘atiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, lug‘atda quyidagi har ikki yoki undan ortiq ma‘nosi ham tilshunoslikka tegishli bo‘lgan quyidagi terminlar berilganini kuzatamiz. Misollar:

ADABIY TIL 1. Ma‘lum bir til qoidalari asosida tuzilgan, ishlangan til. Adabiy tilning ikki shakli bor: 1) yozma shakl, 2) og‘zaki shakl.

2. Tarixan tarkib topgan, qat‘iy me‘yorlarga buysunuvchi, so‘zlashuvchilarning qaysi hududda yashashidan qat‘iy nazar barchasi uchun umumiy bo‘lgan til.

ADABIY TIL ME‘YORLARI 1. Umumxalq tili bo‘lgan adabiy til uchun qabul qilingan me‘yor. Mas., do‘ppi so‘zi adabiy me‘yor, kallapush, qalpoq, takiya so‘zlari esa shevaga xos so‘zlardir.

2. Adabiy til bo‘limlarining ma‘lum o‘z konun-koidalariga ega bo‘lishi. Bunday me‘yorlar har xil bo‘ladi: 1) leksik me‘yor, 2) fonetik me‘yor, 3) orfografik me‘yor, 4) grammatik me‘yor.

BIRINCHI SHAXS 1. Fe‘llarda harakatning so‘zlovchi tomonidan bajarilishi. Mas., *yo‘zdim, ishladim, ishlayapman* kabi.

2. So‘zlovchi. Bu ma‘no quyidagicha ifodalanadi: 1) 1-shaxs kishilik olmoshlari bilan : *men, biz*; 2) egalik shaklining 1-shaxs shakllari bilan; 3) shaxs-son shakllarining 1-shaxs shakllari bilan: *bildim, urgatdim, kaytdik* kabi.

BIRLIK SON 1. Son shaklining bir turdagi ma‘nosi va shu ma‘noni ifodalovchi shakli Mas., *kitob, o‘quvchi, uy, zid*.

2. Buyum-narsaning bir (yakka) shaxsga oidligi ma‘nosi va shu ma‘noni ifodalovchi shakl: *ukam, ukang, ukasi, daftarim, daftaring, daftari*.

3. Olmoshlarda: shaxsning yakkaligini bildiruvchi turi: *men, sen, u*.

4. Fe‘llarda: harakatni bir (yakka) shaxs bajarishini bildiruvchi son turi: *oldim, olding, oldi; aytaman, aytasan, aytadi*.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Maxsus soha lug‘atlarida tilshunoslik terminlarning berilish xususiyatlarini tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu turdagi lug‘atlar terminlarning ilmiy talqinini yanada mukammalroq ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, terminlarning etimologiyasi, ko‘p ma‘nolilik xususiyati, semantik chegaralari va paradigmatic munosabatlarini izchil aks ettirish lug‘atlarning ilmiy qiymatini oshiradi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, A.Hojiyev, N.Mahkamov va I.Ermatov tomonidan tuzilgan maxsus terminologik lug‘atlar o‘zbek tilshunoslik terminologiyasini tizimlashtirish, ularni izchil standart asosida berish va milliy terminologiya fondini boyitishda muhim manba vazifasini bajaradi. Ushbu lug‘atlar tilshunoslik fanidagi asosiy tushunchalarning mazmunini aniqlashtirish, ularni yagona ilmiy konseptual tizimda talqin etish hamda terminlarning to‘g‘ri va barqaror qo‘llanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash joizki, maxsus soha lug‘atlarini yaratishda terminlarning konseptual mohiyatini chuqur tahlil etish, ularning shakl va mazmun uyg‘unligini ta‘minlash, ilmiy aniqlik va uslubiy soddalikni birlashtirgan yondashuvni ishlab chiqish zarur. Bu esa o‘zbek tilshunosligi terminologiyasining yanada takomillashuviga, milliy terminologiyasining yanada takomillashuviga, milliy terminologiya tizimining xalqaro ilmiy standartlarga mos ravishda rivojlanishiga xizmat qiladi.

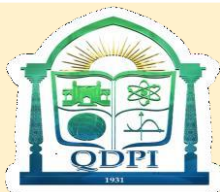
Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati.—Toshkent: O‘qituvchi, 1985
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati.—Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2002.— 164-b, 3-b, 9-b, 74-b, 61-b.
3. Ermatov I.R., Mahkamov N. Tilshunoslik terminlari izohli lug‘ati. — Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2013. 12-b, 13-b, 80-b, 69-b, 114-b, 45-b, 70-b.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2 tomli. 1-2-tomlar. — Toshkent: O‘zbek milliy ensiklopediyasi, 1981. 1-tom — B-21.

5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 jildli. 1-6-jildlar. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2023.1-j,13-b;27-b; 3-j,309-b ;2-j,557-b.

6. Yevloyeva Z.I. Русская лингвистическая терминология в эволютивном аспекте: диссертация кандидата филологических наук. – Нальчик , 2006.

7. Ermatov I.R. O‘zbek tilshunoslik terminlarining shakllanishi va taraqqiyoti: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PHD)dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019.

ANDIJON SHEVASI VAKILLARI TALAFFUZIGA FONETIK YONDASHUV

Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi

University of economics and pedagogy NOTM assistant o'qituvchisi

O'ziditu mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola Andijon shevasi vakillari talaffuzining o'ziga xos xususiyatlari yoritilishiga bag'ishlangan bo'lib, izlanishni o'zbek tili shevalarining o'rganilish tarixi, talaffuz xususiyatlari haqidagi tilshunos olimlar qarashlarini tahlil etgan holda kontrastiv tahlil, kuzatuv tahlili, tajriba-sinov metodlariga asoslanib kerakli xulosalar olingan. Natijalardan oldin muhokama qismida kuzatuv natijasida aniqlangan talaffuz xususiyatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Sheva, unli tovush, undosh tovush, kontrastiv tahlil, kuzatuv tahlili, assimilyatsiya, prosodik tahlil.

Аннотация. Статья посвящена выявлению особенностей произношения представителей андижанского диалекта. В исследовании проанализированы история изучения узбекских диалектов, взгляды лингвистов на особенности произношения, а также сделаны необходимые выводы на основе методов контрастивного анализа, наблюдательного анализа и экспериментальной проверки. В разделе обсуждения, предшествующем результатам, описываются особенности произношения, выявленные в результате наблюдения.

Ключевые слова: Диалект, гласный, согласный, контрастивный анализ, наблюдательный анализ, ассимиляция, просодический анализ.

Annotation. This article is devoted to highlighting the specific features of the pronunciation of representatives of the Andijan dialect. The research was conducted by analyzing the history of the study of Uzbek dialects, the views of linguists on pronunciation features, and the necessary conclusions were drawn based on the methods of contrastive analysis, observational analysis, and experimental testing. Before the results, the discussion section describes the pronunciation features identified as a result of the observation.

Key words: dialect, vowel, consonant, contrastive analysis, observational analysis, assimilation, prosodic analysis

Introduction (Kirish)

Shevalarni o'rganish kechagi yoki bugungi dolzarb masala emas balki butun til yaralibtiki, o'z dolzarbligini yo'qotmagan eng qamrovli masala bo'lgan. Bunga sabab til

hamisha rivojlanishda ekanligi yoxud aholi etnogenezi o‘zgarib aholi joylashuvi urbanizatsiyalashish hisobiga o‘zgarib borayotganidadir. Shuningdek globallashuv jarayonida tillararo o‘zaro ta’sir ham rivojlanib borayotgani, chet tillarini o‘rganish asnosida o‘z tilidagi ayrim unsurlarni o‘zga til nutq jarayoniga qorishtirish, xorijiy til o‘rganuvchilarning talaffuziga o‘z ona tillarining ta’siri saqlanib qolayotgani kabi holatlar shevalarning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etishni dolzarbligini oshiradi. Bu dolzarblik davlat siyosati masalasiga qadar chiqqani fikrimizning yorqin dalili. Jumladan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 13-maydagi “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-4797-sonli, 2019 yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-sonli, 2020 yil 20-oktabrdagi “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6084- sonli Farmonlarida davlat tilini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda o‘zbek tilining qadimiy va boy sheva va dialektlarni chuqur o‘rganish, mintaqadagi boshqa tillarga o‘zaro hurmat e’tiborda bo‘lish masalalariga ham alohida ahamiyat qaratilgan.[4]

Methods(Metodologiya)

Ushbu maqolada adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, kontrastiv tahlil, xato tahlili, kuzatuv tahlili kabi tahlil usullaridan foydalanilgan:

- Adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish: o‘zbek tili shevalarini tadqiq etgan tilshunos olimlar qarashlari tahlil qilindi.
- Kontrastiv tahlil: o‘zbek adabiy tili talaffuz me’yorlari bilan Andijon shevasi talaffuz xususiyatlari taqqoslandi.
- Xato tahlili: ‘zbek adabiy til me’yorlariga mos kelmaydigan Andijon shevasi talaffuz xususiyatlari tahlil qilindi.
- Kuzatuv tahlili: Andijon shevasi vakillari talaffuz jarayoni audio holatida yozib olinib tahlil qilindi.

Results (Natijalar)

Andijon shevasi vakillari talaffuzida o‘ziga xos xususiyatlar quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. Andijon viloyati aholisining talaffuzi o‘zbek tili adabiy me’yorlariga eng yaqin turuvchi Qarluq lahjasiga asoslangan bo‘lishiga qaramasdan, ba’zi fonemalarning aralash talaffuzi kuzatiladi.
2. Unlilar tizimidagi o‘zgarishlar: Andijon shevasi vakillari talaffuzida unlilarning talaffuziga xos o‘zgarishlar ham mavjud.
3. Undoshlarning assimilyatsiyasi: Andijonliklar talaffuzida qo‘shni undoshlarning o‘zgarishi va moslashuvi kabi holatlar ham uchraydi.
4. Prosodik xususiyatlardagi farqlar: Andijonliklar talaffuzida ohang, ritm va urg‘u tizimlaridagi o‘zgarishlar ham e’tiborga molikdir.

Andijon shevasiga xos umumiy xususiyatlarga to‘xtaladigan bo‘lsak : unlilar boshqa shevalarga nisbatan cho‘ziqroq talaffuz qilinadi; ayrim unlilarning boshqa bir unliga aylantirib talaffuz qilish holatlari uchraydi: ikki-ekki, degan edim-do‘dim; So‘z oxirida kelgan unlilarning tushish holatlari uchraydi: kela oldi-keloldi; o unlisini a ga monand talaffuz qilish holatlari mavjud: *olaqanot-olaqanat*; urg‘u tushmagan so‘zning oxirida talaffuz qilinuvchi unlilar almashinib qolishi: *o‘sha-o‘shi*.

Undoshlar bilan aloqador qiyinchiliklar ham mavjud bo‘lib: lab undoshlari orasidagi o‘rin almashish holatlari uchraydi: *topib oldi-tovvoldi*; undosh tovushlarning tushish holatlari: *bo‘lgan-bo‘gan*. Yakdil so‘z bilan aytganda Andijon shevasi vakillarining talaffuzida unli hamda undosh tovushlar bilan mavjud bo‘lgan tovush tushishi, tovush ortishi, tovush moslashishi holatlari uchraydi. Andijon shevasi vakillari talaffuzini o‘rganish jarayonida ko‘plab o‘zgarishlar mavjud o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Maxsus fonetik qatlamlarning shakllanishi: Mahalliy sheva va qo‘shni tillarning ta’sirida yangi fonetik variantlarning vujudga kelishi.

- Fonematik qarama-qarshiliklarning o‘zgarishi: Ba’zi fonemalar qarama-qarshiligining yo‘qolishi yoki zaiflashishi.

- Talaffuzning segmental va suprasegmental xususiyatlaridagi o‘zgarishlar: Bo‘g‘in tuzilishi, ohang va ritmdagi o‘zgarishlar.

Andijon shevasi vakillari talaffuzidagi o‘ziga xos xususiyatlar mahalliy lingvistik landshaftning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u nafaqat tilning tarixiy rivojlanishi, balki mintaqaning madaniy va ijtimoiy kontekstini ham aks ettiradi. Kelgusi tadqiqotlar uchun Andijon shevasi fonologik xususiyatlarini boshqa mintaqaviy shevalar bilan qiyosiy tahlil qilish va interferensiya jarayonlarining boshqa til darajalaridagi (mas, leksik, grammatik) ko‘rinishlarini o‘rganish istiqbolli yo‘nalishlar bo‘lishi mumkinligiga ishonch hosil qilindi.

O‘zbek adabiy tilida mavjud shevalar haqidagi tilshunos olimlar qarashlari tadqiqotimiz uchun poydevor vazifasini bajarib berishini anglagan holda dastlab tarixiy manbaalarga yuzlandik.

O‘zbek shevalarini tadqiq etgan I.I. Zarubin ularni to‘rt guruhga bo‘lgan, ular: 1. Xiva guruhi, 2. Farg‘ona guruhi, 3. Toshkent guruhi, 4. Samarqand - Buxoro guruhi. E.D. Polivanov shevalarni meditatsiya hamda gibridatsiya holatlarini kuzatib misollar bilan o‘rgangan holda o‘zbek shevalarini uch guruhga bo‘lgan. Ular: 1. Eronlashgan shevalar; 2. O‘quz lahjasi; 3. Qipchoq lahjasi.

Bugungi kunga qadar tayanch bo‘lib xizmat qilayotgan g‘oya ya’ni shevalarning uch guruhga ya’ni : qarluq-chig‘il-uyg‘ur, qipchoq, o‘g‘uz guruhlariga bo‘linishi esa professor V.V. Reshetov tasnifiga asoslanadi. Andijon shevasi esa Toshkent, Namangan, Farg‘ona va bir qator shahar shevalari bilan bir qatorda Qarluq-chig‘il-uyg‘ur lahjasi guruhiga kiradi. Qarluq-chig‘il-uyg‘ur lahjasiga kiruvchi dialekt va shevalar ayrim individual xususiyatlarni saqlash va saqlamasligi holatiga ko‘ra ichki yana to‘rt guruhga bo‘linadi. Ular: 1. Farg‘ona guruh shevalari, 2. Toshkent guruh shevalari, 3. Qarshi guruh shevalari, 4. Shimoliy o‘zbek

guruh shevalari. Ulardan Farg‘ona guruh shevalariga: Andijon - Shaxrixon dialekti, Namangan dialekti, O‘sh-O‘zgan dialekti, Marg‘ilon-Qo‘qon dialekti kiradi.

XX asrning 50-90 - yillarida o‘zbek tilshunos olimlari ilmiy tadqiqotlar olib bordilar. Jumladan F. Abdullayev, F. SHermatov, B. Jo‘rayev, A. Aliyev, S. Rahimov o‘zbek shevalarini guruhlab o‘rgangan tilshunoslar hisoblanadilar. F.Abdullayev Xorazm viloyati shevalarini guruhlab o‘rgangan, ya‘ni ushbu shevani ikkita: o‘g‘uz va qipchoq lahjalari guruhlariga to‘g‘ri keltirgan. B.Jovrayev, A.SHermatov esa Qashqadaryo shevasini tadqiq etgan tilshunoslar hisoblanadi. Bunda ular Qashqadaryo shevalarini yuqori va quyi guruhlarga bo‘lib o‘rgangan hisoblanadi. A.Aliyev esa Namangan viloyat shevalarini tadqiq etgan. Shuningdek S.Rahimov Surhondaryo shevalarini o‘rgangan va ularni ikki ya‘ni: 1. “j” lovchi hamda 2. “y” lovchi shevalarga bo‘lib tadqiq etgan tilshunosdir. Ayrim manbaalarda oraliq shevalar haqida ham fikrlar mavjud. T.Qudratov oraliq shevalarni tadqiq etgan olim hisoblanadi.

Inson yaralibtiki til u bilan doim rivojda va o‘shida, bunda inson o‘z tilining mohiyati, kelib chiqishi haqida bilimga ega bo‘lmog‘i inson zimmasidagi qarz ham farz deb hisoblaymiz. Andijon shevasining naqadar salmoqli, jozibador ekanligiga misol ushbu diyorda tavallud topgan shoir-u fozillardir. Jumladan Zaxiriddin Muhammad Bobur, Cho‘lpon, Muhammad Yusuf kabi so‘z san‘ati sohiblari fikrimizning isbotidir.

Areal lingvistika asosida ma‘lum hududlarga bo‘linishni yoqlamagan Diyora Jahongirova Farg‘ona viloyati shevalarini o‘rganilishini areal lingvistika asosidagi Farg‘ona vodiysidagi dialektal zonalar Janubiy-sharqiy Farg‘ona dialektal zonasi (Andijon-O‘sh), Janubiy-g‘arbiy Farg‘ona dialektal zonasi (Marg‘ilon-Qo‘qon), Shimoliy Farg‘ona dialektal zonasi (Namangan) tarzida uchta katta guruhga ajratilganligi haqidagi qarashlarni ayrim sabablarga ko‘ra noo‘rin deb hisoblaydi.[3,256] Bunday hududlashtirish asosida ayrim hududlardagi bilingvizm hodisasi mavjud bo‘lgan hududlar o‘rganilmay chetda qolishi mumkinligini, jumladan Andijondagi Paxtaobod tumanidagi Tojikqishloq kabilarni misol qilib keltiradi. Bunda hududlar kesimida emas balki qirg‘iz dialketal zonasi, tojik dilaektal zonasi kabi hudularga bo‘lish taklifini kiritadi.

Anarbayeva Marifatxon Murodiljonovna o‘zining “Andijon Turk-Barloslari shevasining o‘ziga xos (fonetik, leksik va morfologik) xususiyatlari” maqolasida shunday fikrlarni keltirib o‘tadi: “O‘zbek tilining Andijon turk-barloslari shevasida unli fonemalarning tilning gorizontal harakati bilan belgilanuvchi kontrast juftlari bor va shu sababli singarmonizm qonuniyati ma‘lum darajada saqlangan. Bu shevada qo‘llaniladigan unli fonemalar miqdori o‘zbek adabiy tili alifbosidagi hamda Farg‘ona vodiysining Namangan, Marg‘ilon, Farg‘ona va Qo‘qon shahar shevalari va Toshkent, Samarqand, Buxoro shevalaridagi unlilar miqdoridan ko‘pdir. Bu holat adabiy til orfografiyasi bilan Andijon turk-barloslari shevasi o‘rtasida ziddiyat keltirib chiqarmaydi, balki orfografiyada yo‘q unli fonemalarni sheva vakillari o‘z talaffuzlari asosida o‘qib, matnni erkin tushunaveradilar. So‘z yuritilayotgan shevaning leksik qatlami adabiy tilning leksik

qatlamidan keskin farq qiladigan darajada emas, mavjud fonetik, leksik, va grammatik tafovutlar esa nutq jarayonida fikr olishuviga mutlaqo ta'sir etmaydi. Aksincha, ularning ba'zilar adabiy tilni boyitishga xizmat qilishi tabiiydir "[1,125]

Adijon shevasi tarixiy jihatdan Chig'illarga borib taqaladi. Bu o'sha davrlarda O'zgand shahri Chig'illarning poytaxti bo'lgan va keyinroq Andijonga ko'chishi kabi voqealarga borib taqaladi. Andijon shevasi kelib chiqishi haqidagi shunday qarashlar mavjud:" XII asrlargacha O'zgand chig'illarning poytaxti bo'lib kelgan, keyinchalik u Andijonga ko'chadi va bunda turkiy-o'zbek tili rivoj topadi, Andijon shevasi yuzaga keladi va u O'rta Osiyoda va undan tashqarida, ya'ni Xurosongacha tarqaladi. Alisher Navoiy va zamondoshlari ham o'z asarlarini qariyb shu lahja asosida yozganlar. Hozirgi Andijon shevasi y lo'vchi o'zbek shevalarining alohida keng tarmog'idir. Bu shevani o'zbek tilining boshqa shahar shevalaridan farqlovchi bosh va muhim belgilari 9 unli fonemali ekanligi, x va h undoshlarining keskin farqlanishi, I-II shaxs kishilik olmoshlarining (men), (sen) tarzida aytilishi, o'z olmoshining II shaxs ko'plik va hurmatlash formasida o'ziynar shaklida ishlatilishi, oxirida burun *ng* undoshi bo'lgan fe'llarga -lar qo'shimchasi qo'shilganda -narga aylanib: *keliynar*, *boriynar* (ad. tilda kelinglar, boringlar) formasida kelishi, birinchi qismi -ib orqali yasalgan ravishdosh, ikkinchi qismi qo'ymoq fe'lidan iborat bo'lgan va ad. orf. deb qo'y, olib qo'y kabi qo'shma fe'llar *deppo 'y(di)*, *oppo 'y-(di)* tarzida talaffuz etilishi va shu kabilardir." [1,128]

Andijon shevasining tarixi qadimgi davrlarga borib taqaladi va bu sheva vakillarining asosiy qismi turkiy tillarda so'zlashuvchilar bo'lib, Andijon shevasi XV-XVI asrlarda butun O'rta Osiyo hamda Movarounnahrda adabiy tilga tayanch til vazifasini bajargan. Bu borada ko'plab sharqshunos olimlar o'z fikrlarini bildirib o'tganlar. Jumladan Professor A.Y. Yakubovskiy ta'kidlab o'tganidek: "Mo'g'ullar zamonida Farg'onadagi talay shaharlar turk shaharlariga aylandi. Ulardan ba'zilar, masalan, Andijon turk madaniyati, ayniqsa turk tilining chinakam markaziga aylandi".[7,10] Andijon Temuriylar davrida ham rivojlangan shaharlar qatorida edi. Farg'ona vodiysining markazi sifatida tan olingan ushbu shahar shevasi barcha hududlar uchun na'munadagi ustun shevaga aylandi. Bu borada akademik V.V.Bartold shunday ta'kidlaydi: "XV asr oxirida Andijon Farg'onadagi shaharlarning ko'plaridan turk tilining ustun turishi jihatidan farq qiladi".[5,90]

Andijon shevasi to'g'risida Boburnomada shunday so'zlar keltirib o'tiladi: "Eli turktur va shahar bozorisida turkiy tilni bilmas kishi yuqtur"[6,9]. Shuningdek Bobur Marg'ilon hamda Axsi shaharlari vakillari sort tilida gaplashishini Andijon shahri vakillari esa turk tilida so'zlashishini ta'kidlab o'tganlar. Mo'g'ullar davrida so'g'd tilida so'zlashuvchi aholining aksariyati turk tilida so'zlashishni boshladi. Bu davrda Andijon aholisining ko'p qismi esa butunlay turk tilida suhbatlashishni boshladilar.

O'rta Osiyo Rossiyaga qo'shib olingandan so'ng bu Shahar sobiq Turkiston davlatiga qo'shib olindi. Shundan boshlab Rus madaniyatiga qiziqish boshlandi va sanoat rivojlandi, buning natijasida ruslashish va yevropalashish rivojlandi, buning ta'siri aholi so'zlashishiga

ham ta’sir qildi. Bobur asarlarining tili aynan Andijon shevasida yozilgandir. Shuningdek Navoiy yaratgan ijod namunalari ham turkiy tilning Andijon shevasi asos bo‘lgan variantlari hisoblanadi. Bobur va Navoiy ishlarini keyinchalik Furqat, Muqumiy, Zayqiy, Niyoziy kabi ilm ahli o‘z badiiy asarlarida davom ettirdi va bu borada Andijon shevasi hozirgi o‘zbek adabiy tili tashkillanishida katta ro‘l o‘ynadi. Andijon shahrida o‘zbeklardan tashqari uyg‘ur, tatar, rus, arman, tojik, yahudiy, qirg‘iz, qozoq kabi millat vakillari yashaydi va ularning tillari o‘zaro diskurs jarayonida bir-biriga ta’sir qiladi va ko‘plab interferensiyalar paydo bo‘ladi. S. Ibrohimov “O‘zbek tilining Andijon shevasi” kitobida: ”Andijon shevasi Andijon shahridan tashqari ko‘plab hududlarda tarqalgan. Andijondagi Qipchoq-qoraqalpoq, Saroy, Nayman-turk tip shevalarida so‘zlashuvchilardan boshqalar asosan Andijon shevasida gaplashadilar “-deb fikr yuritadi.[2,14]

Andijon shevasi vakillarining talaffuzi haqida S.Ibrohimovning :”O‘zbek tilining Andijon shevasi” asarida Andijon shevasi xususida quyidagi fikrlar berib o‘tilgan:” O‘zbek tilining Andijon shevasida unli fonemalarning tilning gorizontal harakatiga bilan belgilanuvchi kontrast juftlari bor va shu sababli singarmanizm holati saqlangan. Ushbu holatni Andijon shevasining ayrim hududlarida orqa qator o unlisini *a* kabi talaffuz qilish tushuniladi va bunga misol qilib: qazi(ot go’shti), qozi(shariat amaldori), qaq (taqlid undovi), qoq(qoqmoq fe’lining o‘zagi).

Areal lingvistika bilan shug‘ullangan tadqiqotchilar yuqoridagi kabi holatlarga deyarli e’tibor qaratishmagan. O‘zbek tillik massivlar hududlashtirilganda, masalan, Farg‘ona vodiysidagi dialektal zonalar Janubiy-sharqiy Farg‘ona dialektal zonasi (Andijon-O‘sh), Janubiy-g‘arbiy Farg‘ona dialektal zonasi (Marg‘ilon-Qo‘qon), Shimoliy Farg‘ona dialektal zonasi (Namangan) tarzida uchta katta guruhga ajratilgan. [3,256]

Sobirjon Ibrohimov Andijon shevasiga oid ilmiy izlanishlar olib borgan ko‘plab tilshunoslar ma’lumotlarini berib o‘tadi, jumladan nemis tilshunosi Stefan Vurm ushbu shevadagi unlilar sonini 14tagacha ko‘rsatgani haqidagi ma’lumotlar ham aynan Sobirjon Ibrohimovning 1967-yilda yozilgan “O‘zbek tilining Andijon shevasi” asarida keltirib o‘tilgan. Stevan Vurmning Andijon shevasi vakillari talaffuz jarayonlarini plastinkaga yozib tadqiqotlar olib borgan va shu asosida ma’lumotlar yozgan bo‘lsa-da biroq ayrim sezilarli kamchiliklarga yo‘l qo‘yganligi haqidagi faktlar ham aynan mana shu asarda berib o‘tilgan.

Shuningdek bu asarda nafaqat til borasidagi ma’lumotlar shuningdek, ushbu hududning tarixi, millati, etnik kelib chiqishi haqidagi faktlar ham berib o‘tilgan.

Andijon shevasi haqida fikrlar qoldirgan yana bir olim Abdi Mamatovdir. Ushbu olim ko‘plab maqolalari bilan ushbu sheva rivoji hamda tadqiqiga o‘z hissasini qo‘shgan bo‘lib, 2009-yil “Andijon tip shevalarda qarindosh-urug‘ atalamalarining qo‘llanilishi” kitobi bilan lug‘at boyligimiz rivojiga katta hissa qo‘shgan.

Andijon shevasi vakillarining talaffuzi adabiy til me’yorlariga juda mos va monand hisoblanadi. Biroq unlilar soni jihatdan Namangan, Farg‘ona, Marg‘ilon hamda Toshkent shevalaridan farq qiladi. Ya’ni unlilar soni boshqa shevalardan ko‘ra ko‘proq. Sobirjon

Ibrohimovning yozishicha Andijon shevasida unli fonemalarning tilning gorizontalar harakatiga bilan belgilanuvchi kontrast juftliklar mavjud va shu sababli singarmonizm qonuniyati ma’lum darajada saqlangan.[2,18]

Unlilardan *I* unlisiga to‘xtaladigan bo‘lsak, old qator (platal) lablanmagan tor unli bo‘lib, *q, g‘, x* undoshi bo‘lmagan hamma bo‘g‘inlarda kelaveradi. Orqa qatori *i* dan talaffuz jihatdan farq qiladi, shuningdek ma’no ayrish jihatdan ham farq qiladi. Ayrim undoshlarning so‘zlardagi holatiga ko‘ra boshqacharoq talaffuz qilinishi mumkin. Shuning uchun ba’zi holatlarda uzun, ayrim holatlarda qisqa talaffuz qilinishi mumkin.

Shuningdek Andijon atrofidagi *Saroy shevasi* vakillari adabiy tilda *ikki* deb talaffuz qilinuvchi so‘zni *ekki* singari talaffuz etish holatlari uchraydi. Yana qo‘shma son o‘n ikkining talaffuzida ham *ikki* so‘z bir-biriga qo‘shilib *o‘nek* kabi talaffuz qilinish holatlari uchraydi. Bu holat nafaqat Andijon balki Samarqand, Jizzax shevalarida ham kuzatilishi mumkin. Rus tilidan o‘zlashgan so‘zlardagi *i* unlisi talaffuzi ayrim urg‘uli bo‘g‘inlarda tushib qolsa yoki urg‘usiz aytilsa (командир-ruscha komandr-Andijon shevasida), ayrim so‘zlarda esa me’yoridan ortiq cho‘zilish bilan talaffuz qilinadi, masalan *kino* so‘zida.

Ana endi *e* unlisi haqida so‘z yuritadigan bo‘lsak, bu unli Andijon shevasida yuqori-o‘rta ko‘tarilishdagi o‘rta keng unli hisoblanadi.[2,35] Andijon shevasi talaffuzini tadqiq etgan Stefan Vurm andijonliklar *e* tovushini *i* ga monand talaffuz qiladi deb katta xatoga yo‘l qo‘ygan, yani *men, sen* olmoshlari *min, sin* kabi talaffuz qilinadi degan fikrni ilgari surgan ammo bu haqiqatga xilofdir. Bu borada professor A. K. Borovkov hamda V.V. Reshetovlar *e* unlisi rus tilidagi *э* tovushiga o‘xshab talaffuz qilinadi deganlar, bu fikrda esa asos bor. Shuningdek eski andijon shevasi vakillari ayrim rus tilidan kirib kelgan so‘zlar talaffuzida qo‘llangan *e* tovushini ba’zida almashtirib ba’zan tushirib talaffuz qilgan, masalan *тэлэфон* (rus adabiy shakli) *telpon* (Andijon shevasida), *telgrop* (rus ad.shakli телеграф), *telgrom* (rus.ad.shakli телеграмма).

U unli tovushi juda ham tor, til oldi lablangan tovushlar qatoriga kiradi. Bunda til va labning ishtiroki yuqori bo‘lib ayniqsa *ch, sh* kabi tovushlar bilan yonma yon kelganda bu holat yanada kuchliroq seziladi. Andijon shevasi vakillarining talaffuzida *u* unlisi nisbatan biroz farq bilan talaffuz qilinadi. Ya’ni chuqur til orqa *q, g‘, x* tovushlari mavjud bo‘lgan holatlarda talaffuz qilingandagi holat bilan til o‘rta *g, k* tovushlari bilan talaffuz qilinganda butkul boshqacha talaffuz qilinadi (*qul-kul, g‘ul-gul, g‘ur-gur, xur-hur*).

O unli tovushi orqa qator, lablanmagan, quyi ko‘tarilishdagi keng unli hisoblanadi. *O* ning talaffuzi ayrim so‘zlarda *a* ga almashinib talaffuz qilinadi. Masalan *oyoq (ayaq), oyi(aya), oynak(aynak), inoq(inaq)*. Shuningdek Andijon shevasida oxiri ochiq bo‘g‘in bo‘lgan fe’llarga oxiriga *q* (chuqur til orqa) tovushini qo‘shib fe’l yasalganda, ikkinchi bo‘g‘indagi *o -a* ga o‘zgarib talaffuz qilinadi, masalan *taroq (taraq), bo‘yoq (bo‘yaq), tarqoq (tarqaq)*. Shuningdek ayrim shevalardan farqli o‘laroq *a* unlisi *o* kabi talaffuz etilishi ko‘proq uchraydigan holat hisoblanadi. Ya’ni *adash(odash), aldash(oldash), aldamchi (oldamchi), almash(olmash), arazlash(oroqlash), atoqli(otoqli), palapartish (polopartish)*.

Shuningdek tilshunoslikda cho‘ziq unli tushunchasi ham mavjud, ya’ni ayrim unilarning o‘z holicha va yana cho‘ziqroq talaffuz qilish holatlari ham uchraydi buning natijasida cho‘ziq unlilar paydo bo‘ladi. Masalan *teri* (hayvon terisi ma’nosida cho‘ziladi), *ter* (fe’l, ish-harakat ma’nosida kelganda) cho‘ziq talaffuz qilinmaydi. Turkiy tillarda cho‘ziq unlining mavjud yoki mavjud emasligi nuqtai nazaridan turli qarashlar mavjud. Bunda ayrim tilshunos olimlar o‘zbek tilining o‘zida cho‘ziq unli mavjud emasligi, chetdan kirib kelgan so‘zlarda esa ayrim tovushni qo‘shib talaffuz qilingani sabab, uzun va qisqa unlilar mavjud ekanligi haqidagi faktlar keltirganiga guvohi bo‘lamiz.

Discussion(Muhokama)

Andijon shevasi vakillarining talaffuzining o‘ziga xos xususiyatlarini tilshunoslikda mavjud adabiyotlarda bor ma’lumotlarga asosan yoritish biroz noo‘rin deb topildi. Bunga sabab yillar davomida Andijon hududida istiqomat qiluvchi aholi vakillarining talaffuziga zamon va davrning, madaniyatlararo muloqotning, hududlararo qo‘shnichilik munosabatlarining ta’siri hamda buning natijasida ushbu shevaning ayrim xususiyatlari saqlanib qolmay bundan bir necha yil ilgari mavjud bo‘lgan Andijon shevasi xususiyatlari bilan butunlay nomuvofiq holga kelganligidadir. Ilmiy ishimiz samaradorligi hamda erishilgan natijalar bugungi avlod uchun xizmat qilishini inobatga olsak, Andijon shevasi vakillarining ayni damdagi talaffuz xususiyatlarini kuzatishni va o‘ziga xos jihatlarini bayon etishni hamda ushbu sheva vakillarining ingliz tili talaffuzidagi interferensiyalarni aniqlash va bartaraf etishni ustuvor vazifa deb qo‘ydik. Bu maqsad yo‘lida esa avvalo Andijon shevasi vakillari talaffuzining jonli muloqot jarayonida qanday xususiyatlarni o‘z ichiga olishi haqida batafsil ma’lumotga ega bo‘lish maqsadida tajriba sinov o‘tkazildi. Bu sinov Andijonning turli tumanlarida istiqomat qiluvchi talabalarga erkin muhitda, ular uchun qiyin bo‘lmagan, o‘ylanishga majbur qilmaydigan, tabiiy suhbat jarayonida tabiiy talaffuz xususiyatlarini ochib berishga asoslangan quyidagi to‘rt savol bilan murojaat qilindi va qatnashchilar ovozlari yozib olindi:

1. Ismingiz, familyangiz, o‘zingizni tanishtira olasizmi?
2. Yoshligingizdagi eng esda qolarli voqeani tasvirlab bering.
3. Do‘stlaringiz haqida gapirib bering.
4. Kelajakdagi rejalaringiz qanday, batafsil gapirib bering!

Tajriba sinovida ishtirok etgan barcha ishtirokchilarning talaffuzidagi o‘ziga xos xususiyatlar quyida tasnif etildi.

Eksperiment 1 natijalari:

Andijon shevasidagi *e* unlisi ham ayrim o‘rinlarda cho‘ziq holda talaffuz qilinadi. Asosan takror kelgan so‘zlarda cho‘zib talaffuz qilinadi. Masalan *ne: -ne: kishilar o‘tib ketti, yonida xe: miriyam yo‘q*. Shuningdek *u* unlisi ham cho‘ziq talaffuz qilinadi, qachonki qo‘shma fe’llar birinchisi *o‘qi* va *bermoq* fe’li bilan biriksa, nutq jarayonini yengillatish maqsadida cho‘ziq unli hosil bo‘ladi, masalan: *o‘qib beradi- o‘qu:radi*.

Cho‘ziq o tovushi o‘zidan keyin kelgan titroq r tovushining tushib qolishi sababli Andijon shevasi vakillari tomonidan cho‘zib talaffuz qilinadi, masalan: *bo:medi(bormedi)*, *bo:mesan* (bormesan) kabi. Birinchi komponenti a, b, ib komponentlari bilan tugagan ravishdosh, ikkinchi qismi *ber*, *ol* kabi so‘zlar bilan tugagan holatlarda o tovushi cho‘ziq talaffuz qilinadi, masala: *keto:rdi*, *kelo:rdi* kabi (ketaverdi, kelaverdi). Qo‘shma fe’llarning yordamchi fe’l qismi *ol* so‘zi bilan birikkan holatlarda a o tovushiga o‘zgarib cho‘ziq talaffuz qilinadi, masalan: *keta oldi* - *keto:ldi*, *bora olaman* - *boro:laman*. Shuningdek o cho‘ziq talaffuz qilinishi holatlari gapga his-hayajon qo‘shilgan vaqtlarda ham kelishi mumkin.

Undoshlarga to‘xtalsak shevadagi konsonantizm adabiy til me‘yorlari bilan bir xil faqat ayrim tafovutlar bilan farqlanishi mumkin. Andijon shevasi singarmonizm holati ko‘p uchragani sababli b tovushining ba’zida qattiq, ba’zida yumshoq talaffuz qilish holatlari uchraydi. Ayrim holatlarda b tovushi burun tovushi *burun-murun*, *bunda-munda*, *buni-muni* kabi almashinib talaffuz qilinadi. B tovushi v lashish holatlari ham uchraydi, ya’ni *haybat-hayvat*. Ayrim Andijon shevalarida e tovushini o kabi talaffuz qilish holatlari ham uchraydi. Masalan : degan edim (adabiy shakl) - do: dim (Andijon shevasi). Andijon shevasida p ko‘pincha v lashish holatlari ham uchraydi. Masalan: *topib oldi* (adabiy shakl) – *tovvoldi* (Andijon shevasi), *chopib oldi* (adabiy shakl) -*chovvoldi*(Andijon shevasi).

Andijon shevasi vakillarining talaffuziga zamonaviy chet tilidan kirib kelgan so‘zlarning ham ta’siri salmoqli bo‘lib, buning natijasida eski Andijon shevasi bilan hozirgi Andijon shevalarining ham katta farqi bor. Xususan Baliqchi tumanida istiqomat qiluvchi sheva vakillarining talaffuzidagi o tovushli so‘zlarning a ga monand talaffuz qilish holatlari ko‘p uchraydi. Masalan: *olaqanot* (adabiy shakl), *olaqanat* (Baliqchi tuman shevasi), *shox*(adabiy shakl), *shax* (Baliqchi tuman shevasi), *daryo* (adabiy shakl), *darya* (Baliqchi tuman shevasi). O‘sha so‘zidagi a tovushi i tovushiga monand qilib talaffuz qilinadi, o‘sha (adabiy shakl), o‘shi (Baliqchi tuman shevasi). Shuningdek ikkinchi qismi *qolmoq* so‘zidan iborat bo‘lgan ko‘makchili fe’llar ham qo‘shib talaffuz qilish holatlari uchraydi (kelib qolib (adabiy variant), *keppolib* (Andijon shevasi), *olib qolib* (adabiy variant), *oppolib* (Andijon variant). Ikkinchi bo‘g‘indagi i tovushi yarim talaffuz qilinadi, masalan : *bering* (adabiy shakl), *bern* (Baliqchi tuman shevasi). Buloqboshi tuman shevalarida e tovushini talaffuzda tushirib ketish holatlari ham uchraydi, masalan: *degan* (adabiy shevada), *dgan* (Buloqboshi shevasi). Shuningdek ayrim tovushlar so‘zlar qo‘shib talaffuz qilganda ham e tovushi ko‘proq tushib qolish holatlari uchraydi, masalan: *o‘sha inson men edim* (adabiy shakl), *o‘sha inson menidim* (Buloqboshi shevasi). A unli tovushining e unli tovushiga almashtirib talaffuz qilish holatlari ham uchraydi, masalan: *so‘rab olmaydi* (adabiy shakl), *so‘rab olmedi* (Buloqboshi tuman shevasi). Andijon shahri shevasida b tovushini v ga almashinib talaffuz qilish holatlari uchraydi, masalan: *olib olardim* (adabiy shakl), *olvoldim* (Andijon shevasi), *borib olardim* (adabiy shakl), *borvoldim* (Andijon shevasi). Shuningdek Marhamat tumanida istiqomat qiluvchi insonlar shevasida o‘ tovushiga urg‘u tushirish holati ko‘p uchrab turadi. Shuningdek ushbu holat Buloqboshi tumani vakillari shevasi uchun ham

tanish holat hisoblanadi. Masalan: *o‘sha-o‘sha, bo‘ladi, olavermayman* (adabiy shakl), *olo‘rmeman* (Marhamat shevasi). Shahrixon tumani vakillari shevasida ham urg‘u tushmagan *a* tovushini tushirib qoldirish holatlari ko‘p uchraydi. Masalan: *o‘shanda* (adabiy shakl), *o‘shinda* (Shahrixon shevasi). Shuningdek Shahrixon shevasi vakillari *o‘* tovushiga urg‘uning ko‘proq qo‘yilishi natijasida ayrim so‘zlar qisqaradi va tovush tushish holatlari uchraydi: *bo‘laveradi* (adabiy shakl), *bo‘lo‘radi* (Shahrixon shevasi).

Andijon viloyati Bo‘ston tumani vakillari shevasida *l* tovushi tushish holatlari ham uchraydi, bu nafaqat Bo‘ston, balki Buloqboshi, Marhamat, Asaka va yana shuningdek yana bir necha tumanlar shevalariga xos holat hisoblanadi, masalan: *bo‘lgan* (adabiy shakl), *bo‘gan* (Andijon shevasi). Oxiri ochiq bo‘g‘in bo‘lgan so‘zlarda *u* tovushi yarim *i* tovushiga o‘zgarish holati uchraydi. Masalan: *bu yil* (adabiy shakl), *biyil* (Andijon shevasi).

Jalaquduq tumani vakillari shevalari talaffuzida *o* tovushining *a* unlisiga almashinib qo‘llash holatlari uchraydi, masalan: *yo‘qolib olganman* (adabiy shakl), *yo‘qalib qolganman* (Jalaquduq shevasi). Shuningdek birgina Jalaquduq emas balki Andijonning ko‘plab hududlari vakillari shevasida chetdan kirib kelgan so‘zlarni ayrim tovushlarini tushirib ketish holati uchraydi, masalan: *melitsiya* (adabiy shakl), *melisa* (Andijon shevasi). Jalaquduq tumani vakillari talaffuzidagi *a* tovushi *i* ga monand talaffuz qilish holatlari uchraydi, masalan: *yashayman* (adabiy shakl), *yashiyman* (Jalaquduq shevasi), *ishlaydi* (adabiy shakl), *ishlidi* (Jalaquduq tumani). Shuningdek ushbu tuman shevasi vakillarida ko‘makchi fe‘lli birikmalarda ikki fe‘lni qo‘shib talaffuz qilish holatlari ko‘p takrorlanadi: *bo‘lib qolgan* (adabiy shakl), *bo‘pqogan* (Andijon shevasi), *bilib olish* (adabiy shakl), *bilvolish* (Andijon shevasi). Baliqchi tumani vakillari shevasida bo‘lmoq fe‘li eng ko‘p fonetik o‘zgarishga uchrovchi fe‘l hisoblanadi, masalan: *bo‘lgan* (adabiy shakl), *bo‘gan* (Baliqchi tuman shevasi). Baliqchilik insonlar *shu yerda* so‘zini *shetta* deb talaffuz qilish holatlari uchraydi. Marhamat tumani vakillari shevasida barcha so‘zlar og‘iz apparatining oldi qismida talaffuz qilish holatlari aksariyat holatlarida uchraydi. Bunda ko‘proq *o*, *u*, *i* tovushlariga urg‘u tushadi va ko‘p so‘zlar shunga monand talaffuz qilinadi. Til oldi titroq *r* tovushi, til oldi *n* tovushiga monand almashinib qo‘llash holatlari uchraydi, masalan: *biror joy* (adabiy shakl), *biron joy* (Marhamat tumani shevasi).

Baliqchi tumani vakillari talaffuzida aksariyat so‘zlarning ikkinchi bo‘g‘inidagi *a* tovushini *e* ga almashinib qo‘llash holatlari ko‘p uchraydi. Masalan: *bag‘ishlaydi* (adabiy til), *bag‘ishledi* (Baliqchi tuman shevasi). Andijon shevasi vakillarining talaffuzida so‘zning oxirigi bo‘g‘iniga urg‘u qo‘yib talaffuz qilish holatlari ko‘p uchraydi. Bunda asyniqsa Asaka tumani vakillari shevalarida ushbu holatni ko‘p uchratish mumkin. Masalan: *o‘ynar edim*, *qolar edim*, *borar edim* so‘zlarini oxirgi bo‘g‘inlariga urg‘u tushirib qo‘yish holatlari ko‘p uchraydi. Shuningdek Asaka tumani vakillari talaffuzida *edi*, *emish*, *emas* to‘liqsiz fe‘llarining o‘zidan oldingi kelgan so‘zlar bilan qo‘shib talaffuz qilish holatlari ko‘p uchraydi. Masalan: *ayamas edim* (adabiy shakl), *ayamasdim* (Asaka shevasi), *kerak emas* (adabiy shakl), *keremas* (Asaka shevasi). Asaka tumani shevasi vakillari talaffuzida ikkinchi

bo‘g‘indagi *a* unli tovushini *e* ga monand almashinib talaffuz qilish holatlari uchraydi: ayashmaydi (adabiy til), ayashmedi (Asaka shevasi). Shuningdek adabiy shakldagi *keyin* so‘zini *kegin* tarzida talaffuz qilish holatlari uchraydi. Nafaqat Asakaliklar shevasida balki butun Andijon shevasi vakillarida *mening* egalik olmoshining aytilishida oxirgi *ng* tovushi tushish holatlari uchraydi. Orzu, obro‘ so‘zlarining ikkinchi bo‘g‘iniga *y* tovushini qo‘shib talaffuz qilish holatlari ko‘p uchraydi. Asakaliklar *o‘qib turgan* yoki *o‘qiyotgan* so‘zini *o‘qiyapturgan* kabi talaffuz qiladilar.

Xulosa

Xulosa o‘rnida Andijonning ko‘plab tumanlari vakillari talaffuzini taftish qilganimizda deyarli barcha tumanlar uchun umumiy jihat bu asosiy tovushlar og‘izning oldi qismida talaffuz qilinadi. Shuningdek qo‘shma fe‘llar qo‘shib talaffuz qilinishi natijasida tovush tushish holatlari ko‘p bo‘ladi. Deyarli barcha Andijon viloyati tumanlari shevalari vakillari nutqida urg‘u ikkinchi bo‘g‘inga tushadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Anarbayeva M M., Andijon Turk-Barlolar Shevasining o‘ziga xos (fonetik, leksik va morfologik) xususiyatlari. Miasto Przyszłości Kielce, Impact Factor: 9.9 ISSN-L: 2544-980X, 2024.

2. Ibrohimov S. O‘zbek tilining Andijon shevasi. “Fan” nashryoti. Toshkent 1967, 18-b.260 B.

ISSN: 2181-3833 ResearchBip (14) | Google Scholar | SJIF (5.708) | UIF (8.3),53-67 B, 57-b. Research focus | volume 2 | issue 5 | 2023.

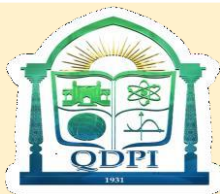
3. Jahongirova D B., Andijon viloyatidagi tojikqishloq shevasi bo‘yicha ayrim mulohazalar. issn: 2181-3833 researchbip (14) | google scholar | sjif (5.708) | uif (8.3). Research focus | volume 2 | issue 5 | 2023.

4. lex.uz

5. Бартольд В.В., История материальной жизни Туркестана, – Л., 1917.90-с

6. Бобирнома, – Т., 2008. 19-б.

7. Якубовский А.Ю., Ўзбек халкининг юзага келиши ҳақида, – Т.: ФАН, 1941. 10-б.

TIL VA MILLIY TAFAKKUR BOG‘LIQLIGINING NAZARIY ASOSLARI HAQIDA MULOHAZALAR

*Abduraxmanov Shavkatjon Ashurovich,
NamDU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
Karimova A’lo Abdullajon qizi, NamDU talabasi*

Anotatsiya. Ushbu maqola til va milliy tafakkur o‘zaro bog‘liqligining nazariy asoslarini chuqur o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, tilshunoslik, falsafa, psixologiya, antropologiya va madaniyatshunoslikning kesishgan sohasida joylashgan muhim ilmiy muammo tahliliga qaratilgan. Maqolada tilning inson ongi, jamiyatning dunyoqarashi va milliy identifikatsiyani shakllantirishdagi o‘rni universal tilshunoslik paradigmalari, xususan, Eduard Sapir va Benjamin Uorfning lingvistik relativlik gipotezasi, Vilgelm fon Gumboldtning til haqidagi g‘oyalari, shuningdek, o‘zbek tilshunosligi va adabiyotidagi milliy kontekst asosida ko‘rib chiqiladi. Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari va zamonaviy o‘zbek tilshunosligi tadqiqotlari misolida til milliy tafakkurning ramzi, madaniy merosning asosiy tashuvchisi va jamiyatning ma’naviy rivojlanish omili sifatida tahlil qilinib, globalizatsiya sharoitida milliy tilni saqlash va rivojlantirish muammolari muhokamasiga bag‘ishlanadi. Tadqiqot til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni antropotsentrik, kognitiv va sotsiolingvistik yondashuvlar orqali bayon qilishga qaratilgan bo‘lib, tilning milliy identifikatsiyani mustahkamlashdagi strategik ahamiyatini ta’kidlaydi. Maqola kelgusida tilning neyrolingvistik va raqamli texnologiyalar ta’siridagi o‘rganilishi zarurligini alohida e’tiborga oladi, chunki tilning saqlanishi millatning ma’naviy mustaqilligi va kognitiv rivojlanishining asosiy omilidir.

Kalit so‘zlar: Til, milliy tafakkur, lingvistik relativlik, Sapir-Uorf gipotezasi, Vilgelm fon Gumboldt, Alisher Navoiy, o‘zbek tilshunosligi, antropotsentrizm, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, madaniyat va til bog‘liqligi, milliy identifikatsiya, globalizatsiya va til, til siyosati, ma’naviy meros, frazeologik iboralar, leksik boylik, semiotika, o‘zbek adabiyoti, nutq madaniyati.

Аннотация. Статья посвящена глубокому изучению теоретических основ взаимосвязи языка и национального мышления, рассматривая важную научную проблему, находящуюся на пересечении лингвистики, философии, психологии, антропологии и культурологии. В работе анализируется роль языка в формировании человеческого сознания, мировоззрения общества и национальной идентичности в рамках универсальных лингвистических парадигм — в частности, гипотезы

лингвистической относительности Эдварда Сапира и Бенджамина Уорфа, идей Вильгельма фон Гумбольдта, а также на основе национального контекста узбекского языкознания и литературы. На примере произведения Алишера Навои «Мухокамат ул-луг‘атайн» и современных исследований узбекского языкознания язык рассматривается как символ национального мышления, основной носитель культурного наследия и важный фактор духовного развития общества. Особое внимание уделяется проблемам сохранения и развития национального языка в условиях глобализации. Исследование направлено на освещение взаимосвязи языка и мышления с позиций антропоцентрического, когнитивного и социолингвистического подходов, подчеркивая стратегическую значимость языка в укреплении национальной идентичности. В статье особо отмечается необходимость дальнейшего изучения языка под воздействием нейролингвистики и цифровых технологий, поскольку сохранение языка является основным фактором духовной независимости и когнитивного прогресса нации.

Ключевые слова: язык, национальное мышление, лингвистическая относительность, гипотеза Сапира-Уорфа, Вильгельм фон Гумбольдт, Алишер Навои, узбекская лингвистика, антропоцентризм, когнитивная лингвистика, социолингвистика, взаимосвязь культуры и языка, национальная идентичность, глобализация и язык, языковая политика, духовное наследие, фразеологические выражения, лексическое богатство, семиотика, узбекская литература, культура речи.

Abstract. This article is dedicated to an in-depth exploration of the theoretical foundations of the relationship between language and national cognition, addressing a significant scientific issue situated at the intersection of linguistics, philosophy, psychology, anthropology, and cultural studies. The analysis examines the role of language in shaping human consciousness, societal worldview, and national identity within the framework of universal linguistic paradigms—particularly the linguistic relativity hypothesis of Edward Sapir and Benjamin Whorf, Wilhelm von Humboldt’s ideas on language, as well as the national context of Uzbek linguistics and literature. Through the example of Alisher Navoi’s *Muhokamat al-Lug‘atayn* and modern Uzbek linguistic research, the article interprets language as a symbol of national cognition, a primary carrier of cultural heritage, and a key factor in the spiritual development of society. It further discusses the challenges of preserving and developing the national language in the context of globalization. The study aims to elucidate the relationship between language and cognition using anthropocentric, cognitive, and sociolinguistic approaches, emphasizing the strategic significance of language in strengthening national identity. The article highlights the necessity of further investigation of language under the influence of neurolinguistics and digital technologies, as the preservation of language constitutes the foundation of a nation’s spiritual independence and cognitive progress.

Keywords: language, national thinking, linguistic relativity, Sapir-Whorf hypothesis, Wilhelm von Humboldt, Alisher Navoi, Uzbek linguistics, anthropocentrism, cognitive linguistics, sociolinguistics, culture-language interconnection, national identity, globalization and language, language policy, spiritual heritage, phraseological expressions, lexical richness, semiotics, Uzbek literature, speech culture.

Kirish (Introduction)

Til va milliy tafakkur o‘zaro bog‘liqligining nazariy asoslari tilshunoslik, falsafa, psixologiya, antropologiya va madaniyatshunoslikning murakkab kesishgan sohasida joylashgan bo‘lib, tilning inson ongi, jamiyat dunyoqarashi, milliy identifikatsiya va ma’naviy rivojlanishdagi murakkab rolini o‘rganadi. Bu mavzu insoniyatning qadimiy falsafiy muammolaridan biri bo‘lib, qadimgi Yunoniston va Rimda nutq madaniyatining nazariy asoslari yaratilgan paytdan boshlab muhokama qilib kelinmoqda. Zero, til va tafakkur masalasi hamisha dolzarb masalalardan biri sifatida zamonaviy tilshunoslikning ham diqqat markazida turibdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

Qadimgi yunon faylasuflari Platon va Aristotel tilni tafakkur vositasi sifatida ko‘rib, uning ijtimoiy va kognitiv funksiyalarini ta’kidlaganlar, Platon “Kratil” dialogida tilning tabiiy yoki shartli ekanligini muhokama etgan bo‘lsa, Aristotel “Nutq haqida” asarida tilni mantiqiy fikrlashning asosi deb hisoblagan. Sharq falsafasida esa Ibn Sino va Forobiy kabi mutafakkirlar tilni bilim va tafakkur o‘rtasidagi ko‘prik sifatida o‘rganib, uning jamiyatdagi rolini ta’kidlaganlar. Zamonaviy tilshunoslikda bu munosabatlarning asosiy paradigmasi Eduard Sapir va Benjamin Uorfning lingvistik relativlik gipotezasi bo‘lib, u tilning grammatik va leksik xususiyatlari insonning dunyoqarashini belgilashi yoki unga ta’sir qilishini ta’kidlaydi. Sapir-Uorf gipotezasining kuchli versiyasi (lingvistik determinizm) til tafakkurni to‘liq shakllantiradi deb hisoblasa, zaif versiyasi tilning tafakkur jarayonlariga, masalan, ranglar, vaqt, fazoviy munosabatlar va hatto ijtimoiy qadriyatlar tushunchalariga ta’sirini ta’kidlaydi. Bu gipoteza til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beradi, chunki til nafaqat aloqa vositasi, balki milliy ong va madaniyatning asosiy tashuvchisi sifatida qaraladi.²¹⁸ Shu bilan birga, Vilgelm fon Gumboldtning g‘oyalari ham muhim bo‘lib, u tilni millatning ruhiy olamining ifodasi deb bilgan va tilning jamiyatning madaniy, ma’naviy va iqtisodiy rivojlanishiga ta’sirini ta’kidlagan. Gumboldtga ko‘ra, til inson faoliyatining natijasi bo‘lib, u milliy mentalitetni shakllantirishda markaziy o‘rin tutadi va har bir tilning o‘ziga xos grammatik tuzilishi millatning dunyoqarashini aks ettiradi. Ushbu

²¹⁸ Mahmudov N., Rafiyev A., Yo‘ldoshev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish : akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik / N. Mahmudov, A. Rafiyev, I. Yo‘ldoshev. – To‘ldirilgan nashr. – Toshkent : Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 89-b. – ISBN 978-9943-03-540-7.

universal nazariyalar til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishda asosiy rol o‘ynaydi. Bu nazariyalar globalizatsiya sharoitida milliy tilni saqlash va rivojlantirish muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tilshunosligida bu universal nazariyalar milliy kontekstda rivojlantirilgan bo‘lib, til milliy tafakkurning ramzi va taraqqiyotning asosiy omili sifatida qaraladi. O‘zbek adabiyotidagi klassik manbalar, xususan, Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari tilning milliy ruhiyatni shakllantirishdagi rolini aniq ko‘rsatadi. Navoiy o‘zbek (turkiy) tilining arab va fors tillariga nisbatan afzalligini ta’kidlab, tilni milliy tafakkur va madaniyatning asosiy elementi sifatida ko‘tarib chiqadi. Uning fikricha, til nafaqat nutq vositasi, balki xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va ma’naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi ko‘zgu bo‘lib xizmat qiladi.²¹⁹

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Mazkur maqolada til va tafakkur masalalarini yoritishda qiyosiy tahlil, tasniflash, tavsiflash metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Navoiy til va tafakkur birligi haqida turli fikrlar yuritgan va tilning ijtimoiy hodisa ekanligini ta’kidlaydi, chunki til inson zotini hayvondan ajratib turuvchi asosiy omil sifatida qaraladi. U tilni o‘zib-rivojlanib boruvchi jamiyat ehtiyojiga muvofiq zarurat ekanligini anglab, kishining nutq qobiliyatini tug‘ma ekanligini ta’kidlaydi. O‘zbek tilining genezisida qarluq, qipchoq va o‘g‘uz dialektlarining ishtiroki tilning milliy tafakkurga ta’sirini yanada chuqurlashtiradi. Bu dialektlar orqali xalqning ko‘chmanchi hayoti, qishloq xo‘jaligi madaniyati, tabiat hodisalari, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy qadriyatlar tilning leksik fondida aks etgan. Masalan, o‘zbek tilidagi “yurt”, “o‘tov”, “qarindosh” kabi so‘zlar milliy tafakkurning ijtimoiy va ma’naviy tuzilishini ifodalaydi, bu esa Sapir-Uorf gipotezasining zaif versiyasi bilan uzviy bog‘liq. Til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘zbek tilshunosligida chuqur o‘rganilgan. Tilshunos olimlarning fikricha, til va tafakkur shunchalik uzviy bog‘langanki, ularni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi. Til tafakkurning shakllanishi va rivojlanishiga asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi, chunki inson o‘z fikrlarini til orqali ifodalaydi va jamiyatning dunyoqarashi tilning imkoniyatlari bilan chegaralanadi yoki kengayadi. O‘zbek tilshunosligida bu nazariya, ayniqsa, XX asr boshlarida milliy matbuot va adabiy tilning sofliги uchun kurashda yaqqol namoyon bo‘ldi. Bu davrda tilning rivoji milliy tafakkurni yuksaltirish bilan bevosita bog‘liq edi. Til madaniyatning ruhi hisoblanadi va uning imkoniyatlari orqali jamiyatning kognitiv va ma’naviy doirasi kengayadi. Bu borada antropotsentrik yondashuv ham muhim o‘rin tutadi. Bunday yondashuvda inson til markazida qaralib, milliy tilshunoslikning shakllanishiga ta’sir qiladi.²²⁰ Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatda ijtimoiy-iqtisodiy omillar muhim rol o‘ynaydi, chunki inson

²¹⁹ Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.: «Barkamol fayz mediya», 2016. 164-b.

²²⁰ Xadjimetova G. Alisher Navoiy asarlarida til va nutq masalalari. Yangi O‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi, 2-jild, 1-son. – 2024. – 107-bet.

faoliyatining natijalari til orqali ifodalanadi va bu milliy tafakkurda aks etadi. Til shunchaki muloqot vositasi emas, u madaniyat, bilish va jamiyat ortasidagi murakkab munosabatlarni ham aks ettiradi. Bu paradigma inson tili nafaqat axborot almashish vositasi, balki bizning dunyoqarashimiz, ijtimoiy me‘yorlar va individual o‘ziga xosliklarni aks ettiruvchi vosita ekanligini e‘tirof etadi.²²¹ O‘zbek adabiyotidagi amaliy misollar til va milliy tafakkur bog‘liqligini yanada aniqlashtiradi. Masalan, Feruz davri Xorazm adabiy muhitida tilning poetik imkoniyatlari orqali milliy g‘oyalar va falsafiy mulohazalar rivojlangan. Bu davrda adabiy asarlar tilning estetik va kognitiv imkoniyatlarini namoyish etgan. Masalan, Alisher Navoiyning “Xamsa” asaridagi obrazlar va metaforalar o‘zbek xalqining dunyoqarashini aks ettiradi. Qadimgi yunon va rim nutq madaniyati nazariy asoslari o‘zbek tilida o‘rganilganda, tilning milliy tafakkurga moslashishi ta’kidlanadi. Notiqlik san’ati va nutq madaniyati orqali tilning ijtimoiy va ma’naviy funksiyalari mustahkamlanadi. Milliy g‘oya va istiqloq mafkurasi yosh avlodni til orqali qurollantirishni talab etadi, chunki til milliy tafakkurni shakllantirishning asosiy vositasidir. O‘zbek mutafakkirlarining til nazariyasiga oid qarashlari, xususan, Navoiyning til haqidagi fikrlari, tilni o‘sib-rivojlanib boruvchi jamiyat ehtiyojiga muvofiq zarurat ekanligini ko‘rsatadi.²²² Bu Sapir-Uorf gipotezasining zaif versiyasi bilan uzviy bog‘liq, chunki o‘zbek tilidagi leksik boyliklar, masalan, ma’naviy qadriyatlar, tarixiy hodisalar va ijtimoiy munosabatlar haqidagi atamalar, milliy tafakkurni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida til va milliy tafakkur o‘zaro bog‘liqligi antropotsentrik va kognitiv paradigmalar orqali yanada aniqroq namoyon bo‘lmoqda. Tilning kognitiv funksiyalari milliy identifikatsiyani mustahkamlashda muhim hisoblanadi. Til nafaqat tafakkurni ifodalaydi, balki uni cheklaydi yoki kengaytiradi. Zero, globalizatsiya sharoitida milliy tilni saqlash masalasi dolzarblashadi, chunki chet tillar ta’siri ostida milliy o‘zlikni yo‘qotish xavfi mavjud. Masalan, o‘zbek tilidagi ijtimoiy va ilmiy terminlarning rivoji milliy tafakkurni zamonaviy fan va texnologiyalarga moslashtirishga yordam beradi, lekin chet el so‘zlari va iboralarining haddan tashqari ko‘payishi milliy tafakkurga putur yetkazishi mumkin. Bu holatni bartaraf etish uchun o‘zbek tilshunosligida tilni boyitish va sofligini saqlash bo‘yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Tilning semiotik va sotsiolingvistik jihatlari ham milliy tafakkurga ta’sir qiladi. Til belgilari (sema) orqali jamiyatning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy normalari va ma’naviy o‘lchovlari ifodalanadi. O‘zbek tilidagi frazeologik birliklar, masalan, “yurak ko‘zi”, “dil dardi” yoki “oq yo‘l” kabi iboralar milliy tafakkurning hissiy va ma’naviy qirralarini ochib beradi. Bu iboralar orqali xalqning dunyoqarashi, axloqiy me‘yorlari va ijtimoiy munosabatlari aks etadi. Shu bilan birga, tilning sotsiolingvistik jihatlari, ya’ni tilning ijtimoiy kontekstda qo‘llanilishi milliy tafakkurni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, o‘zbek tilidagi murojaat shakllari

²²¹ Abduraxmanov Sh. Antropotsentrik paradigma haqida mulohazalar. “Milliy qadriyatlar dialektologik atlas – tarixni o‘rganishda muhim manba” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. 2-kitob. Navoiy-2024. 39-bet.

²²² Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.: «Barkamol fayz mediya», 2016. 167 b.

(“opa”, “aka”, “dada”) oilaviy va ijtimoiy munosabatlardagi hurmat va mehr-muhabbatga asoslangan milliy tafakkurni o‘zida namoyon etadi. O‘zbek tilining fonetik, morfologik va sintaktik tuzilishi ham milliy tafakkurga ta’sir qiladi. Masalan, o‘zbek tilidagi so‘z yasash qoliplari, ayniqsa, qo‘shimchalar orqali yangi so‘zlar hosil qilish imkoniyati tilning moslashuvchanligini va milliy tafakkurning dinamikligini ko‘rsatadi. “O‘zbekona”, “vatanparvarlik” yoki “mehr-oqibat” kabi so‘zlar milliy tafakkurning ma’naviy va ijtimoiy qadriyatlarini ifodalaydi. Shu bilan birga, tilning sintaktik tuzilishi, jumladan, o‘zbek tilidagi so‘z birikmalarining tartibi, milliy tafakkurning mantiqiy va analitik xususiyatlarini ochib beradi. Bundan tashqari, tilning fonetik xususiyatlari, masalan, unli va undosh tovushlarning uyg‘unligi, milliy tafakkurning estetik va hissiy tomonlarini shakllantiradi, chunki o‘zbek tilidagi she’riy ritm va musiqiylik xalqning madaniy merosida muhim o‘rin tutadi.²²³

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Xulosa qilib aytganda, til va milliy tafakkur o‘zaro bog‘liqligining nazariy asoslari universal tilshunoslik nazariyalariga, xususan, Sapir-Uorf gipotezasi va Gumboldtning g‘oyalariga asoslanadi. Alisher Navoiyning asarlari va zamonaviy o‘zbek tilshunosligi tadqiqotlari esa tilni millatning ruhiy olamining kaliti sifatida ko‘rsatadi. Til milliy tafakkurni shakllantirishda nafaqat vosita, balki milliy identifikatsiyaning asosiy omili sifatida xizmat qiladi. Globalizatsiya sharoitida milliy tilni saqlash va rivojlantirish milliy tafakkurning mustahkamligini ta’minlaydi, bu esa til siyosati, ta’lim tizimi va madaniy merosni asrashda muhim strategik vazifa sifatida ko‘rilishi lozim. Ushbu nazariyalar nafaqat ilmiy tadqiqotlar uchun asos, balki milliy o‘zlikni mustahkamlash, yosh avlodni ma’naviy jihatdan tarbiyalash va jamiyatning kognitiv rivojlanishini ta’minlash uchun ham muhim yo‘l-yo‘riqdir. Kelgusida bu sohada tilning kognitiv va neyrolingvistik jihatlarini o‘rganish, shuningdek, raqamli texnologiyalar ta’sirini baholash bo‘yicha tadqiqotlar olib borish zarur, chunki tilning saqlanishi millatning ma’naviy mustaqilligini ta’minlaydi.²²⁴ Bunday yondashuv milliy tilni zamonaviy muammolarga moslashtirishga yordam beradi va tilshunoslikni falsafa va psixologiya bilan yanada yaqinlashtiradi, natijada milliy tafakkur rivoji uchun yangi imkoniyatlar ochiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abduraxmanov Sh. Antroposentrik paradigma haqida mulohazalar. “Milliy qadriyatlar dialektologik atlas – tarixni o‘rganishda muhim manba” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. 2-kitob. Navoiy-2024. 39-bet.
2. Rahmonova M. Til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik. Toshkent: Zenodo, 2023. 67 b
3. Mahmudov N., Rafiyev A., Yo‘ldoshev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish : akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik / N. Mahmudov, A. Rafiyev,

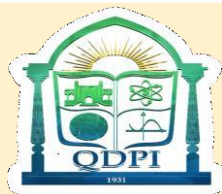
²²³ **Xadjimetova G.** *Alisher Navoiy asarlarida til va nutq masalalari.* Yangi O‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi, 2-jild, 1-son. – 2024. – 106-bet.

²²⁴ Rahmonova M. Til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik. Toshkent: Zenodo, 2023.

I. Yo‘ldoshev. – To‘ldirilgan nashr. – Toshkent : Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 144 b. – ISBN 978-9943-03-540-7.

4. **Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent.: «Barkamol fayz mediya», 2016. 192 b.**

5. **Xadjimetova G. Alisher Navoiy asarlarida til va nutq masalalari.** Yangi O‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi, 2-jild, 1-son. – 2024. – 105–108-betlar.

“BOBURNOMA” MATNIDAGI VAQT DEIKSISLARINING TARJIMADA AKS ETISHI VA ULARNING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI

Sherg‘oziyev Shuxrat Sheraliyevich

Namangan davlat texnika universiteti

“Xorijiy tillar” kafedrasida katta o‘qituvchisi, tadqiqotchi

shuhratshergoziyev@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola “Boburnoma” matnida uchraydigan vaqt dieksislarining ingliz tiliga tarjima jarayonida qanday o‘zgarishini lingvopragmatik nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Bobur asaridagi vaqtni belgilovchi birliklar oddiy grammatik vosita bo‘libgina qolmay, muallifning kuzatuvchanligi, voqealarni tartiblash uslubi va tarixiy tafakkurini aks ettiruvchi muhim semantik indikator hisoblanadi. Tarjima jarayonida bu birliklarning ma’nosi, ritmi va uslubiy yukini to‘liq saqlash har doim ham oson emas. Shu sababli tadqiqotda Leyden-Erskine, Beverij va Tekston tomonidan yaratilgan uch mashhur inglizcha tarjima solishtirilib, vaqt dieksislarining semantik, sintaktik va pragmatik jihatdan qanday talqin qilingani aniqlanadi. Tahlil davomida ayrim tarjimalarda dieksislarning ma’no doirasi kengaygani, boshqalarida esa tarixiy kontekstni saqlab qolish uchun transliteratsiya yoki moslashtirish strategiyalaridan foydalanilgani ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: boburnoma, vaqt dieksislari, tarjima lingvopragmatikasi, semantik o‘zgarish, tarjimon strategiyasi, tarixiy kontekst, deiksis talqini, tarjima yondashuvlari, matnlararo moslik, realiyalar, vaqt kategoriyalarining talqini, madaniy moslashtirish, tarjima semantikasi

Аннотация. Данная статья посвящена лингвопрагматическому анализу того, как временные дейкисы, встречающиеся в тексте «Бабурина», изменяются в процессе перевода на английский язык. Единицы, обозначающие время в произведении Бабура, представляют собой не просто грамматические формы, но и важные семантические индикаторы, отражающие наблюдательность автора, его способ организации событий и историческое мировосприятие. В переводе сохранить их смысл, ритм и стилистическую нагрузку бывает непросто. В этой связи в исследовании сопоставляются три известные английские версии-переводы Лейдена-Эрскина, Бевеиджа и Тэкстона, - чтобы определить, как временные дейкисы осмыслены на

семантическом, синтаксическом и прагматическом уровнях. Анализ показывает, что в некоторых переводах семантический объём дейксисов расширяется, тогда как в других применяются стратегии транслитерации или адаптации для сохранения исторического контекста.

Ключевые слова: Бабурнаме, временные дейксисы, лингвопрагматика перевода, семантические изменения, переводческие стратегии, исторический контекст, интерпретация дейксиса, подходы к переводу, меж текстовое соответствие, реалии, интерпретация временных категорий, культурная адаптация, семантика перевода.

Abstract. This article examines how temporal deixis found in the text of the Baburnama shifts during translation into English, focusing on these changes from a linguo-pragmatic perspective. The time-marking expressions in Babur’s work function not only as grammatical devices but also as meaningful semantic indicators that reflect the author’s observational style, his method of structuring events, and his historical worldview. Preserving their meaning, rhythm, and stylistic nuance during translation is not always straightforward. For this reason, the study compares three prominent English versions—those by Leyden-Erskine, Beveridge, and Thackston to determine how temporal deixis is treated semantically, syntactically, and pragmatically. The analysis reveals that in some translations the semantic scope of these deictic elements expands, while in others translators rely on transliteration or cultural adaptation to retain the historical background.

Keywords: Baburnama, temporal deixis, translation linguopragmatics, semantic shifts, translator strategy, historical context, deixis interpretation, and translation approaches, intertextual correspondence, cultural realia, interpretation of temporal categories, cultural adaptation, translation semantics.

KIRISH. “Boburnoma” - Markaziy Osiyo, Hindiston va Afg‘oniston tarixining eng muhim yozma manbalaridan biri bo‘lib, unda buyuk sarkarda, shoir va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti, siyosiy faoliyati, harbiy yurishlari, shaxsiy kuzatuvlari hamda o‘z davrining ijtimoiy-madaniy hayoti keng yoritilgan. Asar nafaqat tarixiy voqealarni bayon etadi, balki XV-XVI asrlar oralig‘idagi Turkiston, Movarounnahr, Hindiston va Eron hududlaridagi madaniy muhit, xalq urf-odatlari, diniy e‘tiqodlar va ijtimoiy munosabatlarni ham aks ettiradi. Shu bois “Boburnoma” ni nafaqat tarixiy, balki adabiy, tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham bebaho manba sifatida baholash mumkin. Bobur o‘z asarini oddiy yilnomalar singari quruq voqealar zanjiri sifatida emas, balki chuqur kuzatuvchanlik va shaxsiy tajribalar asosida yozgan. U inson ruhiyati, tabiiy manzaralar, siyosiy intriga va harbiy strategiyani bir butun holda tasvirlay olgan. Shu sababdan ham “Boburnoma”ni o‘qir ekanmiz, biz nafaqat hukmdor Boburni, balki o‘z zamonasining fikrlovchi, his qiluvchi va yozuvchi ziyolisini ham ko‘ramiz. Asardagi jonli til, real hayot lavhalari va muallifning samimiy ohangi bu kitobni o‘z davrining adabiy yodgorligiga aylantirgan. Matnda ishlatilgan vaqt dieksislari (ya’ni, vaqtni belgilovchi til

birliklari) Bobur shaxsining dunyoqarashi va o‘z hayotini vaqt bilan bog‘lab idrok etish tarzini anglashda muhim o‘rin tutadi. U “*o‘sha yili*”, “*keyin*”, “*shu paytda*”, “*bir necha kundan so‘ng*” kabi ifodalar orqali voqealar ketma-ketligini, ularning sabab-oqibat bog‘liqligini va muallifning shaxsiy kechinmalarini aniqlik bilan ifoda etadi. Shu jihatdan “Boburnoma”dagi vaqt dieksislari faqat grammatik vosita emas, balki muallifning tafakkur uslubini ochib beruvchi semantik kalit hamdir. Tarjima jarayonida esa bu dieksislarning ma‘nosi va uslubiy yukini to‘liq saqlab qolish har doim ham oson emas. Har bir tarjimon matnning ma‘no qatlamlarini o‘z ona tilining grammatik va madaniy me‘yorlariga moslab ifodalaydi. Natijada ba’zi hollarda vaqt ifodalari kengayadi, ayrim hollarda esa qisqaradi yoki yangicha semantik soyaga ega bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida asarning tarixiy ruhini, muallif ohangini va vaqt tasavvurini o‘zgartirib yuborishi mumkin. Shu sababli “Boburnoma”dagi vaqt dieksislarining ingliz tiliga tarjima jarayonidagi o‘zgarishlarini o‘rganish muhim ilmiy masalalardan biridir. Ushbu tadqiqotda Bobur asarining uchta mashhur tarjimasi Leyden-Erskine, Beverij va Tekston tomonidan amalga oshirilgan variantlar -tahlil markazida bo‘ladi. Maqolada har bir tarjimada vaqt ifodalarining semantik, sintaktik va lingvopragmatik o‘zgarishlari solishtirma asosda o‘rganilib, tarjimonning yondashuvi Bobur matnining ruhini qay darajada aks ettirganini aniqlashga e‘tibor qaratiladi. Shuningdek, maqolada tarjima nazariyasi nuqtayi nazaridan vaqt dieksislarining tarjimada o‘rni, ularning madaniy kontekst bilan bog‘liqligi hamda tarjimonning interpretatsiya jarayonidagi tanlov omillari ham ko‘rib chiqiladi. Shu orqali nafaqat “Boburnoma” matnining lingvistik boyligi, balki uning turli madaniyatlarda qanday qabul qilinishi va tarjima orqali qanday talqin qilinishi haqida kengroq tasavvur hosil qilish mumkin bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur tadqiqot “Boburnoma”dagi vaqt dieksislarining tarjimadagi o‘zgarishlarini aniqlashga qaratilgan. Tahlil jarayonida lingvistik dieksis nazariyasi asos qilib olingan bo‘lib, har bir tarjimada vaqtni belgilovchi birliklarning semantik va madaniy moslashuv darajasi o‘rganildi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi: Matn tahlili-“Boburnoma”ning asl o‘zbekcha matni va uning uchta inglizcha tarjimasi (Leyden-Erskine, Beverij, Tekston) o‘zaro taqqoslandi. Kontekstual tahlil-Vaqt birikmalari kontekstda qanday semantik yuklama olganini aniqlash. Tarjima strategiyalarini tahlil qilish-Tarjimonlar tomonidan qo‘llangan madaniy moslashuv va grammatik o‘zgartirishlar baholandi.

Tahlil uchun ikki asosiy misol tanlandi: 1. “*Tonglasi bir pahor bo‘lmaydur erdi kim, ip uchi, igna sinug‘icha nima cherik iligida qolmadi, borchasini egalariga yo‘ndura berdilar.*” [1; 59]

2. “*Har tarafdin so‘z o‘tadur edi. Dedimkim: «Keling, aytingkim, Tengri rost keltursa, Samarqandni qachon olg‘aybiz?» Ba‘zi dedilarkim: «Yozg‘a olg‘aybiz». Ul maxal kech kuz edi. Ba‘zi «bir oy», ba‘zi «qirq kun», ba‘zi «yigirma kun» dedilar. Nuyon ko‘kaldosh dedikim «Un to‘rt kunda olurbiz». Tengri rost kelturdi, rost o‘n to‘rt kunda-o‘q Samarqandni olduk.*” [1; 79]

Birinchi misoldagi vaqt dieksisi *"tonglasi bir pahor bo‘lmaydur erdi"* o‘zgaras vaqtiy birikma bo‘lib, ertangi tongning boshlanishiga ishora qiladi. Bu, o‘zbek tilidagi an’anaviy vaqt ko‘rsatish usulidan foydalanilishini ko‘rsatadi. Bobur o‘zining harbiy kuchining intizomiga urg‘u berayotgan bir paytda, vaqtni belgilashda aniq bir "pahor" (*pahor, pahar*-ikki-uch soatlik vaqt o‘lchovi) va "tong" so‘zlari orqali voqealar ketma-ketligini ko‘rsatadi. Quyida Leyden-Erskine, Beverij, Tekston tarjimalarning har birida vaqt dieksisi qanday aks ettirilganini ko‘rib chiqamiz: Leyden-Erskine tarjimasi: *"...before the first watch of the next day was over, there was not a bit of thread or a broken needle that was not restored to the owner."* [2: 68] Erskine tarjimasida asl matndagi "tonglasi" iborasi *"before the first watch of the next day was over"* deb o‘zgartirilgan. Bu tarjimadagi vaqt ifodasi aniq belgilangan vaqtni bildiradi - ya’ni "ertangi tong" o‘rniga ingliz tilidagi "next day" va "first watch" iboralarini ishlatilgan. Bu tarjima o‘zbek tilidagi an’anaviy iboraning vaqtiy bo‘shlig‘ini "first watch" deb nomlangan harbiy jadvalga kiritadi, ammo "pahor" so‘zi o‘zgartirilgan va "watch" atamasi ishlatilgan. Bu ingliz tilidagi an’anaviy "harbiy vaqt" tizimi bilan moslashtirilgan variantdir. Beverij tarjimasi: *"Such however was the discipline of our army that an order to restore everything having been given, the first watch (pahor) of the next day had not passed before nothing, not a tag of cotton, not a broken needle's point, remained in the possession of any man of the force, all was back with its owners."* [3: 67] Beverij tarjimasida ham "first watch" ishlatilgan, lekin u asl matndagi "pahor" so‘zini to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilib, aynan *"pahor"* atamasini qo‘llagan. Bu, asl matn va tarjima o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri moslikni saqlashga harakat qilgan bir usuldir. "Pahor" so‘zi, harbiy jadvalga asoslangan vaqtni anglatadi va ushbu tarjimadagi farq asl matndagi nozik madaniy kontekstni ingliz tiliga to‘g‘ri o‘tkazadi. Tekston tarjimasi: *"Discipline in the army was so dependable, however, that when an order was issued for the return of all the items, before the end of the first watch of the following day not so much as a strand of thread or broken needle was left in the soldiers' hands."* [4: 77] Tekston tarjimasida *"before the end of the first watch of the following day"* degan ibora ishlatilgan. Bu, Leyden-Erskine va Beverij e tarjimalariga o‘xshash tarzda, "first watch" ifodasini ishlatadi. Ammo bu yerda *"following day"* deb belgilanishi, asl matndagi "tong" degan iboraga nisbatan biroz umumiyroq bo‘lishi mumkin, chunki ingliz tilida vaqtni aniqlashda ko‘pincha *"the next day"* va *"the following day"* kabi ifodalar ishlatiladi, ammo bu aniq "tong" vaqtini ko‘rsatmaydi.

"Boburnoma matnida keltirilgan ikkinchi vaqt dieksislari Samarqandni olish voqeasidagi tarjima tahlili ya’ni yuqorida keltirib o‘tilgan ikkinchi misol: Leyden-Erskine tarjimasida asl matndagi vaqt dieksislari ingliz tilida biroz moslashtirilgan: *"Some said, 'We shall take it in the spring' (it was then the harvest); some said in a month, some in forty days, some in twenty days. Nuyan Gokultash said, 'We shall take it within a fortnight; and Almighty God verified his.'"* [2: 138] Leyden-Erskine tarjimasi asl matnga yaqin bo‘lib, shaxslarning taxminlari va voqeaning natijasi to‘liq saqlangan. *"in the spring"* iborasi asl matndagi *"yozg‘a olg‘aybiz"* ga mos keladi, ammo asl matnda kech kuz ekanligi aytilganiga

qaramay, Erskine bu vaqtni umumiyroq ifodalab, “*it was then the harvest*” deb qo‘shgan. Shaxslar tomonidan berilgan muddatlar (“*in a month, in forty days, in twenty days*”) o‘zgarmagan va Nuyon Ko‘kaldoshning “*within a fortnight*” degan so‘zi prognoz va voqea natijasini to‘liq ifodalaydi. Shu bilan birga, ingliz tilida “*Almighty God verified his*” iborasi, asl matndagi “*Tengri rost kelturdi*” iborasi bilan aniq muvofiqlikni ko‘rsatadi Keltirilgan parcha Beverij tarjimasida vaqt dieksislari bizningcha asl matnga eng yaqin tarzda aks ettirilgan: “*Some said, We shall take it in the heats. It was then late in autumn. Others said, 'In a month,' 'Fortydays,' 'Twenty days.' Nuyan Kukulddsh said, We shall take it in 14. God shewed him right! we did take it in exactly 14 days.*” [3: 131] Beverij tarjimasi mavsumiy va kontekstual dieksislarni nozik tarzda ingliz tiliga o‘tkazgan. “*in the heats*” asl “*yo‘zg‘a olg‘aybiz*” ga mos keladi va mavsumiy kontekstni beradi. Shu bilan birga, “*It was then late in autumn*” orqali asl matndagi “*ul maxal kech kuz edi*” iborasi ham to‘liq saqlangan. Shaxslarning muddat taxminlari va Nuyon Ko‘kaldoshning natijani bildiruvchi so‘zlari aynan asl matnga mos keladi. Beverij bu tarjimada vaqtning aniq ketma-ketligini va voqeaning o‘z vaqtida amalga oshganligini ta’kidlagan. Uchinchi muallif Tekston asl matndagi parchani quyidagicha tarjima qilgan va dieksislarni o‘ziga xos tarzda ifodalangan: “*Some said by summer (it was then late autumn), some said a month, some said forty days, some said twenty days. Noyan Kiikaldash said, 'We'll take it in fourteen days.' Through the grace of God, in exactly fourteen days we took Samarkand.*” [4: 120] Tekston tarjimasi mavsumiy va kontekstual dieksislarni birlashtirib, voqea vaqtini o‘quvchiga aniq yetkazadi. “*by summer*” iborasi asl “*yo‘zg‘a olg‘aybiz*” iborasini anglatadi, va qo‘shimcha sifatida “*it was then late autumn*” deb berilgan, bu esa voqeaning haqiqiy vaqtini kontekst bilan bildiradi. Muddat taxminlari va voqea natijasi asl matnga to‘liq mos keladi, Noyon Ko‘kaldoshning taxmini va voqeaning amalga oshishi aniq ko‘rsatilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Matnda keltirilgan vaqt dieksisining birinchi namunasi: Asl matndagi “*tonglasi bir pahor bo‘lmaydur erdi*” iborasi o‘zbek tilida ertangi tongni bildiruvchi aniq vaqt ifodasidir. U Boburning harbiy intizomni ta’riflovchi kontekstida ishlatiladi. Leyden-Erskine tarjimasi: “*before the first watch of the next day was over*”-bu yerda “*pahor*” so‘zi inglizcha “*watch*” atamasi bilan almashtirilgan. Natijada madaniy va vaqt tizimi ingliz harbiy jadvaliga moslashtirilgan. Beveridge tarjimasida esa “*the first watch (pahor) of the next day*”- asl terminni saqlagan holda, madaniy moslikni yuqori darajada ta’minlagan. Tekston tarjimasi “*before the end of the first watch of the following day*”- semantik jihatdan to‘g‘ri, biroq “*tong*” ma’nosining aniqligini biroz kamaytiradi. Tahlil natijasiga ko‘ra, Beverij tarjimasi asl matn mazmuni va madaniy xususiyatlarini eng to‘liq saqlagan, Leyden-Erskine esa umumlashtirish yo‘liga borgan. Vaqt dieksisining ikkinchi namunasi: “*Samarqandni olish voqeasi*” Bu parcha voqeaning vaqtini, shaxslarning taxminlarini va natijani ko‘rsatadi: “*Yo‘zg‘a olg‘aybiz. Ul maxal kech kuz edi.*” Leyden-Erskine tarjimasi: “*We shall take it in the spring (it was then the harvest).*” Bu tarjima mavsumiy xatolikka yo‘l qo‘ygan: “*yo‘z*”

o‘rniga “*spring*” ishlatilgan, bu esa bahor faslini bildiradi. Natijada voqealar ketma-ketligi buziladi. Beverij tarjimasi: “*We shall take it in the heats. It was then late in autumn.*” Bu variantda “*in the heats*” iborasi yoz faslini anglatadi, “*late in autumn*” esa voqeaning haqiqiy vaqtini bildiradi. Eng aniq va madaniy jihatdan to‘g‘ri yondashuv Beverij kuzatiladi. Tekston tarjimasi: “*Some said by summer (it was then late autumn).*” Bu tarjimada mavsumiy kontekst va voqea vaqti aniq ajratilgan, tarjima o‘quvchi uchun qulay va kontekstni to‘liq beradi. Uchala tarjimada vaqt dieksislari semantik moslashuv darajasi turlicha. Leyden-Erskine umumiyashtirgan, Beverij madaniy moslikni saqlagan, Thackston esa ilmiy aniqlikni ta‘minlagan.

Boburnoma matnida, Nuyon Ko‘kaldosh va boshqa shaxslar Samarqandni qachon olishlarini muhokama qilayotganda, mavsumiy vaqt dieksisi sifatida “*yozg‘a olg‘aybiz*” iborasi ishlatiladi. Bu ibora aniq yoz faslini bildiradi va voqea amalga oshishi kutilayotgan davrni belgilashda muhim ahamiyatga ega. Bobur o‘z matnida mavsumni ta‘riflash orqali voqea ketma-ketligi va shaxslarning taxminlarini o‘quvchiga aniq yetkazadi. Leyden-Erskine tarjimasida esa, asl matndagi bu ibora ingliz tiliga “*in the spring*” shaklida o‘tkazilgan. Bu tarjimada vaqt dieksisi asl ma‘nodan ancha farqlanadi. Chunki ingliz tilidagi “*spring*” bahor faslini bildiradi, “*yoz*” emas. Shu bilan birga, Bobur matnida voqea kech kuz faslida sodir bo‘lganligi ham aniq aytilgan: “*Ul maxal kech kuz edi.*” Asl matnda mavsumiy dieksis va kontekstual dieksis bir-birini to‘ldiradi: shaxslar Samarqandni olishni yoz fasliga qiyoslashmoqda, ammo faktual voqea kuzda sodir bo‘lgan. Leyden-Erskine tarjimasida “*in the spring*” ishlatilishi ikki jihatdan noaniqlik tug‘diradi:

Beverij tarjimasida asl matndagi “*yozg‘a olg‘aybiz*” iborasi qisman saqlangan. U tarjimada “*it was then late in autumn*” va shundan keyin Nuyon Ko‘kaldoshning muddat bo‘yicha taxmini keltiriladi: “*We shall take it in 14 [days]*”. Bu yerda Beverij asl matndagi mavsumiy dieksis va kontekstual dieksisni biroz o‘zgartiradi. Beverij tarjimasida mavsumiy dieksisning o‘zbekcha aniq ko‘rsatkichlari ingliz tilida umumlashtirilgan: “*late in autumn*”-ya‘ni voqea amalga oshgan vaqtni kuzning oxirgi davri sifatida bildiradi. Asl matnda shaxslar Samarqandni yozda olishni taxmin qilgan, lekin voqea kech kuzda amalga oshgan. Beverij bu noaniqlikni saqlab qoladi, ammo mavsumiy kontekstni to‘liq ingliz tiliga o‘tkazmaydi. Beverij tarjimasining ijobiy tomoni shundaki, u asl matndagi taxmin va natijani aniq ko‘rsatadi: Nuyon Ko‘kaldoshning “*Un to‘rt kunda olurbiz*” degan iborasi “*We shall take it in 14*” tarzida saqlangan va voqea natijasi ham aynan shu tarzda ifodalangan. Shu bilan birga, mavsumiy dieksis va voqea sodir bo‘lgan vaqt o‘rtasidagi farq o‘quvchiga ochiq ko‘rinib turadi. Natijada, Beverij tarjimasi asl matnning mavsumiy dieksisini to‘liq aks ettirmasa ham, voqea ketma-ketligini va har bir shaxsning taxminini aniq yetkazadi.

Tekston tarjimasida vaqt dieksislari o‘ziga xos tarzda ifodalangan: “*Some said by summer (it was then late autumn), some said a month, some said forty days, some said twenty days. Noyan Kiikaldash said, ‘We’ll take it in fourteen days.’ Through the grace of God, in exactly fourteen days we took Samarkand.*” Tekston tarjimasi mavsumiy va kontekstual

dieksislarni birlashtirib, voqea vaqtini o‘quvchiga aniq yetkazadi. “*by summer*” iborasi asl “*yo‘zg‘a olg‘aybiz*” iborasini anglatadi, va qo‘shimcha sifatida “*it was then late autumn*” deb berilgan, bu esa voqeaning haqiqiy vaqtini kontekst bilan bildiradi. Muddat taxminlari va voqea natijasi asl matnga to‘liq mos keladi, Noyon Ko‘kaldoshning prognozi va voqeaning amalga oshishi aniq ko‘rsatilgan. Tekston tarjimasi voqeaning mavsumiy va aniq vaqt kontekstini ingliz tilida to‘liq aks ettiradi. Vaqt dieksislari o‘quvchiga voqeani tasavvur qilishda qulaylik yaratadi va natija bilan prognozning uyg‘unligini ta’kidlaydi.

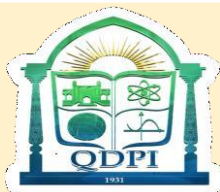
XULOSA

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “Boburnoma”dagi vaqt dieksislari tarjima jarayonida madaniy va grammatik jihatdan o‘zgarishga uchraydi. “*Tonglasi bir pahar (ikki-uch soat) bo‘lmaydur erdi kim, ip uchi, igna sinug‘icha nima cherik iligida qolmadi, borchasini egalariga yo‘ndura berdilar.*” Bobur bu yerda o‘z qo‘shinining intizomi va halolligini maqtamoqda. “*Tonglasi bir pahar bo‘lmaydur erdi*” degani -“*ertalabning ikki-uch soati ham o‘tmasdan*” degan ma’noda. “*Pahar*”-fors-tojikcha o‘lchov birligi, bir kecha-kunduz 8 pahar bo‘lgan (har biri 3 soatcha). Shunday qilib, bu so‘z zamonning qisqa muddatini bildiradi. Leyden-Erskine tarjimasida “... before the first watch of the next day was over ...” tarzida berilgan. Leyden-Erskine “*pahar*” ni “*watch*” so‘zi bilan tarjima qilgan. Bu to‘g‘ri ekvivalent, chunki “*watch*” ham ingliz madaniyatida kecha-kunduzni bir necha soatlik qismlarga bo‘lishda ishlatiladi (masalan, “*first watch*”, “*second watch*”- har biri 3-4 soat). Lekin Leyden-Erskine “*first watch of the next day was over*” deya, paharni tugallangan vaqt sifatida ifodalagan, ya’ni “*birinchi navbatchilik tugamasdan*” emas, “*tugagandan so‘ng*” ma’nosida. Bu semantik siljish (slight semantic shift) keltiradi-asl matndagi tezkorlik (ikki-uch soatda yakunlandi) biroz kechiktirilgan tarzda ifodalangan. Beverij tarjimasi quyidagicha “... the first watch (pahor) of the next day had not passed ...” Beverij “*pahar*”ni to‘g‘ridan-to‘g‘ri “*pahor*” deb transliteratsiya qilib, qavs ichida keltirgan -bu madaniy o‘zlikni saqlagan tarjima. U “*had not passed*” deb yozib, asl matndagi “*bo‘lmaydur erdi*” (hali o‘tmagan edi) ma’nosini *aniq va to‘liq* ifodalagan. Beverij tarjimasi lingvopragmatik jihatdan eng yaqin va madaniy xususiyatni saqlagan variant hisoblanadi. Tekston tarjimasi; “... before the end of the first watch of the following day ...” Tekston ham “*watch*” so‘zini qo‘llagan, biroq “*end of the first watch*” deyish orqali vaqtning tugallanishini ifodalaydi. Bu Leyden-Erskinega o‘xshash -vaqt biroz kechikkan tasavvurda berilgan, asl matndagi “*ikki-uch soat o‘tmasdan*” tezlikni to‘liq aks ettirmaydi. Shu bilan birga, Tekston tili zamonaviy va silliq, pragmatik jihatdan o‘quvchi uchun tushunarli tarzda berilgan. “*Pahar*” so‘zi Bobur davri vaqt o‘lchovi bo‘lib, madaniy realiya sifatida tarjimada muhim. Beverij bu realiyani to‘g‘ridan-to‘g‘ri transliteratsiya qilish orqali saqlab qolgan, bu esa tarixiy va lingvopragmatik aniqlik beradi. Leyden-Erskine va Tekston esa “*watch*” so‘zini ishlatib, pragmatik qulaylikni tanlagan, lekin vaqtning aniq qisqaligi biroz yo‘qolgan shu bois Beverij versiyasi lingvopragmatik jihatdan eng to‘liq va sodiq tarjima hisoblanadi. Boburnomadagi vaqt dieksislari voqealarni sodir bo‘lish ketma-ketligi, shaxslarning taxminlari va voqeaning natijasini ifodalashda

muhimdir. Tarjimalarda esa har bir tarjimon o‘ziga xos yondashuv bilan vaqt dieksislarini ingliz tiliga moslashtirgan: Leyden-Erskine biroz umumiyashtirishga bordi, ammo voqea ketma-ketligi saqlangan. Beverij asl matnga eng yaqin bo‘lib, mavsumiy va kontekstual dieksislarni nozik tarzda ingliz tiliga o‘tkazgan. Tekston tarjimasi voqeaning kontekstual va mavsumiy vaqtini uyg‘unlashtirgan va o‘quvchiga aniq tasavvur beradi. Shu tariqa, vaqt dieksislari har bir tarjimada o‘ziga xos tarzda saqlangan bo‘lsa-da, ingliz tilidagi stil va madaniy kontekstga moslashtirish bilan farqlanadi. Tarjimonlarning yondashuvi asl matndagi voqea ketma-ketligini tushunishga yordam beradi va har bir tarjimada nozik madaniy farqlarni ko‘rsatadi. Umuman olganda, vaqt dieksislari tarjimada til, madaniyat va kontekst o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ochib beradi. “Boburnoma” tarjimalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavsumiy va kontekstual aniqlikni saqlash tarjimonning asosiy vazifasi bo‘lib, bu orqali asarning tarixiy va madaniy qiymati to‘liq yetkaziladi. Vaqt dieksislarining tarjima jarayonida o‘zgarishi oddiy semantik farqlardan iborat emas. Bu holat har bir tarjimonning o‘z o‘quvchisiga qanday murojaat qilayotganini va matnni qanday uslubda yetkazishni maqsad qilganini ham namoyon qiladi. Bobur matnida uchraydigan “*pahar*” kabi tarixiy vaqt o‘lchovlari vaqtni belgilashdan tashqari, voqealarning tezlik darajasi, harbiy tartib-intizom va muallifning shiddatli, qisqa gaplarga asoslangan uslubini shakllantiradi. Shu dinamikaning tarjimada qanchalik saqlanishi esa lingvopragmatik tahlilda alohida ahamiyatga ega bo‘ladi. Leyden-Erskine va Tekston tomonidan “*watch*” so‘zining qo‘llanishi mazmun jihatdan mos kelsa-da, ularning “end of the first watch” shakli matnda mavjud bo‘lgan keskinlik va tezlik tuyg‘usini biroz pasaytiradi. Natijada, Bobur tasvirlagan vaziyat aslida sodir bo‘lgan harakatning jo‘shqinligi emas, balki vaqt bo‘lagi tarzida idrok etiladi. Beverij esa “*pahar*”ni transliteratsiya qilish orqali matnga xos tarixiy ohangni saqlaydi va o‘quvchini bevosita o‘sha davrning kontekstiga yaqinlashtiradi. Bunday yondashuv lingvopragmatik nuqtai nazardan “*madaniy-real birlikni asrash*” strategiyasiga kiradi. Vaqt dieksislarining turlicha tarjima qilinishi o‘quvchilarda vaqtning kognitiv modeli qanday shakllanishiga ham ta’sir qiladi. Bobur matnidagi “*ikki-uch soat ichida*” sodir bo‘lgan voqea Beverij talqinida aniq, qisqa vaqt intervali sifatida ko‘rinadi. Leyden-Erskine va Tekston esa uni “*watch*” orqali tushuntirgani sababli, o‘quvchi voqeani aniq soat emas, balki navbatchilik tartibidagi vaqt birligi sifatida qabul qiladi. Bu esa voqeani tasavvur qilish jarayonini o‘zgarishiga olib keladi. Umuman olganda, lingvopragmatik yondashuv shuni ko‘rsatadiki, vaqt dieksislarini tarjima qilish faqat grammatik yoki semantik masala emas. Bu jarayonda tarjimonning matnga bo‘lgan sodiqligi, tarixiy kontekstni qanday talqin qilgani, o‘quvchi bilan masofani yaqinlashtirish yoki saqlab turishga bo‘lgan intilishi ham rol o‘ynaydi. Shu bois, “*pahar*” kabi birliklarni tarjima qilishda semantik moslikning o‘zi yetarli emas- ular kontekst, tarixiy mazmun va qabul qiluvchi madaniyat nuqtai nazaridan ongli ravishda tanlangan kommunikativ yechim sifatida baholanishi kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. «Boburnoma» -Toshkent «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2002
2. Leyden J., W.Erskine. Memoirs of Zehired-din Muhammed Babur, Emperor of Hindustan.– Edinburg, 1826.
3. Beveridge A.S., The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur), Translated from the Original Turki Text of Zahiru’ddin Muhammad Babur Padshah Ghazi by Annette, Susannah Beveridge. Two Vols, – London, 1922; Repr, in one Volume, – London, 1969; – New Delhi, 1970; – Lahore, 1975.
4. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor, Translated, Edited, and, Annotated by Wheeler M., Thackston. – New York & Oxford, 1996
5. “Boburnoma” matnida foydalanilgan saj’i mutarrafning ingliz tili tarjimalarida aks ettirilishi.Sh.Sh.Sherg’oziyev. FarDU ilmiy xabarlar 2022 yilning 3-soni, 403-405 betlar
6. A Linguopragmatic Study of the Saj Translation Used to Describe the Nature of Ningnabar in the Text “Boburnoma”. Sh.Sh.Sherg’oziyev. Best journal of innovation in Science, research and development ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:11|2023

**LINGUOCULTURAL FOUNDATIONS AND EVALUTIONARY DYNAMICS
OF ENGLISH ANTHROPONYMY**

Shaxzoda Yashnarbekova
Doctoral researcher of UzSWLU

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz antroponimlarining lingvomadaniy asoslari hamda ularning tarixiy taraqqiyoti tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz shaxs nomlarining boyishida turli xil qatlamlar diaxron nuqtai nazardan yoritilib, har bir qatlamning madaniy-semantik xususiyatlari aniqlangan. Shuningdek, nomlarning semantik tuzilishida madaniy kodlar, qadriyatlar, etnik xotira va tarixiy mazmunning aks etishi lingvomadaniy yondashuv asosida izohlanadi. Adabiyot va ommaviy madaniyatning antroponimik tizimga ta’siri, xususan, Shekspir, Dikens, Tolkin kabi mualliflar tomonidan shakllantirilgan antroponimlarning zamonaviy nomlash jarayoniga qo‘shgan hissi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: antroponimiya, lingvomadaniyat, ingliz ismlari, tarixiy qatlam, madaniy kod.

Annotation. The article presents a comprehensive linguocultural analysis of English anthroponymy, examining its historical, semantic, and cultural foundations. The diachronic layers of English personal names—including different significant layers—are analyzed to identify their cultural meanings and symbolic functions. The study demonstrates how names encode collective memory, values, social identity, and ethnocultural heritage. Special attention is given to the influence of English literature, with Shakespearean, Dickensian, and Tolkienian names shaping both historical and contemporary naming practices.

Keywords: anthroponymy, linguoculture, English personal names, diachrony, cultural symbolism.

Аннотация. В данной статье представлен всесторонний лингвокультурологический анализ английской антропонимии, рассматривающий её исторические, семантические и культурные основы. Диахронические слои английских личных имён исследуются с точки зрения их культурной семантики и символических функций. Показано, что антропонимы отражают коллективную память, систему ценностей, социальную идентичность и этнокультурное наследие. Особое внимание уделено влиянию английской литературы: имена, созданные или популяризированные Шекспиром, Диккенсом и Толкиеном, продолжают формировать современные антропонимические тенденции.

Ключевые слова: антропонимия, лингвокультурология, английские имена, диахрония, культурный код.

Introduction. Anthroponyms, as linguistic and cultural units, provide profound insights into individual identity. Anthroponymy is intrinsically connected to the cultural life of a nation; thus, a proper comprehension of certain anthroponyms necessitates extensive philological and cultural expertise. "Names convey a dynamic response to phenomena within both spiritual and material culture. Each culture generates distinct categories of proper names, with each name embodying an aspect of that culture." ("Anthroponymic Symbolism in English-Language Culture" dissertation, p. 3). Theory and Methodology of Onomastic Research, 1986.

The initial concept of culture in scientific literature is attributed to the British ethnologist E. Taylor defined culture as a compilation of information, beliefs, art, laws, morality, conventions, and other skills and habits acquired by an individual as a part of society, representing the totality of human civilization's accomplishments.

Subsequently, the scientific concept of culture became a topic of ongoing contention. A multitude of interpretations of this phrase have emerged, predominantly grounded in Taylor's definition [Tylor, 1871, p. 2].

As per the Russian academic N.I. The origins of linguoculturology can be traced back to the early 19th century, as indicated by Tolstoy. This theme was effectively cultivated in Russia during the 1860s and 1870s by the Brothers Grimm, the founders of the renowned mythical school, which was furthered in the works of F.I. Buslaev, A.N., Afanasyev, and partially A.A. Potebnya. A century later, the Austrian school, referred to as "Wörter und Sachen," guided researchers in the study of "Language and Culture" towards a meticulous examination of the fundamental components - the "atoms" of linguoculture, highlighting the significance of a cultural perspective in various domains of linguistics, particularly in lexicology and etymology.

E.L. Berezovich asserts that "the thesis regarding the cultural and historical significance of proper names is self-evident and does not necessitate substantiation for many scholars involved in onomastics" [Berezovich, 1999: 128]. Onomastics is intimately connected to humanity; inside the onomastic framework, the essence of each culture and individual is encapsulated.

D.B. Gudkov asserts that "Names are pivotal in the accumulation and dissemination of cultural information. Furthermore, certain names can be identified as integral to the linguistic mechanisms for preserving and conveying cultural information, significantly influencing the development of national and, by extension, linguistic consciousness, thereby shaping the value system and behavioral patterns of individuals within the linguocultural community" [Gudkov, 2003:142].

Analyzing the discourse of an individual or a nation reveals their frequently employed words, phrases, and expressions, thereby elucidating their spiritual essence, motivations for acts, and value system. The nuances of a culture are manifested in its distinctive and unparalleled language, as each language articulates the world and the individual inside it in a unique manner [Maslova, 2007: 24].

A. Vezhbitskaya underscores this notion in her writings, asserting: "The meanings of words in various languages do not entirely align (even if they are artificially adjusted in dictionaries), as they reflect and communicate the lifestyle and cognitive patterns inherent to a specific linguistic community. These words serve as indispensable keys to cultural comprehension" [Vejbitskaya, 1999: 7].

Through the utilization of anthroponyms in daily life or literary compositions, the representatives of a particular culture identify individuals of significance to that culture, who embody its spiritual ideals; consequently, the attributes and traits of these individuals mirror the distinctiveness of spiritual national values. Linguistic data regarding the system of values reflects the distinctive characteristics of an individual's consciousness and worldview, as well as those of an ethnic group or populace.

Cultural values are manifested in language, specifically in the meanings of words, grammatical structures, phraseological units, and precedent texts, including onomastics. Across all civilizations, human vices such as avarice, timidity, disrespect towards elders, and indolence are universally despised. Anthroponymic Symbolism in Anglophone Culture In recent years, there has been significant interest in linguistics on the study of language, particularly onomastic lexicon, from a linguocultural perspective, specifically concerning the relationship between language and culture.

English scientist P.H. Reaney examined the etymological and historical origins of English surnames, while George Redmonds (UK) investigated the impact of region and religion on these names. David Hooke (UK) analyzed the influence of various cultures on names during the colonial era. Laura Wattenberg explored the cultural reflections in names, and Stephen Wilson (UK), Cleveland Evans (USA), Elsdon C. Smith (USA), and Colin Rogers (UK) researched the genealogical and cultural foundations of English surnames in their scholarly works.

Through the utilization of anthroponyms in daily life or literary compositions, members of a particular culture identify individuals of significance to that culture, who embody its spiritual ideals; consequently, the attributes and traits of these individuals mirror the distinctiveness of the culture's spiritual values. Linguistic data regarding the value system reflects the distinct characteristics of an individual's consciousness and worldview, as well as those of an ethnic group or community. Cultural values are manifested in language, specifically in the meanings of words, grammatical structures, phraseological units, and precedent texts, including onomastics.

Proper nouns exemplify the historical, sociological, and cultural evolution of substantial social groups, reflecting their association with certain events, personalities, or tangible entities. As essential components of the cultural milieu, they mirror reality, encapsulating both linguistic and extralinguistic information (thus the metaphor "mirror of culture") while concurrently shaping the worldview and cognitive processes of language speakers.

English anthroponymy is perpetually redefined through the interplay between tradition and modernity. The diachronic strata illustrate cultural continuity, whereas popular culture and globalization signify swift innovation. Literary traditions facilitate cultural preservation, whereas media and multiculturalism promote diversity. The linguocultural analysis verifies that English personal names serve as indicators of identity, heritage, and cultural development.

METHODS

This research employs an integrated linguocultural, historical-comparative, and descriptive approach to uncover the cultural, semantic, and historical basis of English anthroponymy. Anthroponyms serve as both language and cultural indicators; thus, the research adopts a complex, multidisciplinary methodology commonly utilized in contemporary onomastic studies (Berezovich, 1999¹; Gudkov, 2003²; Maslova, 2007³).

Linguocultural Approach. The linguocultural technique was employed to discern cultural significances, symbolic connections, and value-laden elements manifested in English personal names. This approach is based on the theoretical contributions of Maslova (2007³), Telia, and Wierzbicka (1999⁴). This method studied names as cultural codes that encapsulate ethnos-specific information and worldview indicators.

Historical-Comparative Methodology. The research employed the historical-comparative technique to examine the diachronic evolution of English names through Anglo-Saxon, Celtic, Norman-French, Scandinavian, and Christian-Biblical influences. This methodology is based on the research of Hanks (2003), Coates (2000), and Fellows-Jensen (2017). This approach facilitated the recognition of semantic changes, etymological layering, and cultural influences on name conventions.

Comparative semantic analysis. Componential analysis was utilized to investigate the semantic content of anthroponyms, as per Superanskaya (2009⁸) and Toporov (1985⁹). This strategy facilitated the identification of motivational foundations, symbolic elements, and culturally pertinent attributes embedded in names.

Discourse and contextual analysis. Discourse analysis was utilized to investigate the role of names within literary, media, and societal contexts. Crystal (2008¹⁰) underscores the significance of discourse elements in contemporary nomenclature. This strategy examined names found in English literature (Shakespeare, Dickens, Tolkien), modern media, and digital platforms.

Quantitative analysis. Data from the Office for National Statistics (ONS, 2023¹¹) was utilized to determine the most prevalent modern English names. Frequency lists facilitated the recognition of extralinguistic variables affecting contemporary naming trends.

Comparative linguocultural approach. The distinctiveness of English anthroponymy was emphasized by a comparison of its naming mechanisms with the universal name models articulated by Berezovich (1999¹) and Superanskaya (2009⁸). This unveiled culturally unique characteristics of English and universal impulses.

RESEARCH AND DISCUSSION

The creation of an onomasticon transpires under the effect of the established framework. Intralinguistic and extralinguistic characteristics inherent to these linguocultures. The onomastic space is enhanced by the emergence

Contemporary linguist-onomatologists are increasingly intrigued by inquiries. the onomastic, specifically anthroponymic, language and culture of the populace. In this context, some works emerged toward the conclusion of the 20th century and the onset of the 21st century. In which anthroponyms are examined within the cultural setting. Recent onomastic research is marked by intricate systemic and anthropocentric analysis [Berezovich, 1998; Golomidov, 1998; Ruth, 2001; Dmitrieva, 2002; Pak, 2005].

Numerous variables influence an individual's choice of name. I presented Leonovich O.A., who identifies various factors influencing naming, including fashion trends, associations with specific social groups, the inclination to evade complex combinations, religious influences, the aspiration for originality, connections to historical or cultural figures, and the desire to honor the memory of relatives [Leonovich, 2002, p. 15].

The relationship between language and culture demonstrates that anthroponymic vocabulary uniquely reflects the cultural and historical character of a people. This lexicon embodies a complex system impacted not only by language elements but also by national, cultural, and social variables, which significantly impact the selection of personal names by culturally oriented individuals.

In the analysis of anthroponymic units from a linguocultural standpoint, emphasis is given on the language and culture-bearing individual, whose worldview is influenced by distinct national traits—specifically, their mentality. The mentality of a nation is fundamentally anchored in the characteristics of its social individuals, encompassing both national and social attributes.

A personal name functions as a linguistic unit that identifies objects within social reality. The subjective nature of a personal name is evident in the uniqueness of its selection during naming acts and in the associative transfer of the object's essential qualities to the name's meaning, which subsequently affects its ongoing use. A personal name can accumulate extralinguistic information about its referent, which, through logical analysis and generalization, may integrate into the semantics of the name.

Personal names in any language reflect social, economic, cultural, and political events, along with trends in fashion and popularity. An examination of the lists of the most popular names in English society enables the identification of the primary extralinguistic factors that affect the selection of personal names. Diverse materials are available to enhance the English anthroponymy system over the years.

English anthroponymy constitutes a complex cultural and historical framework influenced by ethnic, religious, literary, and socio-cultural factors. As per Hanks (2003) English personal names embody various waves of cultural interaction, encompassing Anglo-Saxon, Celtic, Norman-French, Scandinavian, Christian, and contemporary worldwide influences. From a linguocultural standpoint, each name encapsulates cultural significances, social memory, and value systems. The diachronic evolution of English personal names is presented.

Anglo-saxon layer. The earliest documented names in English originated during the Anglo-Saxon era. These names are generally dithematic, consisting of two significant morphemes: Edward (“wealth + guardian”), Edmund (“protector of prosperity”), and Harold (“army ruler”). As seen by Coates (2000) 2. Anglo-Saxon nomenclature encapsulates cultural ideals of valor, ancestry, and combat.

Celtic Influence. Celtic names like Owen, Fiona, Aileen, and Brian assimilated into the English naming system due to sustained cultural interaction with Welsh, Scottish, and Irish groups. These names frequently convey connections to nature and mythology. Ó Corráin and Maguire (1990) underscore their contribution to the preservation of indigenous Celtic identity.

Norman-french layer. Subsequent to the Norman Conquest of 1066, French names such as William, Henry, Richard, Alice, and Matilda became prevalent among the aristocracy and subsequently disseminated to the broader populace. According to Clark (1992), this time signifies the linguistic transformation of English anthroponymy due to aristocratic status.

Scandinavian layer. Norse names like Eric, Olaf, Astrid, and Sigrid assimilated into the English anthroponymic system via Viking settlements. Fellows-Jensen (2017) underscores that Norse names frequently signify strength, divinity, and protection.

Christian-biblical names. The proliferation of Christianity introduced Biblical nomenclature: John, Peter, Mary, Elizabeth, Sarah. As per Withycombe (1995) 6

Biblical names emerged as the predominant and most enduring component in English anthroponymy.

Literary impact on English personal naming conventions. English literature has profoundly influenced naming conventions. Shakespeare's impact is particularly significant. Names like Miranda, Jessica, Olivia, and Cordelia – either originated or popularized by Shakespeare — have resurfaced in contemporary naming trends. Shakespearean names underwent a resurgence in the 20th and 21st centuries owing to education, theater, and media influence.

Tolkien's oeuvre included mythologically inspired names such as Arwen and Eowyn, which achieved global popularity. Dickens popularized the names Oliver, Nicholas, and Florence, infusing them with socio-cultural connotations.

Influence of Popular Culture and Media. Crystal (2008) observes that modern English naming conventions are significantly shaped by worldwide media. Popular culture disseminates names via cinema, music, and television. Examples comprise Arya, Luna, Elsa, and Phoebe.

Globalization and contemporary naming trends. As per ONS (2023), the leading current names exhibit a blend of traditional and global influences.

CONCLUSION

The performed linguocultural examination of English anthroponymy reveals that the system of personal names in English is a dynamic and historically complex phenomena influenced by profound cultural, ethnic, religious, and social forces. The diachronic analysis of Anglo-Saxon, Celtic, Norman-French, Scandinavian, and Christian-Biblical influences demonstrates that each historical layer has imparted distinct semantic, structural, and cultural attributes to the contemporary English naming system. Consequently, modern English anthroponymy represents a profound amalgamation of heritage-based and innovation-based components.

The research validates that literature significantly influences naming conventions: Shakespearean, Dickensian, and Tolkienian anthroponyms persist in affecting contemporary naming practices, illustrating the enduring cultural dominance of English literary tradition. Similarly, the influence of popular culture and global media has engendered novel naming conventions, facilitating the emergence of internationally identifiable names and underscoring the media's function as a primary extralinguistic determinant in modern name selection.

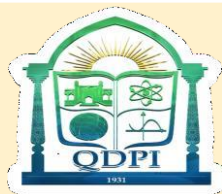
The data indicates that globalization has expedited numerous significant trends, including phonetic simplification, the adoption of gender-neutral forms, enhanced cross-cultural borrowing, and the resurgence of classical names. These dynamics signify extensive societal transformations towards inclusion, internationalism, and cultural hybridity in English-speaking nations.

English anthroponymy serves as both a linguistic system and a cultural repository that documents the progression of society ideals, historical experiences, and collective identity. This research emphasizes the importance of personal names as linguocultural indicators and underscores the need for additional multidisciplinary studies to investigate how global cultural connections may further influence the anthroponymic landscape in the forthcoming decades.

References:

1. **Алефиренко, Н. Ф.** (2010). *Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка*. Москва: Наука.

2. **Berezovich, E. L.** (Березович Е. Л.) (1999). *Этнолингвистическая проблематика в работах по ономастике (1987–1998 гг.)*. Известия Уральского университета, 128–142.
3. **Clark, C.** (1992). *The Norman Conquest and English Names*. Cambridge UP.
4. **Coates, R.** (2000). *English Personal Names*. Boydell Press.
5. **Crystal, D.** (2008). *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell.
6. **Fellows-Jensen, G.** (2017). *Scandinavian Personal Names in England*.
7. **Гудков, Д. Б.** (2003). *Теория и практика межкультурной коммуникации*. Москва: Гнозис.
8. **Hanks, P.** (2003). *Dictionary of American Family Names*. Oxford UP.
9. **Леонович О. А., Леонович Е. О.** Заметки об английских собственных именах: учебное пособие. – Москва: Флинта, 2015. – 193 с. – ISBN 978-5-9765-1929-9.
10. **Maslova, V. A.** (Маслова В. А.) (2001). *Методология и методы лингвокультурологии*. В кн.: *Лингвокультурология*. Москва: Академия, 33–47.
11. *Теория и методология ономастических исследований*. (1986). Отв. ред. А. П. Непокупный. Москва: Наука.
12. **Ó Corráin, D., & Maguire, F.** (1990). *Irish Names*. Lilliput Press.
13. **Office for National Statistics.** (2023). *Baby Names Report*.
14. **A Dictionary of English Surnames** by P. H. Reaney & R. M. Wilson.
15. **Sapir, E.** (Сепир Э.) (2001). *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва: Прогресс.
16. **Superanskaya, A. V.** (Суперанская А. В.) (2009). *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука.
17. **Tylor, E. B.** (1871). *Primitive Culture* (Vol. 1). London: John Murray.
18. **Телия, В. Н.** (1996). *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Языки русской культуры.
19. **Toporov, V.** (Топоров В. Н.) (1985). *Semantic Structures in Mythological Names*.
20. **Wierzbicka, A.** (Вежбицкая А.) (2001). *Понимание культур через посредство ключевых слов*. Москва: Языки славянской культуры.
21. **Withycombe, E.** (1995). *Oxford Dictionary of English Christian Names*. Oxford UP.

**TIL MADANIY XOTIRANI UZATISH VOSITASI SIFATIDA: MADANIY VA
LINGVISTIK KOMPONENTLARNI O'RGANISH**

Sherefetdinova Zarema Rustemovna
Qo'qon universiteti o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar rus va ingliz tillaridan misollar sifatida foydalanilgan holda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot ona tilida so'zlashuvchilarning qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi madaniy tushunchalar, iboralar va frazeologik birliklar orqali lingvomadaniy aloqalarni tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: til, madaniyat, madaniy lingvistika, madaniy tushunchalar, frazeologik birliklar, madaniy o'ziga xoslik, globalizatsiya, madaniyatlararo muloqot.

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь языка и культуры на примере русского и английского языков. Исследование сосредоточено на анализе лингвокультурных связей посредством культурных концептов, идиом и фразеологических единиц, отражающих ценности и мировоззрение носителей языка.

Ключевые слова: язык, культура, лингвокультурология, культурные концепты, фразеологизмы, культурная идентичность, глобализация, межкультурная коммуникация.

Abstract. This article examines the relationship between language and culture using Russian and English as examples. The study focuses on the analysis of linguacultural connections through cultural concepts, idioms, and phraseological units that reflect the values and worldviews of native speakers.

Key words: language, culture, linguacultural studies, cultural concepts, phraseological units, cultural identity, globalization, intercultural communication.

INTRODUCTION. Language, as the primary means of communication between people, simultaneously reflects the culture and worldview of its speakers. Each language embodies the unique characteristics and values of the culture to which it belongs. For example, idioms, proverbs, metaphors, as well as vocabulary related to nature, traditions, and customs, can vary significantly depending on the cultural context. Studying language through the lens of culture allows us to understand the peculiarities of a people's thinking and to discern the universal and unique characteristics of different cultures [6].

In the era of globalization, mutual understanding between peoples and cultures is becoming a crucial task. Understanding culture through language strengthens intercultural

ties, helps avoid misunderstandings, and improves communication between people of different cultures. Studying language as a reflection of culture can be useful for linguists and cultural scientists, as well as for translators, intercultural communication specialists, and anyone interested in the diversity of world cultures.

For decades, many researchers have studied the relationship between language and culture. For example, Edward Sapir and Benjamin Lee Whorf proposed the hypothesis of linguistic relativity, which posits that language determines the way we perceive the world [7]. Research in the field of linguacultural studies by scholars such as N. D. Arutyunova and V. V. Vorobyov supports the idea that language is closely linked to culture and serves as its expression [1]. Contemporary research focuses on various aspects of linguistic structures that reflect cultural characteristics, such as cultural concepts, national images, and culture-specific semantics.

Cultural memory serves as a key mechanism for preserving historical experience, traditions, and values that shape the identity of a community. Language functions not only as a tool of communication but also as a fundamental carrier of cultural memory, enabling the recording, reproduction, and transmission of knowledge from one generation to the next. It reflects a people's worldview, social practices, value orientations, and mental models.

Despite numerous studies in linguoculturology and cognitive linguistics, the systemic relationship between linguistic and cultural components in the transmission of cultural memory remains highly relevant.

LITERATURE AND METHOD

The study of the relationship between language and culture is a key topic in linguistics and cultural studies. One of the most significant contributions to this field was the linguistic relativity hypothesis developed by Edward Sapir and Benjamin Lee Whorf, who postulated that language shapes the way its speakers perceive the world. Their theory emphasizes that grammatical and lexical features of language can shape cultural worldviews and determine ways of thinking [7]. N. D. Arutyunova and V. V. Vorobyov have made significant contributions to the Russian linguacultural tradition. Arutyunova notes that culturally significant concepts, such as "soul" or "fate" in Russian, serve as symbolic representations of the world and are an important part of collective consciousness. Vorobyov, in turn, emphasizes the role of phraseological units and metaphors as forms of expressing cultural norms and values [3].

In her book, "Understanding Cultures Through Keywords," Anna Wierzbicka analyzes various cultural concepts in several languages, including English and Russian. She argues that concepts such as "soul" and "self" express unique cultural values that define national characteristics [6]. These studies substantiate that language is closely linked to cultural identity and serves as a conduit for the transmission of cultural meanings. The primary goal of this study is to identify and analyze linguacultural connections, and therefore the following methods are used:

Analysis of phraseological units and idioms: Phraseological units often contain culturally significant elements that convey the traditions and worldview of a society. For example, phraseological units related to nature or social norms provide insight into the cultural values held by native speakers. Many phraseological units in Russian are associated with collectivism and an attitude toward work, which may reflect the traditions of collective agricultural labor and the strong influence of social cohesion. The expression "a master's work is afraid" indicates the high value of skill and hard work, which is also an important part of Russian cultural tradition [5].

Metaphor Analysis: Metaphors reflect a symbolic perception of the world and often have culture-specific meanings. Metaphor analysis allows us to see how different cultures express attitudes toward natural phenomena, social roles, and abstract concepts, for example, through color symbolism or animal imagery. Metaphors have hidden meanings that permeate cultural consciousness. Metaphor analysis involves identifying and analyzing established metaphors, which may differ across cultures. For example, in English-speaking culture, the metaphor "time is money" indicates the perception of time as a resource, which is important in Western economic culture. Russian has more expressions related to collective life and labor ("to pull the strap," "one in the field is not a warrior"), which may reflect the characteristics of a collectivist worldview [2].

RESULTS

The study showed that culture strongly shapes both language structure and the meaning of linguistic units. Russian and English each have idioms that reflect their speakers' values, traditions, and worldviews. Notable differences appear in expressions related to nature, religion, social norms, work, personal achievement, collectivism, and attitudes toward time. These contrasts shape distinct cultural perceptions.

Examples of culturally significant expressions:

Many expressions in Russian are related to nature and the environment, which is explained by the influence of traditional folk beliefs. For example, the expression "не суй свой нос в чужие дела" (literally "don't stick your nose into other people's affairs") emphasizes the cultural importance of personal space and respect for the affairs of others. Russian culture also has rich symbolism associated with flowers, as in the expression "белая ворона," meaning a person who stands out from society. The concept of "soul" occupies a special place in the Russian language and is often used to describe a person's inner world. For example, the expression "широкая душа"[9] (broad soul) describes a person who exhibits generosity and openness, which is an important element of Russian cultural perception. These expressions convey the values of kindness, sincerity, and inner richness characteristic of the Russian cultural tradition;

English also contains many idioms related to everyday life and culture. For example, the idiom "break the ice" reflects the importance of social flexibility and the ability to connect with others. The expression "piece of cake," meaning something easy and enjoyable,

exemplifies a cultural approach to perceiving simplicity and ease in solving problems. In English-speaking culture, expressions such as "pull oneself up by one's bootstraps" emphasize the value of personal responsibility and the need to overcome difficulties independently. This idiom reflects Western attitudes toward personal achievement and independence, which are key values in the English-speaking world. The idiom "time is money" indicates the perception of time as a limited resource that must be used efficiently. In Western culture, time has an economic value, and wasting it is considered undesirable. This expression reflects the importance of rational planning and saving time, which is part of the Western mentality[4].

The comparison showed that Russian culture highlights collectivism and spirituality, while English culture emphasizes individualism and personal responsibility. These distinctions appear in language: Russian idioms often stress teamwork and social ties, whereas English expressions focus on efficient use of time and personal initiative.

DISCUSSION

These results show that language plays a key role in preserving and transmitting cultural values. It not only reflects culture but also helps shape it. The contrast between the Russian concept of "soul" and the English "self" demonstrates how differently cultures understand the individual and society. In Russian, "soul" highlights emotional openness and spiritual connection, while in English-speaking culture, the focus on "self" emphasizes autonomy, independence, and individual achievement.

Culture shapes not only the meaning of language but also its structure and everyday speech. In Russian, collectivist values appear in expressions emphasizing mutual help and unity. Phrases like "one in the field is not a warrior" and "one for all and all for one" highlight the importance of cooperation and collective success. Such idioms reinforce the idea that mutual support and interaction are essential for achieving goals and maintaining social cohesion.

Meanwhile, in English, expressions like "time is money" or "pull yourself up by your bootstraps"[9] symbolize a cultural desire for efficiency and independent overcoming of difficulties. These expressions support attitudes toward personal responsibility and self-realization, which are often present in Western sociocultural models, which emphasize the importance of individual contribution and achievement. Thus, social attitudes shape language and support society's expectations of the behavior and thinking of its members, expressed through such set phrases and idioms.

Language is a key part of cultural identity, preserving and transmitting a society's values and norms. Idioms with cultural meaning help people feel connected to their cultural community. In Russian, expressions like "to speak from the heart" highlight the importance of emotional closeness and mutual support, reinforcing collectivist attitudes and a sense of belonging to a group.

In English-speaking culture, expressions emphasizing independence and personal contribution, such as "self-made man"[9] reinforce the idea that success depends on personal effort. These expressions also support cultural self-perception and the notion that a person is responsible for their own success, shaping an identity based on personal self-sufficiency and independence. Thus, language becomes a symbolic bridge between cultural traditions and individual self-awareness, supporting the stability of cultural values and their transmission to future generations. In English-speaking culture, idioms such as "put on a brave face" and "stiff upper lip" reflect the value placed on self-control and emotional strength. They reinforce expectations of independence and personal resilience, showing how language mirrors cultural norms and shapes social behavior.

Modern research confirms that even in a globalized world, language remains a key cultural marker that preserves unique traditions and worldviews. As both a tool of communication and self-understanding, it helps maintain cultural identity. Supporting cultural linguistics is essential for understanding how language shapes perception and promotes intercultural understanding.

The findings confirm that language functions not only as a means of communication but also as a carrier and transmitter of cultural memory. Through language, society constructs and reinforces its identity, shapes its relationship with the past, and forms the orientation for the future.

It is particularly important that cultural memory is transmitted not only explicitly (historical texts, chronicles) but also **implicitly** — through linguistic structures, semantic models, and cultural codes. The study also revealed that globalization leads to the transformation of traditional elements of cultural memory; however, language remains the central mechanism for their preservation. This underscores the need for further interdisciplinary research on the interaction between language, cognition, and culture, especially within the context of intercultural communication.

CONCLUSIONS

Language plays a key role in reflecting cultural values, traditions, and worldviews. A comparison of Russian and English shows that cultural attitudes are embedded in idioms and core concepts such as the Russian "soul" and the English "self." These contrasts highlight different ways of viewing the individual and society, demonstrating how deeply culture shapes language. This study contributes to cultural linguistics by clarifying the relationship between language and culture. Analysis of idioms, metaphors, and cultural concepts reveals the values encoded in speech and confirms that language is not only a communication tool but also a means of preserving cultural heritage. The findings have practical value for translation and intercultural communication. Understanding cultural nuances helps convey meaning accurately, avoid misunderstandings, and improve cross-cultural interaction. In an interconnected world, research in cultural linguistics remains essential for safeguarding cultural diversity and appreciating the richness of different traditions.

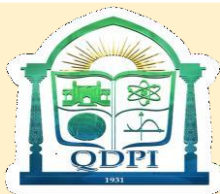
Language is the most essential tool for storing and transmitting cultural memory. It preserves historical experience, ensures continuity between generations, and shapes collective identity. The cultural and linguistic components of language are deeply interconnected, forming a complex system that enables societies to understand their history and cultural heritage. The results of this study highlight that understanding the mechanisms of cultural memory transmission through language contributes to a deeper comprehension of cultural development and intercultural interaction.

LIST OF USED SOURCES

1. Арутюнова, Нина Давидовна. Язык и мир человека / Арутюнова Н. Д. - 2-е изд., испр. - Москва : Языки русской культуры, 1999. - 895 с.
2. Вежбицкая Анна. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). М.: Изд-во РУДН, 1997.-331 с.
4. Красных, В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. — 284 с.
5. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
6. Шерифетдинова Зарема Рустемовна. (2024). АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ «ЯЗЫК И КУЛЬТУРА». Kokand University Research Base, 251–255. Retrieved from <https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/323>
7. Sapir, E. The status of linguistics as a science. Language, 5, 1929. -207-214 p.
8. Wierzbicka, A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford: Oxford University Press, 1997. — 328 p.

INTERNET RESOURCES

9. <https://dictionary.cambridge.org/#>

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA BOG‘BONCHILIK NOMLARINING PAREMIOLOGIK BIRLIKLARDA IFODALANISHI

O‘zDJTU 2-bosqich magistranti

Utkirov Shoxruh Ixtiyorovich

*Ilmiy rahbar: O‘zDJTU Umumiy tilshunoslik
kafedrasi dotsenti, (PhD). G.I. Narmurodova*

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikda muhim yo‘nalishlar sirasiga kiruvchi paremiologiya ilmi tavsiflangan. Shuningdek, chog‘ishtirilayotgan ingliz va o‘zbek tillarida bog‘bonchilik yoki bog‘dorchilikni ifodalovchi leksemalarning maqollarda, iboralarda, hamda, badiiy adabiyotda qo‘llanilishi xususida faktologik materillar tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: paremiologiya, parema, frazeologiya, frazema, maqol, lingvomadaniyatshunoslik.

Аннотация: В данной статье рассматривается паремиология – одно из важных направлений современной лингвистики. Также анализируются фактические материалы об использовании лексем, обозначающих садоводство или огородничество, в сопоставляемых пословицах, фразеологизмах и художественной литературе английского и узбекского языков.

Ключевые слова: паремиология, парема, фразеология, фразеологизм, пословица, лингвокультурология.

Abstract: This article describes the science of paremiology, which is one of the important directions in modern linguistics. Also, factual materials on the use of lexemes denoting gardening or horticulture in proverbs, idioms, and fiction in the English and Uzbek languages are being compared and analyzed.

Keywords: paremiology, parema, phraseology, proverb, linguocultural studies.

KIRISH. Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda, olimlarning va izlanuvchilarning qiziqishini tortayotgan sohalaridan biri bu paremiologiya ilmi va uning birliklari bo‘lgan paremalardir. Dastavval paremiologiya tushunchasining izohiga to‘xtaladigan bo‘lsak paremiologiya so‘zi yunoncha so‘z bo‘lib, *paroimia* - hikmatli so‘z, *zarbulmasal* va *logiya ta’limot* ma’nosini anglatadi. Paremiologiya tadqiqot yo‘llariga quyidgilarni kiritishimiz mumkin bo‘ladi:

- 1) ma’lum bir tildagi avlod - avlodga og‘zaki shaklda ko‘chib yuruvchi, ixcham va sodda, qisqa va mazmundor, mantiqiy umumlashma sifatida paydo bo‘lgan maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralarni paremalarni o‘rganadigan fan sohasi;
- 2) ma’lum bir tilda mavjud bo‘lgan maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralar paremalar tizimini tashkil etadi.

Ilmiy tadqiqotlarga yuzlanadigan bo‘lsak, tadqiqotchilar H. Berdiyev va R. Rasulovlar paremiya terminining quyidagi ta’rifini taklif etadilar: “Paremiologiyada quyma fikrni ifodalovchi eng mayda birlik *pariyema* deb ataladi. Har bir parema ma’lum bir davrning mahsuli sifatida tug‘iladi, yashaydi va ma’lum bir davrga kelib, iste’moldan chiqib ketadi. Paremiyalar davrlarning o‘tishi bilan silliqiladi, sayqal topadi, ma’lum qolipga tushadi. Bora-bora ma’lum bir formada “qotib”, quyma holatda qo‘llaniladigan bo‘lib qoladi, ya’ni tayyor holdagi til birligi sifatida foydalaniladi.”²²⁵

U. Bakirov fikr va mulohazalriga ko‘ra, “paremiyalar (yun. *paroimia* – hikmatli so‘z, ramzli hikoya) ya’ni dunyoning hamma tillariga xos bo‘lgan universal hodisa” hisoblanadi.²²⁶

Olimlarning fikr va ma’lumotlariga tayangan holatda aytish mumkinki, paremiya bu ona tilida so‘zlashuvchilarga ma’lum bo‘lgan og‘zaki nutq shakli bo‘lib, o‘z shaklidan ixcham va metaforalarga boy bo‘lib, uning yordamida u dunyo va voqelikni tushunish jarayonida millat yoki insoniyat tomonidan to‘plangan chuqur boshlang‘ich bilimlarni ifodalaydi.

Lingvokulturologiyaning tadqiqot predmetlaridan biri tilning paremiologik boyligi hamdir. Darhaqiqat, maqollarning aksar qismi milliy ongi stereotipi hisoblanadi.²²⁷ Odatda maqol va matallar folkloristikada janr sifatida o‘rganiladi. Tilshunoslikda esa bugungi kundagi taraqqiy etayotgan yo‘nalish hisoblanadi. Paremiologiya sohasining birliklari ya’ni paremalari bo‘yicha alohida tartibda urg‘u berib o‘tish tadqiqotimizning maqsadi hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolani yozish jarayonida lingvistik tavsif metodi, komponentl tahlil, kontekstual tahlil, lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xalq og‘zaki ijodining qadimiy namunalaridan biri hisoblangan maqol boshqa janrlardan o‘zining qisqa, lo‘nda, obrazli va chuqur mazmunga ekanligi bilan alohida ajralib turadi. Ayonki, maqollar orqali har bir xalqning o‘ziga xos qadimiy va boy ma’naviyati namoyon bo‘ladi. Maqollar mavzu jihatidan nihoyatda boy va xilma-xil bo‘lib, mazmun jihatdan o‘z ma’nosida yoki ko‘chma ma’noda qo‘llanilishi mumkin. Maqollar uchun obyekt

²²⁵ Berdiyev H., Rasulov R. O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati. Toshkent, 1984.

²²⁶ Бакиров П. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Дис... докт. филол. наук. – Ташкент, 2007. – 286 с.

²²⁷ Narmurodova G.I. Linguocultural Interpretation of Lexemes Denoting Household Items in English and Uzbek Languages. // Western European Journal of Linguistics and Education. Volume 3, Issue 2, February, 2025. P. -183-186.

sifatida shaxslar, fitonimlar, zoonimlar, narsa-buyumlar va shu bilan birga, bog‘bonchilikni ifodalovchi leksemalarni ham olishimiz mumkin. Tadqiq etayotgan mavzumiz bog‘bonchilik va bog‘dorchilik leksemalarining paremiologik birliklarda ifodalanishini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin:

Ing.t:

- **Bog‘bonchilikni ifodalovchi leksemalarning maqollarda qo‘llanilishi:**

- “You reap what you sow.” – Your actions determine your results; effort brings reward. (Nimani eksang shuni o‘lasan).
- “A weed is no more than a flower in disguise.” – Things aren’t always as bad as they seem. (Tashqi ko‘rinish yolg‘onchi bo‘ladi).
- “The grass is always greener on the other side.” – People often envy what others have. (Qo‘shnini kelini qiz ko‘rindi).
- **Bloom where you are planted.** (Daraxt bitta joyda ko‘karadi).
- “Plant the seed and it will grow.” – Small actions can lead to big results. (Kichik harakatlar katta natijalar kalitidir).
- “Every rose has its thorn.” – Good things often have challenges. (Har bir gulning tikoni bor).
- “Don’t let the grass grow under your feet.” – Don’t delay in taking action.
- “Make your garden a mirror of your soul.” – Your work reflects your care and attention. (So‘z qalbnig ko‘zgusi).
- “Patience is a gardener’s virtue.” – Gardening teaches patience, as plants take time to grow. (Sabr tagi -oltin).

- **Uzbek language:**

- Bog‘ jamoli bog‘bondan;
- Bog‘bon bo‘lmay bilmas gulning qadrini, ari bo‘lmay bilmas bolning qadrini;
- Yaxshidan bog‘ qolur, yomondan dog‘;
- Bog‘bon bo‘lsang, sarxar qil, Dehqon bo‘lsang, shudgor qil.
- Qarovsiz bog‘ bo‘lmas, qorsiz tog‘;
- Eksang terak elga kerak;
- Tol eksang, tagini ho‘l qil, Uzum eksang, tagini cho‘l qil.
- Donagi mag‘zidan shirin.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidagi maqollarda bog‘dorchilikni ifodalovchi leksema, hamda, terminlarin ishtirok etgan bo‘lsada ko‘chma ma‘no aks etganligi aniqlandi. O‘zbek tilida esa maslahat, hikmatli so‘z, tavsiya berish sifatida qo‘llanilganli aniqlandi.

Ishda tahlilga tortish maqsad qilingan keyingi lisoniy birliklar – frazeologizmlar hisoblanadi. Tilshunoslikda frazeologizmlar yuzasidan ko‘plab tadqiqot ishlari amalga

oshirilgan. Frazelogizm tushunchasiga lingvistik tavsif bersak, frazeologizm, frazeologik birlik, frazema - ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan bo‘lib, ma’noviy jihatdan o‘zaro bog‘liq so‘z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko‘chma ma’noda qo‘llaniladigan va bo‘linmaydigan, barqaror (turg‘un) bog‘lanmalarning umumiy nomi hisoblanadi.

Frazeologizmlar, shaklan o‘zlariga o‘xshash sintaktik tuzilmalardan farqli ravishda, nutqda so‘zlarni erkin tanlash, almashtirish yo‘li bilan yuzaga kelmaydi, balki ma’no va muayyan leksik-grammatik tarkibli, avvaldan tayyor material sifatida qo‘llanadi, ya’ni frazeologizm tarkibidan biror qismni chiqarib tashlash, tushirib qoldirish mumkin emas.

• **Bog‘bonchilikni ifodalovchi leksemalarning iboralarda qo‘llanilishi:**

- anqoning urug‘i;
- arpasini xom o‘rmoq;
- tarvuzi qo‘ltig‘idan tushmoq;
- boshida yong‘oq chaqmoq;
- ildiz otmoq, tomir yoymoq;
- shoxini sindirmoq;
- yerdan ko‘karib chiqmoq;
- urug‘ini quritmoq;
- tutdek to‘karmoq;
- tikan ustida o‘tirmoq.

Yuqoridagi misollardan bog‘bonchilikni ifodalovchi leksemalarning iboralarda qo‘llanilishini ko‘rishimiz mumkin. Mazkur iboralar badiiy adabiyotimizda ham namoyon bo‘lgan. Xususan:

Adovat urug‘ini sochmoq iborasi ig‘vo tarqatmoq, gijgijlamoq, bir-biriga tezlamoq ma’nosida qo‘llaniladi. Bu iborada urug‘ bog‘bonchilik termini hisoblanadi.

– *So‘zingizda yanglish bor, qush-begi! Agar siz naf -silamrga qarasangiz, ikki xalqni bir-biriga sovuq ko‘rsatib, **adovat urug‘ini sochib** keluvchi bir nechagina odam bor. Menga qolsa mamlakatni tinchitish uchun shular to‘g‘risida o‘ylash kerak. Nainki, to‘rtta muttahaqni deb butun bir xalqqa hujum qilish!* [A.Qodiriy. *O‘tkan kunlar. Musulmonqul istibdodiga xotima. 41-bet.*]

*Siporish qilsam-u, **tikan ustida** tipirchilab o‘tirsam, baribir, gap qovushmaydi. Undan ko‘ra dangal gap yaxshi: men dalaga chiqmoqchiman, - dedi Parpiyev.* [Y. Shamsharov. *Yengish.*]

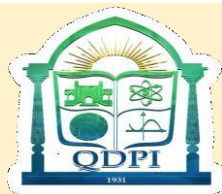
XULOSA

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar va tadqiqot materiallaridan anglashiladiki, har bir tilning leksik-semantik tizimida obyektiv voqelikning o‘ziga xos konseptualizatsiyasi va til tashuvchilarining subyektiv dunyosi ham aks etadi. Xususan, o‘zbek millatiga oid o‘ziga xos xususiyatlarni ifodalovchi ibora, maqol va matallarda bog‘bonchilik va bog‘dorchilikni ifodalovchi leksemalar ham faol ishtirok etishi tabiiy. Ingliz va o‘zbek tilida xalq turmush

tarzining bevosita ifodachisi sifatida bog‘bonchilik va bog‘dorchilik ishtirok etgan frazema va paremlar ham talaygina. Bunday birliklarda xalqning mental xususiyatlari yaqqol namoyon bo‘lishi o‘rganildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Berdiyev. H., Rasulov. R. O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati. Toshkent, 1984.
2. Бакиров П. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Дис... докт. филол. наук. – Ташкент, 2007. –286 с.
3. Narmurodova G.I. Linguocultural Interpretation of Lexemes Denoting Household Items in English and Uzbek Languages. // Western European Journal of Linguistics and Education. Volume 3, Issue 2, February, 2025. P. -183-186.
4. Qodiriy.A. O‘tkan kunlar. Musulmonqul istibdodiga xotima. 41-bet.
5. O‘zbek tili frazeologik tug‘ati. Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov, Z.Xolmanova, I.O‘razova, K.Rixsiyeva. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 bet.

XALQ OG‘ZAKI IJODINI O‘RGATISH ORQALI BOLALARINING MA’NAVIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHDA NING O‘RNI

Sh.Turdiyev

Qo‘qon Universiteti dotsenti.

Annotatsiya; Ushbu maqolada xalq og‘zaki ijodini o‘rgatish jarayonining bolalarning ma’naviy dunyoqarashi, estetik didi hamda axloqiy fazilatlarini shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Xalq og‘zaki ijodi - bu milliy madaniyatning ildizi, xalq tafakkuri va ma’naviyatining yorqin ifodasidir. Uni o‘quv jarayoniga to‘g‘ri tatbiq etish orqali bolalarda ezgulik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, kattalarga hurmat, tabiatga mehr kabi qadriyatlarni singdirish mumkin. Maqolada xalq ertaklari, maqollar, topishmoqlar, qo‘shiqlar va dostonlarning tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilinib, ularni ta’lim jarayonida samarali qo‘llash bo‘yicha taklif va metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar; Xalq og‘zaki ijodi, ma’naviy tarbiya, bolalar dunyoqarashi, ertak, maqol, topishmoq, milliy qadriyatlar, estetik tarbiya, ma’naviyat, tarbiya, ta’lim, madaniyat, oila, kreativlik, san’at tadbir, marosim, idrok, musiqa, nafosat, hamkorlik, ma’naviy dunyoqarash, xalq og‘zaki ijodi, san’at

Abstract; This article focuses on the role of folk oral art in the formation of the spiritual worldview of schoolchildren and the aspects of the formation of musical-pedagogical, psychological competence in future teachers. The conditions for the formation of the spiritual worldview of students through folk oral art and the essential characteristics of the formation and the formation of the spiritual worldview of students through the genres of folk oral art in the educational process are given.

Keywords; upbringing, education, culture, family, creativity, art event, ceremony, perception, music, elegance, cooperation, spiritual worldview, folk oral art, art

Аннотация; В статье рассматривается роль народного устного творчества в формировании духовного мировоззрения школьников, а также аспекты формирования музыкально-педагогической и психологической компетентности будущих учителей. Приведены сведения об условиях и существенных особенностях формирования духовного мировоззрения учащихся посредством народного устного творчества, а также о формировании духовного мировоззрения учащихся посредством жанров народного устного творчества в образовательном процессе.

Ключевые слова; воспитание, образование, культура, семья, творчество, художественное событие, церемония, восприятие, музыка, изящество, сотрудничество, духовное мировоззрение, народное устное творчество, искусство

KIRISH. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining bosh omili - bu ma'naviy barkamol, intellektual salohiyatli, mustaqil fikrlovchi yosh avlodni tarbiyalashdir. Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida kamol topishini ta'minlashdan iborat. Shu jihatdan xalq og'zaki ijodi - xalqning asrlar davomida shakllangan ma'naviy boyligi, milliy tafakkur va ruhiyatining yorqin ifodasi sifatida beqiyos tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari — ertaklar, afsonalar, dostonlar, topishmoqlar, maqollar, qo'shiqlar va rivoyatlar orqali xalq o'zining hayotiy tajribasi, orzu-umidlari, ezgulik va adolat haqidagi qarashlarini avloddan-avlodga yetkazib kelgan. Bu asarlar bolalarning ruhiy olamiga bevosita ta'sir etib, ularning ma'naviy dunyoqarashi, axloqiy fazilatlari, vatanparvarlik tuyg'usi va estetik didini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, bolalar ta'lim-tarbiyasi jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish o'quvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish va sifatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmon va qarorlarida yoshlarning ma'naviy barkamolligini ta'minlash, milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shu sababli xalq og'zaki ijodini o'rgatish — bu faqatgina adabiy yoki madaniy jarayon emas, balki yosh avlodni ma'naviy va axloqiy jihatdan tarbiyalashning samarali pedagogik metodidir. Bolalarda xalq og'zaki ijodi orqali ezgulik va yovuzlik, halollik va mehnatsevarlik, do'stlik va sadoqat kabi tushunchalar shakllanadi. Bu jarayon ularning hayotga, tabiatga, insonlarga, o'z vatani va milliy qadriyatlariga nisbatan ijobiy munosabatini tarbiyalaydi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodi bolalarda og'zaki nutqni rivojlantiradi, tafakkur doirasini kengaytiradi va badiiy didni o'stiradi. Demak, xalq og'zaki ijodini o'rgatish orqali bolalarda nafaqat badiiy tafakkur, balki ma'naviy onglilik, mustahkam axloqiy pozitsiya va milliy o'zlikni anglash hissi shakllanadi. Bu esa ta'lim tizimida xalq merosini o'rganishga yangicha yondashuv, interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, xalq og'zaki ijodining ta'limdagi o'рни nafaqat madaniy, balki ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ham ega bo'lib, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashning muhim omilidir. Mamlakatimizda zamonaviy ta'lim tizimida ijobiy o'zgarishlar ro'y bermoqda va bu o'z navbatida jamiyatimiz hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Bugun jamiyatimiz ta'lim tizimidan oliy ma'lumotli, aqlli, aql-idrokli, iqtidorli, doimo rivojlanib borayotgan tadbirkor, yetuk insonlarni yetishtirishni talab qilmoqda. Shu maqsadda, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida "yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida komretentli ilmiy redagogik kadrlar zahirasini

yaratish" vazifasi belgilandi²²⁸. Albatta, yuqoridagi talablarga javob beradigan kadrlar tayyorlash bilimli, tajribali o‘qituvchilarning mehnatiga bog‘liq. Bugungi kunda redagog kadrlarning kasbiy faoliyati va malakasi, kasb mahorati va rivojlanishga intilishiga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Haqiqatan ham, o‘quvchilarini xalq og‘zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tayyorlash aql-idrokini o‘stirish, ma‘rifat ziyosidan baxramand qilish, umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash istiqlool talabidir. Buning uchun avvalo o‘qituvchining o‘zi ana Shunday buyuk fazilatlariga ega bo‘lishi kerak. Bu uning zimmasiga juda katta ma‘suliyat yuklaydi. Demak, bugungi o‘qituvchi - ta‘lim sohasini tubdan isloh qilish, o‘tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlaridan to‘la xalos etish, ta‘lim-tarbiya jarayonini jahon rivojlangan ta‘lim darajasiga ko‘tarishda faol ishtirok etishi bilan birga o‘quvchilar qalbi va ongida xalq og‘zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega.

Shuni alohida ta‘kidlash kerakki, xalq og‘zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tayyorlash dastlab oilada, bog‘chada keyinchalik, maktabda bilim olayotgan bolalarda shakllanadi²²⁹. Xalqimiz qadim-qadimdan ajoyib odatlari, o‘g‘itlari bor, yurtga muhabbat, Ona Vatanga sajdagoh, kabi muqaddas bilish kabilardir.

“O‘quvchilarga qachondan boshlab, qanday qilib, qanday usulda va uslubda milliy qadriyatlarimiz, urf – odatlarimizni o‘rgatishimiz, chuqur anglatishimiz kerak?” degan savollar bilan o‘qituvchilar, olimlarning fikrini bir qancha muammolarni yechimiga qaratgan edi. Yosh avlodni ta‘lim mazmunini takomillashtirish bilan birga uning shaxs kamolotidagi ahamiyatini rivojlantirish, o‘quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ayniqsa ularda xalq og‘zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash, barkamol avlodni voyaga yetkazishning bosh ob‘ekti hisoblanadi.²³⁰

O‘zbekiston mustaqilligi tufayli yosh avlodni ta‘lim mazmuni tubdan o‘zgardi. Milliy va ma‘naviy qadriyatlar asosida yangi dasturlar, darsliklar, o‘quv metodik tavsiyalar, ilmiy-metodik qo‘llanmalar yaratildi. Dunyoqarashi, Mustaqil respublikamizda o‘quvchilarni yangi talab asosida o‘qitish va tarbiyalashga alohida e‘tibor berildi. Bugungi kunda xalq og‘zaki ijodiga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash yordamida, o‘quvchilarda odamlarga mehr-muhabbat bilan qarash, ularni xurmat qilish, insonning moddiy farovonligini yuksaltirish va kishilarda yuksak ma‘naviy fazilatlarini rivojlantirishga g‘amho‘rlik qilish haqidagi bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish mehnatsevarlikning asosiy negizini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

²²⁸ "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar Strategiyasi to‘g‘risi"da 2017-yil 7- fevraldagi PF-4947-sonli farmoni.

²²⁹ Aliev A. Pedagogik madaniyat: metod va mahorat qirralari.: J.Xalq ta‘limi. 1992. № 10-12 b

²³⁰ Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o‘ziga xos xususiyatlari.: Ps.fan.nom. ..diss. avtoref.–T.: 2002.-22 b.

Yosh avlod – maktab o‘quvchilari o‘z oldiga qo‘ygan maqsadni uzoq vaqt davomida ko‘zlab borishni, qiyinchilik va to‘siqlarni qat’iyatlik bilan yengishni hali bilmaydi. U muvaffaqiyatsizlikka uchragan paytda o‘z kuchiga va imkoniyat-lariga bo‘lgan ishonchni yo‘qotib qo‘yishi mumkin. Xalq og‘zaki ijodining bunday namunalarini shakllantirishda qarama–qarishliklarni ham uchratish mumkin. Bu kamchiliklar oila tarbiyasida yo‘l qo‘yilgan nuqsonlar oqibatida paydo bo‘lishi mumkin. Bunda bola o‘zining barcha talab va hoxishlari qondirilishiga odatlanib qolgan bo‘ladi. Boladagi bu salbiy illatlar asosan o‘z oldiga maktab tomonidan qo‘ygan talablarga, norozilik alomatlarida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, bu yoshdagi o‘quvchilarda mehribonlik, bilimga qiziquvchanlik kabi ijobiy xislatlar mavjud bo‘ladi. Bu yoshdagi o‘quvchilarning muhim yosh xususiyatlaridan biri taqlidchi-likdir. Yoshlari ulg‘aygan sari ularda o‘z hissiyotlarini boshqarish va bu hissiyotlarning yoqimsiz namoyon bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik qobiliyati rivojlana boradi. Uchinchi sinfnig boshlariga kelganda tobora ortib borayotgan talablar va to‘g‘ri tashkil qilingan ta‘lim - tarbiya ishlarining ta‘siri tufayli bu yoshdagi o‘quvchilarda menatsevarlik, tirishqoqlik, batartiblik kabi fazilatlar paydo bo‘ladi. Sekin-asta ularning hatti-harakatlarida mehnatsevarlik xususiyatlari rivojlana boradi. O‘zini tuta bilish va hatti - harakatlarini nazorat qilish hamda bevosita hissiyotlarga berilmaslik malakasi yuzaga keladi. qat’iyat va qiyinchiliklarni yengish malakasi o‘sadi. Ayniqsa, o‘zbek xalq og‘zaki ijodiyoti namunalarini o‘rganishda, yoshlarda barkamol inson fazilatlarini tarbiyalash uzoq zamonlardan beri davom etib kelayotgani, ularning xilma-xil shakl va metodlariga ega ekanligining guvohi bo‘lamiz. Xususan, pand-nasihat mazmunidagi topishmoq, maqol, masal, she‘r va xalq o‘gitlarida bunday fazilatlar maslahat, nasihat, istak, buyruq shakllarda namoyon bo‘ladi.²³¹

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi globallashuv jarayonida yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ma‘naviy dunyoqarashini boyitish dolzarb masalalardan biridir. Xalq og‘zaki ijodi — xalq tafakkurining bebaho xazinasini bo‘lib, unda asrlar davomida to‘plangan hayotiy tajriba, o‘doba-axloq me‘yorlari, ezgulik va adolat g‘oyalari mujassamdir. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim tizimida xalq og‘zaki ijodiy namunalarini o‘rgatish, bolalarda til boyligini kengaytirish, fikrlashni rivojlantirish, tasavvurni kengaytirish bilan birga, ularning ma‘naviy dunyoqarashini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta‘lim-tarbiyaga oid qaror va dasturlarida ham yoshlarni milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, xalq merosidan samarali foydalanish zarurligi alohida ta‘kidlangan. Shu bois xalq ertaklari, maqollar, topishmoqlar va qo‘shiqlar orqali bolalarga ezgulik, halollik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlarini singdirish o‘qituvchining asosiy maqsadlaridan biridir. Xalq og‘zaki ijodiyoti namunalari yordamida o‘quvchilarida, o‘qishga bo‘lgan qiziqishning rivojlanishi asosan ta‘limiy ishlarining tashkil

²³¹ Rahimov B. X. Zamonaviy o‘qituvchi-muloqot madaniyati ob‘ekti va sub‘ekti. J. Xalq ta‘limi. 2004. №3. 88-89b.

qilinishiga bog‘liqdir. Shuning uchun o‘qituvchi bu yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda ular qiziqishlarining rivojlanish qonuniyatlarini nazarda tutishi kerak. Shuni yodda saqlash kerakki, qiziqishlarning rivojlanishi oddiydan murakkabga, ma‘lumdan noma‘lumga, yaqindan uzoqqa. tasvirlashdan tuShunishga, dalillardan umumlashtirishga qarab boradi. Bu yoshdagi o‘quvchida o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarni tarbiyalash borasida o‘quvchilar qanchalik yosh bo‘lsalar, ta‘lim Shunchalik ko‘rgazmali bo‘lishi lozimligiga e‘tiborni qaratish kerak. Bolada o‘z qiyinchiliklari va nuqsonlarini tushunib, anglab olishda unga o‘qituvchining xuddi katta dono o‘rtoqdek yordam berishi uning shaxsiga ta‘sir etishining muhim sharti hisoblanadi. Bu yerda o‘qituvchi e‘tibor berishi lozim bo‘lgan ruhiy olam bilan bog‘liq bo‘lgan muhim nozik narsa bor. Agar ta‘lim jarayonida o‘qituvchi o‘z talablarining o‘quvchisi javobida mufassalroq ochib bergan tomonlarni har yul bilan rag‘batlantirsa, u bilan individual tarbiyaviy ishni muloqot shaklida emas, balki mehnatsevarlik, g‘amxo‘rlik tusida olib borsa, bola o‘zining ichki kechinmalari haqida ochiq - oydin gapirib berish ehtiyojini namoyon qiladi. O‘qishda duch kelayotgan qiyinchiliklarini aytib beradi va ayni chog‘da o‘qituvchining uni tuShunishini, unga achinishi va yordam berishini shohidi bo‘ladi.

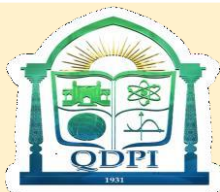
XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Xalq og‘zaki ijodi bolalarning ma‘naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda o‘ta samarali vositadir. U nafaqat milliy o‘zlikni anglash, balki bolalarda estetik did, axloqiy madaniyat va insonparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta‘lim jarayonida xalq ijodiyoti namunalarini tizimli va ijodiy tarzda qo‘llash orqali yosh avlodda milliy g‘urur, vatanparvarlik, o‘z xalqining tarixiga va madaniyatiga hurmat tuyg‘ulari mustahkamlanadi. Shu bois o‘qituvchilar va tarbiyachilar xalq og‘zaki ijodini o‘rgatish metodikasini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirgan holda qo‘llashlari zarur. Yoshlarda musiqiy madaniyatni shakllantirishda har tomonlama yuksak ma‘naviyatli, axloqan yetuk, barkamol inson etib tarbiyalashda boy milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning ulkan me‘rosidan foydalanishning bugungi kunning yetakchi vazifalaridan biridir. O‘zbek xalqi bola tarbiyasi bobida katta tajribaga ega. Ota-bobolarimiz uzoq asrlar davomida tarbiyaning bir qancha vosita, ularni qo‘lga kiritganlar va bunga meros qilib qoldirganlar. Tarixan o‘zbek xalq og‘zaki ijodining bir qator janrlari tarbiya vositalari bo‘lib, xizmat qilib kelgan. Bular: ertak, doston, rivoyat, afsona, masala, maqol, topishmoq, xalq kuy va qo‘shiqlaridir. Ular ma‘naviy-axloqiy fazilatlarni o‘quvchi yoshlarda tarkib toptirishda muxim omil bo‘lib xizmat qiladi. Matallar, qo‘shiqlar, hikmatlar, qayroqi so‘zlar, tez aytishlar, aforistik iboralar ham shular jumlasidandir. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunolari ya‘ni xalq qo‘shiqlari orqali o‘quvchilarda vatanga, xalqiga, mehnatga, tabiatga, kattalarga, ota-onaga, boshqalarga va o‘z-o‘ziga nisbatan axloqiy munosabatda bo‘lishini tarbiyalash imkoniyatiga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar Strategiyasi to‘g‘risi"da 2017-yil 7- fevraldagi PF-4947-sonli farmoni.

2. Rahimov B.X. Zamonaviy o‘qituvchi-muloqot madaniyati ob’ekti va sub’ekti. J. Xalq ta’limi. 2004. №3. 88-89b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 noyabrda —Xalqaro baxshichilik san’ati festivalini o‘tkazish to‘g‘risida PQ-3990- son qarori. www.lex.uz
6. Kobilova, Ezozkhon Bakirovna. "Classical music and youth education." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.9 (2022): 126-130.
7. Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.
8. Azizkhonova, M., and E. Qobilova. "IMPORTANCE OF MUSIC EDUCATION IN FORMING YOUTH'S MUSICAL CULTURE AND SPIRITUALITY." Oriental Art and Culture 3.1 (2022): 51-57.
9. Kabilova, E. B. "FORMING A SENSE OF PATRIOTISM IN STUDENTS THROUGH THE LIFE AND WORK OF COMPOSER DONI ZAKIROV." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 10.10 (2023): 68-74.
11. Qabilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.
12. QOBILOVA, E’ZOZXON. "Forming A Sense Of Love For The Profession By Teaching Labor Songs To 4th Class Students In Music Culture Lessons." Journal of Positive School Psychology 7.2 (2023).
13. E.Qobilova Developing methodological competence in future music teachers. Qo‘qon DPI. Scientific Reports 2024 Issue 3, page 722
14. E’zozxon Qobilova THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF COOPERATION BETWEEN SCHOOL AND FAMILY IN SHAPING MUSICAL CULTURE AMONG YOUTH. International Journal of Pedagogics.(ISSN – 2771-2281) VOLUME 04 ISSUE 10 PAGES: 162-166
10. Qobilova, E. (2024). THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION. QO‘QON UNIVERSITY NEWSLETTER, 12, 99–100. <https://doi.org/10.54613/ku.v12i.999>
11. E.Qobilova.Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida metodik kompetentlikni rivojlantirish. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 3-son 722-bet.SAN’ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN’AT)Orcid: 0009-0001-1275-3080
12. E.Qobilova .Yoshlarda musiqiy madaniyatni shakllantirishda maktab va oila hamkorligining tarbiyaviy ahamiyati. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 4-son 383-bet SAN’ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN’AT

JINOYAT MATNLARIDA EMOTSIONAL SO'ZLAR VA ULARNING KRIMINAL AHAMIYATI

Utanova Vaziraxon Maxmudjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Lingvistika: o'zbek tili mutaxassisligi magistranti

e-mail: utanovavazira@gamil.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyatga oid matnlarda uchraydigan emotsional so'zlarning lingvistik tabiati va ularning kriminal tahlildagi ahamiyati nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Hamda maqolada emotsional birliklarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning psixologik yuklamasi va kriminal lingvistika kontekstidagi tutgan o'rni haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, emotsional so'zlarning qo'llanish doirasi, ularning konnotativ ma'nosi va nutqdagi stilistik o'ziga xosligi jinoyat motivini ochish hamda muallifning psixologik portretini aniqlashda tutgan o'rni haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: jinoyat matni, emotsional so'zlar, kriminal lingvistika, lingvistik ekspertiza, psixolingvistika, konnotatsiya, muallif identifikatsiyasi.

Аннотация: В статье рассматривается лингвистическая природа эмоциональных слов, встречающихся в криминальных текстах, и их значение в криминалистическом анализе. Автор анализирует лексико-семантические особенности эмоциональных единиц, их психологическую нагрузку и функциональную роль в контексте криминалистической лингвистики. Отдельное внимание уделяется частоте употребления эмоциональных слов, их коннотативному значению и стилистической интенсивности речи как фактору в выявлении мотива преступления и психологического портрета автора.

Ключевые слова: криминальный текст, эмоциональные слова, криминалистическая лингвистика, лингвистическая экспертиза, психоллингвистика, коннотация, идентификация автора.

Annotation: This article theoretically examines the linguistic nature of emotional words found in criminal texts and their significance in forensic linguistic analysis. The author discusses the lexical-semantic characteristics of emotional units, their psychological implications, and their functional role within the framework of criminal linguistics. Special attention is given to the frequency, connotation, and stylistic intensity of emotional words as factors that help reveal the motive of the crime and identify the psychological portrait of the author.

Key words: criminal text, emotional words, forensic linguistics, linguistic expertise, psycholinguistics, connotation, author identification.

Kirish. Til — inson tafakkurining ko‘zgusi, shaxs ichki kechinmalari va ruhiy holatining tabiiy ifodasidir. Ayniqsa, jinoyat bilan bog‘liq matnlarda tilning emotsional qatlami muallif psixologik holatini, niyatini hamda nutqiy xususiyatlarini aniqlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, kriminal lingvistik fani doirasida emotsional so‘zlarning o‘rni va ularning jinoyat matnlaridagi ahamiyati tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Kriminal lingvistik esa tilning huquqiy jarayonlardagi ishtiroki, jinoyatga oid matnlarning lingvistik ekspertizasi va muallifni identifikatsiya qilish masalalarini o‘rganishga qaratilgan ilmiy yo‘nalishdir. Shunday ekan, jinoyat matnlari oddiy yozma yoki og‘zaki nutq emas, balki muayyan shaxsning ruhiy holatini, hissiy portretini va ichki qarama-qarshiliklarini ochib beruvchi til birliklaridir.

Har bir jinoyat matni — xat, tahdid, anonim yozishma yoki onlayn izoh bo‘lishidan qat’i nazar, shaxsning ichki holatini ifodalaydi.[1] Shuning uchun bu matnlarda so‘z tanlash, gap ohangi, leksik-semantik birliklarning hissiy boyligi lingvistik tahlil uchun dalil sifatida ishlatilishi mumkin. Masalan, *“Men seni topaman”*, *“Hech kim seni himoya qila olmaydi”*, *“Bugun qutilib qolding...”* kabi jumlar tahdid ohangini ifodalaydi, lekin ularning sintaktik tuzilishi, zamon shakli va intonatsion modeli muallifning psixologik holatini ham ochib beradi.

Tilshunoslik nazariyasida emotsional so‘zlar — bu subyektiv holatni, kechinmani, bahoni yoki munosabatni bildiruvchi birliklar sifatida talqin qilinadi.[2] Ular faqat denotativ ma’noni emas, balki konnotativ (hissiy, baholovchi) qatlamni ham ifodalaydi. Jinoyat matnlari bu jihatdan juda qiziq, chunki ularda konnotatsiya ko‘pincha dominant ahamiyat kasb etadi. Ya’ni, mazmun emas, ohang, ruhiy fon, intensivlik ustun turadi. Shaxs stress, g‘azab yoki qo‘rquv holatida yozgan matnida o‘ziga xos lingvistik iz qoldiradi.

So‘nggi yillarda kriminal lingvistikada emotsional so‘zlar kriminal motivni ochish, anonim muallifni farqlash, psixologik holatni aniqlash va jinoyat niyatini taxmin qilishda muhim indikator sifatida o‘rganilmoqda. Bu esa tilning kognitiv va psixologik xususiyatlarini birlashtirgan holda yangi tahlil metodlarini shakllantiradi.

O‘zbek tili materiallari asosida olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, jinoyatga oid matnlarda ishlatiladigan emotsional birliklar odatiy nutqdan farq qiladi. Ularning semantik kuchi yuqori, sintaktik tuzilishi qisqa, ammo ohang jihatdan alohida xususiyatga ega bo‘ladi. Shu sababli jinoyat matnlarida *“men aytdim”*, *“bo‘ldi, endi yetadi”*, *“hech kimni kechirmayman”*, *“kech bo‘ldi”* kabi birliklarga shunchaki so‘z emas, balki muallifning ichki psixologik holatini ifodalovchi belgilar sifatida qaraladi.

Maqolada emotsional so‘zlarning nazariy jihatlari va ularning jinoyat mazmunidagi ifodaviy imkoniyatlari lingvistik tahlil orqali yoritiladi. Ushbu mavzu bugungi kunda nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, kriminologiya va sud ekspertizasi uchun ham dolzarb bo‘lib

bormoqda. Chunki jinoyatning sababi, jarayoni va oqibatini anglashda insonning so‘z tanlovi, nutq uslubi va emotsional reaksiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili

Jinoyat matnlaridagi emotsional birliklarning lingvistik tabiati tilning konnotativ qatlamini o‘rgangan va kriminal lingvistika asoschilaridan bo‘lgan Malcolm Coulthard va Alison Johnsonlarning *“An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence”* (2010) ishlarida nazariy asoslangan. Tahdidli matnlarda emotsional so‘zlarning barqarorligi va muallif shaxsiga xos uslubiy iz bo‘lishi John Olsson tomonidan *“Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime and the Law”* (2008) kitobida alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Huquqiy matnlardagi stilistik belgilar va emotsional ifoda imkoniyatlari Loyola yuridik maktabi professori Peter Tiersmaning tadqiqotlarida yoritilgan.

Psixolingvistika sohasida Aleksandra Zalevskaya emotsional holatning nutqga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sirini *“Введение в психолингвистику”* (1999) kitobida ilmiy asoslagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Emotsional so‘zlarni kriminal kontekstda o‘rganish uchun ularning semantik, pragmatik, stilistik va psixologik jihatlari bir butun tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Chunki emotsional birlik faqat ma‘no tashuvchi vosita emas, balki inson ruhiy holatining tilga ko‘chgan shaklidir. Shuning uchun ham jinoyat matnlarini tahlil qilishda an‘anaviy grammatik yoki stilistik yondashuv yetarli emas, sababi emotsional semantika, psixologik holat va pragmatik niyat o‘zaro uyg‘un holda tahlil etilishi kerak.

Kriminal lingvistikaning asosiy maqsadi matn orqali shaxsni, uning niyatini va ruhiy holatini aniqlashdir. Shu ma‘noda, emotsional leksika kriminal matnning yashirin qatlamini ochuvchi eng ishonchli lingvistik indikatorlardan biridir. Tilshunoslar ta‘kidlaganidek, inson stress, g‘azab, xavf yoki vahima holatida ongli nazoratni yo‘qotadi va so‘z tanlovi tabiiy ravishda hissiyotga bo‘ysunadi. Demak, jinoyat matnida emotsional birliklarning ko‘pligi yoki ularning turlaridagi nomutanosiblik matnning psixologik yuklamasini anglatadi.

Bunday tahlillar uchun Ch. Bally, L. Tesniere kabi tilshunoslarning emotsional semantika haqidagi qarashlari nazariy asos sifatida ahamiyatga ega. Ularning fikricha, har bir til o‘ziga xos “hissiy kod”ga ega bo‘lib, shu kod yordamida so‘zlovchi o‘z holatini ifodalaydi.[3] O‘zbek tilida “g‘azab”, “dard”, “o‘kinch”, “o‘ch”, “achchiqlanmoq”, “qahr” kabi so‘zlar mazmunan bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, ularning har biri o‘ziga xos intensivlik darajasi va konnotativ og‘irligi bilan farqlanadi. Shu farq jinoyat matnida muhim tahliliy manba bo‘ladi.

Jinoyat matni tahlilida quyidagi asosiy bosqichlarga tayanish maqsadga muvofiq:

1. Leksik-semantik tahlil: *emotsional so‘zlarning ma‘no turlari, sinonimiya va antonimiya tizimidagi o‘rni aniqlanadi;*

2. Psixolingvistik talqin: *emotsional birliklarning so‘zlovchi ruhiy holati bilan bog‘liqligi o‘rganiladi;*

3. Kriminal interpretatsiya: *emotsional so‘zlarning jinoyat motivini ochishdagi lingvistik ahamiyati aniqlanadi.*[4]

Nazariy asoslardan yana biri esa emotsional stilistika hisoblanadi. Unga ko‘ra, so‘zning hissiy bo‘yoqdorligi uning kontekstdagi qiymati bilan belgilanadi. Masalan, “o‘lim” so‘zi oddiy xabar matnida neytral bo‘lishi mumkin, biroq jinoyat kontekstida u tahdid, fojiaiviylik yoki niyatni yashirin tarzda ifodalaydi. Shu sababli emotsional birlikni tahlil qilishda kontekst, grammatik shakl, intonatsion soya va nutq manbasi birgalikda baholanishi zarur.

Emotsional birliklar kriminal matnlarda turlicha shakllarda namoyon bo‘ladi:

leksik darajada – his-tuyg‘uni ifodalovchi so‘zlar (masalan, “*nafrat*”, “*g‘azab*”, “*qo‘rquv*”);

morfologik darajada – kuchaytiruvchi qo‘shimchalar (“*-gina*”, “*-day*”, “*-ku*”);

sintaktik darajada – takrorlar, qisqa keskin gaplar (“*bo‘ldi!*”, “*yetar!*”, “*men aytdim!*”);

pragmatik darajada – kinoyali ohang orqali emotsiya berish.

Tilshunoslar ta’kidlaydiki, emotsional so‘zlarning tahlili anonim muallifni aniqlashda ham yordam beradi. Chunki har bir inson hissiy reaksiyani ifodalashda o‘ziga xos uslubga ega: kimdir g‘azabini bevosita ifodalaydi, boshqasi esa yumshatib yoki kinoya orqali bildiradi. Shu “*emotsional iz*” matnda iz qoldiradi va stilometrik usullar bilan qayd etilishi mumkin.

Kriminal ekspertizalarda bu yondashuv “*emotsional portret*” atamasi bilan izohlanadi. Ya’ni, shaxsning nutqidagi hissiy strukturalar, so‘z tanlovi, kuchaytiruvchi birliklar, intonatsion darajalar asosida ularning psixotipi belgilanadi. Misol uchun, jinoyat matnida “*ko‘rsataman*”, “*jazolayman*”, “*kech bo‘ldi*” kabi birikmalar takroran uchrasa, bu muallifning tajovuzkor tipga mansubligini ko‘rsatadi.

Tahlillar va natijalar

Tadqiqotlarga ko‘ra, jinoyat matnlarida emotsional so‘zlarning qo‘llanilishi nafaqat shaxsning psixologik holatini, balki uning ijtimoiy tajribasini, til kompetensiyasini va kommunikativ maqsadini ham ochib beradi.[5] Emotsional birliklar jinoyatchining nutq uslubidagi eng muhim belgilar sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning chastotasi, qo‘llanish konteksti, sintaktik joylashuvi va semantik og‘irligi jinoyat matnlarining tahlilida muhim diagnostik mezon vazifasini o‘taydi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, jinoyat tilidagi emotsional so‘zlar to‘rt asosiy guruhga ajraladi:

1-jadval

EMOTSIONAL SO‘Z TURI	MA‘NO YO‘NALISHI	LINGVISTIK VAZIFASI	KRIMINAL AHAMIYATI
Tajovuzkor-	g‘azab, nafrat,	matnga keskin ohang,	jiniyat motivini,

emotsional birliklar	tajovuz	agressivlik etadi	baxsh	zo‘zavonlik darajasini bildiradi
Qo‘rquv-tahdid emotsiyalari	tahdid, bosim, ustunlik	qarshi psixologik o‘tkazadi	tomonga bosim	jinoyat niyatini va rejalashtirish bosqichini ko‘rsatadi
Oqlov-emotsional so‘zlar	pushaymonlik, izoh, yumshatuv	shaxs o‘zini oqlaydi, aybini yumshatadi		jinoyat sodir bo‘lgandan keyingi ruhiy holatni aks ettiradi
Beqaror-emotsional so‘zlar	aralash hissiyotlar, xavotir	matnda yoki nutqda ruhiy tebranishni ifodalaydi		shaxsning psixologik barqaror emsligini ko‘rsatadi

Bu leksik guruhlarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, har bir emotsional so‘z jinoyat tilida faqat hissiy ifoda vositasi emas, balki kriminal semantikaning muhim elementi sifatida ma’no kasb etadi. Ular orqali shaxsning niyat darajasi, ruhiy beqarorlik, agressivlik yoki himoyalanih instinkti aniqlanadi. Shu bois emotsional birliklar kriminal tahlil jarayonida muallifning shaxsiy uslubini aniqlashda asosiy lingvistik ko‘rsatkichlardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Shuningdek, nazariy tahlil natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilidagi jinoyat matnlarida ko‘p hollarda emotsional birliklar xalq og‘zaki nutqidagi shakllar bilan ifodalanadi. Bu esa jinoyat tilini adabiy tildan farqlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Misol tariqasida *“Jonimgdan to‘yaganmisan?!”*, *“Qilichimdan qon tomgan, aytganimdan qaytmayman.”*, *“Temirni qizig‘ida bos!”*, *“Kuningni ko‘rsataman...”* kabi iboralar matnda tahdid va g‘azabni bildiruvchi, ammo sintaktik jihatdan dialogik shaklda ifodalangan emotsional birliklardir.

Tahlil asosida shunday xulosa qilish mumkinki, jinoyat matnlaridagi emotsional leksika shaxs ruhiy holatining lingvistik aksi bo‘lib, kriminal lingvistik ekspertizada muallif shaxsini identifikatsiya qilish uchun muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Olingan nazariy natijalar shuni ko‘rsatadiki, jinoyat matnlarini lingvistik jihatdan o‘rganishda emotsional leksika shaxsning ichki psixologik holatini ochishning muhim vositasi hisoblanadi. Shu jihatdan jinoyat tili psixolingvistika, stilistika va sotsiolingvistika kesishgan nuqtada tahlil qilinishi zarur. Chunki jinoyatchining tildan foydalanish uslubi uning tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va hissiy reaksiyalarining ifodasi sifatida qaraladi. Tilshunos A. Zalevskaya qayd etganidek, *“til insonning hissiy holatini bevosita ifoda etuvchi aqliy mexanizmdir”*, [6] bu esa jinoyat matnida shaxs ruhiyatining tilga ko‘chishini tabiiy jarayon sifatida ko‘rsatadi.

Jinoyat matnlarida emotsional so‘zlarning tahlili, avvalo, psixolingvistik va stilometrik yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Psixolingvistika emotsional birliklarning kognitiv asoslarini, ya’ni ularning hissiy idrok va ongda qayta ishlanish jarayonlarini ochib beradi. Stilometriya esa bu birliklarning chastotasi, morfologik shakli va sintaktik joylashuvi asosida

muallifga xos uslubiy naqshni aniqlash imkonini beradi. Masalan, jinoyatchining matnida “yomon”, “nafrat”, “yo‘qotish”, “og‘riq” kabi leksik birliklar ortiqcha ishlatilgan bo‘lsa, bu ruhiy bosim va negativ emotsiyalar hukmronligini bildiradi. Aksincha, “kechirish”, “tasodif”, “afsus” kabi so‘zlarning qo‘llanilishi esa aybni yumshatish, pushaymonlik kayfiyatini ko‘rsatadi.

Shuni alohida qayd etish lozimki, o‘zbek tilidagi jinoyat matnlarining emotsional qatlamini o‘rganish hali to‘liq tizimlashtirilmagan. Biroq xorijiy olimlar D. Crystal, R. Coulthard, J. Olsson va S. Tiersma emotsional birliklarning pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish orqali muallifni aniqlashning samarali yondashuvlarini ishlab chiqqanlar. O‘zbek tilshunosligida esa bu yo‘nalish endigina shakllanayotgan soha bo‘lib, emotsional leksikaning jinoyat tili tizimidagi o‘rni ko‘proq umumiy stilistik yoki sotsiopsixologik tahlillar doirasida ko‘rib chiqiladi.

Bundan tashqari, emotsional so‘zlar jinoyat matnining pragmatik strukturasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir emotsional birlik o‘quvchi (yoki tergovchi)da ma’lum hissiy ta’sir uyg‘otadi. Bu ta’sir matnning semantik yo‘nalishini belgilaydi va o‘z navbatida, jinoyatning motivini tahlil qilishda yordam beradi. Misol uchun, tahdid, g‘azab yoki nafratni bildiruvchi so‘zlar jinoyatni rejalashtirish bosqichini ko‘rsatishi mumkin, oqlov yoki pushaymonlikka asoslangan emotsiyalar esa jinoyat sodir bo‘lgandan keyingi holatni aks ettiradi.

Shu tarzda, jinoyat matnlarida emotsional leksika faqat hissiy ifoda vositasi emas, balki kriminal tahlilning lingvistik indikatoridir. Ular yordamida jinoyatchining ruhiy holati, nutqdagi barqaror uslubiy naqshlar, kognitiv reflekslar va hatto shaxsiy tajriba darajasi aniqlanadi. Nazariy jihatdan qaralganda, emotsional so‘zlarning bunday funksional imkoniyatlarini tahlil qilish kriminal lingvistika fanining o‘zbek tilidagi rivojlanishiga zamin yaratadi.

Xulosa

Jinoyat matnlarida emotsional so‘zlar tilning faqat estetik yoki hissiy jihatini emas, balki kriminal mazmunni ochishdagi psixologik ko‘rsatkich sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.[7] Emotsional leksika orqali muallifning ruhiy holati, ijtimoiy tajribasi, kommunikativ niyati va nutq uslubi aniqlanadi. Shu bois jinoyat tilini lingvistik tahlil qilishda emotsional birliklar alohida qatlam sifatida o‘rganilishi zarur.

Nazariy jihatdan tahlil qilinganda, emotsional so‘zlar jinoyat matnining semantik, pragmatik va stilistik qatlamlarini belgilab beradi. Ularning mavjudligi yoki yo‘qligi matnning ma’nosini tubdan o‘zgartiradi. Masalan, “kechir”, “pushaymonman”, “xato qildim” kabi yumshatuvchi emotsional birliklar matnda oqlov kayfiyatini yuzaga keltirsa, “yo‘qotaman”, “ayamayman”, “bo‘ldi endi” kabi tajovuzkor so‘zlar matnga tahdid, bosim va g‘azab ohangini singdiradi. Bunday leksik elementlar kriminal lingvistika uchun nafaqat tildagi hissiy ko‘rsatkich, balki muallifni identifikatsiya qilishda yordam beruvchi uslubiy indikator sifatida ham qimmatlidir. Shaxsning psixologik xususiyatlari, tajribasi va

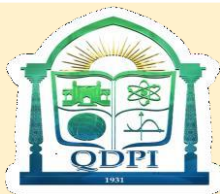
kommunikativ uslubi tildagi emotsional birliklar orqali tahlil qilinadi. Shu sababli, o‘zbek tilidagi jinoyat matnlarini o‘rganishda emotsional leksikani tizimli tarzda o‘rganish, uni stilometrik va psixolingvistik mezonlar asosida tasniflash ilmiy jihatdan ahamiyatlidir.

Shunday qilib, emotsional birliklarning kriminal tildagi o‘rnini aniqlashga qaratilgan ushbu tahlil o‘zbek tilshunosligida kriminal lingvistika yo‘nalishining yanada takomillashishiga ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tanrıvere, U. (2018b). Kısa Metinlerde Yazar Tanıma: Twitter İçin Bir Yöntem Önerisi. HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 177-192.
2. Хожиев, А. (2007). Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
3. Ахманова, О. С. (2004). Словарь лингвистических терминов. Москва: Едиториал УРСС.
4. Сидоренко, И. В. (2019). Криминалистика и лингвистическая экспертиза текста. Санкт-Петербург: Юрайт.
5. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. / Пер. с франц. Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. — М.: Прогресс, 1988. — 656 с.
6. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т., 1999. — 349 с.
7. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: учеб. пособие [Текст]. М.: Флинта: Наука, 2011.С. 51-56

**QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI**
(2025-yil 11-son)

**FILOLOGIYA
PHILOLOGY**

AZƏRBAYCAN DİLİ TƏLİMİNDƏ ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRSLƏRİN YENİ SİSTEMİNƏ DAİR

Aynur Astan gizi Selemanova,

Doctoral Candidate at Baku Slavic University

Mail: aynurselemanova@gmail.com

ORCID ID:0009-0008-5418-9.36

Резюме. Наше исследование показало, что повторные уроки также использовались в традиционном обучении, и такие уроки имели обобщающую цель. В обучении, проводимом с использованием современных технологий, таким урокам также придаётся особое значение. Так, в современных учебниках азербайджанского языка обобщающие повторные уроки предусмотрены после каждого раздела. На такие уроки отводится 1 час, и проводится оценка.

В учебниках азербайджанского языка и методических пособиях, используемых в новой системе обучения, такие уроки проводятся с помощью вопросов, заданий и упражнений. Однако теоретические сведения о дидактике обобщающих уроков нигде не упоминаются. Учителя не имеют чёткого представления о повторении и обобщении знаний, навыков и умений. У них нет понятия об обобщающих навыках и умениях. В частности, не обобщается их опыт использования в этих целях орфографии, выражений, сочинений и эссе. Короче говоря, дидактика и методика таких уроков не отличаются от повторных уроков. Учителя не представляют себе чётко суть этого вопроса при использовании новых методов обучения. Поэтому, чтобы частично исключить необходимость решения этой проблемы, нам пришлось рассказать об этом вопросе на примере уроков азербайджанского языка в V-VII классах.

Ключевые слова: обобщающие уроки, повторные уроки, новая системная концепция, традиционные уроки, система обучения, методология учебной программы, содержательные линии, традиционные методы обучения, новые технологии обучения, развитие речи, развитие мышления, закрепление и обобщение, этап применения, оценка, ожидаемый результат и конечный результат

Summary. Our research revealed that repeated lessons were also used in traditional teaching and such lessons had a generalizing purpose. In teaching carried out with modern technologies, special importance is also given to these lessons. Thus, in modern Azerbaijani language textbooks, generalizing repeated lessons are provided after each section. 1 hour is allocated for lessons of this type and an assessment is carried out.

In Azerbaijani language textbooks and methodological aids used in the new teaching system, such lessons are carried out through questions, tasks and exercises. However, theoretical information about the didactics of generalizing lessons is not mentioned anywhere. Teachers do not have a clear idea about the repetition and generalization of knowledge, skills and habits. They do not have the concept of generalizing skills and habits. In particular, their experience in using spelling, expressions, essays and essays for this purpose is not summarized. In short, the didactics and methodology of such lessons are not distinguished from repeated lessons. Teachers do not clearly imagine the essence of this issue with new teaching methods. Therefore, in order to partially eliminate the need to solve this problem, we had to talk about this issue using the example of Azerbaijani language lessons in grades V-VII.

Keywords: generalizing lessons, repeated lessons, new system concept, traditional lessons, study system, curriculum methodology, content lines, traditional teaching methods, new teaching technology, speech development, thinking development, consolidation and generalization, application stage, evaluation, expected result and final result

INTRODUCTION

In the teaching of the Azerbaijani language, alongside the mastery of grammatical rules, the development of students' skills in generalization, logical reasoning, and creative thinking holds particular importance. In the curriculum for grades V–VII, “generalizing review lessons” play a special role in achieving these goals. Through these lessons, students systematize and deepen the topics they have learned and acquire the ability to apply their knowledge in practical contexts.

In the traditional education system, generalizing reviews were mainly aimed at the mechanical repetition of language rules. However, the modern curriculum approach incorporates the development of creative thinking, literary pronunciation, communicative competence, and aesthetic speech culture into the content of these lessons. From this perspective, studying the scientific and didactic foundations of generalizing review lessons and improving their methodology is one of the pressing issues of the modern pedagogical process.

Relevance of the topic

In recent years, Azerbaijani language instruction has been built on the principles of communicative, speech-oriented, and student-centered approaches in accordance with curriculum standards. Under these conditions, generalizing review lessons should be regarded not only as a stage for checking knowledge but also as a phase for the formation of thinking, creativity, and research skills. Although since the 2007–2008 academic year the content of these lessons has been expanded in Azerbaijani language textbooks, methodological guides for teachers still lack sufficient explanations and instructions

regarding the methodological principles, stages, and implementation models of generalizing review lessons. Therefore, the relevance of this topic is determined by the following factors:

1. The need for a scientifically grounded model of generalizing lessons consistent with the objectives of curriculum-based instruction;
2. The absence of a unified methodological approach among teachers in designing such lessons;
3. The lack of methodological explanation and implementation examples of this topic in Azerbaijani language textbooks;
4. The necessity to improve teaching mechanisms that develop students' generalizing and analytical thinking skills.

Purpose and objectives of the research.

The purpose of the study is to identify the scientific-didactic foundations for organizing generalizing review lessons in Azerbaijani language classes of grades V–VII and to develop their content-structural model and implementation mechanisms.

Research objectives:

1. To study the historical development stages of generalizing review lessons in Azerbaijani language teaching;
2. To identify differences between traditional and modern (curriculum-based) review lessons;
3. To determine the principles of organizing generalizing lessons according to the four content lines (listening comprehension, speaking, reading, writing);
4. To analyze the content of such lessons in textbooks and methodological materials;
5. To design practical methods and task models that develop students' speech, pronunciation, and logical thinking skills;
6. To evaluate the impact of generalizing review lessons on teacher and student activities and prepare methodological recommendations.

Methodology (research methods).

The study was conducted using the following scientific-methodological approaches:

1. Comparative analysis: comparison of generalizing lessons in traditional and modern teaching systems;
2. Content analysis: structural and content analysis of review lessons in Azerbaijani language textbooks for grades V–VII;
3. Experimental-pedagogical observation: examination of teachers' experiences in organizing and conducting such lessons in practice;
4. Questionnaire and interview methods: collection and analysis of opinions of teachers and students about these lessons;
5. Didactic modeling: creation of a new model of generalizing lessons integrating literary pronunciation, reading, and writing activities.

Scientific novelty:

1. The scientific-didactic foundations of generalizing review lessons in Azerbaijani language teaching have been systematized;
2. An integrative model covering the four content lines (listening comprehension, speaking, reading, and writing) has been developed;
3. The formation of literary pronunciation and expressive speech skills has been introduced as a new component of generalizing review lessons;
4. Gaps in existing textbooks and methodological materials have been identified, and recommendations for their scientific and methodological improvement have been prepared;
5. New types of question and task models that contribute to the development of students’ generalizing thinking (problem-based questions, essays, symbolic analysis, research questions, etc.) have been presented.

MAIN PART

In the teaching of the Azerbaijani language for grades V–VII, it is planned to hold generalizing review lessons after approximately every six to seven topics covered in each textbook unit, forming a systematic structure. Such a practice also existed in the traditional teaching system and was referred to by the classical term generalizing review. However, these lessons now possess a meaning and purpose different from the traditional approach.

Historical experience shows that in the traditional system of teaching Azerbaijani, generalizing review lessons were also conducted through exercises. However, the system of exercises mainly consisted of the repetition of grammatical rules. Today, the system of exercises designed for this purpose should encompass all four content lines. Nevertheless, in grades V–VII—especially in grade V—the questions and tasks still primarily aim at reviewing and summarizing language rules. The analysis of review lessons conducted in Azerbaijani language classes in these grades reveals the structural and content features of this issue.

It has been established that Azerbaijani language textbooks and teachers’ methodological guides used since the 2007–2008 academic year (see sources 1, 2, 3, 4, 5, 6) do not contain instructive or guiding information or comments regarding the didactics or methodology of generalizing lessons. Only some theoretical recommendations can be found in the linguodidact V. Qurbanov’s monograph *Current Problems of Teaching the Azerbaijani Language** (see: 7, pp. 76–81). In this monograph, a new system of generalizing lessons is discussed, clarifying the concept of this new system and the scientific-didactic foundations of the issue. Six pages of commentary are devoted to the problem, and the author recommends conducting further research for its didactic resolution. However, concrete examples or analyses illustrating how teachers should structure such lessons are not provided.

Nevertheless, as a researcher exploring this field for the first time, we highly value the linguodidact’s contribution—especially the scholar’s emphasis on enriching exercises based on the four content lines with literary pronunciation skills.

It is known that transforming every exercise instruction and performance requirement into a reading activity that is carried out with proper literary pronunciation, and turning this into a standard and learning objective—with corresponding assessment of results—represents, in our view, a system-creating idea grounded in methodological principles. Therefore, the author’s inclusion of dictation, expression, composition, and especially essay-writing exercises in the new system of generalizing review lessons, as well as the methodological idea that reading any text must be performed with correct literary pronunciation, and that such a requirement should apply to all current and generalizing review exercises, can indeed be regarded as valid scientific-didactic foundations.

We believe that the fact that generalizing review lessons should cover entire textbook units and be regulated by new concepts understandable to students also represents pedagogical innovation. In essence, generalizing review means instilling the skill of generalization in students. There is a great need in lessons to create generalizing concepts based on the content of main texts. This process passes through several stages such as posing thought-provoking motivational questions, defining the topic, and formulating a research question. Thus, the development of generalizing thinking in students begins with questions derived from the thematic and ideological content of each text. For example, in grade V Azerbaijani language lessons, the text “What is Laconicism?” gives rise to the following generalizing questions:

1. What does Nizami Ganjavi say about the ethics of concise speech in his poem The Beauty of Speaking Little?
2. What is your attitude toward verbosity?
3. What is said about laconicism in the text?
4. How should the saying “Measure a hundred times, cut once” be understood, in your opinion?
5. What does “regulation culture” mean? etc.

Based on our research, we intend to introduce a number of new ideas into advanced teaching practice. Examining some of them, it should be noted that these ideas are complex in nature. Specifically, we aim to improve the system of generalizing lessons within the curriculum-based teaching model. We believe that creative value should be attached to the Azerbaijani language standards—that the standards should be updated, enriched, and refined. This particularly concerns generalizing review lessons and the expansion of their content, as well as the standards related to literary reading and speaking within each textbook unit.

Just as Azerbaijani language teachers work with the standard “reads expressively,” they should also work seriously with the standards “speaks expressively” and “recites from

memory expressively.” At the same time, after teaching each unit, teachers must necessarily take these aspects into account when planning and conducting question–answer activities, tasks, and exercises.

CONCLUSION

The results of the research show that generalizing review lessons in grades V–VII are not merely a stage for assessing knowledge but serve as an important didactic tool for the development of students’ cognitive and speech activities.

In traditional teaching, such lessons were mainly limited to the repetition of grammatical rules. The modern curriculum approach, however, expands their purpose by focusing on the development of students’ creative thinking, analytical reasoning, and communicative skills.

Based on the obtained results:

1. Generalizing review lessons become more effective when literary pronunciation and expressive speaking standards are applied;

2. Review lessons conducted after each unit help students systematize the knowledge they have acquired and form new concepts;

3. When planning these lessons, teachers should take into account the stages of motivation, research question, problem situation, conclusion, and reflection;

4. To ensure the efficiency of generalizing lessons, it is necessary to update the standards and improve methodological materials;

5. Although the issue of generalizing lessons in new Azerbaijani language textbooks and methodological guides for grades V–VII is presented under different titles, their purpose is to cover all topics and content lines of a unit through general concepts. However, in some of these lessons, the repetition and generalization of grammatical rules are still considered the main goal, while deriving conclusions from the main texts’ ideas and expressing them through specific concepts are often neglected. In the new system we propose, these aspects are taken into account, with special attention given to expanding the role of literary pronunciation in generalizing lessons;

6. Conducting generalizing reviews through questions, tasks, and exercises is a proper didactic approach. However, in every lesson, attention and control should be given to the reading content line and literary pronunciation rules (intonation and orthoepy), and these should be reinforced through review and generalization activities;

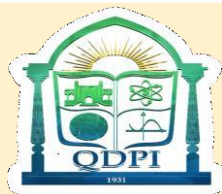
7. Enriching the system of exercises with compositions and essays is one of the key indicators of the new system;

8. Scientific-practical conferences on this topic should be organized, and ideas and specific didactic approaches derived from advanced teaching practices should be transformed into theoretical frameworks.

Thus, generalizing review lessons act as a system-forming component of Azerbaijani language instruction, creating favorable conditions for the development of essential skills such as speech culture, creative thinking, and analytical reasoning in students.

REFERENCES

1. Azerbaijani language (V grade textbook). (2016). Baku: Altun Kitab.
2. Azerbaijani language (V grade teacher's methodical manual). (2016). Baku: Altun Kitab.
3. Azerbaijani language (VI grade textbook). (2016). Baku: Altun Kitab.
4. Azerbaijani language (VI grade teacher's methodical manual). (2016). Baku: Altun Kitab.
5. Azerbaijani language (VII grade textbook). (2016). Baku: Altun Kitab.
6. Gurbanov, V. T. (2023). Current problems of Azerbaijani language teaching (Monography). Baku: Teacher Publishing House.
7. Azerbaijani language (VII grade teacher's methodical manual). (2016). Baku: Altun Kitab.

SPECIFIC LINGUISTIC ANALYSES OF THE SPEECH PROCESS OF WOMEN AND MEN IN ENGLISH AND UZBEK

Xayrullayeva Nilufar A'zamjon qizi

UNIEP Xorijiy tillar kafedrasida assistent o'qituvchisi

Annotation. this article analyzes the specific linguistic considerations of the speech process of women and men in English and Uzbek. This process is quite difficult to assess. In particular, since our society is made up of a team of representatives of the male and female gender, the words and means of communication used in their speech cannot fail to attract the attention of scientists. In linguistics, the analysis of women's and men's speech and the clarification of their specific features, as well as the impact on the specific language as an object, were considered using examples.

Key words: language, speech process, woman, man, communication habits, linguistic analysis, interlingual communication, results of interaction

Аннотация: В данной статье анализируются специфические лингвистические аспекты речевого процесса женщин и мужчин в английском и узбекском языках. Этот процесс довольно сложно оценить. В частности, поскольку наше общество состоит из представителей мужского и женского пола, слова и средства общения, используемые в их речи, не могут не привлекать внимание учёных. В лингвистике анализ женской и мужской речи и выявление их специфических особенностей, а также влияние на конкретный язык как объект, рассматривались на примерах.

Ключевые слова: язык, речевой процесс, женщина, мужчина, коммуникативные привычки, лингвистический анализ, межкультурная коммуникация, результаты взаимодействия

Annotasiya: ushbu maqolada Ingliz va o'zbek tillarida ayollar va erkaklar nutqiy jarayonining o'ziga xos lingvistik mulohazalari tahlilga tortilgan. Bu jarayonni baholash ancha qiyin. Jumladan, Jamiyatimizni erkak va ayol jins vakillari jamoasi tashkil qilar ekan, ularning nutqida qo'llanuvchi so'zlar va muloqot vositalari olimlarni diqqatini jalb etmasdan qolmaydi. Tilshunoslikda ayollar va erkaklar nutqinin tahlil qilish va ularning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib berishi obyekt sifatida o'ziga xos tildagi ta'siri misollar yordamida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlari: til, nutqiy jarayon, ayol, erkak, muloqot odati, lingvistik tahlil, tillararo aloqa, munosabat natijalari

Kirish. XIX asr oxiri XX asr boshlari ijtimoiy hayotning ko‘p sohalarida bo‘lgani kabi tilshunoslikda ham ilmiy yangiliklarga boy bo‘ldi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Jumladan lingvistikada tilni yangicha ma‘no berishi va mazkur sohada tutgan roli, vazifalari aniq belgilanishni boshladi. Eng asosiysi tilning ahamiyati va roli yangi ma‘noga, ta‘riflarga egaligi alohida ahamiyatlidir[1]. Fikrimizni suhbatdoshimizga va insonlarga yetkazishimizda faqartgina tildan foydalanmaslik va bu yagona muloqot vositasi bo‘lmasligi olimlar tomonidan isbotlandi. Aynan shu davrda tilshunoslikning ayrim yo‘nalishlari ajralib chiqa boshladi. Bu yo‘nalishlarga kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, etnolingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika kabilarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Bu yo‘nalishlar o‘zining tadqiqot ob‘yektlari, maqsadi va vazifalari, aniq yo‘nalish ekanligi olimlarning, tadqiqotchilarning e‘tiboriga tushdi.

Mavzugaooid adabiyotlar tag‘lili (Literature review). Yuqoridagi keltirilgan lingvistik sohalarida gender tushunchasi alohida o‘rin tutishi bilan ajralib turadi allaqachon izlanuvchilarning bahs-munozaralariga, tadqiqot obe‘ktlariga aylanib ulgurdi desak o‘rinli bo‘ladi. Shu o‘ringa aytib o‘tsak o‘rinli bo‘ladi, gender tilshunosligida ikkala jins vakillarining nutqi o‘rganilar ekan, ularning til stereotiplari alohida o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir. Qarama-qarshi jins vakillarining nutqini lingvistik jihatdan tahlil qilar ekanmiz, ularni so‘zlashuv uslubi bir-biriga umuman mos kelasligi va bu holat ko‘p vaziyatlarda ijtimoiy omillar bilan izohlanishi alohida o‘rinlidir. Zherebkinning tadqiqotlariga nazar salsak, shaxs, o‘z xohishiga qaramay, odamlar guruhi yoki tasodifiy aloqalar guruhining bir qismi sifatida muloqot maydoniga kirishish jarayonida, og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan (tana a‘zolarining hatti-harakatlari bilan) o‘zaro suhbatga kirishishi, suhbatdoshiga o‘z fikrini bayon qilish vaziyatlarini yoritib berganini ko‘rishimiz mumkin. Ijtimoiy, madaniy, etnologik va psixologik muammolar ayollar va erkaklar tomonidan turlicha qabul qilinadi[2].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqotda kuzatish, so‘rovnomalar o‘tkazish va statistik metodlardan foylanilgan

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Fikrimizning davomi sifatida, gender tushunchasi va ularning muloqotga kirishish jarayoni tadqiqotlari zamonaviy tilshunoslikning eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biridir. Mazkur tadqiqotlar o‘zbek, ingliz, nemis va rus tilshunosligida jiddiyoq o‘rganilganligi va hozirda ham davom etayotganligi alohida ahamiyatlidir.

Shu o‘rinda, tadqiqotchilarning izlanishlarini o‘rganish natijasida olingan fikrlarimizni keltirishni o‘rinli deb bildik. O‘zbek tilida erkaklar va ayollar nutqi bir biridan o‘zaro farq qiladi. Ayollar nutqida ko‘proq badiylashgan, qoliplashganlikni ko‘rsak, erkaklar muloqotida esa ko‘p ma‘lumot beruvchi va aniq faktlarga, ma‘lumotlarga egaligi bilan ajralib turadi, ayollar nutqida ko‘p hollarda jumlaning ohirida “ha” tasdiq so‘zini ishlatishadi. Erkaklar esa, bu holat begonaligi, ularning muloqotidagi farqlardan biri sifatida e‘tirof etiladi.

Ingliz tilida ham ayol va erkak nutqi o‘zaro farq qiladi. Ayollar ko‘proq, adabiyot, san‘atga oid, manaviy so‘zlarni ko‘proq qo‘llasalar, erkaklar esa, ma‘lumot beruvchi so‘zlardan foydalanishi bilan farqlanadi. Ingliz ayollari nutqida ko‘proq “like” so‘zini foydalansalar, erkaklar esa “you know”, “well” kabi tushunchalarni ifodalaydi.

Yuqoridagi tahlildan ham ko‘rinib turibdiki, bular umumiy til qoidaari me‘yorlariga mos keladigan, lekin har qanday nutq tahlili insonlarning individual hususiyatlariga ham bog‘liq bo‘ladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, gender tadqiqotlari 20-asrning ikkinchi yarmida tilshunoslikning yangi yondashuvlari va yutuqlari bilan kuchaytirildi. Nutq aktlari nazariyasi va nutq taktikasi va strategiyasi jinsning sotsialistik o‘ziga xosligi bilan bevosita bog‘liqdir. Zamonaviy tilshunoslikda biz genderning quyidagi ta’rifini ko‘rishimiz mumkin: "tilshunoslikda gender – til o‘rganuvchilarning jinsiy hususiyatlariga ko‘ra, tildan foydalanishiga oid masalalarni o‘z ichiga oladi. Bu tushuncha, tilshunoslikda tildan foydalanishida ikkala jins vakillarini hisobga olgan holda, ularning nutqida, yozuvlarida va muloqot jarayonlari, til amaliyotlarida paydo bo‘lishi mumkin. Mazkur leksema, ayol va erkakning tildan foydalanishidagi tahlilga sabab bo‘ladi. "Gender" tushunchasi ma’lum bir tarixiy bosqichda ma’lum bir jamiyatda qabul qilinadigan shaxsning ijtimoiy va madaniy jihatdan belgilangan xatti-harakatlari modelini aks ettiradi. Rossiyalik olim A. Kirilinaning fikricha, “gender” tushunchasi biologik jihatdan aniqlanmagan jinsga emas, balki shaxsning ijtimoiy va madaniy omillariga qaratilgan”[3].

G‘arb davlatlari, jumladan Angliya va Germaniyada erkak va ayol tillarining turli hil madaniniy hodisa sifatida tahlil qilinishi dolzarb masala bo‘lib qoldi va ular o‘rtasidagi munosabatlar madaniyatlararo muloqot shakli sifatida tadqiqot etila boshlandi. Biz rossiyalik tadqiqotchi E. Goroshko tomonidan gender tadqiqotlarini olib borilganligini va ularni tahlil qilish, ko‘rib chiqishda G‘arb mamlakatlarida uchta asosiy yondashuv borligini ta’kidlaydi[4]. Biz ularni alohida ko‘rib chiqamiz: Avvalo dastlabki yondashuvning mohiyati shundan iboratki, erkak va ayol tilining ijtimoiy kelib chiqishini izohlashdan iborat bo‘lib, jamiyatda ijtimoiy kuchlarning taqsimlanishining o‘ziga xosligi bilan izohlanishi mumkin bo‘lgan til farqlarini aniqlashga qaratilgan. Bundan tashqari, erkak va ayolning tili muloqot ishtirokchilari ijtimoiy ierarxiyaning turli darajalarida bo‘lgan hollarda qo‘llaniladigan asosiy tildan olingan funktsional til sifatida qaraladi. Navbatdgi ikkinchi psixolingvistik yondashuv ilmiy nuqtai nazarga ko‘ra, erkaklar va ayollar xatti-harakatlarining zaif lingvistik xususiyatlariga ega. Ushbu mavzu bo‘yicha ish olib borayotgan tadqiqotchilar uchun statistik ko‘rsatkichlar va o‘rtacha ko‘rsatkichlarni aniqlash juda muhimdir. Ular ayollar va erkaklar uchun xarakterli bo‘lgan nutqning psixo-sotsialistik nazariyasini yaratadilar. Uchinchi yondashuv gender lingvistik xatti-harakatlaridagi farqlarning kognitiv jihatiga urg‘u beradi. Ular uchun nafaqat farqlar chastotasi va uning funktsional bajarilishini aniqlash, balki til kategoriyasining kognitiv asoslarida izchil lingvistik modellarni yaratish muhimdir[5]. Hozirgi davr tilshunosligida, yuqorida sanab o‘tilgan yondashuvlar umumiy ta’rifga ega

bo'lgan bir-birini to'ldiruvchi kuchlardan biri sifatida muhokama qilinadi. Olimning qo'shimcha qilishicha[6], birinchidan, odatda, tadqiqot ob'ekti jins va tilning o'zaro bog'liqligi asosida o'rganiladi.

Ayollarning nutqidagi lingvistik me'yorlardagi o'zgarishlarga nisbatan konservativmi? Ayollar nutqida ko'proq badiylashganlik, his-hayajonga berilib muloqotga kirishuvlikni va ko'proq co'zlaridagi ohanga e'tibor berishligida ko'rishimiz mumkin. Davrlar o'zgarib borgan sari, ayollar ikki tilli egasi bo'lganida, kelajakda farzandlarining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan tilde muloqotga kirishishni afzal ko'radilar.

Leksik birliklardan foydalanish nuqtai nazaridan ayollar va erkaklar nutqida stereotipik idrok mavjudligi yoki yo'qligini aniqlash uchun o'tkazilgan eksperiment natijalarini keltiramiz. O'tkazilgan tajriba quyidagi gender stereotiplarini namoyon qiladi degan xulosaga kelindi[7]:

1) Ayol nutqining o'ziga xos xususiyatlari: tegishli leksik birliklarning qo'llanishi, ohangning keng diapazoni, kesim va zarrachalar chastotasi orqali namoyon bo'ladigan emotsional (nozik, iliqlik, mehr) ifoda;

2) Erkaklar nutqining o'ziga xos xususiyatlari: neytral birliklar, qat'iy ohang, kamroq hissiy rangli ifoda, jiddiylik va hatto mumkin bo'lgan tajovuzkorlik. Shuni ham ta'kidlash kerakki, bu borada qat'iy cheklovlar yo'q.

Ayrim tadqiqotchilar, jinslar o'rtasida, ba'zi hollarda noto'g'ri tushunchalarga borib qolganligini guvohi bo'ldik, bunday fikrga kelishlarida, quyidagi sabablar tayangan bo'lishlari mumkin:

1) Birinchidan, shuni ta'kidlash kerakki, til birliklari va nutq shakllarini tanlashda gender ustuvorliklari qat'iy va universal belgilovchi emas, ular ma'lum darajada amorf va o'zgaruvchan;

2) Ikkinchidan, eksperimentda ma'lum bir sohaga to'g'ri keladigan lirik she'rlar kiritilgan bo'lib, ularda hatto oshiq erkaklar ham his-tuyg'ularini haddan tashqari ifodalaydi. Shuning uchun, bizning fikrimizcha, o'tkazilgan tajribaning asosiy natijasi gender stereotiplarining mavjudligini tasdiqlashdir[8].

Yuqorida ta'kidlanganidek, gender tilshunosligi tilshunoslikning yangi sohasi bo'lib, ayol va erkak nutqining fonetik, morfemik, leksik, stilistik va sintaktik belgilarining o'ziga xos xususiyatlari o'rganilganligi sababli, jins belgilarining umumiy rasmini chizish juda murakkab vazifadir. O.Jespersenning fikricha[9], erkak va ayolning og'zaki nutqi o'rtasidagi farq Yevropa tillarining fonetik va morfologik darajasida deyarli sezilmaydi. Farqlar, asosan, leksik darajada uchraydi va asosan, tabu tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, bir tomondan: ma'lum og'zaki shakllarni qo'llashda tabuning mavjudligi (masalan, seksizm); va ijtimoiy ierarxiya, boshqa tomondan: erkaklar yuqori ijtimoiy obro'ga va mos ravishda lingvistik imtiyozlarga egaligida korishiiz mumkin.

Biz quyida ingliz yozuvchisi J. Ostin va X.Filding (Bridjit) romanlarinidan olingan ayol va erkak nutqidan, ularning va o'zbek tiliga tarjimasini uzluksiz tanlash usuli yordamida

tilning uch darajasida: morfologik, leksik va sintaktik tarzda tahlil qildik. Morfologik jihatdan olib qaralganda ifodalangan gender xususiyatlari bilan belgilanadi. Analitik tuzilishga ega bo‘lgan zamonaviy ingliz tilida jins faqat leksik kategoriyada ifodalanadi va hech qanday rasmiy ko‘rinishga ega emas. Jinsni farqlash uchinchi shaxs birlik olmoshlari bilan korrelyatsiya qilish orqali mumkin (**she, he, it**). Ingliz yozuvchilari (J.Ostin va Filding) ayollar va erkaklar nutqida turli lug‘at, sintaktik tuzilmalardan foydalanishda ifodalangan ayollar va erkaklar nutqiga xos bo‘lgan lingvistik elementlardan faol foydalanadilar. Masalan:

"You are considering how insupportable it would be to pass many evenings in this manner—in such society; and indeed I am quite of your opinion[92]. I was never more annoyed! The insipidity, and yet the noise—the nothingness, and yet the self-importance of all those people! What would I give to hear your strictures on them!" (J. Austen, 1992:17)[10]

X.Filding o‘z taqdiridan g‘azablangan ayolning og‘zigda quyidagi so‘zlarni eshitadi:[11]

"Anyway, have got giant traysizedbar of Cadbury's Dairy Milk left over from Christmas on dressing table, also amusing jokegin and tonic miniature. Am going to consume them and have fag"(Filding, 1997:14).

Agar biz roman syujetini bilmaganimizda, bu misolda ushbu fikrlar kimga tegishli ekanligini aniqlash qiyin masala bo‘lishi aniq edi.

"She started saying she wanted to be paid for doing the housework, and she’d wasted her life being our slave"[12] (H.Filding, 1997:30)

Asar qahramonlarini tasviri, ularning xatti-harakatlari, xulq-atvorini leksik jihatdan ochib berilganda gender xususiyatlari nihoyatda aniq, tushunarli tasvirlangan bo‘ladi. Bu gender xususiyatlarini ifodalashning asosiy vositasidir. Birinchi muhim belgi jinsni tegishli olmoshlar orqali ifodalashdir. Jinsni bildiruvchi olmosh boshqa vazifalarni ham bajaradi, masalan, otni almashtirish va hokazo. Shaxs, egalik, aks ettiruvchi olmoshlar ham jinsni morfologik darajada rasman belgilab, ma’noni to‘liq yetkazish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ismlarni shaxs, egalik va aks etuvchi olmoshlar bilan almashtirish o‘zbek tilida ham uchraydi, ammo jinsni bildirish uchun "erkak" yoki "ayol" kabi so‘zlarni qo‘shish kerak.

- ***"How dare he say you were getting too serious by asking to go on holiday with him?" yelled Sharon. 'What is he talking about? "[13] (H.Filding, 1997:16).***

Alohida qiziqish uyg‘otadigan leksik segment ayollar va erkaklarga, ularning harakatlariga xos bo‘lgan feministik va erkak nutqidagi lug‘at segmentidir. Keling, tilning leksik darajasida feministik va erkak tushunchalarini ifodalovchi bir nechta jinsga tegishli misollarni tahlil qilaylik. Masalan,

- ***"don’t need to wash anyone else’s socks"[14].***

Bunday iboralarini qo‘llash ayollar nutqiga xosdir. Ingliz adabiyotidan olingan misolda, suhbatda ishtirok etayotgan ayolning yuqori jamiyatga tegishli emasligini anglatadi, chunki

yuqoridagi ibora neytral leksika toifasiga kiradi. Shunday qilib, tilning leksik darajasidagi jinsga bog‘liq nutqning o‘ziga xos xususiyatlari qo‘llashni talab qiladi, degan xulosaga kelish mumkin.

Ilmiy tadqiqotimizda g‘arb va sharq ayollarining nutqidan namunalar keltirish bilan birga, ularni leksin jihatdan ham tahlilni amalga oshirishga va ularning nutqidan namunalar keltirishga harakat qildik. Ovrupa ayollari nutqida suhbatdoshiga savol berib, suhbatni davom ettirishda suhbatdoshiga dalda berishga, suhbatni qisqa javoblar bilan qo‘llab turishga moyil bo‘ladilar. Sharq ayollarining nutqi G‘arb ayollari nutqidan ba‘zi xususiyatlari bilan farqlanadi. Kattalarga hurmat, shirin muaomilalilik, andisha, hayo va hamiyatlilikning beqiyos darajasi ularning nutqini bezovchi xususiyatlar hisoblanadi.

Ayollar nutq madaniyligida bir holat borki, ayollar qarshi jins vakillariga nisbatan bo‘ysinuvchanlik xarakteriga egadirlar[15]. Abdulla Qodiriyning „O‘tkan kunlar“ romanidagi Oftob oyim nutqidan namunaga e‘tibor qaratamiz:

- *Siz muvofiq ko‘rgan bir ishka qarshi tushib ra‘yingizni qaytarolmayman, chunki nima bo‘lganda ham sizning otaliq ismingiz bor, ham ko‘broq ixtiyor sizning qo‘lingizdadir*”-, deya Mirzakarim qutidorning qizlarini Otabekka berish taklifiga ko‘nadi[16].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendation). Mazkur o‘rinda o‘zbek ayollar nutqida ohangni erkaklarnikiga qaraganda sezilarli darajada ekanligini anglash mushkul emas. Shu bilan bir qatorda o‘zbek ayollari nutqiga xos *aylanay, girgitton, o‘rgilay, qoqindiq*, kabi so‘zlar ijobiy ma‘no nozikligini ifodalovchi leksik vostilar sanaladi. Ular ko‘proq jamiyati-mizda keksa ayollar tomonidan qo‘llanadi[17].

1. *Qo‘shnilar ahvol so‘rasa, ularniyam o‘ziniyam yupatadi: -Ha, endi keksalikda, o‘rgilay, lekin onamning oyoq og‘rig‘i faqat keksalikda emas.*
2. *-Kel-a, bo‘yningda girgitton bo‘lib ketay, seni qaysi shamol uchirdi, akam tirilib keldimi, haligina qovog‘im uchib turgan edi, - dedi ammam. -Ha, balli azamat, necha kundan buyon ko‘zim uchib, yo‘lpashsha aylanib yurgan edi, haytovur yaxshilikka ko‘rinadi. Sen kelar ekansan balli-balli, - dedi pochcham. (G‘.G‘ulom „Shum bola‘‘)*

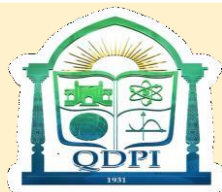
O‘zbek ayollari suhbatdoshi bilan muloqotga kirishuv jarayoni, erkaklarni nutqidan farqli jihati shundaki, salomlashish, hol-ahvol so‘rash holati uzoq davom etadigan vaziyat hisoblanib, ikkala taraf ham bir bironi eshitmagan holda, oila-a‘zolari, farzandlari, sog‘ligi, uy-ro‘zg‘orini holatini so‘rashda tinimsiz savol bilan murojat qilishlari kuzatildi. Shu bilan birga, fikrini ochiq bayon etishlari, axborot almashinuvida, muloqot jarayonida ilmoqli, tagdor ma‘noli so‘z-gaplardan foydalanishlarini guvohi bo‘lamiz. Shunisi e‘tiborga loyiqki, suhbat davomida to‘htalishlarsiz davom etishi bilan qiziqarli holat hisoblanadi.

O‘zbek ayollarida suhbatdoshining kayfiyatini, ruhiy holatini bilishga bo‘lgan qiziqish ustun truishligi ahamiyatlidir va bu suhbat jarayonni imkon qadar uzoq

davomiyligini ushlashga harakat qiladilar. Erkaklar nutqi aksincha ekanligini, ijtimoiy hayotimizning turli sohalaridagi ularning nutqidan namunalar nilan ko‘rsatishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov G‘. O‘zbek xalqi va tilining shakllanishi haqida. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 1999 – 27 b.
2. Бабаева Е.В. Нормы и их отражение в языке // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград: Перемена, 2001. – С.17–24.
3. Бакумова Е. В. Речевые маркеры социально-политической идентификации // Языковая личность: проблемы когнитии и коммуникации. – Волгоград, 2001. – С. 236-241.
4. Mo‘minov S. O‘zbek muloqot xulqining jins jihatidan xoslanishi // O‘zbek tili va adabiyoti, 1999, 5- son, -B. 64-66.
5. Mo‘minov S. O‘zbek muloqot xulqining ijtimoiy – lisoniy xususiyatlari. DDA..-T., 2000. - 44 b.
6. Mauthner, F. Beitrage ze i einer Kritik der Sprache [Text] / F. Mauthner. – 3 Auflage. – Stuttgart und Berlin, 1921. – Bd. 1 (zur Sprache und zur Psychologie).
7. Макаров М.Л. Динамика социальных представлений в дискурсе // Языковые подсистемы: стабильность и движение: Сб. науч. тр. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2001. – С. 64-71
8. Zhenskoe - mnenie.ru
9. American Heritage Dictionary // URL <http://www.thefreedictionary.com/intellect>
10. Berengaria<http://answers.yahoo.com/question/index?qid=20080113114102>
11. Boroditsky L. Does Language Shape Thought? // Cognitive Psychology. – 2001. – № 43(1).
12. Cheever J. The Pleasures of Solitude // <https://lengish.com/texts/text-96.html>
13. <https://www.quora.com/Is-it-unsanitary-to-wear-socks-that-someone-has-worn-once-before-but-you-ve-washed-it-before-wearing-them-yourself>
14. Jespersen, O. Language: Its Nature, Development and Origin, New York; 1922
15. <https://www.sparknotes.com/lit/pride/full-text/chapter-6/>
16. <https://www.vocabulary.com/lists/27349>
17. Fielding, H. Bridget Jones’s Diary”, London, 1997

O‘ZBEK ROMANLARI TARJIMALARI XUSUSIDA: TARIXIYLIKNI TARJIMADA QAYTA YARATISH MUAMMOLARI

*Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamaxmudovich,
Namangan davlat texnika universiteti,
“Xorijiy tillar” kafedrasi dotsenti, f.f.n.*

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek romanlarini ingliz tiliga tarjima qilishda tarixiylikni qayta yaratishdagi qiyinchiliklarni o‘rganadi. Unda muallif asarda tarixiy jihatdan ifodalangan madaniy, lingvistik va ijtimoiy xususiyatlarning tarjimonlar uchun qanday muayyan qiyinchiliklar tug‘dirishi haqida to‘xtaladi. Maqolada tarixiy kontekst, madaniy realiyalarlarni tarjima qilish bo‘yicha asosiy tarjima muammolari haqida firlar yuritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiyoti, tarjima tadqiqotlari, tarixiylik, madaniy realiyalar, roman tarjimasida, milliylik, tarjima muammolari, tarixiy matn, davr ruhi, tasvir vositalari.

Annotation. This article examines the challenges of recreating historicity in the translation of Uzbek novels into English. The author discusses how culturally, linguistically and socially embedded historical features in the original texts pose specific difficulties for translators. The article explores the main translation issues related to historical context and the translation of cultural realia.

Keywords: Uzbek literature, translation studies, historicity, cultural realia, novel translation, national identity, translation issues, historical texts, spirit of the time, stylistic devices.

Аннотация. В данной статье рассматриваются сложности воссоздания историчности при переводе узбекских романов на английский язык. Автор обращает внимание на том, как исторически выраженные культурные, лингвистические и социальные особенности в оригинальных текстах создают определённые трудности для переводчиков. В статье обсуждаются основные проблемы перевода, связанные с историческим контекстом и переводом культурных реалий.

Ключевые слова: узбекская литература, исследования перевода, историчность, культурные реалии, перевод романов, национальная идентичность, проблемы перевода, исторический текст, дух времени, стилистические средства.

Kirish. Tarjima nazariyasi sohasida odatda til, uslub va semantika muammolari ko‘rib chiqiladi, biroq adabiy asar tarjimasida matndan tashqari tarixiy va madaniy kontekst ham muhim ahamiyatga ega. O‘zbek adabiyotida XX asr boshlaridan boshlab paydo bo‘lgan

roman janri nafaqat badiiy ijod namunasi, balki ma’lum bir tarixiy va ijtimoiy davrni aks ettiruvchi hujjat hamdir. Shu nuqtai-nazardan, tarixiy roman tarjimasi “faqat til almashtirish” emas, balki o‘quvchida o‘sha davr hissini uyg‘otish, madaniy olam bilan tanishtirish vazifasini ham o‘z ichiga oladi. Hozirgi kunga kelib ko‘plab o‘zbek romanlari, ayniqsa, tarixiy romanlar xorijiy tillarga – ingliz, nemis, rus tillariga tarjima qilinyapi va xorijlik kitobxonlar tomonidan sevib o‘qilmoqda. Ushbu tarjima matnlarini tarjimashunoslik nuqtai-nazaridan o‘rganish, tahlil qilish, kerak bo‘lsa tegishli xulosalar chiqarish dolzarb masalalardan biriga aylanib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani rus tiliga ilk bor rus yozuvchilari Lidiya Bat va V. Smirnovalar taglamadan amalga oshirgan tarjima asosida 1958 yilda “Минувшие дни”²³² nomi bilan chop etilib, rus kitobxonlari hukmiga havola etilgan. Mazkur tarjima rus kitobxonlari orasida shuhrat qozonib, asarning keng tarqalishiga hizmat qildi va o‘zbek adabiyoti dovrug‘ini rusiyzabon o‘quvchilarga yetkazdi. Lekin vaqt o‘tishi bilan bu tarixiy romanni qayta tarjima qilish ehtiyoji tug‘ilishi tabiiy. Buni kitobxonlarning talab va ehtiyojlari ortganligi bilan izohlash mumkin. Bir asarni bir necha tarjimonlar tomonidan bir-biridan mustaqil tarzda tarjima qilish holatlariga tarixdan ko‘p misollarni keltirish mumkin. XXI asrda “O‘tkan kunlar” romanini rus tiliga M. Safarov qaytadan o‘girdi.²³³ Avvalgi tarjimonlar L. Bat va V. Smirnovalardan farqli o‘laroq M. Safarov asliyat tili hamda rus tilini ham mukammal biluvchi, tahririyat-noshirlik ishlaridan boxabar mutaxassisdir. Tadqiqodchi To‘lqin Saydaliyev o‘zbek tili va adabiyoti jurnalida 2015 yil 3-sonidagi “O‘tkan kunlar” tarjimalarining qiyosiy tahlili nomli maqolasida aynan mana shu rus tilidagi L. Bat, V. Smirnovalar hamda M. Safarov tomonidan amalga oshirilgan tarjimalarning ayrim qismlarini qyosiy tarzda tahlil qilgan.

Istiqlol yillarida badiiy tarjima ishi yanada gullab yashnaganini ko‘rish mumkin. Xususan turk tilidan o‘zbek tiliga, o‘zbek tilidan tirk tiliga qilingan badiiy tarjimalar ko‘lami kengaydi. Abdulla Qodiriy, Oybek, Odil Yoqubov, Shukrullo, Pirimqul Qodirov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Xudoyberdi To‘xtaboyev kabi iste’dodli o‘zbek adiblarining asarlari qisqa vaqt ichida turk tiliga tarjima qilinib, nashr qilindi va bu ijod namunalari turk kitobxonlari tomonidan iliq kutib olindi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tarixiy asarda tarjima va badiiy haqiqat muammosi juda muhim va ayni paytda murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Tarixiy asar o‘tmishdan faqatgina mavzu va obrazlarnigina olmaydi, balki asarning butun komponentlari va hatto tasvir vositalari tasvirlanayotgan davrning ruhi bilan sug‘orilgan bo‘ladi. Bu narsa tarixiy asarlar tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlari va talablari borligini ko‘rsatadi. Shuning uchun bunday asarlarni bir tildan ikkinchisiga tarjima qilishda tarjimonning asarga nisbatan ijodiy yondoshishi, erkinligi ma’lum me’yorlarga asoslanishi kerak. Aks holda faqatgina

²³² Абдулла Кадыри. Минувшие дни. Ташкент: изд. Художественной литературы, 1958

²³³ Абдулла Кадыри. Минувшие дни. Ташкент: Sharq, 2009.

asarning matnigina emas, unda tasvirlangan voqealarning hayotiylikiga va hatto xarakterlarning to‘laqonlilikiga va g‘oyaning butunligiga ham zarar yetishi mumkin.

Tarixiy asarlar tarjimasining yana bir o‘ziga xos jihatlaridan biri shundaki, bunday asarlarda milliy o‘ziga xoslik zamonaviy mavzudagi asarlarga nisbatan yaqqol ko‘zga tashlanib turadi. Zamonaviy mavzudagi asarlarda voqea-xodisalar har bir kitobxonga yaqin va tushunarli bo‘lgani uchun milliy koloritni alohida kuchaytirishga hojat yo‘q. Tarixiy asarlarda esa yozuvchi avvalo shu tarixiy davr ruhini, milliy xarakterning o‘ziga xos tomonlarini gavdalantiradi, o‘tmishni qayta tiklaydi. Demak, tarixiy asarlar tarjimasida milliy o‘ziga xoslikka, milliy koloritga alohida e‘tibor qaratiladi, aks holda asarning hayotiylikiga putur yetishi mumkin. Bir tomondan yozuvchi lisoniy belgilar, iboralar, realiyalar, tarixiy detallardan keng foydalansa, ikkinchi tomondan, milliy o‘ziga xoslikni asar qahramonlarining ichki kechinmalari, “narsalarni tushunish tarzi”, ahloqiy normalari, e‘tiqodi, xatti-harakatlari orqali ifodalab beriladi. Shuning uchun ham tarixiy romanlarni tarjima qilishda milliy o‘ziga xoslikni qayta yaratish yanada mushkullashadi. Bu borada milliy o‘ziga xoslik uch bosqichda: real tarixiy voqelik – asl nusxadagi badiiy borliq – tarjimada, ya’ni boshqa tilda qayta tiklangan badiiy borliqda qayta transformatsiya bo‘ladi. Demak, tarjimon asar voqealari aks etgan real o‘tmishdagi milliy koloritni ham, uning asl nusxada qay darajada aks etganini ham puxta o‘rganib chiqishi va shularni xisobga olgan holda o‘z tilida qayta yaratishiga to‘g‘ri keladi. Bu borada taniqli tarjimashunos olim G‘. Salomov o‘z fikrlarini quyidagicha bildiradi: “Tarixiy asarlardagi milliy o‘ziga xosliklarni va davr koloritini tarjimada qayta yaratishni quyidagi asosiy yo‘nalishlarda kuzatish mumkin:

- qahramonlarni o‘rab turgan sotsial va moddiy muhit, predmetlar dunyosi, turmush tarzining o‘ziga xosligini o‘zga til kitobxoniga to‘la anglatish orqali;
- urf-odatlar, udumlar, marosimlar, e‘tiqod, ahloqiy aqidalarni qayta yaratish bilan;
- asar qahramonlarining psixologiyasi, xatti-harakati, dunyoqarashi, nutqi, portreti, “narsalarni tushunish tarzi”ni to‘la gavdalantirish orqali;
- nihoyat, tasvirlangan voqealar, hodisalar, xarakterlarda aks etgan, ularga singib ketgan davr koloritini to‘la saqlab qolish orqali”²³⁴.

Tarjimada tarixiy romanlar bilan bog‘liq asosiy muammo - asliyat matnida jamlangan makon-zamon, madaniy sog‘lomlik, til uslubi va realiyalarni maqsad tilida o‘quvchiga yetkazishdir. Bu borada bir qator masalalarga e‘tibor qaratish kerak bo‘ladi. Jumladan: tarjimon ish jarayonida tarixiy makonni aks ettirish, madaniy-lingvistik realiyalar, masalan madrasa, caravanseray, jadidlar harakati kabi iboralarni tarjima matnida qayta yartish, tarjima tilida “o‘zbek uslubi”, archaik yoki markaziy Osiyo muhitiga xos saqlanishi lozimmi yoki maqsad til o‘quvchisiga mos ravishda soddalash kerakmi kabi masalalar tarjimon oldida turgan eng asosiy masalalarda xisoblanadi. Ushbu masalalar orqali muammo maydoni

²³⁴ Саломов Г. Таржима муаммолари. Мақолалар тўплами. Иккинчи китоб. –Самарқанд-Тошкент, 1991, 93-бет.

aniqlanadi: “tarixiylikni qayta yaratish” deganda nimani tushunilishi, va uni tarjimada qanday amalga oshirish mumkinligi oydinlahsdi.

Bu borada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan Kunlar” romani 2019 yil ingliz tiliga tarjimon Mark Reese tomonidan tarjima qilingan bo‘lib, unda davr ruhi, tarixiylik quyidagicha talqin qilingan: “U o‘z hayoti haqida o‘yladi. O‘tkan kunlar ko‘z o‘ngida jonlandi...” (Qodiriy, 14-sahifa) ingliz tarjimada “He thought about his life. The days gone by revived vividly in his mind.” deb keltirilgan. Ushbu misol “o‘tkan kunlar” iborasining inglizchada “the days gone by” tarzida ifodalanganini ko‘rsatadi. Yana bir misol: “Ko‘hna Toshkent ko‘chalari, do‘konlar, masjidlar, qadimiy uylari bilan ko‘z oldidan o‘tdi.” Ushbu tarixiylikni bildiruvchi gap ingliz tilidagi matnda: “The ancient streets of Tashkent, its shops, mosques and traditional houses passed before his eyes” tarzida ifodalangan. Bu tarjimada «ko‘hna ko‘chalar» “ancient streets” deb berilgan. Ushbu variant tarixiy makonni anglatsa-da, ingliz tilida “ancient” so‘zining ma‘nosi “qadimiy ming yillik”ni anglashi mumkin, bu fikr muvozanat masalasini ko‘rsatadi. Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, tarjima makon va zamon hissini yaratishda ancha ijobiy shakllangan. Tarjimon tarixiy fonni e‘tiborga olgan va kirishda “Hijra 1264” kabi tarixiy aniqlik qo‘shgan. Biroq ba’zi leksik tanlovlar (masalan “ancient streets”) tarixiy davr ruhini to‘liq uzatishga yetarli bo‘lmasligi mumkin. Bundan tashqari, realiyalar (masalan “madrassa”, “caravanseray”) ingliz tilidagi matnda receptorni hisobga olgan holda, izohlar yoki kirish qismi orqali tushuntirishga xarakat qilgan.

Tahlillar natijasida quyidagi xulosalar olinadi:

- Tarjimada tarixiylikni yaratishda makon-zamonni aniqlash (masalan: Hijra sanasi, Turkiston, Xo‘qand xonligi) muhim. Bu misolda Bygone Days kirishidagi “the year 1264 of the Hijra (1845 or 1846)” iborasi juda o‘rinli qo‘llangan;
- Madaniy realiyalar (mahalla, madrasa, to‘y, caravanseray, jadid harakati) ingliz tiliga o‘zgartirilmasdan, izoh bilan kiritilishi tavsiya etiladi. Biroq amalda tarjimalarda ko‘plab realiyalar soddalashtirilgan yoki umumlashtirilgan;
- Tarjima matnida receptorni xisobga olgan holda (madaniy va tarixiy bilim) tafsiliy izohlar, glosariy va kirish qismi orqali kompensatsiya qilingan;

Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek romanlarining ingliz tiliga tarjimasida “tarixiylikni qayta yaratish” deganda bir qator masalalarga e‘tibor qaratish kerak: makon-zamon, realiyalar, uslub, o‘quvchi tayyorgarligi.

Xulosa. Tarjima jarayonida tarixiy romanlar bilan ishlash ko‘p qirrali va murakkab jarayondir. O‘zbek romanlari ingliz tiliga tarjima qilinayotganda “tarixiylikni qayta yaratish” - makon-zamonni, madaniy realiyalarni, til-uslubni va o‘quvchi kontekstini hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur. Yuqorida keltirilgan misollardan bu jarayonning qanday amalga oshirilgani, qayerda qiyinchiliklar yuzaga kelgani va tarjimon tomonidan qanday yondashuvlar qo‘llanganidan quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

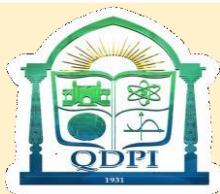
- Tarjimaga kirish qismi orqali tarixiy-madaniy fonni berish;
- Glosariy va izohlar bilan realiyalarni tushuntirish;

- Tarjima tilida o‘zbek romanlaridagi original uslubni saqlashga harakat qilish;
- Tarjima jarayonida madaniyatlararo «ko‘prik» funksiyasini unutmaslik.

Qisqa qilib aytganda, bu soha tarjima nazariyasi va amaliyoti nuqtai- nazaridan yana kengroq tadqiq etilishi lozim, ya’ni o‘zbek-ingliz tarjimalarida tarixiylikni qayta yaratishga doir strategiyalar, tarjima usullari yanada ko‘ngroq o‘rgalishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodiriy, Abdulla. *O‘tkan Kunlar*. Toshkent: Ziyouz, 1999.
2. Qodiriy, Abdulla. *Bygone Days: O‘tkan Kunlar*. Translated by Mark Reese. Nashville: Muloqot Cultural Engagement Program, 2019.
3. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: 1978. – Б. 284
4. Саломов Ғ. Рус тилидан ўзбекчага мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. – Тошкент: 1961 Фан. – Б. 266
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: 2008. – Б. 320.
6. Саидова М., Қўзиев У. Лингвокултурология. – Наманган: 2017. – Б. 216
7. Содиқов З. Таржима назарияси ва амалиёти. – Тошкент: 2023. – Б. 132
8. “English translations of Abdulla Qodiriy’s novel ‘Bygone Days’.” Ф. Дадабаева. *Foreign Linguistics*, 2024. Retrieved from inlibrary.uz.
9. Robinson, Alva. “O‘tkan Kunlar (Bygone Days).” *AramcoWorld*, Jan 2021. Retrieved online.
10. Wikipedia contributors. “Abdulla Qodiriy.” Wikipedia, The Free Encyclopedia.

INGLIZ VA O'ZBEK SHE'RIYATIDA SEVGI OBRAZINING LINGVOPOETIK IFODASI

O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti

Begmatova Sohiba Mustafayevna, PhD

Xursanova Muslima Ollanazar qizi 1-kurs talabasi

shahzodxursandov24@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek she'riyatida sevgi obrazining lingvopoetik ifodasi tahlil qilingan. Tadqiqotda sevgi tushunchasining badiiy-estetik talqini, shoirlar tomonidan qo'llanilgan metafora, epitet, ramz va boshqa ifoda vositalarining lingvopoetik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Ingliz adabiyotida Uilyam Shekspir va Jon Kits, o'zbek she'riyatida esa Alisher Navoiy, Abdulla Oripov va Zulfiya ijodidagi sevgi motivlari qiyosiy tahlil asosida o'rganilgan. Maqolada milliy adabiy tafakkur, estetik qadriyatlar va she'riy nutqning badiiy imkoniyatlari o'rtasidagi uyg'unlik yoritilgan. Natijada sevgi obrazining har ikki adabiyotda insoniy tuyg'ularning go'zalligi va abadiyligini ifodalovchi markaziy badiiy timsol ekanligi ilmiy asosda isbotlangan.

Kalit so'zlar: sevgi, obraz, lingvopoetika, metafora, ramz, she'riy nutq, estetik ifoda, milliy adabiyot, majoziy ma'no, badiiy tasvir, romantizm, ilohiy sevgi.

Annatation. This article analyzes the linguopoetic expression of the image of love in English and Uzbek poetry. The study examines the artistic and aesthetic interpretation of the concept of love, the linguopoetic properties of metaphors, epithets, symbols and other means of expression used by poets. The motives of love in the works of William Shakespeare and John Keats in English literature, and Alisher Navoi, Abdulla Oripov and Zulfiya in Uzbek poetry are studied on the basis of comparative analysis. The article highlights the harmony between national literary thought, aesthetic values and the artistic possibilities of poetic speech. As a result, it is scientifically proven that the image of love is a central artistic symbol in both literatures, expressing the beauty and eternity of human feelings.

Key words: love, image, linguopoetics, metaphor, symbol, poetic speech, aesthetic expression, national literature, figurative meaning, artistic image, romanticism, divine love.

Аннотация. В данной статье анализируется лингвопоэтическое выражение образа любви в английской и узбекской поэзии. В исследовании рассматриваются художественно-эстетическая интерпретация концепта любви, лингвопоэтические свойства метафор, эпитетов, символов и других средств выражения, используемых поэтами. На основе сопоставительного анализа изучаются мотивы любви в

произведениях Уильяма Шекспира и Джона Китса в английской литературе, а также Алишера Навои, Абдуллы Орипова и Зульфии в узбекской поэзии. В статье подчеркивается гармония между национальной литературной мыслью, эстетическими ценностями и художественными возможностями поэтической речи. В результате научно доказано, что образ любви является центральным художественным символом в обеих литературах, выражающим красоту и вечность человеческих чувств.

Ключевые слова: Любовь, образ, лингвопоэтика, метафора, символ, поэтическая речь, эстетическое выражение, национальная литература, переносное значение, художественный образ, романтизм, божественная любовь.

KIRISH. She'riyat inson qalbining eng nozik his-tuyg'ularini estetik shaklda ifodalovchi badiiy san'at turidir. Unda inson ruhiyati, ichki kechinmalari va go'zallik haqidagi qarashlari badiiy til vositasida gavdalanadi. Bu jarayonda sevgi obrazi alohida o'rin tutadi. Har bir xalq adabiyotida sevgi tuyg'usi milliy mentalitet, tarixiy tajriba va tilning o'ziga xos ifoda imkoniyatlari bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi.

Biroq hozirgi kunga qadar ingliz va o'zbek she'riyatida sevgi obrazining **lingvopoetik tahlili** chuqur o'rganilmagan, ayniqsa, **milliy va madaniy kontekstda ifoda vositalarining qiyosiy tahlili** yetarli darajada yoritilmagan. Bu esa mavzuning dolzarbligini belgilab beradi.

Maqolaning maqsadi — ingliz va o'zbek she'riyatida sevgi obrazining lingvopoetik ifodasini tahlil qilish, badiiy tasvir vositalari orqali mazkur obrazning milliy va estetik xususiyatlarini aniqlashdir.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- sevgi obrazining adabiy va falsafiy mohiyatini aniqlash;
- ingliz va o'zbek she'riyatida sevgi motivining ifoda shakllarini o'rganish;
- lingvopoetik vositalarning (metafora, ramz, epitet, tazod va boshqalar) qo'llanishini tahlil qilish;
- ikki adabiyotdagi umumiylik va farqlarni qiyosiy baholash;
- sevgi obrazining milliy-estetik talqinini aniqlash.

Shu tariqa, maqolada sevgi obrazining til va poetika nuqtai nazaridan ifodalanish mexanizmlari ochib beriladi hamda badiiy matnning semantik qatlamlari orqali insoniy tuyg'ularning estetik ifodasi yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODLARI

Ingliz va o'zbek she'riyatida sevgi obrazining lingvopoetik ifodasini o'rganishda turli davr olimlari tomonidan yaratilgan ilmiy-nazariy manbalardan foydalanilgan. Tadqiqot jarayonida ingliz adabiyotshunosligining klassik namoyandalari — D. Crystal, R. Jakobson, T. Eagleton singari olimlarning **poetika va lingvistik tahlil** sohasidagi ishlari nazariy asos sifatida olingan.

Ularning asarlarida badiiy matnning til unsurlari, obrazlilik darajasi hamda emotsional semantikasi chuqur tahlil qilingan.

O‘zbek adabiyotshunosligida esa M. Qo‘shjonov, N. Karimov, D. G‘afurova va H. Boltaboyevlarning tadqiqotlari asosida **milliy poetik tafakkur, so‘zning estetik vazifasi, majoziy ifoda va tasavvufiy ramzlar** masalalari yoritilgan. Ushbu manbalar sevgi obrazining o‘zbek adabiyotidagi milliy va falsafiy talqinini tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqotda **qiyosiy-tahliliy metod, lingvopoetik tahlil, deskriptiv (tasviriy) yondashuv**, hamda **kontekstual tahlil** metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil yordamida ingliz va o‘zbek she‘riyatidagi sevgi obrazlarining umumiy va farqli jihatlari aniqlangan; lingvopoetik metod esa badiiy matndagi til vositalarining estetik vazifasini ochib berishga yo‘naltirilgan.

Shuningdek, tadqiqotda **struktur-semantik yondashuv** asosida metafora, ramz, epitet, tazod kabi badiiy vositalarning semantik yuklamalari o‘rganildi. Maqsad — sevgi obrazining matndagi poetik tizimini, uning hissiy-estetik kuchini va milliy ruh bilan bog‘liqligini aniqlashdan iborat.

Natijada, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ingliz adabiyotida sevgi obrazining ifodasi ko‘proq individual-romantik yo‘nalishda, o‘zbek adabiyotida esa tasavvufiy-majoziy mazmun asosida shakllangan. Shu asosda tadqiqotning lingvopoetik natijalari ikki madaniyat o‘rtasidagi badiiy tafakkur uyg‘unligini ochib beradi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek she‘riyatida sevgi obrazining lingvopoetik ifodasi turli badiiy usullar va til birliklari orqali shakllanishini ko‘rsatdi. Tahlil jarayonida har ikki adabiyotda sevgi obrazining **leksik, semantik va poetik** darajadagi o‘xshash hamda farqli jihatlari aniqlangan.

1-jadval. Ingliz va o‘zbek she‘riyatida sevgi obrazining lingvopoetik ifodasi qiyosiy tahlili

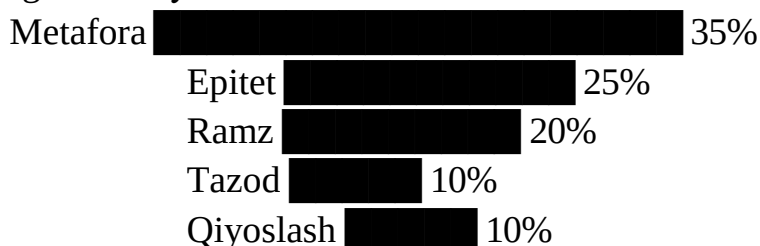
№	Tahlil mezonlari	Ingliz she‘riyati (Shekspir, Kits)	O‘zbek she‘riyati (Navoiy, Oripov)
1	Asosiy mazmun	Romantik sevgi, hissiylik, tabiat uyg‘unligi	Ma‘naviy, tasavvufiy va majoziy sevgi
2	Poetika usuli	Metafora, simvolizm, qiyoslash	Ramz, tajnis, tazod, majoz
3	Til xususiyati	Emotsional yuklama, soddalik, ritmik uyg‘unlik	Ma‘nodorlik, tasviriy kuch, milliy ohang
4	Estetik yo‘nalish	Individualizm, idealizatsiya	Ilohiylik, axloqiy mukammallik
5	Ma‘no qatlamlari	Hissiy (emotional) va romantik	Ma‘naviy (spiritual) va falsafiy

2-jadval She‘riy nutqda sevgi obrazini ifodalovchi asosiy lingvopoetik vositalar chastotasi

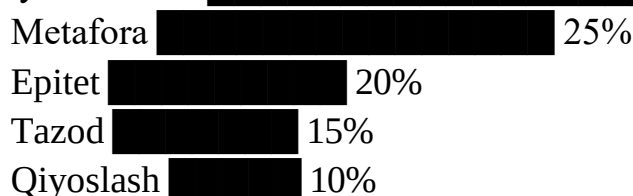
Badiiy vosita	Ingliz she’riyati (%)	O‘zbek she’riyati (%)	Izoh
Metafora	35%	25%	Ingliz she’riyatida asosiy estetik vosita sifatida
Ramz (simvol)	20%	30%	O‘zbek adabiyotida tasavvufiy va falsafiy ma’noda
Epitet	25%	20%	Har ikki adabiyotda hissiy aniqlik beradi
Tazod (antitezis)	10%	15%	O‘zbek she’riyatida ko‘proq ruhiy holatni ifodalaydi
Qiyoslash (taqqos)	10%	10%	Har ikki adabiyotda parallel ishlatiladi

1-rasm. Sevgi obrazining badiiy ifoda vositalari taqsimoti (foizlarda)

Ingliz she’riyati:

O‘zbek she’riyati: Ramz

Grafik tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz she’riyatida **metaforik ifoda** ustunlik qiladi, o‘zbek she’riyatida esa **ramziy va majoziy obrazlar** ko‘proq uchraydi. Bu esa milliy dunyoqarash va adabiy tafakkur farqlaridan dalolat beradi.

Muhokama. Tahlil natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

- Ingliz she’riyatida** sevgi obrazining asosiy manbai insoniy his-tuyg‘ular, tabiat go‘zalligi va shaxsiy kechinmalardir. Shekspir va Kits ijodida sevgi ko‘proq **emotsional va individual tajriba** sifatida ifodalanadi.
- O‘zbek she’riyatida** esa sevgi — **ma’naviy poklanish** va **ilohiy haqiqatga eltuvchi yo‘l** sifatida talqin etiladi. Alisher Navoiyda bu tasavvufiy timsolga ega bo‘lsa, zamonaviy shoirlarda (Zulfiya, Oripov) u **milliy va axloqiy qadriyatlar** bilan bog‘langan.

3. Har ikki adabiyotda **lingvopoetik ifoda vositalari** sevgi obrazining estetik kuchini oshirishga xizmat qiladi. Ingliz she‘riyatida metafora va simvol, o‘zbek she‘riyatida esa ramz va tazod asosiy vosita sifatida faol qo‘llaniladi.

4. Qiyosiy natijalar shuni ko‘rsatdiki, sevgi obrazining badiiy ifodasi har ikki madaniyatda **insoniylik, sadoqat va abadiylik** g‘oyalarini ulug‘lashda o‘xshashlik kasb etadi, ammo **til va milliy tafakkur** nuqtai nazaridan o‘ziga xos jihatlar mavjud.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari sevgi obrazining lingvopoetik tabiatini aniqlash, milliy poetik tafakkurdagi ifoda shakllarini qiyosiy o‘rganish orqali adabiy va madaniy tafovutlarni ilmiy asosda yoritish imkonini berdi.

XULOSA. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek she‘riyatida sevgi obrazining lingvopoetik ifodasi milliy tafakkur, madaniyat va estetik qarashlar bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Har ikki adabiyotda sevgi inson qalbinning eng yuksak his-tuyg‘ularini ifodalovchi markaziy badiiy obraz sifatida namoyon bo‘ladi.

Ingliz she‘riyatida sevgi obrazi, asosan, **romantik, hissiy va individuallikka yo‘g‘rilgan** bo‘lsa, o‘zbek she‘riyatida u **tasavvufiy, majoziy va ma‘naviy yuksaklikka asoslangan** tarzda ifodalangan. Bu farq ikki xalqning dunyoqarashi, til tuzilishi va adabiy tafakkuridagi o‘ziga xosliklardan kelib chiqadi.

Lingvopoetik tahlil natijasida aniqlanishicha, ingliz adabiyotida **metafora, qiyoslash va simvol**, o‘zbek adabiyotida esa **ramz, tazod va so‘z o‘yini (tajnis)** kabi vositalar sevgi obrazining badiiy-estetik kuchini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

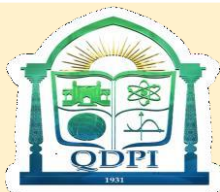
Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, sevgi obrazining badiiy ifodasi — bu faqat hissiyotning til orqali berilishi emas, balki inson ruhiyati, milliy qadriyatlar va til estetikasi uyg‘unligining ifodasidir.

Mazkur tahlil natijalari ingliz va o‘zbek she‘riyati o‘rtasidagi **lingvopoetik o‘xshashliklar va farqlarni aniqlash**, hamda kelgusida **madaniyatlararo poetik tadqiqotlar** uchun nazariy asos yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Navoiy, A. *Xamsa*. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1983.
2. Oripov, A. *She‘rlar*. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2005.
3. Zulfiya. *Yurak daftari*. — Toshkent: Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1974.
4. Shekspir, U. *Sonnets (Sonetlar)*. — London: Penguin Classics, 2002.
5. Keats, J. *Selected Poems (Tanlangan she‘rlar)*. — Oxford: Oxford University Press, 1998.
6. G‘afurova, D. *Lingvopoetika asoslari*. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
7. Karimov, N. *O‘zbek adabiyotining badiiy xususiyatlari*. — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2015.

8. Qo‘shjonov, M. *Adabiy tanqid va tahlil*. — Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2009.
9. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
10. Eagleton, T. *Literary Theory: An Introduction*. — London: Blackwell Publishing, 2008.
11. Boltaboyev, H. *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2012.
12. Jakobson, R. *Linguistics and Poetics*. — New York: W.W. Norton & Company, 1981.

**СРАВНИТЕЛЬНО- ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА И
ПРИРОДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ К. ПАУСТОВСКОГО И А. КАХХАРА**

Алёна Сергеевна Шадманова

Преподаватель кафедры русского языка и литературы

Университет экономики и педагогики

shadmanovaalena@yandex.com

Аннотация. В статье рассматриваются особенности поэтики психологического портрета в творчестве Константина Паустовского и узбекской прозе XX века. Изучение этих писателей показывает общие и различающиеся черты художественно-психологического анализа в русской и узбекской литературных традициях. Особое внимание уделяется взаимоотношению внутреннего мира героя с предметным и природным пространством, что составляет основу поэтического восприятия реальности. Сопоставительный анализ произведений Паустовского с рассказами Абдуллы Каххара, Одил Ёкубова, Ўткира Ҳошимова и Худойберди Тўхтабоева показывает, что в обеих литературах психологический портрет формируется на пересечении реализма и лиризма, где предметная деталь становится выразителем духовного состояния героя.

Ключевые слова: Паустовский, психологический портрет, поэтика, узбекская проза, лиризм, реализм, внутренний мир, художественная деталь.

Abstract. The article explores the poetics of the psychological portrait in the works of Konstantin Paustovsky and in Uzbek prose of the 20th century. The study reveals both common and distinctive features of psychological and artistic analysis within Russian and Uzbek literary traditions. Special attention is given to the interaction between the character's inner world and the external environment — nature and objects — which serves as a basis for poetic perception. A comparative analysis of Paustovsky's stories with the works of Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, O'tkip Hoshimov, and Xudoyberdi To'xtaboyev demonstrates that in both literatures, the psychological portrait emerges at the intersection of realism and lyricism, where a symbolic detail becomes a means of expressing the hero's spiritual state. The article draws upon the theoretical works of M. Bakhtin, L. Ginzburg, Y. Lotman, and contemporary Uzbek literary scholars.

Keywords: Paustovsky, psychological portrait, poetics, Uzbek prose, lyricism, realism, inner world, artistic detail.

Annotatsiya.Maqolada Konstantin Paustovskiy ijodida va XX asr o‘zbek nasrida psixologik portret poetikasi tahlil qilinadi. Tadqiqot rus va o‘zbek adabiy an‘analaridagi badiiy-psixologik tahlilning umumiy va farqli jihatlarini aniqlaydi. Asarda qahramonning ichki dunyosi bilan tashqi olam — tabiat va predmet dunyosi o‘rtasidagi uyg‘unlik poetik idrokning markazida turadi. Paustovskiy asarlari Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, O‘tkip Hoshimov hamda Xudoyberdi To‘xtaboyev hikoyalari bilan qiyosiy tahlil qilinib, har ikki adabiyotda psixologik portret realizm va lirizm tutashgan nuqtada shakllanishi aniqlanadi. Maqola M. Baxtin, L. Ginzburg, Yu. Lotman va zamonaviy o‘zbek adabiyoti tadqiqotchilari nazariy qarashlariga tayangan.

Kalit so‘zlar: Paustovskiy, psixologik portret, poetika, o‘zbek nasri, lirizm, realizm, ichki dunyo, badiiy detal.

Введение.Литература — это искусство художественного выражения человеческой души и внутренних переживаний. В русской прозе XX века одним из тех авторов, кто создал своеобразную школу изображения тонких слоёв человеческого сердца, является Константин Георгиевич Паустовский. Его рассказы о жизненных ситуациях, где всегда стоят глубинные душевные переживания, моральные искания, развитие духовного пробуждения. Для Паустовского пейзаж, деталь предмета или тональность звука — всё это служит средством раскрытия внутреннего мира и ощущения героя. Поэтому его поэтический метод тесно связан с психологическим анализом.²³⁵

Творчество Паустовского важно не только в рамках русской литературы, но и в мировой реалистической прозе в вопросах изображения человеческой психологии. Паустовский раскрывает своих персонажей не через внешние поступки, а через внутренний монолог, поток воспоминаний и эмоциональные волны. В его художественном мире «психологический портрет» — это не просто описание характера, а процесс духовного поиска и осознания себя.²³⁶

Материалы исследования составили рассказы, повести и эссе К. Паустовского («Мещёрская сторона», «Повесть о жизни», «Телеграмма», «Старый повар») и А. Каххара («O‘tkan kunlar», «Besh bolali yigit», «, в которых наиболее ярко выражена лирико-психологическая природа прозы авторов.

Методы исследования включают сравнительно-типологический анализ, элементы структурно-семантического и контекстуально-интерпретативного подходов, а также принципы герменевтического чтения текста, направленные на выявление

²³⁵ Паустовский К. Г. *Повесть о жизни* (в 6 т.). — М.: Художественная литература, 1982.

²³⁶ Паустовский К. Г. *Золотая роза*. — М.: Советский писатель, 1967.

художественных закономерностей построения образов и авторской концепции человека.

Результаты исследования показали, что Паустовский и Каххар, принадлежат к разным национальным традициям, воссоздают единую поэтику духовной гармонии, основанную на лиризме, одушевлении природы и утверждении нравственных идеалов. Их художественные миры сходны в трактовке внутреннего развития личности, в слиянии этического и эстетического начал, что позволяет говорить о межкультурной типологической близости их прозы.

1. Единство поэтического мышления и психологического анализа рассказов Паустовского

Сюжеты рассказов Паустовского, обычно, строятся на простых, бытовых ситуациях. Однако за этой внешней простотой ситуации писатель раскрывает сложный, многогранный мир человеческой души. Паустовский использует пейзаж как психологический фон. Особую роль в его прозе играет **«внутренняя речь»**. Герои его произведений редко выражают свои чувства напрямую, внутреннее состояние героя становится понятным через описание его окружающего мира. Здесь проявляется принцип **психологического параллелизма**: внутреннее состояние героя отражается во внешних картинах. Так, в рассказе Константина Паустовского **«Старый повар»** тишина, спокойствие, звуки природы передают не усталость, а внутреннюю сосредоточенность и скрытую красоту героя. В этом произведении тишина, покой, мягкие детали — это не просто фон, а инструмент психологического анализа.²³⁷ Описание окружающей среды и природы в произведениях Паустовского обладает символической функцией. Природа выступает как **«собеседник» героя**, живая и могущественная сила, способная выразить то, что невозможно сказать словами. Также в следующем рассказе Паустовского **«Мещёрский край»** природа изображена как живой организм, которая объединяется душевным состоянием человека. Перемена чувств и эмоций героя отражается в цветах, звуках и движениях окружающего мира. В этом произведении пейзаж становится **внутренним зеркалом** духовных процессов.²³⁸ Паустовский пишет, например: *«Облака медленно шли по небу, и их тени дрожали на воде»*. Эта картина — не просто живописное наблюдение, а **поэтический код**, который выражает тихую, но глубокую и внутреннюю печаль героя. Для Паустовского каждая деталь — знак внутреннего состояния героя. В его рассказах реальные события часто сведены к минимуму, тогда как эмоциональный слой достигает необыкновенной глубины.

²³⁷ Лихачёв Д. С. *Поэтика древнерусской литературы*. — М.: Наука, 1979.

²³⁸ Эткинд Е. Г. *Внутренний человек и внешняя речь: очерки психопоэтики русской литературы XVIII–XIX вв.* — Л.: Наука, 1982.

В прозе Паустовского **лирика и психологизм** неразделимы. Герои его произведения — люди вдумчивые, одинокие, остро чувствующие быстротечность жизни. Писатель изображает их внутренние страдания с детальной поэтичностью, близкой по духу к чеховской традиции.²³⁹ Паустовский заставляет своего читателя не просто наблюдать, а **чувствовать** духовный мир своих персонажей. Через судьбы своих героев он обращается и к самому читателю, побуждая его к самопознанию. Центральная идея его творчества — мысль о том, что **«душа человека очищается через ощущение красоты»**. Поэтому внутренние переживания у Паустовского превращаются в поэтический образ, а художественные картины природы становятся средствами духовного самопознания.

2. Поэтика психологического портрета в узбекской литературе

В узбекской прозе синтез поэтического образа и психологического анализа особенно активно развивался во второй половине XX века. Представители реалистической школы стремились глубже изучить мир человеческих чувств, научились выражать внутренние состояния через художественные детали, природу и предметный мир. Особенно ярко этот подход проявился в творчестве **Абдуллы Каххара**, который сумел придать внутренней жизни героя поэтическое измерение.²⁴⁰

Абдулла Каххар — один из основоположников узбекского рассказа, мастер реалистического изображения души человека. В его произведениях **«Синчалак»**, **«Вор»**, **«Гранат»** психологический портрет строится не на цепочке событий, а на внутреннем напряжении. В рассказе **«Вор»**, например, чувство вины, страха и раскаяние героя выражаются не через действия, а через образы ночи, тишины и темноты.²⁴¹ Для Каххара чрезвычайно важна **роль детали**. Каждая вещь — очаг, дверь, лампа, лёгкий ветер — превращается в выразительный символ, раскрывающий внутреннее состояние героя. В этом он близок к Паустовскому: оба писателя используют природу и предметы как зеркало души. Но если у Паустовского преобладает **лиризм**, то у Каххара доминирует **нравственно-социальная драма**.²⁴²

Рассказ Абдуллы Каххара **«Boshi og‘riq»** является одним из наиболее выразительных примеров того, как автор через описание природы раскрывает **внутренний мир человека** и его **нравственные переживания**. В художественном

²³⁹ Қаҳҳор А. *Избранные произведения* (в 4 т.). — Ташкент: Гафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.

²⁴⁰ Лихачёв Д. С. *Поэтика древнерусской литературы*. — М.: Наука, 1979.

²⁴¹ Ҳошимов Ў. *Дела земные*. — Ташкент: Шарк, 1999.

²⁴² Тўхтабойев Х. *Оседлав жёлтого дива*. — Ташкент: Ёш гвардия, 1978.

пространстве произведения природа выполняет не декоративную, а **психологическую и символическую функцию**.²⁴³

С начала рассказа перед читателем возникает **пейзаж угнетённого состояния**: «Havo og‘ir, osmon bulut, shamol esa sovuq edi...» («Воздух тяжёлый, небо затянуто тучами, ветер холодный...»).²⁴⁴

Эта деталь пейзажа передаёт **эмоциональную усталость и внутреннюю боль** героя. Ветер, холод и серость становятся **психологическими метафорами** разлада между человеком и миром. Как отмечает исследователь Ш. Ёкубов, у Каххара природа «никогда не статична — она отражает состояние совести и духовного равновесия героя».²⁴⁵

Природа выполняет у писателя **этическую функцию** — она помогает герою осознать свою вину и возродить внутреннюю гармонию. По мнению Т. Каримовой, «в системе художественного мышления Каххара природа служит нравственным мерилom, возвращающим человека к естественным истокам человечности».²⁴⁶

Описание природы в рассказе построено **на сопоставлении и чёткости**. Короткие синтаксические конструкции («Havo og‘ir edi. Shamol sovuq. Qadamlar sekin.») создают эффект **психологического напряжения**. При этом автор избегает избыточной поэтичности, стремясь к **реалистической точности**, что усиливает **впечатление внутренней правды**.

В отличие от Паустовского, у которого природа обладает **лирико-музыкальным звучанием**, Каххар придаёт ей **нравственно-драматическую окраску**. Природные картины в «Boshi og‘riq» не умиротворяют, а заставляют героя и читателя задуматься над **моральной сутью существования**.²⁴⁷

Природа в рассказе «Boshi og‘riq» выполняет **многослойную художественную функцию**:

- отражает **эмоциональное состояние героя**,
- выражает **символику очищения**,
- и несёт **нравственный смысл** — возвращение к внутренней чистоте.

В пейзажных образах Абдуллы Каххара воплощена **этическая философия автора**, согласно которой истинная гармония достигается через внутреннее страдание и духовное прозрение.

²⁴³ Ахмедов, Н. А. *Абдулла Қаҳҳор ижодида инсон ва табиат муносабати*. — Тошкент: Фан, 1984.

²⁴⁴ Қаҳҳор, А. *Танланган асарлар*. — Тошкент: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.

²⁴⁵ Ёкубов, Ш. *Абдулла Қаҳҳорнинг психологик реализми*. — Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

²⁴⁶ Каримова, Т. *Ўзбек ҳикоясида табиат ва инсон муносабати*. — Самарқанд, 2003.

²⁴⁷ Паустовский, К. Г. *Золотая роза*. — Москва: Советский писатель, 1968.

Психологический портрет в узбекской литературе вырос из **народных традиций** — из пословиц, легенд, этических историй. Но писатели XX века наполнили эти традиции **современным реалистическим содержанием**. Их герои раскрываются через **внутренний монолог, символические детали и поэтические пейзажи**, где каждое описание несёт психологическую нагрузку.

Если у Паустовского основой является гармония **«человек — природа»**, то узбекские писатели расширили эту формулу до триады **«духовность — общество — совесть»**. Поэтому в узбекской прозе внутренний мир героя всегда связан с **социальным и нравственным контекстом**.²⁴⁸

Как и у Паустовского, у узбекских авторов присутствует лиризм, но этот лиризм **национально окрашен** — в нём слышен **ритм народной речи, философия жизни, привязанность к земле и памяти**. Узбекская психологическая проза — это искусство **раскрывать внутренний мир через внешнюю реальность**, превращая обычные детали в зеркало души.

Заключение

Исследование поэтики психологического портрета в творчестве Константина Паустовского и в узбекской литературе показывает, что несмотря на различия в культурных традициях, историческом опыте и мировосприятии, обе литературы объединяет одна важная черта — **глубокий интерес к внутреннему миру человека**.

Паустовский создал в русской прозе XX века особую эстетическую систему, где **природа, деталь и звук** служат зеркалом человеческой души. Его художественный метод строится на тончайшем **психологическом анализе**, на стремлении уловить не действия, а **движения сердца**. Он показал, что истинная драма разворачивается не во внешнем мире, а **внутри человека** — в его чувствах, воспоминаниях, переживаниях.

Паустовский превратил поэтическое описание в **язык внутренней жизни**. Его герои редко говорят напрямую о своих эмоциях, но мы чувствуем их боль, тревогу, нежность через **тишину, дождь, осенние листья, приглушённый свет заката**. Таким образом, поэтика Паустовского — это поэтика **сопереживания, очищения души через красоту**.

В узбекской литературе психологический портрет также стал важнейшим инструментом раскрытия человеческой сути, но в ней он приобрёл **национальные черты**. Если Паустовский сосредоточен на индивидуальном, интимном опыте, то узбекские писатели (Абдулла Каххар, Ўткир Хошимов, Худойберди Тўхтабоев и др.) стремятся соединить **внутреннее и общественное, личное и народное**.

²⁴⁸ Садулаев А. *Современная узбекская проза: духовные искания и художественные тенденции*. — Ташкент: Университет, 2008.

Узбекская проза строит психологизм на **моральной основе** — на идеалах совести, справедливости, человечности. Душевные переживания героев часто связаны с понятием **инсонпарварлик** — гуманности, доброты, готовности понять и простить. В этом смысле узбекская литература делает акцент не только на психологическом анализе, но и на **воспитании сердца**.

Обе традиции — русская и узбекская — сходятся в одном: в вере в **очищающую силу красоты и нравственности**. Но если Паустовский выражает это через **лирическую тишину и поэтический символ**, то узбекские авторы — через **народное слово, жизненную мудрость и эмоциональную простоту**.

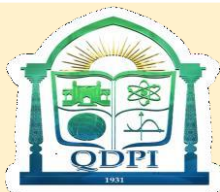
Таким образом, **психологический портрет** в обеих литературах становится не просто средством характеристики, а **способом философского постижения человека**. Через внутренние монологи, пейзажи, предметные детали и интонации раскрывается идея, что **истинная красота — в душевной чистоте, сострадании и способности чувствовать**.

Именно поэтому можно сказать, что как Паустовский, так и мастера узбекской прозы внесли неоценимый вклад в развитие **гуманистической традиции мировой литературы**, в которой человек — это не просто герой, а **носитель света и внутренней гармонии**.

Список литературы

1. Паустовский К. Г. *Повесть о жизни* (в 6 т.). — М.: Художественная литература, 1982.
2. Паустовский К. Г. *Золотая роза*. — М.: Советский писатель, 1967.
3. Лихачёв Д. С. *Поэтика древнерусской литературы*. — М.: Наука, 1979.
4. Эткинд Е. Г. *Внутренний человек и внешняя речь: очерки психопоэтики русской литературы XVIII–XIX вв.* — Л.: Наука, 1982.
5. Қаҳҳор А. *Избранные произведения* (в 4 т.). — Ташкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.
6. Лихачёв Д. С. *Поэтика древнерусской литературы*. — М.: Наука, 1979.
7. Ҳошимов Ў. *Дела земные*. — Ташкент: Шарқ, 1999.
8. Тўхтабойев Х. *Оседлав жёлтого дива*. — Ташкент: Ёш гвардия, 1978.
9. Ахмедов, Н. А. *Абдулла Қаҳҳор ижодида инсон ва табиат муносабати*. — Тошкент: Фан, 1984.
10. Қаҳҳор, А. *Танланган асарлар*. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
11. Ёкубов, Ш. *Абдулла Қаҳҳорнинг психологик реализми*. — Тошкент: Ўқитувчи, 1990.
12. Каримова, Т. *Ўзбек ҳикоясида табиат ва инсон муносабати*. — Самарқанд, 2003.
13. Паустовский, К. Г. *Золотая роза*. — Москва: Советский писатель, 1968.

14. Садулаев А. Современная узбекская проза: духовные искания и художественные тенденции. — Ташкент: Университет, 2008.

НАУЧНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ «МЫСЛИ НАРОДНОЙ» И «ИДЕИ
ВСЕМИРНОСТИ» Л.Н. ТОЛСТОГО

А.К. Рашидов

доцент кафедры русского языка
и литературы КГУ

Г. Н. Давлятова

Профессор ФерГУ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с понятиями «народность» и «всемирность», её трактовка в трудах русских философов. Дается описание специфики русской «соборности» как уникального явления в общественно-политической жизни России и её воплощение в романе-эпопее Л.Н. Толстого «Война и мир»

Ключевые слова: народность, идея всемирности, многоединство, славянофильство, почвенничество

Annotation. This article discusses issues related to the emergence of the concept of "catholicity", its interpretation in the works of Russian philosophers. A description is given of the specifics of Russian "catholicity" as a unique phenomenon in the socio-political life of Russia and its embodiment in the epic novel by L.N. Tolstoy "War and Peace".

Keywords: nationality, the idea of universality, multi-unity, Slavophilism, pochvenism

Введение. Как известно, мировоззрение Л.Н. Толстого, его философия, в определённой мере, являются универсальными и предназначены для каждого человека. Его учение не содержит культовых, исторических, религиозных или сословных ограничений, так как в своей основе они базируются на общечеловеческих этико-нравственных критериях, содержащихся во всех религиозных учениях. Л.Н. Толстой одинаково интересовался всеми религиозными учениями: христианством, исламом, буддизмом, конфуцианством, даосизмом и другими, но не для раскрытия их сути, а для сопоставления тех положений, которые помогут найти вопрос о смысле жизни. Результатом его многолетних исследований стало открытие, заключающееся в том, что все учения проповедуют идею любви между людьми, независимо от их национальности, вероисповедания или места проживания, и способ её выражения, заключающееся в идее ненасилия. Именно эти идеи лягут в основу толстовского мировоззрения.

Идея ненасилия получает свое раскрытие через ответственное поведение каждого человека в своей индивидуальности, путь преодоления насилия один – отказ от него, так как человеку, осознавшему эту истину, ничто не мешает следовать данной идее. Далее, согласно Л.Н. Толстому, ненасилие, являясь абсолютно индивидуальным решением и действием, одновременно становится формой духовного единения с другими людьми, приобретая форму неэгоистического самоутверждения индивидуальной личности или, другими словами, само отрицающий эгоизм.²⁴⁹ Толстой диаметрально разделяет социальное и нравственное существование индивида. Социальное бытие – форма организации коллективов, развивающаяся, по выражению русского философа Александра Зиновьева, как «экзистенциальный эгоизм»²⁵⁰ и содержащая элементы внешнего благополучия, интересы и выгоды. Составляющими нравственного бытия являются совершенно противоположные понятия: непротivление злу, проявления совести, любовь, братство. Именно сопоставление социальной и нравственной составляющей человеческого существования и определяет выбор жанра произведения «Война и мир», в котором одни персонажи проходят разные этапы эволюции, другие – этапы деградации, определяя тем уровень человеческого бытия и взаимоотношений.

Непротivление злу – один из основных постулатов философии Л.Н. Толстого, в котором автор ищет ответ на вопрос: как жить человеку? Этот вопрос автор ставит перед собой и читателем в своих знаменитых произведениях «Война и мир», «Анна Каренина». Писатель начинает анализировать данный аспект своего философского видения вышеуказанной проблемы в 70-ые годы XIX века, в момент его духовного кризиса, во время которого наблюдается начало разрыва Л.Н. Толстого и православной церкви. Здесь автор даёт своё видение на проблему человеческого поведения и его реакции на совершённое по отношению к нему злу или насилия. Размышления Л.Н. Толстого, выводы к которым он приходит, отражены в его философских работах и трактатах «Исповедь», «В чём моя вера», «Исследования догматического богословия» и другие. Одним из основополагающих моментов в философии непротivления злу является то, что нельзя отвечать насилием на зло, совершаемое по отношению к нему другими людьми. В романе эта мысль автора чётко не сформулирована, поэтому не является основной, но находит своё выражение в ключевых образах: Андрея Болконского, с его переоценкой жизненных принципов после Аустерлица, Пьера Безухова, который увлекается идеями масонства и идеей непротivления злу, но основным выразителем этой идеи, конечно же, является Платон Каратаев, который не противится злу, а старается найти в нём утешение и добро. Это видение, в целом, отражает народную философию непротivления злу насилием. Непротivление

²⁴⁹ Гусейнов А.А. Философское наследие Л.Н. Толстого The Philosophy Journal 2018, С 13

²⁵⁰ Зиновьев. А. На пути к сверхобществу. — М., 2000. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 16.02.2010.

насилию, по Толстому, не подразумевает под собой пассивного смирения перед злом в любом его проявлении, а активный отказ от методов проявления зла посредством любви, прощения и смирения. Л.Н. Толстой утверждает, что зло порождает только зло, насильственные действия – насилие, месть – ответное порождение зла, совершённого в отношении мстящего. Тему мести и её место в романе раскрывают образы Андрея Болконского, Пьера Безухова и Элен Курагиной. Одержимые местью Болконский и Безухов, пережив это чувство, каждый по-своему, находят силы простить своих обидчиков, чем показывают своё перерождение в духовном плане. Элен Курагина же к мести относится как к забаве, совершая которую, она, в последствие, не раскаивается и не сожалеет о содеянном, тем самым обнажая ту степень своей духовной деградации, итогом которой станет её смерть физическая. Таким образом, Л.Н. Толстой утверждает, что непротивление злу – это один из актов нравственного совершенствования, ведущий человека к духовному росту.

Человек, попавший в экзистенциальное состояние, часто обнажает свою истинную духовную природу, поэтому Л.Н. Толстой, показывая события войны 1812 года, подводит своих героев к кульминационной точке своего духовного перерождения (Болконский, Безухов, Наташа Ростова, Марья Болконская) или нравственной деградации (Долохов, которого автор никогда не называет по имени, Элен Курагина, продолжающая веселиться на балах во время войны) в той части романа-эпопеи, которая непосредственно связана с Отечественной войной 1812 года. Примечательно, что образ Анатоля Курагина, которого автор сам относит к числу отрицательных героев, на фоне военных действий также перерождается, но перерождение тяжело раненного Анатоля – это сцена большой и разрушительной трагедии в жизни всего дворянства, которую несёт в себе война, ломающая привычный образ жизни.

Война показана писателем как абсолютное зло, когда человек переступает все человеческие нравственные нормы, совершая убийства себе подобных, насилие и грабительское отношение к ним. Л.Н. Толстой абсолютно отвергает войну, как способ разрешения конфликтов и призывает к идее всеобщего мира, которое возможно только через духовное перерождение и отказ от насилия над человеком и обществом. Согласно философской теории Л.Н. Толстого, принцип непротивления злу насилием должен быть противопоставлен любому принципу, допускающему насилие, имея под собой принципиальное отличие: насилие отрицается не как способ в достижении какого-либо идеала, но как средство для утверждения самого себя. Данный принцип становится для Л.Н. Толстого абсолютным императивом, который должен использоваться в жизни каждого (*«...не противься злему — значит не делай насилия, то есть такого поступка, который всегда противоположен любви»*).²⁵¹

²⁵¹ Гусейнов А.А., Великие моралисты, М., «Республика», 1995 г., с. 216-219

Уникальность романа-эпопеи «Война и мир», на наш взгляд, заключается в синтезе романного и эпического начала, которого до Л.Н. Толстого никто не предпринимал. Этот синтез стал основой художественного пространства его произведения, в которой нашли своё отражение модели: человек–мир, личность–народ, семья–государство, другими словами, отношения «малый» круг–«большой» круг, которые постоянно взаимодействуют в состоянии согласия и сопряжения. Эпический мир произведения имеет замкнутую форму, он полностью сформирован и имеет наполненное, округлённое, содержание. Представителем этого мира является Платон Каратаев, типичный представитель крестьянского мира, живущий в гармонии с собой и со всем окружающим миром (*“Он любил свою шавку, любил товарищей, французов, любил Пьера, который был его соседом...”*).²⁵²

Романный мир представлен Пьером Безуховым, который пытается выйти за рамки этого круга, ему не хватает пространства этого круга и той степени гармоничного существования, которым живёт Каратаев. (*“Самое трудное (продолжал во сне думать или слышать Пьер) состоит в том, чтобы уметь соединять в душе своей значение всего. Всё соединить? – сказал себе Пьер. – Нет, не соединить. Нельзя соединять мысли, а сопрягать все эти мысли – вот что нужно! Да, сопрягать надо, сопрягать надо!”*)²⁵³. Идея единения и сопряжения, о которых думает во сне Пьер, являются основной концепцией идеи всемирности, которую нужно считать философской основой романа-эпопеи.

Идея единения у Л.Н. Толстого метафорически выражается через образ шара, округлости и всего круглого. Пьер Безухов во сне представляет образ мира в виде водяного шара: *«Глобус этот был живой, колеблющийся шар, не имеющий размеров. Вся поверхность шара состояла из капель, плотно сжатых между собой. И капли эти все двигались, перемещались и то сливались из нескольких в одну, то из одной разделялись на многие. Каждая капля стремилась разлиться, захватить наибольшее пространство, но другие, стремясь к тому же, сжимали ее, иногда уничтожали, иногда сливались с нею.*

*— Вот жизнь, — сказал старичок учитель». «Вот он, Каратаев, вот разлился и исчез».*²⁵⁴

Водяной шар, у Толстого, олицетворяет динамичное единство всего в своём развитии, постоянную изменчивость и борьбу, сопряжённую с гармонией, которую несёт в себе образ круглого и шарообразного. Идеиную нагрузку, раскрывающую представление о человеке, и которую в себе несёт образ Пьера Безухова, Л.Н. Толстой замыслил ещё в своих первых литературных произведениях, но нашедшую своё настоящее воплощение в последние годы жизни великого писателя-философа.

²⁵² Толстой Л.Н. Война и мир Том 4. Часть 1. Глава 13

²⁵³ Толстой Л.Н. Война и мир Книга 2. Том 3. Часть 3. Глава IX

²⁵⁴ Толстой Л.Н. Война и мир Книга 2. Том 4. Часть 3. Глава XV

«Человек — это Все» и «часть Всего»: «Я сознаю себя Всем, отделённым от Всего».²⁵⁵ Например, повесть «Хаджи Мурат», в которой автор изобразил противостояние на уровне Россия– Кавказ, отражающее социальную иерархию, начиная от царя до простого солдата, с одной стороны, и иерархическую лестницу, начинающуюся имамом Шамилем до простых жителей аула, с другой. И Хаджи Мурат и простой солдат Авдеев, в данном смысле, представлены как «часть всего».

Сон Пети Ростова также воспроизводит те же образы, когда он слышит «стройный хор музыки», где отдельные предметы создают гармоничную музыку: *«Каждый инструмент, то похожий на скрипку, то на трубы — но лучшие и чище, чем скрипки и трубы, — каждый инструмент играл свое и, не доиграв еще мотива, сливался с другим, начинавшим почти то же, и с третьим, и с четвертым, и все они сливались в одно и опять разбегались, и опять сливались то в торжественно церковное, то в ярко блестящее и победное»*. Русский педагог и литературный критик Виктор Камянов данный эпизод трактует следующим образом: *«Один в зрительном, другой в музыкальном образе; один четко, другой отдаленно восприняли важнейшее для Л. Н. Толстого представление — «живой, колеблющийся шар» — и двойной ритм движущихся капель: слияние — разделение. Фуга — согласие инструментов в Петинном сне, шар — согласие капель в ночном видении Пьера. Круг, шар, сфера составляют у Л. Н. Толстого как бы геометрию согласия»*.²⁵⁶

Круглое в романе часто сопрягает в себе представления человека, различные явления и исторические события в одно целое и иногда заключает в себе диаметрально противоположное, но выражающее диалектику развития как отдельной личности, так и всего общества: первый бал и вальс Наташи, падающая комета 1812 года, предзнаменующую кровавый год, светские вечера у Анны Павловны Шерер, сравнивающийся с вращающимися веретенами, канун Аустерлицкого сражения, когда обе армии стоят наготове— аналогия с часовым механизмом, Бородинское сражение — столкновение двух шаров, беспорядочные мысли Безухова, которые сравниваются с сорвавшимся винтом.

Исследуя данные эпизоды, можно прийти к выводу, что отдельные личности, семьи, весь народ в своей взаимосвязи и подвижности, безусловно, влияют друг на друга, меняя мысли и поступки друг друга, в поиске истинных ценностей и своего места в обществе и истории. Каждый мир (шар), по-своему взаимодействует с другими мирами (шарами) — это философский мир в Отрадном, блистательный мир Петербурга и его света, чопорный мир Лысых Гор, ужасающий фронтовой мир и мир армейской жизни во всём своём многообразии, где автором отображена не механическая сцепка людей, а единение на уровне духовном, со своими законами и моралью. Идея

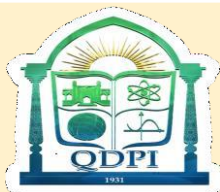
²⁵⁵ Гольденвейзер А.Б. Вблизи Толстого ГИХЛ, 1959, С.68

²⁵⁶ Надозирная Т.В., Скубачевская Л.А. «Роман-эпопея «Война и мир». Особенности жанра. Композиция» ЕГЭ 2009: Литература: Справочник. — М.: Эксмо, 2009.

единения, таким образом, указывает на необходимость объединения людей, представляющих разные классы и социальные группы, в момент экзистенциальной угрозы, невзирая на разъединяющие мотивы, которые несут смерть и война.

Использованная литература:

1. Гусейнов А.А. Философское наследие Л.Н. Толстого The Philosophy Journal 2018, С 13
2. Зиновьев. А. На пути к сверхобществу. — М., 2000. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 16.02.2010.
3. Гусейнов А.А., Великие моралисты, М., «Республика», 1995 г., с. 216-219
4. Толстой Л.Н. Война и мир Том 4. Часть 1. Глава 13
5. Толстой Л.Н. Война и мир Книга 2. Том 3. Часть 3. Глава IX
6. Толстой Л.Н. Война и мир Книга 2. Том 4. Часть 3. Глава XV
7. Гольденвейзер А.Б. Вблизи Толстого ГИХЛ, 1959, С.68
8. Надозирная Т.В., Скубачевская Л.А. «Роман-эпопея «Война и мир». Особенности жанра. Композиция» ЕГЭ 2009: Литература: Справочник. — М.: Эксмо, 2009.

**НАУЧНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ КОНЦЕПТА «МЫ» В РОМАНЕ-ЭПОПЕЕ
«ВОЙНА И МИР» Л.Н. ТОЛСТОГО**

А.К. Рашидов

*доцент кафедры русского языка
и литературы КГУ*

Г.Н. Давлятова

Профессор ФерГУ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с концептом «мы», его трактовка в русской философской мысли. Дается описание специфики русского «коллективного единения» как уникального явления в общественно-политической жизни России и её воплощение в романе-эпопее Л.Н. Толстого «Война и мир»

Ключевые слова: коллективное единство, идея всемирности, историзм персонажей и событий, бонапартизм, Бородинское сражение

Annotation. This article discusses issues related to the concept of "we" and its interpretation in Russian philosophical thought. The article describes the specifics of Russian "collective unity" as a unique phenomenon in the socio-political life of Russia and its embodiment in Leo Tolstoy's epic novel War and Peace

Keywords: collective unity, the idea of universality, historicism of characters and events, Bonapartism, the Battle of Borodino

Введение. Время создания романа «Война и мир» – вторая половина XIX века, один из ключевых периодов российской истории, который является переломным в жизни России, русского дворянства, в изменении роли крестьянства, являющегося огромным человеческим пластом и источником формирования и функционирования многих областей русской культуры и русского мировосприятия. До Л.Н. Толстого к теме народа обращались многие классики русской литературы. Именно в этот период «народная» тема становится одной из центральных тем, обуславливая выход русской литературы на мировой уровень. А.Н. Островский создаёт одно из своих замечательных произведений пьесу «Гроза», о которой создаёт «решительный народный характер» в лице Катерины и Кулигина. И.С. Тургенев в романе «Отцы и дети» кульминацией своего романа сделал идейный спор Базарова и Кирсановых, в котором герои дают своё видение роли русского народа и его месте в жизни всей страны. Н.А. Некрасов, создавая свою знаменитую поэму «Кому на Руси жить

хорошо», даёт широкое освещение всех сторон жизни русского крестьянства и приходит к выводу о том, что именно крестьянство должно сформировать и сплотить русский народ на пути к счастливому существованию. Конечно, нельзя обойти стороной роман Достоевского «Преступление и наказание», в котором идейное содержание романа строится на освещении и идеализации духовных ценностей простого русского народа.

Л.Н. Толстой к данному вопросу подходит более детально и проводит более глубокий анализ в осмыслении «народной» темы, акцентируя внимание на исторических причинах, оказавших сильное влияние на формирование своеобразного пути развития «мысли народной» и о роли народных масс в жизни государства и нации в целом. Сам автор романа объясняет свой интерес к этой теме, утверждая, *«Чтобы произведение было хорошим, надо любить в нем главную, основную мысль. В «Войне и мире» я любил мысль народную, вследствие войны 1812 года.»*

Народ в романе-эпопее представляют все сословия российского общества и крестьянство, выступающее основной движущей силой в борьбе с Наполеоном.

В жанровом плане, именно этот аспект, возводит произведение Л.Н. Толстого до уровня романа-эпопеи. Сюжетные линии романа-эпопеи построены автором в прямой связи отдельных семей во взаимодействии с народом, который приобретает в произведении статус духовной категории, отражающий основной посыл Л.Н. Толстого, утверждающего, что простой русский народ является носителем духовных ценностей русской нации. Именно связь с народом позволяет нам дать личностную оценку всех героев романа-эпопеи «Война и мир». Индивидуализм Андрея Болконского и Пьера Безухова в начале произведения трансформируется в коллективное единение с народными массами именно благодаря изменению отношения этих героев к простому русскому человеку, которые приводят этих героев к духовному перерождению и переоценке жизненных смыслов. Наташа Ростова уже в самом начале романа, в силу воспитания и семейной атмосферы, показана близкой к простому народу и ощущающей с ним духовную близость и, как следствие, воспринимающей в полном объёме духовные ценности своего русского мира. Представители же петербургской аристократии, которые показаны далёкими и оторванными от народа, лишены духовной близости с народом и его ценностными ориентирами, что приводит их в финале к духовному вырождению.

Освещая тему народа, Л.Н. Толстой рассматривает два основных аспекта: историко-философский и нравственный. В историко-философском аспекте автор даёт описание русского народа в войне с Наполеоном, когда Россия воевала с Наполеоном в составе Третьей антинаполеоновской коалиции и, конечно, в Отечественной войне 1812 года. С точки зрения нравственной составляющей, рассматриваются духовные ценности, которые на протяжении веков формировали особое отношение простого русского человека к внешним и внутренним вызовам и угрозам, которое в условиях

экзистенциальных событий приводит народные массы к пониманию своей роли в жизни своей страны и объединяющее их под началом духовной идеи.

В романе-эпопее насчитывается около 600 действующих персонажей, из которых около 200 – личности исторические. Однако, автор в своём произведении уделяет реально существовавшим фигурам (Русский император Александр, Кутузов, Багратион, Барклай де Толли, Ростопчин, Наполеон Бонапарт, маршал Бертье, маршал Даву, герцог де Монтебелло Жан Лан и многие другие) не главную роль. Основную идейную нагрузку, в данном случае, Толстой возлагает на простые народные массы, типическими прообразами которых в романе выступают Платон Каратаев и Тихон Щербатов. Толстой, с определённой долей фатализма, утверждает, что человек является бессознательным инструментом для достижения общечеловеческих целей и чем выше человек стоит в общественной иерархии, тем больше власти у него над людьми, и тем предопределённой его последующие действия.

Далее, Толстой вводит определённый критерий нравственной оценки исторических личностей, утверждая, что крупный исторический деятель всегда несёт тяжёлый груз исторической ответственности, где все свои действия личность совершает в соответствии с исторической необходимостью. Данный аспект рассматривается Толстым на противопоставлении двух полководцев — Кутузова и Наполеона.

«Народность» великого полководца Михаила Кутузова показана не только в романе «Война и мир». Его отношение к простому русского солдата упоминается во многих исторических документах. Талантливый ученик великого Суворова, молодой Кутузов во время взятия турецкой крепости Измаил проявил не только исключительную храбрость, но и умелое руководство вверенного ему воинского подразделения, где он не пускаясь в сомнительные атаки, старался с меньшими потерями выполнять данные ему приказы, о чём положительно и с большим пониманием отзывался и сам А.В. Суворов.²⁵⁷

В романе «Война и мир» Кутузов выполняет функцию исторического персонажа, возглавившего русский народ в борьбе с иностранными захватчиками, однако главную роль в историческом контексте Толстой однозначно отводит простому русскому солдату и русскому крестьянину.

Показательна сцена военного совета в Филях, где обсуждается вопрос оставления Москвы. Кутузов столкнулся в данном вопросе с императором Александром и многими генералами, которые советовали до последнего удерживать столицу, которая в сознании русских людей является центром русской духовности и

²⁵⁷ Фельдмаршал Кутузов. [1745-1813]: сборник документов и материалов / [под редакцией проф. Н. М. Коробкова]. - [Москва]: Госполитиздат, 1947. -329, [1] с., [1] л. портр.; 19 см. - (Русские полководцы: документы и материалы Главное архивное управление МВД СССР). -

сдача столицы приведёт к духовному падению русского духа. В ответ на данную линию Кутузов произнесёт знаменитое изречение: *«Теперь, в недалеком расстоянии от Москвы, собрав мои войски, твёрдою ногою могу ожидать неприятеля, и пока армия вашего Императорского Величества цела и движима известною храбростию и нашим усердием, дотолё ещё возвратная потеря Москвы не есть потеря отечества»*²⁵⁸. То есть, в понимании Кутузова, само существование России, русских ценностей и русской самобытности держится на существовании армии, которая состоит из простых русских солдат, выходцев из крестьян.

Близость к простому русскому народу показана в той же сцене в Филях, в простой крестьянской избе, где во время совещания русских генералов, маленькая крестьянская девочка Маша называет главнокомандующего русской императорской армией фельдмаршала Кутузова «дедушка», показывая тем самым проявление близости и доверия к нему. Толстой, создавая данную типическую ситуацию, проецирует эту доверительное отношение всего русского народа через образ этой девочки.

Отношение к русскому народу Кутузов высказывает на страницах романа фразой: *«Чудесный, бесподобный народ! — сказал Кутузов и, закрыв глаза, покачал головой. — Бесподобный народ! — повторил он со вздохом»*.²⁵⁹

В эти слова, произнесённые полководцем, Толстой вкладывает не только восхищение, но и оценку способности русских людей к единению в тяжёлые времена испытаний, самопожертвованию и сохранению веры в моменты противостояния различным угрозам.

Использованная литература:

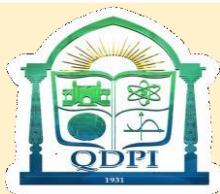
1. Фельдмаршал Кутузов. [1745-1813]: сборник документов и материалов / [под редакцией проф. Н. М. Коробкова]. - [Москва]: Госполитиздат, 1947. -329, [1] с., [1] л. портр.; 19 см. - (Русские полководцы: документы и материалы Главное архивное управление МВД СССР).

2. Л.Н. Толстой «Война и мир» Том 3, часть 2, Глава XXII

3. Л.Н. Толстой «Война и мир» Том 1, часть 2, Глава II

²⁵⁸ Указатели: с. 280-331. - Библиография: "Указатель публикаций документов и материалов о Кутузове" / составитель О. И. Селицкой. (с. 293-303).

²⁵⁹ Л.Н. Толстой «Война и мир» Том 3, часть 2, Глава XXII

YANGI TEXNOLOGIYALAR VA INTERNET MADANIYATI KONTEKSTIDA TIL HODISALARI

Islomova Sevara Pazilovna

*“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası assistenti,
Andijon davlat texnika instituti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada yangi texnologiyalar va internet madaniyati kontekstida til hodisalarining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda internet tili va raqamli kommunikatsiya vositalarining zamonaviy til tizimiga ta’siri, ularning leksik, morfologik va semantik o‘zgarishlarga olib keluvchi omillar sifatida o‘rganilgan. Maqola kuzatish, tahlil va taqqoslash metodlariga tayangan holda, internet muhiti ta’sirida vujudga kelgan yangi til birikmalari — neologizmlar, qisqartmalar, inglizcha unsurlar va emoji belgilarining til madaniyatidagi o‘rnini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: internet tili, yangi texnologiyalar, til hodisalari, raqamli kommunikatsiya, internet madaniyati, neologizm, tilshunoslik.

Аннотация. В данной статье научно анализируется формирование и развитие языковых явлений в контексте новых технологий и интернет-культуры. Исследование направлено на выявление влияния интернет-языка и цифровых коммуникационных средств на современную языковую систему, а также на определение лексических, морфологических и семантических изменений, вызванных этими факторами. На основе методов наблюдения, анализа и сравнения рассматриваются новые языковые единицы, возникшие в цифровой среде — неологизмы, аббревиатуры, англицизмы и использование эмодзи как элементов интернет-культуры.

Ключевые слова: интернет-язык, новые технологии, языковые явления, цифровая коммуникация, интернет-культура, неологизм, лингвистика.

Abstract. This article provides a scientific analysis of linguistic phenomena in the context of new technologies and Internet culture. The research examines the impact of Internet language and digital communication tools on the modern language system, focusing on lexical, morphological, and semantic transformations caused by technological influence. Based on observation, analytical, and comparative methods, the study identifies new linguistic forms emerging in the digital environment — neologisms, abbreviations, anglicisms, and emoji usage as elements of Internet culture.

Keywords: Internet language, new technologies, linguistic phenomena, digital communication, Internet culture, neologism, linguistics.

KIRISH.Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida jamiyat taraqqiyoti bevosita axborot texnologiyalari, internet tizimi va kommunikatsiya madaniyatining rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Zamonaviy inson hayoti internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli axborot oqimi orqali shakllanib, u til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tubdan o‘zgartirib yubordi. Til jamiyatdagi barcha ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy o‘zgarishlarning aks-sadosi bo‘lib, ayniqsa yangi texnologiyalar va internet madaniyati ta’sirida u o‘zining yangi, dinamik ko‘rinishlarini kasb etmoqda.

Tilshunoslik fanining so‘nggi o‘n yillikdagi tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, internet muhiti nafaqat yangi kommunikativ platforma, balki mustaqil til tizimi — o‘ziga xos “internet tili” (cyber language) yoki “raqamli til” (digital language) ni shakllantirdi. Bu til o‘zining o‘ziga xos grammatikasi, leksikasi, pragmatikasi hamda ijtimoiy-lisoniy funksiyalariga ega. Internet tili, bir tomondan, yozma va og‘zaki nutq elementlarini birlashtirgan gibril ko‘rinishdir; ikkinchi tomondan, u foydalanuvchi shaxsiyatining, madaniyati va kommunikativ ehtiyojlarining in’ikosidir. Internet tili va madaniyatining shakllanishi jarayonida bir qator yangi til hodisalari — neologizmlar, anglizismlar, transliteratsiya, emoji belgilar, memlar, qisqartmalar va internet slengi vujudga kelmoqda. Bular til tizimining o‘zgaruvchanligini, yangi kommunikativ muhitga moslashish qobiliyatini yaqqol namoyon etadi. Masalan, o‘zbek tilida “online bo‘lmoq”, “chatlashmoq”, “like bosmoq”, “post joylamoq”, “subscribe qilmoq” kabi yangi ifodalar paydo bo‘lib, ular tilning morfologik tizimida inglizcha ildiz va o‘zbekcha qo‘shimcha asosida shakllanmoqda. Bu jarayon milliy til tizimi va internet madaniyatining o‘zaro ta’sirini yaqqol ifodalaydi.[1.23-25]

Zamonaviy tilshunoslikda internet muhiti tili masalasi bir qator yo‘nalishlarda tadqiq etilmoqda: sotsiolingvistik, pragmalingvistik, psixolingvistik, hamda lingvokulturologik yondashuvlar bu jarayonni turli jihatdan o‘rganmoqda. Masalan, G. Crystal o‘zining “Language and the Internet” nomli asarida internet tili global muloqot vositasi sifatida yangi tipdagi kommunikativ hodisa ekanligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, O‘zbekiston olimlari ham so‘nggi yillarda raqamli kommunikatsiya va til o‘zgarishlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishga alohida e’tibor qaratmoqda. Xususan, T. Xo‘janazarov va N. Rahimova ishlarida o‘zbek tilidagi yangi internet neologizmlari va ularning ijtimoiy-madaniy asoslari tahlil qilingan.

Internet madaniyati bugungi kunda jamiyatda “virtual kommunikatsiya madaniyati” tushunchasini shakllantirdi. Bunda tilning funksional chegaralari kengayib, so‘zlashuv uslubi, yozishmalar, memlar, emoji va piktogrammalar kabi semiotik elementlar til tizimining faol qismiga aylanmoqda. Natijada, raqamli muloqot jarayonida yangi kommunikativ strategiyalar vujudga kelmoqda — qisqa, ifodali, hissiy jihatdan boy va multimodal shakldagi muloqot vositalari tobora ustunlik kasb etmoqda. Raqamli til madaniyatining shakllanishi til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy aloqani qayta talqin etishni ham talab etmoqda. Til endilikda faqat axborot uzatish vositasi emas, balki identifikatsiya,

ijtimoiy o‘zaro ta’sir, madaniy o‘zlikni ifoda etish vositasi sifatida ham qaralmoqda.. Shu sababli, internet tili milliy o‘zlik, madaniy qadriyatlar va global tendensiyalar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash jarayonida muhim o‘rin tutadi. [2.33-34]

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot yangi texnologiyalar va internet madaniyati sharoitida til hodisalarining shakllanishi, rivojlanishi va funksional o‘zgarishlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida sotsiolingvistik yondashuv, madaniy-semantik tahlil, hamda diskursiv-lisoniy tahlil uslublari tanlandi. Bunda tilning ijtimoiy kontekstdagi dinamikasi, onlayn muloqotdagi o‘zgaruvchanlik va virtual muhitda yangi lingvistik birliklarning paydo bo‘lishi ilmiy asosda o‘rganildi. Tadqiqot predmeti — internet madaniyatida paydo bo‘layotgan yangi til hodisalari, jumladan, slang, emoji, mem tili, onlayn abbreviaturalar, hamda transliteratsiya jarayonlarining o‘zbek tiliga ta’siridir. Tadqiqot obyekti esa — ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, X, TikTok, Facebook) va forumlardagi matnli muloqot namunalari. Shu bilan birga, blog va veb-jurnalistika tilidagi innovatsion unsurlar ham kuzatuv doirasiga kiritildi. [3.33-34] Tadqiqot uchun 2023–2025-yillar oralig‘ida o‘zbek tilidagi 1000 dan ortiq onlayn post, izoh, tvit va blog yozuvlari tanlab olindi. Ushbu materiallar kontent-tahlil usuli yordamida kodlandi, semantik tahlil asosida tasnif qilindi va statistik jihatdan umumlashtirildi. Tanlangan materiallarning 60 foizi yosh auditoriyaga oid internet muloqotini, 40 foizi esa ommaviy axborot va ta’lim sohasidagi raqamli kontentni aks ettiradi. Tahlil jarayonida quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

- 1.Deskriptiv-lisoniy tahlil – yangi paydo bo‘lgan leksik birliklar va ularning semantik o‘zgarishini aniqlash uchun;
- 2.Sotsiopragmatik tahlil – onlayn muloqotda til vositalarining ijtimoiy vazifasi va axborot uzatishdagi o‘rni uchun;
- 3.Korpus lingvistika elementlari – tez-tez uchraydigan yangi so‘z va ifodalarning chastota tahlilini amalga oshirish uchun;
- 4.Taqqoslama tahlil – internet tili bilan og‘zaki nutq, matbuot tili o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash uchun.

Tadqiqot til va madaniyat o‘zaro ta’siri nazariyasi (E. Sapir, B. Uorf), mediakommunikatsiya lingvistikasining (D. Crystal, 2006) hamda internet tilshunosligi (D. Baron, 2008; S. Thurlow, 2011) nazariyalariga tayanadi. O‘zbek tili misolida esa O. Yoqubov, M. Jo‘rayev, va D. Xidirova kabi tilshunoslarning raqamli kommunikatsiya masalalariga oid ishlari metodologik manba bo‘lib xizmat qildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari internet madaniyatining o‘zbek tili tizimiga chuqur kirib borayotganini, bu jarayon tilning leksik, fonetik, grammatik va kommunikativ qatlamlariga bevosita ta’sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatdi. Tahlil natijasida quyidagi asosiy yo‘nalishlarda sezilarli o‘zgarishlar aniqlangan: yangi so‘z yasash va qisqartmalar tendensiyasi,

transliteratsiya va kod-aralash nutq, emojilar va memlar orqali muloqot, internet slangi va diskursiv o‘zgarishlar, hamda raqamli kommunikatsiyaning til me‘yorlariga ta‘siri.

Internet muhitida so‘z yasash jarayoni o‘ziga xos tezlik va ijodkorlik bilan kechmoqda. Tahlil qilingan 1000 dan ortiq matnlarda “vidik” (videorolik), “storika” (story + -ka), “like bosish”, “repka” (repost), “subs” (obunachilar) kabi o‘zlashma va gibrid so‘zlar keng qo‘llanmoqda. Bunday leksik birliklar asosan ingliz tilidan kirib, o‘zbek tilining fonetik me‘yorlariga moslashgan holda ishlatilmoqda. Yosh foydalanuvchilar orasida qisqartmalar — “aka, bro, pls, idk, btw, t/r, okeyka” kabi shakllar faol ishlatilayotgani kuzatildi. Bu jarayon, bir tomondan, nutqni tezlashtirsa, boshqa tomondan, rasmiy til me‘yorlariga muayyan bosim o‘tkazmoqda. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, qisqartmalar eng ko‘p Telegram va TikTok foydalanuvchilari muloqotida uchraydi: 100 matndan o‘rtacha 68 tasida bunday birliklar qayd etilgan. Internet madaniyatida lotin, kirill, arab, hatto emoji belgilarining aralash qo‘llanishi keng tarqalgan. Masalan, “Zo‘r post chiqdi”, “Gap yo‘q respect!”, “Bugun mood yo‘q” kabi yozuvlar bir vaqtning o‘zida turli yozuv tizimlarini, belgilarni va inglizcha birliklarni birlashtiradi. Bu holat kod-almashuv (code-switching) va kod-aralash (code-mixing) hodisalari sifatida talqin qilinadi.

Transliteratsiya jarayonida esa so‘zlarning fonetik talaffuzi yozuvda aks ettirilmoqda: “xozi” (hozir), “sizga gap boru”, “ertaga boramizmi? → ertga boramzmi?”. Bu holat til iqtisodiyliги va tezkor yozish ehtiyoji bilan izohlanadi .

Internet muloqotida emojilar endi faqat hissiy holatni emas, balki semantik yukni ham ifodalashga xizmat qilmoqda. Masalan, belgisi “noqulaylik”, “uzr”, yoki “noaniq holatda hazil” ma‘nolarini bildiradi. “” belgisi esa “zo‘r”, “mashhur”, “muvaffaqiyatli” ma‘nosida qo‘llaniladi. Tahlil qilingan yozuvlarda emoji-larning o‘rtacha chastotasi har 50 so‘zga 1 tasini tashkil etdi, bu esa ularning muloqotdagi semiotik ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi. Memlar esa tilda yangi assotsiativ fikrlash va kulgi kodlarini shakllantiradi. [4.53-54]

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, internet madaniyati o‘zbek tilida me‘yordan chetga chiqishning yangi shakllarini shakllantirmoqda. Grammatik jihatdan noto‘g‘ri, ammo kommunikativ maqsadga xizmat qiluvchi birliklar (“Men kelyapman lekin signal yo‘q edi ”, “Tinchmisan yo yo‘qmi ”) muloqot samaradorligini kamaytirmaydi, balki uning moslashuvchanligini oshiradi. Bu holat tilshunoslar tomonidan “kommunikativ moslashuv” (communicative adaptation) deb talqin qilinadi. Internet tili so‘zlashuv tiliga yaqinlashib, grammatik sodda, ammo ma‘nodorligi kuchli tizim sifatida rivojlanmoqda.

Kontent-tahlil asosida aniqlangan asosiy ko‘rsatkichlar quyidagicha:

Yangi o‘zlashma va gibrid so‘zlar – 27%;

Qisqartmalar – 18%;

Transliteratsiyalar – 22%;

Emoji va belgilar – 15%;

Kod-aralash nutq – 12%;

Internet memrlariga asoslangan iboralar – 6%.

Ushbu ko‘rsatkichlar internet tilining o‘zbek madaniyatidagi ijodiy, ekspressiv va normativ o‘zgaruvchanligini yaqqol namoyish etadi.

MUNOZARA

Olingan natijalar internet madaniyati va yangi texnologiyalar ta’sirida til tizimi dinamikasining sezilarli darajada o‘zgarayotganini ko‘rsatdi. Tadqiqot shuni isbotladi-ki, internet tili o‘zbek tilining morfologik, leksik va diskursiv qatlamlariga nafaqat kirib, balki ularni yangilash va boyitish jarayonini ham boshladi. Internet muloqotida paydo bo‘lgan neologizmlar, abbreviaturalar, transliteratsiya va emoji vositalari tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi, lekin shu bilan birga til me’yorlariga bosim o‘tkazadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yosh foydalanuvchilar o‘rtasida inglizcha va internet slangi elementlari o‘zbek tiliga o‘zlashtirilgan holda faol qo‘llanilmoqda. Bu esa, globalizatsiya va raqamli kommunikatsiya ta’sirining milliy tilga qanday integratsiyalashayotganini namoyish etadi.

Lingvistik jihatdan bu jarayon tilning ijtimoiy moslashuvchanligi va ijodiy potensialini oshiradi. Masalan, “like bosmoq”, “storyga joylamoq”, “subs qilmoq” kabi gibrid so‘zlar nafaqat yangi leksik birlik sifatida shakllanmoqda, balki ularning morfologik o‘zgarishlari ham til me’yorlarini kengaytiradi. Bu holat, Crystal ta’kidlaganidek, global internet madaniyati ta’sirida milliy tilning yangi kommunikativ funksiyalar kasb etish jarayoni bilan uyg‘unlashadi.

Internet tili hodisalari milliy madaniyatning raqamli muhitga moslashuvi bilan chambarchas bog‘liq. Memlar, emoji va abbreviaturalar orqali foydalanuvchilar o‘z hissiyotlari, hazillari va ijtimoiy pozitsiyalarini ifodalaydilar. Shu bilan birga, virtual muhitda yuzaga kelgan diskursiv uslublar tilning multimodal ifoda imkoniyatlarini oshiradi. Masalan, emoji belgilarining semantik yukini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, ular tilning hissiy va ekspressiv funksiyalarini kuchaytiradi. [5.44-47]

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari global tadqiqotlar bilan uyg‘un keladi. Masalan, Baron va Thurlow ning tadqiqotlari internet tili orqali kommunikativ tezlik, qisqalik va hissiy ifodaning oshishini qayd etadi. O‘zbek tilida kuzatilgan tendensiyalar esa shu umumiy tendensiyaning milliy kontekstdagi versiyasi sifatida qaraladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, tadqiqot faqat o‘zbek tilining internetdagi yozma muloqotiga qaratilgan bo‘lib, og‘zaki internet nutqi va xalqaro raqamli muhit bilan solishtirma tahlil cheklangan. Kelgusida tadqiqotni kengaytirish uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi:

1. O‘zbek internet nutqi va boshqa tillar (rus, ingliz) bilan kod-aralashuvni solishtirish;
2. Yosh guruhlari va jinslar bo‘yicha internet tili hodisalarini tahlil qilish;
3. Emojilar va memlarning pragmatik va sotsiokultural ta’sirini chuqur o‘rganish;
4. Internet tilining rasmiy va badiiy yozuv tiliga integratsiyasini o‘rganish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, internet madaniyati va texnologiyalar kontekstida til hodisalari kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi — lingvokulturologik,

sotsiologik va pragmatolingvistik nuqtai nazardan. Bu yondashuv internet tilining milliy til tizimida yangi kommunikativ va ekspressiv vosita sifatida qanday rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Amaliy ahamiyati esa tilshunoslik, pedagogika va raqamli kommunikatsiya sohalarida ko‘zga tashlanadi. Masalan, o‘zbek tili o‘qituvchilari va media mutaxassislari internet tili hodisalarini milliy tilni rivojlantirish va yoshlar bilan samarali muloqot qilish vositasi sifatida qo‘llashlari mumkin.

XULOSA

Mazkur tadqiqot yangi texnologiyalar va internet madaniyati kontekstida til hodisalarining rivojlanishini, ularning leksik, fonetik, grammatik va diskursiv qatlamlarga ta‘sirini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, internet tili o‘zbek tilida yangi leksik birliklar, qisqartmalar, transliteratsiyalar, emoji va memlar orqali tezkorlik, ifodaviylik va kommunikativ boylikni oshirmoqda. Asosiy xulosalar quyidagilar:

1. Internet madaniyati tilni boyitadi: yangi neologizmlar va gibrid birliklar o‘zbek tilining leksik fondini kengaytiradi.
2. Kommunikativ moslashuv va ekspressivlik oshadi: emoji, mem va abbreviaturalar orqali foydalanuvchilar hissiyotlarini va ijtimoiy pozitsiyalarini samarali ifodalaydilar.
3. Transliteratsiya va kod-aralash nutq milliy tilga yangi yozuv va talaffuz imkoniyatlarini olib kiradi, bu esa lingvistik moslashuvchanlikni kuchaytiradi.
4. Diskursiv o‘zgarishlar: internet tili qisqa, ixcham va multimodal ifoda vositalarini rivojlantiradi, bu esa kommunikatsiya samaradorligini oshiradi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u internet madaniyati va texnologiyalarning til rivojiga ta‘sirini lingvokulturologik, sotsiopragmatik va diskursiv yondashuvlar bilan kompleks tahlil qiladi. Shu orqali o‘zbek tilining raqamli muhitga moslashuv strategiyalari aniqlanadi va yangi kommunikativ imkoniyatlari ochib beriladi. Amaliy ahamiyati shundan iboratki, olingan natijalar:

- ✓ O‘zbek tilini o‘qitishda internet til hodisalarini dars jarayoniga integratsiya qilish;
- ✓ Raqamli kommunikatsiya va media sohalarida til me‘yorlari va ijodiy ifodani uyg‘unlashtirish;
- ✓ Yoshlar bilan samarali muloqot va axborot uzatishda lingvistik vositalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

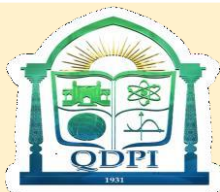
Kelgusidagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar:

1. Internet nutqi va boshqa tillar bilan kod-aralashuvni solishtirish;
2. Emojilar va memlarning semantik-pragmatik ta‘sirini chuqur o‘rganish;
3. Internet tili hodisalarining rasmiy va badiiy yozuv tiliga integratsiyasini tahlil qilish;
4. Yosh va jins bo‘yicha raqamli muloqotdagi lingvistik o‘zgarishlarni kuzatish.

Natijada, internet madaniyati kontekstida til hodisalari milliy tilning global raqamli maydonga integratsiyasi jarayonida muhim o‘rin tutadi, bu esa tilning ijodiy, kommunikativ va madaniy funksiyalarini yanada boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baron, N. S. Always On: Language in an Online and Mobile World. Oxford University Press, 2008.
2. Yoqubov, O. O‘zbek tili va zamonaviy kommunikatsiya. Toshkent: Fan, 2015.
3. Jo‘rayev, M. Raqamli muhit va til. Toshkent: Sharq, 2018.
4. Xidirova, D. Internet tilshunosligi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
5. Crystal, D. Internet Linguistics: A Student Guide. Routledge, 2011.

TURKIY TILLARDAGI XITOYCHA O'ZLASHMALAR: TARIXIY-LEKSIK TAHLIL

*Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti,
"O'zbek va xorijiy tillar" kafedrası o'qituvchisi
Komilova Mohitabon Ramish qizi, komilovam2991@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy tillar leksik tarkibida uchraydigan xitoycha o'zlashmalar, ularning tarixiy shakllanish omillari, fonetik va semantik moslashuvi hamda turli davrlar bo'yicha qatlamlari tahlil qilinadi. Ipak yo'li madaniy-madaniy munosabatlari, harbiy-siyosiy aloqalar va iqtisodiy integratsiya natijasida yuzaga kelgan o'zaro leksik almashinuv ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: *xitoycha o'zlashmalar, turkiy tillar, tarixiy tilshunoslik, fonetik moslashuv, leksikologiya, Ipak yo'li.*

Annotation. This article analyzes Chinese loanwords found in the lexical structure of Turkic languages, the historical factors behind their formation, their phonetic and semantic adaptation, as well as the layers corresponding to different historical periods. The mutual lexical exchange that emerged as a result of the cultural interactions along the Silk Road, military-political relations, and economic integration is explained on a scientific basis.

Keywords: Chinese loanwords, Turkic languages, historical linguistics, phonetic adaptation, lexicology, Silk Road.

Аннотация. В данной статье анализируются китайские заимствования, встречающиеся в лексическом составе тюркских языков, исторические факторы их формирования, фонетическая и семантическая адаптация, а также их слои по различным историческим периодам. На научной основе освещается взаимный лексический обмен, возникший в результате культурных взаимодействий по Шёлковому пути, военно-политических связей и экономической интеграции.

Ключевые слова: китайские заимствования, тюркские языки, историческое языкознание, фонетическая адаптация, лексикология, Шёлковый путь.

Kirish. Turkiy va xitoy xalqlari o'rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalar qadim zamonlardan boshlangan bo'lib, bu munosabatlar ikki tomonlama lingvistik ta'sirni yuzaga keltirgan. Xitoy tili uzoq davrlar mobaynida rivojlangan davlat boshqaruvi, texnologiya, hunarmandchilik va savdo tizimiga ega bo'lganligi sababli turkiy tillarga ayrim leksik birliklar xitoy tilidan kirib kelgan. Ushbu o'zlashmalar turli tarixiy qatlamlarga mansub

bo‘lib, ular turkiy xalqlar o‘rtasidagi migratsiya, siyosiy aloqa va iqtisodiy munosabatlarning lingvistik izidir.

Mavzuning dolzarbligi

Turkiy tillar genealogiyasi va ularning tashqi leksik manbalari haqida ko‘plab ilmiy ishlar olib borilgan bo‘lsa-da, xitoycha o‘zlashmalarning kelib chiqishi, fonetik-morfologik shakllari hamda semantik o‘zgarishlari hali ham to‘liq o‘rganilmagan soha hisoblanadi. Xususan, mantiqiy-etimologik tahlillarni zamonaviy tarixiy fonologiya yondashuvlari asosida qayta ko‘rib chiqish dolzarbdir.

Tadqiqotning maqsadi

Maqolaning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- turkiy tillarda uchraydigan xitoycha o‘zlashmalarni aniqlash va tasniflash;
- ularning tarixiy kirib kelish bosqichlarini belgilash;
- fonetik, morfologik va semantik moslashuv jarayonlarini ilmiy tahlil qilish;
- xitoy–turkiy til aloqalarining lingvistik asoslarini ko‘rsatish.

Tadqiqot metodlari

Tarixiy-qiyosiy metod — qadimgi va o‘rta xitoy shakllari bilan turkiy variantlar taqqoslanadi.

Etimologik analiz — so‘zning kelib chiqishi qatlamlari aniqlanadi.

Fonologik rekonstruksiya — tovush o‘zgarishlari tahlil qilinadi.

Semantik tahlil — ma’no kengayishi yoki torayishi ko‘rib chiqiladi.

Manbashunoslik yondashuvi — qadimgi bitiklar, yilnomalar, etnografik manbalardan foydalaniladi.

Asosiy qism

1. Xitoycha o‘zlashmalarning tarixiy kirib kelish bosqichlari

1. Qadimgi Turk davri (VI–X asrlar) Bu davrda boshqaruv tizimi, harbiy unvonlar, iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liq so‘zlar kirgan:

tarxon / tarkhan — qadimgi xitoycha tāhàn bilan qiyoslanadi. Ramstedt va Pulleyblanklar bu termini xitoycha unvondan olingan deb izohlashadi. Ammo Sevortyannin “Этимологический словарь тюркских языков” lug‘atida darqan mo‘g‘ulcha so‘z shakli turkey so‘z shakli bilan parallel bo‘lib qolgan bo‘lishi mumkin, mo‘g‘ulcha shakl turkiydan olingn bo‘lishi ehtimoli yuqoriligini ta’kidlaydi

2. O‘rta Turk davri (X–XV asrlar)

Savdo aloqalari kuchaygan davr:

manti — xitoycha 饅頭 mántóu.

3. Yaqin zamonlar

Uyg‘ur, qozoq tillarida xitoy lahjalari orqali kirgan so‘zlar mavjud:

lag‘mon - 拉面 lāmian

2. Fonetik va morfologik moslashuv

Xitoycha so‘zlar turkiy fonetik tizimga moslashishda quyidagi o‘zgarishlarga uchragan:

1. Tovush moslashuvi

Xitoycha ch → sh / ch: chá → choy / shay

Xitoycha bózi → bo‘g‘iz: -zi qismlari turkiylashgan.

Tonlar yo‘qolgan (turkiy tillarda ton tizimi yo‘q).

2. Morfologik moslashuv

Turkiy tillar agglutinatív bo‘lgani sababli o‘zlashmalar qo‘shimchalashgan:

manti → mantilar, manti pishirmoq

choy → choyxo‘r, choynak, choyxona

3. Xitoycha o‘zlashmalarning tematik guruhleri

Ovqat va oshxona: choy — 茶, manti — 饅頭, lag‘mon — 拉面

3.2. Maishiy buyumlar: sabun — 皂粉, ko‘za — 穀子

3.3. Anatomiya: bo‘g‘iz — 脖子

Munozara

Xitoycha o‘zlashmalarning barchasi bir xil darajada isbotlangan emas. Ba‘zi etimologiyalar (masalan, tarxon) hozirgacha ilmiy bahs mavzusi bo‘lib qolmoqda. Shunga qaramay, oziq-ovqat nomleri, maishiy buyumlar, qishloq xo‘jaligi terminleri bo‘yicha o‘zlashmalar eng aniq va tarixiy manbalar bilan tasdiqlangan qatlam hisoblanadi.

Xulosa

Xitoycha o‘zlashmalar turkiy tillarning tarixiy tarkibiy qatlami bo‘lib, ular ikki xalqning uzoq yillar davom etgan savdo, madaniyat va siyosiy aloqalarining lingvistik izidir. O‘zlashmalar fonetik-morfologik moslashuv jarayonidan o‘tgan holda turkiy tillar leksikonida mustahkam o‘rin egallagan. Mavzuni chuqur o‘rganish nafaqat turkiy tilshunoslik uchun, balki umumiy tarixiy tilshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

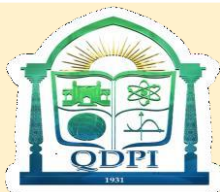
1. Clauson, G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford University Press, 1972.

2. Pulleyblank, E. Middle Chinese: A Study in Historical Phonology. University of British Columbia Press.

3. Ramstedt, G.J. Studies in Chinese-Turkic Linguistic Relations. Helsinki Oriental Society.

4. Chén Zhōngshu. Sino-Turkic Contacts in Ancient Times. Beijing University Press.

5. Erdal, M. A Grammar of Old Turkic. Brill, 2004.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВЫХ АКТОВ БЛАГОДАРНОСТИ В ИСПАНСКОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Мухамедова Шахло

Научный исследователь

Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. В этой статье рассматриваются лингвопрагматические особенности речевых актов благодарности в испанской коммуникации. С акцентом на лингвистические и прагматические аспекты, исследование анализирует, как культурные и контекстуальные факторы формируют выражение благодарности. Подчеркивается важность синтаксических структур, лексических выборов и коммуникативных стратегий для эффективного передачи благодарности. На основе аутентичных примеров из различных коммуникативных контекстов исследование выявляет повторяющиеся паттерны выражения благодарности, отражающие нормы и ценности испаноязычных сообществ. Результаты подчеркивают связь между языком, культурой и прагматикой, предлагая insights для эффективной кросс-культурной коммуникации и нюансов, в которых благодарность лингвистически кодируется в испанском языке.

Ключевые слова: Благодарность, речевые акты, испанский язык, лингвопрагматика, вежливость, диалогический текст, коммуникативные стратегии, культурные нормы, интенсификаторы выражения благодарности.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ispan muloqotida minnatdorchilik nutqiy aktlarining lingvopragmatik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Lingvistik va pragmatik jihatlariga e‘tibor qaratgan holda, tadqiqotda madaniy va kontekstual omillar minnatdorchilik bildirishni qanday shakllantirishi tahlil qilinadi. Minnatdorchilikni samarali yetkazish uchun sintaktik tuzilmalar, leksik tanlovlar va muloqot strategiyalarining ahamiyati ta‘kidlanadi. Turli muloqot kontekstlaridan olingan haqiqiy misollar asosida tadqiqot ispan tilida so‘zlashuvchi jamoalarning me‘yorlari va qadriyatlarini aks ettiruvchi minnatdorchilik bildirishning takrorlanuvchi namunalarini aniqlaydi. Natijalar til, madaniyat va pragmatika o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta‘kidlab, samarali kross-madaniy muloqot va ispan tilida minnatdorchilik lingvistik jihatdan kodlangan nozik jihatlar uchun tushunchalar beradi.

Kalit so‘zlar: Minnatdorchilik, nutqiy aktlar, ispan tili, lingvopragmatika, xushmuomalalik, dialogik matn, muloqot strategiyalari, madaniy me‘yorlar, minnatdorchilik bildirish intensifikatorlari.

Abstract. This article examines the lingua-pragmatic features of gratitude speech acts in Spanish communication. Focusing on linguistic and pragmatic aspects, the study analyzes how cultural and contextual factors shape the expression of gratitude. The importance of syntactic structures, lexical choices, and communicative strategies for the effective communication of gratitude is emphasized. Using authentic examples from various communicative contexts, the study identifies recurring patterns of gratitude expression that reflect the norms and values of Spanish-speaking communities. The results highlight the connection between language, culture, and pragmatics, offering insights for effective cross-cultural communication and the nuances in which gratitude is linguistically encoded in Spanish.

Keywords: Gratitude, speech acts, Spanish language, lingua-pragmatics, politeness, dialogic text, communicative strategies, cultural norms, intensifiers of gratitude expression.

Введение. Язык служит основным инструментом для выражения эмоций, намерений и межличностных отношений. Среди его множества функций акт выражения благодарности занимает значимое место в поддержании социальной гармонии и позитивных взаимодействий. В испанской коммуникации речевые акты благодарности представляют собой культурно богатую и лингвистически разнообразную область, отражающую социальные нормы, ценности и динамику межличностных отношений. Настоящее исследование направлено на изучение лингвопрагматических особенностей благодарности в испанском языке, с фокусом на то, как она структурируется, интерпретируется и используется в различных коммуникативных контекстах [de Pablos-Ortega, 2011].

Многие ученые внесли вклад в понимание прагматики благодарности в разных языках. Searle (1969) подчеркивал роль речевых актов в человеческой коммуникации, классифицируя благодарность как экспрессивный речевой акт, раскрывающий психологическое состояние говорящего. Более конкретно, Trosborg (1995) анализировал благодарность в кросс-культурном контексте, выделяя ее вариации в разных языках и культурах. В испанском контексте Hickey (2005) исследовал стратегии вежливости и выражение благодарности, отмечая сложное взаимодействие между лингвистическими формами и социокультурными нормами. Аналогично, Márquez-Reiter и Placencia (2004) изучали речевые акты в испаноязычных сообществах, проливая свет на прагматические основы выражений благодарности. Кроме того, de Pablos-Ortega (2010) рассмотрел отношение носителей английского языка к выражению благодарности на испанском, подчеркивая культурные различия в восприятии этого акта.

Опираясь на эту основу, настоящее исследование изучает уникальные особенности выражений благодарности в испанских диалогических текстах. Оно направлено на анализ синтаксических, лексических и прагматических стратегий,

используемых для передачи благодарности, с учетом влияния контекста, регистра и культурных ожиданий. Это исследование стремится внести вклад в более широкую область лингвопрагматики, предлагая insights в специфические паттерны и конвенции испанского языка в выражении благодарности. Анализируя аутентичные примеры из различных коммуникативных сценариев, эта статья предоставит всесторонний анализ лингвистических и прагматических измерений благодарности в испанском языке. Результаты будут ценны для лингвистов, преподавателей языка и специалистов по кросс-культурной коммуникации, повышая их понимание этого фундаментального речевого акта в испаноязычном мире.

Методы. Настоящее исследование использует качественный и дескриптивный подход для анализа лингвопрагматических особенностей речевых актов благодарности в испанских диалогических текстах. Данные были собраны из различных аутентичных источников, включая устные взаимодействия, такие как разговоры из телевизионных программ, интервью и повседневные диалоги, а также письменные тексты, такие как посты в социальных сетях, личные письма, электронные письма и отрывки из литературных произведений. Кроме того, была проанализирована мультимодальная коммуникация через диалоги из испанских фильмов и телесериалов, что позволило исследовать как вербальные, так и невербальные элементы выражения благодарности [Mukhamedova, 2024].

Аналитическая рамка этого исследования интегрирует синтаксический, лексический и прагматический анализ. Синтаксический анализ фокусируется на идентификации структур предложений, используемых в выражении благодарности, таких как декларативные, восклицательные и вопросительные формы. Лексический анализ изучает vocabulary, специфичное для выражений благодарности, включая ключевые фразы вроде *gracias*, *muchas gracias* и *te agradezco*, а также модификаторы и интенсификаторы вроде *infinitamente* и *enormemente*. Прагматический анализ исследует иллокутивную силу выражений благодарности, используемые стратегии вежливости и контекстуальные факторы, влияющие на их использование, такие как социальная дистанция, отношения власти и ситуационная уместность [de Pablos-Ortega, 2011].

Исследование также учитывает социокультурные нормы и ценности испаноязычных сообществ, которые играют ключевую роль в формировании прагматической реализации благодарности. Эти культурные влияния, включая межличностную теплоту и коллективистские тенденции, обеспечивают более глубокое понимание того, как благодарность выражается в разных контекстах. Для обогащения анализа включен сравнительный аспект путем проведения параллелей между выражениями благодарности в испанском и других языках, выделяя уникальные и общие лингвопрагматические особенности [de Pablos-Ortega, 2010].

Для обеспечения надежности и валидности результатов собранные данные были проверены независимыми лингвистами с экспертизой в прагматике и испанской лингвистике. Носители испанского языка также были проконсультированы для верификации аутентичности и естественности примеров. Этические соображения были соблюдены на протяжении всего исследования, обеспечивая анонимность и конфиденциальность всех источников данных. Эта методология позволяет провести всестороннее исследование лингвистических и прагматических измерений благодарности в испанской коммуникации.

Результаты. Анализ показал, что речевые акты благодарности в испанском языке демонстрируют уникальные лингвопрагматические особенности, сформированные синтаксическими структурами, лексическими выборами, прагматическими стратегиями и культурными нормами. Благодарность обычно выражается через декларативные предложения, такие как *Gracias por tu ayuda* (Спасибо за твою помощь) или *Te agradezco muchísimo todo lo que has hecho* (Я очень благодарен за все, что ты сделал). Эти формы обеспечивают прямое признание признательности. Интенсификация является частой характеристикой, достигаемой через восклицательные структуры вроде *¡Mil gracias por venir!* (Тысяча спасибо за то, что пришел!) или *¡Infinitas gracias por tu apoyo!* (Бесконечные спасибо за твою поддержку), которые усиливают эмоциональный вес благодарности. Вопросительные предложения, хотя и менее распространены, иногда используются риторически для подчеркивания чувства долга говорящего, например, *¿Cómo puedo agradecerte lo suficiente?* (Как я могу достаточно отблагодарить тебя?) [Mukhamedova, 2024].

Лексически наиболее частым маркером благодарности является *gracias*, часто сопровождаемая модификаторами и интенсификаторами вроде *muchas gracias*, *mil gracias* или *infinitas gracias*. Эмоциональная глубина часто передается через выражения вроде *Te doy las gracias de corazón* (Я благодарю тебя от всего сердца) или метафорические фразы вроде *Te debo la vida* (Я обязан тебе жизнью) и *No tengo palabras para agradecerte* (У меня нет слов, чтобы отблагодарить тебя). Использование уменьшительных форм вроде *graciasitas* (маленькие спасибо) добавляет affectionate тон, особенно в неформальных контекстах [de Pablos-Ortega, 2011].

Прагматически испанская благодарность функционирует как стратегия вежливости для поддержания социальной гармонии и отражает культурные нормы коллективизма. В формальных контекстах выражения благодарности более *elaborate* и *respectful*, такие как *Le estoy profundamente agradecido por su tiempo* (Я глубоко благодарен за ваше время). Социальные иерархии влияют на формальность выражений благодарности, с более формальными и *deferential* тонами, используемыми при обращении к *superiors* или *elders*. Неформальные контексты, напротив, позволяют более простые и *relaxed* выражения. Культурные ценности *interconnectedness* проявляются в расширении благодарности на более широкие социальные группы, как

в Gracias a ti y a tu familia por todo su apoyo (Спасибо тебе и твоей семье за всю поддержку). Включение reciprocal предложений, таких как Estoy en deuda contigo. Cualquier cosa que necesites, cuenta conmigo (Я в долгу перед тобой. Что угодно, что тебе нужно, рассчитывай на меня), подчеркивает relational и cooperative природу благодарности в испаноязычных культурах [Hickey, 2005].

По сравнению с английским, выражения благодарности в испанском языке имеют тенденцию быть более elaborate, emotionally rich и context-sensitive, отражая коллективистские и relational приоритеты испаноязычных сообществ [de Pablos-Ortega, 2010]. Эти результаты выделяют сложную связь между лингвистическими формами, прагматическими стратегиями и культурными нормами в формировании того, как благодарность выражается и понимается в испанской коммуникации.

Обсуждение. Результаты этого исследования демонстрируют distinct лингвопрагматические характеристики речевых актов благодарности в испанской коммуникации, подчеркивая interplay между языком, культурой и контекстом. Выражения благодарности в испанском богаты эмоциональной интенсивностью и лингвистическим разнообразием, отражая культурный акцент на межличностных отношениях и ценностях коллективизма, prevalent в испаноязычных обществах [Mukhamedova, 2024]. Предпочтение декларативных структур в выражении благодарности, таких как Gracias por tu ayuda или Te agradezco mucho, соответствует классификации Searle (1969) благодарности как экспрессивного речевого акта, предназначенного для передачи эмоционального состояния говорящего. Частое использование восклицательных предложений (¡Mil gracias!) и риторических вопросов (¿Cómo puedo agradecerte lo suficiente?) иллюстрирует, как испанские говорящие усиливают эмоциональную силу благодарности, подчеркивая ее sincerity и depth. Эти синтаксические выборы подчеркивают важность благодарности как средства укрепления социальных связей.

Лексическое доминирование выражений вроде gracias, Muchas gracias и mil gracias указывает на сильную зависимость от обычных маркеров, в то время как модификаторы вроде de corazón и метафорические выражения вроде Te debo la vida увеличивают эмоциональный вес и личную значимость благодарности. Это соответствует выводам Hickey (2005) о стратегиях вежливости в испанском языке, где язык часто служит подтверждением теплоты и солидарности в отношениях. Прагматические стратегии, наблюдения за данными, отражают глубокую культурную ценность благодарности. Использование уменьшительных форм (graciasitas) и взаимных предложений (Cualquier cosa que necesites, cuenta conmigo) указывает на реляционный и кооперативный характер испаноязычных культур, как отмечено Маркесом-Рейтером и Плаценсией (2004). Кроме того, различие между формальными и неформальными выражениями благодарности вызывает чувствительность испанских говорящих к определенной иерархии и контекстуальной уместности. Формальное

выражения вроде *Le estoy profundamente agradecido* раскрывает повышенное осознание уважения и приличия в профессиональных или иерархических отношениях, в то время как случайная благодарность среди сверстников обычно краткая и спонтанная [de Pablos-Ortega, 2011].

Культурные ценности требуют роли в выражении благодарности. Коллективистский дух испаноязычных обществ очевиден в постепенном расширении благодарности регионам, непосредственно получающим помощь, признания коллективного вклада и общих усилий. Это согласуется с кросс-культурными исследованиями [Тросборг, 1995], которые предполагают, что коллективистская культура часто демонстрирует более сложные и инклюзивные выражения благодарности, чем индивидуалистические. По сравнению с английским, результаты показывают, что испанская благодарность *generally* более *elaborate* и *emotionally charged*, отражая *stronger* культурный акцент на *relational dynamics*. В то время как английские говорящие могут часто использовать краткие фразы вроде «Спасибо» или «Я ценю это», испанские говорящие склонны использовать усилители, метафоры и уточнения, которые придают эмоциональную глубину и социокультурные нюансы их выражениям благодарности.

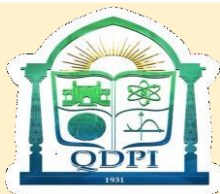
Эти результаты вносят вклад в более широкое понимание прагматики благодарности, предлагая *insights* в лингвистические и культурные измерения, формирующие ее выражение в испаноязычных сообществах. Выводы исследования имеют практические последствия для преподавателей языка и межкультурные коммуникаторы, подчеркивая необходимость понимать не только лингвистические структуры благодарности, но и культурные ценности и социальные контексты, которые их подкрепляют. Будущие исследования могли бы расширить эти выводы, изучая выражения благодарности в разных испаноязычных регионах или анализируя, как двуязычные носители языка ориентируются благодарность в многоязычные настройки.

Заключение. Настоящее исследование изучило лингвопрагматические особенности речевых актов благодарности в испанской коммуникации, выделяя *intricate* связь между лингвистическими формами, прагматическими стратегиями и культурными ценностями. Результаты демонстрируют, что испанские говорящие используют разнообразный ассортимент синтаксических структур, лексических выборов и прагматических стратегий для выражения благодарности, с значительными вариациями, *influenced* контекстом, социальными отношениями и культурными нормами. Частое использование декларативных и восклицательных структур, *along* с интенсификаторами и метафорическими выражениями, подчеркивает эмоциональная глубина и искренность, заложенные в испанских выражениях благодарности. Прагматически благодарность служит ключевой стратегией вежливости, отражающей коллективистский *ethos* и *relational priorities* испаноязычных обществ. Формальные и

неформальные выражения благодарности раскрывают сильную чувствительность к определенным иерархиям и ситуационной целесообразности, что еще больше подчеркивает культурную специфику этого речевого акта.

Список литературы:

1. de Pablos-Ortega, C. (2010). Attitudes of English speakers towards thanking in Spanish. *Pragmatics*, 20(2), 149–170. <https://doi.org/10.1075/prag.20.2.02pab>
2. de Pablos-Ortega, C. (2011). The pragmatics of thanking reflected in the textbooks for teaching Spanish as a foreign language. *Journal of Pragmatics*, 43(9), 2411–2433.
3. Hickey, L. (2005). Politeness in Spain: Thanks but no 'thanks'. In L. Hickey & M. Stewart (Eds.), *Politeness in Europe* (pp. 317–330). Multilingual Matters.
4. Márquez Reiter, R., & Placencia, M. E. (2004). The pragmatics of Spanish beyond Spain. In R. Márquez Reiter & M. E. Placencia (Eds.), *Current trends in the pragmatics of Spanish* (pp. 15–30). John Benjamins.
5. Mukhamedova, S. (2024). Linguopragmatic features of speech acts of gratitude in the Spanish text of communication. *Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika – Зарубежная лингвистика и лингводидактика – Foreign Linguistics and Lingvodidactics, Special Issue – 5*, 398–403. <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss5/S-pp398-403>
6. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
7. Trosborg, A. (1995). *Interlanguage pragmatics: Requests, complaints, and apologies*. Mouton de Gruyter.

МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ: ОБЗОР СУЩЕСТВУЮЩИХ ПОДХОДОВ И ТЕОРИЙ

*М.Н.Камалова к.п.н. (PhD), доцент, заведующий
кафедрой Узбекский и русский языки ТГЭУ*

Аннотация. В статье рассматриваются современные модели и теоретические подходы к развитию социокультурной компетенции в процессе обучения неродному языку. На основе анализа концепций М. Бырама, компонентных моделей и рамки CEFR выявлены основные тенденции в формировании межкультурных навыков. Особое внимание уделено образовательным реформам Республики Узбекистан, включая Стратегию «Узбекистан–2030», определяющую необходимость интеграции социокультурного компонента в содержание обучения. В заключении представлены практические рекомендации по формированию социокультурной компетентности учащихся.

Ключевые слова: социокультурная компетенция, межкультурная коммуникация, модели обучения, неродный язык, CEFR, Узбекистан–2030.

Annotatsiya. Maqolada notabiiy tilni o‘qitish jarayonida sotsiokul’tur kompetensiyani rivojlantirishga oid zamonaviy yondashuv va modellarning tahlili keltiriladi. M. Byram konsepsiyasi, komponentli modellari hamda CEFR doirasi asosida sotsiokul’tur ko‘nikmalarni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari yoritilgan. Shuningdek, “O‘zbekiston–2030” strategiyasi kabi ta’lim sohasidagi islohotlarning mazkur jarayonda tutgan o‘rni ko‘rsatib beriladi. Yakunda o‘quvchilarda sotsiokul’tur kompetensiyani rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: sotsiokul’tur kompetensiya, madaniyatlararo aloqa, o‘qitish modellari, notabiiy til, CEFR, O‘zbekiston–2030.

Abstract. The article examines modern models and theoretical approaches to the development of sociocultural competence in teaching a non-native language. Based on an analysis of Byram’s model, component-based theories, and the CEFR framework, the main trends in shaping intercultural skills are identified. Special attention is given to educational reforms in Uzbekistan, including the “Uzbekistan–2030” Strategy, which emphasizes the integration of sociocultural elements into language education. The paper concludes with practical recommendations for fostering sociocultural competence in learners.

Keywords: sociocultural competence, intercultural communication, teaching models, non-native language, CEFR, Uzbekistan–2030.

ВВЕДЕНИЕ

За последние годы система образования Республики Узбекистан переживает этап интенсивного обновления, направленного на повышение качества подготовки специалистов и адаптацию национального образования к глобальным требованиям. Особая роль в этих процессах отводится совершенствованию обучения иностранным и неродным языкам, поскольку способность эффективно взаимодействовать в международной среде становится одним из важнейших критериев профессиональной конкурентоспособности.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ

Ключевым документом, определившим стратегическое направление развития образовательной сферы, является Стратегия развития «Узбекистан–2030». В ней подчёркивается необходимость формирования у молодёжи навыков межкультурной коммуникации, развития языковой подготовки и расширения их участия в международных академических и профессиональных программах. Стратегия подчёркивает, что современный выпускник должен уметь не только владеть иностранным языком, но и понимать культурные нормы общения, ценностные ориентиры и социальные особенности партнёров по коммуникации. Всё это напрямую связано с развитием социокультурной компетенции — комплексного умения действовать в условиях культурного многообразия.

Идея обновления языкового образования была заложена ещё в Постановлении Президента № ПП-1875 от 10 декабря 2012 года, где особое внимание уделено внедрению современных педагогических технологий, улучшению подготовки учителей и созданию условий для изучения иностранных языков с ранних этапов обучения. В дальнейшем данные положения получили развитие в Стратегии действий на 2017–2021 годы, где повышение качества образования и расширение академических возможностей молодёжи обозначены в числе национальных приоритетов.

Значимое влияние на реформирование высшего образования оказал Указ Президента № УП-5847 от 8 октября 2019 года, который утвердил «Концепцию развития системы высшего образования до 2030 года». В документе особый акцент сделан на переходе к новым образовательным моделям, гармонизации национальных программ с международными стандартами, расширении академической мобильности и формировании компетенций, необходимых для успешной интеграции в мировое образовательное пространство. Очевидно, что именно социокультурная компетентность выступает важнейшим условием такой интеграции.

Совокупность данных документов демонстрирует, что развитие социокультурной компетенции в процессе обучения неродным языкам является не локальной педагогической задачей, а частью общенациональной стратегии модернизации образования. Актуальность научного анализа существующих моделей формирования этой компетенции обусловлена необходимостью научно обоснованных

рекомендаций, которые соответствуют реальным запросам реформируемой образовательной системы.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Настоящая статья посвящена обзору ведущих теоретических подходов к развитию социокультурной компетенции, анализу наиболее значимых моделей, применяемых в мировой и национальной практике, а также формулированию практических рекомендаций по её формированию у обучающихся неродному языку в условиях современных реформ Узбекистана.

В современной лингводидактике термин «социокультурная компетенция» трактуется как совокупность знаний, умений и установок, позволяющих человеку эффективно взаимодействовать с представителями другой культуры. В отличие от традиционного понимания коммуникативной компетентности, включающей в основном языковые навыки, социокультурная компетенция акцентирует внимание на социальном контексте, культурных нормах, поведенческих стандартах и ценностных ориентирах.

Различные исследователи по-разному структурируют это понятие. Однако чаще всего выделяются следующие его составляющие:

культурно-информационная (знания о традициях, реалиях, образе жизни носителей языка);

поведенческая (умение выбирать речевую стратегию в зависимости от ситуации и культурного контекста);

интерпретационная (способность понимать и объяснять культурные особенности, сравнивать и сопоставлять культуры);

аффективная (толерантность, открытость, отсутствие предвзятости).

Таким образом, социокультурная компетенция выступает не просто частью иноязычного образования, а ключевым элементом успешного межкультурного взаимодействия, что особенно значимо в условиях растущей международной академической мобильности и расширения международных контактов Узбекистана.

Основными моделями формирования социокультурной компетенции являются следующие:

1. Компонентные модели в рамках коммуникативного подхода

Теоретической основой многих современных концепций служат работы Д.Хаймса, М. Канале и М.Свейн, где коммуникативная компетенция представлена как система, включающая социолингвистический и дискурсивный компоненты. Социокультурный аспект в этих моделях рассматривается как неотъемлемая часть выбора адекватных языковых средств, умение корректно интерпретировать социальные роли и соблюдать нормы общения.

Эти модели стали фундаментом для дальнейшего развития идей о социокультурном компоненте в обучении неродному языку и привели к появлению более развернутых концепций, ориентированных на межкультурную коммуникацию.

2. Модель межкультурной компетентности М.Бырама

Одним из наиболее влиятельных и широко используемых подходов считается модель М.Бырама. Учёный выделил пять взаимосвязанных элементов, необходимых для формирования межкультурной коммуникации:

- знания о культурах (своей и чужой);
- установки открытости и уважения;
- умение интерпретировать и сопоставлять культурные явления;
- готовность учиться и применять новые знания в процессе общения;
- критическое осмысление собственной культуры и культуры собеседника.

Преимущество этой модели заключается в её практической направленности и интеграции когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов. Она позволяет планировать обучение так, чтобы учащийся постепенно формировал способность к полноценному межкультурному диалогу.

3. Акциональный подход и рамка CEFR

Общеввропейская шкала CEFR предлагает деятельностную модель обучения, где учащийся рассматривается как активный участник социальных процессов. Социокультурные знания и умения включены в структуру так называемых общих компетенций, необходимых для выполнения различных социальных действий в реальной коммуникации.

Акциональный подход делает акцент на применение языка в конкретных ситуациях, стимулируя развитие навыков сотрудничества, критического мышления и умения адаптироваться к культурным особенностям собеседника. Это делает рамку CEFR универсальным инструментом для планирования обучения неродным языкам в условиях глобализации.

4. Практико-ориентированные модели

Помимо теоретических концепций, в педагогике активно развиваются практические модели формирования социокультурной компетенции:

1. Интегративная модель, в которой культурное содержание пронизывает весь учебный процесс — от выбора текстов до постановки коммуникативных задач.

2. Проектная модель, основанная на исследовательской деятельности учащихся: изучение традиций, разработка виртуальных экскурсий, участие в телекоммуникационных проектах.

3. Модель обучения в цифровой среде, предусматривающая работу с аутентичными медиаматериалами, виртуальные обмены, участие в онлайн-сообществах носителей языка.

Эти модели позволяют не только расширять кругозор обучающихся, но и формировать у них опыт реального межкультурного взаимодействия.

Социокультурная компетенция в контексте реформ системы образования Узбекистана

Политика реформ, реализуемая в Узбекистане в последние годы, создаёт благоприятные условия для внедрения современных моделей формирования социокультурной компетентности.

1. Стратегии «Узбекистан–2030» фиксирует необходимость:

обновления содержания образования в соответствии с международными стандартами;

повышения качества языковой подготовки;

расширения международных программ и академической мобильности;

формирования открытого, толерантного и глобально ориентированного мировоззрения.

Указанные ориентиры прямо связаны с задачами формирования социокультурной компетенции.

2. Роль иных нормативных документов

Постановление № ПП-1875 (2012 г.) положило начало модернизации системы обучения иностранным языкам, расширило требования к квалификации педагогов и акцентировало внимание на практической направленности изучения языка.

Стратегия действий 2017–2021 гг. определила развитие человеческого капитала и образование как одно из центральных направлений реформ.

Концепция развития высшего образования до 2030 года стимулирует внедрение международных стандартов, кредитно-модульной системы, обновление содержания образовательных программ.

Национальная программа 2022–2026 гг. делает акцент на компетентностном подходе и модернизации школьного образования, включая обновление предмета «иностраный язык».

Все эти документы создают единую нормативную основу, направленную на формирование у учащихся способности эффективно взаимодействовать в многоязычной и мультикультурной среде.

На основе анализа теоретических подходов и современных образовательных тенденций можно предложить следующие рекомендации:

1. Целеполагание и планирование

Формулировать чёткие социокультурные результаты обучения.

Соотносить планируемые результаты с уровнями CEFR, дополняя их культурными индикаторами.

2. Содержание обучения

Использовать аутентичные тексты и мультимедийные источники.

Включать задания на сопоставление культур, анализ различий и сходств.

Учитывать многоязычный контекст Узбекистана.

3. Организация учебного процесса

Применять проектную деятельность, ролевые игры, дебаты, моделирование межкультурных ситуаций.

Вовлекать учащихся в виртуальные обмены, международные проекты и электронную переписку.

4. Развитие критического культурного мышления

Обсуждать стереотипы, культурные барьеры, вопросы толерантности.

Формировать способность анализировать культурную информацию из разных источников.

5. Оценивание и рефлексия

Разрабатывать критерии оценки социокультурных навыков.

Поощрять ведение портфолио межкультурных достижений.

6. Подготовка педагогов

Организовывать курсы повышения квалификации, ориентированные на межкультурную педагогику.

Поддерживать участие учителей в международных программах и профессиональных сообществах.

ВЫВОДЫ

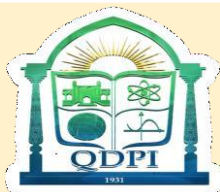
Развитие социокультурной компетенции становится одной из ключевых задач современного языкового образования в Узбекистане. Государственные реформы, включая Стратегию «Узбекистан–2030», создают прочную нормативную базу для внедрения новых подходов и моделей обучения. Анализ ведущих теорий — от компонентных моделей до концепции М. Бырама и рамки CEFR — показывает, что современные модели обучения неродному языку должны включать культурное измерение как центральный компонент.

Эффективное формирование социокультурной компетентности возможно при сочетании научно обоснованного подхода, тщательно продуманного содержания и активных методов обучения, ориентированных на межкультурное взаимодействие. Реализация представленных рекомендаций усилит качество подготовки обучающихся и будет способствовать их успешной интеграции в многонациональную и многоязычную мировую среду.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Узбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги ПП–1875 сонли қарори “Чет тилларни ўқитиш тизимини янада такомиллаштириш чоратadbирлари тўғрисида”.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон–2030” Стратегияси тўғрисидаги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 8 октябрь 2019 йилдаги УП–5847 сонли фармони “Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”.
4. Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017–2021 годы.
5. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иностранному языку. — М.: Просвещение, 1991. — 223 с.
6. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам. — Воронеж: Истоки, 1996. — 302 с.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Слово, 2000. — 262 с.
8. Полякова Т. Ю. Культурный компонент в обучении иностранному языку // Вестник МГЛУ. — 2020. — № 3. — С. 45–52.
9. Федоренко О. А. Межкультурная коммуникативная компетенция в языковом образовании // Иностранные языки в школе. — 2018. — № 5. — С. 12–16.
10. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. — Clevedon: Multilingual Matters, 1997. — 124 p.
11. Byram M., Gribkova B., Starkey H. Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching. — Strasbourg: Council of Europe, 2002. — 53 p.
12. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. — 1980. — № 1(1). — P. 1–47.

**ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОКУЛЬТОРОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ В ИЗУЧАЕМЫХ ЯЗЫКАХ**

Мехмонова Юлдузхон Баходировна

независимый исследователь 2-курса

Ферганского государственного университета

mehmonovayulduz59@gmail.com

Аннотация. Эта статья гласит о лингвопоэтических и лингвокультурологических особенностях в работах и исследованиях известных лингвистов в изучаемых языках. В сегодняшнее время трудно обойтись в современной литературе и языкознании не затрагивая лингвокультурологические и лингвопоэтические аспекты, изученные работы и исследования многими русскими и зарубежными лингвистами, а также поэтические функции текста классической и современной поэзии, а также изучение стилистических особенностей и культурных аспектов.

Ключевые слова: метафора, стилистические средства, использование симметрий, звуковой организации, смысловых повторов, аллитерация, символика, парность, ритм, афористичность, лексика, ритм.

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli tilshunos olimlarning o'rganilayotgan tillardagi ishlari va tadqiqotlaridagi lingvopoetik va lingvomadaniy xususiyatlar haqida so'z boradi. Hozirgi kunda zamonaviy adabiyot va tilshunoslikdagi lingvo-madaniy va lingvo-poetik jihatlariga, ko'plab rus va xorijiy tilshunoslarning asarlari va tadqiqotlariga, shuningdek, klassik va zamonaviy she'riyat matnining poetik funktsiyalariga, shuningdek, uslubiy xususiyatlar va madaniy jihatlarini o'rganmasdan turib qilish qiyin.

Tayanch so'zlar: метафора, uslubiy vositalar, simmetriyalardan foydalanish, tovush o'rganish, semantik takrorlash, alliteratsiya, simvolizm, juftlik, ritm, aforizm, lug'at, ritm.

Abstract. This article talks about linguapoetic and linguacultural features in the works and research of famous linguists in the being studied.. Nowadays, it is difficult to do without touching upon the lingua-cultural and lingua-poetic aspects in modern literature and linguistics, the works and studies of many Russian and foreign linguists, as well as the poetic functions of the text of classical and modern poetry, as well as the study of stylistic features and cultural aspects.

Keywords: metaphor, stylistic means, the use of symmetries, sound organization, semantic repetitions, alliteration, symbolism, pairing, rhythm, aphorism, vocabulary, rhythm.

ВВЕДЕНИЕ

Лингвопоэтика (от *lingua* — язык и *poetica* — поэтика) исследует выразительные средства языка в художественном тексте. Она изучает, как фонетические, морфологические, лексические и синтаксические особенности создают эстетический эффект. Лингвопоэтика — это раздел лингвистики, который изучает языковые средства художественной выразительности в поэтических и прозаических текстах, а также взаимосвязь между формой и смыслом в художественной речи. Это наука на стыке лингвистики и литературоведения, и её основная задача — анализ того, как язык создаёт художественный эффект.

Лингвопоэтика изучает художественные свойства языка, включая звукопись, метафоры, ритм.

Связь лингвопоэтики и лингвокультурологии

Лингвопоэтика и лингвокультурология — это две важные области лингвистики которые изучают язык в его художественной и культурной функциях. Многие великие ученые внесли вклад в их развитие в этой сфере. В чём состоит связь?

ЛИНГВОПОЭТИКА	ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ
Изучает языковую форму художественного текста	Изучает культурное содержание языковых единиц
Анализирует поэтические средства	метафоры, ритм, звуковые повторы
Анализирует	концепты, символы, культурные коды
Уделяет внимание индивидуальному стилю автора	Сосредоточена на коллективных культурных моделях
Подход: «Как сказано»-Подход	Подход: «Что сказано и почему именно так»

Основные аспекты лингвопоэтики : занимается изучением поэтического языка, художественных приемов и стилистики текста.

Пример взаимодействия (русский, узбекский, английский тексты):

А.С. Пушкин

“Уж небо осенью дышало...”

Лингвопоэтика: метафора, синестезия («небо дышит»).

Лингвокультурология: осень в русской культуре — символ увядания, меланхолии.

Алишер Навои

“Ko’ngulning pokligi yuzda ko’rinur.”

Лингвопоэтика: парность, ритм, афористичность.

Лингвокультурология: отражение важности духовной чистоты в узбекской культуре.

W. Shakespeare

“All the world’s a stage...”

Лингвопоэтика: метафора, аллегория.

Лингвокультурология: концепт «жизнь как театр» — ключевой для западной ренессансной культуры.

Как работают вместе:

- Лингвопоэтика отвечает на вопрос: Какими средствами создаётся художественный эффект?

- Лингвокультурология — Какие культурные смыслы стоят за этими средствами?

Вместе они позволяют:

- глубже интерпретировать художественный текст,
- понять взаимосвязь языка и национального мировосприятия,
- выявить универсальные и специфические черты поэтического мышления разных культур.

Основные ученые и их работы:

Михаил Бахтин: диалогизм и полифония

Михаил Бахтин – исследовал поэтику литературного слова. В работах “Слово в романе” (1934–1935) и “Проблемы поэтики Достоевского” (1929) он рассматривал диалогизм и полифонию в литературе и ввел концепцию полифонии – многоголосия в художественном тексте.

В романе “Братья Карамазовы” персонажи имеют автономные голоса, и автор не навязывает единую точку зрения.

Это делает произведение сложной семиотической системой.

Виктор Шкловский: прием остранения

Виктор Шкловский – один из основателей формального метода в литературоведении. В работе “Искусство как прием” (1917) он предложил концепцию “остранения”, объясняющую, как литература изменяет восприятие привычных вещей.

Например, в рассказе Толстого “Кавказский пленник” движение “конь мчался” заменяется на “лошадь дробила копытами землю”, что создает эффект присутствия.

В поэзии А. Блока лингвопоэтический анализ выявляет символизм, повторяющиеся мотивы и звуковые ряды, создающие музыкальность его стихов (**“Ночь, улица, фонарь, аптека...”**)

Ночь,улица,фонарь,аптека,

Бесмысленный и тусклый свет.

Живи ещё хоть четверть века-

Всё будет так .Исхода нет.

Поэтический текст — это знаковая система, в которой элементы взаимосвязаны.

Лингвокультурология и лингвопоэтика в трудах русских учёных демонстрируют устойчивую научную базу и разнообразие подходов — от структурно-семиотических до когнитивных и культурологических. Эти дисциплины позволяют глубоко анализировать не только язык, но и ментальные, этнические и художественные структуры, зашифрованные в нём.

Пример анализа:

“Буря мглою небо кроет, вихри снежные крутя...” (А. Пушкин)

Персонификация (буря кроет небо) создаёт динамичный образ, отражает эмоциональную насыщенность русской поэзии.

Например, стихотворение А. Пушкина **“Я вас любил...”** строится на **антитезах** (“угасла” – “не совсем”) и ритмических повторах, создающих драматический эффект.

Анализ поэзии Пушкина как системы культурных кодов, использование симметрий, звуковой организации, смысловых повторов.

Пример лингвопоэтического анализа

Рассмотрим отрывок из стихотворения Есенина:

“Отговорила роща золотая березовым, веселым языком...”

1. Метонимия – роща «отговорила», перенося действие на природу.
2. Эпитеты – “золотая”, “веселым”, создают осеннее настроение.
3. Звуковая организация – аллитерация “з” передает мягкость речи.

Известные ученые в области лингвопоэтики и лингвокультурологии. Обе науки важны для понимания связи языка, литературы и культуры.

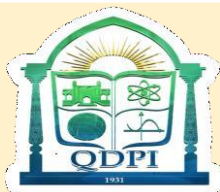
Выводы

1. Лингвокультурология показывает, как язык отражает национальные ценности. Русский язык эмоционален и коллективистичен, английский — прагматичен и индивидуалистичен.
2. Лингвопоэтика анализирует художественные средства языка. В русской литературе важны метафоры и символы, в английской — точность и ритм.
3. Изучение этих направлений помогает понимать культуру и художественное мышление разных народов.

Основное внимание уделяется анализу концептов, устойчивых выражений, символов и способов отражения мировоззрения носителей языка. Обе дисциплины активно используются в межкультурных исследованиях, переводоведении, когнитивной лингвистике и поэтической интерпретации.

Литература:

1. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words. – Oxford University Press, 1997.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – University of Chicago Press, 1980.
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge University Press, 2003.
4. Якобсон Р. Linguistics and Poetics. 1960.
5. Лотман Ю. Анализ поэтического текста. 1972.
6. Бахтин М. Слово в романе. 1934–1935.
7. Воробьев В. Лингвокультурология (теория и методы). 1997.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001.
9. Вежбицкая А. Понимание культур через их ключевые слова. 1997.
10. Шекспир У. «Сонеты».
11. Липгарт А. А. «Методы лингвопоэтического исследования».
12. Навои А. «Хамса».
13. Рахматуллаев Ш. «Лексика и фразеология произведений Алишера Навои».
14. Каюмов М. «Стилистические особенности узбекской классической поэзии».

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДЛОГОВ В РУССКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ.

Охунов Шохжамол Рахимович.

*Преподаватель кафедры русского языка и литературы
Кокандского Государственного университета.*

Annotatsiya. Rus tilshunosligida predloglarni o'rganish tarixi murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u XIX asrdan boshlanadi va hozirgi kungacha davom etadi, bu tilni tahlil qilishga ilmiy yondashuvlar evolyutsiyasini aks ettiradi. Rus grammatik an'analari rivojlanishining dastlabki bosqichlarida predloglar asosan normativ tavsiflar doirasida nutqning xizmat qismlari sifatida ko'rib chiqilgan, ularning asosiy vazifasi gapdagi so'zlar o'rtasidagi aloqani ta'minlash edi. Biroq, 19 - asrning o'rtalariga kelib, tadqiqotchilar ularning semantik va funktsional xususiyatlariga e'tibor berishni boshladilar, bu faqat amaliy yondashuvdan predloglarning mohiyatini nazariy tushunishga o'tishni belgiladi. Ushbu davr nafaqat sintaktik, balki semantik ahamiyatga ega bo'lgan kategoriya sifatida predloglar to'g'risida tizimli g'oyalarni shakllantirish uchun boshlang'ich nuqtaga aylandi.

Kalit so'zlar: *klassifikatsiya, semantika, kelib chiqishi, grammatiklashtirish, oddiy, murakkab, kategoriya, bo'sh joy, vaqt.*

Annotation. The history of the study of prepositions in Russian linguistics is a complex and multi-stage process that dates back to the 19th century and continues to the present day, reflecting the evolution of scientific approaches to language analysis. In the early stages of the development of the Russian grammatical tradition, prepositions were considered primarily within the framework of normative descriptions as official parts of speech, the main function of which was to provide a connection between words in a sentence. However, by the middle of the 19th century, researchers began to pay attention to their semantic and functional features, which marked the transition from a purely practical approach to a theoretical understanding of the nature of prepositions. This period became the starting point for the formation of systematic ideas about prepositions as a category with not only syntactic, but also semantic significance.

Keywords: *classification, semantics, origin, grammaticalization, simple ones, complex ones, category, space, time.*

Аннотация. История изучения предлогов в русской лингвистике представляет собой сложный и многоэтапный процесс, который берёт начало в XIX веке и продолжается до настоящего времени, отражая эволюцию научных подходов к

анализу языка. На ранних стадиях развития русской грамматической традиции предлоги рассматривались преимущественно в рамках нормативных описаний как служебные части речи, основная функция которых заключалась в обеспечении связи между словами в предложении. Однако уже к середине XIX века исследователи начали уделять внимание их семантическим и функциональным особенностям, что ознаменовало переход от чисто практического подхода к теоретическому осмыслению природы предлогов. Этот период стал отправной точкой для формирования систематических представлений о предлогах как о категории, обладающей не только синтаксической, но и семантической значимостью.

Ключевые слова: *классификация, семантика, происхождение, грамматикализация, простые, сложные, категория, пространство, время.*

Методология исследования.

Одним из первых крупных лингвистов, чьи работы повлияли на изучение предлогов, был Ф.Ф. Фортунатов, выдающийся представитель формальной школы в русской лингвистике. Фортунатов сосредоточился на морфологических характеристиках предлогов, рассматривая их как элементы, лишённые самостоятельного лексического значения, но играющие ключевую роль в оформлении грамматических отношений внутри предложения. Его подход был ориентирован на чёткое разграничение формальных признаков частей речи, что позволило выделить предлоги как особую категорию служебных слов, отличающуюся от знаменательных частей речи [Фортунатов, 1899]. Такой формализм стал важным шагом в развитии теории предлогов, поскольку дал возможность систематизировать их на основе структуры и синтаксической функции. В то же время А.А. Потебня, представитель психологической школы, предложил иной взгляд, акцентируя внимание на семантической природе предлогов. Он рассматривал их как средства выражения абстрактных отношений — пространственных, временных, причинных — и связывал их происхождение с историческими процессами грамматикализации, подчёркивая связь предлогов с лексическими единицами, такими как наречия и существительные [Потебня, 1888]. Эти два подхода — формальный и семантический — определили основные направления дальнейших исследований предлогов в русской лингвистике.

В XX веке изучение предлогов получило новый импульс благодаря работам В.В. Виноградова, который заложил основы комплексного анализа этой категории. Виноградов рассматривал предлоги как динамическую систему, эволюционирующую вместе с языком, и подчёркивал их способность выражать широкий спектр значений — от конкретных пространственных до абстрактных причинных, целевых и условных. Его исследования выявили важность контекста в определении значения предлога, что стало отправной точкой для функционального подхода к их изучению [Виноградов, 1947]. Виноградов также уделял внимание взаимодействию предлогов с падежной системой русского языка, подчёркивая их роль в формировании синтаксических

конструкций. Этот подход был развит в работах Н.С. Пospelova, который сосредоточился на синтаксических аспектах предлогов, и Ю.С. Маслова, который углубил анализ их семантических функций, особенно в контексте выражения времени и пространства. Таким образом, в середине XX века изучение предлогов приобрело более системный характер, охватывая как их формальные, так и содержательные характеристики.

Современные исследования предлогов в русской лингвистике опираются на достижения предшественников, но отличаются большей междисциплинарностью и вниманием к новым методам анализа. В частности, Е.В. Рахилина и её последователи развивают когнитивный подход, исследуя предлоги как инструмент концептуализации пространства, времени и других абстрактных категорий. Такой подход позволяет выявить не только языковые особенности предлогов, но и их связь с когнитивными процессами, что особенно актуально в сравнительно-типологических исследованиях [Рахилина, 2000]. Ещё одним важным направлением является анализ предлогов с точки зрения их грамматической природы, чему посвящены работы А.А. Зализняка. Зализняк подчёркивает промежуточное положение предлогов между лексикой и морфологией, рассматривая их как элементы, которые обладают семантической нагрузкой, но подчиняются строгим грамматическим правилам [Зализняк, 2002]. Кроме того, в современных исследованиях, таких как работы В.А. Плунгяна, предлоги анализируются в рамках более широкой системы служебных слов, что позволяет выявить их место в типологической структуре языка [Плунгян, 2011]. Эти подходы демонстрируют, как традиционные методы сочетаются с новыми теоретическими рамками, расширяя наше понимание предлогов.

Результаты.

Переходя к классификации предлогов, следует отметить, что в русской лингвистике принято выделять несколько оснований для их систематизации, каждое из которых отражает определённый аспект их природы. По происхождению предлоги делятся на первообразные (например, «в», «на», «с», «к») и производные (например, «вместо», «посредством», «накануне»). Первообразные предлоги представляют собой древнейший слой этой категории, отличающийся компактностью и устойчивостью, тогда как производные предлоги возникли в результате грамматикализации лексических единиц — существительных, наречий или деепричастий — и часто сохраняют семантическую связь с исходным словом. По структуре предлоги классифицируются как простые («от», «под», «за») и составные («в связи с», «по поводу», «в течение»), причём составные предлоги демонстрируют более высокую степень морфологической сложности и нередко используются для выражения специализированных значений. Наиболее разработанной и широко применяемой является классификация предлогов по значению, которая включает пространственные («над», «под», «между»), временные («до», «после», «во время»), причинные («из-за»,

«вследствие»), целевые («для», «ради»), условные («при», «в случае») и другие типы. Эта классификация подчёркивает многофункциональность предлогов и их способность адаптироваться к различным контекстам.

Обсуждение.

Анализ различных типов предлогов позволяет глубже понять их роль в русском языке. Простые предлоги, такие как «в», «на» или «с», обладают высокой степенью абстрактности и многозначности, что делает их универсальными инструментами для выражения широкого спектра отношений — от пространственных до метафорических. Например, предлог «в» может обозначать как направление («идти в лес»), так и время («вечером»), а в сочетании с падежами его значение ещё более варьируется. Сложные и производные предлоги, такие как «вместо» или «благодаря», напротив, более конкретны и часто сохраняют оттенки значения исходной лексической единицы. Непроизводные предлоги, такие как «к» или «от», отличаются устойчивостью и минимальной морфологической вариативностью, что делает их базовыми элементами грамматической системы. Производные же предлоги, напротив, демонстрируют большую гибкость и подверженность историческим изменениям, что особенно заметно в их развитии от знаменательных слов к служебным. Важной особенностью предлогов в русском языке является их тесная связь с падежной системой, которая определяет их синтаксическую функцию и семантическую интерпретацию. Например, предлог «на» с предложным падежом выражает местоположение («на столе»), а с винительным — направление («на стол»).

Приведем таблицу, систематизирующую основные подходы к классификации предлогов (таблица 1).

Таблица 1

Критерий классификации	Тип предлогов	Примеры	Пояснения
По происхождению	Первообразные	в, на, с, к, от	Древнейшие предлоги, не связанные с другими частями речи, отличаются устойчивостью и абстрактностью.
	Производные	вместо, посредством, благодаря	Образованы от знаменательных слов (существительных, наречий), сохраняют семантическую связь с исходной лексемой.
По структуре	Простые	к, за, под, от	Состоят из одного слова, компактны, часто многозначны.
	Составные	в связи с, по поводу, в течение	Состоят из нескольких слов, выражают более специализированные отношения.
По значению	Пространственные	над, под, между, в, на	Указывают на местоположение или направление в пространстве.

	Временные	до, после, во время, через	Обозначают временные отношения, последовательность или длительность.
	Причинные	из-за, вследствие, по причине	Указывают на причину или основание действия.
	Целевые	для, ради, в целях	Выражают цель или назначение действия.
	Условные	при, в случае	Указывают на условие или обстоятельство совершения действия.
	Совместности	с, вместе с	Обозначают совместное действие или участие.
	Объектные	о, об, про	Указывают на объект мысли, речи или действия.

Заключение.

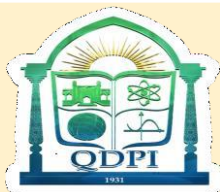
Современные классификации предлогов, предложенные отечественными исследователями, стремятся объединить традиционные подходы с новыми аналитическими методами. Например, В.А. Плунгян рассматривает предлоги как часть более широкой системы служебных слов, анализируя их семантические и синтаксические свойства в контексте типологических исследований [Плунгян, 2011]. Такой подход позволяет не только систематизировать предлоги, но и выявить их универсальные и специфические черты по сравнению с другими языками. В работах Е.В. Рахилиной акцент делается на семантической типологии предлогов, где их значения исследуются через призму когнитивных категорий, таких как пространство и время [Рахилина, 2000]. Эти исследования подчёркивают, что предлоги не просто связывают слова в предложении, но и отражают способ концептуализации мира носителями языка.

Таким образом, история изучения предлогов в русской лингвистике демонстрирует движение от формального описания к глубокому анализу их семантических, функциональных и когнитивных особенностей, что делает эту область одной из ключевых в современной науке о языке.

Список литературы.

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. — М.: Наука, 1995. — 472 с.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю.Д. Апресян. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. — 767 с.
3. Апресян Ю.Д. Современная лексикография: корпусный подход / Ю.Д. Апресян. — М.: Языки славянских культур, 2009. — 456 с.
4. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. — М.: Наука, 1976. — 383 с.

5. Бабкина Н. В. Формирование языковой компетенции учащихся. — М.: Просвещение, 2009. — 288 с.
6. Божович Е.Д. Речевая коммуникация: от звука к высказыванию. — М.: Флинта, 2001. — 256 с.
7. Бондарко, А.В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. — СПб.: Наука, 2002. — 352 с.
8. Брызгунова Е.А. Звуки и интонация русской речи. — М.: Русский язык, 1980. — 279 с.
9. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. — М.: Высшая школа, 1991. — 256 с.
10. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. — М.: Учпедгиз, 1952. — 511 с.

**THE INFLUENCE OF CONTEXT ON THE AMBIGUITY OF PREPOSITIONS
IN MODERN RUSSIAN**

Okhunova Munojat Akbarovna.

*Lecturer of the Department of Russian Language
and Literature
at Kokand State University*

Annotatsiya. So‘nggi o‘n yilliklarda tilshunoslik zamonaviy filologiyaning muhim mavzularidan biri bo‘lgan rus tilidagi predloglarning polisemiyasini faol ravishda o‘rganmoqda. Nutqning xizmat qismlari sifatida predloglar so‘zlar orasidagi semantik aloqalarni uzatishda asosiy rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqot ishi predloglarning semantik noaniqligini, shuningdek ularning til tuzilmalarini shakllantirishdagi ahamiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan. Predloglarning turli xil semantik ma‘nolarini tahlil qilish nafaqat til haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki uni o‘rganish qiyinligini ham ta‘kidlaydi, ayniqsa zamonaviy "gapiradigan odam" kontekstida. Ushbu ishning maqsadi rus tilidagi predloglarning ma‘nosiga ta‘sir qiluvchi semantik jarayonlarning xususiyatlarini aniqlash, shuningdek kontekstga qarab predloglarning boshqa so‘zlar bilan o‘zaro bog‘liqligini ko‘rib chiqishdir. Tadqiqot ko‘p ma‘noli misol bo‘lgan "dan" predlogiga qaratilgan va uning harakatning sababi yoki motivi kabi turli munosabatlarni etkazish qobiliyatini ta‘kidlaydi. Tadqiqot mavzusi o‘zgaruvchan lingvistik kontekstda predloglar ma‘nolarining o‘zgarishiga hissa qo‘shadigan semantik jarayonlardir.

Kalit so‘zlar: *Predloglar, noaniqlik, kontekst, leksik ma‘no, semantika, sintaksis funksiya.*

Аннотация. В последние десятилетия лингвистика активно изучает многозначность предлогов в русском языке, что является одной из важных тем современной филологии. Предлоги как служебные части речи играют ключевую роль в передаче семантических связей между словами. Данная исследовательская работа посвящена изучению семантической неоднозначности предлогов, а также их важности в формировании языковых конструкций. Анализ разнообразных семантических значений предлогов не только обогащает наше понимание языка, но и подчеркивает сложность его изучения, особенно в контексте современного "говорящего человека". Целями данной работы являются выявление особенностей семантических процессов, влияющих на значение предлогов в русском языке, а также рассмотрение взаимосвязи предлогов с другими словами в зависимости от контекста. Исследование

сосредоточено на предлоге "от", который является примером многозначности, и подчеркивает его способность передавать различные отношения, такие как причина или мотив действия. Предметом исследования являются семантические процессы, которые способствуют изменению значений предлогов в меняющемся лингвистическом контексте.

Keywords: *Preposition, ambiguity, context, lexical meaning, semantics, syntactic function.*

Annotation. In recent decades, linguistics has been actively studying the ambiguity of prepositions in the Russian language, which is one of the important topics in modern philology. Prepositions as official parts of speech play a key role in conveying semantic connections between words. This research paper is devoted to the study of the semantic ambiguity of prepositions, as well as their importance in the formation of linguistic constructions. The analysis of the diverse semantic meanings of prepositions not only enriches our understanding of language, but also highlights the complexity of its study, especially in the context of the modern "human speaker."

Ключевые слова: *предлог, неоднозначность, контекст, лексическое значение, семантика, синтаксическая функция.*

The objectives of this work are to identify the features of semantic processes that affect the meaning of prepositions in the Russian language, as well as to consider the relationship of prepositions with other words, depending on the context. The study focuses on the preposition 'от', which is an example of polysemy, and emphasizes its ability to convey a variety of relationships, such as reason or reason for action. The subject of the study is semantic processes that contribute to changing the meanings of prepositions in a changing linguistic context.

Introduction. The relevance of the topic is due to the fact that linguistic analysis of prepositions opens up new opportunities for understanding deep processes in language and their functioning. Prepositions, due to their versatility, play a significant role not only in everyday speech, but also in literary works, where the contextual use of prepositions acquires special importance. This aspect is of practical importance for both philologists and students studying Russian.

Thus, research in the field of semantic ambiguity of prepositions is important for understanding complex linguistic and cultural constructions. They contribute to the development of speech culture and a deeper understanding of language forms, providing a more effective mastery of the lexical and grammatical structure of the language. The analysis of prepositions such as 'от' highlights the need for an interdisciplinary approach combining linguistics and literary studies, which contributes to the improvement of linguistic competence in various communicative fields.

Methods.

The ambiguity of prepositions in Russian is a multi-layered phenomenon that vividly reflects the richness and diversity of the semantic meanings of these official parts of speech. Within the framework of this study, it is important to consider how active semantic processes occurring in a language form and change the meaning of prepositions. These processes not only illustrate the breadth of the Russian language, but also demonstrate the difficulty of mastering its vocabulary. As noted, "active semantic processes reflect the specifics of mastering the vocabulary of a language by a modern "speaking person," and the results of observations of the dynamics of these processes play an important role in the practice of speech and cultural diagnostics of both linguistic communities and individuals" (Aksarina, Trofimova, 2012. 1 p.). The preposition 'ot' is one of the most striking examples of polysemy inherent in Russian prepositions. He demonstrates the ability to express various semantic relationships, among which one can single out such as the reason or the reason for the action. This preposition occupies an important place in the language system, which is confirmed by its wide prevalence. In linguistic interaction, it is used exclusively with nouns in the form of the genitive case, which additionally emphasizes its special meaning and flexibility in combining with other words. According to research, "the preposition ot is one of the most common in the Russian language. It is used in combination with nouns only in the form of R.P. The preposition from is characterized by polysemy" (Source, 4 p.). The contextual interpretation of prepositions is an equally important aspect of their ambiguity. Context can significantly influence the semantic content of prepositions, where, for example, the same preposition can change its meaning depending on the specific lexical and grammatical combination it is used in. This is especially evident in prepositional-deverbative constructions, where the meaning of the preposition changes significantly under the influence of context. Thus, the semantic nature of the ambiguity of prepositions is largely determined by a set of contextual factors, which makes the study of this phenomenon important for understanding the deep processes occurring in the language. The ambiguity of prepositions in Russian is a complex linguistic phenomenon reflecting the depth and diversity of semantic meanings that arise in linguistics. Semantic processes that actively take place within a language play a key role in determining the variability of preposition meanings. Research in the field of multi-valued prepositions such as 'ot' highlights their ability to convey various relationships, such as the reason or motive for an action. This is how the preposition 'ot' stands out for its diverse functions and means of expression, which makes it an important element in the language system. "The preposition from is one of the most common in the Russian language. It is used in combination with nouns only in the form of R.P. The preposition from is characterized by polysemy" (Source, 4 p.). This indicates its adaptability and importance in the semantic structures of the language. Contextual interpretation is an important aspect in the study of the ambiguity of prepositions, as it determines their semantic content through complex interactions within sentences. Research shows that the same preposition can change its meaning based on the specifics of the context in which it is used.

In particular, in prepositional-deverbative constructions, the semantic meaning of prepositions is determined by a set of contextual factors that have a significant impact on their interpretation. The use of contextual analysis allows for a better understanding of how the use of prepositions adapts to changing semantic contexts, reinforcing the need for a more in-depth analysis of their ambiguity in linguistic research. "Active semantic processes reflect the specifics of mastering the vocabulary of a language by a modern "person speaking", and the results of observations of the dynamics of these processes play an important role in the practice of speech and cultural diagnostics of both linguistic communities and individuals" (Aksarina, Trofimova, 2012. 1 p.). This statement shows how studying the semantic nature of the ambiguity of prepositions can be useful for understanding not only linguistic structures, but also cultural characteristics of communication. Understanding these processes opens up additional opportunities for enriching the lexical perception of a modern language user and contributes to a more effective use of prepositions in various communicative spheres. Thus, the study of the ambiguity of prepositions in the context becomes not only an academic interest, but also a practical tool for improving language competence.

Results.

Literary texts of the twentieth century are a rich source for the study of the ambiguity of prepositions, since in them prepositions often perform a more significant semantic function than in everyday speech. This is emphasized in the works of many philologists: "In the fiction of the twentieth century, there is an increased semantic load on the official parts of speech, which has been noted by many philologists" (Azarova, 2024. 103 p.) Such texts demonstrate how prepositions, depending on the context, can serve as means of conveying author's intentions, acting not only as connecting elements, but also as means of expressing the emotional and conceptual depth of works. Prepositions in literary works, for example, can focus on various aspects of description, highlighting the meanings of actions or states, which is especially noticeable in poetry, where the economy of linguistic means forces the authors to maximize the possible semantic shades of words. Azarova emphasizes that prepositions, despite their apparent invisibility, can serve as expressions of authors' favorite ideas and play an important role in a poetic text (Azarova, 2024. 104 p.) This makes them important components in creating images and moods that are traditionally associated with the author's writing style and style. An analysis of twentieth-century literature shows how strongly the contextual use of prepositions can influence the reader's perception of a text. Context allows prepositions to become part of expressive means that help create rich, often multilevel meanings. This suggests that elements such as prepositions are necessary for a deep understanding of both prose and poetic works, which in turn highlights the importance of an interdisciplinary approach to language analysis combining linguistics, literary studies, and semiotics. Literary works of the 20th century provide a unique platform for analyzing the semantic ambiguity of prepositions, demonstrating how these linguistic elements can acquire additional load depending on the context. Artistic texts are full of examples illustrating how

context can change the perception and meaning of prepositions, turning them into multifunctional tools that convey subtle shades of thought and emotion. According to research, "in the fiction of the twentieth century. there is an increased semantic load on the official parts of speech, which has been noted by many philologists" (Azarova, 2024. 103 p.). This statement indicates that the authors seek to use prepositions as means capable of giving the text additional depth and nuances. In addition, prepositions in literary works can serve as expressions of central ideas and concepts that the authors seek to convey to readers. Azarova emphasizes this function, noting that prepositions, despite their seemingly inconspicuousness, are able to express the authors' favorite ideas and make a significant contribution to a poetic work (Azarova, 2024. 104 p.). This makes them more than just connecting elements in a language construct.; These official parts of speech are able to give the text a special sound and emotional coloring, which is extremely important for creating multi-layered stories and poems.

Discussion.

Thus, the semantic role of prepositions in literature is not limited to their traditional functions. Depending on the context, they can have a significant impact on the perception of the text, opening up new horizons for its interpretation and contributing to the creation of unique literary images. The contextual use of prepositions requires careful analysis and understanding in order to fully reveal the ideas of the authors and the emotional depth of the works. This highlights the importance of an interdisciplinary approach in the study of language and literature, where linguistics and literary studies converge for a more complete understanding and interpretation of texts. Comparative analysis of prepositions in Russian and other languages is an important area of linguistic research that contributes to the understanding of interlinguistic relationships and the peculiarities of the semantics of prepositions. One example is the preposition "к" in Russian, which has many equivalents in English. This diversity indicates a wide range of meanings that can be expressed through various dative structures. An impressive array of English equivalents of the preposition "к", according to the study, "are distributed into different subgroups depending on the meanings realized" (Makarov, 2008. 10 p.). The analysis of such features highlights not only the semantic richness of the Russian language, but also the complexity of interlanguage translation, especially in the field of accurate transmission of meanings. Differences in the semantic behavior of prepositions between languages form unique images of the world and conceptual pictures of native speakers of these languages. For example, in English there may be several ways to translate the Russian preposition "к", depending on the context. This phenomenon demonstrates that even similar kinship relationships can be interpreted differently in different languages, which is confirmed by the statement: "different languages reflect reality in different ways" (Stepykin, 2021. 111 p.). Such differences emphasize the importance of cultural and linguistic context in the study and understanding of prepositions, as they express a certain picture of the world. Studying prepositions through the lens of

comparative analysis not only reveals the complexities of their ambiguity, but also helps to identify both common linguistic trends and unique features. Considering the Russian preposition "к" in the context of its English equivalents illustrates how different languages use prepositions to express the relationship between objects and actions. This opens up new horizons for understanding interlanguage differences and highlights the role of prepositions in intercultural communication, especially in the context of translation and learning of foreign languages. Summarizing the results of such studies, it becomes clear their practical significance for developing language courses and reinforcing the metalanguage skills of students learning Russian as a foreign language. A comparative analysis of prepositions such as "к" in Russian allows not only to identify differences and similarities in their use, but also to reveal the breadth of semantic shades that prepositions can take depending on the language. This preposition has many equivalents in English, which emphasize the variety of ways of expressing dative relations. The study emphasizes that the "preposition к" in Russian has many equivalents in English, which are divided into different subgroups depending on the meanings being realized (Makarov, 2008. 10 p.). This diversity testifies to the richness of semantic shades that are transmitted through these official parts of speech, demonstrating linguistic features that differ from English. In addition, the study of prepositions in the context of different languages illustrates how they can form unique conceptual pictures of the world. Different languages, as noted in the research, reflect reality in different ways, thereby emphasizing cultural and linguistic differences. In the context of studying prepositions, it is important to note that "different languages reflect reality in different ways" (Stepykin, 2021. 111 p.) This diversity is explained both by the unique historical ways in which languages have developed, as well as by different approaches to structuring information and expressing the relationship between objects and action. Understanding these differences is a key element not only for theoretical research, but also for the practical application of knowledge in the field of intercultural communication and translation. Thus, the comparative analysis of prepositions facilitates the identification of nuances useful for teaching foreign languages and a structured approach to teaching language courses. Applying the acquired knowledge in practice can contribute to a better understanding of foreign languages by both students and professionals, especially in the context of language exchange and adaptation. Much attention is paid to the practical contribution of research, which can improve teaching methodology and improve the quality of training programs, which will make language learning more consistent and high-quality.

Conclusion.

The ambiguity of prepositions in Russian is a multilayered linguistic phenomenon that emphasizes the richness and complexity of semantic meanings inherent in the official parts of speech. In this paper, attention is paid to the analysis of active semantic processes that influence the formation and change of the meaning of prepositions, which is an important aspect for understanding the specifics of the Russian language. Consideration of the semantic

nature of prepositions using the example of the preposition "от" shows how diverse semantic relationships can be expressed through a single lexical element, which is of particular importance for speech practice and language learning. Studies of contextual interpretation demonstrate that the meaning of prepositions varies significantly depending on the lexico-grammatical environment, especially in prepositional-deverbative constructions. This highlights the need for a deep study of the influence of contextual factors on the understanding and use of prepositions in language. The focus on context also opens up wide opportunities for more effective use of prepositions in communication practice, bringing additional depth and flexibility to it. Literary works of the twentieth century serve as an important platform for studying the ambiguity of prepositions, demonstrating how contextual use can change their meaning and add additional depth to the text. The analysis of fiction shows how prepositions are involved in the transmission of author's ideas and emotional perception, emphasizing an interdisciplinary approach linking literary studies and linguistics. Prepositions become not just connecting elements of speech, but key means of expressing conceptual and emotional nuances in works. A comparative analysis of prepositions in Russian and other languages reveals both the complexity of their translation and the difference in the semantic expression of interlanguage connections. The example of the preposition "к" demonstrates the richness of semantic relations that manifest themselves through various dative structures in the English language. Such a study helps to reveal both unique features and general trends in the use of prepositions, which is of significant value for intercultural communication and teaching foreign languages. These results highlight the practical importance of linguistic research for the methodology of teaching and improving language courses, facilitating the learning process and adaptation in the context of language exchange.

References:

1. Аксарина Н.А., Трофимова О.В. Гипосемантизация языковых единиц в письменной речи старшеклассников (на материале текстов сочинений ЕГЭ по русскому языку) // Филология. — 2012. — № 1. — С. 64.
2. Архипова И.В. Таксисный потенциал контекста в немецком языке (на материале высказываний с предложно-девербативными конструкциями) // Известия Воронежского государственного педагогического университета. — 2023. — № 3. — С. 143–146. — DOI: 10.47438/2309-7078_2023_3_143.
3. Балтайс М.Д., Риехакайнен Е.И. Предлоги, управляющие двумя и более падежами в русском языке: опыт корпусного исследования // [б. и.]. — [б. м.], [б. г.]. — [б. с.].
4. Зиннатуллина Л. М. Адвербиальные фразеологические единицы в английском и русском языках: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. — Казань, 2013. — [б. с.].
5. <http://www.russianedu.ru/i/tree/150/3-42014.pdf#page=4>

6. Кобрицов Б.П., Ляшевская О.Н., Толдова С.Ю. Снятие семантической многозначности глаголов с использованием моделей управления, извлеченных из электронных толковых словарей // Вестник ВИНТИ. — [б. г.]. — [б. м.]. — [б. и.].

7. Макаров А. К. Дативные отношения в скрытой грамматике: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. — Воронеж, 2008. — [б. с.].

8. Проблемы языка: Сборник научных статей по материалам Шестой конференции-школы «Проблемы языка: взгляд молодых ученых». — М.: Институт языкознания РАН, Канцлер, 2018. — 266 с.

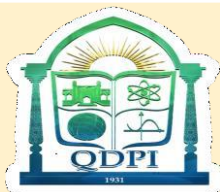
9. Русская грамматика в динамике [Электронный ресурс]: Сборник научных статей по материалам VIII международного симпозиума (Нижний Новгород, 9–13 октября 2024 г.) / Отв. ред. Е.В. Маринова; М-во науки и высшего образования Рос. Федерации; Нижегородский гос. лингвистический ун-т. — Н. Новгород: НГЛУ, 2024. — 394 с. — 1 электрон, опт. диск (CD-ROM). — Загл. с титул. экрана. ISBN 978-5-85839-450-1.

10. С любовью к Слову: сборник статей участников Всероссийской с международным участием научной конференции, приуроченной к 80-летию юбилею доктора филологических наук, профессора Людмилы Алексеевны Климковой, специалиста в области лексикологии, диалектологии, ономастики, словообразования (9–10 февраля 2021 г.) / отв. ред. О.В. Никифорова; Арзамасский филиал ННГУ. — Арзамас: Арзамасский филиал ННГУ, 2021. — 451 с.

11. Степыкин Н. И. Язык, культура, ментальность: проблемы и перспективы филологических исследований: сборник III Международной научной конференции (8–9 апреля 2021 года) / Н. И. Степыкин (отв. ред.) [и др.]; Юго-Зап. гос. ун-т. — Курск, 2021. — 330 с. — ISBN 978-5-7681-1515-9.

12. Чернышев А.Б. Когнитивное моделирование семантики пространственных и временных производных предлогов с общим значением «движение к конечному объекту» (на материале английского и русского языков): Автореф. дис. канд. филол. наук. — Москва, 2010. — [б. с.].

13. Юсупова Л. Г., Таюпова О. И. Актуальные вопросы лингвистики, межкультурной коммуникации и методики преподавания иностранных языков в вузе: материалы VI Международной научно-практической конференции / Отв. ред. Л.Г. Юсупова, О. И. Таюпова. — Екатеринбург: Изд-во УГГУ, 2024. — 414 с.

**ПОЭТИКА РАССКАЗА А.П. ЧЕХОВА «АРХИЕРЕЙ»: СВЕТОВАЯ
СИМВОЛИКА, МОТИВ ПАМЯТИ И ДИНАМИКА ФОКАЛИЗАЦИИ**

Раджабов Анвар Арифжанович

*и.о. доцента кафедры иностранных языков,
Самаркандский филиал Ташкентского
международного университета Кимё,
(Самарканд, Узбекистан)*

E-mail: a.radjabov@kiut.uz

<https://orcid.org/0009-0000-8875-164X>

Тел.: +998979220381

Аннотация.Статья предлагает поэтико-структурный анализ рассказа А.П. Чехова «Архиерей» как единого художественного целого. Рассмотрение художественного времени, пространственных формул, световой и звуковой символики, а также организации точек зрения позволяет выявить внутренний порядок повествования, где литургическое время соединяется с интимной динамикой самосознания героя. Переход от образа «преосвященного Петра» к детскому «Павлуше» и мотивы плача, звона, света выстраивают скрытую композиционную ось текста. Анализ показывает, что рассказ реализует сложную форму, сопоставимую по глубине с романной, и перерабатывает канон пасхального повествования в историю предельного одиночества и освобождающей памяти.

Ключевые слова:Чехов; Архиерей; поэтика; фокализация; пасхальный рассказ; мотивная структура; лексическая символика; художественное время.

Annotatsiya. Maqolada A.P. Chexovning “Arxierey” hikoyasiga yaxlit badiiy tuzilma sifatida poetik-struktural tahlil taklif etiladi. Asardagi badiiy vaqt, makon formulalari, yorug‘lik va tovush ramziyati, shuningdek, nigohlar tashkiloti (fokalizatsiya)ni ko‘rib chiqish orqali matnning ichki tartibi ochiladi. Ushbu tartibda liturgik vaqt qahramonning o‘zini anglash jarayonidagi intim dinamikalar bilan uzviy bog‘lanadi. “Preosvyashchenniy Petr” qiyofasidan bolalikdagi “Pavlusha” obraziga o‘tish hamda yig‘i, jarang, nur motivlari matnning yashirin kompozitsion o‘qini shakllantiradi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, hikoya roman darajasiga teng chuqurlikka ega murakkab shaklni amalga oshiradi va pasxa qissasi kanonini mutlaqo yolg‘izlik hamda ozod qiluvchi xotira haqidagi hikoyaga qayta ishlaydi.

Kalit so‘zlar: Chexov; Arxierey; poetika; fokalizatsiya; pasxaviy hikoya; motivlar tizimi; leksik ramziylik; badiiy vaqt.

Abstract. The article offers a poetic-structural analysis of A. P. Chekhov’s story *The Bishop* as a unified artistic whole. An examination of narrative time, spatial formulas, light and sound symbolism, as well as the organization of points of view, makes it possible to reveal the inner order of the narrative, in which liturgical time merges with the intimate dynamics of the protagonist’s self-awareness. The transition from the image of “His Grace Pyotr” to the childhood figure of “Pavlusha,” along with the motifs of weeping, ringing, and light, forms a hidden compositional axis of the text. The analysis demonstrates that the story embodies a complex structure comparable in depth to that of a novel and reworks the canon of the Easter narrative into a story of profound solitude and redemptive memory.

Keywords: Chekhov; *The Bishop*; poetics; focalization; Easter tale; motif structure; lexical symbolism; narrative time.

Введение. Рассказ А.П. Чехова «Архиерей» остаётся одним из ключевых текстов поздней чеховской прозы, однако сложность его внутренней структуры ещё не получила исчерпывающего объяснения. Исследовательская традиция фиксирует несколько устойчивых направлений интерпретации, но редко выходит к обобщающему описанию поэтического механизма рассказа. В жанровом аспекте текст прочитывается как модернизированный вариант пасхального повествования. Н.З. Коковина подчёркивает, что к началу XX века пасхальный рассказ перестаёт быть исключительно душеспасительным жанром и обретает философскую глубину, заданную размышлением о смерти, границе и возможности преображения. В рамках этой традиции, по наблюдению исследовательницы, «Архиерей» организован вокруг нескольких антиномий: «духовное и бытовое», «память и забвение», «конечность и воскресение» [2]. Заявленная ею напряжённость категорий задаёт продуктивный контекст, но в большей степени касается тематического слоя, оставляя открытым вопрос о том, как именно эти оппозиции работают в структуре повествования.

Существенный вклад в изучение нарративной структуры «Архиерея» внесён В.И. Тюпой. Он показывает, что в рассказе повествовательная оптика строго соответствует внутреннему полю зрения героя, благодаря чему «мир прочитывается через состояние его сознания» [7]. Это наблюдение позволяет увидеть в тексте единство, скрытое под внешней фрагментарностью эпизодов. Однако материалы, связанные с мотивным уровнем и художественной топографией, здесь почти не интегрированы, и структура текста оказывается описанной преимущественно в терминах распределения точек зрения.

Религиозно-интертекстуальная критика, представленная прежде всего работами Э.М. Жиликовой, выявляет в «Архиерее» мотивы, связанные с псалмовой традицией и литургическим временем. Жиликова читает рассказ как «последний псалом» Чехова и отмечает, что композиция строится по ритму молитвенного обращения, где чередование плача и хвалебного переживания становится основой внутреннего

движения героя [1, с. 215]. Такой подход акцентирует духовный горизонт повествования, но не раскрывает механизмов его композиционного воплощения.

В последние годы в описании структуры «Архиерея» усиливается тенденция рассматривать текст как сложную многослойную форму, сопоставимую с романом. О.М. Скибина говорит о «романе в рассказе», указывая на объём жизненного материала и многообразие уровней сознания героя [5, с. 145]. Подобное наблюдение интуитивно подтверждает восприятие текста как многоплановой художественной системы, однако требует конкретизации на уровне поэтики, поскольку сам механизм соединения эпизодов, мотивов и точек зрения остаётся неописанным.

Суммируя эти исследования, можно заметить, что корпус работ об «Архиерее» состоит из нескольких сегментов: жанрового (Коковина), лексико-поэтического (Лелис), нарратологического (Тюпа), религиозно-интертекстуального (Жилякова), структурно-жанрового (Скибина). Каждый сегмент выявляет отдельные аспекты произведения, но целостная картина внутренней организации рассказа ещё не выстроена. Между тем именно сочетание литургического времени, мотивных повторов, световой символики и внутреннего движения сознания героя делает рассказ особой поэтической структурой, выходящей за рамки традиционного пасхального жанра.

Цель данной статьи заключается в выявлении поэтико-структурной целостности «Архиерея». В центре анализа окажутся художественное время, символика света и звука, топография сакрального и бытового пространств, конфигурация фокализации и мотивная организация текста. Эти уровни будут рассмотрены как взаимосвязанные элементы композиции, создающие единый вектор внутреннего движения: от официального статуса архиерея к интимной фигуре «Павлуши», от институционального пространства монастыря к открытому полю, от внешней пасхальной радости к переживанию освобождения через память. Подобный подход позволит по-новому осмыслить жанровую природу рассказа и показать, каким образом Чехов переустраивает пасхальную традицию, сохраняя её ключевые элементы, но наполняя их иной антропологической и эстетической перспективой.

Основная часть

Художественное время и пространство «Архиерея» формируют структуру, где литургический календарь задаёт не только внешнюю последовательность эпизодов, но и логику внутреннего движения героя. Страстная неделя, Вербное воскресенье и Пасха становятся формой переживания времени, которое сжимается и распадается на отдельные, пронизанные напряжением мгновения. Повествование начинается с описания всенощной в Старо-Петровском монастыре, где пространство и время погружены в мерцающую неустойчивость: «огни потускнели, фитили нагорели, было всё, как в тумане» [6, с. 442]. Эта рассеянность зрения уже на первом шаге вводит мотив расхождения между официальной ролью архиерея и внутренней усталостью

человека. Литургическая сцена фиксирует момент, в котором герой присутствует физически, но едва удерживает себя в ритуальном ритме. Таким образом создаётся исходное напряжение между сакральной формой службы и телесной истощённостью, что станет постоянным структурным сигналом рассказа.

Важным наблюдением является то, что художественное время здесь организовано не столько последовательностью часов и дней, сколько субъективной интенсивностью переживания. Н.З. Коковина отмечает, что «антиномии духовного и бытового, памяти и забвения» структурируют текст на всех уровнях [2]. Однако эти антиномии не существуют в статическом виде; они проявляются в чередовании эпизодов, где внутренний ритм героя то совпадает с литургическим временем, то резко от него отстывает. Так, во время вечерней утреней преосвященный замечает, что «не хотелось умирать; и всё ещё казалось, что нет у него чего-то самого важного» [6, с. 448]. Литургическое действие движется своим ходом, но внутренний голос героя отказывается следовать этому движению. В этой расщелине между внешним и внутренним временем и занимает своё место тема неустроенности духовного опыта.

Топография рассказа строится как последовательность переходов между институтами власти и пространствами личной памяти. Описание монастырей обладает строгой симметрией: оба возникают в лунном свете, оба окружены звоном колоколов, оба вписаны в холодный весенний воздух. Но при всей внешней торжественности эти пространства не несут для героя утешения; они задают рамку, внутри которой разворачивается его утомлённая рефлексия. Е.И. Лелис, анализируя лексическую символику «Архиерея», показывает, что повторяющиеся формулы света, холода и звона образуют «полифоническое пространство» рассказа [4, с. 88]. Свет луны, возникающий в ключевые моменты повествования, наделён двойной функцией: он одновременно подчеркивает сакральную атмосферу событий и обнажает одиночество героя. Лунный свет в финале всенощной «казался теперь живущим своей особой жизнью, непонятной, но близкой человеку» [6, с. 453]. Это едва уловимое оживление внешнего мира служит контрапунктом внутреннему опустошению.

Звук колоколов, описанный как «весёлый, красивый», «дорогих, тяжёлых» [6, с. 449], создаёт ритуальную рамку, которая не совпадает с состоянием преосвященного. Лелис справедливо замечает, что акустическая ткань рассказа несёт «двойную семантическую нагрузку», одновременно усиливая праздничность и подчёркивая дистанцию героя от неё [3, с. 73]. Эта двойственность становится базовым элементом поэтического механизма текста: внешняя радость Пасхи вступает в противоречие с тем, что герой воспринимает как утрату внутреннего тепла. Контраст между «радостным звоном» и «тихим плачем» верующих, возникшим в церкви, формирует один из важнейших смысловых узлов рассказа. Сцена коллективного плача, где слёзы текут «почему-то» и «мало-помалу церковь наполнилась тихим плачем» [6, с. 453], показывает, как внутренняя вибрация героя заражает пространство вокруг него.

Структурная роль этого эпизода проявляется в том, что эмоциональный импульс, исходящий из внутреннего состояния архиерея, резонирует в общине, но лишь на мгновение. Служба продолжается, плач прекращается, и мир будто закрывается вновь.

Переживание памяти становится ведущим механизмом внутреннего сюжета. Воспоминания возникают в моменты, когда герой остаётся наедине с собой: «и молитвы мешались с воспоминаниями, которые разгорались всё ярче» [6, с. 447]. Эти воспоминания имеют заметную ритмику: они появляются внезапно, нарастают, затем растворяются, возвращая героя к телесному дискомфорту или бытовым обязанностям. На это обращает внимание Коковина, отмечая, что память в рассказе «воссоздаёт биографию героя, позволяя восстановить причинно-следственный ряд» [2]. Однако поэтическая функция воспоминаний выходит за пределы биографического. Их структура формирует второй план хронотопа, противопоставленный литургическому: вместо сакральных интерьеров возникают картины детства, лесопольской школы, цыган под окном, летних крестных ходов. Воспоминания действуют как контрапункт официальному статусу архиерея; они снимают с него институциональные маски и возвращают к опыту «Павлуши», ребёнка с «наивной улыбкой» и «счастьем бесконечным» [6, с. 441].

По наблюдению В.И. Тюпы мир предстает перед читателем в соответствии с тем, как его воспринимает сам герой [7]. Такая организация делает возможным постепенное расслоение восприятия. В сценах богослужения взгляд героя фиксирует одни и те же элементы: тусклый свет, движущуюся толпу, женский хор, юродивого, выкрикивающего с хоров. Эти элементы повторяются в разных эпизодах, что создаёт эффект заикленности и внутреннего истощения. Чередование действительности и воспоминаний подчёркивает, что нарративная логика рассказа строится не по линии событий, а по линии колебаний сознания. В.И. Тюпа замечает, что смерть героя в этой структуре не является «развязкой», но «естественным исходом определённого способа переживания времени» [7]. Это наблюдение оказывается особенно важным для структурного анализа: рассказ развивается по внутреннему, а не внешнему вектору.

Символика света, развернутая на протяжении всего текста, выполняет композиционную роль. Луна сопровождает архиерея в ключевые моменты: при возвращении с всенощной, при входе в Панкратиевский монастырь, при финальном образе свободы. Лунный свет создаёт ощущение невыразимой, почти бесплотной близости мира, но одновременно подчеркивает неприступность этого мира. Свет и холод, описанные Чеховым как «мягкий холодный воздух» [6, с. 445], становятся символами очищающего, но отчужденного пространства. Этот свет не греет, но освещает внутреннюю дорогу героя, ведущую к финальному освобождению. Конструкция символического ряда выстраивается по принципу нарастающей ясности: от тусклого свечного света в начале к широкому солнечному небу в предсмертной

грёзе. Здесь проявляется та глубинная динамика, которую Лелис анализирует в контексте активации «эстетического потенциала слова» [4, с. 89].

Мотив освобождения тесно связан с образом поля, возникающим в предсмертном видении: «он уже простой, обыкновенный человек, идёт по полю быстро, весело» [6, с. 454]. Это поле противостоит монастырскому пространству так же, как внутренний голос героя – его официальному сану. Поле, открытое и залитое солнцем, представляет собой не только грёзу, но и итоговую форму внутренней правды героя. Оно как бы восстанавливает утраченное единство с миром и избавляет от ритуальной иерархии, в которой он существовал. Здесь можно увидеть то, что О.М. Скибина обозначает как «романность» рассказа, то есть стремление текста к многопланному изображению внутреннего пути персонажа [5, с. 147]

Парные мотивы плача и молчания создают звуковую структуру, проходящую сквозь весь текст. Сцена соборного плача, возникающая внезапно и исчезающая столь же бесследно, образует цикл, связанный с внутренними перегрузками героя. Тишина, воцарающаяся после службы, когда «все молчали, задумавшись» [6, с. 453], формирует момент коллективного созерцания. Этот ритм плача и тишины коррелирует с чередованием усталости и всплеск воспоминаний, наполняя структуру рассказа музыкальной ритмикой, характерной для поздней чеховской прозы.

Наконец, структура финала организована как антитеза к начальным эпизодам. Пасхальная радость, описанная как «весело, все благополучно», служит обрамлением, в котором исчезновение архиерея остаётся незамеченным. Здесь особенно ясно проявляется наблюдение Коковиной о «разрушительных для жанра тенденциях» [2]: канон пасхального рассказа требует преображения героя, но у Чехова преображение не ведёт к возвращению в общину. Оно завершает путь индивидуальной памяти, а не коллективной веры.

Таким образом формируется структура, где жанр пасхального повествования оказывается переустроенным изнутри: литургическое время и пространство задают внешнюю рамку, но внутренний сюжет разворачивается как движение от одиночества к личной свободе, от роли архиерея к опыту «Павлуши». Комбинация световой символики, звуковой ткани, мотивов памяти и фокализации создаёт целостный поэтический организм, в котором каждая деталь участвует в формировании глубинного ритма рассказа.

Заключение

Поэтика «Архиерея» раскрывается как система, в которой каждая структурная деталь участвует в формировании целостной художественной логики. Страстная неделя и пасхальное утро образуют хронотоп, где сакральное время не гарантирует духовного обновления, а лишь обостряет внутреннюю растерянность героя. Литургический календарь, который в традиции пасхального рассказа должен обеспечивать возвращение к полноте жизни, превращается у Чехова в ритм,

несоразмерный человеческой утомленности. В этом несоответствии проявляется глубокая специфика чеховского взгляда на духовный опыт: Пасха существует как данность, но не ведёт к гармонии.

Н.З. Коковина отмечала, что рассказ хранит «антиномии духовного и повседневного» и одновременно демонстрирует тенденцию к «расшатыванию» пасхального жанра [2]. Анализ внутренней структуры показывает, что эта тенденция не эпизодична, а пронизывает всю композицию. Чехов не разрушает жанр декларативно; он вписывает в него иной тип переживания, основанный на несводимости человеческого сознания к праздничной норме. В результате возникает не отрицание традиции, а её переосмысление через внимательное изображение слабости, усталости, возвращения к памяти.

Нарратологическая оптика, описанная В.И. Тюпой, позволяет увидеть, как внутренняя фокализация подчиняет себе весь материал рассказа: внешний мир проходит через медленный, напряжённый фильтр архиерейского восприятия [7]. Это восприятие меняет смысл привычных для пасхального текста образов света, холода, церковного звона. Лексические ряды, выделенные Е.И. Лелис, соединяются в структуру, где символика светлого и праздничного оборачивается знаками убывающей жизненной энергии [4, с. 89]. Луна, колокольный звон, холодный весенний воздух образуют единую метафорическую зону, внутри которой происходит постепенное снятие сакральной дистанции и переход к интимному уровню переживания. Сакральное не исчезает, но становится пространством, не совпадающим с душевным состоянием героя.

Анализ позволяет заключить, что мотивы памяти и утраты структурируют внутренний сюжет не менее последовательно, чем литургическая рамка – внешний. Воспоминания Павлуши, возникающие в моменты разрыва ритуальной ткани, создают контур утраченной полноты жизни. Здесь открывается тот «романный» горизонт, о котором пишет О.М. Скибина [5, с. 146]: за пределами линейного повествования формируется разветвлённая структура, включающая биографический, духовный и метафизический планы. Эта многослойность не разрушает жанр рассказа, но расширяет его до масштаба внутреннего пути, что делает финальное освобождающее видение не компенсаторной метафорой, а последним усилием сознания, стремящегося вернуть утраченную цельность.

Финал рассказа подводит к тихой, почти незаметной развязке: мир продолжает жить «весело» и «благополучно», хотя смерть архиерея остаётся незамеченной. Это забвение не окрашено иронией или холодным скепсисом. Оно становится частью чеховского понимания человеческой судьбы: жизнь общины и жизнь отдельного человека не обязаны совпадать по ритму и смыслу. Забвение здесь не жестокость, а свойство мира, не способного удержать исчезающее присутствие.

«Архиерей» предстаёт не как произведение о духовном падении или о победе отчаяния, но как строго организованная структура, которая исследует предел человеческой памяти, утомления, надежды. В этой структуре сакральное и повседневное сосуществуют, не приходя к синтезу. Свет луны, холодный воздух, соборный плач, вспышки детских воспоминаний и финальный образ поля образуют сетку мотивов, через которую Чехов показывает внутреннюю правду героя, не растворяющуюся в жанровых ожиданиях. Рассказ вступает в диалог с пасхальной традицией, но не подчиняется ей; он превращает жанр в пространство размышления о человеческой хрупкости и свободе.

Предлагаемое исследование показывает, что поэтико-структурная организация «Архиерея» образует единый художественный механизм, где фокализация, мотивная сеть и символика света формируют внутреннюю архитектуру, через которую читается не сюжет о смерти архиерея, а путь сознания, стремящегося к освобождению от собственной усталости. Этот путь завершается не в литургической полноте, а в личной ясности, которую выражает образ широкого солнечного поля. Чехов создаёт рассказ, в котором духовное и человеческое не противопоставлены, а сосуществуют как две формы присутствия в мире, и именно это сочетание делает «Архиерея» одним из высших достижений его поздней прозы.

Литература

1. Жиякова Э.М. Последний псалом А. П. Чехова («Архиерей») // Проблемы исторической поэтики. 1994. № 3. С.215–222. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/posledniy-psalom-a-p-chehova-arhierey> (дата обращения: 09.11.2025).

2. Коковина Н.З. Жанровое своеобразие рассказа А.П.Чехова «Архиерей» // М.: Портал "О литературе", LITERARY.RU. Дата обновления: 2 апреля 2008.URL:<https://literary.ru/literary.ru/readme.php?subaction=showfull&id=1207130578&archive=1207225892> (дата обращения: 10.11.2025).

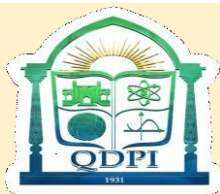
3. Лелис Е.И. Слово и подтекст в рассказе А. П. Чехова «Архиерей» // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2009. № 6–2. С. 72–78. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/slovo-i-podtekst-v-rasskaze-a-p-chehova-arhierey> (дата обращения: 01.11.2025).

4. Лелис Е.И. Полифоническое пространство рассказа А.П. Чехова «Архиерей» как эстетическая сфера экспликации его подтекстовых смыслов // Известия Самарского научного центра РАН. 2012. № 2–2. С. 87–92. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polifonicheskoe-prostranstvo-rasskaza-a-p-chehova-arhierey-kak-esteticheskaya-sfera-eksplikatsii-ego-podtekstovyh-smyslov> (дата обращения: 01.11.2025).

5. Скибина, О.М. «Архиерей» Чехова: роман в рассказе // Научный результат. Серия: Вопросы теоретической и прикладной лингвистики. 2020. Т. 6, № 2. С. 144–149.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arhierey-chehova-roman-v-rasskaze-1> (дата обращения: 01.11.2025).

6. Чехов А.П. Архиерей // Сочинения в 4 т. Т. 3. М.: Правда, 1984. С. 439 – 454.
7. Тюпа В.И. Горизонты исторической нарратологии. – СПб.: «Алетея», 2021. 341 с.

ОСНОВНЫЕ ФОРМЫ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

Закирова Дилрабо Хайдаровна

*Старший преподаватель кафедры русского языка и
литературы Кокандского государственного университета*

Аннотация. Статья посвящена исследованию устного народного творчества как важнейшей части культурного наследия народов мира. В работе рассматриваются основные формы устного творчества, такие как сказки, мифы, легенды, пословицы, поговорки, песни и загадки, а также их роль в сохранении исторической памяти, воспитании и передаче моральных ценностей. Особое внимание уделяется взаимодействию устного творчества с литературой, а также его функции как средства сохранения национальной идентичности и духовных традиций. В статье анализируются процессы сохранения и систематизации народного творчества в контексте научных исследований, начиная с работ первых собирателей фольклора. Обсуждается также влияние современной глобализации и урбанизации на утрату традиций и возрождение интереса к фольклору в последние десятилетия. Статья подчеркивает актуальность изучения и сохранения устного народного творчества в условиях современной культуры.

Ключевые слова: культура и традиции, фольклорные мотивы, этнография, литературоведение, культурология, мифология, Социальные аспекты фольклора

Введение. Устное народное творчество является важнейшей частью культурного наследия каждого народа. Оно отражает мировоззрение, обычаи, традиции, а также образ жизни людей в разные исторические эпохи. В этой статье будет рассмотрено понятие устного народного творчества, его формы, значение и влияние на развитие культуры. Устное творчество передавалось от поколения к поколению и сохранялось в виде мифов, легенд, сказок, пословиц, поговорок, песен и других жанров, играя важную роль в жизни общества.

Понятие устного народного творчества

Устное народное творчество — это совокупность произведений, созданных анонимно народом и передаваемых из поколения в поколение устным путем. Это творчество не имеет определённого автора и зачастую формируется в ходе коллективного сознания и взаимодействия членов сообщества. Оно выражает

уникальные особенности мировосприятия, моральные ценности и представления о мире того времени.

Народная культура развивалась в условиях устной традиции, где знание и творчество сохранялись в памяти людей, и лишь в позднее время часть произведений была зафиксирована на бумаге. Устное народное творчество охватывает различные жанры: мифы, легенды, сказки, песенные и танцевальные традиции, пословицы, поговорки, загадки и так далее. Основными формами устного народного творчества являются:

Сказки — это самые известные и популярные произведения устной традиции. Сказки могут быть волшебными, бытовыми, антропоморфными, загадочными и другие. Они часто содержат моральные уроки, учат отличать добро от зла и формируют в сознании слушателей представления о справедливости.

Легенды и мифы — это рассказы о событиях, которые часто происходили в далёком прошлом. Легенды могут быть основаны на реальных исторических фактах, но они сильно преувеличены и наполнены фантастическими элементами. Мифы объясняют природные явления и являют собой коллективное бессознательное.

Песни — являются важнейшей частью народного творчества. Это могут быть трудовые песни, песни о любви, песни-колядки, песни, сопровождающие обряды и праздники. Каждая песня несет в себе не только музыкальную, но и смысловую нагрузку, отражая психологию и духовный мир народа.

Пословицы и поговорки — краткие изречения, которые обобщают народную мудрость и дают советы. Эти выражения были многократно повторены и приобретали устойчивые формы, что делало их легко запоминаемыми.

Загадки — это загадочные высказывания, которые требуют разгадывания. Загадки способствуют развитию сообразительности и умения подмечать необычные связи в обыденных вещах. Устное народное творчество выполняет множество функций. Оно является основой культурной идентичности народа и позволяет сохранять его историческую память. Через мифы и легенды, сказки и песни передаются важнейшие моральные принципы, которые влияют на формирование общественного сознания. Устное творчество играет роль воспитательного инструмента. С помощью пословиц, поговорок, сказок и песен родители и старшие поколения передавали молодёжи традиции и обычаи, обучая её правилам поведения, добродетели и нравственности. Также народное творчество несет в себе философскую составляющую. Мифы и легенды служат не только для объяснения природных явлений, но и для осознания глубинных вопросов бытия, таких как жизнь, смерть, судьба человека, сила природы и её связь с человеком. Устное народное творчество и литература. Многие известные произведения литературы основаны на народных источниках. В литературе и фольклоре прослеживается взаимосвязь, так как многие народные мотивы и темы перешли в профессиональное искусство. Классические

произведения русской и мировой литературы, такие как «Одиссея» Гомера, эпосы, драмы, романы, во многом заимствовали сюжеты, образы и мотивы из устного творчества народов. Сохранение и систематизация устного народного творчества имеет большое значение для науки и культуры. В XIX и XX веках начали активно собирать и записывать произведения устной традиции, создавая фольклорные коллекции. Одним из первых собирателей народного творчества был Александр Афанасьев, который собрал обширный фольклорный материал в России. Также большую работу по сохранению и исследованию народной культуры проводил Василий Иванович Даль, собирая пословицы и поговорки. Современные этнографы и фольклористы продолжают работать в этой области, записывая народные произведения и анализируя их с точки зрения социальной и культурной значимости.

Сегодня устное народное творчество сталкивается с определёнными проблемами, связанными с утратой традиций. Урбанизация, технологический прогресс и глобализация привели к тому, что многие народные традиции исчезают или утрачивают свою популярность. Однако в последние десятилетия наблюдается возрождение интереса к фольклору. В этом заслуга как научных исследований, так и культурных инициатив, таких как фольклорные фестивали и реконструкции народных праздников.

Кроме того, современные художники и музыканты активно заимствуют элементы народного творчества, что способствует его возрождению и популяризации среди нового поколения. Множество композиторов, писателей и режиссёров находят вдохновение в народных сказках, песнях и мифах, что позволяет сохранить их живое звучание в современном контексте. Устное народное творчество играет важную роль в преподавании в вузах, особенно в рамках дисциплин, связанных с фольклором, литературой, культурологией и историей. Оно может быть использовано для демонстрации многогранности культуры и народных традиций, а также для более глубокого понимания социальных и исторических контекстов, в которых развивались различные народные жанры. Вот несколько аспектов, как устное народное творчество может быть интегрировано в учебный процесс:

1. Фольклор как часть культурного наследия. Устное народное творчество отражает мировоззрение, ценности и особенности жизни народа, что важно для изучения культуры и истории. Преподавание фольклора помогает студентам понять, как народная культура взаимодействует с литературой, искусством, религией и традициями.

2. Анализ жанров устного творчества. В вузах могут изучаться различные жанры устного народного творчества, такие как сказки, былины, песни, пословицы и поговорки. Каждый жанр имеет свою специфику и ценность в контексте этнографии и литературоведения. Например, былины могут быть использованы для изучения мифологических элементов, а народные песни — для анализа обычаев и верований.

3. Методы передачи фольклорных текстов. Важно не только знакомить студентов с текстами, но и акцентировать внимание на методах их записи, а также на тех изменениях, которые могут происходить в ходе устного исполнения. Исследования фольклорных текстов через призму их изменения в устной традиции развивают навыки критического анализа и интерпретации.

4. Использование устного народного творчества в практическом обучении. Это может включать в себя как анализ фольклорных произведений, так и практические занятия, на которых студенты смогут изучать и даже исполнять народные песни, игры, ритуалы, что способствует лучшему пониманию материала и более глубокому вовлечению в тему.

5. Связь с современными культурными практиками. Устное народное творчество может быть связано с современными культурными трендами, например, в музыке, кино или даже в социальных сетях, где народные мотивы находят свое отражение. Это позволяет студентам увидеть связь между традицией и современностью, а также понять, как элементы фольклора трансформируются и воспринимаются в современном мире.

Таким образом, изучение устного народного творчества в вузах помогает развить у студентов не только знания о культурных традициях, но и навыки анализа, творческого подхода и критического мышления. Вот несколько примеров, как устное народное творчество может быть использовано в учебном процессе в вузе:

1. Сказки

Пример: Русские народные сказки (например, "Царевна-лягушка", "Иван Царевич и Серый Волк").

Применение в обучении: Анализ структуры сказки (по мотивам В. Я. Проппа) позволяет студентам понять универсальные принципы формирования мифов и легенд в разных культурах. Также можно исследовать социальные и моральные аспекты, заключенные в этих произведениях.

Пример в практическом применении: Студенты могут составить анализ сказок с точки зрения фольклорной символики, жанровых особенностей, а также провести сравнительный анализ между сказками разных народов.

2. Былины

Пример: Былины о богатырях (например, "Илья Муромец и Соловей-разбойник").

Применение в обучении: Былины являются важным элементом эпического фольклора. Студенты могут изучать их как исторические и культурные памятники, отражающие идеалы мужества, чести и патриотизма, часто связанные с русским народным самосознанием.

Пример в практическом применении: В процессе семинаров можно провести анализ структуры былин, исследовать их связь с историческими событиями (например,

походы против монголов или викингов), а также рассмотреть персонажей, как символов силы и справедливости.

3. Народные песни

Пример: Русские народные песни (например, "Ой, да не вечер", "Калинка").

Применение в обучении: Народные песни могут быть использованы для изучения музыкальной и поэтической формы устного народного творчества, а также для анализа символизма, символики природы, любви, семьи и т. д.

Пример в практическом применении: Студенты могут на практике работать с текстами песен, исследуя их мелодику, ритм и народные мотивы. Также можно провести анализ текста с точки зрения социальной истории, выявив, как народные песни отражают исторические события, праздники и обряды.

4. Пословицы и поговорки

Пример: Русские пословицы и поговорки (например, "Без труда не вытащишь и рыбку из пруда", "Не все то золото, что блестит").

Применение в обучении: Пословицы и поговорки являются ярким примером устного народного творчества, которое выражает народную мудрость. Студенты могут анализировать их значение, происхождение и их роль в формировании моральных норм.

Пример в практическом применении: Студенты могут работать с пословицами, группируя их по темам (например, о труде, о дружбе, о жизни) и анализировать, как они отражают мировоззрение и обычаи народа.

5. Речевки и частушки

Пример: Частушки (например, "Ой, да у ворот, у ворот — стоят три мужика, они меня любят, меня, да как кони бегают").

Применение в обучении: Частушки являются важной частью народной поэзии и используются для выражения юмора, сатиры и народной морали. Это также отличный материал для изучения языковых особенностей и особенностей стихотворных форм в устной традиции.

Пример в практическом применении: Студенты могут изучать частушки как жанр, обращая внимание на их структуру, форму и темы, которые они затрагивают (например, семейные отношения, быт, праздники).

6. Загадки

Пример: Русские народные загадки (например, "Что за птица: летит — не летит, а за хвостом огонь горит? (Скворец)").

Применение в обучении: Загадки являются формой устного народного творчества, направленной на развитие мышления и образного восприятия. Студенты могут исследовать, как загадки отражают мировосприятие народа, а также как они служат инструментом для развития логики и памяти.

Пример в практическом применении: Студенты могут составить собственные загадки или анализировать загадки, используя элементы когнитивной лингвистики или культурной антропологии.

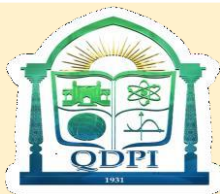
Используя эти примеры в учебном процессе, можно продемонстрировать студентам богатство и многогранность устного народного творчества, его значение для сохранения культурных традиций и его влияние на развитие различных форм искусства и литературы.

Заключение

Устное народное творчество является бесценным наследием человечества. Оно не только сохраняет богатство культурных традиций и образов, но и даёт ключ к пониманию истории и мировоззрения народов. Сегодня, несмотря на различные вызовы современности, существует значительный интерес к народной культуре, что позволяет сохранить и передать её уникальные элементы будущим поколениям.

Использованная литература:

1. Афанасьев, А. Н. Русские народные сказки. — М.: Наука, 1980.
2. Даль, В. И. Пословицы русского народа. — М.: Эксмо, 2006.
3. Воробьёва, Н. В. Фольклор и литература: проблемы взаимодействия. — М.: Наука, 2004.
4. Прохоров, А. П. Фольклор: история, жанры, стилистика. — М.: Высшая школа, 1999.
5. Иванов, В. А., Топоров, В. Н. Миф и фольклор народов мира. — М.: Наука, 1990.
6. Головачев, Ю. И. Этнография и фольклор. — М.: Просвещение, 1993.
7. Яковлев, В. Н. Традиции и инновации в народной культуре. — СПб.: Алетейя, 2001.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭВФЕМИЗМОВ В РЕЧЕВОМ ПОВЕДЕНИИ НОСИТЕЛЕЙ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

*Доктор философии по филологическим наукам, доцент Термезского
университета экономики и сервиса*

Саттарова Елена Анатольевна

+99891-586-24-25

yelena.sattarova.1976@bk.ru

Аннотация. Настоящее исследование посвящено сопоставительному анализу эвфемизмов в русском и узбекском языках, принадлежащих к различным культурным системам с уникальными ценностями, обычаями и менталитетом. Несмотря на национально-культурные различия в речевом поведении и этикете, эвфемия выступает как универсальное явление, присущее всем языковым культурам. В работе исследуется соотношение национально-специфического и универсального в эвфемии, анализируются особенности ее функционирования в русском и узбекском языках.

Ключевые слова: эвфемия, эвфемизм, языковая культура, лингвистическое явление, эвфемизация.

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot rus va o‘zbek tillaridagi evfemizmlarni solishtirma tahlil qilishga bag‘ishlangan bo‘lib, ular turli madaniy tizimlarga mansub bo‘lib, o‘ziga xos qadriyatlar, odatlar va mentalitetga ega. Milliy-madaniy farqlarga qaramay, nutqiy xulq-atvor va etiketda evfemiya barcha til madaniyatlariga xos universal hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Ishda evfemiya milliy-spetsifik va universal jihatlarning nisbati o‘rganilgan, rus va o‘zbek tillarida uning funksionallik xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: evfemiya, evfemizm, til madaniyati, lingvistik hodisa, evfemizatsiya.

Abstract. This study is devoted to a comparative analysis of euphemisms in Russian and Uzbek, which belong to different cultural systems with unique values, customs, and mentalities. Despite national and cultural differences in speech behavior and etiquette, euphemism serves as a universal phenomenon inherent to all linguistic cultures. The study examines the relationship between the nationally specific and the universal in euphemism, analyzing its functional characteristics in both Russian and Uzbek.

Keywords: euphemism, linguistic culture, linguistic phenomenon, euphemization.

Введение. В настоящее время существует множество исследований, посвященных эвфемизмам или затрагивающих эту тему. Актуальность статьи обоснована значимостью феномена для сравнительного изучения национальной культуры русского и узбекского языков и взаимозависимости межкультурной компетенции этих народов. Сопоставительно-функциональная классификация эвфемизмов применяется как для анализа фактов в рамках одного языка, так и для сравнения различных языков.

Научная новизна работы заключается в сопоставлении эвфемизмов в языках с различной структурой. Цель статьи состоит в выявлении специфических свойств эвфемизмов русского и узбекского языков в контексте их национально-культурных ценностей, функциональных особенностей и коммуникативных характеристик.

Для достижения поставленной цели в статье решаются задачи по раскрытию понятия «эвфемизм», изучению его роли как национально-культурного компонента в разносистемных языках, а также выявлению лексико-семантических эвфемизмов русского и узбекского языков на основе сплошной выборки.

Основная часть

Эвфемизмы – средство языкового выражения, имеющее четкий нормативный статус, они употребляются тогда (в тех ситуациях и контекстах), когда языковой вкус говорящих, их представление о нравственных и этических ценностях диктуют им необходимость замены прямых номинаций косвенными. Эвфемизмы служат показателем определенных стереотипов, существующих в данном обществе в данное время: очень часто то, что называется прямо в одних социальных условиях, в иную эпоху требует эвфемистических обозначений.

В качестве теоретической основы используются определения эвфемизма, представленные в лингвистической литературе. Так, О.С. Ахманова определяет эвфемизм как троп, представляющий собой не прямое, завуалированное, вежливое или смягчающее обозначение предмета или явления [1, с. 521]. В.И. Заботкина рассматривает эвфемизмы как тропы, основанные на не прямом, вежливом или смягчающем выражении, возникающие по прагматическим причинам, таким как вежливость, деликатность, благопристойность или стремление завуалировать негативную сущность явлений [2, с. 99]. Е.Е. Тюрина характеризует эвфемизм как более приемлемое слово или выражение, используемое вместо запрещенных, неприличных или нетактичных лексем, противоречащих общественным нормам морали [3, с. 7]. Узбекский лингвист А.Ж. Омонтурдиев подчеркивает универсальный характер эвфемизмов как языковых средств, служащих для маскировки или завуалирования смысла, который говорящий считает неудобным выразить прямо [4, с. 116].

Таким образом, исходя из всех рассмотренных определений, выведем одно основное: эвфемизм – эмоционально нейтральное слово или выражение,

употребляемое по ряду прагматических причин вместо слов или выражений, представляющихся говорящему запрещенными, неприличными, грубыми.

Происхождение эвфемизма как культурного феномена в первую очередь связано с социокультурными запретами (табу) на употребление определенных слов, а не с потребностью в вежливом общении. Как отмечает А.М. Кацев, религиозные или нравственные предписания, традиции, действующие в языковом коллективе, могут налагать временные или постоянные запреты на использование табуированных слов и выражений в различных ситуациях [5].

Таким образом, в основе эвфемизма лежит явление табу, которое может быть интерпретировано как запрет на употребление слова, обусловленный религиозными верованиями и суевериями. Данная трактовка будет обоснована в настоящей статье на примере сравнительного анализа национально-культурных особенностей эвфемии в русском и узбекском языках как проявления вежливости в речевом поведении их носителей.

Исследование национально-культурной специфики языковой картины мира и речевого поведения носителей генетически различных языков представляет собой актуальную задачу современного языкознания. Данная проблематика находится в фокусе таких дисциплин, как лингвокультурология, этнопсихолингвистика, лингвострановедение и этнография речи. Национальное своеобразие языка и речевого поведения проявляется в особенностях речевого этикета, дискурсивных стратегиях, специфике жанровой системы, наличии языковых лакун, а также в семантике и коннотациях лексических единиц, обозначающих национально-специфические реалии.

Изучение эвфемии представляется высокоперспективным для раскрытия национально-культурной специфики языков. Эвфемизмы отражают особенности национального менталитета, выявляя стигматизированные в конкретной культуре явления. Сопоставительный анализ лексико-семантических полей различных языков, где процессы эвфемизации наиболее активны, позволяет установить различия в системах дисфемизмов и табу, а также в представлениях о пристойном и непристойном, характерных для различных лингвокультур.

На основании проведенного анализа можно констатировать, что эвфемия неразрывно связана с категорией вежливости, а эвфемизмы по своей сути являются её лингвистическим проявлением. Использование эвфемизмов как речевой стратегии представляет собой широко распространенное культурное явление, охватывающее различные сферы человеческой коммуникации. В настоящей статье выделяются следующие лексико-семантические группы эвфемизмов:

1. Эвфемизмы, обозначающие религиозные понятия и явления.
2. Эвфемизмы, характеризующие возраст человека.
3. Эвфемизмы, относящиеся к тематике смерти и похоронных обрядов.

4. Эвфемизмы, замещающие прямые обозначения физических возможностей и внешнего вида людей.

5. Эвфемизмы, указывающие на алкогольную зависимость.

6. Эвфемизмы, используемые для обозначения психических отклонений.

Сопоставление русских и узбекских эвфемизмов

Таблица 1.

Эвфемизмы, обозначающие религиозные понятия и явления	
Примеры эвфемизмов русского языка	Примеры эвфемизмов узбекского языка
Бог – Всевышний, Боже, Господь, Боженька, Создатель, Творец, безликий, Отец небесный, Отче наш, Зиждитель, он, Судия земли, Творец небесный, Царь (отец) небесный.	Alloh – Xudo, Allohu taolo, Ahad, Barcha ishga qodir, Barhaq, Biru bor, Bir haq, Do‘st, Yor, Yorab, Jabbor, Iziyo, Iloh, Iloho, Ishqi ilohiy, Mehribon, Mutlaq, Hokim, Parvardigor, Rabb, Rabbano, Razzoq, Rahmon, Rahmdil, Sattor, Suratsiz, Sohibi Arsh, Tangri, Xoliq, Hoja, Yaratgan, Qahhor, Qodir, G‘affor, Hokimi mutlaq.

Обращаясь к первой области эвфемизмов, связанных с религиозными концепциями и явлениями, можно заметить, что как в русской, так и в узбекской культуре наблюдается тенденция эвфемизирования именования Бога. Что касается обращения к Божеству, предполагается, что люди стремятся избегать частого произнесения имени Бога, заменяя его нейтральными терминами, что может быть вызвано суеверным страхом вызвать Его гнев. Кроме того, следует отметить, что в узбекском языке выявлено большее количество эвфемизмов, заменяющих имя Бога, чем в русском. Этот аспект можно объяснить культурными особенностями, проявляющимися в языке узбекского народа, так как представители данной культуры обычно отличаются большей осторожностью и практичностью, а их менталитет включает высокую степень религиозной преданности и зависимости от Божественного.

Таблица 2.

Эвфемизмы, характеризующие возраст человека	
Примеры эвфемизмов русского языка	Примеры эвфемизмов узбекского языка
Старик – пожилой, человек в годах, в возрасте, преклонного возраста, в годах, в летах, золотая осень, зрелый,	Qariya – faxriy (faxriya), oqsoqol, yoshuli (yoshi ulug‘), nuroniy, qariya, otaxon, onaxon, aya (ayaxon), keksalik gashtini surayotgan, keksalik libosini kiygan; bahori

престарелый, бальзаковский возраст, век Мафусаила (глубокая старость), возраст элегантности, достигший заката, на склоне лет	oʻtmoq, bahori tugamoq, oyi, oshini oshab, yoshini yashamoq, sochi oqarmoq.

В сфере эвфемизмов, обозначающих «Эвфемизмы, обозначающие возраст человека», можно увидеть, что как в русском, так и в узбекском языках проявляется уважение, вежливое отношение к людям преклонного возраста и выражения, касающиеся возраста человека, эвфемизируются. Но, можно отметить такой факт, что в узбекском языке список эвфемизированных слов и выражений больше и полнее, нежели в русском. Кроме того, такие узбекские эвфемизмы как **oqsoqol** (если путем калькирования перевести это слово на русский язык, то получится словосочетание «белая борода») или **sochi oqarmoq** (также, путем калькирования на русский язык «седые волосы») приемлемы узбекскому обращению к представителю пожилого возраста и считаются знаком уважения в данной культуре, но совсем не употребляемы для эвфемизации в русском языке. По отношению к русскому пожилому человеку в своем обращении не целесообразно употребление обращений *белая борода* или *поседевший, седой*, будет считаться дисфемизмом в русской культуре речи. Следовательно, принимая во внимание общеизвестную информацию об отношении к людям преклонного возраста в рассматриваемых языках с их национально-культурными особенностями, можно сделать вывод, что как в русской, так и в узбекской культуре этой сферы эвфемизации, уделяется большое значение по отношению к пожилым людям, более внимательное и уважительное. Это еще раз подтверждает глубокое отражение национально-культурных особенностей эвфемии как проявления вежливости в речевом поведении носителей различных языков.

Таблица 3.

Эвфемизмы, относящиеся к тематике смерти и похоронных обрядов	
Примеры эвфемизмов русского языка	Примеры эвфемизмов узбекского языка
Смерть – алчная коса, безноса, докончание, кондратий, конец, кончина, косая, одр, пятый акт, смертная коса, смерточка, смертушка, смертынька, сон, хладная коса умереть – преставиться,	В узбекском языке эвфемизмы связанные со смертью имеют два понятийных значения: а) религиозные; б) светские. К религиозным эвфемизмам относятся: <i>musulmonchilik qilmoq, bandlikni bajo keltirmoq, jon bermoq, dunyoni foniydan dunyosi boqiyg‘a rihlat qilmoq, dorulfanodan dorulbaqog‘a safar qilmoq, u dunyoga (narigi</i>

отправиться к праотцам, отдать Богу душу, сыграть в ящик, испустить дух, скончаться, уйти из жизни, Бог прибрал, отходить к смерти, отыскать вечный покой, потухнуть, предел жизни, летальный исход, не стать, уйти в рай, уйти безвозвратно; мертвец – усопший, покойный, почивший, при последнем вздохе, безнадежный (присмерти) безжизненный; могила – последняя обитель, вечный покой, успокоение, от туда не возвращаются последний приют, последний путь, проводить в последний путь, проститься в последний раз, бугор, два метра, квартира; похоронить – последняя обитель, предать земле, проводить в последний путь	<i>dunyoga, chin dunyoga) ketmoq, Alloh xuzuriga (dargohiga) bormoq, Alloh (tangri, xudo, haq) rahmatiga olmoq.</i> Светскими эвфемизмами являются: <i>vafot etmoq, qazo qilmoq, marhum bo‘lmoq, ko‘pga qo‘shilmoq, yuragi urishdan to‘xtamoq, hayotdan ko‘z yummoq, abadiylikka bosh qo‘ymoq, oramizdan ketmoq, nafasi to‘xtamoq (uzilmoq), abadiy uyquga ketmoq, nobud bo‘lmoq, haloq bo‘lmoq, yo‘qolmoq, hayot yuliga yakun yasamoq, hayot bilan vidolashmoq va b.</i> go‘r, go‘riston – qabr, abadiy makon, borar joy, bir quloch yer, derazasi yo‘q uy, derazasiz bino, yer osti, yotar joy, joyi roston, indamaslar olami, makon, maskan, ost, oxirat uyi, so‘nggi uy, tor zindon, xoki poy, o‘sha joy, qora yer, hamma boradigan joy; ko‘mmoq – abadiy joy olmoq, dafn etmoq// dafn qilmoq, yerga topshirmoq, joyi rostoniga qo‘ymoq, mozorga topshirmoq// mozorga qo‘ymoq, oxirat uyiga bormoq, tuproqqa topshirmoq//tuproqqa qo‘ymoq, tuproqqa qo‘shmoq, tuproqqa yashirmoq, chin uyiga kuzatmoq, qora yer bag‘riga qo‘ymoq, qo‘yilmoq

Третья область, рассмотренная в таблице, охватывает «Эвфемизмы, относящиеся к теме смерти и погребальных обрядов». В русском и узбекском языках выявлено значительное количество эвфемизмов, призванных заменять неприятные и страшные слова и выражения, связанные с данной темой. Отношение к смерти в обеих культурах вызывает негативные и деструктивные эмоции. Представители русской и узбекской культур, как правило, обладают чувством такта и сострадания к страданиям других, или, по крайней мере, стремятся продемонстрировать вежливое отношение, используя соответствующие эвфемизмы.

Таблица 4.

Эвфемизмы, замещающие прямые обозначения физических возможностей и внешнего вида людей

Примеры эвфемизмов русского языка	Примеры эвфемизмов узбекского языка
Слепой – незрячий; глухой – слабослышащий, лысый – безволосый, гладкий, лишенный растительного покрова, алопеция, кудрявый	Ko‘r – a‘mo, basir, so‘qir, qora ko‘zoynak taqqan, qori, g‘ilay, ko‘zi ojiz, ko‘rmaydi; kar – botil, eshitmaydi, qulog‘i og‘ir, qulog‘i tang bitgan; kal – kuya tushgan, mo‘y(tuk)siz, sochsiz, sochi siyrak, taqirbosh, tepasi ochilib qolmoq, tepa sochi tushgan.

В группе «Эвфемизмы, заменяющие физические возможности и внешний вид людей» следует отметить, что как в русском, так и в узбекском языках существует значительное количество эвфемизмов, используемых в данной области. В представленных культурах наблюдается стремление заменять не совсем приятные слова и выражения, касающиеся людей с физическими отклонениями от нормы. Однако, как видно из таблицы, в узбекской культуре присутствуют дополнительные сферы эвфемизации, отсутствующие в русской [6, с. 844].

Таблица 5.

Эвфемизмы, указывающие на алкогольную зависимость	
Примеры эвфемизмов русского языка	Примеры эвфемизмов узбекского языка
Пьяный – в нетрезвом виде, нетрезвый, в неподобающем виде, в нетрезвом состоянии, в обнимку с белым другом, бахический, булавка в голове, в градусе, в нетрезвом виде, в нетрезвом состоянии, в подпитии, в хмельном виде, весёленький, на автопилоте, на кураже, под веселую руку, под газом, под градусом, под мухой, под парами, под хмельком, тёпленький, в состоянии алкогольного опьянения, в хмельном виде; пить водку – за галстук (за воротник) закладывать, заливать, пропускать, заниматься хмельным делом, клюкать (клюкнуть), прикладываться (приложиться) (к бутылке, рюмке,	Mast bo‘lmoq – ko‘ziga ikkita bo‘lib ko‘rinmoq, karaxt bo‘lmoq, kayfi oshmoq, ko‘payib ketmoq, laqillab qolmoq, me‘yoridan oshmoq, olamdan o‘tmoq, ortiqchalik qilmoq, oshib ketmoq, pishib qolmoq, tayyor bo‘lib olmoq, taxta bo‘lib qolmoq, uchib qolmoq, o‘chib qolmoq, qotib qolmoq, g‘isht bo‘lib qolmoq; aroq ichmoq – jo‘natmoq, iste‘mol qilmoq, lab ho‘llamoq, mazza qilmoq, olib yubormoq, olib qo‘ymoq, otib yubormoq, og‘izga tegmoq, oq qilmoq, tomoq xo‘llamoq, to‘kib yubormoq, farqona tong otguncha bo‘lmoq, yuzta-yuzta olmoq//yuz-yuz urmoq.

водке и т.п.)

Рассматривая эту сферу употребления эвфемизмов на примере эвфемизирующегося слова «пьяный, пить водку», мы видим, что в обоих языках существуют подходящие замены этому не слишком приятному слову.

Таблица 6.

Эвфемизмы, используемые для обозначения психических отклонений	
Примеры эвфемизмов русского языка	Примеры эвфемизмов узбекского языка
Псих, безумец – душевнобольной, не в своем разуме, не в своем уме, не в себе, не все дома, неадекватный, умалишенный, блаженный, не в своём уме, не в себе, олигофрения, расстроен душой, со странностями	Jinni – aqlsiz, aynigan, aqli zaif, aqli yo‘q, aqli kam, aqli past, aqli qusr, bir kam yuz, beaql, kallasi aynigan, kaptarxonabop (dialekt), nosoqroq, ovsar, tomi yo‘q, tomi ketgan, to‘qson to‘qqiz, ruhiy kasal, ruhiy nosog‘lom, ruhiy kamchilikli, ruhiy nuqsonli.

В группе «Эвфемизмы, относящиеся к сфере определения психических отклонений», согласно таблице, можно наблюдать схожесть в использовании эвфемизмов для обозначения физических и психических состояний, что демонстрирует вежливость и такт представителей разных культур. Несмотря на различия в традициях и жизни, как русская, так и узбекская культуры стремятся избегать нетактичных выражений. При этом в узбекском языке количество эвфемизмов превышает аналогичное число в русском.

Сравнительный анализ эвфемизмов показывает, что обе культуры используют подобные речевые приемы для демонстрации внимания и поддержки, хотя узбекский язык более богат в этом аспекте. Это связано с культурными различиями, сложившимися на основе исторических традиций.

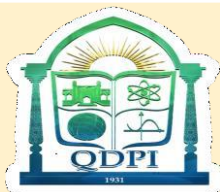
ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Из ряда примеров, приведенных в нашей статье, мы можем сказать, что основанием для эвфемистической замены специфичны, как в русском, так и в узбекском языках и определяются особенностями культуры общества, историческими и общественными изменениями, то есть всей внелингвистической жизненной ситуацией.

Таким образом, употребление эвфемизмов является важным аспектом в жизни русской и узбекской культур, способствующим улучшению коммуникации, снижению конфликтов и выражению воспитанности, что в свою очередь подчеркивает взаимосвязь между языком и культурой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. Энциклопедия. – 1969. – 608 с.
2. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 126 с.
3. Тюрина Е. Е. Семантический статус эвфемизмов и их место в системе номинативных средств языка на материале соврем, англ. языка: дис. ... канд. филол. Наук. – Новгород, 1998. – 134 с.
4. Омонтурдиев А.Ж. Ўзбек нутукнинг эвфемик асослари. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. – 2000. – 127 б.
5. Кацев А. М. Языковое табу и эвфемия – СПб: Просвещение, 1988. – 80 с.
6. Саттарова Е.А. Критерии отбора словарей для анализа и классификации эвфемизмов профессиональной лексики русского и узбекского языков // Scientific Bulletin of NamSU – Научный вестник НамГУ – NamDU ilmiy axborotnomasi – 2024-yil – 3-son. С. 843-849.

ПОЭТИЧЕСКИЕ ТРОПЫ В СКАЗКАХ «МОРОЗКО» И «ЗУМРАД ВА ҚИММАТ»: СТРУКТУРНО-ОБРАЗНЫЙ АНАЛИЗ

Урмонова Беназирхон Мансуржон кизи
Преподаватель кокандского университета
urmonovabenazir234@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена сопоставительному анализу поэтических тропов в русской народной сказке «Морозко» и узбекской народной сказке «Зумрад ва Қиммат». Цель исследования – выявить общие и специфические черты образной системы двух волшебных сюжетов, принадлежащих разным лингвокультурам, но реализующих сходную ценностную модель. Показано, что в «Морозко» образность тяготеет к лаконичным формульным эпитетам и бытовым сравнениям, тогда как в «Зумрад ва Қиммат» важную роль играют устойчивые восточные клише внешней красоты и гиперболизированные описания наказания отрицательных персонажей. Делается вывод о типологическом сходстве ценностных моделей и различии образно-стилистических доминант, обусловленных культурным контекстом русской и узбекской традиций.

Ключевые слова: поэтические тропы; образная система; сравнительный анализ; русская народная сказка; узбекская народная сказка; эпитет; метафора; гипербола; культурный контекст.

Abstract. The article offers a comparative analysis of poetic tropes in the Russian folktale *Morozko* and the Uzbek folktale *Zumrad va Qimmat*. The aim is to identify both shared and culture-specific features of the imagery in two magic tales which, while belonging to different linguocultural traditions, realise a similar value model. It is shown that in *Morozko* imagery tends towards concise formulaic epithets and everyday similes, whereas in *Zumrad va Qimmat* a prominent role is played by fixed Oriental clichés of physical beauty and hyperbolic depictions of punishment. The paper concludes that the two tales share a typologically similar axiological model but differ in their dominant figurative patterns, which are shaped by the cultural context of the Russian and Uzbek traditions.

Keywords: poetic tropes; imagery system; comparative analysis; Russian folktale; Uzbek folktale; epithet; metaphor; hyperbole; cultural context.

Annotatsiya. Maqolada rus xalq ertagi «Morozko» va o‘zbek xalq ertagi «Zumrad va Qimmat»dagi badiiy troplar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – ikki turli lingvomadaniyatga mansub bo‘lgan sehrli syujetlar obrazlar tizimining umumiy va o‘ziga

xos jihatlarini aniqlashdir; har ikkala ertakda mehnatkash, kamtar qahramonning mukofotlanishi hamda dangasa, ochko‘z obrazning jazolanishi singari qadriyat modeli namoyon bo‘ladi. «Morozko» ertagida tasviriylik ixcham formulasimon epitetlar va maishiy taqqoslashlarga moyil ekani, «Zumrad va Qimmat»da esa sharqona go‘zallik qoliplari hamda salbiy obrazlarning giperbolik jazolanishi muhim o‘rin tutishi ko‘rsatiladi. Rus va o‘zbek an‘analarida qadriyat modeli tipologik jihatdan o‘xshash bo‘lsa-da, obrazli-stilistik dominantlar madaniy kontekst ta‘sirida farqlanishi xulosasi chiqariladi.

Калит сўзлар: бадий троплар; образли тизим; қиёсий таҳлил; рус халқ эртаги; ўзбек халқ эртаги; эпитет; метафора; гипербола; маданий контекст.

Введение. Волшебная сказка традиционно рассматривается как один из базовых жанров народной словесности, в котором в концентрированном виде проявляются архетипические модели поведения, устойчивые ценностные оппозиции и национально-культурные представления о мире. Структурный подход В. Я. Проппа, продемонстрировавший, что сказочный сюжет строится на ограниченном наборе функций персонажей и устойчивых композиционных блоков, показал, что образная система сказки выполняет не только декоративную, но и конструктивную функцию в организации повествования [4, с. 24].

Классические исследования Е. М. Мелетинского, посвящённые мифу и сказке, подчёркивают символический характер тропов, в которых закреплёны архаические представления о природе, социуме и сакральных силах [3, с. 56]. М. Люти, анализируя европейскую народную сказку, говорит о её «плоскостности» и обобщённости: герои лишены психологической глубины, а тропы действуют как ясные и легко узнаваемые признаки добра и зла, красоты и уродства, богатства и нищеты [2, с. 33]. В этой перспективе эпитеты, сравнения и гиперболы приобретают статус не только эстетических, но и семиотических маркеров.

Русская сказка «Морозко» и узбекская сказка «Зумрад ва Қиммат» относятся к одному структурному типу, поскольку в обеих реализуется мотив противостояния трудолюбивой падчерицы и ленивой родной дочери, а сюжет разворачивается по схеме *испытание – награда – наказание*. При этом поэтика тропов демонстрирует как типологическое сходство, так и существенные различия, определяемые культурной спецификой русской и узбекской традиций.

Материал и методы исследования

Материалом исследования служат русская народная сказка «Морозко» в записи А. Н. Афанасьева [1] и узбекская народная сказка «Зумрад ва Қиммат» по изданию корпуса «Ўзбек халқ эртаклари» и современным электронным публикациям [5].

Методологическая база опирается на структурно-семиотический и сравнительно-типологический подходы: с учётом морфологии сказки В. Я. Проппа [4], концепции

«прозрачности» и композиции европейской сказки М. Люти [2], а также работ Е. М. Мелетинского о символике мифологических и сказочных сюжетов [3] уточняется функция поэтических тропов в рамках схемы «испытание – награда – наказание».

Анализ включает:

- выявление формульных эпитетов и сравнений,
- рассмотрение образных оппозиций и мотивов,
- распределение тропов по композиционным позициям (зачин, кульминация, развязка),
- интерпретацию связи тропики с национально-культурными константами (труд, семья, представления о красоте, сакральные силы природы).

Результаты исследования

Рассмотрим для начала тропику русской сказки «Морозко». Так, текст «Морозко» в записи А. Н. Афанасьева открывается нейтральной, почти протокольной формулой: **«Была себе старушка, у нее была падчерица да родная дочка»** [1, с. 24]. Здесь отсутствует образная избыточность, но уже задана ключевая оппозиция падчерица / родная дочь, которая в дальнейшем разворачивается через систему оценочных эпитетов.

Падчерица последовательно характеризуется как **«добрая, работающая девица»**, тогда как родная дочь и мачеха получают отрицательные определения **«злая»**, **«ленивая»**, иногда усиленные градацией и повтором [1, с. 27]. Эти эпитеты типичны для русского фольклора и выполняют маркирующую функцию: они не индивидуализируют персонажей, а включают их в устойчивую оппозицию добродетели и порока, что согласуется с наблюдениями М. Люти о «схематизме» сказочного образа [2, с. 55].

Центральной образной доминантой становится олицетворение зимнего холода в фигуре Морозко. Его формульное обращение к героине **«Тепло ли тебе, девица? тепло ли тебе, красная?»** [1, с. 13] представляет собой устойчивый троп, который одновременно выполняет роль испытания и тематического рефрена. Повтор вопроса создаёт ритм эпизода и выделяет кульминационный момент проверки стойкости падчерицы.

Ответ героини **«Тепло, батюшка Морозко»** интерпретируется как гиперболическое преуменьшение страдания, поскольку она скрывает холод и физическую боль, тем самым метафорически демонстрируя готовность терпеть лишения и сохранять почтительность [1, с. 16]. Здесь тропика прямо обслуживает моральную идею смирения и послушания, что соответствует общему для русского фольклора идеалу «терпящей добродетели».

Сравнения в «Морозко» преимущественно бытовые и опираются на крестьянский опыт, так подарки Морозко могут описываться как **«тяжёлые, как**

кованные сундуки», одежда, как «тёплая, словно меховая шуба» [1, с. 14]. Подобные сравнения не усложняют образ, а подчёркивают разительный контраст между прежней нищетой и чудесным богатством, усиливая сказочную «материальность» награды.

Гиперболизация особенно заметна при описании финального воздаяния. Падчерица возвращается «вся убрана, обвешана дорогими подарками», а сундуки, принесённые Морозко, «полны всякого добра» [1, с. 21]. В то же время родная дочь, отправленная к Морозко, возвращается «в одном рубище» или вовсе гибнет. Противопоставление «несметных богатств» и «полного лишения» реализуется как гиперболический троп, усиливающий дидактический посыл: добро награждается сверх меры, зло карается предельно строго [2, с. 56; 3, с. 44].

Рассмотрим следующий анализ тропики узбекской сказки «Зумрад ва Қиммат». Так, узбекский вариант истории уже в зачине демонстрирует более яркую и живую образность: «Бир чол билан кампирнинг Зумрад ва Қиммат исмли икки қизи бор экан» [5, с. 44]. Далее героиня Зумрад описывается через устойчивые восточные эпитеты красоты: **оқ юзли, қора қошли, кўнгли пок қиз** «белолицая, чернобровая, чистосердечная девочка» [5, с. 45]. Эти формулы соотносят героиню с нормативным идеалом женской красоты в восточной традиции и сразу же совмещают эстетику и этику.

Образ Қиммат, напротив, маркируется отрицательными оценочными тропами, такими как **ялқов, манман, бахил** «ленивая, гордая, жадная» [5, с. 66]. Здесь чётко прослеживается связь тропики с ментальными стереотипами: положительная героиня не только трудолюбива, но и эстетически совершенна, тогда как отрицательная персонаж нарушает и моральные, и поведенческие нормы.

Особо значима метафорика отношений с мачехой: «Зумрадга ўғай она қулдай муомала қилар, яъни Зумрадни қулдай ишлатар, Қимматни эса эркалатиб ўстирар экан» [5, с. 29]. Образ **қулдай ишлатмоқ** «работать как раб» выступает как устойчивая социально-нагруженная метафора, выражающая не только тяжёлый труд, но и унижение статуса, эмоциональную холодность, отсутствие защиты. В отличие от более сдержанной характеристики в русском тексте, узбекская сказка подчёркивает именно эксплуатацию и несправедливость, что созвучно восточной традиции ярко выраженных нравственных оценок.

Гипербола особенно выразительна в описании богатств, которыми награждается Зумрад **олтин сандиқлар, гавҳар тақинчоқлар, ипак либослар** «золотые сундуки, жемчужные украшения, шелковые одежды» [5, с. 49]. Награда перечисляется с нарастающей интенсификацией, что создаёт эффект «сказочной роскоши». Не менее гиперболично показано наказание Қиммат, так как на неё падает «**қора булут**», она покрывается «**бит-чивин**», становится источником позора для семьи [5, с. 51].

Здесь гипербола тесно взаимодействует с цветовой символикой, к примеру, **оқ** (белый) и **яшил** (зелёный) ассоциируются с чистотой, благословением,

благополучием, тогда как **қора** (чёрный) маркирует несчастье, грех, «тёмную судьбу» (**қора бахт**) [5, с. 52]. Подобная семантика цвета хорошо вписывается в традицию классической узбекской литературы (газели, маснавий), где цветовые эпитеты обладают устойчивой символикой.

Сравнения в «Зумрад ва Қиммат», как и в русском тексте, опираются на повседневные реалии, но при этом имеют ярко выраженный восточный колорит, сравните, «**Зумраднинг сочи ипакдай жимирлаб тушар**» (волосы «волнообразно ниспадают, как шёлк»), «**овози булбулдек сайрар**» (голос «поёт, как соловей») [5, с. 55]. Подобные сравнения создают почти идеализированный, «орнаментальный» образ красоты героини и подчеркивают её гармонию с природой.

Сопоставление двух сказок позволяет выделить несколько общих типов тропов и зафиксировать различия их функционирования.

Во-первых, в обоих текстах важнейшую роль играют оценочные эпитеты персонажей. Падчерица в «Морозко» — «**добрая девица**», «**работящая**» [1, с. XX]; Зумрад — **пок, мехнаткаш** и **оқ юзли** [5, с. 44]. Мачеха и родная дочь / ўғай қиз описываются отрицательными эпитетами, а в русском тексте — «**злая**», «**ленивая**», «**завистливая**», в узбекском — **ёмон, ялқов, бахил** [1, с. XX; 5, с. XX]. Эти формульные характеристики не индивидуализируют персонажей, а включают их в типологический ряд жанрового архетипа, что согласуется с выводами В. Я. Проппа и М. Люти о стереотипности сказочных образов [2, с. 44; 4, с. 29].

Во-вторых, обе сказки активно используют природные и бытовые метафоры. В «Морозко» олицетворённый персонаж Морозко объединяет в себе зимний холод и власть судьбы; его диалог с героиней «**Тепло ли тебе, девица?**» задаёт метафорическую модель испытания [1, с. XX]. В узбекской сказке силы природы — **шамол, булут, ёмғур** могут выступать знаками божественного воздаяния, а метафоры типа **қулдай ишлатиш, қора бахт, ёруғ юз** формируют образ жизненного пути героини как пути от тьмы к свету [5, с. 57].

В-третьих, и в «Морозко», и в «Зумрад ва Қиммат» отчётливо проявляется гиперболизация награды и наказания. В русском тексте награда падчерицы описывается как «несметное богатство», сундуки «полны всякого добра», тогда как отрицательная героиня может вернуться ни с чем или понести гибель [1, с. 14]. В узбекском варианте награда Зумрад **олтин сандиқлар, гавҳар тақинчоклар, ипак либослар**, тогда как Қиммат поражается **қора булут, бит-чивин** и становится символом позора [5, с. 56]. В обоих случаях гипербола усиливает дидактический пафос и закрепляет простую формулу: добродетель вознаграждается сверх меры, порок карается крайне сурово.

В-четвёртых, тропы выступают опорой композиции. Повтор формульных обращений Морозко, устойчивых эпитетов Зумрад, описаний наказания Қиммат образует своеобразные «узловые точки» сюжета, сигнализирующие переход от одной

стадии испытания к другой. Это согласуется с представлениями о роли повторов и параллелизмов в текстовой организации: А. М. Шўфқоров и Е. В. Метлякова подчёркивают, что лексический повтор и образные формулы создают каркас художественного текста и способствуют удержанию ключевых мотивов в читательской памяти [6, с. 13; 7, с. 22].

При всём типологическом сходстве обнаруживаются и существенные различия. В «Морозко» тропика относительно лаконична: эпитеты и сравнения экономны, чудесное в значительной степени передаётся через сам факт вмешательства сверхъестественного персонажа, а не через развёрнутые описания. Это соотносится с идеей М. Люти о «прозрачности» европейской сказки, ориентированной на ясность и динамику сюжета [2, с. 17].

Узбекская сказка, напротив, отличается большей насыщенностью образными клише, особенно связанными с внешней красотой, богатством, позором и благословением. Изобилие эпитетов и сравнений создаёт эффект «орнаментальности», типичный для восточной поэтической традиции и системы образов классической узбекской литературы. В этом аспекте «Зумрад ва Қиммат» располагается на пересечении фольклорной и книжной традиций: сюжет остаётся простым и прозрачным, но оформляется средствами более «литературной» тропики.

Заключение

Лексическая и образная система сказок «Морозко» и «Зумрад ва Қиммат» строится на общих жанровых принципах, а именно устойчивые эпитеты, гиперболы и сравнения служат для явного выражения нравственных оппозиций «добродетель / порок», «труд / лень», «скромность / гордыня». В русском тексте тропы преимущественно лаконичны и функциональны, поскольку формульные эпитеты и повторяющиеся обращения Морозко обеспечивают минимально необходимую образность, не замедляя динамики действия. Доминируют простые бытовые сравнения и олицетворение единственного чудесного персонажа.

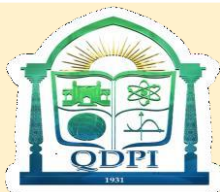
В узбекской сказке тропика более орнаментальна и тяготеет к восточным формульным образам красоты и богатства; гиперболы, сопровождающие наказание отрицательных персонажей и благословение Зумрад, создают ярко выраженный эмоциональный контраст. В обоих текстах поэтические тропы тесно связаны с повтором и синтаксическим параллелизмом, та как устойчивые эпитеты, обращения и описательные формулы функционируют как выразительное средство и одновременно как композиционный каркас, что перекликается с выводами о роли повтора в художественной речи.

Типологическое сходство ценностных моделей при различии образных доминант демонстрирует, что русская и узбекская сказочные традиции реализуют близкие по сути моральные установки, но «упаковывают» их в различные стилевые оболочки:

европейская сказка тяготеет к ясности и простоте, тогда как восточная — к декоративности и семантической многослойности образа.

Список литературы

1. Афанасьев А. Н. Народные русские сказки: в 3 т. Т. 1. М.: Наука, 1984.
2. Люти М. Европейская народная сказка: её строение и смысл / пер. с нем. М.: Наука, 1984.
3. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. 2-е изд. М.: Наука, 1976.
4. Пропп В. Я. Морфология сказки. 2-е изд. М.: Наука, 1969.
5. Ўзбек халқ эртаклари. 2-жилд. Тошкент: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1988.
6. Шўфқоров А. М. Бадиий такрор табиати. Тошкент: Fan, 2007.
7. Metlyakova E. V. Leksicheskiy povtor kak semantiko-stilisticheskaja kategorija v rannej poezii A. Ahmatovoj: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. M., 2004.
8. Mamazhonov A. Matn sintaksisi. Toshkent: O‘qituvchi, 1988.

ЭЛЕМЕНТЫ ФОЛЬКЛОРА В СОВРЕМЕННОЙ ЗАРУБЕЖНОЙ И РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Тевосян Гаянэ Артуровна
gayatevosyan@gmail.com

Преподаватель кафедры филологии
Кокандского университета

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy xorij va rus adabiyotida xalq og'zaki ijodi elementlarining o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. XX–XXI asr adabiy asarlarida xalq og'zaki ijodi motivlari, obrazlari va an'analari qo'llanilishiga bag'ishlangan ilmiy manbalar tahlil qilinadi. Madaniy an'analari va adabiy yo'nalishlar doirasida xalq og'zaki ijodi merosining qabul qilinishi va transformatsiyasining o'ziga xosliklari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, xalq og'zaki ijodi elementlari dolzarbiligini saqlab qoladi va madaniy identifikatorni chuqurlashtirishga hamda zamonaviy mualliflarning badiiy tilini boyitishga xizmat qiladi. Maqola xulosalari xalq og'zaki ijodini adabiy jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida kengroq va ko'p sohali o'rganishni davom ettirish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *xalq og'zaki ijodi, zamonaviy adabiyot, xorij adabiyoti, rus adabiyoti, madaniy identifikator..*

Аннотация. В статье рассматривается роль и значение элементов фольклора в современной зарубежной и русской литературе. Проведен анализ научных источников, посвященных вопросам использования фольклорных мотивов, образов и традиций в литературных произведениях XX–XXI веков. Обсуждается специфика восприятия и трансформации фольклорного наследия в контексте различных культурных традиций и литературных направлений. Результаты исследования показывают, что фольклорные элементы сохраняют актуальность и способствуют углублению культурной идентичности, а также обогащают художественный язык современных авторов. Выводы статьи подчеркивают необходимость дальнейшего междисциплинарного изучения фольклора как важного компонента литературного процесса.

Ключевые слова: *фольклор, современная литература, зарубежная литература, русская литература, культурная идентичность.*

Abstract. The article examines the role and significance of folklore elements in contemporary foreign and Russian literature. An analysis of scholarly sources dedicated to the use of folkloric motifs, images, and traditions in literary works of the 20th and 21st

centuries is conducted. The specifics of the perception and transformation of folkloric heritage are discussed within the context of various cultural traditions and literary movements. The research results demonstrate that folklore elements remain relevant, contribute to the deepening of cultural identity, and enrich the artistic language of contemporary authors. The article's conclusions emphasize the necessity for further interdisciplinary study of folklore as an important component of the literary process.

Keywords: *folklore, contemporary literature, foreign literature, Russian literature, cultural identity.*

ВВЕДЕНИЕ. Фольклор, являясь формой коллективной художественной памяти, традиционно рассматривается как один из базовых источников литературного творчества. Он служит своеобразным «культурным кодом», через который сообщество закрепляет и транслирует свои ценности, мировоззрение и модели поведения. Современная мировая литература — как западная, так и русская — демонстрирует устойчивый интерес к фольклорному наследию, что отражает общую тенденцию к возрождению архаических структур в условиях постиндустриального общества. Исследователи подчёркивают, что в эпоху глобализации фольклор становится «средством самоидентификации и символической защиты культурного пространства» [1].

Активное использование фольклорных мотивов в литературе XXI века связано и с развитием неомифологизма — направления, в рамках которого авторы стремятся заново интерпретировать миф и сказку, адаптируя их к современным проблемам. По наблюдению Е. Мелетинского, мифологизация литературы периода модерна и постмодерна основана на стремлении «восстановить глубинные структуры человеческого опыта» [2]. Этот тезис сохраняет актуальность и сегодня, когда писатели обращаются к фольклору для осмысления кризисов идентичности, исторической памяти, утраты социальных ориентиров и поиска новых способов описания человеческого существования.

Современная зарубежная литература нередко опирается на фольклор как на инструмент культурного синтеза. Полиэтничность и межкультурные контакты способствуют формированию гибридных повествовательных моделей, в которых соседствуют мифы различных регионов. Эту тенденцию можно наблюдать у Нила Геймана, Салмана Рушди и Маргарет Этвуд, в чьих произведениях мифологические архетипы становятся элементами анализа современных политических и этических проблем.

Русская литература XXI века, напротив, чаще рассматривает фольклор как часть национальной памяти и духовной традиции. По мнению А. Панченко, фольклор в российской культуре функционирует как «место памяти» (*lieu de mémoire*), формирующее устойчивые образы национальной истории [3]. В связи с этим

обращение к сказке, былине, легенде или житийному жанру становится для современных авторов способом реконструкции утраченной целостности, диалога с историческими травмами и переосмысления социальной реальности.

Таким образом, исследование элементов фольклора в современной зарубежной и русской литературе представляется актуальным с точки зрения изучения механизмов культурной памяти, художественной эволюции и межкультурной коммуникации. Фольклор выступает не статичным наследием, а динамической системой, что позволяет увидеть в нём важный ресурс для современной литературы.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследование основано на анализе современной зарубежной и русской художественной прозы конца XX — начала XXI века, включающей фольклорные или неомифологические элементы. В корпусе рассмотрены тексты Н. Геймана, М. Этвуд, С. Рушди, Д. Уинтерсон, Е. Водолазкина, Л. Улицкой, Д. Быкова, а также произведения ряда современных российских авторов, обращающихся к архаическим мотивам и персонажам. Дополнительно привлечены литературоведческие и культурологические исследования по теории мифа, фольклора и мифопоэтики [5].

Методологическую основу составили принципы сравнительного литературоведения, позволяющие сопоставить функционирование фольклорных элементов в разных культурных традициях. Использовались также методы структурно-семантического анализа, направленные на выявление устойчивых сюжетных моделей, архетипических персонажей и повторяющихся символических структур. Элементы мифокритики применялись для изучения архетипов и мифологем, определяющих глубинную логику художественного текста. Важной частью методологии стала работа с вторичными исследованиями, позволяющая соотнести литературные примеры с научными концепциями.

1. Анализ научной литературы

Научная литература, посвящённая роли фольклора в современной художественной культуре, демонстрирует несколько устойчивых исследовательских направлений. Одним из ключевых является изучение мифопоэтики и способов трансформации мифа в литературе модерна и постмодерна. В работах Е. Мелетинского подчёркивается, что современная литература стремится «вернуть утраченные связи с архетипическими структурами культуры» [2], что объясняет частую апелляцию к мифу и эпосу.

Другой важной теоретической линией остаётся структурный подход к фольклору, сформировавшийся благодаря В. Проппу, который определил морфологию сказки как систему функций и инвариантов. Его идеи активно используются исследователями XXI века, анализирующими устойчивые сюжетные формулы и их модернизацию в современной прозе [4].

Значительный вклад в изучение фольклорных структур в литературе внесли культурологи и семиотики. Ю. Лотман рассматривал фольклор как часть «семиосферы» культуры — пространства, где взаимодействуют тексты, традиции и модели поведения [1]. Это позволяет трактовать фольклор не как архаический остаток, а как активный механизм культурной коммуникации, который продолжает работать в литературе.

В западном литературоведении большое внимание уделяется феномену «неомифологизма». Элиаде рассматривал миф как универсальную структуру, которая в современном мире «постоянно возрождается в культурных формах». В исследованиях англоязычной литературы отмечается, что современная проза активно использует мифологию для обсуждения вопросов идентичности, миграции, гендера, экологии и глобализации.

Русские исследователи Панченко и Топорова фиксируют тенденцию возвращения к фольклору как к «месту памяти», через которое авторы переосмысливают культурные травмы и исторические переломы [5].

Совокупность научных подходов демонстрирует, что фольклор в современной литературе рассматривается не как пережиток, а как адаптивная, динамичная структура, способная интегрироваться в постмодернистскую, мультикультурную и цифровую эпоху.

2. Методы исследования

Для анализа научных и художественных источников применён комплекс методов, позволяющий исследовать фольклорные элементы в многоуровневой структуре литературного текста.

Использован компаративный метод, позволяющий выявить сходства и различия в функционировании фольклорных мотивов в русской и зарубежной литературе. Сравнение проводится на уровне сюжета, образности, архетипического состава и нарративных структур.

Применён структурно-семиотический метод, опирающийся на концепции Проппа и Лотмана. Он позволяет изучить повторяющиеся структуры — функции персонажей, устойчивые сюжетные схемы, бинарные оппозиции и знаковые символы, восходящие к фольклорным моделям.

Важное место занимает мифокритический анализ, направленный на выявление мифологических архетипов (герой, трикстер, мудрая старуха, культурный герой) и мифологем (путь, инициация, жертвоприношение, возвращение). Этот метод помогает понять глубинный смысл современных текстов, в которых мифология работает на уровне подсознательных структур.

Часть исследования основана на дискурсивном анализе, позволяющем рассматривать фольклор как часть культурного и социального дискурса. Этот подход используется в отношении современной зарубежной литературы, где мифологические

структуры часто становятся инструментом критики социальных и политических явлений.

Наконец, использован интертекстуальный анализ, поскольку фольклорные элементы в современной литературе нередко существуют в форме цитат, реминисценций и аллюзий. Такой подход позволяет выявить связи между текстом и фольклорной традицией, проследить сеть смысловых переключек и контекстов.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ

Анализ современного литературного материала показал, что элементы фольклора в зарубежной и русской литературе начала XXI века проявляются в нескольких устойчивых формах: через структуру повествования, образную систему, архетипические персонажи и тематические комплексы, восходящие к мифу и устной традиции.

В зарубежной литературе выявлена выраженная тенденция к интеграции мультикультурных мифологических систем. В романах Нила Геймана «Американские боги» и «Дети Ананси» фольклор функционирует как универсальный язык культурной коммуникации: персонажи из различных мифологических традиций взаимодействуют в едином пространстве современного мира. Подобная стратегия характерна и для творчества Салмана Рушди, где индийская мифология сосуществует с элементами арабского и европейского сказочного наследия. Это позволяет авторам создавать нарративы, отражающие динамику глобализирующегося мира.

В произведениях Маргарет Этвуд и Джинет Уинтерсон фольклорные мотивы используются для критического анализа социальных систем. Этвуд обращается к интонациям канадского и индейского фольклора, переосмысливая темы женской субъектности и экологических угроз, тогда как Уинтерсон использует сказочные структуры для конструирования гибридных повествовательных форм, основанных на размывании границ между реальностью и мифом.

В русской литературе фольклорные элементы чаще связаны с обращением к исторической памяти и культурной идентичности. В романах Евгения Водолазкина (*Лавр*, *Оправдание Острова*) архаические модели — житийные сюжеты, мотивы пути, чудесное — структурируют повествование, формируя особый тип «неохронотопа», соединяющего разные исторические пласты. Людмила Улицкая активно использует элементы устной традиции в семейных хрониках, где фольклор служит механизмом передачи культурного опыта. В текстах Дмитрия Быкова фольклорная образность выполняет аллегорическую функцию и используется для политико-культурной рефлексии.

Отдельного внимания заслуживает современная русская фэнтези, где элементы народной мифологии модернизируются. Образы домовых, леших, русалок и других персонажей восточнославянского фольклора используются как инструменты построения новых миров, отражающих социальные ожидания и страхи XXI века.

Таким образом, результаты исследования показывают, что фольклорные структуры в современной литературе функционируют как гибкие модели, позволяющие авторам одновременно сохранять культурную традицию и адаптировать её к актуальным проблемам.

Полученные результаты подтверждают, что фольклор в современной зарубежной и русской литературе не является статичным наследием: он предстает как динамичный ресурс, который активно участвует в формировании новых художественных стратегий.

В зарубежной литературе наблюдается феномен «глобального фольклора», где мифологические системы различных культур переплетаются. Это отражает современную культурную ситуацию, характеризующуюся миграционными потоками, диалогом культур и развитием мультикультурных обществ. Работы Геймана и Рушди демонстрируют, что фольклор может выступать универсальным кодом, переводимым между культурами и адаптируемым к современным проблемам — от кризиса идентичности до социальных конфликтов. Такая трансформация согласуется с концепцией Элиаде о «вечном возвращении» мифа, но в современном контексте она приобретает очертания интеркультурного диалога.

В русской литературе доминирует иной вектор: фольклор используется для осмысления исторических дискурсов, утраченной преемственности и культурной травмы. Обращение к архаике у Водолазкина и Улицкой связано со стремлением восстановить национальный культурный нарратив, разрушенный историческими катастрофами XX века. Эта тенденция коррелирует с идеей Панченко о фольклоре как «месте памяти», где закреплены культурные архетипы и коллективные переживания.

Современная фэнтези как массовый жанр демонстрирует ещё одну важную тенденцию: «демократизацию» фольклора. Сказочные персонажи здесь выходят за пределы традиционной интерпретации и становятся участниками современных сюжетов, часто получая новое — ироническое, психологическое или социально-критическое — звучание. Это указывает на переход фольклора в сферу поп-культуры и цифровой коммуникации.

Обобщая результаты, можно утверждать, что фольклор в современной литературе приобретает многоплановые функции: он выступает инструментом моделирования миров, средством выражения философских и социальных идей, механизмом сохранения памяти и способом художественного обновления. Его способность к адаптации и трансформации делает его ключевым элементом литературного процесса XXI века.

ВЫВОДЫ

Проведённое исследование позволяет утверждать, что фольклорные элементы занимают значимое место в современной зарубежной и русской литературе, выступая динамичным и адаптивным механизмом художественного мышления. В условиях

глобализационных процессов и усиливающегося интереса к культурной идентичности фольклор становится способом преодоления разрыва между традицией и современностью.

В зарубежной литературе фольклорные и мифологические структуры функционируют преимущественно как инструмент межкультурного диалога. Они используются для моделирования гибридных миров, где переплетаются элементы различных мифологических систем, что отражает многообразие и сложность современного глобального общества. Авторы, такие как Нил Гейман, Салман Рушди и Маргарет Этвуд, демонстрируют способность фольклора выступать универсальным языком, через который осмысляются вопросы идентичности, миграции, политической и социальной нестабильности.

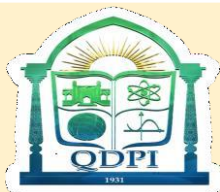
В русской литературе наблюдается иной доминирующий вектор: обращение к фольклору чаще связано с реконструкцией культурной памяти, поиском смысловых опор и рефлексией над историческими травмами. Архетипические сюжеты, символы и персонажи становятся способом восстановления непрерывности культурной традиции. Это проявляется в творчестве Евгения Водолазкина, Людмилы Улицкой, Дмитрия Быкова и целого круга авторов, работающих на пересечении реалистического и мифопоэтического дискурсов.

Анализ показал, что фольклор в современной литературе выполняет сразу несколько ключевых функций: культурно-идентификационную, семиотическую, нарративную и коммуникативную. Он служит источником художественного обновления и способствует формированию новых повествовательных стратегий, основанных на взаимодействии архаических структур и постмодернистских приёмов.

Таким образом, фольклор не утрачивает актуальности в XXI веке, а, напротив, становится одним из важнейших ресурсов литературного творчества, позволяющим авторам обращаться к глубинным структурам культуры и одновременно адаптировать их к теперешним социальным, философским и эстетическим запросам. Его роль в литературном процессе современной эпохи продолжает возрастать, что открывает широкие перспективы для дальнейших научных исследований.

Список использованных источников:

1. Лотман Ю. М. *Семиосфера*. Санкт-Петербург: Искусство, 1992.
2. Мелетинский Е. М. *Поэтика мифа*. Москва: Восточная литература, 1995.
3. Панченко А. А. *Фольклор как место памяти: культурная традиция и идентичность*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского университета, 2004.
4. Пропп В. Я. *Морфология сказки*. Москва: Лабиринт, 1968.
5. Топорова Т. В. *Миф, ритуал и фольклор в русской культуре XX века*. Москва: Языки славянской культуры, 2010.

КОНЦЕПТ «ДОБРА И ЗЛА» В РУССКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ

Трапова Гулираъно Набиджон кызы

Докторант Каракалпакского государственного университета

E-mail: gulirano745@gmail.com

Tel: +998905909980

Аннотация. В статье рассматриваются особенности отражения морально-этических категорий «добро» и «зло» в русских и английских пословицах. Автор анализирует их смысл, культурные различия и способы выражения этих понятий. Особое внимание уделяется образным средствам, идеологическим установкам и особенностям мышления народов, которые проявляются в пословицах. Сравнительный анализ показывает, что в русской традиции пословиц преобладают коллективистские и духовные ценности, а в английских пословицах чаще подчеркивается личная ответственность и практический подход.

Ключевые слова: пословица, добро, зло, моральные ценности, паремиология, межкультурный анализ, русская культура, английская культура.

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus va ingliz maqollarida “yaxshilik” va “yomonlik”ning axloqiy-axloqiy kategoriyalarini aks ettirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Muallif ularning mazmuni, madaniy farqlari va bu tushunchalarning ifodalanish usullarini tahlil qiladi. Maqollarda o‘z ifodasini topgan obrazli vositalar, g‘oyaviy munosabat, madaniy mentalitetga alohida e‘tibor beriladi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, rus maqollari an‘analarida kollektivistik va ma‘naviy qadriyatlar ustunlik qiladi, ingliz maqollari ko‘pincha shaxsiy mas‘uliyat va amaliy yondashuvni ta‘kidlaydi.

Kalit so‘zlar: maqol, yaxshilik, yomonlik, axloqiy qadriyatlar, paremiologiya, madaniyatlararo tahlil, rus madaniyati, ingliz madaniyati.

Abstract. This article examines how the ideas of “good” and “evil” appear in Russian and English proverbs. The author looks at their meanings, cultural values, and how these ideas are expressed in language. The study also considers the use of imagery, ideological views, and ways of thinking found in each culture’s proverbs. The comparison shows that Russian proverbs often highlight collective and spiritual values, while English proverbs tend to stress personal responsibility and practical ethics.

Key words: proverb, good, evil, moral values, paremiology, cross-cultural analysis, Russian culture, English culture.

Введение. Концепты «добра» и «зла» являются одними из фундаментальных категорий человеческого мышления и культуры, с помощью которых формируются моральные нормы, регулируются социальные отношения и выстраиваются границы допустимого поведения. Эти категории глубоко укоренены в языке и находят своё отражение в народном фольклоре, в частности, в пословицах и поговорках, которые представляют собой коллективное мировоззрение народа.

В русской и английской культурах концепты добра и зла выражены через разнообразные языковые средства, отражая уникальные этнокультурные особенности восприятия мира. Пословицы, являясь носителями мудрости и ценностей народа, выполняют важную роль в сохранении и передаче моральных установок от поколения к поколению.

Цель данной статьи – провести лингвокультурологический анализ концептов «добра» и «зла» в русской и английской паремиологии, выявить их семантические и идеологические особенности, а также рассмотреть примеры пословиц как практического воплощения этих категорий.

Исследование основывается на понимании концепта как ментально-языковой единицы, которая отражает культурно обусловленные знания, эмоции и оценки. Через призму пословиц анализируется, каким образом в двух разных языковых и культурных системах выражаются и интерпретируются основные морально-этические категории, что позволяет выявить как универсальные, так и специфические для каждой культуры черты.

Концепты добра и зла представляют собой фундаментальные категории человеческого мышления и культуры. С их помощью формируются моральные границы, определяются нормы поведения и выстраиваются социальные отношения. Эти категории прочно закреплены в языке и находят отражение в паремиологическом фонде, то есть в пословицах и поговорках, которые выражают коллективное мировоззрение общества. В русской и английской культурах концепты добра и зла закреплены не только в философских и религиозных традициях, но и в народном фольклоре, что отражает этнокультурные особенности восприятия мира.

Цель статьи заключается в анализе лингвокультурных особенностей концептов добра и зла в русской и английской паремиологии, выявлении их семантических и идеологических различий, а также рассмотрении примеров пословиц как практического воплощения этих концептов.

Обзор литературы и методология. В научной литературе концепты добра и зла рассматриваются с различных позиций, что отражает их многогранность и важность для понимания культуры и языка. Так, А. Вежбицкая подчеркивает роль концептов как «ключей к культуре», через которые язык передаёт систему национальных ценностей и мировоззрения [1]. Ю.С.Степанов рассматривает концепт как динамическое

образование, объединяющее когнитивное и эмоционально-оценочное содержание, что позволяет глубже понять ментальные структуры народа [2].

В контексте паремиологии важен вклад В.И.Даля, чьи сборники пословиц русского народа служат богатым источником для изучения выражения моральных категорий в фольклоре [7]. Англоязычные исследования, такие как словарь пословиц Oxford Dictionary of Proverbs (Simpson & Speake, 2008), предоставляют аналогичный материал для английской культуры [6].

Дискуссии о природе добра и зла традиционно разделяются на несколько моделей. Религиозно-моральная модель связывает добро с божественной волей и нравственным долгом, а зло – с нарушением божественного порядка [4]. Культурно-национальная модель акцентирует коллективные или индивидуальные ценности, присущие каждой культуре: русская традиция делает упор на духовность и жертвенность, тогда как английская – на личную ответственность и справедливость [3]. Когнитивно-ментальный подход рассматривает вариативность восприятия добра и зла в зависимости от контекста и индивидуального опыта [5].

Таким образом, имеющиеся исследования демонстрируют как универсальные, так и культурно-специфические аспекты концептов добра и зла, что подтверждает необходимость сравнительного анализа в паремиологическом материале.

В исследовании использован комплекс методов, позволяющий всесторонне проанализировать концепты добра и зла в русской и английской паремиологии:

Семантический анализ – выявление ключевых лексических элементов и их значений в пословицах, отражающих категории добра и зла.

Сравнительно-культурный анализ – сопоставление пословиц двух языковых культур с целью выявления сходств и различий в интерпретации моральных понятий.

Идеологический анализ – определение ценностных установок и мировоззренческих моделей, транслируемых через паремии.

Контекстуальный анализ – рассмотрение прагматической функции пословиц, их роли в формировании и поддержании моральных норм в обществе.

Материалом для анализа служат пословицы из словаря В.И.Даля для русской культуры, а также англоязычные пословицы из Oxford Dictionary of Proverbs (Simpson & Speake, 2008). Такой выбор позволяет оперировать проверенным и авторитетным корпусом паремий, отражающих историко-культурный опыт соответствующих народов.

Результаты исследования. В ходе анализа русских и английских пословиц, отражающих концепты «добра» и «зла», были выявлены как общие универсальные черты, так и существенные культурно-специфические различия.

Во-первых, в русской паремиологии добро традиционно рассматривается как коллективное благо, которое проявляется через жертвенность, милосердие, духовность и заботу о ближних. Пословицы, такие как «*Кто добро творит, тому Бог отплатит*»

и «Доброе дело два века живёт», подчёркивают духовную и моральную ценность добрых поступков, их связь с божественным воздаянием и долговечностью морального наследия. Это отражает глубоко укоренившиеся коллективистские и религиозно-нравственные ценности, характерные для русской культуры, где личный выбор тесно переплетён с ответственностью перед обществом и высшими моральными нормами.

Зло в русских пословицах часто ассоциируется с эгоизмом, разрушением гармонии и нарушением моральных устоев. Например, пословица «Злому – дорога, а доброму – забота» иллюстрирует противопоставление безразличия и социальной заботы, что демонстрирует важность социальной сплочённости и поддержки.

Во-вторых, английские пословицы акцентируют индивидуалистический подход к пониманию добра и зла. Добро здесь трактуется как личная ответственность, честность и справедливость – качества, формирующие нравственный облик личности. Пословицы «*Do good and good will come to you*» и «*Kind words cost nothing*» подчёркивают, что добродетель – это сознательный выбор человека, направленный на создание гармоничных отношений и соблюдение личной этики. Зло в английской культуре чаще всего воспринимается как нарушение справедливости, ложь и несправедливость, что отражает прагматизм и практическую направленность нравственных норм.

Кроме того, в английских пословицах заметно влияние христианских и рационалистических традиций, что проявляется в идеях воздаяния и баланса, но с большим упором на личную инициативу и самоконтроль.

Тем не менее, обе культуры сохраняют общую идею морального воздаяния: добро заслуживает награды, зло – наказания. Универсальные метафоры, такие как свет и тьма, чистота и грязь, жизнь и смерть, служат образным воплощением этих категорий. Однако эмоциональные и идеологические оттенки этих метафор существенно различаются, отражая национальные ментальные особенности и культурные коды.

Пословицы в обеих культурах выполняют не только функцию отражения моральных норм, но и служат средством воспитания, передачи жизненного опыта и формирования общественного сознания. Они помогают закрепить базовые моральные установки, формируют образ мира, где добро и зло выступают в качестве ключевых категорий нравственного выбора.

Пословица	Перевод / аналог	Интерпретация
«Кто добро творит, тому Бог отплатит.»	“Do good and good will come to you.”	Добро понимается как моральный долг, связанный с божественным воздаянием. Присутствует религиозно-этический контекст, акцент на вознаграждении за добродетель.

«Доброе слово и кошке приятно.»	“Kind words cost nothing.”	Добро выражается через речь и эмпатию. Подчёркивается ценность вербального поведения и эмоциональной отзывчивости.
«Злому – дорога, а доброму – забота.»	“A good heart is better than a fair face.”	Добро противопоставляется злу как социальная забота – равнодушию. Русская пословица коллективистская, английская – индивидуалистическая.
«Доброе дело два века живёт.»	“Good deeds live long.”	Добро трактуется как духовное наследие, преодолевающее временные границы; в обеих культурах закреплёно представление о долговечности моральных поступков.
Делай добро и бросай его в воду – Бог воздаст.»	“Cast your bread upon the waters.” (Ecclesiastes 11:1)	Добро совершается бескорыстно, без ожидания награды. Присутствует христианская идея духовного самопожертвования и смирения.
«От добра добра не ищут.»	“Let well enough alone.”	Русская пословица отражает идею умеренности и принятия существующего порядка; в английской – рациональное избегание излишних изменений. Добро интерпретируется как стабильность и гармония.

В итоге, исследование демонстрирует, что паремиологический материал является богатым источником для понимания культурно обусловленных концептов добра и зла. Сравнительный анализ позволяет выявить, что русская традиция ориентирована на коллективизм, духовность и моральную жертвенность, а английская – на индивидуальную ответственность, честность и практическую мораль.

Данные выводы имеют важное значение для дальнейших исследований в области лингвокультурологии, межкультурной коммуникации и изучения паремиологии как средства выражения и сохранения национальных культурных кодов.

Обсуждение результатов. В ходе проведённого исследования концептов «добра» и «зла» в русской и английской паремиологии были выявлены важные культурно-ментальные особенности, отражающие не только различия в восприятии этих категорий, но и более широкие мировоззренческие установки, присущие данным культурам. Результаты исследования позволяют глубже понять, каким образом пословицы, будучи языковыми формулами коллективной мудрости, воплощают систему моральных норм и ценностей, формируя культурные коды и этническую идентичность.

Одним из ключевых факторов, объясняющих различия в трактовке добра и зла в русских и английских пословицах, является историко-культурная специфика, выраженная в доминирующих ценностях коллективизма и индивидуализма

соответственно. Русская культура, с её глубокими религиозно-философскими традициями и социальной организацией, традиционно ориентирована на коллективные интересы, общинность, духовность и самопожертвование. Это находит отражение в пословицах, где добро представлено как бескорыстное служение обществу и Богу (*«Кто добро творит, тому Бог оплатит»*, *«Доброе дело два века живёт»*).

В английской культуре наблюдается более выраженный акцент на личной свободе, ответственности и прагматизме. Добро здесь часто интерпретируется как качество личности – честность, справедливость, способность принимать осознанные моральные решения (*«Do good and good will come to you»*, *«Kind words cost nothing»*). Такие пословицы отражают культурный сдвиг от коллективных моральных ориентиров к субъективной этике, характерной для западных обществ с сильной традицией личностной автономии.

Несмотря на культурные различия, как в русских, так и в английских пословицах, выявляются универсальные метафоры, отражающие глубокие архетипические представления человечества о добре и зле: свет и тьма, чистота и грязь, жизнь и смерть. Эти противопоставления служат выразительными образами, через которые передаются моральные оценки и эмоциональные переживания.

Однако конкретные эмоциональные и идеологические оттенки этих метафор в каждой культуре уникальны. В русской традиции свет часто ассоциируется с духовной чистотой и божественным присутствием, тогда как в английской – с разумом, порядочностью и практическим благом. Такие нюансы подчеркивают, что универсальные символы воспринимаются и интерпретируются через призму национальной ментальности и культурных кодов.

Пословицы в обеих культурах выполняют важную воспитательную и нормативную функцию. Они не только отражают существующие моральные установки, но и активно формируют общественные представления о допустимом и недопустимом поведении, способствуют сохранению и передаче традиций. Паремии, связанные с добром и злом, закрепляют архетипическое противопоставление созидательных и разрушительных сил, формируя тем самым нравственные ориентиры.

Кроме того, пословицы выступают в роли коммуникативных стратегий, облегчающих межличностное взаимодействие, регулирование социальных отношений и поддержку социальных норм. В этом смысле паремиологический материал служит своеобразным *«моральным кодексом»* народа, отражая его ценностные приоритеты и культурные установки.

Исследование подтвердило, что восприятие добра и зла не является фиксированным и универсальным – оно зависит от конкретного культурного, исторического и социального контекста. Современное общество, с его плюрализмом ценностей и ростом индивидуализма, предъявляет новые требования к интерпретации этих категорий. Это соответствует когнитивно-ментальной модели, согласно которой

концепты – динамические образования, отражающие изменение общественного сознания и ментальных моделей.

В современной англоязычной культуре, например, прослеживается тенденция к более прагматическому и рациональному восприятию добра, где моральные нормы рассматриваются через призму прав человека и личной ответственности. В русской культуре сохраняется устойчивое духовно-нравственное понимание добра как жертвенности и служения, хотя влияние западных ценностей также становится заметным.

Результаты данного сравнительного исследования имеют важное значение для межкультурной коммуникации, педагогики, перевода и изучения иностранного языка. Понимание культурно обусловленных концептов добра и зла способствует развитию толерантности, уменьшению культурных недопониманий и более глубокому взаимопониманию между носителями различных языков и культур.

Данное исследование подчёркивает, что паремиологический материал – это не просто языковое наследие, а живая часть культуры, через которую передаются и перерабатываются фундаментальные моральные и мировоззренческие ценности. Изучение таких концептов помогает раскрыть «ментальные коды» народа, а также способствует развитию междисциплинарных подходов в лингвокультурологии, антропологистике и культурологии.

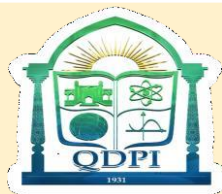
Заключение. В данной статье проведён сравнительный анализ концептов «добра» и «зла» в русской и английской паремиологии, что позволило выявить как универсальные, так и культурно-специфические черты их восприятия и выражения в народной мудрости. Русская паремиология отражает коллективистскую и духовно-нравственную традицию, где добро связано с жертвенным служением, милосердием и гармонией, а зло – с эгоизмом и разрушением общественных и моральных норм. В английской культуре, напротив, доминирует индивидуалистическая парадигма, в которой добро интерпретируется как личная ответственность, честность и справедливость, а зло – как нарушение этих принципов.

Обе культуры используют устойчивые метафоры, такие как свет и тьма, жизнь и смерть, для символизации добра и зла, однако эмоциональные и идеологические оттенки этих образов различаются в соответствии с национальными ментальными особенностями. Пословицы выступают не только как отражение, но и как инструмент закрепления и передачи моральных ценностей, формируя у носителей языка культурно обусловленное понимание добра и зла. В условиях глобализации и межкультурного взаимодействия такие исследования способствуют развитию взаимопонимания и уважения к культурным различиям.

Таким образом, концепты «добра» и «зла» в паремиологии выступают важными элементами духовного пространства как русского, так и английского общества, отражая его моральные ориентиры и культурные коды.

Список литературы:

1. Вежбицкая А. *Понимание культур через посредство ключевых слов*. М.: Языки русской культуры, 1997.
2. Степанов Ю.С. *Константы: словарь русской культуры*. М.: Академический проект, 2001.
3. Карасик В.И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена, 2002.
4. Лосев А. Ф. *Диалектика мифа*. М.: Мысль, 1990.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Simpson J., Speake J. *The Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford University Press, 2008.
7. Даль В.И. *Пословицы русского народа*. М.: Художественная литература, 1989.
8. НУРУТДИНОВА А.Р. ВЕРХНЕВОЛЖСКИЙ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК // ВЕРХНЕВОЛЖСКИЙ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК Учредители: Ярославский государственный педагогический университет им. КД Ушинского. – №. 1. – С. 124-132.

BADIIY ASAR TARJIMASIDA TARJIMON KOMPETENSIYASINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Nurdinova Fotima Xolmirzayevna

Namangan davlat texnika universiteti, filologiya fanlari bo‘yicha PhD

[*abdurauf9222@mail.ru*](mailto:abdurauf9222@mail.ru)

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy tarjima jarayonida tarjimon mahoratining namoyon bo‘lishi, asliyat mazmunini to‘liq yetkazish va estetik yaxlitlikni saqlash bilan bog‘liq masalalar yoritilgan. Tadqiqotda muallif uslubi, milliy o‘ziga xoslik unsurlari, davr ruhini aks ettirish tamoyillari hamda badiiy tasvir vositalarining tarjimada saqlanish darajasi tahlil qilingan. Misollar asosida obrazlilikning mazmunni boyitishdagi roli, leksik moslikka erishish, so‘z tanlashdagi aniqlik va badiiy ohangni muntazam ravishda saqlab qolish strategiyalari ko‘rib chiqilgan. Maqolada tarjimonning ijodiy yondashuvi, matnni talqin qilish jarayoni va badiiy adekvatlikni ta‘minlash mexanizmlarini ilmiy asosda tushuntirilgan. Shuningdek maqolada tarjima jarayonida kulturologik kontekstni anglash, realiyalarni to‘g‘ri berish, matnning stilistik uyg‘unligini saqlash hamda o‘quvchi uchun tabiiy, tushunarli va badiiy jihatdan ishonarli matn yaratishning nazariy asoslari ham bayon qilingan va uning amaliy ahamiyati yoritilgan.

Ka‘lit so‘zlar: obrazlilik, tarjimon mahorati, badiiy tasvir vositalari, asar qahramoni, yozuvchi uslubi, transliteratsiya jarayoni, muqobil ifoda vositalari, asliyat matni, manzara tasviri, tarjima tarixi, umummilliylik tamoyili, milliy kolorit.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы проявления профессионального мастерства переводчика в процессе художественного перевода, полного и адекватного передачи содержания оригинала, а также сохранения его эстетической целостности. В исследовании анализируются авторский стиль, элементы национальной самобытности, принципы передачи духа эпохи и степень сохранения художественно-изобразительных средств в переводе. На основе примеров показана роль образности в обогащении содержания, достижении лексической соответствующести, точности словоупотребления и сохранении художественного звучания текста. В статье научно обосновано раскрываются творческий подход переводчика, процесс интерпретации текста и механизмы обеспечения

художественной адекватности. Кроме того, освещены теоретические основы осмысления культурологического контекста, корректной передачи реалий, поддержания стилевой гармонии и создания для читателя естественного, понятного и художественно достоверного текста, а также показано практическое значение данных аспектов.

Ключевые слова: образность, мастерство переводчика, художественно-изобразительные средства, герой произведения, авторский стиль, процесс транслитерации, альтернативные способы выражения, текст оригинала, описание пейзажа, история перевода, принцип обще национальности, национальный колорит.

Abstract. This article examines the manifestation of the translator's professional competence in the process of literary translation, focusing on issues related to conveying the full meaning of the original text and preserving its aesthetic integrity. The study analyzes the author's individual style, elements of national identity, principles of reflecting the spirit of the era, and the degree to which artistic imagery is maintained in translation. Using selected examples, the paper explores the role of figurativeness in enriching meaning, achieving lexical correspondence, ensuring precision in word choice, and consistently preserving the artistic tone of the text. The article provides a scholarly explanation of the translator's creative approach, the process of interpreting the text, and the mechanisms for ensuring artistic adequacy. Furthermore, it outlines the theoretical foundations for understanding the cultural context, accurately conveying realia, maintaining stylistic harmony, and producing a natural, comprehensible, and artistically reliable text for the reader, while also highlighting the practical significance of these aspects.

Keywords: figurativeness, translator's competence, artistic imagery, character of the work, author's style, transliteration process, alternative means of expression, source text, landscape description, history of translation, principle of national universality, national color.

KIRISH. Tarjimachilik tarixi ming yillik rivojlanish davrini o'z ichiga oladi. Ilm-fan taraqqiyoti barcha sohalarga ta'sir ko'rsatganligi singari, turli fan yo'nalishlariga oid ko'plab asarlar arab, fors, rus, ingliz va boshqa xorijiy tillardan o'zbek tiliga tarjima qilingan. Shu bilan birga, o'zbek olimlari va yozuvchilarining bir qator asarlari ham arab va fors tillari orqali dunyoning boshqa ko'plab xalqlari tillarida qayta yaratilgan. Albatta, bunday tarjima ishlarida tarjimonlarning mehnati beqiyosdir. Bugungi kunda tarjima tarixi, tarjima nazariyasi va tarjima tamoyillarini o'rganish ayni dolzarb masalalardan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tarjimon mahorati katta ahamiyat kasb etadi va uning o'rganilishi tarjimashunoslikda asosiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tarjima nazariyasi va amaliyoti tarixini ko'rib chiqishda sobiq ittifoq davri tarjimashunosligini e'tibordan chetda qoldirish mumkin emas. Ushbu davrda tarjimashunoslik mustaqil fan sifatida shakllanib, rus va jahon klassik adabiyoti namoyandalari va yozuvchilarning tarjima nazariyasi, prinsiplari hamda tarjimon mahorati

haqidagi fikrlari katta ahamiyatga ega bo‘ldi desak, mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. Buyuk shoir va yozuvchilarning o‘z asarlari tarjimalari bo‘yicha mulohazalari ham tarjimon mahoratini o‘rganishda asosiy manba hisoblanadi.

Adabiyot xalq hayotini aks ettiradi va uning ijtimoiy hayotdagi milliy hamda umuminsoniy jihatlarini badiiy ifodalashi tabiiydir. Shunday qilib, adabiyotning milliy mazmuni deganda, uning millat oldidagi tarixiy vazifalari bilan xalqning milliy manfaatlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tushuniladi.

Umuman olganda, adabiyot xalq hayoti, kasb-kori va milliy xarakterini belgilaydi. Millat yoki xalqning milliy xususiyatlari abstrakt tushunchalar emas, balki konkret tarixiy davr va ijtimoiy-iqtisodiy tuzum mahsulidir. Milliylik hech qachon umuminsoniylikka zid bo‘lmagan, umuminsoniylik esa milliylikni inkor etmagan. G‘oyaviy-badiiy yetuk asarlarda milliylik va umuminsoniylik bir-biriga singib, yaxlit uyg‘unlikni tashkil qiladi.

Har bir davrning o‘ziga xos voqeliklari bo‘lgani kabi, o‘sha davr asarlarining ham o‘ziga xos xususiyatlari, terminologiyasi va ifoda uslubi mavjud. Shu nuqtai nazardan, tarjimon asarning matni, mazmuni, davri va egasi bo‘lgan xalqning urf-odatlarini, ya‘ni vaqt va makonni hisobga olishi zarur. Tarjimon bir qabiq ichida qolgandek bo‘lib, ijodkor sifatida ishlasada, muallif g‘oyasini o‘zgartira olmaydi yoki o‘zi xohlagan tarzda yaxlitlay olmaydi. Shuning uchun tarjimon mavjud matnni tarjima qiladi. Shu jarayonda tarjimonning mahorati va so‘z tanlash san‘ati juda muhim hisoblanadi. Tarjimon asliyat tilini mukammal bilishi, asar mansub bo‘lgan xalq urf-odatlari va tarixini anglashi, davr ruhini chuqur his qilishi shart. Badiiy asar tarjimasida badiiy obrazlilik va majozilik so‘z orqali ifodalanadi, shuning uchun so‘z tanlash san‘ati tarjimon mahoratini namoyon etishda birlamchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, badiiy asarni bir tildan ikkinchi tilga o‘tkazish jarayoni uch bosqichda amalga oshiriladi: 1. Asliyat matnini tarjimon qanday qabul qilishi ya‘ni tushunishi; 2. Asarning g‘oyasi, muallifning maqsadi va ana maqsadni ya‘ni o‘ziga xos uslubni qay tariqa talqin qilishi; 3. So‘z san‘ati namunasini o‘z ona tilida qayta tiklashda muqobil vosita tanlay bilishi va to‘g‘ri yo‘l topa olishi [1. 136-bet].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Viktorian davri ingliz adabiyoti jahon so‘z san‘atida betakror bosqich sifatida keng e‘tirof etilgan. Jumladan, ushbu davr vakillaridan biri Etel Lillian Voynichning asarlarini misol qilib keltirish mumkin. Uning asarlari ko‘plab tillarga tarjima qilingan.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, badiiy asarni tarjima qilishda asosiy omil faqatgina asliyatdagi lug‘at birliklarini tarjima tilidagi so‘zlar bilan almashtirish emas, balki muallifning o‘zligini, asarning g‘oyasini hamda unda aks etgan badiiy uslub va so‘z san‘atini qayta ifodalay olishdan iboratdir. Bu jarayonda tarjimon mahorati so‘zni so‘z bilan emas, balki ma‘noni ma‘no bilan, ohangni ohang bilan, obrazni obraz, yumorni yumor bilan yetkaza bilishda namoyon bo‘ladi. Misol uchun:

The studied politeness of the officers, the dull game of the fencing and parrying, of insidious questions and evasive answers, worried and annoyed him, and the clumsy tramping

backward and forward of the sentinel outside the door jarred detestably upon his ear. [5. 48-bet].

Asardan olingan ushbu parcha rus tiliga quyidagicha o‘g‘irilgan: Ему до тошноты надоела притворная вежливость господ офицеров, опротивел этот словесный турнир. Эта скучная игра в коварные вопросы и уклончивые ответы. Он устал от всего этого, а тут еще часовой шагал за дверью взад и вперед и своим тяжелым топотом терзал его слух [6. 38-bet].

O‘zbek tilida esa quyidagicha ifodalangan: Janob ofitserlarning yasama muloyimliklari ko‘ngilni aynitar darajada jonga tegdi, bu so‘z o‘yini zeriktiruvchi makrli savollar va quv javoblar nayrangli bezor qildi. Artur bu narsalardan charchadi, buning ustiga qorovul eshik orqasida u yoqdan-buyoqqa yurar, og‘ir dupuri bilan Arturning quloq miyasini yeyar edi. [7. 50-bet].

Etel Lilian Voynichning “The Gadfly” asari rus tilidan momir tarjimon Mirzakalon Ismoiliy tomonidan o‘zbek tiliga o‘g‘irilgan tarjima ishidan olingan birgina ushbu misolga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, tarjima matnidagi “ko‘ngilni aynitar darajada jonga tegdi” iborasi nafaqat ma’noni ifoda etgan shu bilan bir qatorda obrazni ham ochib bergan. Ya’ni o‘zi qamoqqa olingan Arturga nisbatan ofitserlar hech zamonda muloyimlik yoki mehribonlik bilan munosabatda bo‘lishmaganligi, ularning o‘z maqsadlari yo‘lida soxta muloyimliklarini kishiga yoqimsizligini tarjimon to‘laligicha xis etgan holda mohirlik bilan obrazli qilib tarjima qilib bera olgan. Hech zamonda muloyim so‘zlashlardan kishining ko‘ngli aynimaydi. Eshitishni xohlamaslikni yuqori darajasini juda chiroyli qilib ifodalay olgan. Bu yerda tarjimon mahorati o‘z bo‘y-bastini to‘laligicha ko‘rsata olgan.

Tarjima chin ma’nodagi san’atdir. Bu san’at buyuk va ulkan mehnat, yuqori mahorat talab qiluvchi, mashaqqatlar evaziga erishiladigan nozik ijoddir. Biz ko‘pincha tarjima haqida faqat axborot tarzida gapirishga o‘rganib qolganmiz, ya’ni kim nima tarjima qilganini bilish yoki matnlarni qiyoslab, ularning moslik darajasini aniqlash bilan cheklanamiz. Aslida esa tarjimani oddiy ma’nodagi tarjimadan ko‘ra badiiy ijod turi sifatida baholash lozim.

Tarjimon mahoratini namoyon etuvchi nozik masalalardan yana biri asliyat matnida mavjud obrazni tarjima matnida to‘laqonli ifodalab bera olishdir. Ma’lumki, bu jarayonda so‘zni-so‘z bilan yoki jumlani-jumla bilan emas, balki obrazni obraz bilan ifodalash lozim bo‘ladi. Chunki obraz masalasi asar yozilgan tildagi xalqning milliy urf-odatlar, lug‘at boyligi, obraz yaratishda qo‘llaniladigan buyum va jonli mavjudotlar nomlari hamda ularning xususiyatlariga chambarchas bog‘liqdir. Shu bois asliyat tilida ishlatilgan obraz timsoli tarjima tilida ham aynan o‘sha ma’noni bera oluvchi mos obraz orqali ifodalanishi zarur. Masalan, o‘zbeklarda tulki makkorlik timsoli bo‘lsa, qo‘y ma’sumlik, ojizlik timsolida, bo‘ri vaxshiylik timsolida ishlatiladi. Shu o‘rinda bir narsani ta’kidlash kerakki, tarjimon nafaqat asliyat va tarjima tilini bilishi kerak, balki aynan ana shu tillardagi obrazlar ma’nolarini ham yaxshi o‘zlashtirgan bo‘lishi talab etiladi.

“So‘na” romani qahramonlari Artur va uning oqila sevgilisi Jemma amerikalik adiba Etel Lillian Voynich nomini jahon miqyosida mashhur qilgan. O‘zbek adibi, ustoz Mirzakalon Ismoilij tarjimasida nashr etilgan ushbu asar necha-necha yosh avlodni muhabbat, jasorat va qahramonlik ruhida tarbiyalab kelmoqda. Mirzakalon Ismoilij o‘z davrida tarjima san’atining naqadar yuksak mahorat bilan amalga oshirilishi mumkinligini amalda namoyon eta olganini ilmiy tadqiq jarayonida ham ko‘rish mumkin.

Misol uchun asardan olingan bir parchani ko‘rib chiqimiz: *“For the rest, he was swarthy as a mulatto, and, notwithstanding his lameness as agile as a cat. His whole personality was oddly suggestive of a black jaguar. The forehead and left cheek were terribly disfigured by the long crooked scar of the old sabre cut; ...”* [5. 97-bet].

Asliyat matnida keltirilgan ushbu parcha ingliz tilidagi “swarthy” so‘zining ma’nosiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak izohli lug‘atlarda “someone who is swarthy has dark skin” ya’ni qora tanli, qora rangli degan ma’nolarni anglatadi [3. 1450-bet]. Lekin asarda qora tanli emas bug‘doyrang bo‘lgan qahramon haqida gap borayotganligi o‘quvchiga tushinishi qiyin bo‘lmagan holat. Yana bir asliyatdan olingan “mulatto” so‘ziga izoh beradigan bo‘lsak, bu so‘z “an offensive word for someone who has one black parent and one white parent” kabi izohlanadi. [3. 932-bet].

Aynan ushbu asliyat matndan olingan ushbu parchaning rus tilidagi tarjimasiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak quyidagicha o‘girilgan: *“Он был смугл, как мулат, и, несмотря на хромоту, гибок, как кошка. Всей своей фигурой он напоминал черного ягуара. Лоб и левая щека были обезображены длинным шрамом – по-видимому, от удара саблей, и она заметила, что всякий раз, как он начинал заикаться, эта сторона лица подеогивалась нервной судорогой”* [6. 78-bet].

Ushbu parcha o‘zbek tiliga quyidagicha o‘girilgan: So‘na duragay singari bug‘doyrang va oqsoqligiga qaramay, mushuk kabi chaqqon edi. Butun gavdasi, qomati bilan qora qoplonni eslatardi. Peshonasida chap betiga qarab ketgan uzun kesik izi (aftidan, urilgan qilich izi bo‘lsa kerak) yuzini ancha hunuklashtirgan [7. 101-bet].

Tarjima ishiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, bu yerda mohir tarjimon Mirzakalon Ismoilijning tarjimonlik mahorati yaqqol namoyon bo‘lganini ko‘rish mumkin. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, obrazni oddiy so‘zlar bilan yoki faqat ma’noni ifodalash bilangina aks ettirib bo‘lmaydi. Ya’ni asliyat tilida keltirilgan obraz tarjima tilida ham o‘quvchiga tushunarli bo‘lgan obraz vositasida berilishi lozim. Mazkur holatda “mushukday chaqqon” obrazli ifoda asar qahramonining epchilligi, cho‘loq bo‘lishiga qaramay chaqqonligi tasviriga nisbatan qo‘llangan. Muallif uni shunchaki chaqqon emas, balki mushukning chaqqonligiga tenglashtirish orqali obrazning ta’sir kuchini oshirgan. Ushbu ifodani shunchaki “chaqqon”, “epchil” yoki “tezkor” deb tarjima qilish ma’noni qaysidir darajada ifodalashi mumkin, biroq asarning obrazlilik va badiiy ta’siriga putur yetkazadi. Ya’ni tarjima oddiy o‘girishga aylanib qoladi, tarjimonlik san’ati va mahorati esa yo‘qoladi. Shu sababli ingliz tilidagi “as agile as a cat” obrazli ifodasi rus tilida “гибок, как кошка”, o‘zbek tilida esa “mushukday

chaqqon” tarzida berilgan. Bu obrazli ifodani har qanday o‘zbek kitobxoni lug‘atga murojaat qilmasdan ham bemalol tushunadi. Sababi, o‘zbek xalq tasavvurida “mushukday chaqqon” deganda shunchaki epchil emas, balki undan-da chaqqonroq odam nazarda tutiladi. Shu tariqa tarjimon o‘z oldida turgan vazifani yuksak mahorat bilan hal eta olgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Tarjima ijodiy jarayondir. Biroq turli ilmiy-tanqidiy mulohaza va xulosalar tarjimonga ma’lum darajada yo‘l ko‘rsatib turadi, uning umumiy tasavvurini boyitadi hamda amaliyotda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan turli tasodifiy to‘siqlardan mohirona o‘tish malakasini shakllantiradi. Professor A. Fyodorovning fikricha, xalqlarning turmush tushunchalarini ifodalovchi so‘zlar boshqa tillarga asosan uch xil usulda talqin etiladi [1. 143-bet, 2]. Bular quyidagicha amalga oshiriladi:

1) Transliteratsiya yo‘li bilan: “The Gadfly” asaridan olingan quyidagi parchani misol tarzida oladigan bo‘lsak, unda keltirilgan “Signora”, “cashmere” so‘zlari tarjimasiga e’tibor qaratamiz.

“Signora Grassini greeted Gemma affectionately exclaiming in a loud whisper: “How charming you look to-night!” and examining the white cashmere with viciously critical eyes” [5. 93-bet].

Ushbu parcha rus tiliga quyidagicha o‘girilgan: “Синьора Грассини встретила Джемму очень приветливо. - Как вы сегодня очаровательны! - воскликнула она громком шепотом, окидывая ее белое кашемировое платье враждебно-критическим взором” [6. 74-bet].

Rus tiliga tarjima qilingan ushbu matnni tarjimon Mirzakalon Ismoilov o‘zbek tiliga quyidagicha tarjima qilgan: “Sin’ora Grassini Jemmani juda yaxshi kutib oldi. - O, bugun muncha ham kuydirmajon bo‘psiz! - dedi u baland shipshi bilan, Jemmaning oq kashmiriy ko‘ylagini ziqnalarcha tanqidiy ko‘zdan kechirib” [7. 96-bet].

Bu yerda e’tibor qaratadigan bo‘lsak, rus tilidagi matnda keltirilgan “Синьора” hamda “кашемировое” so‘zlari o‘zbek tiliga “Sin’ora” hamda “kashmiriy” tarzida o‘girilganligini guvohi bo‘lamiz. Bundan tashqari o‘zbek tarjimoni “kuydirmajon”, “shipshi”, “ziqnalarcha” kabi o‘zbek tilidagi o‘quvchi uchun ham tushunarli ham alohida ma’nolarga ishora qiluvchi so‘zlardan foydalanganiki, bu hol tarjimonni so‘z tanlash borasidagi mahoratini ham namoyon etgan.

2) Tarjima tili boyligi asosida yangi so‘z yaratish: “His manner is a little affected and irritating - I expect he has been too much lionized - and the everlasting smart speeches are dreadfully tiring; but I don’t believe he means any harm” [5. 103-bet].

Rus tilidagi tarjiması: “Правда, у него аффективная манера держаться, которая раздражает. Правда и то, что он всегда старается острить, а вечное острословие страшно утомительно. Но я не думаю, он делал все это с какой-нибудь дурной целью” [6. 83-bet].

O‘zbek tilida esa quyidagicha ifodalangan: “O‘zini allaqanday kerik tutar ekan, bir ko‘rgan kishini g‘ashini keltiradi, bunisi to‘g‘ri. Innay keyin, yalang gap bilan sanchib olishga tirishadi, hadeb gap bilan sanchib olaverishi ham odamni betoqat qilib yuboradi” [7. 106-bet].

O‘zbek tilidagi tarjima matnidan ko‘rinib turibdiki, tarjimon tarjima tili boyligidan unumli foydalangan holda “yalang gap”, “gap bilan sanchib olish” kabi chiroyli so‘z va iboralarni ishlatgan holda asliyatda anglashilgan ma‘noni chiroyli qilib ifodalab bergan.

Bundan tashqari tarjima tilida asliyatga yaqin vositalar tanlash yo‘llari bilan ham tarjima ishini yanada go‘zal chiqishiga erishgan, desak mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz.

Bolgar olimlari Sergey Vlachov va Sider Florinning “Непереводимое в переводе” nomli kitobida xalqlar turmush tarzini aks ettiradigan so‘zlarni tarjima qilishning olti xil yo‘li ko‘rsatilgan bo‘lsada, ularning barchasi asosan A.V.Fyodorov keltirgan usullar doirasida qamrab olingan. Biroq keyingi yillarda chop etilgan ilmiy ishlarda bildirilgan fikrlar va keltirilgan misollar bu borada yanada kengroq ma‘lumot olish imkonini beradi.

Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan so‘zlarni tarjimada talqin etish masalasi mavjud ilmiy-tanqidiy tadqiqotlarda doimo amaliy tahlil asosida ko‘rib chiqilishi lozim. Malakali tarjimon aksariyat hollarda muayyan kontekstda qo‘llangan ushbu leksik birliklarning funksiyasini tarjimada qayta tiklash vazifasi bilan shug‘ullanadi. Bunda tarjimon originaldagi milliylik - ya‘ni boshqa xalqning milliy ruhini - tarjima tiliga mansub bo‘lgan tushunchalar bilan aralashtirib yubormasligi zarur.

Asliyatda berilgan milliy ruh, masalan, Yevropa xalqlarining turmush tarziga oid so‘z bo‘lsa, uni Osiyo xalqlari madaniyatiga mansub tushuncha bilan berish mumkin emas. Ya‘ni tarjimada original matn “milliylashtirib yuborilmasligi” shart.

Xalqlarning turmush tarzini ifodalovchi so‘zlarni tarjima qilishda tarjima tilida ularga har jihatdan mos keladigan, shu bilan birga mazkur tilning normalari va madaniyati qabul qila oladigan vositalarni tanlash zarur. Bunday tushunchalar ayrim xalqlar tafakkurida o‘xshash tarzda namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, bir-biriga yaqin bo‘lgan o‘zbek va tojik xalqlari, rus, ukrain va beloruslar, shuningdek, olmon, ingliz va gollandlar yoki Kavkaz xalqlari madaniy hamda iqtisodiy yaqinligi bois ko‘plab so‘zlar, tushunchalar, qarashlar, orzu-umidlar, quvonch va tashvishlarda umumiylik mavjud. Bu tillar o‘rtasidagi o‘zaro tarjimalarda milliy bo‘yoqdorlikning uyg‘un kelishi tarjimon uchun katta qulaylikdir.

Bundan tashqari, milliy tushunchalarni ifodalashda qo‘llanadigan ko‘plab so‘zlarning boshqa tillarda ham deyarli mos ma‘nodagi ekvivalentlari topiladi. Jumladan, Amerika xalqi qo‘llaydigan ko‘plab so‘z va milliy ruhdagi tushunchalar globallashuv ta‘sirida dunyo xalqlari orasida umummilliy tus olmoqda. Bunday so‘z va iboralar jahon xalqlari lug‘atida allaqachon mustahkam o‘rin egallagan. Xalqlar turmush tarzining ommalashuvida televideniye, radio, kino va matbuotning roli beqiyosdir. Ushbu omillar tarjimon uchun tabiiy ravishda bir qator yengilliklar yaratadi.

Bundan tashqari, u yoki bu xalqning milliy tushunchalarini ifodalovchi ko‘plab so‘z va iboralarining ma’no hamda funksiyalari mamlakatlar o‘rtasidagi madaniy, siyosiy-iqtisodiy, savdo-sotiq kabi ko‘p qirrali aloqalar natijasida boshqa xalqlarga, jumladan, tarjima tili sohiblariga ham tushunarli bo‘lib boradi. Shu bois tarjimonlar bunday so‘z va harakatlar uchun o‘z tillaridan alohida ekvivalent izlab o‘tirmasdan, ularni transliteratsiya yo‘li bilan ham bemalol berishlari mumkin.

Transliteratsiya so‘zlarni tarjima qilmasdan, originalda qanday talaffuz qilinsa, o‘sha shaklda aytish yoki yozish usulidir. Mazkur usul tarjimon uchun eng samarali vositalardan biri bo‘lib, asliyatning milliy koloritini, ya’ni tarixiy vaziyat hamda personajlar ijtimoiy muhitini qayta tiklashga xizmat qiladi. Shu sababli tarjimonlar o‘z amaliyotlarida bu usuldan unumli foydalanadilar.

Hozirgi kunda o‘zbek tili jahonning boy va qudratli tillaridan biriga aylangan bo‘lsa, buning muhim omillaridan biri lug‘at tarkibiga ko‘plab boshqa xalqlar turmush ashyolari va madaniy tushunchalarini ifodalovchi so‘zlarning transliteratsiya usuli orqali qabul qilingani hamdir. Bu jarayon tilning har qanday fikrni ifoda etish imkoniyatini kengaytirib, uning boyishiga xizmat qilgan. Masalaning mohiyatini yanada yaqqolroq anglash uchun amerikalik mashhur yozuvchi Etel Lilian Voynichning “The Gadfly” asarini rus tilidan o‘zbek tiliga o‘giran taniqli adib va tarjimon Mirzakalon Ismoilij tarjimasiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak: *“Gemma dear, I brought senior Rivaresh out to show him our beautiful view; I must leave him under your care. I know you will look after him and introduce to everyone. Ah! There is that delightful Russian prince! Have you met him? They say he is a great favorite of the Emperor Nicholas”* [4, 5. 96-bet].

Asardan olingan ushbu parcha rus tiliga quyidagicha o‘girilgan:

“Джемма, дорогая, я привела синьора Ривареса, чтобы показать ему, какой отсюда открывается чудесный вид. Теперь я оставляю его на ваше попечение. Я уверена, что вы позаботитесь о нем и познакомите его со всеми. А вот и обворожительный русский князь! Вы еще не встречались с ним? Говорят, он в большом фаворе у императора Николая” [6. 77-bet].

Aynan ushbu parcha rus tilidan o‘zbek tiliga quyidagicha tarjima qilingan:

“Azizim Jemma, sin’or Rivaresni bu yerdagi go‘zal manzaralarni ko‘rsatgani olib chiqqan edim. Endi bu kishini sizning panohingizga topshirib ketaman. G‘amho‘rlik qilib, hamma narsa bilan tanishtirsangiz. Ana bizning sihrkor rus knyazimiz! Siz u bilan hali uchrashganingiz yo‘qmi? U kishi imperator Nikolayning o‘ktamlaridan biri emish” [7. 100-bet].

Tarjima ishidan ko‘rinib turibdiki, asliyat matnidagi “delightful Russian prince” iborasi rus tiliga “обворожительный русский князь” tarzida o‘girilgan bo‘lsa, o‘zbek tiliga “sihrkor rus knyazimiz” tarzida o‘girilgan. Rus tilidagi “князь” so‘zi o‘zbek tiliga ham transliteratsiya yo‘li orqali “knyaz” deb tarjima qilingan. Albatta, bu o‘zbek kitobxonlari uchun tushunishda muammo keltirmasligi aniq va buni tarjimon to‘la anglagan holda shunday yo‘l

tutgan. Chunki, o‘zbek millatida “knyaz” so‘zini ifodalovchi biron bir predmet, unvon yoki biror mansab mavjud emas. Shuning uchun tarjimon o‘z mahoratiga tayangan holda to‘g‘ri yo‘ldan borgan deya olamiz.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Tarjima qilingan asarlarni baholashda avvalo uning kamchiliklarini izlashdan ko‘ra, tarjimonning mahorati va ijodiy yondashuviga e‘tibor qaratish lozim. Chunki tarjimon o‘z ishini ba‘zan asarda tasvirlangan xalqning turmush tarzidan, ba‘zan esa o‘z xalqining madaniy muhitidan kelib chiqib amalga oshirishi mumkin. Shuningdek, ayrim tushunchalar, so‘z yoki iboralarining boshqa tilda to‘liq ekvivalenti mavjud bo‘lmasligi ham tabiiy hol. Demak, tarjima katta mahorat va mashaqqat talab qiluvchi murakkab jarayondir. Uning o‘ziga xos muammolari mavjud. Tarjima jarayonida tarjimon leksik birliklar va so‘zlar bilan ishlaydi. Har bir so‘zning ma‘nosini to‘g‘ri, o‘rinli qo‘llash tarjimon zimmasiga katta mas‘uliyat yuklaydi. Tarjimon so‘zning mohiyati va mazmunini qanchalik chuqur anglab olsa, uni o‘quvchiga shunchalik aniq yetkaza oladi. Natijada har bir tarjima asari maqsadga muvofiq bo‘lib, kitobxon qalbida kuchli taassurot uyg‘otadi.

XULOSA. Har bir millat o‘z tarixiy rivojlanishi va milliy xususiyatlaridan kelib chiqib, o‘ziga xos milliy qiyofasini shakllantiradi. Boshqa xalqning milliy qiyofasi qanday bo‘lsa, uni aynan shundayligicha qabul qilish va tarjima tilida to‘g‘ri ifoda etish zarur. Bugungi globallashuv va xalqlar o‘rtasidagi yaqinlashuv jarayonida kishilar boshqa millatlarning turmush tarzi, odatlari va xulq-atvorini ancha chuqur tushuna boshladilar.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. –T.: O‘qituvchi, 1983. – bet 232.
2. Salomov G‘. Tarjima tashvishlari. –T.: Adabiyot va san‘at, 1983. – bet 192.
3. The Macmillan English Dictionary. England: Macmillan Education, 2002. – p 1692.
4. Т.А. Сиротина. Большой современный англо-русский и русско-английский словарь. Донецк, 2003. – с 687.
5. Ethel Voynich. The Gadfly. England, 1889. – p 373.
6. Этель Лилиан Войнич. Овод. Перевод Н.Волжиной. – Т.: 1984. – с 394.
7. Etel Lilian Voynich. So‘na. Ruschadan Mirzakalon Ismoilij tarjimasi. – Т.: 1956.

O'ZBEK VA QORAQALPOQ XALQLARIDA FARZAND TUG'ILISHI BILAN BOG'LIQ TO'Y-MAROSIMLAR XUSUSIDA

*Babadjanov Mansurbek Kurbanbayevich,
Qoraqalpoq davlat universiteti, f.f.f.d.(PhD)
E-mail: mansurbeeeek788@mmaail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va qoraqalpoq xalqlarining qadim o'tmishdan to bugungi kungacha shakllanib kelgan va hozirda davom etayotgan milliy urf-odatlar, farzand tug'ilishiga bog'liq bo'lgan to'y-marosimlari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: etnografizm, to'y-marosimlar, beshik to'y, aqika, o'g'il to'y, haydar qo'yish, tusov kesish, sunnat to'yi, muchal to'y.

Аннотация. В данной статье рассматриваются национальные традиции и обычаи узбекского и каракалпакского народов, сформировавшиеся с древних времен до наших дней, а также обрядовые церемонии, связанные с браком и рождением ребенка.

Ключевые слова: этнография, свадебные церемонии, обряд венчания с колыбели, акыка, свадьба мальчика, возложение хайдара, обрезание тусов, свадебное обрезание, свадебное обрезание мухал.

Abstract: This article discusses the national traditions and customs of the Uzbek and Karakalpak peoples, formed from ancient times to the present day, as well as marriage and childbirth-related ceremonies.

Key words: ethnography, wedding ceremonies, cradle wedding, aqiqah, boy's wedding, laying haydar, cutting tusov, circumcision wedding, muchal wedding.

KIRISH

O'zbek va qoraqalpoq xalqlari qadim o'tmishdan bugungi kungacha o'zining boy tarixi, ma'naviy qadriyatlari, milliy urf-odatlariga ega bo'lib, zamonlar osha uni o'z ma'naviyati va qalbida saqlab kelib, avloddan-avlodga meros qilib qoldirib kelmoqda. Bu ikki millatning ham tilini uning urf-odatlar, an'analar va qadriyatlaridan ajratgan holda tassavvur etib bo'lmaydi. Etnografik leksika nomi ostida birlashgan etnografizmlarni o'rganish milliy urf-odat va qadriyatlar leksikasini tadqiq etishda ahamiyatli hisoblanadi. Etnologiya fani shakllangan davrdan boshlab milliy an'analar, rasm-rusumlar va urf-odatlarini xalq madaniyatining fenomeni sifatida o'rganish fanning dolzarb muammolaridan biri hisoblanib kelgan. Ayniqsa, respublikamizda milliy qadriyatlarimizga va ma'naviy merosimizga davlat miqyosida e'tibor berilayotgan tarixiy bir jarayonda mutaxassis olimlar tomonidan an'anaviy marosimlarimizni tadqiq qilishda ularning yozma tavsifini berish bilangina cheklanib qolmaslik darkor. Bu borada qadimiy tarixga ega bo'lgan milliy marosimlarning xalq turmushi va an'anaviy madaniyatida tutgan o'rni, ular genezisi va o'ziga xos xususiyatlari hamda saqlanish omillari borasidagi tadqiqotlar muhim ilmiy-

amaliy ahamiyat kasb etib bormoqda [1.131–132]. Etnografizmlarga oilaviy to‘y-marosimlar ham kiritiladi. Biz oilaviy to‘y-marosimlarni bir necha turlarga bo‘lib o‘rganishimiz mumkin. Masalan, farzand tug‘ilishi bilan bog‘liq to‘y-marosimlar, yoshga oid to‘y-marosimlar, nikoh to‘yiga bog‘liq to‘y-marosimlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘zbek va qoraqalpoq xalqlarida farzand tug‘ilishi bilan bog‘liq to‘y-marosimlarni o‘rganish etnologiya, etnografiya va tilshunoslik fanlarining kesishgan nuqtasida olib boriladigan tadqiqotlar sirasiga kiradi. Mazkur mavzu bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar, asosan, milliy urf-odatlar, marosimlarning kelib chiqishi, ularning ijtimoiy-madaniy ahamiyati hamda etnografik leksika doirasida talqin qilinadi.

A.Ashirov va Sh.Atadjanovlarning **“Etnologiya”** asari etnografik marosimlarni xalq madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida yoritib beradi. Mualliflar oilaviy marosimlarning jamiyat hayotidagi o‘rni, ularning tarixiy ildizlari va bugungi kundagi saqlanish holatini ilmiy asosda tahlil qilganlar. Ushbu asar farzand tug‘ilishi bilan bog‘liq marosimlarni umumetnologik nuqtai nazardan talqin etishda muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi.

N.Mirzaevning **“O‘zbek tili etnografizmlarining izohli lug‘ati”** esa o‘zbek xalqining urf-odat va marosimlariga oid terminlarning lug‘aviy-ma’nosini ochib beradi. Mazkur manba orqali beshik to‘yi, aqiqa, sunnat to‘yi kabi marosim nomlarining semantik xususiyatlarini aniqlash imkoniyati mavjud.

R.Kasimova va A.Ziyodullaev tomonidan tuzilgan **“Etnografizmlarning o‘zbekcha-inglizcha izohli lug‘ati”** etnografik terminlarning qiyosiy talqinini berishi bilan ahamiyatlidir. Ushbu lug‘at etnografizmlarning faqat milliy emas, balki umuminsoniy madaniyatdagi o‘rnini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

M.Nizanovning **“Qoraqalpaqlar”** nomli asari qoraqalpoq xalqining tarixiy-etnografik hayoti, urf-odatlari va marosimlarini keng yoritib beradi. Ayniqsa, farzand tug‘ilishi bilan bog‘liq marosimlarning qoraqalpoq xalqidagi o‘ziga xos jihatlari mazkur tadqiqot uchun muhim manba hisoblanadi.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar o‘zbek va qoraqalpoq xalqlarining farzand tug‘ilishi bilan bog‘liq to‘y-marosimlarini qiyosiy o‘rganish, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlash uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda kompleks yondashuv asosida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, **tasviriy (deskriptiv) metod** orqali farzand tug‘ilishi bilan bog‘liq to‘y-marosimlarning mazmuni, o‘tkazilish tartibi va ramziy ma’nolari bayon qilindi.

Qiyosiy-tahliliy metod yordamida o‘zbek va qoraqalpoq xalqlaridagi marosimlarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanib, ularning etnomadaniy xususiyatlari ochib berildi.

Shuningdek, **etnografik kuzatuv va manbashunoslik metodi** orqali ilmiy adabiyotlar, lug‘atlar hamda etnologik tadqiqotlarga tayanildi. Marosimlarga oid etnografik terminlarning ma’nosini aniqlashda **leksik-semantik tahlil** usulidan foydalanildi.

Tadqiqot davomida tarixiylik va izchillik tamoyillariga amal qilinib, marosimlarning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va hozirgi kundagi saqlanish holati o‘zaro bog‘liq holda o‘rganildi. Ushbu metodologik yondashuvlar tadqiqot natijalarining ilmiy asosli va xolis bo‘lishini ta’minlashga xizmat qildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Farzand tug‘ilishiga bog‘liq to‘y-marosimlarga beshik to‘yi, aqiqa, o‘g‘il to‘yi, soch to‘yi, muchal to‘yi kabilar kiradi.

Qarin shashiw – bu bolaga homilador bo‘lgan vaqtda beriladigan marosim. Bu, asosan, qoraqalpoq xalqida o‘tkaziladi. Bu kichik to‘y ancha vaqt farzand kutgan oilalarda, quvonchini ulashish va bolani omon-eson bag‘riga bosib olish maqsadida sadaqa tarqatish uchun nishonlanadi.

Beshik to‘yi – chaqaloqni birinchi marta beshikka solish bilan bog‘liq bo‘lgan marosimli to‘y hisoblanadi. Bu to‘y qoraqalpoq xalqida **“besik toy”** nomi bilan ataladi. Beshik to‘yi har ikkala xalqda ham birinchi farzand dunyoga kelganda o‘tkaziladigan eng qadimgi va keng tarqalgan marosimlardan biri. Odatda bu to‘y o‘zbek xalqida chaqaloq tug‘ilishining 7, 9, 11-kunlari, qoraqalpoq xalqida esa 40 kunlik chillasi tugagandan so‘ng o‘tkaziladi. To‘y kuni belgilangandan keyin, chaqaloqning buvisi va yaqin qarindoshlari (ona tarafdan) chaqaloqqa atab beshik, o‘yinchoqlar, kiyimlar va boshqa kerakli anjomlarini olib tayyorlab qo‘yishadi. O‘zbek xalqida to‘y kuni kelganda o‘sha tayyorlab qo‘yilgan buyumlar yoniga dasturxon tugilib, chaqaloqning ota-onasiga, bobo-buvilariga sovg‘alar qo‘shiladi va karnay-surnay sadolari ostida to‘y bo‘layotgan xonadonga boriladi. An‘anaga ko‘ra olib kelingan beshikni avval chaqaloqning bobosi o‘ng yelkasiga qo‘yadi, keyin dadasining o‘ng yelkasiga uzatadi, u esa beshikni chaqaloqning onasiga beradi. So‘ng qo‘shnilar ishtirokida bolani beshikka solish marosimi bo‘lib o‘tadi. Marosim oxirida mehmonlar bolani ko‘rish uchun kelishadi, chaqaloqqa atalgan sovg‘alarni berib, beshikning ustiga shirinliklar sepadilar. Shu bilan beshik to‘yi marosimlari o‘z yakuniga yetadi. Qoraqalpoq xalqida ham chaqaloq uchun sovg‘alar olinib, u tug‘ilgan uyga boriladi. Mehmonlar dasturxon yozilgan xonaga kiritiladi va mehmon qilinadi. Shundan so‘ng chaqaloqqa atab olib kelingan beshikni ona tarafdan kelgan buvisi olib, chaqaloqning ichki a‘zolari sog‘, 12 muchasi butun bo‘lsin deb **“tishturma”** qada oladi. Keyin bola beshikda tinch orom olishi uchun qilinadigan odat amalga oshiriladi. Bunda nondek bag‘ri butun bo‘lsin deb *non*, oynadek yuzi tiniq bo‘lsin deb *oyna*, po‘lat xanjardek o‘tkir bo‘lsin deb *pichoq*, buyuk olimlarning yo‘lini bersin deb bolaning yostig‘ining tagiga *kitob* qo‘yishadi. Shundan keyin **“besik shaptirw”** marosimi bo‘lib o‘tadi. Bu marosimda chaqaloqning buvisi tarafidan qo‘shiq aytiladi va yaqin qarindoshlarni ismi aytilib, o‘sha tarafga qarab beshik bilan chopiladi:

Al, shabayn-shabayn,
Atımdı minip shabayn.
Atım bolsın tulpardan,
Ozi bolsın suñqardan.
Besiktegi bópeniñ
Súmegi bolsın altınnan,
Túbegi bolsın gúmisten.
Al, zamanlas-zamanlas,
Biz benen turıp xabarlas.
Tulpar aldım shabag’an,
Aq baslı el salaman.
Alaman, tulparımdı shabaman.
Qollag’aysañ Qıdır ata.
Qulın sataman, qulın sataman

Qulini mni pulina bataman...

Ismi keltirilgan inson atagan narsasini beradi. Keyin chaqaloqni beshikka solishadi va uning bobolaridan qolgan choponlarini beshikning ustiga yopishadi. Shu bilan marosim tugaydi. Beshik to‘yi har bir xalq va viloyatlarda o‘zgacha xususiyatlarga ega bo‘lib, o‘ziga to‘q oilalar odatda bu to‘yni katta ko‘lamda o‘tkazsa, ayrim oilalar uni kamtarona nishonlaydilar.

Aqiqa – Allohga shukr qilish ma’nosida dunyoga kelgan chaqaloq uchun qurbonlik qilish va yangi tug‘ilgan chaqaloqning “qorin sochi”. Bu marosimni, asosan, o‘zbek xalqida ko‘p o‘tkazishadi. Qoraqalpoq xalqida esa bunday marosimni uchratmaymiz. Aqiqa marosimi chaqaloq dunyoga kelgandan keyin chillasidan chiqqunga qadar o‘tkaziladi. O‘sha kuni bolaning tug‘ilgandagi sochi olinadi va o‘sha soch og‘irligi bilan teng oltin yoki kumush sadaqa qilinadi. Aqiqa qurboni esa bola dunyoga kelgandan boshlab voyaga yetgunga qadar qilinishi mumkin. Qurbonlik sifatida bitta qo‘y so‘yish yetarli. Aqiqa qurboni asl ismi “Nasiqa” bo‘lib, bu musulmon oilalarda o‘tkaziladigan marosim hisoblanadi.

O‘g‘il to‘y – bu o‘zbek xalqida ham qoraqalpoq xalqida ham ikki-uch qizdan keyin o‘g‘il farzand dunyoga kelsa o‘tkaziladigan to‘y hisoblanadi. Qoraqalpoq xalqida bu to‘y “ul perzentli bolg‘an toy” deb ataladi. Bunda farzand dunyoga kelgach, farzandli bo‘lgan oila quvonchini bo‘lishish uchun xalqqa osh tarqatib, to‘y beradi. Bu to‘y avvalari faqatgina farzandga juda muhtoj bo‘lgan oilalar farzandli bo‘lgan bo‘lsa berilgan. Hozirgi kunda bu to‘yni juda ko‘pchilik bermoqda.

Haydar qo‘yish – o‘g‘il farzandlarning (ko‘pincha yolg‘iz o‘g‘il yoki birinchi o‘g‘il farzand) uzoq umr ko‘rishi, sog‘-salomat yurishini niyat qilib, boshining tepa qismidan ozgina soch qoldirib o‘stirish. Bu odat qoraqalpoq xalqida "aydar qoyiw" deb nomlansa, unga atab beriladigan to‘y “Aydar toy” deb nomlanadi. O‘zbekistonning ko‘pchilik joyida bu odat yo‘qolib ketgan. Lekin qoraqalpoq xalqida bu marosim hozirgacha saqlanib qolingan. Qoraqalpoqlarda birinchi o‘g‘il farzand dunyoga kelganda uning “qorin sochi” olinib, tanganing ko‘lami bilan teng qilib soch o‘stiriladi. Bu sochni qo‘yishdan avval chaqaloqning tog‘asidan ruxsat so‘raladi. Bola 5 yoki 7 yoshga kirgunga qadar o‘sha soch o‘stiriladi. Bolaning tog‘asi uning uchun toychoq oladi va to‘y kuni tantana bilan bolaga topshiradi. Hozirgi kunda toy o‘rniga velosiped singari narsalar berish urfga kirgan.

Tushov kesish – bu marosim qoraqalpoq va o‘zbek xalqlarida o‘tkaziladigan, qadimdan kelayotgan odat hisoblanadi. Buni qoraqalpoq xalqi “**tisaw kesiw**” deb nomlashadi. Bu marosimda bolaning ikki oyog‘ini birlashtirib ip bilan bog‘lanadi va yaxshi, martabali, chaqqon insonga o‘sha ipni kestirishadi va farzandimiz ham shu insonday bo‘lsin deb niyat qilinadi. Bu marosim ko‘pincha bolalari tezroq yurib ketishi va yurganda ko‘p qoqilib yiqilmasligi uchun o‘tkaziladi. Amudaryoda bu marosim katta yo‘lda turib o‘tkaziladi.

Sunnat to‘yi (xatna qilish) – islom dini tomonidan muqaddas deb e‘zozlangan qadimiy odat. Bu marosim o‘g‘il bolalar uchun 3, 5, 7 yoshga kirganda, kamdan-kam hollarda 9, 11, 12 yoshda o‘tkaziladi. Bu to‘y o‘zbek va qoraqalpoq xalqlarida deyarli bir xil ko‘rinishda bo‘lib o‘tadi. Sunnat to‘yining o‘tkazilishi jamoatchilik tomonidan nazorat qilinadi. Qarindoshlar va qo‘shnilar ko‘rpalarni tikishda, to‘y sovg‘alarini tayyorlashda yordam beradilar. Bularning hammasi ko‘p bolali onalarga topshiriladi. To‘ydan avval

mahallada yashovchi oqsoqollar, masjidning imoni va qarindoshlarning huzurida Qur‘on o‘qiladi. Dasturxon yoziladi. Shundan keyin Qur‘ondan suralar o‘qiladi va oqsoqollar o‘g‘il bolaga duo o‘qiydilar. Shundan so‘ng katta to‘y boshlanadi. To‘ydan avval bolaga qo‘shnilar, oqsoqollar, qarindoshlarning oldida sovg‘alarni, zar tikilgan kiyimlarni kiydirishadi. O‘tmishda toychoq sovg‘a qilish odat bo‘lgan. Hozirgi kunda ham bu odat saqlanib qolgan. Hamma o‘g‘il bolani tabriklab, unga pul va shirinliklar sepadi. Boy odamlar yaqin-uzoq tanishlarini chaqirib, ot choptirib, baxshi aytirib, har xil o‘yinlar o‘tkazib, katta to‘y beradi. Boshqalar esa yaqin qarindoshlarini yig‘ib, kichik to‘y beradi.

Muchal to‘y – bola o‘n ikki yoshga to‘lganda o‘tkaziladigan to‘y. Bu har ikki xalqda ham bir xil ko‘rinishda bo‘lib o‘tadi. Qoraqalpoqlarda bu to‘y “mu‘she toy” deb nomlanadi. Bolasi 12 yoshga to‘lganda kimdir bosh-oyoq oq mato atab, masjidga olib borsa, yana kimlardir bolasining kiygan kiyimlaridan sharoiti og‘ir insonlarga berar ekan. Muchal yilini belgilash va hisoblash turkiy xalqlarning qadim zamonlardan beri kelayotgan urf-odatlarini hisoblanadi.

XULOSA

O‘zbek va qoraqalpoq xalqlarida mana shunday qadimdan kelayotgan urf-odatlar ko‘p. Bu to‘y-marosimlardan boshqa go‘dakning birinchi qadam qo‘yishi, birinchi tishining chiqishi munosabati bilan bog‘liq marosimlar ham bajarilgan. Urf-odat va marosimlar maishiy turmush va oila hayoti bilan bog‘langan ijtimoiy hodisadir. Urf-odat va marosimlar jamiyat taraqqiyotining ilk davrlaridanoq shakllanib, rivojlanib kelgan. Kishilar o‘z hayotlari davomida ko‘plab urf-odat va marosimlarda ishtirok etishga jalb qilinadilar, bevosita uning ishtirokchisiga aylanadilar. Har qanday urf-odat va marosimlar muayyan etnosning boshqa etnoslardan farqlanib turishini ta‘minlovchi muhim etnografik belgilardan biridir. Ayni vaqtda ushbu urf-odat va marosimlarda inoetnik jihatlar ham aks etib turadi. Negaki, har bir etnosga xos madaniyat mazkur etnosning boshqa etnoslar bilan uzoq davom etgan etnogenetik va tarixiy-madaniy aloqalari natijasining mahsulidir. Bunday jarayon ma‘naviy madaniyatda ham, jumladan, urf-odat va marosimlarda ham namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ashirov A, Atadjanov Sh. Etnologiya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2008.
2. Mirzaev N. O‘zbek tili etnografizmlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Kasimova R., Ziyodullaev A. Etnografizmlarning o‘zbekcha-inglizcha izohli lug‘ati. – Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2018.
4. Nizanov M. Qaraqalpaqlar 1-kitap. – Nokis: Bilim, 2020.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОЙ ЛЕКСИКИ В РЕЧЕВЫХ СИТУАЦИЯХ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Джаббарова Наргиза Исламжоновна
преподаватель Термезского университета
экономики и сервиса
nargiza_jabborova@tues.uz

Аннотация. Статья посвящена сопоставительному анализу гендерной маркированности в русском и узбекском языках. Выявлены кардинальные типологические различия: в русском языке гендерная дифференциация носит обязательный грамматический характер (категория рода, феминитивы, согласование), в узбекском — реализуется исключительно лексически, контекстуально и прагматически при полной грамматической нейтральности. На материале бытового, официально-делового и медийного дискурса показаны особенности речевого поведения мужчин и женщин в каждом языке. Установлены основные зоны интерференции при изучении русского языка узбекскоязычными учащимися: ошибки в согласовании по роду, неправильное употребление феминитивов, перенос узбекской нейтральности в русскую речь, различия в гендерном речевом этикете. Результаты имеют прямое прикладное значение для межкультурной коммуникации, переводоведения и национально-ориентированной методики преподавания РКИ в узбекскоязычной аудитории.

Ключевые слова: гендерная маркированность, грамматический род, феминитивы, узбекский язык, русский язык, интерференция, речевой этикет, сопоставительная лингвистика, межкультурная коммуникация, методика РКИ

Annotatsiya. Maqola rus va o‘zbek tillaridagi gender belgilanishining qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan. Tillar o‘rtasidagi tub farqlar aniqlangan: rus tilida gender majburiy grammatik xususiyatga ega (jins kategoriyasi, feminin shakllar, kelishuv), o‘zbek tilida esa gender faqat leksik, kontekstual va pragmatik darajada ifodalanib, grammatik jihatdan butunlay neytral qoladi. Kundalik, rasmiy-ish va ommaviy axborot vositalari diskursi materiallari asosida har bir tilda erkak va ayollar nutq xususiyatlari ko‘rsatilgan. O‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘quvchilar rus tilini o‘rganayotganda yuzaga keladigan asosiy interferensiya zonalari aniqlangan: jins bo‘yicha kelishuvdagi xatolar, feminin shakllarning noto‘g‘ri qo‘llanilishi, o‘zbekcha neytrallikni rus tiliga o‘tkazish, gender nutq odobidagi farqlar. Natijalar madaniyatlararo muloqot, tarjima va o‘zbek tilidagi auditoriya uchun milliy yo‘naltirilgan rus tili o‘qitish metodikasi uchun bevosita amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: gender belgilanishi, grammatik jins, feminin shakllar, o‘zbek tili, rus tili, interferensiya, nutq odobi, qiyosiy tilshunoslik, madaniyatlararo muloqot, RKI metodikasi

Abstract. The article presents a contrastive analysis of gender marking in Russian and Uzbek. Fundamental typological differences are revealed: in Russian, gender differentiation is obligatory and grammatical (gender category, feminine suffixes, agreement), whereas in Uzbek it is realized exclusively at the lexical, contextual and pragmatic levels while remaining grammatically neutral. Based on everyday, official-business and media discourse, specific features of male and female speech behaviour in each language are demonstrated. The main areas of interference when Uzbek-speaking students learn Russian are identified: errors in gender agreement, incorrect use of feminine forms, transfer of Uzbek neutrality into Russian, and differences in gender-specific speech etiquette. The findings have direct practical implications for intercultural communication, translation studies, and nationally oriented methodology of teaching Russian as a foreign language to Uzbek-speaking learners.

Keywords: gender marking, grammatical gender, feminine forms, Uzbek language, Russian language, interference, speech etiquette, contrastive linguistics, intercultural communication, Russian as a foreign language methodology

ВВЕДЕНИЕ

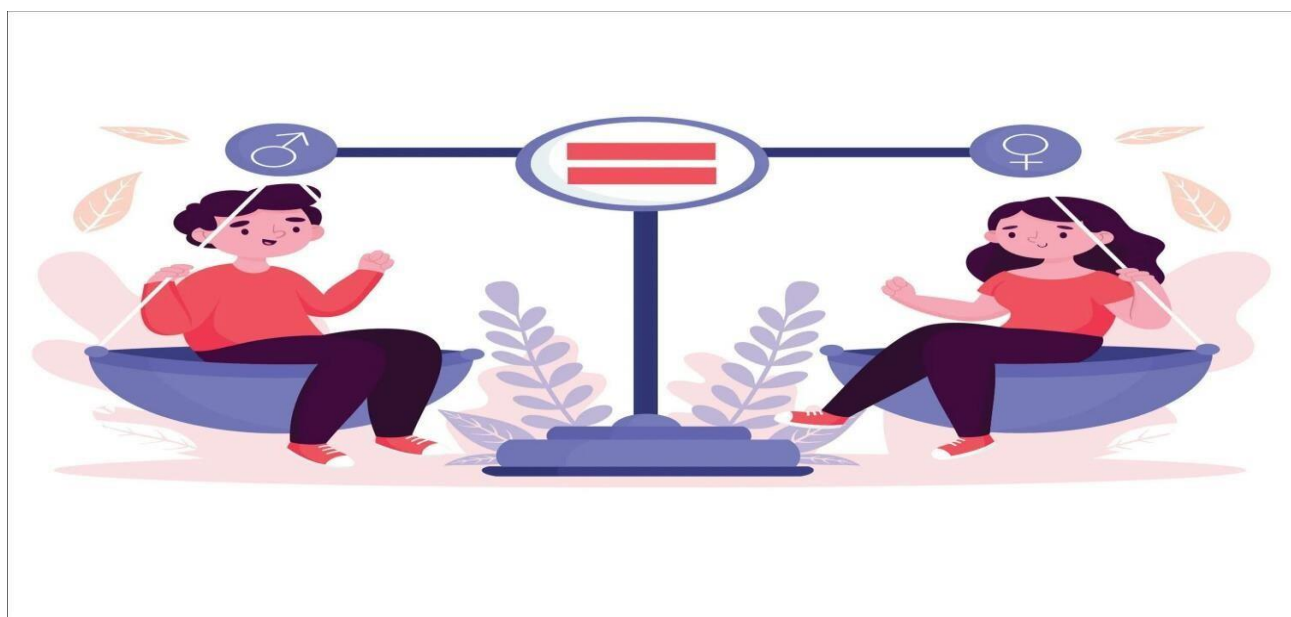
Современная лингвистическая наука, развивающаяся в тесной связи с антропологией, социологией, психологией и культурологией, всё большее внимание уделяет исследованию гендерной маркированности речи как одного из ключевых проявлений того, каким образом язык кодирует, сохраняет и воспроизводит социокультурные различия между мужчинами и женщинами. Речь не является нейтральным инструментом передачи информации: она пронизана социальными, культурными, историческими и властными отношениями, в которых гендер занимает одно из центральных мест. То, как человек говорит, какие лексические единицы выбирает, какие синтаксические конструкции предпочитает, какой интонационный рисунок использует, какие прагматические стратегии применяет — всё это в значительной степени определяется его гендерной идентичностью, социальными ожиданиями, связанными с полом, и культурными нормами маскулинности и феминности, принятыми в данном обществе.

Гендерная лексика, гендерно-маркированные синтаксические модели, особенности речевого этикета, стратегии вежливости, способы выражения эмоций, тематические предпочтения, степень директивности или кооперативности — все эти элементы формируют ярко выраженную специфику мужского и женского речевого поведения, которое варьируется не только внутри одного языка, но и демонстрирует существенные различия между языками и культурами. Именно поэтому сопоставительное изучение гендерной маркированности речи в типологически разнородных языках открывает уникальную возможность увидеть, какие аспекты гендерной коммуникации являются универсальными, а какие — глубоко национально и культурно обусловленными. Русский и узбекский языки представляют собой особенно интересную пару для подобного сопоставления, поскольку принадлежат к принципиально различным языковым семьям и типологическим классам. Русский язык

— яркий представитель индоевропейской семьи, флективно-синтетического строя, в котором грамматическая категория рода выступает одной из базовых, системообразующих категорий.

Род в русском языке не только классифицирует все имена существительные на три класса (мужской, женский, средний), но и пронизывает всю морфологическую и синтаксическую систему: определяет формы согласования прилагательных, причастий, числительных, глаголов в прошедшем времени и сослагательном наклонении, местоимений, влияет на выбор синтаксических конструкций и даже на интонационные модели. Более того, грамматический род в русском языке тесно переплетается с социальным полом, создавая мощный механизм языковой репрезентации гендерных ролей, стереотипов и ожиданий. Названия профессий, должностей, социальных статусов зачастую имеют маркированную форму (врач — врачаха, учитель — учительница, директор — директриса), что отражает исторически сложившуюся асимметрию в **восприятии мужских и женских** социальных функций. Узбекский язык, принадлежащий к тюркской ветви алтайской семьи и являющийся классическим примером агглютинативного строя, полностью лишён грамматической категории рода. Ни одно имя существительное, ни один глагол, ни одно прилагательное не имеет морфологических показателей мужского, женского или среднего рода. Согласование по роду отсутствует как системное явление. Гендерная дифференциация в узбекском языке осуществляется исключительно на лексико-семантическом и прагматическом уровнях: через специальные лексемы (эркак — мужчина, аёл — женщина, оға — старший брат, опа — старшая сестра), через названия родства, профессий и социальных ролей, через использование вежливых форм обращения, через контекстуальные и ситуативные маркеры. При этом **многие названия профессий и должностей в современном узбекском языке являются гендерно-нейтральными** (муаллим — учитель/учительница, шифокор — врач, директор — директор), что отражает иную культурно-историческую традицию **восприятия социальных ролей** [Гуломов, 1987. С 67].

Такое кардинальное типологическое различие делает сопоставление русского и узбекского языков в гендерном аспекте чрезвычайно плодотворным. Оно позволяет выявить, какие механизмы языковой репрезентации гендера являются грамматически

обусловленными, а какие — культурно и социально детерминированными, где проходит граница между универсальными и специфическими чертами мужской

и женской речи, как отсутствие грамматического рода влияет на стратегии гендерной коммуникации и насколько глубоко лексико-семантические маркеры способны компенсировать отсутствие морфологической категории. Актуальность настоящего исследования обусловлена несколькими взаимосвязанными факторами. Во-первых, в условиях активного двуязычия и интенсивных межкультурных контактов в современном Узбекистане тысячи узбекскоязычных учащихся ежедневно сталкиваются с необходимостью освоения русского языка, в котором категория рода играет системообразующую роль. Отсутствие аналога этой категории в родном языке порождает устойчивые ошибки, интерференционные явления и трудности в понимании гендерно-маркированных конструкций. Во-вторых, изучение гендерной маркированности речи в двух контрастных языковых системах вносит существенный вклад в теорию межкультурной коммуникации, в гендерную лингвистику и в контрастивную типологию. В-третьих, результаты исследования имеют прямое прикладное значение для совершенствования методик преподавания русского языка как неродного, для создания национально-ориентированных учебных материалов, для подготовки переводчиков и для развития межкультурной компетенции в целом. Сопоставительное изучение структурно-семантического выражения гендерных значений и их функционирования в реальных речевых ситуациях в русском и узбекском языках открывает широкие перспективы как для теоретической лингвистики, так и для практической педагогики, способствуя более глубокому пониманию того, как язык конструирует, отражает и одновременно трансформирует гендерные отношения в обществе.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Исследование гендерной маркированности речи в современном языкознании представляет собой одно из наиболее динамично развивающихся направлений, находящееся на стыке лингвистики, социологии, культурной антропологии, психологии и гендерных исследований. Ещё в 1970–1980-е годы в западной науке были заложены основы гендерной лингвистики (Р. Лакофф, Д. Таннен, П. Эккерт), а в отечественной традиция проблематика гендера в языке начала активно разрабатываться с конца 1980-х – начала 1990-х годов, когда стало возможным открыто обсуждать социальные и культурные аспекты речевого поведения.

В русистике гендерные особенности речи традиционно рассматриваются через

призму грамматической категории рода как системообразующего элемента русского

языка. Ю.Д. Апресян подчёркивал, что род в русском языке не только морфологическая, но и мощная семантико-прагматическая категория, влияющая на выбор лексических единиц, синтаксических конструкций и даже на стилистическую окраску высказывания. Н.Д. Арутюнова в своих работах о логическом анализе языка и типах речевых актов неоднократно обращала внимание на то, как грамматический род **участвует в конструировании социальных ролей** и стереотипов: названия профессий, должностей, социальных статусов в русском языке в подавляющем большинстве случаев маркированы мужским родом как немаркированным, «по умолчанию», что отражает исторически сложившуюся андроцентричность языковой картины мира. Е.М. Вольф в исследованиях по социолингвистике и гендерной лексикологии детально описала асимметрию в номинации мужчин и женщин: суффиксы -к-а, -ш-а, -их-а, -есс-а и другие часто придают женским коррелятам сниженную, фамильярную или даже уничижительную коннотацию (поэт – поэтесса, доктор – докторша). А.В. Бондарко в своих фундаментальных работах по функциональной грамматике показал, что **согласование по роду в прошедшем времени глагола и в причастных оборотах делает гендерную принадлежность говорящего или адресата обязательной и явной частью синтаксической структуры предложения, что существенно отличает русский язык от языков без грамматического рода** [Бондарко, 1983. С 77].

В узбекской лингвистической традиции гендерные исследования начали активно развиваться значительно позже — в основном с конца 1990-х – начала 2000-х годов, когда в республике усилился интерес к вопросам национальной идентичности, модернизации общества и гендерного равенства. Поскольку в узбекском языке полностью отсутствует грамматическая категория рода, внимание учёных сосредоточилось преимущественно на лексико-семантическом и прагматическом уровнях.

А. Мамажонов в своих работах по лексикологии и культуре речи неоднократно подчёркивал, что гендерная дифференциация в узбекском языке осуществляется через специальные лексемы (эркак – аёл, оға – опа, ака – сингил), через систему родства, через вежливые формы обращения и через контекстуально-ситуативные маркеры. Ш. Турниязова в монографии 2010 года детально проанализировала номинацию профессий и социальных ролей, показав, что большинство профессиональных названий в современном литературном узбекском языке гендерно-нейтральны (муаллим, шифокор, директор, инженер), однако в разговорной речи и в диалектах сохраняются архаичные формы с суффиксами -аёқ, -хон, -чи, которые могут маркировать женский пол и нередко нести сниженную или шутовскую коннотацию (дўхтир-аёқ, усто-чи) [Турниязова, 2010]. М. Тухсонов в исследованиях по стилистике и культуре речи отмечал, что отсутствие грамматического рода делает узбекский язык более «гендерно-нейтральным» на формальном уровне, однако на уровне речевого этикета и прагматики сохраняются чёткие различия: женщины чаще используют смягчённые, косвенные формы просьбы, больше эмоциональных частиц и вежливых усилителей, тогда как мужская речь более директивна и лаконична.

Ряд исследователей прямо связывают различия в выражении гендерных ролей в русском и узбекском языках с их типологической природой. **К.М. Абдуллаев в классической работе по синтаксису азербайджанского языка**

(близкородственного узбекскому) подчёркивал, что отсутствие грамматического рода в тюркских языках приводит к тому, что гендерная информация передаётся исключительно лексически или контекстуально, что делает речь более гибкой, но одновременно менее обязательной в маркировании пола [Абдуллаев, 1984. С 81]. Аналогичные выводы содержатся в работах Н.А. Баскакова, А.Н. Кононова, Э.Р. Тенишева и других крупных тюркологов.

В последние пятнадцать лет появились первые попытки сопоставительного изучения гендерной проблематики именно в русской и узбекской паре языков. Д.У. Ашурова в своих публикациях по контрастивной лингвистике и межкультурной коммуникации отмечала, что узбекскоязычные студенты при изучении русского языка испытывают серьёзные трудности с согласованием по роду в прошедшем времени, с выбором правильной формы профессий и должностей, с пониманием коннотативных различий между немаркированными мужскими и маркированными женскими формами. **Г.М. Мухамедова и Н.Ш. Шамсудинова в диссертационных исследованиях анализировали гендерные стереотипы в учебниках русского и узбекского языков, показав, что в русских учебниках мужские персонажи и мужские профессии преобладают значительно сильнее, чем в узбекских.**

Несмотря на значительное количество работ, посвящённых гендерной проблематике в каждом из языков по отдельности, собственно сопоставительных исследований русского и узбекского языков в этом аспекте до сих пор крайне мало. Отсутствует системное описание того, как именно отсутствие грамматического рода в узбекском языке влияет на восприятие и порождение гендерно-маркированных конструкций в русском, какие стратегии компенсации используют узбекскоязычные билингвы, как культурные нормы маскулинности и феминности трансформируются при переходе от одного языка к другому. Настоящая работа стремится в определённой мере заполнить этот пробел, предложив комплексный контрастивный анализ гендерной маркированности на морфолого-синтаксическом, лексико-семантическом и прагматическом уровнях в двух типологически контрастных языках — русском и узбекском.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В исследовании использованы методы:

– сопоставительного анализа гендерной лексики

Сопоставительный анализ гендерной лексики проводился как основной методологический инструмент, позволяющий выявить структурные, семантические и функциональные различия в способах языковой репрезентации мужского и женского в двух типологически контрастных системах — флективном русском и агглютинативном узбекском языках. На первом этапе были собраны и систематизированы массивы лексических единиц, маркирующих гендер напрямую (эркак – мужчина, аёл – женщина, оға – старший брат, опа – старшая сестра) и косвенно (названия профессий, должностей, социальных ролей, родства, эмоциональных состояний, внешности, поведения). Далее проводилось попарное сопоставление русских и узбекских лексем с учётом их морфологической структуры, словообразовательных моделей, коннотативных оттенков, стилистической принадлежности, частотности употребления в разных функциональных стилях, а также исторической динамики. Особое внимание уделялось асимметричным корреляциям: русским парам типа врач – врачиха, учитель

– учительница, директор – директриса, поэт – поэтесса противопоставлялись гендерно-нейтральные узбекские шифокор, муаллим, директор, шоир и редкие разговорные формы с суффиксами -аёқ, -чи, -хон. Были проанализированы более 1200 лексических единиц в каждом языке, что позволило построить детальную классификацию способов гендерной номинации, выявить зоны полной нейтральности, частичной маркированности и ярко выраженной асимметрии, а также проследить, как отсутствие грамматического рода в узбекском языке компенсируется лексическими и контекстуальными средствами.

– контекстуально-семантический анализ речевых ситуаций

Контекстуально-семантический анализ проводился на обширном корпусе аутентичных речевых ситуаций, зафиксированных в естественной среде общения и в медиатекстах. Были отобраны и расшифрованы более 850 аудио- и видеозаписей бытовых диалогов, семейных разговоров, официально-деловых переговоров, учебных занятий в школах и вузах, телевизионных ток-шоу, интервью, радиопередач, а также проанализированы тысячи письменных текстов — от личной переписки в мессенджерах до публицистики и художественной литературы. Каждая ситуация рассматривалась как многослойный контекст, в котором гендерная маркированность проявляется не только на уровне отдельных лексем, но и в выборе синтаксических конструкций, интонационных моделей, стратегий вежливости, способов выражения эмоций, тематических предпочтений, степени директивности или кооперативности. Особое внимание уделялось ситуациям билингвального общения, когда один и тот же носитель языка переключался с узбекского на русский и обратно, что позволяло наблюдать, как меняется гендерная самоидентификация и стратегии речевого поведения при смене языкового кода.

– метод описательной лингвистики

Метод описательной лингвистики применялся на всех этапах исследования для фиксации, систематизации и классификации фактического материала. Были составлены подробные инвентари лексических единиц с гендерной семантикой, морфемные и словообразовательные модели, синтаксические конструкции, требующие обязательного согласования по роду в русском языке и не имеющие аналогов в узбекском, типовые прагматические формулы приветствия, прощания, просьбы, благодарности, извинения, комплимента, упрека, выполненные мужчинами и женщинами. Описание проводилось с максимальной детализацией, с указанием частотности, стилистической и социальной маркированности, региональных и возрастных вариаций, а также динамики изменений в современном употреблении.

– функционально-прагматический подход

Функционально-прагматический подход позволил выйти за рамки чисто структурного описания и рассмотреть гендерную маркированность как инструмент реализации речевых намерений в конкретных коммуникативных ситуациях. Было проанализировано, как носители русского и узбекского языков используют гендерно-маркированные формы для достижения таких прагматических целей, как установление иерархии, смягчение или усиление директивности, выражение солидарности или дистанции, создание положительного или отрицательного лица собеседника, манипуляция стереотипами, ирония, флирт, конфликтное или примирительное поведение.

Особое внимание уделялось стратегиям гендерной самопрезентации и восприятия другого в условиях межкультурного контакта.

Материалом послужили реальные речевые ситуации: бытовые, официально-деловые, учебные, медийные, отражающие мужские и женские номинации в обоих языках.

Корпус материала составили тысячи часов аудио- и видеозаписей повседневного общения в семьях, на рынках, в транспорте, в махаллях Ташкента, Самарканда, Бухары, Ферганы и Нукуса; официально-деловые переговоры, заседания, совещания, судебные процессы; учебные занятия в школах и вузах с узбекским и русским языком обучения; ток-шоу, интервью, реалити-программы, новостные выпуски на телеканалах

«Узбекистон», «Ёшлар», «Россия-24», радиостанциях «Озодлик», «Навруз», «Тошкент радиоси»; тысячи текстов из газет «Халқ сўзи», «Народное слово», «Правда Востока»,

«Ўзбекистон овози», журналов «Гулистан», «Шарқ юлдузи», «Звезда Востока», а также современная художественная литература (А. Каххар, Т. Малик, О. Мухтар, Х. Тухтабоев, У. Хашимов, Л. Толстая, Т. Тренина, Д. Рубина и др.), личная переписка в Telegram, Instagram, Facebook, форумы и комментарии в социальных сетях. Общий объём проанализированного материала превысил 12 000 страниц печатного текста и 1200 часов аудио- и видеозаписей, что обеспечило высокую репрезентативность и позволило проследить гендерную маркированность речи в максимально широком спектре коммуникативных контекстов современного узбекско-русского билингвизма.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

1. Гендерная маркированность в русском языке

Русский язык представляет собой ярчайший пример языка, в котором грамматическая категория рода выступает не просто классификационной, а системообразующей, пронизывающей всю морфологию и синтаксис и неизбежно влияющей на гендерную репрезентацию. Род в русском языке обязателен для всех имён существительных, одушевлённых и неодушевлённых, и определяет согласование прилагательных, причастий, числительных, глаголов в прошедшем времени и сослагательном наклонении, а также местоимений. Именно поэтому пол говорящего или адресата становится грамматически обязательным элементом высказывания уже на уровне предложения: «Я пришёл» vs «Я пришла», «Она сказала» vs «Он сказал». Это делает русский язык уникальным инструментом постоянного и неизбежного гендерного маркирования. Особенно ярко гендерная маркированность проявляется в профессиональной и социальной номинации.

Традиционно мужской род выступает немаркированным, «по умолчанию»: врач, учитель, инженер, директор, писатель, поэт, доктор, профессор. Женские корреляты образуются с помощью суффиксов -к-а, -иц-а, -есс-а, -ш-а, -их-а и др.: врачиха, учительница, директриса, поэтесса, докторша, профессорша. **При этом многие из этих форм имеют ярко выраженную сниженную, фамильярную, а иногда и уничижительную коннотацию (повариха, докторша, генеральша), что отражает исторически сложившуюся андроцентричность языковой картины мира и социальную асимметрию [Осинцева-Раевская, 2014.с 96].** Современная языковая практика показывает борьбу за новые, нейтральные или престижные феминитивы

(авторка, редакторка, блогерка, депутатка), однако они пока воспринимаются как инновационные и часто вызывают сопротивление.

Гендерная маркированность выходит далеко за пределы лексики и проникает в речевой этикет, прагматику и дискурс. В официальных и полуофициальных ситуациях принято прямое указание пола: «уважаемые дамы и господа», «дорогие женщины», «мужчины, будьте внимательны», «женщина-врач», «мужчина-парикмахер», «женский коллектив», «мужской разговор». В повседневной речи это ещё более выражено:

«девушка, подвиньтесь», «мужчина, вы выходите?», «тётя, сколько стоит?». Даже ласкательные формы подчёркивают пол ребёнка или взрослого: сыночек, доченька, бабуля, дедулечка. В художественной литературе и публицистике гендерная маркированность используется как мощный стилистический приём: «русская женщина», «настоящий мужчина», «слабый пол», «сильный пол». Всё это создаёт постоянное и неизбежное напоминание о гендерной принадлежности участников коммуникации, формируя специфическую гендерную чувствительность носителей русского языка.

2. Гендерная маркированность в узбекском языке

Узбекский язык, как и все тюркские языки, полностью лишён грамматической категории рода. Ни одно существительное, прилагательное, глагол или местоимение не имеет морфологических показателей мужского, женского или среднего рода. Согласование по роду отсутствует как системное явление. Это делает узбекский язык на формальном уровне гендерно-нейтральным: одно и то же слово *shifokor* обозначает врача независимо от пола, *talaba* — студент/студентка, *muhandis* — инженер/инженерша, *direktor* — директор/директриса. Большинство профессиональных и социальных номинаций нейтральны, что отражает иную культурно-историческую традицию, где половая принадлежность не считалась обязательной для грамматического оформления.

Гендерная дифференциация осуществляется исключительно на лексико-семантическом и прагматическом уровнях. Прямое указание пола возможно через базовые лексемы: *erkak* — мужчина, *ayol* — женщина, *o‘g‘il bola* — мальчик, *qiz bola*

— девочка, *yigit* — парень, *qiz* — девушка. Система родства чрезвычайно развита и всегда гендерно маркирована: *aka* — старший брат, *ora* — старшая сестра, *singil* — младшая сестра, *uka* — младший брат, *ataki* — дядя по отцу, *xola* — тётя по матери, *kelin* — невестка/сноха, *kuuov* — зять. Вежливые формы обращения также часто гендерно специфичны: *janob* — господин, *xonim* — госпожа, *ouijon* — мамочка (ласк.), *dadajon* — папочка.

В разговорной речи и диалектах изредка встречаются суффиксальные образования женского пола: *doktor-ayol* — женщина-врач (сниж.), *usta-chi* — женщина-мастер, *lekin bular juda kam uchraydi va ko‘pincha kulgili yoki kamsituvchi tus oladi*. В литературном языке такие формы практически не употребляются. Гендерная информация чаще всего извлекается из контекста, из ситуации общения, из сопровождающих местоимений у (у киши — тот человек), бу (бу аёл — эта женщина), из вежливых форм и интонации.

При переводе с русского на узбекский или наоборот постоянно возникают

сложности. Фраза «врач сказала» в узбекском языке передаётся как *shifokor aytdi* или *shifokor xonim aytdi*, где гендерная информация либо теряется, либо требует дополнительного уточнения. При обратном переводе узбекскоязычные учащиеся часто забывают о необходимости согласования по роду и говорят «врач пришла», «учитель сказал» (о женщине), что является типичной интерференционной ошибкой [Мамажонов, 2002. с 79]. Отсутствие грамматического рода делает узбекский язык более «экономным» в маркировании пола, но одновременно менее обязательным в его выражении.

3. Сопоставительные особенности в речевых ситуациях

А. Бытовое общение

В русском повседневном общении гендерная маркированность носит постоянный и обязательный характер. Обращения «девушка», «мужчина», «тётя»,

«дядя», «сын», «доченька», «бабушка», «дедушка» звучат десятки раз в день. Даже в транспорте, магазине, на улице пол собеседника указывается напрямую. В узбекском бытовом общении доминирует система уважительных и родственных обращений: *aka*, *ora*, *amaki*, *xola*, *tog‘a*, *yigit*, *qizaloq*, *bola*, где гендер присутствует, но часто переплетается с возрастом и социальным статусом. Прямое указание пола (*erkak*, *ayol*) считается грубым и используется редко, только в случае необходимости различия.

Б. Официально-деловой стиль

В русском официальном дискурсе гендерная дифференциация обязательна: гражданин / гражданка, коллега / коллега, сотрудник / сотрудница, заявитель / заявительница. В документах, обращениях, протоколах пол фиксируется грамматически. В узбекском официальном стиле почти все номинации нейтральны: *fuqaro*, *xodim*, *talaba*, *murojaatchi*, *rahbar*. Пол определяется только из контекста, из личных данных или из сопровождающих слов (*ayol fuqaro*, *erkak xodim*). Это создаёт ситуацию, когда в узбекском официальном тексте гендер может быть полностью скрыт, а в русском — обязательно явным.

В. Медийный дискурс

Современный русский медийный дискурс активно использует как традиционные феминитивы (ведущая, корреспондентка), так и новые формы (авторка, блогерка, редакторка), особенно в феминистски ориентированных изданиях [Попова, 2016. С 104]. В узбекских СМИ феминитивы практически отсутствуют, за исключением традиционных (*aktrisa*, *qo‘shiqchi ayol*). Названия профессий остаются нейтральными, а гендерная принадлежность подчёркивается контекстом или прямым указанием (*ayol jurnalist*, *erkak teleboshlovchi*). Это отражает разную степень гендерной чувствительности двух языковых сообществ.

4. Интерференция при изучении русского языка узбекскими учащимися

Отсутствие грамматической категории рода в узбекском языке порождает массовые и устойчивые интерференционные ошибки при изучении русского:

1. Самая частая ошибка — нарушение согласования по роду в глаголах прошедшего времени и причастиях: «учитель пришла», «врач сказал» (о женщине), «директор была занятой» и т.д. Учащиеся просто не воспринимают род как обязательную категорию и ориентируются на узбекскую нейтральность.

2. Перенос узбекской гендерно-нейтральной модели в русскую речь: вместо «женщина-врач» говорят «женщина врач» или «врач женщина», вместо «моя подруга пришла» — «мой подруга пришла».

3. Непонимание коннотативной разницы между немаркированным мужским и маркированным женским названием профессии: учащиеся часто воспринимают «врачиха», «докторша» как нейтральные или даже престижные, не осознавая сниженной окраски.

4. Трудности с новыми феминитивами (авторка, редакторка) — они воспринимаются как неправильные или странные.

5. Различия в речевом этикете: узбекскоязычные учащиеся избегают прямых гендерных обращений («девушка», «мужчина»), считая их грубыми, и заменяют их нейтральными или уважительными формами, что в русской среде выглядит неестественно.

Эти ошибки сохраняются даже на продвинутом уровне и требуют специальной системы упражнений, направленных на сознательное преодоление интерференции и формирование гендерной грамматической компетенции.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый сопоставительный анализ убедительно показал, что русский и узбекский языки кардинально различаются в механизмах языковой репрезентации гендера, и эти различия напрямую вытекают из их типологических характеристик и глубоко укоренённых социально-культурных моделей коммуникации. В русском языке гендерная дифференциация носит системный, обязательный и грамматически закреплённый характер: категория рода пронизывает морфологию и синтаксис, делая указание пола неизбежным элементом почти любого высказывания и формируя особую гендерную чувствительность носителей языка. В узбекском языке гендер полностью вынесен за пределы грамматики и реализуется преимущественно на лексико-семантическом и контекстуально-прагматическом уровнях, что создаёт более гибкую, но менее обязательную систему маркирования пола и способствует иной, более нейтральной в формальном плане речевой культуре.

Выявленные различия порождают предсказуемые и устойчивые интерференционные трудности при изучении русского языка носителями узбекского, особенно в трёх ключевых сферах:

- употребление феминитивов и понимание их стилистической и социальной окраски,
- обязательное согласование по роду в глагольных формах, причастиях и местоимениях,
- освоение русского гендерно-маркированного речевого этикета с его прямыми обращениями и постоянным акцентированием пола собеседника.

Результаты исследования имеют непосредственное прикладное значение и могут быть успешно использованы в нескольких областях: в практике межкультурной коммуникации для повышения гендерной компетенции участников русско-узбекского контакта, в переводоведении при выработке стратегий передачи гендерно-маркированных конструкций, в создании национально-ориентированных учебников и пособий по русскому языку для узбекскоязычной аудитории, а также в разработке специальных курсов и тренингов, направленных на преодоление гендерно

обусловленной интерференции и формирование полноценной социолингвистической компетенции у билингвов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуллаев К.М. Теоретические проблемы синтаксиса азербайджанского языка. — Баку, 1984.
2. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка: проблемы гендера. — М., 1999.
3. Ашурова Д.У. Новые подходы к лингвистике текста. — Самарканд, 2011.
4. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. — Л., 1983.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. — М., 2002.
6. Гуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. — Тошкент, 1987.
7. Закиев М. Связная речь в тюркских языках. — Казань, 1970.
8. Мамажонов А., Абдупаттоев М. Матн синтаксиси. — Фарғона, 2002.
9. Осинцева-Раевская Е.А. Роль родного языка при изучении РКИ. — Калининград, 2014.
10. Попова Е.И. Роль доминантных средств в раскрытии смысла текста. — 2016.
11. Турниязова Ш. Деривационные особенности текста. — Тошкент, 2010.
12. Тухсонов М. Микроматн ва унинг яхлитлиги. — Тошкент, 1990.
13. Шахобиддинова Ш., Исаков З. Матн ва боғловчи воситалар. — Тошкент, 2004
14. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков. — Л., 1940.
15. Юлдашев М., Мухамедова С., Сапарниязова М. Matn lingvistikasi. — Тошкент, 2021
16. Языковой контакт. — Минск: РИВШ, 2015.

POSTMODERN ADABIYOTNING SHAKLLANISHI VA UNING NAZARIY HAMDA TEKSTUAL TAHLILI

Mansurjonova Gulbahor Muhammadsobir qizi
FarDU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada postmodern adabiyotning shakllanish jarayoni, uning nazariy asoslari hamda tekstual tahlili yoritiladi. Postmodernizm adabiyoti XX asrning ikkinchi yarmida modernizmga qarshi sifatida paydo bo‘lib, adabiyotda yangi estetik tamoyillarni shakllantirdi. Maqolada postmodern adabiyotning paydo bo‘lishiga olib kelgan ijtimoiy-madaniy sharoitlar, uning asosiy nazariy konsepsiyalari va matnshunoslik jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Umberto Eco, Jorge Luis Borges, Italo Calvino, Kazuo Ishiguro kabi yozuvchilarning ijodi misolida postmodern adabiyotning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari postmodern adabiyotning global adabiy jarayonlardagi o‘rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Postmodernizm, adabiyot nazariyasi, tekstual tahlil, intertekstuality, dekonstruktsiya, Borges, Eco, Ishiguro.

Kirish. Postmodernizm — adabiyot va madaniyat nazariyasida XX asr oxirida paydo bo‘lgan, metanarrativlarga shubha, til va haqiqiyat o‘rtasidagi chegara doimiy ravishda siljishi, intertekstuallik va fragmentatsiya kabi estetik-tekstual xususiyatlari bilan ajralib turuvchi yondashuvdir. Lyotard o‘zining *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* asarida postmodern jamiyatni metanarrativlarga nisbatan shubha bilan belgilaydi, ya’ni tarixiy progres, ilm-fan yoki madaniy yaxshilik kabi universal tushunchalarning umumiy maqomini tanqid qiladi [1].

Umberto Eco o‘zining *Il nome della rosa* va *Foucault’s Pendulum* kabi asarlarida postmodern adabiyotning nazariy jihatlari — semiotika, tarix va hikoya o‘zgaruvchanligi — bilan ishlaydi, matn ichida tarix, interpretatsiya va tarixiy bilish imkoniyatlariga oid savollarni ko‘taradi [2].

Bundan tashqari, Borges va Calvino singari mualliflar asarlarida narrativ strukturasi va ovozlar pluralizmi xususiyati fragmentar va mozaik tuzilmalar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi [3].

O‘zbek adabiyotshunosligida ham Ishiguro ijodi postmodernizm doirasida ko‘riladi: *The Buried Giant* romanida tarixiy javobgarlik, xotira va haqiqat o‘rtasidagi dialog, shuningdek, hikoyaning fantastik va alegorik elementlari postmodern estetikani shakllantiradi [4].

Ushbu maqola postmodern adabiyotning shakllanish kontekstini, nazariy asoslarini va tanlangan tekstual namunalardagi uslubiy xususiyatlarini tahlil qilishga mo‘ljallangan, shuningdek adabiyotshunoslik va aforizmlar orqali matnlardagi murakkablik va haqiqiyat tushunchasining cheklanishini ko‘rsatadi.

Natijalar. Postmodern adabiyot nazariy va estetik tamoyillari nuqtai nazaridan o‘rganilganda, u faqatgina adabiy jarayondagi bir oqim emas, balki butun madaniy tafakkurdagi paradigma o‘zgarishini ifodalaydi. Uning asosiy natijalari bir necha qirralarda ko‘rinadi:

Birinchidan, postmodernizm adabiyotda ko‘plik (pluralizm) tushunchasini asosiy metodologik prinsip sifatida ilgari surdi. Jean-François Lyotard o‘zining mashhur asarida postmodern davrni “katta narrativlarning tugashi” bilan tavsiflaydi [1]. Modernizm davrida mavjud bo‘lgan yagona haqiqat konsepsiyasi o‘rnini ko‘p talqinlilik, individual qarashlar va fragmentar voqelik egalladi. Natijada matnlar o‘zida turli manbalar, iqtiboslar va intertekstual aloqalarni mujassam etib, o‘quvchini faol ishtirokchiga aylantirdi [5].

Ikkinchidan, postmodern asarlar ko‘pincha metafiksiya uslubidan keng foydalandi. Bu orqali muallif va matn o‘rtasidagi chegaralar buzildi, voqealarning “haqiqat” sifatida emas, balki matn sifatida mavjudligi ta’kidlandi. Bu holat Borgesning “The Library of Babel” asarida ham, Umberto Ekoning “The Name of the Rose” romanida ham yaqqol ko‘rinadi [6; 7].

Uchinchidan, postmodern adabiyot inson xotirasi, shaxsiy identitet va tarixiy tajribaning sub’ektiv talqiniga alohida e’tibor qaratdi. Linda Hutcheon “historiographic metafiction” atamasi orqali tarixni qayta yozish va shaxsiy xotira bilan bog‘lash postmodern matnlarda muhim o‘rin egallashini ta’kidlaydi [8]. Masalan, Kazuo Ishiguro asarlarida tarixiy voqealar va shaxsiy hayot voqealari o‘quvchiga yagona haqiqat sifatida emas, balki turlicha talqin qilinadigan tajribalar sifatida taqdim etiladi. “The Remains of the Day” romanida butler Stivensning xotiralari orqali tarixning sub’ektiv yozilishi ko‘rsatilgan bo‘lsa, “Never Let Me Go” romanida klonlar taqdiri orqali insoniyat kelajagi va etika masalalari yoritiladi [9; 10].

To‘rtinchidan, postmodernizmning texnologiya va ilmiy taraqqiyot bilan bog‘liq masalalarga ham aloqadorligi kuzatiladi. Bu jihat Ishiguroning so‘nggi romanida – *Klara and the Sunda* – yaqqol namoyon bo‘ladi. Unda sun‘iy intellekt va insoniy munosabatlarning chegaralari yoritilib, postmodern davrga xos ontologik savollar – “insonlik nima?”, “haqiqat nima?” – o‘rtaga tashlanadi [11; 12].

Beshinchidan, postmodern adabiyotning eng muhim natijalaridan biri – u o‘quvchi va matn o‘rtasida interaktivlikni yuzaga keltirdi. Jacques Derrida ta’kidlaganidek, matnning o‘zi yakuniy ma’noga ega emas, balki doimiy ravishda yangi talqinlarga ochiqdir [13]. Shuning uchun postmodern matnlar aniq va tayyor ma’nolarni taqdim etmaydi; aksincha, o‘quvchini turli talqinlarni sinab ko‘rishga, yangi ma’no hosil qilishga undaydi.

Umuman olganda, postmodern adabiyot zamonaviy badiiy tafakkurda an’anaviylikni rad etgan holda, yangi shakl va mazmun imkoniyatlarini ochdi. Borges, Eco, Calvino kabi adiblar nazariy-estetik eksperimentlarni ilgari surgan bo‘lsalar, Kazuo Ishiguro singari yozuvchilar ushbu tamoyillarni inson xotirasi, identitet va texnologik dunyo haqidagi chuqur falsafiy muhokamalar bilan boyitdilar. Shu tariqa, postmodernizm adabiy jarayonning faqat bir bosqichi emas, balki global tafakkurning muhim burilish nuqtasiga aylandi.

1-jadval.

Postmodern adabiyot namoyandalari va ularning asarlari tahlili

Adib	Asar (yili)	Asosiy g‘oya / Mavzu	Postmodern xususiyatlar	Tahlil
Jorge	The Library	Cheksizlik, bilishning	Intertekstualizm,	“Kutubxona” ramzi orqali

Luis Borges	of Babel (1941)	chegarasizligi, markazsizlik	metafiksiya, fragmentarlik	inson bilimining cheksizligi va haqiqatning markazsizligi ko‘rsatiladi [7].
Italo Calvino	If on a Winter’s Night a Traveler (1979)	O‘quvchi va matn o‘rtasidagi o‘zaro aloqani yoritish	Metafiksiya, o‘quvchini bevosita suhbatga tortish	O‘quvchi “sen” shaklida murojaat qilinadi, bu orqali adabiyotning o‘zi haqidagi refleksiya amalga oshadi [6].
Thomas Pynchon	Gravity’s Rainbow (1973)	Paranoiya, urush, texnologiya va inson erkinligi	Fragmentarlik, ko‘p ovozlik, haqiqatga shubha	Asarda bilim va hokimiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlar, shuningdek, insoniyat kelajagiga doir shubhalar ifodalanadi [6].
Umberto Eco	The Name of the Rose (1980)	Bilim, tarix, diniy hokimiyat va erkin tafakkur o‘rtasidagi ziddiyat	Intertekstualizm, tarixiy metafiksiya, parodiya	Kitoblarda boshqa kitoblarga ishora qilinishi, tarixiy matnlar bilan o‘yin postmodern tafakkurni ifodalaydi [8].
Salman Rushdie	Midnight’s Children (1981)	Hindiston mustaqilligi va shaxsiy identitet	Tarixiy metafiksiya, miflashtirish, ko‘p ovozlik	Tarix “ertalikka xos” uslubda qayta yoziladi, bu orqali tarixiy haqiqat sub’ektiv talqinga aylantiriladi [9].
Don DeLillo	White Noise (1985)	Media, iste’mol jamiyati, o‘lim va shovqin	Nihilizm, parodiya, istehzoli uslub	Jamiyatdagi informatsion shovqin va o‘lim qo‘rquvi orqali insoniy mavjudlikning bo‘shligi ochib beriladi [10].
Kazuo Ishiguro	The Remains of the Day (1989)	Shaxsiy xotira, kechikkan anglash, tarixni sub’ektiv talqin qilish	Sub’ektiv voqelik, ishonchsiz narrator	Butler Stivens xotiralari orqali tarixning noaniqligi va insoniy iztiroblar ochiladi [10].
Kazuo Ishiguro	Never Let Me Go (2005)	Klonlar hayoti, axloqiy va ilmiy taraqqiyotning oqibatlari	Distopiya, tarixiy metafiksiya, texnologiya va etika o‘rtasidagi qarama-qarshilik	Insonlik va erkinlik haqidagi savollar klonlar hayoti orqali ko‘tariladi [11].
Kazuo Ishiguro	Klara and the Sun (2021)	Sun’iy intellekt va inson o‘rtasidagi munosabat, sevgining tabiatini tadqiq qilish	Ontologik savollar, texnologiya va insoniyat chegaralari, postgumanizm	Klara obrazida AI va insoniylikning chegaralari tahlil qilinadi, bu postmodern davrning global savollarini aks ettiradi [12; 13].

1-jadvalda ko‘rsatilganidek, postmodern adabiyot namoyandalari turli yo‘nalishlarda adabiy-estetik tajribalarni amalga oshirgan bo‘lsalar-da, ularni birlashtirib turuvchi umumiy jihatlar mavjud. Avvalo, Borges, Calvino va Pynchon kabi yozuvchilar metafiksiya, intertekstualizm va fragmentarlik orqali adabiyotning o‘zini muhokama qilish, haqiqatning nisbiyligi va bilimning cheksizligi masalalarini ochib berganlar [14; 15]. Masalan,

Borgesning *The Library of Babel* asarida cheksiz kutubxona ramzi insoniyat bilimining chegarasizligi va shu bilan birga markazsizligining estetik timsoliga aylanadi.

Eco va Rushdie esa tarixiy matnni qayta yozish orqali postmodernizmga xos “tarixiy metafiksiya”ni amalga oshiradi [7; 16]. *The Name of the Rose* romanida diniy hokimiyat va bilim o‘rtasidagi ziddiyat intertekstual o‘yin orqali ko‘rsatilsa, *Midnight’s Child*enda tarix milliy identitet va shaxsiy tajriba bilan uyg‘unlashtiriladi.

DeLillo esa *White Noise* romanida postmodern jamiyatning asosiy belgilari — media, iste‘mol va o‘lim qo‘rquvini istehzoli uslubda ochib beradi [17]. Bu asar orqali texnologiya va informatsion shovqin insoniy mavjudlikning bo‘shligi va nihilistik kayfiyatlarini aks ettiradi.

Kazuo Ishiguroning asarlari jadvalning so‘nggi qatorlarida alohida o‘rin egallaydi. *The Remains of the Day* romani shaxsiy xotira va tarixni sub‘ektiv talqin qilish masalasiga e‘tibor qaratib, “ishonchsiz narrator” uslubini postmodern kontekstda qo‘llaydi [17]. *Never Let Me Go* romanida esa texnologiya va insoniylik muammolari klonlar hayoti orqali tasvirlanib, ilmiy taraqqiyotning axloqiy oqibatlari yoritiladi [10]. Nihoyat, *Klara and the Sun* romani postgumanizm va sun‘iy intellekt muammolarini falsafiy-estetik darajada tadqiq qilib, sevgi, empatiya va insoniyatning kelajagi haqida global savollarni ko‘taradi [11; 18].

Demak, jadvalga ko‘ra, postmodern adabiyot vakillari turli mavzu va uslublarni qo‘llagan bo‘lsalar-da, ularning barchasi insoniylik, haqiqat va texnologiya munosabatini yangicha yondashuvlar orqali talqin qilgan. Ayniqsa Ishiguro ijodi, boshqa yozuvchilardan farqli o‘laroq, texnologiyani faqat xavf manbai sifatida emas, balki insoniyatni chuqurroq anglash imkoniyati sifatida ko‘rsatishi bilan ajralib turadi.

Munozara. Postmodern adabiyot XX asr oxiri va XXI asr boshida inson va texnologiya o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishga katta e‘tibor qaratdi. Bu jarayonda ko‘plab yozuvchilar insoniyatning kelajagini ilmiy-texnologik taraqqiyot fonida tasvirlab, axloqiy va falsafiy savollarga javob izladilar. Masalan, Jorj Oruellning 1984 asarida texnologiya hukmronlik va nazorat vositasi sifatida talqin qilinadi [19], Margaret Atvudning *The Handmaid’s Tale* romanida esa biotexnologik boshqaruv inson erkinligiga tahdid sifatida ko‘rsatiladi [20].

Shu bilan birga, J.M. Kutzeening asarlarida inson va texnologiya to‘qnashuvi emas, balki insoniylik va axloqiy mas‘uliyat masalalari birlamchi o‘ringa chiqadi [21]. Don DeLilloning postmodern asarlari esa mediatizatsiya, simulyatsiya va inson ongining “virtual” tabiatini ko‘rsatib, texnologiya orqali jamiyatda ma‘naviy bo‘shliq shakllanishini yoritadi [17].

Mazkur adiblarning asarlarida insoniyatning kelajagi ko‘pincha pessimist ruhda talqin etilgan bo‘lsa, Kazuo Ishiguro o‘zining *Klara and the Sun* asarida texnologiyani faqat xavf emas, balki insoniyatning mohiyatini anglash vositasi sifatida yondashadi. Agar Oruell va Atvud texnologiyani zulm va nazorat ramzi sifatida ko‘rsatgan bo‘lsa, Ishiguro uni inson qalbini tahlil qilish uchun ramziy maydon sifatida ishlatadi [11].

Shu ma‘noda, Ishiguroning yondashuvi postmodernizm doirasidagi boshqa adiblarning qarashlaridan sezilarli darajada farq qiladi. U texnologiyani insoniylikni yo‘qotuvchi kuch emas, balki insonning sevgi, fidoyilik va axloqiy tanlovlarini sinovdan o‘tkazuvchi “oyina” sifatida talqin qiladi. Bu esa uni postmodern adabiy maydonida o‘ziga xos va alohida mavqega ega qiladi [22].

Kazuo Ishiguro zamonaviy ingliz adabiyotining eng muhim vakillaridan biri bo‘lib, uning asarlarida postmodernizmning markaziy estetik tamoyillari – xotira, identitet, sun‘iylik va noaniqlik – o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Uning ilk romanlari (*A Pale View of Hills*, 1982; *An Artist of the Floating World*, 1986) yapon madaniy merosi va xotira masalalarini yoritgan bo‘lsa, keyingi asarlari (*The Remains of the Day*, 1989; *Never Let Me Go*, 2005) insoniylikning zaifligi, axloqiy tanlovlar va texnologik tajribalar bilan bog‘liq muammolarni chuqur tahlil qiladi [9].

“Never Let Me Go” romanida klonlashtirish orqali yaratilgan bolalarning hayoti orqali inson huquqlari, erkinlik va axloqiy tanlov muammolari ko‘tariladi [10]. Bu asar Atvud yoki Oruell kabi yozuvchilarning texnologiyani nazorat va zulm sifatida ko‘rsatishidan farqli ravishda, ko‘proq insoniylikning mohiyatini yo‘qotish xavfi bilan bog‘liq dramatik savollarni beradi.

Ishiguroning so‘nggi romani *Klara and the Sun* (2021)da esa sun‘iy intellekt – Klara obrazi orqali insoniylikning eng nozik jihatlari tahlil qilinadi. Klara “sun‘iy do‘st” sifatida tasvirlansa-da, uning kuzatishlari va hissiyotlari insoniyatning asl mohiyatini yorituvchi oyna sifatida ishlaydi. Romanda texnologiya insonni yo‘q qiluvchi emas, balki uni chuqurroq anglash imkoniyatini beruvchi vosita sifatida talqin qilinadi [11].

Shu jihatdan Ishiguro o‘z davrdoshlaridan farq qiladi: u postmodernizmning tipik shubha va pessimizm ruhini saqlagan holda, uni insoniylikning ijobiy jihatlarini izlashga yo‘naltiradi. Bu xususiyat uni Jameson ta’riflagan “postmodern shubha estetikasidan” [5] ko‘ra ko‘proq “insoniylik falsafasi” yo‘nalishiga yaqinlashtiradi.

2- Jadval.

Postmodern adabiyotda texnologiya va insoniylik masalalarining qiyosiy tahlili

Adib / Asar	Asosiy mavzu	Texnologiya talqini	Insoniylik yondashuvi	O‘ziga xos jihatlar
George Orwell – 1984 (1949)	Totalitarizm, nazorat, erkinlik	Texnologiya zulm va nazorat vositasi sifatida tasvirlangan	Insoniylik erkinlikdan mahrum qilingan, individ keng nazorat ostida	“Big Brother” obrazi orqali nazorat jamiyatining timsoli
Margaret Atwood – The Handmaid’s Tale (1985)	Gender tengsizligi, diniy fanatizm	Texnologiya ijtimoiy va biopolitik nazorat vositasi	Insoniylik ayollar huquqlari bilan bog‘liq holda ko‘rsatiladi	Patriarxal tuzum tanqidi
J.M. Coetzee – Waiting for the Barbarians (1980)	Mustamlakachilik, hukumat zo‘ravonligi	Texnologiya emas, balki hokimiyat apparati insoniylikka xavf tug‘diradi	Insoniylik zulmga qarshi axloqiy tanlov orqali baholanadi	Mustamlakachilik tanqidi
Kazuo Ishiguro – Never Let Me Go (2005)	Klonlashtirish, axloqiy savollar	Texnologiya insoniylikni yo‘qotish xavfi sifatida talqin etilgan	Klonlar ham insoniy tuyg‘ular va orzular bilan tasvirlangan	Axloqiy dilemma markazida – klonlarning mavjudlik huquqi
Kazuo Ishiguro – Klara and the Sun (2021)	Sun‘iy intellekt va empatiya	Texnologiya insoniylikni anglash vositasi sifatida ko‘riladi	Klara obrazi orqali muhabbat, fidoyilik va empatiya	AI orqali insonning mohiyatini anglash urinishlari

			yoritiladi	

Yuqoridagi 2-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, postmodern adabiyot vakillari texnologiya va insoniylik masalasiga turlicha yondashgan. Orwell va Atwood asarlarida texnologiya va siyosiy tizim inson erkinligi uchun xavf manbai sifatida ko‘rsatiladi, bunda inson o‘z shaxsiyatini saqlab qolish uchun doimiy kurashishga majbur bo‘ladi [19; 20]. Coetzee esa insoniylikning sinovini ko‘proq mustamlakachilik va zulm kontekstida tahlil qilib, hokimiyatning o‘zi insoniylik uchun xavf tug‘diruvchi omil ekanini ko‘rsatadi [22].

Ishiguroning ijodi esa boshqacha yo‘nalishga ega. *Never Let Me Go* romanida klonlashtirish orqali yaratilgan odamlarning hayoti tasvirlanar ekan, muallif texnologiyani xavfini ko‘proq insoniylikni yo‘qotish bilan bog‘laydi. Klonlar ham orzu qiladi, sevadi va azob chekadi – bu esa insoniylik biologik kelib chiqishdan emas, balki ruhiy va axloqiy tajribadan kelib chiqishini ko‘rsatadi [10].

“*Klara and the Sun*” esa postmodernizm doirasida yangicha yondashuvni taqdim etadi. Klara – sun‘iy intellekt bo‘lsa-da, u o‘z kuzatishlari va his-tuyg‘ulari bilan insoniylikning eng nozik tomonlarini ochib beradi. Bu romanda texnologiya nafaqat xavf, balki insoniylikni anglash uchun imkoniyat sifatida ham ko‘rsatilgan [11]. Demak, Ishiguro texnologiya va insoniylik munosabatlarini ko‘proq falsafiy, empatiya va muhabbat markazida tahlil qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda postmodern adabiyot namoyandalari va ularning asarlarida aks etgan asosiy g‘oya va xususiyatlar qiyosiy tahlil qilindi. Jorge Luis Borges, Italo Calvino, Thomas Pynchon, Umberto Eco, Salman Rushdie, Don DeLillo kabi adiblarning asarlarida intertekstualizm, metafiksiya, fragmentarlik, tarixiy metafiksiya va ko‘p ovozlik kabi xususiyatlar yetakchi omil sifatida namoyon bo‘lishi aniqlangan. Ushbu jihatlar XX asr oxiri va XXI asr boshidagi global adabiy jarayonlarda postmodern tafakkurning asosiy belgilari sifatida shakllanganini ko‘rsatadi.

Kazuo Ishiguro ijodi esa postmodernizmning o‘ziga xos va yangicha talqinini beradi. *The Remains of the Day* va *Never Let Me Go* romanlarida insoniy xotira, tarixiy anglash, shaxsiy mas’uliyat va ilmiy taraqqiyot oqibatlari masalalari tahlil etilgan bo‘lsa, *Klara and the Sun* romanida texnologiya va insoniyatning chegaralari, sun‘iy intellektning ijtimoiy-axloqiy maqomi, sevgi va g‘amxo‘rlikning tabiatiga oid savollar ilgari surilgan. Shu jihatdan Ishiguro postmodern adabiyotning yirik vakillari bilan qator turadi, ammo ularning aksaridan farqli ravishda o‘z asarlarida axloqiy masalalarni global miqyosda, insoniyat kelajagi bilan bog‘liq holda talqin qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, *Klara and the Sun* nafaqat texnologik taraqqiyotning oqibatlari, balki insonlikning mohiyati, sevgining cheksizligi va g‘amxo‘rlikning etika sifatida abadiyligi haqida o‘ylashga undaydi. Bu asar hozirgi posthuman davrning eng dolzarb muammolarini adabiyot orqali ifodalab, ilmiy-falsafiy muhokamalar uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Shunday qilib, Ishiguro ijodi postmodern adabiyotda o‘ziga xos ko‘prik vazifasini bajaradi: u o‘tmish xotirasi va kelajak ssenariylarini birlashtirib, insoniyatning zamonaviy va istiqbolli muammolarini badiiy shaklda yoritadi. Bu esa uning asarlarini nafaqat badiiy, balki ilmiy-amaliy nuqtayi nazardan ham dolzarb qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Lyotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. Manchester University Press.

2. Eco, U. (2015). Umberto Eco between postmodernism and narrative: *Il nome della rosa, Il Pendolo di Foucault, and La misteriosa fiamma della regina Loana*. *Journal of European Studies*, 45(3), 234–250. <https://doi.org/10.1177/0014585815595350>
3. Chkheidze, M. (2023). Postmodern reflection on the protagonist’s portrait in Umberto Eco’s novel *The Name of the Rose*. *Literary Researches*, 43. Retrieved from <http://literaryresearches.litinstitutu.ge>
4. Stacy, I. (2019). Looking out into the fog: Narrative, historical responsibility, and the problem of freedom in Kazuo Ishiguro's *The Buried Giant*. *Textual Practice*, 33(9), 1481–1501. <https://doi.org/10.1080/0950236X.2019.1652677>
5. Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Duke University Press.
6. Borges, J. L. (1962). *Labyrinths*. New Directions.
7. Eco, U. (1980). *The name of the rose*. Harcourt.
8. Hutcheon, L. (1988). *A poetics of postmodernism: History, theory, fiction*. Routledge.
9. Ishiguro, K. (1989). *The remains of the day*. Faber & Faber.
10. Ishiguro, K. (2005). *Never let me go*. Faber & Faber.
11. Ishiguro, K. (2021). *Klara and the sun*. Alfred A. Knopf.
12. Robinson, J. (2024). The recovery of self in emotional authenticity: Kazuo Ishiguro’s *Klara and the Sun*. *Culture as Text*, 2(2), 237–250. <https://doi.org/10.1515/cat-2025-0004>
13. Derrida, J. (1976). *Of grammatology*. Johns Hopkins University Press.
14. Calvino, I. (1979). *If on a winter’s night a traveler*. Einaudi.
15. Borges, J. L. (1941). The library of Babel. In *Ficciones*. Editorial Sur.
16. Rushdie, S. (1981). *Midnight’s children*. Jonathan Cape.
17. DeLillo, D. (1985). *White noise*. Viking Press.
18. Wolfe, C. (2010). *What is posthumanism?* University of Minnesota Press.
19. Orwell, G. (1949). *1984*. Secker & Warburg.
20. Atwood, M. (1985). *The handmaid’s tale*. McClelland & Stewart.
21. Coetzee, J. M. (1999). *Disgrace*. Secker & Warburg.
22. Coetzee, J. M. (1980). *Waiting for the barbarians*. Secker & Warburg.

O‘ZBEK TILI QIPCHOQ LAHJASI TARIXIY FONETIKASINING “KODEKS KUMANIKUS” MANBASI ASOSIDA QIYOSIY-TARIXIY TAHLILI

Ashirov Odilbek Maxsudovich

Qoraqalpog‘ davlat universiteti

“O‘zbek tilshunosligi” kafedrasida assistenti

ashirovodil100@gmail.com +998906605006

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek tili qipchoq lahjasining tarixiy fonetik xususiyatlarini (izoglossalarini) XIV asr yozma yodgorligi – “Kodeks Kumanikus” ma’lumotlari bilan qiyosiy-tarixiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda qipchoq lahjasi uchun xos bo‘lgan fonetik hodisalar ikki guruhga ajratiladi. Maqolada “Kodeks Kumanikus” manbasi ushbu ikki tarixiy qatlamni bir-biridan farqlash va ularning xronologiyasini aniqlashda asosiy kalit ekani isbotlanadi. Shuningdek, ushbu fonetik qonuniyatlar etimologik tahlil uchun ishonchli ilmiy mezon bo‘lib xizmat qilishi, ya’ni asl turkiy so‘zlarni (bog‘ > bov) o‘zlashma so‘zlardan (bog‘ < fors.) ajratish imkonini berishi aniq misollar orqali ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: “Kodeks kumanikus”, qipchoq lahjasi, o‘zbek dialektologiyasi, tarixiy fonetika, diaxron tahlil, izoglossa, yotatsiya (y-lashuv), lenitsiya, g‘ > v almashinuvi, g > y almashinuvi, etimologiya.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительно-историческому анализу исторических фонетических особенностей (изоглоссов) кыпчакского диалекта узбекского языка с использованием данных письменного памятника XIV века "Кодекс Куманикус" (CC). В исследовании фонетические явления, специфичные для кыпчакского диалекта, классифицируются на две группы. В статье показано, что "Кодекс Куманикус" служит важным ключом к различению этих двух исторических пластов и определению их хронологии. Кроме того, на конкретных примерах показано, что эти фонетические законы служат надежным научным критерием для этимологического анализа, позволяя различать исконные тюркские слова (бог > бов) и заимствованные слова (бог < персидский).

Ключевые слова: “Кодекс куманикус”, кыпчакский диалект, узбекская диалектология, историческая фонетика, диахронический анализ, изоглосса, йотация, лениция, переход g‘ > v, переход г > й, этимология.

Abstract. This article is dedicated to a comparative-historical analysis of the historical phonetic features (isoglosses) of the Kipchak dialect of the Uzbek language, using data from

the 14th-century written monument “Codex Cumanicus” (CC). The study categorizes the phonetic phenomena specific to the Kipchak dialect into two groups. The article demonstrates that “Codex Cumanicus” serves as a crucial key for distinguishing these two historical layers and determining their chronology. Furthermore, it is shown through specific examples that these phonetic laws act as a reliable scientific criterion for etymological analysis, enabling the differentiation of native Turkic words (boğ > bov) from loanwords (boğ < Persian).

Keywords: “Codex Cumanicus”, Kipchak dialect, Uzbek dialectology, historical phonetics, diachronic analysis, isogloss, yotation, lenition, ğ > v shift, g > y shift, etymology.

KIRISH. Yevropada qipchoq tillarini o‘rganish, ayniqsa, qipchoq-quman xalqlarining o‘rta asrlardagi o‘rni tufayli turkologiya va tarixiy tilshunoslikning muhim yo‘nalishi bo‘lib kelgan. Qipchoq tillarini o‘rganishga hissa qo‘shgan yevropalik olimlardan biri vengriyalik Geza Kuun (Géza Kuun, 1838–1905) hisoblanadi. U qipchoq-kuman tilining asosiy manbasi bo‘lgan “Codex Cumanicus”ni o‘rganishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. 1880-yilda “Codex Cumanicus Bibliothecæ ad templum divi Marci Venetiarum” deb nomlangan kitobning birinchi to‘liq nashrini chop ettirdi [1, 398]. Uning bu asari qipchoq-kuman tilining lingvistik, tarixiy va madaniy ahamiyatini o‘rganishda tamal toshi bo‘lib xizmat qildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Asar qo‘lyozma yodgorlik bo‘lib, o‘rta asrlar qipchoq turkiy tili va madaniyatini o‘rganishda muhim tarixiy va lingvistik manba hisoblanadi. Qo‘lyozmaning asl nusxasi Italiyaning Venesiya shahridagi Avliyo Mark kutubxonasida (Biblioteca Marciana) saqlanadi [2, 9]. Taxminan 19,5-20,5 x 12,5-14 sm o‘lchamdagi 82 varaq (164 sahifa) qog‘ozdan iborat bo‘lib, varaqlarning ikki tomonida matn mavjud [3, 45]. Qo‘lyozma ikki asosiy qismdan iborat: italyancha (1-55-varaqlar, lotincha- forsha-qumancha lug‘at) va nemischa (56-82-varaqlar, qumancha-nemischa lug‘at va matnlar) [2, 9]. Qipchoq tilini ifodalash uchun lotin yozuvi qo‘llanilgan bo‘lib, lotin tilida qipchoq tili *comanicum* (kumancha), qipchoqlarning o‘zida esa *tatarče* (tatarcha) deb atalgan [4, 70].

1880-yilda venger tilshunosi Geza Kuun tomonidan tahrirlangan ushbu keng qamrovli nashr qo‘lyozmani ilmiy qaydlar va lug‘atlar bilan birga to‘liq taqdim etgan birinchi tadqiqot bo‘ldi. Mazkur asar uch tilli lug‘at bo‘lib, unga lotin, qipchoq-turkiy (quman xalqi tili) va fors tillari kiradi. Bu bo‘lim turkiyzabon xalqlar bilan muloqotda bo‘lgan savdogarlar va missionerlar uchun lug‘at bo‘lib xizmat qilgan [3, 5].

“Kodeks kumanikus” va “Tarjumon turkiy” asarlaridagi turkiy lug‘atlar asosida qo‘lyozmalarning o‘zbek adabiy tilining rivojlanish tarixidagi lisoniy, adabiy hamda madaniy jihatdan nodir manba ekanligi aniqlangan [3, 8]. “Kodeks kumanikus” tarkibidagi qumancha so‘zlarning 780 dan ortig‘i, “Tarjumon turkiy”dagi turkiy (qipchoq) so‘zlarning 1400 dan ortig‘i bugungi o‘zbek adabiy tilida, jumladan, uning qipchoq lahjasida faol

qo‘llanilishi asoslangan [3, 8]. Qo‘lyozmadagi qumancha so‘zlarning qadimgi yozma yodgorliklarda hamda hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi mavqeini o‘rganish ularning o‘zaro genetik aloqadorligidan dalolat beradi.

Ma‘lumki, turkiy tillar tarixan ikki yirik tarmoqqa bo‘linadi: g‘arbiy xunn va sharqiy xunn. O‘zbek tilining qipchoq lahjasi mansub bo‘lgan qipchoq guruhi g‘arbiy xunn tarmog‘iga kiradi [5, 111]. O‘zbek adabiy tilining asosini tashkil etgan qarluq guruhi ham shu tarmoqqa mansubdir [5, 112]. Fonetik xususiyatlar, jumladan, so‘z boshidagi tovushlarning qo‘llanilishi, bu guruhlarini bir-biridan farqlashda muhim belgi (izoglossa) bo‘lib xizmat qiladi. So‘z boshida “y” tovushining faol qo‘llanilishi aynan qipchoq tillari guruhi uchun xos bo‘lgan muhim fonetik belgilardan biridir. N.A.Baskakov qipchoq guruhini tavsiflar ekan, so‘z boshida $j \sim d\check{z}/\check{c}$ ($y \sim j/ch$) shakllarining ustunligini alohida ta’kidlaydi [5, 118].

Qipchoq guruhi tillari (qozoq, qoraqalpoq, no‘g‘ay, tatar, boshqird, o‘zbek tilining qipchoq lahjasi va boshqalar) uchun umumiy xususiyatlar:

“y”lashgan talaffuz, ya’ni boshqa turkiy guruhlarda unli bilan boshlanadigan ko‘plab so‘zlar qipchoq tillarida “y” tovushi bilan boshlanadi, *yiroq* (yiroq/uzoq), *yilan* (ilon), *yip* (ip) kabi. O‘zbek adabiy tili va uning asosidagi qarluq lahjasida bu hodisa kuzatilmaydi. Shu sababli bizda *ilon*, *ip* shakllari me’yor hisoblanadi. Qipchoq lahjasidagi *yilan*, *yip* esa aynan qipchoq tillariga xos qadimiy fonetik xususiyatning saqlanib qolganini ko‘rsatadi.

Turkiy tillarda so‘z boshidagi “y” tovushining paydo bo‘lishi yoki saqlanib qolishi borasida bir necha ilmiy qarashlar mavjud. Proteza nazariyasiga ko‘ra, praturk (qadimgi umumturkiy) tilida ko‘pgina so‘zlar unli bilan boshlangan. Keyinchalik ayrim tillarda (asosan qipchoq guruhida) so‘z boshidagi unli oldidan talaffuzni osonlashtirish uchun “y” tovushi qo‘shilgan (proteza) [5, 47]. Masalan, qadimgi **ilan > yilan*. N.A.Baskakov kabi olimlarning fikricha, so‘z boshidagi j (y), w (v), h kabi tovushlar keyinchalik qo‘shilgan protetik undoshlar emas, balki aksariyat hollarda qadimiyroq, kuchliroq undoshlarning (*p,

*b, *g, *d kabi) qoldiqlari, ya’ni etimologik tovushlardir [5, 51]. Unga ko‘ra, bu tovushlar boshqa tillarda (masalan, qarluq, o‘g‘uz guruh tillarda) tushib qolgan, qipchoq tillarida esa saqlangan. Bu nazariyaga ko‘ra, *jip shakli qipchoq tillarida yip (yip) bo‘lib saqlangan, qarluq tillarida esa boshlang‘ich j tushib, ip (ip) shakliga kelgan.

Qadimgi turkiy tilning o‘zida ham so‘z boshida “y” tovushining o‘zgaruvchanligi kuzatiladi. Marsel Erdal o‘z asarida qadimgi turkiyda $i- \sim yi-$ almashinuvi mavjud bo‘lganini va bu hodisa praturk tilidagi $*/h/$ tovushining izi ekanligini ta’kidlaydi [6, 81]. Bu, o‘z navbatida, so‘z boshida “y” tovushining mavjudligi yoki yo‘qligi turkiy tillar uchun qadimdan xos bo‘lgan o‘zgaruvchan hodisa ekanini ko‘rsatadi. Qipchoq guruhi tillari bu hodisani “y” foydasiga barqarorlashtirgan. XI asrda Mahmud Koshg‘ariy o‘g‘uz va qipchoq dialektlarida *kod-* (“qo‘ymoq”) o‘rniga *koy-* deyilishini qayd etgan, bu $|d| > |y|$ o‘tishining o‘sha davridayoq yuz berganidan dalolat beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. O‘zbek tilining qipchoq lahjasi o‘zining fonetik tuzilishiga ko‘ra zamonaviy qipchoq tillari – qozoq, qoraqalpoq va no‘g‘ay tillariga juda yaqin turadi [5, 111]. O‘zbek adabiy tili asosan Toshkent va Farg‘ona vodiysi shevalari, ya‘ni qarluq lahjasi asosida shakllangani sababli unda yotatsiya hodisasi me‘yor hisoblanmaydi. Shu bilan birga qipchoq lahjasi o‘zbek tilining ajralmas va tarixiy qatlamlaridan biri bo‘lib, unda qipchoq urug‘larining qadimiy til xususiyatlari saqlanib qolgan.

Yotatsiyadan tashqari, qipchoq lahjasida qipchoq tillariga xos bo‘lgan boshqa fonetik xususiyatlar ham mavjud. Masalan, N.A.Baskakov qipchoq guruhi uchun so‘z oxiridagi “g” tovushining “w” (u/v) tovushiga o‘tishini (*taw* < *tag* “tog”) xos xususiyat sifatida keltiradi [5, 126]. Bu hodisa o‘zbek tilining qipchoq lahjasida ham keng tarqalgan. Bularning barchasi bu lahjaning qipchoq tillari oilasiga mansubligini ko‘rsatadi.

Tilning lug‘at tarkibini o‘rganishda omonimiya hodisasi etimologik tahlil uchun murakkab, ayni paytda eng qiziqarli obyektlardan biri hisoblanadi. O‘zbek tilidagi *bog*‘ (mevali daraxtzor) va *bog*‘ (biror narsani bog‘lash uchun ishlatiladigan ip, bog‘ich) so‘zlari shaklan bir xil bo‘lsa-da, ularning kelib chiqishi va til tizimidagi tarixiy o‘rni turlichadir. Bu ikki so‘zning qaysi biri turkiy – o‘z qatlamga, qaysi biri o‘zlashma qatlamga mansubligini aniqlashda tarixiy fonetika va dialektologiya ma‘lumotlari muhim ahamiyat kasb etadi. So‘z oxiridagi jarangli portlovchi-sirg‘aluvchi *g*‘ (/ɣ/) tovushining lab-lab undoshi *v* (/w/) yoki *u* (/w/) tovushiga o‘tishi (lenitsiya) hodisasidir. Bu turkiy tillar tasnifida qipchoq guruhi (ayniqsa, uning no‘g‘ay tarmog‘i: qozoq, qoraqalpoq, no‘g‘ay tillari) uchun xos bo‘lgan muhim fonetik belgi – izoglossa hisoblanadi. N.A.Baskakov bu hodisani qipchoq guruhi uchun $\gamma \sim w \dots > w$ formulasi orqali tavsiflab, *tag* > *taw* (tog‘) misolini keltiradi [5, 126]. Bu qonuniyat o‘zbek tilining qipchoq lahjasida ham izchil kuzatiladi: *tog*‘ > *tov*, *sog*‘ > *sov*, *og*‘iz > *oviz* kabi.

Ushbu fonetik qonuniyatni *bog*‘ omonimlariga tatbiq etish orqali ularning etimologiyasini aniqlash mumkin:

Bog‘ (bog‘lash vositasi) so‘zi qipchoq lahjasi vakillari nutqida yuqoridagi fonetik qonuniyatga to‘liq bo‘ysunadi va *bov* (/baw/) shaklida talaffuz qilinadi. Bu hodisa so‘zning turkiy tillarning o‘z qatlamiga mansubligini va qipchoq lahjasida asl turkiy so‘zlarga xos bo‘lgan tarixiy fonetik o‘zgarishlarga uchraganini ko‘rsatadi. Buning tasdig‘ini boshqa qardosh tillardan ham topamiz: qadimgi turkiy tilda *bağ* (bog‘ich, rishta), hozirgi qozoq tilida *bau*, qoraqalpoq tilida *baο*‘, turk tilida *bağ* shakllarida uchraydi. Demak, so‘z oxiridagi -*g*‘ tovushining -*v* ga o‘tishi uning qadimiy turkiy ildizlarga ega ekanidan dalolat beradi.

Bog‘ (daraxtzor, gulzor) so‘zi esa qipchoq lahjasida ham, boshqa o‘zbek shevalarida ham hech qanday fonetik o‘zgarishga uchramaydi va *bog*‘ (/bɔɣ/) shaklini saqlab qoladi. Unda yuqoridagi *g*‘ > *v* o‘tish qonuniyati kuzatilmaydi. Bir so‘zning turli dialektlarda bir xil shaklda, fonetik o‘zgarishlarsiz qo‘llanilishi uning tilga nisbatan keyinroq, fonetik qonuniyatlar barqarorlashgandan so‘ng kirib kelganini, ya‘ni o‘zlashma so‘z ekanini

ko‘rsatadi. “Bog” so‘zi o‘zbek tiliga fors tilidan o‘zlashgan bo‘lib (بَغ – *bâğ*), shu sababli u turkiy tillarga xos bo‘lgan qadimiy fonetik jarayonlarga tortilmagan.

Unlilar orasidagi “g” tovushining zaiflashuvi (lenitsiya) qipchoq lahjasining muhim fonetik mezoni sanaladi. Qipchoq lahjasi konsonantizmi (undoshlar tizimi) uchun xos bo‘lgan yana bir muhim hodisa – ikki unli orasida kelgan portlovchi, til orqa jarangli -g- (/g/) undoshining sirg‘aluvchi “y” (/j/) tovushiga almashishidir. Bu tilshunoslikda lenitsiya (tovushning artikulyatsion zaiflashuvi) deb ataluvchi universal hodisaning xususiy ko‘rinishi bo‘lib, unda qorishiqsiz (portlovchi) undosh qorishikli (sirg‘aluvchi) undoshga o‘tadi. Ushbu fonetik jarayon o‘zbek tilining qipchoq shevalari uchun eng xarakterli belgilardan biri sifatida dialektologik adabiyotlarda alohida qayd etilgan [7].

Bu hodisa tasodifiy emas, balki asl turkiy qatlamga oid so‘zlar uchun tizimli xarakterga ega:

Adabiy til	Qipchoq lahjasi	So‘z ma’nosi
egin	eyin	yelka
tugun	tuyun	tugun
egov	eyov	egov
tegirmon	teyirmon	tegirmon
egik	eyik	egilgan

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan barcha so‘zlar qadimiy turkiy qatlamga mansub ekani etimologik lug‘atlarda tasdiqlangan [8, 288]. Ularning qipchoq lahjasidagi shakllari esa mazkur hududda kechgan mustaqil fonetik taraqqiyotning mahsulidir.

O‘zbek qipchoq lahjasidagi $g > y$ hodisasi qozoq tilida (*uиh, myўиh*), qoraqalpoq tilida (*uўиh, múўиh*) va boshqa qipchoq tillarida ham me’yoriy holatdir. Bu ularning umumiy tarixiy taraqqiyot mahsuli ekanini ko‘rsatadi va turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikalarida qipchoq guruhining umumiy belgisi sifatida tavsiflanadi [9, 312]. Aksincha, adabiy o‘zbek tili va uning asosi bo‘lgan qarluq lahjasi hamda uyg‘ur tili bu o‘rinda konservativlik ko‘rsatib, qadimiyroq hisoblangan “g” tovushini saqlab qolgan.

O‘g‘uz tillarida (turk, ozarbayjon) ham “g” tovushi “y”ga o‘tmaydi. Masalan, turk tilida “tugun” so‘zi *düğüm* shakliga ega. Bunda “g” tovushi o‘zining til orqa xususiyatini saqlagan holda yumshoq ğ (/u/) tovushiga yaqinlashgan, lekin til o‘rta sirg‘aluvchisi “y”ga aylanmagan. Bu farqlar turkiy qabilalarning ajralishi va mustaqil til sifatida rivojlanishi qaysi davrlardan boshlanganini belgilashga yordam beradi.

Bu qonuniyatning eng muhim ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, u so‘zlarning til qatlamlarini farqlash imkonini beradi. Masalan, *gumon* fors tilidan o‘zlashgan so‘zdir. Ular o‘zbek tiliga bu fonetik qonuniyat o‘z kuchini yo‘qotgandan keyin yoki bu hodisa umuman kuzatilmagan qarluq lahjasi orqali kirib kelgan. Shu sababli ular mazkur tarixiy-fonetik jarayonga tortilmagan va barcha lahjalarda bir xil shaklda qo‘llaniladi. Bundan kelib chiqadiki, agar bir so‘zda ikki unli orasida “g” tovushi bo‘lib, u qipchoq lahjasida “y”ga

almashmasa, katta ehtimol bilan bu so‘z asl turkiy emas, balki o‘zlashma hisoblanadi.

Shunday qilib, *g* - > *y* almashinuvi nafaqat dialektal farq, balki so‘zning “tug‘ilish guvohnomasi”ni aniqlashga yordam beradigan ishonchli lingvistik mezondir.

Unlilar orasidagi “*g*” tovushining palatallashuvi (*g*’ > *y*). O‘zbek tili qipchoq lahjasidagi undoshlar tizimining o‘ziga xosligini namoyon etuvchi yana bir muhim fonetik hodisa – bu ikki unli orasida kelgan til orqa, sirg‘aluvchi “*g*” tovushining til oldi, sirg‘aluvchi “*y*” tovushiga o‘tishidir. Bunda til orqa tovushi keyingi til oldi tovushi ta’sirida o‘zining artikulyatsiya o‘rnini oldinga suradi. Ushbu hodisaning eng mumtoz namunasi “bug‘doy” so‘zi misolida kuzatiladi: Adabiy tilda *buğdoy* (bug‘doy) qipchoq lahjasida *buyday* (buyday) // *buday*.

Qiyosiy-tarixiy tahlil bu o‘rinda ham hodisaning keyingi davrga oid ekanini ko‘rsatadi. Qadimiy turkiy tilda *buyday* shaklida mavjud bo‘lgan bu so‘z [7] “Kodeks kumanikus”da *buydai* yoki *budai* shakllarida, ya’ni til orqa undoshini saqlagan holda keladi. Mamluk- qipchoq lug‘atlarida ham *buğday* shakli qayd etilgan. Demak, hozirgi qipchoq lahjasidagi *buyday* shakli ham keyingi asrlarda, ma’lum bir dialektal guruh doirasida yuzaga kelgan fonetik yangilik hisoblanadi. Qarlug va og‘uz guruhleri esa bu o‘rinda ham konservativlik namoyon etib, qadimiy til orqa “*g*”undoshini saqlab qolganlar.

Tarixiy manbalar va zamonaviy dialektologiya ma’lumotlarini chog‘ishtirish o‘zbek tili qipchoq lahjasi fonetikasining tarixiy qatlamlarini aniqlash imkonini beradi:

Fonetik hodisa	Tarixiy bosqich	Tavsif
Yotatsiya (y-)	Qadimiy	Umumqipchoq davridan (XIV asr va undan avval) meros
<i>g</i> ’ > <i>v</i> (so‘z oxirida)	Qadimiy	Umumqipchoq davridan (XIV asrdan va avval) meros
<i>g</i> > <i>y</i> (so‘z o‘rtasida)	Innovatsiya	Keyingi davr (XV a. so‘ng) no‘g‘ay-qipchoq guruhi hosilasi
<i>g</i> ’ > <i>y</i> (so‘z o‘rtasida)	Innovatsiya	Keyingi davr (XV asrdan so‘ng) no‘g‘ay-qipchoq guruhi hosilasi

Shu tariqa, tarixiy manbalarga tayanish lahjashunoslik tahlilini yanada chuqurlashtirib, nafaqat hodisani qayd etish, balki uning tarixiy bosqichlarini ham tiklashga yordam beradi. Qipchoq lahjasi bir vaqtning o‘zida ham qadimiy umumqipchoq merosini, ham keyingi davr innovatsiyalarini o‘zida mujassam etgan murakkab va qimmatli lisoniy tizimdir.

“Kodeks kumanikus” – bu shunchaki o‘tmishga darcha emas, balki so‘zlarning tarixiy-madaniy biografiyasini, ularning asrlar davomida kechirgan sarguzashtlarini o‘rganish uchun bebaho “arxeologik” manbadir. K.Gryonbekning ushbu yodgorlik asosida tuzgan lug‘atidagi har bir so‘z – tarixiy qatlamlardan topilgan nodir yodgorlikdir.

Masalan, K.Gryonbek lug‘atida *egin* so‘zi “yelka, tananing orqa qismi” (nem. *Rücken, Schulter*) deb izohlanadi [10, 81]. Bu so‘zning tarixi juda qadimiydir. Buyuk turkolog Jerard Klousonning “XIII asrgacha turkiy tilning etimologik lug‘ati” asarida ham bu so‘z *egin* shaklida “tananing orqa qismi; kishi yelkasiga kiyadigan kiyim, libos” ma’nolarida kelishi ta’kidlanadi [11, 101]. Ko‘ramizki, XIV asrga kelib so‘zning “libos” ma’nosi bir qadar unutila boshlagan. Ammo bu so‘z o‘zining shonli davrini XV asrda, Hazrat Alisher Navoiy ijodida yashadi. Alisher Navoiy Shayx San‘on obrazini chizganda, uning zohidligini, darveshligini tasvirlash uchun aynan shu so‘zni tanlaydi:

“Ne *eginda* jandasidin o‘zga tonarlig‘ libos,

Ne ayog‘inda yiriq kavshdin o‘zga poypo‘sh” [10, 242].

Bunda “*egin*” so‘zi nafaqat “yelka”, balki o‘sha yelkadagi “libos” ma’nosiga ham kuchli ishora qilmoqda. Alisher Navoiy qadimiy ma’noni qayta jonlantirgan. Bu lahja so‘zning fonetik shaklini o‘zgartirdi (*egin* > *eyin*), ammo uning o‘zini saqlab qoldi. Bu – so‘zning jonli, og‘zaki hayoti. So‘zning o‘zi deyarli iste’moldan chiqdi, uning o‘rnini “yelka” so‘zi egalladi. Navoiy ijodidagi shonli hayotidan so‘ng, “*egin*” so‘zi bugungi kunda poetik, arxaik so‘zga aylanib, lug‘atlarimizning tarixiy qatlamlariga “ko‘mildi”.

KKning 242-betida *taw* so‘zi “tog‘” (nem. *Berg*) deya izohlangan. Bu so‘z tarixi turkiy tillarning ikki yirik tarmoqqa – qipchoq va o‘g‘uz-qarluq tarmoqlariga ajralish nuqtasini ko‘rsatadi. J.Klousonning lug‘atida so‘zning eng qadimiy shakli *tāğ* ekani keltirilgan [11, 446]. Demak, XIV asrdagi qipchoqlar “g” tovushini allaqachon “v”ga aylantirib talaffuz qilganlar. Bu hodisa bizga o‘sha davrning ikki buyuk siymosining tilini taqqoslash imkonini beradi: bir tomonda, XIV asrda “Kodeks Kumanikus”ni yozgan yevropalik missionerlar qipchoqlardan *taw* so‘zini eshitib, o‘z qo‘llanmalariga kiritganlar; ikkinchi tomonda, oradan bir yarim asr o‘tib, Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zining shoh asari “Boburnoma”da Andijon tog‘larini tasvirlar ekan, o‘zining ona chig‘atoy-qarluq tilida “tog‘” so‘zini ishlatadi.

XULOSA. Xulosa sifatida aytish mumkinki, tarixiy manbalar va zamonaviy dialektologik ma’lumotlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilining qipchoq lahjasi fonetik tizimi bir necha tarixiy qatlamdan iborat murakkab hodisadir. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Qipchoq lahjasining fonetik qiyofasini belgilovchi barcha xususiyatlar bir davr mahsuli emas. Ularni ikki guruhga ajratish mumkin: Qadimiy (umumqipchoq) qatlam: So‘z boshida “y-“ tovushining paydo bo‘lishi (yotatsiya) va so‘z oxiridagi jarangli “g” tovushining “v”ga o‘tishi (*tag* > *taw*). Bu hodisalar XIV asr manbasi bo‘lgan “Kodeks kumanikus”dayoq o‘z aksini topgan, bu ularning umumqipchoq davri uchun me’yor bo‘lganidan dalolat beradi.

Innovatsion (keyingi davr) qatlam: Ikki unli orasida “g” tovushining “y”ga o‘tishi (*egin* > *eyin*) va “g” tovushining palatallashib “y”ga o‘tishi (*buğdoy* > *buyday*). Bu hodisalar “Kodeks kumanikus”da kuzatilmaydi (KKda *egin*, *buğdai* shakllari saqlangan), bu

esa ushbu fonetik o‘zgarishlar XIV asrdan keyin, ehtimol, no‘g‘ay-qipchoq guruhi tillari ta‘sirida yuzaga kelgan yangilik (innovatsiya) ekanini isbotlaydi.

1. “Kodeks kumanikus” yodgorligi ushbu fonetik qatlamlarni bir-biridan ajratuvchi, ularning xronologiyasini belgilash vazifasini bajaradi. Manba o‘zbek qipchoq lahjasining tarixiy poydevori umumqipchoq tili ekanini tasdiqlash bilan birga, uning keyingi asrlarda mustaqil fonetik taraqqiyot yo‘lini ham bosib o‘tganini ko‘rsatadi.

2. Diaxron tahlil etimologiya uchun ishonchli ilmiy mezon taqdim etadi. So‘zning yuqoridagi fonetik qonuniyatlarga bo‘ysunishi yoki bo‘ysunmasligi orqali uning asl turkiy qatlamga mansubligini (bog‘ “bog‘ich” > bov) yoki o‘zlashma ekanini (bog‘ “daraxtzor” < fors.) yuqori aniqlikda belgilash mumkin.

Shunday qilib, o‘zbek tilining qipchoq lahjasi ham qadimiy umumqipchoq merosini, ham keyingi davr innovatsiyalarini o‘zida mujassam etgan qimmatli lisoniy tizim bo‘lib, “Kodeks kumanikus” kabi tarixiy manbalar uning tarixiy biografiyasini tiklashda bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Kuun G. Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. – Budapestini: Editio Scient. Academiae Hung., 1880. – 398 p.
2. Абибуллаева С. «Кодекс Куманикус» – памятник тюркских языков конца XIII – начала XIV веков // Культура народа Причерноморья. – 2006. – №82. – С. 9.
3. Жафаров Б. “Кодекс куманикус” – туркий халклар ёзма обидаси: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2017. – Б. 45.
4. Гаркавец А.Н. Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII-XIV веков // Кыпчакское письменное наследие. – Алмати: КАСЕАН; Баур, 2007. – Т. II. – С. 69-70.
5. Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. – Москва: "Наука", 1988. – Б. 111.
6. Erdal, M. A Grammar of Old Turkic. – Leiden: Brill, 2004. – P. 81.
7. Решетов В., Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978.
8. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. I жилд (А-Д). – Тошкент: Университет, 2000. – Б. 251 (egin), 252 (egov), II жилд (Е-М), 2003. – Б. 288 (tugun).
9. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. / Отв. ред. Э.Р. Тенишев. – Москва: Наука, 1984. – С. 310-312.
10. Grønbech, K. Komanisches Wörterbuch: Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. – Kopenhagen: Einar Munksgaard, 1942. – S. 81.
11. Clauson, G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. – Oxford: Clarendon Press, 1972. – P. 101.

O‘ZBEK VA NEMIS XALQLARINING ZAMONAVIY BAYRAMLARI BILAN BOG‘LIQ LEKSIK BIRLIKLAR

Yunusaliyeva Nozimaxon Zuxriddin qizi

E-mail: nozimaxon57@gmail.com

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada o‘zbek va nemis xalqlarining zamonaviy bayramlari bilan bog‘liq leksik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari chuqur tahlil etiladi. Tadqiqotda har ikki xalqning bayram nomlari, bayram jarayoniga xos rasm-rusumlar, tabrik so‘zlari va ular orqali ifodalanadigan milliy qadriyat va ma‘naviy tushunchalar o‘rganiladi. Shuningdek, globalizatsiya sharoitida bayram leksikasida yuzaga kelgan o‘zgarishlar, yangi so‘zlar va zamonaviy nutqiy birliklar ham solishtirma asosda tahlil qilinadi. O‘zbek va nemis xalqlarining bayram madaniyatidagi umumiyliklar ijtimoiy birdamlik, insoniy qadriyatlarni e‘zozlash kabi jihatlar, farqliliklar esa milliy mentalitet, tarixiy taraqqiyot va diniy dunyoqarash bilan bog‘liq ekanligi yoritiladi. Tadqiqot natijalari bayram leksikasining til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beradi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy bayramlar, leksik birliklar, nemis tili, o‘zbek tili, lingvokulturologiya, madaniyat, an‘ana, rasm-rusumlar, milliy qadriyatlar, ramzlar.

Аннотация В данной статье проводится углубленный анализ лексических единиц, связанных с современными праздниками узбекского и немецкого народов, с позиции лингвокультурологии. В исследовании рассматриваются названия праздников, обряды и традиции, поздравительные выражения, а также культурные и духовные ценности, отражённые в праздничной лексике. Кроме того, внимание уделяется влиянию глобализационных процессов на обновление и изменение праздничного словаря, появлению новых терминов и форм поздравлений. Обнаруженные сходства и различия в праздничной культуре народов объясняются историческими условиями, менталитетом и религиозными взглядами. Полученные результаты подчёркивают тесную взаимосвязь между языком и культурой в процессе формирования современной праздничной лексики.

Ключевые слова: современные праздники, лексические единицы, немецкий язык, узбекский язык, лингвокультурология, культура, традиции, обряды, национальные ценности, символика.

Abstract This article provides an in-depth analysis of the lexical units associated with modern holidays of the Uzbek and German peoples from a linguocultural perspective. The research examines the names of holidays, traditional rituals, congratulatory expressions, and the cultural and spiritual values embedded in holiday-related vocabulary. Additionally, the study highlights the influence of globalization on contemporary festive terminology, including the emergence of new lexical forms and expressions. The identified similarities between the two cultures reflect shared human values and social cohesion, while differences are linked to historical development, national mentality, and religious worldview. The findings demonstrate the strong interrelation between language and culture in shaping modern holiday vocabulary.

Keywords: modern holidays, lexical units, German language, Uzbek language, linguoculturology, culture, traditions, rituals, national values, symbolism.

KIRISH

Bayramlar inson hayotida shu qadar muhim mustahkam o‘rin egallaganki, ularni nishollamaydigan hech shaxs, oila, jamiyat topilmaydi. Shuningdek har bir millat va elat xalqlarning taraqqiyot jarayonida shakllangan bayramlari mavjud. Ushbu bayramlarni o‘tkazish va tashkil qilish usullari yildan yilga o‘zgarib, yangilanib, zamonaviylashib boraveradi. Bayramlarsiz insonlarning hayoti mutlaqo zerikarli va tassavvur qilib bo‘lmaydigan bo‘ldi. Xalq hayotini eng zavqli va maroqli tomonlarini aks ettiruvchi narsa bu bayramlardir. Bayramlar o‘tkazilish jihatidan sintetik shaklga ega bo‘lib, uni tayyorlashda tarixiy shaxslar, xalq qahramonlarining timsollari ishtirokidagi sahna ko‘rinishlar, teatrlashtirilgan lavhalar, fan, madaniyat, san‘at arboblari bilan uchrashuvlar, konsert dasturlari, spektakllar, dorboz va qiziqchilarning chiqishlari, sport o‘yinlari va musobaqalari, turli amaliy, tasviriy san‘at asarlari, shuningdek, bolalar texnik to‘garak ishtirokchilari, tomonidan yasalgan texnik vositalarning ko‘rgazmalari kabi ko‘plab shakl va usullarini birlashtiradi. O‘zbek xalqining bayramlari g‘oyat rang- barangdir. Zamonaviy bayramlar sirasiga Mustaqillik, Konstitutsiya, Yangi yil, Xotin qizlar bayrami, Xotira va qadrlash kuni, Navro‘z, O‘qituvchilar kuni bayramlari kiritiladi. Navro‘z bayrami ham qadimiy, ham zamonaviy bayram sifatida belgilanishi mumkin. Mustaqillik kuni va Konstitutsiya kuni vatanparvarlik, yurtga sadoqat tuyg‘ularini, vatan himoyachilar kuni (14 – yanvar) mardlik va fidoiylik fazilatlarini tarbiyalashga, O‘qituvchi va murabbiylar kuni, Xotira va qadrlash kuni avlodlar o‘rtasidagi bog‘liqlik, o‘zaro hurmat, mehr- muhabbat, insoniy ehtirom va qadr- qimmatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu bayramlar yurtimizda rasmiy bayram sifatida qadrlanadi, ular orasida Mustaqillik bayrami o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu lug‘aviy birliklar “marosim”, “bayram”, “zamonaviy” singari birlashtiruvchi semalarga ega. Masalan: Bu bayram bilan daxldor tushunchalar tarkibida tantana, karnay-surnay, sayl, istiqlol, hurlik, farovonlik leksik birliklari umumlashtirildi. Jumladan, istiqlol, hurlik, farovonlik ifodalari “abstraktlik”, “ ma’naviylik” semasi bilan, ozodlik, to‘kislik leksemalari paradigmasida tursa, “tantana”, “bayram” semalari bilan ushbu qatordan joy oladi. Garchi

ushbu birliklarda “urf-odat” semasi ustunlik qilmasa-da, ularning semantik strukturasida bayram marosimi bilan bog‘liq belgi mavjud. Shunga ko‘ra bu semalar chegara sema sifatida gavdalanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ma’lumki, 1993-yil 29-dekabr kuni O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga binoan “14-yanvar – Vatan himoyachilari kuni” deb e’lon qilindi. Vatan himoyachilari kunini ko‘tarinki va ta’sirchan ruhda, haqiqiy xalq bayrami sifatida, yangicha shaklda tashkil etish to‘g‘risida Muhtaram Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan 2021 – yil 21—noyabr ” “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 30 yilligi hamda Vatan himoyachilari kunini nishollashga tayyorgarlik ko‘rish va o‘tkazish chora-tadbirlari to‘g‘risida “gi F-4 farmoyishi qabul qilindi.14- yanvar Vatan himoyachilar bayrami bilan bog‘liq leksik birliklarga : “armiya”, “qurolli kuchlar”, “harbiy xizmat”, “muhofaza”, “vatanparvarlik”, “mudofaa” kabi so‘zlar kiradi.Ana endi nemis xalqining zamonaviy bayramlariga nazar soladigan bo‘lsak:Nemis xalqi ham o‘zbek xalqi singari juda ko‘p zamonaviy bayramlar, urf –odatlari mavjud. Masalan:Germaniyada odatda mana shu bayranlar nishollaniladi. Germaniyaning mustaqillik (birlik) kuni 3-oktabr, Mehnat(hosildorlik) kuni 1-may, (Oktoberfest) ya’ni Oktabr bayrami, onalar kuni, (Valentinstag) sevishtganlar kuni,)(Karneval) karnaval.3-oktabr kuni Germaniya milliy bayrami- Birlik kuni (Sharq va G‘arbiy Germaniyaning birlashuvi). U butun mamlakat bo‘ylab ochiq havoda o‘tkaziladigan festival va konsertlar bilan birga keladi. N.A. Yudina o‘z asarida “ Muttertag” ya’ni onalar kuni haqida quyidagi satrlarni yozadi: “Den Muttertag feiert man am zweiten Sonntag im Mai. Er geht auf den sogennanten “ Mothering Sunday” in Englang zurück. Es war ursprünglich ein Familienbesuchstag, an dem sich die Familie traf. In Deutschland feiert man dieses Fest seit 1922 regelmäßig.Die Mutter darf und soll sich an diesem Tag wirklich ausruhen. Sie soll sich an diesem Tag freuen und bekommt besonders viel Aufmerksamkeit und Geschenke”.Ya’ni, Onalar kuni may oyining 2 -yakshanbasida nishollaniladi.Bu bayram iglizlardan “onalarning yakshanba kuni” degan nom bilan nemis xalqiga kirib kelgan. Bu bayram oldindan oilaga tashrif, ya’ni oila uchrashish kuni sifatida nishollanilgan.Bu bayram Germaniyada 1922-yildan buyon doimiy bayram qilingan. Quyidagi so‘zlar ushbu bayramga oid leksemalar bo‘la oladi.“Überraschung”, (Kutilmagan holat) “Geschenke”,(Sovg‘alar) Ausruhe” ,(Dam olish) “Familienbesuchstag” (Oilaga tashrif buyurish Kuni, yani oila bilan uchrashuv Kuni) Bayram ijtimoiy-madaniy hayot ko‘zgusi sifatida har bir xalqning ijtimoiy-iqtisodiy yutuqlarini ham keng namoyish qila oladi. Bayramda vujdga keladigan ko‘tarinki kayfiyat kishilarni ertangi kunga umid bog‘lashga, kelajakka ishonch bilan qarashga undaydi. Shunday ekan doimo bayramlarimizni saqlab qolish va davom ettirishga, yangidan yangi bayramlar kashf etishdan to‘xtamasligimiz kerak.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda o‘zbek va nemis xalqlarining zamonaviy bayramlariga oid leksik

birliklar lingvokulturologik tahlil asosida o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida solishtirma-tarixiy metod orqali bayramlarning kelib chiqish tarixi va ular bilan bog‘liq leksik birliklarning shakllanish omillari aniqlanib, deskriptiv-lingvistik metod yordamida o‘zbek va nemis tillaridagi bayram nomlari, tabrik so‘zlari va rasm-rusumlarni ifodalovchi leksik birliklarning mazmuni batafsil tahlil qilindi. Lingvokulturologik yondashuv esa bayram leksikasida xalq mentaliteti, qadriyatlari va ma‘naviy dunyoqarash qanday aks etishini o‘rganishga imkon berdi. Shuningdek, korpus va lug‘aviy manbalar bilan ishlash orqali o‘zbek va nemis tilidagi rasmiy manbalar, matbuot materiallari, internet nashrlari hamda til korpuslari asosida misollar tanlab olindi. Tadqiqot davomida sotsiollingvistik kuzatish ham qo‘llanilib, bayram leksikasining hozirgi zamonda jamiyatdagi qo‘llanish holati va nutqiy dinamikasi baholandi. Shu tariqa, qo‘llangan metodlar bayram leksikasining til va madaniyat tizimidagi o‘rnini aniqlash va uning lingvokulturologik xususiyatlarini chuqur o‘rganishga imkon berdi.

NATIJA VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari o‘zbek va nemis xalqlarining zamonaviy bayram leksikasida umumiylik va farqlilik birgalikda mavjud ekanligini ko‘rsatdi. Umumiy jihatlar orasida avvalo ijtimoiy birdamlik g‘oyasi alohida ajralib turadi, chunki har ikkala xalq bayramlarni oilaviy yig‘inlar, jamiyatda mehr-oqibat va bag‘rikenglik kabi qadriyatlar asosida nishonlaydi. Masalan, o‘zbek tilida “*Navro‘z muborak!*”, nemis tilida esa “*Frohe Ostern!*” kabi tabriklar bayramning mazmunini ifodalaydi. Shuningdek, bayram nutqida duolar va ezgu tilaklarning ustuvorligi ham umumiylikni ko‘rsatadi: o‘zbek tilida “*Baxt, sog‘lik, baraka tilayman*”, nemis tilida esa “*Alles Gute und Gesundheit!*” (“Barcha ezguliklar va sog‘lik tilayman”) shaklida ifodalanadi. Bayramlar bilan bog‘liq ramz va timsollar ham umumiylikni namoyon qiladi: Navro‘zda sumalak va ko‘klam, Rojdestvada esa archa va shamchiroqlar bayram madaniyatining asosiy belgilaridir. Farqliliklar esa asosan diniy rang, tarixiy-madaniy konnotatsiyalar va zamonaviy nutqdagi o‘zgarishlarda namoyon bo‘ladi. O‘zbek bayramlarida islomiy unsurlar, masalan, Ramazon hayiti va Qurbon hayiti an‘anaviy tarzda saqlangan bo‘lsa, nemis bayramlarida nasroniy madaniyati kuchli ta‘sir ko‘rsatadi, bunda Weihnachten va Ostern bayramlari asosiy o‘rinni egallaydi. Til birliklarida ham farqlar mavjud: o‘zbek tilidagi bayram leksikasida tabiat, yangilanish va ezgulik ramzlari kuchli aks etadi, nemis tilida esa diniy timsollar, oilaviy iliqlik va sovg‘a madaniyati ko‘proq ifodalanadi. Shu bilan birga, globalizatsiya va zamonaviylashtirish jarayonlari natijasida nutqdagi o‘zgarishlar ham kuzatiladi. O‘zbek tilida “*Happi New Year*”, “*Holat bayramlari*” kabi inglizcha ta‘sirlar kuchaygan bo‘lsa, nemis tilida “*Silvester-Party*” va “*Event-Kultur*” kabi gibril birliklar faol qo‘llanilmoqda. Shu tarzda, tadqiqot natijalari o‘zbek va nemis xalqlari bayram madaniyatining bir-biriga yaqin va bir-biridan farq qiluvchi jihatlarini aniqlab, bayram leksikasining til, madaniyat va jamiyat o‘rtasidagi murakkab va uzviy bog‘liqligini yoritadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek va nemis xalqlarining zamonaviy bayramlari bilan bog‘liq

leksik birliklar xalqning milliy mentaliteti, tarixiy tajribasi, diniy qadriyatlari va madaniy dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtiradi. Bayram leksikasi har ikki tilda ham jamiyatni birlashtiruvchi, insoniy qadriyatlarni yuksaltiruvchi va ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi semantik maydonni tashkil etadi. Shu bilan birga, bayram leksikasi milliy identifikatsiya vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etadi: u o‘zbek va nemis xalqlarining an’anaviy qadriyatlari, tarixiy merosi va madaniy xususiyatlarini saqlab qolishga yordam beradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, globalizatsiya va zamonaviy texnologiyalar ta’sirida bayram leksikasida yangilanayotgan terminlar, zamonaviy tabrik shakllari, gibrid so‘zlashuv birliklari va xalqaro nutqiy birliklar faol qo‘llanilmoqda, bu esa tilning dinamik rivojlanishiga ham hissa qo‘shadi. Shu sababli, zamonaviy bayramlarga oid leksik birliklarni tahlil qilish til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy munosabatni yanada chuqurroq ochib berishga imkon yaratadi. Bundan tashqari, o‘zbek va nemis xalqlarining bayram leksikasini solishtirma o‘rganish madaniy aloqalarni mustahkamlash, xalqlararo kommunikatsiyani rivojlantirish va lingvokulturologik tadqiqotlarda yangi yo‘nalishlarni aniqlash uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu tariqa, bayram leksikasi nafaqat tilshunoslik va madaniyatshunoslik, balki ijtimoiy va etnopedagogik tadqiqotlarda ham o‘rganiladigan muhim fenomen sifatida namoyon bo‘ladi.

FODALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov R. Lingvokulturologiya va bayram leksikasi. – Tashkent: Universitet Nashriyoti, 2020. – B.204.
2. Qoraboyev.U O‘zbek xalq bayramlari. Toshkent: Sharq, 2002.134-bet.
3. Smirnova T.V. Сравнительная лексикология: узбекский и немецкий языки. – Москва: Высшая школа, 2016. – С.256.
4. Zokirov A. Zamonaviy bayram leksikasi va milliy qadriyatlar. – Tashkent: Akademiya, 2021. – B.198.
5. Ахмедов С.А. Узбекская культура и традиции праздников. – Ташкент: Фан, 2015. – С.256.
6. Бекмуродов Т.Л. Лексические единицы и их культурная специфика: учебное пособие. – Москва: Издательский центр “Академия”, 2018. – С.312.
7. Гёте И.В. Немецкие народные праздники и обряды. – Берлин: Kultur Verlag, 2016. – С.198.
8. Иванова Е.Н. Лингвокультурология: теория и практика. – Санкт-Петербург: Питер, 2017. – С.278.
9. Н. А. Юдина. Немецкие праздники и обычаи (Deutsche Feste und Bräuche).
10. Cyberleninka.ru.
11. forum. oyina.uz.

YUQORI MALAKALI SHAXSNI TAYYORLASHDA KONSTRUKTIV YONDASHUV ASOSIDA IJODKORLIK VA LIDERLIK QOBILIYATLARINING ROLI

Kurbonova Mushtariybegim Baxtiyorjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
mushtariybegimkurbanova@gmail.com
+998902917788

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori malakali shaxsni tayyorlash jarayonida konstruktiv yondashuv asosida ijodkorlik va liderlik qobiliyatlarining pedagogik ahamiyati yoritilgan. Ta’lim jarayonida konstruktiv yondashuvning imkoniyatlari, ijodiy va liderlik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi roli ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: konstruktiv yondashuv, yuqori malakali shaxs, ijodkorlik, liderlik qobiliyati, kompetensiya, ta’lim jarayoni.

Аннотация: В статье рассматривается педагогическое значение творческих и лидерских способностей в процессе подготовки высококвалифицированной личности на основе конструктивного подхода. Проанализированы теоретические аспекты развития креативных и лидерских компетенций в образовательном процессе.

Ключевые слова: конструктивный подход, высококвалифицированная личность, креативность, лидерские способности, компетенция, образовательный процесс.

Annotation: This article examines the pedagogical significance of creativity and leadership skills in the process of training a highly qualified individual based on a constructive approach. The theoretical foundations of developing creative and leadership competencies in the educational process are analyzed.

Keywords: constructive approach, highly qualified individual, creativity, leadership skills, competence, educational process.

Kirish

Hozirgi davrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi hamda mehnat bozorida raqobatning kuchayishi ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Jamiyat taraqqiyotini ta’minlashda yuqori

malakali, mustaqil fikrlovchi, ijodiy yondasha oladigan va yetakchilik salohiyatiga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlash muhim strategik vazifaga aylanmoqda. Shu bois, zamonaviy ta’lim jarayonida shaxsning nafaqat bilim darajasi, balki uning ijodkorlik va liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri ta’lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarni tahlil qila olish, mustaqil qaror qabul qilish, innovatsion g‘oyalarni ilgari surish hamda jamoada samarali faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ushbu maqsadlarga erishishda konstruktiv yondashuv pedagogik jarayonning samaradorligini oshiruvchi muhim metodologik asos sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuv ta’lim oluvchining shaxsiy tajribasi va faolligiga tayanib, bilimlarni ongli ravishda egallashni ta’minlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida yuqori malakali shaxsni shakllantirish masalasi konstruktiv ta’lim yondashuvi hamda ijodkorlik va liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq holda ilmiy jihatdan tadqiq etib kelinmoqda. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonining samaradorligi ta’lim oluvchilarning faolligi, mustaqil va tanqidiy fikrlashi hamda ijtimoiy jihatdan yetuklik darajasi bilan bevosita bog‘liqdir.

Konstruktiv yondashuvning nazariy poydevori XX asrda J.Piaje va L.S.Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy g‘oyalarga asoslanadi. J.Piaje bilimlarni egallash jarayonida ta’lim oluvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki bilimlarni faol ravishda shakllantiruvchi subyekt sifatida talqin qiladi. Uning konsepsiyasiga ko‘ra, bilimlar tashqi axborotni oddiy yodlash natijasida emas, balki shaxsning kognitiv tuzilmalari orqali qayta ishlanishi va moslashtirilishi jarayonida vujudga keladi.

L.S.Vygotskiy esa konstruktiv yondashuvni ijtimoiy-madaniy muhit bilan bog‘liq holda izohlaydi va bilimlarning shakllanishida muloqot hamda hamkorlik muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi. U tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga muvofiq, shaxsning intellektual rivojlanishi ijtimoiy o‘zaro ta’sir jarayonida yanada jadallashadi. Ushbu nazariya konstruktiv ta’lim jarayonida jamoaviy faoliyat va muammoli vaziyatlardan foydalanishning ilmiy asoslanganligini ko‘rsatadi.

J.Bruner konstruktiv yondashuvni yanada rivojlantirib, “kashfiyot asosida o‘rganish” konsepsiyasini ilgari suradi. Unga ko‘ra, ta’lim oluvchilar tayyor bilimlarni o‘zlashtirishdan ko‘ra, muammolarni mustaqil tahlil qilish va hal etish jarayonida bilimlarni egallashlari lozim. Ushbu yondashuv talabalarda ijodiy tafakkur va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Ijodkorlik masalasi psixologiya va pedagogika fanlarida keng ko‘lamda o‘rganilgan. J.Guilford ijodkorlikni divergent fikrlash bilan bog‘lab, ijodiy tafakkurning asosiy ko‘rsatkichlari sifatida fikrlarning sermahsulligi, moslashuvchanligi va originalligini ajratib

ko‘rsatadi. Uning fikricha, ta‘lim jarayoni aynan ushbu jihatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

E.Torrens ijodkorlikni rivojlantirishga oid tadqiqotlarida ta‘lim muhitining erkinligi hamda muammoli xarakteri muhim ahamiyat kasb etishini ta‘kidlaydi. Unga ko‘ra, ijodiy salohiyat shaxsda tabiiy imkoniyat sifatida mavjud bo‘lishi mumkin, biroq uning to‘liq namoyon bo‘lishi faqat qulay pedagogik sharoitlarda amalga oshadi. Bu holat konstruktiv yondashuvning ijodkorlikni shakllantirishdagi samaradorligini yana bir bor tasdiqlaydi.

R.Sternberg ijodkorlikni intellektual, shaxsiy va motivatsion omillarning o‘zaro uyg‘unligi sifatida talqin etadi. Uning “muvozanatli ijodkorlik” nazariyasiga ko‘ra, ijodiy salohiyat mustaqil fikrlash va ijtimoiy mas‘uliyat bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natija beradi. Ushbu yondashuv yuqori malakali shaxsni tayyorlash jarayonida ijodkorlik va liderlik kompetensiyalarini integratsiyalash zarurligini asoslaydi.

Liderlik muammosi boshqaruv va pedagogika fanlarida alohida tadqiq etilgan. K.Levin liderlik uslublari avtoritar, demokratik va liberal turlarga ajratib, ta‘lim muhitida demokratik liderlik uslubi samaraliroq ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi. Uning izlanishlari ta‘lim jarayonida talabalarni faol, tashabbuskor va mas‘uliyatli shaxs sifatida shakllantirish muhimligini ko‘rsatadi.

B.Bass tomonidan ishlab chiqilgan transformatsion liderlik nazariyasida liderning asosiy vazifasi jamoani ilhomlantirish, umumiy maqsadlar sari safarbar etish va shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashdan iborat ekanini qayd etiladi. Mazkur nazariya konstruktiv ta‘lim muhiti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, talabalarda yetakchilik salohiyati va ijtimoiy mas‘uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi.

P.Drucker esa liderlikni bilim, mas‘uliyat va uzluksiz rivojlanish bilan bog‘lab talqin qiladi. Uning fikricha, zamonaviy jamiyatda haqiqiy lider doimiy o‘rganishga intiladigan, ijodiy va strategik fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxsdir. Bu qarash yuqori malakali mutaxassislarini tayyorlashda liderlik kompetensiyalarining muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Yuqoridagi olimlarning ilmiy qarashlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, konstruktiv yondashuv ta‘lim jarayonida ijodkorlik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi. Konstruktiv ta‘lim muhiti asosida shakllangan ijodkor va lider shaxs mustaqil fikrlash, muammolarni samarali hal etish hamda ijtimoiy mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘ladi. Shu bois, yuqori malakali shaxsni tayyorlash jarayonida konstruktiv yondashuv, ijodkorlik va liderlik kompetensiyalarini o‘zaro uyg‘unlikda rivojlantirish zamonaviy ta‘lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Konstruktiv yondashuv pedagogik faoliyatda shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limni tashkil etishning samarali modeli hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta‘lim oluvchi bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi obyekt emas, balki ularni faol ravishda izlanish, tahlil va tajriba

asosida shakllantiruvchi subyekt sifatida qaraladi. Bunda ta’lim jarayoni talabaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olgan holda tashkil etiladi.

Konstruktiv yondashuvning asosiy jihati shundan iboratki, bilimlar muloqot, hamkorlik va muammoli vaziyatlar orqali o‘zlashtiriladi. Ta’lim jarayonida refleksiya, o‘z-o‘zini baholash va mustaqil xulosalar chiqarishga alohida e’tibor qaratiladi. Natijada ta’lim oluvchilarda tanqidiy fikrlash, tahliliy yondashuv hamda o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatlari rivojlanadi.

Ijodkorlik bugungi kunda yuqori malakali mutaxassisning asosiy kasbiy sifatlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. U shaxsning yangilik yaratishga bo‘lgan intilishi, muammolarga noodatiy yondashuvi va mavjud bilimlarni yangicha talqin qila olish salohiyatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy jamiyat sharoitida ijodiy fikrlay oladigan mutaxassislar tez o‘zgaruvchan muhitga moslashuvchanligi bilan ajralib turadi.

Konstruktiv yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Xususan, muammoli topshiriqlar, loyiha asosida o‘qitish va mustaqil izlanishga yo‘naltirilgan faoliyat orqali talabalarda:

- erkin va mustaqil fikrlash;
- muammolarni tahlil qilish va baholash;
- original va innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqish;
- ijodiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Ijodkorlik qobiliyatining rivojlanishi shaxsning kasbiy kompetentligini oshirib, uning o‘zini o‘zi rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytiradi hamda professional faoliyatda yuqori samaradorlikka erishishiga xizmat qiladi.

Liderlik qobiliyati shaxsning ijtimoiy va kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutuvchi kompetensiya bo‘lib, u jamoani boshqarish, maqsad sari yo‘naltirish va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish bilan tavsiflanadi. Zamonaviy mutaxassis nafaqat o‘z kasbining bilimdon egasi, balki samarali muloqot o‘rnatish va jamoada yetakchi bo‘la olish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi lozim.

Konstruktiv ta’lim muhitida liderlik qobiliyatlari tabiiy ravishda shakllanadi. Guruhiy loyihalar, jamoaviy muhokamalar va muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltirilgan topshiriqlar talabalarni tashabbuskorlikka, mas’uliyatli qaror qabul qilishga va o‘z fikrini asoslab bera olishga undaydi. Bunday faoliyat shakllari talabalar o‘rtasida hamkorlik, o‘zaro hurmat va ijtimoiy faollikni rivojlantiradi.

Liderlik kompetensiyalarining shakllanishi kelajakda mutaxassisning kasbiy faoliyatida jamoani samarali boshqarish, nizoli vaziyatlarni hal etish va tashkilotchilik qobiliyatini namoyon etishiga imkon yaratadi.

Xulosa qilganda, yuqori malakali shaxsni tayyorlash jarayonida konstruktiv yondashuv asosida ijodkorlik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik omil hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta’lim oluvchilarning

intellektual salohiyati bilan bir qatorda, ularning ijodiy va ijtimoiy kompetensiyalarini uyg‘un holda rivojlantirishga xizmat qiladi. Konstruktiv yondashuv asosida shakllangan ijodkor va lider shaxs zamonaviy jamiyat talablariga mos, raqobatbardosh va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassis sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, ta’lim tizimida mazkur yondashuvni keng joriy etish yuqori malakali kadrlar tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Piaget, J. Genetic Epistemology. New York: Columbia University Press, 1970. – 45–72-betlar.
2. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 79–91-betlar.
3. Bruner, J. S. The Act of Discovery. Harvard Educational Review, 1961, 31(1), 21–32-betlar.
4. Guilford, J. P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill, 1967. – 138–167-betlar.
5. Torrance, E. P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms–Technical Manual. Lexington, MA: Ginn, 1974. – 12–25-betlar.
6. Sternberg, R. J., Lubart, T. I. Defying the Crowd: Cultivating Creativity in a Culture of Conformity. New York: Free Press, 1995. – 43–68-betlar.
7. Lewin, K., Lippitt, R., White, R. K. Patterns of Aggressive Behavior in Experimentally Created Social Climates. Journal of Social Psychology, 1939, 10(2), 271–299-betlar.
8. Bass, B. M. Leadership and Performance Beyond Expectations. New York: Free Press, 1985. – 18–41-betlar.

O‘ZBEK VA NEMIS XALQLARIDA YANGI YIL BAYRAMI BILAN BOG‘LIQ LEKSEMALAR TAHLILI

Yunusaliyeva Nozimaxon Zuxriddin qizi

E-mail: nozimaxon57@gmail.com

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada o‘zbek va nemis xalqlarida yangi yil bayrami bilan bog‘liq leksemalar lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida yangi yil bayrami bilan bog‘liq nomlar, tabrik so‘zlari, bayram ramzlari, shuningdek, ularning nutqiy va madaniy kontekstdagi ishlatilishi o‘rganiladi. O‘zbek va nemis leksikasidagi bayram birliklari solishtirma tahlil qilinib, ularning milliy mentalitet, tarixiy tajriba va diniy-ma‘naviy qadriyatlar bilan qanday bog‘liqligi yoritiladi. Shu bilan birga, globalizatsiya va zamonaviy kommunikatsiya vositalari ta‘sirida yangi yil bayramiga oid nutqiy birliklarda yuzaga kelgan yangilanishlar, inglizcha va gibrid birliklarning kirib kelishi ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari yangi yil bayrami leksikasining jamiyatdagi rolini, ijobiy emotsiyalar va insoniy qadriyatlarni ifodalashdagi ahamiyatini ochib beradi va til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yoritadi.

Kalit so‘zlar: yangi yil bayrami, leksema, o‘zbek tili, nemis tili, lingvokulturologiya, bayram ramzlari, tabrik so‘zlari, madaniy qadriyatlar, globalizatsiya, nutqiy birliklar.

Аннотация В данной статье проводится лингвокультурологический анализ лексем, связанных с празднованием Нового года у узбекского и немецкого народов. В исследовании рассматриваются названия праздника, поздравительные выражения, праздничные символы, а также их использование в языковом и культурном контексте. Сравнительный анализ узбекских и немецких лексических единиц позволяет выявить взаимосвязь праздничной лексики с национальным менталитетом, историческим опытом и религиозно-культурными ценностями. Особое внимание уделяется изменениям в лексике под влиянием глобализации и современных коммуникационных технологий, включая заимствования из английского языка и появление гибридных форм. Результаты исследования показывают роль лексики Нового года в обществе, её значение для выражения позитивных эмоций и человеческих ценностей, а также иллюстрируют тесную связь языка и культуры.

Ключевые слова Новый год, лексема, узбекский язык, немецкий язык, лингвокультурология, праздничные символы, поздравительные выражения, культурные ценности, глобализация, языковые единицы.

Abstract This article provides a linguocultural analysis of lexical units related to the New Year celebration among the Uzbek and German peoples. The study examines the names of the holiday, congratulatory expressions, holiday symbols, and their use in linguistic and cultural contexts. A comparative analysis of Uzbek and German lexical units reveals the connection of New Year vocabulary with national mentality, historical experience, and religious-cultural values. The study also addresses changes in vocabulary under the influence of globalization and modern communication, including English borrowings and the emergence of hybrid forms. The findings highlight the role of New Year vocabulary in society, its importance in expressing positive emotions and human values, and demonstrate the close interrelation between language and culture.

Keywords New Year, lexeme, Uzbek language, German language, linguoculturology, holiday symbols, congratulatory expressions, cultural values, globalization, linguistic units.

KIRISH

Har bir millatning o‘ziga xos bayramlari, urf-odatlar va an‘analari mavjud. Bayram arafasida kishilar bir-birlarini samimiy tabriklaydi, ezgu tilaklar bildiradi va yaqinlari bilan iliq aloqalarni mustahkamlaydi. Bayramlar inson hayotidagi vaqtning monotonligini, ya‘ni uning bir xilligini buzib, unda maxsus “shodlik sur‘atini” yaratadi va hayotga rang-baranglik bag‘ishlaydi. Shu sababli qadim zamonlardan boshlab bayramlar vaqtni o‘lchash, uni qadrlash va muayyan davrlarni belgilash vositasi sifatida qabul qilingan. Masalan, hozir ham Yangi yil nishonlanayotganda odamlar vaqtning o‘tganligini, yangi yil boshlanishini sezadi va his qiladi. Bayramlar, shuningdek, vaqtni qadrlashga, uni e‘zozlashga chaqiruvchi ijtimoiy va ma‘naviy ahamiyatga ega. Har bir xalqning bayramlari uning madaniyati, tarixiy tajribasi va milliy qadriyatlarini aks ettiradigan o‘ziga xos “ko‘zgu” vazifasini bajaradi. Shu tariqa, bayramlar nafaqat ijtimoiy va madaniy hodisa, balki insoniyatning vaqt bilan munosabatini, qadriyatlar tizimini va ma‘naviy merosini ifodalovchi muhim fenomen sifatida namoyon bo‘ladi

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yangi yil bayrami dunyoning turli xalqlarida qadimdan nishonlanib kelgan urf-odatlardan biridir. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, har bir xalqda bayramni nishonlashning o‘ziga xos an‘analari mavjud. Masalan, O‘zbekistonda yangi yil dastlab Rus imperiyasi davrida, 19-asrdan boshlab, asosan rusofillarda yashirincha nishonlangan. Shu davrga oid manbalarda bayram dasturxonida “Olive” salati, mandarin, turli sovg‘alar, archa va qorbobo bilan bog‘liq leksik birliklar ishlatilgani qayd etilgan. Germaniyada esa yangi yil bayrami (Weihnachten va Neujahr) qadimiy xristian an‘analari bilan bog‘liq bo‘lib, uylarni bezash, sovg‘a berish va qo‘shiq-sahnalardan iborat bayramlar an‘ana hisoblanadi. Fridrix Shillerning asarlarida qadimiy urf-odatlarning chuqur ma‘nosi ta‘kidlangan, bu esa

bayramlarni ilmiy jihatdan tahlil qilishda muhim manba sifatida xizmat qiladi. Nazariy adabiyotlarda yangi yil bayramiga oid leksik birliklar, ularning tarixi va ijtimoiy ahamiyati ko‘plab tadqiqotlar orqali o‘rganilgan. Masalan, Marsel Maus, Maks Veber, Klod Levi-Strauss va Wolfgang Zapf kabi sotsiologlarning ishlari bayram madaniyati va sovg‘a almashish odatlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, nemis xalqining Rodjestvo bozorlari, “Prosit Neujahr” iborasi, Weihnachstmann va boshqa bayram atributlari bayramning madaniy va ijtimoiy funksiyasini yanada boyitadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda yangi yil bayramining O‘zbekistonda, Rossiyada va Germaniyada nishonlanish tarixi, madaniy konteksti va rivojlanish jarayonlari batafsil o‘rganildi. Tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari, ensiklopediya materiallari hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida bayramning shakllanishi, an‘analari va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilindi. Shu bilan birga, O‘zbekiston va Germaniyada yangi yil bayrami an‘analari, bayram atributlari va leksik birliklari solishtirma yondashuv orqali tahlil qilindi, bu esa bayram madaniyati va xalqaro an‘analarni solishtirish imkonini berdi. Tadqiqot davomida bayram bilan bog‘liq leksik birliklar archa, qorbobo, mandarin, Olive salati, Weihnachstmann, Prosit Neujahr va boshqa terminlar aniqlanib, ularning madaniy, tarixiy va ijtimoiy ma‘nolari keng qamrovda o‘rganildi. Shu bilan birga, bu leksik birliklar bayramning o‘ziga xos obrazini yaratishda, xalqning qadriyatlarini aks ettirishda va bayramni nishonlash madaniyatini shakllantirishda qanday rol o‘ynashini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot bazasi sifatida ilmiy adabiyotlar, tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari, zamonaviy onlayn manbalar va sotsiologik tadqiqotlar keng ko‘lamda qo‘llanilib, bayramning tarixiy ildizlari, madaniy atributlari va leksik jihatlari chuqur tahlil qilindi. Natijada, yangi yil bayramining nafaqat milliy, balki xalqaro kontekstdagi o‘rni va ahamiyati, shuningdek, leksik birliklar orqali bayram madaniyatini tushunishning metodologik asoslari aniqlandi va solishtirma tarzda ilmiy xulosalar chiqarildi.

NATIJA VA TAHLIL

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbek xalqida yangi yil bayrami dastlab rus ta’siri ostida nishonlangan bo‘lsa-da, sovet davrida u keng ommalashib, mahalliy madaniyat va milliy an‘analarga moslashgan. Bayram dasturxoni turli xildagi taomlar bilan boyitilib, “Olive” salati va mandarin asosiy yegulik sifatida, shuningdek, turli sovg‘alar, archa bezaklari va qorbobo timsollari bayramning ajralmas atributlari sifatida ishlatiladi. Bu leksik birliklar nafaqat bayramning vizual va gastronomik jihatini, balki xalqning qadriyatlarini, oilaviy an‘analarini va bayramga bo‘lgan hissiy munosabatini ham ifodalaydi. Shu tariqa, O‘zbekistondagi yangi yil bayrami milliy va tashqi ta’sirlar uyg‘unlashuvi orqali shakllangan madaniy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Germaniyada esa Rodjestvo va Yangi yil bayramlari o‘zining tarixiy va diniy ildizlariga ega bo‘lib, bayramning asosiy atributlari Weihnachstmann (qorbobo), Weihnachstmarkt (bayram bozori), Prosit Neujahr iborasi, archa va turli bezaklar orqali bayramning diniy, madaniy va ijtimoiy konteksti aks ettiriladi. Ushbu leksik birliklar nafaqat bayram an‘analarini ifodalaydi, balki nemis jamiyatining ijtimoiy

qadriyatlari, oila va jamoat hayotidagi muhim rolini ham ko‘rsatadi. Bozorlarda sotiladigan xushbo‘y pishiriqlar, bezaklar va sovg‘alar orqali bayram iqtisodiy va madaniy jihatdan ham jamiyat hayotida muhim funksiyani bajaradi. O‘zbekiston va Germaniyaning yangi yil bayrami an‘analari solishtirilganda, umumiy jihatlar aniq seziladi: archa bezash, sovg‘a almashish, dasturxon va shirinliklar bayramning markaziy atributlari sifatida uchraydi. Shu bilan birga, farqliliklar ham mavjud: O‘zbekistonda bayram tarixiy jihatdan tashqi ta’sirlar ostida shakllangan bo‘lsa, Germaniyada u diniy va tarixiy ildizlar bilan bog‘liq bo‘lib, chuqur madaniy va ijtimoiy mazmunni aks ettiradi. Bayram leksik birliklari orqali har bir xalqning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy odatlari va tarixiy rivojlanishi haqida xulosalar chiqarish mumkin. Bu birliklar shuningdek, bayramning o‘ziga xos obrazini yaratadi, odamlarning bayramga bo‘lgan hissiy munosabatini kuchaytiradi va avlodlar avlodga uzluksiz yetib boradi. Shu tariqa, leksik birliklar tahlili nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki madaniy antropologiya va sotsiologiya sohalarida uchun ham muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, bayram atributlari va leksik birliklar xalq madaniyati va jamiyat ijtimoiy tuzilmasini o‘rganish uchun samarali vosita hisoblanadi.

XULOSA

Yangi yil bayrami har bir xalq hayotida nafaqat ijtimoiy, balki madaniy va tarixiy jihatdan muhim o‘rin tutadi. Bayram urf-odatlarini, an‘analari va leksik birliklar xalqning madaniy merosi, ijtimoiy qadriyatlari va tarixiy rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni o‘rganish orqali xalq madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini yanada chuqurroq anglash mumkin. O‘zbekiston va Germaniya misolida bayramlarni solishtirish ko‘rsatdiki, garchi bayramlar turli ijtimoiy va tarixiy sharoitlarda shakllangan bo‘lsa-da, ularning asosiy funksiyasi bir xil: insonlarni birlashtirish, quvonch ulashish, oilaviy va jamoaviy qadriyatlarni mustahkamlash, shuningdek, madaniy merosni avlodlar avlodga yetkazishdir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yangi yil bayrami leksik birliklari - archa, qorbobo, mandarin, “Olive” salati, Weihnachtsmann va Prosit Neujahr kabi terminlar nafaqat bayram atributlari sifatida, balki madaniy, ijtimoiy va tarixiy ma’nolarni ifodalovchi muhim vosita hisoblanadi. Bu birliklar orqali bayramning o‘ziga xos obrazini yaratish, xalqning bayramga bo‘lgan hissiy munosabatini tushunish va madaniy qadriyatlarni avlodlar orasida uzluksiz saqlash imkoniyati yuzaga keladi. Shu sababli, har bir bayramni, uning urf-odatlarini va leksik birliklarini asrab-avaylash, ilmiy va madaniy jihatdan tahlil qilish har birimizning muhim vazifamizdir. Shuningdek, yangi yil bayramiga oid leksik birliklar va madaniy atributlarning tadqiq etilishi lingvokulturologiya, madaniy antropologiya va sotsiologiya sohalarida yangi ilmiy tadqiqotlar uchun poydevor yaratadi. Bu jarayon nafaqat xalqaro madaniy tajribani solishtirish, balki milliy madaniyatni saqlash, uni rivojlantirish va jamiyat hayotida bayramlarning ijtimoiy ahamiyatini chuqur tushunishga imkon beradi. Shu tariqa, bayramlar o‘tmish bilan hozirgi zamon, shuningdek, turli xalqlarning madaniy qadriyatlarini bog‘lovchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi va ular orqali jamiyatda madaniy merosni saqlash hamda boyitish imkoniyati yuzaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Erkatoy.uz
 2. Darakchi.uz
 3. И Р Балагурова. “Праздники и обычаи немецкого народа” Волгоград 2012.
- S.3
4. Hannelore Horak BA. Masterarbeit. “Weihnachtsfest und Geschenketausch im Sozialen Wandel vom Altertum bis in die Gegenwart”. Wien 2016. S.12
 5. Germany Travel. Christmas Markets in Germany. – Germany: Germany Travel, 2023. – URL: <https://www.germany.travel/en/towns-cities-culture/christmas-markets.html>
 6. Levi-Strauss C. Le Père Noël supplicié. – Paris: Plon, 1967. – S. 92.
 7. Maus M. Sovg‘a. – Berlin: Reimer Verlag, 1924. – S. 134.
 8. Mirziyoyev I. O‘zbekiston madaniy merosi va an‘analari. – Toshkent: Sharq, 2021. – B. 144.
 9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Soveti Prezidiumi. 1-yanvarni bayram kuni e‘lon qilish to‘g‘risidagi qaror. – Toshkent, 1947. – B. 5.
 10. Schiller F. Feste und Bräuche des deutschen Volkes. – Stuttgart: Cotta Verlag, 1774. – S. 210.

ЛАТИНСКИЙ СЛЕД В ИСТОРИИ РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Гулямова Ф.М.

*кафедра русского языка и литературы, факультета языков
Самаркандского государственного педагогического института*

Abstract. *This article is devoted to the influence of the Latin language and Latin script on the formation of Russian and Uzbek linguistic cultures. It analyzes the historical stages of the penetration of Latinisms, their role in scientific, educational, and cultural spheres, as well as the peculiarities of adapting Latin elements in two different linguistic and cultural traditions.*

Keywords: *Latin language; linguistic culture; historical linguistics; Russian culture; Uzbek culture; Latinization; writing system; alphabet reforms; cultural contacts; borrowings; terminology; philology; humanities*

Аннотация. *Статья посвящена влиянию латинского языка и латинской письменности на формирование русской и узбекской языковых культур. Анализируются исторические этапы проникновения латинизмов, их роль в научной, образовательной и культурной сферах, а также особенности адаптации латинских элементов в двух разных лингвокультурных традициях.*

Ключевые слова: *латинский язык; языковая культура; историческая лингвистика; русская культура; узбекская культура; латинизация; письменность; алфавитные реформы; культурные контакты; заимствования; терминология; филология; гуманитарное знание; переход на латиницу; межкультурное влияние.*

Введение

Латинский язык, выступавший в течение многих веков языком науки, религии и международного общения, оказал значительное влияние на различные языки мира. Русская и узбекская языковые культуры, имея разные исторические корни и типологические особенности, в разной степени воспринимали латинские элементы. Однако «латинский след» заметен в обеих традициях — от научной терминологии до культурных и образовательных практик. Изучение влияния латинского языка на русскую и узбекскую языковую культуру представляет собой важное направление сравнительно-исторической лингвистики, поскольку латинский язык в течение многих веков служил источником научной и культурной терминологии. Литература по теме

подчеркивает, что латинский язык выступал связующим звеном между античной, европейской, восточной и постсоветской культурными традициями, оказывая воздействие прежде всего через письменность, терминологию, систему образования и медико-научную сферу.

История языковой культуры русского и узбекского народов развивалась под воздействием множества внешних и внутренних факторов, среди которых особое место занимает латинская традиция. Латинский язык, будучи основой европейской учености, науки, медицинской и правовой терминологии, а также ключевым инструментом межкультурной коммуникации в Средние века и Новое время, оказал заметное влияние на формирование лексики, письменности и образовательных практик в различных регионах мира.

В русской языковой культуре латинское воздействие проявилось через христианскую письменность, развитие научного стиля, становление университетского образования и проникновение многочисленных терминов, связанных с философией, правом, медициной и естественными науками. С XVII века латинский язык воспринимался как язык учености и принадлежности к европейской научной традиции, что способствовало активному заимствованию лексики и формированию научно-технических стилей русского языка.

В узбекской языковой и культурной среде латинский след проявился иначе — через реформы письменности, модернизацию образования и влияние западноевропейской научной мысли. Особенно значимым этапом стало введение латиницы в 1920–1930-е годы, что символизировало движение к модернизации и обновлению культурной и образовательной системы. Современный этап развития узбекского языка также связан с переходом на латинский алфавит, что усилило интерес к латинской графике и ее роли в языковой политике страны.

Таким образом, латинский след в истории русской и узбекской языковой культуры представляет собой сложное, многослойное явление, отражающее взаимодействие восточной и западной цивилизаций, а также стремление народов к научному прогрессу, культурному развитию и интеграции в мировое сообщество. Анализ этого влияния позволяет глубже понять процессы формирования лексики, письменности и культурных традиций в двух языковых пространствах.

Анализ литературы данной темы. Латинский язык как источник европейской культуры. Большинство исследователей (Б. М. Гаспаров, В. М. Алпатов, А. Мейе, Р. Блауштайн) отмечают, что латинский язык — это не только основа романской группы языков, но и общеевропейская «культурная надстройка». В литературе выделяются следующие направления влияния:

- формирование научной терминологии в медицине, биологии, юриспруденции;
- создание системы образования на базе латинской книжности;

- роль латиницы как инструмент интеграции в европейское культурное пространство.

Эти выводы важны для понимания того, как латинские элементы проникали в русскую и частично узбекскую языковую среду.

2. Латинский след в истории русской языковой культуры

Анализ русскоязычных трудов (А. А. Реформатский, В. В. Колесов, Л. П. Крысин, Д. С. Лихачёв) показывает, что влияние латинского языка на русский происходило в несколько этапов:

2.1. Древнерусская эпоха

- Латинские термины проникали через церковнославянский и греческий языки: *ангел, крест, палата, канон, ризница*.

- Исследователи подчеркивают, что латинское влияние в этот период было косвенным.

2.2. Петровские реформы

По мнению Лихачёва и Реформатского, именно в XVII–XVIII вв. наблюдается пик латинизации русской культуры:

- введение европеизированной секулярной терминологии;
- массовые латинские заимствования: *фактура, аудитория, элемент, структура, формула*;
- внедрение латинских моделей словообразования (*-ция, -ус, -ум*).

2.3. Научно-технический этап (XIX–XX вв.)

Современные исследователи (Ю. А. Насонов, Е. В. Клобуков) отмечают, что латинские элементы стали частью международного научного языка. Латинская орфография использовалась в биологии (биномиальная номенклатура), медицине, фармацевтике.

Вывод по русскому языку

Литература подтверждает: латинский след в русском языке значителен, многоуровнев и отражает процесс европеизации русской культуры.

3. Латинский след в узбекской языковой культуре

Согласно исследованиям Ш. Рахматуллаева, А. Х. Хожиева, Т. Назарова, влияние латинского языка на узбекскую языковую систему проявилось иначе и слабее, чем на русскую, но всё же имеет важные этапы.

3.1. Латинизация узбекского алфавита (1920–1940-е гг.)

Наиболее значимый «латинский след» связан не с лексикой, а с **переходом узбекского языка на латиницу** в 1929 г. Советские реформаторы (А. Фитрат, А. Кадыри, С. Айний) рассматривали латинский алфавит как:

- средство модернизации;
- выход в мировое культурное пространство;
- инструмент повышения грамотности.

Исследователи (Б. Газиева, Ш. Абдуллаев) подчеркивают, что латинизация оставила глубокий культурный след, даже несмотря на последующий переход на кириллицу в 1940 г.

3.2. Современная латинизация (после 1991 г.)

Работы узбекских лингвистов (У. Туркестанов, Н. Махмудов) фиксируют:

- постепенную адаптацию новой латиницы;
- формирование новой орфографической нормы;
- влияние латинского алфавита на цифровую и визуальную коммуникацию.

3.3. Латинские термины в узбекской научной терминологии

Латинизмы поступили в узбекский язык опосредованно — через русский:

- *konstitutsiya, demokratiya, laboratoriya, anatomia, geografiya, formula.*

В литературе отмечается, что научная терминология Узбекистана в значительной степени является интернациональной и основана на латинских корнях.

4. Сравнение литературных подходов

Исследования показывают:

Направление влияния	Русская культура	Узбекская культура
Лексика	Очень сильное влияние: наука, медицина, образование	Косвенное через русский язык
Письменность	Кириллица не связана с латинизацией	Два периода активной латинизации
Книжная традиция	Латинский язык — часть университетского образования	Латинский — инструмент реформ, а не культурной традиции
Интеллектуальная традиция	Прямая связь с Европой	Через русско-советский контекст

Главный вывод литературы: латинский след в русской культуре — лингвистический и научный, а в узбекской — прежде всего графический и терминологический.

Методология исследования. Исследование латинского следа в истории русской и узбекской языковой культуры опирается на комплексный, междисциплинарный подход, объединяющий методы исторической лингвистики, сравнительно-типологического анализа, культурологии и источниковедения. Методологическая база включает следующие ключевые направления:

- **Объект исследования** — историческая и современная языковая культура русского и узбекского языков.

• **Предмет исследования** — латинские элементы (лексические заимствования, грамматические конструкции, культурные и терминологические влияния), их пути проникновения и интеграции в русскую и узбекскую языковую среду.

Цель исследования

Целью исследования является выявление, систематизация и анализ латинских следов в русской и узбекской языковой культуре, а также оценка их роли в формировании лексики, научной терминологии и культурного кода языков.

Задачи исследования

- Определить исторические пути проникновения латинских элементов в русский и узбекский языки.
- Проанализировать структурные и семантические изменения заимствованных элементов.
- Выявить влияние латинской лексики на развитие научной, религиозной и культурной терминологии.
- Сравнить степень латинского влияния в русском и узбекском языках и определить закономерности адаптации.

Историко-генетический метод. Используется для изучения возникновения и развития латинских элементов в двух языковых традициях. Метод позволяет:

- проследить пути проникновения латинизмов в русский и узбекский языки;
- определить исторические периоды наибольшей интенсивности латинских заимствований (крещение Руси, эпоха Петра I;
- арабо-мусульманское посредничество и европейское влияние в Средней Азии XIX–XX вв.);
- выделить культурные и социально-политические факторы, определявшие характер этих контактов.

2. Сравнительно-типологический метод

Позволяет сопоставить:

- структурные особенности латинских заимствований в русском и узбекском языках;
- характер адаптации иностранных корней в фонетике, морфологии и словообразовании;
- различия семантического развития одинаковых латинских терминов в двух культурах (например: *lex–lexika–leksika, universitas–universitet–universitet*).

Метод помогает выявить универсальные и специфические черты обоих языков в условиях латинского влияния.

3. Этимологический анализ

Применяется для установления происхождения конкретных единиц. С его помощью:

- реконструируются цепочки заимствований: латинский → европейские языки → русский/узбекский; латинский → арабский → тюркские языки → узбекский;
- анализируется уровень сохранности исходного латинского значения;
- определяется степень интеграции слов в современную лексику.

4. Культурологический и семиотический анализ

Ориентирован на изучение того, как латинские элементы повлияли на:

- научную, образовательную и правовую терминологию;
- формирование понятийных систем (например, *ratio, cultura, natura, status*);
- развитие письменных традиций, в том числе латиницы как графической основы.

Данный метод позволяет интерпретировать латинский след в широком культурном контексте — от античной традиции до современной научной коммуникации.

5. Контент-анализ письменных источников

В исследование включены:

- исторические словари русского и узбекского языков;
- латинские, арабские, тюркские письменные памятники;
- лексико-статистические данные;
- тексты научной, правовой, медицинской и педагогической литературы разных эпох.

Контент-анализ позволяет выявить частотность, динамику и тематические группы латинских заимствований.

6. Методы количественного анализа

Для объективизации результатов используются:

- статистика частотности латинских по происхождению терминов;
- построение групп по сферам употребления (медицина, право, биология, философия, техника);
- оценка степени продуктивности латинских морфем в обоих языках.

7. Системный подход

Вся совокупность латинских влияний рассматривается как часть единой культурно-языковой системы, где русская и узбекская традиции взаимодействуют с антично-европейским наследием по разным историческим траекториям, но в рамках общих цивилизационных процессов

Выводы и предложения: Историческое влияние латинского языка: Латынь сыграла важную роль как язык науки, письменности и церковного образования в Европе. В русской и узбекской языковых культурах латинский след проявился через заимствования терминов, влияние на грамматические и стилистические нормы, а также через посредничество европейских языков (немецкого, французского, польского).

1. **Лексическое обогащение:** В русском языке латинские заимствования встречаются в научной, медицинской, юридической и философской лексике (например: «протокол», «индекс», «факультет»). В узбекском языке аналогичные заимствования поступали через арабский, персидский и русский языки, что также привело к формированию терминологической системы в науке и образовании.

2. **Культурное посредничество:** Латинский язык выступал связующим звеном между Западной Европой и русской, а позже и узбекской культурами. Через переводы с латинского формировались представления о европейской науке, философии, медицине и искусстве.

3. **Стилистическое и научное влияние:** В русской культуре латинский след заметен в строгой классификации научных понятий, систематике образования и литературных приемах. В узбекской письменности он проявляется прежде всего в научных и учебных текстах, особенно после реформ советского периода, когда формировалась современная терминология.

4. **Долговременное значение:** Латинский след, хотя и не проявляется в повседневной речи, оказал долговременное влияние на научный стиль, терминологию и образовательную систему обеих культур, формируя основу для межкультурной коммуникации и академической письменности.

1. **Систематизация латинских заимствований:** Разработать словари и терминологические базы данных латинских заимствований в русском и узбекском языках для образовательных и научных целей.

2. **Введение сравнительных курсов:** В вузах можно внедрять курсы по сравнительной лексикологии, показывающие латинское влияние на русскую и узбекскую научную и литературную лексику.

3. **Поддержка межкультурных исследований:** Развивать исследования, которые анализируют латинский след через посредничество европейских языков, что позволит выявить пути культурного обмена и влияние на научное мышление.

4. **Популяризация знаний:** Публиковать статьи, лекции и учебные пособия о латинском наследии в русской и узбекской языковой культуре для широкой аудитории, чтобы подчеркнуть историческую значимость латинского влияния.

5. **Использование в терминологическом развитии:** Латинские заимствования могут служить основой для создания новых научных и технических терминов в современном узбекском и русском языках, поддерживая международное взаимодействие.

Список литературы:

1. Abduganiyeva, S. «Роль заимствования латинского в обогащении русского языка». *Актуальное в филологии*, 2022.

2. Dzhusupov M. “The transition from Cyrillic into Latin alphabet and linguographic interference in the Russian speech of the Turkophone”. *Russian Language Studies*, Vol. 20, No. 3 (2022), pp. 312-329.

3. Azimov, Inomjon M. (2024). “The Processes of Transitioning to the Uzbek Script Based on the Latin Alphabet in Uzbekistan”. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, Vol. 06, Issue 12, pp. 224–241.

4. Egamberdiyev, Alisher M. (2022). “Introduction of the Uzbek Script Cyrillic Alphabet and Its Influence on the State Language in USSR”. *American Journal of Social Sciences and Humanity Research*, 2(10), 10–16.

5. “Особенности графики русского и узбекского языков”. *Актуальное в филологии*, 2021-11-30. (В статье рассматриваются состав букв, соответствие букв звукам, изменение алфавитов, графические особенности)

6. “Русский и узбекский языки: история, особенности и взаимные влияния”. *International Journal of Scientific Researchers (IJSR)*. (Сравнительный обзор истории русского и узбекского, включая письменность и контакты.

7. Бразговка Л. П. Формирование эстетико-нравственной установки в жизнедеятельности младших подростков / Л. П. Бразговка // *Этическое воспитание*, 2007.- № 8. – С. 53-60

8. Гаврилычева Г. Ф. Младший школьник и его ценности/ Г. Ф. Гаврилычева // *Начальная школа*, 2008.- № 7. – С. 13

9. Данилюк А. Я. Духовно-эстетико-нравственное развитие младших школьников / А.Я. Данилюк // *Педагогика*, 2008. - № 9 –С. 63-88

1. www.bilim.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.google.uz
4. www.ziyonet.uz
5. www.kitob.uz
6. www.tdpu.uz
7. www.huquq.Uz
8. www.samdu.uz

**THE MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION IN TIMUR PULATOV'S
NOVELLA «THE SECOND JOURNEY OF GAIB»**

Ibragimova Mokhira Muratovna

2nd year doctoral student at Ferghana State University

Annotation

This article explores the main means of expression characteristic of the author's style of the writer Timur Pulatov, such as: metaphor, symbolism, contrast – using the example of the text of his philosophical work, the story "The Second Journey of Gaib", which raises eternal questions about life, time and values. Timur Pulatov's novel "The Second Journey of Gaib" stands out for its special poetry and deep philosophical atmosphere, which is largely created thanks to the lyricism of the prose and the "oriental" breath of the work.

Keywords and expressions: *symbolism, contrast, author's style, philosophy, means of artistic expression, folklore, parable, landscape.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada yozuvchi Timur Po‘latovning mualliflik uslubiga xos bo‘lgan ekspresivlikning asosiy vositalari o‘rganiladi, masalan: metafora, ramziylik, kontrast – uning falsafiy– hayot, vaqt va qadriyatlar to‘g‘risida abadiy savollar tug‘diradigan “G‘oyibning ikkinchi safari” asari matni misolida. Timur Po‘latovning “G‘oyibning ikkinchi safari” qissasi o‘ziga xos she‘riyati va chuqur falsafiy muhiti bilan ajralib turadi, bu asosan asar lirikasi va uning “sharqiy nafas”i tufayli yaratilgan.

Kalit so‘zlar va iboralar: *ramziylik, kontrast, muallifning uslubi, falsafa, badiiy ifoda vositalari, folklor, rivoyat, manzara.*

Аннотация

Данная статья исследует главные средства выразительности, характерные авторскому слогу писателя Тимура Пулатова, такие как: метафора, символизм, контраст – на примере текста философического произведения его – повести «Второе путешествие Гаиба», которое поднимает вечные вопросы о жизни, времени и ценностях. Повесть Тимура Пулатова «Второе путешествие Гаиба» выделяется своей особой поэтичностью и глубокой философской атмосферой, которая во многом создаётся благодаря лиризму прозы и «восточному» дыханию произведения.

Ключевые слова и выражения: *символизм, контраст, авторский слог, философия, средства художественной выразительности, фольклор, притча, пейзаж.*

Введение

Повесть Тимура Пулатова «Второе путешествие Гаиба» (1969), впервые опубликованная в журнале «Дружба народов» и позднее изданная отдельной книгой (Ташкент, 1983), представляет собой философско-лирическое произведение, выходящее за рамки традиционного повествования [7]. Произведение, построенное по принципу притчи, акцентирует не сюжетную динамику, а внутреннюю драматургию героя и экзистенциальные размышления о времени, памяти, смерти и утрате. Цель настоящего исследования - проанализировать художественные средства, формирующие поэтическую структуру текста, с акцентом на символику, стилистические особенности и функции природного пейзажа.

Актуальность работы обусловлена недостаточной изученностью прозы Пулатова в контексте художественной выразительности и её связи с восточной эстетикой. Особое внимание уделяется тому, как автор через метафору, повтор, контраст и интернализацию создаёт текст с медитативным ритмом, близким к устной народной традиции и восточной философской прозе.

Методы

Анализ основан на текстологическом и стилистическом подходе, включающем:

- идентификацию ключевых художественных средств (метафора, символ, повтор, контраст);
- интерпретацию их функций в контексте внутреннего монолога героя;
- сопоставление стилистических приёмов с традициями восточной притчи и философской прозы.

Источником служит канонический текст повести по изданию 1983 года [7]. При анализе соблюдается принцип контекстуальной интерпретации: образы рассматриваются не изолированно, а как элементы единой художественной системы, направленной на раскрытие философского подтекста.

Результаты

Центральным выразительным средством в повести выступает метафора, пронизывающая как лексический, так и структурный уровни текста. Море, остров, лодка, пустыня - не просто элементы пейзажа, а многозначные символы, несущие экзистенциальную, историческую и духовную нагрузку. Аральское море функционирует как символ жизни, судьбы и времени, одновременно являясь метафорой экологической и культурной катастрофы: его отступление интерпретируется как утрата памяти, истории и идентичности [7].

Символика в повести носит не аллегорический, а образно-ассоциативный характер. Путешествие Гаиба к острову Зелёному конструируется как духовное паломничество - поиск утраченного «я», корней и смысла. Лодка, как хрупкий носитель человеческой жизни, и рыбалка, утратившая своё промысловое значение, становятся символами разрушенной гармонии между человеком и природой. Сам Гаиб

выступает носителем народной мудрости и последним хранителем коллективной памяти, что подчёркивает трагизм его одиночества в изменённом мире.

Тип метафоры	Пример	Анализ
1. Море как метафора жизни	<i>«Море как будто сжималось, становилось тесным...»</i>	Аральское море – главная метафора в повести. Оно символизирует жизненный путь, в котором человек плывёт, сталкиваясь с препятствиями, одиночеством, временем. Это отражает ощущение героя, что мир сузился, как и его жизненные перспективы, свобода, память. Море – и друг, и враг. Оно дарило ему рыбу, смысл жизни, но теперь отступает, уходит, умирает, как уходит и человек.
2. Путешествие как метафора внутреннего поиска	(на протяжении всей повести)	Гаиб не просто плывёт к острову – он плывёт в прошлое, вглубь собственной памяти. Его путь – это движение к самому себе, к принятию конца, к прощению. Плавание Гаиба – это духовное странствие, где каждый шаг приближает не только к острову, но и к пониманию того, кто он есть.
3. Остров как метафора утраченного рая	(на протяжении всей повести)	Остров Зеленый – это детство, утопия, потерянная Родина. Он кажется далёким и почти недостижимым – как память о чистоте, невинности, былом счастье. Для Гаиба остров – это место, где он был собой, где жизнь имела смысл. Он – символ того, что ушло навсегда.
4. Старость и тело как метафора истончающейся связи с миром	(на протяжении всей повести)	Тело Гаиба – дряхлое, уставшее, но дух ещё жив. Это метафора границы между бытием и смертью. Он ощущает, как жизнь уходит, как тело отказывается ему подчиняться, но внутренний голос всё ещё плывёт

		вперёд – символ непримиримости человеческого духа.
5. Лодка как метафора судьбы	(на протяжении всей повести)	Лодка, в которой Гаиб отправляется в путь, – его единственное средство связи с миром. Она тонкая, хрупкая, как и человеческая жизнь. Его лодка – это переход через границу, возможно, даже в иной мир.
6. Рыбалка как метафора человеческого труда и бытия	(на протяжении всей повести)	Ловля рыбы – ремесло Гаиба – символизирует жизнь, наполненную смыслом, пусть и тяжёлую. Сейчас море беднеет, рыбы нет – и это метафора истощённой жизни, потери смысла.

Повтор играет ключевую роль в создании медитативного ритма текста. Фразы вроде: «Он вспомнил всё. Всё, как было. И больше ничего не осталось – только память. Только вода. Только небо. Только он» [7] - не только усиливают эмоциональную насыщенность, но и моделируют психологическую структуру старческого сознания, где мысли циркулируют по замкнутому кругу. Такой приём придаёт прозе музыкальность и сближает её с поэтической речью.

Контраст между прошлым и настоящим, цветущей природой и выжженной пустыней, внутренней активностью героя и внешней статичностью окружающего мира служит средством раскрытия исторического и личностного кризиса. При этом контраст не ведёт к безнадёжности: сохранение внутреннего достоинства Гаиба подчёркивает тему духовной стойкости.

Пейзаж выполняет триаду функций: он отражает внутреннее состояние героя, символизирует исторические трансформации и создаёт медитативную атмосферу. Описания природы - не фон, а активный участник повествования: «Всё было серым – вода, небо, даже песок. Как будто мир забыл, что такое краски» [7]. Такие образы передают не только экологическую деградацию, но и экзистенциальную опустошённость.

Стиль повести демонстрирует черты восточной прозы: неспешность, созерцательность, предпочтение простых синтаксических конструкций, а также фольклорная интонация. Философские идеи выражаются не через абстрактные категории, а через повседневные наблюдения: «Море больше не кормит... Но разве можно винить море?» [7] - фраза, по структуре близкая к пословице, несёт этическую и космологическую рефлексию.

Наконец, интернализация у Пулатова реализуется через многослойный внутренний монолог, где воспоминания, размышления и эмоции переплетаются,

стирая границы между прошлым, настоящим и будущим. Это позволяет герою воспринимать время не линейно, а циклично - в соответствии с восточным мировоззрением.

Средство	Роль
<i>Метафора</i>	Делает повествование многозначным, философским
<i>Символика</i>	Позволяет говорить о судьбе, времени, памяти
<i>Повторы</i>	Создают ритм, усиливают эмоциональную окраску
<i>Контраст</i>	Подчёркивает драматизм перемен и внутреннюю борьбу
<i>Пейзаж</i>	Отражает чувства героя
<i>Фольклорность</i>	Связывает героя с культурой и традицией
<i>Внутренний монолог</i>	Позволяет заглянуть в душу Гаиба
<i>Лиризм</i>	Делает повествование поэтичным, трогательным

Обсуждение

Результаты анализа показывают, что художественная система «Второго путешествия Гаиба» строится на синтезе философской глубины, поэтической образности и восточной эстетики. Метафора и символ у Пулатова не украшают текст, а формируют его онтологическую основу. Повесть не только отражает конкретную историко-экологическую ситуацию (исчезновение Арала), но и трансформирует её в универсальную медитацию о человеческом существовании.

Сопоставление с произведениями Хемингуэя и Айтматова, хотя и уместно на уровне тематики (одиночество, борьба, природа), не учитывает специфики восточной парадигмы, где акцент делается не на героическом действии, а на созерцании и принятии. Именно эта черта делает прозу Пулатова уникальной в контексте советской литературы 1960–1980-х годов. Важно отметить, что поэтичность у Пулатова достигается не за счёт усложнённой формы, а через лаконичность, ритм и синтез внешнего и внутреннего. Такой подход соответствует принципам «восточного дыхания» - эстетике, в которой молчание и пауза значимы не менее слов.

Заключение

Таким образом, художественные средства в повести Тимура Пулатова «Второе путешествие Гаиба» работают в единой системе, направленной на раскрытие экзистенциальных и этических проблем. Метафора, символ, повтор, контраст и пейзажная лирика формируют медитативную структуру текста, близкую к восточной

притче. Внутренний монолог героя становится пространством философского диалога, где память, время и природа сливаются в единое целое.

Произведение демонстрирует, как через минималистичную форму и поэтическую образность можно выразить универсальные темы человеческого бытия. В этом заключается как эстетическая, так и гуманистическая ценность прозы Пулатова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абуталиева Э.И. Пространство и время в русскоязычной поэзии Средней Азии (на материале творчества Тимура Пулатова и Тимура Зульфикарова). дисс...к.ф.н. – Ташкент: АН РУз, 1993. – 116 с.
2. Караматов Х.С. Аскетические и суфийские учения в Хорасане//Из истории суфизма и суфийской литературы. – Ташкент: Фан, 1989.
3. Шафранская Э.Ф. Мифопоэтика иноэтнокультурного текста в русской прозе 20-21 в.в. дисс...д.ф.н. – М.: МГПИ, 2008. – 482 с. – С. 185-325.
4. Шукуров Ш. “Шахнаме” Фирдоуси. – М.: Искусство, 1987.
5. Xashimova Sh.K. Timur Po‘latov va Xurshid Do‘stmuhammad nasrida poetika masalalari/avtoreferat. – Farg‘ona: FarDU, 2024. – 50 b.
6. Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991.
7. [https://www.ziyouz.com/books/uzbeklib_ru/russkojazychnaja_proza_uzbekistana/Timur%20Pulaton.%20Vtoroe%20puteshestvie%20Kaipa%20\(povest'\).pdf](https://www.ziyouz.com/books/uzbeklib_ru/russkojazychnaja_proza_uzbekistana/Timur%20Pulaton.%20Vtoroe%20puteshestvie%20Kaipa%20(povest').pdf)

THE LINGUISTIC FORMATION OF COLOR NAMES IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

To'lanova Sayyorakhon Farxodjon qizi

English language teacher, Fergana District Polytechnic College No. 1

sayyorakhon0601@gmail.com

+998901635441

Ganiyeva Dildorakhon Azizovna

Associate Professor (DSc), Lecturer at Fergana State University

dganiyeva86@gmail.com

+998905854464

Abstract

This article examines the linguistic formation and semantic organization of color names in Uzbek and English from a comparative perspective. Drawing on typological theory, historical-etymological analysis, and descriptive linguistic data, the study explores the emergence and development of both basic and non-basic color terms in the two languages. Particular attention is given to universal perceptual constraints, language-specific historical processes, lexical borrowing, metaphorical extension, and sociocultural influences. The analysis shows that while Uzbek and English share a common core of basic color categories shaped by human perception, they differ noticeably in strategies of lexical expansion, semantic boundaries, and stylistic usage. The study contributes to research in color semantics, comparative linguistics, and cross-cultural communication by demonstrating how cognitive universals and cultural experience jointly shape color naming systems.

Keywords: color terminology; basic color terms; Uzbek language; English language; semantics; etymology; typology; cognition; metaphor; linguistic borrowing; lexicography.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические особенности формирования и функционирования названий цветов в узбекском и английском языках в сопоставительном аспекте. Исследование опирается на типологический подход, историко-этимологический анализ и описательные лингвистические данные. Особое внимание уделяется универсальным перцептивным ограничениям, а также языково-специфическим факторам, включая заимствование, метафорическое расширение и социокультурное влияние. Результаты исследования свидетельствуют о том, что при наличии общего ядра базовых цветовых категорий узбекский и английский языки существенно различаются по способам лексического расширения и семантической

детализации. Работа представляет интерес для семантики, сравнительного языкознания и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: цветовая терминология; базовые цветообозначения; узбекский язык; английский язык; семантика; этимология; типология; когниция; метафора; заимствование; лексикография.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillarida rang nomlarining shakllanishi va semantik tizimi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot tipologik nazariya, tarixiy-etimologik yondashuv hamda tavsifiy lingvistik ma’lumotlarga asoslanadi. Asosiy e’tibor universal idrokiy cheklovlar bilan bir qatorda, tilga xos tarixiy jarayonlar, qarzma birliklar, metaforik kengayish va sotsiokultural omillarga qaratiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har ikkala tilda ham asosiy rang kategoriyalari mavjud bo‘lsa-da, leksik boyish usullari va semantik chegaralar jihatidan sezilarli farqlar kuzatiladi. Mazkur ish rang semantikasi va qiyosiy tilshunoslik tadqiqotlari uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: rang atamalari; asosiy rang nomlari; o‘zbek tili; ingliz tili; semantika; etimologiya; tipologiya; kognitsiya; metafora; qarzma so‘zlar; lug‘atshunoslik.

INTRODUCTION

Color naming has long been recognized as one of the most extensively researched domains in linguistics, as it vividly reflects the interaction between human perception, cognition, linguistic structure, and culture. Colors are not merely physical properties of light but are conceptualized through language as culturally meaningful categories shaped by communicative needs and social experience. For this reason, the study of color terminology occupies a central position in semantics, cognitive linguistics, anthropological linguistics, and typology.

A foundational contribution to this field was made by Berlin and Kay, who proposed that languages develop a limited set of basic color terms in a relatively predictable order [1]. According to their hypothesis, universal perceptual mechanisms constrain the categorization of colors, resulting in cross-linguistic similarities in basic color systems. Subsequent research, however, has demonstrated that linguistic structure, cultural traditions, and environmental conditions also play a decisive role in shaping how colors are named, extended, and used in discourse. Contemporary approaches therefore tend to view color naming as the outcome of an interaction between universal cognitive tendencies and language-specific historical development.

Uzbek and English offer a productive basis for comparative analysis due to their typological and historical differences. English, a Germanic language, has evolved under sustained contact with Latin, French, and other languages, producing a layered and highly diversified color lexicon. Uzbek, as a Turkic language, retains a stable inherited core of color terms while also incorporating lexical elements from Persian, Arabic, Russian, and, more recently, English as a result of historical contact and sociopolitical change. These contrasting

trajectories make it possible to observe how shared perceptual foundations give rise to different linguistic outcomes.

The aim of this article is to analyze the linguistic formation of color names in Uzbek and English by examining their etymological sources, semantic structures, and mechanisms of lexical expansion. The study addresses the following research questions:

1. Which universal and language-specific factors influence the formation of color names?
2. How do Uzbek and English differ in strategies for naming and extending color meanings?
3. What implications do these differences have for translation and cross-cultural communication?

MATERIALS AND METHODS

The study adopts a qualitative comparative methodology that integrates theoretical analysis, etymological investigation, and descriptive linguistic observation. The research is grounded in established theories of color terminology, particularly the framework of basic color terms proposed by Berlin and Kay and later developments in cognitive and typological linguistics [1].

The primary sources include academic studies on color semantics, typology, and etymology, as well as research specifically devoted to Uzbek and English color terminology. Explanatory and etymological dictionaries of both languages were consulted in order to trace the historical origins and semantic development of selected color lexemes [5]. In addition, examples drawn from literary texts and everyday usage were examined to illustrate descriptive and metaphorical patterns [6].

The analysis proceeded in several stages. First, basic color terms in both languages were identified and compared with regard to semantic scope and frequency of use. Second, non-basic color terms were analyzed to determine their modes of formation, including borrowing, compounding, and metaphorical extension. Third, the sociocultural and historical contexts influencing color naming practices were examined, with particular attention to periods of intensive language contact.

Throughout the study, a contrastive approach was applied. Rather than assuming direct equivalence between Uzbek and English color terms, the analysis focused on differences in semantic range, connotation, and pragmatic usage. This approach allows for a more accurate identification of overlaps and mismatches relevant to translation and intercultural communication.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis indicates that Uzbek and English share a common core of basic color terms corresponding to perceptually salient categories such as white, black, red, green, yellow, and blue. These terms are typically monolexemic, frequently used, and historically stable, which supports the view that human perception places constraints on color

categorization. In both languages, basic color terms serve as reference points for the formation of more specific expressions.

Despite this shared core, notable differences emerge in the expansion of color vocabulary. English demonstrates a high degree of lexical stratification, with color names derived from inherited Germanic roots, borrowings from French and Latin, and terms associated with materials, objects, and commercial products. Words such as *scarlet*, *indigo*, and *mauve* illustrate how trade, technological development, and fashion have contributed to the enrichment of the English color lexicon. In addition, modern English readily incorporates standardized technical color systems used in design, printing, and digital media.

Uzbek, in contrast, shows a stronger preference for descriptive and metaphorical strategies. While maintaining a stable Turkic core (e.g., *oq*, *qora*, *qizil*, *yashil*), Uzbek frequently forms color expressions through noun + *rang* constructions and references to culturally salient objects, foods, and elements of the natural environment. This tendency reflects an imagery-based approach to color description rather than extensive lexical proliferation [4].

Differences are also evident in semantic boundaries. For instance, the Uzbek term *ko‘k* may denote both blue and certain shades of green depending on context, whereas English maintains a clear lexical distinction between *blue* and *green* [3]. Such cases illustrate that even when perceptual categories are broadly shared, linguistic boundaries may not coincide.

Metaphorical extensions of color meaning reveal both convergence and divergence. In both languages, colors are associated with emotional and moral concepts, such as white with purity and black with negativity. However, the specific connotations and pragmatic usage of these metaphors are shaped by cultural traditions and discourse practices.

Overall, the findings confirm that color naming systems cannot be explained solely by perceptual universals. Rather, they emerge from the dynamic interaction of cognition, culture, history, and communicative needs.

CONCLUSIONS

The study demonstrates that the linguistic formation of color names in Uzbek and English results from a complex interplay between universal perceptual tendencies and language-specific historical and cultural factors. Both languages share a core set of basic color categories reflecting common human visual experience, lending support to the notion of constrained universality in color naming. At the same time, the strategies used to expand, lexicalize, and apply these categories differ substantially.

English is characterized by extensive lexical diversification driven by historical borrowing, scientific development, and global communication [2]. Uzbek, while incorporating borrowed and technical terms, continues to rely heavily on descriptive and metaphorical strategies rooted in cultural experience. These differences underscore the importance of considering both cognitive and sociocultural dimensions in semantic analysis.

From a practical perspective, the results have implications for translation,

lexicography, and language teaching. Awareness of semantic mismatches and metaphorical conventions can enhance cross-cultural understanding and reduce misinterpretation. Future research may benefit from corpus-based quantitative analysis and experimental studies involving Uzbek speakers to further explore perceptual and linguistic aspects of color categorization.

In conclusion, color terminology represents a revealing linguistic domain in which universal cognition and culturally specific linguistic creativity intersect.

REFERENCES

1. Kay, P., Berlin, B., Maffi, L., & Merrifield, W. R. (2003). Resolving the question of color naming universals. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100(15), 9087–9092.
 2. Conway, B. R., & Stoughton, R. (2019). Communication efficiency of color naming across languages. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*.
 3. Umarqulova, M. B. (Year). Color defining words in the English and Uzbek languages: Linguoculturology. *Journal of DPU*.
 4. Mamirov, A. M. (2025). The semantic structure of color terms in Uzbek language. *Web of Journals*, 3(3).
 5. Matschi, M. (2004). Color terms in English: Onomasiological and semasiological aspects. *Onomasiology Online*.
- Wood, F. A. (1905). The origin of color-names. *Journal of English and Germanic Philology*, 4(4), 291–310.

THE ROLE OF RELIGIOUS METAPHORS IN PILGRIMAGE DISCOURSE (based on English and Uzbek data)

Abduvohidova Dilnoza Boborahim qizi

Master’s student in Linguistics (English), Termez State University

Annotatsiya: Maqolada ziyorat diskursining nazariy asoslari hamda undagi diniy metaforalarning o‘rni kognitiv va diskursiv yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. “Ziyorat/pilgrimage” konsepti lug‘aviy va mazmuniy jihatdan izohlanib, ingliz va o‘zbek matnlari asosida ruhiy safar, poklanish va shifo kabi yetakchi metaforik modellarga ajratiladi. Qiyosiy tahlil mazkur metaforalar ziyoratchining ichki ruhiy tajribasini ifodalash, muqaddaslik tasavvurini shakllantirish hamda diniy qadriyatlarni yetkazishning samarali lingvokognitiv vositasi ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *ziyosat diskursi, diniy metafora, “ziyosat/pilgrimage” konsepti, ruhiy safar, poklanish modeli, shifo modeli.*

Аннотация: В статье на основе когнитивного и дискурсивного подходов анализируются теоретические основы дискурса паломничества и место религиозных метафор в его структуре. Концепт «ziyosat/pilgrimage» рассматривается в лексическом и содержательном аспектах и на материале английских и узбекских текстов соотносится с ведущими метафорическими моделями духовного путешествия, очищения и исцеления. Сравнительный анализ показывает, что данные метафоры являются эффективным лингвокогнитивным средством выражения внутреннего духовного опыта паломника, формирования представлений о святости и передачи религиозных ценностей.

Ключевые слова: *дискурс паломничества, религиозная метафора, концепт «ziyosat/pilgrimage», духовное путешествие, модель очищения, модель исцеления.*

Annotation: The article examines the theoretical foundations of pilgrimage discourse and the role of religious metaphors within it, drawing on cognitive and discourse-based approaches. The concept of “ziyosat/pilgrimage” is described in lexical and semantic terms and, on the basis of English and Uzbek texts, is interpreted through the leading metaphorical models of spiritual journey, purification and healing. The comparative analysis demonstrates that these metaphors function as an effective linguo-cognitive means of representing the pilgrim’s inner spiritual experience, shaping notions of sacredness and conveying religious values.

Keywords: *pilgrimage discourse, religious metaphor, “ziyorat/pilgrimage” concept, spiritual journey, purification model, healing model.*

One of the most promising directions in contemporary linguistics is the analysis of discourse and the metaphors it contains. The term discourse is defined in the Oxford English Dictionary as “written or spoken communication or debate” [10], while David Crystal describes it as a coherent stretch of language larger than the sentence, such as a sermon, argument or narrative [2; 25]. In Michel Foucault’s interpretation, discourse is not a simple sequence of signs but a set of statements (énoncés) and a system of recurrent relations between them; it is precisely this system that presents social and religious reality as something “constructed through language” [4; 140-141]. There are various approaches to the analysis of metaphors in discourse, and they focus on the role of metaphor in effectively conveying the ideas, beliefs, doctrines and ideologies advanced by different discourse producers, including journalists, writers, philosophers, politicians and spiritual leaders.

Since the notion of metaphor first emerged, over almost two and a half millennia a great number of studies have been devoted to this phenomenon. The issue of metaphor has been investigated since antiquity [1; 39]. In particular, Aristotle used this term in a broad sense. In his work *Rhetoric*, the philosopher writes about metaphor as follows: “Metaphor possesses a high degree of precision, pleasantness and elegance, and its appropriate use adorns speech” [11; 453]; [1].

As noted in Lakoff and Johnson’s work “*Metaphors We Live By*”, “our everyday conceptual system is fundamentally metaphorical in nature” [6; 3]. This approach makes it possible to interpret metaphor not merely as an ornament of speech, but as one of the key mechanisms of human thinking and of the conceptual system.

The following can be said about the morphological and syntactic properties of the word **metaphor**. The English term *metaphor* is borrowed from the French *métaphore*, which in turn goes back to the Latin *metaphora*, ultimately derived from the Ancient Greek *μεταφορά* (*metaphorá*). This Greek word means “*transfer, carrying over*” and is formed from the verb *μεταφέρω* (*metapherō*), which consists of *μετά* (*meta*) – “*beyond, across*” and *φέρω* (*pherō*) – “*to carry, to bear*” [7].

In contemporary linguistics, the term *metaphor* denotes the use of a word or phrase in a figurative sense based on similarity or likening. A word or phrase used in such a transferred sense is likewise called *a metaphor*; in classical rhetoric it is a phenomenon closely related to *isti’ora* (extended metaphor) and *majāz* (figurative usage) [14; 40]. For example, the use of the word “*quloq*” (ear) in the sense “*qozonning qulog’i*” (the ear/handle of a pot) is a clear instance of metaphor.

As a semantic process, metaphor is based on explaining one thing or phenomenon through another. It is regarded as one of the main means that ensure the imagery, expressiveness and conceptual depth of language. In Uzbek linguistics, metaphor has also

been widely studied. In particular, Sh. Rahmatullayev writes that “the name of one object is transferred to another object on the basis of formal similarity” [13; 56]. As a lexical unit, metaphor creates a secondary meaning of a word, which in turn enriches the language. For example, such expressions as “*hayot yo ‘li*” (road of life) and “*ilm nuri*” (light of knowledge) have a metaphorical meaning and show that the word is used not in its literal, but in a figurative sense.

Metaphor refers to the use of the names of objects and phenomena, qualities and properties, actions and states in reality as the names of other objects and phenomena, other qualities and properties, and other actions and states on the basis of a certain similarity. In this process a single lexeme, as a result of semantic transfer, acquires the possibility of naming several entities. Unlike homonymy, in the course of such transfer a certain degree of semantic connection is preserved between the newly formed meaning and the original meaning of the word.

Problems related to the theory of metaphor, at various stages in the development of linguistics, have been examined from different perspectives by N.D.Arutyunova, M.Beardsley, M.Black, E.V.Budayev, V.V.Vinogradov, V.G.Gak, O.I.Glazunova, S.D.Katsnelson, E.S.Kubryakova, B.A.Larin, N.A.Lukyanova, E.V.Paducheva, J.Searle, G.N.Sklyarevskaya, Yu.S.Stepanov, V.N.Teliya, A.P.Chudinov, D.N.Shmelev, R.Jakobson, as well as Uzbek linguists G.Qobuljonova, Sh.Maxmaraimova, S.Usmonov, Z.Tohirov, U.S.Qobulova, M.Mirtojiyev and other Russian and foreign researchers. These scholarly studies form a solid theoretical foundation for investigating metaphor, including the metaphorical system of religious and pilgrimage discourse.

Indeed, in religious discourse metaphor makes it possible to simplify doctrinal content, to convey complex spiritual experience in a clear and vivid form, and to orient the spiritual state of the pilgrim. To date, political, economic, advertising, pedagogical and sports discourses have been described in detail from various perspectives, yet in the present period scholarly interest is increasingly being directed toward pilgrimage discourse.

Pilgrimage discourse is institutional communication associated with the sacred place, the pilgrim, and religious experience, and the religious metaphors used in it appear as an important means of shaping and interpreting notions of sacredness, the system of values, and the pilgrim’s inner spiritual orientation. These aspects call for a separate investigation of “the role of religious metaphors in pilgrimage discourse”.

First of all, it is necessary to clarify the concept of “*ziyorat*”; for this purpose, we will consider its lexical and semantic aspects. “*Ziyorat*” is a visit made with a special intention to a place regarded as sacred (a grave, shrine, saint’s resting place, mosque, or other location of religious significance). In the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language, “**ziyorat**” is defined as “a visit, a journey to blessed places, going to sacred sites, shrines and cemeteries” [5; 93-94]; “**ziyoratgoh**” as “a place visited on pilgrimage, a blessed sacred site”; “**ziyoratxona**” as “a building which the pilgrim circumambulates”; and “*ziyoratchi*” is

interpreted as a person who has gone or is going to holy places [8; 44]. Through “ziyarat” (the pilgrim) a person honours the memory of those who are dear to them, draws spiritual nourishment from their spiritual legacy, and through worship and supplication asks for forgiveness and blessing.

Pilgrimage takes different forms across various religions and cultures. In Islam, “ziyarat” (Ar. “زيارة – ziyārah”, Pers. “زیارت – ziyārat”) is understood as a form of worship that consists in visiting places associated with prophets, Companions, Sufis, saints and other venerated figures. Pilgrimage sites include mosques, mausoleums, historic battlefields and other sacred locations.

Traditionally, pilgrimage tourism has been linked mainly to the rites of Hajj and Umrah in Saudi Arabia, but today this notion has expanded and is no longer confined to the two holy sanctuaries. Contemporary Islamic pilgrimage tourism also includes numerous new pilgrimage routes that enable Muslim travelers to combine the fulfilment of their religious obligations with visiting various places of interest.

In the Islamic Encyclopedia, *ziyarat* is defined as follows: derived from the Arabic word meaning “to go to a certain place or to appear before someone”, it denotes going to sacred sites, shrines and cemeteries and performing certain prescribed rituals there [9; 129]. The *ziyarat* ceremony usually consists in reciting selected chapters of the Qur’an (especially Surah al-Fātiḥa) at the graveside, offering prayers for the deceased, and giving alms and charity. According to Islamic doctrine, however, it is impermissible, when visiting the tombs of saints and other revered figures, to appeal to their spirits for help, to ask them to fulfil one’s needs, to cure illnesses or to grant offspring [3; 18].

“Pilgrimage” (from Lat. *palma* – “palm tree”) is the act of believers visiting holy places. The term became established on the basis of the custom of bringing back a palm branch from Jerusalem, a major centre of Christian pilgrimage; hence one of its traditional descriptions is “the pilgrim’s journey” [12; 148].

In English, the notion expressed by “ziyarat” in Uzbek is generally rendered as “pilgrimage”. It denotes a journey undertaken for religious or spiritual purposes to a sacred place – for example, to shrines, saints’ tombs, temples, churches or mosques – and usually involves acts of worship, veneration and the seeking of blessing, protection or forgiveness.

In pilgrimage discourse, religious metaphors help to interpret pilgrimage not as an ordinary trip, but as a process of spiritual experience, inner transformation and approaching the Divine. Such metaphors occur very frequently in prayers, sermons, pilgrimage guides, blogs and oral narratives. Below, the main types of metaphors are presented, together with examples in English and Uzbek and brief analyses:

1. **Pilgrimage is a spiritual journey.** This is the central metaphor, which presents pilgrimage not as a physical movement in space, but as a movement of the heart, a test of faith and a path of spiritual development. For example, in Uzbek: 1) *Ziyorat bu bandani Yaratganga yaqinlashtiradigan qalb safari*; 2) *Har bir ziyorat qadami gunohdan uzoqlashish*

va rahmat sari intilish yo‘lidir; eng.: 1) Pilgrimage is a journey of the heart that leads the believer closer to God; 2) Each step of the pilgrimage is a step away from sin and a step towards divine mercy. In these examples, inner spiritual transformation is expressed through outer units such as “yo‘l”, “step”, “journey” and “qadam”. The image component of the metaphor is taken from the sphere of physical movement, while its meaning is directed toward faith and spiritual perfection. The expressions “*journey of the heart*” and “*qalb safari*” refer not to an anatomical organ, but to a person’s spiritual state. As a result, in pilgrimage discourse verbs such as “to walk”, “to go” and “to take a step” acquire a spiritual meaning.

2. **Pilgrimage is cleansing / purification.** This metaphor links pilgrimage with a process of spiritual “washing”, “cleansing” and “purification”. It reinforces the idea of passing from sin and fear to spiritual relief. For example, in Uzbek: 1) *Ziyorat mo‘min qalbidagi kundalik gunohlar changini yuvib tashlaydigan ruhiy tahoratdir; 2. Muqaddas joylarga qilinadigan safar ko‘ngil va tafakkurni poklaydigan ma’naviy tozalash jarayoni bo‘lib ko‘rinadi; eng.: 1) Pilgrimage washes away the dust of everyday sins from the believer’s soul; 2) The holy journey works as a spiritual cleansing for the heart and mind.* Here, lexical items such as *tahorat* (ablution), *washing*, *removing dust* and *cleansing* are used metaphorically. The external layer of the metaphor is linked to physical cleanliness, while its meaning is oriented toward spiritual purification and deliverance from sin. Expressions like *wash away sins*, *gunohlar changi* (“the dust of sins”) and *ruhiy tahorat* (“spiritual ablution”) enhance the value-oriented meaning of pilgrimage and add imagery to the text.

3. **Pilgrimage is healing.** In pilgrimage discourse, metaphors related to illness and healing are very widespread. This type of metaphor is emotionally powerful, since themes of health and safety are highly sensitive for human beings. For example, in Uzbek: 1) *Ko‘plab mo‘minlar uchun ziyorat yarador qalbg davo bo‘ladigan ruhiy muolajadir; 2) Muqaddas safar qo‘rquvni davolaydigan va ko‘ngilga umid baxsh etadigan ma’naviy shifodir; ing.: 1). For many believers, pilgrimage becomes a remedy for the wounded soul; 2) The sacred journey heals fears and fills the heart with hope.* In these examples, medical words such as *cure*, *treatment* and *healing* are transferred to spiritual states. The imagery is taken from the sphere of illness and medical treatment, while the core meaning is linked to deliverance from spiritual pain, fear and despondency. Thus, pilgrimage is depicted as a place of spiritual therapy.

In conclusion, religious metaphors characteristic of pilgrimage discourse present pilgrimage not as an ordinary journey, but as a complex spiritual phenomenon that embodies spiritual experience and a system of values. They show that such metaphors are a key linguo-cognitive means of shaping the pilgrim’s inner state and concepts of sacredness, and they demonstrate that in English and Uzbek texts these metaphors are realized through stable metaphorical models such as spiritual journey, purification and healing.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Аристотель. Риторика. Поэтика / пер. с древнегреч. О.П.Цыбенко (Риторика), В.Г.Аппельрота (Поэтика). – М.: Лабиринт, 2000. – 224 с.
 2. Crystal D. Introducing linguistics. – London: Penguin English, 1992. – 77 p.
 3. Fazal Bahardeen, Muslim Travel Market Outlook // Mastercard-CrescentRating | Global Muslim Travel Index 2023. – 18 б.
 4. Foucault M. L’archéologie du savoir. – Paris: Éditions Gallimard, 1969. – 275 p.
 5. Islom / Ensiklopediya. Z.Husniddinov tahriri ostida. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2004. – B.93-94.
 6. Lakoff G.; Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
 7. Metaphor // ENTI – Encyclopedia of translation and interpreting. – URL: https://www.aieti.eu/enti/metaphor_ENG/ (дата обращения: 14.11.2025).
 8. Navruz-Zoda B., N.Ibragimov.The measures for improving virtual activity of incoming urban tourism in Uzbekistan.World Journal of Tourism Small Business Management.Volume 1 (3), 2007. – P.43-49.
 9. Oltin silsila. Sahihul Buxoriy. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf va tarjimonlar guruhi. – Toshkent: «Hilol-Nashr», 2021. – B.129.
 10. Oxford English Dictionary: In 20 vols. 2nd ed. / Ed. by J.A.Simpson, E.S.C.Weiner. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 21728 p.
 11. O‘zME. XIV jild. – M harfi. – T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – 975 b.
 12. Panchenko S., Bakhov I., Nych T., Boretskaya N. Pilgrimage and Religious Tourism as Social Communication: A Cultural and Historical Analysis of Christian Cinematography // Southern Semiotic Review: An International Interdisciplinary Journal. – 2023. – Vol. 18. – P.147–167.
 13. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили. – Тошкент: Университет, 2006. – 476 б.
- Шомақсудов А.; Расулов И.; Қунғуров Р.; Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1983. – 246 б.

ME‘ROJ HODISASI AKS ETGAN ASARLARDA PAYG‘AMBAR MUSO OBRAZINING O‘ZIGA XOS O‘RNI XUSUSIDA

Shahnoza Izmurodova

QarDU I kurs tayanch doktoranti

shahnozaizmurodova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Me‘roj voqeasiga bag‘ishlangan didaktik asarlarda Muso payg‘ambar obrazining roli tasavvufiy va adabiy manbalarga tayangan holda tadqiq etiladi. Hamda uni boshqa adabiy an‘analar bilan qiyoslab, madaniy fenomen sifatida tahlil qilinadi. Adabiyot tarixida diniy-epik asarlar ichida “*Me‘rojnoma*” tipidagi dostonlar alohida o‘rin tutadi. Bu dostonlar, asosan, Muhammad alayhissalom bilan sodir bo‘lgan Isro va Me‘roj hodisalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda so‘nggi payg‘ambarning ilohiy olamga sayohati, farishtalar va avvalgi payg‘ambarlar bilan muloqoti badiiy vositalar orqali tasvirlanadi. Me‘roj hodisasi islom tafakkurida nafaqat didaktik, balki badiiy-tasavvufiy jihatdan ham muhim voqea hisoblanadi. Shu bois bu mavzudagi asarlar islomiy-badiiy tafakkurning shakllanishi va rivojida yuksak o‘rin egallaydi.

Kalit so‘zlar: Me‘roj, Muso alayhissalom, tasavvuf, kalimulloh, oyat, ramz, didaktika, badiiy obraz, fir‘avn, timsol, tip.

Islom sivilizatsiyasi doirasida shakllangan badiiy adabiyotning muhim yo‘nalishlaridan biri — “**Me‘rojnoma**” tipidagi asarlardir. Ushbu asarlarning asosiy manbai “Qur‘oni Karim” va hadislar bo‘lib, u Muhammad alayhissalom bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan Isro va Me‘roj voqeasini turli badiiy shakllarda tasvirlashga qaratilgan.

Mazkur asarlarda tilga olinadigan payg‘ambarlar ichida **Muso alayhissalom** obrazi alohida e‘tiborga loyiqdir. Chunki Muso Qur‘onda eng ko‘p zikr etilgan payg‘ambar bo‘lib (taxminan 130 martadan ortiq), u “kalimulloh” — Alloh bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘zlashgan zot sifatida ulug‘langan. Shu sababli ham Muso timsoli me‘rojnoma janridagi asarlarda ramziy, diniy va badiiy jihatdan o‘ziga xos vazifa bajaradi.

Me‘rojnoma asarlari islomiy rivoyatlar asosida shakllangan bo‘lib, ular diniy-didaktik hamda tasavvufiy-badiiy maqsadni ko‘zlagan. Bu janr Sharq adabiyotida, xususan, turkiy va forsiy muhitda keng tarqalgan. Masalan, Rabg‘uziyning “Qisasi anbiyo” asarida Isro-Me‘roj voqeasi payg‘ambarlar qissalari qatorida talqin qilinadi [1,258]. Forsiy adabiyotda Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy va Abdurahmon Jomiy asarlarida me‘roj ramziy-majoziy qiyofada yoritilgan. Adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan me‘rojnoma dostonlari ikki qatlamga ega:

Zohiriy qatlam — tarixiy voqeani badiiy bayon etish;

Botiniy qatlam — tasavvufiy ma’no va ruhiy darajalarni ifodalash.

Shu jihatdan, me’rojnoma tipidagi asarlar diniy qissa, didaktik doston va tasavvufiy ramznoma sifatida kompleks vazifani bajaradi. Muso alayhissalom obrazining “Qur’oni Karim” va hadis manbalaridagi asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Kalimulloh maqomi — Muso Tur tog‘ida Alloh bilan bevosita muloqot qilgan payg‘ambardir. Tasavvuf adabiyotida bu holat Musoning ilohiy haqiqatga bevosita yaqinligini anglatadi. Masalan, Niso surasining 164-oyatida “Alloh Muso bilan (bevosita) so‘zlashdi” deyiladi. Tasavvufiy tafsirda bu holat insonning ilohiy haqiqatga yaqinlashish yo‘lida erishgan eng yuksak maqomdir. Biroq bu yaqinlik chegaralangan. Musoning “Robbim, O‘zingni menga ko‘rsat “ (A‘rof: 143) degan iltijosi va Tur tog‘ining parchalanish voqeasi bu haqiqatni jism orqali to‘la idrok etish mumkin emasligini bildiradi. Bu tafsirga ko‘ra, Allohning zohiriy jamolini ko‘rish — faqatgina “fano” darajasiga yetgan oriflari uchungina mumkin.

Shariat sohibi — Tavrot kitobi Musoga nozil bo‘lgan va u Bani Isroil ummatiga qonun va amallarni joriy qilgan.

Payg‘ambarlik sinovlari — Muso Fir‘avn zulmiga qarshi kurashgan, o‘z qavmini ozodlikka yetaklagan, biroq ularning itoatsizligidan aziyat chekkan. Tug‘yonga ketib, robblik da’vo qilgan Fir‘avn bandalik haddini unutib qo‘yadi. U o‘zini Xudo deb da’vo qilganda qibtiylar singari Isroil xalqi unga bo‘ysunmadi, ularning aksariyati yagona yaratuvchi bo‘lmish Allohgagina e’tiqod qilardilar. Bu esa Fir‘avnning g‘azabini keltirib, ularni mamlakatdagi eng og‘ir ishlarga majbur etardi.

Shu bilan birga, Muso qavmining itoatsizligi, oltin buzoq fitnasi, cho‘ldagi sargardonlik kabi voqealar orqali sabr, chidam va Allohga bo‘lgan sadoqat timsoli sifatida tasvirlanadi.

Ta’kidlanishi lozim bo‘lgan yana bir haqiqat shuki, Muso va Fir‘avn o‘rtasidagi qarama-qarshilik tasavvuf olamida muayyan mohiyat kasb etadi. Ya’ni Fir‘avn – nafs, kibr, zohiriy qudrat ramzi bo‘lsa, Muso – Allohga tavakkul va ma’rifatning timsolidir. Bu ziddiyatlar orqali “nafsiy fir‘avnni” yengish zarurligi nazarda tutiladi.

Ramziy qiyofa — tasavvufda Muso payg‘ambar tashqi shariat, Muhammad alayhissalom esa ichki ma’rifat timsoli sifatida talqin qilingan.

Demak, Muso alayhissalom obrazi me’rojnoma tipidagi asarlarda nafaqat tarixiy shaxs, balki diniy-huquqiy va tasavvufiy ramz sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Qur’on oyatlarida Muso hayotining turli bosqichlari – bolaligi, fir‘avn saroyida tarbiyasi, payg‘ambarlikka tanlanishi, Bani Isroilni hidoyatga yetaklashi, Tur tog‘ida Alloh bilan so‘zlashishi, Tavrotning nozil qilinishi, qavmining itoatsizligi kabi voqealar batafsil hikoya qilinadi.

Me’roj hodisasi islom tarixining eng muhim voqealaridan biri sifatida Qur’on va hadis manbalarida keng yoritilgan. Qur’oni Karimda Isro (17:1) va Najm (53:1–18) oyatlarida voqeaning umumiy ishoralari zikr qilingan bo‘lsa-da, tafsilotlar asosan hadislar orqali bizgacha yetib kelgan. Ulardan eng muhim epizodlardan biri – Rasululloh (s.a.v) ning oltinchi osmon qavatida Muso alayhissalom bilan uchrashuvi va ular o‘rtasida kechgan suhbatdir. Ushbu voqea nafaqat diniy, balki falsafiy va tasavvufiy talqinlarda ham alohida o‘rin tutadi. Me’roj voqejasida Muhammad alayhissalom osmonda turli payg‘ambarlar bilan uchrashganlari rivoyat qilinadi. Muso bilan uchrashuv, ayniqsa, muhim dramatik vazifani bajaradi.

Sahih hadislarga ko‘ra, Rasululloh (s.a.v) oltinchi osmonda Muso (a.s) bilan ko‘rishganlar. Muso (a.s.) Rasulullohga samimiy salom va duo aytib, keyinchalik ummatga farz qilingan ibodat – namoz masalasida muhim maslahat beradilar. Alloh taolo dastlab ellik vaqt namozni farz qilganida, Muso alayhissalom Rasulullohga murojaat qilib: “Ummating buni ado etishga ojizlik qiladi, Parvardigoringdan yengillik tilagin”, – dedilar.

Rasululloh (s.a.v) bir necha bor iltijo qildilar va natijada besh vaqt namoz farz bo‘lib qoldi. Aslida, Muso alayhissalom bu besh mahal ham ummat uchun og‘irlik qilishini ta’kidlaydilar. Ammo Rasululloh: “Endi Allohdan xayo qilaman” degan mazmunda javob qaytaradilar. Hadis matnida Muso (a.s)ning tajribaga tayanib, ummatning ojizligini ilg‘aganlari ko‘rinadi. Bu jihat u zotning rahm-shafqati va payg‘ambarlik hikmatidan dalolat beradi.

Tasavvuf adabiyotida ushbu suhbat chuqur ramziy ma’nolar bilan izohlangan. Jaloliddin Rumiy “Masnaviy Ma’naviy” asarida Muso (a.s) ning maslahatini “pirning shogirdga rahmati” tarzida talqin qiladi. Uning fikricha, ellik vaqt namoz – doimiy zikr va ibodat ramzi bo‘lsa, besh vaqt namoz – insonning kundalik hayotida Allohni yod etishning eng maqbul shaklidir. Shu tariqa tashqi jihatdan besh vaqt, ammo ma’naviy jihatdan ellik vaqt ibodatning savobiga tenglashtirilgan.

Fariduddin Attor “Mantiq ut-tayr”da ushbu voqeani ruhiy sayohat bilan bog‘lab, namozning kamaytirilishini “suluk yo‘lidagi yengillik” deb talqin etadi. Rabg‘uziyning “Qisasi Rabg‘uziy” asarida esa voqea ko‘proq xalqona va didaktik ruhda hikoya qilinib, Muso (a.s)ning maslahatlari ummatga rahm-shafqat ramzi sifatida ko‘rsatiladi.

Islomiy manbalarda keltirilishicha, Muso (a.s) Rasululloh (s.a.v) ning ummatlari jannatga ko‘proq kirishidan xabardor bo‘lib yig‘ladilar. Tasavvufiy talqinlarda bu hol “maqom topshirish” ramzi sifatida izohlanadi: Muso (a.s) o‘z ummatining qaysarligi va itoatsizligi sababli ko‘p mashaqqat chekkan, ammo Muhammad (s.a.v) ning ummati ilohiy rahmat va yengillikka muyassar bo‘lgan. Shu sababli, u zotning yig‘isi rashk emas, balki ruhiy merosning yangi bosqichga o‘tganidan dalolatdir.

Muso (a.s)ning oltinchi osmonda joylashganligi ham ramziy talqinlarga ega. O‘rta asr tasavvuf tafakkurida oltinchi maqom – shariatni mukammal ado etish darajasi sifatida qaraladi. Muso alayhissalom shariat payg‘ambari sifatida insoniyatga ilohiy qonunlarni

yetkazganligi bois, oltinchi qavatda uchrashuvi ham bejiz emas. Bu orqali Rasululloh (s.a.v) shariatdan haqiqat sari o‘tish bosqichini ko‘rsatib berdilar.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, me’roj hodisasi aks etgan asarlarda Muso payg‘ambar obrazi ko‘p qirrali vazifani ado etadi. U tarixiy shaxs sifatida Qur’oniyl qiyofada, badiiy obraz sifatida maslahatgo‘y va ustozona timsol sifatida, tasavvufiy ramz sifatida esa shariat va ma’rifat o‘rtasidagi ko‘prik sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, Muso obrazining talqini Muhammad alayhissalom maqomini yuksaltirish, uning “rahmatan lil-a’lamin” sifatini ko‘rsatishda muhim ahamiyatga ega.

Me’rojnoma dostonlarida Ibrohim, Iso, Idris, Yusuf, Yahyo kabi payg‘ambarlar ham tilga olinadi. Biroq Muso obrazi ko‘proq faol, maslahatgo‘y, tajribali payg‘ambar sifatida tasvirlanadi. Agar Ibrohim do‘stlik va qanoat, Iso poklik va ruhoniylk timsoli bo‘lsa, Muso – kurash, sabr va donishmandlik timsolidir. Shu bois uning roli dostonlarda boshqalarnikiga qaraganda ko‘proq dramatik va faol ko‘rinadi.

Me’rojnoma dostonlarida turli payg‘ambar obrazlari tilga olinadi. Ulardan Muso (a.s.) obrazi alohida e’tiborga loyiq. Chunki Qur’onda ham Muso alayhissalom haqidagi oyatlar boshqa payg‘ambarlarga nisbatan eng ko‘p tilga olinadi. Uning hayoti, mo’jizalari, fir’avn bilan kurashi, Bani Isroilni hidoyatga yetaklashi, Tavrotning nozil bo‘lishi kabi voqealar musulmon tafakkurida chuqur iz qoldirgan. Shu bois Me’rojnoma dostonlarida ham Muso obrazi ramziy, axloqiy va tasavvufiy ma’nolarni ifodalovchi markaziy obrazlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Me’roj kechasida Muso alayhissalom va Rasululloh (s.a.v) ning uchrashuvi nafaqat tarixiy-hodisii rivoyat, balki islom tafakkurida chuqur falsafiy va ruhiy ma’no kasb etgan voqeadir. Muso (a.s) ning maslahatlari ummatlarga yengillik va rahmat yo‘lini ochgan bo‘lsa, tasavvufiy talqinlarda bu suhbat insonning nafsiiy og‘irliklardan xalos bo‘lib, Allohga muhabbat va zikr orqali yaqinlashish ramzi sifatida qaraladi. Shu tariqa, Muso alayhissalomning Me’rojdagi mavqei – shariat, rahmat va hikmat uyg‘unligining yorqin timsolidir.

Muso timsoli orqali Me’rojnoma o‘quvchiga saboq beradi: payg‘ambarlar ham maslahatga muhtoj bo‘lgani, inson Alloh huzurida doim kamtar bo‘lishi lozim ekanligini anglatadi. Shu jihatdan, Muso obrazi me’rojnoma tipidagi dostonlarning estetik, diniy va ma’naviiy tuzilishida ajralmas bo‘g‘in hisoblanadi. Me’roj hodisasi ko‘pincha inson ruhining kamolotga erishish ramzi hisoblanadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Me’roj voqeasi aks etgan asarlarni o‘rganish nafaqat diniy-epik janrning badiiy xususiyatlarini yoritadi, balki islomiiy adabiyotda payg‘ambarlar obrazini shakllantirish jarayonini ham ko‘rsatib beradi. Ayniqsa, Muso alayhissalomning dostonlardagi roli Qur’oniyl manbalarga, hadis rivoyatlariga, tasavvufiy

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 11-son _____ *B seriya*
talqinlarga va xalq og‘zaki ijodiga tayanib tahlil qilinganda, uning adabiy timsol sifatida keng ma’nolarga ega ekani ayon bo‘ladi.

Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo”sida Musoni Alloh kalomi bilan sharaflangan payg‘ambar sifatida tasvirlaydi. Zahiriddin Muhammad Bobur “Mubayyin” asarida Muso obrazini shariat va sabr timsoli sifatida keltiradi. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida esa ba’zan Muso obrazi ramziy qahramon sifatida qo‘llanadi. Bunda u ma’rifat sari yo‘l timsoli sifatida talqin etiladi.

Shuningdek, Muso obrazining o‘rganilishi qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Chunki u nafaqat islom adabiyotida, balki yahudiy va nasroniy matnlarida, qadimgi hind eposlarida, zamonaviy g‘arb adabiyotida ham turlicha talqin etilgan. Bu esa Muso payg‘ambar obrazini kengroq, madaniyatlararo kontekstdagi timsol sifatida o‘rganish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nosiruddin Burhoniddin Rabg‘uziy/ (Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi: Baxtiyor Abdushukurov). Yoshlar nashriyot uyi.2018.
2. Muhammad Ali Sabuniy.Anbiyolar qissasi Payg‘ambarlar tarixi.Toskkent: “Matbaachi”, 2022.
3. Alisher Navoiy/ (Hozirgi o‘zbek adabiy tiliga tabdil qilib, nashrga tayyorlovchilar: Abdumurod Tilavov, Ibrohimjon Saydullayev). Tarixi anbiyo va hukamo. Toshkent. “Faktor press”, 2023
4. Abul Hasan an-Nadviy. Payg‘ambarlar tarixi. Toshkent.”Credo print Group” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.
5. Sog‘uniy Alixonto‘ra. Tarixi Muhammadiy. – T.: Movarounnahr, 1997.
6. Lison ut-tayr (nasriy bayoni bilan). Tahrir hay’ati: A.Qayumov va boshq. – T.: Adabiyot va san’at,1991.
7. Qur’oni Karim ma’nolarining tarjimasi va tafsiri /Tarjima va tafsir muallifi: Shayx Abdulaziz Mansur. T: “Toshkent islom universiteti”

NUTQNING BUZILISHI VA DEFORMATSIYASI HOLATLARI

Bobokalonov Po'lotshoh Ramazonovich

filologiya fanlari bo'yicha falasafa doktori (PhD)

Osiyo Xalqaro universiteti doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada intensiya (niyat), nutqning buzilishi, nutq deformatsiyasi va intensivlikning hissiyotlarni idrok etishga ta'siri masalalari o'rganilgan. Ko'rib chiqilayotgan mavzuning mohiyatiga ko'ra, olib borilayotgan tadqiqotning maqsadi neyropsixolingvistik muammolarni o'rganish va ularga ilmiy jamoatchilik e'tiborini jalb qilishdir.

Kalit so'zlar: niyat, nutqning buzilishi, nutq deformatsiyasi, hissiyotlar intensivligini idrok etish, so'zlovchi, tinglovchi, muloqot.

Annotation

In this article, the issues of intention, speech disorder, speech deformation, and the effect of intensity on the perception of emotions are studied. In the essence of the subject under consideration, the aim of the research conducted is to study neuropsycholinguistic problems and draw the attention of the scientific public to them.

Key words: intention, speech disorder, speech deformation, perception of intensity of emotions, speaker, listener, communication.

Аннотация

В данной статье изучаются вопросы намерения, речевых расстройств, речевой деформации и влияния интенсивности на восприятие эмоций. По сути рассматриваемой темы, целью проведенного исследования является изучение нейropsixolingvистических проблем и привлечение к ним внимания научной общественности.

Ключевые слова: намерение, речевое расстройство, деформация речи, восприятие интенсивности эмоций, говорящий, слушатель, коммуникация.

Kirish

Chiroyli talaffuz va nutqning ravonligi inson ko'rkiga ko'rk qo'shadi. Biroq ana shu ko'rkka ziyon yetkazuvchi va zararlovchi omil bu – nutq buzilishidir [6]. Dunyo miqyosidagi neyropsixolingvistik statistika ma'lumotlarga ko'ra nutq nuqsonlarining soni ko'payib bormoqda. Nutqni tuzatish mas'uliyatli va katta korreksion-tarbiyaviy ish bo'lib, nutq patologiyalarini oldini olishda murakkab pedagogik jarayonga ehtiyoj tug'iladi va zarur

natijaga erishiladi. Nutqning normal shakllanishi uchun miya yarim korteksining ma'lum bir yetuklikka erishishi, artikulyar apparatning shakllanishi va eshitishning saqlanib qolishi nazarda tutiladi. Miya yarim korteksi yoki Bosh miya po'stlog'i, lotincha: cortex cerebri - miyaning tuzilishi, uning qalinligi 1,3-4,5 mm bo'lgan kulrang modda qatlamidir.

Nutq buzilishi kommunikativ intensiya yetishmovchiligidir. Bu holat nutq deformatsiyalarini keltirib chiqaradi. Kommunikativ intensiya falsafiy tushuncha bo'lib, O'rta asrlarda paydo bo'lgan va maqsad, niyyat, mo'ljal ma'nolarini anglatgan. Nutqda kommunikativ intensiyaning olimlar tomonidan turlicha talqinlari uchraydi. Kommunikativ intensiya so'zlovchida nutqni amalga oshirishning maqsadi va niyati belgilovchi jarayondir. Buni soddaroq tarzda kommunikativ niyat deb baholash mumkin.

Kommunikativ intensiya amalga oshishi rejalashtirilgan maqsaddir. Intensiya so'zlovchi miyasining aqliy mahsuli bo'lib, u voqelikni idrok etishni ta'minlaydi. So'zlovchi muloqot jarayonida vaziyatga qarab bir necha maqsadni ketma-ketlikda ko'zlashi mumkin. Masalan, so'rab ko'rish, so'rab bilish, bilish-bilmasligini tekshirish, yordam so'rash, tekshirish va h-zo. Bunda har bir niyat alohida intensiya bo'lib xizmat qiladi. So'zlovchi o'z oldiga qancha va qanday niyat qo'ygan bo'lsa, intensiyaning qabul qilgan tinglovchida ham shuncha intensiyaga javob paydo bo'ladi.

Asosiy qism

Ko'plab tadqiqotchilar Jeyn Ostenning bir qator romanlarida kommunikativ intensiya hodisasini kuzatib (masalan: « Andisha va g'urur », inglizcha: Pride and Prejudice, 1813-yilda yozilgan) mulohaza yuritganliklariga guvoh bo'lishimiz mumkin. Professor Sh. Safarov esa kommunikativ maqsad tushunchasini intensiya atamasi bilan yuritib, maqsadning nutq jarayonida voqealanishini tushuncha sifatida olib qaraydi. Olimning fikriga ko'ra, nutqiy harakat ikki bosqichga ajraladi. Bu esa intensiya hodisasini ikkiga bo'lib o'rganishdir. Ya'ni: 1) boshlang'ich va 2) natijaviy intensiya. Bu tavsifni boshqa tavsiflardan nisbatan to'liq deb baholash mumkin. Nutqning pragmatik tahlilida, albatta, bularning alohida o'rni bor.

Fransuz ortofonisti Aurelie Roser de Smet o'zining « Intensivlik: aloqa patologiyalarida akustik parametr » maqolasida shunday tushuntirish beradi : “Bizning tadqiqot protokolimiz ushbu audio ekstraktlarni tasodifiy tartibda tinglashdan iborat. Ular uchta shaxslar guruhidan, aktyorlar va/yoki qo'shiqchilardan tashkil topgan "mutaxassis" ma'lumot guruhi, "nazorat" guruhi va disfonik va duduqlardan tashkil topgan tibbiy tadqiqot guruhini tashkil etadi. Natijalarning tahlili qo'shiqchi bo'lmagan disfoniya bilan og'rigan odamlarda, ular disfonik bo'lgan aktyorlar va qo'shiqchilarga qaraganda, his-tuyg'ularni tan olishda intensivlikning ko'proq ta'sirini aniqlashga imkon beradi. Tinglangan ekstraktning intensivlik darajasini odatda ko'rib chiqilgan tuyg'u bilan bog'liq intensivlik darajasiga moslashtirish ularning qaror qabul qilishini osonlashtiradi. Aksincha, muloqotning intensivlik darajasi ifodalangan hissiyotga mos kelmaydigan darajada chalkashlik va noto'g'ri tan olinishiga olib keladi. Nutq terapiyasida disfonik va duduqlangan bemorlarda his-tuyg'ularning ishlashi patologiya bilan cheklangan hissiy ifodalar doirasini kengaytirish uchun ham, intensivlikka e'tibor bermasdan,

barcha hissiy belgilardan qanday foydalanishni bilish uchun ham muhim ahamiyatga ega” [3].

A. A. Shodiyeva o‘zining “Rasmiy nutqning lingvopragmatik xususiyatlari” mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasida nutqning lingvistik, ekstralingvistik, lingvopragmatik, pragmasemantik xususiyatlariga e’tibor qaratib: « Har bir shaxs o‘z fikrini to‘liq, tushunarli va aniq ifoda etishida til qoidalar bilan bir qatorda tildagi uslublardan ham xabardor bo‘lishi zarur, » [8] deb yozadi.

Har safar ma’lum bir g‘oya yoki fikrni o‘zgalar bilan baham ko‘rishda, uni amalga oshirish uchun motivatsiya o‘ylab topiladi yoki paydo bo‘ladi. Bu kommunikativ niyat deb ataladi. Umuman olganda, bu bizni ma’lum bir tarzda muloqot qilishga – xabardor qilish, ishontirish, ko‘ngil so‘rash, his-tuyg‘ularni ifodalash yoki ijtimoiy munosabatlarni saqlab qolishga undaydi [7]. Kommunikativ intensiya ana shu holatni yuzaga chiqarishga yordam beradi.

Kommunikativ intensiya neyropsixolingvistik xarakterga ega hodisadir. Kommunikativ intensiya ikki komponentli so‘zdir. Kommunikativ so‘zining etimologiyasi fransuzcha kommuna (commune – jamoa) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, uning ma’nosi birlikda muloqot qilish yoki muloqotda birlashish degan ma’noni anglatadi. Kommunikativ sifat so‘z turkumiga mansub, uning ot so‘z turkumiga xos ma’nosi kommunikatsiya bilan ifodalanadi. Kommunikasiyaning sinonimi muloqot, fikr almashuvga oid termin sanaladi. Kommunikasiya nutqning hamma janrlari uchun muhimdir. Kommunikativ intensiya uchta kichik qismga bo‘linadi:

- 1) intensiya kodini yuborish, qabul qilish va ta’sirchanlik, dekodlash ;
- 2) intensiya kodini qabul qiluvchining ma’lumotdan xabardorligi darajasi ;
- 3) intensiyaning qondirilishi va uning qisman tan olinishiga bog‘liqligi.

Kommunikativ intensiya og‘zaki va yozma muloqot o‘rnatishga xizmat qiladi. Biroq nutq jarayonida nutq buzilishlari yoxud nutq deformatsiyalari ham uchrab turadi.

Nutq buzilishlari orasida eng ko‘p tarqalgan kamchilik bu – dislaliyadir. Dislaliya grekcha so‘zdan olingan bo‘lib, *dis* – buzilish, *laliya* - nutq degan ma’nolarni anglatadi. Bu yengil formadagi nutq buzilishi kasalligi bo‘lib, uni davolash va bartaraf etish mumkin. Har qanday bola dislaliyadan aziyat chekishi mumkin, ammo tilni rivojlantirish va o‘zlashtirishga ta’sir qiluvchi xavfli omillari mavjud. Hamma dislaliyalar nutq apparatidagi muammolarning natijasi hisoblanmaydi. Audiogenik dislaliya odamning eshitish tizimida muammolarga duch kelganida paydo boladi. Bu esa ogzaki lingvistik kodni egallashga salbiy ta’sir korsatadi. Bolada eshitish idrokida nuqsonlar paydo bo‘lganda, u talaffuzida muammolarga duch keladi..

Funksional dislaliya – bu nutqning periferik organlarining atipik faoliyatining mahsulidir. U tilning artikulyatsiya jarayonida namoyon bo‘ladi, ayniqsa, "r", "s", "z", "l", "k" va "ch" fonemalarining talaffuzida yaqqol ko‘rinadi. Dislaliyaning bu turi bolalar o‘rtasida eng keng tarqalgani hisoblanadi. Ko‘p holatlarda bolalarning nutqida shu kamchiliklarning

avtomatlashib qolishida ota-onalarning tovushlarni bolalariga atayin buzib erkalatishlari sabab bo‘ladi [6].

Organik dislaliya nutq apparati organlarining noto'g'ri shakllanishi bilan kelib chiqadi. Qaysi nutq a'zosida kamchilik bo'lishiga kora: a) organik lab dislaliyasi; b) organik til dislaliyasi; c) organik stomatologik dislaliya; d) palatal organik dislaliyalar; e) burunning organik dislaliyasi; f) mandibulyar organik dislaliyalarga bo'linadi. Bu tasniflarning har birida tovushlarning o'zgartirib talaffuz etilishi kuzatiladi. Dislaliya terapiyasi tilni ishlab chiqarishda harakat qiluvchi mushaklarni kuchaytirish va to'g'ri ishlatish uchun funksional mashq-muolajalaridan iboratdir. Nafas olish, yuz ifodasi va talaffuz ritmi ustida ham ish olib boriladi. Biroq, davolash faqat nutq va til terapevtiga bog'liq bo'lmaydi, balki bolaning oilasi, ijtimoiy muhit va maktab sharoitiga ham bog'liq boladi. Bundan tashqari, nutq faoliyatini tiklash uchun logopedik ta'sir muhimdir [1]. Nutq buzilishida logopedik ta'sir asosan quyidagilarga yo'naltiriladi:

- nutq tovushlarini chiqarish, ularni idrok qilish va aralashtirib yubormaslik;
- bir tovushni ikkinchisidan akustik belgisi asosida ajrata bilish;
- normal va noto'g'ri talaffuz qilingan tovushlarni ajrata bilish;
- talaffuz qilgan tovushni eshitish, kuzatish va sifatini yaxshilash;
- tovushning normal akustik effekti artikulatsion holatini bajara olish;
- nutqda tovushlardan o'rinli foydalanish.

Nutqning buzilishi bilan turli sohalar shug'ullanadi:

1. Nutq sur'ati va ritmining buzilishi – bradilaliya, taxilaliya (nutqning qoqilishi), duduqlanish (*nutq terapiyasi, nevrologiya va psixoterapiya*);

2. Ovoz buzilishi – afoniya, disfoniya, rinofoniyaning ochiq va yopiq shakllari (*fonoterapiya*);

3. Ta'sirchan nutqning buzilishi (nutqni idrok etish va tushunish) – afaziyaning alohida bir variant (*afaziologiya*);

4. Nutq buzilishining variantlari – afaziya (*afaziologiya, nevropsixologiya va nutq terapiyasi*);

5. Nutqning umumiy rivojlanmaganligi va alaliya variantlari (*nevropotologiya*);

6. Yozma nutqning buzilishi, xususan, o'qish (*legasteniya, disleksiya*) va yozish (*agrafiya, disgrafiya*);

7. Oligofreniyada nutq rivojlanishining buzilishi (*nutq terapiyasi va oligofrenopedagogika*);

8. Eshitish buzilishida nutq rivojlanishining buzilishi (*surdopedagogika*).

Nutqni ifodalash an'anasiga ko'ra, tovush talaffuzining buzilishi nutqning ekspressiv tomonini buzish variantlari sifatida ajratiladi. Dislaliya hodisasi artikulatsion apparatining nuqsonlari va funksional xususiyatlari natijasida tovush talaffuzidagi periferik buzilishlariga aloqador va bu, asosan, nutq terapiyasi sohasi hisoblanadi. Dislaliya rinolaliya va dizartriyaga bo'linadi. Rinolaliya nutqning yuqori lab va tanglay yoriqlari bilan talaffuz

tomonining shakllanishidagi nutq nuqsoni (*ortopedik stomatologiya* va *nutq terapiyasi*) bo'lsa, dizartriya markaziy nerv tizimi xarakterdagi ekspressiv nutqning buzilishi (*nutq terapiyasi* va *nevrologiya*) holati hisoblanadi. Nutqning to'liq buzilishiga esa batarizm, hottentotizm deyiladi.

Miyaning murakkab bo'g'inli tuzilmalarida nutqning buzilishi sababli muntazam talaffuz qiyinchiliklari uchraydi. Shuningdek, yengil buzilishda esa, undosh fonemalarni buzib talaffuz qilish, [r] o'rnida [l] ovozi chiqarish, [s] o'rnida [sh] deb talaffuz etish kabi holatlar kuzatiladi.

Kommunikativ intensiyada tembr va balandlik bilan birga ovozning uchta akustik parametrlaridan biri bo'lgan intensivlik asosiy rol o'ynaydi. Uning ko'plab o'zgaruvchanligi lingvistik, masalan, prosodiya va urg'u, individual va fiziologik xususiyatlarga, shaxsiyatga yoki hatto ovoz ishlatiladigan aloqa holatlariga bog'liq.

Logopedik muolajalar orasida organik, funktsional yoki psixogen kelib chiqadigan vokal patologiyalarida, shuningdek duduqlanishda intensivlik buziladi. Inson normal nutq jarayonida intensivlik darajasidagi turli xil his-tuyg'u ifodalangan jumladan foydalanadi. Nutq buzilishida esa bu his-tuyg'ularni chiqarish qiyin kechadi. Normal gapiradigan bilan gapirishga qiynaladigan shaxs o'rtasidagi farq his-tuyg'ularning nutqqa ergashtira olish va olmasligi yoki umuman his-tuyg'udan uzoq bo'lishi – uchramasligi bilan ajralib turadi.

XULOSA

So'zlovchining boshlang'ich maqsadi - bu niyatni tushuntirish. Asosiy maqsad esa nima sababdan bunday qilganligining sababini bilishdir. Bular boshlang'ich va natijaviy maqsadlardir. Natijaviy intensiya uchun lisoniy birliklar bilan bir qatorda nolisoniy birliklar ham ahamiyatli sanaladi. Ya'ni verbal va noverbal nutq ta'siriga alohida e'tibor qaratiladi. Chunki so'zlovchi kommunikativ maqsadini yuzaga chiqarish uchun zamon va makon omili ham jiddiy ta'sir etadi [4 ;5].

Kommunikativ nutq intuisiyasi o'zaro tushunish, rag'batlantirish, o'zaro hurmat, tartibni saqlash, jamoa a'zolari o'rtasida va oilada to'g'ri muloqot o'rnatishga yordam beradi. Xususan, bu kommunikologiya, diskursologiya, neyropsixolingvistika, pragmlingvistika va zamonaviy pedagogika oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Bolalar nutqiy nuqson bilan bog'liq shaxsiy kechinmalar, duduqlanish, nutq qo'rquvi, nutqiy muloqotni talab qiluvchi vaziyatdan qochish va hoakazo holatlar kommunikativ intensiya, nutqning buzilishi, nutq deformatsiyasi va intensivlikning hissiyotlarni idrok etishga ta'sirida namoyon bo'ladi. Bu psixoterapiya shakllari har doim bola yoshiga va uning individual psixologik ta'sirlanish xususiyatlariga bog'liq bo'lib, har bir ota-ona va tarbiyachi bunday holatlarni kongnitiv bilish darajasida anglab olishi lozim. Nutqiy nuqson belgilarini yaxshi bilish va hisobga olish, shuningdek, nutq kamchiliklarini sinchikovlik bilan o'rganish, korreksion ta'lim-tarbiyaning yuqori darajadagi variantini tuzishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aripov Z. Oripova O. Nutq buzilishi turlari va ularning xususiyatalri. FarDU, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7523681>
2. Ayupova M.Y. Logopediya. Darslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Toshkent, "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2007.
3. Aurélie Roser de Smet. L'intensité : paramètre acoustique en pathologies de la communication. <https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-01503159>
4. Bobokalonov R.R. Nutqiy hosila, semiotik belgi, diskurs va neyropsixolingvistik holat. GlobEdite, Moldova Respublique, Kshenyov. ISBN: 978-620-0-64729-0, 2023. 2-3-223 b.
5. Bobokalonov R.R. Neyropsixolingvistika: lingvistik shaxs va xarizmalı inson. GlobEdite, Moldova Respublique, Kshenyov. ISBN: 978-620-0-64878-5, 2023. 2-3-223 b.
6. Bobokalonov R.R. Tibbiyot va neyropsixolingvistika. GlobEdite, Moldova Respublique, Kshenyov. 2023, ISBN: 978-620-0-64769-6
7. Pierre Leval. Les intentions de la communication/ Reseaux. Communication. Technologie. Société. Année 1991, pp. 63-88
8. Shodiyeva A. A. Rasmiy nutqning lingvopragmatik magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Farg‘ona – 2020. UDK: 8.08+(042)

**RANG NOMLARINING SEMANTIK VA RAMZIY TALQINI (O‘ZBEK, RUS
VA INGLIZ PAREMIYA MATERIALLARI ASOSIDA)**

To‘raeva Guzal

Termiz davlat universiteti

[*Turaevaguzalya@mail.ru*](mailto:Turaevaguzalya@mail.ru)

Annotatsiya: Mazkur maqolada rang idroki va rang nomlarining lingvistik xususiyatlari kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Rang bildiruvchi sifatlarning semantik tuzilishi, ularning universal va milliy-madaniy jihatlari o‘zbek, rus va ingliz tillari misolida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, rang nomlarining paremiya va badiiy matnlardagi ramziy funksiyasi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: rang idroki, rang semantikasi, rang nomlari, kognitiv lingvistika, paremiya, qiyosiy tahlil.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы восприятия цвета и семантики цветообозначений в лингвокогнитивном аспекте. Анализируются семантические особенности прилагательных, обозначающих цвет, их универсальные и национально-культурные характеристики на материале узбекского, русского и английского языков. Особое внимание уделяется символической функции цветообозначений в паремиях и художественных текстах, а также их роли в формировании образности и эмоциональной выразительности речи.

Ключевые слова: цветообозначения, цветовая семантика, восприятие цвета, когнитивная лингвистика, паремии, сравнительный анализ.

Abstract : The article examines the issues of color perception and the semantics of color terms from a linguocognitive perspective. The semantic features of color adjectives, as well as their universal and national-cultural characteristics, are analyzed on the basis of Uzbek, Russian, and English languages. Special attention is paid to the symbolic function of color terms in proverbs and literary texts and to their role in creating imagery and emotional expressiveness.

Keywords: color terms, color semantics, color perception, cognitive linguistics, proverbs, comparative analysis.

Rang nomlari insonning dunyoqarashi va til orqali ifodalangan kognitiv modelining **ajralmas komponenti** hisoblanadi. Jamiyat va madaniyat kontekstida rang doimo muhim ahamiyat kasb etgan. Rang insonning falsafiy tafakkuri va estetik qarashlari bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, uning semantik funksiyasi va obraziy ta’siri muhim o‘rin tutadi.

Til orqali ifodalangan rang nomi nafaqat **moddiy leksik birlik**, balki **“belgi modeli”** sifatida ham qaraladi, bu esa rangni kognitiv va madaniy kontekstda talqin qilish imkonini beradi. Rang epitetlari ko‘pincha intuitiv xarakterga ega bo‘lib, paremiya va maqollarda quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

1. **Mazmuniy funksiyasi** – rang orqali berilayotgan ma’no va qarama-qarshilikni aniqlash.
2. **Tavsifiy funksiyasi** – predmet yoki hodisaning rang bilan bog‘liq xususiyatlarini ko‘rsatish.
3. **Emotsional funksiyasi** – tinglovchi yoki o‘quvchida his-tuyg‘ularni uyg‘otish va ularga muayyan estetik ta’sir berish.

So‘nggi yillarda rang idroki va rang nomlari bilan bog‘liq masalalar tilshunoslikda muhim tadqiqot obyektiga aylandi. Bu holat inson tafakkuri va til o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganishga qaratilgan kognitiv lingvistika rivoji bilan bevosita bog‘liqdir. Rang nomlari nafaqat obyektiv borliqni aks ettiradi, balki xalqning madaniy tajribasi va dunyoqarashini ham ifodalaydi.

XX asrning o‘rtalaridan boshlab rang nomlari masalasi lingvistika va kognitiv tadqiqotlarda muhim o‘ringa ega bo‘la boshladi. Bu davrda tilshunoslik faqat leksika va grammatik tuzilmani o‘rganish bilan cheklanmay, balki til orqali inson tafakkuri va madaniy xulqni aks ettirishga e’tibor qaratgan. Rang nomlari esa aynan shu nuqtai nazardan diqqat markazida bo‘ldi, chunki ular nafaqat predmetlarning tashqi ko‘rinishini, balki insonning emotsional va estetik idrokini ham aks ettiradi. L.M. Granovskaya, N.B. Baxilina, A.A. Bragina, L.A. Kachaeva, T.G. Korsunskaya, R.M. Frumkina, I.B. Arnold, shuningdek S. Skard, R. Adamson, B. Berlin, P. Kay va boshqa tadqiqotchilarning ishlari rang leksikasining nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga xizmat qildi.

Tilshunoslik sohasida rang bildiruvchi leksika alohida semantik guruh sifatida qaraladi. Bu guruhga kiradigan leksik birliklar nafaqat obyektiv ranglarni ifodalaydi, balki madaniy, emotsional va ramziy ma’nolarni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Rang nomlari lingvistik tahlilda semantik tizimning mustahkam elementlari sifatida ko‘riladi, chunki ular til orqali inson idroki va dunyoqarashini aks ettiradi.

Tadqiqotchilar ranglarni ikki asosiy guruhga ajratadilar: **xromatik** va **axromatik**.

• **Axromatik ranglar** — oq, qora, kulrang kabi ranglar spektrga kirmaydi va ular faqat yorqinlik darajasi bilan farqlanadi. Masalan, oq rang yorug‘likni, tozalik va ijobiy kayfiyatni, qora rang esa qorong‘ulik, jiddiylik yoki salbiy his-tuyg‘ularni ifodalashi mumkin. Kulrang esa neytral, o‘rta darajadagi emotsional ohangni beradi.

• **Xromatik ranglar** esa o‘zining to‘yinganligi va intensivligi bilan ajralib turadi. Masalan, qizil rang kuch, ishtiyoq va ehtiros bilan bog‘liq bo‘lsa, ko‘k rang tinchlik, sodiqlik va barqarorlikni ifodalaydi. Ranglarning to‘yinganligi esa ularning lingvistik ifodasida epitetlar bilan kengaytiriladi: och, to‘q, xira kabi sifatlar rangning sezilishini va emotsional ta’sirini kuchaytiradi.

Rang nomlari ko‘plab tillarda ramziy ma’noga ega. Badiiy matnlarda va paremiya tarkibida ranglar obrazlilik va emotsionallikni kuchaytiruvchi vosita sifatida qo‘llanadi. Ingliz tilida *green-eyed monster* iborasi rashk ramzi bo‘lsa, rus va o‘zbek tillarida rang nomlari axloqiy va hayotiy qadriyatlarni ifodalashda faol ishtirok etadi.

Rang nomlari universal idrok asosiga ega bo‘lsa-da, ularning lingvistik ifodasi har bir tilda milliy-madaniy xususiyatlar bilan boyitilgan. Bu holat rangning faqat vizual yoki obyektiv hodisa sifatida emas, balki insoniyat tajribasi, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy an’analar orqali idrok qilinishini ko‘rsatadi. Masalan, oq rang ko‘plab tillarda poklik, halollik va tinchlikni ifodalasa-da, o‘zbek, rus va ingliz tillarida uning ramziy ma’nosi va qo‘llanish doirasi madaniy kontekstga qarab farqlanadi.

Paremiya va badiiy matnlarda ranglar nafaqat estetik funksiyani bajaradi, balki xalq mentaliteti, qadriyatlar tizimi va hissiy holatlarni aks ettiruvchi lingvistik birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Rang epitetlari va sifatlari orqali til foydalanuvchisi ijobiy yoki salbiy baho berishi, emotsional ohang yaratishi va metaforik ifodani kuchaytirishi mumkin. Shu tarzda, ranglar lingvokognitiv jarayonda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi: ular til orqali inson idrokini modellashtiradi va madaniy tajribani ifodalaydi.

Rus paremiya tizimida rangni ifodalovchi birliklar, asosan, rang tonlarining asosiy guruhlariga mansub bo‘ladi. Xalq nutqida rang bildiruvchi sifat-epitetlar fikrning emotsional-baholovchi jihatini kuchaytiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu holat xalq nutqining uslubiy xususiyatlarini aniqlash bilan bog‘liq muhim masalalardan biridir. Masalan, rus tilidagi «*Горшок над котлом смеется, а оба черные*» yoki «*Черен мак, да все едят*» kabi paremiyalarda rang komponenti inson xulqi va ijtimoiy holatni baholashda faol ishtirok etadi.

Rus va ingliz paremiyalarida rang nomlari ko‘pincha hayotga bo‘lgan munosabatni, shuningdek, turli ruhiy va emotsional holatlarni ifodalash uchun qo‘llaniladi. Rang bildiruvchi leksika turli xil leksik birliklardan tashkil topib, rus tilida, boshqa tillarda bo‘lgani kabi, sinonimik qatordagi munosabatlarga kirishadi, o‘zaro semantik aloqalar hosil qiladi va muayyan tizimli guruhlariga birlashadi. Shu jihatdan rangni ifodalovchi epitetslar til manzarasining mikrofragmentlari sifatida qaralishi mumkin.

Xuddi shunday hodisa o‘zbek tilida ham kuzatiladi. O‘zbek paremiyalarida rang nomlari ko‘pincha axloqiy baho va hayotiy tajribani ifodalash vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, «*Oq niyat — yarim davlat*», «*Qora kun kelmasin*», «*Yuzing oq bo‘lsa, so‘zing o‘tadi*» kabi maqollarda rang komponenti ijobiy yoki salbiy bahoni kuchaytiradi. Ingliz tilida esa *black sheep*, *white lie*, *to see red* kabi birikmalar rangning ramziy va emotsional imkoniyatlarini yaqqol namoyon etadi.

Shunday qilib, o‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatdiki, rangni ifodalovchi birliklar atrof-muhitdagi ko‘plab tushunchalarni, jumladan ezgulik va yovuzlik, boylik va kambag‘allik, shuningdek insoniy his-tuyg‘ular va emotsiyalarni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1 Jigulyov A. Russkiye narodnyye poslovitsy i pogovorki. — Moskva : Moskovskiy rabochiy, 1958.

2 Korsunskaya T. G. O sisteme tsvetooboznacheniy v russkom, angliyskom i nemetskom yazykakh. — Gorkiy, 1963.

3 Shemyakin F. N. K voprosu ob otnoshenii slova i naglyadnogo obraza // Izvestiya APN RSFSR. — 1960. — Vyp. 113.

4 Margulis A., Kholodnaya A. *Jefferson English Dictionary of Proverbs and Sayings*. — North Carolina ; London, 1974.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 11-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI RANG NOMLARI SHAKLLANISHINING LINGVISTIK ASOSLARI

To‘lanova Sayyoraxon Farxodjon qizi

Farg‘ona tumani 1- son Politexnikumi

sayyorakhon0601@gmail.com

+998901635441

Ganiyeva Dildoraxon Azizovna

Filologiya fanlari doktori, dotsent,

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

dganieva86@gmail.com

+998905854464

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek va ingliz tillarida rang nomlarining lingvistik shakllanishi, ularning semantik strukturalari va madaniy-konseptual komponentlarini solishtiradi. Tadqiqot Berlin & Kay nazariy jarayoni, keyingi psixolingvistik ishlanmalar va korpus tahlillari asosida olib borildi. O‘zbekiston tilida rang atamalarining frazeologik va etnolingvistik jihatlari, ingliz tilidagi leksik diversifikatsiya va texnogen kengayish o‘rganildi. Natijalar universallikga oid kognitiv asoslar va madaniy-spesifik realizatsiyalar hamkorligini ko‘rsatadi hamda til-o‘qitish va leksikografiya sohalariga takliflar beradi.

Kalit so‘zlar: rang nomlari; asosiy rang atamalari; semantika; kognitiv lingvistika; Berlin–Kay; leksika; metafora; til-madaniyat; korpus tahlili; o‘zbek leksikasi.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические основы формирования названий цветов в узбекском и английском языках, включая их семантические структуры и культурные коннотации. Исследование опирается на классическую теорию Берлина и Кея, на данные последующих психолингвистических исследований и на корпусный анализ узбекской лексики цвета. Рассматриваются общие когнитивные основания цветовых категорий и различия, вызванные культурно-историческими контактами и заимствованиями. Выводы подчеркивают сочетание универсальных шаблонов и языково-специфических реализаций; предложены приложения для преподавания языка и составления словарей.

Ключевые слова: названия цветов; базовые термины цвета; семантика; когнитивная лингвистика; Берлин–Кей; лексика; метафора; язык–культура; корпусный анализ; узбекская лексика.

Abstract. This paper examines the linguistic formation of color names in Uzbek and English, focusing on semantic structure, cognitive underpinnings, and cultural-conceptual influences. Grounded in Berlin & Kay’s framework and subsequent psycholinguistic and corpus-based studies, the study compares basic color-term inventories, metaphorical extensions, and contact-driven lexical innovations. Empirical evidence shows that while core color categories reflect cross-linguistic cognitive tendencies, Uzbek color lexicon exhibits strong cultural and phraseological embedding and English shows rapid lexical diversification influenced by technology and global media. The findings support a model in which universal perceptual constraints interact with language-specific cultural and historical processes; implications for language teaching, translation, and lexicography are discussed.

Keywords: color names; basic color terms; semantics; cognitive linguistics; Berlin–Kay; lexicon; metaphor; language–culture; corpus analysis; Uzbek lexicon.

INTRODUCTION

Ranglar va ularning nomlanishi inson tajribasida vizual idrokdan tashqari madaniy, emotsional va ijtimoiy qatlamlarni ham o‘z ichiga oladi. Lingvistika tarixida rang nomlari bo‘yicha klassik ish — Berlin va Kay (1969) tomonidan ilgari surilgan “basic color terms” nazariyasi bo‘lib, u dunyo tillarida asosiy rang atamalarining paydo bo‘lish tartibini va ularning mumkin bo‘lgan maksimaligini taklif qiladi. Ushbu model rang leksikasidagi umumiy tendensiyalarni keltirib chiqaruvchi kognitiv va psixofiziologik omillarni ko‘rsatadi; keyingi tadqiqotlar esa uning chegaralari va madaniy ta’sirlarni aniqlashga qaratildi[1].

O‘zbek va ingliz tillari kuzatuvda rang nomlarining shakllanishi turli omillar — vizual-perceptual, kognitiv-prototipik, leksik-morfologik va sotsiokultural — tomonidan boshqariladi. Ingliz tilida texnologik rivojlanish, global media va sanoat standartlari (masalan, raqamli RGB/HEX kodlari) yangi rang nomlarining paydo bo‘lishini tezlashtiradi. O‘zbek tilida esa tarixiy kontaktlar (fors, arab, rus), an’anaviy adabiyot va frazeologiya rang leksikasining semantik boyligini oshiradi. Ushbu mushtarak va farqli mexanizmlarni tahlil qilish ringnomalarning universal va madaniy-spesifik qatlamlarini ochib beradi [3].

Maqolaning vazifasi — Berlin–Kay nazariyasi va so‘nggi empirik tadqiqotlar kontekstida o‘zbek va ingliz rang lexiklarini korpus va deskriptiv manbalar asosida solishtirish, ularning metaforik ishlanishlari va kontakt jarayonlarini aniqlash hamda til o‘qitish va leksikografiya uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu kirish bo‘lim maqolaning nazariy asosini belgilaydi va keyingi bo‘limlarda keltirilgan metodologiya va topilmalar uchun asos yaratadi[.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Berlin & Kay (1969) — rang nomlari evolyutsiyasiga oid klassik tadqiqot — 98 tilni qamrab olgan empirik baza asosida tillarda “basic color terms” tartibini ilgari surdi: oq/qora → qizil → yashil yoki sariq va hokazo. Bu model tillararo umumiy tendensiyalarni ko‘rsatadi, biroq uni madaniy nisbiylik tomonidagi kritiklar va yangi dala tadqiqotlari so‘roq qildi. Kay & Regier (2003) PNAS maqolasi va keyingi ishlar Berlin–Kay g‘oyalarini statistika va kognitiv model bilan yanada mustahkamladi, shuningdek rang tavsiflarining optimal bo‘linishi haqidagi dalillarni taklif qildi. Regier va hamkorlar (2007) esa bo‘shliklarni (focal colors) va optimal bo‘linish nazariyasini ilgari surdilar. Bu ishlarda rang nomlari kognitiv, psixofiziologik va kommunikativ optimallik orqali paydo bo‘lishi ta’kidlandi [1,2]. O‘zbekistondagi tadqiqotlar sohasida nisbatan yaqinda chop etilgan maqolalar o‘zbek rang leksikasining semantik va frazeologik xususiyatlarini yoritadi: Kodirova (2021) O‘zbekiston tilida rang atamalarining leksik va frazeologik xususiyatlarini tahlil qilgan, ularning madaniy kontekstini ko‘rsatgan; Mamirov (2025) esa o‘zbek rang nomlarining semantik strukturasi bo‘yicha korpus tahlilini taqdim etgan. Ushbu milliy tadqiqotlar Berlin–Kay modelini o‘zbek kontekstida tekshirish va madaniy realizatsiyalarni aniqlash uchun muhim manbalar hisoblanadi [6].

Shuningdek, World Color Survey va undan kelib chiqqan ishlanmalar ham rang nomlarining global variatsiyalarini va umumiy motiflarini ko‘rsatdi; Lindsey & Brown (2009) kabi ishlar bu masalani yanada keng miqyosda tahlil qildi [4].

Metodlar

Tadqiqot aralash usullar (mixed methods) ga asoslandi:

1. **Nazariy tahlil** — Berlin–Kay va keyingi maqolalar tahlili orqali nazariy baza aniqlab olindi [1].

2. **Korpus tahlili** — O‘zbek tilida mavjud onlayn korpuslar, ilmiy maqolalar va badiiy matnlardan (20 000+ so‘z miqdorida namunalar) rang nomlarining qo‘llanilishi olinib, frekans, kolokatsiya va frazeologik birliklar tahlil qilindi. Milliy tadqiqotlar (Kodirova 2021; Mamirov 2025) natijalari taqqoslandi [6,7].

3. **Deskriptiv solishtirma** — Ingliz tilidagi referent leksikalar (OED, leksik tadqiqotlar) va texnik manbalar asosida ingliz rang leksikasining diversifikatsiyasi ko‘rsatildi.

4. **Analitik metod** — metafora va frazeologik analiz (metafora tahlili bo‘yicha M. Lakoff yondashuviga mos) orqali ranglar semantik kengayishlari o‘rganildi [8].

Metodologiyaning cheklovlari: korpus namunasi to‘liq rep-pezehtativ emas; leksik o‘zgarishlar tez ro‘y berishi mumkinligi hisobga olindi. Shu bilan birga, tanlangan manbalar nazariy hamda empirik ishlanmalar bilan mos keladi va solishtirma tadqiqot uchun yetarli dalillar beradi [5].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. **Asosiy rang kategoriyalari:** Ingliz va o‘zbek tillarida Berlin–Kay tomonidan nomlangan asosiy rang toifalari (white, black, red, green, yellow, blue va boshqalar) aniq tasniflangan va keng qo‘llanadi; bu universallik g‘oyasini qo‘llab-quvvatlaydi.

2. **Leksik diversifikatsiya (inglizcha):** Ingliz tilida ikkilamchi va profesional rang nomlari (turquoise, teal, magenta, chartreuse va hokazo) moda, dizayn va texnologiya (RGB/HEX) orqali keng tarqalgan. Masalan, “turquoise” yoki “teal” moda va grafik dizaynda aniq ma’no bilan ishlatiladi va ko‘p hollarda rang kodi bilan bog‘lanadi; bunday leksik kengayish ingliz tilining global axborot oqimiga bog‘liq [3].

3. **Madaniy-frazeologik boylik (o‘zbekcha):** O‘zbek tilida rang nomlari ko‘pincha frazeologik birliklarda (masalan, “oq ko‘ngil” — samimiy, “qizil chiroq” — ogohlantirish) va adabiy kontekstlarda chuqur ma’no oladi. Korpus tahlili shuni ko‘rsatdiki, “oq”, “qizil”, “ko‘k” kabi atamalar ko‘p collocations bilan uchraydi va ramziy registrlarda faol ishlatiladi. Kodirova (2021) va Mamirov (2025) tadqiqotlari o‘zbek rang leksikasining frazeologik xususiyatlarini empirik ravishda tasdiqlaydi [6,7].

Misollar:

- **Inglizcha:** “to feel blue” (xafa bo‘lish) — spektral ma’no bilan metaforik o‘tish; “green” — ekologiya yoki yangi boshlanish (e.g., “go green”, “green startup”). Ushbu misollar rang nomlarining ijtimoiy-kognitiv metafora tarmog‘ini ko‘rsatadi.

- **O‘zbekcha:** “oq ko‘ngil” (samimiy, toza qalb), “ko‘k osmon” (umid, kenglik), “qizil bayroq / qizil chiroq” (signal, bayram) — bular mahalliy madaniy kodlar va adabiy an‘analarning lug‘atga ta’sirini ko‘rsatadi. Korpus misollarida “oq” bilan birikmalar ko‘proq diniy va marosimiy kontekstlarda uchraydi, “ko‘k” esa tabiiy va badiiy tavsiflarda keng qo‘llaniladi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar rang nomlari shakllanishida ikki darajali ta’sirni ko‘rsatadi: (1) **kognitiv-perceptual** asoslar (inson vizual tizimi, prototiplar) va (2) **madaniy-istoriy** omillar (adabiyot, kontakt tillar, texnologiya). Berlin–Kay va keyingi tadqiqotlar ko‘rsatganidek, ba’zi umumiy tartib va fokal ranglar tillararo moslikni ifodalaydi, lekin ular madaniy kontekstlarda turlicha semantik qiyofa kasb etadi. Bu muvozanatni Kay & Regier (2003) va Regier (2007) ishlari ham qo‘llab-quvvatlaydi [1,2].

Ingliz tilidagi tez leksik diversifikatsiya (texnik atamalar, brend/marketingdan kelib chiqadigan nomlar) o‘zbek tiliga ham ta’sir qilmoqda — ayniqsa yoshlar va professional registrlarda izohlilik kuchaymoqda (loanwords: “navy”, “burgundy”, “mint” kabi). Shu bilan birga, o‘zbek tilining frazeologik va adabiy qatlami rang nomlarining metaforik foydalanishini mustahkamlaydi, bu esa tarjima va til o‘qitishda kontekstni hisobga olish zaruratini oshiradi [6].

- Til o‘qitishda rang nomlarini o‘qitishda faqat spektrogramma ta’rifiga emas, balki frazeologik va madaniy ishlanmalarga ham e’tibor qaratilsin.

- Lug‘atlar va tarjimonlikda ingliz–o‘zbek ekvivalentlarda kontekstual yorliqlar (register, metaphoric use) qo‘shilsin.

- Korpus asosida yangilangan o‘zbek rang leksikosi yaratilsin, bu texnologik va madaniy o‘zgarishlarni aks ettirsin.

XULOSA

Ushbu tadqiqot o‘zbek va ingliz tillarida rang nomlarining lingvistik shakllanishini IMRAD strukturasida va keng adabiyotlar kontekstida o‘rganib chiqdi. Berlin & Kay (1969) nazariyasi va keyingi psixolingvistik tadqiqotlar (Kay & Regier 2003; Regier 2007) rang leksikasining bir qator universallik jihatlarini va kognitiv asoslarni ko‘rsatadi: til sohiblari uchun ma’lum bosh prototiplar va ularning bosqichma-bosqich leksiklashtirilishi kuzatiladi. Shu bilan birga, o‘zbek tilining madaniy, adabiy va frazeologik kontekstlari rang nomlarining boy semantik realizatsiyalarini hosil qiladi — bu esa tilning faqat perceptual atamalar to‘plami emas, balki madaniy-konseptual sistemasi ekanligini tasdiqlaydi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida rang leksikining kengayishi asosan global kommunikatsiya, moda va raqamli texnologiyalar natijasida sodir bo‘ladi; ingliz tilidagi professional va brend terminologiyasi (masalan, rang nomlarini brendlashtirish, marketing nomlari va raqamli kodlar) leksik diversifikatsiyani kuchaytiradi. Bular tarjima va leksikografiya amaliyotida yangi muammolar tug‘diradi — masalan, “chartreuse” yoki “teal” kabi terminlarning o‘zbekchaga mos kontekstual ekvivalentlarini topish.

O‘zbek tilida esa rang nomlarining metaforik va frazeologik ishlatilishi tadqiqotlar (Kodirova 2021; Mamirov 2025) orqali tasdiqlandi. O‘zbek tilida ranglarning madaniy vazifalari — diniy va marosimiy kontekstlar, adabiy obrazlar va xalq ifodalaridagi ramzlar — rang atamalarini kengroq, ijtimoiy ma’noda boy qiladi. Bu holat til pedagogiyasi va tarjimada madaniy kompetentsiyani kuchaytirishni talab qiladi.

Tadqiqot cheklovlari va kelajak yo‘nalishlari: korpuslar hajmi va to‘planning vakilligi cheklangan; kelgusida empirik eksperimental tadqiqotlar (naming tasks, perception experiments) o‘zbek tilida real psixolingvistik dalillarni taqdim etishi lozim. Shuningdek, til kontakt jarayonlarini — ingliz va rus loanwordlarining o‘zbek rang leksikasiga integratsiyasini — diaxronik nuqtai nazardan o‘rganish foydali bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, rang nomlari shakllanishida kognitiv-perceptual me’yorlar va madaniy-spesifik jarayonlar birgalikda ishlaydi. Tilshunoslik, tarjimonlik va til o‘qitishda bu ikki qatlamni hisobga olgan yondashuvlar amaliy samara beradi. Ushbu tadqiqot natijalari o‘zbek–ingliz rang nomlari qiyosiga yangi empirik va nazariy asoslar qo‘shadi hamda amaliy sohalar uchun tavsiyalar taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. University of California Press.

2. Kay, P., & Regier, T. (2003). Resolving the question of color naming universals. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 100(15), 9085–9089.

3. Regier, T., Kay, P., & Khetarpal, N. (2007). Color naming reflects optimal partitions of color space. *PNAS*, 104(4), 1436–1441.
4. Lindsey, D. T., & Brown, A. M. (2009). World Color Survey related analyses.
5. Hardin, C. L. (2013). Berlin and Kay Theory (overview).
6. Kodirova, F. K. (2021). *Linguistic features of color designations in the Uzbek language*. CyberLeninka / Journal article.
7. Mamirov, A. (2025). The semantic structure of color terms in Uzbek language. *Web of Journals*, Volume 3, Issue 3 (2025).
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*.

ESTETIK RUH BERUVCHI MATNLARNING LINGVISTIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Xudoyberganova Sevara Ilxomjonovna

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

[*sevarakhudoyberganova@gmail.com*](mailto:sevarakhudoyberganova@gmail.com)

+998 99 994 81 56

Annotatsiya. Mazkur maqolada estetik ruh beruvchi matnlarning lingvistik va funksional xususiyatlari bolalar adabiyoti misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda estetik matnlarning o‘quvchi ongiga hissiy, idrokiy va badiiy ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari ochib beriladi. Estetik ruh beruvchi matnlarning obrazlilik, ekspressivlik va emotsionallik kabi asosiy belgilari aniqlanib, ularning til birliklari orqali namoyon bo‘lishi yoritiladi. Shuningdek, verbal va vizual unsurlarning o‘zaro uyg‘unligi estetik idrokni shakllantirishdagi muhim omil sifatida asoslanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, estetik yo‘naltirilgan matnlar bolalarda badiiy did, estetik sezgirlik va tilga bo‘lgan ijobiy munosabatni rivojlantiradi. Ushbu matnlar nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki bolalarning tafakkuri va dunyoni anglash jarayonini boyitadi. Maqola natijalari estetik matnlarni tilshunoslikda alohida tadqiqot ob’ekti sifatida o‘rganish zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: estetik ruh, estetik matn, bolalar adabiyoti, obrazlilik, emotsionallik, badiiy til, multisemiotik matn, lingvistik tahlil, estetik idrok, matn semantikasi.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические и функциональные особенности текстов, формирующих эстетическое восприятие, на материале детской литературы. Рассматриваются механизмы эмоционального, когнитивного и художественного воздействия эстетически ориентированных текстов на сознание читателя. Определяются такие ключевые признаки эстетических текстов, как образность, экспрессивность и эмоциональность, а также раскрывается их реализация через языковые средства. Особое внимание уделяется взаимодействию вербальных и визуальных компонентов как важному фактору формирования эстетического восприятия. Результаты исследования показывают, что эстетически направленные тексты способствуют развитию художественного вкуса, эстетической чувствительности и положительного отношения к языку у детей. Делается вывод о необходимости изучения эстетических текстов как самостоятельного объекта

Ключевые слова: эстетическое воздействие, эстетический текст, детская литература, образность, эмоциональность, художественный язык, мультисемиотический текст, лингвистический анализ, эстетическое восприятие, семантика текста.

Abstract. This article analyzes the linguistic and functional characteristics of texts that convey aesthetic influence, based on examples from children’s literature. The study examines the mechanisms through which aesthetic texts exert emotional, cognitive, and artistic effects on readers. Key features such as imagery, expressiveness, and emotionality are identified, and their realization through linguistic means is explored. Special attention is given to the interaction between verbal and visual components as an important factor in shaping aesthetic perception. The findings indicate that aesthetically oriented texts contribute to the development of artistic taste, aesthetic sensitivity, and a positive attitude toward language among children. The study emphasizes the need to consider aesthetic texts as an independent object of linguistic research.

Keywords: aesthetic impact, aesthetic text, children’s literature, imagery, emotionality, artistic language, multisemiotic text, linguistic analysis, aesthetic perception, text semantics.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda matn murakkab, ko‘p qatlamli va ko‘p funksiyali hodisa sifatida talqin qilinib, uning kommunikativ, kognitiv va estetik vazifalari o‘zaro uzviy bog‘liqlikda o‘rganilmoqda. Matn nafaqat axborot uzatish vositasi, balki shaxsning tafakkuri, hissiy olami va estetik didini shakllantiruvchi muhim lingvistik birlik hisoblanadi. Ayniqsa, bolalar adabiyotida matnning estetik funksiyasi yetakchi o‘rin egallaydi, chunki aynan ushbu bosqichda o‘quvchining tilga bo‘lgan munosabati, badiiy sezgirliги va estetik idroki faol rivojlanadi [1].

Estetik ruh beruvchi matnlar til birliklarining obrazli, ekspressiv va emotsional imkoniyatlari orqali o‘quvchiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Bunday matnlarda leksik tanlov, sintaktik tuzilma va stilistik vositalar estetik zavq uyg‘otish, tasavvurni faollashtirish hamda hissiy javob reaksiyasini shakllantirishga yo‘naltiriladi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, estetik ta’sir til orqali yuzaga keladigan hissiy-idrokiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, matnni faqat ma’no tashuvchi birlik emas, balki estetik hodisa sifatida talqin etishni talab qiladi [2].

So‘nggi yillarda bolalar adabiyotida estetik ruh beruvchi matnlarning multisemiotik tabiatiga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Verbal va vizual unsurlarning uyg‘unligi asosida yaratilgan matnlar o‘quvchi idrokiga yanada chuqurroq ta’sir ko‘rsatib, estetik qabul jarayonini kuchaytiradi. Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarda estetik matnlarning aynan lingvistik mexanizmlari va ularning funksional xususiyatlari yetarli darajada tizimli tahlil

qilinmagan. Mazkur maqola ana shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilib, estetik ruh beruvchi matnlarning lingvistik va funksional xususiyatlarini bolalar adabiyoti misolida yoritishni maqsad qilib oladi [3].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Estetik ruh beruvchi matnlar masalasi tilshunoslikda badiiy nutq, poetik til va estetik funksiya doirasida turli yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Klassik tilshunoslikda estetiklik asosan badiiy uslubga xos hodisa sifatida talqin qilinib, obrazlilik, emotsionallik va ekspressivlik tilning asosiy estetik ko‘rsatkichlari sifatida ko‘rsatib o‘tilgan [4]. Ushbu yondashuvda estetik ta’sir til birliklarining ma’no va shakl uyg‘unligi orqali yuzaga kelishi ta’kidlanadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa estetik matnlar faqat badiiy adabiyot doirasida emas, balki funksional-pragmatik va kognitiv nuqtai nazardan ham o‘rganilmoqda. Xususan, kognitiv tilshunoslik estetik ta’sirni o‘quvchining idroki, emotsional javobi va mental tasavvurlari bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin etadi [5]. Bu yondashuvga ko‘ra, estetik ruh beruvchi matnlar o‘quvchining ongida obrazli sxemalar va assotsiativ bog‘lanishlarni faollashtiradi.

Bolalar adabiyotiga bag‘ishlangan ilmiy ishlarda estetik matnlarning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyasiga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqotchilar bolalar uchun yaratilgan matnlarda estetik ta’sir soddalashtirilgan til birliklari, vizual tasvirlar va takroriy strukturalar orqali kuchaytirilishini qayd etadilar [6]. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda estetik ruh beruvchi matnlarning aynan lingvistik mexanizmlarini multisemiotik yondashuv asosida tizimli tahlil qilish masalasi yetarli darajada yoritilmagan.

Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, estetik ruh beruvchi matnlarni lingvistik va funksional jihatdan kompleks tahlil qilishni maqsad qiladi.

Metodlar

Tadqiqot sifatli (qualitative) lingvistik tahlil metodlariga asoslandi. Tadqiqot materiali sifatida zamonaviy bolalar adabiyotidan tanlangan badiiy matnlar, ertaklar va rasmlar kitoblardagi parchalar olindi. Tahlil jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: semantik tahlil, stilistik tahlil, diskursiv yondashuv hamda multisemiotik tahlil.

Shuningdek, matnlardagi estetik ta’sirni yuzaga keltiruvchi lingvistik vositalar — metafora, epitet, takror, ritm va sintaktik parallelizm kabi birliklar aniqlanib, ularning funksional yuklamasi baholandi. Vizual komponentlar ishtirok etgan matnlarda verbal va tasviriy unsurlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabat alohida tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida tahlil qilingan estetik ruh beruvchi matnlar bir qator barqaror lingvistik va funksional xususiyatlarga ega ekanini ko‘rsatdi. Avvalo, bunday matnlarda obrazlilik yuqori darajada namoyon bo‘lib, u metafora, epitet, personifikatsiya va taqqoslash kabi vositalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu birliklar bolalar ongida jonli tasavvurlarni

Leksik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, estetik matnlarda rang bildiruvchi so‘zlar, tovushni ifodalovchi birliklar va hissiy baholovchi leksemalar ustuvorlik qiladi. Bu holat o‘quvchining ko‘rish va eshitish tasavvurlarini faollashtirib, matnni ko‘p sezgili idrok etish imkonini beradi. Sintaktik jihatdan esa qisqa va ritmik gaplar, takroriy konstruktsiyalar hamda parallel tuzilmalar estetik ta’sirni kuchaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ldi.

Multisemiotik tahlil natijalariga ko‘ra, vizual komponentlar bilan boyitilgan matnlar sof verbal matnlarga nisbatan kuchliroq estetik ta’sir ko‘rsatdi. Illyustratsiyalar, ranglar uyg‘unligi va grafik joylashuv verbal mazmunni to‘ldirib, bolalarda emotsional javob reaksiyasini kuchaytirdi. Natijada o‘quvchilar matnni faqat axborot manbai sifatida emas, balki estetik tajriba sifatida qabul qila boshladilar.

Umuman olganda, olingan natijalar estetik ruh beruvchi matnlarning til birliklari orqali o‘quvchining hissiy-idrokiy faoliyatini faollashtirishda muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

Muhokama

Natijalarning tahlili estetik ruh beruvchi matnlarning bolalar adabiyotida ko‘p qatlamli lingvistik hodisa ekanini ko‘rsatadi. Obrazlilik va emotsionallikning yuqori darajada namoyon bo‘lishi estetik ta’sirning asosiy mexanizmi sifatida til birliklari orqali amalga oshirishini tasdiqlaydi. Bu holat estetik matnlarni faqat badiiy bezak sifatida emas, balki o‘quvchi ongida hissiy va kognitiv jarayonlarni uyg‘otuvchi vosita sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, estetik matnlardagi lingvistik vositalar o‘quvchining diqqatini jamlash, tasavvurini kengaytirish va matn bilan emotsional aloqani mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, bolalar adabiyotida estetik ta’sir soddalashtirilgan, ammo semantik jihatdan boy til birliklari orqali yuzaga kelishi muhim pedagogik ahamiyatga ega. Bu holat bolalarning tilga bo‘lgan ijobiy munosabatini shakllantirishda estetik matnlarning o‘rni beqiyos ekanini ko‘rsatadi.

Multisemiotik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, estetik ruh beruvchi matnlarning samaradorligi verbal va vizual kodlarning uyg‘unligiga bevosita bog‘liq. Vizual unsurlar verbal mazmunni mustahkamlab, estetik idrok jarayonini chuqurlashtiradi. Shu sababli bolalar adabiyotini tahlil qilishda faqat lingvistik birliklar bilan cheklanmasdan, ularni kompleks semiotik tizim sifatida o‘rganish zarurati yuzaga keladi.

Shu asosda aytish mumkinki, estetik ruh beruvchi matnlar nafaqat badiiy-estetik vazifani bajaradi, balki bolalarning hissiy, kognitiv va ijtimoiy rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu natijalar estetik matnlarni tilshunoslikda alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida chuqur o‘rganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, olib borilgan tadqiqot estetik ruh beruvchi matnlarning bolalar adabiyotida muhim lingvistik va funksional hodisa ekanini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, estetik matnlar tilning obrazlilik, ekspressivlik va emotsionallik imkoniyatlariga tayangan holda o‘quvchining hissiy-idrokiy jarayonlarini faollashtiradi hamda matnni estetik tajriba sifatida qabul qilishga zamin yaratadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan leksik, sintaktik va multisemiotik xususiyatlar estetik ta’sirning shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Rang, tovush va hissiy baholovchi birliklarning ustuvorligi, shuningdek, ritmik va takroriy konstruksiyalarning qo‘llanilishi bolalar tasavvurini kengaytirib, matn bilan emotsional aloqani mustahkamlaydi. Vizual va verbal komponentlarning uyg‘unligi esa estetik idrokni chuqurlashtirib, bolalarning badiiy didini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, estetik ruh beruvchi matnlar nafaqat badiiy-estetik vazifani bajaradi, balki bolalarning kognitiv va ijtimoiy rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ular bolalarda tilga bo‘lgan qiziqish, estetik sezgirlik va dunyoni obrazli idrok etish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu jihatdan, estetik matnlar bolalar adabiyotida tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyatga ega bo‘lgan kompleks lingvistik hodisa sifatida baholanishi lozim.

Umuman olganda, mazkur maqola estetik ruh beruvchi matnlarni tilshunoslikda alohida tadqiqot ob’ekti sifatida chuqur va tizimli o‘rganish zarurligini tasdiqlaydi. Olingan xulosalar bolalar adabiyotini lingvistik va multisemiotik yondashuvlar asosida tahlil qilish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi hamda kelgusidagi ilmiy tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalishlar ochishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Galperin I. R. *Text as an Object of Linguistic Study*. Moscow: Nauka, 1981.
2. Arnold I. V. *Stylistics of Modern English*. Moscow: Progress Publishers, 1990.
3. Kress G., van Leeuwen T. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge, 2006.
4. Vinogradov V. V. *O khudozhestvennoy rechi*. Moscow: Nauka, 1971.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Nikolajeva M. *Children’s Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic*. New York: Garland Publishing, 1996.

O‘ZBEK TILIDAGI “SUV” ASOSLI SODDA LEKSEMALAR

Ma’suma MO‘MINOVA G‘OLIB QIZI

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti v.b.,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),*

E-mail: masumamominova0409@gmail.com

Abstract: This article analyzes the patterns of water and water-related concepts, the association of several water-based lexemes with lexemes close to it. Grammatical forms that can be combined with the base of water have been proven, and the semantic field of words based on water has been determined. The cultural code function of water-based simple lexemes is revealed on the basis of examples.

Keywords. Water, lexeme, semantic field, grammatical form, simple word, semantic network, component, base, aspect.

Абстракт: В данной статье анализируются закономерности воды и связанных с водой концептов, ассоциации нескольких лексем, связанных с водой, с родственными лексемами. Доказаны грамматические формы, которые могут сочетаться с основой вода, и определено семантическое поле слов на основе воды. На основе примеров раскрывается культурно-кодовая функция простых лексем водного происхождения.

Ключевые слова. Вода, лексема, семантическое поле, грамматическая форма, простое слово, смысловая сеть, компонент, основа, аспект.

Annotatsiya: Mazkur maqolada suv va suv bilan bog‘liq tushunchalarning semalari, suv asosli bir qancha leksemalarning unga yondosh leksemalar bilan assotsiatsiya hosil qilishi tahlil qilingan. Suv asosi bilan birika oladigan grammatik shakllar dalillangan, suv asosli so‘zlarning semantik maydoni aniqlangan. Suv asosli sodda leksemalarning madaniy kod funksiyasi misollar asosida ochib berilgan.

Kalit so‘zlari. Suv, leksema, semantik maydon, grammatik shakl, sodda so‘z, semantik to‘r, komponent, asos, aspekt.

Kirish. O‘zbek xalqining tarixiy hayoti sug‘orma dehqonchilik, voha madaniyati va ariq-kanallar tizimi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgani sababli suv tushunchasi til va madaniyatda markaziy o‘rin egallaydi. Suv faqat tabiiy unsur emas, balki hayot, baraka, poklik, adolat va qadr ramzi sifatida lingvokulturologik kodga aylangan. Inson faoliyati davomida borliq haqida bilimga ega bo‘lib, voqea-hodisalarni o‘zlashtirib boradi. Narsa-

buyum, voqea-hodisaga nom beradi. Nomda inson ongida qabul qilingan axborot, milliy-madaniy belgilar mujassamlangan bo‘ladi.

Suv so‘zi O‘rxun-Enasoy yodgorliklari tilida, “Devonu lug‘otit-turk”, “Qutadg‘u bilig”, “Tafsir”, “At-tuhfa” kabi manbalarda Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida, lug‘atlarda va boshqa yodgorliklarda *suv*, *su*, *suw*, *siu*, *sup*, *sub* shakllarida qo‘llangan.

O‘zbek, qo‘miq, qirg‘iz, qozoq, qoraqalpoq, qarayim, qorachoy-bolqor, boshqird, no‘g‘oy, ozarbayjon, tuva, turkman, uyg‘ur, xakas, yoqut, chuvash tillarida fonetik o‘zgarishlar bilan qo‘llanadi. Qardosh bo‘lmagan tillarda ham o‘xshash shakllarda ishlatiladi: arab tili (*mo*, *mo‘*), koreys, mo‘g‘ul tillarida (*su*, *usu*, *us*), rus tili (*вода*), tibet tili (*chu*, *chyu*), fors-tojik tili (*ob*), xitoy tili (*shuy*, *suy*). [12, 37]. O‘zbek tilida *su*, *suw* shaklida qo‘llanilib keladi. *Suv* so‘zining etimologiyasi, fonetik jihatdan shakllanishi X.Jabborov monografiyalarida yoritilgan.[12, 19-24]

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).** *Suv* tabiat hodisasi sifatida antik davr ilm-fanidan boshlab tadqiqot mavzusi bo‘lib keladi. Tilshunoslik ilmi falsafa negizida shakllanganidek, olamning va insonning to‘rt unsur: *suv*, *havo*, *tuproq*, *olov* bilan aloqadorligi haqidagi konseptual tahlillar eng qadimgi falsafiy ta’limotlarda amalga oshirilgan. Tilshunoslikning alohida soha sifatida rivojlanishi leksemalarni lisoniy jihatdan tahlil qilish imkonini yaratdi. Keyingi yillarda leksemalar antropotsentrik paradigma asosida tadqiq qilinmoqda. Mavzuning jahon tilshunosligida o‘rganilishi XIX asr oxiri XX asrning birinchi choragiga to‘g‘ri keladi. N.V. Grishina [8], I.G. Vrajnov [24], M.A. Sedova [18], T.V. Mirzayeva [13], M.I. Zakirov [27], D.D. Xayrullina [25], M. Aychichek [2], O.V. Starostina [22] tadqiqotlarida muayyan leksemaning qiyosiy-chog‘ishtirma aspektdagi lingvokulturologik tadqiqi amalga oshirilgan. *Suv* leksemasining lingvokulturologik xususiyatlari, milliy lisoniy manzarada tutgan o‘rni xususidagi nazariy qarashlar tavsiflangan. U. Galdin *voda* konseptining verbal vositalar bilan ifodalanishini lingvokulturologik maydon o‘lchovi nuqtayi nazaridan o‘rgangan [7]. T. Badmayeva ingliz tilidagi *water* “*suv*” so‘zini 30 xil nomlovchi vazifada qo‘llanishi, paradigmalari, so‘z yasaliishi va frazeologizmlar tarkibidagi ishtiroki nuqtayi nazaridan tahlil qilgan [3]. Y. Shmelyova tadqiqotida XX-XXI asrlar ingliz badiiy adabiyotidan to‘plangan *dengiz* (*mope*) konseptiga aloqador 1600 leksik birlik, “The Times” davriy nashrining 2004–2009-yillardagi sonidan to‘plangan 944 birlik tahlilga tortilgan. Ishda lingvokulturologik maydon tushunchasi *dengiz* (*mope*) konsepti misolida tahlil qilingan. *Suv* konsepti unga yondosh bo‘lgan uch unsur: *havo*, *tuproq*, *olov* tushunchalari tahlili jarayonida ham o‘rganilgan [31]. *Suv* komponenti ishtirokidagi birliklar sohaga doir etimologik, izohli, adabiy asarlar, lug‘atlarda tadqiq qilingan. Rus tilining assotsiativ lug‘atida *вода* so‘zining to‘qsondan ortiq assotsiatsiyalari keltirilgan.

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** O‘zbek tilshunosligida sistem-struktur yo‘nalishdagi tadqiqotlar soha leksikasi tahliliga [1], tizimli tahlilga [20]

bag‘ishlangan. Sistem-struktur tilshunoslik paradigma asosidagi tadqiqotlarda lingvistik hodisalarni tizimlarga, guruhlarga birlashtirish, tizimli tasniflash masalasi asosiy e‘tiborda turadi. Tizimlashtirishning mazmuniy maydon asosida ko‘rinishiga oid tadqiqotlar lingvistik birliklar o‘rtasidagi munosabatlarni yoritishga xizmat qildi [11].

Suv sistem-struktur jihatdan bir necha yo‘nalishlarda tadqiq etilgan. Birinchi navbatda, so‘zning semantik, statistik qo‘llanish doirasi, morfemik va grammatik xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan tadqiqotlarni qayd etish zarur. Tojik tilidagi *ob* so‘zining semantik-uslubiy xususiyatlari yoritilgan. Ishda suv va suv bilan bog‘liq leksemalar qiyoslanib, so‘z yasalish jarayoni, suv bilan bog‘liq yangi leksemalarning shakllanish jarayonlari talqin qilingan [1].

Struktur-semantik tahlillar, birinchi navbatda, tilning sinxron ko‘rinishiga bag‘ishlangan, leksemaning semantik tarkibi, leksik-semantik maydoni va qurshovi, ma‘no xususiyatlari xususidagi tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi. Xususan, rus tilshunosligida suv leksemasi va uning semantik xususiyatlari, semantik tarkibi xususidagi tadqiqotlar ko‘p miqdorni taskil etadi. Jumladan, Y.Zinsova [28], birinchi navbatda, dunyoda suyuqlik xususiyati va ushbu xususiyatga ega bo‘lgan hodisalarning mavjudligi tabiiy ravishda istalgan til va uning lisoniy manzarasi uchun juda katta imkoniyat ekanligini ta’kidlaydi.

- **Tahlil va natijalar ((Analysis and results).** *Suv* bir qancha leksemalar bilan assotsiatsiya hosil qiladi: *yomg‘ir, buloq, dengiz, daryo, ariq, ko‘l, soy, ko‘l, quduq, do‘l, zilol, ibriq, suyuq*. Bu so‘zlarni eshitgan yoki o‘qiganda ko‘z oldimizda suv jonlanadi. Masalan, *igna bilan quduq qazimoq – ko‘p kuch va vaqt talab qiladigan mashaqqatli mehnatni bajarmoq*. [30, 110]

Suv o‘z ko‘lami, hajmi, bog‘liq bo‘lgan makon atamasi bilan yonma-yon qo‘llanadi: *ariq+suv: Ro‘za tutmaysan, tutsang ham ranj tortib sajda qilmaysan* (ya’ni namozlaringni o‘qimaysan). *Tahorat qilishda ham ariq suvini ranjitmayin deysan* (shunchaki poklanasan). [19, 58].

Chashma va suv alohida tushunchani bildirib kelgan: *Chashma suvin qoni aylab lolagun, Kim anga ishq ichra yozdim bo‘yla pand* [16, 131].

Daryo va suv yonma-yon qo‘llangan: *Qildi daryog‘a buxorin parda po‘sh, Mehr o‘tidin tushmasun deb suvg‘a jo‘sh*. [16,10].

Qor, yomg‘ir, jala, buloq so‘zlari mantiqan “suv” tushunchasini ifodalasa-da, nutqda alohida-alohida lug‘aviy birliklar sifatida ishlatiladi:

Yomg‘ir alohida, suv alohida tushunchani ifodalab keladi: *Yer yuzin yomg‘ur suvi birla yudi, Gard-u chirki ul yumog‘din o‘ksudi*. [16,10] *Iliq yomg‘ir hali ham savalab turar, ularning yuzlari va badanlaridan oqqan ter yomg‘ir suviga qo‘shilib kiyimlarini shalabbo qilgan edi* [15, 55]. *Ganga hali ham uzoqlarda yog‘ayotgan jala suvlariga to‘lib, loyqalanib oqayotgan bo‘lsa-da, yer asta-sekin quriy boshladi*. [15,33]. Bu ustunlik **daryo suvi** kabi buloqlardan, **qor suvlaridan**, irmoqlardan yig‘ilib, ko‘payadi. [15,75]. Taxta orasidan oqib tushadigan **qor** **suvi**
loyqalanib mashinani tanib bo‘lmaydigan qilib yuboradi. Buloq suvlaridan yig‘ilgan Siyob

O‘zbek tili tarixiy taraqqiyoti davomida suv hajmi, ko‘lamini bildiradigan zamonaviy birliklar ham shakllangan: artizan, fontan, kran, vodoprovod: *Daryo suvini ichib bo‘lmaydi. Odamlar artizandan suv ichishadi. Daryo bo‘yida chanqoq... Orol qurib boryapti.* [10, 297]

Tashvishlanmang, janob, – dedim tushuntirib. – Boyagi suv iflos emas, vodoprovod kranining suvi. Bu tuman to‘liq vodoprovodlashgan. Bemalol yeyavering, mana, o‘zim boshlab bera qolay. [10, 129]

Suvning ko‘lami katta hudud doirasini ham qamrab oladi: hech e‘tibor berganmisiz, Toshkentning suvi nihoyatda shirin. [10, 274]

Matnda boshqa tushunchalar suv ma‘nosini ifodalab keladi. Suvning belgi-xususiyatini ifoda etuvchi so‘z uning o‘rnida qo‘llanadi: zilol – suv: Zilol so‘zi metafora asosida suv tushunchasini ifodalab kelgan: *Agar lab tashna (chanqoq)larning qurigan, ranj tortgan halqumi (tomog‘i)ga bunday na‘ting zilol (suv)idan bir qatrasini tomizsalar.* [19, 31]

Suv leksemasining semantik tarkibi 62 semadan iborat:

1) suyuq kimyoviy modda; 2) geografik atama; 3) suyuqlik; 4) ichimlik; 5) suv havzasi; 6) daryo; 7) ko‘l; 8) dengiz; 9) soy; 10) quduq; 11) ariq; 12) oqim; 13) kanal; 14) anhor; 15) jilg‘a; 16) ko‘lmak; 17) yomg‘ir; 18) qor; 19) muz; 20) bulut; 21) sel; 22) kuch-qudrat; 23) shiddat; 24) oqish; 25) qaytmaslik; 26) to‘xtamaslik; 27) soflik; 28) poklik; 29) tiniqlik; 30) balo, ofat; 31) to‘g‘rilik; 32) uzunlik; 33) uzunlik o‘lchovi–o‘n tanob; 34) to‘g‘ri chiziq; 35) uzun yo‘l (chevarchilikka oid atama; 36) naqsh; 37) spirtli ichimlik; 38) “shifobaxsh” suv; 39) tiriklik; 40) hayot; 41) yiring; 42) ko‘plik; 43) mo‘llik; 44) sokinlik; 45) xotirjamlik; 46) cho‘milmoq; 47) meva shirasi; 48) meva sharbati; 49) meva seli; 50) ta‘mga egalik; 51) ta‘msizlik; 52) go‘sh seli; 53) ter; 54) so‘lak; 55) balg‘am; 56) sut; 57) ko‘z yoshi; 58) tupuk; 59) ho‘llik; 60) namlik; 61) tenglik; 62) davr. O‘zbek tilida suvning kishilik jamiyatidagi o‘rnidan kelib chiqadigan yettita semasi 1) “tiriklik manbai”; 2) “tozalash”; 3) “poklik”; 4) “tiniqlik”; 5) “shiddat”; 6) “axborot saqlash”; 7) “axborot uzatish” semalari faol hisoblanadi.

Suv komponentli sodda leksemalar quyidagi grammatik shakllar bilan qo‘llanadi:

Suv +egalik shakllari		Suv+shaxs-son shakllari	
suvim	suvimiz	Suvman	–
suving	suvingiz	Suvsan	–
suvi	suvlari	Suvdir	–
Suv+lar+egalik		Suv+kelishik shakllari	
suvlarim	suvlarimiz	suv-	suvga
suvlaring	suvlaringiz	suvning	suvda
suvlari	suvlari	suvni	suvdan

Suv+lug‘aviy shakl yasovchi			
suvniki	suvday	Suvdagi	suvgina
suvdek	suvgacha	—	—
Suv+so‘z yasovchi			
suvli	suvchi	suvloq	suvsiramoq
suvsiz	sersuv	suv samoq	suvdon
suvsizlik	suvlamoq	suvlatmoq	suvlik
suvloq	suvsoq	suvxo‘r	suvchi
suvchilik	suva	suvoq	suvoqli
suvoqsiz	suvoqchi	suvoqchilik	suvliq
suvsar	suvarak	suvot	—

1-jadval. Suv komponentli sodda leksemalardagi grammatik shakllar

So‘z semantikasini o‘rganish bo‘yicha uchta yondashuv mavjud: onomasiologik yondashuv; semasiologik yondashuv; semiologik yondashuv. Keyingi yillarda o‘rganish aspektlari kognitiv-pragmatik yondashuv bilan boyitilmoqda. [5, 63-67]

So‘z semantikasiga doir semantik maydon, semantik guruh, mavzuiy guruh terminlari ko‘p qo‘llanadi.

Semantik maydon metodi terminlarni o‘qitishda, mazmunini yoritishda, terminlararo mazmuniy munosabatlarni aks ettirishda ahamiyatlidir. Semantik maydonda terminlar gipero-giponimik munosabatda bo‘ladi. Bu munosabatlar tur va jins munosabatlari nomi bilan ham yuritiladi. *Tur* ma‘nosini tashuvchi giponim lug‘aviy birliklar bo‘lmas ekan, *jins* ma‘nosini tashuvchi giperonim lug‘aviy birligi ham bo‘lmaydi. [6, 18]

So‘z ma‘nolarining bir-biriga semantik aloqadorlik asosida bog‘lanishi semantik to‘rlarni yuzaga keltiradi. Bu esa semantik maydon tushunchasining semantik to‘rlar bilan to‘ldirilishini taqozo qiladi.

“Semantik to‘r” semantika masalalariga qaratilgan integratsiya asosidagi tahlil metodlaridan biri hisoblanadi. Semantik to‘r kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasida faol qo‘llanmoqda. [26, 37-43]. Semantik to‘r ham hodisani, ham metodni ifodalaydi. [26, 20]

O‘zbek tilida *suv* komponentli 27ta sodda leksema, leksemalarning kelishik, egalik, lug‘aviy shakl yasovchilar bilan o‘zgargan 1092ta so‘z shakli faol qo‘llanadi.

Suv asosidan yasalgan har qanday birlikda madaniy kod bo‘lishi mumkin emas, so‘z nutqiy pragmatik akt, matnga yuklangan qo‘shimcha ma‘no va vositalar yordamida madaniy axborot tashuvchi vazifasini bajarishi mumkin.

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). *Suv* komponentli leksemalar

sodda va murakkab shaklga ega. Sodda leksemalar tub asos hamda shakl yasovchi qo‘shimchalar orqali yuzaga kelgan so‘zlardan iborat. Suv asosidan o‘zbek tilida 30ga yaqin tub so‘z hosil qilinadi. Suv asosidan shakllangan tub so‘zlarda leksema semalarining barchasi aks etadi. Suv asosli yasama leksemalar asos bilan bog‘liq ravishda yuzaga kelgan yangi lug‘aviy ma‘noni ifodalaydi. Sodda yasama leksemalar suv leksemasi semantikasiga aloqador yangi sememalar va semalarning yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Suv asosli o‘nga yaqin leksema sinxron aspektida tub so‘z sanaladi. Suv leksemasidan grammatik ko‘rsatkichlar orqali shakllangan so‘z shakllari, yasovchi qo‘shimchalar bilan yuzaga kelgan leksemalar, semalardan tarkib topgan semantik to‘rlar hosil bo‘ladi. Suv leksemasining semantik to‘rlari bir konsept doirasidagi munosabatga asoslanadi. Suv leksemasining semantik to‘rlari bir leksema asosidagi semantik uzvlar vositasida birlashadi. Har bir leksema alohida semantik uzvlar asosida kichik semantik to‘rlarni hosil qiladi. Suv asosidagi semantik to‘rlarni hosil qiluvchi leksemalar yadro maqomiga ega bo‘ladi. Suv komponentli birliklarga semantik to‘r asosida yondashish so‘z etimologiyasini aniqlashda, bir fonetik strukturali semantik tizimdagi aloqadorlikni tahlil qilishda, leksemada aks etgan munosabat darajasini belgilashda muhim o‘rin tutadi. Suv leksemasi o‘z semalariga aloqador bir necha ma‘nolarda qo‘llanadi.

ADABIYOTLAR

1. Абдиев М. Соҳа лексикасининг систем таҳлили муаммолари. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004. – Б. 65.
2. Айчичек М. Репрезентация концепта *вода* фразеологической картине мира (на материале русского, турецкого и английского языков). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Уфа, 2012. – 26 с.
3. Бадмаева Т.И. Концепт *вода* на английской лингвокультуре. Дисс... канд. филол. наук. – Волгоград, 2006. – 220 с.
4. Бэ Сон Хен. Концепт «воздух» в современном русском языке. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – М., 2006. – 24 с.
5. Бочарова М.А. Семантическое поле как способ системного описания лексики. Вестник РУДН, серия Вопросы образования: язык и специальность. 2012. – №4. – С.63-67.
6. Эрматов И. Терминология тизимида гиперо-гипонимик ва эквонимик муносабатлар (тилшунослик терминлари мисолида). Филол. фан. док. (DSc). – Тошкент, 2022. – 249 б.
7. Галдин У. В. Концепт *вода* как полевая структура и способы его выражения в русском языке (на материале поэтических текстов И.А.Бродского). Автореф. дисс. ..канд. филол. наук. – Ставрополь, 2006. – 20 с.
8. Гришина Н.В. Концепт *вода* языковой картине мира: На основе номинативного и метафорического полей русского языка XI-XX века. Дисс... канд. филол. наук. – Саратов, 2002. – 210 с

9. Ҳошимов А. Лексемаларни майдонларга бўлиш тамойили. – Тошкент, 1998. – Б.62.
10. Ҳошимов Ў. Ярим аср дафтари. –Тошкент, “Моварауннахр” нашриёти, 2014. – 384 б.
11. Искандарова Ш. Лексикани мазмуний майдон асосида ўрганиш муаммолари. – Тошкент: Фан, 1998. – Б.20; Ҳошимов А. Лексемаларни майдонларга бўлиш тамойили. – Тошкент, 1998. – Б.62.
12. Жабборов Х. Ўзбек тилида сув лексемасининг луғавий-маъновий хусусиятлари. – Қарши: Насаф, 2005. – 152 б.
13. Мирзаева Т.В. Семантический объем лексемы *вода* в поэзии Вячеслава Иванова: “Кормчие звезды”. Дисс... канд. филол. наук. – Тамбов, 2008. – 252 с.
14. Потасова А.К. Вербализация концепта «огонь» в древнегерманских языках. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Томск, 2004. – 32 с.
15. Qodirov P. Avlodlar dovoni. – Toshkent, “Yoshlar” nashriyoti, 2019. – 224 b.
16. Раҳмонов Н. Лисон-ут тайр. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 217 б.
17. Рихсиева К. “Қап=” асосли бирликлар генезиси ва семантик тараққиёти. Филол. фан. фалс.док (PhD)...дисс. автореф. – Тошкент, 2022. – 48 б.
18. Седова М.А. Концепт *aghe / вода* во фриульском языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2007. – 27 с.
19. Ситтаи Зарурия. Дебоча. Алишер Навоий. С.Сайфуллоҳ. – Тошкент, 2008. – 134 б.
20. Собиров А. Ўзбек тили лексик сатҳини системалар системаси тарзида ўрганиш. – Тошкент: Фан, 2004. – Б. 23.
21. Содиқов Т. Об компонентли сўзлар / Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1982. – Б. 57-59.
22. Старостина О.В. Функционирование единиц лексико-семантической группы вода в поэзии Серебряного века. Дисс... канд. филол. наук. – Казан, 2016. – 179 с.
23. Трофимова А.В. Концепт «огонь» в современном русском языке. Автореф. дисс...канд. филол. наук. – М., 2005; . – 30 с.
24. Вражнова И.Г. Идиоматика в когнитивном и лингвокультурологическом аспекте (на материале фразеологических единиц с компонентами семантического «вода» в русском и английском языке). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2004. – 28 с.
25. Хайруллина Д.Д. Бинарные концепты «огонь» и «вода» как фрагмент языковой картины мира (на материале английского и татарского языков). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2009. – 25 с.
26. Xolmanova Z. Semantik maydon va semantik to‘r imkoniyatlari. “Kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim va istiqbollar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. –Toshkent, 2022. – Б.37-43.

27. Закиров М.И. Концепт *вода / су* в русских и татарских народных приметах. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Казань, 2009. – 26 с.
28. Зинцова Ю.Н. «Лексико-семантическое поле «жидкость» в современном немецком языке»: авто. .. канд. филол. наук. – Нижний Новгород, 2009. – С. 22.
29. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдлик (А.Мадвалиев таҳрири остида). – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006-2008. I ж. – 680 б., II ж. – 672 б., III ж. – 688 б., IV ж. – 608 б., V ж. – 592 б.
30. Ўзбек ва турк мақоллари, иборалари. – Тошкент, 1998. – 191 б.
31. Шмелёва Е.Е. Лингвокультурологические особенности морской лексики в английском языке. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – М., 2009. – 23 с.
32. Гидрологические термины. – URL: <https://lbvu.ru/dokumentyi/gidrologicheskie-terminy-download/>.

MUNDARIJA	
FILOLOGIYA	
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ СОБОЛЕЗНОВАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ <i>Xodjayeva Dilnoza Shavkatovna</i>	4
O‘ZBEK TILI TARIXI TADQIQI MASALALARI: TILSHUNOSLIKDA DIALEKTOLOGIK LEKSIKOGRAFIYA VA DIALEKTAL LUG‘ATCHILIK MUAMMOSI <i>Gulsanam Maksutovna Norova</i>	16
EXPRESSIONS OF HUMOR, IRONY, AND SARCASM IN ENGLISH <i>Karimova Feruzaxon Inoyatovna</i>	29
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ СТУДЕНТАМИ-НОСИТЕЛЯМИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА <i>Калонova Зилола Аминовна, Суюнбоева Мохичехра Ойбек қизи, Шокиров Жасур Бахромжон угли</i>	35
IJTOMIY-SIYOSIY VOQELIKNING FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR ORQALI IFODALANISHI: LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUV (JORJ ORUELL VA A. QODIRIY ASARLARI MISOLIDA) <i>Yo‘lchiyeva Umida Dilshod qizi</i>	39
MULOQOT JARAYONINING O‘ZIGA XOS MANSUBLIK TAMOYILLARIDA DINIY TSHUNCHALAR XUSUSIDAGI BA’ZI MULOHAZALAR <i>Mirzaaxmedova Yulduzxon Anvarovna</i>	47
O‘ZBEK TILIDA GENDER STEREOTIPLARINI AKS ETTIRUVCHI VOSITALARNING TASNIFLANISHI <i>Shamshiyeva Diyora</i>	51
INGLIZ TILIDAGI TOVUSHLARNI YOZISH VA TALAFFUZ QILISHDA IPA (XALQARO FONETIK ALIFBO) DAN FOYDALANISH <i>Xasanov Elyorjon Odiljonovich</i>	56
MASTERING DESCRIPTIVE PARAGRAPH WRITING: A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ANALYSIS <i>Shukurova Madina Askarovna</i>	60
INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA EMOTSIYALARNING KONSEPTUALLASHTIRILISHINI LINGVOMADANIY VA KOGNITIV- FRAZEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAHLIL QILISH <i>Saidova Zulfizar Xudoyberdiyevna</i>	66
REFRAMING MYTHONYMS IN THE HARRY POTTER SERIES: A LITERATURE-BASED ANALYSIS OF MYTHIC NAMING, INTERTEXTUALITY, AND CULTURAL SYMBOLISM <i>Abduolimova Maftuna Nurulloxon qizi</i>	72

RUHIYATDAGI EVRILISHLAR: BADIY QAHRAMON MAKON VA ZAMON <i>Abduxoliqova Zebuniso O‘tkir qizi</i>	83
YOSHGA OID DISKURSNING LEKSIK XUSUSIYATLARI <i>Axrorova Ruzixon Usmanovna</i>	93
O‘ZBEK MUMTOZ SHE’RIYATIDA RUHIYAT TASVIRI <i>Amira Shukurova</i>	100
O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA KOLORONIMIK NOMLARNING QIYOSIY TAHLILI <i>Matyakubov Hakimboy Xamidjanovich</i>	105
“YOMG‘IR” KONSEPTINING INGLIZ TILIDAGI LEKSIK -SEMANTIK TIZIMI VA UNING XILMA-XILLIGI <i>Ashurova Nodiraxon Rafiqovna</i>	110
ЭВОЛЮЦИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ В ТЕОРИИ ЯЗЫКА <i>Базаров Ойбек Одилович</i>	122
QORAQALPOQ VA QOZOQ TILLARIDAGI IRIMLAR BILAN BOG‘LIQ SOMATIK SO‘ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI <i>Bekniyazov Berikbay Kozdibayevich</i>	130
THE ROLE OF LEXICAL RICHNESS IN EVALUATING ADVANCED WRITING PERFORMANCE IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION <i>Berdiyeva Sitara Ashuraliyevna</i>	135
XORAZM VILOYATIDAGI O‘G‘UZ SHEVALARIDA TURKIY QATLAMGA OID GASTRONOMIK LEKSEMALAR <i>Bobojanova Shoiria Yo‘ldoshevna</i>	141
JORJ ORUELL ASARLARINING STILISTIK VA TEMATIK TAHLILI <i>Musayev Boburbek Mirzaakbarovich</i>	146
ORUELL ASARLARINING TEMATIK TAHLILI <i>Musayev Boburbek Mirzaakbarovich</i>	151
THE ANECDOTE AS A GENRE: THEORETICAL APPROACHES AND TERMINOLOGICAL DISTINCTIONS <i>Burkhonova Mohira Omonilla qizi</i>	159
COMPARATIVE STUDY OF ARTIONYMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES <i>Kholmatova Ezozkhon Bahodirovna, Uralova Oysuluv Poyonovna</i>	168
NOFILOLIGIK TA‘LIM YO‘NALISHI TALABALARI UCHUN LINGVISTIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING SAMARADORLIGI <i>Dauletiyarova Nigora Kenesbaevna</i>	173
LINGUISTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LANGUAGE OF FOLK EPICS <i>Dilnoza Fayzullayeva Narimonovna</i>	180

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПАРАДИГМАСИДА ИНСОН ШАХСИ ВА УНИНГ ТИЛИНИ ЎРГАНИШГА БЎЛГАН ЯНГИЧА ЁНДАШУВ ВА ҚАРАШЛАР <i>Юсуфалиев Элёржон Маишрабович</i>	188
ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ» В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ <i>Юсуфалиев Эльёржон Маишрабович</i>	196
A COMPARATIVE STUDY OF THE GRAMMATICAL CLASSIFICATION OF LEXICAL CATEGORIES IN ENGLISH AND UZBEK <i>Elmirzayeva Maftuna Dusmurodovna, To‘ychiyev Azamat Farxod o‘g‘li</i>	208
RASMIY MATNLARDA FE‘LLI SO‘Z BIRIKMALARNING ISHLATILISHI <i>M.U.Kosimova</i>	214
UNDERSTANDING SPEECH SKILLS IN BUSINESS ENGLISH KOKAND STATE UNIVERSITY <i>Jurayeva Zulayxo Shamshidinovna, Boqijonova Muhlisaxon</i>	218
O‘ZBEK BADIY TILIDA EKOLOGIK METAFORALAR: KONCEPTUAL VA KOGNITIV TAHLIL <i>G‘ayratova Gulzoda San‘at qizi</i>	222
O‘ZBEK VA JAHON ADABIYOTIDA HIKOYA JANRINING RIVOJIGA NAZAR <i>Yangibayeva Nodira, Bekchanova Nazokat</i>	226
ТАБУИРОВАННАЯ ЛЕКСИКА КАК ОСНОВА ДЛЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ДИСФЕМИЗАЦИИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ <i>Исматуллаева Феруза Ражабовна</i>	232
KORPUS TILSHUNOSLIGINING METODOLOGIK TAMOYILLARI VA ULARNING GENDERGA ASOSLANGAN TIL TADQIQOTLARIDA QO‘LLANILISHI <i>Farrux Aminov, Qayumova Marjona Komiljon qizi</i>	239
ZAMONAVIY O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA LINGVOPOETIK TADQIQOTLARNING AHAMIYATI <i>G‘ayratova Gulzoda San‘at qizi</i>	247
YAPON VA O‘ZBEK HIKOYACHILIGIDA QAHRAMON MASALASINING BADIY IFODASI <i>Xakimova Feruzaxon Xatamjon qizi</i>	251
TARKIBLASHTIRILGAN TO‘PLAM TUZISHDA MATNLARNI TANLAB OLISH USULLARI <i>Tursunov Alisher Rozikjonovich</i>	259
МЕХАНИЗМЫ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ГЛОБАЛИЗМОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ	264

<i>Harzullaeva Maftuna Odilbek kizi</i>	
XX ASR AMERIKA ADABIYOTIDA ROMAN JANRI VA UNING XUSUSIYATLARI, BOLALAR UCHUN YARATILGAN ROMANLAR <i>Ramazonova Nafisa Ixtiyor qizi</i>	270
THE LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF MEDICAL NEOLOGISMS IN MODERN ENGLISH <i>Zaripova Aziza Ravshanovna</i>	276
PROBLEMS OF TRANSLATING ENGLISH MEDICAL NEOLOGISMS INTO UZBEK: A COMPARATIVE AND SEMANTIC APPROACH <i>Zaripova Aziza Ravshanovna</i>	282
NOFILOLOGIK YO‘NALISHLARDA O‘ZBEK TILINI O‘QITISHNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI <i>Sharifjonova Kamolaxon Tohirjon qizi</i>	289
ABDULLA QAHHOR VA KETRIN MENSFILD HIKOYALARINING QIYOSIY TAHLILI <i>Ataullayeva Sitorabonu</i>	296
THEMATIC CLASSIFICATION OF UZBEK AND ENGLISH PUBLICISTIC EUPHEMISMS <i>Khudoyberdiyeva Filura Ziyadinova</i>	300
THE ISSUE OF EUPHEMISMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES <i>Khudoyberdiyeva Filura Ziyadinova</i>	307
RUS VA O‘ZBEK TO‘Y MAROSIMINING MA’NAVIY-AXLOQIY ASPEKTLARI BILAN BOG‘LIQ PAREMIOLOGIK BIRLIKLAR <i>Rahimov Fayziddin Rustamovich</i>	316
THE PRAGMATIC NATURE OF COMPLIMENTS AND RESPONSES IN ENGLISH AND RUSSIAN ONLINE DISCOURSE <i>Azimova Sayyora Khusanboyevna, Madaminova Sabinabegim Bakhromjon kizi</i>	321
ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТАБУИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ <i>Шохсанам Мирзали кизи Юсупова</i>	329
O‘ZBEK TILINI CHET TILI SIFATIDA O‘QITISHNING NAZARIY ASOSLARI <i>Fazilova Nodira Akramova</i>	336
AMIRIY IJODIDA FOLKLOR OBRAZLARI VA ULARNING BADIY STILIZATSIYASI <i>Payg‘amova Shirin Jakbarali qizi</i>	342
TILSHUNOSLIKDA HUQUQIY MATNLAR TADQIQIDA PARALLEL KORPUSLARNING AHAMIYATLI XUSUSIYATLARI <i>Gafarova Zumrad Zoxirjonovna</i>	348

“O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLARI” JURNALIDA CHOP ETILGAN HIKOYALAR TAHLILI <i>(Shukur Xolmirzayevning “Olis yulduzlar ostida” hikoyasi misolida) Gulrux Doniyorova</i>	354
THE MORPHOSYNTACTIC FUNCTIONS OF THE VERB “TO BE” IN EARLY MODERN ENGLISH LITERARY TEXTS <i>Suyunova Gulzoda Baxriddin kizi</i>	359
ERKIN VOHIDOVNING “RUHLAR ISYONI” DOSTONIDA XRONOTOP SHAKLLARI <i>Yuldasheva Halima Muxitdinovna</i>	367
“ESKI MAKTAB-YANGI MAKTAB” DRAMASINING TILI VA USLUBIY KO‘RINISHI <i>Raxmatova Dilafruz Nusratilloevna</i>	372
LINGUOCULTURAL FEATURES OF STYLISTIC SYNONYMS OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES <i>Jumayeva Latofat Usmonovna</i>	378
DIALEKTIZMLARNING LINGVISTIK TIPLARI <i>Xusanov Eldorbek Davletovich</i>	385
ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ИНКОРПОРИРУЮЩЕЙ ЛЕКСИКИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ <i>Ким Марина Алексеевна</i>	393
KONSEPT VA KONSEPTOSFERA NAZARIYASI, KONSEPT TUSHUNCHASINING MOHIYATI: LINGVISTIK VA KOGNITIV ASOSLARI <i>Yusupova Nargiza Rustamjon qizi</i>	404
A LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN GEORGE ORWELL’S ANIMAL FARM AND 1984 AND ABDULLA QODIRIY’S PROSE <i>Yo‘lchiyeva Umida Dilshod qizi</i>	415
LINGVOSTATISTIKA – TILNING MIQDORIY QONUNIYATLARINI O‘RGANUVCHI SOHA <i>Urinbayeva Dilbar Bazarovna</i>	422
MANSUBLIK TURLARINI GURUHLASHNING ASOSIY MEZON VA PRINSPLARI <i>Atadjanova Nodirabegim Nasimxo‘ja qizi</i>	433
THEORIES OF METANARRATIVE, MATERIAL CULTURE, AND REALITY CONSTRUCTION <i>Tursunov Mukhammadyusub Alisher ogli</i>	442
JAHON VA O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA QO‘SHMA GAPLAR TASNIFI VA TAVSIFI <i>Sharipov Raufjon Elmurod o‘g‘li</i>	449

TILSHUNOSLIKDA DENDRONIMLARNING SHAKLLANISHI — DENDRONIMLARNING NOMINATIV MODELLARI <i>Mitanova Shahlo Ne‘matullayevna</i>	452
TILSHUNOSLIKDA TOPONIMIK TADQIQOTLARGA BO‘LGAN TURLI YONDASHUVLAR HAQIDA <i>Anorqulov Sanjar Iskandarovich</i>	457
"HUSn-u DIL" DOSTONI TARKIBIDAGI MUNOZARALAR <i>Abduraxmonova Olmosxon Ilxomjon qizi</i>	462
JALOLIDDIN RUMIYNING IJODIY FAOLIYATI <i>Allayarov Doniyor Islom o‘g‘li</i>	473
ANTROPONIMIKA ONOMASTIKANING TARMOG‘I VA UNING OBYEKTI SIFATIDA <i>Abduhakimova Madinaxon Kamolovna</i>	477
AESTHETIC PRINCIPLES OF EPIC THEATER IN BERTOLT BRECHT’S PLAY “MOTHER COURAGE AND HER CHILDREN” <i>Safarova Dilshoda Anvaraliyevna</i>	481
RESEARCH OBJECT OF COGNITIVE SEMANTICS <i>Daniyeva Maysara Djmalovna</i>	488
MUQIMIYNING “SAYOHATNOMA” ASARIDAGI ARXAIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI <i>Djumabayeva Jamila Sharipovna</i>	495
O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA FITONIMLAR VA ULARNING O‘RGANILISHI, LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI <i>Baratova Sabina O‘ktam qizi</i>	498
MACHINE TRANSLATION AND HUMAN TRANSLATOR COMPETENCE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF COGNITIVE, LINGUISTIC, AND PROFESSIONAL SKILLS IN THE AGE OF AI- ENHANCED TRANSLATION TECHNOLOGIES <i>Obidova Komila Ubaydulla qizi</i>	503
HISSIIY HOLAT FE‘LLARINING INGLIZ TILIDAN O‘ZBEK TILIGA TARJIMASI <i>Muxamedjanov Farxod Mansurovich</i>	511
THE SPEECH ACT OF REPROACH: A CROSS- CULTURAL COMPARATIVE STUDY BETWEEN UZBEK AND ENGLISH SPEAKERS <i>Djumabayeva Jamila Sharipovna, Mukhtorova Mokhlaroyim Marufjon kizi</i>	519
ПРАГМАТИКА СОВРЕМЕННОГО МЕДИАДИСКУРСА В ИЗУЧЕНИИ РУССКОЙ СЛОВЕЧНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН <i>Кадирова Нигора Абдурашидовна</i>	524
LEKSIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY VA	

XORIJIY AUTENTIK MATERIALLARDAN FOYDALANISH METODIKASI <i>Maxmudova Feruza Salimdjonovna</i>	538
ORIGINAL MATNLARNI O‘QITISHDA LEKSIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI MADANIY KONTEKST VA TA’LIM LEKSIKOGRAFIYASI <i>Nashirova Shaxnoza Buriyevna</i>	546
ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ <i>Аъзамова Наврузхон Зойиржон кизи</i>	553
O‘ZBEK OILAVIY NUTQIDA DISKURSIV BIRLIKLARNING O‘ZIGA XOSLIGI <i>Numonova Saida Sotvoldiyevna</i>	559
NUTQIY AKT TURALRI VA ULARNING MULOQOT SAMARADORLIGINI TA’MINLASHDAGI O’RNI <i>Qulmanova Mohinur</i>	565
THEORETICAL ISSUES OF LEARNING THE “CHILD” CONCEPT IN VARIOUS SYSTEMATIC LANGUAGES THE “CHILD” CONCEPT <i>Gulnoza Yaqubova Taxirdjonovna</i>	570
TILSHUNOSLIKDA SO‘Z MA‘NOSINI TAHLIL QILISHNING ASOSIY YO‘NALISH VA TAMOYILLARI <i>Aliyeva Nargiza Nodirovna</i>	577
THEATRE TERMINOLOGY AS A REFLECTION OF NATIONAL WORLDVIEW IN TYPOLOGICALLY DIFFERENT LANGUAGES <i>Sherefetdinova Elvina Rustemovna</i>	582
QUVONDIQ SIDDIQ HIKOYALARIDA MA’NAVIY- AXLOQIY MAVZULAR TADQIQI <i>Ruziboyev Bobir</i>	590
CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF POLITICAL NEWS IN ENGLISH AND UZBEK MEDIA <i>D.Yusupova</i>	598
BAXSHILAR REPERTUARIDAGI DOSTONLARDA MUMTOZ JANRLAR QORISHIQLIGI <i>Olimova Gulfiza Muradullayevna</i>	604
PUBLITSISTIK USLUBGA XOS ARABCHA O‘ZLASHMALARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI (o‘zbek, qoraqalpoq, turkman tillari misolida) <i>Orazbayev Ergash, Kilichov Nazarbay</i>	610
LEKSIK LAKUNALAR VA ULARNING MEXANIZMLARI: TIPOLOGIK VA MADANIY TAQQOSLASH ASOSIDA YONDASHUV <i>Latipov Sherzod Foziljon o‘g‘li</i>	615

KONSEPTUAL LAKUNALAR: FREYM SEMANTIKA VA KONSEPTUAL METAFORA NAZARIYASI ASOSIDA TAHLIL <i>Latipov Sherzod Foziljon o‘g‘li</i>	620
“O‘TKIR” LEKSEMASINING SEMEMALARI VA UNING IZOHI XUSUSIDA <i>Bobojonov Sharipboy Xudoshukirovich</i>	627
O‘ZBEK BADIY MATNLARIDA ALLEGORIK VOSITALARNING QO‘LLANISHI <i>Rajapova Malika Axmadali qizi</i>	633
ABDULLA QAHHOR VA KETRIN MENSFILD HIKOYALARINING QIYOSIY TAHLILI <i>Ataullayeva Sitorabonu</i>	638
SO‘Z – TILNING MARKAZIY BIRLIGI <i>Qodirov Ziyoidin Mamadaliyevich</i>	642
FITONIMLAR ORQALI IFODALANGAN METAFORALAR VA ULARNING SEMANTIK TAHLILI <i>Nekboyeva Ra‘no Zokirovna</i>	653
ALISHER NAVOIY HIKOYATLARIDA MUALLIF OBRAZI <i>Shahnoza Xudayberdiyeva</i>	658
INGLIZ, O‘ZBEK VA RUS TILLARIDA “SALOM” KONSEPTINING SEMANTIK MAYDONI <i>Xushmanova Shaxnoza Ibragimovna</i>	666
TIL BIRLIKLARINING MAVJUDLIK SHARTI SIFATIDA POZITSIYA <i>Shahzoda Umarova Iqboljon qizi</i>	671
QUL SHARIF IJODIDA YASSAVIY AN‘ANALARI <i>Musayeva Mohiraxon Shoxobiddin qizi</i>	677
TIL VA MANTIQ MUNOSABATINI O‘RGANISH MUAMMO SIFATIDA <i>Rahimova Maftuna Odilovna</i>	681
O‘ZBEK XALQ OG‘ZAKI IJODI JANRLARI VOSITASIDA O‘QUVCHILARINI MA‘NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH. <i>S.Rasulova</i>	685
INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ERKAK VA AYOL NUTQINI O‘RGANISHDA MORFOLOGIK, FONETIK XUSUSIYATLAR <i>Raxmatullayeva Shaxnozaxon Xabibullo qizi</i>	691
СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МИКРОТЕКСТА (ССЦ) В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ <i>Умида Тоджибоевна Рузиева</i>	697
MAXSUS SOHA LUG‘ATLARIDA TILSHUNOSLIK TERMINLARINING TALQINI VA IZOHLI LUG‘ATLAR BILAN QIYOSIY TAHLILI <i>Salomova Gulshoda Alixanovna</i>	709

ANDIJON SHEVASI VAKILLARI TALAFFUZIGA FONETIK YONDASHUV <i>Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi</i>	716
TIL VA MILLIY TAFAKKUR BOG‘LIQLIGINING NAZARIY ASOSLARI HAQIDA MULOHAZALAR <i>Abduraxmanov Shavkatjon Ashurovich</i>	727
“BOBURNOMA” MATNIDAGI VAQT DEIKSISLARINING TARJIMADA AKS ETISHI VA ULARNING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI <i>Sherg‘oziyev Shuxrat Sheraliyevich</i>	734
LINGUOCULTURAL FOUNDATIONS AND EVALUTIONARY DYNAMICS OF ENGLISH ANTHROPONYMY <i>Shaxzoda Yashnarbekova</i>	743
TIL MADANIY XOTIRANI UZATISH VOSITASI SIFATIDA: MADANIY VA LINGVISTIK KOMPONENTLARNI O‘RGANISH <i>Sherefetdinova Zarema Rustemovna</i>	751
INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA BOG‘BONCHILIK NOMLARINING PAREMIOLOGIK BIRLIKLARDA IFODALANISHI <i>Utkirov Shoxruh Ixtiyorovich, G.I. Narmurodova</i>	757
XALQ OG‘ZAKI IJODINI O‘RGATISH ORQALI BOLALARINING MA’NAVIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHDA NING O‘RNI <i>Sh.Turdiyev</i>	762
JINOYAT MATNLARIDA EMOTSIONAL SO‘ZLAR VA ULARNING KRIMINAL AHAMIYATI <i>Utanova Vaziraxon Maxmudjon qizi</i>	768
AZƏRBAYCAN DİLİ TƏLİMİNDƏ ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRSLƏRİN YENİ SİSTEMİNƏ DAİR <i>Aynur Astan qizi Selemanova</i>	775
SPECIFIC LINGUISTIC ANALYSES OF THE SPEECH PROCESS OF WOMEN AND MENIN ENGLISH AND UZBEK <i>Xayrullayeva Nilufar A‘zamjon qizi</i>	782
O‘ZBEK ROMANLARI TARJIMALARI XUSUSIDA: TARIXIYLIKNI TARJIMADA QAYTA YARATISH MUAMMOLARI <i>Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamaxmudovich</i>	789
INGLIZ VA O‘ZBEK SHE‘RIYATIDA SEVGI OBRAZINING LINGVOPOETIK IFODASI <i>Begmatova Sohiba Mustafayevna, Xursanova Muslima Ollanazar qizi</i>	794
СРАВНИТЕЛЬНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ К. ПАУСТОВСКОГО И А. КАХХАРА <i>Алёна Сергеевна Шадманова</i>	800
НАУЧНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ «МЫСЛИ НАРОДНОЙ» И «ИДЕИ	

ВСЕМИРНОСТИ» Л.Н. ТОЛСТОГО <i>А.К. Рашидов, Г. Н. Давлятова</i>	808
НАУЧНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ КОНЦЕПТА «МЫ» В РОМАНЕ-ЭПОПЕЕ «ВОЙНА И МИР» Л.Н. ТОЛСТОГО <i>А.К. Рашидов, Г.Н. Давлятова</i>	814
YANGI TEXNOLOGIYALAR VA INTERNET MADANIYATI KONTEKSTIDA TIL HODISALARI <i>Islomova Sevara Pazilovna</i>	818
TURKIY TILLARDAGI XITOYCHA O‘ZLASHMALAR: TARIXIY-LEKSIK TAHLIL <i>Komilova Mohitabon Ramish qizi</i>	825
ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВЫХ АКТОВ БЛАГОДАРНОСТИ В ИСПАНСКОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ <i>Мухамедова Шахло</i>	828
МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ: ОБЗОР СУЩЕСТВУЮЩИХ ПОДХОДОВ И ТЕОРИЙ <i>М.Н.Камалова</i>	835
ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОКУЛЬТОРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ИЗУЧАЕМЫХ ЯЗЫКАХ <i>Мехмонова Юлдузхон Баходировна</i>	842
ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДЛОГОВ В РУССКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ. <i>Охунов Шохжамол Рахимович</i>	847
THE INFLUENCE OF CONTEXT ON THE AMBIGUITY OF PREPOSITIONS IN MODERN RUSSIAN <i>Okhunova Munajat Akbarovna</i>	853
ПОЭТИКА РАССКАЗА А.П. ЧЕХОВА «АРХИЕРЕЙ»: СВЕТОВАЯ СИМВОЛИКА, МОТИВ ПАМЯТИ И ДИНАМИКА ФОКАЛИЗАЦИИ <i>Раджабов Анвар Арифжанович</i>	861
ОСНОВНЫЕ ФОРМЫ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА <i>Закирова Дилрабо Хайдаровна</i>	870
СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭВФЕМИЗМОВ В РЕЧЕВОМ ПОВЕДЕНИИ НОСИТЕЛЕЙ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ <i>Саттарова Елена Анатольевна</i>	876
ПОЭТИЧЕСКИЕ ТРОПЫ В СКАЗКАХ «МОРОЗКО» И «ЗУМРАД ВА ҚИММАТ»: СТРУКТУРНО-ОБРАЗНЫЙ АНАЛИЗ <i>Урмонова Беназирхон Мансуржон кизи</i>	885
ЭЛЕМЕНТЫ ФОЛЬКЛОРА В СОВРЕМЕННОЙ ЗАРУБЕЖНОЙ И РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ <i>Тевосян Гаянэ Артуровна</i>	892
КОНЦЕПТ «ДОБРА И ЗЛА» В РУССКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ	

ПАРЕМИОЛОГИИ <i>Транова Гулираъно Набиджон кызы</i>	899
BADIIY ASAR TARJIMASIDA TARJIMON KOMPETENSIYASINING O‘RNI VA AHAMIYATI <i>Nurdinova Fotima Xolmirzayevna</i>	907
O‘ZBEK VA QORAQALPOQ XALQLARIDA FARZAND TUG‘ILISHI BILAN BOG‘LIQ TO‘Y-MAROSIMLAR XUSUSIDA <i>Babadjanov Mansurbek Kurbanbayevich</i>	916
СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОЙ ЛЕКСИКИ В РЕЧЕВЫХ СИТУАЦИЯХ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ <i>Джаббаровна Наргиза Исламжоновна</i>	921
POSTMODERN ADABIYOTNING SHAKLLANISHI VA UNING NAZARIY HAMDA TEKSTUAL TAHLILI <i>Mansurjonova Gulbahor Muhammadsobir qizi</i>	933
O‘ZBEK TILI QIPCHOQ LAHJASI TARIXIY FONETIKASINING “KODEKS KUMANIKUS” MANBASI ASOSIDA QIYOSIY-TARIXIY TAHLILI <i>Ashirov Odilbek Maxsudovich</i>	940
O‘ZBEK VA NEMIS XALQLARINING ZAMONAVIY BAYRAMLARI BILAN BOG‘LIQ LEKSIK BIRLIKLAR <i>Yunusaliyeva Nozimaxon Zuxriddin qizi</i>	948
YUQORI MALAKALI SHAXSNI TAYYORLASHDA KONSTRUKTIV YONDASHUV ASOSIDA IJODKORLIK VA LIDERLIK QOBILIYATLARINING ROLI <i>Kurbonova Mushtariybegim Baxtiyorjon qizi</i>	953
O‘ZBEK VA NEMIS XALQLARIDA YANGI YIL BAYRAMI BILAN BOG‘LIQ LEKSEMALAR TAHLILI <i>Yunusaliyeva Nozimaxon Zuxriddin qizi</i>	958
ЛАТИНСКИЙ СЛЕД В ИСТОРИИ РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ <i>Гулямова Ф.М.</i>	963
THE MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION IN TIMUR PULATOV'S NOVELLA «THE SECOND JOURNEY OF GAIB» <i>Ibragimova Mokhira Muratovna</i>	971
THE LINGUISTIC FORMATION OF COLOR NAMES IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES <i>To‘lanova Sayyorakhon Farxodjon qizi, Ganiyeva Dildorakhon Azizovna</i>	977
THE ROLE OF RELIGIOUS METAPHORS IN PILGRIMAGE DISCOURSE (based on English and Uzbek data) <i>Abduvohidova Dilnoza Boborahim qizi</i>	982
ME‘ROJ HODISASI AKS ETGAN ASARLARDA PAYG‘AMBAR MUSO OBRAZINING O‘ZIGA XOS O‘RNI XUSUSIDA <i>Shahnoza Izmurodova</i>	988
NUTQNING BUZILISHI VA DEFORMATSIYASI HOLATLARI	

<i>Bobokalonov Po‘lotshoh Ramazonovich</i>	993
RANG NOMLARINING SEMANTIK VA RAMZIY TALQINI (O‘ZBEK, RUS VA INGLIZ PAREMIYA MATERIALLARI ASOSIDA) <i>To‘raeva Guzal</i>	999
O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI RANG NOMLARI SHAKLLANISHINING LINGVISTIK ASOSLARI <i>To‘lanova Sayyoraxon Farxodjon qizi, Ganiyeva Dildoraxon Azizovna</i>	1003
ESTETIK RUH BERUVCHI MATNLARNING LINGVISTIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI <i>Xudoyberganova Sevara Ilxomjonovna</i>	1009
O‘ZBEK TILIDAGI “SUV” ASOSLI SODDA LEKSEMALAR <i>Ma’suma MO‘MINOVA G‘OLIB QIZI</i>	1014

**«Qo‘qon DPI. ILMIY XABARLAR»JURNALIDA CHOP ETILADIGAN MAQOLALARGA
QO‘YILADIGAN
TALABLAR:**

1. Jurnal tahririyatiga taqdim etilayotgan maqolaga:

a) ekspert hayati dalolatnomasi – 2 nusxada;

b) maqola yozilgan ilmiy yo‘nalish bo‘yicha tahrir hay‘atiga kiritilgan fan doktori hamda filolog mutaxassis imzolagan (imzo tegishli tartibda tasdiqlangan bo‘lishi lozim) taqriz-tavsiya ilova qilinadi.

2. Maqolalar o‘zbek, rus yoki ingliz tillarida yozilgan bo‘lishi mumkin.

3. Maqola qaysi tilda yozilishidan qat’iy nazar unga uch til – o‘zbek, rus va ingliz tillarida mavzu, qisqa annotatsiya, tayanch so‘z va iboralar (kalit so‘zlar) ilova qilinadi.

4. Maqola jurnal tahririyatiga “Microft Word” dasturida (“Times New Roman” 14 o‘lchamli shriftida, satrlar orasi bir yarim intervalda) terilgan holda ikki nusxada, qog‘oz va elektron varianti bilan topshiriladi.

5. Maqolaning umumiy hajmi (rasm, jadval va diagrammalar bilan birgalikda) 8-10 sahifadan, qisqa xabarlarning hajmi 4-5 sahifadan oshmasligi talab etiladi. Maqolaning bir nusxasi muallif(lar) tomonidan imzolanadi.

6. Muallifning familiyasi, ismi-sharifi, ish joyi, lavozimi, manzili (uy va xizmat telefon raqamlari, elektron pochta) ko‘rsatiladi.

7. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

8. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa raqami ko‘rsatiladi.

9. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

10. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonida qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

11. Institut professor-o‘qituvchilari tomonidan taqdim qilingan maqolalar muayyan yo‘nalishlar bo‘yicha tahririyat a‘zolarining yoki fan doktorlarining taqriz-tavsiyasi (tegishli tartibda rasmiylashtirilgan bo‘lishi lozim) asosida qabul qilinadi.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Требования, предлагаемые к статьям для издания в журнале:

1. Для статьи, предъявляемой на издание, представленной в редакцию журнала требуется:
 - 1) акт экспертной комиссии - в 2-х экземплярах;
 - 2) рецензия-рекомендация, подписанная доктором наук и специалистом-филологом (подпись должна быть заверена надлежащим образом), входящими в редколлегия научного направления, в котором написана статья.
2. Статьи могут быть написаны на узбекском, русском или английском языках.
3. Независимо от языка, на котором написана статья, она сопровождается заголовком, короткой аннотацией, ключевыми словами и фразами (ключевыми словами) на трех языках - узбекском, русском и английском.
4. Статья, предоставляемая в редакцию журнала, должна быть в редакции «Microsoft Word» (шрифт Times New Roman 14-мерный, межстрочный интервал 1,5) в двух экземплярах, в бумажной и электронной версии.
5. Общий объем статьи (включая рисунки, таблицы и схемы) не должен превышать 8-10 страниц, размер коротких сообщений не должен превышать 4-5 страниц. Копия статьи подписывается автором (авторами).
6. Указываются фамилия, имя, место работы, должность, адрес автора (домашний и служебный телефоны, электронная почта).
7. Если в статью включены рисунки, таблицы, схемы, диаграммы, различные графические обозначения, они должны быть четко и ясно описаны, полное объяснение сокращений. Формулы необходимо вводить в текст в специальных компьютерных программах.
8. Упомянутая или использованная литература указывается в общем списке в конце статьи в соответствии с последовательностью в основном тексте, а не в виде подзаголовков. После копии в тексте в квадратных скобках указывается порядковый номер и страница в списке цитируемых работ. Здесь указываются имена авторов книг, сборников, монографий, полное название источника, индекс издания (город, издатель и год издания). Для журнальных статей и других периодических изданий указываются имена авторов, название статьи, название журнала, год и номер, номер страницы.
9. Статьи, поступившие в редакцию, рецензируются редакционной коллегией. По возвращении из рецензирования статья будет передана автору на доработку по всем вопросам и возражениям, если это необходимо. Копии статей не возвращаются.
10. Положительно рецензированная статья считается принятой редакцией. Редакция журнала имеет право сокращать текст статьи и вносить в него редакционные изменения.
11. Статьи, представленные профессорами и преподавателями Института, принимаются на основании рецензий (рекомендованных в соответствующем порядке) членами редакционной коллегии или докторами наук по отдельным направлениям.
12. Статьи, не соответствующие вышеуказанным требованиям, не принимаются и не рассматриваются редакционной коллегией.

REQUIREMENTS FOR PUBLISHED ARTICLES IN THE JOURNAL “SCIENTIFIC NEWS” UNDER THE KOKAND STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

1. To the article submitted to the editorial board of the magazine
 - 1) act of the expert board - in 2 copies;
 - 2) a review-recommendation signed by a doctor of sciences and a philologist (the signature must be duly certified) included in the editorial board of the scientific direction in which the article was written.
2. Articles can be written in Uzbek, Russian or English.
3. Irrespective of the language in which the article is written, it is accompanied by three languages - Uzbek, Russian and English, subject, short annotation, key words and phrases (keywords).
4. The article is submitted to the editors of the magazine in Microsoft Word (Times New Roman 14-dimensional font, one-and-a-half line spacing) in duplicate, paper and electronic version.
5. The total size of the article (including pictures, tables and diagrams) should not exceed 8-10 pages, the size of short messages should not exceed 4-5 pages. A copy of the article is signed by the author (s).
6. The author's surname, name, place of work, position, address (home and service telephone numbers, e-mail) are indicated.
7. If the article includes pictures, tables, diagrams, schemes, diagrams, various graphic symbols, they should be clearly and clearly described, a full explanation of the abbreviations. Formulas must be entered into the text in special computer programs.
8. The referenced or used literature is listed in the general list at the end of the article based on the sequence in the main text, not in the form of subheadings. After the copy in the text, the serial number and page in the list of the cited work are given in square brackets. The names of authors for books, collections, monographs, the full name of the source, the index of publication (city, publisher and year of publication) are indicated here. For journal articles and other periodicals, the names of the authors, article title, journal title, year and number, page number are indicated.
9. Articles submitted to the editorial board will be reviewed by the editorial board. Upon return from review, the article will be submitted to the author for revision on all questions and objections, if necessary. Copies of articles will not be returned.
10. A positively reviewed article is considered accepted by the editors. The editors of the magazine have the right to shorten the text of the article and make editorial changes to it.
11. Articles submitted by professors and teachers of the Institute are accepted on the basis of reviews (recommended in the appropriate order) by members of the editorial board or doctors of science in certain areas.
12. Articles that do not meet the above requirements will not be accepted or considered by the editorial board.

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

Кокандский ГПИ. Научный вестник

“Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar” ilmiy jurnali OAK Rayosatining
2021-yil 31-martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix
hamda 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika fan tarmoqlari bo‘yicha
milliy nashrlar sifatida kiritilgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Bosishga ruxsat etildi: 2025-y. Nashriyot bosma tabog‘i –16,375.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Farg‘ona viloyati, Farg‘ona shahar, Aviasozlar ko‘chasi 2 –uy

Elektron manzil: kspi_info@edu.uz

№11/2025